149290

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLÂHİYAT ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

TÜRK-İSLÂM EDEBİYATINDA HZ. ALİ

Doktora Tezi

Meliha YILDIRAN SARIKAYA

İstanbul, 2004

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLÂHİYAT ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

TÜRK-İSLÂM EDEBİYATINDA HZ. ALİ

Doktora Tezi

Meliha YILDIRAN SARIKAYA

Danışmanı
Prof. Dr. Mustafa UZUN

İstanbul, 2004

İÇİNDEKİLER 1
ÖNSÖZ 11
KISALTMALAR 14
GİRİŞ 15
I. HZ. ALİ'NİN HAYATI VE ŞAHSİYETİ 15
II. TÜRK İSLÂM EDEBİYATINDA HZ. ALİ İLE İLGİLİ ESERLER 20

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. ALİ İLE İLGİLİ SÛRE, ÂYET VE HADİSLER

I. HZ. ALİ İLE İLGİLİ SÛRE VE ÂYETLER 29
A. SÛRELER 29
1. Fâtihâ sûresi 29
2. Âl-i İmrân sûresi 30
3. İsrâ sûresi 32
4. Hel etâ /İnsan sûresi 32
B. ÂYETLER 37
1. "Bismillâh" 39
2. "İnnemâ" 40
3. "'urvetü'l-vüskā" 42
4. "meveddete fi'l-kurbâ" 42
5. "mâ evhâ" 43
6. "ve'l-kamer" 44
7. "ve'd-duhâ" 44
II. HZ. ALİ İLE İLGİLİ HADİSLER 45
1."Ene medînetü'l-'ilmi ve Aliyyü bâbühâ" 46
2. "Lahmüke lahmî" 51
3. "Men küntü mevlâhu" 54
4. "Min nûri vâhid" 55
5. "Ente minnî" 56
6. "Kasîmü'l-cenneti ve'n-nâr" 57
7. "Seyencelî" (Nâdı Ali) 58
8. "Küntü kenzen mahfiyyen" 60
9. "Lâ fetâ illâ Alî lâ seyfe illâ zülfikār" 60

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ALİ'NİN İSİM, KÜNYE, LÂKAP VE SIFATLARI

I. HZ. ALİ'NİN İSMİ VE KÜNYELERİ 66
A. HZ. ALİ'NİN İSMİ 66
1. Hazret-i Ali 71
2. Cenâb-ı Ali 71
3. Ali kerremallâhu vechehû 72
4. Aliy-yi Haydar 72
5. Aliyyü'l-Murtazâ 72
6. Ali Şîr-i Hudâ 74
7. Aliyyün Veliyyullâh 75
8. Ali aşkına 76

9. Alilik eylemek 77
10. Ali'nin çâkeri 79
11. 'Avn-i Ali 79
12. 'Ayn-ı Ali 80
13. Cemâl-i Ali 83
14. Cûd-ı Ali 83
15. Dâd-ı Ali 83
16. İmdâd-ı Ali 83
17. Feyz-i Ali 84
18. Hâl-i Ali 85
19. Hayâl-i Ali 85
20. İlm-i Ali 85
21. Mihr-i Alî 86
22. Mîrâs-ı Ali 86
23. Misâl-i/Misl-i Ali 86
24. Ravza-i Ali 87
25. Reml-i Ali 87
26. Semiyy-i Ali, Hem-nâm-ı Ali 87
27. Sırr-ı Ali 89
28. 'Uluvv-i Ali 92
29. Visâl-i Ali 92
30. Yâd-ı Ali 92
31. Yed-i Ali 93
32. Aliyyü'z-zamân 93
33. Alî-cûd 93
34. Âlî-dil 94
35. Alî-fütüvvet 94
36. Alî-heybet 94
37. Alî-himmet 95
38. Alî-ilm 95
39. Alî-kevkebe 95
40. Alî-nâm 96
41. Alî-sehâ 97
42. Alî-sıfat 97
43. Alî-sîret 97
44. Alî-sîmâ 99
45. Alî-vâr, Alî-veş 99
B. HZ. ALİ'NİN KÜNYELERİ 100
1. Ebû Türâb 100
2. Ebü'l-Hasan 103
3. Ebü's-Sıbteyn 103
II. HZ. ALİ'NİN LÂKAP VE SIFATLARI 104
A. MURTAZÂ 104
1. Cenâb-ı Murtazâ 108
2. Murtazâ Ali 108
3. Murtazâ'nın Sırrı 109
4. İlm-i Murtazâ 109
5. Kemâl-i Murtazâ 109
6. Rûh-ı Murtazâ 109
7. Zebân-ı Murtazâ 110

8. Hem-nâm-ı Murtazâ 110
9. Hâk-i pây-ı Murtazâ 110
10. Nakd-i cân-ı Murtazâ 111
11. Murtazâ-heybet 111
12. Murtazâ-sîret 111
13. Murtazâ-şân 112
B. HAYDAR 112
1. Hazret-i Haydar 115
2. Cenâb-ı Haydar 115
3. Haydar Ali 116
4. Haydariyyet 116
5. Haydar aşkına 117
6. Cemâl-i Haydar 118
7. Feyz-i Haydar 118
8. Hâl-i Haydar 118
9. Lûtf-ı Haydar 119
10. Misl-i Haydar 119
11. Nakd-i Haydar 119
12. Na'ra-i Haydar 120
13. Nesl-i Haydar 120
14. Sâye-i Haydar 121
15. Semiyy-i Haydar 121
16. Ser-i Haydar 121
17. Sırr-ı Haydar 122
18. Silsile-i Haydar 123
19. Vâris-i Haydar 123
20. Rezm-i Haydar 123
21. Pençe-i Haydar 124
22. Dest-bürd-i Haydar 124
23. Tîğ-ı Haydar 125
24. Zûr-ı Haydar 125
25. Haydar-endazî 126
26. Haydar-himmet 126
27. Haydar-ı aşk 126
28. Haydar-ı devlet-me'âb 126
29. Haydar-ı devrân 127
30. Haydar-ı düldül-süvâr 127
31. Haydar-ı ihlâs 128
32. Haydar-ı neberd 128
33. Haydar-ı nigeh 128
34. Haydar-ı safder 128
36. Haydar-ı sânî 129
37. Haydar-ı tecrid 129
38. Haydariyyü'l-hamle 129
39. Haydar-âyîn 129
40. Haydar-azîmet 130
41. Haydar-ceng 130
42. Haydar-dil 130
43. Haydar-menâkıb 131
44. Haydar-siyer 131

45. Haydar-meşreb 131
46. Haydar-nihâd 131
47. Haydar-sıfat 132
48. Haydar-şecaat 132
C. HAYDAR-I KERRÂR 133
1. İştiyâk-ı Haydar-ı Kerrâr 135
2. Lûtf-ı Haydar-ı Kerrâr 135
3. Makarr-ı Haydar-ı Kerrâr 136
4. Meded-i Haydar-ı Kerrâr 136
5. Nazar-ı Haydar-ı Kerrâr 136
6. Haydar-ı Kerrâr-ı endîşe 136
7. Haydar-ı Kerrâr-ı felek 137
8. Haydar-ı Kerrâr-ı feyz 137
9. Haydar-ı Kerrâr-ı gālib 137
10. Haydar-ı Kerrâr-ı gazâ 137
11. Haydar-ı Kerrâr-ı ma'nâ 138
12. Haydar-ı Kerrâr-ı nazm 138
13. Haydar-ı Kerrâr-ı sâhib-kudret 138
D. KERRÂR 139
1. Kerrâr hakkı içün 140
2. Esrâr-ı Kerrâr 140
3. Mâhiyyet-i Kerrâr 140
4. Râh-ı Kerrâr 140
5. Sâhib-i Kerrâr 141
6. Dest-bürd-i Kerrâr 141
7. Rezm-i Kerrâr 141
8. Savlet-i Kerrâr 141
9. Ser-pençe-i Kerrâr 142
10. Zûr-ı Kerrâr 142
11. Kerrâr-ı fazîlet 142
12. Kerrâr-ı vegā 142
13. Kerrâr-ı sadâret 143
14. Kerrâr-ı celâdet 143
15. Kerrâr-sıfat 143
16. Kerrâr-meniş 144
E. ŞÂH 144
1. Hazret-i Şâh 149
2. Şâh Ali 150
3. Şâh aşkı 151
4. Şâh-ı aşk 151
5. Şâh-ı bekā 152
6. Şâh-ı kerbân 152
7. Şâh-ı kerîm 153
8. Şâh-ı cümle kâinât 153
9. Şeh-i 'izz ü devlet 153
10. Şâh-ı müzâhir 153
11. Şâh-ı vefâ-perver 154
12. Şâh-ı düldül-süvâr 154
F. ŞÂH-I VELÂYET 155
G. ŞÂH-I MERDÂN 160

H. ŞÂH-I NECEF 166
I. ŞÎR 168
1. Şîr-i hânedân 169
2. Şîr-i ceberût 169
3. Şîr-i merdân 169
J. ŞÎR-İ HUDÂ 170
K. ŞÎR-İ YEZDÂN 173
L. ŞÎR-İ HAK 175
M. ESEDULLÂH 177
N. TANRI ARSLANI 178
O. ARSLAN 179
P. GAZANFER 180
R. SÂKÎ-İ KEVSER 181
S. FÂTİH-İ HAYBER 189
III. HZ. ALİ'NİN DİĞER SIFATLARI 191
A. EMÎRÜ'L-MÜ'MİNÎN 191
B. EMİR 192
1. Emîr-i Yesrib ü Bathâ 193
2. Emîrü'n-nahl 193
C. İMÂM 194
1. İmâmü'l-mü'minîn 195
2. İmâmü'l-müttakîn 196
3. İmâm-ı ins ü cin 196
4. İmâm-ı dîn ü dünyâ 196
D. İBN-İ 'AMM-İ MUSTAFÂ 196
E. DÂMÂD-I PEYGAMBER 198
1. Sıhr-i Nebî 199
2. Zevc-i Fâtımâ 200
F. MAHREM-İ ESRÂR 201
G. VASÎ 202
H. SEYYİD 203
I. ŞÂFİ'-İ MAHŞER 204
J. KASÎMÜ'N-NÂR 205
K. DÜLDÜL-SÜVÂR 206
L. KUR'ÂN-I NÂTIK 207
M. NOKTAVÎ 207
N. VELÎ 208
1. Delîl-i evliyâ 209
2. Evliyâlar serveri 209
3. Serfirâz-ı evliyâ 210
4. Şehriyâr-ı evliyâ 210
5. Pîşvâ-yı evliyâ 210
6. Veliyy-i tâc u külâh 211
7. Hâkim-i velâyet 211
8. Velâyet meskeni 211
O. MEVLÂ 212
P. MAZHAR-I ESMÂ 212
1. Hak 214
2. Evvel, Âhır, Zâhir, Bâtın 215
3. Vâhid, Ehad, Ferd, Samed 216

4. Mâlikü'l-mülk 216
5. Sübhân 216
6. Rahmân 217
7. 'Aliyyü'l-'azîm 218
8. Hüve'llâh 218

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. ALİ'NİN ŞAHSÎ ÖZELLİKLERİ VE BUNLARA DAYANDIRILAN REMİZLER

I. HZ. ALİ'NİN ŞAHSÎ ÖZELLİKLERİ 220
A. HZ. ALİ'NİN BEDENÎ ÖZELLİKLERİ 220
1. Güzelliği 221
a. Yüzü 222
b. Ağzı 223
c. Dişleri 224
d. Saçı 224
e. Kaşları 224
2. Nazarı 225
3. Kalbi 227
4. Kudreti 228
B. HZ. ALİ'NİN MÂNEVÎ ÖZELLİKLERİ 229
1. İlim ve İrfânı 230
2. Sehâveti, Keremi 232
3. Kutbiyyeti 238
4. Kerâmetleri 240
a. Hz. Peygamber'in ahdini yerine getirmesi 241
b. Şifâ dağıtması 242
c. Kabir toprağı 242
5. Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye Tevhidi Telkîni ve Tarikat Silsileler 242
a. Tarikat Silsileleri 244
C. HZ. ALİ'NİN SÖZLERİ 248
1. "Ene en-nuktatü'lletî tahte'l-bâi / Ben bâ'nın altındaki noktayım" 249
2. "Men 'arefe nefsehû 'arefe Rabbehû / Nefsini bilen Rabbini bilir" 252
3. "Selûnî .../ Bana sorunuz" 253
4. "Lev küşife.../ Gayb perdesi açılsa yakînim ziyadeleşmeyecek" ... 254
5. "Ümmetin iki emânı vardır" 255
6. "Sırrın senin esîrindir" 255
7. "Görmediğim Allâh'a tapmam" 256
8. "Ben kelâm-ı nâtık-ı Hakk'ım" 256
9. "Kötülüğe iyilikle mukabele etmek" 256
10. "Men 'allemenî harfen.../ Bana bir harf öğretenin" 256
11. "Yâr-ı Bâkî istersen ibâdet yeter" 257
II. HZ. ALİ İLE İLGİLİ EDEBÎ-TASAVVUFÎ REMİZLER 257
A. MÂH, BEDR 258
B. BAHR, DERYÂ 261
C. GEVHER 262
D. NÛR 264
1. Nûr-ı Hak 265
2. Nûr-ı Muhammed 265
3. Nûr-ı velâyet 266

E. SIR 266
1. Sırr-ı Hudâ 267
2. Sırr-ı Kur'ân 268
3. Sırr-ı velâyet 269
F. BÜRHAN 270
G. SÎMURG 271
H. HARFLERİN HZ. ALİ'YE DELÂLETİ 272
1. "Elif" 273
2. "Tâ" 273
3. "Dâl" 274
4. "'Ayn" 274
5. "Kef" 275
6. "Nûn" 276

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HZ. ALİ İLE İLGİLİ ŞAHIS, FIRKA VE MEZHEPLER

I. HZ. PEYGAMBER 277
A. Muhammed ve Ali 277
B. Resûlullâh ve Ali 286
C. Ahmed ve Ali 288
D. Mustafâ ve Murtazâ 288
E. Ahmed ve Haydar 294
F. Mustafâ ve Haydar 294
G. Nebiyyullah ve Veliyyullah 295
II. DİĞER PEYGAMBERLER 296
A. Hz. Âdem 296
B. Hz. Nûh 297
C. Hz. İsmâil 298
D. Hz. İshak 298
E. Hz. Yusuf 299
F. Hz. Mûsâ 299
G. Hz. Dâvud 300
H. Hz. Süleyman 300
I. Hz. Îsâ 301
III. SAHÂBÎLER 303
A. ÇEHÂR-YÂR 303
1. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali 306
2. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer 310
3. Hz. Ömer ve Hz. Osman 310
4. Hz. Ebû Bekir 311
5. Hz. Ömer 312
6. Hz. Osman 315
B. ÇEHÂR-YÂR VE ÂL-İ ABÂ 317
C. DİĞER SAHÂBÎLER 319
1. Hz. Hatîce 319
2. Hz. Ebû Eyyûb el-Ensârî 319
3. Hz. Bilâl 320
4. Hz. Selmân 320
5. Hz. Kanber 321
6. Hz. Kanber-Hz. Selmân 328

IV. BAZI MUTASAVVIFLAR 329
A. Abdülkādir-i Geylânî 329
B. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî 330
C. Hacı Bektâş-ı Velî 330
D. Emîr Sultan 331
V. TÂRİHÎ-EFSÂNEVÎ ŞAHSİYETLER 331
A. TÂRİHÎ ŞAHSİYETLER 332
1. Lokman 332
2. Nemrûd 332
3. Âsaf 332
4. Hâtem 333
B. TÂRİHÎ-EFSÂNEVÎ ŞAHSİYETLER 334
1. İfrit 334
2. Acem Kahramanları 334
a. Behmen ve Efrâsyâb 334
b. Behrâm 334
c. İskender 335
d. Kahraman 336
e. Nerîman 336
f. Rüstem 337
VI. HZ. ALİ'NİN HASIMLARI 338
A. Merhab 339
B. Anter 340
C. Zülhumâr 340
D. İbn Mülcem 341
E. Şemir 341
F. Ebû Süfyân Evlâdı 342
G. Hind 342
H. Muâviye 342
I. Yezid 344
J. Mervan 348
K. Yezid ve Mervan 349
VII. BAZI FIRKA VE MEZHEPLER 350
A. Hâricîler 350
B. Râfızîler 353
C. Şi'îlik 355
D. Alevîlik 356
E. Kızılbaşlık 357
F. Kalenderîlik 359
G. Haydarîlik 360

BEŞİNCİ BÖLÜM

HZ. ALİ İLE İLGİLİ EŞYÂ VE MEKÂNLAR

I. HZ. ALİ'NİN BİNEĞİ, KILICI VE ONA İZÂFE EDİLEN BAZI EŞYÂLAR 362
A. DÜLDÜL 362
B. ZÜLFİKÂR 367
1. Hz. Ali'nin zülfikârı 369
2. Zülfikâr üstüne yemin 372
3. Teşbih Unsuru Olarak Zülfikâr 373

a. Zülfikârın şekli ... 373
b. Kılıç ... 374
c. Kaş ... 378
d. Kirpik ... 379
e. Dudak ... 379
f. Endam ... 379
g. Kalem ... 380
h. Zülfe, Lâm-elif ... 381
i. El ve İki parmak ... 382
j. Makas ... 383
k. Alem ... 383
l. Meriç, Tunca ... 384
m. Güneş ışığı ... 384
n. Gamze, nigâh ... 384
o. Dil,zebân ... 388
p. Söz, Duâ ... 389
r. Şiir ... 389
s. Aşk ... 390
t. Gönül ... 390
u. İhlâs ... 391
v. Mârifet ... 391
y. Gayret ... 391
z. Heybet ... 392
aa. Tasarruf kudreti ... 392
bb. Sanatkâr tabiat ... 392
C. DÜLDÜL VE ZÜLFİKÂR ... 393
D. LİVÂ ... 397
E. OK ... 398
F. CİHÂZ-I TARİKAT ... 399
1. Tâc ... 399
2. Çerağ ... 401
3. Sofra ... 402
4. Dâl kisve ... 402
II. HZ. ALİ İLE İLGİLİ MEKÂNLAR ... 403
A. GERÇEK MEKÂNLAR ... 403
1. Hayber Kalesi ... 403
a. Hayber Kapısı ... 408
2. Sıffîn ... 411
3. Bağdad ... 412
4. Necef ... 412
a. Hz. Ali'nin türbesi ... 413
b. Necef Irmağı ... 416
5. Billur Dağı ... 416
6. Fırat ... 417
B. MÂNEVÎ MEKÂNLAR ... 417
1. Mi'râc ... 417
a. Kırklar meclisi ... 419
2. Havz-ı kevser ... 420
3. Çâh-ı Ali ... 424

ALTINCI BÖLÜM

HZ. ALİ VE EHL-İ BEYT MUHABBETİ

I. HZ. ALİ MUHABBETİ 427
A. İSTİMDÂD VE İSTİŞFÂ 432
1. İstimdad 432
2. İstişfâ 434
II. EHL-İ BEYT MUHABBETİ 436
A. HÂNEDÂN 438
B. EVLÂD 441
C. ÂL 444
D. ÂL-İ ABÂ 448
1. Hz. Fâtıma 455
2. Hz. Hasan 456
3. Hz. Hüseyin 457
4. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin 459
E. ALİ-FÂTIMÂ NESLİ 463
1. Evlâd-ı Ali 464
2. Evlâd-ı Zehrâ 471
a. On iki imam 473
b. On dört mâsum 476
F. TEVELLÂ VE TEBERRÂ 476

SONUÇ 479

BİBLİYOGRAFYA 482

ÖNSÖZ

İslâmî Türk edebiyatının dini şahıslar kadrosunda Hz. Peygamber'den sonra ilk sırada yer alan Hz. Ali, bu edebiyata kaynaklık eden Kurân, hadis, İslâm tarihi ve tasavvufunda da önemli bir yere sahiptir. Bu konumu pekiştiren mazhariyetlerinden ötürü Hz. Ali, dînî-tasavvufî edebiyat içerisinde hemen her yönüyle ele alınmıştır. Çünkü o ilk iman edenlerdendir; bulûğ çağından önce iman ettiği için şirk dahil İslâm'ın men ettiği her türlü günahtan korunarak tertemiz bir hayata sahip olmuş ve bu sebeple "kerremallâhu vechehû / Allah yüzünü kerîm kılsın" duâsıyla anılmıştır. Peygamber ocağında, O'nun kucağında yetişmiş, Efendimiz'e dâmat olmuş ve Resûlullâh'ın nesli onun sulbünden devam etmiştir. Hulefâ-i râşidînin dördüncüsüdür. O, "ilim şehri" olan Hz. Peygamber'e açılan "kapı"dır. "Şâh-ı velâyet" sıfatı ise onun tasavvufî hüviyetini en açık şekilde dile getirmektedir.

Dînî-tasavvufî edebiyatı, Türk edebiyatının tarihî gelişimi içerisinde tanımlamak gerekirse, bu edebiyatın divan, tekke ve halk edebiyatı bünyesinde eser veren şâir ve ediplerin husûsen dînî-tasavvufî muhtevâya ağırlık verenlerinden müteşekkil bir şûbe olduğu söylenebilir. Esâsen eski edebiyatımızı divan, tekke ve halk edebiyatı şeklinde kesin hatlarla ayırarak birbirinden tamamen farklı görmek de pek mümkün değildir. Zaten bazı edebiyat tarihçilerinin tekke edebiyatını müstakil bir alan şeklinde görmedikleri ve bu sebeple tekke edebiyatını kimi zaman divan edebiyatı kimi zaman da halk edebiyatının bir kolu olarak değerlendirdikleri bilinmektedir. Bu farklı tasnifler ise nihâî olarak tekke edebiyatının halk ve divan edebiyatı içerisinde gerçek bir müşterek alana işaret ettiğini, ancak halk edebiyatına nispetle divan edebiyatına daha yakın olduğunu göstermektedir. Halk ve divan edebiyatı arasındaki farklılıklar şiir örneğinde tetkik edildiğinde, bu iki edebiyatın manzum mahsulleri arasındaki en bariz farklılığın üslup, vezin ve nazım şekillerinde ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Tekke edebiyatı şâirleri, vezin hususunda da ortalama bir yol tâkip etmişler ve şiirlerinin büyük ekseriyetini aruzla söylemekle birlikte hece veznini de kullanmışlardır. Neticede aynı kültüre mensup sanatkârların meydana getirdiği edebiyat muhtevâ bakımından da çok büyük farklılıklar göstermemektedir. Nitekim divan şiiri ile halk edebiyatı sahasında yazılan şiirlerin muhtevâlarındaki benzerlikler üzerinde tetkiklerde bulunan Âmil Çelebioğlu ve Cemâl Kurnaz'ın eserleri,[1] bu tartışmaya kayda değer açılımlar kazandırmıştır. Her üç gelenekte de şâirler şiirlerini "Divan" adı verilen ve kendine has tasnif sistemi olan mecmualarda toplamışlardır. Vâkıâ "Türk-İslâm Edebiyatı'nda Hz. Ali" başlığını taşıyan bu çalışma, tekke ve divan şâirlerinin divanları esas alınmak sûretiyle oluşturulmuştur. Halk edebiyatı sahası büyük ölçüde Alevî-Bektâşî şâirleri tarafından temsil edilmekte olduğu için bu edebiyat içerisinde Hz. Ali, tekke ve divan edebiyatına nispetle çok daha farklı şekillerde işlenmektedir.[2] Bu

---

1 Âmil Çelebioğlu, "Karacaoğlan'da Divan Şiiri Hususiyetleri", *Türk Folkloru Araştırmaları*, Ankara 1984, s. 17-30; Çelebioğlu, "Mânilerle Divan Şiirinde Ortak Hususiyetler", *Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler*, II, Konya 1985, s. 172-184; Cemâl Kurnaz, *Türküden Gazele*, Ankara 1997.

2 Bu konuda Abdurrahman Güzel'in bir çalışması mevcuttur. Bk. *Ali in der Bektaschi-Dichtung Nametlich Jener des 16. Jahrhun*, Wien 1972.

yüzden halk edebiyatı sahası özellikle bu konu için başlı başına bir çalışma alanı olarak görülmüş ve dışarıda bırakılmıştır.

Başlangıçta Hz. Ali na'tlarının tespit ve tahlîlini hedefleyen bu çalışma, şâirlerin hemen her nazım şeklinde na't-ı Alî örneği verdiklerinin anlaşılması üzerine divanların bütününe yayılmıştır. Tetkik alanının bu şekilde genişletilmesi ise Hz. Ali ve onunla ilgili hemen her unsurun divanlarda sadece na't-ı Ali'ler ile sınırlı olmadığı, Hz. Ali ve onunla ilgili her şeyin şiire âdetâ sirâyet ettiği ve bütünüyle Hz. Ali konusunun divan ve tekke şiirinin muhtevâsını teşkil eden unsurlardan birisi hâline geldiğini göstermiştir.

Divanlarda Hz. Ali ile ilgili olarak yer alan âyet, hadis, isim, sıfat, şahıs, mezhep, tarikat, fırka, zümre, eşyâ, mekân vs. gibi her unsur, mânâdan ziyâde ibareler esas alınmak sûretiyle tespit edilmiş, daha sonra bu malzeme, büyük ölçüde Ali Nihat Tarlan'ın ortaya koyduğu çizgide gelişen divan tahlîllerinde esas alınan plan doğrultusunda tasnif edilmiştir. İbarelere bağlı olarak gerçekleştirilen ayrıntılı tasniften sonra ilgili şiir örnekleri gösterilmiş ve her bir örnek üzerinde ayrı ayrı durulmak sûretiyle şâirin Hz. Ali ve ilgili unsurları şiirinde ne münâsebetle zikrettiği tespite çalışılmıştır. Seçilen nazım parçalarının hem sayıca çok fazla olması hem de XIV. asırdan XX. asrın başlarına kadar uzanan çok geniş bir zaman dilimine ait olmalarından kaynaklanan farklılıklar yanında malzemeyi tespitin ön plana geçmesi, örneklerde belirli bir edebî seviyenin gözetilmesine imkan bırakmamış ve maâlesef bu şiirler gerektiği biçimde derinlemesine tetkîk ve tahlîle tâbî tutulamamıştır. Ancak verilen örnekler kronolojik sıra gözetilmek sûretiyle tasnif edildiği için Ali Nihat Tarlan'ın ifadesiyle "edebiyatın zaman içindeki yürüyüşünü", Hz. Ali örneğinde bir derece tâkip etme imkânı hâsıl olmuştur.

Eski edebiyatımızda iki binin üzerinde divan olduğu dikkate alındığında böyle bir çalışmada tetkîke tâbî tutulacak divanlar hususunda da bir sınırlama getirilmesi zarûreti doğmuş ve her asır için tekke ve divan edebiyatı şâirleri arasında mümkün mertebe umûma dair fikir verecek şekilde bir seçme yapılmış ve nihayet yüzü aşkın divan bu çalışmanın çerçevesini belirlemiştir. Netice itibarıyla bu inceleme, divanlarda Hz. Ali konusunun ne şekilde ve hangi sıklıkta yer aldığını göstermeyi hedeflemektedir.

Giriş bölümü, Hz. Ali'nin hayâtı ve şahsiyeti hususunda ana hatlarıyla bazı bilgileri ve edebiyatımızda onun etrafında teşekkül eden müstakil eserler hakkında kısa malumatı ihtivâ etmektedir. Birinci bölümde Hz. Ali ile ilgili olarak şiirlerde iktibas ve telmih yoluyla zikredilen âyet ve hadisler tasnif edilmiş, bunların tefsirler ve hadis kaynaklarındaki yerleri gösterilmiş ve bunların Hz. Ali ile alâkası, şâirin işaretinden de hareketle tespit edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölüm Hz. Ali'nin ismi, künyeleri, lâkap ve sıfatlarına tahsis edilmiş, bunlar tamamen şiirlerde yer alan ibareler esas alınmak sûretiyle sıralanmıştır. Ayrıca söz konusu sıfatların Hz. Ali'ye delâletleri hakkında gerekli yerlerde açıklayıcı bilgiler verilmiştir.

Üçüncü bölümde Hz. Ali'nin şiirlerde temas edilen bazı şahsî hususiyetleri konu edilmiş, ayrıca onunla ilgili olarak asırlar boyunca pek çok şâirin ittifakla tekrar ettikleri bir takım benzetme kalıpları üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölüm, başta Hz. Peygamber olmak üzere Hz. Ali ile birlikte zikredilen şahıslara tahsis edilmiştir. Bu bölümde genel mânâda divan şiirinin şahıs kadrosunda bulunan târihî-efsânevî kişilikler yer aldığı gibi Hz. Ali konusuna has bazı özel isimler de tabiatıyla ilâve edilmiş ve bunlarla Hz. Ali'nin alâkasına dair bilgiler verilmiştir.

Beşinci bölümde Hz. Ali'nin bineği düldül ve kılıcı zülfikâr başta olmak üzere ona nispet edilen bir takım eşyânın konu edildiği nazım örnekleri ile yine onunla ilgili olarak zikredilen bazı mekân adları üzerinde durulmuştur.

Altıncı ve son bölüm ise bütünüyle Hz. Ali ve Ehl-i beyt muhabbetini konu alan şiir örneklerine tahsis edilmiştir.

Bu çalışmaya muhtevâsı gereği bir son nokta koymak imkânsız olmakla birlikte bize göre genel çerçeve hakkında fikir verecek bir noktaya geldiği için şimdilik ara verilmiştir. Bu vesileyle, İslâmî Türk edebiyatı sahasına dikkat çekmenin yanında bu adı taşıyan ilk eseri ortaya koyarak ilâhiyat fakültelerinde bu kürsüyü tesis eden, kıymetli bilgi ve tecrübelerini dâimâ bizlerle paylaşan, talebesi olmayı bahtiyarlık addettiğimiz muhterem hocamız Doç. Dr. Neclâ Pekolcay'ı hürmet ve muhabbetle anmak isterim. Ayrıca araştırma görevlisi olduğum andan bugüne kadar ve çalışmam süresince her vakit yakın alâka, şefkat ve himâyelerine muhatap olduğum değerli hocam Prof. Dr. Hasan Aksoy'a kalbî teşekkürlerimi sunmak isterim. Nihayet, lisans eğitimimin ilk yıllarından bu güne kadar yaklaşık on yedi seneden bu yana bilgi ve birikimlerinden istifâde ettiğim hocam, kıymetli danışmanım Prof. Dr. Mustafa Uzun'a, hem büyük bir şevkle çalıştığım bu tezin fikir babası olduğu hem de uzun süren çalışma dönemimde teşvik ve telkinleriyle dâimâ yolumu açtığı için minnet ve şükranlarımı arzetmek isterim. Ayrıca tez planı konusunda fikirlerinden istifade ettiğim Doç Dr. A. Azmi Bilgin hocaya ve bu çalışmayı hazırlarken geniş imkânlarından faydalandığım Türkiye Diyânet Vakfı bünyesindeki İSAM kütüphânesi ve değerli personeline teşekkürü borç bilirim.

Son olarak hayatım boyunca olduğu gibi çalışmam süresince de dâimâ bana destek olan sevgili anneme, çalışmam esnasında hiçbir yardımı esirgemeyen eşim Orhan Sarıkaya'ya, bu çalışmaya katkıda bulunan sevgili arkadaşlarım Adalet Çakır, Deryâ Baş ve Dr. Gülgûn Uyar'a ve onların şahsında bütün dostlarıma kalbî minnet, muhabbet ve şükranlarımı sunma fırsatı bulmak da beni mutlu etmektedir.

Altunizâde 2004

KISALTMALAR

(r.a.) Radiyallâhu anh
(s.a.v.)Sallâllahu aleyhi ve selem
bk. Bakınız
çev. Çeviren
DİA Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
haz. Hazırlayan
Hz. Hazreti
İA İslâm Ansiklopedisi
Ktp. Kütüphane
nr. Numara
nşr. Neşreden
sy. Sayı
thk. Tahkik eden
trc. Tercüme eden
v.dğr.: Ve diğerleri, diğer neşreden veya neşredenler

GİRİŞ

I. HZ. ALİ'NİN HAYATI VE ŞAHSİYETİ

Peygamber Efendimiz'in amcası Ebû Tâlib'in en küçük oğlu olan Hz. Ali, hicretten yaklaşık yirmi iki yıl önce (600 m.) Mekke'de doğmuştur. Bu yıllarda Mekke'de baş gösteren kıtlık üzerine Hz. Peygamber, amcasının maîşet yükünü hafifletmek için onu himayesine almış ve Hz. Ali, beş yaşından itibaren hicrete kadar Resûlullâh'ın terbiyesinde yetişmiştir.[3] Nübüvvetin Mekke devrini teşkil eden 13 yılı Hz. Peygamber'in yanında geçiren Hz. Ali bu münâsebetle Resûlullâh'ın bütün meclislerinde bulunmuş, bütün teblîgâtını dinlemiş ve ibâdetlerine iştirâk etmiştir.[4]

Hz. Ali ilk iman edenlerdendir.[5] Nübüvvetin dördüncü senesinde Hz. Peygamber "En yakın akrabalarını uyar (Şuarâ sûresi 26/214)" emrine muhatap olunca yakın akrabalarından başlamak üzere alenî tebliğe başlamış ve Safâ tepesindeki ilk toplantıdan sonra ikinci bir ictimâ için Hz. Ali'yi görevlendirmiştir. Peygamberimiz'in amcalarından Hz. Hamza, Hz. Abbas, Ebû Leheb ve Ebû Tâlib'in de bulunduğu ikinci toplantıda sayıları kırkı aşan dâvetlilere hitâben Hz. Peygamber, "Ey Abdulmuttalib oğulları ben hâssaten size ve bütün insanlara gönderilmiş bulunuyorum. İçinizden hanginiz benim kardeşim ve dostum olmak üzere bana biat edeceksiniz?" buyurunca cemaatin en küçüğü olan Hz. Ali'den başkası bu dâvete icâbet etmemiştir. Resûlullâh iki defa ayağa kalkarak dâveti kabul ettiğini bildiren Hz. Ali'yi her ikisinde de yerine oturtmuş, üçüncü defa yerinden kalkan Hz. Ali Peygamberimiz'e elini uzatarak yaşının küçüklüğüne rağmen O'nun kuvvetli bir kolu olacağını söylemiş ve Resûl-i Ekrem de Hz. Ali'yi, "Kardeşimsin, vezîrimsin" buyurmak sûretiyle onurlandırmıştır.[6]

Mekke'de kendisine ve müslümanlara karşı müşriklerin uyguladıkları baskılar yüzünden Medîne'ye hicret etmeye karar veren Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi o gece kendi yatağında yatırmıştır. Daha sonra Hz. Peygamber'in kendisine bıraktığı emânetleri sahiplerine iâde eden Hz. Ali yine Resûlullâh'ın emri doğrultusunda Hz. Fâtımâ, kendi annesi Fâtımâ ve yanındakilerle Mekke'den ayrılarak Kuba'da Hz. Peygamber'e yetişmiştir.[7] Hicretin beşinci ayında muhâcirler ile ensar arasında yakınlık ve dayanışma sağlamak amacıyla kurulan

---

3 E. Rûhi Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 371; Peygamber Efendimiz Efendimiz, Ebû Tâlib'e yardım teklifini amcası Abbas'a açmış bunun üzerine Hz. Abbas Ca'fer'i, Hz. Peygamber de Hz. Ali'yi himâyesine almıştır. Bk. Ömer Rızâ, *İslâm Tarihi, Sadr-ı İslâm*, İstanbul 1346/1928, IX, 9.

4 Hz. Ali'nin, "İtiraf ederim ki Resûl-i Ekrem benden evvel ancak üç kere ibâdet etmişti. Ben ise herkesden evvel yedi kere ibâdet ettim" dediği nakledilmektedir. Bk. Ömer Rızâ, *İslâm Tarihi,* IX, 12-13.

5 Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 371. Hazret-i Hatice'den sonra İslâmiyet'i ilk kimin kabûl ettiği üzerinde ihtilâf vardır. Bazılarına göre Hazret-i Ebû Bekir bazılarına göre Hazret-i Ali bazılarına göre ise Zeyd b. Hârise'dir. Ancak ulemâ içinde muhakkikler bu rivâyetleri te'lîf ederek ilk imân edenin kadınlar arasında Hz. Hatice, erkekler içinde Hz. Ebû Bekir ve çocuklar arasında Hz. Ali ve kölelerden içinde Hz. Zeyd olduğunu kabul etmişlerdir. Ömer Rızâ, *İslâm Tarihi,* IX, 11-12.

6 Ömer Rızâ, *İslâm Tarihi,* IX, 15.

7 Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 371; Ömer Rızâ, *İslâm Tarihi,* IX, 17-18.

muâhât sırasında Resûlullâh, Hz. Ali'yi kendisine kardeş seçmiş,[8] hicretin ikinci yılında ise kızı Fâtımâ ile evlendirmiştir.[9]

Hz. Ali, Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber başta olmak üzere hemen bütün gazve ve seriyyelere katılmış, bu savaşlarda Resûlullâh'ın sancaktarlığını yapmış ve daha sonraki yüzyıllar boyunca menkıbevî bir üslûpla heyecanla ve sadırdan satıra, dilden dile aktarılan büyük kahramanlıklar göstermiştir. Uhud'da ve Huneyn'de Hz. Peygamber'i bütün varlığıyla korumuş, Hayber'de ağır bir demir kapıyı kalkan olarak kullanmış ve bu seferin zaferle sonuçlanmasında büyük payı olmuştur. Tebük seferinde ise Hz. Peygamber'in vekîli olarak Medîne'de kalmıştır.[10]

Hz. Ali bir müddet de Yemen'de kadılık yapmıştır. Hz. Peygamber, Hâlid b. Velîd'den sonra onu Yemen'e göndermek istediği vakit Hz. Ali ilmî durumunun yeterli olmadığını söyleyerek mâzeret beyan etmiş, bunun üzerine Hz. Peygamber elini Hz. Ali'nin göğsüne koyarak teskin etmiş ve Hak Teâlâ'nın ona doğruyu ilhâm edeceğini ve hakkı söyleteceğini belirterek tereddütlerini gidermiştir.[11] Evs, Hazrec ve Tay kabilelerinin taptıkları putlarla Mekke'nin fethinden sonra Kâbe'deki putları imhâ vazifesi de Hz. Ali'ye verilmiştir. Ayrıca Hz. Ali, Resûlullâh'a kâtiplik ve vahiy kâtipliği yapmıştır.[12] Hz. Ali en küçük yaşından itibaren Hz. Peygamber'e mülâzemet etmiş, Resûlullâh'ın tâlim ve terbiyesinden en geniş ölçüde istifâde etmiştir. Hz. Peygamber Hz. Ali'nin tâlim ve terbiyesiyle meşgul olduğu gibi onu aynı zamanda kendisine mahrem-i esrar ittihaz etmiştir.[13]

---

8 Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 371; Ömer Rızâ, *İslâm Tarihi,* IX, 19.

9 Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 371. Hz. Ali, Hz. Fâtımâ ile evlenerek Peygamber Efendimiz'e dâmat olma şerefini kazanmıştı. Hz. Ali'den önce Hz. Fâtımâ'ya Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de tâlip oldukları ancak Hz. Peygamber'den muvafakat alamadıkları bilinmektedir. Hz. Ali'ye karşı bir babanın oğluna beslediği türden bir muhabbet besleyen Peygamberimiz, Hz. Fâtımâ ile evlenmek husûsunda sadece Hz. Ali'nin teklifine muvafakat göstermiş, Hz. Ali ile Hz. Fâtımâ'nın nikâhlarını bizzat kıymış, her ikisine de dualar etmiştir. Hz. Peygamber Hz. Fatıma'ya çeyiz olarak bir sedir, yatak, çarşaf, el değirmeni ve su taşımak için bir kab gibi lûzumlu bir takım eşya almış, Hz. Fâtımâ bu eşyâyı hayatının sonuna kadar kullanmıştır. Zîrâ Hz. Ali bu eşyayı çoğaltmak için fırsat bulamamıştır. Bk. Ömer Rızâ, *İslâm Tarihi,* IX, 23-24.

10 Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 371. Hz. Peygamber Hayber yahudilerine karşı önce Hz. Ebû Bekir'i sonra Hz. Ömer'i görevlendirmiş, onların kuşatmasından bir netîce alınamayınca Resulullâh sancağı Hz. Ali'ye teslim etmiştir. Yalnız Resûlullâh hicretin dokuzuncu senesinde Tebük seferine çıkarken Hz. Ali'yi ehl-i beyti muhâfaza için Medine'de bırakmış, sefere iştirak edememek Hz. Ali'yi müteessir etmişti. Hz. Ali'nin bu üzüntüsünü anlayan Resûlullâh, "Mûsâ'ya göre Hârun ne ise sen de benim için o değerdesin" buyurunca Hz. Ali bu iltifâttan son derece memnun olmuştu. Bk. Ömer Rızâ, *İslâm Tarihi,* IX, 28, 32.

11 M. Yaşar Kandemir, "Ali", *DİA*, II, 375. Hz. Peygamber Yemen'de İslâmiyeti yaymak için Hz. Halid'i göndermiş, o çok çalışmış ise de muvaffak olamamıştır. Resûlullâh daha sonra bu vazifeyi Hz. Ali'ye vermiş, Hz. Ali ise Yemen'de kendisinden çok daha tecrübeli kişilerin bulunduğunu, orada münâzaaları halletmenin çok müşkil olacağını söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber elini Hz. Ali'nin göğsüne koyarak, "Ya Rabbi Ali'nin dili doğruluğun tercümânı, kalbi hidâyet nûrunun menbaı olsun" diyerek ona duâ etmiştir. Bk. Ömer Rızâ, *İslâm Tarihi,* IX, 32.

12 Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 371. Hz Ali vahiy kâtipleri arasında olduğu gibi Hz. Peygamber'in bir çok nâmesi de onun tarafından yazılmıştır. Bk. Ömer Rızâ, *İslâm Tarihi,* IX, 109.

13 Hz. Ali her gün sabahleyin muayyen bir vakitte Resûl-i Ekrem'in yanına gider ve onun tarafından kabul edilirdi. Hz. Ali'ye Kur'ân'ı bizzat öğretmişti. Âyetleri ona tefsîr etmiş bu sûretle Hz. Ali meârif-i Nebeviyye mehdinde yetişmişdi. Bk. Ömer Rızâ, *İslâm Tarihi,* IX, 108.

Hz. Peygamber'in vefâtında mübârek nâşının yıkanması, techîzi, tekfîni, tedfîni gibi hizmetleri, vasiyeti üzerine Hz. Ali ile Resûlullâh'ın yakın akrabaları deruhte etmişlerdir. Hz. Ebû Bekir'e ise Hz. Fâtımâ'nın vefatından sonra yani halîfe seçilmesinden altı ay sonra biat etmiştir.[14] Hz. Ali ilk üç halîfe döneminde hiçbir idârî görevde bulunmadığı gibi savaşlara da katılmamıştır. Sadece Hz. Ömer'in Filistin ve Sûriye seyahati sırasında Medîne'de askerî vâli olarak kalmış bunun dışında Medîne'de ikamet ederek dînî ilimlerle uğraşmayı diğer vazîfelere tercih etmiştir. Kur'ân ve hadis konusundaki derin bilgisi sebebiyle hem Hz. Ebû Bekir hem de Hz. Ömer özellikle fıkhî meselelerde daima onun görüşlerine mürâcaat etmişlerdir. Hz. Ömer'den sonra Hz. Osman'ı halîfe seçen şûrâ içerisinde bulunmuş, Hz. Osman'ın hilâfeti döneminde halîfeyi bazı uygulamalarından dolayı zaman zaman tenkit etmiş ancak Hz. Osman'a karşı girişilen hareketleri desteklememiştir.[15]

Hz. Osman'ın şehâdeti üzerine kendisine hilâfet teklifinde bulunulmuş, fakat o bu teklifi Talha ve Zübeyr'e yöneltmiş, daha sonra ısrar üzerine biatı kabul etmiştir. Halîfeliği kabul ettikten sonra kendisine Hz. Osman'ın katillerinin cezâlandırılması yönünde baskı yapılmış, ancak bu suçu sayıları binleri bulan bir kalabalık üzerine aldığı için ortalığın yatışmasını beklemeyi tercih etmiştir. Bu temkînî anlayamayan bazı sahâbîler, Hz. Âişe ve daha sonra ona katılan Talha ile Zübeyr ve Muâviye Hz. Ali'nin hilâfetini tanımamışlardır. İlk olarak Hz. Âişe'nin liderliğindeki ordu ile Hureybe mevkiinde 36 h./656 m. senesinde karşılaşmış, tarihte Cemel Vak'ası adıyla meşhur olan bu savaş sonunda Hz. Ali galip gelmiştir. Daha sonra yine hilâfetini kabul etmeyen Muâviye ordusuyla Sıffîn'de 36 h./657 m. senesinde karşı karşıya gelmiştir. Hz. Ali, Muâviye ordusuna büyük bir darbe indirmek üzere iken ümidini kaybeden Muâviye savaş meydanından kaçmaya karar vermiş, fakat bu sırada Amr b. Âs Muâviye'nin imdadına yetişerek ona, Kur'ân'ın hakemliğine başvurması tavsiyesine bulunmuştur. Bunun üzerine Muâviye büyük Şam mushafını mızrakların ucuna bağlatarak Hz. Ali'nin ordusuna, "Allâh'ın Kitâbı hakem olsun" teklifinde bulunmuştur. Hz. Ali bunun bir hîle olduğu uyarısında bulunmasına rağmen ordusunda yer alan kurrânın ısrarı üzerine hakem teklifini kabul etmek zorunda kalmış ve Muâviye'nin seçtiği Amr b. Âs'a karşı istemeyerek Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi hakem tâyin etmiştir. Taraflar Sıffîn'de hakemlerin Allâh'ın Kitâbı, gerektiğinde Resûlullâh'ın sünneti ile hükmetmeleri şartıyla sulhe karar vermişlerdir. Bu arada Hz. Ali'nin ordusundaki Temîmliler'den bazıları, "Lâ hükme illâ lillâh" sloganıyla hakem hâdisesine karşı çıkmışlar ve Hz. Ali'nin hakem tâyin etmek sûretiyle işlediği günahtan tövbe etmesini ve isyancılarla savaşa devam etmesini istemişler, Hz. Ali verdiği sözden dönemeyeceğini bildirince de Hz. Ali ordusunu terk ederek Kûfe yakınlarındaki Harûra'ya çekilmişlerdir. Hz. Ali, Hâricîler olarak adlandırılan bu zümre ile konuşarak büyük kısmını iknâ etmiş ancak iknâ olmayan 4000 kişilik bir kuvvet Nehrevan'a gitmiştir. Taşkın hareketlerine devam eden Hâricîler'le savaşmaya karar veren Hz. Ali 38 h./658 m. senesinde bunların tamamına yakın bir kısmını

---

14 Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 372. Hz. Ali Hz. Ebû Bekir'e biatı geciktirmiş ve bu esnada evine çekilerek Kur'ân'ın cem'iyle meşgul olmuştur. Hz. Fatıma'nın vefatından sonra da onun faziletini itiraf ederek ona biat etmiştir. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in hayatında bütün Kur'ân'ı ezberleyenlerdendi. İbn Sad onun irtihâl-i Nebevî'yi müteâkip altı ay kadar inzivâya çekildiği zaman Kur'ân'ı nüzûl tarihine göre tertîp ettiğini beyân etmektedir. Bk. Ömer Rızâ, *İslâm Tarihi,* IX, 37, 109.

15 Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 372.

kılıçtan geçirmiştir. Bunlardan geriye kalanları da direnişlerine devam etmeleri üzerine Nuhayle'de tesirsiz hâle getirmiştir.[16]

Sıffîn'de alınan karar üzerine Dûmetülcendel denilen yerde ilk toplantılarını yaptıktan sonra 38 h./659 m. senesinde Ezruh'ta bir araya gelen hakemler, Hz. Ali'nin ve Muâviye'nin azledilmesi ve halîfenin şûrâ tarafından seçilmesi kararını almışlardır. Bu kararı önce Hz. Ali'nin hakemi Ebû Mûsâ el-Eş'arî açıklamış, söz sırası Amr b. Âs'a gelince o da Muâviye'yi halîfe tâyin ettiğini bildirmiştir. Dolayısıyla hakem hâdisesi hilâfet meselesini büsbütün bir çıkmaza götürmüş, halkın bir kısmının Hz. Ali'yi bir kısmının Muâviye'yi halîfe tanıması neticesinde ikili bir iktidar ortaya çıkmıştır. Hz. Ali hakem olayından sonra Kûfe'ye çekilip Muâviye'ye karşı yeni bir sefer için hazırlıklara başlamış, fakat savaştan bıkmış sebatsız Iraklı askerlerden yeterli destek görememiştir. Nihayet büyük bir gayret sarfederek 40.000 kişilik bir ordu teşkil edebilen Hz. Ali, Muâviye'ye karşı sefere hazırlanmış, ancak Kûfe'de Hâricî Abdurrahman b. Mülcem tarafından zehirli bir hançerle yaralanmış ve aldığı yaranın tesiriyle iki gün sonra 19 veya 21 Ramazan 40'ta vefat etmiş ve Kûfe'de (bugünkü Necef) defnedilmiştir. Bu sırada Muâviye Suriyeliler'in tam desteğini sağlayarak başta Mısır olmak üzere Hz. Ali'nin hâkimiyetindeki birçok yeri ele geçirmiş ve Emevî devletinin de temellerini atmıştır.[17]

Hz. Ali'nin İslâm'ın yayılış tarihinde önemli hizmetler gördüğünü, müslümanlar arasındaki ilim, takvâ, ihlâs, samimiyet, fedâkârlık, şefkat, kahramanlık gibi yüksek ahlâkî ve insânî vasıflar bakımından müstesnâ bir mevkîe sahip bulunduğunu, Kur'ân ve Sünnet'i en iyi bilenlerden olduğunu bütün kaynaklar ittifakla belirtmektedirler.[18] O, ashâb-ı kirâm arasında Kur'ân, hadis ve özellikle fıkıh sahasında herkesin bilgisine mürâcâat ettiği bir âlim sahâbî olarak tanınmaktadır.[19] Hz. Ali'nin ashâb içerisinde görüşlerinin isabeti ile de meşhur olduğu bilinmekte; hattâ Resûlullâh'ın kendi âilesi içinde Hz. Âişe ve Hz. Ali ile istişâre ettiği nakledilmektedir. Ayrıca hilâfeti döneminde Hz. Ömer'in de sık sık Hz. Ali'nin görüşlerine başvurduğu ve "Ali olmasa Ömer helâk olurdu" dediği kaydedilmektedir.[20]

Hz. Ali, şerîata bütünüyle vâkıf olduğu gibi ledün ilmine de sahiptir. Tarikat silsilelerinin büyük kısmı Hz. Ali'ye vâsıl olmaktadır.[21] Ayrıca mutasavvıflara göre Hz. Peygamber havastan olan Huzeyfe b. Yemân'a başkalarının bilmediği bazı şeyleri haber verdiği gibi Hz. Ali'ye de başkalarının bilmediği yetmiş kadar ilim dalını öğretmiş, ancak Hz. Ali, avamın kendisini

---

16 Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 372-374.

17 Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 374.

18 Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 374.

19 Kandemir, "Ali", *DİA*, II, 375. Muhaddis Şah Veliyullâh Dihlevî, Hz. Ali'nin rivâyet ettiği bütün hadisleri tetkîk ettikden sonra Hz. Peygamber'in evsâfı ve şemâiline, namaz ve niyâzı ile duâ ve ibâdetine müteallik olan hadislerin Hz. Ali'den mervî olduğunu beyân etmektedir. Zîrâ Hz. Ali daimâ Hz. Peygamber'in yanında bulunmuş, O'ndan ayrılmamıştır. Bk. Ömer Rızâ, *İslâm Tarihi,* IX, 110.

20 Ömer Rızâ, *İslâm Tarihi,* IX, 117.

21 Ömer Rızâ, Hadisçilerin herhangi bir tarikat silsilenin Hz. Ali'ye ulaştığının sâbit olmadığını ancak silsilelerin Hasan-ı Basrî'de nihâyet bulduğunu söylediklerini nakletmektedir. Ehl-i hadîsin Hasan-ı Basrî'nin Hz. Ali'ye talebe olduğu ve onun feyz-i sohbetinden müstefîd olduğu görüşünü kabul etmediklerini belirten müellif bundan sonra ise Hasan Basrî'nin on beş yaşında iken Medîne'ye gelerek Hz. Ali ile hilâfete gelmesinden önce mülâkî olduğunun da bi'l-ittifak sâbit olduğunu beyan etmektedir. Bk. *İslâm Tarihi,* IX, 114.

yalancılıkla suçlamasından çekindiği için bunları açıklamamıştır.[22] Harflerin belirli sayılarla ifadesi üzerine şekillenen cefr ya da cifr ilmi de bu ilmin ileri gelenleri tarafından Hz. Ali'ye isnad edilmektedir.[23]

Hz. Peygamber tarafından terbiye olunan Hz. Ali ahlâk-ı hamîdenin de canlı bir timsâlidir. Çok küçük yaşından itibaren müslüman olduğu için bütün hayatında her türlü menhiyâttan kaçınmıştır. Özellikle beytülmâl hususunda aşırı hassâsiyet göstermiş, hiç bir kimsenin beytülmâle tecavüzüne izin vermemiştir.[24] Hz. Ali zengin olmamakla birlikte son derece kerîmdir, nitekim İnsan sûresinin "Onlar kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler (76/8)" meâlindeki âyetinin Hz. Ali hakkında nâzil olduğu nakledilmektedir.[25] Son derece mütevâzı ve hayâ sahibi olan Hz. Ali cesâret ve yiğitlik hususunda da emsâlsizdir. Ancak onun cesâret ve kahramanlığı tamamıyla insanî olup düşmanlarına karşı da merhametli olduğu ve harp esnâsında hiçbir zaman haddi aşmadığı belirtilmektedir.[26] Dırâru'l-Esedî'nin bir gün Muaviye'ye Hz. Ali'yi şu sözlerle anlattığı kaydedilmektedir: "Hz. Ali son derece âlîcenâb bir insandı. Sözün doğrusunu söylerdi her dâvâyı Hak ile fasl ederdi. Ali ilim ve hikmetin feyyâz bir menbaı idi. Kendisi dünyanın şâşaa ve zînetinden nefret eder, gecenin karanlığında mihrâbına gelir orada düşünür, ibadet eder, ağlardı. Kuvvetlerine güvenerek haksızlık edenlerin amansız düşmanı idi. Hak sahibi olan zayıflar onun adâletine îtimâd ederlerdi. Dünya onu hiçbir zaman aldatmadı."[27]

Hz. Ali ayrıca fesâhati ve üstün hitâbeti ile bilinmektedir.[28] O, Kureyş lisanını/lehçesini en iyi okuyan/konuşan kişi olarak tavsif edilmiştir.[29] Hz. Ali'nin şiir söylediği de nakledilmektedir. Hattâ onun şiir konusunda halifeler arasında en kabiliyetli kişi olduğu kabul edilmektedir.[30]

Hz. Ali ortaya yakın kısa boylu, koyu esmer tenli, iri siyah gözlü olup sakalı sık ve genişti. Yüzü güzeldi, gülümserken dişleri görünürdü. Çocukluğunda puta tapmadığı için daha sonraları "Kerremallâhu vecheh" duâ cümlesiyle anılmıştır.[31]

---

22 Süleyman Uludağ, "Havas", *DİA*, XVI, 517.

23 Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, trc. Nazife Şişman, İstanbul 1985, 61. Kandemir ise bu iddiâların tamamen asılsız olduğunu söylemektedir: "Ali", *DİA*, II, 375.

24 Ömer Rızâ, *İslâm Tarihi*, IX, 116.

25 Ömer Rızâ, *İslâm Tarihi*, IX, 117. Bu konu şiirlerde de geniş şekilde yer almış ve tez içerisinde ayrıntılı şekilde işlenmiştir.

26 Ömer Rızâ, *İslâm Tarihi*, IX, 117.

27 Ömer Rızâ, *İslâm Tarihi*, IX, 117-118.

28 Ömer Rızâ, *İslâm Tarihi*, IX, 114; Kandemir, "Ali", *DİA*, II, 375.

29 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbas, Beyrut 1988, I, 205.

30 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 244. Ayrıca bk. Yusuf Sancak, *Hz. Peygamber Devrinde Şiir*, Erzurum 1999, s. 302-304.

31 Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 374. Ömer Rızâ ise Hz. Ali'nin buğday renkli ve orta boylu olduğunu ayrıca sîmâsının güzel, gözlerinin iri, göğsünün geniş, başının saçsız ve sakalının sık olduğunu nakletmektedir. Bk. *İslâm Tarihi*, IX, 118.

II. TÜRK İSLÂM EDEBİYATINDA HZ. ALİ İLE İLGİLİ ESERLER

Hz. Ali İslâmî edebiyatta öncelikle müellif ve şâir olarak yer almaktadır. Ancak o kendisine nisbet edilen eserlerden hiç birisini bizzat kaleme almamış,[32] bütün bu eserler Hz. Ali'nin vefâtından yaklaşık üç asır sonra derlenmek sûretiyle ortaya konulmuştur. Hz. Ali'nin bazı hutbeleri, mektupları ve güzel sözlerinden yapılan seçmeler, şâir ve edîb Şerîf er-Radî tarafından *Nehcü'l-belâga* adlı eserde toplanmıştır. Hz. Ali'ye ayrıca *Envârü'l-'ukûl min eş'âri vasiyyi'r-Resûl* adlı bir dîvan nisbet edilmektedir. *Dîvânü emîri'l-mü'minîn Alî b. Ebî Tâlib* vb. adlarla anılan bu eser birçok defa basılmıştır. *Divan*'ın dışında da ona nisbet edilen bazı manzûmeler mevcuttur ki bunlar *el-Kasîdetü'z-zebûriyye*, *el-Kasîdetü'l-celcelûtiyye*, *Muhammes*, *Cünnetü'l-esmâ'*, *Münâcât* ve *el-Kasîdetü'z-Zeynebiyye* olarak sıralanabilir. Hz. Ali'nin hikmetli sözlerinden derlendiği ileri sürülen *Elf kelime*, *Emsâlü'l-İmâm Alî*, *Gurerü'l-hikem ve dürerü'l-kilem*, *Matlûbü külli tâlib min kelâmi Alî b. Ebî Tâlib* gibi eserler de bulunmaktadır.[33] Hz. Ali'ye nisbet edilen eserler arasında özellikle şiirleri ve sözleri edebiyatımızda çok rağbet görmüş, bunlar defalarca tercüme ve şerh edilmişlerdir. Bu eserlerden bir kısmı üzerinde kısaca durmakta fayda vardır.

Hz. Ali Dîvânı,

Hz. Ali'ye nisbet edilen bazı şiirlerin bulunduğu bu eser, onun vefatından üç yüz elli yıl sonra Ebü'l-Kāsım Alî b. Tâhir el-Murtazâ / Şerif Murtazâ (v. 1044) tarafından hazırlanmıştır.[34] Hz. Ali'ye nisbet edilen bu şiirler Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin tarafından dilimize tercüme edilmiş ve şerhiyle birlikte neşredilmiştir.[35]

Urcûze, Kasîdetü'l-Celcelûtiyye,

Hz. Ali Dîvânı'nın bazı nüshalarında da yer alan *Urcûze*, iki yüz elli iki beyitten ibaret bir manzûmedir. Bu eserde İsm-i a'zâmın (Ferd, Hayy, Kayyûm,

---

32 Yalnız Hz. Ali'nin, Peygamberimiz zamanında yazdığı ve devamlı olarak kılıcının kınında taşıdığı bir hadis sahîfesinden söz edilmektedir. Diyete dair hükümlerle düşmanın elindeki bir esiri kurtarmanın yolları, bir kâfir için bir müslümânın öldürülemeyeceği, Medîne'nin Harem bölgesi sınırları gibi konulardaki hadisleri ihtivâ eden bu sahîfe, Rifat Fevzi Abdülmuttalib tarafından muhtevâsı tahlil edilerek Kahire'de yayımlanmıştır, (1406/1986). Bk. Kandemir, "Ali", *DİA*, II, 375.

33 Kandemir kaynaklardan naklen bu eser isimlerini verdikten sonra "Güvenilir hiçbir kaynakta Hz. Ali'nin herhangi bir eserinden söz edilmediğini" söylemekte kendisine nisbet edilen bu eserlerin esâsen onun eşsiz belâgat ve fesâhatına yakışmayan eserler olduğunu söyleyerek bunların Hz. Ali'ye nisbetini reddetmektedir. Bk. "Ali", *DİA*, II, 375. Hz. Ali'ye nisbet edilen eserler için ayrıca bk. Brockelmann, *Geschichte des arabischen Litteratur*, Leiden 1943, I, 38-39; *Geschichte des arabischen Litteratur. Supplementband*, Leiden 1937, I, 74-76; Fuat Sezgin, *Geschichte des arabischen Schriftums*, Leiden 1967-1984, II, 279-281 ve bk. Bağdadlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat, İbnülemin Mahmud Kemal, I, İstanbul 1951, s. 667.

34 *Dîvânü Seyyidinâ 'Alî b. Ebî Tâlib Kerremallâhu Vechehû*, Mısır 1251/1835; Ali b. Ebû tâlib, Dîvân, Bulak 1255.

35 Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Şerh-i Dîvân-ı Alî*, Bulak Matbaası, 1255/1839; *Tercemetü'l-müntehâb min Dîvân-i Seyyidinâ Alî b. Ebî Tâlib*, Dımaşk 1312. Bu eser daha sonra Şakir Diclehan tarafından sadeleştirilerek neşredilmiştir: *Hz. Ali Ali Divânı*, tercüme ve şerh eden: Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, İstanbul 1981. Şemseddin Sâmî Bey de *Hz. Ali Divânı*'ndan seçtiği dört yüz üç beyti Türkçe'ye mensur olarak çevirip açıklamıştır: *'Alî ibn Ebî Tâlib Kerremallâhu Vechehû ve Radiyallâhu 'anh Efendimiz'in Eş'âr-ı Müntahabeleri ve Şerh ve Tercümesi*, İstanbul 1318/1900. Ayrıca son yıllarda *Hz. Ali Divânı*'nın iki Türkçe tercümesi daha yayımlanmıştır: *Hz. Ali'nin Şiirleri*, trc. İsmet Zeki Eyuboğlu, İstanbul, ts.; *Hz. Ali Divanı*, trc. Vedat Atila, İstanbul 1990.

Hakem, 'Adl, Kuddûs) ehemmiyeti anlatılmakta ve İslâmiyet'in kuruluşu sırasındaki mücâdelelere ve gelecek zamandaki bir takım gaybî işlere işâret edilmektedir. *Urcûze*, Ahmed Ziyâeddîn-i Gümüşhânevî'nin duâ mecmuâsında "Kasîdetü'l-Urcûzetü li-Seyyidinâ İmâm Alî Kerremallâhu Vechehû ve Radiyallâhu 'anh" başlığı altında kayıtlıdır.[36] Hz. Ali'ye nisbet edilen *Celcelûtiyye* ise yüz yirmi iki beyitten ibaret birkasîdedir. Bu kasîde de Gümüşhânevî'nin duâ mecmuâsında "Kasîdetü'l-Celcelûtiyye li-İmâm Seyyidinâ Alî Kerremallâhu Vechehû ve Radiyallâhu 'anh" başlığı altında kayıtlıdır.[37] Eserde, Esmâ-i hüsnâdan "Bedî'/Eşi benzeri olmayan, hayret verici güzellikte olan" mânâsındaki Süryanca "Celcelût" ismi birkaç defa tekrar edildiği için kasîdeye *Celcelûtiyye* adı verilmiştir.[38] Gümüşhânevî'nin duâ mecmuâsında Hz. Ali'ye nisbet edilen başka manzûmeler de bulunmaktadır. Bunlar, tâun belâsının def'i için okunması tavsiye edilen *Fethiyye Kasîdesi*'nden itibaren *Hamdiyye Kasîdesi*, *Müceddidiyye Kasîdesi* ile birlikte *Hâ'nın Esrârı*, *İstiğâse*, *Talebiyye*, *Kenziyye* başlıkları altında yer almaktadırlar.[39]

Kasîdetü'z-Zeynebiyye,

Hz. Ali'nin hikemî, edebî, dînî ve dünyevî bir takım nasihatlarını ihtivâ eden bu manzûme basma bir nüshasına göre altmış beyittir. Kasîde adını ilk beyitte, "Hasret ve arzunun ateşiyle yandığın Zeyneb, kendisine kavuştuğun halde yine ayrıldı, münâsebet ipini kesti. İşte zamanın, dünyanın böyle tasarrufları, bir halden başka bir hâle dönüşü de vardır" meâlindeki ilk beyitte zikri geçen Zeyneb adından almaktadır. *Zeynebiyye*, İbnülemin Ahmed İzzet tarafından mensur olarak Türkçe'ye çevrilmiştir.[40]

Nehcü'l-belâga,

Nehcü'l-belâga Hz. Ali'nin hutbelerinin, sözlerinin, öğütlerinin, vasiyetlerinin, mektuplarının ve vecîzelerinin toplanmasından meydana gelmiş bir eserdir. Bunları Şerîf Radî Muhammed b. Huseyn (v. 1015) toplayıp kitap haline getirmiş ve üç bölüme ayırmıştır. Birinci bölüme hutbeleri ve bazı duâlarını, ikinci bölüme mektuplarını, üçüncü bölüme ise vecîzelerini almıştır. Eseri Türkçe'ye tercüme eden Gölpınarlı, *Nehcü'l-belâga*'nın derlenmesi, tercüme ve şerhleri hakkında geniş bilgi vermektedir.[41]

Ahidnâme-i 'Alî,

Hz. Ali'nin Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'i Mısır'a vâli tâyin ettiği sırada yazıp kendisine verdiği ahidnâmedir. Bu eser Hz. Ali'nin hutbelerinin toplandığı *Nehcü'l-belâga*'da yer aldığı gibi müstakil olarak da neşredilmiş, tercüme ve

---

36 Bk. *Mecmû'atü'l-ahzâb*, 1311, I (Şâzelî cildi), 582-597. Aynı eser içerisinde derkenarda, *Urcûze'nin* esas mevzûu olan altı İlâhî ismin sırları ve okunma tarzını şerhettiği *Cünnetü'l-Esmâ* adlı bir risâlesi de mevcuttur. Bk. *Mecmû'atü'l-ahzâb*, 1311, I (Şâzelî cildi), 368-457. Ayrıca bk. Hz. Ali, *Urcûce li'l-İmâm Ali Kerremallâhu Vecheh*, Bulak 1251.

37 Bk. Ahmed Ziyâeddîn-i Gümüşhânevî, *Mecmû'atü'l-ahzâb*, 1311, I (Şâzelî cildi), 499-531.

38 Bk. İmam Gazâlî, *Celcelûtiyye Duâsı Havâs ve Esrârı*, trc. Halil Günaydın, İstanbul 2001.

39 Eserde müteâkip olarak kaydedilen bu manzûmeler bk. Ahmed Ziyâeddîn-i Gümüşhânevî, *Mecmû'atü'l-ahzâb*, I (Şâzelî cildi), 531-543. Hz. Ali ve diğer bazı sahâbîlerin şiirlerinin şerhi için ayrıca bk. Cabizade Ali Fehmi, *Hüsnü's-sahabe*, Dersaâdet 1324.

40 Ali b. Ebî Tâlib, *Akîde-i Edebiyye Tercüme-i Kasîde-i Zeynebiyye*, trc. İbnülemin Ahmed İzzet, İstanbul 1315.

41 Bk. *Nehcü'l-belâga*, haz. Abdülbâki Gölpınarlı, Kum 1989, 5-19. *Nehcü'l-belâga*'yı Muhammed Abduh da şerhetmiştir. Bk. *Şerhu Nehci'l-belâga*, I-II, Beyrut 1307. Eserin en kapsamlı şerhi İbn Ebu'l-Hadîd tarafından gerçekleştirilmiştir. Bk. İbn Ebü'l-Hadîd, Ebû Hamid İzzeddin Abdülhamid b. Hîbetullah (655/1257); *Şerhu Nehci'l-belâga*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, I-XX (10 cilt hâlinde), Beyrut 1385/1965.

şerhleri yapılmıştır.[42] Siyâsetnâme türünün güzel örneklerinden biri olan *Ahidnâme*'yi Mehmed Âkif de tercüme etmiştir.[43]

Emsâl-i 'Alî,

Türk edebiyatında Hz. Ali'nin hikmet-âmiz sözleriyle oluşturulan eserler ziyâde rağbet görmüştür. Hz. Ali'nin sözleri ve bu sözler etrafında yazılan eserler konusunda Âdem Ceyhan geniş bir çalışması vardır.[44] Hz. Ali'nin sözleriyle meydana getirilen eserler arasında en fazla söz ihtivâ eden eser, Abdülvâhid et-Temîmî'nin hazırladığı *Gurerü'l-hikem ve dürerü'l-kilem* adlı eseridir. Yaklaşık on bir bin söz ihtivâ eden bu eserde Hz. Ali'nin sözleri alfabetik sıraya göre tasnif edilmiştir.[45] Bunun dışında Hz. Ali'nin bin sözünün bir araya getirildiği *Elf kelime* adı verilen eserler de mevcuttur.[46] Ayrıca onun yüz sözünü ihtivâ eden eserler de yaygınlık kazanmıştır. Ekseriyetle "Sad Kelime" ya da "Mie Kelime" adı ile bilinen bu eserler Türkçe'ye ekseriyetle nazmen tercüme edilmek sûretiyle şerhedilmiştir.[47] Muallim Nâci de Hz. Ali'nin iki yüz seksen üç sözünü *Emsâl-i Ali* adıyla tercüme etmiş ve asıllarıyla birlikte neşretmiştir.[48]

Hz. Ali, ona nisbet edilen şiirler ve sözleriyle edebiyatımızda konu edildiği gibi bizâtihî kendisi de Türk-İslâm edebiyatının konularından birisi olmuş, edebiyatımızda Hz. Ali medhi sadedinde müstakil eserler kaleme alınmıştır. Türk-İslâm edebiyatında Hz. Ali medhi konusunda en çok örneği olan tür, bu tezin de önemli bir kısmını teşkil eden Hz. Ali na'tlarıdır. Daha ziyade tasavvufî eğilimleri olan şâirlerin kaleme aldıkları Hz. Ali na'tlarının her asırda ve divan şiirinin hemen her nazım şeklinde örneğini görmek mümkündür. Ekseriyetle kasîde nazım şeklinin kullanıldığı bu na'tların divanlarda çehâr-yâr na'tından sonra, şayet divanda çehâr-yâr na'ti bulunmuyorsa Hz. Peygamber na'tından sonra ve "Na't-ı Şâh-ı velâyet" başlığı altında yer aldığı görülmektedir. Hz. Ali na'tlarının muhtevâsı ise şâirin ilmî ve edebî şahsiyeti doğrultusunda değişebilmektedir. Bazı şâirler Hz. Ali'yi şecaati, kudreti, adâleti yönüyle medhetmeyi tercih ederlerken bazı şâirler onun öncelikle velâyetine vurgu yapmak sûretiyle ilmi, irfânı, ahlâkı ve özellikle sehâvetini medih konusu yapmaktadırlar. Esâsen bu tez bütünüyle Hz. Ali na'tları muhtevâsı üzerine kurulmuş olup na'tlar konusu bütün tafsilatıyla işlenmektedir. Na'tlar dışında da Hz. Ali edebiyatımızda farklı tür ve şekillerde konu edilmiştir. Bunlar arasında ilk sırayı Hz. Ali'nin savaşlarda gösterdiği fevkalâde kahramanlıklarının anlatıldığı cenknâmeler almaktadır. Hz. Ali'nin üstün meziyetlerinin konu edildiği bir diğer eser, XVI. asır şâirlerinden Yemînî'nin mesnevî nazım şekliyle kaleme aldığı *Fazîlet-nâme*'dir. Ayrıca dört halîfenin konu edildiği çehâr-yâr hilyeleri ve çehâr-yâr menâkıblarında da İslâm'ın dördüncü halîfesi olması münasebetiyle Hz.

---

42 *Vasiyet ve Ahid-nâme*, trc. Mehmed el-Feyyûmî, İstanbul Belediyesi Atatürk Ktp., Osman Ergin Yazmaları, nr. 259; Mehmed Celâleddin, *Şerh-i Ahidnâme-i Ali*, İstanbul 1304.

43 *Hazreti Ali Diyor Ki*, trc. Mehmed Âkif Ersoy, Ankara 1954.

44 *Hikmet Şehrine Açılan Kapı, Türk Edebiyatı'nda Hz. Ali Vecizeleri ile İlgili Tercüme ve Şerhler*, Manisa 2001.

45 *Gurerü'l-hikem ve dürerü'l-kilem*, I-II, Beyrut 1407/1986.

46 *Elf kelime*, Necef, ts.

47 Bk. Nesib Yusuf Dede, *Rişte-i Cevâhir*, İstanbul 1257.Bu konuda geniş bilgi için bk. Rabia Şimşek, *Türk-İslâm Edebiyatında Manzum Hz. Ali Sad Kelime Tercümeleri (Tenkitli Metin)*, yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000; Mahmut Şarlı, "Kayseri Râşid Efendi Kütüphânesi'ndeki *Sad Kelime-i Ali* Tercümesi ile *Mie Kelime-i Ali* Tercümesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 7 (Kayseri 1996), s. 305-329.

48 *Emsâlü Ali b. Ebû Tâlib*, İstanbul 1302; Muallim Nâci, *Emsâl-i Ali*, İstanbul 1296, 1303, 1307; Ali b. Ebû Tâlib, *Emsâlü's-Seyyidinâ Ali Kerremallâhu Vecheh*, İstanbul 1302.

Ali'ye bir bölüm ayrılmıştır. Hz. Ali ile ilgili eserler arasında XIX. asır şâirlerinden Süleyman Celâleddin'in *Mevlîd-i Cenâb-ı Alî* adlı eseri de önemlidir. Bunlardan bir kısmı hakkında kısa bilgiler verilecektir.

Hz. Ali Cenknâmeleri,

XIII. asırdan itibaren Anadolu sahasında tercüme, adapte veya te'lif olunan Hz. Ali cenknâmeleri, "gazi" tipi çevresinde teşekkül eden dînî destanlardır. Bu destanlarda hem İslâmiyet'ten önce "alp" tipi çevresinde teşekkül eden destanların hem de maddî kuvvet karşısında mâneviyâtı ile öne çıkan "velî" tipinin hâkim olduğu dînî muhtevalı hikâyelerin tesiri bulunmaktadır. Ekseriyetle gazavât, kıssa ve dâsitân ibareleriyle kayıtlı olan Hz. Ali cenknâmelerini Agâh Sırrı Levend, gazavatnâme türü içerisinde değil de "Dînî-Kahramanlık Hikâyeleri" başlığı altında tasnif etmektedir.[49] Hz. Ali Cenknâmeleri üzerinde bir çalışma yapan İsmet Çetin bu hikâyelerde Hz. Ali'nin, dînî bir lider olmaktan ziyâde, Anadolu Türk insanının cengâverlik eğilimlerini ön plana çıkaran, onlara mesaj veren ideal insan tipini temsil ettiğini, bir destan kahramanı olarak konu edildiğini ifade etmektedir. Bu meyanda cenknâmeler de ideal insan anlayışı ile davranış şekillerini Türk destan geleneğine bağlı olarak anlatan dînî kahramanlık konulu Türk destânlarıdır.[50] Cenknâme türünün Eski Anadolu Türkçesi'ne ait ilk örneklerinden biri olan Dursun Fakih'in *Gazavatnâme* adlı eserini muhteva yönüyle değerlendiren Aksoy, bu eserin mûteber İslâm kaynaklarında rastlanmayan bazı fevkalâde olayları konu etmesine dikkat çektikten sonra Dursun Fakih'in *Gazavatnâme*si'nin de diğer bazı gazavatnâmelerde olduğu gibi Anadolu'da müslüman Türk birliğinin sağlanması için gayret sarfedilen bir dönemde dînî heyecan ve cihad şuurunu pekiştirmek maksadıyla kaleme alındığını[51] ifade etmektedir.

Fazîletnâme-i Ali,

XVI. asır tekke edebiyatı şairlerinden olan Yemînî'nin hayatı hakkında eski ve yeni kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamakta ve bu nedenle şâirin doğum ve ölüm tarihleri hakkında da kesin bir şey söylenilmemektedir.[52] Hayatı hakkındaki bilgiler şâirin bilinen tek eseri olan *Fazîlet-nâme*'den çıkartılabilenlerdir. Buna göre şairin adı Derviş Muhammed, lâkabı Hâfizoğlu, mahlası Yemînî'dir. Eser 925/1519 senesinde tamamlanmıştır. *Fazîlet-nâme* esâsen telif olmayıp Farsça mensur bir eserden dilimize adapte edilmiştir. Şâir eserine konu teşkil eden olayları, Türkçe'nin her seviyedeki okuyucusun,

---

49 Müellif bu başlık altında Hz. Ali cenknâmelerinden bazılarının isimlerini kaydetmektedir: Dursun Fakih, *Gazavât-ı Rasulullah*, Millet Ktp., nr. 1222; Beypazarlı Maazoğlu Hasan, *Gazavât-ı Emîrü'l-mü'minîn Ali* (Feth-i Kal'a-i Selâsil), Millet Ktp., Emîrî, nr. 1222; *Gazavât-ı Kıssa-i Mukaffa'*, İstanbul Üniversitesi Ktp., Türkçe yazmalar, nr. 311; *Kıssa-i Kahkaha*, İstanbul Üniversitesi Ktp., Türkçe yazmalar, nr. 311; *Hâver-nâme*, Türk Dil Kurumu Ktp., nr. A 6 ve A 45; Şeyyad Îsâ, *Salsal-nâme* (mensur, Hz. Ali'nin Salsal adlı devle cengi), için bk. Bk. Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiayatı Tarihi*, Ankara 1973, s. 127-128.

50 İsmet Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Ankara 1997, s. XXX-XXXI. Yazar ayrıca Hz. Ali cenknâmeleri konusunda yapılan çalışmaların ve neşredilen metinlerin bir listesini vermektedir. Bk. *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, s. XL-L.

51 Hasan Aksoy, "Dursun Fakih", *DİA*, X, 8.

52 A. Celâlettin Ulusoy Yemînî'yi, Alevî ve Bektâşîler'ce yedi büyük olarak kabul edilen Nesîmî, Hatâyî, Fuzûlî, Virânî, Pîr Sultan Abdal ve Kul Himmet'le birlikte zikretmektedir. Bk. *Yedi Ulu'lar*, Ankara, ts., s. 79.

dinleyicisinin anlayabileceği şekilde ve tahkiye sanatıyla kaleme almıştır.[53] Yemînî, Hz. Ali ile ilgili olarak naklettiği fevkalâde hâdise ve husûsiyetleri 19 kısımda toplamış olup her bir başlık altında ayrı bir fazîleti bütün tafsilatıyla anlatmaktadır:

1.Fazîlet: Öncelikle Hz. Ali'nin anne karnında konuşması, henüz beşikteyken sihirbazı alt etmesi, Kâbe'ye gidip putlara taş atması, Ebû Cehil'le mücâdelesi gibi Hz. Ali'nin doğumu ve gelişme çağları konu edildikten sonra, güneşin Hz. Ali'ye selâm vermesi birinci fazîlet olarak anlatılmaktadır.

2.Fazîlet: Ziram adlı bir Hıristiyan büyüğünün ve kavminin Hz. Ali'nin bir kerâmeti sayesinde topluca müslüman olmalarıele alınmıştır.

3.Fazîlet: Hz. Ali'nin Mifrak ve Anuş adlı devlerle mücâdelesi anlatılmaktadır.

4.Fazîlet: Hz. Ali'nin Cebrâil ile görüşmesi nakledilmiştir.

5.Fazîlet: Hz. Ali'nin Rum kayseri ile yapılan savaşta büyük kahramanlıklar göstermesi üzerine kurulmuştur.

6.Fazîlet: Cabir adlı birinin Hz. Ali uğruna ölümü göze alarak çocuklarıyla birlikte kızgın fırına girip yanmadan çıkması hikâye edilmektedir.

7.Fazîlet: Ehl-i kitâb olan bir takım insanların sahâbîlerden mûcize göstermelerini istemeleri ve bununla ilgili bir dizi hâdiselerin anlatımıdır.

8.Fazîlet: Nusayr-i Tûsî'nin Hz. Ali'nin bazı kerâmetlerine takat getiremeyip onun tanrı olduğunu söylemesi ve Hz. Ali'nin onu katından kovması işlenmiştir.

9.Fazîlet: Hz. Ali'nin Selmân-ı Fârisî'yi müslüman olmadan önce Deşt-i Erzen denilen bir yerde arslanın elinden kurtarması ele alınmıştır.

10.Fazîlet: Kaf dağında yaşayan bir kuşun yavrularının ejderha tarafından yenmesi ve Hz. Ali'nin bu kuşu ejderhanın elinden kurtarması anlatılmaktadır.

11.Fazîlet: Kaf dağında yaşayan İfrit'in başından geçenler anlatılmaktadır.

12.Fazîlet: Hz. Ali'nin sabah namazına gecikme pahasına da olsa yaşlılara hürmet anlayışıyla bir yahudinin önünden geçmeyerek arkasından gitmesi konu edilmiştir.

13.Fazîlet: Habîb adlı birisinin Hz. Ali'ye kendisinin faziletleri hakkında sorular sorması ve Hz. Ali'nin cevaplarıyer almıştır.

14.Fazîlet: Horasanlı bir tüccarın borca girerek aldığı mallarını yüklediği geminin Umman denizinde batması ve Hz. Ali'nin bu tüccara borçlarını ödeyecek kadar para vermesi anlatılmaktadır.

15.Fazîlet: Hz. Ali'nin yaşlı bir kadına ait mahvolmuş bir bahçeyi eski haline getirmesihikâye edilmiştir.

16.Fazîlet: Hz. Ali'nin Hayber kalesi fethinde gösterdiği kahramanlıkların destânıdır.

17.Fazîlet: Hz. Ali ile yedi inkârcı arasında cereyan eden hadiselere dayanmaktadır.

18.Fazîlet: Hz. Peygamber'in Vedâ haccı ve burada söyledikleri Ebû Zer, İbn-i Abbas ve Câbir'e dayanılarak anlatılmaktadır.

---

[53] Yusuf Tepeli, *Dervîş Muhammed Yemînî, Fazîlet-nâme (Giriş-İnceleme-Metin-Gramatikal Dizin)*, Ankara 2002, I, 3-4. Eser ayrıca sadeleştirilmek sûretiyle mensur olarak da yayımlanmıştır. Bk. Adil Ali Atalay (Vaktidoldu), *Hz. Ali'nin Fazîlet-nâmesi*, İstanbul 1991.

19.Fazîlet: Muâviye ile Hz. Ali arasında geçen hâdiseler dışında bu bölümde ayrıca Hz. Ali'nin ve on iki imamın vefatları ve Hz. Ali için söylenmiş birkaç mehdiye yer almaktadır.[54]

Mevlîd-i Ali,

Hz. Ali ile ilgili edebî türlerden birisi de onun doğumunu konu eden mevliddir. Mevlid bilindiği gibi "doğum zamanı", doğum yeri" ve "doğum" mânâsında bir kelime olup aynı zamanda edebiyatımızda aynı isimle anılan bir türün de adıdır. Bu edebî türde esas olarak Hz. Peygamber'in hayatı konu edilmekte, doğumu, peygamberliği, mûcizeleri ve vefâtı işlenmektedir. Mevlid denilince ilk olarak akla Süleyman Çelebi'nin 1409'da yazdığı *Vesîletü'n-Necât* adlı eseri gelmektedir. Bu eserden önce Türkçe mevlid yazılmamış olup Süleyman Çelebi'nin eseri kendisinden sonra yazılan mevlidlere örnek ve kaynak olmuştur. Aynı şekilde Süleyman Celâleddin'in İstanbul'da 1308 h./1890 m. yılında yani müellifin vefat ettiği yılda basılmış olan *Mevlîd-i Cenâb-ı Alî*[55] adlı eseri de Süleyman Çelebi'nin mevlidinden en azından üslûp açısından büyük ölçüde etkilenmiştir. Mesnevî nazım şekliyle yazılan bu eser, Süleyman Celâleddin'in ifadesine göre kendi sahasında yazılan ilk eserdir.[56] Bir tevhîdle başlayan *Mevlid-i Cenâb-ı Alî*, münâcât, na't, çehâr-yâr na'ti, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin medhiyesi, dîbâce, ilâhî, mukaddime, kısa bir na't-ı Nebevî'den sonra "Mebhas-i Mevlid-i Ali" başlığı altında Hz. Ali'nin doğumunu konu etmekte, daha sonra âhiret ahvâlinin tasvîri, Hz. Ali'nin vasıfları, dînî-tasavvufî muhtevalı nasihatlar ve nihayet duâ ve hâtime bölümleriyle tamamlanmaktadır. Matbû olan bu eserin sonunda ise Ahmed Muhtar Efendi'nin üç beyitlik kıt'a formunda ve Osman Şems Efendi'nin beş beyitlik gazel formunda bu eseri öven takrizleri yer almaktadır. Müellif eserini Hz. Ali sevgisini esas kabul eden insanlara onun hakîkî şahsiyetini sünnî İslâm inançları dairesinde tanıtmak, kendisinden önceki halîfeler gibi İslâmiyet'e bütün varlığıyla bağlanarak Hz. Peygamber'in yolundan gittiğini belirtmek maksadıyla kaleme almıştır.[57] Eserini topluluk önünde okunup dinlenilmek üzere yazdığı anlaşılan Süleyman Celâleddin'in mevlidi, Bektâşî şâir-bestekâr Kâzım (Koca) Baba tarafından bestelenmiş olup yine Bektâşî meşrebine göre bazı değişikliklere uğratılarak Nevruz bayramlarında okunmuştur.[58]

Hilye-i Çehâr-Yâr-i Güzîn,

Sözlükte "süs, ziynet, kolye" gibi mânâlara gelen hilye, mecâzen "yaratılış, sûret ve güzel vasıflar" demektir. Osmanlı kültüründe hilye, Resûlullâh'ın vasıflarını, bu vasıflardan bahseden kitap ve levhaları ifade etmek için kullanılmıştır. Hilyenin edebî bir tür olarak edebiyatımızda çok rağbet görmesinin sebeplerinden biri Hz. Ali'den rivâyet edilen, "Hilyemi gören beni görmüş gibidir. Beni gören insan bana muhabbetle bağlanırsa Allah ona cehennemi haram kılar; o kişi kabir azâbından emin olur, mahşer günü çıplak

---

54 Tepeli, *Dervîş Muhammed Yemînî, Fazîlet*-nâme, I, 8-11.

55 Süleyman Celâleddin, *Mevlîd-i Cenâb-ı Alî*, Dersaâdet 1308.

56 "Olmamış bir kimse hâlâ hâme-rân / Murtazâ mevlûdunu etsin 'ayân" ve "Gitmemiş bu vâdîye fikr-i selef / Hisseme kalmış ezelden bu şeref" beyitleri bunu ifade etmektedir. Bk. Mehmet Arslan, "Süleyman Celâleddin ve Üç Eseri: Sâkî-nâme, Mevlid-i Cenâb-ı Alî, Devir-nâme", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sy. 5, (Sivas 1997), s. 205-206.

57 Arslan, "Süleyman Celâleddin ve Üç Eseri: Sâkî-nâme, Mevlid-i Cenâb-ı Alî, Devir-nâme", s. 179-181.

58 Âdem Ceyhan, *Hikmet Şehrine Açılan Kapı, Türk Edebiyatı'nda Hz. Ali Vecîzeleri ile İlgili Tercüme ve Şerhler*, Manisa 2001, s. 20.

olarak haşredilmez" meâlindeki hadistir.[59] Hz. Peygamber hakkında yazılan hilyelerin en meşhur örneği, Hâkānî Mehmed Bey'in *Hilye-i Hâkānî* adlı eseridir. Zamanla diğer peygamberler, Hulefâ-i râşidîn ve aşere-i mübeşşere ile din ve tarikat büyükleri için de bu tür eserler kaleme alınmış olup bunlar da hilye olarak adlandırılmışlardır. Dört halîfe hilyesi hakkında kaleme alınan eserlerden, Şeyhülislâm Es'ad Mehmed Efendi'nin *Gülistân-ı Şemâil* adlı eseri ile İbrâhim Cevrî'nin *Hilye-i Çehâr-yâr-i Güzîn*'i bu türün en tanınan örneklerindendir.[60]

Es'ad Mehmed Efendi'nin *Gülistân-ı Şemâil*[61] adlı eserinde Hz. Ali, dördüncü halîfe olması münâsebetiyle eserin son kısmında konu edilmektedir. Şâir bu bölümde diğer üç halîfede olduğu gibi önce Hz. Ali'nin hilyesini daha sonra fazîletlerini anlatmaktadır. Buna göre Peygamberimiz, Hz. Ali'yi "Araplar'ın seyyidi" olarak tavsif etmektedir. Resûlullâh'ın kızı ile evlenen Hz. Ali, O'nun soyunu devam ettirme şerefine nâil olmuştur. Eserin Hz. Ali'ye tahsis edilen kısmı şu beyitlerle başlamaktadır:

"Olup dördüncü yârin kadri 'âlî
'Azîz olmışdı ol sâhib-meâlî

'Ali ibni Ebî Tâlibdür ol şâh
Rızâullâh'a mazhar ola her gâh

Rasûlullâh olup ilme Medîne
'Alî olmışdı bâb ol şehr-i dîne"[62]

"Kâne 'Aliyyün (radıyallâhu 'anhü) âdeme şedîde'l-üdmeti / Hz. Ali radiyallâhü anhü ziyâde buğday enlü idi:

O server oldı buğday enlü hayli
Şedîd olmışdı gendüm-gûne meyli

Olup levhinde gayetde melâhat
Görenler rûyin olurlardı râhat

O reng ü rû idüp hâtırları celb
Ana meftûn olurdı kaleb u kalb

---

59 Hilye hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Uzun, "Hilye", *DİA*, XVIII, 44-47. Hz. Peygamber'in şu hadisi de hilye türünün ortaya çıkması ve gelişmesinin en büyük sebeplerinden biri gösterilmektedir. Rivâyete göre Resûlullâh'ın vafatından bir müddet önce kızı Fâtımâ; "Yâ Resûlallâh! Senin yüzünü bundan sonra göremeyeceğim!" diye ağladığında Peygamberimiz Hz. Ali'yi çağırmış ve "Yâ Ali, hilyemi yaz ki vasıflarımı görmek, beni görmek gibidir" buyurmuştur. Bu hâdise hilye türünün ve şemâil kitaplarının doğmasına, gelişmesine, yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Bk. *Hilye-i Saâdet*, haz. İskender Pala, Ankara 1991, s. 1-2.

60 Ayrıca Cûdî mahlaslı iki şâirden hangisine âit olduğu tespit edilemeyen Hilye-i Çehâr-yâr isimli eserin bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesinde (Emanet Hazinesi, nr. 1803) bulunmaktadır. Bk. Uzun, "Hilye", *DİA*, XVIII, 46.

61 Es'ad Mehmed Efendi ve hilyesi üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bk. Kevser Torun, *Es'ad Mehmed Efendi'nin Hayatı-Eserleri ve Gülistân-ı Şemâil'i*, yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.

62 Bu beyitler için bk. Torun, *Es'ad Mehmed Efendi'nin Hayatı-Eserleri ve Gülistân-ı Şemâil'i*, s. 129.

Meh alup mihr-i rûyından ziyâlar
Verir âfâka ol yüzden safâlar

İlâhî ol cemâl-i bî-misâli
Hüdâvendâ o mir'ât-ı kemâli

İdüp rûy-i dile mir'ât-ı eclâ
Görünsün anda vechullâh a'lâ"[63]

Bu türde tanınmış ikinci eser İbrâhim Cevrî'nin Hâkānî'nin *Hilye*'sini örnek alarak yazdığı mesnevîsidir. İslâmî geleneğe uyarak söze münâcât ve na'tla başlayan şâir, mukaddimede dört halîfenin vasıf ve sûretini tek tek toplayıp yazdığını anlatmaktadır. Çehâr-yârın bedenî yapılarıyla ilgili birkaç cümlelik Arapça ibareden sonra şâir, bu kısa tasvirdeki fizîkî unsurları, çeşitli edebî sanatlardan faydalanarak okuyucuda sevgi ve saygı uyandıracak sûrette Türkçe'ye nakletmektedir.[64]

Menâkıb-ı Çehâr-yâr-ı Güzîn,

Hulefâ-i râşidînin hayat, şahsiyet, fazîlet ve kerâmetleriyle ilgili rivâyetleri ihtivâ eden bu tür eserlerde Hz. Ali'ye dair menkıbeler önemli bir yer tutmaktadır. Bu türün en bilinen örneklerinden biri, Şemseddin Sivâsî'nin *Menâkıb-ı Çehâr-yâr-ı Güzîn*'idir. Müellifin en hacimli kitaplarından biri olan bu eser, on iki bâbdan müteşekkil olup altıncı bâb Hz. Ali'nin menâkıbına tahsis edilmiştir ve bu bâbda Hz. Ali'nin 95 menkıbesi yer almaktadır.[65] Bir fikir vermek için Hz. Ali'ye dair ilk menkıbe aşağıda nakledilmektedir:

Evvelki menâkıb, Hz. Ali (k.v.) hazretlerinin velâdet-i şerîfelerindedir. Velâdetleri Mekke-i Mükerreme'de vâkî oldu otuzuncu senede âm-ı Fîl'den, târîh-i İskender'den dokuz yüz on birinci seneye muvâfık, Pervîz'in pâdişâhlığından

---

63 Bu beyitlerin devamı ve tamamı için bk. Torun, *Es'ad Mehmed Efendi'nin Hayatı-Eserleri ve Gülistân-ı Şemâil'i*, s. 131.

64 Sadece İstanbul kütüphanelerinde otuzdan fazla yazması bulunan ve Arap harfleriyle üç defa basılan bu küçük eserde Hz. Ali'nin "Hilye-i Pâk-i Ali" başlığı altında ve Arapça olarak yer alan hilyesi meâlen şöyledir: "Hz. Ali buğday tenliydi, boyu uzundan kısaya daha yakındı, saçı çoktu. Sakalı geniş ve sarıydı, başının tepesinde ve önünde saç yoktu, başının arkasında vardı. Güzel yüzlüydü. Karnı büyüktü, bir miktar semizliğe mâildi. Gözleri kara ve büyükçe idi. Omuzlarının arası genişti. Bilek ve pazusu birbirinden fark edilmezdi. Sırtı enliydi. Avuçları etliydi. İri kemikliydi. Boynu gümüş ibrik gibiydi. Arkası hariç başında saç yoktu. Yürüdüğü zaman önüne eğilerek yürürdü." Hilye'nin yine Hz. Ali ile ilgili manzum kısmı ise, "Levh-i âyine-i vech-i ezelî / Mahrem-i râz-ı Nebevî ya'ni Alî // Bu sıfatlarla olunmuş takrîr / İdeyim şeklini nakl ü tahrîr" beyitleriyle başlamakta ve "Sûretinde var idi nûr-ı Hudâ / N'ola meyl itse ana bây ü gedâ" beytiyle sona ermektedir. Bk. Âdem Ceyhan, Âdem Ceyhan; "Eski Türk Edebiyatı'nda Sad Kelime-i Ali Derleme Tercüme ve Şerhlerine Dair", *Celâl Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 1 (1997), s. 239-241. Cevrî'nin eseri üzerinde bir mezûniyet tezi hazırlanmıştır. Bk. Sadık Erdem, *İbrahim Cevrî Çelebi'nin Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri ve Hilye-i Çehâr-Yâr-ı Güzîn'in Edisyon Kritiği*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1980.

65 Osmanlılar zamanında çok okunan ve dolayısıyla yayılan bu eserin kütüphanelerde pek çok yazması mevcut olduğu gibi eser bir çok defa eski harflerle yayımlanmıştır. Menâkıb-ı Çehâr-yâr-ı Güzîn'in kütüphanelerdeki yazma nüshaları ve matbû nüshaları hakkında geniş bilgi için bk. Hasan Aksoy, *Şemseddin Sivâsî (Hayatı, Eserleri) ve Mevlidi (Tenkidli Basım)*, doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1984, s. 47-48.

sekiz sene geçmiş idi. Vâlidesi Fâtımâ hâtun binti Esed b. Hâşim bir gece vâkıâda gördü ki evi nur ile doldu ve kâbe'nin etrafında olan dağlar Kâbe'ye secde kılarlar ve hem eline dört kılıç verirler. Elinden düşüp dağılırlar dört yana. Biri suya düşer biri havaya uçup gider havadan tâ semâya. Biri elinden düşüp sınar. Biri elinde bir arslan olur hem kaçar hem dağlara düşer. Heybetinden cümle halâyık kaçarlar benî Âdem'den bir kimse karnına varabilmez. Pes Resûlullâh (s.a.v.) hazretleri ol arslanın yanına varup ve tutup kendüye muti' ve münkad ider. Ol arslan dahi muti' olup dem be dem mübârek kadem-i şerîflerine yüzün ve gözün sürüp hıdmet-i şerîflerinden münfekk olmaz. Çünki dört ay oldu Resûlullâh (s.a.v.) hazretleri geldi, Fâtımâ'nın benzine bakıp bildi. Eyitdi, 'Ey ana dinle! Hâlin nedir, yüzünde bir tağayyür vardır.' Eyitdi, 'Ey oğul hamlim vardır, himmet et oğlum doğa!' Resûlullâh (s.a.v.) buyurdular ki 'Ey ana, eger oğlan olsa bana bağışlar isen ben daki sana duâ edeyim' dedi. 'Oğul, vallâhi bu oğlanı sana nezr eyledim senin olsun.' Ebû Tâlib dahi kabul edip ol dahi dedi ki 'Ben dahi sana nezr eyledim bu oğlanı ey oğul!' Pes hemân dem Resûlullâh (s.a.v.) hazretleri duâ edip lâ cerem ol oğlan Ali Murtazâ oldu. Çünki dokuz ay hamli tamam oldu, dünya mülküne Hz. Ali'nin alnının nûru direk gibi âlem 'ayân oldu. Çünki Hazret doğdu hemân dem Peygamber-i Hudâ (s.a.v.) geldi irişdi pes mübârek ağzının yarını alıp oğlanın ağzına kodu. Ol dahi ol mübârek parmağıyla mübârek ağız suyun yuttu. Lâ cerem mûceb oldu hikmete ve hem kemâl-i ilme ve hem 'afv ü kudrete ve hem sa'âdet ve kerâmet kânı oldu ve hem zafer ve nusretin sultânı oldu. Zühd ve takvâ ve vera' ve fazl u kerem cümle evsâf-ı hamîdeyi câmî oldu. Pes kulağına Resûlullâh (s.a.v.) hazretleri tekbîr ve tehlîl eyitdi ol zaman adın dahi 'Ali' kodu ve dedi ki Allah Teâlâ hazretleri buna Alî dedi müştak idi İsm-i şerîfinden bî-gümân ve hem anası adını 'Hayder' dedi. Zîrâ düşünde onu arslan olmuş gördü idi. Ve hem Resûlullâh (s.a.v.), Hak Celle vü 'Alâ'nın arslanı dedi ve hem Aliyyü'l-Murtazâ budur dedi. Pes mübârek elleriyle kendisi yudu andan mübârek başından imâmesin alıp ikiye böldü bir bölüğün başına bağladı ve bir bölüğüyle bedeninin yaşın sildi. Lâ cerem ki tâc-ı ser oldu mü'minlerin başı üzerine ona nasîb olan ashâbdan birisine bu saâdet nasîb olmamıştır (Bazı rivâyetde vârid olmuştur ki anası Fâtımâ'nın vaz'-ı hamli karîb oldukta Beyt-i Şerîf'e dahil olur, ziyaret etmek niyetiyle. Beyt içinde doğurmak zahmeti galebe eder taşra çıkmaya kādir olamayıp Beytullâh içinde doğurur. Mevlidi Beyt-i Şerîf olur, 'el-'uhdetü 'ale'r-râvî')...[66]

---

[66] Şemseddin Sivâsî, *Menâkıb-ı Çehâr-yâr-ı Güzîn*, Dersaâdet 1325, s. 228-229.

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. ALİ İLE İLGİLİ SÛRE, ÂYET VE HADİSLER

I. HZ. ALİ İLE İLGİLİ SÛRE VE ÂYETLER

Kur'ân-ı Kerîm ve hadis, divan şiirinin en önemli kaynaklarındandır. Divan şâirleri âyet ve hadislere şiirlerinde lafzen, meâlen veya telmih yoluyla yer vermişlerdir. Hz. Ali'nin söz konusu edildiği şiirlerde de bazı sûrelerin ve âyetlerin Hz. Ali ile ilgisinin kurulduğu, daha doğrusu bazı sûre adları ve âyetlerin Hz. Ali ile ilgili olarak zikredildiği tespit edilmiştir. Metinlerde ekseriyetle iktibas şeklinde yer alan bu ibareler ayrı başlıklar halinde tasnif edilerek gösterilmiştir. İbarelerin yer aldığı nazım örnekleri ise şâirlerinin yaşadığı yüzyıllara göre sıralanarak değerlendirmeye tâbî tutulmuştur.

A. SÛRELER

Kur'ân-ı Kerîm'de bir sûrenin bütünüyle ve doğrudan Hz. Ali ile alâkasından bahsetmek tefsir ilmi açısından mümkün olmamakla birlikte bazı şâirlerin Hel etâ olarak da bilinen İnsan sûresini[67] özellikle Hz. Ali'ye nispet ettikleri veya bir başka ifadeyle bu sûrenin Hz. Ali'nin şânında nâzil olduğunu ileri sürdükleri dikkat çekmektedir. İnsan sûresi dışında Fâtihâ, Âl-i İmrân ve İsrâ sûrelerinin de Hz. Ali ile alâkası kurulmakla birlikte bu örnekler Hel etâ sûresinde görülen ısrar ve iddiâdan uzak olup münferit kalmaktadır. Söz konusu sûrelerin Hz. Ali ile alâkasına işaret eden nazım parçaları ilgili sûre isimleri altında toplanmış ve şâirin bu vesîleyle kurduğu bağlantı tespit edilerek değerlendirilmiştir.

1. Fâtihâ sûresi

Fâtihâ sûresi, Mekke devrinde nâzil olan sûrelerdendir ve yedi âyetten ibarettir. Kur'ân-ı Kerîm onunla başladığı ve bir bakıma önsöz gibi olduğu için bu ilk sûre "Fâtihâtü'l-Kitâb" adıyla anılmış, bu tamlamanın kısaltılmış şekli olan "Fâtihâ" ismiyle de tanınmıştır. Ayrıca sûre "El-hamdü li'llâh" ibaresiyle başladığı için "Sûretü'l-hamd"[68] olarak adlandırılmış, bunun kısaltılmış şekli olan "Elham[d]", sûrenin Türkçe'deki en yaygın adı olmuştur.

"Ulular yirine vardukda bize
Habîbin kapusında eyle yuva

Be-hakk-ı sûre-i **el-Hamdü li'llâh**
Be-hakk-ı Şâh-ı merdân tutdı livâ"[69]

---

67 *Kur'ân-ı Kerim*'in 76. sûresi olan "İnsan Sûresi", "Dehr", "Ebrâr", "Emşâc" ve "Hel Etâ" olarak da bilinmektedir. Bk. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1979, VIII, 5488.

68 Emin Işık, "Fâtihâ Sûresi", *DİA*, XII, 252-253.

69 *Ümmî Sinan Divanı*, haz. A. Azmi Bilgin, İstanbul 2000, s. 18.

Ümmî Sinan, âyetlere tevessül ile Hakk'a niyazda bulunduğu şiirinden alınan bu iki beytinde "Elhamdü li'llâh" ibaresiyle zikrettiği Fâtihâ sûresi ve Peygamber Efendimiz'in sancağını taşıdığı için livâ sahibi olarak anılan Hz. Ali ve taşıdığı livâ hakkı için mahşerde Hz. Peygamber'in kapısında yer almak istediğini ifade etmektedir. Esâsen şâir, Fâtiha sûresi ve Şâh-ı merdân olan Hz. Ali arasında aynı beyitte zikretmek dışında doğrudan bir alâka kurmamaktadır. Fakat Fâtihâ sûresinin, Kur'ân-ı Kerîm'in ilk sûresi ve bir bakıma onun özeti[70] hükmünde olduğundan bütün ilimleri ihtivâ ettiği kabul edilmektedir; Hz. Ali de bir rivâyete göre ilim şehrinin kapısıdır[71], yani ilim şehrine ancak onun delâletiyle girilebilir. Şu halde Fâtihâ sûresi ile Hz. Ali arasında ilme kaynaklık etmeleri bakımından bir iştiraki düşünmek mümkün görünmektedir. Ayrıca şâir "Şâh-ı merdân tutdı livâ" ibaresiyle, mahşer günü Muhammed ümmetinin Hz. Peygamber'e ait olan ve Hz. Ali'nin taşıyacağı "Livâ-yı hamd" adı verilen sancak[72] altında toplanacağını da telmih etmektedir. Netice itibarıyla Ümmî Sinan'ın hem Fâtihâ sûresini hem de Hz. Ali'yi âhirette kendisini Hz. Peygamber'e yaklaştıracak ve O'nun kapısında bir yer edinmesine vesile olacak müessiriyete sahip gördüğü için daha doğrusu her ikisinin de Hz. Peygamber katındaki kıymetinden emin olduğu için bu tevessüle başvurduğunu söylemek mümkündür.

"Milket-i hüsne serasker-i intibâhımdır Alî
Sâhib-i düldül ser-i sâhib-rikābımdır Alî
Mazhar-ı seyf-i melâhat intisâbımdır Alî
Hatt-ı hüsnü okunur **ümmü'l-Kitâbımdır Alî**
Âfitâbımdır Muhammed mâh-tâbımdır Alî"[73]

Ali Handî, bir na't-ı Ali'nin bu ilk bendinde Hz. Ali'nin cemâlini konu etmektedir. Hz. Ali'yi öncelikle güzellik ülkesinin kumandanı olarak tanımlayan şâir, daha sonra onun düldül adlı bineğin sahibi ve güzellik kılıcının mazharı olduğunu beyan etmektedir. Dördüncü mısrâda ise şâir, Hz. Ali'yi Kur'ân-ı Kerîm'in ilk sûresi olması sebebiyle tezyînâtlı bir hat ile diğer sûrelerden farklı şekilde yazılan ve bir adı da Ümmü'l-Kitâb olan Fâtihâ sûresi olarak tanımlamakta ve son mısrâında Peygamber Efendimiz'i güneşe Hz. Ali'yi de aya benzetmektedir.

2. Âl-i İmrân sûresi

Kur'ân-ı Kerîm'in üçüncü sûresi olup Medine devrinde nâzil olmuştur. Sûre, ismini otuz üçüncü âyette geçen *âle İmrâne* ibaresinden almaktadır. Bu

---

70 Emin Işık, "Fâtihâ Sûresi", *DİA*, XII, 252.

71 Bk. Bu çalışma içerisinde "Hz. Ali ile İlgili Hadisler" s. 45.

72 Hz. Peygamber'e kıyamet günü sancağını kimin taşıyacağı sorulduğunda "Sancağı dünyada da taşıyan kişi yani Ali b. Ebî Tâlib" diye cevap vermiştir. Bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmû'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*, nşr. Abdurrahman b. Yahya el-Yemanî, Kahire 1380/1960, 375; Hz. Ali ayrıca Peygamber Efendimiz'in gazâlardaki sancaktarlarından birisidir ve Peygamberimiz, Hayber günü sancağı Hz. Ali'ye bizzat teslim etmiştir. Bk. Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, Mısır, ts., s. 172.

73 Ayten Şenyurt, *Ali Handî ve Dîvânı*, yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004, s. 101: "Na't-ı Ali'den"

terkipteki "âl" kelimesi, "âile, sülâle, akraba ve hânedân" mânâsındadır. Ayrıca bu kelime "peygamberlerin ümmeti, hükümdarların sadık tebâası ve has kulları" anlamına da gelir. "İmrân" ise özel isimdir. Kaynaklarda iki ayrı İmrân'dan söz edilmektedir, bunlardan birincisi Hz. Mûsâ ile Hz. Hârûn'un babası, diğeri ise Hz. Meryem'in babasıdır.[74] Sûrenin Hz. Ali ile alâkasına Necâti Bey ve Karamanlı Aynî dikkat çekmektedir. Necâtî Bey, na't-ı Ali'den alınan aşağıdaki beytinde Hz. Ali'yi doğrudan "Âl-i İmrân" olarak selâmlamaktadır:

"Esselâm ey pîşvâ-yi evliyâ
Esselâm ey **Âl-i 'İmrân** esselâm"[75]

Şâirin, "esselâm" redifli na'tındaki bu beytinde Hz. Ali'yi evliyânın önderi ve Âl-i İmrân olarak tanımlaması, ilk anda bu isimdeki sûreyi hatıra getirmektedir. Fakat 200 âyetten oluşan bu uzun sûre ile Hz. Ali arasında doğrudan bir alâka kurabilmek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte *Buhârî*'de Hz. Ali'nin Âl-i İmrân olarak tanımlanmasına ışık tutabilecek bir hadis-i şerif mevcuttur. Bu rivâyete göre Hz. Peygamber, Hz. Ali ile kendi arasındaki yakınlığı Hz. Mûsâ ile Hz. Hârûn'un yakınlığına benzetmektedir.[76] Hz. Mûsâ ve Hârûn da İmrân soyundan yani İmrân'ın oğulları olduğuna göre Necâtî Bey, Hz. Ali'nin Âl-i İmrân olduğunu söylerken bu rivâyeti telmîh etmektedir denilebilir. Yani şâir rivâyetteki teşbîhi mecazdan hakîkate dönüştürerek Hz. Ali'nin Âl-i İmrân'dan yani İmrân neslinden olduğunu söylemektedir.

"Alînün atası adı muhakkak bil ki 'İmrândur
Anun hakkunda münzeldür bilürsen **Âl-i 'İmrânı**"[77]

Karamanlı Aynî de bu beytinde İmrân'ın, Hz. Ali'nin atası olduğunu ve Âl-i İmrân sûresinin de onun hakkında nâzil olduğunu ifade etmektedir. Tefsirlerde ve sebeb-i nüzûle dair eserlerde bu sûrenin Hz. Ali hakkında nâzil olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamakla birlikte bu sûrenin "De ki: Geliniz sizler ve bizler dahil olmak üzere, siz kendi çocuklarınızı biz kendi çocuklarımızı siz kendi kadınlarınızı, biz de kendi kadınlarımızı çağıralım (3/61)" meâlindeki âyeti nâzil olduğunda Resûlullâh'ın Ali, Fâtımâ, Hasan ve Hüseyin'i yanına alarak, "Allâh'ım! Benim âilem bunlardır" buyurduğu nakledilmektedir.[78] Ne var ki bu hâdise de âyetin nüzûl sebebi olmaktan çok neticesi mahiyetindedir. Şu halde Aynî, "Anun hakkunda münzeldür bilürsen Âl-i İmrânı" mısrâıyla, sûrenin isminden de hareketle bu sûrenin birinci mısrâda zikrettiği "İmrân" hakkında nâzil olduğunu ifade etmektedir denilebilir. Neticede Aynî'nin de bu beyti, Necâti

---

74 Emin Işık, "Âl-i İmrân Sûresi", *DİA*, II, 307.

75 *Necatî Beg Divanı*, haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul 1963, 22: "Na't-ı Ali'den"

76 Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye hitâben, "Senin bana bağlılığın, Hârûn'un Mûsâ'ya bağlılığı derecesinde olmandan râzı olmuyor musun?" buyurmuştur. Peygamber bunu, Tebük seferine çıkarken Ali'yi Medîne'de halef bıraktığı ve Ali'nin de sefere katılmak istemesi üzerine söylemişti. O hadiste "Şu kadar var ki benden sonra peygamber yoktur" fıkrası da vardır. Bk. Mehmed Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, İstanbul 1987, VII, 3472. Ayrıca bu rivayet için bk. İbn Sa'd; *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut, ts., III, 24; Ebu Abdullah Şemseddin Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ, Siyerü'l-Hulefâi'r-Râşidîn*, nşr. Beşşar Avvad Ma'rûf, Beyrut 1417/1996, s. 229.

77 Ahmet Mermer, *Karamanlı Aynî ve Dîvânı*, Ankara 1997, s. 284.

78 Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, İstanbul 1983, "Kitâbu Fedâilü's-sahabe", X, 6191 (245).

Bey'in yukarıdaki beytini izah sadedinde zikredilen hadis rivayetini[79] telmihen söylemiş olduğunu düşünmek mümkündür.

3. İsrâ sûresi

Bu sûre Kur'ân-ı Kerîm'in Mekke döneminde nâzil olan son sûrelerinden olup adını, Hz. Peygamber'in Mekke'den Kudüs'e götürülüşünden bahseden ilk âyetindeki "gece yürüyüşü" anlamına gelen *isrâ* kelimesinden almıştır.[80] Söz konusu âyet, "Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir (17/1)" meâlindedir. Hz. Peygamber ve Hz. Ali sırrı ile İsrâ arasında alâka kuran Salacıoğlu, bu sırrın İsrâ'da gizli olduğunu îmâ etmektedir:

"Bil nedir sırr-ı Muhammedle Alî **İsrâ**ya gel
Al bu esrârın peyâmın müjde-i uzmâya gel"[81]

Şâir, Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin sırrını öğrenmek isteyenin İsrâ sûresine veya hadisesine bakması gerektiğini söylediği bu beytinde bu sırdan haberdâr olanların büyük müjdeden de haberdâr olacaklarını veya bu sırrı öğrenenlerin büyük müjde ile karşılaşacaklarını ifade etmektedir. Beyitteki "İsrâ" ibaresiyle şâir, öncelikle İsrâ sûresinin ilk âyetinde de anlatıldığı gibi mi'râcın ilk safhasını ve dolayısıyla Hz. Peygamber'in mi'râcını işaret ederek Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin sırrının da bu mûcizevî yolculukta gizli olduğunu îmâ etmektedir. Mi'râcın en büyük sırrı ise Hz. Peygamber'in Hak Teâlâ ile perdesiz olarak görüşmüş olmasıdır. Mi'râcdan sonra Peygamber Efendimiz'in bu görüşmenin mâhiyetine dair esrârı Hz. Ali'ye tevdî ettiğine dair bir inanış da mevcuttur ve şâir bu beytinde muhtemelen bu keyfiyeti telmih etmektedir.

4. Hel etâ /İnsan sûresi

Hz. Ali ile alâkalı olarak şiirlerde en fazla zikri geçen âyet, *Hel etâ* âyeti; daha doğrusu bu âyet ile başlayan ve bu adı da taşıyan İnsan sûresidir.[82] Beyitlerde bu sûrenin Hz. Ali ile irtibatına dair bir ibare yer almamakla birlikte şâirler, *Hel etâ*'nın Hz. Ali şânında nâzil olduğunu veya bu sûrenin Hz. Ali'yi vasfettiğini belirtmekle iktifâ etmektedirler. Bu tutum ise Hel etâ sûresinin Hz. Ali ile

---

79 Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye hitâben, "Senin bana bağlılığın, Hârûn'un Mûsâ'ya bağlılığı derecesinde olmandan râzı olmuyor musun?" buyurmuştur. Bk. Mehmed Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, VII, 3472.

80 Kâmil Yaşaroğlu, "İsrâ Sûresi", *DİA*, XXIII, 177.

81 Giritli Salacıoğlu Mustafa Celvetî, *Divan*, haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, Yaşar Aydemir, Ankara 2000, s. 91; Salacıoğlu bir başka gazelinde Hz. Peygamber'i "Şâh-ı İsrâ" olarak tanımlamaktadır: "Erişmezdi makām-ı kābe kavseyne o dem Cibrîl / Eğer ey Şâh-ı İsrâ etmeseydin beste-i fitrâk" beyti için bk. *Salacıoğlu Divanı*, s. 61.

82 Kur'ân-ı Kerim'de sadece iki sûre "Hel etâ" ibaresi ile başlamaktadır; bunlardan birincisi 76. sûre olan İnsan sûresi, diğeri ise kıyamet ahvâlinin anlatıldığı Ğâşiye Sûresi (88. sûre)dir ki bu sûrenin Hz. Ali'ye delâletine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. İnsan Sûresi ise, Dehr, Ebrâr, Emşâc ve Hel Etâ Sûresi olarak da bilinmektedir. Bk. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 5488; Ayıntâbî Mehmed Efendi; *Kur'ân-ı Kerim Meâli ve Tefsiri* (*Tibyan Tefsiri*), trc. Süleyman Fâhir, İstanbul 1963, III-IV, 1242; H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, Konya 1982, XIII, 217.

alâkasına en azından Divan ve Tekke şiiri okuyucusunun âşinâ olduğu intibâını uyandırmaktadır.

Tefsirlerde İnsan sûresinin, *Hel etâ* ibaresiyle başlayan, "İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?" meâlindeki ilk âyeti ile Hz. Ali arasında doğrudan bir münasebet kurulmamaktadır. Ancak aynı sûrenin, "O kullar, şiddeti her yere yayılmış olan bir günden korkarak verdikleri sözü yerine getirirler (76/7)" meâlindeki âyetinden veya bir başka yoruma göre "ebrar" kavramının yer aldığı "İyiler ise, kâfûr katılmış bir kadehten (cennet şarabı) içerler (76/5)" meâlindeki âyetinden itibaren "(Onlara şöyle denir) Bu, sizin için bir mükâfâttır. Sizin gayretiniz karşılığını bulmuştur (76/22)" meâlindeki âyete kadar olan kısmın nüzûl sebebi olarak Hz. Ali ve âilesinin sabır ve diğergamlık örneği davranışları gösterilmektedir.[83] Bursevî bu hadiseyi tefsirinde şöyle anlatmaktadır: Hz. Hasan ve Hüseyin hastalanmışlardır, ziyaretlerine gelen Hz. Peygamber ve bazı sahabîler Hz. Ali'ye adak tavsiyesinde bulunurlar. Bunun üzerine Hz. Ali ve Fâtımâ, çocukları iyileştiği takdirde tutmak üzere üç gün oruç adarlar; duâları kabul olunca da oruca başlarlar. Hz. Ali ev halkının üç iftarlık yiyeceğini temin eder. Birinci günün iftarında sadece ev halkını doyuracak kadar yemek hazırlanmıştır. İftar vakti kapıya gelen ve "miskin"lik derecesinde fakir olan bir sâil, onları "Ey Hz. Peygamber'in ehli beyti" diyerek selamladıktan sonra yiyecek ister; onlar da yiyeceklerini dilenciye vererek su ile iftar ederler. İkinci gün yine iftar vaktinde bu defa bir "yetim" kapılarına gelir ve onları aynı şekilde selâmlayarak yiyecek ister; yiyeceklerini dilenciye veren ev halkı su ile iftar ederler. Nihayet üçüncü günün akşamında üç günlük yiyeceğin kalan son kısmı hazırlanır ve yine tam iftar vakti kapılarına bir "esir" gelerek onları "Ey Peygamber'in ev halkı" diye selamlar ve yiyecek ister; bu dilenciye de öncekiler gibi muâmelede bulunan Ali âilesi ellerindeki son ekmeği de ona verirler. Üç gün boyunca sudan başka bir gıda ile oruçlarını açamayan Hz. Ali âilesinin fertleri za'fiyet geçirirler. Kızı, damadı ve sevgili torunlarının bu durumundan haberdar olan Peygamber Efendimiz mahzun olur ve bu hadise üzerine Cebrail, Hz. Peygamber'i "Allah ehli beytin hususunda seni kutluyor" sözleriyle tebrik ederek İnsan sûresini okur.[84] Bu sûrenin özellikle "Onlar kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler (76/8)" meâlindeki âyeti, tam olarak yukarıda nakledilen hadiseyi hikaye etmektedir. Neticede Hz. Ali ve âilesinin bu emsalsiz davranışı, ilgili âyetlerin âhirete dair getirdikleri müjdeli haberlerle tebrik edilmiş olmaktadır ki bu mukabele bütün mükâfâtların üzerindedir.

İnsan sûresinin bir bölümü için nüzûl sebebi olarak gösterilen bu hadise, esâsen ilgili âyetlerin nüzûl sebeplerine dair farklı rivayetlerden sadece bir tanesidir. Ayrıca bu hadisenin yegâne kahramanı da Hz. Ali değildir; Hz. Ali ile

---

83 Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, Beyrut 1990, XXX, 244; Ebü's-Senâ Şihabüddin Mahmud b. Abdullah Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm*, Beyrut, ts., XXIX, 158; İsmâil Hakkı Bursevî, *Tefsiru Rûhi'l-beyân*, İstanbul 1389, X, 268-269; H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, XIII, 219-246. Şi'î müfesirlerden Tabersî ise ilgili âyetlerin sayısını biraz daha geniş tutarak İnsan sûresinin "ebrâr" kavramının yer aldığı 5. âyetinden itibaren gelen âyetlerin Hz. Ali ve âilesiyle ilgili olduğunu ve âyette zikri geçen "ebrâr"ın, "Ali, Fâtımâ, Hasan ve Hüseyin"den ibaret dört kişi olduğunu ifade ettikten sonra yine "ebrâr"ın ehl-i beyt olduğu hususunda icmâ bulunduğunu söylemektedir. Bk. Fazl b. Hasan Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, Beyrut 1986, IX-X, 609.

84 Bursevî, *Rûhu'l-beyan*, X, 268-269. Aynı rivayet Kundûzî'nin eserinde de yer almaktadır ve müellif bu hadiseyi sûrenin tamamının nüzul sebebi olarak zikretmektedir. Bk. *Yenabi'u'l-mevedde*, I-III, 107-109.

birlikte Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hüseyin'den müteşekkil Ali âilesidir.[85] Ancak bu husus Hz. Ali'nin ilgili rivayetteki rolünü azaltmayıp aksine sonsuz cömertlik hususunda Peygamber âilesinin yek vücut olduklarını ve aynı mânâyı müştereken benimsediklerini göstermektedir. Hz. Ali şahsında tebellür eden Peygamber âilesi hakikati, şâirlere Hel etâ sûresinin Hz. Ali şânında nâzil olduğunu ısrarla ve sarâhatle ifade etme imkânı sağlamıştır. Bu beyan veya iddiânın konu edildiği örneklerden bir kısmı aşağıda gösterilmiştir:

"Ma'den-i cûd u sehâsın ey velâyet meskeni
Hel etâ şânına geldi yâ Aliyyü'l-Murtazâ"[86]

Nesîmî, "Ey velâyete mesken olan, velâyetin kendisinden neş'et ettiği Aliyyü'l-Murtazâ, sen sehâvet ve cömertlik kaynağısın ve Hel etâ sûresi senin bu şânını daha da yüceltmek için geldi" diyerek söz konusu sûreyi Hz. Ali'nin sehâvetine ilâhî bir delil olarak göstermektedir.

"Ol kim anun hakkında *min nûri vâhid* söyledin
Hem anun şânında Hakdan nâzil oldu **hel etâ**"[87]

Bir başka beytinde Nesîmî, Peygamber Efendimiz'e isnad edilen ve Hz. Ali ile Efendimiz'in tek bir nurdan yaratıldıklarını beyan eden rivayeti[88] de iktibas ile her ikisinin aynı hakikatin birer parçası olduklarına işaret ettikten sonra, *Hel etâ*'nın Hz. Ali şânında nâzil olduğunu ekleyerek Ali övgüsünü pekiştirmektedir. Nesîmî'nin söz konusu hadis ve sûreye dayanarak pekiştirdiği Hz. Ali medhi, Ümmî Sinan tarafından tekrar edilmektedir:

"Hak Resûli Fahr-i âlem *nûr-ı vâhiddir* sana
Hel etâ geldi senün şânında âyet Murtazâ"[89]

"Ey Murtazâ, âlemlerin iftihar kaynağı Resûlullâh Efendimiz seninle aynı nurdan olduğu gibi *Hel etâ* da senin şânında nâzil olmuştur" dediği beytinde Ümmî Sinan, Hz. Ali medhini âyet ve hadis ile desteklemektedir.

"Âlî menâkıbını Ali'nin kim ede şerh
Hayy ü Alîm dedi çü vasfında **hel etâ**"[90]

Şeyhî, Hayy ve Alîm olan Hak Teâlâ'nın *Hel etâ* sûresiyle övdüğü Hz. Ali'yi ve onun yüce menkıbelerini artık kimsenin şerhetmeye muktedir olamayacağını belirttiği bu Hel etâ sûresinin Hz. Ali ile irtibatını en açık şekilde dile getirmektedir.[91]

---

85 Bu kadroya bazı rivayetlerde Fızza adındaki cariyeleri de ilave edilmektedir. Bk. H.Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, XIII, 232.

86 *Nesîmî Divanı*, haz. Hüseyin Ayan, Ankara 1990, s. 69.

87 *Nesîmî Divanı*, s. 75.

88 Bk. Bu çalışma içerisinde "Hz. Ali ile İlgili Hadisler" s. 45.

89 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 21: "Na't-ı Ali'den"

90 *Şeyhî Divanı*, haz. Mustafa İsen, Cemal Kurnaz, Ankara 1990, s. 40-41.

91 Ali Nihad Tarlan da beyitteki *Hel etâ*'nın İnsan sûresinin birinci âyeti olduğunu söyledikten sonra aynı sûrenin 8. âyetinin meâlini "Onlar (Ali ve âilesi) Allah uğrunda miskini, yetimi ve esiri doyururlar (kendileri iftar edecek bir şey bulamadıkları halde)" şeklinde vermekte

"Yed-i beyzâ Alînündür ki oldur Mûsî-i 'İmrân
Libâsı **sündüs** olmışdur siyâbı **hudr** u **istebrak**"[92]

Karamanlı Aynî bu beytinde Hz. Mûsâ'nın yed-i beyzâsının[93] Hz. Ali'ye ait olduğunu, esasen İmrân soyundan gelen Hz. Mûsâ'nın da Hz. Ali'den başkası olmadığını ifade etmektedir. Beytin ikinci mısrâında ise Kurân-ı Kerim'de cennet kisveleri sadedinde zikri geçen *hudr*, *sündüs* ve *istebrak* ibarelerine[94] yer veren şâir, bu ibareleri muhtemelen İnsan sûresinin "Üzerlerinde ince yeşil ipekli, parlak atlastan elbiseler vardır (76/21)" meâlindeki âyetinden iktibas etmektedir. Çünkü İnsan sûresinin bu âyetin de dahil olduğu kısmının, Hz. Ali ve âilesinin fevkalâde cömertlik örneği göstermeleri üzerine nâzil olduğu bilinmektedir ve dolayısıyla yukarıdaki âyette zikri geçen cennet kisveleri de husûsen Hz. Ali ve âilesine vaat edilen cennet nimetleri olarak yorumlanmaktadır.

"Biri fahr-i evliyâ vü büt-şiken
Kim anun şânında indi **hel etâ**"[95]

Çâkerî, bir tevhîdin çehâr-yâr bölümünün Hz. Ali'ye tahsis ettiği bu beytinde Hz. Ali'yi, evliyânın kendisiyle iftihar ettiği kişi ve Mekke fethinden sonra Kâbe'deki putları kırmakla vazifelendirilmesi[96] sebebiyle "putları kıran" mânâsındaki "büt-şiken" olarak vasfetmekte ve *Hel etâ*'nın da onun şânında nâzil olduğunu beyan etmektedir.

"Muhtass-ı **hel etâ** Alî-yi Murtazâya kim
Ol idi fazl bîşelerinün gazanferi"[97]

Ca'fer Çelebi bu beytinde *Hel etâ*'nın Murtazâ lâkabıyla da anılan Hz. Ali'ye has kılındığını ifade ettikten sonra hem Hz. Ali'nin arslan mânâsındaki "Haydar" lâkabını hem de *Hel etâ*'nın nüzûl keyfiyetini işaretle onu bir fazilet arslanı, daha doğrusu fazîlet meydanının arslanı olarak tanımlamaktadır.

"Dördünci şehriyâr-ı vilâyet Ali kim ol

---

ve bu âyetin Hz. Ali hakında nâzil olduğunu söylemektedir. Bk. *Şeyhî Dîvânı'nı Tetkik*, İstanbul 1964, s. 219.

92 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 272: Metni hazırlayan muhtemelen yanlış olarak ikinci mısrâı "Libâsı sündüs olmışdur siyâbı Hızr u istebrak" şeklinde okumuştur.

93 Lekesiz, tertemiz beyaz el mânâsındaki bu ifade, Allah tarafından Mûsâ Peygamber'e verilen bir mûcizeyi tanımlamaktadır ve Kur'ân-ı Kerim'de A'râf sûresi 7/108, Tâ hâ sûresi 20/22, Şuarâ sûresi 26/33, Neml sûresi 27/12 ve Kasas sûresi 28/32. âyetlerde bu mûcizeden bahsedilmektedir.

94 Bu ibarelerin üçünün birlikte yer aldığı âyetler için bk. Kehf sûresi 18/31; İnsan sûresi 76/21. Elmalılı, aslı Arapça olmayan *sündüs* ve *istebrak* kelimeleri hakkında pek çok yorum yapıldığını, netice itibarıyla bu kelimelerin "ince ve kalın ipek kumaşların en güzelleri" olduğunu söylemektedir. Bk. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 5509.

95 Hatice Aynur, *15. Yüzyıl Şairi Çâkerî ve Dîvânı: İnceleme Tenkitli Metin*, İstanbul 1999, s. 54.

96 Evs, Hazrec ve Tay kabilelerinin taptıkları putlardan başka, Mekke fethinden sonra Kâbe'deki putları imhâ vazifesinin veya şerefi de Hz. Ali'ye verilmiştir. Bk. Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 371.

97 İsmail E. Erünsal, *The Life and Works of Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, With a Critical Edition of His Dîvân*, İstanbul 1983, s. 16.

Mahsûs-ı *lâ fetâ* idi mansûs-ı **hel etâ**"[98]

Lâmi'î Çelebi bir na'tın çehâr-yâr medhi bölümünde yer alan bu beytinde Hz. Ali'yi çehâr-yârın dördüncüsü ve velâyetin şâhı olarak tanıttıktan sonra *lâ fetâ illâ Ali* sözünün ona has kılındığını ve *Hel etâ*'nın da ondan bahseden bir nas olduğunu söylemektedir.

"Nâzil oldu **hel etâ** şânında dahi *lâ fetâ*
Sahibidir düldülün hem hâcesidir Kanberin"[99]

Hatâyî bu beytinde Hz. Ali'yi diğer şâirlerin de övgü sırasında sıkça kullandıkları dört belirleyici unsur ile anmaktadır. Şâire göre *Hel etâ* onun şânında nâzil olmuştur ve Cebrail'e veya Hz. Peygamber'e isnad edilen "Ali'den başka yiğit yoktur" meâlindeki *lâ fetâ illâ Ali* sözü Hz. Ali'nin şânını yüceltmektedir. O aynı zamanda düldül adındaki müstesna bineğin sahibi ve Kanber adlı sadık kölenin efendisidir. Hz. Ali ile ilgili olarak *Hel etâ* ve *lâ fetâ* ibarelerini Hayretî de aynı beyit içerisinde zikretmektedir:

"Deryâ-yı ilm biri Aliyyün velî idi
Hurşîd-i **hel etâ** vü meh-i bürc-i *lâ fetâ*"[100]

Bu beytinde Hz. Ali'yi ilim deryâsı bir velî, *Hel etâ* güneşi ve lâ fetâ burcundaki ay olarak tanımlayan Hayretî, güneşe benzettiği *Hel etâ* sûresinin göz kamaştıran bir sarâhatle Hz. Ali'yi gösterdiğini ifade etmektedir.

"Mustafâya *rahmeten li'l-âlemîn* çün dedi Hak
Hel etâda sâki-i kevser buyurdu Hayderi"[101]

Bu beytinde Hz. Peygamber ve Hz. Ali'yi birlikte zikreden Hatâyî, her ikisinin de ilâhî övgüye mazhar olduklarını ifade etmektedir. Öyle ki Kur'ân-ı Kerim'de Peygamber Efendimiz'in "âlemlere rahmet (Enbiyâ sûresi 21/107)" olarak gönderildiği beyan edilmekte; Hz. Ali'nin ise insan yaratılmadan çok önce kevseri sunmakla görevlendirilerek onurlandırıldığı ifade edilmektedir.

"Nâme-i ikbalde nâmı Alî Mûse'r-Rızâ
Kendi şâh-ı evliyâ ceddi Aliyyü'l-Murtazâ
Oldu lâmi' safha-i vechinde nûr-ı Mustafa
Zât-ı pâkinde tecellî etdi sırr-ı **hel etâ**
Buldu kuvvet lâ cerem ser pençe-i âl-i abâ
Esselâm ey hazret-i Şâh-ı Horasan esselâm"[102]

Sekizinci imam Ali b. Mûsâ Rızâ övgüsüne tahsis ettiği bu bendde Usûlî, Hz. Ali'yi, İmam Ali Rızâ'nın ceddi olarak zikredereken İmâm Rızâ'nın yüzünde Hz. Peygamber'in nûrunun ve tertemiz varlığında da *Hel etâ* sırrının tecellî

---

98 H. Bilen Burmaoğlu, *Bursalı Lâmi'î Çelebi Divanı'ndan Seçmeler*, Ankara 1989, s. 38.

99 Sadeddin Nüzhet Ergun, *Hatâyî Divanı, Şah İsmail-i Safevî, Hayatı ve Nefesleri*, İstanbul, ts., s. 160.

100 *Hayretî, Divan*, haz. Mehmed Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri, İstanbul 1981, s. 6.

101 *Hatâyî Divanı*, s. 152.

102 *Usûlî Divanı*, haz.Mustafa İsen, Ankara 1990, s. 79.

ettiğine işaret etmektedir. Bu sûrenin Hz. Ali ve âilesinin sonsuz sehâveti üzerine nâzil olduğundan hareketle şâir, onun ahfâdından olan İmam Ali Rızâ'nın da diğer Peygamber ehli gibi cömertlik sırrına mazhar olduğu telmihinde bulunmaktadır.

"Serdâr-ı milk ü sâhib-i *lâ seyf* ü **hel etâ**
Leşker-keş-i vilâyet-i dîn mâlikü'r-rikāb"[103]

Nev'î bu beytinde Hz. Ali'yi mülk âleminin serdârı, din ülkesinin idarecisi, "Ali'den başka yiğit; zülfikârdan başka kılıç yoktur" meâlindeki *Lâ fetâ illâ Ali; lâ seyfe illâ zülfikār* sözü ve *Hel etâ* övgüsünün muhatabı olarak tavsif etmektedir.

"Nâzil oldı çün anun hakkında Hakdan **hel etâ**
Noktavî dirler ana iren olur ehl-i sürûr"[104]

Ümmî Sinan bu beytinde *Hel etâ*'nın Hz. Ali hakkında nâzil olduğunu beyan ettikten sonra "Ben bâ'nın altındaki noktayım" sözünü telmîhen Hz. Ali'ye "Noktavî" denildiğini ve ona yaklaşanın sürûr ehlinden, yani kurtuluşa erenlerden olacağını ifade etmektedir.

"**Hel etâ**-mesned hıdîv-i *men ene mevlâ hu* tâc
Câ-nişîn-i Mustafâ dâmâd-ı müstesnâ Alî"[105]

Yenişehirli Avnî de Hz. Ali na'tından alınan bu beytinde Hz. Ali övgüsünü, *Hel etâ* iktibas ve telmihiyle desteklemektedir. Şâire göre Hz. Ali mesned-i *Hel etâ*'dır yani bu sûre Hz. Ali medhini ihtiva etmektedir. O ayrıca "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır" meâlindeki hadisin kısmî iktibası olan *men ene mevlâhu* övgüsü ile taçlandırılmıştır, Hz. Peygamber'in yakınındadır ve elbette sevgili dâmâdıdır.

"Alinin **hel etâ** şânında münzel
Ledün esrârının deryâsı mâhı"[106]

Hüznî, *Hel etâ*'nın Hz. Ali şânında nâzil olduğunu beyan ettikten sonra onun ledün sırlarının hem denizi, hem de balığı olduğunu ifade ederek ilm-i ledün sırlarına vâkıf olduğunu vurgulamaktadır.

B. ÂYETLER

Hz. Ali kendi ifadesine göre hangi âyetin ne zaman ve nerede, hangi suâle cevap olarak nâzil olduğunu bilecek kadar[107] Kur'ân âyetlerine vukûfu olan bir sahâbîdir. Bunun yanında Kur'ân-ı Kerim'de bizzat Hz. Ali'yi işaret eden veya ona dair herhangi bir husûsiyetin altını çizen ayetlerin bulunduğu da

---

103 *Nev'î Divanı*, haz. Mertol Tulum, M. Ali Tanyeri, İstanbul 1977, s. 185: "Na't-ı Ali'den"
104 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 68.
105 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 968: "Na't-ı Ali'den"
106 *Yozgatlı Hüznî Divanı* (II), haz. Mustafa Güneş, (baskı yeri yok) 2000, s. 289.
107 Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, Beyrut 1416/1991, IV, 212; Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, s. 185; Zehebî, *Siyerü'l-Hulefâi'r-Râşidîn*, s. 238.

nakledilmektedir.[108] Şiirlerde de bazı âyetlerin Hz. Ali ile alâkasına dikkat çekilmekte veya daha açık bir ifade ile bazı âyetlerin Hz. Ali'nin "şânında nâzil olduğu" ifade edilmektedir. Bunlardan bazıları bazen hangi sûre veya âyet olduğu belirtilmeksizin "Anın hakkında nâzil oldu âyet" şeklindeki mısrâlardan müteşekkildir. Bu kabil beyitlerde şâirlerin işaret ile iktifa ederek mevzûu erbâbının irfânına havaleyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır:

"Aliyyü'l-Murtazâ Şâh-ı velâyet
Anın hakkında nâzil oldu âyet
Yüzü suyuna anın kıl inâyet
Bizi son demde imânile gönder"[109]

Seyyid Seyfullah yukarıdaki mısrâlarda Şâh-ı velâyet olarak andığı Hz. Ali hakkında âyet nâzil olduğunu ifade ettikten sonra onun yüzü suyu hürmetine hem şefaat istemekte hem de son nefesinde iman ile rûhunu teslim etmek için duâ etmektedir. Şâirin bu kıt'ada kastettiği âyetin hangi âyet olduğunu kesin olarak söyleyebilmek mümkün değildir. Ancak İnsan sûresinin *Hel etâ* ibaresi ile başlayan ilk âyetinin, sûreler bölümünde de izah edildiği gibi pek çok şâir tarafından Hz. Ali hakkında nâzil olduğunun tekrar edilmesi dikkate alınacak olursa, Seyyid Seyfullâh'ın da "Anın hakkında nâzil oldu âyet" ibaresi ile bu sûreyi işaret etmiş olabileceğini söylemek tamamen yanlış olmaz.

"Râbi'an ol şâh kim yokdur ana misl ü 'adîl
Eylemiş Kur'ânda vahyile anun vasfun Celîl"[110]

Rûhî, çehâr-yâr na'tının Hz. Ali'ye tahsis ettiği bölümünden alınan bu beytte dördüncü halîfe Hz. Ali'nin bir benzerinin daha bulunmadığını ifade ettikten sonra herhangi bir âyeti işaret etmeksizin Celîl olan Hak Teâlâ'nın onun vasıflarını vahiyle bildirdiğini, vahiyle gelen bu tavsîfin Kur'ân-ı Kerim'de yer aldığını ifade etmektedir.

"Hîn-i rükû'da itdi tasadduk
Atdı nigînin ahz itdi sâil

İndi anun-çün Cibrîl o sâ'at
On âyet oldı şânında nâzil"[111]

Râmî, "Eimme-i Kirâm" vasfında söylediği na'tından alınan bu müteâkip iki beytinde Hz. Ali'nin namazda rükû esnasında bir dilenciye yüzüğünü sadaka olarak verdiği ve akabinde Cebrâil'in onun şânında on âyet getirdiğini beyan etmektedir. Nitekim Hz. Ali cemâatle öğle namazını edâ ederken rükû ile secde arasında bir dilencinin ondan yardım istediği ve onun da dilenciye yüzüğünü verdiği nakledilmektedir. Dilenci bu hâdiseyi Peygamber Efendimize haber verince Resûlullâh "Sizin dostunuz (velîniz) ancak Allah'tır, Resûlüdür, iman

---

108 Bu konuda kesin bir rakam vermek mümkün olmamakla birlikte Suyûtî, İbn-i Abbas'tan naklen Hz. Ali hakkında üç yüz âyetin nazil olduğunu söylemektedir: Bk. *Târîhu'l-hulefâ*, s. 172; Şevkânî, *el-Fevâid*, s. 376.

109 Seyyid Seyfullah, *Divan*, İstanbul 1288, s. 165.

110 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, Bursa 2001, I, 67.

111 *Râmî Divanı*, haz. Erdal Hamami, Ankara 2001, s. 93.

edenlerdir; onlar ki Allâh'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılar, zekâtı verirler" (Mâide sûresi 5/55) meâlindeki âyeti okumuştur.[112] Bu konu âyetler bölümünde "İnnemâ" başlığı altında daha tafsilatlı olarak işlenecektir.

"Handiyâ bu iki şâhın medhi farz oldu sana
Âb-ı rûyı hürmetine yaratıldı bu fenâ
Server-i fi'l-cümle âlemdir bular fehm et şehâ
Âyetü'l-kübrâda medhin eylemiş Bârî Hudâ
Âfitâbımdır Muhammed mâh-tâbımdır Alî"[113]

Ali Handî, Hz. Peygamber ile Hz. Ali'yi birlikte zikrettiği bir na't-ı Ali'de öncelikle kendisine her ikisini medhetmenin farz olduğunu beyan etmektedir. Daha sonra bu âlemin Peygamber Efendimiz ile Hz. Ali'nin yüzü suyu hürmetine yaratıldığını söyleyen şâir, her ikisinin de cümle âlemin sultânı olduğunu ifade etmekte ve Hak Teâlâ'nın Hz. Peygamber ile Hz. Ali'yi âyetü'l-kübrâda/en büyük âyette medhettiğini beyan etmektedir. "Âyât" ve "kübrâ" ibareleri ise Necm sûresinde Hz. Peygamber'in mi'râcdaki mazhariyeti ile alâkalı olarak, "Andolsun o, Rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını gördü (53/18)" şeklinde yer almaktadır. Şâir, son olarak Hz. Peygamber'i güneşe, Hz. Ali'yi ise aya teşbih etmektedir.

1. "Bismillâh"

Allâh'ın adıyla (başlarım) mânâsındaki "Bismillâh", aynı zamanda Neml sûresindeki bir âyet olan "Bismillâhirrahmânirrahîm"[114] âyetinin kısa ifadesidir. Dinimizde gerek dünya gerek âhiretle ilgili olsun her meşrû işe besmele ile başlamak tavsiye edilmiştir. Besmele ile başlamayan her işin bereketsiz ve sonuçsuz olacağına dair hadis-i şerif vardır.[115] Ayrıca besmelenin başındaki *bâ* harfinin Allah ile âlem, özellikle de insanlık âlemi arasındaki münasebete işaret ettiği kabul edilmektedir.[116] Bazı peygamberlerin hecâ harflerini mevcûdâtın merâtibi ile aynı hizâda değerlendirdiklerini söyleyen Kāşânî'ye göre mevcûdât, bismillâhın *bâ*'sında zâhir olmuştur. Çünkü bâ, zât-ı İlâhî hizasına konulmuş olan eliften sonra gelen bir harftir. O halde *bâ*, evvel-i mahlûk olan ve "Bana senden sevgili ve daha mükerrem hiçbir mahluk yaratmadım, seninle veririm, seninle alırım, seninle sevap ve seninle ikab ederim" meâlindeki hadis-i kudsîye muhatap bulunan akl-ı evvele işarettir.[117] İbnü'l-Arabî'ye göre ise varlık mertebelerinden

---

112 Muhammed Rızâ, *el-İmam Ali b. Ebî Tâlib*, Beyrut, ts., s. 16.

113 *Ali Handî Divanı*, s. 101-102: "Na't-ı Ali'den"

114 Neml sûresi 27/30: "Mektup Süleyman'dandır, Rahmân ve Rahîm olan Allâh'ın adıyla (başlamakta) dır."

115 Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*, Beyrut 1932, II, 174.

116 Suat Yıldırım, "Besmele", *DİA*, V, 530.

117 Kemâleddin Abdürrezzak Kāşânî, *Te'vilât-ı Kāşâniyye*, trc. Ali Rıza Doksanyedi, haz. M. Vehbi Güloğlu, Ankara 1988, I, 1; Hazreti Mevlâna *Mesnevî*'ye dinî edebiyat geleneğine uymaz gibi görünen bir başlangıçla, "Besmele" ile değil de "Bişnev (işit)" sözüyle başlamaktadır. Sırrı kendisine mâlûm olmakla birlikte bu farklı başlangıç üzerinde *Mesnevî* şârihleri hikmetler aramışlardır. "Bişnev" kelimesinin başındaki *bâ* harfinin "Besmele"ye işaret ettiği belirtildikten sonra bu harfin kutsallığı ve işaret ettiği hakikatler üzerinde durulmuştur. Hz. Ali'nin "Allah'ın kitabında ne varsa Fatiha'da, Fatiha'da ne varsa Besmele'de, Besmele'de ne varsa başındaki *bâ* harfindedir. *Bâ* harfinde ne varsa altındaki noktadadır. Ben *bâ*'nın altındaki noktayım" buyurması *bâ*'nın kutsallığıyla birlikde

ikinci mertebede olan *bâ* harfi, bu mertebedeki ilk mevcûd olduğundan değerli bir harftir. Bundan dolayı Hazret-i Allah, Kur'ân'a "Besmele" ile başlamıştır. Hz. Ali de "Allah'ın kitabında ne varsa Fatiha'da, Fatiha'da ne varsa Besmele'de, Besmele'de ne varsa başındaki *bâ* harfindedir. *Bâ* harfinde ne varsa altındaki noktadadır. Ben *bâ*'nın altındaki noktayım" sözüyle *bâ*'nın kutsiyetine işaret etmektedir.[118]

"Veliyy-i vâli vü ûlâ zuhûr-ı zât-ı Hudâ
Kitâb-ı na'tını tefsîre geldi **bismillâh**"[119]

Esrar Dede na't-ı Ali'de yer alan bu beytinde Hz. Ali'yi, Hakk'ın zâtının zuhûru ve yine Hakk'ın velîsi olarak tanımladıktan sonra besmelenin, Hz. Ali'nin husûsiyetlerini açıklamakta olduğunu ifade etmektedir. Besmele ile Hz. Ali arasında kurulan bu irtibat, öncelikle Hz. Ali'nin Besmele'nin *bâ*'sını işareten, "Ben *bâ*'nın altındaki noktayım" sözünü hatıra getirmektedir.

"**Bâ-i Bismillâh**-ı Kur'ân-ı şu'ûn-ı 'âliyât
Nokta-i vahdet-medâr-ı devre-i kübrâ Alî"[120]

Yenişehirli Avnî de Hz. Ali'nin sözünü telmîhen onun Kur'ân'daki besmelenin *bâ*'sı olduğunu ve devre-i kübrânın vahdet noktası olduğunu ifade etmektedir.

2. "İnnemâ"

Nesîmî, Hz. Ali ve on iki imâmı konu eden bir şiirinde Hz. Ali'nin Hak Teâlâ tarafından *innemâ* ibaresiyle ya da bu ibarenin yer aldığı bir âyetle medhedildiğini ifade etmektedir. Şâirin işaretini vuzûha kavuşturmak için hem Hz. Ali'yi işaret eden hem de âyet metni içerisinde *innemâ* ibaresinin yer aldığı âyetler tetkik edilmiş ve neticede Hz. Ali'ye taalluku nüzûl sebeplerine veya münferit te'villere istinad eden üç ayrı âyet tespit edilmiştir.[121] Bu âyetler arasında

---

ontolojik hiyerarşide zuhûra delâletini de ortaya koymaktadır. Bk. Sarı Abdullah, *Cevâhir-i bevâhir-i Mesnevî*, İstanbul 1287, I, 88; Ken'an Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerîf*, İstanbul 1973, s. 2.

118 "O kendi ismini anmaksızın bir sureyi indirmeyi murad ettiğinde Tevbe suresinde olduğu gibi de yine bâ ile başlamıştır. Ahadiyyet mertebesine işaret eden elif'ten sonra gelen bâ'nın zuhûru sırrını, elest bezminde "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" sualine bütün mahlûkatın "Belî" diyerek cevab vermesinde bulabiliriz." Bk. Sarı Abdullah, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, I, 88-89; İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Mesnevî*, İstanbul 1870, I, 3-4, 6.

119 Osman Horata, *Esrâr Dede, Hayatı-Eserleri, Şiir Dünyası ve Divanı*, Ankara 1998, s. 171: "Na't-ı Ali'den"

120 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 969: "Na't-ı Ali'den"

121 Bu ibarenin yer aldığı âyetlerden birincisi Ra'd sûresindedir. Bu sûrenin, "(Halbuki) sen ancak bir uyarıcısın ve her toplumun bir rehberi vardır (13/7)" meâlindeki âyeti nâzil olunca Hz. Peygamber ashâbını abdeste dâvet ettikten sonra Hz. Ali'nin elini tutarak âyetin "Sen ancak bir uyarıcısın" kısmında Hz. Ali'nin elini kendi göğsüne, "her toplumun bir rehberi vardır" bölümünü okuduktan sonra da Hz. Ali'nin elini onun göğsüne bastırarak âyeti vücut diliyle tefsir buyurmuşlardır. Bk. Bursevi, *Rûhu'l-beyân*, IV, 346-347; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, V-VI, 427-428; Bu hadise ile ilgili benzer rivayetleri farklı tarikleriyle görmek için bk. Kundûzî, *Yenâbi'u'l-mevedde*, I-III, 115-116. Hz. Ali'yi de işaret eden ve içinde *innemâ* ibaresi yer alan bir diğer âyet ise Ahzab sûresinde ve ehl-i beyt medhi sadedinde nâzil olan "Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz

ilgili beyitlerin muhtevasına uygun olarak Hz. Ali medhini de ihtiva ettiği nakledilen âyet, Mâide sûresinin, "Sizin dostunuz (velîniz) ancak Allah'tır, Resûlüdür, iman edenlerdir; onlar ki Allâh'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılar, zekâtı verirler (5/55)" meâlindeki âyetidir. Nüzûl sebepleri arasında Hz. Ali'nin sehâveti gösterilen bu âyet ile ilgili İbn-i Abbas ve Ebû Zer'den gelen rivâyet şöyledir: Resûlullâh ve ashabı öğle namazından sonra mescidde bulunurlarken bir sâil gelir ve "Şâhid ol Ya Rab! Resûlullâh'ın mescidine geldim, dilendim, kimse bana bir şey vermedi" diye şikâyetçi olur. O sırada namazda, rukûda olan Hz. Ali, dilenciye serçe parmağındaki yüzüğü işaret eder ve dilenci de gider, yüzüğü alır. Bu hadiseye şâhit olan Hz. Peygamber, "Allâhım, kardeşim Mûsâ senden, "Rabbim! Yüreğime genişlik ver, bana işimi kolaylaştır (Tâ Hâ sûresi 20/25-26)" diye niyâz etti, sen de "Seni kardeşinle destekleyeceğiz ve size öyle bir kudret vereceğiz ki, âyetlerimiz (mûcize yardımlarımız) sayesinde onlar size erişemeyecekler. Siz ve size tâbî olanlar üstün geleceksiniz (Kasas sûresi 28/35)" diye Tevrat'ı inzal buyurdun. Allâhım ben de peygamberin Muhammed'im, benim de sîneme genişlik ver, işimi kolaylaştır, bana da ehlimden Ali'yi vezir yap ve bununla arkamı kuvvetlendir" diye duâda bulunurlar. Resûlullâh sözlerini henüz tamamlamadan Cebrâil, Mâide sûresinin 55. âyetini getirir.[122] Nesîmî aşağıdaki beytinde bu âyetteki *innemâ* ibaresini iktibas ederek Hak Teâlâ'nın Hz. Ali'yi bu âyet ile medhettiğini ifade etmektedir:

"İmâm-ı ins ü cinn ü Mîr-i kevser
Ki Hak'dan medhi anun **innemâ**dır"[123]

Bir na'tın bu beytinde[124] Nesîmî Hz. Ali'yi insanların ve cinlerin imâmı, kevserin sahibi olarak tanımladıktan sonra Hak Teâlâ'nın onu *innemâ* âyetiyle medhettiğini söylemektedir ki bu âyet aynı zamanda Hz. Ali'nin velâyetinin delili olarak da kabul edilmektedir.

---

yapmak istiyor (33/33)" meâlindedir. Bu âyetin Hz. Ali'ye delâleti öncelikle ve şüphesiz Hz. Ali'nin hemen bütün ehl-i beyt tanımlarında yer almasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu âyetin kapsamına dair Hz. Âişe'den gelen bir rivâyet de şöyledir: "Peygamber (s.a.v.) bir sabah, üzerinde siyah kıldan ma'mul, nakışlı bir aba olduğu halde çıkmıştı. Derken Fâtımâ geldi, onu bu abanın içerisine aldı. Sonra Ali geldi, onu aldı. Sonra Hasan geldi, onu aldı. Sonra Hüseyin geldi, onu da aldı. Bu suretle hepsi abanın içerisine girmiş bulundu. Sonra bu âyeti okudu." Ümmü Seleme ise bu âyetle ilgili olarak şunları söylemektedir: "Bu âyet benim odamda nâzil oldu. Ben o sırada kapının yanında idim. Dedim ki 'Yâ Resûlallâh, ben ehl-i beytten değil miyim?' Buyurdu ki 'Şüphesiz sen hayra müteveccihsin. Peygamber (s.a.v.)in zevcelerindensin.' Resûlallâh (s.a.v.) ile Ali, Fâtımâ, Hasan, Hüseyin odada idiler. Derken Resûlallâh onlara abasını bürüdü ve buyurdu ki: Yâ Rab, bunlar benim ehl-i beytimdir. O halde onlardan kiri gider, onları tertemiz yap." Enes (r.a.)dan gelen bir başka rivayete göre ise Resûlallâh (s.a.v.), sabah namazına giderken altı ay Fâtımâ'nın kapısı önünden geçmiş ve 'Haydi namaza, ey ehl-i beyt' diye nidâ etmiş ve bu âyeti okumuştur". Bu rivayetler ve tafsilatı için bk. Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul 1404/1984, II, 746. *İnnemâ* ibaresinin yer aldığı ve Hz. Ali'ye delâleti söz konusu olan üçüncü âyet ise Mâide sûresinin (5/55.) âyetidir ki bu âyetin Nesîmî'nin beytinde yer alan *innemâ* ibaresinin iktibas edildiği âyet olduğu kanaati hakim olmuştur. Dolayısıyla "İnnemâ" başlığı altına bu âyetin kaydedilmesi uygun bulunmuştur.

122 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 1721; Ayıntâbî Mehmed Efendi, *Tibyan Tefsiri*, I-II, 301; H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, XIII, 87. Ayrıca bu rivayetin tafsilatlı izahı için bk. Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, III-IV, 324-326.

123 *Nesîmî Divanı*, s. 110.

124 Bu beyit bir düvâzdeh na'tının ilk beyti olup Hz. Ali söz konusu edilmektedir. Ayrıca şair müteâkip beyti de Hz. Ali'ye tahsis etmiştir: "Veliyyullâhdır ol Kur'ân-ı nâtık / Anı Hak bilmeyen işi hatâdır" bk. *Nesîmî Divanı*, s. 110.

"Sırr-ı *Yâ Sîn* oldu cem'-i Hamse-i Âl-i abâ
Remz-i *Tâ Sîn* yâ Alî mazhar göründü **innemâ**"[125]

Ali Handî de bir beytinde Yâ Sîn sûresinin sırlarının, Hamse-i âl-i abâda toplandığını, Hz. Ali'nin ise *Tâ Sîn* ibâresiyle başlayan Neml sûresinin remzi olduğunu ve *innemâ*ya mazhar olduğunu ifade etmektedir. Hamse-i âl-i abâ ise bilindiği üzere Resûlullâh'ın abâsı altına aldığı Hz. Ali, Hz. Fâtımâ, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den ibarettir.

3. "'urvetü'l-vüskā"

Kur'ân-ı Kerim'de *'urvetü'l-vüskā* ibaresi, Bakara sûresinin "O halde kim tâğutu reddedip Allâh'a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır (2/256)" meâlindeki âyeti ile Lokman sûresinin "İyi davranışlar içinde kendini bütünüyle Allâh'a veren kimse, gerçekten en sağlam kulpa yapışmıştır (31/22)" meâlindeki âyetinde zikredilmektedir. "En sağlam kulp" olarak Türkçe'ye çevrilebilen bu ibareyi Yenişehirli Avnî, na't-ı Ali'den alınan bir beytinde Hz. Ali'nin sıfatı olarak kullanmıştır:

"Bâb-ı Firdevs-i nübüvvet **'urvetü'l-vüskā** Alî
Mehbit-i nûr-i *meveddet* sırr-i *fi'l-kurbâ* Alî"[126]

Şâir bu beytinde nübüvveti cennete benzetmekte ve bu cennetin kapısının ise *'urvetü'l-vüskā*, yani en sağlam kulp olarak tanımladığı Hz. Ali olduğunu ifade etmektedir. Şâire göre o aynı zamanda *meveddet* nûrunun indiği yer ve *fi'l-kurbâ*, yani Hz. Peygamber'e akraba olmanın da sırrıdır.[127] Beyitte Hz. Ali'yi doğrudan doğruya *'urvetü'l-vüskā* olarak tanımlayan şâir, aynı zamanda bu ibarenin Hz. Ali ve Ehl-i beyt olarak te'viline iştirak ettiğini de göstermektedir.[128]

4. "meveddete fi'l-kurbâ"

Şûrâ sûresinin "İşte Allâh'ın, imân eden ve iyi işler yapan kullarına müjdelediği nimet budur. De ki: Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum. Kim bir iyilik işlerse onun sevabını fazlasıyla veririz.

---

125 *Ali Handî Divanı*, s. 109.

126 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 968: "Na't-ı Ali'den"

127 *Meveddet* ve *fi'l-kurbâ* ibareleri için bk. "Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum (Şûrâ sûresi 42/23)"

128 *Yenâbi'ü'l-mevedde*'de yer verilen bir rivayete göre Lokman sûresinin, "İyi ve güzel davranışlar içerisinde kendini bütünüyle Allâh'a veren kimse (Muhsin) (31/22)" meâlindeki âyetinde tanımlanan kişi, mûtî bir mü'min olan Hz. Ali'dir. Yine âyette zikri geçen *'urvetü'l-vüskā* ibaresi ise kelime-i tevhîdi işaret etmektedir. Hz. Ali ise bu dâvâ için şehit olmuştur. Bir diğer rivayette ise *'urvetü'l-vüskā* ibaresi, ehl-i beyte muhabbet olarak açıklanmaktadır ki Hz. Ali de Ehl-ibeyttendir. Bk. Kundûzî, *Yenâbi'ü'l-mevedde*, I-III, 131; Lokman sûresinin 22. âyetinde zikri geçen *'urvetü'l-vüskā* ibaresi, Alevi dedelerinin hazırladığı Kur'an meâlinde ise "Kur'ân-ı Kerim ve "ehl-i beyt" olarak te'vil edilmiştir. "Kim ihlâs ve samimiyetle nefsini Allah Teâlâ'ya teslim (ile her hâlinde muhsin ve muvahhid olarak Allah Teâlâ'ya teveccüh) ederse, muhakkak ki o çok sağlam kulpa, (Kur'ân-ı Kerîm'e) ve ehl-i beyte tutunmuştur (31/22)" meâlindeki âyet için bk. *Ehl-i Beyt Muhiblerine Kelâm-ı Kadim Kur'an-ı Hakim ve Öz Türkçe Meali*, haz. Bektaş Ayyıldız, Ankara 1995, s. 412.

Şüphesiz Allah bağışlayan, şükrün karşılığını verendir (42/23)" meâlindeki âyetinde yer almaktadır.

"Bâb-ı Firdevs-i nübüvvet *'urvetü'l-vüskā* Alî
Mehbit-i nûr-i **meveddet** sırr-i **fi'l-kurbâ** Alî"[129]

Yenişehirli Avni Bey na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'yi nübüvvet cennetinin kapısına benzeterek onun aynı zamanda *'urvetü'l-vüskā* yani "en sağlam kulp" olduğunu söyledikten sonra yine Hz. Ali'nin *meveddet* nûrunun indiği yer ve *fi'l-kurbâ* sırrı olduğunu ifade etmektedir. Nübüvvet cennetinin kapısı ifadesiyle şâir, Peygamber Efendimiz'in "Ben ilim şehriyim, Ali de kapısıdır" meâlindeki hadisini telmîh etmektedir. Şâire göre *'urvetü'l-vüskā* olan Hz. Ali ümmet için bir istinad noktasıdır. Şûrâ sûresinin 23. âyetinde zikri geçen iki kelimeyi iktibas eden şâir, Hz. Ali'nin *meveddet* nûrunun idiği yer ve Hz. Peygamber'e yakınlığın da sırrı olduğunu söylemektedir. Çantay, söz konusu âyet-i kerîmede yer alan *fi'l-kurbâ* ibaresinin Resûlullâh'a akraba olmak olarak tefsir edildiğini, Hz. Peygamber'in yakın akrabalarının ise Hz. Ali, Hz. Fâtımâ, Hz. Hasan ve Hüseyin olduğunu ifade etmektedir.[130] Bursevî ise bu âyet nâzil olduğunda Hz. Peygamber'in, "Ey Allâh'ın Resûlü, bu âyet ile sevmemiz emredilen akrabaların kimlerdir" suâlini "Ali, Fâtımâ ve onların oğulları Hasan ve Hüseyin'dir" şeklinde cevapladığını nakletmektedir.[131] Şu halde Hz. Peygamber'in Ehl-i beytine muhabbeti âmir olan bu âyeti iktibas eden Yenişehirli Avnî, Hz. Fâtımâ'nın zevci ve Peygamber torunlarının babası olması hasebiyle Hz. Ali'yi ve neticede Ali sevgisini şiirine taşımaktadır denilebilir.

5. "mâ evhâ"

Mâ evhâ ibaresi mi'râcın söz konusu edildiği Necm sûresinin, "Bunun üzerine Allah, kuluna vahyini bildirdi (Necm 53/10)"meâlindeki âyetinde yer almaktadır. Elmalılı, Hz. Peygamber'in mi'râcda vasıtasız olarak kendisine vahyedileni ifade eden *mâ evhâ* ibaresinin tefsirine dair rivayetleri naklettikten sonra o husûsî meclisteki vahyin tafsilatını ancak Hak Teâlâ ve Resûlullâh'ın bileceğini ifade etmektedir.[132] Bu ibare, Hatâyî'nin bir na'tında ise Hz. Ali'nin sahip olduğu bir sır olarak zikredilmektedir:

"Aşk ile ma'şûk u âşık senden olmuşdur nüzûl
Sırr-ı **mâ evhâ**yimişsin yâ Ali senden meded"[133]

Şâir bir na't-ı Ali'den alınan bu beytinde aşk, mâşuk ve âşığın ondan geldiğini söyledikten sonra *mâ evhâ* sırrı olarak tanımladığı Hz. Ali'den istimdâd etmektedir.

---

129 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 968: "Na't-ı Ali'den"

130 Bu kavrama dair diğer yorumlar için bk. Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, II, 870, dipnot 63.

131 Bursevî yine bu âyetin tefsiri sadedinde Hz. Ali, Hz. Fâtımâ, Hz. Hasan ve Hüseyin ile Hz. Peygamber arasındaki akrabalık münasebetinin mütevâtir nakillerle desteklenen en güçlü münasebet olduğunu ifade etmektedir. Bk. Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VIII, 311-312.

132 *Mâ evhâ* ibaresi, namaz; Hz. Peygamber'den ve O'nun ümmetinden evvel hiçbir peygamber ve ümmetin cennete girmeyeceği müjdesi veya Bakara sûresinin son kısmı olarak tefsir edilmiştir. Bk.Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 4577-4578.

133 *Hatâyî Divanı*, s. 144: "Na't-ı Ali'den"

6. "ve'l-kamer"

Şems sûresinin, "Güneşe ve kuşluk vaktindeki aydınlığına, güneşi takip ettiğinde aya yemin ederim (91/1-2)" meâlindeki âyetlerinde yer alan *ve'l-kamer* ibaresini aşağıdaki beytinde Hatâyî, Hz. Ali olarak yorumlamakta, daha doğrusu âyetteki *ve'l-kamer* ibaresinin Hz. Ali'yi işaret ettiğini ifade etmektedir:

"Mustafâ *Şemsü'd-duhâ* hem **Murtezâdır ve'l-kamer**
Hem emîrü'l-mü'minîn hem sâkisidir kevserin"[134]

Hz. Peygamber'i *Şemsü'd-duhâ*, Hz. Ali'yi *ve'l-kamer* ibareleriyle tanımlayan Hatâyî, ikinci mısrâında Hz. Ali'nin mü'minlerin emîri ve kevser sâkîsi olduğunu dile getirmektedir. Hz. Peygamber'in güneşe; Hz. Ali'nin de aya benzetildiği birinci mısrâ ilk bakışta şâirin tasarrufu gibi anlaşılmakla birlikte bu ibarelerin aynı zamanda Şems sûresinin ilk iki âyetinin kısmî iktibası olması, şâirin bu teşbihi en azından söz konusu bu iki âyetten ilhâm alarak yaptığını hatıra getirmektedir. Kaldı ki İbn-i Abbas'a dayandırılan bir rivayete göre Hz. Peygamber, Kur'ân-ı Kerim'de kendi isminin *Ve'ş-şemsü ve duhâhâ* (91/1), Hz. Ali'nin *ve'l-kameri izâ telâhâ* (91/2), Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in isimlerinin ise *Ve'n-nehâri izâ cellâhâ* (91/3), yani "Onu açığa çıkarttığında gündüze yemin ederim" şeklinde olduğunu beyan etmektedir.[135] Hz. Ali'nin kamere teşbihi sadece Hatâyî ile de sınırlı değildir. Türk-İslâm edebiyatında başka şâirlerin de bu teşbihe rağbet ettikleri, daha doğrusu kameri, Hz. Ali'yi işaret eden edebî bir remiz olarak kullandıkları tespit edilmiştir. Bilindiği gibi ay, nûrunu güneşten alır; gündüz güneş ile aydınlanan dünya, gece ayın ışığıyla karanlıkta kalmaktan kurtulur ki vech-i şebeh de bu olmalıdır. Çocukluğundan itibaren Hz. Peygamber'in terbiyesinde yetişerek Peygamber ahlâkını şahsında en güzel şekilde temsil eden Hz. Ali ve evlâdı, Resûlullâh'tan aldıkları velâyet nûru ile Hz. Peygamber devrinden uzaklaşıldıkça daha fazla belirginleşen küfür karanlığına karşı âlemi tenvîre devam etmişler ve etmektedirler.

7. "ve'd-duhâ"

"Kuşluk vaktine yemin ederim" meâlindeki *ve'd-duhâ* ibâresi, Kur'ân-ı Kerim'in 93. sûresi olan Duhâ sûresinin ilk âyetidir. Mekke'de nâzil olan sûre 11 âyettir ve burada Hz. Peygamber'in yetim olması konu edilerek tesellî edilmektedir.

"Men şi'r ile kaçan yetem evsâf-ı zâtına
Ku'rân içinde ta'rif eder **Ve'd-duhâ** seni"[136]

---

134 *Hatâyî Divanı*, s. 160.

135 Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Tertîbü'l-mevzû'ât*, haz. Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, Beyrut 1994, s. 111; Şevkânî, *el-Fevâid*, s. 368; Ümeyye oğullarının Kur'an'daki isminin *ve'lleyli izâ yağşâhâ* olduğunu açıklayan bir başka rivayette ise Hâşim oğulları ile Ümeyye oğulları arasındaki husûmet konu edilmekte ve âhirette Hâşim oğullarının kıyamet günü Allah'ın livâsı, Ümeyye oğullarının ise İblis'in livâsı altında toplanacakları haber verilmektedir. Bk. Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Muhammed b. Ali Kinânî İbn Arrak, *Tenzîhu'ş-şeriati'l-merfû'a ani'l-ahbâri'ş-şenî'ati'l-mevzu'a*, nşr. Abdülvehhab Abdüllatif, Kahire 1378, I, 355.

136 *Hatâyî Divanı*, s. 151: "Na't-ı Ali'den"

Na't-ı Ali'nin bu beytinde Hatâyî, şiir ile Hz. Ali'nin zâtî hususiyetlerini saymaya güç yetiremeyeceğini söyledikten sonra onun Kur'ân-ı Kerim'de *ve'd-duhâ* ibaresiyle tarif edildiğini ifade ederek ilâhî Kitâb'ın tarif ettiği bir kişiyi şiiriyle tanımlamasının mümkün ve yeterli olmayacağını dile getirmektedir. Çantay, *duhâ* ibaresi ile ilgili te'villeri naklederken bu kelimenin Ehl-i beytin erkekleri olarak da yorumlandığını söylemektedir.[137]

II. HZ. ALİ İLE İLGİLİ HADİSLER

Hz. Ali'nin ilmi, fazîleti ve menkıbelerine dair rivayetler, diğer sahâbîler hakkında vârid olanla kıyaslanamayacak kadar çoktur. Bunun sebepleri arasında öncelikle Emevî döneminde Hz. Ali'ye muhalif olan bazı idarecilerin onun fazileti hakkında hadis rivayet edenleri tehdit etmeleri gösterilmektedir. Bu baskı karşısında sahabîler, Hz. Ali ile ilgili olarak Hz. Peygamber'den duydukları her sözü, her hâdiseyi tespit ederek nakletmek hususunda özel bir gayret göstermişlerdir.[138] Bu gayretin bir neticesi olarak Hz. Ali ve Ehl-i beytinin faziletleri konusunda 300.000'den fazla hadis uydurulduğu da nakledilmektedir ki Kandemir bu rakamın mübalağalı olmakla birlikte bu alandaki terâküm hakkında fikir verdiğini ifade etmektedir.[139] Hz. Ali'nin faziletleri hakkındaki 200 kadar hadisi İmam Nesâî, uydurulmuş olanları ayıklamak sûretiyle *Kitâbü'l-hasâ'is fî fazlı Alî b. Ebî Tâlib* adlı eserinde toplamıştır.[140] Ahmed b. Hanbel'in *Fezâilü's-sahabe* adlı eserinde de Hz. Ali'nin faziletlerine dair 300 kadar hadis mevcuttur.[141] Çalışmanın bu bölümde Hz. Ali ile ilgili hadislerden sadece edebiyata intikal edenler ele alınacaktır.

Hz. Ali'nin ilmi ve fazileti hakkındaki hadislerle Hz. Peygamber'in ona yakınlığı ve muhabbetini dile getirdiği bazı sözlerini şâirler, Hz. Ali medhi sadedinde iktibas veya telmih yoluyla şiirlerde kullanmışlardır. Bunlar arasında özellikle "Ben ilim şehriyim, Ali de kapısıdır" ve "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır" meâlindeki hadis-i şerifler pek çok şâir tarafındankonu edilmiştir. Bu rivayetlerin beyitlere intikali ekseriyetle iktibas şeklinde olduğu gibi bazen meâlen bazen birkaç kelime ile telmih şeklinde gerçekleşmiştir. Bu çok tekrar edilen hadisler yanında Hz. Ali ile ilgili olarak Hz. Peygamber'e nispet edilen fakat sıhhati tartışmalı olan "Eti etimden, rûhu rûhumdandır" meâlindeki rivayet ve varyantları da pek çok şâir tarafından kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in yine Hz. Ali ile yakınlığını ifade sadedinde "Sen bendensin ben de sendenim" ifadesi ile "Ali ve ben bir tek nurdan yaratıldık" meâlindeki rivayet de şiirlerde yer bulmuştur. Bunların arasında yine "Nâdı Ali" olarak bilinen ve Uhud'da Hz. Peygamber'in yaralandıktan sonra Cebrâil'in tavsiyesi üzerine Hz. Ali'yi

---

137 Müellif, *ve'd-duhâ* ibaresinin akabinde gelen *ve'l-leyl* ibaresinin ise ehl-i beytin kadınları olarak yorumlandığını kaydetmektedir. Bu ibare ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, III, 1190, dipnot 2.

138 Hz. Ali'nin ilmî şahsiyeti ve fazileti hakkındaki rivayetlerin kesreti ile ilgili geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Kandemir, "Ali", *DİA*, II, 376.

139 Kandemir, "Ali", *DİA*, II, 376.

140 Bu eser Türkçe'ye de tercüme edilmiştir. Bk. İmâm Nesâî, *Hadislerle Hz. Ali*, trc. Nâim Erdoğan, İstanbul 1992.

141 Kandemir, eseri neşre hazırlayan Vasiyyullâh b. Muhammed Abbas'tan naklen bu kitapta yer alan rivayetlerin elliye yakınını sahih, pek azının hasen, on yedisinin mevzû ve geriye kalanların da güvenilemeyecek derecede zayıf olduğunu söylemektedir. Ayrıca Hz. Ali'nin faziletleri hakkındaki rivayetlerin toplandığı kitaplar ve değerlendirmesi için bk. "Ali", *DİA*, II, 376-378.

çağırması, daha doğrusu ona seslenmesi de bazı şâirlerce söz konusu edilmiştir. En nihayet, hadis olmasa da hadis kitaplarında yer alan ve "Ali'den başka yiğit, zülfikârdan başka kılıç yoktur" meâlindeki sözün Arapça'sı da asırlar boyunca Türk-İslâm edebiyatında bazen redif, bazen de bütün bir mısrâ olarak kullanılmıştır. Kısacası bu başlık altında, özellikle na't-ı Alilerde tekrar edilen hadislerin konu edildiği nazım örnekleri, ilgili ibareler altında ve şâirlerin yaşadıkları asırlar dikkate alınarak sıralanmıştır. Ancak bu rivayetlerin sıhhatine dair tartışmalara girilmeksizin tarih ve hadis kaynaklarındaki yerlerinin gösterilmesi ile iktifa edilmiş ve tam tercümeleri verilmiştir.

1."Ene medînetü'l-'ilmi ve Aliyyü bâbühâ"

"Ben ilim şehriyim Ali de onun kapısıdır. İlim öğrenmek isteyen bu kapıya gelsin"[142] meâlindeki bu hadis-i şerif bazı kaynaklarda "Ben hikmet eviyim"[143] şeklinde yer almaktadır. Her iki ibare ile de şiirlerde zikredilen bu rivayet bazı beyitlerde tercümesinin iktibası yoluyla, bazılarında ise telmîhen söz konusu edilmektedir.

"Ahmede şol kim dedin **ben şehr-i ilmim kapısı**
Ol Aliyyü'l-Murtazâdır ol imâm-ı etkıyâ"[144]

Nesîmî bu beytinde Ali Murtazâ olarak zikrettiği Hz. Ali'nin aynı zamanda Allah'tan korkan kimselerin yani muttakîlerin de imâmı olduğunu ifade etmektedir.

"Fazl ü kemâl-i mârifet ehli şu ilmedir
Kim şehri Mustafa ola vü bâbı **Bü'l-Hasen**"[145]

---

142 Ebû Bekr Ahmed b. Ali Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, Beyrut, ts., IV, 348; Bağdâdî aynı eserin II. cildinde Hz. Peygamber'in Hudeybiye günü Hz. Ali'nin elini tutarak "Bu iyilerin emîri, kötülerin katilidir; ona yardım edene yardım edilir, onu terk eden de terk edilir" buyurduğunu ve ardından "Ben ilmin şehriyim Ali de onun kapısıdır" dediğini nakletmektedir. Bk. Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, II, 377; Zehebî ve İbnü'l-Esîr ise söz konusu rivayeti "Ben ilim şehriyim Ali de onun kapısıdır, ilim öğrenmek isteyen Ali'ye gelsin" şeklinde vermektedirler. Bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahabe*, nşr. Halil Me'mûn Şeyhâ, Beyrut 1418/1997 IV, 100; Ebu Abdullah Şemseddin Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, Beyrut 1956, IV, 1230. Bu rivayet için ayrıca bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, IV, 212; Suyûtî, *Târihu'l-hulefâ*, s. 170; Ebü'l-Hasan Nûreddin Ali b. Sultan Muhammed Aliyyü'l-Kārî, *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevzû'a*, nşr. Muhammed b. Lütfi Sabbag, Beyrut 1391/1971, s. 118; Şevkânî, *el-Fevâid*, s. 348.

143 Ahmed b. Hanbel, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den naklettiği "Ben hikmetin eviyim Ali kapısıdır" meâlindeki rivayeti verdikten sonra sened zincirindeki bir isim sebebiyle bu rivayetin zayıf olduğunu beyan etmektedir. Bk. *Fezâilü's-sahâbe*, nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, Mekke 1983, II, 635; Bu rivayet için ayrıca bk. Tirmizî; *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, trc. Osman Zeki Mollamehmetoğlu (Soyyiğit), İstanbul, ts., VI, 274; İbnü'l-Cevzî, *Tertîbü'l-mevzû'ât*, s. 102; Şevkânî, *el-Fevâid*, s. 348.

144 *Nesîmî Divanı*, s. 75.

145 *Şeyhî Divanı*, s. 47. Beytin birinci mısrâı Ali Nihad Tarlan, Şeyhî'nin bu beytinin ilk mısrâını "Faslu'l-hitâb-ı ma'rifet ehli şu ilmedür" şeklinde tespit edilmiştir. Müellif burada "Faslu'l-hitâb, emmâ ba'd kelimesidir ki iki kelâm arasını ayırır. Yâhut hak ile bâtılı ayırır" şeklinde bir açıklamada bulunmaktadır. Bk. *Şeyhî Dîvânı'nı Tetkik*, s. 233: Bu farklı okuma ile beytin anlamı değişmektedir, fakat bu beytin bu başlık altında gösterilmesindeki asıl maksat, Hz. Ali'nin şiirde "Ebü'l-Hasan" künyesi ile zikredildiğinin tespiti olduğu için okuma ve açıklama farklılıkları üzerinde durulmamıştır.

Şeyhî, Peygamber Efendimiz'in ilim şehri, Ebü'l-Hasan künyesi ile mâruf Hz. Ali'nin ise onun kapısı olduğu ilmin mâhiyetini söz konusu ettiği bu beytinde, ancak fazîlet ve mârifet ehli kimselerin Hz. Peygamber'in tanımladığı bu ilme itibar edeceklerini ifade etmektedir.

"Dâr-ı hikmet Mustafâdur **Murtazâ bâbı** anun
Ol kapuda ben mukîm-i âstânem yâ kimem"[146]

Karamanlı Aynî ise hadisin, "Ben hikmet eviyim, Ali de onun kapısıdır" meâlindeki rivayeti ile birinci mısrâını oluşturduktan sonra kendisinin de bu kapının eşiğinde ikamet ettiğini ifade ederek önce Hz. Ali'ye sonra da Hz. Peygamber'e bağlılığını dile getirmektedir. Çünkü birisinin eşiğinde bulunmak o kimseye sadâkat ve teslimiyetle bağlanmak mânâsındadır. Ayrıca Aynî seyyiddir, Hz. Ali neslinden gelmektedir ve beyitte ifade ettiği gibi gerçek mânâda da Peygamber Efendimiz'e Hz. Ali kapısından ulaşmaktadır. Şâir aynı mânâyı bir başka beytinde Hz. Ali ile nesep alâkasını daha doğrudan dile getirerek ifade etmektedir:

"Ceddüm oldı çünki **şehr-i ilme der**
Şimdi ol şehrün derinde benderem"[147]

Aynî, Hz. Peygamber'in "Ben ilim şehriyim" hadisini telmîhen ceddinin kapısı olduğu ilim şehrinde kendisinin de kapıcı olduğunu ifade etmektedir. Hadiste zikredildiği gibi ilim şehrinin kapısı olan Hz. Ali'yi Aynî, seyyid olması münâsebetiyle "ceddim" diyerek tanımlamaktadır.

"Nebî hikmetde olmışdur Medîne
Bilürsin şübhesüz **bâb-ı 'alîdür**"[148]

Aynî'nin bir na't-ı Ali'deki bu beytinde *Divan*'ı neşre hazırlayan "medîne" kelimesini büyük harfle ve "'alî" kelimesini küçük harfle tespit ettiği için beytin mefhumu ilk bakışta ortaya çıkmasa da şâirin bu beyitte söz konusu hadisi meâlen iktibas ettiği anlaşılmaktadır. Şâirin ifadesiyle, "Nebî hikmet şehridir ve şüphesiz bu şehrin kapısı Ali'dir."

"Nebî medîne-i ilm oldu **bâbı Şâh-ı Necef**
O dergehün itiyem ol kapuda derbânem"[149]

Hayâlî, Hz. Peygamber'in ilim şehri ve Şâh-ı Necef olan Hz. Ali'nin de bu şehrin kapısı olduğunu söylediği beytinde, kendisinin de o dergâhın köpeği ve o kapının bekçisi olduğunu ifade etmektedir. Ekseriyetle kapı teşbihi, kapının sadık bekçisi tedâîsini getirmektedir ve bu tedâî neticesinde şâir, kendi konumunu kapının köpeği ve kapıcısı olarak belirlemekte, daha doğrusu bağlılığını bu istiâre ile daha güçlü ifade etme imkânını verdiği için bu istiâreyi tercih etmektedir.

"Ey bâb-ı şehr-i ilm-i Hudâ hâdî-i Hüdâ

---

146 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 265.
147 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 101.
148 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 93: Na't-ı Ali'den.
149 *Hayâlî Bey Divanı*, haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul 1945, s. 280.

Vey mahzen-i ma'ârif-i irfân yâ Alî"[150]

Hayretî ise bu beytinde yine "ilim şehri" ile ilgili rivayete istinâden hadisin ilk kısmını zikretmeksizin Hz. Ali'nin, ilâhî ilim şehrinin kapısı ve doğru yola götüren kılavuz olduğunu söyledikten sonra rivayetteki ilmi mârifet olarak yorumlamakta ve Hz. Ali'nin irfan hazînesi olduğunu dile getirmektedir.

"Sen cihân fahri Muhammed şehrinün derbânısın
Ol sebebden cümle diller tahtınun sultânısın
Hâlık-ı bî-çûn cemâli 'ışkunun kurbânısın
Şâh-ı merdân Şîr-i Yezdân pîşvâsın yâ Alî"[151]

Dîvâne Mehmed Çelebi, murabbâ nazım şekliyle söylediği bir na't-ı Ali'nin bu bendinde "Muhammed şehrinün derbânısın" ibaresiyle söz konusu hadîsi telmih etmektedir. Hz. Ali, Resûlullâh'ın temsil ettiği ilim şehrinin kapısı hükmünde olduğu için bütün gönüllerin sultânıdır. Şâir her bend sonunda Hz. Ali'nin Şâh-ı merdân ve Şîr-i Yezdân lâkaplarını tekrar etmektedir.

"İlme Nebî medîne **Ali oldı ana bâb**
Ol kapuya seg oldı nice şâh-ı kâm-yâb"[152]

Nev'î, hadis-i şerîfin meâliyle oluşturduğu birinci mısrâından sonra nice talihli pâdişâhın bu ilim kapısında köpek olduklarını söyleyerek Hz. Ali ve ilmine bağlılığı ifade etmek maksadıyla "kapısının köpeği olmak" deyimini kullanmaktadır.

"Ol didi ben şehr-i ilmüm **kapusıdır Murtazâ**
Evliyâ ser-çeşmesin merdân iden Perverdigâr"[153]

Ümmî Sinan beytin birinci mısrâında Hz. Peygamber'den "Ben ilim şehriyim, Murtazâ da kapısıdır" rivâyetini naklettikten sonra evliyânın beslendiği kaynak olarak tanımladığı Hz. Ali'nin de bizzat Peygamberimiz tarafından terbiye edildiğini ifade etmektedir. B aynı zamanda Hz. Ali'nin çocukluğundan itibaren Resûlullâh'ın gözetiminde olduğunu telmihtir.

"Bâbı sensin cümle ilmin şehri şâh-ı Murtazâ
Kenz-i a'zam kapusın buldı cemâat Murtazâ"[154]

Ümmî Sinan na't-ı Ali'den alınan bir başka beytinde yine söz konusu hadise istinâden bu kapının aynı zamanda en büyük hazine kapısı hükmünde olduğunu ifade etmektedir. Beyitteki "kenz" ibaresiyle, İslâm tasavvufunun önemli referanslarından olan ve *Küntü kenzen* ibaresiyle başlayan "Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim. Bu sebeple âlemleri var ettim" meâlindeki rivâyete

---

150 *Hayretî Divanı*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"

151 Mustafa Çıpan, *Dîvâne Mehmed Çelebi Afyon Mevlevîhânesi Şeyhi*, Konya 2002, s. 67: "Na't-ı Ali'den" Semâ'î mahlâsıyla şiir söyleyen Dîvâne Mehmed Çelebi'nin mürettep bir divanı mevcut değildir, fakat Mustafa Çıpan'ın derleyerek tenkitli neşrini gerçekleştirdiği 43 şiiri bu çalışmaya dahil edilmiştir.

152 *Nev'î Divanı*, s. 185: "Na't-ı Ali'den"

153 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 38.

154 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 21: "Na't-ı Ali'den"

de işaret etmiş olacaktır. Böylece şâir, Hz. Ali'nin kapısı olduğu ilmi de *Küntü kenzen* hadisinden aldığı ilham ile mârifetullâh olarak açıklamaktadır. Neticede ilimden maksat da mârifettir ve Hz. Ali mârifetullâh ilminin kapısı mesâbesindedir. Yani mârifetullâha ulaşmak isteyen Hz. Ali kapısından geçmek zorundadır.

"Gevheridür hazîne-i ilmün
Bâbı oldur medîne-i ilmün"[155]

Cevrî, Hz. Ali'ye tahsis ettiği bu beytinde Hz. Ali'nin ilim hazînesinde saklanan en kıymetli mücevher olduğunu söyledikten sonra bu teşbihi onun aynı zamanda "ilim şehrinin kapısı olduğu" rivayeti ile desteklemektedir.

"İlim şehri Resûl **oldur kapusı**
Giren andan girer ana kamusı"[156]

Cemâlî, birinci mısrâında Resûlullâh'ın ilim şehri, Hz. Ali'nin de bu şehrin kapısı olduğunu hatırlattıktan sonra ancak bu kapıdan geçenlerin ilim şehrine girebileceklerini ifade etmektedir. Hz. Ali'nin hadis-i şerifte kapı olarak tanımlanmasını şâir, onun Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği tevhîde ulaştıran tek kapı, tek istikamet olduğunu söyleyerek açıklamaktadır.

"Süvâr-ı düldül zü zülfikâr ol sıhr-i mümtâzun
Der-i ilm-i ledünnî Murtazâdur yâ Resûlallâh"[157]

Bir na'tın Hz. Ali'ye tahsis ettiği bu beytinde Vehbî, düldül adlı bineğin ve zülfikâr adlı kılıcın sahibi olan Hz. Ali'nin aynı zamanda Hz. Peygamber'in dâmâdı olduğunu söyleyerek onun Resûlullâh'a yakınlığını dile getirmektedir. İkinci mısrâında ise Hz. Ali'nin ledünnî ilmin kapısı olduğunu hatırlatan şâir, böylece söz konusu hadiste zikri geçen ilmi, ilm-i ledün olarak açıklamaktadır. Şâire göre Hz. Peygamber'in şehri, Hz. Ali'nin de kapısı olduğu ilim, Hak Teâlâ'dan vasıtasız olarak gelen ledün ilmidir.[158]

"Şehr-i 'ilmim dedi Resûl-i mecîd
Murtazâdır der-i 'ulûma kilîd"[159]

Erzurumlu Zihnî bu beytinde Hz. Peygamber'in ilim şehri olduğunu beyan ettikten sonra Hz. Ali'nin de bu ilim şehri kapısının kilidi olduğunu söyleyerek hadis-i şerifteki teşbihi mecaz yoluyla ifade etmektedir. Eski anlayışta şehir, sağlam surlarla çevrilidir ve dışarıyla irtibat noktası bu surlardaki kapılardır. Şehrin dış tesirlerden korunması için kapı kapalı tutulur, yani kilitlidir; açılabilmesi izne tâbîdir. Yani burada kilit, kapıya delâlet etmektedir ki neticede kilit de kapı da hadiste işaret edildiği gibi Hz. Ali'dir.

---

155 Hüseyin Ayân, *Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Erzurum 1981, s. 283: Bu beyit şairin *Çıhâr-Sad Kelimât-ı Çıhâr-Yâr-ı Güzîn* adlı eser için yazdığı tarih manzûmesinden alınmıştır. Şiirin sonunda "Kelimât-ı Çıhâr Yâr-ı Lâtif" ibaresine karşılık gelen 1040 tarihi kayıtlıdır.

156 *Cemâlî Dîvânı*, haz. Nihal Nomer Karaman, İstanbul 2002, s. 371.

157 Sünbülzâde Mehmed Vehbi, *Dîvân-ı Vehbî*, Bulak 1253, s. 5.

158 "İlm-i ledün" için bk. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991, s. 306.

159 *Erzurumlu Zihnî Divanı*, haz. Muhsin Macit, Ankara 2001, s. 120.

"Hikmet ne denlü mücrim ü kem-kadr ise yine
Bâb-ı Cenâb-ı Hayder'e mensubdur gönül"[160]

Hersekli Ârif Hikmet, *Divan*'ın "nâ-tamam gazeliyât" bölümünden alınan bu beytinde, "Ne kadar günahkâr ve değersiz de olsa gönlünün Hz. Ali'nin kapısına mensup olduğunu" ifade ederek hem itibarı hem de kurtuluşu bu kapıda gördüğünü dile getirmektedir. Bu beyitte şâirin Hikmet olan mahlâsını, söz konusu hadisin "Ben hikmet şehriyim" şeklindeki rivâyetini telmih maksadıyla tevriyeli kullandığı anlaşılmaktadır.

"Yüzün sür âsitân-ı Murtezâ'ya rûz u şeb ey Şems
Ki **bâb-ı ilm-i Hakdır** melce-i erbâb-ı hikmetdir"[161]

Osman Şems, "Ey Şems, gece gündüz demeden Murtazâ'nın eşiğine yüzünü sür; çünkü o, Hak ilminin kapısı ve hikmet erbâbının sığınacağı yerdir" dediği beytinde Hz. Ali'nin ilâhî ilim şehrinin kapısı" olduğunu hatırlatmaktadır.

"**Gulâm-ı bâb-ı ilmiz** şehr-i ilme râh bizdendir
O bâbın reh-revânı olsa da gümrâh bizdendir"[162]

Bir başka beytinde Osman Şems, "ilim kapısının kölesi" olduğunu ve ilim şehrine giden yolun da kendisinden geçeceğini ifade ettikten sonra o kapıya yönelenlerin, oraya varmak için yola koyulanların yollarını kaybetseler de bu yoldan ayrılmış olmayacaklarını ifade etmektedir. Şâire göre önemli olan ilim kapısına teveccüh etmek ya da bu niyeti taşımaktır.

"Bâb-ı şehr-i ilm Aliyyü'l-Murtazâ
Böyle nutk itmiş azîzim ol Habîr
Sâkit ol sırrın esîründür senin
Söyler isen sen ana oldun esîr"[163]

Tâhirü'l Mevlevî, kıt'anın ilk beytinde Hz. Ali'nin, "ilim şehrinin kapısı" olduğuna, Allâh'ın Peygamber'e, onun da ümmete bildirdiğine işaret etmektedir. Ayrıca biraz zorlanarak da olsa beyitten ilim şehrinin kapısı olan Hz. Ali'nin her şeyi bildiği, her şeyden haberdar olduğu mânâsına ulaşmak da mümkündür. İkinci beyitte ise şâir, "Sırrın senin esîrindir, eğer başkasına söylersen sen onun esîri olursun" meâlindeki halk arasında hadis olarak bilinen bir kelâm-ı kibârı Hz. Ali'ye nispet ederek nakletmektedir.[164]

"*Bâ*-i Bismillâh Muhammed nokta-i *bâ*dır Alî
Şehr-i ilmin şâhı Ahmed **bâbıdır mevlâ Alî**"[165]

---

160 Hersekli Ârif Hikmet Bey; *Dîvan*, İstanbul 1334, s. 263.
161 Kemâl Edib Kürkçüoğlu, *Osman Şems Efendi Divanı'ndan Seçmeler*, İstanbul 1996, s. 325.
162 *Osman Şems Efendi Divanı'ndan Seçmeler*, s. 423.
163 *Divançe-i Tâhir*, s. 149.
164 Hz. Ali vecizeleri ve şerhleri ile ilgili bir çalışma yapan Âdem Ceyhan bu vecizenin Ahmed Nazmî'nin *Emsâl-i Ali Tercümesi* (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 68/2) adlı kitapta mevcut olduğunu söylemektedir. Bk. Âdem Ceyhan, *Hikmet Şehrine Açılan Kapı*, Manisa 2001, s. 306.
165 *İlâhiyyât-ı Ken'an*, s. 143: "Na't-ı Ali'den"

Kenan Rifâî, Besmele'deki *bâ* harfinin Hz. Peygamber'e, bu harfin altındaki noktanın da Hz. Ali'ye delâlet ettiğini[166] ifadeden sonra Hz. Peygamber'in ilim şehrinin şâhı, Hz. Ali'nin ise bu şehrin kapısı olduğu rivayetini nakletmektedir.

2. "Lahmüke lahmî"

Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile yakınlığını beyan sadedinde "Ali bendendir, ben ondanım; o benden sonra bütün mü'minlerin velîsidir"[167] buyurduğu bilinmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'e, "Ali'nin eti benim etimden, kanı benim kanımdandır. Onun bana olan yakınlığı Hârun'un Mûsa'ya yakınlığı gibidir"[168] sözü isnad edilmektedir. Peygamberimiz'in Hz. Ali'ye muhabbet ve iltifatının derecesini beyan sadedindeki bu söz, İbn-i Abbas kanalından gelen daha mufassal bir rivayet ile *Yenâbi'ül-mevedde* adlı eserde de mevcuttur. Buna göre Hz. Peygamber; "Ey Ali, seni sevmediği halde beni sevdiğini söyleyen kimse yalancıdır. Çünkü sen bendensin ben de sendenim. Etin etimden, kanın kanımdan, rûhun rûhumdan, sırrın sırrımdan ve aleniyetin de benim aleniyetimdendir. Sen ümmetimin imâmı ve benim vasîmsin; sana itaat eden mesut, sana isyan eden ise bedbaht olur; seni dost edinen kazanır, düşman olan kaybeder. Senden ayrılmayan kazanır, senden ayrılan ise helâk olur"[169] buyurmuştur. Şiirlerde ekseriyetle "etin etimdendir" meâlindeki *lahmüke lahmî* ibaresiyle iktibas edilen bu rivayet, bazı şâirlerce *rûhuke rûhî*; "rûhun rûhumdandır" ve bazıları tarafından *sırrüke sırrî*; "sırrın sırrımdandır" ibareleriyle iktibas edilmiştir. Bazı örneklerde bu ibareler meâlen yer almaktadır. Esâsen mevzû hadislerden kabul edilen bu rivayet, bu hususiyetine rağmen Nesîmî, Aynî ve Hatâyî başta olmak üzere Usûlî, Hayretî, Murâdî, Ümmî Sinan, Esrar Dede ve Âdile Sultan gibi şâirlerce de iltifat görmüş ve Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin yakınlığını beyan sadedinde asırlar boyunca şiirlerde kullanılmıştır.

"Kim Muhammedi Aliden ayırır lânet ana
Lâhmike lâhmî değil mi yâ Ali senden meded"[170]

Nesîmî, Hz. Peygamber ile Hz. Ali'yi birbirinden ayrı tutanlara lânet ettiği bu beytinde Hz. Peygamber'in "Etin etimdendir" sözünü iktibas ile Hz. Ali'nin mertebesine dikkat çekmekte ve ondan istimdâd etmektedir.

"Ey melek sûretli dilber cân fedâdır yoluna

---

166 Ken'an Rifâî, Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin "bişnev" kelimesi ile başlamasını izah sadedinde de Hz. Ali'nin "Ben *bâ*'nın altındaki noktayım" sözünü nakletmekte ve *bâ* harfinin-besmeleye ve Hz. Peygamber'e delâlet ettiği için-İslâm'ın mukaddes harflerinden olduğunu söylemektedir. Bk. Ken'an Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerîf*, s. 2.

167 Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, II, 649; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesâî, *Fezâilü's-sahâbe*, nşr. Fâruk Hamâde, (baskı yeri yok) 1984, s. 80.

168 Ümmü Seleme'den gelen bu rivayet için bk. İbn Cevzî, *el-'İlelü'l-mütenâhiye*, I, 211; Aynı rivayet Makdisî'de "Benden sonra peygamber olmayacaktır" ilâvesi ile yer almaktadır. Bk. *Zahîretü'l-huffâzi'l-muharric 'ale'l-hurûfi'l-elfâz*, nşr. Abdurrahman b. Abdülcebbar el-Ferivâî, Riyad 1416/1996, II, 776; İbn Arrak, *Tenzîh*, I, 403.

169 Süleyman b. İbrahim el-Hüseynî Kundûzî, *Yenâbi'ül-mevedde*, I-III (1 cilt hâlinde), nşr. Alâüddin el-A'lemî, Beyrut 1418/1997, s. 155.

170 *Nesîmî Divanı*, s. 99: "Na't-ı Ali'den"

Çün dedin **lahmike lahmî** kana kanım merhabâ"[171]

Nesîmî, âşıkane bir gazelinden alınan bu beytinde *lahmüke lahmî* ibaresini esas mevzûdan bambaşka bir yola taşıyarak kullanmakta, kendisine "etin etimdir, kanın kanımdır" diyen melek yüzlü sevgilinin yoluna canını fedâ ettiğini ifade etmektedir.

"Muhammed cânı vü cismi Ali cânı durur cismi
Eti anun eti oldı dahı kanı anun kanı"[172]

Aynî, Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin yakınlığını ifadeden bu rivayetin tamamını meâlen iktibas ile şiire aktarmıştır.

"Didi **cânun cânum** u cismün dahı
Rahmeten li'l-âlemîn yâ Murtazâ"[173]

Aynî bu beytinde "âlemlere rahmet olarak gönderilen (Enbiyâ sûresi, 21/107)" Peygamber Efendimizin Hz. Ali için "canı canımdır, cismi cismimdir" buyurduğunu naklederek söz konusu rivâyeti telmih etmektedir.

"Fahr-ı âlem **lahmüke lahmî** buyurdu şânına
Âşıkın cisminde cânsın yâ Ali senden meded"[174]

Hatâyî ise âlemlerin varlığıyla iftihar ettiği Hz. Peygamber'in *lahmüke lahmî* buyurduğunu ifade ettikten sonra bu övgüye mazhar olan Hz. Ali'nin de âşığın cismindeki can olduğunu söylemekte ve Hz. Ali'den istimdâd etmektedir.

"Yâ Hasan yâhud Hüseyn-i Kerbelâdır sevdiğim
Lahmüke lahmî Aliy-yi Murtezâdır sevdiğim"[175]

Usûlî, her bendin sonunda "Ben Muhammed ümmetiyim Mustafâdır sevdiğim" mısrâını tekrar ettiği "sevdiğim" redifli bir na't-ı şerîften alınan bu beytinde, Hz. Hasan ve Kerbelâ şehîdi Hz. Hüseyin'e muhabbetini dile getirdikten sonra "etin etimdir" meâlindeki rivâyeti Hz. Ali'nin bir sıfatı olarak zikrederek ona olan muhabbetini Hz. Peygamber'in bu sözüne istinâden beyan etmektedir.

"Didi Resûl **rûhüke rûhî** ne ta'n sana
Dirlerse cümleten bu cihân cân yâ Alî"[176]

Hayretî bu beytinde Resûlullâh, "rûhun rûhumdur" dedikten sonra Hz. Ali'ye kimsenin kötü söz söyleyemeyeceğini ve onun bütün cihânın "cânı" olduğunu söyleyenlere şaşırmamak gerektiğini ifade etmek sûretiyle Hz. Ali'yi medhetmektedir.

---

171 *Nesîmî Divanı*, s. 76.
172 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 283.
173 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 88: Na't-ı Ali'den.
174 *Hatâyî Divanı*, s. 143: "Na't-ı Ali'den"
175 *Usûlî Divanı*, s. 77.
176 *Hayretî Divanı*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"

"Ârifûn 'urkında demdür çûn mahabbet demleri
Lahmeke lahmi varup ma'nâsına el urdı el"[177]

Murâdî, muhabbetin ârif olan kişinin damarındaki kan gibi ayrılmaz bir hususiyet haline geldiğini "etin etimdir" sözü ile desteklemektedir.

"Ol sehâvet nehrine bahrî edindin Hayderi
Lahmike lahmî dedin hem Şîr-i Yezdân Mustafâ"[178]

Eroğlu Nûrî, "Mustafâ" redifli na'tından alınan bu beytinde Hz. Peygamber'in, bir lâkabı da Haydar olan Hz. Ali'yi cömertlik nehrinde yüzen balık kıldığını ve ona hem "etin etimdir" hem de "Allâh'ın arslanı" diyerek iltifat ettiğini ifade etmektedir.

"**Sırruke sırrî** buyurdı şânına Hayrülbeşer
*Küntü kenz*in mazharı ehl-i saâdet Murtazâ"[179]

Ümmî Sinan, na't-ı Ali'deki bu beytinde beşeriyetin en hayırlısı olan Peygamber Efendimiz'in "sırrın sırrımdır" buyurarak şânını yücelttiği Hz. Ali'nin, "Ben gizli bir hazîne idim" hadisinin de mazharı ve saâdet ehlinden olduğunu ifade etmektedir.

"Olunca **rûhike rûhî** cenâb-ı 'ünvânı
Kemâl-i Ahmed-i muhtârdır kemâl-i Alî"[180]

Esrar Dede, na't-ı Ali'de yer alan beytinde "rûhun rûhumdur" ibaresini Hz. Ali'nin sıfatı olarak zikrettikten sonra böyle bir övgüye muhatap olan Hz. Ali'nin bu sebeple Ahmed-i Muhtâr olan Hz. Peygamber'in kemâline sahip olacağını ifade etmektedir.

"Didi hem **lahmüke lahmî** o Resûlü's-Sekaleyn
Beden ü câna viren nûr-ı ziyâ Haydardır"[181]

Resûlü's-sekaleyn olan Hz. Peygamber'in Hz. Ali hakkında "etin etimdir" buyurduğunu ifade eden Leylâ Hanım aynı beyitte Hz. Ali'nin bedeni ve cânı, nur ile aydınlattığını söylemektedir.

"**Lahmike lahmî** buyurdu Fahr-ı âlem şânına
Vasf u kadri bulamaz bî-şübhe hadd ü intihâ"[182]

Âdile Sultan, âlemlerin iftihar kaynağı olan Resûlullâh'ın, Hz. Ali'nin şânını yüceltmek için "etin etimdir" buyurduğunu hatırlattıktan sonra onun vasıfları ve yüceliğinin sınırı olamayacağını ifade etmektedir.

---

177 Ahmet Kırkkılıç, *Sultan Üçüncü Murâd (Murâdî) Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divânının Tenkidli Metni*, doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum 1985, s. 251.

178 Eroğlu Nûrî; *Divânçe-i İlâhiyât*, haz. Mustafa Tatçı, Ankara 2002, s. 146.

179 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 22: "Na't-ı Ali'den"

180 *Esrar Dede Divanı*, s. 175: "Na't-ı Ali'den"

181 *Leylâ Hanım Dîvânı*, haz. Mehmet Arslan, İstanbul 2003, s. 257: "Na't-ı Ali'den"

182 *Adile Sultan Divanı*, haz. Hikmet Özdemir, Ankara 1996, s. 220.

"**Lahmuke lahmî** didi şânında Fahr-i kâinât
Murtazâ vü Müctebâ hem cânda cânân yâ Alî"[183]

Sûzî de na't-ı Ali'de bulunan bu beytinde kâinâtın iftihâr kaynağı Peygamber Efendimiz'in Hz. Ali'nin şânını yüceltmek için "etin etimdir" buyurduğunu naklederek Murtazâ ve Müctebâ olarak da anılan Hz. Ali'nin gönüllerdeki sevgili olduğunu ifade etmektedir.

"Ângeh der-hakkeş be-fermûdest Şâh-ı enbiyâ
Lahmuke lahmî ü cismuke cismî goftest râygân"[184]

Müştak Baba bu Farsça beytinde, peygamberlerin şâhı olan Resûlullâh'ın Hz. Ali hakkında "etin etimden, cismin cismimdendir" buyurduğunu dile getirmektedir.

3. "Men küntü mevlâhu"

Hz. Peygamber'in Gadir Hum günü Hz. Ali ile ilgili olarak "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır"[185] buyurduğu nakledilmektedir. Bazı kaynaklarda bu rivâyet, "Allah'ım ona dost olanlara dost ol, ona düşmanlık besleyenlere düşman ol" meâlindeki duâ ile tamamlanmaktadır.[186] Gadir Hum günü Resûlullah, Hz. Ali'nin elini tutarak "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır" buyurmuş, bunun üzerine Hz. Ömer "Ey Ebû Tâlib'in oğlu, benim ve bütün müslümanların efendisi oldun" sözleriyle Hz. Ali'yi tasdik ve tebrik etmiştir. Bu rivâyetin devamında ise o gün, "Bugün size dîninizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim (Mâide sûresi 5/3)" meâlindeki âyetin nâzil olduğu belirtilmektedir.[187] Bu rivayet şiirlerde Hz. Ali'yi övgü sadedinde daha çok *men ene mevlâh[u]* ibaresiyle iktibas edilmiştir:

"Ey pâdişeh-i **men ene mevlâh** Ali
Hûrşîd-i cemâl-i Ahmede mâh Ali
Bil râzî vü Murtazâ vü marzî kimdir
Va'llâh Aliyy u sümme bi'llâh Ali"[188]

---

183 Ahmed Sûzî es-Sivâsî; *Dîvân-ı Sûzî*, (baskı yeri yok) 1290, s. 13: "Na't-ı Ali'den"

184 *Müştâk Baba Divanı*, haz. Mehmed Kemal Gündoğdu, İstanbul 1997, s. 299.

185 Bu rivayet Gadîr-i Hum günü vârid olmuştur ve Ahmed b. Hanbel rivayetin isnadının sahih olduğunu beyan etmektedir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, II, 572; Aynı mekânda vârid olduğu belirtilen bu hadis bir başka sened zincirinde Hz. Peygamber'in "Allâh'ım ona dost olana dost; düşman olana da düşman ol" duâsı ile tamamlanmaktadır. Bk. Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, II, 586; Bu rivayet için ayrıca bk. Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi*, İstanbul 1982, I, 210; Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, VI, 267; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahabe*, nşr. Adih Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz, Beyrut 1415/1995, IV, 467; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, IV, 212.

186 Zehebî, *Siyerü'l-Hulefâi'r-Râşidîn*, 230; Suyûtî, *Târihu'l-hulefâ*, s. 169.

187 Ebu Abdullah Şemseddin Zehebî, *Ehâdîsü muhtâre min mevzu'ati'l-Cevrekani ve İbnü'l-Cevzî*, nşr. Abdurrahman b. Abdülcebbar Ferivai, Medine 1984, s. 78.

188 *Şeyh Gâlib Divanı*, haz. Muhsin Kalkışım, Ankara 1994, s. 443.

Şeyh Galib, Hz. Peygamber'in Hz. Ali hakkındaki bu hadisinin "Ben kimin efendisi isem" bölümünü iktibas ederek "Ali de onun efendisidir" buyurduğunu hatırlatmaktadır. Hz. Ali'nin bu iltifata mazhar olan bir pâdişâh ve Hz. Peygamber'in de cemâl güneşinin mâhı olduğunu söyleyen şâir, Hz. Ali'nin Murtazâ lâkabını taşımaya en lâyık kişi olduğunu yeminle beyan etmektedir.

"Cihân gulâmın olursa 'aceb midir çünki
Yazıldı şânına menşûr-ı **men ene mevlâh**"[189]

Esrar Dede ise na't-ı Ali'deki bu beytinde, şânında "Ben kimin efendisi isem Ali de onun efendisidir" buyurulan Hz. Ali'ye bütün âlem kul, köle olsa şaşırmamak gerekir diyerek Hz. Peygamber'in bu iltifâtının önemini vurgulamaktadır.

"*Hel etâ*-mesned hıdîv-i **men ene mevlâhu** tâc
Câ-nişîn-i Mustafâ dâmâd-ı müstesnâ Alî"[190]

Yine bir Mevlevî şâiri olan Yenişehirli Avnî de Hz. Ali övgüsü hakkında vârid olan âyet ve hadisleri zikretmektedir. Şâire göre *hel etâ* âyetinin ona temin ettiği makamda oturmakta olan Hz. Ali, aynı zamanda Hz. Peygamber'in "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır" meâlindeki sözü ile de taçlandırılmıştır. Ayrıca o daima Hz. Peygamber'in yakınında bulunup Hz. Peygamber'e müstesnâ bir dâmât olmuştur.

"Ben Alîden Alî benden dedi bî-iştibâh
Cümlenin mevlâsıdır Haydar hakîkat-iktinâh
Eyle yâ Rab Ken'anı kıtmîr-i bâb-ı Haydarî
Hem de ashâb-ı kirâma hâdim-i pür-intibâh"[191]

Kenan Rifâî, çehâr-yâr na'tının Hz. Ali'ye tahsis ettiği bu bendinde Hz. Peygamber'in Hz. Ali için "Ben Ali'den, Alî bendendir" buyurduğunu naklettikten sonra *men küntü mevlâhu* hadisini telmîhen Hz. Ali'nin "herkesin mevlâsı" olduğunu beyan etmektedir. Şâir ayrıca Hak Teâlâ'dan hem Hz. Ali'nin kapısının kıtmîri hem de ashâbın hizmetkârı olmayı dilemektedir.

4. "Min nûri vâhid"

Hz. Peygamber'e, Hz. Ali ile yaratılıştan gelen birlikteliğini ifade eden "Ali ve ben bir tek nurdan yaratıldık" sözü isnâd edilmektedir. Bu rivayetin kaynaklarda yer alan daha tafsilâtlı ifadesi şöyledir: "Ben ve Ali bir tek nurdan yaratıldık. Adem yaratılmadan binlerce sene evvel biz arşın sağındaydık. Sonra Allah Adem'i yarattı ve ademoğlunun sulbüne intikal ettik. Sonra Abdülmüttalib'in sulbüne konulduk. Sonra kendi isminden bizim isimlerimizi ayırdı. Allah Mahmud, ben Muhammed; Allah el-A'lâ, Ali ise Ali'dir."[192] Mevzû

---

189 *Esrar Dede Divanı*, s. 173: "Na't-ı Ali'den"

190 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 968: "Na't-ı Ali'den"

191 *İlâhiyyât-ı Ken'an*, s. 150.

192 İbnü'l-Cevzî, *Tertîbü'l-mevzû'ât*, s. 98; Şevkânî, *el-Fevâid*, s. 342-343; Ahmed b. Hanbel de "Ben ve Ali, Âdem yaratılmadan on dört bin sene evvel Allâh'ın iki eli arasında bir nur idik. Âdem yaratılınca bu nur iki parçaya ayrıldı; biri benim, biri de Ali'dir" meâlinde

rivâyetler arasında zikredilen bu söz, Hz. Peygamber'e nispet edilerek Nesîmî'nin aşağıdaki şiirinde *min nûri vâhid* ve Ümmî Sinan'da ise *vâhidün min nûr* iktibasıyla yer almaktadır.

"Ol kim anun hakkında **min nûri vâhid** söyledin
Hem anun şânında Hakdan nâzil oldu *hel etâ*"[193]

Nesîmî, Hz. Peygamber'in Hz. Ali hakkında, "Ben ve Ali bir tek nurdan yaratıldık" buyurduğunu naklettikten sonra *hel etâ* âyetinin de yine Hz. Ali şânında nâzil olduğunu söyleyerek medhini tamamlamaktadır. Nesîmî gibi Ümmî Sinan da bu iki delîli Hz. Ali'yi övmek için kullanmıştır:

"Hak Resûli Fahr-i âlem **nûr-ı vâhiddir** sana
Hel etâ geldi senün şânında âyet Murtazâ"[194]

Na't-ı Ali'nin bu beytinde Ümmî Sinan da Nesîmî gibi söz konusu rivâyeti telmîhen Hak Teâlâ'nın elçisi ve âlemlerin varlığıyla iftihar ettiği Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile "aynı nurdan" olduklarını, *hel etâ* âyetinin de Hz. Ali'nin şânında nâzil olduğunu tekrar etmektedir.

"Ol ki kudret kandilinde **vâhidün min nûr** iken
Cibriîle mürşid oldun buldı râhat Murtazâ"[195]

Ümmî Sinan bu beytinde "Ben ve Ali bir tek nurdan yaratıldık" rivayetini hatırlatarak Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin kudret kandilinde "bir tek nur" olduklarını ifade etmektedir.

"Aşk degül mi Murtazâyı şîr-i Yezdân eyleyen
Gerçi kim evvel Resûle **vâhidun min nûr** ise"[196]

Ümmî Sinan, Aliy-yi Murtazâ'yı Şîr-i Yezdân hâline getiren gücün aşk-ı İlâhî olduğunu ifade ettikten sonra onun bu kudrete sahip olmasında söz konusu rivâyeti telmîhen Hz. Peygamber ile "bir tek nurdan" olmasının da tesiri olduğunu îmâ etmektedir.

5. "Ente minnî"

Resûlullâh (s.a.v.)'in Hz. Ali'ye olan yakınlığını beyan mahiyetinde "Ali bendendir, ben ondanım; o, benden sonra bütün mü'minlerin velîsidir"[197]

---

mevzû olduğunu belirttiği bir rivayet nakletmektedir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, II, 662-663; Bu konuyu hatırlatan bir başka rivayet ise "Ene ve Aliyyün min şeceretin vahidetin" şeklindedir. Bk. Suyûtî, *Târihu'l-hulefâ*, s. 171.

193 *Nesîmî Divanı*, s. 75.

194 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 21: "Na't-ı Ali'den"

195 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 21: "Na't-ı Ali'den"

196 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 227.

197 Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, II, 649; Nesâî, *Fezâilü's-sahâbe*, 80; Bu rivayet Buhârî'de, "Peygamber (s.a.v.) Ali'ye hitâben, 'Sen bendensin, ben sendenim' buyurmuştur" şeklinde yer almaktadır. Bk. Mehmed Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, VII, 3467; Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi*, I, 206; Bu rivayet Tirmizî'de, "Ben Ali'den, Ali de bendendir ve benim adıma (teahhütleri) ancak ben

buyurduğu nakledilmektedir. Bu hadis-i şerifte Resûlullâh'ın Hz. Ali'ye muhabbeti söz konusu edildiği gibi müslümanların Hz. Ali karşısında alacakları tavra da zımnen işaret edilmektedir. Muallim Nâcî'nin aşağıdaki şiirinde bu hadis-i şerif, *ente minnî* ibâresiyle iktibas edilmiştir:

"Bir meâlî cihânîdir Haydar
Özge Hârûn-ı bî-muâdildir
Buna lâzım değil delîl-i diğer
Ente minnî güvâh-ı âdildir"[198]

Âlemin mânâsı olarak takdim ettiği Hz. Ali'yi bir başka emsalsiz Hârun olarak tanımlayan şâir, esâsen Hz. Ali'nin büyüklüğünü idrak için Hz. Peygamber'in "Sen bendensin" buyurmasının yeterli bir delil teşkil ettiğini ifade etmektedir.

6. "Kasîmü'l-cenneti ve'n-nâr"

Hz. Peygamber'e isnad edilen bir rivayete göre Hz. Ali, cennetin ve cehennemin taksim edicisidir; onu sevenler cennete ona düşmanlık edenler ise cehenneme girecektir.[199] Cennet ve cehennemin taksim edicisi, yani kimlerin cennete, kimlerin cehenneme gireceklerini ta'yin eden kişi anlamındaki bu ibarenin sadece cehennemle ilgili olan kısmı İbn Cevzî'de Hz. Ali'den naklen, "Ben, bu benimdir bu senindir diyerek cehenneme girenleri taksim ederim"[200] şeklinde yer almaktadır ki cehenneme girecekleri belirlemek aynı zamanda cennette kalacakları da tâyin etmek anlamına gelmektedir. Bütün bu rivayetlerin neticede Hz. Ali'nin Hak katındaki derecesinin yüksekliğini gösterdiği ve yine bu sebeple ona muhabbeti âmir olduğu anlaşılmaktadır. Fuzûlî aşağıdaki beyitte *kasîm-i cennet ü nâr* ibaresiyle iktibas etmiştir:

"Şeh-i serîr-i Necef âf-tâb-ı evc-i şeref
Aliyy-i âli-i a'lâ **kasîm-i cennet ü nâr**"[201]

---

veya Ali yerine getiririz" şeklinde yer almaktadır, bk. Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, VI, 272. Hz. Peygamber'in, "Ali benden, ben de Ali'denim. O benden sonra bütün mü'minlerin velîsidir" buyurduğu nakledilmektedir, bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, III, 293. Hz. Peygamber'in Büreyde'ye, Hz. Ali ile ilgili olarak, "Ali'ye küfretmekten sakın! O bendendir, ben ondanım; o benden sonra sizin velînizdir" buyurduğu nakledilmektedir. Bk. Zehebî, *Siyerü'l-Hulefâi'r-Râşidîn*, s. 230-232.

198 *Muallim Nâci'nin Şiirleri*, haz. Abdülkadir Hayber, Hüseyin Özbay, İstanbul 1997, s. 291.

199 "Ali cehennemin taksim edicisidir, onu sevenler cennete ona düşmanlık edenler de cehenneme girer" meâlindeki rivayet için bk. Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer Dârekutnî, *el-'İlelü'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*, Riyad 1985, VI, 273; Bu rivayet Kundûzî'de de Hz. Peygamber'in sözü olarak yer almaktadır. İbn-i Abbas'tan gelen bu rivayete göre Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye, "Ey Ali! Sen cennetin ve cehennemin taksim edicisisin; cennet kapısında duracaksın ve seni sevenleri sorgusuz olarak cennete girdireceksin" buyurmuştur. Bk. Kundûzî, *Yenâbî'ü'l-mevedde*, s. 96.

200 Ebû Ahmed Abdullah İbn Adî, *el-Kâmil fî zu'afâi'r-Ricâl*, Beyrut 1984, VI, 2339; İbn Cevzî, *el-'İlelü'l-mütenâhiye*, II, 945; Bazı kaynaklarda Hz. Ali'nin sadece "Ben cehennemim taksim edicisiyim" dediği nakledilmektedir. Bk. Ahmed b. Muhammed Hallâl, *es-Sünne*, nşr. Atıyye Zehrâni, Riyad 1989, III, 510; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî; *Lisânü'l-mîzân*, Beyrut 1406/1986, III, 247.

201 *Fuzûlî Divanı*, haz. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur, Ankara 1997, s. 38: "Na't-ı Ali'den"

Na't-ı Ali'den alınan bu beytinde şâir, türbesinin Necef'te bulunması sebebiyle Hz. Ali'yi Necef tahtının şâhı, şeref burcunun güneşi ve yücelerin yücesi olarak takdim ettikten sonra söz konusu rivayeti iktibas ederek Hz. Ali'nin cennet ve cehenneme gireceklerin taksim edicisi olduğunu ifade etmektedir.

7. "Seyencelî" (Nâdı Ali)

Nâdı Ali, "Ali'yi çağır" mânâsında bir ibare olup Bektâşî-Alevî zümrelerinde okunan ve şifâhî olarak nakledilen bir duânın ilk iki kelimesidir.[202] Hz. Ali'den istimdâd sadedinde okunan bu duânın hikâyesi şöyledir: Uhud savaşı esnâsında yaşanan kargaşada Resûlullâh'a isabet eden bir taş O'nun bir çukura düşmesine sebep olur ve iki dişini şehid eder. Bu arada şeytan "Muhammed öldü" diye bağırır ve bunu duyan ashabın savaşma azmi kırılır. Bu sırada Cebrâil Hz. Peygamber'in yanına gelerek Hz. Ali'yi çağırmasını tavsiye eder ve Resûlullâh ile birlikte Nâdı Ali duâsını tekrar eder. Hz. Ali uzakta olmasına rağmen velâyet kuvvetiyle Resûlullâh'ın çağrısına icâbet eder, "lebbeyk" diyerek imdâdına koşar ve savaşın müslümanlar lehine dönmesine sebep olur. Duâ'nın Türkçe tercümesi şöyledir: "Allâh'ın kudret eseri olan kerâmetlerin zuhûr ettiği (veya kerâmet sahibi olan) Ali'yi çağır. Vekillerin arasında onu yardımcı bulursun. Allâh'a muhtâcım. Bütün dert ve üzüntüler ey Allâh'ım senin azametinle, ey Muhammed senin nübüvvetinle ve ey Ali senin velâyetinle açılır ve aydınlığa dönüşür. Hâlimi değiştiren O'dur. Ey Ali bana yetiş (üç defa)."[203] Aliyyü'l-Kārî bu duânın Hz. Peygamber'e ait olmayıp Şi'a'nın uydurması olduğunu söylemektedir.[204] Şiirlerde ise bu duâ, duâ metni içinde yer alan *nâdı Aliyyen*, *seyencelî*, *mazharü'l-acâib* ve *muzhirü'l-acâib* ibareleriyle kısmî iktibas halinde yer almaktadır.

"Muzhirem **Nâdı Aliyyen**dür yakîn
Şekk getürme ben **acâyib mazharem**"[205]

Karamanlı Aynî, beytin birinci mısrâında *Nâdı Aliyyen* ile başlayan duânın ilk iki kelimesini ve "muzhirem" ibaresiyle de duâdaki *muzhirü'l-acâib* ibaresinin ilk kelimesini iktibas ettikten sonra "benim acâib bir mazhar olduğuma dair şüphe taşıma" dediği ikinci mısrâında yine duânın bir diğer telâffuza göre

---

202 Esâsen dört mısrâdan ibaret bir manzûme olan bu duânın Arapça metni şöyledir: "Nâdı 'Aliyyen mazharü'l-'acâib / Tecidhü 'avnen leke fi'n-nevâib / Külli hemmin ve gammin seyencelî / Bi velâyetike yâ Alî yâ Alî...": Sonuna üç defa "edriknî" ibaresi ilâve edilerek okunduğunu söyleyen Bedri Noyan duânın meâlini "Hz. Ali'de olağanüstü haller göründü. Sen vârisler (vekiller) arasında onun yardımını bulursun. Her üzüntülü ve sevinçli anlarında Ali'nin dostluğu sana yetişir ve kolaylıklar açılır" şeklinde vermektedir. Bk. *Bektaşilik Alevilik Nedir*, İstanbul 1985, s. 161-162.

203 "İlâvelerle birbirini tamamlayan üç ayrı rivâyetle gelen bu duânın fazîletleri bir rivayete göre kırk, bir diğer rivayete göre duânın harfleri adedince, yani yetmiş ikidir. Bektâşîlerde sabah ve akşamları münâcât ve on iki imam adı zikredilerek salâvatnâme okunduktan sonra Nâdı Ali'nin okunduğu bilinmektedir. Fakat Nâdı Ali duâsı yalnızca Bektâşî ritüeline has olmayıp Kādiriyye tarîkatının evrâdı içinde de bulunmaktadır." Bu konuda daha geniş bilgi için bk. M. Saffet Sarıkaya, "Bektâşî-Alevîlerde Bir Dua: Nâdı Ali", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 5 (Isparta 1998), s. 17-31.

204 Aliyyü'l-Kārî, Nâdı 'Aliyyen muzhire'l'acâib, teciduhû 'avnen leke bi'n-nevâib, bi nübüvvetike yâ Muhammed, bi velâyetike yâ 'Ali şeklinde biraz farklı olarak verdiği rivayetin Şi'a'nın uydurması (iftirâsı) olduğunu söylemektedir. Bk. Aliyyü'l-Kārî, *el-Esrârü'l-merfû'a*, s. 385; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 363.

205 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 99.

mazhirü'l-acâib şeklinde olan kısmını telmih etmektedir. Şu halde Aynî bütünüyle Nâdı Ali'yi konu ettiği bu beytinde Nâdı Ali'nin muzhiri, yani kerâmet sahibi olduğunu ve acâyib bir mazhar, yani kerâmetlerin zuhûr ettiği yer olduğunu ifade etmektedir.

"Ey mazhar u hem muzhir-i esrâr Ali
İsnâ aşerin hayline serdâr Ali
Anlar ki Hüseyn ü Mûsiy ü Ca'ferdir
İki Hasan üç Muhammed ü çâr Ali"[206]

Şeyh Galib, rubâ'înin birinci mısrâında *mazhar* ve *muzhir* kelimelerini kullanarak Hz. Ali'yi hem "sırların zuhûr ettiği yer" hem de "sırları izhâr eden" olarak tanımlamaktadır. Ancak şâirin *mazhar* ve *muzhir* kelimelerini, Nâdı Ali'de yine Hz. Ali'nin bir sıfatı olarak zikri geçen *mazharu'l'acâib* ve diğer bir telâffuza göre *muzhiru'l-'acâib* ibarelerini iktibasen de zikrettiği anlaşılmaktadır. Bu terkiplerden birincisi "kerâmetlerin zuhûr ettiği yer", diğeri ise "kerâmet sahibi" mânâsındadır ve esâsen şâir de rubâînin ilk mısrâında Hz. Ali'yi, Nâdı Ali'de vasfedildiği şekilde tanımlamaktadır. Daha sonra Hz. Ali'nin on iki imâmın birincisi olduğunu ifade eden Şeyh Galib ardından on iki imâmın isimlerini "dört Ali, üç Muhammed, iki Hasan, Hüseyin, Mûsâ ve Ca'fer"[207] şeklinde farklı bir tasnifle sıralamaktadır.

"Keşîde kaşlarına hatt-ı Mîr Ali derler
Yâ zülfikār ile **resm-i siyencli** derler"[208]

Şeyh Galib, Nahîfî'ye nazîre olarak söylediği bir gazelinden alınan bu beytinde sevgilinin kaşlarını hattat Mîr Ali'nin keşidelerine ve üzerinde zülfikâr resmi bulunan resm-i siyencliye benzetmektedir. Beyitteki "resm-i siyencli" ibaresinin Nâdı Ali'de yer alan *seyencelî* şeklinde okunması daha isabetli olacaktır. Böylece duânın, "bütün dertler ve üzüntüler (ey Allâh'ım senin azametinle, ey Muhammed senin nübüvvetinle ve ey Ali senin velâyetinle) açılır ve aydınlığa dönüşür" mânâsındaki *Küllü hemmin ve gammin seyencelî* ibaresini kısmî iktibas ile şiirinde kullanıldığı anlaşılan şâirin, farklı istiflerle yazılan bu duânın özellikle metninde yer alan "Ali" ismindeki yâ harfinin ucu çatallı ve keşideli resmedilmesini telmih ettiği söylenebilir. Nâdı Ali'yi Nâbî de *seyencelî* ibaresi ile iktibas etmektedir:

"Yâ Rab kerem it **nâdd-ı Ali** hürmetine
İksîr-i zer-i **seyencelî** hürmetine
Hemm ü gam-ı dâreynden it dûr bizi
Envârını sırr-ı velî hürmetine"[209]

---

206 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 443.

207 Şeyh Gâlib'in isimlerini kendine has bir formül ile sıraladığı bu kişiler başta Hz. Ali ve iki oğlu Hz. Hasan ile Hüseyin olmak üzere on iki imâmın isimleridir ve imamların isimleri şöyle sıralanmaktadır: "Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Ali Zeyne'l-Âbidîn, Muhammed el-Bâkır, Câfer es-Sâdık, Mûsâ el-Kâzım, Ali er-Rızâ, Muhammed et-Takî, Ali en-Nâkî, Hasan el-Askerî ve Muhammed el-Mehdî"

208 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 285.

209 *Nâbî Divanı*, haz. Ali Fuat Bilkan, Ankara 1997, II, 1222.

Nâbî'nin bu rubâîsinde ise Nâdı Ali hem iktibâs edilmekte hem de kısmen tercüme edilmektedir. İlk önce bu duâ hürmetine bağışlanma dileyen şâir, ikinci mısrâında ise duâda da yer alan "açılır, aydınlığa kavuşur" mânâsındaki *seyencelî* ibaresini zikrederek bu ibareyi de bağışlanması için vesîle kılmaktadır. Üçüncü mısrâında yine duâdaki *hemm* ve *gam* ibarelerini iktibas eden şâir son mısrâda ise bu defa evliyânın sırrı hürmetine bağışlanma talebini tekrar etmektedir. Kısacası Nâbî, ilk önce ismini zikrederek istimdâd ettiği Nâdı Ali metnini rubâî içerisinde neredeyse tam metin olarak ustaca yerleştirmeye muvaffak olmuştur.

8. "Küntü kenzen mahfiyyen"

"Ben gizli bir hazîne idim, bilinmeyi istedim ve bilinmek için mahlûkātı yarattım"[210] meâlindeki bu rivâyeti *küntü kenz* ibaresiyle iktibas eden Ümmî Sinan, Hz. Ali'nin de ilâhî sırlar hazînesinin mazharı olduğunu ifade etmektedir:

"*Sırruke sırrî* buyurdı şânına Hayrülbeşer
Küntü kenzin mazharı ehl-i saâdet Murtazâ"[211]

Ümmî Sinan bu beytinde beşeriyetin en hayırlısı olan Peygamber Efendimiz'in "sırrın sırrımdır" buyurarak şânını yücelttiği Hz. Ali'nin aynı zamanda "Ben gizli bir hazîne idim" hadisinin mazharı olmakla ehl-i saâdet olduğunu ifade etmektedir.

9. "Lâ fetâ illâ Alî lâ seyfe illâ zülfikār"

Bedir günü Rıdvân adlı meleğin semâdan "Zülfikârdan başka kılıç, Ali'den başka yiğit yoktur" anlamına gelen *Lâ seyfe illâ zülfikār lâ fetâ illâ Ali* diye seslendiği rivayet olunmaktadır.[212] İbn Hişam ise aynı hâdisenin Uhud günü gerçekleştiğini nakletmektedir.[213] *Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün* veznindeki bu sözün Hz. Ali için bizzat Cebrâil tarafından söylendiğini belirten Gölpınarlı, bu ibarenin Farsça ve Türkçe bir çok murabbâ muhammesin mütekerrir mısrâı olarak İslâmî edebiyatta yaygın bir şekilde kullanıldığını ifade etmektedir.[214]

---

210 İbn Arrak, *Tenzîh*, I, 148; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 132.

211 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 22: "Na't-ı Ali'den"

212 Aliyyü'l-Kārî, *el-Esrârü'l-merfû'a*, s. 384; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 363.

213 Ebû Muhammed Cemâleddin Abdülmelik b. Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr. Mustafa es-Sakka, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhafîz Şiblî, I-IV, Beyrut, ts., III-IV, 100; Bu sesin Uhud günü duyulduğunda birleşen rivayetlere göre "Resûlullâh (s.a.v.)'in sancağı Hz. Ali'de, müşriklerin sancağı ise Talha b. Ebî Talha'da idi. Hz. Ali'nin bütün sancaktarları katletmesi üzerine müşriklerin sancağı yedi defa el değiştirmiş ve Hz. Ali'nin bu muvaffakiyeti üzerine Cebrail, Hz. Peygamber'le Hz. Ali'nin yakınlığını îmâen Hz. Peygamber'e "Nedir bu denklik?" suâlini yöneltmiştir. Peygamber Efendimiz bu suâli "Ben ondanım o da bendendir" buyurarak cevapladıktan sonra semâdan *Lâ seyfe illâ zülfikār lâ fetâ illâ Ali* diyen bir ses duyulmuştur. Bk. Makdisî, *Zahîretü'l-huffâz*, III, 1826; Ebü'l-Fazl Celâleddin Suyûtî, *el-Leâlî'l-masnû'a fî ehâdîsi'l-mevzû'a*, I-II, (baskı yeri ve yılı yok), 365; Şevkânî, *el-Fevâid*, s. 371-372.

214 Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1977, s. 214. Hz. İbrahim Nemrud'a boyun eğmeyip putları kırdığı için, ashâb-ı Kehf bâtıla tâbî olmayıp mağaraya sığındığı için, Yûşâ Peygamber Hz. Mûsâ'ta yoldaş olduğu için, Hz. Yusuf ise bütün zorlamalara rağmen zinâ etmediği için fetâ (genç, yiğit) adıyla anılmışlardır. Bu sebeple fetâ kavramı, ferdin mîzâcı ile alâkalı bir erdem olarak yüceltilmiştir. Kur'ân'ın târif ve tavsif ettiği bu erdemler fütüvvet-nâmelerden anlaşıldığı

"Zülfikârdan başka kılıç, Ali'den başka yiğit yoktur" mânâsındaki bu söz orijinal ibaresiyle bir mısrâ teşkilinde kullanıldığı gibi sadece Hz. Ali'yi tanımlayan *lâ fetâ illâ Ali* kısmıyla veya sadece zülfikârı tanımlayan *lâ seyfe illâ zülfikâr* kısmıyla da ayrı ayrı iktibas edilmiş, bazı şiirlerde ise *lâ fetâ* ve özellikle *lâ fetâ illâ Ali* ibaresi redif olarak kullanılmıştır. Netice itibarıyla Hz. Ali ve onun zülfikâr adlı kılıcının medhi sadedinde vârid olan bu mevzûn ibare, asırlar boyunca Türk-İslâm edebiyatında pek çok şâir tarafından aynı maksatla şiire taşınmıştır. Aşağıda bu örneklerin karakteristik özellikler taşıyanlarından sadece bir kısmı zikredilecektir.

> "**Lâ fetâ illâ Ali'**nin ma'nisin fehm eyleyen
> Çağrışır ol kim Aliyyü'l-Murtazâ'nın aşkına"[215]

Nesîmî "Ali'den başka yiğit yoktur" sözünün mânâsını idrak eden hiç kimsenin Ali Murtazâ aşkından uzak kalamayacağını ya da ancak Hz. Ali muhabbeti taşıyanların *lâ fetâ illâ Ali* ibaresinin mânâsını idrak edebileceklerini söylemektedir. Bir başka gazelinden alınan aşağıdaki beytinde ise şâirin *lâ fetâ*'yı Hz. Ali ahfâdına da teşmil ettiği dikkat çekmektedir:

> "Vaktıdır kılsan zuhûr ey seyyid-i âhır zaman
> Görset âhır yüzünü ey dürc-i dürr-i **lâ fetâ**"[216]

Âhir zamanda tekrar zuhûr ederek insanlığın hidâyeti için çalışacağına inanılan on ikinci imam Muhammed el-Mehdî[217] medhine tahsis ettiği bu beytinde Nesîmî, âhir zamânın efendisi ve *lâ fetâ* incisinin bulunduğu kutu olarak tanımladığı İmâm'ın artık zuhûr etme vaktinin geldiğini ifade etmektedir. Şâirin İmam'ı *lâ fetâ* incisinin bulunduğu kutu olarak tanımlaması İmam Mehdî'nin Hz. Ali ahfâdından olması münâsebetiyle "Ali'den başka yiğit yoktur" sözüne mazhar olduğuna dair inancından kaynaklanmaktadır.

> Mehdî sırr-ı **lâ fetâ illâ Ali** olmışdurur
> Olmışam ol sırra sırr sâhib-zamânem ya kimem"[218]

On ikinci imâm olan Muhammed el-Mehdî'nin "Ali'den başka yiğit yoktur" sözünün sırrı olduğunu söyleyen Aynî, kendisinin de bu sırra sır olduğunu ve dolayısıyla İmâm'ın bir vasfı olan zamânın sâhibi olmak husûsiyetinin de kendisine ait bir özellik olduğunu i bir hususiyeti olarak dile getirmektedir. Esâsen on birinci imam Hasan Askerî'nin vefatından itibaren kaybolan İmam Mehdî'nin *lâ fetâ* sırrı olarak tanımlanmasında *fetâ* kelimesinin "genç" anlamında olmasının da etkisi olduğu söylenebilir. Çünkü İmam Muhammed el-Mehdî çocuk yaşında

---

kadarıyla Hz. Ali'de toplanmıştır. Hz. Ali gözü ile gördüğünü eteği ile örttüğü, kötülüğe iyilikle mukabelede bulunduğu gibi bir takım sebeplerle "lâ fetâ illâ Alî" hitâbı ile anılmaktadır. Bk. Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler*, Ankara 1998, s. 4.

215 *Nesîmî Divanı*, s. 315: "Na't-ı Ali'den"

216 *Nesîmî Divanı*, s. 69.

217 On ikinci imam Muhammed b. Hasan, Şi'î-İmâmiyyenin görüşüne göre babası Hasan el-Askerî'nin vefatından sonra evlerindeki serdaba girerek kaybolmuştur; hâlen sağdır ve kıyametten önce mehdî sıfatıyla zuhûr ederek zulümle dolan dünyayı aydınlatacaktır. Bk. E. Rûhi Fığlalı, *İmâmiyye Şîası*, İstanbul 1984, s. 171-172.

218 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 265.

imâm olmuş, babasının vefâtından hemen sonra "gaybûbet-i suğrâ" dönemi başlamıştır.[219]

"Zülfekār-ı **lâ fetâ illâ Ali** destümdedür
Leşker-i kavm-i Yezîd ile idem sâveş benem"[220]

Aynî bir başka beytinde yine "Ali'den başka yiğit yoktur" sözünü iktibas ile Hz. Ali'nin kılıcı zülfikârın kendi elinde olduğunu ve bu kılıçla Yezîd'in askerlerine karşı savaştığını söylemektedir. Bu beyitte zülfikârı, Hz. Ali'nin sıfatı olarak kullandığı *lâ fetâ illâ* ibaresiyle birlikte zikreden Aynî, bu sözün, "zülfikârdan başka kılıç yoktur" mânâsındaki diğer yarısını telmîh etmekte ve elindeki zülfikâr ile Yezid milletine karşı savaştığını söylerken de Hz. Ali ve evlâdına mensubiyetini dile getirmektedir.

"Haydar ki ilm-i hikmetine vâris etdi Hak
Mahbûb-i evliyâyidi mahsûs-i **lâ-fetâ**"[221]

Şeyhî, Hak Teâlâ'nın Hz. Ali'yi kendi ilim ve hikmetine vâris kıldığını söyledikten sonra onun aynı zamanda "Ali'den başka yiğit yoktur" övgüsünün husûsî muhatabı ve evliyâullâhın sevgilisi olduğunu ifade etmektedir.

"Dördünci şehriyâr-ı vilâyet Ali kim ol
Mahsûs-ı **lâ fetâ** idi mansûs-ı *hel etâ*"[222]

Bir na't-ı şerîfin çehâr-yâr medhi bölümünden alınan bu beytinde Lâmi'î Çelebi, çehâr-yârın dördüncüsü olan Hz. Ali'nin aynı zamanda velâyet şâhı olduğunu, *lâ fetâ illâ Ali* sözünün ona has kılındığını ve *hel etâ* sûresinin ondan bahsettiğini söyleyerek hadis ve âyetin delâletiyle Hz. Ali medhini tamamlamaktadır.

"Tekye-i sînemde yazdum **lâ fetâ illâ Alî**
Rûz u şeb şâm u seher vird-i zebânun yâ Alî"[223]

Zâtî, "Ali" redifiyle tanzim ettiği gazelinde baştan sona Hz. Ali ile alâkalı unsurları kullanmaktadır. Esâsen Ali isminde bir mahbûbu şiirine konu eden şâir, söz konusu Ali ile Hz. Ali arasındaki isim benzerliğini kullanarak Hz. Ali'yi telmih eden unsurları şiirine taşımış ve ifadesini bu tedâîlerle güçlendirmek imkânını elde etmiştir. Bu beytinde tekkeye benzettiği sînesine tekke duvarlarındaki bu kabil yazıları da telmîhen *lâ fetâ illâ Ali* yazdığını söyleyen şâir, böylece gece, gündüz; sabah; akşam mahbûbu Ali'nin ismini vird gibi tekrarlayabildiğini, bu ibarenin kendisine her an Ali'yi hatırlattığını söylemektedir. Böylece dînî unsurların kurulabilecek en ufak irtibatlarla nasıl

---

219 İmâmiyye'ye göre Hasan el-Askerî 260/873 yılında vefat edince 256/870 veya 258/872 tarihinde doğa oğlu Muhammed de gizlenmiş ve bu tarihten 328/940 tarihine kadar gaybûbet-i suğrâ dönemi devam etmiştir. Bk. E. Rûhi Fığlalı, *İmâmiyye Şîası*, s. 170-174. Şu halde on ikinci imâm Muhammed el-Mehdî, imam olduğunda bir ya da üç yaşındadır.

220 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 573.

221 *Şeyhî Divanı*, s. 40-41.

222 *Lâmi'î Çelebi Divanı*, s. 38.

223 *Zâtî Divanı*, haz. Mehmed Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri, İstanbul 1987, III, 404.

geniş bir kullanıma sahip olabileceğini de göstermiştir. Şâir bu gazelin bir başka beytine ise aynı ibarenin *lâ seyfe illâ zülfikār* kısmını iktibas etmektedir:

"Üstine yazdum anun lâ seyfe illâ zülfikār
Şekl-i gamzen dâr-ı dilde eyledüm peydâ Alî"[224]

Zâtî, mahbûbun zülfikâra ya da üzerinde *lâ seyfe illâ zülfikār* ibaresi bulunan kılıca benzeyen gamzesini gönlünde muhafaza etmek, dâima gönlünde bulundurmak imkânını elde ettiğini ifade etmektedir.

"**Lâ fetâ illâ Ali** virdim olaldan sevdiğim
Kande baktımsa ayansın yâ Ali senden meded"[225]

Hatâyî bu beytinde, *lâ fetâ illâ Ali* sözünü vird edindikten beri nereye baksa Hz. Ali'yi gördüğünü ifade ederek Hz. Ali'den istimdâd etmektedir.

"Midhat-i tîgun şehâ lâ seyfe illâ zülfikār
Vasf u şân-i tîr ü kavsün âyet-i *nûn ve'l-kalem*"[226]

Sultan Süleyman medhiyesinden alınan bu beytinde Figanî, pâdişâhın kılıcının da zülfikâr gibi, "zülfikârdan başka kılıç yoktur" ifadesiyle övülmeye lâyık olduğunu söyledikten sonra ok ve yayının *Nûn ve'l-kalem*[227] âyeti ile tavsif edildiğini ifade etmektedir. Bilindiği gibi "nûn" harfi yay gibi kavislidir; kalem ise şekli ve malzemesi itibarıyla okun benzetilenidir.

"Lâ fetâ illâ Alî lâ seyfe illâ zü'lfikār
*Kenz-i mahfî*dür sana kân-ı hidâyet Murtazâ"[228]

Birinci mısrâında "Ali'den başka yiğit; zülfikârdan başka kılıç yoktur" sözünü iktibas eden Ümmî Sinan, bir lâkabı da Murtazâ olan Hz. Ali'nin kendi şânında vârid olan bu sözden aldığı mânevî kuvvet ile insanlığa hidayet kaynağı olmaya devam ettiğini ifade etmektedir. "Kenz-i mahfî" ibaresiyle aynı zamanda "Ben gizli bir hazîne idim, bilinmeyi istedim ve bilinmek için mahlûkātı yarattım"[229] meâlindeki rivâyeti telmih eden şâir, bir başka beytinde ise Hz. Ali'nin *küntü kenz*in mazharı olduğunu[230] söylemektedir.

"Lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ zülfikār
Bu kelâmın mazharı çün Şâh-ı merdân anladum"[231]

---

224 *Zâtî Divanı*, III, 404.
225 *Hatâyî Divanı*, s. 143: "Na't-ı Ali'den"
226 Abdülkadir Karahan, *Kanunî Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figanî ve Divançesi*, İstanbul 1966, s. 7.
227 Kalem sûresi 68/1.
228 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 23: "Na't-ı Ali'den"
229 İbn Arrak, *Tenzîh*, I, 148; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 132.
230 "*Sırruke sırrî* buyurdı şânına Hayrülbeşer / *Küntü kenz*in mazharı ehl-i saâdet Murtazâ" beyti için bk. *Ümmî Sinan Divanı*, s. 22: "Na't-ı Ali'den"
231 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 150.

Beytin ilk mısrâına *lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ zülfikâr* ibaresini yerleştiren Ümmî Sinan, Hz. Ali'nin esâsen bu söze mazhar olduğu için Şâh-ı merdân/yiğitlerin şâhı lâkabıyla anıldığını iddia etmektedir.

"Serdâr-ı milk ü sâhib-i **'lâ seyf'** ü *hel etâ*
Leşker-keş-i vilâyet-i dîn mâlikü'r-rikāb"[232]

Nev'î na't-ı Ali'nin bu beytinde *lâ seyf* ibaresiyle bu sözün zülfikâra ait kısmını telmih etmektedir. Şâire göre Hz. Ali, "zülfikârdan başka kılıç yoktur" sözüyle övülen zülfikârın ve bu kılıcın koruduğu mülkün sahibi olduğu gibi *hel etâ* âyeti de onun şânında nâzil olmuştur. O aynı zamanda din ülkesinin de serdârıdır.

"Ebruvânında yazar ol seyyid-i âlî-tebâr
Lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ zülfikār"[233]

Şeyh Galib, *Divan*'ın "ebyat" bölümünden alınan bu beytinde, "asil ve yüce soylu seyyidin iki kaşında *Lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ zülfikâr* yazdığını" söylemektedir. Seyyid, Hz. Peygamber'in dolayısıyla Hz. Ali'nin neslinden gelen kimse olduğuna göre şâir bu beyitte hem söz konusu seyyidin kaşlarını zülfikâra benzetmekte hem de Hz. Ali için vârid olan bu sözün Hz. Ali neslinden gelenler için de söz konusu olduğunu işaret etmektedir.

"Şemşîr-i **lâ fetâ** leb-i Ahmedden urdu berk
Âlemden etdi düşmen-i Kerrârı târmâr"[234]

Esrar Dede, kılıca benzettiği *Lâ fetâ illâ Ali* sözünün Hz. Peygamber'in mübârek feminden şimşekler çakan kılıç gibi parladığını söyledikten sonra yine bu sözün dünya durdukça Hz. Ali'ye husûmet besleyenleri kahretmeye yetecek kudrette olduğunu ifade etmektedir. Şâire göre kılıç tesirindeki *lâ fetâ illâ Ali* sözü, düşmana döne döne hücum ettiği için Kerrâr lâkabını alan Hz. Ali'nin düşmanlarına dünya durdukça aman vermeyecektir.

"Tîğ-ı şemşîr-i kazâ lâ seyfe illâ zülfekār
Cevher-i deryâ-yı **lâ fetâ illâ Alî**"[235]

Na't-ı Ali'den alınan bu beytin birinci mısrâında *lâ seyfe illâ zülfikār*, ikinci mısrâında *lâ fetâ illâ Ali* sözünü iktibas eden Yenişehirli Avni, zülfikârı kazâ kılıcı, Hz. Ali'yi ise "Ali'den başka yiğidin bulunmadığı bir denizin mücevheri olarak tanımlamaktadır.

"İkisin öğmüş yaratmış Hazret-i Perverdigâr
Sâhib-i seyf-i şecâ'at pâdişâh-ı kâm-kâr
Gönlümün Cebrâîli hakkında söyler âşikâr
Lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ zülfikâr
Âfitâbımdır Muhammed mâh-tâbımdır Alî"[236]

---

232 *Nev'î Divanı*, s. 185: "Na't-ı Ali'den"
233 Şeyh Gâlib Divanı, s. 456.
234 Esrar Dede Divanı, s. 355.
235 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 969: "Na't-ı Ali'den"

Ali Handî bir na't-ı Ali'nin bu bendinde Hak Teâlâ'nın Hz. Ali ile Hz. Peygamber'i överek yarattığını söyledikten sonra onları sırasıyla yiğitlik kılıcının sâhibi ve bahtı açık bir pâdişâh olarak tanımlamaktadır. Dördüncü mısrâını *Lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ zülfikâr* sözü ile oluşturan şâir bu sözü Cebrâil aleyhisselâmın sarfettiğine dair rivayeti de telmîh etmekte, son mısrâında ise her bend sonunda yaptığı gibi Hz. Peygamber'i güneşe Hz. Ali'yi aya benzetmektedir.

"Ol ki sevdâ-yı cihân-ârâya cân eyler fedâ
Murtazâdur gûyiyâ vasfı anundur **lâ-fetâ**"[237]

Seyyid Nigârî, cihanı bezeyen sevda dediği Murtazâ'ya canların fedâ olduğunu söyledikten sonra *lâ fetâ* ibaresiyle "Ali'den başka yiğit yoktur" sözünü telmih ederek bu sözün Hz. Ali'yi en güzel şekilde tarif ettiğini ifade etmektedir.

"İçip câm-ı visâl-i Hakkı mest-i *eynemâ* olduk
'Alâyıkdan çekip el ehl-i hâle muktedâ olduk
Cihânda dâhil-i bezm-i **lâ fetâ** olduk
Biz ol ârifleriz kim mazhar-ı âl-i abâ olduk
Alîveş cân içinde bir ulu cânânımız vardır"[238]

Salacıoğlu, halîfelerinden Nûri Efendi adında bir zâtın gazelini tahmîsinden alınan bu bendinde Hakk'ın vuslat kadehinden içerek *eynemâ*[239] ile yani Hakk'ın vechi ile mest olduğunu, dünya ile ilgisini keserek hal ehline tâbî olduğunu ve âlemde "Ali'den başka yiğit yoktur" diyenlerin meclisine dahil olduğunu ifade etmektedir. Nûri Efendi kendisinin Âl-i abâ sırrına mazhar olan âriflerden olduğunu ve cânı içinde Hz. Ali gibi büyük bir sevdâ, bir ulu cânân barındırdığını söyleyerek Ehl-i beyte bağlılığını dile getirmektedir.

---

236 *Ali Handî Divanı*, s. 101: "Na't-ı Ali'den"
237 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, İstanbul 1301, s. 6. "Na't-ı Ali'den"
238 *Salacıoğlu Divanı*, s. 106.
239 "Nereye dönerseniz Allah'ın vechi oradadır" meâlindeki âyet için bk. Bakara sûresi, 2/115.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ALİ'NİN İSİM, KÜNYE, LÂKAP VE SIFATLARI

I. HZ. ALİ'NİN İSMİ VE KÜNYELERİ

A. HZ. ALİ'NİN İSMİ

Hz. Ali'ye ilk olarak annesi Fâtımâ binti Esed kendi babasının ismi ile aynı mânâda olan Haydar / Haydere ismini vermiş,[240] babası Ebû Tâlib ise bu ismi Ali olarak değiştirmiştir. Yükseklik, yücelik, kuvvet ve kudret sahibi olmak mânâlarına gelen Ali ismi aynı zamanda Esmâ-i Hüsnâ'dan yani Allâh'ın güzel isimlerindendir.[241] Bu ismin lûgat mânâsı da müsemmâ için övgü unsuru taşımaktadır. Şiirlerde zikri geçen isim ve künyelerin şiire konu edilen kişilere doğrudan delâletleri dışında lûgat mânâlarıyla da şâirleri yönlendirdiği daha doğrusu bu isimler üzerinde yapılan tevriyelerin çeşitli tedâîlere zemin hazırladığı bilinmektedir. Hz. Ali'nin isim, künye, lâkap ve sıfatları da şâirler için birer ilham kaynağı olmuştur ve Ali ismi ise şüphesiz bu cümlenin en başında yer almaktadır.

Hz. Ali'nin şiirlerde "Ali" ismi ile zikredildiğini gösteren nazım örnekleri bu başlık altında tasnif edilmiş, Ali ismi ile oluşturulan terkip ve deyimlerin her birisi bu bahsin birer alt başlığı olarak gösterilmiştir.

"Yüri var epsem ol a (ne) simsârlık satarsın
Alî gibi er gerek iş bu sırra eresi"[242]

Yunus Emre, fazla sözden şikâyet ederek sükûtu tavsiye ettiği beytinde söz konusu sırra vâkıf olmak için de Hz. Ali gibi gerçek bir er olmak lâzım geldiğini ifade etmektedir.

"Yegâne Haydar-ı saf-der gazanfer-i Bârî
Ali ki **nâm-ı şerîfi** olur mübârek-fâl"[243]

---

240 Hz. Ali'nin bazı savaşlarda kendisini "Annem beni Haydere olarak isimlendirdi" sözüyle takdim ettiği nakledilmektedir. Bk. Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Keşfü'n-nikab ani'l-esmâ ve'l-elkāb*, nşr. Abdülaziz b. Râcî es-Sâ'idî, Riyad 1413, I, 172-173; *Lisânü'l-Arab*'da ise Hz. Ali'nin "Annem bana Haydere ismini verdi" mısrâı ile başlayan recez nakledilmekle birlikte Hz. Ali'nin bu şiirde "Esed" ismini kastederek kafiyeye uyması için aynı mânâya gelen "Haydere" ismini zikrettiğine dair bir açıklama mevcuttur. Bk. İbn Manzûr, *Lisânü"l-Arab*, Beyrut, ts., "hdr" md., IV, 174; Ayrıca Muhammed Reyşehrî, Hz. Ali'ye bu ismin verilmesine dair farklı rivayetlere, kaynaklarını da belirtmek sûretiyle işaret etmektedir. Bk. *Mevsû'atü'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib*, Beyrut 1420/2000, I, 76-79.

241 Allâh'ın zâtî sıfatlarından olan "Alî", "İzzet, şeref ve hükümranlık bakımından en yüce, aşkın" mânâsındadır. Bk. Bekir Topaloğlu, Esmâ-i Hüsnâ", *DİA*, XI, 414; "Alî" ismi Allâh için kullanıldığında "aşkınlık", "yücelik", "kudret" ve övgü mânâlarını ifade etmektedir. Bk. Emine Yarımbaş, *Kur'ân-ı Kerim'de Esmâ-i Hüsnâ ve Mesajları*, yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, s. 51.

242 Mustafa Tatçı, *Yûnus Emre Divanı*, İstanbul 1997, II, 480.

243 *Necatî Beg Divanı*, İstanbul 1963, s. 20.

Necâtî Bey bu beytinde, Hz. Ali'nin isminin uğuruna dikkat çekmaktadır. Bir na't-ı şerîfin Hz. Ali'yi konu ettiği bu beytinde şâir onun "arslan" mânâsındaki Haydar lâkabından hareketle Hz. Ali'yi "Allâh'ın, düşman saflarını yaran arslanı" olarak tanımladıktan sonra Ali ism-i şerîfinin başlı başına uğur ve bereket kaynağı olduğunu ifade etmektedir.

"Zülfekār alıp eline
Salardı solına sağına
Kâfir gelmezdi yolına
Aliye kalmadı dünyâ"[244]

Şiirleri Yunus Emre'nin şiirleri ile karıştırılan Âşık Yunus, her bir kıt'asında bir peygamber ismi zikrederek dünyanın fânîliğini anlattığı manzûmesinin bu kıt'asını Hz. Ali'yeayırmıştır. Şâire göre bu dünya, zülfikâr adlı meşhur kılıcıyla kâfire aman vermeyen Hz. Ali'ye bile kalmamıştır, şu halde bu vefasız dünyaya bağlanıp kalmak da doğru değildir.

"Dedi yâ kâf hâ eûzü bike
Çün **Ali** bildi müste'ândır söz"[245]

Nesîmî, Meryem sûresinin aynı zamanda sûrenin diğer bir ismi olan "Kâf hâ yâ 'ayn sad (17/1)" âyetinin ilk iki harfini iktibas ettikten sonra Hz. Ali'nin sözün, yani duânın yardımına inandığını ve "Kâf hâ eûzü bike" diyerek dua ettiğini ifade etmektedir. Elmalılı, Hurûf-ı mukatta'adan ve dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim'in müteşâbih âyetlerinden olan bu âyetle ilgili olarak Hz. Ali'nin "Yâ Kâf hâ yâ 'ayn sad, iğfirlî" ibaresiyle, yani "Ey Kâf hâ yâ 'ayn sad, beni bağışla" şeklinde duâ ettiğini nakletmektedir.[246] Dolayısıyla Nesîmî "kâf hâ eûzü bike" ibaresini zikretmek sûretiyle Hz. Ali'nin bu duasını telmih etmektedir. Şâir aşağıdaki beytinde de Ali isminin "yüce" mânâsına işaret etmektedir:

"Şerîatın tarikatın habîbine atâ kıldı
Tahiyyâtın selâmında **Ali** nutkun alâ gördüm"[247]

"**Alî** mihr ü **Alî** mâh u **Alî**dür müşterî nâhid
Alî mirrîhi eflâkün **Alî**dür tîr ü keyvânı"[248]

Aynî, gök cisimlerini de konu ettiği on iki imam na'tının tegazzül bölümünden alınan bu beytinde Hz. Ali'yi, ilm-i tencîme esas olan yedi seyyarenin tamamına benzetmektedir. Şâirin sıralamasına göre Hz. Ali bu yedi seyyâreden evvelâ Mihr yani Şems(Güneş); Mâh yani Kamer(Ay); Müşterî(Jüpiter); Nâhid ya da daha bilinen adıyla Zühre(Venüs); Mirrîh ya da daha yaygın adıyla Merih(Mars); Tîr yani Utarîd(Merkür) ve en nihayet Dünya'ya en uzak yedinci gezegen olan Keyvân yani Zuhâl(Satürn)'dir. Yine aynı şiirden alınan bir başka beytinde Aynî, Hz. Ali'nin cihanda bütün ağlayanları güldüreceğini söylemektedir:

---

244 *Yûnus Emre Divanı* (Âşık Yûnus), IV, 36.
245 *Nesîmî Divanı*, s. 186.
246 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3300.
247 *Nesîmî Divanı*, s. 256
248 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 284.

"Özün gamgîn tenün lerzân dilün nâlân gözün giryân
Alî şâdân ider hardan cihânda cümle giryânı"[249]

"Ebu'l-'ilm u **Ali**yi sevmeyen
Ebû Cehl-i cihânun hanzelidür"[250]

Aynî, Hz. Ali muhabbetini konu ettiği bir na'tın bu beytinde Hz. Ali'yi "ilmin babası" mânâsındaki "Ebu'l-ilm" ibaresiyle tanımlamaktadır. Hz. Ali'nin karşısına "cehâletin babası" mânâsındaki künyesi ile Ebû Cehil'i getiren şâir böylece iki şahsiyet arasında zaten mevcut olan tezadı sıfatlarının da delâletiyle desteklemektedir. Şâire göre ilmin babası olan Hz. Ali'yi sevmeyen ancak Ebû Cehil gibi bir gafil olabilir ya da bu âlemde Hz. Ali'yi sevmeyen olsa olsa ebû cehil karpuzu olarak bilinen ve son derece acı bir meyvası olan hanzal hükmündedir.

"Enbiyâlar evliyâlar çokdurur ammâ ki sen
Cümleden a'lâyimişsin yâ **Ali** senden meded"[251]

Hatâyî, Hz. Ali'den istimdâd ettiği bu beytinde âlemde çok sayıda peygamber ve velî olduğunu ancak Hz. Ali'nin hepsinden üstün bir mevkîde olduğunu, "Ali" isminin "a'lâ" iştikakını kullanarak dile getirmektedir.

"Bu Hatâyî bendenin sensin murâd ü maksadı
Kande baksam görünen dîdârsın sen **yâ Ali**"[252]

Hatâyî, kendisini Hz. Ali'nin bendesi olarak tanımladığı bu beytinde, nereye teveccüh etse ona duyduğu muhabbetten ötürü zaten murâdı ve maksadı olan Hz. Ali'nin dîdârını yani çehresini gördüğünü ifade etmektedir.

"Terâzi sûr u mîzan haşr ü mahşer
Ali elindedir filcümle yekser"[253]

Bu beyitte Hatâyî, sûr, mahşer, terâzi ve mîzan kelimeleriyle kıyametin kopmasından sonraki ahvâli zihinlerde canlandırmakta ve âhiret hayatına dair hükmün Hz. Ali'nin tasarrufunda bulunduğunu îmâ etmektedir. Şâirin bu ifadesi gerçek mânâsından ziyade mahşer günü ebedî azap ve kurtuluşu belirleyen en mühim kıstasın Ali sevgisi olacağı yolundaki rivâyetlerlere ve bunlar arasında da "Hz. Ali'nin cennet ve cehenneme girenleri belirleyecek kişi"[254] olduğuna dair rivayete istinâden izah edilebilir.

"**Alî** gibi '**âlî**dür ol gerçek er
Odur her vilâyetde hayrü'l-beşer"[255]

---

249 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 286.
250 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 95: Na't-ı Ali'den.
251 *Hatâyî Divanı*, s. 144: "Na't-ı Ali'den"
252 *Hatâyî Divanı*, s. 150: "Na't-ı Ali'den"
253 *Hatâyî Divanı*, s. 209.
254 Bk. Bu çalışma içerisinde "Hz. Ali ile İlgili Hadisler", s. 45.
255 *Yahyâ Bey, Divan*, haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul 1977, s. 7.

Yahya Bey, Sultan Murad mehdiyesinden alınan bu beyitte pâdişâhı Hz. Ali'ye benzetmektedir. O, Hz. Ali gibi âlî, yüce bir zâttır ve Hz. Ali gibi her memleketin en hayırlısıdır.[256] Şâir ayrıca "Ali" ismi ve "vilâyet" kelimesini aynı beyit içerisinde zikrederek Hz. Ali'nin Şâh-ı velâyet olduğuna işaret etmektedir.

"Bir pâdişâh-ı her dü-serâsın ki kûyunun
En kem gedâsı husrev u hâkân **yâ Alî**"[257]

Hz. Ali'yi her iki âlemin de pâdişâhı olarak vasfeden Hayretî'ye göre Hz. Ali'nin hükümrân olduğu ülkelerin fukarası dahi pâdişâh mesâbesinde olup kimseye muhtaç değildir. Aynı şiirden alınan bir diğer beytinde ise Hayretî, Hz. Ali'yi hem adâlet ve insaf incilerinin çıkarıldığı uçsuz bucaksız bir deniz, hem de mârifetullâh cevherlerinin çıkarıldığı kaynak olarak tanımlamaktadır:

"Hem ma'delet dürerlerine bahr-i bî-kerân
Hem ma'rifet güherlerine kân **yâ Alî**"[258]

"Hiç âlem-i velâyet içinde nazîrüni
Görmedi dahî dîde-i devrân **yâ Alî**"[259]

Yine aynı na'ttan alınan bu beytinde Hayretî, feleğin velâyet âlemi içerisinde Hz. Ali'ye benzeyen bir tek kişi bile görmediğini söylerken onun biricik olduğunu, bir benzerinin daha bulunmadığını iddia etmektedir.

"**Alî** ki kısmet-i âlem anın elinden olur
Alî ki dest-i zarûret anınladır kûtâh"[260]

Zarûrî ihtiyaçlara uzanan elin kısalması, yani ihtiyaçların azalarak en aza inmesi, mânevî nasip ve kısmetlerin bereketlenmesine sebep olur diyen Esrar Dede'ye göre dest-i zarûreti kısa tutan ya da bunu telkin eden Hz. Ali'dir.

"**Alî** bu âleme göstermeyeydi dîdârın
Cihâna doğmaz idi hîç âftâb ile mâh"[261]

Beytinde Esrar Dede, Hz. Ali'nin dîdârının yani cemâlinin, ay ile güneşin nûruna kaynaklık ettiğini ifade etmekte ve hatta bu iki ışık kaynağının varlık sebebi olarak yine Hz. Ali'yi göstermektedir. Şâire göre Hz. Ali'nin yüzünün güzelliği bu âlemde var olmasaydı, ay ve güneş bu hiçbir zaman doğmayacağından âlem gece ve gündüz karanlıklar içerisinde kalacak, belki cihan var olmayacak; olsa bile idrak edilemeyeceği için bir kıymeti olmayacaktı. Şu halde âlemin var oluş sebeplerinden birisi de Hz. Ali'nin yaratılmasıdır. İlk bakışta divan şiirinin bilinen övgü kalıplarından biri gibi görünen bu ifade şekli,

---

256 Hz. Peygamber'in Hz. Ali için, "Ali insanların en hayırlısıdır; ondan yüz çeviren küfre girer" dediği rivayet olunmaktadır. Bk. Ebü'l-Hasan Hayseme b. Süleyman b. Haydere el-Kureşî, *Fezâilü's-sahâbe*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmurî, Beyrut 1980, s. 201.

257 *Hayretî Divanı*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"

258 *Hayretî Divanı*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"

259 *Hayretî Divanı*, s. 8: "Na't-ı Ali'den"

260 *Esrar Dede Divanı*, s. 171: "Na't-ı Ali'den"

261 *Esrar Dede Divanı*, s. 172: "Na't-ı Ali'den"

şâirin âlemin varlığını âdetâ Hz. Ali'nin mevcûdiyeti ile izah etmesi, hatta âlemin var oluşuna Hz. Ali'nin varlığını gerekçe göstermesi, hayli mübalâğalı bir ifade şekli olarak dikkat çekmektedir.

"**Alî** makām-ı nihâyetde evvel etdi zuhûr
Bidâyet oldu ana intihâ-yı menzilgâh"[262]

Esrar Dede, na't-ı Ali'den alınan bu beytinde ise Hz. Ali'nin en son makamın ilk zuhûru olduğunu ve bütün menzillerin sonunun onun için başlangıç hükmünde olduğunu ifade etmektedir.

"Veliyy-i vâli vü ûlâ sipihr-i mihr-i kemâl
Aliyy ü 'âli vü a'lâ veliyy-i tâc u külâh"[263]

Yine Esrar Dede'ye ait bu beyitte Hz. Ali, diğer vasıfları yanında Ali isminin iştikākıyla da tavsif edilmektedir. Şâire göre Hz. Ali, Hak Teâlâ'nın velâyete memur ettiği bir zâttır, kemâl güneşinin bulunduğu felektir. O, isminin de işaretiyle yüce ve en yücedir; ayrıca tâc ve külâh sahibi bir velîdir.

"Safâ-yı hâlet-i hûbândır **Alî** her dem
Nigâh-ı âşık-ı hayrândır **Ali** her gâh"[264]

Hz. Ali her vakit hem güzellerin safâlı hâli hem de âşığın sevgiliyi hayranlıkla seyreden bakışı özelliğine sahiptir. O hem mâşuk hem de âşıktır. Esrar Dede, aynı şiir içinde bir defa daha Hz. Ali'yi "nigâh" olarak tavsif etmektedir:

"**Alî** ki âleme mahz-ı mahabbet olmuşdur
Alî ki şu'le-i dildir **Alî** ki hüsn-i nigâh"[265]

Beyte göre Hz. Ali muhabbetin ta kendisidir. O, hem âşığın gönlündeki ateş hem de sevgilinin bakışının güzelliğidir. Bu hususu Esrar Dede yine aynı şiirinden alınan aşağıdaki beytinde tasrih etmektedir:

"**Alî** ki âşık u ma'şûkdur **Ali** aşkdır
Alî ki aşkına âşıkdır ismine âgâh"[266]

Hz. Ali hem âşık, hem mâşuk hem de aşktır. O, aşkına âşıktır ve ismine âgâhtır; isminin mânâsı ya da delâletine vâkıftır. Bilindiği gibi Hz. Ali'nin de ismi olan "el-'Aliyyü", Esmâ-i Hüsnâ'dan, yani Allah Teâlâ'nın güzel isimlerinden bir tanesidir.

"Nokta ilmini **Ali**den okuduk
Dedemüzdür biz de küçük Haydaruz"[267]

---

262 *Esrar Dede Divanı*, s. 172: "Na't-ı Ali'den"
263 *Esrar Dede Divanı*, s. 173: "Na't-ı Ali'den"
264 *Esrar Dede Divanı*, s. 172: "Na't-ı Ali'den"
265 *Esrar Dede Divanı*, s. 172: "Na't-ı Ali'den"
266 *Esrar Dede Divanı*, s. 172: "Na't-ı Ali'den"
267 *Cemâlî Divanı*, s. 188.

"Dedemüzdür" ibaresiyle kendisini, Hz. Ali'ye nispet eden Cemâlî seyyiddir ve yine bu münâsebetle "Küçük Haydar" olduğunu söylemektedir. "Nokta ilmini Aliden okuduk" mısrâıyla ise şâirin, Hz. Ali'ye isnad edilen "Ben bâ'nın altındaki noktayım" sözünü telmîh ettiği anlaşılmaktadır.

"Şehsüvâr-ı arsa-i pehnâ-yı irfândır **Ali**
A'lem-i ashâb-ı şâh-ı râst-gûyândır **Ali**"[268]

Muallim Nâci, na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'nin irfan sahasının en iyi binicisi ve doğru söyleyenler şâhının dostlarının en iyi bileni olduğunu ifade ederek Hz. Ali'yi medhetmektedir ki şâire göre Hz. Ali hem en büyük ârif hem de en büyük âlimdir.

"Teşne-i mâü'l-hayât-ı iltifâtım **yâ Ali**
Neşve-yâb eyle be-câh-ı Hazret-i Peygamberi"[269]

Tâhirü'l-Mevlevî, na't-ı Ali'sinden alınan bu beyitte, âb-ı hayat olarak tanımladığı Hz. Ali'nin iltifatını talep etmekte ve bu iltifât ile hayat bulacağını ifade etmektedir.

"Hazmî bana besdir bu şeref ki dü cihânda
Yârim **Alî** cânım **Alî** cânânım **Alîdir**"[270]

Harputlu Hazmî ise "Alîdir" redifli na'tını, Hz. Ali'yi yâr edinmek şerefinin kendisine her iki âlemde de kifâyet edeceğini; yârinin, cânının ve cânânının Hz. Ali olduğunu söyleyerek tamamlamaktadır.

1. Hazret-i Ali

"Ey rûy-ı hakîkat bana her nesne ki irdi
Ez-hazret-i Ali
Reddiyet ile kılmadım hîç nesneden ikrâh
Tâ olmaya bî-râh"[271]

Müstezâd gazelinden alınan bu bendde Nesîmî, Hz. Ali'yi Türkçe'de en yaygın kullanılan tâzim ifadesiyle, "Hazret-i Ali" olarak zikretmekte ve bu yolda ondan gelen her şeyi reddetmeksizin kabul ettiğini beyan ile tam bir teslimiyet içerisinde bulunduğunu dile getirmektedir.

2. Cenâb-ı Ali

"Kapısına kul olup Hazmî eyle istimdâd
Husûl-i maksad için kâfîdir **Cenâb-ı Ali**"[272]

---

268 *Muallim Nâci'nin Şiirleri*, s. 265: "Na't-ı Ali'den"
269 Mehmed Tâhir, *Dîvançe-i Tâhir*, Dersaâdet 1318, s. 40: "Na't-ı Ali'den"
270 Harputlu Abdülhamid Hazmî; *Dîvan*, haz. Hayrettin Ayaz, İstanbul 1998, s. 111: "Na't-ı Ali'den"
271 *Nesîmî Divanı*, s. 361.
272 *Harputlu Hazmî Dîvanı*, s. 280: "Na't-ı Ali'den"

"Cenâb-ı Ali" redifiyle söylediği na'tını, Hz. Ali'nin her türden talebe karşılık vereceğine dair inancını tekrar ederek tamamlayan Hazmî'ye göre Cenâb-ı Ali, her maksadın hâsıl olması için kâfîdir.

3. Ali kerremallâhu vechehû

"Kerremallahu vechehû ki Ali
Ne ki dedi cihânda hıdmettir"[273]

Nesîmî, genel mânâda Hz. Ali'nin sözlerine yaklaşımını dile getirdiği bu beytinde Hz. Ali'yi, yalnız kendisine mahsus olarak ve bulûğ çağından önce müslüman olarak putlara tapınmaktan korunduğunu ifade etmek üzere kullanılan, "Allah yüzünü dâimâ ak etsin" meâlindeki meşhur övgü ve duâ cümlesiyle anmaktadır.

4. Aliy-yi Haydar

"Cemâlî okuya bir noktadan yüz dört kitâb ilmin
Anı sen mahrem-i râz-ı **Aliy-yi Haydar** it yâ Rab"[274]

Cemâlî, "yâ Rab" redifli gazelin mahlâs beytinde "bir noktadan yüz dört kitâbın ilmini okumak istediğini" ifade ettikten sonra Allah'tan kendisini Aliyy-i Haydar'ın sırrına mahrem etmesini temenni etmektedir. Beyitteki "bir nokta" ibaresini, Hz. Ali'nin "Ben bâ'nın altındaki noktayım" sözünü telmîhen zikrettiği anlaşılan şâir, yüz dört kitâbın ilmini bir noktadan okuyarak Hz. Ali'nin sırrına mahrem olmak istediğini ya da bir noktadan yüz dört kitâbın ilmini okumak için Hz. Ali'nin sırrına mahrem olmak istediğini ifade etmektedir. Her iki halde de şâir, Hz. Ali'nin ilmi ve bu ilmin onun sırrı ile alâkasını söz konusu etmektedir.

"Hem Ebâ Bekr u Ömer Osman **Aliy-yi Hayderi**
Âl ü ashâb-ı Rasûl-i bâ-safâyı severem"[275]

Sırasıyla çâr-yâr, âl-i beyt ve Hz. Peygamber'in ashâbına muhabbetini izhar ettiği bu beytinde Kuddûsî Hz. Ali'yi, hem ismi hem de lâkabıyla, Aliyy-i Haydar olarak zikretmektedir.

5. Aliyyü'l-Murtazâ

"Hakîkat bahrına daldım tarîkat keştisin sordum
Ben ol keştîye mellâh **Aliyyü'l-Murtazâ** gördüm"[276]

"Aliyyü'l-Murtazâ" olarak zikrettiği Hz. Ali'nin hakîkat denizinde yol alan tarîkat gemisinin kaptanı olduğunu söyleyen Nesîmî bu tasviriyle Hz. Ali'nin "Şâh-ı velâyet" olduğunu hatıra getirmektedir. Hz. Ali'nin tarikat ve hakikat kavramlarıyla zikredildiği bu beyit Hatâyî'ye de ilham kaynağı olmuştur:

---

273 *Nesîmî Divanı*, s. 141.
274 *Cemâlî Divânı*, s. 37.
275 *Kuddûsî Divanı*, haz. Mehmed Emin Eminoğlu, Konya, ts., s. 193.
276 *Nesîmî Divanı*, s. 256.

"Şerîat şartını bildim tarîkat yoluna vardım
Hakîkat bahrına daldım **Aliyye'l-Murtezâ** gördüm"[277]

Şeriatın şartlarını öğrendikten sonra tarikat yolunu da katettiğini söyleyen Hatâyî, hakikat denizi olarak tanımladığı mertebede ise Aliy-yi Murtazâ ile mülâkî olduğunu ifade etmektedir.

"Muhtass-ı *hel etâ* **Alî-yi Murtazâ**ya kim
Ol idi fazl bîşelerinün gazanferi"[278]

Hel etâ ile başlayan âyetin kendisine mahsus kılındığı Ali Murtazâ, fazilet ormanının arslanı hükmündedir diyen Ca'fer Çelebi, hem *hel etâ*nın Hz. Ali ile alâkasını hem de Hz. Ali'nin "arslan" mânâsındaki "Haydar" lâkabını telmih etmekte ve Hz. Ali ile ilgili olarak geliştirdiği bu hayal tablosunu Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in şehadetlerini konu ettiği beyitle tamamlamaktadır.[279]

"Münâfıklar helâk oldu Yezidler zahm-nâk oldu
Yine âlemlerün şâhı **Ali Murtazâ** geldi"[280]

Hatâyî, on iki imâmı medih için söylediği bir şiirinden alınan bu beytinde Hz. Ali'nin düşmanlarını münâfıklar ve Yezidler şeklinde tasnif etmektedir. Şâirin çokluk ekiyle zikrettiği Yezid burada Muâviye'in oğlu Yezid olmaktan ziyade Hz. Ali evlâdının karşısında yer alanları temsil etmektedir. Şâire göre "âlemlerin şâhı" olan Ali Murtaza'nın gelmesiyle münâfıklar helâk olacak, Yezidler zarar görecektir.

"Safî nesli Cüneyd-i Hayder oğlu
Aliy-yi Murtazâyîdür Hatâyî"[281]

Bu beytinde "Murtazâyî" olduğunu söyleyerek Hz. Ali'ye ve dolayısıyla Hz. Peygamber'e neseben nisbetini dile getiren Hatâyî, Şeyh Safiyyüddin'in ahfadından olup Hz. Ali soyundan geldiğini iddia etmektedir.[282] Beyitte zikri geçen Haydar, Hatâyî'nin babası; Cüneyd ise büyük babasıdır.

"Sahn-i çemende erguvan her bergini etmiş zebân
Tekrâr eyler her zaman medh-i **Aliyyü'l-Murtazâ**"[283]

Fuzûlî, Hz. Ali ve on iki imam na'tında bir çiçek bahçesi tasvir ederek çiçeklerin dilinden Hz. Ali ve ahfâdını medhetmektedir. Erguvan çiçeğini konu ettiği yukarıdaki beytinde ise şâir, her bir yaprağını ayrı bir dil olarak tasavvur ettiği erguvânın bütün bu dilleriyle Hz. Ali medhine devam ettiğini ifade etmektedir.

---

277 *Hatâyî Divanı*, 158.
278 *Ca'fer Çelebi Divanı*, s. 16.
279 "Oldı hadîka-ı şeref-i Âl-i Ahmedün / Biri 'izâr-ı necdi biri verd-i ahmeri" beyti için bk. *Ca'fer Çelebi Divanı*, s. 16.
280 *Il Canzoniere di Šâh Ismâ'il Hatâ'î*, haz. Tourkhan , Napoli 1959, s. 21.
281 *Hatâ'î Divanı*, haz. Tourkhan Gandjei, s. 24.
282 Abdülbâki Gölpınarlı, *Kaygusuz Abdal, Hatayi, Kul Himmet*, İstanbul 1962, s. 14.
283 *Fuzûlî Divanı*, s. 43: "Na't-ı Ali ve Sitâyiş-i Eimme-i İsnâ Aşer'den"

"**Aliy-yi Murtezâ**dan gayra fethi olmamış rûzî
Nice şâhân o sevdâ ile olmuşlardı reh-pûyân"[284]

Hac emîri Nasuh Paşa'nın Hicaz yollarını temizletmesini övmek maksadıyla söylediği bir tarihten alınan bu beyitte Osman-zâde Tâib, "Nice şahlar o sevdâ ile yollara düşmüşlerdi, ama Ali Murtazâ'dan başkasına bu fetih kısmet olmamıştır" diyerek söz konusu emîr ile Hz. Ali arasında hac yolu hizmeti münâsebetiyle benzerlik kurmaktadır.

"*Ene'l-Hak* sırrını gördüm yüzünde Âsım'ın billâh
Aliyyü'l-Murtazâ hakkı bu ma'nâ pek muvâfiktır"[285]

Ali Handî, mürşidi Âsım Efendi vasfında söylediği bir medhiyede söz konus kişinin yüzünde Hallâc-ı Mansûr'un ber-dâr olmasına sebep olan *Ene'l-Hakk*/Ben Hakk'ım sırrını müşâhade ettiğini ve Hz. Ali hakkı için bu mânânın mürşidine pek yaraştığını, yani sım Efendi'nin bu mânâyı temsil ettiğini ifade etmektedir.

"Şâh-ı merdân Hazret-i Hayder **Aliyyü'l-Murtazâ**
Dîn içün küffâr önünde eyledi ifnâ-yı cân"[286]

Hz. Ali'nin üç lâkabını aynı mısrâda zikreden Sûzî, onun din için kâfirler karşısında canını fedâ ettiğini ifade etmektedir. Şâir aynı mısrâı "Haydar" yerine "Şîr-i Yezdân" lâkabını kullanarak bir başka beytinde tekrar etmekte ve Hz. Ali'nin bu yolda Peygamber Efendimizin yardımcısı olduğunu söylemektedir:

"Şâh-ı merdân Şîr-i Yezdân ol **Aliyyü'l-Murtazâ**
Din mu'îni mazhar-ı Ahmed Muhammed Mustafâ"[287]

"Mazhar-ı aşk-ı Resûl-i Kibriyâ derler bize
Vâkıf-ı sırr-ı **Aliyyü'l-Murtazâ** derler bize"[288]

Yozgatlı Hüznî ise na't-ı Ali'deki bu beytinde Resûl-i Kibriyâ olan Hz. Peygamber'in aşkına mazhar ve Ali Murtazâ'nın sırrına vâkıf olduğunu beyan ederek hem aşka hem de sırra âşinâlığını dile getirmektedir.

6. Ali Şîr-i Hudâ

"Muhammed nutk ile der ben ki mi'râca urûc ettim
Ben ol hazret kapısında **Ali Şîr-i Hudâ** gördüm"[289]

Nesîmî bu beytinde Hz. Peygamber'in mi'râcda Hak kapısında Şîr-i Hudâ olan Hz. Ali'yi gördüğünü söylemekte daha doğrusu Hz. Peygamber'in böyle buyurduğunu nakletmektedir. Hz. Ali'yi Allâh'ın arslanı mânâsındaki Şîr-i

---

284 Mustafa Yatman, *Osman-zâde Tâib Divanından Seçmeler*, Ankara 1989, s. 66.
285 *Ali Handî Divanı*, s. 156.
286 *Dîvân-ı Sûzî*, s. 6.
287 *Dîvân-ı Sûzî*, s. 46.
288 *Yozgatlı Hüznî Divanı*, s. 271: "Na't-ı Ali'den"
289 *Nesîmî Divanı*, s. 256.

Hudâ lâkabıyla zikreden şâir aynı zamanda Hz. Ali'nin mi'râcda arslan sûretinde temessül ettiğine dair rivayeti de telmih etmektedir.

7. Aliyyün Veliyyullâh

"Kılıç yalın vireli elüme **Ali velî**
Kime *elest* didüm ise bana didi *belî*"[290]

Aynı zamanda bir devlet adamı olan şâir Kadı Burhâneddin, i'lâ-yı kelimetullâh yolundaki mücâdelesinde veliyyullâh olan Hz. Ali'yi rehber edindiğini, onun verdiği yalın kılıç ile kime teklif götürdüyse hepsinden ikrar aldığını beyan ettiği bu beytinde *elest* ve *belî* ibareleriyle "Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şâhit olduk, dediler (A'raf sûresi 7/172)" meâlindeki âyete telmihte bulunmaktadır.

"**Alidir ol veliyyullah** Alidir mazhar-ı Allah
Ali nurundan eyvallah münevverdir yedi kişver"[291]

Nesîmî, Hz. Ali'nin veliyyullâh olduğunu ifade ederek başladığı bu beytinde, yedi iklîmin Hakk'ın mazharı olan Hz. Ali'nin nûru ile aydınlandığını söylemektedir.

"Bu cân a'lâsına a'lâ **Alîdür**
Vilâyetdür bu dil vâli **velidür**"[292]

Aynî, "'alâ" ve "velâ" kelimelerinin iştikâkıyla ördüğü bu beytinde "Hz. Ali'nin gönül vilâyetinin velî olan vâlisi" olduğunu söyleyerek hem Hz. Ali'nin velâyetini hem de isminden aldığı ilham ile yüceliğini dile getirmektedir.

"Deryâ-yı ilm biri **Aliyyün velî** idi
Hurşîd-i *hel etâ* vü meh-i bürc-i *lâ fetâ*"[293]

Dört halifenin fazîletlerini konu ettiği bir şiirinden alınan bu beytinde Hayretî, Hz. Ali'yi öncelikle velâyetine vurgu yaparak zikretmektedir. İlim deryâsı bir velî olan Hz. Ali, *Hel etâ* güneşi olduğu gibi *lâ fetâ* burcunun ayı hükmündedir diyen Hayretî, onun velâyetinin hem âyet hem de hadisle desteklendiğini ifade etmektedir.

"Ayakda koma elin al fütâde Hayretînün
Şeh-i serîr-i vilâyet eyâ **Aliyyi Velî**"[294]

Bir na't-i şerifin Hz. Ali medhine tahsis ettiği bölümünden alınan bu beytinde Hayretî, velâyet tahtının pâdişâhı olarak tanımladığı Hz. Ali'den istimdâd etmektedir.

---

290 *Kadı Burhaneddin Divanı*, haz. Muharrem Ergin, İstanbul 1980, s. 118.
291 *Nesîmî Divanı*, s. 117: "Na't-ı Ali'den"
292 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 93: Na't-ı Ali'den.
293 *Hayretî Divanı*, s. 6.
294 *Hayretî Divanı*, s. 407.

"Meh-i rebî'-i hilâfet **Ali veliyyullâh**
Ki taht-ı çârüm-i eflâki şeyb eyler şânı"[295]

Nâilî, hilâfet baharının ayı ve veliyyullâh olarak vasfettiği Hz. Ali'nin dördüncü halîfe olmasını telmîhen dördüncü feleği aydınlattığını söylemektedir. Dördüncü feleğin ise seyyâresi Güneş olup âlemi aydınlatmaktadır ki şu halde şâirin Hz. Ali'yi güneşe benzettiği söylenebilir.

"Vücûd-ı câmi'-i vahdet **Alî veliyyullâh**
Hakîkati şeref-i *'lâ-ilâhe illallâh*"[296]

Esrar Dede, Allah'ın velîsi olan Hz. Ali'yi vahdetin kendisinde cem' olduğu vücûd olarak tanımladıktan sonra onun hakîkatinin de kelime-i tevhidin şerefi olduğunu ifade etmektedir. Yine Hz. Ali'nin velâyetini dile getirdiği bir başka beytinde ise şâir, Allah dostu olan Hz. Ali'nin himâye ve lûtfunu talep etmektedir:

"Celâlet-i nazarın dûr kılma üstümden
Kerâmet-i kerem et yâ **Alî veliyyullâh**"[297]

"Men bende-i ahbâb-ı Resûlullâhım
Ne Hâricîyim ne Şi'î-i gümrâhım
Hem bende-i Bû Bekr ü Ömer Osmânım
Hem hâk-i reh-i **Alî veliyyullâhım**"[298]

Ben Resûlullâh'ın sevdiklerinin bendesiyim ama Hâricî de değilim yoldan çıkmış bir Şi'î de değilim diyen Esrar Dede, Resûlullâh'ın sevdiklerine bende olmasını Peygamberimiz'in dört yârinden Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a bağlılığını dile getirerek açıklamaktadır. Rubâînin dördüncü mısrâını çehâr yârin dördüncüsü olan Hz. Ali'ye ayıran şâir, bu mısrâda Hz. Mevlânâ'nın "Ben o temiz pâk Muhammed'in yolunun toprağıyım" mısrâını âdetâ Hz. Ali için uyarlamak sûretiyle "Ben Allah'ın velîsi Hz. Ali'nin yolunun toprağım" hâline dönüştürmüştür.

8. Ali aşkına

"Hışm ile bakma **Alî 'ışkına** aslanum bana
Yohsa ol çeşm-i esed-heybet helâk eyler beni"[299]

Zâtî, Ali aşkına diyerek yemin verdiği sevgiliden kendisine hışımla bakmamasını istemektedir. Hayâlî ve Hatâyî'de de örneklerine tesadüf olunan "Ali aşkına" ibaresi, tasavvufî bir deyim olan ve kişinin karşısındakine niyâzını içeren "pîr aşkına"[300] deyimi gibi bir yemin ve ısrar ifadesidir. Şâirler bu terkibi şiire hem lûgat hem de mecaz mânâsıyla taşımışlardır. Ali aşkına sevgilinin

---

295 *Nâilî Divanı*, haz. Haluk İpekten, Ankara 1990, s. 41: "Na't-ı Ali'den"
296 *Esrar Dede Divanı*, s. 171: "Na't-ı Ali'den"
297 *Esrar Dede Divanı*, s. 174: "Na't-ı Ali'den"
298 *Esrar Dede Divanı*, s. 628.
299 *Zâtî Divanı*, III, 315.
300 Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, s. 32.

kendisine hışımla bakmamasını isteyen Zâtî, aksi takdirde arslanım dediği sevgilinin arslan heybetine sahip gözlerinin tahripkâr tesiriyle helâk olacağını ifade etmektedir.

"Ey Hayâlî çün gedâ oldun **Alinün aşkına**
Gāfil olma gördüğün merdâneler meydânıdur"[301]

Hayâlî'nin bu beytindeki "Ali'nin aşkına" ibaresi, birincisi ibârenin lûgat karşılığı olmak üzere iki şekilde okunabilmektedir. Buna göre şâir Hz. Ali'ye duyduğu muhabbet dolayısıyla ona kul köle olduğunu ve bu aşka dûçar olanların bu hâlin öneminden gafil olmamaları gerektiğini, çünkü Ali âşıklarından müteşekkil meydânın yiğitler meydânı olduğunu söylemektedir. Beyitteki "Ali aşkı", bir yemin ibaresi olarak düşünüldüğünde ise şâirin kendisine Ali'yi sevdiysen bu sevgi aşkına kıymetini bil, bu halinden gafil olma tenbihinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Hz. Ali zaten yiğit olanların şâhı, yani Şâh-ı merdândır ve şâir onun yolunda olanların her hâlükârda bundan gafil olmamaları gerektiğini vurgulamaktadır.

"Sâkıyâ sun bâde-i sâfı safânın aşkına
Doldurup ver gel Aliyye'l-Murtezânın aşkına"[302]

Bu beyitte Hatâyî, "Aliyye'l-Murtazânın aşkı" ibaresini hem lûgat hem de mecaz mânâsıyla kullanmaktadır. Şâir öncelikle Ali Murtazâ'nin aşkı ile safâ bulmak için sâkîden hâlis bir şarap istemekte; yahut safâ verecek bir bâde sunması için sâkîye Ali aşkına ısrar etmektedir.

9. Alilik eylemek

"Nice bir kîn-i peleng ide Necâtî ile felek
Demi geldi ki **Alilik idesin** arslanum"[303]

Necâti Bey bu beytinde kindarlığı yönüyle kaplana benzettiği feleğe güç yetirebilmek için Alilik ederek arslanca mücadeleyi tavsiye etmektedir. Hayretî, Usûlî ve Nef'î'nin şiirlerinde de tesadüf edilen "Alilik eylemek" ibaresinin, Hz. Ali gibi davranmak, onun hususiyetlerini taşımak mânâsında bir deyim olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu deyim bazı beyitlerde Hz. Ali'nin cesaret ve kahramanlığını, bazılarında ise Hz. Ali'nin velâyetini ifade etmektedir. Necâti Bey'in bu beytinde ise "arslan" kelimesinin de işaretiyle Hz. Ali'nin "Haydar, Şîr, Esedullâh" gibi aynı mânâdaki lâkapları telmih edilmekte ve Hz. Ali'nin yiğitliği vurgulanmaktadır.

"Hızr irüp halka yine şimdi **Alîlik itdün**
Kerbelâ seyrini kılmaga çekerlerdi belâ"[304]

Kāsım Paşa'nın yaptırdığı bir köprü için söylediği bir şiirden alınan bu beytinde Yahyâ Bey, Paşa'nın Kerbelâ ziyaretini kolaylaştırmak için halkın

---

301 *Hayâlî Bey Divanı*, s. 130.
302 *Hatâyî Divanı*, s. 140.
303 *Necatî Beg Divanı*, s. 132.
304 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 126.

imdâdına Hızır gibi yetişip köprü yaptırarak Alilik ettiğini ifade etmektedir. Hz. Hüseyin'in türbesi dolayısıyla ziyaret yeri olan Kerbelâ ile Hz. Ali arasındaki münâsebet, şâirin "Alilik ettin" diyerek memdûhu takdir etmesine zemin hazırlamıştır.

"Meydânı-ı ışk içinde **Alilik idüp** yine
Gam leşkerine urdı zebân ile zülfikār"[305]

Sevgilinin kendisi ile hakaret mâhiyetinde bile olsa konuşmasından duyduğu memnûniyetini dile getirdiği bir şiirinden alınan bu beytinde Hayretî, aşk meydanı içerisinde kendisiyle konuşarak Alilik eden sevgilinin, zülfikârın küfür ordusunu dağıtması gibi sözleriyle gam ordusunu yok ederek kendisini kederden kurtardığını ifade etmektedir. Bu beyitteki Alilik etmek deyimi ise hem sevgilinin bu işi birden bire gerçekleştirmesini ifade etmekte, hem de Hz. Ali'nin zülfikârı ile kazandığı fevkalâde muvaffakiyetleri telmih etmektedir.

"Ol dest-gîr kaldı ayaklarda Hayretî
Şâhum **Alilik eyle** mürüvvet zamânıdur"[306]

Hayretî, her bir beytinde ayrı bir talebini dile getirdiği gazelinin maktâında, "ayaklar altında kaldım" diyerek hâlini arzettiği sevgilinin "Alilik ederek" mürüvvet göstermesini, kendisine yardım etmesini istemektedir.

"Bizi kurtarmag içün hîlesinden rûbeh-i nefsün
Alilik eyledi nâgeh kagan arslanumuz geldi"[307]

"Yine ey mürde-diller şâd olun cânânumuz geldi / Gönüller derdine dermân irişdi cânânumuz geldi"[308] beyti ile başlayan bir gazelinin bu beytinde Hayretî, hîle ve desîseleri sebebiyle tilkiye benzettiği nefs-i emmârenin şerrinden kendisini kurtarmak üzere Alilik ederek kükreyen arslanın geldiğini ifade etmektedir. Şiirin bütününe bakıldığında Hayretî'nin ilk beytinde "cânân", burada "arslan" olarak zikrettiği kişinin mürşid-i kâmil olduğu anlaşılmaktadır. Türlü hîleleri sebebiyle tilkiye benzetilen nefs-i emmârenin tuzaklarından ancak Alilik ederek merdâne tavırlar sergileyen ve arslana teşbih edilen mürşid-i mânevînin kurtarabileceğini ifade eden şâir, bu beytinde "Alilik eylemek" deyimini Hz. Ali'nin velâyetini telmîhen kullanmaktadır. Bu deyimle ilgili dikkat çeken bir diğer husus ise velîliğin arslanca bir tavır olarak ifade edilmesidir:

"Kapdı gönlüm Yûsufun gürk-i belâ hânım yetiş
Kurtar anı gel **Alilik eyle** arslanım yetiş"[309]

Usûlî'ye ait bir gazelin matlâ beytinde bu deyim, cesaretle imdâda yetişmek anlamında kullanılmıştır. Yûsuf Peygamber'e benzetilen gönlün kurda teşbih edilen belâ tarafından alıkonduğunu ya da kaçırıldığını ifade eden şâir,

---

305 *Hayretî Divanı*, s. 61.
306 *Hayretî Divanı*, s. 178.
307 *Hayretî Divanı*, s. 428.
308 *Hayretî Divanı*, s. 427; Bu gazelin "Bizi bu zulmet-i gafletden irişdi halâs itdi / Delîl oldı yine ey Hayretî bürhânumuz geldi" şeklindeki son beyti için bk. *Hayretî Divanı*, s. 428.
309 *Usûlî Divanı*, s. 148.

arslanım dediği kişinin Alilik ederek yardım etmesini istemektedir. Bir başka şiirinde yine bu deyime yer veren Usûlî, "Sultan Mustafâ'dan haber istemekte", talebinin karşılanması durumunu ise "bir büyüklük veya iyilik yapmak" anlamında kullandığı "Alilik eylemek" deyimiyle tanımlamaktadır:

"Tîz ol yürüdüğün râhı seversen
Meded eyle gel Allahı seversen
Bir **Alilik eyle** şâhı seversen
Bana sultan Mustafâdan haber ver[310]

"Kırıp al dâdını Sıddîk u Fârukun revâfızdan
Alilik et koma mülk-i Acemde bir teberrâyı"[311]

Vezîr-i A'zâm Murad Paşa için söylediği bir kasîdesinden alınan bu beytinde Nef'î, söz konusu Paşa'nın Râfızîler'den Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in alacağını tahsil etmesini, Alilik ederek onların hakkını Acem ülkesinde bırakmamasını ve teberrâya mânî olmasını istemektedir. Bu beyitte Alilik etmek; mücâdele etmek, haddini bildirmek mânâsında kullanıldığı gibi Sıddîk ve Fâruk isimleriyle de tenâsüb teşkil etmektedir. Teberrâ ise İmâmiyye mezhebine göre "Hz. Peygamber ve soyunu sevmeyenler ile sevmeyenleri sevenleri sevmemek"tir ve bu mezhebin tarihinde ilk iki halîfenin ağır hakaretlerle anılmasının da "teberrâ" kapsamına dahil edildiği dönemler olmuştur.[312] Şu halde Nef'î, Paşa'nın Alilik ederek Sıddîk ile Fâruk'un hakkını almasını isterken söz konusu mezhebin bu haksız uygulamasını da kınamaktadır denilebilir.

10. Ali'nin çâkeri

"**Alînin çâkeri** derlerse ben bî-çâreye hakdır
Sen insâf eyle âşık sevmesin mi böyle hünkârı"[313]

Kendisini "Ali'nin çâkeri" olarak tanımlayan Salacıoğlu, "Bana Ali'nin kulu kölesi demeleri gayet yerindedir, insaf ediniz hiç böyle bir sultan sevilmez mi?" diyerek Hz. Ali'ye bağlılığını dile getirmektedir.

11. 'Avn-i Ali

"Îcâd-ı meânîde iden Rûhîyi mümtâz
İhsân-ı Ali mihr-i Ali **'avn-i Ali**dir"[314]

Hz. Ali'yi türlü vesileler ihdâs ederek şiirinde zikretmeyi bir zevk hâline getiren Rûhî bu beytinde, belâgatın, sözün duruma uygun bir şekilde ifadesini konu eden me'ânî kısmındaki muvaffakiyetini Hz. Ali'nin ihsânı, mihri ve yardımı olarak izah etmekte, bir başka ifadeyle bu sahadaki üstünlüğünü Hz. Ali'ye borçlu olduğunu söylemektedir. Hz. Ali'nin fesahati ve üstün hitâbet

310 *Usûlî Divanı*, s. 94.
311 *Nef'î Divanı*, haz. Metin Akkuş, Ankara 1993, s. 136.
312 E. Rûhi Fığlalı, *Çağımızda İtikādî İslâm Mezhepleri*, İstanbul 1980, s. 115, 140.
313 *Salacıoğlu Divanı*, s. 202.
314 Rûhî-i Bağdâdî, *Dîvân-ı Rûhî-i Bağdâdî*, İstanbul 1287, s. 153.

yeteneği hatırlandığında ise şâirin meânî hususunda Hz. Ali'nin yardımını gördüğünü ifade etmesinin gayet yerinde olduğu anlaşılmaktadır.[315]

12. 'Ayn-ı Ali

Hz. Ali ile ilgili olarak "Ali'nin 'aynı" mânâsındaki 'ayn-ı Alî terkibi de şiirlerde kullanılmıştır. 'Ayn kelimesinin taşıdığı farklı mânâlar sebebiyle bir tek mânâya hasrı mümkün olmayan bu ibare, öncelikle kelimenin taşıdığı "göz" mânâsı dikkate alınarak "Hz. Ali'nin nazarı", daha doğrusu nüfûz edici nazarı şeklinde anlaşılabilmektedir. İbaredeki 'ayn" kelimesi, *'ayn* harfi olarak değerlendirildiğinde ise bu harf eski edebiyatımızda gözün benzetileni olduğu için[316] söz konusu terkip yine "Ali'nin gözü" olarak anlaşılmaktadır. Bir diğer ihtimal ise ibaredeki *'ayn* kelimesinin "aynısı, bizâtihî kendisi" veya dilimizde kullanıldığı şekliyle "benzeri" mânâsında kullanılmış olabileceğidir. Bu ibarenin yer aldığı örnekler incelendiğinde şâirlerin her üç ihtimalden bazen birini bazen tamamını hedefledikleri anlaşılmaktadır. Mahlâsından dolayı, kendisini Hz. Ali'ye nisbet mânâsını da taşıdığı için bu terkibe şiirlerinde en fazla yer veren Karamanlı Aynî'nin ibaredeki 'ayn kelimesini, aşağıdaki beyitte de görüleceği gibi öncelikli olarak, Ali isminin de ilk harfi de olan *'ayn* harfi mânâsında zikrettiği anlaşılmaktadır:

"Gayn-ı galî gayn-ı Hû zeyn-i zelî zeyn-i Hû
'Ayn-ı Alî 'ayn-ı Hû gel bana gel gel bana"[317]

"'**Aynî-i Alî** 'aynidür rûhı vü hem 'aynidür
Nassı *'alâ 'ayni*dür gel bana gel gel bana"[318]

"Kasîde-i Cifr-i Tudanz" başlığını taşıyan ve tamâmen cifirle ilgili bir kasideden alınan bu beyitte Aynî kendisini Hz. Ali'nin Aynî'si, onun aynı, rûhu ve gözü olarak tanımladıktan sonra Tâ-Hâ sûresinin "benim nezâretimde (20/39)" meâlindeki âyetinin *'alâ 'aynî* kısmını iktibas ile Ali ve Aynî isimlerinin münasebetini Kur'ân'dan delil getirerek ispatlamaya çalışmaktadır.

"Gayrı yokdur bil benem **'ayn-ı Ali**
'Aynîyem âlemde 'ayn-ı 'abherem"[319]

Bir başka beytinde yine kendisini Ali'nin 'aynı olarak tanımlayan Aynî, aynı zamanda 'ayn-ı 'abher olduğunu ifade etmektedir. 'Abher ise nergistir ve edebiyatımızda hasta, uykulu ya da baygın bakışlı veya şaşı gözün

---

315 Hz. Ali'nin edebî yönden himmetini gördüğü nakledilen şairlerden birisi de meşhur İran'lı şair Hâfız'dır. Rivayete göre arzu ettiği ölçüde şiir söyleyemeyen Hâfız bir gün rüyâsında Hz. Ali'yi görür. Hz. Ali ona cennet yemekleri yedirir ve gûyâ bu rüyâdan sonra Hâfız'ın şiir yazma istidâdı gelişir. Hatta şârin "Dün seher vakti beni gamdan kurtardılar / Gecenin o karanlığında bana âb-ı hayat sundular" matlâlı şiiri de bu rüyâya telmihtir. Bk. Hasibe Mazıoğlu, *Fuzûlî, Hâfız*, Ankara 1956, s. 246-247.

316 'Ayn harfinin bilhasa baş kısmı (ﻌ) şekil itibarıyla göze benzetilmektedir. Bk. Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Harf Simgeciliği*, İstanbul 2003, s. 181.

317 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 289.

318 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 291.

319 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 100.

benzetilenidir.[320] Dolayısıyla beyitteki *'ayn-ı Ali* ibaresi Ali'nin 'aynı, yani gözü olarak anlaşılabileceği gibi "gayrı yokdur" ifadesi dikkate alındığında da Aynî'nin kendisini yine bizâtihî Hz. Ali olarak takdim ettiği anlaşılmaktadır.

"Aynî bu eyyâmda mülk-i vilâyetdedür
'Ayn-ı Ali durur keşf-i kerâmetdedür"[321]

Bu beytinde de *'ayn-ı Ali* terkibine yer veren Aynî, evvelâ kendisinin velâyet mülkü içerisinde bulunduğunu, ikinci mısrâda ise "Ali'nin 'aynı" olup keşif ve kerâmet sahibi olduğunu ifade etmektedir. Şu halde Aynî'nin, bu beyitteki *'ayn-ı Ali* terkibiyle de kendisinin "Hz. Ali'nin 'aynı" olduğunu, yani kendisini onunla aynîleşmiş olarak takdim ifade ettiği söylenebilir.

"Cirm-i kamer hilâl ile **'ayn-ı Alî** yazar
'Îd-i şerife irmek içün kadr ü ihtirâm"[322]

'Ayn-ı Alî ibaresini Bâkî, iki ayrı şiirinde zikretmektedir. Yukarıdaki örnekte *'ayn* harfinin ince ve kavisli biçimiyle eski edebiyatımızda hilâlin benzetileni[323] olmasından hareketle gökteki hilâlin mübarek bayrama ihtirâmen ya da bayramın geldiğini haber vermek için Hz. Ali'nin isminin de ilk harfi olan *'ayn* harfi yazdığını, yani bu harfin şekline büründüğünü ifade etmektedir. Şâire göre bayramı müjdeleyen hilâlin *'ayn* harfi şeklinde görünmesinin bir diğer sebebi ise "bayram" mânâsındaki *'îd* kelimesinin de ilk harfinin *'ayn* olmasıdır denilebilir. İkinci örnekte şâir, *'ayn-ı Âlî*'yi sevgilinin teshîr özelliği olan iki şehlâ gözüne, tatlı dudağına ve güzel yanağına fedâ ettiğini söylemektedir ki diğer unsurlar dikkate alındığında bu terkipteki *'ayn* kelimesinin de göz mânâsında olduğu anlaşılmaktadır:

"**'Ayn-ı 'Âlî** ol iki nergis-i câdûna fidâ
Yâ zülâl-i lebüne yâ ruh-ı nîkûna fidâ"[324]

"Bakışı **'ayn-ı Alî** gibi mehîb
Cünbişi Hızr-ı Nebî gibi 'acîb"[325]

Taşlıcalı Yahyâ Bey de *'ayn-ı Ali* ibaresini iki ayrı beytinde zikretmektedir. Yukarıdaki örnekte memdûhu övgü sadedinde nazarındaki mehâbeti Hz. Ali'ye benzeten şâir, onun bakışının Hz. Ali gibi heybetli, tavırlarının ise Hızır Peygamber gibi şaşırtıcı olduğunu ifade etmektedir. Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin kapısına kul olmayı tavsiye ettiği bir diğer beytinde ise memdûhun nazarının Hz. Ali'nin nazarı gibi uğurlu olduğunu söyleyerek *'ayn-ı Ali* ibaresini Hz. Ali'nin gözü mânâsında kullanmaktadır:

---

320 Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divan'nını Tahlili*, İstanbul 1996, s. 240.

321 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 446.

322 *Bâkî Divanı*, haz. Sabahattin Küçük, Ankara 1994, s. 60.

323 Kurnaz, *Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlili*, s. 476.

324 *Bâkî Divanı*, s. 111; Bu beyitle başlayan gazel, *Gelibolu'lu Âlî Divânı*'nda da bir kelime farkıyla aynen yer almaktadır ve her iki divanın neşrinde de bu iltibasa dikkat çekilmemektedir. Bk. Kudret Altun, *Gelibolulu Mustafa Âli ve Divânı Vâridâtü'l-Enîka*, Niğde 1999, s. 214: "'**Ayn-ı Âlî** ol iki nergis-i câdûna fedâ / Yâ zülâl-i lebüne yâ ruh-ı mey-gûna fedâ".

325 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 8.

"Ebüssuûd Efendi kapusınun kulı ol
Ki 'aynı **'ayn-ı Alî** gibidür mübârek-fâl"[326]

"Nesîm-i ma'nîde 'âlî idüğün bildi velî
Ana nâzırdur ana 'aynı ile **'ayn-ı 'Ali**"[327]

'Ayn harfini konu ettiği beytinde Bursalı İsmâil Hakkı, şeklen göze benzetilen 'ayn harfinin lûgat karşılığının göz olduğunu hatırlatarak "Ali" isminin ilk harfinin de 'ayn olduğunu ve Hz. Ali'nin göze benzeyen 'ayn harfi ile bakmakta olduğunu ifade etmektedir.

"Envâr-ı Mâh-ı Nahşebîdir şu'le-i sadâ
'Ayn-ı Aliden aldı nazar çünki çâh-ı ney"[328]

Ruhlara tesir eden ney sesinden yükselen alevi, Nahşeb ayının nûruna benzeterek esasen neyin tesir kuvvetini Hz. Ali'nin ney yapılan kamışların yetiştiği kuyuya nazar etmiş olmasına bağlayan Şeyh Galib bu beytiyle, eski edebiyatımızda konu edilen iki ayrı kuyu menkıbesine telmihte bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Nahşeb kuyusu,[329] diğeri ise Hz. Ali'nin Peygamberimiz'den aldığı sırları anlattığı "çâh-ı Ali" olarak bilinen Hz. Ali kuyusudur.[330] Ney kuyusu olarak da zikredilen bu ikinci kuyu Hz. Ali'nin nazarına muhatap olduğu için neyden yükselen sadâ bu kadar müessirdir diyen Şeyh Galib bu beytinde *'ayn-ı Ali* ibaresini, Hz. Ali'nin nazarı mânâsında zikretmektedir.

"Nigâhın fitne-i şûr-efgen meşhûr-ı âlemdir
Gözün **'ayn-ı Alî** gamzen suyûfu'l-Hazz-ı gamgamdir"[331]

Ali Handî bir gazelin bu beytinde sevgilinin bakışının âlemde fitne çıkarmakla meşhur olduğunu söylemekte, ardından sevgilinin gözünü Ali'nin gözüne ya da Alî ismindeki 'ayn harfine benzetmektedir. Şâire göre sevgilinin gamzesi ise Pişdâdiyân sülâlesinden Şah Tahmurs'un oğlu Kahraman'ın elmastan kılıcı gamgama benzemektedir ki bu kılıcın ay gibi parladığı[332] nakledilmektedir.

---

326 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 89.

327 "Beyân-ı Ba'zı Ma'ânî-i Hurûfu't-Tehecci" başlıklı şiirden alınmıştır. Bk. İsmâil Hakkı Bursevî, *Divan*, haz. Murat Yurtsever, Bursa 2000, s. 403.

328 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 303.

329 İbn Mukanna' adıyla da bilinen ve sihir ve simyâda mâhir olan Hakîm İbn-i Atâ adındaki bir zât, Nahşeb civarında ve Siyam Dağı eteğindeki bir kuyudan semâya ay aksettirmekteydi. Üç fersah kadar yere ışığı ulaşan bu ay semâda altmış gece boyunca görünür ve tabi bu süre içerisinde gökte iki ay müşahade edilirdi. Bu aya en bilinen adıyla mâh-ı Nahşeb, o kuyuya da "çâh-ı Nahşeb" denilir. Bk. Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, İstanbul 1996, s. 342-343.

330 Rivayete göre Hz. Ali, Hz. Peygamber'den aldığı sırları taşımaya tahammül gösteremeyerek Peygamber Efendimiz'in müsâadesi ve işareti üzerine bir kör kuyuya giderek "Hû" demiş, bunun üzerine kör kuyu feyezân etmiş ve bu kuyuda sazlar neş'et etmiştir. Bu sazlardan yapılan ney de Hz. Ali'nin kuyuya anlattığı gaybî sırları "Hû" sesiyle terennüme başlamış ve bu sırlara âşinâ ruhlar üzerinde derin tesirler bıkakır olmuştur. Bk. Mustafa Uzun, *Dede Ömer Rûşenî, Neynâme*, İstanbul 1990, s. 33-35.

331 *Ali Handî Divanı*, s. 139.

332 Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, s. 234.

13. Cemâl-i Ali

"Doğunca nûr-ı tecellî zü'l-celâl-i Alî
Ziyâ vü çeşme-i şühûddur düşer **cemâl-i Alî**"[333]

"Ali" redifli na'tın ilk beytinde Esrar Dede, celâl sahibi Hz. Ali'nin bu sıfatıyla tecellî etmesi sırasında ışık ve şehadet gözüne görünen cemâlinin kaybolduğunu ifade etmektedir.

14. Cûd-ı Ali

"Osmânoğullarında sen ey Şâh-ı muhterem
Cûd-ı Ali 'alemsin ü adl-i Ömer-nişân"[334]

Şehzâde Mahmud'a sunduğu kasîdesinden alınan bu beyitte Necâti Bey, şehzâdenin Osmanoğulları arasında muhterem bir şâh olduğunu ifade ettikten sonra Hz. Ali cömertliğinin âdetâ ona has kılındığını ve Hz. Ömer adâletinden izler taşıdığını söyleyerek övmektedir.

"Gördü kim zâtında var adl-i Ömer **cûd-ı Ali**
Kıldı Osmanoğlu sen şâhı emîr-i nâmdâr"[335]

Aynı şekilde Usûlî de Evrenosoğlu Abdi Bey için söylediği kasidesinden alınan bu beytinde memdûhun Hz. Ömer'in adâleti ve Hz. Ali'nin cömertliğine sahip olduğunu ifade etmektedir; Abdi Bey bu iki erdemi birlikte taşıması sebebiyle Osmanoğullarınca akıncı beyi olarak atanmaya lâyık görülmüştür.

15. Dâd-ı Ali

"Cûdu çok cür'eti çok şefkati çok re'yi metîn
Ezelî mevhibedir halk-ı hüdâ **dâd-ı Ali**"[336]

Fennî, bir na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'nin sırasıyla cömertliği, cesareti, şefkati ve kararlarındaki isabetini dile getirdikten sonra ondaki adalet duygusunun da yaratılışından gelen ezelî bir ihsan olduğunu, Hz. Ali'nin Hakk'ın bir lûtfu olarak adalet sahibi olduğunu ifade etmektedir.

16. İmdâd-ı Ali

"Zeyl-i ihsânını tut sıdk ile istirhâm et
Yetişir her bunalan bî-kese **imdâd-ı Ali**"[337]

Hz. Ali'nin herkesin yardımına yetişmesini konu ettiği bu beytinde Fennî, "Sen onun ihsan eteğini sadâkatle tut, bırakma ve doğruluğuna, yardım

---

333 *Esrar Dede Divanı*, s. 174: "Na't-ı Ali'den"
334 *Necatî Beg Divanı*, s. 81.
335 *Usûlî Divanı*, s. 68.
336 Yozgatlı Mehmed Said, *Fennî Divanı*, haz. Ali Şakir Ergin, Ankara 1996, s. 25: "Na't-ı Ali'den"
337 *Fennî Divanı*, s. 25: "Na't-ı Ali'den"

edeceğine inanarak ondan merhamet iste; darda kalan herkese Hz. Ali'nin yardımı yetişir, kimse bundan mahrum kalmaz" demektedir.

17. Feyz-i Ali

"Âleme eyler atâ bunı Hak cânın güli
Medhini ânun dilâ Hakdan okur hak velî
Azbî dolu her cihân kudret-i **feyz-i Ali**
Bu Mısrînin sûreti aldar bu halkı velî
Ma'nîde her bir kılı bu dünyânun Kaf dağı"[338]

Azbî, Niyâzî-i Mısrî'nin bir gazelini tahmîsinden alınan bu bendde Niyâzî'nin âleme Hak Teâlâ'nın bir hediyesi olduğunu ve onun medhini hakîkî evliyânın Hak Teâlâ'dan tâlim ettiklerini söyledikten sonra âlemde her yerin Hz. Ali'nin feyzinin kudreti ile dopdolu olduğunu ifade etmektedir.

"Efdal-i cümle velî sırr u kerâmâtı celî
Ondadır **feyz-i Ali** onda kemâl ü taksîm"[339]

Âdile Sultan, tarikat pirleri vasfında söylediği şiirin Seyyid Ahmed er-Rufâî'ye tahsis ettiği bölümünde bu zâtın bütün velîlerin en fazîletlisi olduğunu belirttikten sonra onun sır ve kerâmetlerinin büyüklüğünü dile getirmekte ve nihayet söz konusu mürşidin kemâl ve taksim hususiyetleri yanında Hz. Ali feyzine de sahip olduğunu ifade etmektedir. Bir tasavvuf ıstılah olarak "çalışma ve çaba söz konusu olmaksızın sâlikin kalbine Allah tarafından herhangi bir husûsun ilhâmı" ya da kısaca "tecelliyât"[340] olarak tanımlanan feyz kavramının Hz. Ali ile bağlantılı olarak kullanıldığını gösteren başka örnekler de mevcuttur:

"Tarîk-ı nâzenîne sâlik olsun
Kim cûyende-i **feyz-i Alî**dir
Muhabbetsiz bilinmez sırr-ı ikrâr
Tevellâdan teberrâ müncelîdir"[341]

Hersekli Ârif Hikmet iki ayrı şiirinde "feyz-i Ali" ibaresini zikretmektedir. Bunlardan birincisinde, feyz-i Ali'yi arayan kişinin târîk-ı nâzenîne yani Bektâşîlik tarikatına[342] sâlik olması gerektiğini ve ikrârın, yani tarikata girmeye ve şeyhe intisâba tâlibin söz vermesinin[343] sırrının da muhabbetsiz anlaşılamayacağını söyleyen şâir, teberrânın, yani Ehl-i beyti sevmeyenleri sevmemek düstûrunun tevellâdan, yani ehli beyti ve sevenleri sevmekten kaynaklandığını ifade etmektedir.

"Kuvve-i kudsiyyedür ser-nâme-i telkînimüz

---

338 Azbî Efendi, *Tahmîs-i Derviş Azbî Dîvân-ı Mısrî Efendi*, İstanbul 1284, s.125.
339 *Adile Sultan Divanı*, s. 240.
340 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 179; Safer Baba; *Tasavvuf Terimleri*, İstanbul 1998, s. 73.
341 *Hersekli Ârif Hikmet Divanı*, s. 91-92.
342 "Pek nazlı" anlamına gelen "nâzenîn" sözü Bektâşî tarikatına verilen addır; Bektâşîliğe "Tarîk-ı Nâzenîn" denir. Bk. Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, s. 250.
343 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 243.

Sâye-i **feyz-i Alî**dür mâye-i temkînümüz"[344]

Bu beytinde Ârif Hikmet, şeyhin kendilerine öğrettiklerinin başında "kuvve-i kudsiyye" olarak anılan zikir telkîninin geldiğini söylemekte; temkinlerinin, yani huzur ve sükûn bulmalarının ise Hz. Ali'nin feyzi sâyesinde gerçekleştiğini ifade etmektedir.

"Nâmık sözünde bunca ma'ânî-i dilnişîn
İlhamdır ki **feyz-i Alid**en zuhûr eder"[345]

Nâmık Kemâl ise şiirlerinin gönüllere yerleşmesi, kalplerde karşılık bulmasını, bu sözlerin Hz. Ali feyzinden gelen ilhâm ile zuhûr ettiğini söyleyerek açıklamakta, daha doğrusu feyz-i Ali'den ilham aldığını ifade etmektedir.

18. Hâl-i Ali

"Beyân olur mu o sırr-ı Hudâ ki söyleyeyim
Sığar mı mısra'-ı takrîre şerh-i **hâl-i Alî**"[346]

Esrar Dede, Hakk'ın sırrı olarak tanımladığı Hz. Ali'nin "sır" olma husûsiyetinden dolayı âşikâr edilemeyeceğini, buna teşebbüs edilse bile Hz. Ali'nin sahip olduğu ahvâlin neler olduğunu açıklamanın bir mısrâa sığdırılamayacağını, onun hâlini şerhe mısrâların kifayet etmeyeceğini söylemektedir.

19. Hayâl-i Ali

"Hudâ Hudâ diyerek sîneden figān kopar
Edince çeşm-i dili cilvegeh **hayâl-i Alî**"[347]

Esrar Dede, gönül gözünde Hz. Ali'nin hayâli canlanınca, yani Hz. Ali'nin hayali gönlü doldurduğunda sîneden Allah Allah feryatları yükselir dediği beytinde Hz. Ali tahayyülünün Hakk'ın hatırlanmasına vesile olduğunu ifade etmektedir.

20. İlm-i Ali

"Şâh-ı Gāzî Bâyezîd ibni Muhammed Han kim ol
Âlim-i **ilm-i Alî**dür 'âmil-i 'adl-i Ömer"[348]

Sultan Bayezid kasîdesinden alınan bu beytinde Ca'fer Çelebi, pâdişâhı Hz. Ali'nin ilmine sahip olması ve Hz. Ömer'in adaleti ile iş görmesi münasebetiyle övgüye lâyık görmektedir.

---

344 *Hersekli Ârif Hikmet Divanı*, s. 180.
345 *Namık Kemal'in Şiirleri*, haz. Sadeddin Nüzhet Ergun, İstanbul, ts., s. 172.
346 *Esrar Dede Divanı*, s. 175: "Na't-ı Ali'den"
347 *Esrar Dede Divanı*, s. 174: "Na't-ı Ali'den"
348 *Ca'fer Çelebi Divanı*, s. 24.

21. Mihr-i Alî

"**Mihr-i Alî**den eyleme hâlî derûnunu
Keşf ola tâ zamîrüne esrâr-ı *men 'aref*"[349]

Rûhî, Hz. Ali muhabbetini konu ettiği bu beytinde Hz. Ali'ye nispet edilen "Nefsini bilen Rabbini bilir" sözünü de iktibas etmektedir. Kalbin dâimâ Hz. Ali sevgisi ile dolu olmasını gerektiğini söyleyen şâir, bu sûretle yukarıdaki sözün sırlarının keşfolunacağını, daha doğrusu Hz. Ali muhabbeti neticesinde ancak nefsin ve Rabbin bilineceğini söylemektedir.

22. Mîrâs-ı Ali

"**Mîrâs-ı Alî**dür sana ahlâk-ı hamîde
Bu mes'elede akl idemez bahs ü cidâli

Bâ'is bu ki hep sende görür dîde-i Hak-bîn
Âbâ-yı kirâmunda olan hüsn-i hisâli"[350]

"Mevlânâ Zîrek-zâde Abdurrahmân Efendi" adında ve Hz. Ali soyundan geldiği anlaşılan bir zât için söylediği bir kasidesinden alınan bu müteâkip iki beyitte Cevrî, söz konusu kişiyi Hz. Ali'den tevârüs ettiği övgüye değer ahlâkı sebebiyle tebrik etmekte ve bu hususu aklın idrak edemeyeceğini ifade etmektedir. İkinci beyti de aynı konuya tahsis eden şâir, hakikatı gören gözlerin Peygamber evlâdında bulunan güzel huyların tamamını yine bu kişide müşâhade ettiğini söyleyerek Hz. Ali'nin gerçek mirasının güzel ahlâk olduğunu beyan etmektedir.

23. Misâl-i/Misl-i Ali

"Ne kevkebe ne celâlet ne ma'rifetdir bu
Cihâna gelmedi gelmez bile **misâl-i Alî**"[351]

Esrar Dede, Hz. Ali'nin sahip olduğu ihtişam, azamet ve irfânı dile getirdiği bu beytinde cihâna onun gibisinin gelmediğini ve ondan sonra da gelmeyeceğini söyleyerek Hz. Ali'nin eşsiz olduğunu vurgulamaktadır.

"Âteşi berd ü selâm etdi kimine ol Celî
Kimisi oldu şehîdi bu yolun **misl-i Ali**
Kimi dâra asılıp Mansûr-veş oldu deli
Kalmadı boş yerleri Leylâ vü Mecnûnun velî
Öyle bin Mecnûn ile memlû bütün sahrâ-yı aşk"[352]

Aşk redifiyle söylenen bu tahmisin diğer bendlerinde Âdile Sultan, "Vâmık u Azrâ", "Yûsuf ile Züleyhâ", "Ferhâd ile Şîrîn" gibi Divan şiirinde aşk kavramına alem olmuş isimleri, hikâyelerine de işaret ederek sıralamaktadır. Bu

---

349 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, I, 73: "Na't-ı Ali'den"
350 *Cevrî Divanı*, s. 129.
351 *Esrar Dede Divanı*, s. 174: "Na't-ı Ali'den"
352 *Adile Sultan Divanı*, s. 470.

bendde ise Hz. Ali'yi İlâhî aşk yolunun temsilcileri olarak gösterdiği Hz. İbrahim ve Hallâc-ı Mansûr ile birlikte zikreden şâir, Hz. Ali'nin de aşk yolu şehidi olduğunu ifade etmektedir. Şâire göre aşk sahrâsı, Leylâ ve Mecnûn gibi binlerce aşk şehidi ile dolmuştur.

24. Ravza-i Ali

"Esrârı alıp meslek-i Şâbân-ı Velîden
Ezhârı kopar ravza-i rıdvân-ı Alîden
Mürşittir eden kalb-i mürîdânını rûşen
Bahşâyiş-i pîrân-ı atâyâyı düşündüm"[353]

Abdülâziz Mecdî, "düşündüm" redifli uzun şiirinden alınan bu bendde Şeyh Şâbân-ı Velînin yolunda idrâk edilen esrâr ile Hz. Ali'nin cennet bahçesinden çiçekler derileceğini ve müritlerin kalplerini yalnızca mürşidin parlatacağını belirttikten sonra bütün bu nimetleri sunan tarikat pirlerinin mânevî ihsanları üzerinde düşündüğünü ifade etmektedir.

25. Reml-i Ali

"Mihrünle zevâlüm neye vara diyu âhır
Çekdi felek ey mâh güneş **reml-i Alîdür**"[354]

26. Semiyy-i Ali, Hem-nâm-ı Ali

"Ali'nin adaşı" anlamındaki bu terkip, ekseriyetle Ali, Haydar ve Murtazâ özel isimlerini taşıyan kişilerin konu edildiği şiirlerde, bu zevâtı övgü maksadıyla kullanılmaktadır. İsim benzerliği şâirin zihninde öncelikle Hz. Ali ile alâkalı tedâîler silsilesinin başlamasına sebep olmakta, şayet bu adı taşıyan kimsenin olumsuz özellikleri yok ise şiir ve dolayısıyla övgü, Hz. Ali'nin zikri geçen kişiye denk düşen hususiyetlerinin öne çıkartılması ve Hz. Ali ile ilgili unsurların sıralanmasıyla tamamlanmaktadır. Kısacası bir kişinin Ali ismini taşıması başlı başına bir övgü sebebi olabilmekte ve şâir her vakit "semiyy-i Ali" hatırlatmasına gerek duymamaktadır:

"Birisi de **Alidür** derzi şâgird
İşi ondı iden ol gürzi şâgird

Elinde **zülfekār** oldukça **mikrâz**
Seni iki biçerse kılma i'râz"[355]

Edirneli gençlerin şahsî ve meslekî özellikleriyle anlatılarak tanıtıldığı *Şehrengiz*'den alınan bu müteâkip iki beytin konusu, Ali isminde ve mesleği terzilik olan güzel bir gençtir. Söz konusu Ali'yi işaretle "bu gürzü çırak edinen kimsenin işlerinin düzeleceğini" söyleyen Mesîhî, ikinci beyitte terzi çırağı Ali'nin terzi makası ile Hz. Ali'nin zülfikârı arasında benzerlik münasebeti

---

353 *Balıkesirli Abdülaziz Mecdî Divanı*, haz. Osman Ergin, İstanbul 1945, s. 78.
354 *Zâtî Divanı*, haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul 1968; I, 157.
355 *Mesîhî Divanı*, haz. Mine Mengi, Ankara 1995, s. 103.

geliştirtirerek isim benzerliğinden hareketle diğer bir mukayeseye geçmekte ve böylece teşbih çerçevesini genişletmektedir.

"Devlete vâsıta-i fethdür inşâallah
Ey semiyy-i Esedullâh-ı Ali Şîr-i Hudâ"[356]

Ali Paşa'nın sadâreti için söylediği kasîde nazım şeklindeki târihten alınan bu beytinde Nâbî, Paşa'nın fethe vesîle olmasını temennî ederken memdûhu övgü sadedinde Hz. Ali ile olan isim benzerliğini dile getirmekte ve bu münâsebetten hareketle ifadeye tesir katmak için Hz. Ali'nin "Şîri Hudâ" ve "Esedullâh" lâkaplarını da sıralamaktadır.

"**Hem-nâm-ı Ali** sadîk-i fâzıl
Bâlâter-i rütbe-i efâzıl"[357]

Bir başka şiirinde Nâbî, Silâhdâr Ali Ağa'yı Hz. Ali ile aynı adı taşıdığı için "hem-nâm-ı Ali" ibâresiyle tanımlamakta, Hz. Ali'nin adaşı olan bu kişinin fazîletli ve sadâkat sahibi olduğunu, hatta bu hususiyetleri taşıyanlar arasında da en yüksek mevkiye sahip olduğunu ifade etmektedir. Şâir, Hazîne Kethudâsı Ali Ağa'nın vefâtına düştüğü tarihte ise "semiyy-i Ali" şeklinde bir tahsiste bulunmamakla birlikte Hz. Ali'nin aynı zamanda kevser sâkîsi olduğunu hatırlatan "bâde-i kevser" ibaresini zikrederek Ali isminde tevriye yapmaktadır:

"Didiler târîh-i mevtin âh-ı bî-pâyân ile
Bâde-i kevser içe peymâne peymâne **Ali**"[358]

"'Âlî-himem **semiyy-i Ali** sâhib-i kerem
Yûsuf-cemâl ü Hızr-kadem Müşterî-mekân"[359]

Vezir-i a'zam Ali Paşa'nın sağlığına kavuşması sebebiyle söylediği şiirden alınan bu beyitte Nev'î, söz konusu kişinin himmetinin yüce olduğunu, Hz. Ali'nin ismini taşıdığını, kerem sahibi olduğunu; Hz. Yusuf'un cemâline, Hızır'ın uğurlu kademine ve sa'd-i ekber de denilen Jüpiter'in uğuruna sahip olduğunu ifade etmektedir. Bütün bu övgü ifadeleri arasında şâirin Ali Paşa'yı Hz. Ali ile aynı ismi taşıdığı için "semiyy-i Ali" olarak zikretmesi, memdûhun sadece bu ismi taşımasının bile övgüye değer bir hususiyet olarak değerlendirildiğini gösterdiği gibi Hz. Ali'ye mâtuf ihtirâmın derecesi hakkında da fikir vermektedir.

"Ey **semiyy-i Ali** veliyyullah
Mazhar-ı sırr-ı *lâ fetâ illâ*"[360]

Osman-zâde Tâib, İstanbul kaymakamı Ali Paşa vasfında söylediği bir kasidedesinde onu, "Ey Allahın sevgili kulu Ali'nin adaşı ve ey Ali gibi yiğit yoktur sözünün sırrına eren" ifadesiyle tanımlamaktadır. Öncelikle Hz. Ali ile aynı ismi taşıması sebebiyle Paşa'yı övgüye değer gören şâir, ardından yine Hz.

---

356 *Nâbî Divanı*, I, 223.
357 *Nâbî Divanı*, I, 376.
358 *Nâbî Divanı*,.I, 198.
359 *Nev'î Divanı*, s. 121.
360 *Osman-zâde Tâib Divanından Seçmeler*, s. 44.

Ali ile alâkalı *lâ fetâ illâ* sözünü iktibas ederek memdûhun bu sözün sırrına da mazhar olduğunu ifade etmektedir.

"Bu dem **hem-nâm-ı dâmâd-ı Nebî** bir Zât-ı zîşânı
Vezîr-i a'zam itdi kadrini itmek içün tefhîm"[361]

Âlî Paşa'nın sadâretine düşülen tarihten alınan bu beytinde Şeref Hanım, memdûhun Hz. Peygamber'in sevgili dâmâdı Hz. Ali ile aynı adı taşımasını övgüye değer bir husus olarak görmekte ve söz konusu kişinin kadrini herkese göstermek için pâdişâhın kendisini vezîr-i a'zâm olarak atadığını ifade etmektedir. "Âlî" ve "Ali" isimleri aynı kökten gelmekle birlikte aynı vezinde değildir ve buna rağmen Şeref Hanım, Âlî Paşa'yı "hem-nâm-ı dâmâd-ı Nebî" olarak tanımlamaktadır ki bu durum aynı zamanda şâirin Hz. Ali'nin isim ve sıfatlarını şiirine taşımak hususundaki gayretini göstermektedir. Şâir, Hz. Ali ile aynı ismi taşıyan bir kimse için "Hz. Peygamber'in dâmâdı ile adaş" ifadesini bir başka şiirinde de kullanmıştır:

"**Hem-nâm-ı dâmâd-ı Nebî** şeyh-i tarîk-ı Mevlevî
İcrâ-yı sünnet eyledi bizzât o pâkîze-nihâd"[362]

"Ya'ni hem-nâm-ı Aliyyü'l-Murtazâ Berberbaşı
Eyledi şâh-ı cihân-bâna niyâz ü ihtimâm"[363]

Sultan Mahmud'un berberlere yemek ikramı üzerine söylediği şiirinden alınan bu beytinde Enderunlu Vâsıf, Berberbaşı'yı Ali Murtazâ'nın adaşı olduğunu söyleyerek ismi vesilesiyle övmektedir.

"İsterim ismin gibi zâtında da
Ma'nî-i 'ulviyyet olsun müncelî
Şimdiden nakş et şu pendi kalbine
Sâde ismin olmasın oğlum Ali"[364]

Muallim Nâci, kardeşinin Ali ismindeki oğluna hitâben söylediği kıt'asında, bu çocuğun isminde olduğu gibi zâtında da 'ulviyyet mânâsının görünmesini ve benzerliğin sadece bir isimden ibaret kalmayıp çocuğun şahsiyetine de te'sir etmesini temennî etmektedir.

27. Sırr-ı Ali

"**Ali sırrın** ne bilsin her münâfik
Münâfik kıblesi şeytân değil mi"[365]

Bazı şâirler, "sırr-ı Alî" veya "Ali sırrı" ibareleriyle Hz. Ali'ye nispet edilen bir sırdan bahsetmektedirler.[366] Nesîmî de yukarıdaki beytinde "Ali-sırrı"

---

361 Şeref Hanım, *Dîvân-ı Şeref Hanım*, İstanbul, ts., s. 109.
362 *Dîvân-ı Şeref Hanım*, s. 110.
363 *Enderunlu Vâsıf Divanı*, haz. Rahşan Gürel, İstanbul, ts., s. 616.
364 *Muallim Nâci'nin Şiirleri*, s. 241.
365 *Nesîmî Divanı*, s. 343.

şeklinde zikrettiği bu sırra bir açıklık getirmekteden ziyade kimlerin bu sırra âşina olamayacaklarını beyan etmektedir: Şâire göre kıblesi şeytan olan münafıkların Hz. Ali sırrına vâkıf olmaları mümkün değildir.

"'Aynî **Alî sırrı**dur 'avn umar andan umar
'Avn-i mu'în oldurur 'ayn-ı inâyetdedür"[367]

Aynî, bizâtihî Ali sırrı olduğunu ifade ettiği bu beytinde her yardım isteyenin kendisine mürâcaat etmesi gerektiğini söylemektedir. Ali sırrı olması sebebiyle şâir, hem yardım edenin yardımcısı hem de ihsan kaynağıdır. Na't-ı Ali'den alınan bir başka beytinde yine Hz. Ali ile bağlantılı olarak sır konusu işleyen Aynî, Hz. Ali sırrının her türlü temennînin hülâsası ve her talebin karşılığı olduğunu ifade etmektedir:

"Mufassal iste andan **sırr-ı maksûd**
Ki **sırrı** her murâdun mücmelidür"[368]

"Hakîkat mazharı **sırr-ı 'alîsin**
Velâyet mezra'ının hâsılısın"[369]

Bursevî, mürşidini söz konusu ettiği bu beytinde onun, hakîkate mazhar, sırr-ı 'alî ve velâyet tarlasının mahsülü olduğunu söylemektedir. Ancak metni neşre hazırlayan, *sırr-ı 'alî* ibaresindeki *'alî* kelimesini lûgat mânâsıyla okumayı tercih etmiştir ki bu tevcih doğru değildir. Çünkü dînî-tasavvufî edebiyatta mevcut olan "Ali sırrı" kavramına Bursevî'nin de yabacı olmadığı ve bu konuyu şiirlerinde işlediği bilinmektedir.[370]

"Gönülle Azbî hayret içre kaldı
Gönülden kurtulunca ferdi buldı
Halâs-ı gam olub şâd oldı güldi
Niyâzî taht-ı bâda nokta oldı
Alinün sırrına olalı mahrem"[371]

Niyâzî'nin gazelini tahmîsinden alınan bu bendde Azbî, gönlü ile hayrette kaldığını, gönlü şaşkınlıktan sıyrıldığında kederden de kurtularak şâd olduğunu ifade etmektedir. Ali sırrına mahrem olduktan sonra "Bâ'nın altındaki nokta olduğunu" söyleyen Niyâzî ise Ali sırrı konusunun, Hz. Ali'ye isnad edilen "Ben bâ'nın altındaki noktayım" sözü ile alâkasına dikkat çekmektedir. Buna benzer bir ifade Esrar Dede'de de mevcuttur:

---

366 Gölpınarlı tasavvuf kaynaklı deyimler hakkında bilgi verdiği eserinde Ali sırrına temas etmekte ve bu sırra aklın güç yetiremeyeceğini anlatmak için "Ali sırrı-arı sırrı" deyiminin kullanıldığını ifade etmektedir. Buna göre nasıl arının kovan kurması, bal yapması, yaşayışı insanı şaşırtacak derecede bir düzenle gerçekleşiyorsa, Ali sırrına da kimsenin akıl erdirmesi mümkün değildir. Bk. Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, s. 20.

367 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 446.

368 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 93: Na't-ı Ali'den.

369 İsmâil Hakkı Bursevî, *Divan*, haz. Murat Yurtsever, Bursa 2000, s. 132.

370 Bu konuyla ilgili olarak, "Oldı bil vâsıl-ı **sırr-ı Haydar** / Kim ki derd ile bugün yâ Hayy der" beyti için bk. *Bursevî Divanı*, s. 374.

371 *Tahmîs-i Derviş Azbî*, s. 90.

"**Sırr-ı Ali**ye vâkıf ol dil Ka'besinde 'âkif ol
Nokta rümûzun 'ârif ol dinle sadâ-yı *bi-ş'nevi*"[372]

Bu beytinde "Ali sırrına vâkıf olarak gönül Kâbesi'nde ibadet et" diyen Esrar Dede, "*bi-ş'nev* sadâsını dinleyerek nokta remzini anla" tenbihinde bulunmaktadır. "Nokta rümûzu" ile Hz. Ali'nin "Ben Besmele'deki bâ'nın altındaki noktayım" sözünü telmîh eden şâir, *bi-ş'nev* ibaresiyle ise *Mesnevî*'nin, "Neyin anlattıklarına kulak ver" mânâsındaki *Bi-ş'nev ez-ney çün hikâyet mî koned* şeklindeki ilk mısrâını iktibas etmektedir. Bazı *Mesnevî* şârihleri *bi-ş'nev* (dinle) kelimesinin başındaki bâ harfinin Besmele'ye işaret ettiğini söylemektedirler.[373] Şu halde Esrar Dede, "nokta remzini anla" derken Besmele ile *Mesnevî*'nin ilk kelimesi olan *Bi-ş'nev*'in bâ'sı arasındaki irtibata dikkat çekmekte ve Hz. Ali'nin, yukarıda zikredilen sözünü hatırlatmaktadır. Beyitte Ali sırrı ile *bi-ş'nev* sadâsı arasındaki bir diğer alâka ise "çâh-ı ney" menkıbesini telmih ile geliştirilmektedir. Rivayete göre Hz. Ali, Hz. Peygamber'den aldığı sırları, bir kör kuyuya anlatmış, bu kuyuda yetişen sazlar ise "Hû" sesiyle müstaid ruhları bu sırlardan haberdar etmeye devam etmişlerdir.[374] Bilindiği gibi *Mesnevî*'nin *Bi-ş'nev* ile başlayan ilk on sekiz beytinde "ney" hikâye edilmektedir ve ney aynı zamanda insan-ı kâmilin remzidir.

"Ol erenler evliyâlar cümle pîrân aşkına
Sırr-ı Ahmed sırr-ı Kur'ân **sırr-ı Ali** pür-vefâ

Bunların aşkına yâ Rab Sûzî miskin bendeni
Dü cihânda itme mahcûb hem Habîbinden cüdâ"[375]

Sûzî'ye ait bu müteâkip iki beyitte zikri geçen "sırr-ı Ali", bu defa bir tevessül unsuru şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Hz. Peygamber'den ayrı kalmamak ve iki cihanda mahçup olmamak temennîsi için sırasıyla erenler, evliyâlar ve bütün pîrlerin aşkını vesile kılan şâir, aynı zamanda Hz. Peygamber'in, Kur'ân-ı Kerîm'in ve Hz. Ali'nin sırrı hürmetine şefaat talebinde bulunmaktadır.

"Muhammed sıfâtındır **sırr-ı Alî** zâtındır
Bu mezâhir tufeylin hayât-ı âlem senden"[376]

Salacıoğlu bu beytinde Hz. Peygamber'i Hak Teâlâ'nın sıfâtı, Ali sırrını ise Hak Teâlâ'nın zâtı şeklinde tanımladıktan sonra âlemin hayatının yine O'ndan olduğunu ifade etmektedir.

Mazhar-ı aşk-ı Resûl-i Kibriyâ derler bize
Vâkıf-ı sırr-ı Aliyyü'l-Murtazâ derler bize"[377]

---

372 Esrar Dede Divanı, s. 560.
373 Bk. Sarı Abdullah, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, I, 88.
374 Bk. Mustafa Uzun, *Dede Ömer Rûşenî, Neynâme*, s. 33-35.
375 *Dîvân-ı Sûzî*, s. 190-191.
376 *Salacıoğlu Divanı*, s. 188.
377 *Yozgatlı Hüznî Divanı*, s. 271.

Hüznî, Hz. Peygamber'in aşkına mazhar ve Ali Murtazâ'nın sırrına vâkıf olduğunu söylediği bu beytinde aşkı Hz. Peygamber'e, sırrı ise Hz. Ali'ye nispet etmektedir.

"Dilde işrâk eylese ger nûr-i tevhîd-i Hudâ
Hep yakar kesrâtı kalmaz levh-i dilde mâsivâ
Şekl-i nârda kalbde bir nûr-i tecellî uyanır
İşte bu **sırr-ı Alîdir** nâr-ı cezbe-i Hudâ"[378]

Bu bendde Kenan Rifâî, Ali sırrını târif etmektedir: Gönle doğan tevhid nûrunun gönüldeki kesreti yakarak gönlü mâsivâdan temizleyeceğini ifade eden şâir, bu ateş neticesinde kalpte bir tecellî nûru uyanacağını haber vermektedir. Şâire göre işte bu tecellî nûru, Hakk'a bağlılığın kuvvetinden doğan cezbenin ateşi olarak da tanımlanan sırr-ı Ali'dir.

28. 'Uluvv-i Ali

"Düşünülsün nedir o berk-i cihân
Fikri i'lâ eder **'uluvv-i Ali**
Çok mu dolduysa perteviyle cihân
Lem'atullâhdır o nûr-ı celî"[379]

Muallim Nâci, cihanı aydınlatan şeyin ne olduğunu düşünmeye teşvik ettiği bu bendde, Hz. Ali'nin yüceliğinin düşünceyi yükselttiğini ifade ettikten sonra Hakk'ın ışığı ve büyük nur olarak tanımladığı Hz. Ali'nin nûru ile cihânın aydınlanmasında şaşılacak bir şey olmadığını ifade etmektedir.

29. Visâl-i Ali

"Hezâr vâsıl-ı dergâh-ı kurb olan zâtın
Me'âl-i matlebidir rûz u şeb **visâl-i Alî**"[380]

Esrar Dede'ye göre kurbiyyet yani yakınlık dergâhına vâsıl olan binlerce kişinin gece gündüz bir tek amacı vardır ki o da Hz. Ali'ye kavuşabilmektir.

30. Yâd-ı Ali

"Kederin var ise evsâfını tezkâr eyle
Dil-i mağmûma verir şevk ü ferah **yâd-ı Ali**"[381]

Şâyet kederli isen Hz. Ali'nin vasıflarını hatırla; çünkü O'nu hatırlamak kederli gönüllere neş'e ve genişlik verir diyen Fennî, Hz. Ali'yi hatırda tutmanın bile insana huzur verdiğini ifade etmektedir.

"Mescid-i kalbde demâdem nûr-i Sübhânım Alî
Çün Resûlullâh ibâdettir dedi **zikr-i Alî**"[382]

---

378 *İlâhiyyât-ı Ken'an*, s. 116.
379 *Muallim Nâci'nin Şiirleri*, s. 291.
380 *Esrar Dede Divanı*, s. 174: "Na't-ı Ali'den"
381 *Fennî Divanı*, s. 25: "Na't-ı Ali'den"

Kenan Rifâî ise her vakit mescide benzettiği kalbinde Hz. Ali nûrunun bulunduğunu ve Hz. Peygamber'den naklen Hz. Ali'yi hatırlamanın ibadet olduğunu söylemektedir ki bu beyit Hz. Ali'ye nazar etmenin ibadet olduğunun beyan eden bir rivayeti[383] hatıra getirmektedir.

31. Yed-i Ali

"İçdik mey-i aşkı **yed-i yümnâ-yı Alîden**
Bezm-i ezelîden
Hâlâ biz o sahbâ ile sermest-i safâyız
Kim ehl-i fenâyız"[384]

Müstezad gazelinden alınan bu iki beyitte Osman Şems, "Biz, ezel bezminde aşk meyini Hz. Ali'nin sağ elinden içtik. Aradan çok uzun zaman geçmesine rağmen biz hâlâ o şarabın safâ sarhoşuyuz; ne de olsa fânîlik diyarının insanlarıyız" demektedir.

"Sürdü ceyş-i gamı dilden **yed-i imdâd-ı Ali**
Kalb-i mahzûnumu şâd eyledi irşâd-ı Ali"[385]

Hz. Ali'nin imdâd eli yetişerek gönülden gam ordusunu çıkardı ve mahzun gönlümü irşâdı ile şâd eyledi diyen Fennî, kederli gönüller ve mahzun kalpler için Hz. Ali'nin mânevî yardımının devam ettiğini ifade etmektedir.

32. Aliyyü'z-zamân

"Akl ü fütüvvetde **Aliyyü'z-zamân**
Adl ü keremde Ömer-i rûzgâr"[386]

Bir kasîdesinden alınan bu beytinde Yenişehirli Avni, memdûhun mertlik, yiğitlik ve cömertlikte devrin Hz. Ali'si olduğunu; adâlet ve merhamet hususunda ise Hz. Ömer'e benzediğini ifade etmektedir.

33. Alî-cûd

"Sen **Alî-cûd**un görelden tîg-i tîzi himmetin
Serd olupdur hıddet-i bâzâr-ı germ-i zülfikār"[387]

Sadrâzam Hadım Ali Paşa'ya sunduğu bir kasîdesinden alınan bu beyitte Cevrî, isim benzerliğinden de hareketle Paşa'nın Hz. Ali gibi cömert olduğunu, himmetinin kılıç gibi keskin ve müessir olduğunu ifade ettikten sonra bu teşbihi zülfikâr ile tamamlamaktadır.

---

382 *İlâhiyyât-ı Ken'an*, s. 133: "Na't-ı Ali'den"
383 "Ali'ye nazar ibadettir" rivâyeti için bk. İbnü'l-Cevzî, *Tertîbü'l-mevzû'ât*, s. 107-109.
384 *Osman Şems Divanı'ndan Seçmeler*, s. 369.
385 *Fennî Divanı*, s. 25: "Na't-ı Ali'den"
386 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 543.
387 *Vasfî Dîvan*, haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul, ts., s. 32.

"Bir **Alî-cûd** u Hasen-hulk u güzîn-akrân
Bir muhibb-i fukarâ merdüm-i dervîş-nijâd"[388]

"Diyarbekrî Muhammed Paşa" kasîdesinden alınan bu beytinde Cevrî, memdûhun Hz. Ali gibi cömert olduğunu ve Hz. Hasan yaratılışına sahip olduğunu söyledikten sonra onun aynı zamanda fukara dostu ve derviş tabiatlı bir insan olduğunu da ifade ederek övgüsünü güçlendirmektedir.

34. Âlî-dil

"Ol Mustafa-sıfat u **Âlî-dil** Hasan-neseb
Mahdûm-ı kâm-rûzî vü Paşa-yı kâm-yâb"[389]

Mehmed Paşa kasidesinden alınan bu beytinde Şeyhî, Hz. Peygamber'in vasıflarını taşıdığını, Hz. Ali gönlüne sahip olduğunu ve Hz. Hasan nesebinden geldiğini söyleyerek memdûhu medhetmektedir. Beyitte yer alan "Âlî-dil" ibaresindeki "Âlî"nin imlâsı "Ali" isminden farklı olmakla birlikte metni neşre hazırlayan Mustafa İsen ve Cemâl Kurnaz'ın kelimeyi özel isim olarak tespit etmeleri, Şeyhî'nin ve diğer bazı şâirlerin zaman zaman vezin zaruretiyle Ali isminde bu imlâyı da tercih ediyor olmalarından kaynaklanmaktadır.[390] Esâsen Mustafâ-Ali ve Hasan isimleri arasındaki tenâsüb, beyitteki "Âlî-dil" ibaresinin, Hz. Ali'yi işareten "Ali-dil" olarak değerlendirilmesinin yanlış olmayacağını göstermekte ya da en azından şâirin bu kelimeyi tevriyeli kullanmış olma ihtimalini akla getirmektedir.

35. Alî-fütüvvet

"Atîk-sıdk u Ömer-adl u Mustafa-sîret
Alî-fütüvvet *ü heybette Hamza-yı sânî*"[391]

Şeyhî'nin "Medh-i Arûs-ı Hamza Beg" başlıklı kasidesinden alınan bu beyitte memdûh, Hz. Ebû Bekir'in sadâkati, Hz. Ömer'in adaleti, Hz. Peygamber'in ahlâkı ve Hz. Ali'nin fütüvvetine sahip olması yönüyle medhedilmekte ve nihayet isim benzerliği sebebiyle Hz. Hamza'yı telmîhen övülen kişi ikinci Hz. Hamza olarak tanımlanmaktadır.

36. Alî-heybet

"Sıdk ile Sıddîk olupdur 'adl ü dâd içre Ömer
Ol **Alî heybetlü** sultân ibni Osmân devridür"[392]

Ahmed-i Dâ'î, himâyesini gördüğü Emîr Süleyman vasfındaki bir kasîdesinden alınan bu beytinde memdûhu sadâkati yönüyle Ebû Bekr-i Sıddîk'a, adâleti yönüyle Hz. Ömer'e, heybeti yönüyle Hz. Ali'ye benzetmekte ve Osman

---

388 *Cevrî Divanı*, s. 105.
389 *Şeyhî Divanı*, s. 61.
390 "Rûzbân kilk ile **Âlî-mânend** / Kabza-gerdân-ı zülfekāram ben" Bk. *Gelibolulu Âlî Divanı*, s. 144.
391 *Şeyhî Divanı*, s. 67.
392 Mehmet Özmen, *Ahmed-i Dâ'î Divanı Metin-Gramer-Tıpkıbasım*, Ankara 2001, I, 45.

isminde tevriye yaparak hem devrin Osmanoğullarının devri olduğunu söylemekte hem de çehâr-yârın üçüncüsü Hz. Osman'ı telmih etmektedir.

"Bir **Alî-heybet** velî-hey'et melek-sûretdür ol
Kimseler görmiş degül bâb-ı sehâsında kilîd"[393]

Mustafa Paşa kasidesinden alınan bu beytinde Yahya Bey memdûhu, Hz. Ali gibi heybetli, velî rûhâniyetine sâhip ve melek sûretli bir kişi olarak tanımladıktan sonra hiç kimsenin onun cömertlik kapısında kilit görmediğini söyleyerek sınırsız sehâvetini dile getirmektedir.

37. Alî-himmet

"Ol **Alî-himmet** Ömer-heybet kılıcı kahrı-la
Gösterür Osmân elinde hüccet ü bürhân bugün"[394]

Ahmed-i Dâ'î, Çelebi Mehmed'in tahta geçmesi münâsebetiyle söylediği terci'-bend şeklindeki medhiyenin bu beytinde pâdişâhın, Hz. Ali himmetine ve Hz. Ömer heybetine sahip olduğunu söylemektedir. Şâire göre elindeki kahır kılıcı ile pâdişâh, hüccetin ve delilin Osmanlı'da olduğunu herkese göstermiştir.

"İy **Alî-himmet** hasûdun Hayberi [bil] kim kaçar
Zîra kim çok heybet içre zü'l-fekār itmiş seni"[395]

Emir Süleyman vasfında söylediği bir kasîdenin bu beytinde ise Ahmed-i Dâ'î, Hz. Ali himmetine ve zülfikâr heybetine sahip olan memdûhu kıskananların Hayber kalesine sığındıklarını söyleyerek Hz. Ali'nin Hayber fethini hatırlatmaktadır. Şu halde Hz. Ali'ye benzeyen Emir Süleyman da Hz. Ali'nin Hayber'de yaptığı gibi düşmanı hükümsüz bırakacaktır.

38. Alî-ilm

"Ey Ömer-adl ü **Alî-ilm** ü Aristo-hikmet
Ve'y Hızır-dâniş ü Ahmed-reviş ü Îsâ-dem"[396]

Şeyhülislâm Muhammed Efendi için söylediği kasîdesinde Nef'î, söz konusu şeyhülislâmı ilim yönüyle Hz. Ali'ye, adâlet bakımından Hz. Ömer'e, hikmet sahibi olması yönüyle Aristo'ya, mâlûmâtı sebebiyle Hızır'a, davranışları itibarıyla Hz. Peygamber'e ve son olarak hayat bahşeden nefesi yönüyle de Hz. İsâ'ya benzetmektedir.

39. Alî-kevkebe

"O Nasûh-ism ü **Alî-kevkebe** kim münseddir
Tevbe-i hasmına dergâh-ı rızâ-yı tevvâb"[397]

---

393 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 121.
394 *Ahmed-i Dâ'î Divanı*, I, 11.
395 *Ahmed-i Dâ'î Divanı*, I, 57.
396 *Nef'î Divanı*, s. 221.
397 *Nef'î Divanı*, s. 151.

Nasûh Paşa kasîdesinden alınan bu beytinde Nef'î, ihtişâmı münâsebetiyle Hz. Ali'ye benzettiği Paşa'nın düşmanına tevbe kapısının kapalı olduğunu ifade ederken memdûhun ismi ile tevbe kavramı arasındaki tenâsübe de işaret etmektedir.[398] Kevkebe ise bir azamet göstergesi olarak üzengi üzerinde sancak gibi taşınan ve ucunda parlak bir küre bulunan süvâri gereci olup bu beyitte Hz. Ali'nin ihtişamını ifade etmek maksadıyla zikredilmiştir.

40. Alî-nâm

"Bu gün demdür elüm dut iy **Ali-nâm**
Ki yarın içesin Haydar ayağın"[399]

Ali adını taşıyan bir kişiye, sadece bu ismi taşımasını bile bir övgü vesilesi yaparak "Bugün bana yardım edersen yarın mahşer günü Hz. Ali'nin kadehinden içebilirsin" diyen Aynî, Hz. Ali'nin kevser sâkîsi olduğunu telmih ettiği gibi el ve ayak kelimeleriyle de ihâm-ı tenâsüb oluşturmaktadır.

"Didi 'akl işbu sıfat ile muhallâ bir zât
Ol **Alî-nâm** Hasan-hulk u Ömer-heybet ola"[400]

Ali Paşa vasfında söylediği bir kasîdesinden alınan bu beytinde Ca'fer Çelebi, memdûhun önceki beyitlerde sıraladığı vasıflarını da hatırlatmak maksadıyla "Akıl, bu sıfatlarla donatılmış kişinin ancak Ali isminde, Hasan yaradılışında ve Ömer kadar heybetli olabileceğini söyler" diyerek övgüye devam etmektedir. Beyitteki "Ali-nâm" ibaresi memdûhun Ali ismini taşıdığına işaret ettiği gibi Hz. Ali kadar şöhret sahibi olmasını da ifade etmektedir.

"Bir **Alî-nâm** Alî-zâ Şîr-i merdân-ı hüner
Vâris-i Şâh-ı Necef kim zülfikârıdır kalem"[401]

Şiirlerinden ziyade hocalığı, talebe yetiştirmesi ile şöhret bulan Hoca Neş'et, kabiliyetli gördüğü on sekiz talebesine mahlâs vermiş ve bunların her birisini mahlâs-nâme adıyla nazmen hikâye etmiştir. Muhtemelen Ali ismindeki bir talebesi adına tertîb ettiği anlaşılan ve "Mahlâs-nâme-i Hâtifî" başlıklı şiirinden alınan bu beytinde Neş'et, isim benzerliği münasebetiyle Hz. Ali ile ilgili diğer unsurları da beyte taşımıştır. Söz konusu kişinin Ali ismini taşıması başlı başına övgü sebebi olduğu gibi o aynı zamanda Hz. Ali gibi olup Şîr-i merdân olan Hz. Ali'nin hünerlerine de sahiptir. Ayrıca Şâh-ı Necef olan Hz. Ali'nin vârisidir, çünkü bu yeni şâirin kalemi Hz. Ali'nin zülfikârı hükmündedir, yani şâirin kalemi iki dilli olması sebebiyle şeklen Hz. Ali'nin zülfikârına benzediği gibi zülfikâr kadar da müessirdir.

---

398 Bir daha eski duruma dönmeme azmi ve samimiyetiyle yapılan tevbeye "tevbe-i nasûh" denilmektedir. Bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 486.

399 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 194.

400 *Ca'fer Çelebi Divanı*, s. 115.

401 Rıza Oğraş, *Hoca Neş'et Divânı İnceleme ve Tenkidli Metin*, yüksek lisans tezi, İstanbul 1991, s. 120.

41. Alî-sehâ

"Ya'nî mu'în-i dîn-i Muhammed **Alî-sehâ**
Şâh-ı Ömer-adâlet ü Bû-Bekr-iştihâr"[402]

Yahyâ Bey'in bir kasidesinden alınan bu beyitte Hz. Peygamber'in dîninin yardımcısı olarak tanımlanan memdûh, cömertliği yönüyle de Hz. Ali'ye benzetilmektedir. Şâire göre söz konusu kişi Hz. Ali'nin sehâvetine sahip olduğu gibi adâleti yönüyle Hz. Ömer'e, şöhreti yönüyle de Hz. Ebû Bekir'e benzemektedir.

42. Alî-sıfat

"Osmân-neseb **Alî-sıfat** ü 'adl ile Ömer
Lutfı Hüseyn ü hulkı Hasan zâtı Mustafâ"[403]

Sultan Bayezid kasîdesinden alınan bu beyitte Ca'fer Çelebi pâdişâhın, Osman Gazi soyundan geldiğini, Hz. Ali'in özelliklerini taşıdığını ve Hz. Ömer'in adâletini tatbik ettiğini söyleyerek medhetmektedir. Şâire göre pâdişâh ayrıca Hz. Hüseyin gibi lûtufkâr olup Hz. Hasan yaratılışındadır ve nihayet Hz. Peygamber'i temsil etmektedir. Bu beyitte de görüldüğü gibi Hz. Ali, sahip olduğu maddî ve mânevî kudretiyle daima bir numûne-i imtisaldir. Bu sebeple "Ali-sıfat" ve "Ali-sîret" ibareleri, özellikle kasîdelerde övülen kişiye dair pek çok üstün vasfı bir terkibde ifade etme kolaylığı sağlamakta ve bir benzetme klişesi olarak tercih edilmektedir.

"Eyler hücûmı düşmen-i dîne **Alî-sıfat**
Şemşîr-i hûn-feşânı kılur kâr-ı zülfekār"[404]

Pâdişâhın cülûsu münasebetiyle söylediği kasîdesinden alınan bu beytinde Bâkî, din düşmanlarına Hz. Ali gibi hücûm ettiğini ifade ettiği pâdişâhın düşman kanı döken kılıcını da zülfikâra benzetmektedir.

"Biz ol **Alî-sıfat**uz kim dalâlet ehlinün
Mahall-i ma'reke yel gibi yüzine deperüz"[405]

Yahyâ Bey, "Biz Hz. Ali'nin özelliklerini taşıyan öyle bir zümreyiz ki savaş meydanında doğru yoldan ayrılanların yüzlerine rüzgâr gibi savruluruz" diyerek tanımladığı mücâhidler tâifesine kendisini de dahil etmektedir.

43. Alî-sîret

"O hudâvend-i Ömer adl ü **Ali-sîret**
Buldu zâtıyla şeref silsile-i Osmânî"[406]

---

402 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 53.
403 *Ca'fer Çelebi Divanı*, s. 117.
404 *Bâkî Divanı*, s. 27.
405 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 391.
406 Abdülkadir Karahan, *Nef'î Divanından Seçmeler*, Ankara 1992, s. 36.

Sultan Ahmed kasidesinden alınan bu beyitte Nef'î, adâleti yönüyle Hz. Ömer'e, ahlâkı yönüyle Hz. Ali'ye benzettiği pâdişâhın varlığıyla Osmanoğullarının şeref bulduğu söylemektedir.

"Hüseyin-ism ü **Alî-sîret** hıdîv-i âlem-ârâ kim
Neşât-ı ahd-i adliyle cihâna sûr olur mâtem"[407]

Vezîr-i A'zam Hüseyin Paşa kasidesinde nesep alâkasıyla da Hüseyin ve Ali isimleri yan yana getirerek tenâsüb oluşturan Nef'î, Hz. Hüseyin'in ismini taşıyan memdûhun aynı zamanda Hz. Ali ahlâkına sahip olduğunu ve adâletli yönetimi sayesinde mâtemleri bile sevince dönüştürebildiğini ifade etmektedir. İkinci mısrâında "mâtem" mefhumunu husûsen zikrettiği anlaşılan şâir, Kerbelâ fâciâsını telmîh ederek Hz. Hüseyin'i ve dolayısıyla memdûhun ismini tekrar hatıra getirmektedir. Nef'î gibi şâir Cevrî de bir kasîdesinde "Hüseyin-ism ü Alî-sîret" ibaresini kullanmıştır:

"Hazîne kethüdâsı ol Hüseyn-ism ü **Alî-sîret**
Ki hem mîr-i mükerrem-zât u hem pâkîze-gevherdür"[408]

Beytinde Cevrî, hazîne kethüdâsını öncelikle Hz. Hüseyin'in ismini taşıması, ardından Hz. Ali ahlâkına sahip olması münâsebetiyle övgüye lâyık görmekte, ikinci mısrâında yine memdûhu övgü sadedinde zikrettiği "mîr-i mükerrem-zât" ibaresiyle Hz. Ali'yi, "pâkîze-gevher" ibaresiyle de Hz. Hüseyin'i işaret etmektedir.

"Ya'ni ol Mîr Ali nâm u **Alî-sîret** kim
Tîgına itse şihâbı yaraşur zerrîn bağ"[409]

Ganîzâde Nâdirî, himayesini gördüğü Mîr-âhûr Ali Ağa'nın Hz. Ali ile isim ve ahlâk benzerliğini, "O Ali isimli ve tavırlı Mîr Ali ki gökte kayan yıldızı kılıcına altın işlemeli bağ yapsa yeridir" sözleriyle dile getirmektedir.

"**Alî-sîret** Ebû Bekr u Ömer-haslet ki zâtında
Hüdâ cem' eylemiş hilm ü hayâ-yı feyz-i Osmânı"[410]

Hersekli Ârif Hikmet, bir kasîdesinden alınan bu beytinde memdûhu, Hz. Ali ahlâkına sahip olması, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in husûsiyetlerini taşıması ve aynı zamanda Hz. Osmân'ın yumuşak huyluluğu, edebi ve feyzine sahip olması münâsebetiyle övmekte ve neticede benzetilen olarak dört halîfenin de ismini aynı beyit içerisinde zikretmektedir.

"Bârekallâh zihî âsaf-ı sâhib-devrân
Nice âsâf ki **Alî-sîret** ü Şîr-i Yezdân"[411]

---

407 *Nef'î Divanı*, 174.
408 *Cevrî Divanı*, 108.
409 Numan Külekçi, *Ganîzâde Nâdirî ve Divanı'ndan Seçmeler*, Ankara 1989, s. 190.
410 *Hersekli Ârif Hikmet Divanı*, s. 117.
411 *Leylâ Hanım Dîvânı*, haz. Mehmet Arslan, s. 111.

Leylâ Hanım, Mehmed Ali Paşa'yı medhettiği bir kasîdenin bu ilk beytinde nüfûz ve hâkimiyeti yönüyle tebrik ettiği memdûhun Hz. Ali ahlâkına sahip olduğunu söyleyerek onu yine Hz. Ali'ye ait bir lâkap ile, "Şîr-i Yezdân" olarak tanımlamaktadır.

44. Alî-sîmâ

"Tagılur halka zer ü sîmi nesîm-i lutf ile
Kaddi gibi himmeti 'âlî bir **Alî-sîmâ** imiş"[412]

Arslan Paşa kasîdesinden alınan bu beytinde Yahyâ Bey, lûtuf ruzgârı ile ahâliye altın ve gümüş dağıttığını, boyu gibi himmetinin de yüksek olduğunu söyleyerek övdüğü memdûhun, aynı zamanda Hz. Ali sîmâsına sahip olduğunu ifade etmektedir.

"Kimdür bana sorarsan o hân-ı serîr ü taht
Oldur bugün semiyy-i Muhammed **Ali-likā**"[413]

Devrin pâdişâhı medhine tahsis ettiği bu beytinde Hz. Peygamber'in ismini taşıması ve sîmâen de Hz. Ali'ye benzemesi münasebetiyle pâdişâhı öven Nev'î, aynı zamanda Muhammed ve Ali isimleriyle tenâsüb teşkil etmektedir.

45. Alî-vâr, Alî-veş

"**Alî-vâr**dur eger her kim göre zâhir diler ise
Alî gibi göz açup gör cihânda şîr-merdânı"[414]

Dehhânî, Sultan Alâeddin kasîdesinden alınan bu beytinde, "Herhangi birisi eger dilerse açık bir şekilde onun Ali gibi olduğunu görür; gözünü açıp Ali gibi olan arslanı gör" diyerek sultânı Hz. Ali'ye benzetmektedir. Dolayısıyla Dehhânî'nin bu beyti, divan şiirinde özellikle kasîdelerde ifadeye tesir katmak amacıyla Hz. Ali'nin övgüde bir mikyas kabul edilmesinin, ilk asırlardan itibaren devam eden bir gelenek olduğunu göstermektedir.

"**Ali-veş** hançerler ile urulsan
Ya Îsâ gibi çarmûha gerilsen
Kafadan kesilüp zehre virilsen
Hakîkat sûfîlik incinmemekdür"[415]

Son mısrâı tekrar ederek "incinmemek" kaidesi üzerine kurduğu "sûfîlik" tarifine dair bir şiirinden alınan bu bendde Sun'ullâh Gaybî, öncelikle Hz. Ali'nin hançerlenmek sûretiyle şehid edildiğini hatırlattıktan sonra sûfî olan bir kimsenin Hz. Îsâ gibi çarmıha gerilse, başı kesilse ve zehirlense dahi incinmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Şâirin, "Kafadan kesilüp zehre virilsen" mısrâıyla Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan'ın şehadetlerini hatırlattığı söylenebilir; çünkü Hz.

412 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 123.
413 *Nev'î Divanı*, s. 189: "Na't-ı Ali'den"
414 Hikmet İlâydın, "Dehhânî'nin Şiirleri", *Ömer Âsım Aksoy Armağanı*, Ankara 1978, s. 144.
415 Bilal Kemikli, *Sun'ullâh-ı Gaybî Dîvânı, İnceleme-Metin*, İstanbul 2000, s. 283.

Hüseyin başı gövdesinden ayrılmak sûretiyle, Hz. Hasan ise zehirlenerek şehid edilmiştir.

B. HZ. ALİ'NİN KÜNYELERİ

1. Ebû Türâb

Ebû Türâb Hz. Ali'nin en bilinen künyelerindendir.[416] Bizzat Peygamberimiz tarafından Hz. Ali'ye verilen bu künyenin *Buhârî*'de yer alan hikâyesi şöyledir: Hz. Fâtımâ'ya bir sebeple darılan Hz. Ali evi terk ederek Mescid'e gider ve orada yatar. Bu sırada Hz. Fâtımâ'yı ziyârete gelen Peygamberimiz dâmâdının nerede olduğunu sorar ve hâdiseyi öğrendikten sonra Mescid'e giderek Hz. Ali'yi üzerinden ridâsı sıyrılmış ve sırtına toprak bulaşmış bir vaziyette yatarken bulur. Hz. Ali'nin sırtından toprakları eliyle temizleyen Peygamber Efendimiz iki kere "Otur yâ Ebâ Türâb! Otur yâ Ebâ Türâb!" diyerek seslenir. Bu rivâyet içerisinde "Ali'ye bundan daha sevgili bir isim olmamıştır" açıklaması yer almaktadır.[417] Aynı rivâyet *Müslim*'de, hasımlarının hakikati bilmeden bu künyeyi Hz. Ali'ye hakaret sadedinde kullandıkları, oysa Hz. Ali'nin en çok bu künyesini sevdiği ve bu şekilde hitâb edilmekten memnun olduğu hatırlatmasıyla yer almaktadır.[418] "Toprağın babası" şeklinde tercüme edilebilen "Ebû Türâb", ibarenin tevriyeli kullanıma ve dolayısıyla çeşitli tedâîlere imkân sağlaması sebebiyle şiir için de elverişli bir malzeme olmuş ve şiirlerde Hz. Ali, pek çok şâir tarafından bu künye ile anılmıştır. Künyenin şiirdeki imlâsı vezin zarûretiyle daha ziyade "Bû Türâb" şeklindedir.

"Saç tozundan oduma tâ sâkin ola Bû Leheb
Âb-ı rahmettir dem-i Ahmed hakkıyçin **Bû Türâb**"[419]

Toz ile yani toprak ile ateşin söndürülebileceği gerçeğinden hareketle toprağın da su gibi bir rahmet olduğunu söylediği bu beytinde Şeyhî, Ebû Leheb'in azgınlığını Ebû Türâb bertaraf edecektir diyerek Bû Türâb ibaresinde olduğu gibi Bû Leheb'de de tevriye yapmaktadır. Ebû Leheb, "ateşin babası" anlamında bir künye olup ateş kaynağı olmak veya ateşi sevmek anlamlarını da ihtiva etmektedir. Ateşin en şiddetlisi ise cehennem ateşidir ve Ebû Leheb, Kur'ânın da sarâhaten bildirmesiyle Hz. Peygamber'in amcası olmasına rağmen küfrün temsilcisi olmuş bir cehennemliktir, cehennem ehlinin babasıdır.[420] Peygamber Efendimiz'in amcasının oğlu olan Hz. Ali ise ilk iman edenlerdendir. Şâire göre asr-ı saâdette Ebû Leheb'in müslümanlara verdiği zarar, ancak bir

---

416 Muhammed b. Ahmed ed-Dûlâbî, *Kitâbü'l-künâ ve'l-esmâ*, Beyrut 1403/1983, I, 8-9; İbnü'l-Cevzî ise Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi toprak üzerinde uyurken gördüğünü ve ona "Kalk ey Ebû Türâb" diye hitab ettiğini nakletmekte ve bu ibarenin Hz. Ali'nin künyesi değil lâkabı olduğunu ifade etmektedir. Bk. *Keşfü'n-nikab*, I, 70.

417 Mehmed Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, VII, 3469-3470.

418 "Ebû Türab, 'toprak babası' demektir. Bu hadisde beyan edildiği vecihle kendisine Peygamber (a.v.) Ebû Türab diye hitâb ederek lâtîfe yaptığı için Hz. Ali bunu künye ittihaz etmiş ve sevmiştir." Bk. Ahmed Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, X, 6200 (254); Bu künye Hz. Ali'nin en sevdiği künyesi idi ve bu şekilde seslenildiğinde sevinirdi. Bk. Fuad Sâlih, *Mu'cemü'l-elkāb ve'l-esmâi'l-müste'âre*, Beyrut 1990, s. 63.

419 *Şeyhî Divanı*, s. 99.

420 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 6259-6260.

künyesi de Ebû Türâb olan Hz. Ali gibi bir "âb-ı rahmet"in varlığı ile bertaraf edebilecektir, çünkü toprak ateşi te'sirsiz kılabilecek bir özelliği sahiptir.

"Miskin Necâtî'yi hat-ı hoş-**bû türâb (Bû Türâb)** ider
Ey zülfi kara irmez ise Şâhdan meded"[421]

Bû Türâb ibaresinin tevriyeli kullanımına örnek olan bu beyitte şâir, eğer Şâh'ın yardımı yetişmezse siyah saçlı sevgilinin hoş kokulu ayva tüyleri Necâtî'yi toprak edecek, yani öldürecek demektedir. Divanı neşre hazırlayan A. Nihad Tarlan "bû-türâb" ibaresini parantez içinde ve yorumlu bir imlâ ile tekrar ederek muhtemelen beyitteki "Bû Türâb"ın Hz. Ali olduğunun altını çizmek istemiştir. Zaten ikinci mısrâda yer alan ve Hz. Ali'den istimdâd sadedinde çok sık kullanılan "Şâhdan meded" ibaresi "Bû Türâb" ile tenâsüb teşkil etmekte ve iltibasa mahal bırakmamaktadır.

"Ben kimem bil nâtık ibn-i **Bû Türâb**em ceddüm ol
Nutkum oldur söyler ol ana lisânem yâ kimem"[422]

Beytinde Aynî, ibn-i Ebû Türâb olduğunu, yani Hz. Ali'nin soyundan geldiğini, bu münasebetle sözlerinin ancak Hz. Ali sözlerine tercüman olduğunu ifade etmektedir. Aynı şâir Hz. Hasan vasfında söylediği bir şiirinde Hz. Ali'yi yine "Bû Türâb" künyesiyle zikretmektedir:

"**Bû Türâb** atandur u Zehrâ anan
Kardaşun Şüppeyr ü sen Şepper Hasan"[423]

"Yakmaya nâr sana hevâdâr olanları
Mahşerde suna ellerine **Bû Türâb** âb"[424]

Bir medhiyeden alınan bu beytinde Hayretî, "Seni sevenleri mahşer günü ateş yakmasın ve hattâ seni sevenlerin ellerine mahşer günü Ebû Türâb olan Hz. Ali su versin" temennîsinde bulunarak Hz. Ali'nin kıyamet gününde kevser sâkîsi olacağını hatırlatmaktadır. Beyitte ayrıca türâb kelimesi lûgat mânâsıyla okunduğunda, "nâr-hevâ-türâb-âb" kelimelerinin yani anâsır-ı erbaanın tenâsübü görülebilmektedir.

"Hâk-i râhunken Hayâlî havf eder ağyârdan
Hâricîler kibr ü kînin **Bû Türâbîler** bilür"[425]

"Bû Türâb" ibaresindeki "türâb", yani toprak kelimesinin tedâîsiyle kendisini Hz. Ali'nin yolunun toprağı olarak tanımlayan Hayâlî bu beytinde ağyârdan çekindiğini, çünkü ağyârın yani Hâricîlerin kibir ve kinlerini en iyi "Bû Türâbîler"in yani Hz. Ali'ye bağlı olanların bildiklerini ifade etmektedir. Beyitte ağyâr ile hâricî; hâk-i râh ile türâb kelimeleri arasındaki tenâsübü kullanarak

---

421 *Necatî Beg Divanı*, s. 177.
422 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 264.
423 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 90.
424 *Hayretî Divanı*, s. 32.
425 *Hayâlî Bey Divanı*, s. 171.

beytin mânâsını derinleştiren şâir "Hâricîlerin kibir ve kîni" ile ise Hz. Ali'nin bu fırkaya mensup birisi tarafından şehid edilmesini hatırlatmaktadır.

"Hâksâr olanlara dâim olursun dest-gîr
Künyetün olmışdur anun içün cihânda **Bû Türâb**"[426]

Rûhî, Hz. Ali'nin "toprağın babası" mânâsındaki Ebû Türâb künyesini alma sebebini, onun dâimâ yere düşenlere, düşkünlere el uzatarak yardımcı olması şeklinde izah etmektedir. Bilindiği gibi hâksâr, tozlu topraklı yer; hâksâr olmak ise yerle bir olmak, yerlerde sürünecek kadar düşkün hâle gelmek mânâsındadır.

"Aceb mi hâk-i pây-i **Bû-Türâb**ı tûtiyâ itsem
Ki râh-ı hizmetünde Kanberündür yâ Rasûlallâh"[427]

Dîvâne Mehmed Çelebi, bir na't-ı şerîften alınan bu beyitte, Ebû Türâb olan Hz. Ali'nin ayağı toprağını gözlerine sürme yapmak istediğini, çünkü Hz. Ali'nin Peygamberimize hizmet husûsunda sadâkate alem olan siyâhî köle Kanber gibi olduğunu, Kanber kadar ihlâslı olduğunu ifade etmektedir. Beyitte sürme mânâsındaki tûtiyâ ile Kanber'in siyâhîliği arasında tenasüb vardır.

"Kadr ile başı göklere irmişdi gerçi kim
Alçak gönülli olduğı çün dindi **Bû-türâb**"[428]

Nev'î, Ali na'tından alınan bu beytinde "Bû Türâb" künyesinin Hz. Ali'nin tevâzûuna bir delil olduğunu ifade etmektedir. Her ne kadar Hz. Ali'nin îtibarı göklere kadar yükseldiyse de alçak gönüllülüğünden ötürü kendisine "toprağın babası" denilmiştir.

"Ey mihr zemîne eyle rû-mâl
Hâk-i reh-i **Bû Türâbsın** sen"[429]

"Ey güneş, yer yüzüne yüz sürmeye devam et, çünkü sen de Ebû Türâb'ın yani Hz. Ali'nin yolunun tozu toprağısın" diyerek güneşe seslenen Şeyh Gâlib, güneşin yer yüzünü ışığıyla aydınlatmasını Ebû Türâb olan Hz. Ali'nin yolunun toprağını yüzüne sürmek istemesi şeklinde izah ederek güzel bir hüsn-i ta'lîl örneği vermektedir.

"Âdem-i hâkîye bürhânım bugün
Çün pederdir bana **sırr-ı Bû-türâb**"[430]

Bir gazelden alınan bu beyitte Esrar Dede, "İnsanoğlunun maddî varlığının menşei, yani atası topraktan yaratılan Âdem'dir, bunun böyle olduğuna delilim ise Bû Türâb'ın sırrıdır" demektedir. Hz. Âdem'in topraktan yaratılması ile toprağın babası mânâsındaki Bû Türâb ibaresi arasında münâsebet kuran şâir, türâb kelimesinde olduğu gibi muhtemelen sır kelimesinde de tevriye yaparak

---

426 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, I, 68: "Na't-ı Ali'den"
427 Mustafa Çıpan, *Dîvâne Mehmed Çelebi*, s. 82.
428 *Nev'î Divanı*, s. 185: "Na't-ı Ali'den"
429 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 386.
430 *Esrar Dede Divanı*, s. 299.

toprağın yoğrulup pişirildikten sonra nihayet sırlanarak en mükemmel şeklini bulması ameliyesine telmihte bulunmaktadır.

2. Ebü'l-Hasan

"Hasan'ın babası" mânâsındaki Ebü'l-Hasan, Hz. Ali'nin künyelerindendir.[431] Arap geleneğinde isimler kadar önemli yeri olan künyeler en bilinen şekliyle ilk erkek çocuğa nispetle kazanılmaktadır ve Hz. Ali'nin "Ebü'l-Hasan" künyesi de böyledir. Şiirlerde Hz. Ali'nin "Ebü'l-Hasan" künyesi ile anıldığına dair çok sayıda örnek tespit edilememiştir. Şeyhî'nin bir kasidesinden alınan ve Hz. Peygamber'in ilim şehri, Hz. Ali'nin de bu şehrin kapısı olduğuna dair rivayetin konu edildiği aşağıdaki beyitte Hz. Ali, "Ebü'l Hasan" künyesi ile zikredilmektedir:

"Fazl ü kemâl-i mârifet ehli şu ilmedir
Kim şehri Mustafa ola vü bâbı **Bü'l-Hasen**"[432]

"Ben ilim şehriyim Ali de kapısıdır" hadisini telmih ettiği bu beytinde Şeyhî, Hz. Peygamber'in şehri ve "Ebü'l-Hasan" olan Hz. Ali'nin de kapısı olduğu bir ilme ancak fazîlet ve mârifet ehlinin itibar edeceğini ifade etmektedir.

"Hamsetü'l-esmâ okurlar ismini ey **Bü'l-Hasen**
İbn-i 'amm-i Ahmed-i Muhtârsın sen yâ Ali"[433]

Hz. Ali'yi Ebü'l-Hasan künyesi ile zikrettiği bu beytinde Hatâyî, onun Hz. Peygamber'in abâsı altına aldığı dört kişiden biri olduğunu hatırlatmak üzere isminin "hamsetü'l-esmâ" arasında anıldığını ifade ettikten sonra yine Hz. Peygamber ile yakınlığını beyan sadedinde Hz. Ali'nin Peygamber Efendimiz'in amcasının oğlu olduğunu söylemek sûretiyle medhetmektedir.

"Yâ Alî **Ebü'l-Hasan**sın hem Hüseyn-i Kerbelâ
Dürr ü cevher ma'deni ehl-i şehâdet Murtazâ"[434]

Ümmî Sinan na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'yi "Ebü'l-Hasan" künyesiyle zikrettikten sonra onun Kerbelâ şehidi Hz. Hüseyin'in de babası olduğunu ve yine öncelikle bu iki evlâdına işâreten onun mücevher mâdeni olduğunu ifade etmektedir. Şâire göre Hz. Ali kendisi şehitlik makamına ulaştığı gibi Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin de şehid olarak ruhlarını teslim etmişlerdir.

3. Ebü's-Sıbteyn

"İki torun" anlamındaki "Sıbteyn" kelimesi, Hz. Hasan ve Hüseyin için âdeta alem olmuş, bu iki sevgili torun Hz. Peygamber'e nispet edilmelerinin bir

---

431 Muhammed b. Ahmed ed-Dûlâbî, *Kitâbü'l-künâ ve'l-esmâ*, I, 9. Hz. Ali'nin bu künyeden başka her iki evlâdına nispet edilerek aldığı bir diğer künye ise "Ebü'l-Hasaneyn"dir. Bk. Gülgûn Uyar, *Siyâsî ve İctimâî Hayatta Ali-Fâtıma Evlâdı*, doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003, s. 309.

432 *Şeyhî Divanı*, s. 47.

433 *Hatâyî Divanı*, s. 150: "Na't-ı Ali'den"

434 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 22: "Na't-ı Ali'den"

ifadesi olarak "sıbt-i Resûlullâh" olarak anılmışlardır.[435] Bu münasebetle Hz. Ali, diğer künyeleri kadar şöhret bulmamakla birlikte "iki torunun babası" anlamındaki "Ebü's-Sıbteyn" künyesi ile mâruftur.[436] Yozgatlı Hüznî aşağıdaki beytinde Hz. Ali'yi bu künyesi ile zikretmektedir:

"**Ebü's-Sıbteyn** o Zehrânın eridir
Bu din arslanıdır bî-iştibâhı"[437]

Bir çehâr-yâr na'tının Hz. Ali medhine tahsis edilen bölümünde şâir, sıbteyn-i Resûlullâh olan Hz. Hasan ve Hüseyin'in babası olması münasebetiyle Hz. Ali'yi "Ebü's-Sıbteyn" olarak zikretmektedir. O aynı zamanda Hz. Fâtımâ'nın zevci ve "din arslanıdır" diyen şâir, Hz. Ali'nin Haydar, Şîr-i Hudâ ve Esedullâh gibi arslan mânâsındaki diğer lâkaplarını da telmih etmektedir.

II. HZ. ALİ'NİN LÂKAP VE SIFATLARI

Lâkap, bir kimsenin asıl isminden başka kendisine verilen isim ve sıfata denilmektedir ve kullanım açısından umûmiyet arzeder. Arap dünyasında ayrı bir yeri ve önemi olan lâkapların çok defa birer hikâyesi, veriliş gerekçesi vardır. Lâkaplar dışında da bir kişiyi isim zikretmeksizin hatırlatan nitelemeler mevcuttur ve bunlar ilgili şahsa delâlet hususunda aynı vazifeyi görmekle birlikte, yani lâkaplar gibi hakikate dayalı bir yakıştırma içerdikleri halde onlar kadar yaygınlık kazanmamış ifadelerdir. Hz. Ali örneğinde de bunu görmek mümkündür. Hz. Ali, asırlar boyunca şiirlerde muayyen lâkaplarla anıldığı gibi sadece bir veya bir kaç şâirin yine onunla ilgili bir hususiyeti dile getirmek üzere kendi idrak ve zevkine uygun bir vasıfla Hz. Ali'yi tanımladıkları dikkat çekmektedir. İşte bu başlık altında Hz. Ali'nin Türk-İslâm edebiyatı içerisinde hemen her asırda tekrar ve tercih edilerek zikredilen lâkap ve sıfatları, tarihî hadiselerle tevsîk olunanlarından başlamak üzere kronolojik sıra gözetilerek verilen beyit örnekleri içerisinde gösterilecektir.

A. MURTAZÂ

Hz. Ali'nin lâkaplarındandır.[438] Hakk'ın rızâsını kazanmış anlamındaki "Murtazâ" lâkabını Hz. Ali'nin Tebük gazâsına giderken Hz. Peygamber'in kendisini Medîne'de halîfe sıfatıyla bırakması üzerine aldığı nakledilmektedir:[439] Rivayete göre Hz. Peygamber'in Tebük savaşına çıkarken Hz. Ali'yi Medine'de vekil bırakmış, bunun üzerine Hz. Ali, "Yâ Resûlallâh! Beni kadınlar ve çocuklar arasında mı vekil bırakıyorsun?" diyerek serzenişte bulunmuştur. Hz. Ali'nin bu itirazını Resûl-i Ekrem Efendimiz, "Yâ Ali! Bana nisbeten sen, Mûsâ'ya nisbetle Hârûn mevkiinde olmaya râzı olmaz mısın? Şu farkla ki benden sonra peygamber

---

435 *Lisânü'l-Arab*'ın "sıbt" maddesinde, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in "Sıbtü Rasûlillâh..." şeklinde anıldığına dair bir hadis-i şerif şâhit gösterilmektedir. Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII, 310.

436 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gābe*, III, 282.

437 *Yozgatlı Hüznî Divanı*, s. 290.

438 Ebü'l-Feyz Murtaza b. Muhammed Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kāmus*, X, 175; Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 374.

439 Ahmed Muhtâr, *Hânedân-ı Seyyidü'l-beşer Eimme-i İsnâ Aşer*, İstanbul 1327, s. 7; Abdülbâki Gölpınarlı, *Mü'minlerin Emîri Hazret-i Ali*, İstanbul 1993, s. 12.

yoktur"[440] müjdesiyle cevaplamıştır. Hz. Ali'nin buna râzı olması ise onun Murtazâ olarak anılmasına sebep olmuştur.

"**Murtazâ**ya vârisem sâ'at ile
Vâris ibni Hâris ibni Haydarem"[441]

Hz. Ali neslinden gelen Karamanlı Aynî, şiirlerinde ekseriyetle bununla iftihar etmektedir. Beytin birinci mısrâında Murtazâ, ikinci mısrâında Haydar lâkabıyla zikreden şâir, seyyid oluşu sebebiyle Hz. Ali'ye vâris olduğunu ifade etmektedir.[442]

"Hâkim-i nâr u hevâsın şübhesüz
Kahramân-ı mâ' ü tîn **yâ Murtazâ**"[443]

Beytinde ise Aynî, bir lâkabı da Murtazâ olan Hz. Ali'nin ateş ve havaya hâkim olduğunu, yani bunlar üzerinde tasarruf kudretinin bulunduğunu söyledikten sonra onun, su ve toprağın da kahramanı olduğunu ifade etmektedir. İnsanın yaratılış terkibinde öncelikle su ve toprak bulunduğu, su ve toprakla yoğrulan hamurdan yaratılan insanın daha sonra ateş ve hava ile donatıldığı bilinmektedir. Buna göre insan en temelde dört unsurdan müteşekkildir. Beytine dört unsuru konu eden Aynî de Hz. Ali'nin insanın ta kendisi; kendisini oluşturan anâsıra hükmetmesi sebebiyle de esasen insan-ı kâmil olduğunu dile getirmektedir.

"Rûh-ı kudsî vü melâyik didiler
Sana *sultân u mübîn* yâ **Murtazâ**"[444]

Aynî, bir na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Cebrâil ve diğer meleklerin Hz. Ali'ye, "apaçık bir delil, güç ve kuvvet, yetki" mânâsında *sultân ü mübîn*[445] dediklerini, Hz. Ali'yi bu şekilde medhettiklerini söylemektedir.

"Kısmet-i bezm-i ezelden **Murtezâ** ismin senin
Nerkis-i şehlâyimişsin yâ Ali senden meded"[446]

Hz. Ali'den istimdâd ettiği bir şiirinden alınan bu beytinde Hatâyî, onun isminin ezelden Murtazâ olduğunu beyan ettikten sonra Hz. Ali'yi şehlâ nergise

---

440 Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi*, I, 194.

441 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 101.

442 İkinci mısrâda yer alan "Hâris" ismine dair bir bilgiye ulaşılamamakla birlikte bu kelimenin lûgat karşılığı "arslan"dır. Bk. Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, V, 217. Hz. Ali'nin ise "Haydar" başta olmak üzere arslan mânâsına gelen lâkap ve sıfatlarının olduğu bilinmektedir ve şu halde şair, "Hâris""in oğlu olduğunu beyan ederken de aslında Hz. Ali'nin evlâdı, dolayısıyla vârisi olduğunu ifade etmektedir denilebilir.

443 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 88: Na't-ı Ali'den.

444 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 89: Na't-ı Ali'den.

445 Bu ibare "sultânen mübînâ" şeklinde Nisâ sûresinin üç ayrı âyetinde yer almaktadır. Bunlardan birincisi, Nisâ sûresi 4/91'de: "İşte onlar üzerine sizin için apaçık bir yetki verdik"; ikincisi, Nisâ sûresi 4/144'te: "(Bunu yaparak) Allâh'a aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?"; ve üçüncüsü ise yine Nisâ sûresi 4/153. âyette: "Ve Mûsâ'ya apaçık bir delil (ve yetki) verdik" şeklindedir ancak bu âyetlerde melekler ve Hz. Ali açıkça söz konusu edilmemektedir.

446 *Hatâyî Divanı*, s. 144: "Na't-ı Ali'den"

teşbih etmektedir. Nergis ise Divan şiirinde sevgilinin baygın ve şehlâ bakan gözün remzidir.[447] Hz. Ali'yi yine Murtazâ lâkabıyla zikrettiği bir başka beytinde Hatâyî, Hak Teâlâ'nın onu Murtazâ olarak andığını söyledikten sonra Hz. Ali'nin safâ ehlinden olduğunu veya ancak safâ ehli olanların onu idrak edebileceklerini ifade etmektedir:

"Ey Hak kelâm içinde dedi **Murtezâ** seni
Bilirdi cân sıdk ile ehl-i safâ seni"[448]

"Tâbi'i fermân eder hükmüne cümle âlemi
Murtazâ hükmüne her kim tâbi'-i fermân olur"[449]

Fuzûlî, na't-ı Ali'den alınan bu beytinde gayet veciz bir ifadeyle Hz. Murtazâ'ya tâbî olan kişinin cümle âlemi kendisine tâbî kılabileceğini, dolayısıyla ancak böyle bir intisabın böyle büyük bir neticeyi müncer olacağını ifade etmektedir.

"Fâris-i meydân-ı irfândur aceb mi Râmiyâ
Âlem-i ma'nâda olsa **Murtezâya** âşinâ"[450]

Karaman Vâlîsi Mü'min Paşa vasfında söylediği bir kasidenin fahriyye bölümünden alınan bu beyitte şâir, "İrfan meydanının maharetli binicisi olan Râmî'nin mânâ âleminde bir lâkabı da Murtazâ olan Hz. Ali'ye âşinâ olmasında hayreti mûcip bir durumun olmadığını" ifade etmektedir. Çünkü mânâ âleminde Hz. Murtazâ ile âşinâ olan Râmî, ma'rifet sırrını da zaten ondan öğrenecektir.

"Medh idüp **Murtezâyı** ey Râmî
Dildeki mihrümüz 'ayân idelüm"[451]

Bir başka beytinde ise Râmî, Hz. Ali medhi ve dolayısıyla muhabbetinin gönül güneşinin parlamasına yani kalp safâsı ve temizliğine sebep olduğunu söylemektedir.

"Çâşnîdür lezzetinden ta'm-ı eşvâk-ı 'azîz
Murtezâ olmaz eger olmazsa âdem iltizâz"[452]

Murâdî mahlâsıyla şiir söyleyen Sultan III. Murad, "murtazâ" kelimesini özellikle lûgat mânâsını öne çıkartarak şiirlerinde kullanmaktadır. Yukarıdaki beytinde "Âlemde beşer mânevî lezzetlerden tadıp da mütelezziz olmadıkça râzı veya mutmain olmaz" diyen şâirin "Murtazâ"yı, Hz. Ali'nin lâkabı olarak kullandığı düşünüldüğünde ise "Ancak Murtazâ olan Hz. Ali'nin âlemde mânevî tatlarla mütelezziz olduğunu" ifade ettiği söylenebilir.

"Bu sûret âleminde câhilüz biz

---

447 İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Ankara, ts., s. 388.
448 *Hatâyî Divanı*, s. 151: "Na't-ı Ali'den"
449 *Fuzûlî Divanı*, s. 40: "Na't-ı Ali'den"
450 *Râmî Divanı*, s. 239.
451 *Râmî Divanı*, s. 503.
452 *Murâdî Divanı*, s. 89.

Velîkin müctebâ vü **murtazâ**yuz"[453]

Bu beytinde ise Murâdî, sûret âleminde câhil; fakat hakîkatta müctebâ ve murtazâ olduğunu söylemektedir. Esâsen sûret âleminde câhil olmak, sûret âleminden câhil olmak mânâsındadır ki bu ifadede sûret âlemini önemsememek anlamı mevcuttur. "Müctebâ" ve "murtazâ" ibareleriyle kendisini tanımlayan şâirin aynı zamanda Hz. Hasan ve Hz. Ali'nin meşhur lâkapları olan bu iki ibare ile Hz. Hasan ve Hz. Ali'yi telmih ettiği söylenebilir.

"Ey mürüvvet ma'deni sâhib-velâyet **Murtazâ**
V'ey Hudânın arslanı 'ayn-ı hidâyet **Murtazâ**"[454]

Ümmî Sinan'a ait "Murtazâ" redifli na't-ı Ali'den alınan bu beyitte bir lâkabı da Murtazâ olan Hz. Ali'nin mürüvvet kaynağı ve velâyet sahibi olduğu ifade edilmektedir. Şâire göre Allâh'ın arslanı olan Hz. Ali, hidâyet kaynağı ya da hidâyetin ta kendisidir.

"Ey pâdişeh-i *men ene mevlâh* Ali
Hûrşîd-i cemâl-i Ahmede mâh Ali
Bil râzî vü **Murtazâ** vü marzî kimdir
Va'llâh Aliyy u sümme bi'llâh Ali"[455]

Hz. Ali'yi bir rubâ'îsine konu eden Şeyh Galib onun, "Ben kimin mevlâsı isem" hadisinin muhatabı bir sultan ve Hz. Peygamber'in güneşe benzeyen cemâlinin ayı olduğunu söyledikten sonra, Murtazâ kelimesiyle iştikak oluşturduğu üçüncü mısrâında "râzî" ve "marzî"nin kim olduğunu sormakta ve son mırâında zaten bildiği bu suâlin cevabını yani "Murtazâ" vasfını taşımaya lâyık olan kimsenin Hz. Ali olduğu cevabını yeminle beyan etmektedir.

"Ol ki sevdâ-yı cihân-ârâya cân eyler fedâ
Murtazâdur gûyiyâ vasfı anundur *lâ-fetâ*"[456]

Seyyid Nigârî, bir Ali na'tından alınan bu beytinde, cihânı bezeyen bir sevdaya cânını feda eden kişinin "Ali'den başka yiğit yoktur" övgüsünün mazharı olan Murtazâ, yani Hz. Ali olduğunu ifade etmektedir.

"Tecellâ-yı cemâl-i şâhid-i ma'nâ-yı maksûdu
İrâe etdiren bâb-ı rızâda **Murtezâ** gördüm"[457]

Osman Şems'in bu beytini, "Mânâ âleminin görülmek istenen güzelliğinin tecellî edişini rızâ kapısında insana gösteren kimsenin, bir ünvânı da Murtazâ olan Hz. Ali olduğunu gördüm" şeklinde nesre çeviren Kürkçüoğlu, tasavvufta rızâ makamını, yine kendi ifadesiyle herşeye râzı olmak hâlini, sâlikin ulaşabileceği yüce makamların sonuncusu şeklinde tarif ederek Murtazâ lâkabının bu kavramla alâkasına dikkat çekmekte, kazâya rızânın ise kulun Allâh'a olan

---

453 *Murâdî Divanı*, s. 197.
454 *Ümmî Sinan Divanı*, 21: "Na't-ı Ali'den"
455 *Şeyh Gâlib Divanı*, 443: Na't-ı Ali.
456 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, 6. "Na't-ı Ali'den"
457 *Osman Şems Divanı'ndan Seçmeler*, s. 271.

eksiksiz muhabbetinin meyvesi olduğunu ifade etmektedir.[458] Şu halde şâire göre cemâlullâh seyri, ancak rızâ kapısında ve Hz. Ali'nin delâletiyle olacaktır.

1. Cenâb-ı Murtazâ

"Etdikde Hüdâ çihâr-yârı mevcûd
Her birine vermiş şeref-i nâ-ma'dûd
Ammâ ki **Cenâb-ı Murtazâ**dır hakkâ
Çün mısra'ı âhir-i rübâ'î maksûd"[459]

Şeyh Gālib, bu rubâîsinde Hak Teâlâ'nın çehâr-yârı yani Hz. Peygamber'in dört sevgili dostunu yarattığında her birisine sonsuz şeref bahşettiğini, fakat çehâr-yârın da dördüncüsü olan Cenâb-ı Murtazâ'nın bir rubâînin son mısrâı gibi şâirin asıl söylemek isediği söz hükmünde olduğunu ifade etmektedir. İlk üç halife arasında Hz. Ali'nin konumu ile rubâî nazım şeklinde son mısrâın diğer ilk üç mısrâya nisbetle önemi arasında bir benzerlik alâkası kuran şâirin bu konuyu rubâî nazım şekliyle söylediği bir na't-ı Ali'de işlemesi de mânidârdır.

"Sana katillik isnâd eyleyen mel'undan ehvendir
Cenâb-ı Murtazâya azv edenler katl-i Osmânı"[460]

Namık Kemâl, Midhat Paşa için söylediği mersiyeden alınan bu beyitte, Paşa için yapılan suçlamaları da hatırlatarak iki târihî iftirâ arasında benzerlik münâsebetiyle mukayese ve söz konusu iftirânın kıyaslanandan daha büyük olduğunu söyleyerek de mübâlâğa yapmaktadır. Şâire göre Midhat Paşa'nın katil olduğunu söyleyen kimse, Hz. Osman'ın şehâdetini Hz. Ali'ye yakıştırmaya çalışanlardan daha mel'undur.

2. Murtazâ Ali

"Hatâîyim al atluyum sözü şekerden datluyum
Murtazâ Ali zâtluyum gazîler dîn-i Şâh menem"[461]

Hatâyî'ye ait "gazîler dîn-i Şâh menem" redifli bir devriyeden alınan bu beyitte şâir kendisini sırasıyla Hallâc-ı Mansûr, Hz. Mûsâ ve Hz. Yûsuf olarak takdim ettikten sonra "al atlı, sözünün şekerden tatlı" olduğunu ve en nihayet "Murtazâ Ali zâtlı" olduğunu yani Hz. Ali'nin zâtî sıfatlarını taşıdığını ifade etmektedir.

"Şâh-ı Necef halîfe-i dîn **Murtazâ Ali**
Sermâye-i velâyet ü Şîr-i Hudâ Ali"[462]

Nev'î, na't-ı Ali'den alınan bu beytini, Murtazâ Ali olarak zikrettiği Hz. Ali'nin lâkap ve sıfatlarını sıralayarak oluşturmuştur. Beyte göre Hz. Ali,

---

458 Bk. *Osman Şems Divanı'ndan Seçmeler*, s. 272.
459 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 443.
460 *Namık Kemal'in Şiirleri*, s. 21.
461 *Hatâ'î Divanı*, haz. Tourkhan Gandjei, s. 22.
462 *Nev'î Divanı*, s. 184: "Na't-ı Ali'den"

türbesinin Necef'te bulunması sebebiyle Necef'in şâhı, hilâfeti sebebiyle dîn halîfesi, Allâh'ın arslanı ve pek çok tarikatın kendisine nispet edilmesi sebebiyle de velâyetin sermâyesidir.

3. Murtazâ'nın Sırrı

"**Murtazânun sırrı**dur sî-murg-ı Kāf
Ben anun bâlinde olan şeh-perem"[463]

Kaf dağında yaşayan sî-murgun Murtazâ'nın sırrı olduğunu söyleyen Aynî, kendisinin de o kuşun kanadındaki en uzun tüy olarak Ali sırrına âşinâ olduğunu ifade etmektedir.

"Erdi ana hükm-i kazâ
Dedi budur bâb-ı rızâ
Esrâr-ı feth-i Murtazâ
Bıraktı çok âsârını"[464]

Sâlih Baba ise bu kıt'asında, kaza hükmünü rızâ kapısında karşılayan Murtazâ'nın fetih sırlarının arayanlar için bir çok işaretler bıraktığını söylemektedir.

4. İlm-i Murtazâ

"Gark olur bir katrasiyle kâyinât
Bahr-i **ilm-i Murtazâ**dur ışk-ı pâk"[465]

"Işk-ı pâk" redifli gazelinden alınan bu beytinde Hayretî, bir katresi ile bütün âlemi kaplayacak kudret ve vüs'ate sahip olan tertemiz aşkın Murtazâ'nın ilim denizinden başka bir şey olmadığını ifade ederek ilim ve aşk kavramlarını Hz. Ali bünyesinde cem etmektedir.

5. Kemâl-i Murtazâ

"Kim tarîk-i Hakda cân virmiş ki bulmuş devleti
Hâsıl itmiş kurbeti bulmuş **kemâl-i Murtazâ**"[466]

Hak yolunda can veren yani şehid olan kimsenin gerçek devlete eriştiğini ifade eden Nigârî, kurbetin yani Hakk'a yakınlığın da bu şekilde tahakkuk ettiğini, esasen Murtazâ'nın kemâl mertebesini işaret eden yolun da şehadet ve kurbet menzilinden geçtiğini ifade etmektedir ki şâire göre bu yolun kemâl noktası Hz. Ali'dir.

6. Rûh-ı Murtazâ

"Tîğına n'ola yemîn eylerse **rûh-ı Murtazâ**

---

463 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 99.
464 *Salih Baba Divanı*, haz. Fehmi Kuyumcu, Ankara 1996, s. 192.
465 *Hayretî Divanı*, s. 255.
466 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 7. "Na't-ı Ali'den"

Bir gazâ etdin ki hoşnûd eyledin Peygamberi"[467]

Sultan Osman için söylediği kasidesinden alınan bu beytinde Nef'î, pâdişâhın din uğrunda verdiği mücadelesinde kılıcıyla muazzam bir muvaffakiyet gösterdiğini ve bu sebeple zülfikâr gibi efsânevî bir kılıca sahip olan Hz. Ali'nin rûhunun dahi pâdişâhın kılıcına yemin ederek itibar etmesinde şaşılacak bir şey olmadığını söylemektedir. Bu beytinde Ku'ran, tuz ve ekmek gibi silaha yani kılıca yemin etme âdetini[468] de hatırlatan şâir, Hz. Ali'nin takdîrini kazanan pâdişâhın söz konusu gazâ ile Hz. Peygamber'i de memnun ettiğini ifade etmektedir.

7. Zebân-ı Murtazâ

"**Zebân-ı Murtazâ** gûyâ olupdur dinle iy sâmi'
Hurûf-ı cifrün esrârun beyân eyler sana câmi'"[469]

Hz. Ali dilinden konuşarak cifir harflerinin esrârını beyan edeceğini söyleyen Aynî bu beytinde, keşfî ilimlerden olan cifrin Hz. Ali'ye nispet edildiğini telmih etmektedir ki bu inanışa göre cifir, Hz. Ali'ye de Hz. Peygamber'den intikal etmiştir.[470]

8. Hem-nâm-ı Murtazâ

"**Hem-nâm-ı Murtazâ** Ali Paşa ki rûz-ı rezm
Şemşîri Zülfikār-ı Aliden nişan verir"[471]

"Ali Paşa" kasidesinden alınan bu beytinde Nedim, memdûhun Hz. Ali ile aynı ismi taşımasını övgüye vesîle kılmakta, ikinci mısrâında ise Paşa'nın ismi gibi kılıcının da Hz. Ali'nin zülfikârını hatırlattığını ifade etmektedir.

"Âsâf-ı 'âlî-himem hem-nâm-ı pâk-i Murtazâ
Sâlisen sadra o destûr-ı cihân-bândur gelen"[472]

Fıtnat Hanım, Hekimbaşı-zâde Ali Paşa'yı medhettiği kasidesinden alınan bu beytinde, Murtazâ lâkabıyla zikrettiği Hz. Ali'nin ismini taşıyan Paşa'nın üçüncü defa sadâret makamına getirildiğini söyleyerek memdûhu öncelikle Hz. Ali'nin ismini taşıması sebebiyle övgüye değer görmektedir.

9. Hâk-i pây-ı Murtazâ

"Delîl ü rehber istersen Hüdâya
Yüzün sür hâk-i pây-ı Murtazâya"[473]

---

467 *Nef'î Divanı*, s. 90.

468 Bu âdet günümüzde de devam etmektedir. Bk. Ahmet Atillâ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, İstanbul 1999, s. 522.

469 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 270.

470 İsmâil Hakkı Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, haz. Ali Namlı, İmdat Yavaş, İstanbul 1997, I, 176; Daha ziyade Şiîler tarafından bu ilmin Hz. Ali ile Câfer-i Sâdık'a nisbet edildiği bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Bk. Metin Yurdagür, "Cefr", *DİA*, VII, 215-217.

471 *Nedim Divanı*, haz. Muhsin Macit, Ankara 1997, s. 18.

472 Fıtnat Hanım; *Dîvân-ı Fıtnat*, (baskı yeri ve yılı yok), s. 7.

Hakk'a vâsıl olmak, bu yolda ilerlemek isteyen kişinin Hz. Ali'nin ayağının toprağına yüzünü sürmesi gerektiğini söyleyen Leylâ Hanım, hem Hz. Ali'nin izlediği yol hususunda fikir vermekte hem de Hak yolda olanlara Hz. Ali'nin rehberliğini tavsiye etmektedir.

10. Nakd-i cân-ı Murtazâ

"Mazhar-ı lûtf-ı Hudâsın sen erenler cânıçün
Menba'-ı cûd-ı atâsın sen erenler cânıçün
Ma'den-i hilm ü hayâsın sen erenler cânıçün
Nakd-i cân-ı Murtazâsın sen erenler cânıçün
Dünyeler durdukça dur ömrün mezîd olsun mezîd"[474]

Evrenos-zâde için kaleme aldığı muhammesten alınan bu bendde Hayretî, Hakk'ın lûtfuna mazhar olan memdûhun aynı zamanda sehâvet ve edep kaynağı olduğunu söyledikten sonra onu "nakd-i cân-ı Murtazâ" olarak medhetmekte ve dua etmektedir. Nakd-i cân ise en kıymetli şey demektir.

11. Murtazâ-heybet

"O şâh-ı **Murtazâ-heybet** ki birden müstezâd eyler
Kemâl-i lûtf-ı tab'ı niçe beyt-i şa'b u düşvârı"[475]

Sultan Selim'e ithaf ettiği bir kasideden alınan bu beyitte Şeyh Galib, kudreti ve mahâreti yönüyle pâdişâhı, Hz. Ali benzetmektedir.

12. Murtazâ-sîret

"Himmeti 'âli müeyyed **Murtazâ-sîret** kim ol
Himmetinde çöpçe yokdur mülket-i Osmân ana"[476]

Ahmed-i Dâ'î, Emir Süleyman kasîdesinden alınan bu beyitte himmeti yüce pâdişâhı, Hz. Ali ahlâkına sahip olması münâsebetiyle medhetmektedir.

"Vezîr-i **Murtazâ-sîret** Ali Paşa ki pâyına
Ederdi secde ger olaydı elçî-i Acem nâzik"[477]

"Şayet Acem elçisi nâzik bir kimse olsaydı, Hz. Ali ahlâkına sahip Ali Paşa'nın ayağını öperdi" diyen Nef'î, kasideleri dışında sadece "nâzik" redifli ve yine mehdiye türündeki i bu gazelinde övülen ile isim benzerliği münasebetiyle Hz. Ali'yi zikretmektedir.

---

473 Leylâ Hanım; *Dîvân-ı Leylâ Hanım*, (baskı yeri ve yılı yok), s. 10.
474 Hayretî Divanı, s. 87.
475 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 72.
476 *Ahmed-i Dâ'î Divanı*, I, 77.
477 *Nef'î Divanı*, s. 313.

13. Murtazâ-şân

"Meydâna girip bilâ-tereddüd
Dermiş o dilîr-i **Murtezâ-şân**
Ölmekten olur muyum hirâsân
Ölmek için eyledim tevellüd"[478]

Muallim Nâci'nin meşhur Arap kahramanlarından 'Amr b. Ma'addî Kerb medhiyesinden alınan bu kıt'ada memdûh, şöhreti yönüyle Hz. Ali'ye benzetilmektedir. Bu yürekli kişi, savaş meydanına tereddüt etmeksizin girerek ölmekten korkmadığını, zaten bu dünyaya ölmeye geldiğini söylermiş.

B. HAYDAR

Haydar ya da Haydere, Hz. Ali'nin lâkaplarındandır.[479] Hz. Ali'nin arslan mânâsındaki bu lâkabı telâffuz edildiğinde hâsıl olan tesir sebebiyle yani hem kudret hem de cesareti hatıra geldiği için Hz. Ali'yi tanımlama hususunda şâirlere ilham kaynağı olmuş ve bu lâkap şiirlerde çok defa Hz. Ali'nin ismi gibi kullanılmıştır.

"Bu hayât-ı câvidânî sözlerin
Dinlegil **Haydar** dilinden söylerem"[480]

Sözlerinin sonsuz bir hayat bahşettiğini ifade etmek veya sonsuzluğa dair sözlerine dikkat çekmek için "Dinle, bu sözler Haydar olan Hz. Ali'nin dilindendir" diyen Karamanlı Aynî, "Haydar dilinden söylemek" ifadesi ile de hem Hz. Ali'den naklen konuştuğunu hem de Hz. Ali adına konuştuğunu îmâ etmektedir.

"Ya'ni gül-i gülzâr-i cân **Hayder** imam-ı mü'minân
Ol kim anadır bî-gümân miskin Fuzûlî bir gedâ"[481]

---

478 *Muallim Nâci'nin Şiirleri*, s. 282.

479 Hz. Ali'nin bazı savaşlarda "Annem beni Haydere olarak isimlendirdi" diyerek kendisinin takdim ettiği nakledilmektedir. Bk. İbn Cevzî, *Keşfü'n-nikab ani'l-esmâ ve'l-elkāb*, I, 172-173; İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâga*, I-II, 12; Gölpınarlı da Hayber gazasında meşhur savaşçı Merhab ile karşılaştığında Merhab'ın şiir (recez) ile meydan okumasına karşılık Hz. Ali de cevâbî şiirinde annesinin Hak'dan aldığı ilham ile kendisine "Haydere" ismini verdiğini ifade ettiği bilgisine yer vermektedir. Bk. Gölpınarlı, *Mü'minlerin Emîri Hazret-i Ali*, s. 38-39; Haydere arslanın isimlerindendir. Bk. Fuad Sâlih, *Mu'cemü'l-elkāb*, s. 96. *Lisânü'l-Arab*'da ise Hz. Ali'nin "Annem bana Haydere ismini verdi" mısrâı ile başlayan recez nakledilmekle birlikte Hz. Ali'nin bu şiirde "Esed" ismini kastederek kafiyeye uyması için aynı mânâya gelen "Haydere" ismini zikrettiğine dair bir açıklama mevcuttur. Ayrıca "haydar" kelimesinin anlamına dair İbnü'l-A'râbî'den nakledilen bir değerlendirmeye göre, "arslanlar arasındaki hayderenin, insanlar arasında melik'e teşbih edildiği" yönündedir, yani "haydere", lider kral anlamında bir kelimedir. Bk. İbn Manzûr, "hdr" md., *Lisânü'l-Arab*, IV, 174; İbn-i Arabî'nin bu yorumuna aynen yer veren Zebîdî, Haydar sıfatının boynu kalın ve pazuları güçlü kimse için kullanıldığını nakletmektedir. Bk. *Tâcu'l-'arûs*, X, 557; Ayrıca bk. Muhammed Reyşehrî, *Mevsû'atü'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib*, I, 76-79.

480 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 102.

481 *Fuzûlî Divanı*, s. 44: "Na't-ı Ali ve Sitâyiş-i Eimme-i İsnâ Aşer'den"

Fuzûlî, na't-ı Ali'nin bu son beytinde mü'minlerin imâmı ve canların gül bahçesinin gülü olarak tavsif ettiği Hz. Ali'ye her dâim ve hiç şüphesiz kul, köle olduğunu ifade etmektedir.

"Mihrini mühr etmişem ben sînem içre **Hayderin**
Cân ü dilden çâkeriyem sıdk ile ol serverin"[482]

Haydar'ın yani Hz. Ali'nin mihri ile yani ona duyduğu muhabbetle sînesini mühürlediğini söyleyen Hatâyî, sînesinde taşıdığı bu alâmet ile de Hz. Ali'ye olan bağlılığındaki samimiyet ve sadâkati herkese îlân ettiğini ifade etmektedir.

"Nişânum depreşür benzer nişâne ola bu dünyâya
Anun müjgân ü kaşı **Haydarun** tîr ü kemânından"[483]

Beytinde Hayâlî, şekil yönüyle sevgilinin kirpiğini Hz. Ali'nin ok ve yayına benzetmektedir. Şâire göre sevgilinin yay gibi kavisli kaşı ve ok gibi keskin kirpikleri, Haydar'ın oku ve yayından bir alâmet taşımaktadır.

"Hâk-i pâyından getür hicrân eline armağan
Hayretîye **Haydarun** billâhi ey bâd-ı şimâl"[484]

Ayrılık acısı çektiğini söyleyen Hayretî, Hz. Ali'ye duyduğu hasretini dindirmek üzere onun ayağı toprağından getirmesi için şimal rüzgârına ısrar etmektedir.

"Geh görirem Hayderîyem Hayderî
Geh görirem Hayberîyem Hayberî"[485]

Beytinde Seyyid Seyfullâh, Haydar ve Hayber kelimeleri arasındaki ses benzerliğini de kullanarak "Hayderîyem" ibaresiyle kendisini Hz. Ali'ye nispet etmekte, Hz. Ali'nin Hayber fethi sebebiyle zikrettiği anlaşılan "Hayberîyem" ibaresiyle de bizâtihî Hayber fâtihi Hz. Ali olduğunu ifade etmektedir.

"Nasîri Hak zahîri Fahr-i âlem yâveri **Haydar**
Mu'îni kutb-ı Rûmî pâsbânı gavs-i Geylânî"[486]

Sultan V. Murad kasîdesinden alınan bu beytinde Yenişehirli Avni, Hak Teâlâ, Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin pâdişâhın yardımcısı, Mevlânâ ve Abdülkādir Geylânî hazretlerinin de pâdişâhın hem yardımcısı hem de koruyucusu olduğunu söylemekte veya böyle olması için duâ etmektedir. Beyit, kasîdenin duâ bölümünden alındığı için de ikinci ihtimal, yani şâirin bütün bu tasviri övgü maksadıyla değil de duâ ve temennî maksadıyla dile getirmiş olduğu anlaşılmaktadır.

---

482 *Hatâyî Divanı*, s. 160.
483 *Hayâlî Bey Divanı*, s. 320.
484 *Hayretî Divanı*, s. 297.
485 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 141
486 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 487.

"**Haydarâne** böyle izhâr itmeseydi savletün
İltikām itmişdi cism-i devleti birkaç kilâb"[487]

Yenişehirli Avnî, Midhat Paşa kasîdesinden alınan bu beytinde kudretini izhar etmesi yönüyle memdûhu Hz. Ali'ye benzetmektedir. Şâire göre Midhat Paşa şayet Hz. Ali gibi davranarak kudretini göstermeseydi, devleti birkaç köpek parçalayarak çoktan yok etmiş olacaklardı. Beyitte ayrıca "savlet", "iltikam" ve "kilâb" kelimeleriyle tenâsüb sağlamak için şâirin "Haydar" kelimesini tevriyeli kullandığı anlaşılmaktadır.

"İki âlemde bize râh-nümâ **Haydardır**
Rûz-ı mahşerde mu'în-i zu'afâ **Haydardır**"[488]

Leylâ Hanım, "Haydardır" redifli gazelinin matlâında Hz. Ali'nin her iki âlemde doğru yolu göstereceğini ve mahşer günü de güçsüzlerin yardımcısı olacağını ifade etmektedir.

"Bir meâlî cihânîdir **Haydar**
Özge Hârûn-ı bî-muâdildir
Buna lâzım değil delîl-i diğer
Ente minnî güvâh-ı âdildir"[489]

Muallim Nâci, âlemin mânâsı olarak takdim ettiği Hz. Ali'nin emsalsiz Hârun'a benzediğini ve bu duruma Hz. Peygamber'nin Hz. Ali ile ilgili olarak "Sen bendensin" buyurmasının kâfî bir delil teşkil ettiğini ifade etmektedir.

"Ben ki Tâhir bende-i feyz-âşnâ-yı **Hayderim**
Hâk-i pâ-yı çâr-ı yârim can-fedâ-yı **Hayderim**
Bir velâ-perver gulâm-ı mültecâ-yı **Hayderim**
Dâimâ bu yolda cûyâ-yı 'atâ-yı **Hayderim**
Dûzah-ı firkatte koyma yandım îmânım Ali
Kevserin sâkîsisin kandır beni cânım Ali"[490]

Tâhirü'l-Mevlevî, müseddes nazım şekliyle söylediği na't-ı Ali'den alınan bu bendde "Haydar" lâkabıyla zikrettiği Hz. Ali'nin feyzine âşinâ bir bende olduğunu, Peygamberimiz'in dört yârinin zaten ayağının toprağı olduğunu, Hz. Ali yoluna canını fedâ ettiğini, esasen Hz. Ali'ye sığınmış bir köleden başka bir şey olmadığını ve bu yolda daima Hz. Ali'nin lûtuf ve ihsânını aradığını söylemektedir. Her bend sonunda tekrar ettiği beyitte ise Hz. Ali'nin, kendisini ayrılığın getirdiği cehennemde bırakmamasını istemekte ve kevser sâkîsi olduğu için de onu kevsere kandırarak bu cehennemden kurtarması niyâzında bulunmaktadır.

" 'Tohm-ı Hû'dan **haydar**ım var sabr evinde beslerim
Dahi **şâb**dır nev-civânım **pehlivan** olsun da gör"[491]

---

487 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 509.
488 *Leylâ Hanım Dîvânı*, haz. Mehmet Arslan, 256: "Na't-ı Ali'den"
489 *Muallim Nâci'nin Şiirleri*, 291.
490 *Dîvançe-i Tâhir*, s. 40: "Na't-ı Ali'den"
491 *Salih Baba Divanı*, 63.

Seyr ü sülûka dair husûsî inceliklerin müridlere işârî bir dille anlatıldığı Salih Baba'ya ait bir gazelden alınan bu beyitte şâir, "Hû" tohumundan bir haydarı olduğunu, bu haydarı sabır evinde beslediğini; henüz genç olan bu delikanlının yetişerek pehlivan olduğunda asıl mârifetinin ortaya çıkacağını ifade etmektedir. *Divanı* neşre hazırlayan Fehmi Kuyumcu'nun beyitteki "haydar" kelimesini küçük harfle tesbit etmiş olması, kelimenin sadece lûgat mânâsıyla zikredilmiş olduğunu ihtâr etmekle birlikte beyitte "haydar" kelimesi gibi "şâb" ve "pehlivan" kelimeleri de Hz. Ali'yi hatıra getirmektedir. Ayrıca konu bütünlüğüne sahip olan bu şiirin bir sonraki beytinde "zülfikâr-ı Haydar" ibaresi yer almaktadır[492] ki bu da beyitteki "haydar"ın Hz. Ali'yi işaret etmesi ihtimalini kuvvetlenmektedir. Ancak bütün bu verilerden yola çıkarak şâirin gerçek maksadını ortaya koymak mümkün görünmemektedir. Netice itibarıyla tasavvufî bir remiz olan "tohm-ı Hû" ibaresi ile başlayan bu beyitte Hak Teâlâ'yı "Hû" diyerek zikretmenin fazilet ve tezâhürü üzerinde durulduğu söylenebilir.

1. Hazret-i Haydar

"Pâdşeh **Hazret-i Haydar** gibi mağbût-ı mülûk
Vükelâ muktedâ-i meslek-i ashâb-ı kirâm"[493]

Şeyhülislam Sâdeddin Efendi vasfında söylediği bir kasidesinden alınan bu beytinde Yenişehirli Avnî, memdûhun yaşadığı zamanı tasvir ederken Hz. Ali'ye benzettiği devrin pâdişâhına bütün hükümdarların gıpta ettiğini söylemekte, vekilleri ise itaat ve ictihad hususunda ashâb-ı kirâmın yolunu tâkip etmeleri sebebiyle övmektedir.

"Pür-güherdir Nâciyâ her bir sözün bilmem neden
Yoksa zât-ı **Hazret-i Haydar** mı üstâdın senin"[494]

Muallim Nâci, bir gazelinden alınan bu beytinde her bir sözünün mücevher kıymetinde olduğunu söyledikten sonra bu muvaffakıyetin ancak Hz. Ali'ye talebe olmakla izah edilebileceğini ifade ederek san'atı ile iftihar etmektedir.

2. Cenâb-ı Haydar

"Hikmet ne denlü mücrim ü kem-kadr ise yine
Bâb-ı **Cenâb-ı Haydere** mensubdur gönül"[495]

Beytinde Hersekli Ârif Hikmet, her ne kadar günahkâr ve değersiz de olsa gönlünün Cenâb-ı Haydar'ın kapısına bağlı olduğunu söylemektedir. Şâire göre bu mensubiyet onun değerini yüceltecektir.

"**Cenâb-ı Haydara** pey-rev olup dembeste ol Mecdî

---

492 "Himmet-i pîrimle çeksin zülfikār-ı Haydarı / Açılıp meydân-ı vahdet imtihan olsun da gör" beyti için bk. *Salih Baba Divanı*, s. 63.
493 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 505.
494 *Muallim Nâci'nin Şiirleri*, 308.
495 *Hersekli Ârif Hikmet Divanı*, 263.

Gönül yandıkça aşkın mâcerâsı artar eksilmez"[496]

Abdülaziz Mecdî, gönlüne Hz. Ali'ye tâbî olması telkîninde bulunmaktadır. Hz. Ali'ye tâbî olan, onun kapısında nefesini tutarak varlığından geçen gönül bu intisâb ile yanmaya devam ettikçe aşkın derecesi eksilmeden artacak, yükselecektir.

3. Haydar Ali

"Habîbin yâri kim **Hayder Ali**dir
Cemâlinde kemâlin müncelîdir"[497]

Osman Şems, bir münâcâtından alınan bu beyitte Haydar Ali olarak zikrettiği Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in dostu olduğunu ve onun cemâlinde Hak Teâlâ'nın kemâlinin tecellî ettiği ifade etmektedir.

"Ey Fâtih-i Hayber Ali
V'ey melce-i ahkar Ali
Kerrâr hem **Hayder Ali**
Mevlâ-yı her Kanber Ali
Ey sâki-i kevser Ali
Dâmâd-ı Peygamber Ali"[498]

Leylâ Hanım, bir na't-ı Ali'de Hz. Ali'yi Hayber fâtihi, düşkünlerin sığınağı, Kerrâr, Haydar ve Kanber'in efendisi olarak tanımlamaktadır. Şâir ayrıca her bend sonunda Hz. Ali'nin aynı zamanda kevser sâkîsi ve Hz. Peygamber'in dâmâdı olduğunu tekrar etmektedir.

"Ey şeh-i düldül-süvâr u mâlik-i Kanber Alî
Şîr-i merdân-ı Hudâ ey fâtih-i Hayber Alî
Ey zâhir-i bî-kesân u âcizân **Hayder Alî**
Neş'e-i feyzim amân ey sâkî-i Kevser Alî
El-ataş yandım yetiş dâmâd-ı Peygamber Alî"[499]

Ahmed Remzi Dede bu bendde Kanber'in sahibi, Hayber fâtihi, âcizlerin ve kimsesizlerin yardımcısı olarak tanımladığı Hz. Ali'yi diğer lâkap ve sıfatları yanında Hayder Ali lâkabıyla da zikretmekte ve her bend sonunda Hz. Ali'nin kevser sâkîsi ve Peygamber dâmâdı olduğunu tekrar ederek istimdâd etmektedir.

4. Haydariyyet

"Bu zu'ma düşdü münkirler ki himmet kalmamış aslâ
Cihânda merd-i ma'nâ şîr-i savlet kalmamış aslâ
Gürûh-ı evliyâda zerre kudret kalmamış aslâ
Sanırlar hâşe li'llah hîç kerâmet kalmamış aslâ
Budur sohbetleri kim **Haydariyyet** kalmamış aslâ

---

496 *Abdülaziz Mecdî Divanı*, s. 1.
497 *Osman Şems Divanı'ndan Seçmeler*, s. 72.
498 *Dîvân-ı Leylâ Hanım*, s. 8-9: "Na't-ı Ali'den"
499 Hasibe Mazıoğlu, *Ahmet Remzi Akyürek ve Şiirleri*, Ankara 1987, s. 84: "Na't-ı Ali'den"

Geçen pîrânın ervâhında kuvvet kalmamış aslâ

Yetiş ey seyf-i meslûl-i tarîkat şîr-i Yezdânî
Erenler pîşvâsı Hazret-i Sultân-ı Dîvânî"[500]

Bu devirde inkârcılar hemen her sohbetlerinde himmetin yok olduğu, mânâ erinin kalmadığı, Allah dostlarında zerre miktar kudret ve keramet bulunmadığı ve hattâ bu dünyadan göçen evliyâullâha, tarikat pirlerine dil uzatarak onların ruhlarında da kuvvet ve "Haydariyyet" kalmadığını söylemelerinden şikâyet eden Şeyh Galib, bütün bu umutsuz zanları ortadan kaldırması için tarikatın kından çekilmiş kılıcı ve erenlerin önderi olarak tanımladığı Sultan Dîvânî'den istimdâd etmektedir. Yukarıdaki bendde zikri geçen "Haydariyyet" baresi, yalnızca lûgat mânâsıyla değerlendirildiğinde arslanca tavır sergilemeyi ifade etmekte, Hz. Ali'nin Haydar lâkabı olarak düşünüldüğünde ise onun gibi olmayı ifade etmektedir. Evliyâullâha ait hususiyetleri sıraladığı bendde bu ibareyi zikreden şâirin bu kavramı Hz. Ali'nin tasavvufî yönünü ifade maksadıyla, yani bir velâyet husûsiyeti olarak zikrettiği anlaşılmaktadır. Şâir aynı terci'-bend içerisinde bu mânâyı "Haydarlık" şeklinde ve bu defa memdûhun bir hususiyeti olarak tekrar etmektedir:

"Niyâm-ı bâtınından zülfikârın âşikâr eyle
Toğup hurşîd-veş deycûr-ı küfrü târümâr eyle
Yine **Haydarlığın** isbât edip bir kârzâr eyle
Bozulmuş çâresiz askerlere lutfun hisâr eyle
Bizi pür-zahm eyleyen nefs-i habîsi zahmdâr eyle
İnâyet vaktidir bir tesliyet himmet-nisâr eyle

Yetiş ey seyf-i meslûl-i tarîkat şîr-i Yezdânî
Erenler pîşvâsı Hazret-i Sultân-ı Dîvânî"[501]

Sultan Dîvânî'nin, bâtın kınında gizlenen zülfikârı âşikâr etmesi, güneş gibi doğarak küfrün sebep olduğu karanlığı ortadan kaldırması, Haydarlığını yani Hz. Ali gibi olduğunu göstererek savaşması, çaresiz askerleri lûtfu kalesinde muhafaza etmesi ve habis nefsin tasallutundan ümmeti kurtarmasını isteyen, daha doğrusu bu meyandaki temennîlerini dile getiren Şeyh Galib, tarikatın kından çekilmiş kılıcı ve erenlerin lideri olarak tanımladığı Sultan Dîvânî hazretlerinden ayrıca inâyet, tesliyet ve himmet beklediğini ifade ederek istimdâd etmektedir.

5. Haydar aşkına

"Vâsıl-ı kurb-ı Hudâ ola **be-aşk-ı Hayder**
Bize tâ mahşere dek hem vire sabr-ı Eyyûb"[502]

Leylâ Hanım, bir münâcâtından alınan bu beytinde Hz. Ali aşkını Hakk'a iltică ve kurbiyyet hususunda vesîle kılmakta ve mahşerde tahakkuk edeceğini düşündüğü vuslat vaktine kadar bekleyebilmek için de Hz. Eyyüb sabrı temennî

500 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 170.
501 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 169-170.
502 *Dîvân-ı Leylâ Hanım*, s. 15.

etmektedir. Şâir bir başka beytinde Hz. Ali aşkını cehennem azâbından kurtulmak için vesile kılmaktadır:

"Nâr-ı şiddetden emîn eyle **be-'aşk-ı Haydar**
Dûzâha yakma kerem eyle kulun Leylâyı"[503]

"Bu yola **Haydar aşkına** merdâne gel merdâne gel
Şebîr ü şîr aşkına vicdâne gel vicdâne gel"[504]

Beytinde Müştak Baba, Hz. Ali aşkı için yola mertçe girmek; Hz. Hasan ve Hüseyin aşkı için ise ise vicdanlı olmak hususundaki ısrarlı davetini dile getirmektedir.

6. Cemâl-i Haydar

"Peyker-i Şâh-ı velâyet vechi olmuş gûyiyâ
Dost tecellî kıldı uşşâka **cemâl-i Hayderi**"[505]

Salacıoğlu, mürşidi Bandırmalı-zâde Hâşim Baba'nın vechini Şâh-ı velâyet efendimizin mâh-cemâline benzetmektedir. Bunun da sebebi, sanki Hak Teâlâ'nın gerçek âşıkların vechine Hz. Ali'nin cemâli şeklinde tecellî etmesidir.

7. Feyz-i Haydar

"Derd ile âl-i Resûlullâha kıldık iktidâ
Feyz-i Hayder pertev-i necm-i hidâyettir bize"[506]

"Biz bir kere Rasûlullâh (s.a.v.)'in evlâdına uyduk, onlara aşk ile tâbî olduk" diyen Nâmık Kemâl'in mısrâı, artık bundan sonra "Hz. Ali'den aldığımız feyz, bizim hak yolu gösteren kılavuz yıldızımızdır" düstûru ile tamamlanmaktadır. Lûgatta suyun akıp taşması anlamına gelen feyz, tasavvufî ıstılah olarak sâlikin çalışma ve çabası söz konusu olmaksızın kalbine Allah tarafından herhangi bir husûsun verilmesi[507] demektir ki Nâmık Kemâl ve arkadaşları da bu beyitte ancak Hz. Ali'nin feyzi ile doğru yolu bulacaklarını ifade etmektedirler.

8. Hâl-i Haydar

"Her ilim noktada ve nokta menem didi Ali
Nokta sırrı içre anla **hâl-i Haydar** gizlidür"[508]

---

503 *Leylâ Hanım Dîvânı*, haz. Mehmet Arslan, s. 182.
504 *Müştâk Baba Divanı*, s. 179.
505 *Salacıoğlu Divanı*, s. 205.
506 Namık Kemal'in Şiirleri, 104: Namık Kemal'in Leskofçalı Galib Bey, Hersekli Ârif Hikmet Bey ve Memdûh Paşa ile birlikte söylediği gazelden alınan bu beyitte birinci mısrâ Nâmık Kemâl'e, ikinci mısrâ Leskofçalı'ya aittir.
507 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 179.
508 *Cemâlî Divânı*, s. 169.

Hz. Ali'ye isnâd olunan "Ben *bâ*nın altındaki noktayım" sözünü birinci mısrâında telmîh eden Cemâlî, ikinci mısrâında ise bu sözü kısmen şerhederek nokta sırrının içerisinde Hz. Ali'nin hâlinin gizli olduğunu ifade etmektedir. Hâl ise Allâh'ın bir lûtfu olmak üzere insanın irade ve çabası olmaksızın kalbe dolan mânâları[509] tanımlayan bir tasavvuf ıstılâhıdır. Ekseriyetle sır mefhumu ile birlikte zikredilen Hz. Ali'nin bu sözünde şâir, Hz. Ali'nin hâlinin de gizli olduğunu ve bu mânâya nüfûz etmek isteyenin nokta sırrına âşina olması gerektiğini vurgulamaktadır.

9. Lûtf-ı Haydar

"Dedim târîh-i mîlâdını Gâlib
Muhammed Kudretullâh **lûtf-ı Haydar**"[510]

Şeyh Galib, Yenikapı mevlevîhânesinin aşçıbaşısı Şerif Ahmed Dede'nin oğlu Muhammed Kudretullah'ın velâdeti için söylediği târihte, söz konusu çocuğu Hz. Ali'nin bir lûtfu olarak gördüğünü ifade etmektedir.

10. Misl-i Haydar

"Asker-i nefsi tâlân eyle gider bîgâneyi
Bu vücûdun hânesine **misl-i Haydar** ol yüri"[511]

Varlık hânesine Haydar gibi cesaretle yürüyerek nefsin emrindeki askerleri dağıt, yabancıları uzaklaştır tenbihinde bulunan Ümmî Sinan, esâsen nefsi kendisine bulaşan kir ve pastan arındırarak onu emmâre mertebesinden mutmainne mertebesine yükseltmek ve rûhu mânevî kirlerden arındırmak[512] şeklinde tanımlanan nefis tezkiyesini bu beytinde konu etmektedir. Nefisle mücadele hususunda ise "misl-i Haydar" ibaresiyle Hz. Ali'yi örnek gösteren şâir, onun gibi olmayı telkin ve tavsiye etmektedir.

11. Nakd-i Haydar

"Gelmemişdür Evrenosîlerde sence evren er
Nakd-i Haydarsın vilâyetde bu gün ey şîr-i ner
Bir zebûnundur senün bu ejdehâ-yı heft-ser
Sâhib-i seyf ü kalemsin pür-hünersin pür-hüner
Dünyeler durdukça dur ömrün mezîd olsun mezîd"[513]

Hayretî, Evrenos-zâde medhiyesinden alınan bu bendde memdûhun Evrenosoğulları arasında yegâne olduğunu, vilâyetin "nakd-i Haydar"ı olarak bir erkek arslana benzediğini, yedi başlı ejderhanın onun karşısında âciz ve güçsüz kalacağını söyledikten sonra onun hem kalem hem de kılıç sahibi hünerli bir devlet adamı olduğunu dile getirmekte ve ömrünün uzun olması için duâ etmektedir. Evrenos-zâde'yi "nakd-i Haydar" ibaresiyle, yani Hz. Ali'nin serveti

509 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 203.
510 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 144
511 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 255
512 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 491.
513 *Hayretî Divanı*, s. 87.

olarak tanımlayan Hayretî, aynı şiir içerisinde bu övgü ibaresini ikinci defa kullanmaktadır.[514] Ayrıca bendin tamamında memdûh, "şîr-i ner", "sâhib-i seyf ü kalem" gibi Hz. Ali'yi hatırlatan ifadelerle övülmektedir.

"Koysun erbâb-ı mahabbet intizâr-ı mahşeri
Bunda gelsin sîne-i âşıkda görsün dilberi
Dinle Gālib bak ne der ol vakt **nakd-i hayderi**
Şâhid-i Mevlevîyim ârifim gelsin beri
İsteyen sırr-ı Hüdâyı men Hüdâyî-zâdeyim"[515]

Şeyh Galib, Şâhidî Dede'nin gazelini tahmis ederken onu "nakd-i Hayder" olarak tanımlamaktadır. Her ne kadar metni neşre hazırlayan "hayder" kelimesini küçük harfle tespit etmişse de Hayretî örneğinde olduğu gibi Hz. Ali'nin akçesi ya da sermayesi mânâsındaki bu ibarenin övgü sadedinde kullanıldığı bilinmektedir. Muhabbet ehlini, mahşeri beklemeyi bırakarak âşığın sînesindeki güzeli görmeye davet eden Şeyh Galib, "nakd-i Hayder" olan Şâhidî Dede'nin o vakit, "Mevlevîliğin Şâhid'iyim, ârifim, Hüdâyî-zâde'yim; Hakk'ın sırrını öğrenmek isteyen bana gelsin" davetini dile getirmektedir.

12. Na'ra-i Haydar

"Aceb gavgâya düş oldum bu şeb seyrân-ı Hakdır Hak
Uruldı **na'ra-i Hayder** bu meydân-ı Hakdır Hak"[516]

Sûzî, Hak seyrinde acâib bir kavgaya şahit olduğunu ifade ettiği bu beytini, Hak meydânında Haydar na'rası vurulduğunu söyleyerek tamamlamaktadır. Hak seyrinde Haydar na'rası, şâirin beyitteki tavsifi dikkate alındığında "Hak" esmâsı zikrinin tezahürü gibi anlaşılmaktadır. Öyle ki Hak ismi, Hz. Ali'nin dilinden okunduğunda müsemmâ fetholacak, sırlar âşikâr olacaktır.

13. Nesl-i Haydar

"Cennet-i kûyunda kevser içdiler iller kamu
İy 'alâ-dil n'ola içse **nesl-i Haydar** şerbetün"[517]

Karamanlı Aynî, Cem Sultan için söylediği bir kasidesinden alınan bu beyitte herkesin, yüce gönüllü olarak tanımladığı memdûhun cennete teşbih ettiği mekânında kevseri tattığını söyledikten sonra bu nimetin Hz. Ali neslinden de esirgenmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Şâir böylece hem Hz. Ali soyundan geldiğini hem de Cem Sultan'a yakın olmak temennîsini vurgulamaktadır. Beyitte ayrıca cennet, kevser ve Haydar kelimelerinin tenâsübü, Hz. Ali'nin kevser sâkîsi olacağını hatırlatmakta, "kevser" ve "nesl-i Haydar" ibareleri de Kevser sûresinde

---

514 Bir önceki bend: "Mazhar-ı lûtf-ı Hudâsın sen erenler cânıçün / Menba'-ı cûd-ı atâsın sen erenler cânıçün / Ma'den-i hilm ü hayâsın sen erenler cânıçün / **Nakd-i cân-ı Murtazâsın** sen erenler cânıçün / Dünyeler durdukça dur ömrün mezîd olsun mezîd" bk. *Hayretî Divanı*, s. 87.

515 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 200.

516 *Dîvân-ı Sûzî*, s. 101.

517 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 114.

yer alan "kevser" kelimesinin sûfilerce "Hz. Peygamber'in evlâdı", yani "nesl-i Haydar" şeklinde yorumlanmasını hatıra getirmektedir.[518]

14. Sâye-i Haydar

"Sâye-i Hazret-i Haydarda olub âsûde
Zâdehu'llâhu te'âlâ ve tekaddes şerefâ"[519]

Tâhirü'l-Mevlevî'nin şâir Eşref Paşa'nın vefâtına düştüğü tarih manzûmesinde söz konusu şâirin Ehl-i beyt muhibbi olduğu, dolayısıyla âl-i abânın şefâatine mazhar olacağı vurgulandıktan sonra Hz. Ali'nin gölgesinde dinlenmesi ve Hak Teâlâ'nın şerefini yüceltmesi hususunda duâ içeren bu tarih beyti gelmektedir. Eşref Paşa esâsen Ehl-i beyt muhabbeti ile temeyyüz etmiş bir şahsiyettir. Hattâ şâirin bu yönüyle ilk şiirlerinde Ehl-i beyt muhabbetine daha fazla yer verdiği bilinen Nâmık Kemâl'i de etkilediği söylenmektedir.[520] Dolayısıyla Tâhirü'l-Mevlevî'nin Eşref Paşa için dile getirdiği "sâye-i Haydar'da âsûde olmak", yani Hz. Ali'nin gölgesinde bulunmak temennîsi, eşref Paşa'nın temâyülüne de son derece uygun düşmektedir.

15. Semiyy-i Haydar

"Üftâdelik kâr idüp elim al yâ mededî
Yâ Şâh-ı **semiyy-i Haydarî** yâ Aliyy-i Dıhlevî"[521]

Seyyid Nigârî, "semiyy-i Haydarî" diyerek tebcîl ettiği Aliyy-i Dıhlevî'den istimdâd etmekte ve bu şahsın Hz. Ali'nin ismini taşımasını da istimdâdı için âdetâ vesile kılmaktadır.

16. Ser-i Haydar

"Gitti bırakıp goncaların hâr arasında
Döndü güle hûn ile **ser-i Haydar** ü Merdân"[522]

Muallim Nâcî, Hak Teâlâ'nın *Lâ yüs'el* olup esrârının akıl ile idrak edilemeyeceğini anlattığı bir terkib-bendde, Hz. Ali ve evlâdının izâhını imkânsız gördüğü elîm mâcerasını da örnek olarak göstermektedir. Hz. Ali'nin goncaya teşbih ettiği evlâdını dikenler arasında bırakarak âhirete intikal ettiğini söyleyen şâir, mübarek başından akan kanların onun başını güle çevirdiğini söyleyerek Hz. Ali'nin başından yaralanmak sûretiyle şehid olduğunu telmîh etmektedir.

---

518 Kevser'i, "İlim, irfan, imân, aşkullâh ve aşk-ı Resûlullâh, nesl-i Peygamber, evlâd-ı Resûl, cennette akan ırmak, aşk, maddî ve mânevî çokluk, kalabalık nesil, pek çok, İslâm, nübüvvet, nesl-i pâk-i Peygamberî ve onlara vâris olanlar" şeklinde açıklayan Safer Baba, Sâki-i kevserin de Hz. Ali olduğunun söylemektedir. Bk. *Tasavvuf Terimleri*, s. 163.

519 *Divançe-i Tâhir*, s. 80.

520 Âlim Kahraman, "Eşref Paşa", *DİA*, 475-476.

521 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 222.

522 *Muallim Nâci'nin Şiirleri*, s. 37.

17. Sırr-ı Haydar

"Emân yolında ol sâlik mürîd-i **sırr-ı Haydar** ol
Sakın iblîsi şeyh itme sakın olma ana hannâs"[523]

Hakk'a ilticâyı tavsiye ettiği sâlikin aynı zamanda Hz. Ali'nin sırrını talep etmesini söyleyen Aynî, iblisi mürşit edinerek iblise hannâs olmamak gerektiği telkîninde bulunmaktadır. Hannâs ve iblis olarak ayrı ayrı zikrettiği şeytanın karşısına bunlardan emin olmak için emân yolu ve Hz. Ali sırrını getiren şâir, Hz. Ali'nin sırrına tâlip olmanın bu kötü etkiye mânî olacağını îmâ etmektedir. Emân yolu ile birlikte zikredilmesinden başka Ali sırrına dair beyitte başka bir tavzîh bulunmamaktadır.

"Bil beni âlemde **sırr-ı Haydar**em
Gar-ı kayyûmun içinde ejderem"[524]

Bir devriyenin matlâında Aynî, kendisini hem âlemde Hz. Ali'nin sırrı ve hem de kayyûm mağarasının içindeki canavar olarak takdim etmektedir.

"Hatâyîdür mevâlî **sırr-ı Hayder**
Şehi Hak bilmeyen düşmanımızdır"[525]

Bu beyitte kendisini mevâlî yani köle olarak tanımlayan Hatâyî, aynı zamanda Hz. Ali'nin sırrı olduğunu ifade etmektedir. İkinci mısrâında yine Hz. Ali'yi işaret etmek üzere zikrettiği anlaşılan "Şeh"i, Hak veya hakikat bilmeyenlere düşman olduğunu îlân eden Hatâyî, kısacası hem kul, hem de sırr-ı Haydar'dır; Hz. Ali'yi Hak bilenler onun dostu, bunu kabul etmeyenler ise düşmanıdır.

"Oldı bil vâsıl-ı **sırr-ı Haydar**
Kim ki derd ile bugün yâ Hayy der"[526]

Bursevî ise aşk ile "Hayy" diyen kimsenin Hz. Ali sırrına vâsıl olabileceği ifade ettiği beytinde "Haydar" ve "Hayy der" ibarelerini kafiye yaparken mürekkeb cinas meydana getirmektedir. Şâirin "sırr-ı Haydar" ibaresini "vâsıl olmak" fiili ile ve Esmâ-i Hüsnâdan olan "Hayy" ismi ile bağlantılı olarak zikretmesi, Hz. Ali sırrının seyr ü sülûk esnâsında ulaşılacak bir mertebe olabileceğini düşündürmektedir. Hayy ismi ile Haydar arasında Bursevî'nin bu beytindekine benzeyen bir başka alâka ise "Haydar'ın aslının Hayy olduğu şeklinde" kurulmaktadır.[527]

"Tekye-i aşkda Salacıoğlu olmuşdur mekîn
Pîşe-i zerk ü riyâdan kalbini kıldı emîn

---

523 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 267.
524 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 99.
525 *Hatâyî Divanı*, s. 166.
526 *Bursevî Divanı*, s. 374.
527 "(Hayder) kelimesinin aslı (Hay)dır; (dır), (içinde) demektir. Yani biz, aşkımızla hayat içindeyiz, varlığımız aşk varlığıdır demektir." Bk. Cavit Sunar, *Melâmîlik ve Bektaşîlik*, Ankara 1975, s. 173, "Haydar: Arslan, Cenâb-ı Ali (k.v.). Aslı Hayy'dır, ölümsüz diri demektir. Bk. Safer Baba, *Tasavvuf Terimleri*, s. 104.

Zâhidâ âşıkların seylâb-ı çeşminden çekin
Hikmetîyem ey adû şemşîr-i âhımdan sakın
Kim nigâh-ı zülfekâr u **sırr-ı Hayder** bendedir"[528]

Hikmetî Efendi'nin gazelini tahmîsinden alınan bu bendde Salacıoğlu, aşk tekkesinde ikamet ederek kalbini hîle ve riyâ gibi kötü huylardan arındırdığını söyledikten sonra zâhidi, âşıkların sele dönüşen gözyaşlarının neticesi hususunda ikaz etmektedir. Tahmis edilen beyitte ise Hikmetî, sahip olduğu zülfikâra benzeyen bakışı ve Hz. Ali sırrını da hatırlatarak âh kılıcı düşmanlarını tehdit etmektedir.

18. Silsile-i Haydar

"Bâğ-ı Nebevî şecre-i **silsile-i Hayder**
Ey serv-i revân nahl-i hırâmân sana kurbân"[529]

Hz. Peygamber'in bahçesinin Hz. Ali silsile ve şeceresinden ibaret olduğunu ve bu bahçedeki yürüyen serviye salınan ince dalın kurban olduğunu söyleyen Seyyid Nigârî bu beytinde Peygamber neslinin Hz. Ali'den devam ettiğini hatırlatmaktadır.

19. Vâris-i Haydar

"Her ulûmı okuyan bir noktadan bî-harf ü savt
Râze mahrem olunup ol **vâris-i Haydar** olur"[530]

Cemâlî, bir kâmil mürşide intisab ile seyr ü sülûku tavsiye ettiği gazelinden alınan bu beytinde, her türlü ilmi bir tek noktadan harf ve ses olmaksızın okuyabilen kimsenin sırra mahrem olmak sûretiyle Hz. Ali'nin de vârisi olacağını söylemektedir. Şu halde Hz. Ali'nin vârisleri, onun keyfiyeti bilinemeyen ilmi ve sırrına âşina olanlardır denilebilir.

20. Rezm-i Haydar

"Hûn-ı adûyı cûy gibi eyledün revân
El-hak temâm ancak olur **rezm-i Haydarî**"[531]

Vezir-i Âzam Ahmed Paşa medhiyesinden alınan bu beyitte memdûhun savaş meydanındaki kahramanlığını tasvir eden Neşâtî, onun düşman kanını nehir gibi akıttığını ve böylece Hz. Ali cenklerini de en iyi şekilde temsil ettiğini ifade etmektedir. Bu mukayeseye bir sonraki beytinde de devam eden şâir, Ahmed Paşa'nın söz konusu savaştaki muvaffakiyetini Hz. Ali'nin Hayber kalesi fethindeki olağanüstü mücadelesine benzetmektedir.[532]

---

528 *Salacıoğlu Divanı*, s. 106.
529 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 280.
530 *Cemâlî Divânı*, s. 103.
531 *Neşâtî Divanı*, haz. Mahmut Kaplan, İzmir 1996, s. 60.
532 "İtdün nice kıllâ'ını ber-bâd düşmenün / Kim andurur metâneti sahti-i Hayberi" beyti için bk. *Neşâtî Divanı*, s. 60.

21. Pençe-i Haydar

"Ser-i cânını keser **pençe-i Hayder** ile
Kim bize etmese îmânı külâh-ı seyfî"[533]

"Külâh-ı seyfî" redifli gazelinden alınan bu beytinde Esrar Dede, seyfî külâhın Mevlevîliğe inanmayanları pençe-i Hayder ile yok edeceği söylemektedir. Külâh-ı seyfî ise bir çeşit Mevlevî sikkesi olup kenarlardan itibaren üste doğru basık ve tepesi keskince olan derviş tâcıdır. "Kılıca benzer külâh" anlamına gelen külâh-ı seyfî, Mevlevî şeyhlerinden Dîvâne Mehmed Çelebi'ye nispet edilmekte; onun ve dervişlerinin bu çeşit külâh giydikleri nakledilmektedir.[534] Beyitte, isminden de hareketle kılıca benzetilen seyfî külâhı şâir, Hz. Ali'nin güçlü kuvvetli elinde hayâl ederek hem kendisinin de mensubu olduğu Mevlevîlik tarikatının üstünlük ve kudretini ifade etmekte, hem de bu tarikatın Hz. Ali'ye nispetini îmâ etmektedir.

22. Dest-bürd-i Haydar

"Ser-firâz etdin livâü'l-hamd-i dîn-i Ahmedi
Kâfire gösterdin el-hakk **dest-bürd-i Hayderi**"[535]

Nef'î, Sultan Osman medhiyesinden alınan bu beyitte pâdişâhı, Hz. Peygamber'in sancağını baş tâcı ettiğini ve kendi şahsında Hz. Ali'nin kuvvetini kâfire gösterdiğini söyleyerek övmektedir. Esasen Peygamber sancağını baş tâcı etmek, Peygamberimiz'in sancaktarlarından[536] olan Hz. Ali'nin bir husûsiyetidir. Şu halde Nef'î, hem Hz. Ali gibi sancağı baş tâcı etmesi hem de Hz. Ali'nin kudretini kâfire göstermesi yönüyle pâdişâhı Hz. Ali'ye benzeterek övmektedir. Ayrıca şâir, pâdişâhın Peygamber sancağını baş tâcı ettiğini ifade ettiği birinci mısrâda, uğur getirmesi için Osmanlı sancaklarına Hz. Peygamber'in "Ukāb" adlı sancağından bir parça konulması[537] âdetine telmihte bulunduğu söylenebilir.

"Taht-gâh-ı Âl-i Osmânın şeh-i feyz-âveri
Gösterir dünyâya resm-i **dest-bürd-i Hayderi**"[538]

Bir tarih manzûmesinden alınan bu beyitte Haşmet, Sultan Mahmud'un Osmanlı devletine feyiz ve bereket getiren pâdişâh olduğunu ve Hz. Ali'nin kudretini bütün dünyaya gösterdiğini söylemektedir.

"Fâtih denilen vâris-i **dest-bürdi-i Hayder**
Şemşîrini çekmiş oluyor bârika âver"[539]

---

533 *Esrar Dede Divanı*, s. 576.
534 Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâdan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 427.
535 *Nef'î Divanı*, s. 90.
536 Hz. Ali Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber başta olmak üzere hemen bütün gazve ve seriyyelere katılmış ve büyük kahramanlıklar gösterdiği bu savaşlarda Resûl-i Ekrem'in sancaktarlığını yapmıştır. Bk. Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 371.
537 Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, s. 521.
538 *Haşmet Külliyatı*, haz. Mehmet Arslan, İ. Hakkı Aksoyak, Sivas 1994, s. 175.
539 *Divançe-i Tâhir*, s. 51.

Tâhirü'l-Mevlevî, İstanbul'un fethini konu ettiği bir şiirinde Fâtih Sultan Mehmed'i çeşitli yönleriyle Hz. Ali'ye benzeterek övmektedir. Bu beytinde Fâtih'in kudreti yönüyle Hz. Ali'nin vârisi olduğunu söyleyen şâir, pâdişâh kılıcını çektiğinde ortaya çıkan parıltıların âdetâ şimşek gibi etrafı aydınlatıyordu diyerek Fâtih'in azametini tasvir etmektedir.

23. Tîğ-ı Haydar

"Hoş olup halka ber-â-ber kirpügün
Dirdi bir araya leşker kirpügün
Geh çeker hışm ile hançer kirpügün
Gösterür geh **tîg-ı Hayder** kirpügün"[540]

Rûşenî, sevgilinin bir halka oluşturarak ordu düzeni alan kirpiklerinin bazen hışımla bir hançer, bazen de Hz. Ali'nin kılıcını çekerek gösterdiklerini ifade ettiği "kirpügün" redifiyle söylediği bu tuyuğda, sevgilinin gamzesini tesiri yönüyle hançere ve Hz. Ali'nin kılıcına benzetmektedir.

"Hançer-i gamze-i hûn-rîzüne **tîg-i Hayder**
Safha-i ârızuna mushaf-ı Osman dirler"[541]

Bâkî, sevgilinin hançere benzeyen kan akıtıcı gamzesini Hz. Ali'nin kılıcına, her bir yanağını da Hz. Osman mushafına benzetmektedir. Gamzenin veya daha husûsî mânâda kirpiklerin kılıca, yanağın mushafa benzetilmesi divan şiiri klişelerindendir; fakat burada şâir Ali ve Osman tahsîsiyle ayrıca bir tenâsüb oluşturmaktadır.

"Hoşâ **tîğ-ı celâl-i Hayderî** kim berk-ı nusratla
Eder her cünbişi tenvîr-i arş-ı a'zâm-ı tevfîk"[542]

Nâmık Kemâl, "tevfîk" redifli gazelinden alınan bu beytte, Hz. Ali'nin kılıca benzettiği celâlinin zafer şimşekleri çaktırdığını ve her bir sadmesi ile arş-ı a'zâmın tenvîrine yardım ettiğini söylemektedir.

24. Zûr-ı Haydar

"Pâdişâh-ı âl-i Osmân kuvvet-i bâzûsını
Kâfire gösterdi **zûr-ı bâzû-yı Hayder** gibi"[543]

Sultan Ahmed medhiyesinden alınan bu beyitte Sâbit, Osmanlı devleti pâdişâhının kol ve bilek kuvvetini aynen Hz. Ali gibi kâfire gösterdiğini ifade etmektedir.

"Kabza-i teshîrine mevhûb kavs-ı Rüstemî
Bâzû-yı ikbâline mevrûs **zûr-ı Hayderî**"[544]

---

540 Semrâ Aydemir, *Dede Ömer Rûşenî, Hayâtı Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni*, yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1990, s. 277.

541 *Bâkî Divanı*, s. 191.

542 *Namık Kemal'in Şiirleri*, s. 122.

543 *Bosnalı Alaeddin Sâbit, Divan*, haz. Turgut Karacan, Sivas 1991, s. 299.

Nedim, Sultan Ahmed kasidesinden alınan bu beyitte, zûr-ı Haydarî'nin yani Hz. Ali'nin kudretinin pâdişâhın gelecek vâdeden bileğine miras kaldığını, Rüstem'in yayının ise âdetâ pâdişâhın büyülü eline teslim edildiği söylemektedir.

25. Haydar-endazî

"Sendedir zûr-ı **Hayder-endâzî**
Sendedir kâr-ı dest-i Şîr-i Hudâ"[545]

Osman-zâde Tâib'in Ali Paşa medhiyesinden alınan bu beyitte memdûh, Hz. Ali'nin atıcı kuvvetine sahip olması yönüyle övülmektedir. Allah'ın arslanının elinin hüneri sendedir diyen şâir, Ali Paşa'yı her iki mısrâında da Hz. Ali'ye benzeterek övmektedir ki bunda memdûhun isminin Ali olmasının da etkisi olduğu söylenebilir.

26. Haydar-himmet

"Ol **Hayder-himmetim** kim tîg-i azmimle bulur nusret
Cihâd-ı fakr u istiğnâ gazâ-yı ekber-i tecrîd"[546]

Leskofçalı Galib, Hz. Ali himmetine sahip olduğunu söylediği bu beytinde ancak sahip olduğu himmeti ve keskin bir kılıca benzeyen azmi sayesinde, fakir ve müstağni kalabilmek mücadelesinde ve her şeyden el etek çekmeye dair büyük savaşında yani cihâd-ı ekberde galip gelebileceğini ifade etmektedir.

27. Haydar-ı aşk

"Olursa kal'a-i Hayber hicâb-ı gaflet eğer
Eder şikeste anı pençesiyle **Hayder-i aşk**"[547]

Gaflet perdesi Hayber kalesi gibi aşılamaz hâle gelse de aşk Haydar'ının bir pençesi bu gafleti yırtarak yok etmeye muktedirdir diyen Osman Şems bu beytinde aşkı, tesiri münâsebetiyle Hz. Ali'nin kudretine benzetmektedir.

28. Haydar-ı devlet-me'âb

"Âferîn ey dâver-i dâd-âver-i âlî-cenâb
Sâneka'llâh ey mükerrem **Haydar-ı devlet-me'âb**"[548]

Beytiyle başlayan Midhat Paşa kasîdesinde Yenişehirli Avni, âlî cenâplığı yönüyle tebrik ettiği memdûhu Allah'ın korumasına havâle etmekte ve onu sığınılacak makam olması bakımından Hz. Ali'ye benzetmektedir.

---

544 *Nedim Divanı*, 24.
545 *Osman-zâde Tâib Divanından Seçmeler*, s. 46
546 Leskofçalı Galib Bey, *Dîvan*, İstanbul 1335, s. 72.
547 *Oman Şems Divanı'ndan Seçmeler*, s. 223.
548 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 508.

29. Haydar-ı devrân

"Ma'reke-perdâz-ı pesendîde-re'y
Hayder-i Yûsuf-şiyem-i rûzigâr"[549]

Nef'î, Ahmed Paşa medhiyesinden alınan bu beytinde Paşa'yı, savaş meydanlarının görüşlerine riâyet edilen düzenleyicisi ve zamanın Yusuf tabiatlı Haydar'ı olduğunu söyleyerek övmektedir.

"Alî Paşa-yı esed-savlet ü Kerrâr-sıfat
Hayder-i devr-i zamân Âsaf-ı sâhib-kırân"[550]

Ali Paşa'nın sadâret makamına getirilmesi vesilesiyle söylediği tarih manzûmesinden alınan bu beyitte Haşmet, memdûhu arslan gibi hücum etmesi, Hz. Ali'nin savaş kahramanlığı ile alâkalı olan Kerrâr lâkabının özelliklerini göstermesi ve zamanının Haydar'ı hükmünde olması münâsebetiyle övmekte ve nihayet onu meşhur vezir Âsaf'a benzetmektedir.

"Ey şehriyâr-ı nâm-ver ey **Haydar-ı zamân**
Olsun mu'în sana kerem-i Rabb-i müste'ân"[551]

Yenişehirli Avni, Sultan Abdülaziz mersiyesinden alınan bu beytinde zamanın Haydar'ı olarak tavsif ettiği Sultan Abdülhamid için duâ etmektedir. Bir başka kasidesinde ise şâir bu defa Plevne kahramânı Osman Paşa'yı aynı sıfatla, "zamânın Haydar'ı" olarak tavsif etmektedir:

"Bir gün gelür Sitânbula ol **Haydar-ı zamân**
Her müslimânı şâd iden ancak o zâtdur"[552]

"İstanbulı ol Şîr-i Hudâ **Hayder-i devrân**
Feth eyledi bâ-himmet-i Peygamber-i zî-şân"[553]

"Hâtıra-i Zafer/İstanbul'un Fethi" başlıklı şiirinde Tâhirü'l-Mevlevî, Fatih Sultan Mehmed'i "Hayder-i devrân"olarak tanımlamaktadır. Şâire göre Allâh'ın arslanı ve yaşadığı devrin Haydar'ı hükmünde olan pâdişâh İstanbul'u, Hz. Peygamber'in himmetiyle fethetmiştir.

30. Haydar-ı düldül-süvâr

"Esselâm ey Haydar-ı düldül-süvâr
Esselâm ey halk-ı Rahmân esselâm"[554]

---

549 *Nef'î Divanı*, s. 189.
550 *Haşmet Külliyatı*, 165.
551 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 622.
552 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 628.
553 *Divançe-i Tâhir*, s. 52.
554 *Necatî Beg Divanı*, s. 357: "Na't-ı Ali'den"

Necâti Bey, na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Haydar lâkabıyla zikrettiği Hz. Ali'yi düldülün süvârisi ve Rahmân isminin bir tecellîsi olarak selâmlamaktadır.

31. Haydar-ı ihlâs

"N'ola Cibrîl olursa pâsbân-ı şâm-ı hicrânım
Dilimdir merkez-i sıdk u vefâda **Hayder-i ihlâs**"[555]

Nâmık Kemâl, hicranla geçirdiği akşamlarına Cebrâil'in gece bekçiliği yapmasında şaşılacak bir şey olmadığını, çünkü gönlünün sadâkat ve vefâ merkezi olma hususunda Hz. Ali ihlâsına sahip olduğunu ifade etmektedir.

32. Haydar-ı neberd

"**Haydar-ı neberd** şîr-dilâ pâk-gevherâ
İy mahv iden zühûrı şükûh-ı Sikenderi"[556]

Neşâtî, Vezir-i Âzam Ahmed Paşa medhiyesinden alınan bu beyitte, savaşlardaki muvaffakiyeti yönüyle Hz. Ali'ye benzettiği Paşa'nın aynı zamanda arslan yürekli ve temiz tabiatlı olduğunu ifade etmekte ve zuhûru ile de İskender'in azametini ortadan kaldırdığını iddia etmektedir. Beyitte esasen iki benzetilenin de mukayesesi vardır; şâire göre Hz. Ali gibi mücadele eden Ahmed Paşa, elbette İskender'i yok edecektir.

33. Haydar-ı nigeh

"Geçirdi tîğ-ı nazardan havâric-i hattı
Misâl-i vak'a-i Sıffîn **Haydar-ı nigehin**"[557]

Şeyh Galib, sevgili vasfında söylediği bir gazelinden alınan bu beytinde, sevgilinin kılıç etkisi gösteren Haydar bakışlarının, Sıffîn vak'asında Hz. Ali'nin Hâricîler'i ortadan kaldırması gibi âsî hatları veya ağyârı keserek yok ettiğini ifade etmektedir.

34. Haydar-ı safder

"Devlet-i dünyâya baş eğmek ne mümkin Rûhiyâ
Biz mukîmân-ı Cenâb-ı **Hayder-i safder**denüz"[558]

"Ey Rûhî! biz düşman saflarını yarıp geçen Cenâb-ı Haydar'ın mahallinde ikâmet ettiğimiz sürece dünya devletine baş eğmemiz, boyun bükmemiz mümkün değildir" diyen Bağdadlı Rûhî, bu beytinde hem Hz. Ali'ye bağlılığını, hem de Hz. Ali'nin türbesinin de bulunduğu Bağdat şehrinde ikametini dile getirerek iftihar etmektedir.

---

555 *Namık Kemal'in Şiirleri*, s. 200.
556 *Neşâtî Divanı*, s. 62
557 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 350
558 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, II, 590.

36. Haydar-ı sânî

"Şehenşâh-ı hüküm-fermâ-yı 'alü'l-'âl-i rûhânî
Emîrü's-seyf-i iclâlî Cenâb-ı Hayder-i sânî"[559]

Sultan Dîvânî hazretleri vasfında söylediği bir kasîdeden alınan bu beyitte Tâhirü'l-Mevlevî, ruhânîlerin en yücesi olarak tavsif ettiği Sultan Dîvânî'nin kudret kılıcının emîri ve "Haydar-ı sânî", yani ikinci Hz. Ali olduğunu söylemektedir.

37. Haydar-ı tecrid

"Aceb mi câme-i devletden i'râz eylese tab'ım
'Abâ-yı fakr olur Gâlib kabâ-yı **Hayder-i tecrîd**"[560]

Leskofçalı Galib bu beytinde, devlet ve ikbal elbisesinden yani dünyevî makam talebinden yüz çevirmesinde şaşılacak bir şey olmadığını, çünkü kendisine ait fakirlik ya da dervişlik elbisesinin dünyadan el ayak çekme Haydar'ının kaftanı olduğunu ifade ederek tecrîde dair tercihini dile getirmektedir.

"Abâ-yı *fakr-ı fahr*-ı enbiyâdır hırka-i feyzim
Benim meydân-ı istiğnâda şimdi **Hayder-i tecrîd**"[561]

Nâmık Kemâl ise kendi feyz hırkasının, peygamberlerin fakirlikleriyle iftihar etme kumaşından yapıldığını ve istiğnâ meydanında şimdi dünyadan el etek çeken Hz. Ali'yi taklid ettiğini ifade ettiği beytinde, Hz. Peygamber'in "Fakirliğim, iftihar vesîlemdir" hadis-i şerifini iktibas etmektedir.

38. Haydariyyü'l-hamle

"Böyle lâzımdır mühim-sâz-ı nizâm-ı memleket
Böyle ister **Hayderiyyü'l-hamle** destûr-ı metîn"[562]

Osman-zâde Tâib, memleket nizâmını sağlamak, memleket hayrına önemli işler başarmak için Hz. Ali gibi hamle yaparak işlerin üstesinden gelebilen güçlü bir vezire ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir. "Hayeriyyü'l-hamle" ibaresi lûgat mânâsıyla okunduğunda ise bir arslanın kudret ve süratine sahip olmak anlamındadır.

39. Haydar-âyîn

"Sehâ birle 'atâda Hâtem-üslûb
Zekâ birle vefâda **Haydar-âyîn**"[563]

---

559 *Divançe-i Tâhir*, s. 45.
560 *Leskofçalı Galib Divanı*, s. 72.
561 *Namık Kemal'in Şiirleri*, s. 92.
562 *Osman-zâde Tâib Divanından Seçmeler*, s. 50
563 *Helâkî, Divan*, haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul 1982, s. 20.

Helâkî, bir kasîdesinden alınan bu beyitte memdûhun cömertlik ve ihsân yönüyle Hâtem-i Tâî yolunu takip ettiğini; zekâ ve vefâsı yönüyle de Hz. Ali tavrına sahip olduğu ifade etmektedir.

40. Haydar-azîmet

"Şems-i gerdûn-ı hilâfet şeh-i Haydar-azîmet
Hüsrev-i pâk-sıfât fahr-i selâtîn-fihâm"[564]

Yenişehirli Avnî, Sultan Abdiülhamid Han vasfında söylediği kasidesinden alınan bu beytinde, hilâfet feleğinin güneşi olarak tavsif ettiği pâdişâhı tavır itibârıyla da Hz. Ali'ye benzetmektedir. Şâire göre o aynı zamanda tertemiz vasıfları hâiz ve en büyük sultanların dahi kendisiyle iftihar ettiği bir hükümdârdır.

41. Haydar-ceng

"Cihân-güşây ü memâlik-sitân-ı heft iklim
Muhammed-âyet ü Yûsuf-cemâl ü **Haydar-ceng**"[565]

Ahmed Paşa, "Der Medh-i Sultan Muhammed Han" başlıklı kasidesinden alınan bu beyitte pâdişâhın yedi iklimde ülkeler zapteden bir fâtih olduğunu söyledikten sonra onun Hz. Peygamber'den işaret taşıdığını, Yusuf Peygamber'in güzelliğine sahip olduğunu ve Hz. Ali gibi savaştığını ifade ederek övgüye devam etmektedir.

42. Haydar-dil

"Ansa fethin sen Muhammed-âyet ü **Haydar-dil**ün
Eylemezdi bürc-i Hayber kâkül-i müşgîn-i dost"[566]

"Der Medh-i Sultan Muhammed Han" başlıklı kasideden alınan bu beyitte pâdişâhı Hz. Peygamber ve Hz. Ali'ye benzeterek medheden Ahmed Paşa, onun Haydar yürekli olduğunu yani Hz. Ali kadar cesur olduğunu söylemektedir. "Haydar-dil" ibaresi lûgat mânâsıyla okunduğunda ise pâdişâhın yine güç ve cesâret ifade eden "arslan yürekli" deyimi tavsif edildiği anlaşılmaktadır. İkinci mısrâda, şayet Hayber burcu pâdişâhın bu söz konusu fethini hatırlasaydı, misk kokulu kâkülü dost edinmezdi diyen şâir, Hz. Ali münâsebeti ile Hayber kalesi ve fethini telmîh etmektedir.

"Zihî düstûr-ı Âsaf-menkıbet pâşâ-yı **Hayder-dil**
Ki hem kānûn-ı dîvânı bilir hem resm-i hiycâyı"[567]

Vezîr-i a'zâm Murâd Paşa'ya sunduğu kasideden alınan bu beyitte Nef'î, memdûhu idareciliği yönüyle Süleyman Peygamberin meşhur veziri Âsaf'a ve cesâreti yönüyle de Hz. Ali'ye benzetmektedir. İkinci mısrâda benzetme yönünü

564 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 477.
565 *Ahmed Paşa Divanı*, haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul 1996, s. 64.
566 *Ahmed Paşa Divanı*, s. 53.
567 *Nef'î Divanı*, s. 133.

açıklayan şâir, memdûhun hem Âsaf gibi devlet idaresini iyi bildiğini hem de Hz. Ali gibi savaş sanatında mâhir olduğunu ifade etmektedir.

43. Haydar-menâkıb

"Güzîde dâver-i **Hayder-menâkıb** safder-i gâlib
Yegâne kahramân-ı kādir-endâz u kader-peykân"[568]

Hac emiri Nasûh Paşa vasfında söylediği kasideden alınan bu beyitte Osman-zâde Tâib, memdûhu, "Serüvenleri Hz. Ali'nin hikâyelerine benzeyen seçkin muzaffer, biricik güçlü atıcı ve kader oklu kahraman" diyerek övmektedir.

"Ca'fer-i hâtem-meniş destûr-ı **Hayder-menkabet**
Kalbine cûd u semâhat lûtf u ihsândur gelen"[569]

Hekimbaşı-zâde Ali Paşa medhiyesinde Fıtnat Hanım, Paşa'yı lûtuf ve ihsânı, iyilikseverliği ve hayat mâcerası yönüyle Hz. Ali'ye ve cömert tabiatı yönüyle ise sehâvetiyle şöhret bulan vezir Câfer'e benzetmektedir.

44. Haydar-siyer

"Sen o şâhen-şeh-i **Hayder-siyer**in bendesisin
Ki okur vasfını her lâhza kibâr u etfâl"[570]

Fennî, Sultan II. Abdülhamid medhiyesinden alınan bu beytinde, büyük küçük herkesin her an kendisinden övgüyle bahsettiği Hz. Ali ahlâkına sahip bir pâdişâha bende olmakla iftihar etmektedir.

45. Haydar-meşreb

"Fârig-i havf u recâyım rind-i **Hayder-meşrebim**
Can fedâ-yi râh-ı cânânım Hüseynî-mezhebim"[571]

Namık Kemâl, korku ve ümitten uzak "Haydar-meşreb" bir rind olduğunu ifade ettiği bu beytinde, sevgilinin yoluna cânını feda etmesini ise "Hüseynî-mezheb" olması, yani Hz. Hüseyin'in yolunun takip etmesi ile açıklamaktadır. Haydar ve Hüseyin isimleriyle tenasüb oluşturan şâir bu beytinde aynı zamanda Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'i idrak seviyesi ile ilgili ip ucu da vermektedir ki buna göre Hz. Ali, ümit ve korkudan uzak bir rind; Hz. Hüseyin ise cânân uğrunda ölümü bilerek tercih etmiş bir Hak ve hakîkat âşığıdır.

46. Haydar-nihâd

"Gavsü'l-a'zam Bâzü'l-eşheb seyyid-i **Haydar-nihâd**
Ârif-i sâhib-temeyyüz fâzıl-ı miskîn midâd"[572]

---

568 *Osman-zâde Tâib Divanından Seçmeler*, s. 66
569 *Dîvân-ı Fıtnat*, s. 7
570 *Fennî Divanı*, s. 49.
571 *Namık Kemal'in Şiirleri*, s. 130.
572 *Fennî Divanı*, s. 26.

Fennî, Abdülkādir Geylânî na'tından alınan bu beytinde, Geylânî hazretlerinin "Gavs-ı a'zam" ve "Bâzü'l-eşheb" gibi bilinen lâkaplarını sıraladıktan sonra onu, Hz. Ali tabiatına sahip bir seyyid, irfânıyla temeyyüz eden bir mürşid ve düşkünlerin yardımına yetişen fazîlet sahibi bir velî olarak tanımlamaktadır.

47. Haydar-sıfat

"İskender-i **Haydar-sıfat** pîrâye-bahş-ı ma'delet
Evreng-i zîb-i saltanat hâkân-ı kerrûbî-şiyem"[573]

Şeyh Galib, III. Selim medhiyesinden alınan bu beytinde Hz. Ali hususiyetlerini taşıyan İskender'e teşbih ettiği pâdişâhın adâleti süslediği gibi saltanat tahtını da varlığıyla süsleyen melek tabiatlı bir sultan olduğunu söylemektedir.

48. Haydar-şecaat

"Tab'-ı Bâkî ol şeh-i **Hayder-şecâat** şevkıne
'Arsa-i kevn ü mekânı geşt ider düldül gibi"[574]

Bâkî, sevgili vasfındaki bir gazelinden alınan bu beytinde, kendi tabiatının Hz. Ali şecaatine sahip bir sevgilinin aşkıyla bütün kâinatı düldül gibi dolaşabileceğini ifade etmektedir. Düldül nasıl sahibine olan bağlılığı sebebiyle dur durak bilmiyorsa, Hz. Ali yiğitliğine sahip bir sevgiliden aldığı şevk ile Bâkî'nin şâir tabiatı da bütün varlık âlemini kuşatacak bir vüs'ate sahip olacaktır.

"Ol Haydar-ı meydân-ı şecâ'at ki revâdur
Dûşında siper olsa meh-i enver-i 'âlem"[575]

Neşâtî, Köprülü-zâde Ahmed Paşa medhiyesinden alınan bu beytinde, yiğitlik meydanının Haydar'ı olarak tanımladığı memdûhun azametini, omuzunda âlemin en parlak ayı saklansa yeridir diyerek ifade etmektedir.

"Ömrü oldukça künâmından 'urûc etmezdi şîr
Görse ol **Haydar-şeca'at** şâh-ı ejder-savleti"[576]

Enderunlu Vâsıf ise Sultan Mahmud kasidesinden alınan bu beytinde pâdişâhın kudretini, şayet arslan Hz. Ali şecaatine ve ejderhâ gücüne sahip olan pâdişâhı görseydi, korkusundan ömrü boyunca ininden çıkamazdı diyerek izah etmektedir.

---

573 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 81
574 *Bâkî Divanı*, s. 431
575 *Neşâtî Divanı*, s. 65.
576 *Enderunlu Vâsıf Divanı*, s. 239.

C. HAYDAR-I KERRÂR

Hz. Ali'nin "Haydar" lâkabına, "savaşta döne döne saldıran" mânâsındaki "Kerrâr" sıfatının eklenmesiyle "Haydar-ı Kerrâr" terkibi oluşturulmuş ve bu sıfat da en az onun "Haydar" lâkabı kadar yaygınlık kazanmıştır. Bu sıfat öncelikle, savaşlarda düşman askerlerinin arasına tıpkı ceylân sürüsüne hücum eden bir arslan gibi tek başına hamle ederek döne döne saldırdığı nakledilen Hz. Ali'nin,[577] savaşlardaki cesaret ve kahramanlığını ifade etmektedir. Bunun yanında "ma'nâ", "feyz" gibi kelimelerle aynı terkip içerisinde kullanıldığında Hz. Ali'nin daha ziyade tasavvufî yönünü; "endîşe" ve "nazm" gibi kelimelerle birlikte zikredildiğinde ise Hz. Ali'nin belâgat ve fesâhat hususundaki üstün kabiliyetini ve mahâretini ifade eden bir sıfat vazifesi gördüğü dikkat çekmektedir. Bu başlık altında ilk olarak Haydar-ı Kerrâr sıfatının müstakillen zikredildiği nazım birimi örnekleri, daha sonra Haydar-ı Kerrâr ile oluşturulan terkiplerin kullanıldığı nazım örnekleri verilecektir.

"Sen gördün ise kılduğını türkî gözinün
Pes bana gerek **Hayder-i Kerrâr** ne kıldı"[578]

Kadı Burhâneddin'e ait bir gazelden alınan bu beyitte, sevgilinin türkî gözünün kendisini Hayder-i Kerrâr gibi etkilediğini ifade eden şâir, türkî göz ile Hayder-i Kerrâr arasında tesirleri yönüyle benzerlik alâkası geliştirmektedir. Divan şiirinde "Türk" kavramı, özellikle göz ile birlikte zikredildiğinde sarhoşluk ve kötü kalplilik mânâsında kullanıldığı gibi cesâret ve kavgacılık gibi mânâları da ifade etmektedir. Bu münâsebetle beyitteki türkî göz, Hz. Ali'nin Haydar-ı Kerrâr sıfatıyla örtüşmektedir. Şâir bir başka gazelinde yine sevgilinin büyü etkisi yapan gözü ve ok tesiri gösteren gamzesi ile Haydar-ı Kerrâr arasında ilgi kurmaktadır:

"Câdû gözi gamzelerinün ohlarıyile
İnsâf vire **Hayder-i Kerrâra** gerekdür"[579]

Kadı Burhâneddin, sevgilinin teshir hususiyeti olan gözleri ve oka benzettiği bakışlarına mukabele edebilmek için Haydar-ı Kerrâr mukavemetine sahip olmak gerektiğini söylemekte veya sevgilinin ok gibi delici tesir gösteren bakışları ve cadılık özelliği gösteren gözlerini tesiri yönüyle Haydar-ı Kerrâr olan Hz. Ali'ye benzetmektedir.

"**Alidir Haydar-ı Kerrar** ol aldı kal'a-i Hayber
Alidir kātil-i küffâr Alidir mîr-i her leşker"[580]

Bir na't-ı Ali'den alınan bu beytinde ilk olarak Hz. Ali'nin Haydar-ı Kerrâr olduğunu söyleyen Nesîmî, ardından onun Hayber fâtihi, kâfirlerin katledicisi ve her ordunun komutanı olduğunu ifade etmektedir.

"On iki ma'sûm imamı pîş eden kerâmete

---

577 "Haydar", *DİA*, XVII, 24.
578 *Kadı Burhanedin Divanı*, s. 159.
579 *Kadı Burhanedin Divanı*, s. 265
580 *Nesîmî Divanı*, 117: "Na't-ı Ali'den"

Murtezâyı **Hayder-i Kerrâr** eden Perverdigâr"[581]

Hak Teâlâ'nın on iki imamı kerametler konusunda rehber kıldığını ve Hz. Murtazâ'ya da Haydar-ı Kerrâr vasfı kazandırdığını ifade ettiği bu beytinde Hatâyî, esâsen Hz. Ali'nin ker iki lâkabı arasındaki mânâ farklılığına da işaret etmektedir. Kendisinden râzı ve hoşnut olunan kişi mânâsındaki Murtazâ ile döne döne vuruşan arslan mânâsındaki Haydar-ı Kerrâr, lûgat mânâları dikkate alındığında Hz. Ali'nin birbirinden farklı ve fakat birbirini tamamlayan iki ayrı vechesini ifade etmektedir. Hz. Ali'nin her iki lâkabı arasındaki görünür tenâkuza dikkat çeken Hatâyî, neticede bu farklılığı Hakk'ın hikmet ve kudretini ifadeye vesile kılmaktadır.

"Âferin ol rûzgârun **Hayder-i Kerrâr**ına
Zülfekar olmaz mu'âdil tîg-i cevher-dârına"[582]

Bir gazelinden alınan bu beyitte Bâkî, "devrin Haydar-ı Kerrâr'ı" olarak tanımladığı sevgilinin elindeki elmas işlemeli kılıcı da zülfikâr ile mukayese ederek bu kılıcın zülfikârdan bile üstün olduğunu ifade etmektedir.

"Görinüp **Haydar-ı Kerrâr** gibi küffâra
Nîzeni al elüne tîgunı bağla kemere"[583]

Cevrî, Sultan Murad kasidesinden alınan bu beytinde padişâhın düşman ile savaşırken elinde mızrağı ve belinde kılıcıyla Haydar-ı Kerrâr olan Hz. Ali azametinde göründüğünü ifade etmekte ya da pâdişâhın Hz. Ali sûretinde görünmesi için mızrağını eline almasını ve kılıcını kemerine bağlamasını istemektedir. Çünkü pâdişâhı, mızrağı elinde, kılıcı belinde ve Haydar-ı Kerrâr heybetinde gören kâfir askeri, bu ihtişam karşısında dağılacaktır. Şâirin bu beyti, pâdişâhın savaş meydanındaki kahramanlığını tasvir sadedinde söylemiş olma ihtimali medhiye uslûbuna daha uygun olduğu için bu beytin temennîden ziyade tasvir ifade ettiğini söylemek daha doğru bir yorum olacaktır.

"İtdüğü fethi meger **Hayder-i Kerrâr** ide
Kılduğu erlikleri ide meger Kahraman"[584]

Sinan Paşa'nın Nihâvend kalesi fethini konu ettiği bir kasideden alınan bu beyitte Rûhî, kale fethinden aldığı ilham ile Paşa'yı Haydar-ı Kerrâr olan Hz. Ali'ye; yiğitliği yönüyle ise Kahraman'a benzetmektedir.

"Hizebr-i ma'reke Sultân Murâd Hân kim eder
Gazâya **Haydar-ı Kerrâr** gibi ikdâmı"[585]

Sultan Murad kasidesinden alınan bu beyitte Nef'î, pâdişâhı öncelikle savaş arslanı olarak tanımlamakta, arslan teşbihinin ardından ise pâdişâhın savaşa

---

581 *Hatâyî Divanı*, s. 163.
582 *Bâkî Divanı*, s. 351.
583 *Cevrî Divanı*, s. 70.
584 *Dîvân-ı Rûhî-i Bağdâdî*, s. 22.
585 *Nef'î Divanı*, s. 114.

Haydar-ı Kerrâr olan Hz. Ali gibi başladığını söylemektedir ki Haydar-ı Kerrâr, döne döne savaşan arslan demektir.

"**Haydar-ı Kerrâr** şâhenşâh-ı sâhib-zülfekār
Saf-der-i düldül-süvâr-i arsa-i heycâ Alî"[586]

Hz. Ali'nin sadece ismi ve sıfatlarıyla tamamladığı beytinde Yenişehirli Avni, beyitteki sıralamaya göre Hz. Ali'nin Haydar-ı Kerrâr, zülfikâr sahibi pâdişâh ve savaş meydanlarının düldül üzerindeki saf yarıcısı olduğunu söylemektedir.

"Gizli gerek ânın işi sakla yürekde sûzişi
Kuvvet-i servetle kişi **Haydar-ı Kerrâr** olamaz"[587]

Fennî, büyük acıların âşikâr edilmeyerek yürekde saklanması gerektiğini söylediği beytinde, hiç kimsenin servet gücü ile Haydar-ı Kerrâr olamayacağını da ifade etmektedir. Haydar-ı Kerrâr'a dair bu açıklama birinci mısrâ ile bağlantılı düşünüldüğünde ise şâirin Haydar-ı Kerrâr olan Hz. Ali'yi örnek alan kişinin acılar karşısında geniş bir tahammül kapasitesine sahip olması tenbihinde bulunduğu söylenebilir.

"Nedir sırr-ı velâyet Mustafâya feyz-i kurbiyyet
Anı ashâb içinde **Hayder-i Kerrâr** olandan sor"[588]

Velâyet sırrı ve Hz. Peygamber'e yakın olmaktan kaynaklanan feyzin mâhiyetini öğrenmek istersen, Hz. Peygamber'in ashâbı arasında bunu Haydar-ı Kerrâr olan Hz. Ali'ye sormalısın diyen Mecdî, ashâb arasında en fazla Hz. Ali'nin bu idrak ve kurbiyyetle temâyüz ettiğini vurgulamaktadır.

1. İştiyâk-ı Haydar-ı Kerrâr

"Değil dünyâda hattâ âhirette olmasın yâ Rab
Derûnum iştiyâk-ı Haydar-ı Kerrârdan hâlî"[589]

Fennî, Hz. Ali'ye olan muhabbetini dile getirdiği bu beytinde hem dünyâda hem de âhirette bu muhabbetinin eksilmemesi için dua etmektedir. Şâirin beyitteki dünyâ ve âhiret vurgusu ise Hz. Ali'ye duyduğu iştiyâkın maddî veya mânevî herhangi menfaat talebine bağlı olmadığını ifade maksadından kaynaklanmaktadır.

2. Lûtf-ı Haydar-ı Kerrâr

"Me'yûs olur mu ehl-i sıdk aşkdır güvâh
Lâ taknetû buyurmadı mı yâ o pâdişâh
İşre budur kelâm-ı zebân-ı essah şifâh
Dâreynde gönül olur elbet penâh-gâh

---

586 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 969: "Na't-ı Ali'den"
587 *Fennî Divanı*, s. 134.
588 *Abdülaziz Mecdî Divanı*, s. 48.
589 *Fennî Divanı*, s. 195.

Dergâh-ı lûtf-ı Hayder-i Kerrâr dîn sana"[590]

Ali Handî, Şâir Eşref'in gazelini tahmîsinden alınan bu bendde sadâkat ehlinin ümitsizliğe düşmeyeceğini söyledikten sonra, "Allâh'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz (Zümer sûresi 39/53)" meâlindeki âyeti *lâ taknetû* ibaresiyle iktibas etmektedir. Hakîkî şifânın bu kelâmda gizli olduğunu söyleyen şâir her iki âlemde de gönlün, Haydar-ı Kerrâr olan Hz. Ali'nin lûtuf dergâhına iltica etmek sûretiyle felâh bulacağını beyan etmektedir.

3. Makarr-ı Haydar-ı Kerrâr

"Yıkarsan kal'a-i nefsin hisârın
Makarr-ı Haydar-ı Kerrâr olursun"[591]

Seyyid Seyfullâh, nefis kalesinin duvarlarını yıkan kişinin Haydar-ı Kerrâr olan Hz. Ali'ye yaklaşacağını, onun makamını kendisine mekân edineceğini ifade ettiği bu beytinde "kale" kelimesi ile de Hz. Ali'nin Hayber fethini hatırlatmaktadır. Hayber kalesi ise ekseriyetle tasavvufî bir remiz olarak nefs-i emmâre, Hayber fethi ise nefsin ağyardan arındırılması yani nefis tezkiyesini sembolize etmektedir. Hayber kalesi hükmünde olan nefs-i emârenin düşmandan arındırılması yani tasfiyesi için ise Haydar-ı Kerrâr olmak, onun gibi mücadele verebilmek gerekmektedir. Nefis kalesinin surları yıkılarak kale fethedildiğinde, yani mâsivâ nefs-i emmâre kalesinden sürülerek çıkartıldığında ancak Hz. Ali makamına yükselmek mümkün olacaktır.

4. Meded-i Haydar-ı Kerrâr

"Reh-i sevdâda benim tek ne görür gam ü ne elem
Her kime kim meded-i Haydar-ı Kerrâr gelür"[592]

Seyyid Nigârî, aşk yolunda Haydar-ı Kerrâr olan Hz. Ali'nin yardımına mazhar olan bir kimsenin bu yolda kendisi gibi gam ve elem görmeden, hiç bir sıkıntıya düşmeden mesafe katedeceğini ifade etmektedir.

5. Nazar-ı Haydar-ı Kerrâr

"Erbâb-ı hüner ü ehl-i safâdan ırağ olmaz
Ol kim nazar-ı Haydar-ı Kerrâra yetişdi"[593]

Seyyid Nigârî, Haydar-ı Kerrâr olan Hz. Ali'nin nazarına muhatap olan yani ondan nasip alan bir kimsenin daima hüner ve safâ ehli kişilere yakın olacağını, onlardan mahrum kalmayacağını beyan etmektedir.

6. Haydar-ı Kerrâr-ı endîşe

"Nice demdir ki zîrâ Hayder-i Kerrâr-ı endîşem

---

590 *Ali Handî Divanı*, s. 206.
591 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 15
592 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 268.
593 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 233.

Geçirdi rûzgârın rûzgârile cihâd üzre"[594]

Sadrâzam Hâfız Ahmed Paşa kasidesinden alınan bu beyitte Nef'î, hızı ve kayıt tanımazlığı ve belki de cedelci yönüyle Haydar-ı Kerrâr'a benzettiği düşüncesinin, uzun zamandır vaktini zamâne ile ya da bütün âlemle mücadele ederek geçirdiğini söylemektedir.

7. Haydar-ı Kerrâr-ı felek

"Cebhe-sâydur yed-i hayl-i selâtîn-i zemîn
Ser-fedâ-yı rehidür Haydar-ı Kerrâr-i felek"[595]

Yenişehirli Avni, Hz. Mevlânâ için söylediği na'tından alınan bu beytinde, yeryüzü sultanlarının tamâmının Hz. Mevlânâ karşısında alınlarını yere sürdüklerini, Haydar-ı Kerrâr'a benzettiği feleğin dahi onun yolunda başını fedâ ettiğini ifade etmektedir.

8. Haydar-ı Kerrâr-ı feyz

"Çok mudur himmetle ızhâr-ı yedullah eylesem
Tab'-ı pâkimdir mürîd-i **Hayder-i Kerrâr-ı feyz**"[596]

Tertemiz tabiatının feyz Haydar-ı Kerrâr'ına tâlip olduğunu söyleyen Nâmık Kemâl, ondan aldığı himmetle izhâr-ı yedullâh eylemesinde, yani Allâh'ın elini izhâr etmesinde şaşılacak bir şey olmadığını söylemektedir.

9. Haydar-ı Kerrâr-ı gālib

"Haydar-ı Kerrâr-ı gālib Şîr-i Yezdândır Ali
Sâhib ü ilm ü şecâat şâh-ı merdân-ı velî"[597]

Bir çehâr-yâr na'tının Hz. Ali'ye tahsis ettiği beytinde Âdile Sultan, Haydar-ı Kerrâr-ı gālibden başlamak üzere Hz. Ali'yi bilinen lâkap ve sıfatlarıyla zikretmektedir. Buna göre Haydar-ı Kerrâr-ı gālib olan Hz. Ali, Allâh'ın arslanıdır, ilim ve şecaat sahibidir ve yiğitler şâhı bir velîdir.

10. Haydar-ı Kerrâr-ı gazâ

"Bir Hayder-i Kerrâr-ı gazâsın ki vegāda
Kanlar dökilür kabza-i tîg-ı dü-demünden"[598]

Mezâkî, Fâzıl Ahmed Paşa kasîdesinden alınan bu beyitte Paşa'yı savaş meydanlarının Haydar-ı Kerrârı olarak tavsif ettikten sonra, dü-dem olan kılıcından kanlar döküldüğünü söyleyerek de bir savaş meydanı sahnesini tasvir

---

594 *Nef'î Divanı*, s. 193
595 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 465.
596 *Namık Kemal'in Şiirleri*, s. 228.
597 *Adile Sultan Divanı*, s. 220
598 Ahmet Mermer, *Mezâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, Ankara 1991, s. 227.

etmektedir. Ayrıca Paşa'nın "dü-dem" olarak tanımlanan kılıcı[599] ise uç kısmı çatallı olan zülfikârı hatırlatmaktadır.

11. Haydar-ı Kerrâr-ı ma'nâ

"Benim ol **Hayder-i Kerrâr-ı ma'nâ** kim hücûmumdan
Dilîrân-ı hayâle teng olur endîşe meydânı"[600]

Sultan Osman'ın cülûsu için söylediği kasîdeden alınan bu beytinde Nef'î, kendisini mânânın Haydar-ı Kerrâr'ı olarak tanımlamakta ve bu sahadaki başarısının kuşatıcılığı sebebiyle fikir meydanının hayâl geliştirme hususunda en yaratıcı olanlarına bile artık bu meydanın dar geldiğini, diğerlerinin çaresiz kaldıklarını ifade etmektedir.

12. Haydar-ı Kerrâr-ı nazm

"Hayder-i Kerrârıyam meydân-ı nazmın Bâkıyâ
Nevk-i hâme zülfekar u tab' düldüldür bana"[601]

Bir gazelinden alınan bu beytinde Bâkî, şiir meydanını Haydar-ı Kerrâr'ı olduğunu söyledikten sonra bu teşbihi, elindeki sivri uçlu kalemini Hz. Ali'nin zülfikârına; sanatkâr tabiatını da Hz. Ali'nin düldül adlı bineğine benzeterek tamamlamaktadır.

"Ne hâme **Hayder-i Kerrâr-ı nazmın** zülfikārıdır
Ne hâme Rüstem-i endîşeye tîg-i dü-peykerdir"[602]

Nâilî ise şiir sahasının Haydar-ı Kerrâr'ı mesâbesinde olduğunu söyledikten sonra elindeki kalemi, Bâkî'nin beytindeki gibi zülfikâra teşbih etmektedir. Nâilî'nin bu kalemi aynı zamanda düşünce Rüstem'inin elindeki iki yüzlü kılıç kadar keskindir.

13. Haydar-ı Kerrâr-ı sâhib-kudret

"Ey cihânın şehr-yâri bî-adîl ü efhamı
Ey zamânın Haydar-ı Kerrâr-ı sâhib-kudreti"[603]

Sultan Abdülmecid medhiyesinden alınan bu beyitte Fennî, pâdişâhı cihan sultanı ve emsalsiz bir büyük olarak tanımladıktan sonra, onu bu zamanın kudret sahibi Haydar-ı Kerrâr'ı olarak tanımlamaktadır.

---

599 Hoca Neş'et de zülfikâra teşbih ettiği *Mesnevî*'yi tavsif sadedinde "dü-dem" ibaresini zikretmektedir: "Dü-demdir zülfikār-ı Mesnevî bu fehm-i idrâkim" mısrâı için bk. *Hoca Neş'et Divanı*, s. 164.

600 *Nef'î Divanı*, s. 83

601 *Bâkî Divanı*, s. 109.

602 *Nâilî Divanı*, s. 107.

603 *Fennî Divanı*, s. 35.

D. KERRÂR

Kerrâr, "savaşta döne döne saldıran" mânâsında bir sıfat olup Hz. Ali'yi tanımlamaktadır. Hz. Ali'nin "Haydar-ı Kerrâr" lâkabındaki Haydar'ın hazfi sonucu oluşan bu sıfat da şiirlerde kullanılmakta, yani Hz. Ali şiirlerde Kerrâr sıfatı ile de zikredilmektedir. Bu başlık altında öncelikle Hz. Ali'nin müstakil olarak "Kerrâr" sıfatıyla konu edildiği örneklerden bir kısmı gösterilecek, bu sıfat ile oluşturulan terkiplerin yer aldığı örnekler ise alt başlıklar altında verilecektir.

"Kerr ü ferrâr oynıdur bu dünyâda
'Işkı **Kerrâr** oldı ferrâr olmadı"[604]

Kadı Burhâneddin, aşkı konu ettiği bir gazelinden alınan ve çekiliyor görüntüsü vererek saldırma şeklindeki bir savaş taktiği olan "kerr ü ferr" oyunundan söz ettiği bu beytinde, "kerrâr" kelimesini tevriyeli kullanarak Hz. Ali'ye benzettiği aşkın daima faal olduğunu ve bu meydandan çekilmediğini ifade etmektedir.

"Sanki mihrâb-ı Harîm-i Ka'benin **Kerrârıdır**
Ol nigeh kim hâne-zâd-ı kûşe-i ebrûsudur"[605]

Şeyh Galib âşıkane bir gazelinden alınan bu beytinde, efendisinin evinde dünyaya gelme bahtiyarlığına sahip bir çocuk gibi kaşın köşesine yerleşen sevgilinin bakışını, Harîm-i Kâbe'nin mihrâbının Kerrâr'ı olarak tavsif etmektedir. Beyitteki "Kâbe mihrâbının Kerrâr'ı" teşbihi ise Hz. Ali'nin Kâbe'nin içinde dünyaya geldiğine[606] dair rivayete dayandırmak mümkündür.

"Ey fâtih-i Hayber Ali
V'ey melce-i ahkar Ali
Kerrâr hem Hayder Ali
Mevlâ-yı her Kanber Ali
Ey sâki-i kevser Ali
Dâmâd-ı Peygamber Ali"[607]

Leylâ Hanım, müseddes nazım şekliyle söylediği na't-ı Ali'den alınan bu bendde Hz. Ali'yi, şiirlerde sık tekrar edilen bilinen lâkap ve sıfatları yanında "Kerrâr" sıfatıyla da zikretmektedir.

"O **Kerrârım** ki mevkuf-i yed-i te'yîd-i azmimdir
Gazâ-yı Bedr-i himmet feth-i bâb-ı Hayber-i tecrîd"[608]

---

604 *Kadı Burhanedin Divanı*, s. 267.

605 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 277.

606 "Hz. Ali Fil yılının otuzuncu senesi Receb'in on üçüncü Cuma günü Mekke'de, bir çok tarihçinin rivayetine göre Kâbe'nin içinde doğmuştur." Bk. Gölpınarlı, *Mü'minlerin Emîri Hazret-i Ali*, 12; "Bir gün Fâtımâ, Kâbe'yi tavaf ederken sancılanır ve Beytullâh'ın içine girer. Sancısı artar ve o, 'Yâ Rab! Doğumu kolay kıl!' diye duâ eder ve Kâbe'nin içinde Ali'yi doğurur; sonra da evine götürülür." Bk. E. Rûhi Fığlalı, *İmam Ali*, Ankara 1996, s. 112.

607 *Dîvân-ı Leylâ Hanım*, s. 8-9: "Na't-ı Ali'den"

608 *Namık Kemal'in Şiirleri*, s. 92.

Nâmık Kemâl, kendisini Kerrâr olan Hz. Ali ile özdeşleştirerek, ben öyle bir Kerrâr'ım ki Bedir gazâsının himmeti ve tecrîd Hayber'inin kapısının açılması, azmimi te'yid ederek kuvvetlendiren elime bağlıdır diyerek Hz. Ali'nin Bedir'de ve Hayber fethinde gösterdiği fevkalâde muvaffakiyeti hatırlatmaktadır.

1. Kerrâr hakkı içün

"Mü'minim **Kerrâr hakkiçün** kitâb-ı hüsnüne
Ba'd-ezin lâzım değil tekrâr senden dönmezem"[609]

İlâhî aşkı konu ettiği bir gazelinden alınan bu beytinde Usûlî, Kerrâr olan Hz. Ali üzerine yemin ederek hüsün kitâbına olan inancını ikrar etmekte ve bundan sonra yolundan dönmeyeceğini söylemektedir. Şâir, güzellik kitâbı olarak tanımladığı Hak Teâlâ'nın cemâl tecellîlerine gönülden iman etmiş, bağlanmıştır; aşk ise zaten hüsne yani güzelliğe meftûnudur.

2. Esrâr-ı Kerrâr

"Mazhar-ı **esrâr-ı Kerrâr**ım degil haytü'ş-şu'a
El virüb gökden bana hurşîd ider ikrâr-ı feyz"[610]

Ben Kerrâr olan Hz. Ali'nin sırlarına mazhar olmuşum, bırakınız ışıklarını, bana doğrudan doğruya gökteki güneş el vererek feyzimi ikrar etmektedir diyen Leskofçalı Galib, ancak Hz. Ali'nin sırrına mazhar olan kişinin feyze doğrudan vâsıl olabileceğini söylemektedir. Beyitten anlaşıldığı kadarıyla güneş feyiz kaynağıdır ve şiirlerde ekseriyetle Hz. Peygamber'in remzidir.[611] Hz. Ali ise Peygamberimize en yakın kişidir ve O'nun sırrına mazhar olmak, Peygamber Efendimiz'e vâsıl olmak anlamı taşımaktadır.

3. Mâhiyyet-i Kerrâr

"O bilir Ahmed-i Muhtârı kime erdi ise
İlm-i **mâhiyyet-i Kerrâr** gönülden gönüle"[612]

Osman Şems, Kerrâr olan Hz. Ali'nin ilminin mâhiyeti gönülden gönüle kime nasip olduysa ancak o kişinin Ahmed-i Muhtâr olan Hz. Peygamber'i idrak edebilme seviyesine yükselebileceğini ifade etmektedir.

4. Râh-ı Kerrâr

"Can fedâ-yi **râh-ı Kerrâr**ız Üveysî himmetiz
Sâye-i beyt-i Resûlullâh medfendir bize"[613]

---

609 *Usûlî Divanı*, s. 188.
610 *Leskofçalı Galib Divanı*, s. 105.
611 Hz. Peygamber, nûruyla iki cihânı aydınlatan bir güneştir ve bu bakımdan na'tlarda 'âfitâb-ı feyz' gibi ibarelerle zikredilmektedir. Bk. Emine Yeniterzi, *Dîvan Şiirinde Na't*, Ankara 1993, s. 314.
612 *Osman Şems Divanı'ndan Seçmeler*, s. 143.
613 *Namık Kemal'in Şiirleri*, s. 103.

Üveysî himmet olduğunu söylediği bu beytinde Nâmık Kemâl, Hz. Ali'nin yoluna canını fedâ kıldığını ve Hz. Peygamber'in evinin gölgesini kendisine medfen seçtiğini ifade etmektedir. Veysel Karânî hazretlerinin Sıffîn'de Hz. Ali ile yan yana savaşarak kalbine isabet eden bir ok neticesinde şehit edildiğine[614] dair rivayetler dikkate alındığında ise şâirin "Üveysî-himmet" olmayı, Hz. Ali yolunda canını feda etmek anlamında zikrettiği düşünülebilir. İkinci mısrâdaki ifade dikkate alındığında ise şâirin bu beytinde, Hz. Peygamber ve Ehl-i beytine duyduğu muhabbet sebebiyle sadece Medine'de defnedilmek arzusunu dile getirdiği söylenebilir.

5. Sâhib-i Kerrâr

"Ahmed-i Muhtârdır ol Seyyid-i ebrârdır ol
Sâhib-i Kerrârdır ol salli ve sellim aleyh"[615]

Rûhî, bir na't-ı şeriften alınan bu beytinden önce ilk üç halifeyi sırasıyla "sâhib-i Sıddîk", "sâhib-i Fâruk" ve "sâhib-i Osman" terkipleriyle Hz. Peygamber'e nisbet ederek tanımladıktan sonra bu beytinde ise Hz. Peygamber'in "sâhib-i Kerrâr" olduğunu; yani "Ahmed-i Muhtâr" ve "Seyyid-i ebrâr" olan Efendimiz'in aynı zamanda Hz. Ali'ye dost olduğunu ifade etmektedir.

6. Dest-bürd-i Kerrâr

"'Adûya 'arza kılup **dest-bürd-i Kerrâr**ı
Anıldı gazve-i Hayber kadar bu feth ü güşâd"[616]

Sâbit, Kırım Hân'ı Selim Giray kasidesinden alınan bu beytinde Kerrâr olan Hz. Ali gibi kudretini düşmana gösteren memdûhu, gerçekleştirdiği fethin neredeyse Hayber fethi kadar dillere destan olduğunu söyleyerek tebrik etmektedir.

7. Rezm-i Kerrâr

"Güzîde dâver-i dîvân-ı adl-i Fârûkî
Yegâne safder-i meydân-ı **rezm-i Kerrâr**ı"[617]

Nef'î, Mustafâ Paşa medhiyesinden alınan bu beytinde memdûhu, adâleti yönüyle Hz. Ömer'in dîvân teşkilâtındaki devlet adamlarına; savaş meydanlarındaki muvaffakiyeti ve düşman saflarına hücûmundaki başarısı yönüyle de Kerrâr olan Hz. Ali'ye benzetmektedir.

8. Savlet-i Kerrâr

"Giçüp meydâna erbâb-ı garaz kim merd-i merdâne
Çıkup meydâna tab'ım **savlet-i Kerrâr** göstermiş"[618]

---

614 Ahmet Yaşar Ocak, *Veysel Karânî ve Üveysîlik*, İstanbul 1982, s. 56.
615 *Dîvân-ı Rûhî-i Bağdâdî*, s. 83.
616 *Sâbit Divanı*, s. 180.
617 *Nef'î Divanı*, s. 198.
618 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 117.

Seyyid Nigârî, garaz erbabının yani belirli bir maksat için çalışan insanların karşısında kendisinin de Kerrâr olan Hz. Ali'nin hücum kabiliyetini göstereceğini ve onların karşısında ancak bu şekilde başarılı olacağını ifade etmektedir. Beyitteki "savlet-i Kerrâr" ibaresinin burada savaş meydanı için değil de mübâhase meydanı için zikredildiği anlaşılmaktadır. Çünkü Hz. Ali kılıcıyla olduğu kadar hitâbetindeki fesâhat ve belâgatı ile de temeyyüz etmiş bir sahabîdir.

9. Ser-pençe-i Kerrâr

"Ser-kerde-i meydân-ı gazâ vü câhid-i ekber
Ser-pençe-i şîrâne-i Kerrâra bağışla"[619]

Seyyid Nigârî, "bağışla" redifli şiirinden alınan bu beytinde savaş meydanında başı çeken en büyük mücâhid olarak tanımladığı Hz. Ali'nin arslanvârî kudreti hürmetine bağışlanma dilemektedir.

10. Zûr-ı Kerrâr

"O hurşîd-i celâlet ki tulûu verdi âfâka
Peyâm-ı Kahramânı dâstân-ı **zûr-ı Kerrârı**"[620]

Şeyh Galib, III. Selim kasidesinden alınan bu beytinde pâdişâhın azametini güneşe benzeterek bu azamet güneşinin doğuşu, âleme Kahraman'ın ve Kerrâr olan Hz. Ali'nin kudret menkıbelerini yeniden hatırlattı diyerek pâdişâhın şecaati ile ilgili hikâyeleri şuyûu yönüyle Kahraman ve Hz. Ali menkıbelerine benzetmektedir.

11. Kerrâr-ı fazîlet

"Hem taht-ı ma'ârifde Süleymân-ı zamânım
Hem ma'reke-i bahsde **Kerrâr-ı fazîlet**"[621]

Haşmet, bir teşekkür vesilesi ile kaleme aldığı "fazîlet" redifli şiirinin bu beytinde kendisinin, bu zamânın maârif tahtındaki Süleymân'ı ve çalışma, araştırma sahasının da fazilet sahibi Kerrâr'ı olduğunu söylemektedir.

12. Kerrâr-ı vegā

"Merd-i ejder-dil-i **Kerrâr-ı vegā**
Arsa-i âlemi pür-âteş-i sûzân eyler"[622]

Cevrî, Haydar Paşa medhiyesinden alınan bu beytinde, savaş meydanının ejderhâ cesâretine sahip Kerrâr'ı olarak zikrettiği Paşa'nın, ejderhâ benzetmesinden hareketle bütün âlemi ateşe garkederek yakabilecek güçte

619 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 278.
620 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 72
621 *Haşmet Külliyatı*, s. 127.
622 *Cevrî Divanı*, s. 114.

olduğunu ifade etmektedir. Memdûhun Haydar ismini taşıması, onun "Kerrâr-ı vegâ" olarak anılmasında etkili olmuştur denilebilir.

13. Kerrâr-ı sadâret

"Etdi **Kerrâr-ı sadâret** Hak Ali Paşayı kim
Verdi üç kez mühre ol vefk-i müselles gibi nâm"[623]

Ali Paşa kasidesinden alınan bu beytinde Haşmet, Hak Teâlâ'nın Ali Paşa'ya üç defa sadâret nasip ettiğini söyleyerek bu makama getirilmesindeki kesreti de işâreten memdûhu, sadâretin Kerrâr'ı olarak tanımlamaktadır. Kerrâr ise bilindiği gibi Hz. Ali'dir. Vefk-i müselles ise üçgen şeklinde sarılan muska demektir ve şâir, sadâret mührünü üç defa almasından ötürü Paşa'nın söz konusu mührü...

"Felekde matla'-ı irfâna mihr-i müncelî sensin
Ki zîrâ feyz-mend-i pertev-i sırr-ı Alî sensin
Kerâmetle sana keşf-i zamîri etmem istiksâr
Mürîd-i şeyh-i **Kerrâr-ı vezâret** bir Velî sensin"[624]

Kethüdâ Ali Paşa ve Veli Efendi hakkında söylediği kıt'anın ikinci beytinde Haşmet, sadrâzama nispet ettiği Veli Efendi'yi "Sana gizli şeyleri âşikâr etme kerâmetini çok görmem; çünkü vezâretin Kerrâr'ı olan bir şeyhin mürîdisin, Velî'sin" diyerek medhetmektedir.

14. Kerrâr-ı celâdet

"Yine ikbâl ile **Kerrâr-ı celâdet** geldi
Diyerek birbirine oldu cihân müjde-resân"[625]

Haşmet, Ali Paşa'nın üçüncü kez sadâret makamına getirilmesini tebrik maksadıyla kaleme aldığı tarih manzûmesinden alınan bu beytinde Paşa'yı, yiğitlik Kerrâr'ı ifadesiyle övmektedir. Şâire göre Ali Paşa'nın sadâret makamına yeniden getirildiğini duyan herkes birbirini bu heberle müjdelemektedir. Ali Paşa'nın üç defa arka arkaya bu makama getirilmesinden aldığı ilhamla Haşmet, Paşa'yı bir çok beytinde Hz. Ali'nin "Kerrâr" sıfatı ile oluşturduğu terkiplerle tanımlamaktadır ki bu tavsifte memdûhun Ali ismini taşımasının etkisi olduğu söylenebilir.

15. Kerrâr-sıfat

"Alî Paşa-yı esed-savlet ü **Kerrâr-sıfat**
Hayder-i devr-i zamân Âsaf-ı sâhib-kırân"[626]

Ali Paşa'nın sadâret makamına getirilmesi vesilesiyle söylediği tarih manzûmesinden alınan bu beyitte Haşmet, memdûhu arslan gibi hücum etmesi,

---

623 *Haşmet Külliyatı*, s. 166.
624 *Haşmet Külliyatı*, s. 333.
625 *Haşmet Külliyatı*, s. 165.
626 *Haşmet Külliyatı*, s. 165.

Hz. Ali'nin savaş kahramanlığı ile alâkalı olan Kerrâr lâkabının özelliklerini göstermesi, zamanın Haydar'ı hükmünde olması ve nihayet her vakit muvaffak olan Âsaf'a benzemesi yönüyle övmektedir. Beyitteki "Kerrâr-sıfat" ibaresi Ali Paşa'nın, Hz. Ali'nin hususiyetlerini taşıdığını ifade etmektedir.

16. Kerrâr-meniş

"Bârekâllâh eyâ âsaf-ı **Kerrâr-meniş**
Etdi sadra yine Hak zât-ı güzînin ihsân"[627]

Ali Paşa'nın sadâreti münâsebetiyle söylediği tarih manzûmesinde Haşmet, Paşa'yı "Ey Kerrâr olan Hz. Ali tabiatına sahip vezir, tebrikler olsun, Hak Teâlâ sana yine sadâret makamını nasib etti" ifadesiyle övmektedir.

E. ŞÂH

Farsça'da, bir ülkenin tac sahibi hükümdarı anlamına gelen "şâh", Hz. Hüseyin ve Hz. Ali'nin isimlerinin önüne getirilerek onların sıfatı olarak kullanılmaktadır.[628] Fakat bazı şiirlerde bu sıfatın isim zikredilmeksizin doğrudan doğruya Hz. Ali'yi işareten zikredildiği dikkat çekmektedir. Fakat bu delâletin kat'iyyetini kesin olarak tespit edebilmek her zaman mümkün değildir. Bununla birlikte özellikle Hz. Ali ve Ehl-i beyt muhabbetine şiirlerinde geniş yer ayırdıkları bilinen Nesîmî, Hatâyî ve hatta Hayretî gibi şâirlerin bu sıfatı şiirlerinde daha ziyade Hz. Ali için kullandıkları anlaşılmaktadır. Bu örneklerin çok azında Hz. Hüseyin ile Hz. Ali arasında mütereddit kalınmıştır. Hz. Ali'nin "Şâh" sıfatıyla zikredildiği nazım birimi örneklerinden bir kısmı bu başlık altında, bu kelime ile yine Hz. Ali'yi tavsif maksadıyla oluşturulan terkiplerin yer aldığı örnekler ise alt başlıklar altında gösterilecektir.

"Sen bana lûtf u keremden derdime bir çâre kıl
Şâh sensin ben gedâyım yâ Ali senden meded"[629]

Nesîmî, na't-ı Ali'den alınan bu beytinde lûtuf ve keremine sığınarak derdine dermân umduğu Hz. Ali'nin şâh, kendisinin de gedâ yani dilenci olduğunu söyledikten sonra Hz. Ali'den istimdâd etmektedir.

"Ger ârif isen koyma Nesîmî demin elden
Bu Âdemi tanı
İrfân ile kıl dünyede bâzâr ma' allâh
Ta kıla nazar **Şâh**"[630]

Bir müstezad gazelin son bendinde Nesîmî, ârif olan bir kimsenin öncelikle vaktin idrakinde olması ve Âdem'i tanıması gerektiğini söyledikten sonra dünyada mârifetullâha vâkıf olarak Allâh ile pazar kılmak yani bir an dahi Hak'dan gafil olmamak gerektiğini söylemekte ve ancak bu gayretin neticesinde Şâh'ın nazar kılacağını ifade etmektedir. Bu örnekte şâirin "Şâh" ibaresi ile kimi

627 *Haşmet Külliyatı*, s. 164.
628 "Şâh Hüseyn, Şâh Ali" için bk. Dihhüdâ, "Şâh" md., *Lûgatnâme*, XVIII, 142-145.
629 *Nesîmî Divanı*, s. 99: "Na't-ı Ali'den"
630 *Nesîmî Divanı*, s. 361

kastettiğini kesin olarak söyleyebilmek mümkün görünmemekle birlikte, Hz. Ali'nin iltifat nazarına muhatap olma arzusu, şiirlerde dile getirilen bir temennî olduğu için[631] Nesîmî'nin de "Tâ nazar kıla Şâh" ibaresinde, diğer ihtimalleri de göz ardı etmeyerek Hz. Ali'nin nazarını ümid ettiğini söylemek yanlış olmaz.

"**Şâhın kulu**yum eylemişim yüz keret ikrâr
Bel bağlamışım bende be-fermân-ı fülânî"[632]

Nesîmî, "Şâh kulu" olduğunu ifade ettiği bu beyitte bu yolda yüz defa ikrar verdiğini ve Şâh'a bel bağladığını söylemektedir. Bel bağlamak ve ikrar vermek ise tarikata girmek mânâsında bir deyimdir.[633] Böylece Nesîmî Hz. Ali'ye bağlılığını dile getirmektedir.

"Ey Necâtî **Şâha** vir yüz bin selâm
Esselâm ey Şâh-ı merdân esselâm"[634]

Necâti Bey, na't-ı Ali'nin bu beytinde hem Şâh hem de Şâh-ı merdân olarak zikrettiği Hz. Ali'ye yüz binlerce selâm göndermektedir.

"Gamzenün şevkine dervîş Necâtî-i garîb
Çâk idüb sînesini şevk ile **yâ Şâh** didi"[635]

Bu beyitte ise Necâtî, sevgilinin gamzesini arzulayan âşığın, Kerbelâ fâciâsını yâdederek sîne döğenler gibi "yâ Şâh" diyerek göğsünü paraladığını ifade etmektedir. Bilindiği gibi sevgili, güzellik ülkesinin sultânıdır ve âşık sevgilinin bir anlık iltifat nazarına muhatap olabilmek için onun kan akıtıcı, öldürücü gamzesini canı pahasına arzulamaktadır. Necâtî, sevgilinin gamzesine duyduğu iştiyâk ile sevgilinin ismini sayıklayarak sînesini paralayan âşığı, Kerbelâ'da, Ali-Fâtımâ evlâdının mâruz kaldığı zulmü hatırlayıp sîne döğen Ehl-i beyt taraftarlarına teşbih etmektedir. Beyitte "yâ Şâh" ibaresiyle zikri geçen ise, ya evlâdının başına gelen büyük felâket sebebiyle özür beyan edilen Hz. Ali, ya da Şâh-ı şehîdân olan Hz. Hüseyin'dir.

"Semânun mahmilinde **Şâh** olandur
Bu cirm-i arz anun bir mendelidür"[636]

Aynî, na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'yi semâ mahmilindeki Şâh olarak tanımlamaktadır. O öyle bir sultandır ki bu yeryüzü onun bir mendeli hükmündedir. Mahmil, deve üzerindeki yolcuyu güneş, toz, toprak vs.den koruyan bir nevî çadırdır. Şâire göre semânın taşıdığı mahmilde öyle bir Şâh ikamet etmektedir ki bu dünya o şâhın azameti yanında ancak büyücülerin büyü esnasında çizdikleri mevhum daire hükmündedir.

---

631 "V'er melek hem tapsa ayn-i iltifâtından nazar / Akl-ı kâmil kesb edip elbette bir insân olur" beyti için bk. *Fuzûlî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"; "Râmî kulına eyle nazar her umûrda / Yâ Murtazâ Alî sanadur istinâdumuz" beyti için bk. *Râmî Divanı*, s. 425.

632 *Nesîmî Divanı*, s. 342.

633 Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, s. 52.

634 *Necatî Beg Divanı*, s. 22: "Na't-ı Ali'den"

635 *Necatî Beg Divanı*, s. 554

636 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 93: Na't-ı Ali'den.

"Bende-i Şâh-ı velâyetdir Hatâyî bilmiş ol
Hâk-i pây-i **Şâh** olubdur gözlerime tûtyâ"[637]

Hatâyî bu beyitte Şâh-ı velâyet olan Hz. Ali'nin bendesi olduğunu ve Şâh'ın ayağının bastığı toprağın gözlerine sürme olduğunu ifade ederek Hz. Ali'yi hem velâyet şâhı hem de "Şâh" sıfatıyla zikretmektedir. Bilindiği gibi Divan şiirinde sevgilinin ayağının, yolunun veya eşiğinin toprağı âşık için tûtyâ, yani sürmedir ve sürme göze güzellik verdiği gibi görme kuvvetini de arttırır.

"Ezelden **Şâh** bizim sultânımızdır
Pîrimiz mürşîdimiz cânımızdır"[638]

Bir na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hatâyî, Şâh'ın kendisine sultân, pîr, mürşit ve nihayet can olduğunu ve Hz. Ali'ye intisâbının ezelî olduğunu söylemektedir.

"Men Hatâîyem ki **Şâh**un vasf u medhin söylerem
Sıdk ilen bel bağlayup defterle dîvan mendedür"[639]

Hatâyî Şâh Hz. Ali'nin husûsiyetlerinden bahsederek medhettiğini söylediği bu beytinde, onun yoluna sadâkatle bağlı olduğunu da ifade etmektedir.

"Hatâyîyem bu gün meydân içinde
Şâhın medhin okuram dervişâne"[640]

Bir başka beytinde ise Hatâyî, meydân içinde dervişâne bir tavırla Şâh olan Hz. Ali'nin medhini okuduğunu söylemektedir ki tasavvufî mânâda bu meydân, muhabbet, zikir ve vecd alanıdır.[641]

"Hatâyî **Şah yolunda** can fedâdır
Çi câyî mülk ü mâl ü sîm ü zerdir"[642]

Şâh yoluna cânını fedâ ettiğini söylediği beytinde Hatâyî; mal, mülk, makam sevgisi, altın, gümüş gibi değerlerin bu yolda bir kıymeti olmadığını ifade etmektedir. Şâire göre bu yolun sermayesi candır.

"Mevâlî mezhebim **Şâhun yolunda**
Müselmânım diyene rehberim men"[643]

Şâh'ın yolunda "mevâlî mezheb" olduğunu söyleyen Hatâyî, bu beytinde ayrıca müslüman olan herkese rehber olduğunu ifade etmektedir. Ehl-i beyt taraftarlarınca ise "mevâlî" kelimesi, Peygamber Efendimiz'in Hz. Ali hakkındaki "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır" meâlindeki hadisine istinâden

637 *Hatâyî Divanı*, s. 139.
638 *Hatâyî Divanı*, s. 165; Na't-ı Ali'den.
639 *Hatâ'î Divanı*, haz. Tourkhan Gandjei, s. 38.
640 *Hatâyî Divanı*, s. 145.
641 Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, s. 230.
642 *Hatâyî Divanı*, s. 174.
643 *Hatâ'î Divanı*, haz. Tourkhan Gandjei, s. 125.

Hz. Ali'nin bendeleri, bağlıları anlamında kullanılmaktadır.[644] Şu halde Hatâyî bu beytinde yer alan "Şâh'ın yolunda" ibaresi ile iltibasa mahal bırakmayacak şekilde Hz. Ali'ye bağlılığını dile getirmektedir.

"Hatâyîim **Şâha** eksüklü kulum
Kapunda bir kemîne kemterim men"[645]

Hatâyî, âciz ve günahkâr bir kul olarak kusurlu hâliyle Şâh'ın kapısında beklemeye devam edeceğini söylediği bu beytinde de Hz. Ali'yi Şâh olarak zikretmektedir.

"Bu müsâfirhâne-i dehrün der ü dîvârını
Âh şâhumla müzeyyen kıldı şâhum âhumuz"[646]

Hayretî, bir misafirhâne hükmünde olan bu âlemin kapısını ve duvarlarını, Hz. Ali aşkıyla çektiği âhlar ile süsleyerek bütün âlemi, duvarları "Âh Şâhım" levhalarıyla dolu bir tekkeye benzetmek istemektedir. Hayretî'nin bu beyitte "Şâhım" ibaresini kim için zikrettiği hususunda kesin bir şey söylemek mümkün görünmemekle birlikte *Divan*'ı dînî-tasavvufî yönden tetkik eden Tatçı, *Divan*'ın tamamında "dergâh" kavramıyla işlenen tek şahsın Hz. Ali olduğuna[647] dair kanaat beyan ettiği için bu beyitte yer alan "Âh şâhum" ibaresiyle Hz. Ali'nin işaret edilğini söylemek yanlış olmaz.

"Ben senün sâdık kulunam **Şâh hakkıyçün** begüm
İşigün terk itmezem Allâh hakkıyçün begüm"[648]

"Hakkıyçün begüm" redifli âşıkane bir gazelden alınan bu beyitte Hayretî, Şâh üzerine yemin ederek sevgiliye olan sadâkatini dile getirmekte; Allah hakkı için de sevgilinin eşiğini terk etmeyeceğini iddia etmektedir.

"**Şâh hakkıyçün** bu gün ey Hayretî hayrân u zâr
Hânekāh-ı ışk içinde baş açuk Bektâşîyem"[649]

Şâh hakkı için hayrân olarak ağladığını söylediği bu beytinde Hayretî, aşk dergâhında başı açık bir Bektâşî olduğunu ifade etmektedir. "Şâh hakkıyçün" ibaresindeki "Şâh"ın Hz. Ali mi yoksa Hünkâr Hacı Bektaş mı olduğu hususunda kesin bir şey söyleyebilmek mümkün değildir. Bununla birlikte şâirin Hz. Ali'yi daha kat'î ifadelerle "şâh" olarak nitelediğine dair örnekler mevcuttur:

"Her gedâ bir pâdişâha bende olmuşdur velî
Biz de Rûm abdâlıyuz **Alidür şâhumuz**"[650]

---

644 Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, s. 229; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997, s. 505.

645 *Hatâ'î Divanı*, haz. Tourkhan Gandjei, s. 125.

646 *Hayretî Divanı*, s. 223.

647 *Hayretî Divanı*'nda âşık, Hz. Ali'nin dergâhının sâkinidir ve "âh Şâhum" nidalarıyla daima O'ndan himmet bekler. Bk. Mustafa Tatçı, *Hayretî'nin Dinî Tasavvufî Dünyası*, Ankara 1998, s. 156.

648 *Hayretî Divanı*, s. 298.

649 *Hayretî Divanı*, s. 321.

650 *Hayretî Divanı*, s. 223.

Her fakirin bir sultana bende olduğunu söyleyen Hayretî, kendisinin de Rûm abdalı olduğunu ve şâhının Hz. Ali olduğunu ifade etmektedir. Rûm abdalânı yani Anadolu abdalları ise saç, sakal, bıyık ve kaşlarını tıraş ederek göğüslerine Hz. Ali'nin adını ve zülfikâr resmini dövmeyle nakşettiren, nefislerini aşağılatmak için ellerinde keşkül, bayrak, nefir ve kudümleriyle köy köy, şehir şehir dolaşarak dilenen gezici bir derviş taifesidir ve Şi'î-Bâtınî inançlar beslemektedirler.[651] Yukarıdaki beyitte kendisinin Rûm abdalı olduğunu söyleyen şâir, gençliğinde böyle bir gezici derviş zümresine dahil olmuş, onlarla seyahat etmiştir.

"Hayretî gibi bu gün meydânda **Şâhun ışkına**
Cân u baş terk eyleyüp kurbân olan gelsün berü"[652]

Beytinde ise Hayretî, Şâh'ın aşkına canından başından vaz geçerek kurban olmayı göze alanları meydâna davet etmektedir ki aşk meydanı olduğu anlaşılan bu meydan, Ümmî Sinan'ın bir beytinde de söz konusu edilmektedir:

"Cânı çevgân başımı top eyledim dergâhına
Aşkı meydânında **Şâh**ın anlaman nâz eyledüm"[653]

Bir devriyeden alınan bu beyitte şâir, canını bir tür cirit oyununda kullanılan ucu eğri sopa gibi çevgân ettiğini, başını top yaptığını ve Şâh'ın aşkı meydanında nazlanmadan canını ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Vâkıâ *Ümmî Sinan Divanı*'nda "Şâh" ekseriyetle Hak Teâlâ'dır. Fakat bu beyitte olduğu gibi "aşkı meydanında ve aşkı uğruna can verilen Şâh" tasviri Hatâyî ve Hayretî'nin de şiirlerinde yer almaktadır ve aşkı uğruna can verilen bu Şâh, Hz. Ali'dir.

"Girelim râha
Varalım **Şâha**
Erelim câha
Nukabâcasına"[654]

Kuddûsî, bir ilâhîden alınan bu kıt'ada, Nukabâ gibi yola girerek Şâh'a varmak ve matlup olan makama ermek temennîsinde bulunmaktadır. Nukabâ ise nakîbin çoğuludur ve ricâlü'l-gayb'dan bir zümrenin adı olup sayıları bir rivayete göre on, bir başka rivâyete göre üç yüzdür. Bunlar el-Bâtın ismini gerçekleştirmiş veliler olarak insanların iç dünyalarından haberdârdırlar.[655] *Divan*'ında Hz. Ali ve Ehl-i beyt muhabbetine oldukça fazla yer veren sûfî şâirlerden birisi olan Kuddûsî de bu kıt'asında nukabâ yolunun ulaştığı menzil olarak gösterdiği Şâh ile Hak Teâlâ'yı işaret etmiş olabileceği gibi Şâh-ı velâyet olan Hz. Ali'yi de işaret ediyor olabilir. Şâir bir başka beytinde yine Şâh'a vâsıl olmak arzusunu dile getirmektedir:

---

651 Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize geçen Deyimler ve Atasözleri*, s. 5-6.
652 *Hayretî Divanı*, s. 376.
653 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 154
654 *Kuddûsî Divanı*, s. 264.
655 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 565; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1994, s. 121.

"Bize olur mu müyesser aceb ol **Şâha** visal
Nice bir bu kesel u gaflet uzar nice bir"[656]

Şâh'a vâsıl olmak, bu devlete nâil olmak temennîsinde bulunan Kuddûsî, ikinci mısrâında ise gaflet ve tembellikten şikâyet etmektedir. Beytin devamında Muharrem ayının getirdiği hüznü konu eden şâir, Yezid'e lânet ile şiirini tamamlamaktadır. Şu halde şâirin bu beyitte "Şâha visal" ibaresiyle Hak Teâlâ ya da Peygamber Efendimiz'e kavuşmak temennisinde bulunma ihtimalini de göz ardı etmeksizin Hz. Ali'ye duyduğu muhabbeti dile getirdiği söylenebilir.

"Zebân-güşâ-yı senâsıdır ol **Şeh**in dâim
Fakîr-i Mevlevî-i Esrâr-ı zâr-ı bî-geh ü gâh"[657]

Nat-ı Ali'den alınan bu beytinde bir Mevlevî dervişi olduğunu beyan eden Esrar Dede, yalnızca Şeh olarak zikrettiği Hz. Ali medhi için ağzını açtığını, sadece onu medh ü senâ maksadıyla konuştuğunu ifade etmektedir.

"O nûr-ı evvel ü âhir o bâtın u zâhir
Mine'l-ebed ile'l-âbâd ol hakîkate **Şâh**"[658]

Esrar Dede, bu beytinde bütün zamanlar boyunca hakikat Şâh'ı olarak tavsif ettiği Hz. Ali'nin aynı zamanda evvel, âhir, bâtın ve zâhir olan nur olduğunu ifade etmektedir.

"Âteş-i bu'd u firâka yakma **Şâhım** cânımı
Selsebîl-i vasl ile kandır dil-i atşânımı"[659]

Tâhirü'l-Mevlevî, bu beytinde Şâh olarak zikrettiği Hz. Ali'den ayrı ve uzak kalmayı cehennem azabına benzetmekte ve Hz. Ali'nin susamış gönlünü vuslat pınarıyla suya kandırmasını temennî etmektedir.

"Âsitânın Kâ'betü'l-âmâl idindim kendime
Derbeder itme beni gezdirme **Şâhım** serseri"[660]

Bu beyitte yine Şâh olarak zikrettiği Hz. Ali'nin dergâhını bütün emellerinin Kâbe'si ilân ettiğini ifade eden Tâhirü'l-Mevlevî, kendisini başı boş bırakıp serseri gezdirmemesi için Hz. Ali'den istimdâd etmektedir.

1. Hazret-i Şâh

"Gulâm-ı mürşid-i Rûm 'abd-i hânedân-ı kerem
Fütâde-i reh-i evlâd u âl-i **Hazret-i Şâh**"[661]

---

656 *Kuddûsî Divanı*, s. 97.
657 *Esrar Dede Divanı*, s. 173: "Na't-ı Ali'den"
658 *Esrar Dede Divanı*, s. 173: "Na't-ı Ali'den"
659 *Dîvançe-i Tâhir*, s. 40: "Na't-ı Ali'den"
660 *Dîvançe-i Tâhir*, s. 40-41: "Na't-ı Ali'den"
661 *Esrar Dede Divanı*, s. 173: "Na't-ı Ali'den"

Esrar Dede na't-ı Ali'den alınan bu beytinde, Rûm mürşidi Hz. Mevlânâ'nın kulu ve lûtuf sahibi bir hânedânın kölesi olduğunu ifade ettikten sonra, "Hazret-i Şâh" ibaresiyle zikrettiği Hz. Ali'nin ve evlâdının yolunda müptelâ bir kul olduğunu söylemektedir.

2. Şâh Ali

"Bunda îmâna gelmeyen bulmadı sırr-ı Ahmedi
Şâh Ali gerek velî tâ ki yıka bu Hayberi"[662]

Nesîmî, bu beytinde "Hayber kalesini yıkmak için Hz. Ali olmak gerektiğine iman etmeyen bir kimsenin Hz. Peygamber'in sırrına vâkıf olamayacağını" söylemektedir. Bir sonraki beytinde İlâhî aşkı konu eden[663] şâir, her iki beyit birlikte değerlendirildiğinde aşk-ı İlâhî yolunda canını başını gözden çıkaranların ancak Hz. Peygamber'in sırrına vâkıf olabileceklerini söylediği anlaşılmaktadır. Şâire göre işte bu sırra vâkıf olan kişi Hz. Ali gibi aşk ile Hayber'i yıkabilecektir. Hayber ise şiirlerde ekseriyetle nefs-i emârenin, şirkin ve küfrün remzidir. Şâir bu beyit dışında üç ayrı tuyuğda Hz. Ali'yi "Şâh Ali" olarak zikretmektedir:

"Enbiyânın savm ü ıydı ey fülân
Şâh Alidir bil hakîkat bî-gümân
Neçe rûz u sitte eyyâm u kamu
Şâh Alidir **Şâh Ali** tahkîk inan"[664]

Burada şâir Hz. Ali'nin hiç şüphesiz peygamberlerin hem orucu hem bayramı olduğunu, ayrıca nice gündüzün ve altı günün ve her şeyin hakikatte Şâh Ali olduğunu ifade etmektedir.

"Nâr-ı Mûsâ vü asâdır **Şâh Ali**
Âfitâb-ı Kibriyâdır **Şâh Ali**
Âyet-i Hak-nümâdır **Şâh Ali**
İbtidâ vü intihâdır **Şâh Ali**"[665]

Bu tuyuğda yine Şâh Ali olarak zikrettiği Hz. Ali'yi, sırasıyla Hz. Mûsâ'nın Tûr-ı Sînâ'da Hak Teâlâ'nın bir ağaçta ateş şeklinde tecellîsine şahit olarak İlâhî hitâba muhatap olmasını telmîhen Mûsa'nın ateşi ve ejderhaya dönüşen âsâ mûcizesini telmîhen Mûsâ'nın âsâsı olarak tanımlayan Nesîmî, onun Hak Teâlâ'nın azamet güneşi ve Hakk'ı gösteren âyet olduğunu söylemekte ve en nihayet Hz. Ali'nin hem başlangıç hem de netice olduğunu ifade etmektedir.

"Gülsitân-ı melekûttur **Şâh Ali**
Şîr-i kûh-ı ceberûttur **Şâh Ali**
Yûnus ü deryâ vü hûttur **Şâh Ali**
Hem asâ Mûsî dûddur **Şâh Ali**"[666]

---

662 *Nesîmî Divanı*, s. 350.
663 "Aşka nişân ger istesen cân ile baş nesnedir / Söz ile bitmedi bu iş çıktı Nesîmîden deri" beyti için bk. *Nesîmî Divanı*, s. 350.
664 *Nesîmî Divanı*, s. 426.
665 *Nesîmî Divanı*, s. 434.

Bu tuyuğda ise Nesîmî, Hz. Ali'nin melekût âleminin gülbahçesi ve ceberût dağının arslanı olduğunu söylemektedir. Ayrıca Hz. Yûnus'un bir süre balık karnında yaşaması mûcizesine atıfla Hz. Ali'nin hem Yûnus hem deniz hem de balık olduğunu ve Mûsa peygamberin âsâ mûcizesini telmîhen onun âsâ, Mûsâ ve dûd yani duman olduğunu söylemektedir.

3. Şâh aşkı

"**Şâhımın aşkı** durur gönlüm içinde der-ezel
Kün fekândan geçmişim âl-i abânın aşkına"[667]

Şâh'a olan muhabbetinin ezelî olduğunu söyleyen Nesîmî, âl-i abâ aşkı için de her şeyden vazgeçtiğini, hiç bir şeyin Hz. Ali ve onun evlâdına duyduğu muhabbetin önüne geçemeyeceğini ifade etmektedir. Bu beyitteki Şâh'ın da Hz. Ali olduğu, şâirin "Şâhımın aşkı" ibaresini, âl-i abâ aşkı ile aynı beyit içerisinde zikretmesinden anlaşılmaktadır.

"Ey Nesîmî seng ile öldür Yezîd-i müşriki
Er değildir kim ki çalmaz tîği **Şâhım aşkına**"[668]

"Ey Nesîmî müşrik olan Yezîd'i taşlayarak öldür, zaten Şâh'ın aşkına Yezîd'e kılıç vurmayan gerçek er değildir" dediği beytinde şâir, "Şâhım aşkına" ibaresini, evlâdını şehid eden Yezid'den onun adına intikam almak maksadını güttüğü Hz. Ali için kullanmış olabileceği gibi Yezid'in zulmüne doğrudan muhatap olan Hz. Hüseyin için de zikretmiş olabilir.

"**Muhibb-i Şâh** olan mihnette kalmaz
Çıkar aydınlığa zulmette kalmaz"[669]

Hatâyî, Şâh'a muhabbeti dile getirdiği bu beytinde onu sevenin darda kalmayacağını, bu muhabbetin kişiyi karanlıkta bırakmayarak aydınlığa yani nûra kavuşturacağını ifade etmektedir. Şâh, Hatâyî'nin beyitlerinde ekseriyetle Hz. Ali'dir ve bu beyitteki "muhibb-i Şâh" ibaresi de Hz. Ali tevcihinin isabetli olduğunu teyid etmektedir.

4. Şâh-ı aşk

"**Şâh-ı aşk** etdi beni bir fitne-i Rûm'un gamı
Tende yer yer zahm-ı tîridür kızıl başum benüm"[670]

Sevgili vasfında bir gazelden alınan bu beyitte Hayâlî, bir Rum güzelinin derdiyle aşk pâdişâhı olduğunu ve sevgilinin kılıca benzeyen bakışlarının tesiriyle bedeninde yaralar açıldığını söylemektedir. Şâire göre âşığın bu kızıl başı, sevgilinin kılıca benzeyen bakışlarının açtığı yaralardan akan kanın eseridir.

---

666 *Nesîmî Divanı*, s. 434.
667 *Nesîmî Divanı*, s. 315.
668 *Nesîmî Divanı*, s. 315.
669 *Hatâyî Divanı*, s. 209.
670 *Hayâlî Bey Divanı*, s. 273.

Esâsen beyitteki şâh-ı aşkın şâir olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ancak şâirin ikinci mısrâdaki "kızıl baş" ibaresini, lûgat mânâsı dışında Hz. Ali'ye olan bağlılıklarıyla bilinen Kızılbaşlık mezhebini telmîhen tevriyeli kullandığı düşünüldüğünde, Şâh-ı aşk ibaresindeki Şâh'ın da "kızıl baş" ile tenâsübünün gözetildiği yani Hz. Ali'yi de işâreten zikredildiğini söylemek mümkündür.

"Mâsivâ dâğın ider aşk zerresi mahv-ı garîk
Eyleyen iksîr-i aşkdur seng-i hârâyı akîk
Şâh-ı aşkın bendesi hakdur ana hakdur tarîk
Dilerem senden Hüdâyâ eyle tevfîkın refîk
Bir nefes gönlüm senin aşkından itmegil cüdâ"[671]

Yukarıdaki bendde Azbî, aşkın bir zerresinin dahi dağa benzettiği mâsivâyı yok edebileceğini ve aşk iksîrinin mermeri bile akîke dönüştürebileceğini söyledikten sonra aşk şâhının bendesinin hak olduğunu ve yolun da onun hakkı olduğunu ifade etmekte, nihâyet Hak Teâlâ'nın yardımını istedikten sonra gönlünün bir an bile Hak aşkından ayrı kalmaması için duâ etmektedir. Beyitteki Şâh-ı aşk ibaresinin delâletine dair kat'î bir işaret bulunmamakla birlikte aşk şâhının bendesi olmak ifadesi, "Şâh-ı aşk" ibaresinin Hz. Ali için kullanılmış olabileceğini göstermektedir.

5. Şâh-ı bekā

"Nâr-ı aşkıyla anın sînemizi çâk idelim
Merhamet itse n'ola **Şâh-ı bekā** Haydardır"[672]

Leylâ Hanım bu beytinde "aşkı ateşiyle sînemizi dövelim" dediği Hz. Ali'nin bekā şâhı, yani ebediyet sultânı olduğunu söyleyerek merhametine ilticâ etmektedir. Şâir, Hz. Ali'nin bekā sultânı olduğunu, Hz. Fâtımâ'dan istimdâd ettiği bir şiirinden alınan aşağıdaki beytinde, "Sultân-ı bekā" ibaresiyle tekrar etmektedir:

"Afv eyle suçum hûn-ı şehîdân içün olsun
Ey zevce-i **Sultân-ı bekā** Hazret-i Zehrâ"[673]

6. Şâh-ı kerbân

"**Kârbânım başıdur** benüm Aliyyü'l-Murtazâ
Menzilimin intihâsı Mustafâ cândur benüm"[674]

Ümmî Sinan, Hz. Ali'yi kervan başı olarak nitelemekte ve bu kervanın nihâî menzilinin de Hz. Peygamber olduğunu ifade etmektedir. Hz. Ali'nin başını çektiği kervana katıldığını ifade eden şâir, bu kervanın izlediği yolun da Hz. Peygamber'e ulaştığını beyan etmektedir. Esâsen bir Halvetî şeyhi olan Ümmî Sinan'ın bu ifadesiyle kendi tarîkı hususunda bağlılarını bilgilendirdiği, yani söz konusu tarikatın silsile itibarıyla Hz. Ali'ye ulaştığını telmih ettiği söylenebilir.

---

671 *Tahmîs-i Derviş Azbî*, s. 2.
672 *Leylâ Hanım Dîvânı*, haz. Mehmet Arslan, s. 256: "Na't-ı Ali'den"
673 *Leylâ Hanım Dîvânı*, haz. Mehmet Arslan, s. 233.
674 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 139.

Şâir, Hz. Ali'yi işaret etmek üzere "Şâh-ı kerbân" ibaresini bir başka şiirinde de kullanmıştır:

"Aşka uydum Mustafâ devrinde geldüm âleme
Giderem âh-ı firâkım **Şâh-ı kerbân**ım gerek"[675]

Ümmî Sinan, aşka uyarak âleme Peygamber Efendimiz'in devrinde geldiğini söylediği bu beytinde yoluna ancak Şâh-ı kerbânın yani kervan başının kılavuzluğunda devam edebileceğini ifade etmektedir.

7. Şâh-ı kerîm

"Ben de ol neş'e-i zûr-âver-i cân-perver ile
Eyleyim vasfını bir **Şâh-ı kerîmin** temhîd"[676]

Kâzım Paşa bir na't-ı Ali girizgâhında, canları besleyen ve güç veren neş'e ile cömertliği münâsebetiyle Şâh-ı kerîm olarak da anılan Hz. Ali tavsifine, yani Hz. Ali medhine başlamak istediğini ifade etmektedir.

8. Şâh-ı cümle kâinât

"Esselâm ey Şâh-ı cümle kâinât
Esselâm ey gevher-i cân esselâm"[677]

Necâti Bey, na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'yi, cümle kâinâtın şâhı ve canların cevheri olarak selâmlamaktadır.

9. Şeh-i 'izz ü devlet

"O şevket-i melekût nişân u mazhar-ı mülk
İki cihânda **Şeh-i 'izz ü devlet**-i fürû-câh"[678]

Esrar Dede, mülk âleminde tasarrufa mahzar ve melekût âleminin azametlisi olan Hz. Ali'nin her iki cihanda da yücelik ve ululuğun şâhı olduğunu, her şeyin onunla değer kazandığını söylemektedir.

10. Şâh-ı müzâhir

"Alî ki **Şâh-ı müzâhir** sipâh-ı vahdet-i mülk
Alî ki şânına eşyâ çağırdı *tâle bekāh*"[679]

Esrar Dede'ye göre Hz. Ali darda kalanlara yardım eden bir pâdişâh, Şâh-ı müzâhir olarak en büyük destekçidir. O, vahdet ülkesinin ordusu hükmündedir ve bütün varlıklar onun ömrünün uzun olması için duâ etmiştir.

---

675 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 118.
676 Kâzım Paşa, *Dîvân-ı Kâzım Paşa* İstanbul 1328, s. 6: "Na't-ı Ali'den"
677 *Necatî Beg Divanı*, s. 22: "Na't-ı Ali'den"
678 *Esrar Dede Divanı*, s. 172: "Na't-ı Ali'den"
679 *Esrar Dede Divanı*, s. 172: "Na't-ı Ali'den"

11. Şâh-ı vefâ-perver

"Ma'delet kişverinin **Şâh-ı vefâ-perveridir**
Dâd-hâhâna muhakkak erişir dâd-ı Ali"[680]

Fennî, adâlet ülkesinin vefâlı Şâh'ı olarak tanımladığı Hz. Ali'nin yardım isteyene imdâdının kat'î sûrette yetişeceğini, hiç kimsenin onun yardımından mahrum kalmayacağını ifade etmektedir.

12. Şâh-ı düldül-süvâr

"Komasun Hayretîyi ayakda
Şâh-ı düldül-süvâra yalvarayın"[681]

Hayretî, sevgiliye taleplerini ilettiği "yalvarayın" redifli gazelinde bu temennîlerinin gerçekleşmesi için de başkalarını vesile kılmaktadır. Yukarıdaki beyit bu gazelin makta'ı olup şâir, sevgilinin kendisini ayakta, yalnız başına bırakmaması için düldülün süvârisi olan şâha, yani Hz. Ali'ye yalvaracağını; onun aracılığını isteyeceğini söylemektedir. Şiirin bütünü dikkate alındığında bu talep, sevgilinin âşık olan şâiri terk etmemesi içindir. Fakat bu beyit diğerlerinden bağımsız olarak değerlendirildiğinde ise şâirin doğrudan doğruya Hz. Ali'den istimdâd ederek kendisini yalnız bırakmamasını istediği, kısacası Hz. Ali'nin himmetini beklediği anlaşılmaktadır.

"Ten harından nüzûl ederse bu cân
Şâh-ı düldül-süvâr olur ey dil"[682]

Aşk konusunu işlediği bir gazelin bu beytinde Erzurumlu İbrahim Hakkı, can ne vakit ten kesâfetinden kurtulursa ancak o zaman düldülün süvârîsi olan Şâh'ın katına yükselebilir diyerek Hz. Ali'nin bu kayıttan kurtulduğunu ifade etmekte ve "ölmeden evvel ölmek" sırrına telmihte bulunmaktadır.

"Ey **şeh-i düldül-süvâr** u mâlik-i Kanber Alî
Şîr-i merdân-ı Hudâ ey fâtih-i Hayber Alî
Ey zâhir-i bî-kesân u âcizân Hayder Alî
Neş'e-i feyzim amân ey sâkî-i Kevser Alî
El-ataş yandım yetiş dâmâd-ı Peygamber Alî"[683]

Ahmet Remzi Akyürek, na't-ı Ali'nin bu bendinde Hz. Ali'yi, düldülün usta süvarisi olan pâdişâh, Kanber adlı kölenin sahibi, Hak yiğitlerinin arslanı, Hayber fâtihi, âcizlerle kimsesizlerin dayanağı olarak zikrettikten sonra onun kevser sâkîsi ve Hz. Peygamber'in dâmâdı olduğunu da söyleyerek istimdâd etmektedir.

---

680 *Fennî Divanı*, s. 25: "Na't-ı Ali'den"
681 *Hayretî Divanı*, s. 349.
682 Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Divan*, haz. Numan Külekçi, Turgut Karabey, Erzurum 1997, s. 356.
683 *Ahmet Remzi Akyürek ve Şiirleri*, s. 84: "Na't-ı Ali'den"

F. ŞÂH-I VELÂYET

Velâyetin şâhı yani sultânı, lideri mânâsındaki bu terkip Hz. Ali'nin sıfatlarındandır. Hz. Peygamber'in velâyetini tevârüs etmesi sebebiyle Hz. Ali bu sıfatla anılmıştır. Onun Şâh-ı velâyet olması, Peygamberimiz'e nispet edilen "Ali bendendir, ben ondanım; o benden sonra bütün mü'minlerin velîsidir"[684] meâlindeki rivâyete ve yine Peygamberimiz'in Hz. Ali'ye zikir telkin ettiğine dair rivayetlere[685] istinâd etmektedir. Ayrıca tarikatların tamamına yakın bir kısmının silsile itibarıyla Hz. Ali'ye nispet edilmesi de onun Şâh-ı velâyet olarak tanımlanmasının sebeplerindendir.[686] Bu mânâda Hz. Ali gerçekten de mânevî yolları Hz. Peygamber'e ulaştıran kapı vazifesi görmüştür ve şiirlerde de sık sık velîlerin ve velîliğin şâhı anlamındaki Şâh-ı velâyet sıfatı ile anılmaktadır.

"Kim muhibb-i hânedâna bende oldu sıdk ile
Oynadı başını **Şâh-ı eyliyâ**nın aşkına"[687]

Nesîmî, hânedân olarak ifade ettiği Hz. Peygamber'in evlâdını sevenlere sadâkatle bağlı olan bir kişinin evliyâullâhın şâhı olan Hz. Ali aşkıyla baş oynayacağını ifade etmektedir. "Baş oynamak" ise hayatını tehlikeye atmaktan çekinmemek mânâsında bir deyim[688] olup şâir bu beytinde Ehl-i beyt muhabbeti taşıyanların Hz. Ali aşkı uğrunda canlarını feda etmekten çekinmeyeceklerini dile getirmektedir.

"Eyâ **Şâh-ı vilâyet** dâmenünden
Kesilmez el bu Aynînün elidür"[689]

Aynî, Şâh-ı velâyet olan Hz. Ali'nin eteğinden hiçbir vakit el çekmeyeceğini yani eteğini bırakmayacağını söyleyerek ona bağlılığını dile getirmektedir.

"**Ali Şâh-ı velâyetdür** Ali sırr-ı hidâyetdür
Ali şol ma'nîden peydâ ki sırr-ı evliyâ geldi"[690]

Hatâyî, Hz. Ali'nin Şâh-ı velâyet ve hidâyet sırrı olduğunu söylediği bu beytini yine aynı mânâyı desteklemek üzere onun evliyâ sırrı olarak yaratıldığını söyleyerek tamamlamaktadır.

"Çalınma dört yana bağlan Aliye
Erenler serveri **Şâh-ı velî**ye"[691]

---

684 Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, II, 605.

685 Yakup Çiçek, *Harîrîzâde Hayatı ve Eserleri, Tıbyânu Vesâil Muhtevâsı ve Kaynakları*, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü, İstanbul 1982, s. 82.

686 "Bütün tarikat meşâyıhı usûl ve ilimlerini Peygamber Efendimiz'den Hz. Ali silsilesiyle almışlardır." Bk. Yakup Çiçek, *Tıbyânu Vesâil Muhtevâsı ve Kaynakları*, s. 113.

687 *Nesîmî Divanı*, s. 315.

688 M. Ali Tanyeri, *Örnekleriyle Türk Halk Şiirinde Deyimler*, İstanbul 1996, s. 32.

689 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 95: "Na't-ı Ali'den"

690 *Hatâ'î Divanı*, haz. Tourkhan Gandjei, s. 21.

691 *Hatâyî Divanı*, s. 209.

Bu beyitte Hatâyî, Hak erenlerinin en önde geleni ve velilerin şâhı olarak zikrettiği Hz. Ali'ye bağlanarak başka yönlere savrulmama tavsiye ve tenbihinde bulunmaktadır. Şâir aynı ibareyi başka bir şiirinde tekrar etmektedir:

"Velâyet şehrinin kadri **Ali**dir
Hakın fermânile **Şâh-ı velî**dir"[692]

Hatâyî, velâyet şehrinin itibârı, haysiyeti olarak tanımladığı Hz. Ali'nin Hak Teâlâ'nın fermânıyla velîlerin şâhı olduğunu ifade etmektedir.

"Hudâ vü Mustafâ vü Murtezâya
Ezelden tâlibem **Şâh-i velâya**"[693]

Hatâyî, bir düvâz-deh na'tından alınan bu beytinde, sırasıyla Hak Teâlâ, Hz. Peygamber ve Hz. Ali'yi zikrettikten sonra "Şâh-ı velâ" olarak tavsif ettiği Hz. Ali'ye bağlılığının ezelî olduğunu dile getirmektedir.

"Kaldı ki ümmîdimiz **Şâh-ı velâyet** beytine
Göstere bir doğru yol ol demde ki divân olur"[694]

Bu beytinde Fuzûlî, Şâh-ı velâyet olan Hz. Ali beytinden ümitli olduğunu, yarın mahşer günü divan kurulduğunda bu beytin kendisine himmet ederek doğru yolu göstereceğini ifade ve temennî etmektedir. Buradaki "beyt" kelimesini şâir, Hz. Ali'nin evi yani türbesi mânâsında kullanıyor ise onun Necef'teki türbesinde îfâ ettiği hizmetini[695] telmih ederek şefaati için vesile kıldığı anlaşılmaktadır. Şayet şâir "beyt" kelimesini Şâh-ı velâyet olan Hz. Ali medhine tahsis ettiği beyit mânâsında kullanıyor ise bu defa da Hz. Ali medhini vesile ederek şefaatini talep ettiği anlaşılmaktadır.

"Dostum **Şâh-ı velâyet** kılıcı hakkı içün
Gün gibi hüsn iline eylediler şâh seni"[696]

Yahyâ Bey bir gazelinden alınan bu beytinde Şâh-ı velâyet olarak zikrettiği Hz. Ali'nin kılıcı üzerine yemin ederek sevgilinin güzellik ülkesine sultan olduğunu ifade etmektedir. Şâh-ı velâyet kılıcı ise Hz. Ali'nin meşhur kılıcı zülfikârdır.

"Kanı ol **Şâh-ı vilâyet** gibi gāzî pâdişâh
Hem emîr-i muktedâdur hem zahîr-i asfiyâ"[697]

Yahya Bey, Sultan Murad medhiyesinden alınan bu beytinde pâdişâhı, Şâh-ı velâyete benzeterek pâdişâhın da Hz. Ali gibi hem tâbî olunan bir lider hem de doğru yolda olanların yardımcısı olduğunu söylemektedir.

---

692 *Hatâyî Divanı*, s. 209.
693 *Hatâyî Divanı*, s. 142.
694 *Fuzûlî Divanı*, s. 95.
695 Fuzûlî, Hz. Ali'nin Necef'teki türbesinde türbedarlık yapmıştır. Bk. Hasibe Mazıoğlu, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, Ankara 1997, s. 13.
696 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 585.
697 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 143.

"Bi'llâh Hayretî ulu devlet degül midür
Biz sâkinân-ı dergeh-i **Şâh-ı velâyetüz**"[698]

Hayretî, Hz. Ali dergâhının sâkinlerinden olduğunu ifade ettiği bu beytinde aynı zamanda bu intisaptan kaynaklanan sevincini de dile getirmektedir. Şâirin Ali dergâhının sâkinlerinden olduğunu söylemekten maksadı, Hz. Ali'ye bağlılık ve muhabbetin bir ifadesi olabileceği gibi, Bektâşî tarikatına mensup olması sebebiyle bağlı bulunduğu tarikatın Hz. Ali'ye nispetini ifade maksadından da kaynaklanmaktadır. Neticede Hayretî, Şâh-ı velâyet olan Hz. Ali dergâhının sâkinlerindendir, sadece Ali'nin dergâhına yönelir ve bu ilticâ hali şâir için en büyük saâdettir.

"Bu zindân bir acâyib hânekah-ı derd ü gamdur kim
Erenler şâhı hakkıyçün müdâm eksük degül kurbân"[699]

Hayretî, dert ve gamla dolu acayip bir tekke olarak tanımladığı ve zindana benzettiği bu dünyâda erenler şâhı hakkı için kurbanın hiç eksik olmadığını, dâimâ kurbanlar verildiğini söylemektedir. Beyitteki "Erenler şâhı" ibaresi ise Hz. Ali'ye ait "Şâh-ı velâyet" sıfatının tercümesi olduğu için şâirin bu ibare ile Hz. Ali'yi söz konusu ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim *Divân*'ı dînî-tasavvufî yönüyle tetkik eden Mustafa Tatçı da "Erenler şâhı" ibaresini Ali başlığı altında işlemektedir.[700]

"Kıl beni bu künc-i târîk-i dalâletden halâs
Ey **Şeh-i sadr-ı velâyet** vey meh-i bedr-i Necef"[701]

Hayretî, velâyet sadrının şâhı ve Necef'in dolunayı ifadeleriyle tavsif ettiği Hz. Ali'nin kendisine rehber olmasını ve dalâletin karanlık köşelerinden kurtararak hidâyete kavuşturmasını istemektedir.

"Ayakda koma elin al fütâde Hayretînün
Şeh-i serîr-i vilâyet eyâ Aliyyi Velî"[702]

Bir na't-i şerifin Hz. Ali övgüsüne tahsis ettiği bu beytinde Hayretî, velâyet tahtının şâhı olarak zikrettiği Hz. Ali'den istimdâd ederek elinden tutmasını ve ayakta bırakmamasını istemektedir.

"Muhibb-i sâdıkun Râmî kulun muhtâc-ı lûtfundur
Eyâ **Şâh-ı vilâyet** saklasun anı penâhunda"[703]

---

698 *Hayretî Divanı*, s. 212.
699 *Hayretî Divanı*, s. 360.
700 Tatçı, *Hayretî'nin Dînî-Tasavvufî Dünyası*, s. 54-55; Atillâ Şentürk ise bu beyitteki "erenler şâhı" ibaresinin kuvvetli ihtimalle Hacı Bektâş-ı Velî'yi tanımladığını söylemektedir. Müellife göre Hayretî, günümüze kadar gelen türbe ve tekkelere kurban adamak âdetini telmih ettiği bu beytinde, zindanların da kendisi gibi Bektâşî, Râfizî ve Ca'ferî zümresinden kimselerin kurban olarak gönderildikleri tekkelere dönüştüğünü îmâ etmektedir. Bk. *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, s. 197.
701 *Hayretî Divanı*, s. 242.
702 *Hayretî Divanı*, s. 407.
703 *Râmî Divanı*, s. 568.

Râmî, zamandan şikâyet ettiği bir gazelinin bu son beytinde Şâh-ı velâyet olan Hz. Ali'nin sâdık bir bendesi olduğunu ve onun lûtfuna muhtaç olduğunu ifade ettikten sonra Hz. Ali'ye iltică etmektedir.

"**Şâh-ı velâyet** ehl-i 'inâyet
Nûr-ı hidâyet rûh-ı heyâkil"[704]

Râmî, on iki imam övgüsünden alınan bu beytinde Hz. Ali'nin sırasıyla velâyetin şâhı, inâyet sahibi, doğru yolu gösteren nur ve heyâkilin rûhu olduğunu söylemekte, Hz. Ali'yi bu sıfatlarla övmektedir.

"İkrârımıza ser veririz ahde kavîyiz
Biz **Şâh-ı velâyet** kuluyuz hem Alevîyiz"[705]

Şeyh Galib, evliyânın şâhı olan Hz. Ali'ye kul olduğunu ve bu yolda canını ortaya koyduğunu ifade ettiği bu beytinde yine Hz. Ali ve Ehl-i beytine olan bağlılığını dile getirme mânâsında Alevî olduğunu söylemektedir. Şâir bu beyti müseddesin son beyti olarak her bend sonunda tekrar etmektedir.

"Mevlevî abdâlıyım 'abd-i kadîm-i Hayderim
Cebhe-i **Şâh-ı velâyet** secdegâhımdır benim"[706]

Esrar Dede, Mevlevî dervişi olduğunu ifade ettiği beytinde, bu tarikatın Hz. Ali'ye nispet edilmesini telmîhen Hz. Ali'nin kadîm bir kulu olduğunu ve Şâh-ı velâyet olan Hz. Ali'nin alnının kendisine secdegâh olduğunu söylemektedir.

"Evliyâ saf-beste-i ta'zîmdür der-gâhuna
Taht-gâh-ı aşkda dîvân senündür yâ Alî

On sekiz bin âlemi râm eyledi Mevlâ sana
Sen **velâyet şâhısun** fermân senündür yâ Alî"[707]

Yenişehirli Avnî evliyâullâhın, aşk tahtında dîvan sahibi olan Hz. Ali karşısında ta'zîm ile saf bağladıklarını söyledikten sonra, Hak Teâlâ'nın on sekiz bin âlemi velâyet şâhı olan Hz. Ali'ye boyun eğdirdiğini ve dolayısıyla Hz. Ali'nin onlar üzerinde fermân sahibi olduğunu ifade etmektedir.

"**Şâh-ı iklîm-i velâyet**dür ki mânend-i kader
Hikmeti a'lâ vü ednâya ider icrâ Alî"[708]

Yenişehirli Avni yine bir na't-ı Ali'den alınan bu beytinde velâyet ülkesinin şâhı olarak tavsif ettiği Hz. Ali'nin kader gibi hikmetini hem en yüksek hem de en alçak mertebeye tatbik edebildiğini ifade etmektedir.

---

704 *Râmî Divanı*, s. 92.
705 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 189: "Na't-ı Ali'den"
706 *Esrar Dede Divanı*, s. 478.
707 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 968: "Na't-ı Ali'den"
708 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 969: "Na't-ı Ali'den"

"Bu kemter bendene eyle inâyet
Meded ey Hazret-i Şâh-ı velâyet"[709]

Leylâ Hanım, "Hazret-i Şâh-ı velâyet" şeklinde tâzim içeren bir ibare ile zikrettiği Hz. Ali'nin inâyetini isteyerek kendisinden istimdâd etmektedir.

"Kul iken sultân olur **Şâh-ı velâyet** bendesi
Buldu izzet ol kapıya eyleyenler intisâb"[710]

Salacıoğlu, Şâh-ı velâyet olan Hz. Ali'ye bende olan bir kimsenin onun kapısına intisap etmenin getirdiği izzet ile kulluktan sultanlığa yükseleceğini ifade etmektedir.

"Kerâmet serveri **Şâh-ı velâyet**
Cihânda kıldı âbâd-ı tarîkat

Şâhın yapdığın nice yıkarsın
Ki olmuş hısn-ı pûlâd-ı tarîkat"[711]

Salacıoğlu, kerâmet serveri olarak tanımladığı Şâh-ı velâyetin, pek çok tarikatın silsile itibarıyla kendisine nispet edilmesini telmîhen âlemde tarîkatları yapılandıran kişi olduğunu söylemektedir. Müteâkip beyitte Şâh olarak zikrettiği Hz. Ali'nin yaptığını yıkmaya çalışanları kınayan şâir, tarikatları muhafaza hususunda bizâtihî Hz. Ali'nin muhkem bir kale hükmünde olduğunu, daha doğrusu tarikatların Hz. Ali'nin koruması altında bulunduğunu ifade etmektedir.

"Nâmık aceb mi pâdişeh-i mülk-i feyz isem
Bir serfirâz-ı bende-i **Şâh-ı velâyetim**"[712]

Feyiz ülkesinin pâdişâhı olduğunu söyleyen Nâmık Kemâl, bu mertebeye yükselmesinin gerekçesini ise velîlerin şâhı olan Hz. Ali'nin önde gelen bir bendesi olmasıyla izah etmektedir.

"Sâmih cihânda gam mı yerim mâl ü câh için
Ki bende-i Sultân-ı Risâlet değil miyim
Fennî ikbâl için çarha minnet mi eylerim
'Abd-i kadîm-i **Şâh-ı velâyet** değil miyim"[713]

Konya Nâibi Sâmih Efendi adında bir zâtın gazelini taştîr eden Fennî bu bendde, Hz. Peygamber'e bende olanın dünyada varlık ve makam peşinde koşmayacağını, Şâh-ı velâyete ezelden kul olanın ise feleğe minnet etmeyeceği ifade etmektedir.

"Beklerim **Şâh-ı velâyet**ten atâ-yı bî-hisâb

---

709 *Dîvân-ı Leylâ Hanım*, s. 11.
710 *Salacıoğlu Divanı*, s. 135.
711 *Salacıoğlu Divanı*, s. 139.
712 *Namık Kemal'in Şiirleri*, s. 137.
713 *Fennî Divanı*, s. 100.

Kul umar hünkârından ihsân ihsân üstüne"[714]

Beytinde Fennî, her kulun pâdişâhından ihsân ümit etmesinin âdetten olduğunu söyleyerek Şâh-ı velâyet olan Hz. Ali'den sonsuz atâ beklediğini söylemektedir.

G. ŞÂH-I MERDÂN

Farsça bir terkip olan "Şâh-ı merdân", erlerin, yiğitlerin şâhı demektir ve Hz. Ali'nin sıfatlarındandır. Şâirler, Hz. Ali'nin savaş meydanlarındaki kahramanlıklarını dile getirmek için "yiğitlerin şâhı" mânâsındaki bu sıfatına sık sık müracaat ettikleri gibi velâyetini söz konusu ettiklerinde de Hz. Ali'yi aynı sıfatla andıkları dikkat çekmektedir. Aşağıdaki beyitler Hz. Ali'nin şiirlerde Şâh-ı merdân olarak zikredildiğini gösteren örneklerden bir kısmıdır.

"Nebîden sonra din yolunda rehber
Alidir **Şâh-ı merdân** yok gümânım"[715]

Nesîmî, Hz. Peygamber'den sonra din yolunun rehberi olarak takdim ettiği Hz. Ali'nin Şâh-ı merdân olduğu hususunda hiç bir şüphesi bulunmadığını söylemektedir. Beyitteki "din yolu" ibaresi, tarikat olarak anlaşıldığında ise şâirin, aynı zamanda Hz. Ali'nin velâyetini telmih ettiği düşünülebilir.

"**Şeh-i merdâna** kul olgıl gönülden
Ki ol sultan imâmu pîşüvâdır"[716]

Nesîmî bu beytinde Şeh-i merdân olarak zikrettiği Hz. Ali'ye gönülden kul olmayı tavsiye ettikten sonra onun, yine kendisine tâbî olunmayı gerekli kılan ve liderlik ifade eden sultan, imâm ve rehber vasıflarınıvurgulamaktadır.

"Esselâm ey **Şâh-ı merdân** esselâm
Esselâm ey sırr-ı pinhân esselâm"[717]

Necâti Bey ise Hz. Ali'nin lâkap ve sıfatlarıyla oluşturduğu na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'yi, yiğitlerin şâhı ve gizli sır olarak selâmlamaktadır.

"Yakışubdur zâtuna fazl u kemâl-i ma'rifet
İtdi gûyâ **Şâh-ı merdâna** şecâ'at intisâb"[718]

Necâti Bey, bir medhiyeden alınan bu beytinde memdûhun fazileti ve irfânı beyanında, "Senin zatınla fazilet ve irfan o kadar uyum içindedir ki bu uyumu görenler senin hâlini, Şâh-ı merdân olan Hz. Ali'nin şecaata olan liyâkatine benzetirler" diyerek Şâh-ı merdân olan Hz. Ali'yi en iyi tanımlayan vasıflardan birinin de şecaat olduğunu ifade etmektedir.

---

714 *Fennî Divanı*, s. 190.
715 *Nesîmî Divanı*, s. 254.
716 *Nesîmî Divanı*, s. 107.
717 *Necatî Beg Divanı*, 21: "Na't-ı Ali'den"
718 *Necatî Beg Divanı*, s. 31.

"Yemîninde yesârında eger tîg u eger hâme
Bihamdillâh ki cem' itmiş kemâlin **Şâh-ı merdânun**"[719]

Memdûhun hem kılıç hem de kalemin hakkını vererek maharetle kullanabilmesi husûsunu dile getirdiği Ali Paşa kasidesinde Necâtî, Hz. Ali'nin her iki sahadaki muvaffakiyetine telmîhte bulunarak Ali Paşa'yı, Şâh-ı merdân olan Hz. Ali'nin kemâlini kendi bünyesinde toplaması münâsebetiyle övmektedir. Gerçekten de Hz. Ali, şecaati ile olduğu kadar ilmiyle de numûne-i imtisaldir ve bunun gibi pek çok kıymetli hususiyetleri sebebiyle övgüde mikyas olmaktadır.

"Ver başı Hüseyn aşkına ey sofî şehîd ol
Gel şübheden arın **Şeh-i merdân Alidir**"[720]

Hatâyî, sûfî olan bir kimsenin Hz. Hüseyin aşkına başını vermesini yani şehâdeti seçmesini tavsiye ettikten sonra Hz. Ali'nin, yiğitlerin şâhı olduğu hususunda şüphe taşımanın doğru olmadığını ifade etmektedir.

"Biz ezelden tâ ebed meydâna gelmişlerdeniz
Şâh-ı merdân aşkına merdâne gelmişlerdeniz"[721]

"Ali aşkı" ve "Ali yolu", Hatâyî'nin en sık zikrettiği deyimlerdendir. Bu beytinde de ezelden ebede, Şâh-ı merdân olan Hz. Ali'nin aşkıyla meydâna, merdâne bir şekilde geldiğini ifade ederek Hz. Ali'ye duyduğu muhabbeti âleme ilân etmekten çekinmemektedir.

"**Şâh-ı merdânun** yolında çoh kişi vardur velî
Âferin ol bâşa kim min başa bir baş oynadur"[722]

Şâh-ı merdân olan Hz. Ali'nin yoluna kendini fedâ ettiği iddiâsında bulunan çok kimse olduğunu söyleyen Hatâyî, bu fedâîlerin arasında, bin kişiye bir başına karşı koyabilen bir kişi olduğunu söyleyerek o kişiyi tebrik etmektedir. Beyitteki "baş oynatmak" veya "baş oynamak" ibaresi, bir kişi uğruna "hayatını tehlikeye atmak; canını feda etmekten çekinmemek" mânâsında bir deyim olup bu deyimi yine Hz. Ali için aşk ile "baş oynamak" şeklinde Nesîmî de kullanmaktadır.[723]

"Yüz meşakket çekse kâm-i dil tapar encâm-i kâr
Her kimin âlemde mevlâsı **Şeh-i merdân** olur"[724]

Fuzûlî, âlemde Şâh-ı merdân olan Hz. Ali'yi efendi kabul eden kişinin her kim olursa olsun ve ne kadar meşakkatla karşılaşırsa karşılaşsın en nihayet huzur bulacağını, feraha kavuşacağını söylemektedir.

---

719 *Necatî Beg Divanı*, s. 56.
720 *Hatâyî Divanı*, s. 170: "Na't-ı Ali'den"
721 *Hatâyî Divanı*, s. 177.
722 *Hatâ'î Divanı*, haz. Tourkhan Gandjei, s. 71.
723 Tanyeri, *Örnekleriyle Türk Halk Şiirinde Deyimler*, 32. "Kim muhibb-i hânedâna bende oldu sıdk ile / **Oynadı başını** Şâh-ı eyliyânın aşkına" için ise bk. *Nesîmî Divanı*, s. 315:
724 *Fuzûlî Divanı*, s. 40: "Na't-ı Ali'den"

"Devâm-ı devleti olsun mezîd eban 'an ced
Resûl ümmetinün oldı **Şâh-ı merdânı**"[725]

Yahyâ Bey, Sultan Süleymân'ın Kızılbaşlar'a karşı verdiği mücâdelesini konu ettiği bir kasidede, pâdişâhın iktidarı ve neslinin bekası için dua ettikten sonra Hz. Ali'ye benzettiği Kanûnî'nin ümmetin Şâh-ı merdânı olduğunu söylemektedir.

"Her gazâlar kılıcı gāzîye hem-râhuz biz
Şâh-ı merdân gibi şemşîr-i yedullâhuz biz"[726]

Yahya Bey bir gazelinden alınan bu beytinde, kılıç gibi her gazâya katılan, gazâdan kaçınmayan gāzîye yoldaş olduğunu ve dolayısıyla Şâh-ı merdân olan Hz. Ali gibi "Allâh'ın kılıcı" olarak zikredilme hakkına sahip olduğunu ifade etmektedir.

"Didi Behrâm-ı düşmen-kâm gördi darb-ı şemşîrin
Koluna kuvvet ey rûz-ı vegānun **Şâh-ı merdânı**"[727]

Bâkî, bir kasidesinden alınan bu beytinde, düşman karşısındaki başarısıyla mâruf olan Behram'ın bile kılıç darbesinin şiddetini gördüğünde "ey savaş gününün Şâh-ı merdânı koluna kuvvet" diyerek pâdişâhı övdüğünü söyleyerek pâdişâhı Behram'ın diliyle medhetmektedir.

"Pâmâl idüp beni sıdı gam cündi kalbümi
Himmet demidür ey **Şeh-i merdân yâ Alî**"[728]

Hayretî, gam ordusunu gönlünü istilâ ederek denemeye tâbî tuttuğu bir anda bu tazyikattan kurtulabilmek için Şâh-ı merdân olan Hz. Ali'nin himmetini istemektedir.

"Menem ki sâkin-i dergâh-ı **Şâh-ı merdân**em
İşim duâ-yı cemîl-i şeh-i sipihr-makâm"[729]

Rûhî, Sultan III. Mehmed için söylediği bir kasideden alınan bu beytinde, Şâh-ı merdân olan Hz. Ali'nin eşiğinde, yakınında ikamet ediyor olmaktan aldığı mânevî kuvvet ile makamı âsumân kadar yüce olan pâdişâh için duâ ettiğini söylemektedir. Bilindiği gibi Rûhî Bağdadlı'dır ve Hz. Ali'nin türbesinin bulunduğu Necef'in bu vilâyetin sınırları içerisinde bulunması sebebiyle de kendisini sık sık Hz. Ali dergâhının sâkini olarak tanımlamaktadır.

"Sen **Şeh-i merdân-ı âlem** ârifin burhânısın
Sâkî-i kevser ü ebrâr-ı cemâat Murtazâ"[730]

---

725 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 50.
726 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 371.
727 *Bâkî Divanı*, s. 34.
728 *Hayretî Divanı*, s. 9: "Na't-ı Ali'den"
729 *Dîvân-ı Rûhî-i Bağdâdî*, s. 25.
730 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 22: "Na't-ı Ali'den"

Ümmî Sinan bir na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'nin âlemde erlerin şâhı, âriflerin bürhânı, kevser sâkîsi ve ümmetin hayırlısı olduğunu söylemektedir.

"Biz çerâğı **Şâh-ı merdân** şem'asından yandırıp
Anca dillerde hakâyık şehri[nin] şem'dânıyuz"[731]

Ümmî Sinan, Halvetî olduğunu ifade ederek başladığı bir ilâhînin bu beytinde yiğitlerin şâhı Hz. Ali kandilinden tutuşturduğu çerâğ ile gönülleri aydınlattığını, hakikat şehrinin kandili olarak gönüllerde yer bulduğunu belirterek söz konusu tarikatın silsile itibarıyla Hz. Ali'ye ulaştığını telmih etmektedir. Esasen çerağ kandildir ve kandil ekseriyetle kâmil mürşidin remzi, bazı şiirlerde ise gönlün benzetilenidir.

"Siz gelün Ümmî Sinânı anlaman lâf u güzâf
Şâh-ı merdân sırrı vardur düldülüm aşkdur benüm"[732]

Bu beytinde ise sözlerinin hakikatine dikkat çeken Ümmî Sinan, Şâh-ı merdân olan Hz. Ali'nin sırrını taşıdığını ve kendi düldülünün aşk olduğunu söylemekte, yani aşk tarîkıyla yol aldığını ifade etmektedir.

"Çâr kitâbı fehm iden cân sırrı ferdinden olur
Bülbüle sanma terahhum dertli virdinden olur
Sabr iden kahr-ı cefâya **Şâh-ı merdandan** olur
Herkesin derdine dermân yine derdinden olur
Derdinin içindeki dermânı bulmazsa ne güç"[733]

Azbî, Niyâzî'nin gazelini tahmîsinden alınan bu bendde dört kitabın mânâsını anlayanın varlığın sırrına âşinâ olacağını, bülbüle duyulan merhametin dertli ötüşünden kaynaklanmadığını, kahredici, öldürücü cefâya sabredenlerin Şâh-ı merdân olan Hz. Ali'ye iltihak edeceğini söyledikten sonra dermânın da dert içinde bulunduğunu ve dert içerisindeki dermân keşfedilemezse kişinin bu dertten kurtulamayacağını ifade etmektedir. Neticede şâirin Şâh-ı merdân olmayı, eziyete, cefâya ve kahra sabır göstermek şeklinde izah ettiği anlaşılmaktadır.

"Sabr ile nefsi helâk it **Şâh-ı merdânlık** budur
Merd isen dil virme bu dünyâ-yı dûna ey fetâ"[734]

Seyyid Seyfullah, iki ayrı beytinde "Şâh-ı merdân" olmayı tarif etmektedir. Her ikisi de nefisle mücadele ederek ona galip gelmek şeklinde özetlenebilen bu tariflerden birincisi, sabır ile emmâre olan nefsi helâk etmek ve bu denî dünyâya gönül bağlamamaktır. Aşağıdaki beyitte ise şâir;

"Nân içün medh eyleme nâdânı nâdanlık budur
Hayber-i nefsin helâk it **Şâh-ı merdânlık** budur"[735]

---

731 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 99.
732 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 155.
733 *Tahmîs-i Derviş Azbî*, s. 21-22.
734 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 155.
735 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 170.

Ekmeğini kazanmak için bile olsa nâdânlara iltifat etmemek gerektiği tenbihinde bulunduktan sonra, Şâh-ı merdân olmayı mukavemeti bakımından Hayber kalesine benzettiği nefsi helâk etmek, tesirsiz hale getirmek şeklinde açıklamaktadır.

"Nûş eyle her ne gelse zehr ise bil Hüdâdan
Vire şarâb-ı kevser mahşerde **Şâh-ı merdân**"[736]

Beytinde Seyyid Seyfullah, başa gelen her şeyi Allah'tan bilmek ve karşılaşılan kötülüklere itiraz etmemek gerektiğini söyledikten sonra mahşer günü yiğitler şâhı Hz. Ali'nin elinden kevser şarâbı içmeyi de bu teslimiyet halinin mükâfatı olarak göstermektedir.

"Ferîd-i kâr-zâram ey mübâriz merd-i meydânam
Ki cârûb-keş-i kemter **gulâm-ı Şâh-ı merdân**am"[737]

Seyyid Nigârî kendisini Şâh-ı merdânın hakir bir kölesi ve süpürgecisi olarak tanımladıktan sonra, Hz. Ali'ye olan bu intisâbından aldığı güçle mübareze hususunda savaş meydanlarının yegâne kahramanı olduğunu ifade etmektedir. Hz. Ali'nin zavallı bir kölesi olabilmek dahi şâire göre böyle bir kudrete sahip olmayı netice verecektir.

"**Şâh-ı merdân** yollarına ilm-i ledün sırlarına
Hem hakîkat illerine gider Hakka Halvetîler"[738]

"Gider Hakka Halvetîler" redifli manzûmeden alınan bu beytinde Sûzî, bu tarikata bağlı olanların Şâh-ı merdânın yolundan gittiklerini, ledün ilminin sırlarına vâkıf olacaklarını ve hakikat menziline varacaklarını söyleyerek aynı zamanda Halvetî silsilesinin Hz. Ali'den gelişine telmihte bulunmaktadır.

"Hücûm-i leşker-i mihnetde bî-bâk olduğum ey Şems
Gulâm-ı âsitân-ı **Şâh-ı merdân** olduğumdandır"[739]

Ey Şems, benim bir çok eziyetlerin hücûmundan korkmamamın sebebi, Hz. Ali'nin eşiğinde köle olmamdan kaynaklanmaktadır diyen Osman Şems, ancak o kapının kölesi olmanın böyle bir cesareti netice vereceğini ifade etmektedir.

"Ânın yüzüne pâ-yı mezelletle basılmaz
Bir bâş ki ola **Şeh-i merdân** eşiğinde"[740]

Osman Şems, Şeh-i merdânın eşiğine baş koyan bir kimsenin yüzüne asla hakaretle basılmaz derken o eşiğe baş koyan kişinin dâimâ itibar göreceğini, Hz. Ali'nin kendisine bağlananları zor durumda bırakmayacağını dile getirmektedir.

---

736 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 143.
737 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 166.
738 *Dîvân-ı Sûzî*, s. 66.
739 *Osman Şems Divanı'ndan Seçmeler*, s. 319.
740 *Osman Şems Divanı'ndan Seçmeler*, s. 141.

"Pîşvâ-yı râh-ı tahkîk **Şâh-ı merdân Alî**
Ol keremkânîden oldu sırr-ı Mevlâ müncelî"[741]

Salacıoğlu bu beytinde Şâh-ı merdân olan Hz. Ali'nin hakîkat yolunun rehberi olduğunu söylemektedir. Çünkü şâire göre Hakk'ın sırrı Hz. Ali'de tecellî etmiş ve onun vasıtasıyla âşikâr olmuş, görünür hâle gelmiştir.

"Tarîk-i terk ü tecrîd içre âşık idi Hakka
Çekerdi ârzû ancak visâl-i **Şâh-ı merdâna**"[742]

Ali Baba adında birinin vefatına düşülen tarihten alınan bu beyitte Salacıoğlu, söz konusu şahsın terk ve tecrid yolunu seçmiş bir Hak aşığı olduğunu söyledikten sonra onun yiğitler şâhı Hz. Ali'ye vuslat iştiyâkı içinde vefat ettiği söylemektedir.

"Hudâdır fâ'il-i mutlak ser-â-ser
Sen ancak âlet oldun gafil insân

Ne mümkin anlamak bu remzi âdem
Meğer ede inâyet **Şâh-ı merdân**[743]

Salacıoğlu bu iki beyitte, Allah Teâlâ'nın fâ'il-i mutlak olduğunu, kulların fiillerinin ise sadece bu hakikati perdeleyen bir âlet hükmünde bulunduğunu söyledikten sonra insanoğlunun bu mânâyı Şâh-ı merdânın yardımı olmaksızın idrak edebilmesinin mümkün olmayacağını söylemektedir.

"Verüp yağmaya vârını düşüp bir özge sevdâya
Salup gönlünü Mevlâya **Şeh-i merdân** olur var mı"[744]

Tasavvufî hakîkatleri konu ettiği bir şiirinden alınan bu beytinde Kuddûsî, varlığını yağmalayıp bir özge sevdâya düşmek ve gönlünü Mevlâ'ya vermek şeklinde izah ettiği yolun, Hz. Ali'nin yolu olduğunu ifade etmektedir.

"Muhibb-i hânedân-ı Fahr-ı âlemdir Fennî
Gulâm-ı âsitân-ı **Şâh-ı merdân** olmasın n'olsun"[745]

Fennî, âlemlerin iftihar kaynağı olan Hz. Peygamber'in evlâdına duyduğu muhabbeti dile getirdikten sonra Peygamber neslinin Şâh-ı merdân olan Hz. Ali'den yürüdüğünü telmîhen kendisinin de Şâh-ı merdânın kapısının kölesi olduğunu söylemektedir.

"Gönlümüz hâhişger ey şûh vaslına ammâ ba'îd
Sayd olunmaz bir hümâ tab'ın **Şeh-i merdân** mıdır"[746]

---

741 *Salacıoğlu Divanı*, s. 92-93.
742 *Salacıoğlu Divanı*, s. 126.
743 *Salacıoğlu Divanı*, s. 95.
744 *Kuddûsî Divanı*, s. 340
745 *Fennî Divanı*, s. 6.
746 *Yozgatlı Hüznî Divanı*, s. 176.

Hüznî, vuslatını arzulayarak imkânsızlığını anladığı için hümâ kuşuna benzettiği sevgilinin tabiatını, ihata edilememesi sebebiyle Şeh-i merdân olan Hz. Ali'ye teşbih etmektedir.

H. ŞÂH-I NECEF

Hz. Ali bazı şiirlerde Necef'in şâhı mânâsındaki "Şâh-ı Necef"sıfatıyla zikredilmektedir. Necef ise tarihte Bağdad vilâyetinin Kerbelâ sancağına bağlı bir kasaba olup Hz. Ali'nin türbesine ev sahipliği yapmaktadır. Bu münâsebetle Necef, Meşhed-i Ali olarak da bilinmektedir.[747] Hz. Ali'nin Şâh-ı Necef sıfatıyla zikredildiği beyitlerden seçilen örneklerle konuyu açıklığa kavuşturmek mümkündür.

"Ol velâyet kânı vü sultân-ı dîn **Şâh-ı Necef**
Tâcdâr-ı enbiyâ vü serfirâz-ı evliyâ"[748]

Nesîmî, velâyetin kaynağı, dînin sultânı, nebîlerin tâcdârı ve evliyâullâhın büyüğü olarak tanımladığı Hz. Ali'yi Necef'teki türbesini telmîhen Necef'in şâhı olarak zikretmektedir. Hz. Ali, ilk dönem şâirlerinden itibaren asırlar boyunca Şâh-ı Necef bu sıfatla anılmıştır.

"Bâb-ı keremdür işigün geldi Necâtî yüz sürer
Anun unulmaz derdine himmet gerek **Şâh-ı Necef**"[749]

Dinî-tasavvufî nasihatlar ihtivâ eden bir gazelin son beytinde Necâtî, Hz. Ali'nin kerem kapısı olarak tanımladığı türbesinin eşiğine yüzünü sürdüğünü ve çaresiz dertlerine devâ için yine Şâh-ı Necef olan Hz. Ali'nin himmetini istediğini söylemektedir.

"Redd itme derd-mendi eyâ **Sâhibü'n-Necef**
Virsün harîm-i hörmetüne hastalar tuhaf"[750]

Necâtî bu beytinde Necef'in sahibi olarak zikrettiği Hz. Ali'den, kapısına gelerek mukaddes türbesine tuhfeler, hediyeler sunan dertlileri reddetmemesini istemektedir. Esasen şâir "redd itme" derken, hem bu kapıya gelen insanların taleplerini hem de takdim ettikleri hediyeleri kastetmektedir.

"**Şeh-i serîr-i Necef** âf-tâb-ı evc-i şeref
Aliyy-i 'âli-i a'lâ *kasîm-i cennet ü nâr*"[751]

Fuzûlî, na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Necef tahtının pâdişâhı olan Hz. Ali'nin şeref burcunun güneşi olduğunu söylemekte ve isminin iştikakıyla a'lâ ve

747 Etrafı surlarla çevrili olan Necef şehrinin üç kapısı vardır. Vaktiyle Kûfe şehrinin mezarlık alanı olarak kullanılmakta olduğu halde Hz. Ali'nin defninden sonra ziyaretçilerin alâkası ile ma'mur hale gelmiş ve oraya çok güzel bir türbe inşâ edilmiştir. Bk. Şemseddin Sâmî, *Kāmûsu'l-a'lâm*, İstanbul 1316, VI, 4565.

748 *Nesîmî Divanı*, s. 75.

749 *Necatî Beg Divanı*, s. 310.

750 *Necatî Beg Divanı*, s. 310.

751 *Fuzûlî Divanı*, s. 38: "Na't-ı Ali'den"

'âli olarak tanımladığı Hz. Ali'nin aynı zamanda "cennet ve cehennemin taksim edicisi" olduğunu söyleyerek bu mânâdaki bir rivayeti kısmen iktibas etmektedir.

"Nebî *medîne-i ilm* oldu *bâbı* **Şâh-ı Necef**
O dergehün itiyem ol kapuda derbânem"[752]

Hayâlî ise Hz. Peygamber'in ilim şehri ve Necef sultânı Hz. Ali'nin de bu şehrin kapısı olduğuna dair rivâyeti hatırlattıktan sonra Şâh-ı Necef ibaresine istinâden dergâh olarak tanımladığı Hz. Ali türbesinin köpeği ve yine rivayete göre "ilim şehrinin kapısı" olan Hz. Ali kapısının bekçisi olduğunu söylemektedir.

"Asker-i gam yine cânum kasdına bağladı saf
Üstüme at sal mürüvvet eyle ey **Şâh-ı Necef**"[753]

Gam askerinin canına kastederek saf bağladığını söyleyen Hayretî, bu sıkıntılı halden kurtulmak için Şâh-ı Necef olan Hz. Ali'den üstüne at salarak mürüvvet etmesini istemektedir. "Üstüne at salmak" ise mürüvvet ile bağdaşmayacak şekilde olumsuz mânâ taşıyan bir deyim[754] olup bu beyitte âdetâ bir temennî ifadesi şeklinde yer almaktadır. Fakat bu deyim bazı tarikatlarda, husûsen Sa'diyye'de "devse"[755] denilen ve şeyhin müridân üzerinden atla geçmesi şeklinde gerçekleşen bir kerâmet gösterisini de hatıra getirmektedir ki şâirin bu mânâyı kastetmiş olma ihtimali daha yüksektir. Netice itibarıyla Hayretî, gam ve kederin rûhuna hâkim olduğunu ifade ederek bundan kurtulmak için de Şâh-ı Necef'ten yardım istemektedir denilebilir.

"Katre-i eşküm anun izinde ey **Şâh-ı Necef**
Benzer ol lûlûye kim koynına koymışdur sadef"[756]

Göz yaşı damlasını sadefin içindeki inciye benzeten Âlî bu beytinde, değerli taşlarıyla tanınan Necef'i sadef; Hz. Ali'yi ise türbesinin Necef'te olması münâsebetiyle Necef'in değerli incisi olarak tanımlamaktadır.[757]

"**Şâh-ı Necef** halîfe-i dîn Murtazâ Ali
Sermâye-i velâyet ü Şîr-i Hudâ Ali"[758]

Nev'î, na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'nin Necef'in şâhı, dînin halîfesi, velâyetin sermâyesi ve Allâh'ın arslanı Murtazâ Ali olduğunu söylemektedir.

---

752 *Hayâlî Bey Divanı*, s. 280.

753 *Hayretî Divanı*, s. 241.

754 Bk. E. Kemal Eyüboğlu, *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul 1973, II, 406-407. Şahitlerden birisi Pertev Paşa'nın, "At sürme pek de üstine şâhım fütâdenin/ Kalmaz piyâde ol dahi bir gün fereslenür" beytidir.

755 Ayrıntılı bilgi için bk. Recep Uslu, "Devse", *DİA*, IX, 253-254.

756 *Gelibolulu Âlî Divanı*, s. 332.

757 Hz. Ali, başka şairlerde Necef'in incisi olarak tavsif edilmektedir. Söz gelimi Rûhî'ye ait, "Bağdâd sadeftir, güheri dürr-i Neceftir / Yanında anın dürr ü güher seng ü hazeftir" beytindeki "dürr-i Necef" ibaresi de Hz. Ali'ye mâtuftur. Bk. Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, s. 99.

758 *Nev'î Divanı*, s. 184: "Na't-ı Ali'den"

"Yâ Alî **Şâh-ı Necef** ser-çeşme-i âl-i Resûl
Husrev-i mülk-i velâyet ibn-i 'amm-i Mustafâ
Oldı bir zâlim musallat şimdi .....[759]
Yek-nazarla ben kulun eyle himâyet serverâ"[760]

Râmî, Hz. Ali'nin öncelikle Necef'in şâhı ve Peygamber evlâdının ser-çeşmesi olduğunu söyledikten sonra onun, velâyet mülkünün pâdişâhı ve Hz. Peygamber'in amcasının oğlu da olduğunu hatırlatmaktadır. Bu tavsiflerden sonra şâir bir zâlimin tasallutundan kendisini kurtarması için Hz. Ali'nin himâyesini ve iltifat nazarını talep ettiğini dile getirerek Hz. Ali'den istimdâd etmektedir.

"Hikmet itmez mi kerem bana ki **Şâh-ı Necefin**
Nazar-ı lûtfu ider sengi semîn-i yâkut"[761]

Hersekli Ârif Hikmet ise bu beytinde, lûtuf nazarıyla taşı yâkûta dönüştürme kudretine sahip olduğunu ifade ettiği Şâh-ı Necef olan Hz. Ali'nin keremini kendisinden esirgememesini istemektedir. Necef ayrıca değerli taşlarıyla meşhurdur ve şâir Şâh-ı Necef'in lûtuf nazarının taşı yûkuta çevirdiğini söylerken de Necef'in bu zenginliğini Hz. Ali'nin orada medfûn olması ile izah ederek hüsn-i ta'lîl yapmaktadır.

"Mâlik-i kenz-i cevher-i efâzıl
Virdi miftâhun ana **Şâh-ı Necef**"[762]

Fıtnat Hanım, Mirza-zâde Sa'îd Seyyid Muhammed Efendi'nin sadârete getirilmesi münasebetiyle söylediği tarihin bu beytinde, memdûhun fazilet cevherinin hazinesine sahip olduğunu, çünkü Şâh-ı Necef olan Hz. Ali'nin kendisine bu hazinenin anahtarını vermiş olduğunu söylemektedir.

I. ŞÎR

Hz. Ali, arslan mânâsındaki Haydar lâkabının Farsça karşılığı olan Şîr sıfatı ile de şiirlerde anılmaktadır. Doğrudan doğruya Şîr olarak zikredildiğine dair örneklerin sayısı fazla olmamakla birlikte şâirlerin Hz. Ali'yi tavsif sadedinde bu kelime ile Şîr-i ner, Şîr-i merdân gibi terkiplere rağbet ettikleri dikkat çekmektedir.

"Heycâ gününde durmadı hiç kimse tîğına
Şîrim deyüb bu ma'nîden öğdü **Hudâ** seni"[763]

Hatâyî, savaş günü hiç kimsenin Hz. Ali'nin kılıcına karşı koyamadığını ve Hak Teâlâ'nın bu sebeple onu "arslanım" diyerek övdüğünü söylemektedir ki şâirin bu beytinde esâsen Hz. Ali'nin "Esedullâh" lâkabını târif ettiği anlaşılmaktadır.

---

759 *Râmî Divanı*, s. 245: Metni hazırlayan 41 no.lu dipnotta okunamayan bu kısmın "Râmî bendene" şeklinde okunabileceği teklifini getirmektedir.
760 *Râmî Divanı*, s. 245: "Na't-ı Ali"
761 *Hersekli Ârif Hikmet Divanı*, s. 143.
762 *Dîvân-ı Fıtnat*, s. 24.
763 *Hatâyî Divanı*, s. 151: "Na't-ı Ali'den"

1. Şîr-i hânedân

"Ost dergâh-ı medine ost ehl-i zülfikār
Şevher-i Fâtımâ-i Zehrast **Şîr-i hânedân**"[764]

Müştak Baba bu Farsça beytinde öncelikle Hz. Ali'nin, ilim hadisini telmîhen ilim şehrinin kapısı olduğunu telmih etmektedir. O ayrıca zülfikâr adlı kılıcın sahibi, Hz. Fâtımâ'nın zevci ve nihâyet hânedânın arslanıdır. Hânedân kelimesiyle genel olarak Hz. Peygamber'in evlâdını işaret eden şâirin, Peygamber neslinin Hz. Fâtımâ ve Hz. Ali'den devam etmesini îmâen Hz. Ali'yi hânedânın arslanı olarak zikretmektedir.

2. Şîr-i ceberût

"Gülsitân-ı melekûttur Şâh Ali
Şîr-i kûh-ı ceberûttur Şâh Ali
Yûnus ü deryâ vü hûttur Şâh Ali
Hem 'asâ Mûsî dûddur Şâh Ali"[765]

Nesîmî, "Şâh Ali" redifli bu tuyuğda Hz. Ali'nin melekût âleminin gülbahçesi ve ceberût dağının arslanı olduğunu söylemektedir. Ayrıca o, Hz. Yûnus'un bir süre balık karnında yaşaması mûcizesini telmîhen hem Yûnus hem deniz hem de balık; Mûsa Peygamberin âsâ mûcizesini telmîhen âsâ, Mûsâ ve dûd yani dumandır. Şiirin bu başlık altında gösterilmesinin sebebi, Hz. Ali'nin bu tuyuğda "Şîr-i kûh-ı ceberût" olarak zikredilmesidir ki Ceberût, azamet mânâsında olup sûfîlere göre mülk ve melekût âlemlerinin arasında, nûrânî akılların ve temiz melekî nefislerin bulunduğu ikinci varlık mertebesidir.[766] Şu halde Nesîmî, Hz. Ali'nin dağa teşbih edilen bu en büyük âlemin arslanı hükmünde olduğunu söylemektedir.

3. Şîr-i merdân

"Alî-vârdur eger her kim göre zâhir diler ise
Alî gibi göz açup gör cihânda **Şîr-merdânı**"[767]

Sultan Alâeddin kasidesinde Dehhânî, Hz. Ali'ye benzettiği memdûhun onun gibi yiğitlerin arslanı olduğunu söylemektedir.

"**Şîr-i merdân**-veş eğer kurbân-ı aşk olmazsa dil
Pençe-i pür zûr-ı himmet çâk çâk eyler beni"[768]

---

764 *Müştâk Baba Divanı*, s. 299.

765 *Nesîmî Divanı*, s. 434.

766 Ceberût, azamet mânâsında olup sûfîlere göre mülk ve melekût âlemlerinin arasında bulunan ve Berzah âlemi diye de tanımlanan ikinci varlık mertebesidir. Ceberût âlemi maddî âlemin üstünde ve Melekût âleminin altında yer alır. Hz. Ali'den gelen bir rivâyete göre "Ceberût âlemi, en büyük âlemdir" ve bu âlemde nûrânî akıllar, temiz melekî nefisler bulunur. Kul, Ceberût âlemine girdiğinde Hakk'ın ihtiyârına cebren uymak zorunda kalır, yani burada mecbûrî bir durum vardır ve kulun ihtiyârı geçerli değildir. Bk. Cebeciğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 171-172.

767 İlâydın, "Dehhânî'nin Şiirleri", *Ömer Âsım Aksoy Armağanı*, s. 144.

768 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 428

Gönüle seslendiği bu beytinde Şeyh Galib, eğer gönül Şîr-i merdân olan Hz. Ali gibi aşk yolunun kurbanı olmaz ise, himmet ile dolu olan pençe beni parçalar diyerek her hâlükârda aşk yolunda şehâdeti tercih ettiğini ifade etmektedir.

"Şimdi bu meydân içinde himmet-i Kerrâr-ı aşk
Şîr-i merdân-ı zafer-dâr-ı vegâ kılmış beni"[769]

Osman Şems, bu meydan içinde aşk Kerrâr'ı olan Hz. Ali'nin himmeti ile savaşta zafer kazanan yiğitlerin arslanı, yani Şîr-i merdân olan Hz. Ali haline geldiğini söylemektedir.

J. ŞÎR-İ HUDÂ

Şîr-i Hudâ, "Allâh'ın arslanı" mânâsında Farsça bir terkip olup Hz. Ali'nin sıfatlarındandır. Bu sıfatın hem Hz. Ali'nin lâkaplarından olan Esedullâh'ın tercümesi, hem de husûsen İranlıların Hz. Ali'ye verdikleri bir lâkap olduğu söylenmektedir.[770] Hz. Ali şiirlerde Şîr-i Hudâ lâkabıyla da anılmıştır.

"**Şîr-i Hudâ** Hayder-i Kerrâr içün
Anun o sadrındaki esrâr içün"[771]

Rûşenî, bir münâcâttan alınan bu beytinde Allâh'ın arslanı ve Haydar-ı Kerrâr olan Hz. Ali hakkı için, ayrıca onun sadrında sakladığı sırların hakkı için "son nefesinde îmân ile rûhunu teslim etmek istediğini" dile getirmektedir.

"Çün **Şîr-i Hudâ** âl-i abâ kân-ı sehâdur
Nâmını Alînün okuruz 'aynile a'lâ"[772]

Yahyâ Bey, na't-ı şerîfin Hz. Ali'ye tahsis ettiği bu beytinde Allâh'ın arslanı olan Hz. Ali'nin hem Ehl-i beyte dahil olduğunu, hem de cömertlik kaynağı olduğunu söyledikten sonra sahip olduğu husûsiyetler sebebiyle onun "Ali" olan ismini "a'lâ" şeklinde telâffuz edebileceğini ifade etmektedir. "A'lâ" ise "Alî"nin ism-i tafdîli olup en yüce, en yüksek demektir.

"**Şîr-i Hudâ** peleng-i gazâ Haydar-ı sehâ
Efrâsiyâb-ı ma'reke Cemşîd-i kârzâr"[773]

Sultan Süleyman kasidesinden alınan bu beyitte Yahyâ Bey padişâhı, Allâh'ın arslanı ve savaş kaplanı olarak tanımladıktan sonra cömertliği yönüyle Hz. Ali'ye, cenk meydanındaki mahâreti yönüyle Efrasiyâb'a ve yine savaşçılığı yönüyle Cemşid'e benzetmektedir. Birinci mısradaki "Şîr-i Hudâ" ibaresi ilk bakışta padişâhı tanımlıyor gibi görünse de Hz. Ali'nin en bilinen

---

769 *Osman Şems Divanı'ndan Seçmeler*, s. 189.
770 Dihhudâ, "Şîr-i Hudâ", *Lugatnâme*, XVIII, 181.
771 *Rûşenî Divanı*, s. 80.
772 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 22.
773 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 53.

lâkaplarındandır ve şâir pâdişâhı, Allâh'ın arslanı olan Hz. Ali'ye benzeterek övmektedir.

"Ey mürüvvet ma'deni sâhib-velâyet Murtazâ
V'ey **Hudânın arslanı** 'ayn-ı hidâyet Murtazâ"[774]

Ümmî Sinan bu beytinde mürüvvet mâdeni, velâyet sahibi ve hidâyet kaynağı olarak tanımladığı Hz. Ali'nin Hudâ'nın arslanı olduğunu söylemektedir.

"Şâh-ı Necef halîfe-i dîn Murtazâ Ali
Sermâye-i velâyet ü **Şîr-i Hudâ Ali**"[775]

Nev'î, na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'nin sırasıyla Necef'in şâhı, halîfe, Murtazâ, velâyetin sermâyesi ve Allâh'ın arslanı olduğunu ifade etmektedir.

"Bülend-pâye Gazanfer Ağa ki cenk içre
Guzâta zulmet-i hayretde oldı nûr-ı hüdâ
Gören şecâatini peyrev-i Alîdür dir
Belî o **Şîr-i Hudâ**dur bu zıll-i **Şîr-i Hudâ**"[776]

Ganîzâde Nâdirî, bu medih kıt'asında, yüksek rütbeli Gazanfer Ağa'nın savaş esnasında şaşkınlığın getirdiği karanlıkta kalan gazilere doğru yolu gösteren bir nûr olduğunu ve yiğitliğini görenlerin onun Hz. Ali'nin izinden gittiğini söyleyerek "Evet Ali Allâh'ın arslanıdır ve bu zât da Allâh'ın arslanının gölgesidir" dediklerini nakletmek sûretiyle memdûhu övmekmektedir. Gazanfer Ağa'nın Hz. Ali'ye teşbihindeki vech-i şebeh savaş meydanındaki mahâreti olmakla birlikte, iri arslan mânâsındaki Gazanfer isminin de bu teşbihe etkisi olmuştur; çünkü gazanfer arslanı; arslan ise Şîr-i Hudâ olan Hz. Ali'yi hatıra getirmektedir.

"**Şîr-i Hudâ**dur bedr-i hüdâdur
Sâhib-livâdur sultân-ı 'adîl"[777]

Râmî, bir düvâz-deh na'tının Hz. Ali'ye ait bölümünden alınan bu beytinde Hz. Ali'yi Şîr-i Hudâ lâkabıyla zikrettikten sonra onu, ışığıyla yol gösteren dolunaya benzetmekte ve sancak sahibi adâletli bir sultan olduğunu söyleyerek de Hz. Ali'nin sancaktarlığını[778] telmih etmektedir.

"Sendedir zûr-ı Hayder-endâzî
Sendedir kâr-ı dest-i **Şîr-i Hudâ**"[779]

---

774 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 21: "Na't-ı Ali'den"
775 *Nev'î Divanı*, s. 184: "Na't-ı Ali'den"
776 *Ganîzâde Nâdirî Divanı'ndan Seçmeler*, s. 262.
777 *Râmî Divanı*, s. 92.
778 Bilindiği gibi Hz. Ali, Peygamberimizin sancaktarlarından olup Bedir'den itibaren bulunduğu bütün gazâlarda bu vazifeyi üstlenmiştir. Bk. İbn-i Sa'd, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, III, 23; Zehebî, *Siyerü'l-Hulefâi'r-Râşidîn*, s. 228.
779 *Osman-zâde Tâib Divanından Seçmeler*, s. 46.

Osmanzâde Tâib, Ali Paşa kasîdesinden alınan bu beytinde, bilek gücü yönüyle Hz. Ali'ye benzettiği memdûhu, "Hz. Ali'nin atıcı kuvveti ve Allâh'ın arslanının elinin hüneri sendedir" ifadesiyle övmektedir.

"Ey şehriyâr-ı evliyâ
V'ey mahrem-i fahrü'n-nisâ
Sıhr-i Habîb-i Kibriyâ
Şîr-i Hudâ Şîr-i Hudâ

"Ey sâki-i kevser Ali
Dâmâd-ı Peygamber Ali"[780]

Leylâ Hanım na't-ı Ali'den alınan bu bendde Hz. Ali'nin evliyâullâhın şâhı, kadınların iftihar kaynağı olan Hz. Fâtımâ'nın zevci, Habîb-i Kibriyâ olan Resûlullâh'ın dâmâdı ve Allâh'ın arslanı olduğunu söyledikten sonra her bend sonunda onun kevser sâkîsi ve Peygamber dâmâdı olduğunu tekrar etmektedir.

"Merd-i meydân-ı cihâd-ı ekber ol kim ol cihâd
Vâris-i **Şîr-i Hudâ**-yı zi't-te'âl eyler seni"[781]

Osman Şems, "cihad-ı ekber meydanının bir eri olmaya bak; çünkü yapacağın bu cihad seni Allah Teâlâ'nın arslanına mirasçı kılar" mânâsına gelen beytinde, cihâd-ı ekber yani büyük cihad kavramıyla nefs-i emmâreye karşı girişilen mücâdeleye teşvik etmektedir. Şâire göre Hz. Ali'ye vâris olabilmek için nefisle mücâhede etmek gerekmektedir.

"Ey **Şîr-i Hudâ** Şâh-ı ekālîm-i velâyet
Pîrâ-yı sehâ pâdişeh-i mülk-i inâyet"[782]

Salacıoğlu na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Şîr-i Hudâ ve velâyet iklîminin sultânı olduğunu söylediği Hz. Ali'nin aynı zamanda lûtuf, ihsân ve cömertlik ülkesinin de pâdişâhı olduğunu ifade etmektedir.

"Dem-i imdâd meded-kârımız âyâ mahşer
Kim olur **Şîr-i Hudâ** vü Şâh-ı velâdan gayrı"[783]

Seyyid Nigârî, "Mahşer günü yardım istediğimiz vakitte bize Şîr-i Hudâ ve Şâh-ı velâ olan Hz. Ali'den başka kim yardımcı olabilir" diyerek Hz. Ali'nin şefaatini istemektedir.

"Gulâm-ı şîrîn-ter **Şîr-i Hudâ**ya
Selmân-ı Fârisî benimle Kamber"[784]

---

780 *Dîvân-ı Leylâ Hanım*, s. 8-9: "Na't-ı Ali'den"
781 *Osman Şems Divanı'ndan Seçmeler*, s. 193.
782 *Salacıoğlu Divanı*, s. 136: Na't-ı Ali'den.
783 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 225.
784 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 62.

Seyyid Nigârî, kendisini Şîr-i Hudâ olan Hz. Ali'nin sadık dostu ve sadık kölesi olan Selmân-ı Fârisî ve Kanber ile birlikte zikrederek Hz. Ali'ye onlar kadar yakın ve onlar kadar sevimli olduğunu belirtmektedir.

"Pençe-i âl-i abâ hakkıçün **ey Şîr-i Hudâ**
Kıl nevâziş dest-i eltâfın ile bu çâkeri"[785]

Tâhirü'l-Mevlevî, Şîr-i Hudâ olarak zikrettiği Hz. Ali'nin âl-i abâyı oluşturan beş kişi hakkı için kendisine lûtufkâr davranarak iltifat etmesini istemektedir.

K. ŞÎR-İ YEZDÂN

Şîr-i Yezdân, Allâh'ın arslanı mânâsında Farsça bir terkip olup Hz. Ali'nin sıfatlarındandır. Hz. Ali'nin bu sıfatı da esâsen Şîr-i Hudâ gibi "Esedullâh" lâkabının Farsça tercümesidir ve daha ziyade şecaati söz konusu edildiğinde Hz. Ali, Şîr-i Yezdân sıfatıyla anılmaktadır.

"Merd-i merdân **Şîr-i Yezdân** 'ışkına rahm it bana
Pâ-bürehne baş açuk abdâlun oldum â Alî"[786]

Zâtî, "Ali" redifli gazelinden alınan bu beytinde ayağı çıplak başı açık bir kölesi olduğu Ali adlı mahbûbun, yiğitler yiğidi ve Allâh'ın arslanı olan Hz. Ali aşkına kendisine merhamet etmesini istemektedir.

"Adûyı dil-figâr itdi peleng-âsâ şikar itdi
Muhassal âşikar itdi neberd-i **Şîr-i Yezdânı**"[787]

Bâkî, bir medhiyeden alınan bu beytinde düşmanı kaplan gibi avlayan ve yaralayan memdûhun neticede Allâh'ın arslanı olan Hz. Ali gibi savaştığını ifade etmektedir.

"Şecâ'atde odur **Şîr-i Yezdân**
Sehâvetde odur kân-ı ihsân"[788]

Cemâlî, Hz. Ali'yi "şecaat hususunda Allâh'ın arslanı; sehâvet hususunda ise ihsan kaynağı" vasıflarıyla tanıtmaktadır.

"Ne zülfikār ki bir yerde eylemez ârâm
Bulunca pençe-i pür-zûr-ı **Şîr-i Yezdânı**"[789]

Nâilî, na't-ı Ali'den alınan ve Hz. Ali'nin meşhur kılıcı zülfikârı tanımladığı bu beytinde zülfikârın Şîr-i Yezdân olan Hz. Ali'nin güçlü pençesiyle buluştuğunda yerinde duramadığını, kendisinden bekleneni fazlasıyla yerine

785 *Dîvançe-i Tâhir*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"
786 *Zâtî Divanı*, III, 404.
787 *Bâkî Divanı*, s. 34.
788 *Cemâlî Divanı*, s. 370.
789 *Nâilî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"

getirdiğini ifade etmektedir. Şâire göre zülfikâr, Hz. Ali'nin elinde zülfikâr olmaktadır.

"Ol Muhammed Mustafâdan ol Aliyyü'l-Murtazâ
Evliyânın serfirâzı **Şîr-i Yezdân** anladum"[790]

"Anladum" redifli şiirinden alınan bu beytinde Ümmî Sinan, Şîr-i Yezdân olan Hz. Ali'nin evliyâullâhın en büyüğü olduğunu söyleyerek onun velâyetin şâhı olduğunu hatırlatmakta ve bu yolda Hz. Ali'nin rehberinin Resûlullâh olduğunu söylemektedir.

"Aşk degül mi Murtazâyı **Şîr-i Yezdân** eyleyen
Gerçi kim evvel Resûle *vâhidün min nûr* ise"[791]

Ümmî Sinan, Resûlullâh'ın Hz. Ali ile ilgili olarak "Ben ve Ali bir tek nurdan yaratıldık" meâlindeki hadisini[792] kısmen iktibas ettiği bu beytinde, bu hakikat Hz. Ali'nin büyüklüğünü izah etse de Murtazâ'yı Şîr-i Yezdân haline getiren gücün aşk olduğunu söylemektedir.

"Didiler gülbang-ı istihsân ile kerrûbiyân
Ey vekîl-i **Şîr-i Yezdân** âferîn sad âferîn"[793]

Osmanzâde Tâib, Ali Paşa'nın Mora'daki fütuhâtı ile ilgili söylediği tarih manzûmesinden alınan bu beytinde, Kerrûbiyyûn meleklerinin Ali Paşa'yı, "Ey Allâh'ın arslanı Hz. Ali'nin vekîli, sana yüzlerce âferin" dualarıyla tebrik ettiklerini ifade ederek meleklerin diliyle memdûhu övmektedir.

"Yetiş ey seyf-i meslûl-i tarîkat **Şîr-i Yezdânî**
Erenler pîşvâsı Hazret-i Sultân-ı Dîvânî"[794]

Şeyh Galib, Sultan Dîvânî vasfında söylediği tercî-bendin vâsıta beytinde Şîr-i Yezdân olan Hz. Ali'ye nispet ettiği memdûhun tarikatın kınından çekilmiş kılıcı ve erenlerin rehberi olduğunu söyleyerek yardımını istemektedir.

"**Şîr-i Yezdânı** vasfa başlayalı
Şimdicek bî-karârdur kalemüm"[795]

Subhî-zâde Feyzî, "kalemüm" redifli bir na'tın çehâr-yâr medhi bölümünün Hz. Ali'ye tahsis ettiği bu beytinde Hz. Ali'yi Şîr-i Yezdân lâkabı ile zikretmektedir. Hz. Ali medhine başladığında kaleminin yerinde duramaz hale geldiğini ifade eden şâir aynı zamanda Hz. Ali medhi hususundaki heves ve heyecanını da dile getirmektedir.

"Aşk ile aklın işi yokdur açık söz söyleme

---

790 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 150
791 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 227.
792 Bk. Bu çalışma içerisinde "Hz. Ali ile İlgili Hadisler", s. 45.
793 *Osman-zâde Tâib Divanından Seçmeler*, s. 58.
794 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 169-170
795 Subhî-zâde Feyzî, *Hamse*, haz. Mehmet Arslan, Sivas 1999, s. 68.

Şîr-i Yezdân şîvesin bildirme her rûbâha sen"[796]

Erzurumlu İbrahim Hakkı, aşkın akılla alâkalı olmadığını ve iltibasa mahal bırakmamak için aşka dair sözlerin ya da aşk kaynaklı sözlerin açık açık söylenmeyip gizli tutulması gerektiğini söylediği bu beytinde Şîr-i Yezdân olan Hz. Ali'nin şîvesini her tilkiye bildirmemek tenbihinde bulunmaktadır. Burada tilki kendi menfaatinden başka kaygısı olmayan açıkgöz ve hilekâr insan tipini temsil etmektedir. Şîr-i Yezdân şîvesi derken bir yandan da arslan ile tilkiyi mukayese ettiği anlaşılan şâirin bu beytinde kısaca konuşma, görüşme hususunda seçici davranmak ve insanlarla anlayış seviyelerini dikkate alarak muhatap olmak tavsiyesinde bulunduğu söylenebilir.

"Haydar-ı Kerrâr-ı gālib **Şîr-i Yezdândır Ali**
Sâhib ü ilm ü şecâat Şâh-ı merdân-ı velî"[797]

Âdile Sulan, çehâr-yâr na'tının Hz. Ali'ye tahsis ettiği bölümümden alınan bu beytinde Hz. Ali'nin Haydar-ı Kerrâr, Şîr-i Yezdân, ilim ve şecaat sahibi Şâh-ı merdân bir velî olduğunu söylemektedir.

"Nokta-i tevhîdsün devrân senündür yâ Alî
Şîr-i Yezdânsun bu gün meydân senündür yâ Alî"[798]

Avni Bey, tasavvufî unsurlarla ördüğü "yâ Alî" redifli na'tından alınan bu beytinde tevhid noktası ve Şîr-i Yezdân olarak tavsif ettiği Hz. Ali'nin, devrânın da meydânın da sahibi olarak tanımlamaktadır.

"Medâr-ı iftihâr-ı dûdmân-ı âl-i Mevlânâ
Yegâne vâris-i sâhib-kemâl-i **Şîr-i Yezdânî**"[799]

Tâhirü'l-Mevlevî, Hz. Mevlânâ soyundan gelen ve Sultan Dîvânî olarak tanınan Dîvâne Mehmed Çelebi'yi Hz. Ali'ye nispet ederek onun Şîr-i Yezdân olan Hz. Ali'nin kemâl sahibi biricik vârisi olduğunu ifade etmektedir.

"Hak ile Hak oldun elhak **Şîr-i Yezdânım Alî**
Her taraf nûrunla doldu şems-i rahşânım Alî"[800]

Kenan Rifâî, Hz. Ali'nin Hak Teâlâ ile Hak olduğunu ve dolayısıyla Allâh'ın arslanı olarak anıldığını söyledikten sonra her tarafın onun nûruyla dolduğunu ifade ederek Hz. Ali'yi güneşe teşbih etmektedir.

L. ŞÎR-İ HAK

Hak, Allâh Teâlâ'nın güzel isimlerinden olup "fiilen var olan, mevcûdiyeti ve ulûhiyyeti gerçek olan"[801] mânâsındadır. Şîr-i Hak ise Hak

---

796 *Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı*, s. 436.
797 *Adile Sultan Divanı*, s. 220.
798 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 968: "Na't-ı Ali'den"
799 *Divançe-i Tâhir*, s. 45.
800 *İlâhiyyât-ı Ken'an*, s. 133: "Na't-ı Ali'den"
801 Bekir Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", *DİA*, XI, 414.

Teâlâ'nın arslanı mânâsında bir terkip olup Hz. Ali'nin sıfatlarındandır. Hak esmâsı gibi yine Esmâ-i Hüsnâ'dan Gafûr ve Rahmân isimleriyle oluşturulan "Şîr-i Gafûr", "Şîr-i Rahmân" tamlamaları da Hz. Ali'nin birer sıfatı olarak şiirlerde kullanılmaktadır.

"Kendü sırrın bilmeyen virmez hakîkatdan haber
Çünki bu yolda delilimdür benüm **Şîr-i Gafûr**"[802]

Ümmî Sinan bu beytinde kendi sırrını bilmeyenin hakîkatten haber veremeyeceğini, bu yoldaki delilinin ise Şîr-i Gafûr olan Hz. Ali olduğunu söylemektedir. Beyitteki "kendi sırrın bilmeyen" ibaresi bazı kaynaklarda hadis olarak zikredilen "Nefsini bilen Rabbini bilir"[803] rivayetini hatıra getirmektedir. Şâir ayrıca bu iddiâ hususunda delilinin Şîr-i Gafûr olduğunu ifade etmektedir. Gafûr, Allâh'ın güzel isimlerinden olup "bütün günahları bağışlayan"[804] mânâsındadır. Şîr-i Gafûr ise Gafûr olan Allâh'ın arslanı demektir ki bu da Şîr-i Hudâ, Şîr-i Yezdân ve Şîr-i Hak gibi Hz. Ali'nin sıfatlarındandır. Bazı şairler yukarıda zikri geçen hadisi Hz. Ali'nin bir sözü olarak nakletmektedirler.[805] Dolayısıyla Ümmî Sinan da bu beytinde söz konusu rivayetin Hz. Ali'ye nispetini dile getirmektedir.

"Şemşîr-i Ahmedi vü dest-i **Şîr-i Hak**
Görün her seyf ilen feth-i bâb olmaz"[806]

Seyyid Nigârî, fütühât için Peygamberimiz'in kılıcına ve Şîr-i Hak olan Hz. Ali'nin eline ihtiyaç olduğunu söylediği bu beytinde her kılıçla fethin gerçekleşmeyeceğini, Hz. Peygamber'in kılıcı ile Hz. Ali'nin eli birleştiğinde ise bütün kapıların açılacağını ifade etmektedir.

"Ol şehinşâh-ı cihân **Şîr-i ner-i Rahmân** kim
Gelmemiş zâtı gibi âleme bir ferd-i ferîd"[807]

Kâzım Paşa, na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'nin cihân pâdişâhı ve Rahmân olan Allah'ın erkek arslanı olduğunu söylediği bu beytinde bu âleme onun gibi eşi benzeri olmayan bir zâtın gelmediğini beyan etmektedir. Esâsen Hz. Ali Şîr-i Hudâ'dır ve Hz. Ali'yi "Şîr-i ner-i Rahmân" olarak tavsif eden şâir de Hz. Ali'nin bu meşhur lâkabını sadece farklı kelimelerle telâffuz ederek aynı mânâyı daha güçlü bir ifadeyle tekrar etmektedir.

"Ey sabâ var söyle lutfet **Şîr-i Hakka** hâlimi
Ol Hüseynin mâtemi cû etti eşk-i âlimi
Ehl-i beytin merkadine söyle arzûhâlimi
Karalar giydim çıkardım mâtem ile âlimi

---

802 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 68.

803 *Keşfü'l-hafâ*'da, "Nefsini bilen Rabbini bilir" meâlindeki rivâyete İbn-i Teymiye'nin mevzû dediği belirtilmekle birlikte sûfîlerin bu rivâyete iltifat ederek eserlerinde yer verdikleri, hattâ Muhyiddin İbn-i Arabî'nin 'bu hadis rivayet tarikıyla sahih olmasa bile bize göre keşf tarikıyla sahihtir' dediği nakledilmektedir. Bk. Aclûnî, II, 262.

804 Bekir Topalaoğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", *DİA*, XI, 414.

805 Bu çalışma içersinde bk. "Hz. Ali'nin Sözleri", s. 247.

806 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 107.

807 *Dîvân-ı Kâzım Paşa*, s. 6: "Na't-ı Ali'den"

Al bu tası eyle nûş gel Kerbelânın aşkına
Sâkîyim ben sâkîyim âl-i abânın aşkına"[808]

Hüznî, Kerbelâ mersiyesinden alınan bu bendde Şîr-i Hak olan Hz. Ali'ye sabâ rüzgârı ile haber göndererek onu mâteminden haberdar etmek istemektedir: Hz. Hüseyin'in mâteminden şâirin kanlı göz yaşları nehir hâline gelmiştir, üzerindeki kırmızıları çıkararak siyah mâtem elbiseleri giymiştir ve nihayet susuz kalan Kerbelâ şehitleri ve âl-i abânın aşkıyla sâkî olmuştur. Şâirin bu hâlinden Hz. Ali'yi haberdar etmek istemesinin sebebi ise Kerbelâ şehitlerinin Ali evlâdı olmasıdır denilebilir.

M. ESEDULLÂH

Allah'ın arslanı mânâsındaki Esedullâh, Hz. Ali'nin lâkaplarındadır ve Hz. Ali müslümanlara karşı sonsuz diğergamlığı ve din düşmanları karşısında cesaretinin büyüklüğü sebebiyle verilmiş bir lâkaptır.[809]

"Bû Cehldür düşer **Esedullah** cengine
Her kim diler ki eyleye sinün-ile cedel"[810]

Bir medhiyeden alınan bu beytinde Ahmedî, Allâh'ın arslanı Hz. Ali ile mücadeleye teşebbüs edenin olsa olsa Ebû Cehil[811] olabileceğini söylerken "Bû Cehl" ibaresinin lûgat mânâsını da dikkate alarak Allah'ın arslanıyla savaşmak isteyen kimsenin aynı zamanda cehâletin babası olarak tanımlanabilecek kadar idrak fakiri de olduğunu ifade etmektedir. Esedullâh esâsen Hz. Peygamber'in amcası Hz. Hamza'nın da lâkabıdır[812] ve bu beyitte şâirin Esedullâh lâkabıyla Hz. Ali'yi olduğu kadar Hz. Hamza'yı işaret etmiş olma ihtimali söz konusudur. Fakat Hz. Ali için Esedullâh lâkabının daha yaygın ve iltibâsa yer bırakmayacak kadar doğrudan kullanıldığına dair örneklerin mevcûdiyeti, bu beytin burada verilmesinin yanlış olmayacağı kanaatini hâsıl etmiştir. Söz gelimi Hakanî aşağıdaki beytinde Esedullah lâkabını zikrettikten sonra "ya'nî Ali" ibaresiyle bu lâkabın Hz. Ali'ye delâletini tavzih etmektedir:

"Dedi ol mazhar-ı envâr-ı celî
Esedullâh velî, ya'nî Alî"[813]

---

808 *Yozgatlı Hüznî Divanı*, s. 340.

809 Fuad Sâlih, *Mu'cemü'l-elkāb*, s. 27; Hz. Ali'nin Esedullâh lâkabı daha ziyade Allâh'ın galip arslanı mânâsındaki "Esedullâh-ı gālib" kalıbı ile yaygınlık kazanmıştır. Bk. Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 374.

810 Yaşar Akdoğan, *Ahmedî Divanı ve Dil Husûsiyetleri, Gramer, Sentaks, Sözlük*, doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul 1979, s. 164.

811 Ebû Cehil (2/624), Hz. Peygamber'in ve müslümanların en azılı düşmanlarındandır. Peygamber Efendimiz'in davetini engellemek, İslâmiyet'in yayılmasına mânî olmak için her fırsatta sözlü ve fiilî saldırıda bulunmuş, bu tür girişimlerde de önderlik etmiştir. Bedir savaşında öldürülerek Bedir'deki kör kuyulardan birine atılmıştır. Hz. Peygamber'in bu ümmetin firavunu olarak tavsif ettiği Ebû Cehil hakkında, İslâmiyet aleyhindeki faaliyetleri, Resûl-i Ekrem'e yaptığı zulüm ve haksızlıkları sebebiyle pek çok âyet nâzil olmuştur. Bu âyetler, En'am sûresi 6/108; Hicr sûresi 15/90; Alâk sûresi 96/9-18. âyetlerdir. Bk. Mehmet Ali Kapar, "Ebû Cehil", *DİA*, X, 117.

812 "Esedullâh" ve "Esedü Resûlillâh", Hz. Hamza'nın lâkaplarındandır. Bk. Fuad Sâlih, *Mu'cemü'l-elkāb*, s. 26,27.

813 Bu beyit için bk. Hâkânî'den naklen: Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, s. 35.

"**Esedullâh-lâkab** hazret-i Haydar Paşa
Ki dil-i şîr-i neri savleti lerzân eyler"[814]

Haydar Paşa adında bir zât için söylediği kasideden alınan bu beytinde Cevrî, memdûhun isminden hareketle Haydar Paşa'nın, Esedullâh olan Hz. Ali'nin lâkabını isim olarak aldığını ve onun bir hücûmunun erkek arslanın yüreğini bile korkudan titreteceğini söylemektedir. Beyitte ayrıca esed, haydar, şîr ve savlet, lerzân kelimeleriyle tenâsüb sağlanmıştır.

"Devlete vâsıta-i fethdür inşâallah
Ey semiyy-i Esedullâh-ı Ali Şîr-i Hudâ"[815]

Nâbî, Ali Paşa'nın sadâreti için söylediği târih manzûmesinden alınan bu beyitte memdûhun, Esedullâh ve Şîr-i Hudâ olan Hz. Ali ile aynı ismi taşımasından hareketle onun devlet için hayır kapılarının açılış vesîlesi olacağını söylemektedir.

"Es-selâm ey **Esedullâh**-ı 'azîmü'l-ahlâk
Es-selâm ey yed-i 'ulyâ-yı Cenâb-ı Hallâk"[816]

Yenişehirli Avni Bey, na't-ı Ali'nin bu ilk beytinde Hz. Ali'yi yüce ahlâk sahibi Esedullâh ve Cenâb-ı Hallâk'ın yüce eli olarak tavsif etmekte ve selamlamaktadır.

Müslimân arsa-i heycâda o ejderdür kim
Esedullâh gibi öyle ider harbe devâm"[817]

Bir kasideden alınan bu beytinde Avni Bey, müslüman olan kişinin savaş meydanında âdetâ bir ejderhâ gibi düşmanın yüreğine korku salarak Allâh'ın arslanı Hz. Ali'yi takliden harbe devam ettiğini söylemektedir. Şâire göre Hz. Ali, savaş meydanındaki başarısıyla da müslümanların örnek aldığı bir şahsiyettir.

N. TANRI ARSLANI

Hz. Ali şiirlerde "Esedullâh" lâkabının doğrudan bir tercümesi olan "Tanrı arslanı" sıfatıyla da zikredilmektedir. Hz. Ali'nin "Tanrı arslanı" ibaresiyle tanımlandığı örneklere Türkçe'nin büyük şâiri Yunus Emre'de tesadüf olunmaktadır:

"**Tanrı Arslanı Ali** sağında Muhammedün
Hasan-ıla Hüseyin solunda Muhammedün"[818]

Bu beyitte Tanrı arslanı olarak nitelenen Hz. Ali'nin Peygamberimiz'in sağ tarafında, onun iki evlâdı Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in de Peygamberimiz'in

814 *Cevrî Divanı*, s. 114.
815 *Nâbî Divanı*, I, 223.
816 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 450: "Na't-ı Ali'den"
817 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 476.
818 *Yûnus Emre Divanı*, II, 206.

sol tarafında bulunduğu ifade edilmekte, sevgili dâmâdı ve torunlarının Hz. Peygamber'e yakınlığı dile getirilmektedir.

"Bineridi düldüle bilinde zülfekârı
Erenler açdı dîni **Tanrı Arslanı** kanı"[819]

"Kanı" redifli şiirinde ise Yûnus Emre, elinde zülfikârıyla düldüle binen bir Hz. Ali portresi çizerek onun din yolunu açtığını söyledikten sonra bu yalan dünyânın böyle bir Tanrı arslanına bile vefâ göstermediğini ifade ederek ölüm gerçeğini hatırlatmaktadır.

O. ARSLAN

Hz. Ali şiirlerde, Esedullâh veya Şîr-i Hudâ gibi lâkaplarının tercümesi olan "Tanrı Arslanı" sıfatıyla konu edildiği gibi doğrudan doğruya Haydar lâkabının Türkçe karşılığı olan "Arslan" sıfatıyla da zikredilmektedir. Bu tercihte arslan kelimesinin Türkçe'de dâimâ güç, kudret ve cesaret gibi övgüye değer husûsiyetleri hatıra getirmesi kadar Hz. Peygamber'in mi'râcda Hz. Ali'yi arslan sûretinde gördüğüne dair inanışın da etkisi olmalıdır. Özellikle Hatâyî, mi'râc ile ilgili bu rivayetleri telmîh ettiği şiirlerinde Hz. Ali'yi arslan olarak zikretmektedir:

"Muhammed mi'râca vardığı gece
Kapuda gördüğü **arslan Alidir**

Çıkardı yüzüğün verdi nişâne
Hakîkat gördü kim Sübhân Alidir"[820]

Bu beyitlerde şâir, Hz. Peygamber'in mi'râcda, Hz. Ali'yi arslan sûretinde gördüğünü ve nişâne olarak yüzüğünü ona verdiğini anlatmaktadır. Bir başka na'tında ise Hatâyî, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi bu defa Hak dergâhında arslan sûretinde gördüğünü ifade etmektedir:

"Mi'râca Muhammed ki urûc eylediği dem
Bir dergeh-i Hak gördü ki **arslan Alidir**"[821]

"Ebû Bekir Ömer Osman şerîat mülkine sultân
Velâkin ol **Ali arslan** olup her sırrına hem-râh"[822]

Hz. Peygamber'in dört yârini aynı beyit içerisinde sıralayan Ümmî Sinan, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osmân'ın hilâfetlerini telmîhten sonra, "ol Ali arslan" dediği Hz. Ali'nin de Peygamberimiz'in sırdaşı olduğunu ifade etmektedir.

"Ehl-i diller sükût üzre kamusı münzevî
Başını hırkaya çekmiş şu yatan **aslana** bak"[823]

---

819 *Yûnus Emre Divanı*, II, 497.
820 *Hatâyî Divanı*, s. 168: "Nat-ı Ali'den"
821 *Hatâyî Divanı*, s. 168: "Nat-ı Ali'den"
822 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 198.
823 *Niyâzî-i Mısrî Divanı*, haz. Kenan Erdoğan, Ankara 1998, s. 112.

Niyâzî-i Mısrî'ye ait bir gazelde, "Başını hırkaya çekmiş yatan aslan" ibaresi yer almaktadır. Beytin bu ikinci mısrâı tek bir cümle olarak okunduğunda, hicret gecesi Peygamberimiz'in Hz. Ali'yi kendi yatağında kendi yerine vekil bırakmasını hatıra getirmektedir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in vücudunu ortadan kaldırmaya karar veren Mekkeli müşrikler, bu kararı Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi kendi yerine bırakarak Hz. Ebû Bekir'le birlikte hicret ettiği gece tatbik edeceklerdi ve o gece Hz. Peygamber'in yatağında kendi varlığını bu uğurda fedâ etmeyi göze alan Hz. Ali ile karşılaşmışlardı. Şu halde Niyâzî-i Mısrî'nin, "Başını hırkaya çekmiş yatan aslan" ibaresiyle hicret gecesindeki fedâîliğini telmîhen Hz. Ali'yi tanımladığı söylenebilir ve bu ihtimale binâen bu beyit bu başlık altında gösterilmiştir.[824]

"Zî-sehâ hilmi Aliy-yi Haydar-ı **arslan sıfat**
Nefs-i mârın bağrını yarmakta Mansûr olmuşuz"[825]

Salih Baba, hilim ve cömertlik yönüyle arslan sıfatlı Ali Haydar'ın yılana benzeyen sinsi nefisle mücadele hususunda Mansûr olduğunu söyleyerek hem Halâc-ı Mansûr'u hatırlatmakta hem de Hz. Ali'nin bu mücâdelede galip geldiğini ifade etmektedir.

"Birisi mazhar-ı Haydar-sıfât hem
Aliyyü'l-Murtazâ arslan değil mi"[826]

Salih Baba, çehâr-yâr medhinin Hz. Ali'ye tahsis ettiği bu beytinde Ali Murtazâ olan Hz. Ali'nin "Haydar" sıfatının mazharı ve arslan olduğunu söylemektedir.

"Tevhid topunu destine al "Hû"ya devam et
Bir gün ola **Haydar-sıfât arslan** doğa senden"[827]

Salih Baba, "Tevhid topunu eline alarak Hû zikrine devam et ki bir gün olur senden Haydar sıfatlı bir arslan doğar" dediği bu beytinde yine bir başka beyitte söz konusu ettiği gibi[828] Hû zikrinin tezahürleriyle Hz. Ali arasında bir münasebet geliştirmektedir.

P. GAZANFER

Hz. Ali şiirlerde "Arslan" sıfatıyla olduğu gibi yine aynı mânâdaki "Gazanfer" sıfatıyla da zikredilmektedir.

"Yegâne Haydar-ı saf-der **Gazanfer-i Bârî**

---

824 Ayrıca şair müteâkip beyitte de Mervan'ın münkir olduğunu söz konusu etmektedir ki bu durum da yukarıdaki beytin Hz. Ali ile ilgili olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir: "Buyrılan emrin hilâfi alınan tedbir kamu / Münkir ü kâfir münâfık katl olan Mervân'a bak" bk. *Niyâzî-i Mısrî Divanı*, s. 112.

825 *Salih Baba Divanı*, s. 71.

826 *Salih Baba Divanı*, s. 183.

827 *Salih Baba Divanı*, s. 154.

828 "Tohm-ı Hû'dan haydarım var sabr evinde beslerim / Dahi şâbdır nev-civânım pehlivan olsun da gör" bk. *Salih Baba Divanı*, s. 63.

Ali ki nâm-ı şerîfi olur mübârek-fâl"[829]

Necâti Bey, "Na't-ı Resûl" başlıklı şiirinin çehâr-yâr övgüsüne ayırdığı kısmında Hz. Ali'yi savaş meydanında düşman saflarını kıran Haydar ve Allâh'ın arslanı mânâsında "Gazanfer-i Bârî" olarak tanımlamakta ve onun mübarek isminin uğur getirdiğini ifade etmektedir.

"Muhtass-ı *hel etâ* Alî-yi Murtazâya kim
Ol idi fazl bîşelerinün **gazanferi**"[830]

Ca'fer Çelebi Hz. Ali'ye tahsis ettiği bu beytinde *Hel etâ* ibaresiyle iktibas ettiği Hel etâ sûresinin Ali Murtazâ olan Hz. Ali'ye has kılındığını ifade ettikten sonra onun fazîlet sahasının arslanı hükmünde olduğunu ifade etmektedir.

"Haydar o gazanfer-i şehâdet
Ser-safha-i defter-i şehâdet"[831]

Fehîm-i Kadîm ise şehâdet arslanı olarak tanımladığı Hz. Ali'nin şehâdetini telmîhen onun aynı zamanda şehitlik defterinin ilk sayfası olduğunu, yani şehitlerin önde gelenlerinden olduğunu söylemektedir.

"Puser sırr-ı peder didi Peyember
Belî ki **gazanferdür** imâmeyn"[832]

Birrî, Hz. Peygamber'in "oğul babanın sırrıdır" buyurduğunu naklettikten sonra imâmeyn olarak tanımladığı Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in de babaları gibi arslan olduğunu söylemektedir.

R. SÂKÎ-İ KEVSER

Kevser sûresinde, "(Resûlüm!) Kuşkusuz biz sana Kevser'i verdik (Kevser sûresi 108/1)" meâlindeki âyet-i kerîmenin de işaretiyle "Hz. Peygamber'e cennette bahşedilen nehir" şeklinde izah edilen kevser, yine Resûlullâh'a bahşedilen nübüvvet, hikmet, ilim, çok sayıda ümmet, tevhid vb. mânevî nimetler şeklinde de yorumlanmıştır.[833] Şiirlerde ise daha ziyade "içmek" fiiliyle birlikte zikredilen kevser, cennet şarâbı mânâsıyla işlenmektedir. Bu cennet şarabının sâkîsi, kevser havuzunun da sahibi olması hasebiyle Peygamber

829 *Necatî Beg Divanı*, s. 20.
830 *Ca'fer Çelebi Divanı*, s. 16.
831 Tahir Uzgör, *Fehîm-i Kadîm Dîvânı, Hayatı Sanatı Dîvânı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Ankara 1991, s. 236.
832 Rasih Erkul, *Manisalı Birrî Mehmed Dede Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânı*, Manisa 2000, s. 143.
833 Mustafa Ertürk, "Havz-ı Kevser", *DİA*, XVI, 546; "Kevserden maksat aşktır" diyen Cavit Sunar ise Hz. Ali'nin kevser sâkîsi olduğunu söylemektedir. Buna göre Hak, aşkını tamamıyla Hz. Ali'de izhar etmiştir. Aşkı bildiren ilim ve irfan Hz. Ali'den alınmıştır. Bk. *Melâmîlik ve Bektaşîlik*, s. 172; Kevser'i, "İlim, irfan, imân, aşkullâh ve aşk-ı Resûlullâh, nesl-i Peygamber, evlâd-ı Resûl, cennette akan ırmak, aşk, maddî ve mânevî çokluk, kalabalık nesil, pek çok, İslâm, nübüvvet, nesl-i pâk-i Peygamberî ve onlara vâris olanlar" şeklinde açıklayan Safer Baba, Sâki-i kevserin de Hz. Ali olduğunun söylemektedir. Bk. *Tasavvuf Terimleri*, s. 163.

Efendimiz'dir.[834] Meselâ, "Sensin şefî'-i mahşer sâni'-i sun'-ı ekber / **Sâkî-i havz-ı kevser** şey li'llah yâ Muhammed"[835] beytinde Şeyyâd Hamza, Hz. Peygamber'i kevser havuzunun sâkîsi olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte yine Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile ilgili olarak; "Kıyamet günü Ali b. Ebû Tâlib benim havuzumun sahibidir" ve "Ali, havuzumun başında duracak ve ümmetimden onu tanıyanlara bu havuzdan içirecektir"[836] buyurduğuna dair rivayetler mevcuttur. Kevser ile Hz. Ali'nin alâkasını işaret eden bir diğer rivâyet ise Hz. Ali'nin havz-ı kevser başına gelen ilk kişi olacağına dairdir.[837] İşte bu rivayetler Türk-İslâm edebiyatı şâirlerince de ilgi görmüş ve ekseriyetle şefaat talebi, bağışlanma gibi âhirete yönelik temennîler söz konusu olduğunda Hz. Ali şiirlerde bu sıfatıyla anılmıştır. Netice itibarıyla leziz bir cennet içkisi olarak şiirlere konu edilen kevser, bazı beyitlerde şarâb, bâde ve şerbet kelimeleriyleaçıklanmıştır. Nesîmî'den itibaren edebiyatımızın hemen her asrında Hz. Ali'nin kevser sâkîsi olarak tanımlandığını aşağıdaki örnekler ortaya koymaktadır.

"Ali sultân Ali Sübhan Ali cennet Ali Rıdvân
Ali dindir Ali iman **Alidir sâkî-i kevser**"[838]

Nesîmî, na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'nin sultan ve sübhân olduğunu, yani onun her türlü kusurdan arınmış olduğunu; hem cennetin kendisi hem de cennetin kapıcısı Rıdvân olduğunu ifade ettikten sonra Hz. Ali'nin ayrıca din, iman ve nihayet kevserin de sâkîsi olduğunu, yani cennet şarabı olan kevseri takdim edeceğini ifade etmektedir.

"Sâkıyâ bir cür'a sun ehl-i safânın aşkına
Sâkî-i kevser Aliyyü'l-Murtazâ'nın aşkına"[839]

Bu beyitte Nesîmî sâkîden, safâ ehlinin ve kevser sâkîsi olan Ali Murtazâ'nın aşkına bir kadeh istemekte ve aynı zamanda sâkînin hem safâ ehlinin hem de kevser sâkîsi Hz. Ali'nin aşkıyla hizmet etmesini beklemektedir.

"Esselâm ey **sâkî-i kevser** İmâm
Esselâm ey kıble-i cân esselâm"[840]

Necâtî Bey, "esselâm" redifli na't-ı Ali'den alınan bu beytinde, Hz. Ali'yi kevser sâkîsi, imam ve canların kıblesi yani canların kendisine yöneldiği kişi olarak selâmlamaktadır.

"Senden artuk **sâkî-i kevser** mi var
Sendedür *mâ-i mu'în* yâ Murtazâ"[841]

---

834 Yeniterzi de Hz. Peygamber'in na'tlarda, cennetteki Kevser suyunun sâkîsi olarak zikredildiğini nakletmektedir. Bk. *Dîvan Şiirinde Na't*, s. 319.

835 Sadettin Buluç, "Şeyyâd Hamza'nın Beş Manzumesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, VII, sy. 1-2 (İstanbul 1956), s.13.

836 Bu kabil rivayetler için bk. Kundûzî, *Yenâbi'ü'l-mevedde*, s. 158.

837 "Sizden (kevser) havuzunun başına ilk gelen, İslâm'a ilk giren kişidir ki o da Ali b. Ebû Tâlib'dir." Bk. Şevkânî, *el-Fevâid*, s. 346.

838 *Nesîmî Divanı*, s. 117: "Na't-ı Ali'den"

839 *Nesîmî Divanı*, s. 314.

840 *Necatî Beg Divanı*, s. 22: "Na't-ı Ali'den"

841 *Karamanlı Aynî Divanı*, 89: Na't-ı Ali'den.

Karamanlı Aynî, na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'den başka sâkî-i kevser olmadığını, yani asıl kevser sâkîsinin Hz. Ali olduğunu söyledikten sonra onun aynı zamanda *mâ-i mu'în*in de sahibi olduğunu ifade etmektedir. Ne var ki "yardımcı su" mânâsındaki *mâ-i mu'în* ibaresi bu imlâ ile beyte bir açılım kazandırmamaktadır ve metni neşre hazırlayanın bu ibareyi *mâ-i ma'în* yerine sehven *mâ-i mu'în* şeklinde okuduğu anlaşılmaktadır. Çünkü doğru okunuş şekliyle *mâ-i ma'în*, Mülk sûresinin "De ki suyunuz çekiliverse, söyleyin bakalım, size kim bir akar su getirebilir? (68/30)" meâlindeki âyetinde yer almaktadır. Aynî ise "akar su" mânâsındaki bu ibareyi kevser gibi cennetteki bir su[842] mânâsında zikretmiştir. Şu halde Aynî'ye göre Hz. Ali hem kevser sâkîsidir hem de *mâ-i ma'în* onun tasarrufundadır.

"Alî evvel Alî âhir Alî bâtın Alî zâhir
Alî sâkî Alî bâkî Aliyi sanmagil fânî"[843]

Aynî, Hz. Ali'yi evvel, âhir, bâtın ve zâhir olarak tanımladıktan sonra onun hem sâkî hem bâkî olduğunu söylemekte ve Hz. Ali'yi herhangi bir fânî olarak görmemek gerektiğini ifade etmektedir. Şâirin "Alî sâkî" ibaresini Hz. Ali'nin kevser sâkîsi olduğunu telmîhen zikretmiş olabileceği, onun bir başka gazelinde yine Hz. Ali'yi telmîhen "sâkî-i kevser" ibaresini kullanmasından da anlaşılmaktadır:

"İy 'alâ dil yüzinün cennetine baksa gözüm
Lebinün Haydarını **sâkî(-i) kevser** görürem"[844]

Aynî, "'Alî" ile aynı kökten olan "'alâ" kelimesini kullanarak "ey yüce gönüllü" ibaresiyle seslendiği sevgilinin cennete benzettiği yüzünde Haydar'a teşbih ettiği dudağını sâkî-i kevser olarak gördüğünü söyleyerek sevgilinin dudağını da kevser sâkîsi olan Hz. Ali'ye benzetmektedir.

"Sûfiyâ gel Haydarî ol kevser iç
Sâkî-i kevser elinde sâgaram"[845]

Karamanlı Aynî, "Ey sûfî! Gel, Haydar'ın yanında ol, kevser iç" dediği mısrâında Haydar lâkabıyla zikrettiği Hz. Ali ile kevser arasındaki alâkaya dikkat çekmekte, ikinci mısrâında ise Hz. Ali'yi doğrudan kevser sâkîsi sıfatıyla zikretmektedir. Bu beyitte şâir kendisini de kevser sâkîsi olan Hz. Ali'nin elindeki kadeh ya da kevser kadehi olarak vasfetmektedir.

"Ali oldur ki cennette olubdur **sâkî-i kevser**
Budur cennet budur kevser şerâbı âb-ı kevserdir"[846]

---

842 Kevser ile *mâ-i ma'în* cennetteki iki ayrı su olarak da ifade edilmektedir. Meselâ Taşlıcalı Yahyâ Bey, kendi şiirini medih sadedinde söylediği bir mesnevîsinde, beyitlerinin her iki satırını kevsere ve *mâ-i ma'în*e benzetmektedir: "Cennet-i Firdevse dönüpdür hemîn / Yir yir akar kevser ü mâ'-i mâ'în" beyti için bk. *Yahyâ Bey Divanı*, s. 11.

843 Karamanlı Aynî Divanı, s. 284.

844 Karamanlı Aynî Divanı, s. 544.

845 Karamanlı Aynî Divanı, s. 100.

846 *Hatâyî Divanı*, s. 171.

Hatâyî, Hz. Ali'nin cennette kevser sâkîsi olacağını kesin bir dille ifade ettiği bu beytinde cennetin de kevser şarâbının da onunla anlam kazanacağını söylemektedir.

"Yerde gökde Hayder-i Kerrârsın sen yâ Ali
Rûz-i mahşer **sâki-i ebrârsın** sen yâ Ali"[847]

Hatâyî, Hz. Ali'nin hem yerde hem semâda Hayder-i Kerrâr olduğunu ifade ettiği bu beytinde onun kevser sâkîsi sıfatıyla mahşer günü sâlih kulların sâkîsi olacağını ifade etmektedir.

"Bir cür'an ile esridi mecmû'-ı kâinât
Sâkî-i câm-ı vahdet-i Yezdân yâ **Alî**"[848]

Hayretî, Hak Teâlâ'nın vahdet kadehinin sâkîsi olarak tanımladığı Hz. Ali'nin sunduğu kadehin bir yudumu ile bütün kâinâtın mest olarak birliğe aktığını ifade etmektedir. Beyitte her ne kadar kevserle ilgili bir işaret yer almasa da Hz. Ali, sâkî olarak tanımlandığı için beyit bu başlık altında gösterilmiştir. Ayrıca şâirin Hz. Ali'yi doğrudan kevser sâkîsi olarak zikrettiği başka örnekler de mevcuttur:

"Bezm-i mahşerde ümîd oldur ki yarın içeler
Sâkî-i kevser elinden nûş-ı cân abdâllar"[849]

Hayretî, abdallar zümresinin mahşer günü kevser sâkîsi olan Hz. Ali'nin elinden can bağışlayan bâde içmeyi temennî ettiklerini ifade etmektedir. Abdalân ya da Abdalânı-ı Rûm diye anılan abdallar, XIII. yüzyılda yaşamış olan ve Şi'î-Bâtınî inançlarını yaymak için ellerinde keşküller ve bayraklarla köy köy, şehir şehir dolaşan bir gezici derviş zümresidir. Bunlar sakal, bıyık, saç ve kaşlarını tıraş ederler ve göğüslerine Hz. Ali'nin adını yazdırarak zülfikâr dövmesi yaptırırlardı.[850] Netice itibarıyla şâir, abdalların mahşerde can bağışlayan bâdeyi[851] kevser sâkîsi olan Hz. Ali elinden içmeyi temennî ettiklerini ifade etmektedir.

"La'l-i Haydâr yâdına cân vir gönül yarın sana
Dest-i Haydardan müyesser kıla **kevser**den Celâl"[852]

Hayretî, gönlüne seslenerek "Ey gönül Hz. Ali'nin la'le benzeyen ağzını yani onun sözlerini hatırlayarak bu uğurda canını ver ki mahşer günü Hak Teâlâ sana Hz. Ali'nin elinden kevseri nasip etsin" dediği bu beytinde de Hz. Ali'nin kevser sâkîsi olduğunu telmih etmektedir.

"**Sâkî-i kevser** elinden içmişüz
Bezm-i Hakda bir ayakdur ışk-ı pâk"[853]

---

847 *Hatâyî Divanı*, s. 150: "Na't-ı Ali'den"
848 *Hayretî Divanı*, s. 8: "Na't-ı Ali'den"
849 *Hayretî Divanı*, s. 20.
850 Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, s. 5-6.
851 Hayretî Divanı'nı dînî-tasavvufî yönüyle tetkik eden Tatçı'ya göre Hz. Ali'nin sunduğu kevser, abdâlların içtiği "nûş-ı cân" ve yine sözü, Celâl kevseridir. Bk. *Hayretî'nin Dinî Tasavvufî Dünyası*, s. 76.
852 *Hayretî Divanı*, s. 297.

Bu beytinde Hayretî, tertemiz aşkı, Hak meclisinde kevser sâkîsi olan Hz. Ali elinden içilen bir kadeh olarak tanımlamaktadır.

"Bî-hisâb ola müyesser sana gülzâr-ı İrem
Hemdemin **sâkî-i kevser** ola yevmü'l-mîâd"[854]

Rûhî, Şerif Süleyman Paşa kasidesinin duâ kısmında memdûhun cennette sorgusuz sualsiz İrem bahçelerine nâil olması ve kıyamet günü kevser sâkîsi Hz. Ali'nin kendisine arkadaş olması için dua etmektedir.

"Cezâda **sâkî-i kevser** odur 'ale't-tahkîk
Bu teşne câna o gün cür'asın recâ itdük"[855]

Râmî, Bağdad şehrinde medfun olan imamların kabirlerini ziyareti üzerine söylediği bir şiirinden alınan bu beytinde Hz. Ali'nin mahşer günü kevser şarâbının sâkîsi olduğunda şüphesinin bulunmadığını[856] ifade ettikten sonra türbesini ziyareti esnasında Hz. Ali'nin sunacağı kevserden kendisi için de bir yudum talep ettiğini ifade etmektedir.

"Âb-ı hayât hâk ile yeksân gelür bana
Bir teşne-i mahabbet-i **sâkî-i kevserem**"[857]

Nev'î, na't-ı Ali'den alınan bu beytinde, ebedîlik iksiri olarak da bilinen âb-ı hayâtın kendi gözünde hiçbir kıymeti olmadığını, oysa kevser sâkîsi Hz. Ali'nin muhabbeti ile dolu olduğunu ve onun sunacağı kevsere teşne olduğunu ifade etmektedir. Beyitte bir taraftan da âb-ı hayât ile kevseri mukayese eden şâirin kevseri tercih ettiği anlaşılmaktadır.

"Çârümîn yârı **sâkî-i kevser**
Kāmi'ü'l-küfr hazret-i Hayder"[858]

Nâbî bu beytinde Peygamber Efendimizin dördüncü sevdiğinin, yani çehâr-yârın dördüncüsünün, hem kevser sâkîsi hem de küfrün yok edicisi Hz. Haydar, yani Hz. Ali olduğunu ifade etmektedir.

"Sen Şeh-i merdân-ı âlem ârifin bürhânısın
Sâkî-i kevser ü ebrâr-ı cemâat Murtazâ"[859]

---

853 *Hayretî Divanı*, s. 255.
854 *Dîvân-ı Rûhî-i Bağdâdî*, s. 34.
855 *Râmî Divanı*, s. 238.
856 Şair, "Necefde Hazret-i Şâh-ı velâyetün sonra / Mezâr-ı pâkine yüzler sürüp safâ itdük" (bk. *Râmî Divanı*, s. 238) dediği bir önceki beytinde, Hz. Ali'nin Necef'teki türbesini konu etmekte ve bu beyitte yine Hz. Ali bahsine devam etmektedir. Dolayısıyla şairin sâkî-i kevser olduğuna şüphe etmediği kişi Hz. Ali'dir.
857 *Nev'î Divanı*, s. 184: "Na't-ı Ali'den"
858 *Nâbî Divanı*, I, 398.
859 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 22: "Na't-ı Ali'den"

Ümmî Sinan, "Murtazâ" redifli na't-ı Ali'de Hz. Ali'yi, âlemde yiğitlerin şâhı, mârifet ehlinin bürhânı, kevser sâkîsi ve cemâatin Allâh'a yakın olanı[860] şeklinde tanımlamaktadır.

"Nûş eyle her ne gelse zehr ise bil Hüdâdan
Vire şarâb-ı kevser mahşerde Şâh-ı merdân"[861]

Seyyid Seyfullâh, Hak'dan gelen her ne olursa kabul edilmeli, zehir bile olsa yudumlanmalıdır dedikten sonra Şâh-ı merdân olan Hz. Ali elinden kevser şarabı içmek temennîsini dile getirdiği bu beytinde mutlak teslimiyetin ebedî saâdetle karşılık bulacağını îmâ etmektedir.

"Ey sâki-i kevser Ali
Dâmâd-ı Peygamber Ali"[862]

Leylâ Hanım, müseddes nazım şekliyle söylediği na't-ı Ali'nin her bend sonunda tekrar ettiği bu beytinde Hz. Ali'nin kevser sâkîsi ve Hz. Peygamber'in dâmâdı olduğunu ifade etmektedir.

"**Sâkî-i kevser** ola vâlid-i 'âlî-şânı
Cedd-i zî-şânı iken Hazret-i Mahbûb-ı İlâh"[863]

Leylâ Hanım, Kerbelâ mersiyesinden alınan bu beytinde Hz. Hüseyin'i tasvir ederken onun şânı yüce pederinin kevser sâkîsi Hz. Ali; şanlı dedesinin ise Allâh'ın sevgilisi Hz. Peygamber olduğunu hatırlatmaktadır.

"Bu kemter bendene eyle inâyet
Meded ey Hazret-i Şâh-ı velâyet

Yeter yandık tîr-i sûz-ı firâka
'Itâşa **âb-ı kevser** eyle himmet"[864]

Leylâ Hanım bu iki müteâkip beytinde doğrudan doğruya Hz. Ali'nin kevser sâkîsi olduğu söylememekle birlikte bu mânâyı telmih etmektedir. Şâh-ı velâyet olan Hz. Ali'nin inâyetini istediği ilk beyitten sonra şâir, "ayrılık acısının okuyla dağlanan yüreğinin yanmakta olduğunu" ve bu acının yol açtığı "kandırılamaz susuzluğun" ancak kevserle giderileceğini söyleyerek Hz. Ali'nin himmetini istemektedir.

"**Sâkî-i kevser**-i ma'nâ ki rızâ virmez ise
Hızra câm-ı ecel 'âcil olur *ke's-i dihâk*"[865]

---

860 "Ebrâr" için bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 151.
861 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 143.
862 *Dîvân-ı Leylâ Hanım*, s. 8-9.
863 *Leylâ Hanım Dîvânı*, haz. Mehmet Arslan, s. 160.
864 *Dîvân-ı Leylâ Hanım*, s. 11.
865 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 451: "Na't-ı Ali'den"

Yenişehirli Avnî, nat-ı Ali'den alınan bu beytinde mânâ kevserinin sâkîsi şayet rızâ göstermezse, Hızır'a ecel kadehinin *ke's-i dihâk*[866] yani cennet şarâbıyla dolu kadeh hükmünde olacağını ifade etmektedir ki kevser sâkîsi Hz. Ali'dir.

"Hoşâ firdevs-i himmet kim virür her sâgar-ı bezmi
Safâ-yı **saky-i Hayder**-i feyz mevc-i kevser-i tecrîd"[867]

Leskofçalı Galib, "O öyle bir himmet bahçesidir ki bezminde sunulan her bir kadeh âdetâ feyz Haydar'ının tecrid kevserini sunuşundan kaynaklanan safâyı verir, o lezzeti tattırır" sözleriyle cennete benzettiği bir bahçe tasviri geliştirmekte ve Hz. Ali'nin kevser sâkîsi olduğuna işaret etmektedir.

"**Sâkî-i kevser**-i aşkım kadeh-âşâm-ı rahîk
Kim olur her biri fevvâr gönülden gönüle"[868]

Kürkçüoğlu, Osman Şems'in bu beytini her ne kadar şâir Hz. Ali'nin ismini beyit içerisinde zikretmemiş olsa da Hz. Ali ile irtibatlandırarak, "Ben Hz. Ali yolunda aşk kevserinin sâkîsiyim, hâlis şarap dolusunu içerim. İçtiğim o doluların her biri gönülden gönüle birer aşk fevvâresi olur"[869] şeklinde nesre çevirmektedir.

"Şems oldukda müheyyâ bezm-i elest
Cür'a-i **sâkî-i kevser**den eğer oldunsa mest
Olma bu bezm-i ebed içre hazer peymân-şikest
Ravza-i huld-i berîn içre olup dâmen be-dest
Bulmak istersen eğer dilde safâ-yı sermedî
Koyma elden hubb-i evlâd-ı Cenâb-ı Ahmedi"[870]

Bir müseddesin bu son bendinde şâir, "Ey Şems, elest bezmi kurulduğunda eğer o bezmin sâkîsi olan Hz. Ali'nin sunduğu kevserin bir yudumundan mest oldunsa, bu sonsuzluk meclisinde sakın ahdini bozma. Bir eteğe yapışarak sonsuza dek kalınacak olan cennetteyken eğer ebedî safâyı gönülde bulmak istersen, sakın Cenâb-ı Ahmed'in evlâdını sevmezlik etme" demektedir. Şu halde Hz. Ali, elest bezminin yani ruhlar âleminin de sâkîsidir ve o mecliste Hz. Ali'nin sunduğu şarâbı tadanlar, içtikleri o bir yudumla mest olarak bunu dünya ve ukbâda sürdürmelidirler.

"Her ne ister isen iste bî-aded
Ashâb-ı keremdir **sâkî-i kevser**"[871]

Seyyid Nigârî Hz. Ali övgüsüne tahsis ettiği bu beytinde onun cömertliğini söz konusu etmektedir. Şâire göre kevser sâkîsi olan Hz. Ali, kerem sahibi de olması sebebiyle sınırsız talepleri karşılayacaktır; dolayısıyla ondan her şey talep edilebilir.

---

866 Nebe' sûresi 78/34: "(Şüphesiz takvâ sahipleri için) içki dolu kâseler vardır"
867 *Leskofçalı Galib Divanı*, s. 71.
868 *Osman Şems Divanı'ndan Seçmeler*, s. 144.
869 Bk. *Osman Şems Divanı'ndan Seçmeler*, s. 147.
870 *Osman Şems Divanı'ndan Seçmeler*, s. 387.
871 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 62.

"Leb-teşne-i sahrâ-yı cezâ itme İlâhî
Kesme ümîdim **sâkî-i kevser**den ayırma"[872]

Bu beyitte ise Nigârî, cezâ çölünün hiçbir ümîdi kalmayan susuzlarından olmamak ve kevser sâkîsinden ayrı kalmamak için Allâh'a yakarmaktadır.

"Kıl gönlümü be-hakk-ı imâmeyn **yâ Ali**
Sîrâb-ı feyz-i kevser-i hayret medâr-ı Hak"[873]

Nâmık Kemâl, iki imâmı, yâni Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'i vesile kılarak Hz. Ali'den feyz kevserinin sağlayacağı tatmîni talep etmektedir. Şâir beyitte Hz. Ali'yi doğrudan kevser sâkîsi sıfatıyla anmasa da, gönlümü kevserin feyzi ile doyur demek sûretiyle kevserin Hz. Ali eliyle sunulacağı inancını taşıdığını göstermektedir.

"Pür-cûş kıldı gönlümü bir zevk-i mânevî
Kevser izâka eyledi gûya **Ali** bana"[874]

Muallim Nâci, gönlünün mânevî bir zevk ve coşku ile dolu olduğunu ifade ettiği beytinde, bu hâlini Hz. Ali'nin elinden kevser tatma hâline benzetmektedir. Daha doğrusu şâir, "Şayet Hz. Ali bana kevser sunsaydı, mânevî yönden ancak bu kadar mütelezziz olabilirdim" diyerek Hz. Ali'nin kevser sâkîsi olduğunu telmih etmektedir.

Dûzah-ı firkatte koyma yandım îmânım Ali
Kevserin sâkîsisin kandır beni cânım Ali"[875]

Müseddes nazım şekliyle söylediği na't-ı Ali'nin her bend sonunda tekrar edilen bu beytinde Tâhirü'l-Mevlevî, Hz. Ali'den ayrı kalmanın yaşatacağı cehennemden yine kevser sâkîsi Hz. Ali'ye sığınarak kurtulmak istemektedir.

"Ben bâde-i feyyâz-ı Muhammed ile mestim
Sâkî-i revân-bahş-ı dîl ü cânım **Alîdir**"[876]

Hz. Peygamber'in feyz dolu bâdesiyle mest olduğunu ifade den Hazmî, bu bâdenin gönle ve câna hayat bahşeden sâkîsinin de Hz. Ali olduğunu söyleyerek Hz. Ali'nin kevser sâkîsi vasfını telmih etmektedir. Sâkî sıfatını özellikle ve kevseri işaret maksadıyla zikrettiği anlaşılan Hazmî, bir başka şiirinde Hz. Ali'nin kevser sâkîsi olduğunu daha açık ifadelerle dile getirmektedir:

"Öyle bir mey-gede-i aşkta mest ol ki anın
Humu aşk bâdesi **kevser** ola **sâkîsi Ali**
Bâb-ı feyz-âverini bekle o dârın Hazmî
Hazret-i Fahr-ı Risâlettir o şehrin temeli"[877]

---

872 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 195.
873 *Namık Kemal'in Şiirleri*, s. 121.
874 *Muallim Nâci'nin Şiirleri*, s. 320.
875 *Dîvançe-i Tâhir*, s. 39-40: "Na't-ı Ali'den"
876 *Harputlu Hazmî Dîvanı*, s. 111: "Na't-ı Ali'den"

Kıt'anın ilk beytinde, "Öyle bir meyhânede mest ol ki bu meyhanenin şarap küpü aşk, şarâbı kevser, sâkîsi ise Hz. Ali olsun" diyen şâir, müteâkip iki beyitte bu mekânın feyz veren kapısını da beklemek gerektiğini söylemektedir. Hz. Ali'nin sâkî olduğu bu şehrin temelinin de peygamberliğin iftihar kaynağı Resûlullâh olduğunu ifade eden şâir, aynı zamanda "Ben ilim şehriyim Ali de kapısıdır" meâlindeki hadis-i şerifi telmih etmektedir.

"Neş'e-i feyzim amân ey **sâkî-i kevser Alî**
El-ataş yandım yetiş dâmâd-ı Peygamber Alî"[878]

Ahmet Remzi Dede, bir na't-ı Ali'nin her bend sonunda tekrar ettiği bu beytinde kevser sâkîsi ve Hz. Peygamber'in dâmâdı olan Hz. Ali'den bu husûsiyetlerini vesîle kılarak istimdâd etmektedir.

S. FÂTİH-İ HAYBER

Hz. Peygamber'in yönettiği bir savaşla fethedilen (7/628) Hayber şehri, en muhkem kalelerinden birisi olan Kamûs kalesinin fethinde Hz. Ali'nin gösterdiği fevkalâde muvaffakiyet[879] sebebiyle İslâm kültür tarihinde asıl şöhretine ulaşmıştır. Hz. Ali'nin Hayber fethinde gösterdiği insan üstü mücadele örneği, hadis kaynaklarında da geniş şekilde yer almıştır. Rivayete göre Hz. Peygamber, Hayber kuşatması sırasında elindeki sancağı, "Bir gün sonra 'Allah ve Resûlü'nü seven' birisine vereceğini ve zaferin de onun eliyle kazanılacağını" söylemiş ve ertesi gün Hz. Ali'ye teslim etmiştir.[880] Fethin Hz. Ali eliyle gerçekleşmesi sebebiyle de Hz. Ali, Fâtih-i Hayber sıfatı ile anılmış ve bu sıfatı Türk-İslâm edebiyatında geniş şekilde yer almıştır. Fetihle ilgili şiirlere akseden bir diğer husus ise Hz. Ali'nin Hayber kapısını kalkan olarak kullanmasıdır.[881] Savaşta kalkanını düşüren Hz. Ali, kale kapısını yerinden koparmış, savaşın sonuna kadar bu kapıyı kalkanı olarak kullanmıştır. Hz. Ali'nin savaştan sonra fırlatıp attığı kale kapısını bir rivayete göre sekiz, bir diğer rivayete göre ise kırk kişinin yerinden kaldırmaya, hatta çevirmeye bile güç yetiremedikleri nakledilmektedir.[882] Bu hadiseyi telmîhen şâirler Hz. Ali'yi, şiirlerde "Fâtih-i bâb-ı Hayber", "Hayber-güşâ" ve Hayber kapısını söküp çıkaran mânâsında "Kāli-i bâb-ı Hayber" olarak da tanımlamışlardır. Bununla ilgili örneklerin bir kısmı aşağıda verilecektir.

"Uğurun açık ola şimdi senündür nusrat

---

877 *Harputlu Hazmî Dîvanı*, s. 280.

878 *Ahmet Remzi Akyürek ve Şiirleri*, s. 84: "Na't-ı Ali'den"

879 Muhammed Hamîdullah, "Hayber", *DİA*, XVII, 21.

880 Kandemir, "Ali" (İlmî Şahsiyeti), *DİA*, II, 378; Zehebî de Hayber'de Hz. Peygamber'in sancağı Hz. Ali'ye teslim ettiğine dair rivayete yer vermekte ve konuyla ilgili diğer rivayetlerin yerlerine işaret etmektedir: Bk. Zehebî, *Siyerü'l-Hulefâi'r-Râşidîn*, s. 228; Yine bu hadise ile ilgili olarak hadis kaynaklarında birbirini tamamlayan pek çok rivayet yer almaktadır, bu rivayetlerin bir kısmı ve tahkiki için bk. İmâm Nesâî, *Hadislerle Hz. Ali*, çev. Nâim Erdoğan, İstanbul 1992, s. 7-22.

881 Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 371.

882 Zehebî, *Siyerü'l-Hulefâi'r-Râşidîn*, s. 229; Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, s. 167; Hayber kapısı ile ilgili bir başka rivayet de İbn-i Hacer'de yer almaktadır. Buna göre Hz. Ali'nin bir başına yerinden kopardığı kale kapısını, yetmiş kişi ancak yerden kaldırmaya güç yetirebilmişlerdir: Bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 466.

Fâtih-i Hayber olan server-i merdân-şekil"[883]

Hayâlî Bey, "şekil" redifli Sultan Süleyman kasîdesinden alınan bu beytinde pâdişâhı, mertliği, liderliği ve fütuhâtı yönüyle Hayber fâtihi olan Hz. Ali'ye benzetmekte ve baht açıklığı için pâdişâha duâ etmektedir.

"Kāli'-i bâb kal'a-i Hayber
Kātil-i düşmen Alî-server"[884]

Erzurumlu Zihnî, Hz. Ali'yi "Kāli'-i bâb kal'a-i Hayber" ibaresiyle, yani "Hayber kalesi kapısını kökünden söküp çıkaran" mânâsında bir terkiple tanımlayarak Hz. Ali'nin savaş esnasında Hayber kapısını kalkan olarak kullanmasını hatırlatmaktadır.

"Ey Fâtih-i Hayber Ali
V'ey melce-i ahkar Ali
Kerrâr hem Hayder Ali
Mevlâ-yı her Kanber Ali

Ey sâki-i kevser Ali
Dâmâd-ı Peygamber Ali"[885]

Leylâ Hanım, müseddes nazım şekliyle söylediği na't-ı Ali'nin ilk mısrâında Hz. Ali'nin Hayber fâtihi olduğunu söylemektedir. Ayrıca düşkünlerin sığınağı, Kerrâr, Haydar ve Kanber'in efendisi olduğunu ifade etmekte ve her bend sonunda Hz. Ali'nin kevser sâkîsi ve Hz. Peygamber'in dâmâdı olduğunuvurgulamaktadır.

"Hâtırıma gelmez fikr-i müşkilât
Zîrâ zahîrimdir **Fâtih-i Hayber**"[886]

Nigârî bu beytinde Hayber fâtihi Hz. Ali'nin mânevî desteğini aldığı sürece hiçbir güçlüğün kendisine mânî olamayacağını, hattâ müşkilât fikrinin hatırından bile geçmeyeceğini ifade etmektedir.

"Nigârî dâmenin tut hâk-i pâyin öp ki merdâna
Yed-i **Hayber-güşâ**dır fâtih-i dîdardır sevdâ"[887]

Sevdâ redifli bir gazelden alınan bu beytinde Nigârî, Hayber kapısını açan Hz. Ali'nin eli ve sevgilinin çehresinin fâtihi olarak tanımladığı aşkı, bu hususiyetinden ötürü eteğinden tutulacak ve ayağının toprağı öpülerek ta'zim gösterilecek bir şey olarak da tasvir etmektedir. Şâire göre Hz. Ali Hayber fethiyle nasıl Hayber'in hidayetine vesile olduysa, aşk da sevgilinin dîdârını görünür hâle getirerek âlemi tenvîr etmektedir.

---

883 *Hayâlî Bey Divanı*, s. 29
884 *Erzurumlu Zihnî Divanı*, s. 120.
885 *Dîvân-ı Leylâ Hanım*, s. 8-9: "Na't-ı Ali'den"
886 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 62.
887 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 3.

"Açılmışdır sînem meşrûhdur gönlüm bi-hamdillâh
Güşâyışlık derûnumda belî **Hayber-güşâ**dandır"[888]

Seyyid Nigârî'nin "sînesi açılmış ve gönlü Allâh'a hamd olsun genişlemiştir." Şâirin sadrındaki "bu açılma ve genişleme muhtemelen Hayber kapısını açarak fethin gerçekleşmesine vesile olan Hz. Ali'ye bağlılığından" kaynaklanmaktadır.

"**Fâtih-i bâb-ı Hayber**e ya'nî Cenâb-ı Haydere
Gönül veren o dilbere gayrılara yâr olamaz"[889]

Fennî, Hayber kapısını açan kişiye, bir lâkabı da Haydar olan Hz. Ali'ye bir kez gönül verenin artık başka birine yâr olamayacağını ifade ettiği bu beytinde onun sevgisinin gönlü bütünüyle doldurduğunu dile getirmektedir.

"Ey şeh-i düldül-süvâr u mâlik-i Kanber Alî
Şîr-i merdân-ı Hudâ ey **Fâtih-i Hayber** Alî
Ey zâhir-i bî-kesân u âcizân Hayder Alî
Neş'e-i feyzim amân ey sâkî-i Kevser Alî
El-ataş yandım yetiş dâmâd-ı Peygamber Alî"[890]

Ahmet Remzi Dede, bir na't-ı Ali'den alınan bu bendde Hz. Ali'yi sırasıyla, düldülün ve Kanber adlı kölenin sahibi, Allâh'ın arslanı, Hayber fâtihi, kimsesiz ve âciz kulların yardımcısı olarak tanımladıktan sonra, onun kevser sâkîsi ve Hz. Peygamber'in dâmâdı olduğundan bahisle kendisinden istimdâd etmektedir.

III. HZ. ALİ'NİN DİĞER SIFATLARI

Hz. Ali'nin şiirlerde lâkapları kadar yaygınlık arzetmese de hilâfetini, Hz. Peygamber ile neseben ve sıhren yakınlığı ile velâyetini ifade eden bazı sıfatlarla tavsif edildiği tespit edilmektedir. Özellikle Ali na'tlarında zikredilen bu sıfatların Hz. Ali'ye delâletleri ekseriyetle doğrudan olmakta, bazı örneklerde ise karîne ile anlaşılmaktadır. İşte bu başlık altında Hz. Ali'nin lâkapları ve sık kullanılan sıfatları dışında kalan diğer bazı sıfatları, zikredildikleri örneklerle sıralanacaktır.

A. EMÎRÜ'L-MÜ'MİNÎN

Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'dan sonra İslâm'ın dördüncü halifesi olan Hz. Ali şiirlerde hilâfetini ifade eden "emîrü'l-mü'minîn", yani mü'minlerin lideri sıfatıyla da anılmaktadır.

"Yâ **emîre'l-mü'minîn** yâ Murtazâ
Yâ imâme'l-muttakîn yâ Murtazâ"[891]

---

888 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 71.
889 *Fennî Divanı*, s. 134.
890 *Ahmet Remzi Akyürek ve Şiirleri*, s. 84-85.
891 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 88: "Na't-ı Ali'den"

"Yâ Murtazâ" redifli bir na't-ı Ali'nin ilk beytinde Karamanlı Aynî, Hz. Ali'yi hem mü'minlerin emîri ve Allah'tan sakınanların tâbî oldukları bir önder olarak tanımlamaktadır.

"**Emîrü'l-mü'minîn** oldur imâmü'l-muttakîn oldur
Ana var iktidâ eyle temessük eyle Furkânı"[892]

Aynî bu beytinde de bir önceki örnekte görüldüğü gibi hem mü'minlerin emîri hem de Allâh'tan korkanların imâmı olarak tavsif ettiği Hz. Ali'ye tâbî olarak Kur'ân-ı Kerîm'e sarılmayı tavsiye etmektedir. Şâire göre Hz. Ali'ye tâbî olan bir kimse aynı zamanda Kur'ân'a da sarılmış olacaktır.

"Sorarsan kim durur mevlâ-yı Aynî
Emîrü'l-mü'minîn Haydar Alidür"[893]

Aynî, Hz. Peygamber'in "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır"[894] meâlindeki hadisini hatırlattığı bu beytinde Hz. Ali'yi kendisinin efendisi, müm'minlerin emîri ve Haydar Ali olarak zikretmektedir.

"Biz Rasûle ümmet on iki imama tâbiiz
Sînede imânımız hubb-i **emîri'l-mü'minîn**"[895]

Bu beyitte Rûhî, Resûlullâh'ın ümmetinden olduğunu ve on iki imâma tâbî olduğunu söyledikten sonra, mü'minlerin emîri olan Hz. Ali'ye duyduğu muhabbeti gönlünde iman gibi taşıdığını ifade etmektedir.

Sâhib-i şebîr ü şibrân **emîrü'l-mü'minîn**
Râkib-i düldül-i dilâver ser-firâz-ı pehlivân"[896]

Müştak Baba, bir Kādirî tekkesini konu ettiği şiirinden alınan bu beytinde Hz. Ali'yi "şebîr ü şibrân" olarak zikrettiği Hz. Hasan ve Hüseyin'in babası, mü'minlerin emîri, düldülün süvârisi ve pehlivanların en büyüğü olarak tavsif etmektedir.

B. EMİR

Emîr, liderlik ifade eden bir sıfat olup hilâfeti tanımlayan "emîrü'l-mü'minîn" ibaresinin de kısa söylenişidir. Hz. Ali bazı şiirlerde doğrudan "Emîr" sıfatıyla zikredildiği gibi bu sıfatla oluşturulan terkiplerle de tavsif edilmiştir.

"Bir 'azîmü'ş-şân **emîr-i muhteremsin** kim seni
Eylemiş Hakk seni evliyâ mecmû'asından intihâb"[897]

---

892 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 284.
893 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 95: Na't-ı Ali'den.
894 Bu çalışma içerisinde bk. "Hz. Ali ile İlgili Hadisler", s. 45.
895 *Dîvân-ı Rûhî-i Bağdâdî*, s. 51.
896 *Müştâk Baba Divanı*, s. 299.
897 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, I, 68: "Na't-ı Ali'den"

Rûhî, şânı yüce ve muhterem bir emîr olarak zikrettiği Hz. Ali'yi Hak Teâlâ'nın kendi dostları arasından seçerek öne çıkardığını, bir başka ifadeyle onu evliyâya rehber kıldığını ifade etmektedir.

"Gayrı bilmem Murtazânın çâker-i dergâhıyım
Hem **emîrim** hem imânım hem de şâhımdır benim"[898]

Esrar Dede, öncelikle Hz. Ali dergâhının bir kulu olduğunu söylediği bu beytinde Hz. Ali'yi hem emîr, hem îmân hem de şâh olarak kabul ettiğini ifade etmek sûretiyle ona olan bağlılığını dile getirmektedir. Dede'nin birinci mısrâda kendisini Murtazâ olan Hz. Ali'nin dergâhına mensup bir kul olarak tanımlamasında ise mensûbu olduğu Mevlevî tarikatının silsile itibarıyla Hz. Ali'ye ulaşmasının etkisi vardır denilebilir. Esâsen Esrar Dede, Hz. Ali ve Ehl-i beyt muhabbetini şiirlerinde ısrar ve samimiyetle işleyen bir şâirdir.

1. Emîr-i Yesrib ü Bathâ

Sâkî-i kevser vasî-i küll imâmü'l-mü'minîn
Fâtih-i Hayber emîr-i Yesrib ü Bathâ"[899]

Yenişehirli Avni, na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'yi bir kısmı Hz. Peygamber için de kullanılan sıfatlarla tavsif etmektedir. Şâire göre Hz. Ali sırasıyla kevser sâkîsi, Hz. Peygamber'in vasîsi, mü'minlerin imâmı, Hayber fâtihi ve nihayet Medine ile Mekke'nin emîridir.

2. Emîrü'n-nahl

Zinâ zenbûrını katl it sakın kezzâb-ı küfr olma
Emîr-i nahle sâyil ol anun balıyla ol kāni'"[900]

Zina arısını yok et ve küfrün getirdiği yalancılıktan uzak dur diyen Aynî, "Emîr-i nahl"e yönelmeyi ve onun balıyla iktifâ etmeyi tavsiye etmektedir. Arıların lideri mânâsındaki Emîrü'n-nahl, şâirin de işaret ettiği gibi Hz. Ali'nin bir sıfatıdır, çünkü Hz. Ali, Peygamber Efendimiz'in kendisini "Seyyidü'l-müslimîn ve Ya'sûbü'l-mü'minîn" olarak vasfettiğini nakletmektedir.[901] İbaredeki "ya'sûb" kelimesi ise arıların lideri mânâsındaki "Emîrü'n-nahl" terkibine karşılık gelmektedir.

"**Mîr-i nahl**ün şehdi vü *fîhi şifâ*
Gel berü mü'minler içün kevserem"[902]

---

898 *Esrar Dede Divanı*, s. 479.

899 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 969: "Na't-ı Ali'den"

900 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 270.

901 Aliyyü'l-Kārî, *el-Esrârü'l-merfû'a*, s. 116; İbnü'l-Cevzî'de ise bu ibare şu rivayet içerisinde yer almaktadır. Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin elini tutarak "O, bana îmân edenlerin ve kıyamet gününde benimle musafaha edeceklerin ilkidir. O hem Sıddîk-i ekber hem de bu ümmetin Fâruk'udur. O, ya'sûbü'l-mü'minîn (mü'minlerin lideri) ve benden sonraki halîfemdir" buyurmuştur. Bk. *Tertîbü'l-mevzû'ât*, s. 100.

902 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 99.

Bu beytinde ise Aynî, kendisini "Mîr-i nahl" olan Hz. Ali'nin, terkipteki "arı" kelimesinin de işaretiyle şifalı balı olarak tanımlamakta, ikinci mısrâında ise Hz. Ali'nin kevser sâkîsi olduğunu hatırlatmak üzere kendisinin de mü'minler için kevser hükmünde olduğunu ifade etmektedir. Şâir ayrıca birinci mısrâda zikrettiği *fîhi şifâ* ibaresini Nahl sûresinin, "Onların karınlarından renkleri çeşitli bir şerbet (bal) çıkar ki onda insanlar için şifâ vardır. Elbette bunda düşünen bir kavim için büyük bir ibret vardır. (16/69)" meâlindeki balı tavsif eden âyetinden iktibas etmektedir.

C. İMÂM

İmâm, kendisine tâbî olunan kimsedir. Pek çok şâir Hz. Ali'yi şiirlerinde imâm ve yine aynı mânâdaki imâm-ı pîşüvâ olarak zikretmektedir. Bunun sebepleri arasında Hz. Ali'nin örnek şahsiyeti ve hilâfeti gösterilebileceği Şi'î-İmâmiyye'de Hz. Ali ve oğullarının Hz. Peygamber'den sonra imam ve halife olduklarına[903] dair inancın da etkisi olduğu söylenebilir.

"**İmâm Ali** şerî'at hem mürüvvet sehâvet
Hem gazî'di hem cömerd şey li'llah yâ Muhammed"[904]

İlk dönem Divan şâirlerinden Şeyyâd Hamza bir na'ttan alınan bu beytinde "İmam Ali" olarak zikrettiği Hz. Ali'nin öncelikle din önderi olduğunu, mürüvvet ve sehâvet sahibi, yani cömert olduğunu ifade ettikten sonra onun ayrıca Peygamberimizle birlikte cihadlara katılan bir gazî olduğunu söylemektedir.

"Şeh-i merdâna kul olgıl gönülden
Ki ol sultan **imâmu pîşüvâ**dır"[905]

Nesîmî, Şâh-ı merdân lâkabıyla zikrettiği Hz. Ali'ye gönülden bağlanmayı tavsiye ettiği bu beytinde onun sultan ve tâbî olunması gereken bir imam olduğunu ifade etmektedir. Şâir aynı ibareyi bir başka bendde yine Hz. Ali ile ilgili olarak tekrar etmiştir:

"Olar kim bende-i Fazl-ı Hudâdır
Muhibb-i hânedân-ı Mustafâdır
Hakîkat Kâbesidir kıblegâhım
İmâm-ı pîşüvâmız Murtazâdır
Hasandır ol safâ-yı ehl-i cennet
Hüseyn şâhım şehîd-i Kerbelâdır"[906]

"Zirâ ki vilâyet-i Ali'ye
Münkir degülüz **imâmumuzdur**"[907]

---

903 İmâmiyye Şî'asında Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra ve bizzat Peygamberimiz tarafından tâyin edilen imâm olduğu inancı mevcuttur ve bu hususta deliller sıralanmaktadır. Bk. E. Rûhi Fığlalı, *İmâmiyye Şîası*, s. 212.

904 Sadettin Buluç, "Şeyyâd Hamza'nın Beş Manzumesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, VII, sy. 1-2 (İstanbul 1956), s. 14.

905 *Nesîmî Divanı*, s. 107.

906 *Nesîmî Divanı*, s. 107.

907 *Ahmed Paşa Divanı*, s. 3-14.

Hz. Ali'nin velâyetini inkârın imkânsız olduğunu ifade eden Ahmed Paşa, ikinci mısrâında ise Hz. Ali'nin imâmetini de kabul ettiğini ifade etmektedir. Fakat burada İmâmiyye Şî'asının "imâmet" görüşünden ziyade, "ümmetin imâmı" mânâsına vurgu yapılmaktadır.

"Esselâm ey Sâkî-i kevser **İmâm**
Esselâm ey kıble-i cân esselâm"[908]

Necâtî Bey, Hz. Ali'nin lâkap ve sıfatlarını sıralayarak oluşturduğu "esselâm" redifli na't-ı Ali'nin bu beytinde, kevser sâkîsi ve imam olarak tanımladığı Hz. Ali'nin ayrıca canların kıblesi olduğunu söylemektedir.

"**İmâmımdır** benim ol Şâh-ı merdân
Bugün nesl-i Ali dîvâne geldim"[909]

Yukarıdaki beytinde Şâh-ı merdân olan Hz. Ali'yi "imâm" kabul ettiğini ifade eden Hatâyî, bir başka beytinde ise Hz. Ali ve onun şahsında on iki imâmı telmîhen sadâkatle imâm kulu olduğunu, dolayısıyla gazîlik ve şehitliğin ancak bu nispeti izhâr eden bir alâmet olabileceğini ifade etmektedir:

"Biz **imam** kullarıyız sâdıkāne
Şehidlik gazilik nişânımızdır"[910]

"Fehm olındı evvel âhır uyılan kimdür ne gam
Senden oldı isnâ aşer **nev'-i imâmet** Murtazâ"[911]

"Murtazâ" redifli na'tından alınan bu beyitte Ümmî Sinan, öncelikle "evvel ve âhir tâbî olunan" ifadesiyle "imâm" kavramını tanımladıktan sonra on iki imâmın da Hz. Ali ve Fâtımâ evlâdı olduğunu hatırlatmaktadır.

"Anı halka **imam itdim** hilâfetle idüb teşrif
Odur esrârıma mahrem odur şimdi Şâh-ı merdân"[912]

Seyyid Seyfullâh, Hz. Ali'nin imâmetini hilâfetiyle irtibatlandırdığı bu beytinde Hz. Ali'nin halkın imâmı olması münasebetiyle hem Hak Teâlâ'nın sırlarının mahremi hem de yiğitlerin şâhı olduğunu ifade etmektedir.

1. İmâmü'l-mü'minîn

Sâkî-i kevser vasî-i küll **imâmü'l-mü'minîn**
Fâtih-i Hayber emîr-i Yesrib ü Bathâ"[913]

Yenişehirli Avni, bu beytinde Hz. Ali'yi kevser sâkîsi, Hz. Peygamber'in mutlak mânâda vasîsi, Hayber fâtihi, Medine ile Mekke'nin emîri olarak

908 *Necatî Beg Divanı*, s. 22: "Na't-ı Ali'den"
909 *Hatâyî Divanı*, s. 157.
910 *Hatâyî Divanı*, s. 166.
911 *Ümmî Sinan Divanı*, 21: "Na't-ı Ali'den"
912 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 190.
913 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 969: "Na't-ı Ali'den"

tanımladıktan sonra hilâfetini işaret ederek onun bütün mü'minlerin imâmı olduğunu söylemektedir.

2. İmâmü'l-müttakîn

"Senden özge melce'üm yok yâ **imâmü'l-müttakîn**
Sen zahîr ol Rûhî-i bî-çâreye rûz-ı hisâb"[914]

Rûhî, na't-ı Ali'nin bu son beytinde Allah'tan ziyadesiyle korkan kimselerin imâmı olarak zikrettiği Hz. Ali'ye iltica etmekte ve hesap günü kendisine şefaatiyle yardımcı olması temennîsinde bulunmaktadır.

3. İmâm-ı ins ü cin

"**İmâm-ı ins ü cinn** oldı Alî ibn-i Ebî Tâlib
Hasan sonra Hüseyn oldı imâmun bil imâmânı"[915]

Bir düvâz-deh na'tından alınan bu beyitte Aynî, Hz. Ali'yi insanların ve cinlerin imâmı" olarak tavsif ettikten sonra aynı beyit içerisinde Hz. Hasan ve Hüseyin'in isimlerine de "işte bunlar senin imamlarındır, imamlarını tanı" tenbihiyle yer vermekte ve müteâkip beyitlerde diğer imamların isimlerini sıralamaktadır.

4. İmâm-ı dîn ü dünyâ

"Ol **İmâm-ı dîn ü dünyâ** kim anun düşmenliği
Müşrikin dînine vü dünyâsına noksân olur"[916]

Fuzûlî, na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'yi öncelikle "din ve dünya işlerinde kendisine uyulacak önder" olarak tanımlamakta, ardından ona düşmanlık beslemenin müşriklerin dahi dinine ve dünyasına zarar getireceğini ifade etmektedir.

D. İBN-İ 'AMM-İ MUSTAFÂ

Hz. Ali, Peygamberimiz'in amcası Ebû Tâlib'in en küçük oğludur. Mekke'de baş gösteren kıtlık üzerine Hz. Peygamber, amcası Ebû Tâlib'in yükünü hafifletmek maksadıyla Hz. Ali'yi himâyesine almış, Hz. Ali beş yaşından itibaren hicrete kadar Resûlullâh'ın yanında kalmıştır.[917] Peygamber Efendimiz'in gözetiminde yetişen Hz. Ali, dolayısıyla Hz. Peygamber için herhangi bir amca oğlu değildir. İşte Hz. Ali'nin Peygamberimiz'e bu yakınlığını ifade maksadıyla şâirler Hz. Ali'yi, Resûlullâh'ın amcasının oğlu olduğunu ifade eden "ibn-i 'amm-i Mustafâ" ibaresiyle Hz. Peygamber'e nispet ederek medhetmektedirler.

"Sâkî-i kevser emîrü'l-mü'minîn

---

914 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, I, 69: "Na't-ı Ali'den"
915 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 284.
916 *Fuzûlî Divanı*, 41: "Na't-ı Ali'den"
917 Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 371.

İbn-i 'amm-i Mustafâ şîr-i Hudâ"[918]

Hz. Ali'ye tahsis ettiği bu beytinde Çâkerî, onu isim zikretmeksizin yalnızca sıfatlarıyla konu etmektedir. Şâirin sıralamasına göre Hz. Ali kevser sâkîsi, mü'minlerin emîri, Hz. Peygamber'in amca oğlu ve Allâh'ın arslanıdır.

"Câ-nişîn-i Fahr-ı âlem bilmeyen ol kâmili
İlminün noksânına besdür ol bilmezlik delîl

Ol 'Aliyy-i Murtezâ ol **ibn-i 'amm-i Mustafâ**
Kâm-bahş(ı) her fakîr ü dest-gîr(i) her zelîl"[919]

Rûhî, çehâr yâr na'tının Hz. Ali'ye tahsis ettiği bölümünden alınan bu müteâkip iki beytinde Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e yakınlığını dile getirmektedir. Hz. Ali'nin dâima Peygamber Efendimiz'le beraber bulunduğunu ve bunu bilmeyen kimsenin âdetâ hiçbir şey bilmeyeceğini ifade etmektedir. Daha sonra şâir her fakîre ve düşküne yardım eden ve bir lâkabı da Murtazâ olan Hz. Ali'nin Peygamberimiz'in amcasının oğlu olduğunu hatırlatmaktadır.

İbni 'ammîsidir o Şâh-ı güzîn
Hazret-i Ahmedin be-râh-ı yakîn"[920]

Erzurumlu Zihnî doğrudan "ibn-i 'ammisi" ibaresiyle başladığı beytinde seçkin şâh olarak vasfettiği Hz. Ali'nin Peygamberimiz'in amcasının oğlu olduğunu söyleyerek bu akrabalığı övgüye gerekçe kılmaktadır.

"**İbn-i 'amm-i Mustafâ**sın hem dahi sâhib-livâ
Vâkıf-ı sırr-ı Hudâsın Şîr-i Yezdân yâ Alî"[921]

Bu beytinde Hz. Ali'nin Peygamberimiz'in amcasının oğlu olduğunu hatırlattıktan sonra Sûzî, onun livâ sahibi, Hakk'ın sırlarına vâkıf ve nihâyet Allâh'ın arslanı olduğunu ifade etmektedir.

"Bıd'a-i pâkize-i hayrü'l-beşerdir Fâtımâ
İbn 'amm-i eşref-i evlâd-ı Adnândır Ali"[922]

Bu beyitte Muallim Nâci, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber ile hem neseben hem de sıhren olan akrabalığını dile getirerek medhetmektedir. Hz. Fâtımâ, insanlığın en hayırlısı olan Resûlullâh'ın tertemiz ve sevgili evlâdı; Hz. Ali ise Adnan evlâdının en şereflisinin, yani Hz. Peygamber'in amcasının oğludur. Şu halde Hz. Ali Resûlullâh'a neseben akraba olduğu gibi Hz. Fâtımâ'nın zevci olması sebebiyle sıhren de akrabadır.

---

918 *Çâkerî Divanı*, s. 54.
919 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, I, 67.
920 *Erzurumlu Zihnî Divanı*, s. 120.
921 *Dîvân-ı Sûzî*, s. 13: "Na't-ı Ali'den"
922 *Muallim Nâci'nin Şiirleri*, s. 265: "Na't-ı Ali'den"

E. DÂMÂD-I PEYGAMBER

Hz. Ali, Resûlullâh'ın dâmâdıdır. Hz. Fâtımâ ile evlenen Hz. Ali'nin Hz. Peygamber ile zaten mevcut olan akrabalık bağı, sıhriyet ile daha da güçlenmiştir. Ayrıca bu izdivâcı Hz. Peygamber'in de bizzat arzuladığı nakledilmektedir.[923] Şiirlerde "dâmâd-ı Peygamber" sıfatıyla zikredilerek medhedilen Hz. Ali, yine bu vasfını ifade maksadıyla "sıhr-i Nebî" ve "zevc-i Fâtımâ" olarak da anılmaktadır.

"Hâricîyem sevmesem **dâmâdını Peygamberün**
Râfizîyem fark idersem Hayderi Fârûkdan"[924]

Rûşenî, bir gazelinden alınan bu beytinde Hz. Peygamber'in dâmâdı olan Hz. Ali'yi sevmeyenlerin Hâricî mezhebinden olduğunu îmâ etmekte ve "Hz. Peygamber'in dâmâdı olan Hz. Ali'yi sevmezsem Hâricî olurum" diyerek Hâricî olmadığını ifade etmektedir. İkinci mısrâında ise Hz. Ali'yi sevmekle birlikte diğer halîfelerden farklı görenlerin de Râfizî mezhebine dahil olacağını söyleyen Rûşenî, "Fârûk" olan Hz. Ömer ile Hz. Ali arasında bir fark görmediği ve birini diğerine tercih etmediği için de Râfizî olmadığını beyan etmektedir.

"Hel etâ-mesned hıdîv-i men ene mevlâhu tâc
Câ-nişîn-i Mustafâ **dâmâd-ı müstesnâ Alî**"[925]

Yenişehirli Avni na't-ı Ali'den alınan yukarıdaki beytinde, Hel etâ sûresi ile medhedilen, *men ene mevlâhu* rivayeti ile onurlandırılan Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in daima yakınında bulunduğunu ve O'na müstesnâ bir dâmad olduğunu söylemektedir. Beyitteki "müstesnâ" ibaresi ise Peygamberimiz'in Hz. Fâtımâ'yı Hz. Ali ile evlendirmeyi bizzat arzu ettiğini hatırlatmaktadır.

"Ey sâki-i kevser Ali
Dâmâd-ı Peygamber Ali"[926]

Leylâ Hanım na't-ı Ali'den alınan ve her bend sonunda tekrar ettiği bu beytinde Hz. Ali'nin kevser sâkîsi ve Resûlullâh'ın dâmâdı olduğunu söyleyerek bu izdivacın Hz. Ali'ye kazandırdığı itibara dikkat çekmektedir. Şâir bir başka beytinde Hz. Ali'yi yine Hz. Peygamber'in dâmâdı olması münâsebetiyle medhetmiştir:

"Bu ne devlet ne şerefdir ola **dâmâd-ı Resûl**
Rehber-i ehl-i tarîk-i fukarâ Haydardır"[927]

---

923 Hz. Ali'den önce Hz. Fâtımâ'ya Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de tâlip oldukları, Hz. Peygamber'in ise onları "Allâh'ın emrini bekliyorum" diyerek cevapladığı rivayet edilmektedir. Daha sonra Hz. Ali Hz. Fâtımâ ile evlenmek istediğini söyleyince Hz. Peygamber onun teklifini kabul etmiştir. Bir başka rivayete göre ise Cebrâil, Hz. Fâtımâ'nın izdivâcı husûsunda Hakk'ın murâdını bildirince Hz. Peygamber Hz. Ali'yi çağırarak, "Yâ Ali! Allah kızım Fâtımâ'yı sana vermemi emrediyor" buyurmuş, bunun üzerine Hz. Ali, "Râzı oldum yâ Resûlallâh" diyerek şükür secdesine kapanmıştır. Bk. Gölpınarlı, *Mü'minlerin Emîri Hazret-i. Ali*, s. 27.

924 *Rûşenî Divanı*, s. 187.

925 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 968: "Na't-ı Ali'den"

926 *Dîvân-ı Leylâ Hanım*, s. 8-9.

927 *Leylâ Hanım Dîvânı*, haz. Mehmet Arslan, s. 256: "Na't-ı Ali'den"

"Dâreynde dut dâmen-i **dâmâd-ı Peyamber**
İmdâdına bî-şübhe yeter Fâtih-i Hayber"[928]

Seyyid Nigârî, "Her iki âlemde de Peygamberimizin dâmâdının eteğini bırakma" tenbihinde bulunduğu bu beytinde, Hayber fâtihi de olan Hz. Ali'nin dünyâ ve âhirette darda kalanların imdâdına yetişeceğini ifade etmektedir.

"Teşne-i feyzim amân ey sâkî-i Kevser Alî
El-ataş yandım yetiş **dâmâd-ı Peygamber Alî**"[929]

Ahmet Remzi Dede, na't-ı Ali'nin her bend sonunda tekrar ettiği bu beytinde kevser sâkîsi ve Hz. Peygamber'in dâmâdı olarak tanımladığı Hz. Ali'den istimdâd etmektedir.

1. Sıhr-i Nebî

"Süvâr-ı düldül zü zülfikār ol **sıhr-i mümtâz**un
Der-i ilm-i ledünnî Murtazâdur yâ Resûlallâh"[930]

Bir na't-i şeriften alınan bu beyitte Vehbî, Hz. Ali'yi düldülün ve zülfikârın sahibi olması gibi çok tekrar edilen hususiyetleri yanında "sıhr-i mümtâz" ibaresiyle de tanımlamaktadır. "Sıhr" kelimesi ise Arapça olup evlilik bağıyla oluşan akrabalık mânâsındadır. Hz. Ali şiirlerde "Hz. Peygamber'in dâmâdı" mânâsındaki "sıhr-ı Nebî" ibaresiyle zikredilmekle birlikte bu beyitte de görüldüğü gibi Peygamber Efendimiz'in isim ve sıfatlarından herhangi birine izafe edilmeksizin sadece "sıhr" kelimesiyle de tanımlanmıştır. Yani müstakillen "sıhr" kelimesi de Hz. Ali'yi işaret etmektedir denilebilir.[931] Bu durum Hz. Ali'nin Peygamber damadı olarak ne denli temâyüz ettiğini gösterdiği gibi Hz. Fâtımâ'nın Resûlullâh nezdindeki itibarı hakkında da bir fikir vermektedir.

"Sâhib-i seyf ü kalem **sıhr-i Nebî-i Ekrem**
Sürûr-ı cümle-ümem mefhar-i âl-i İshāk"[932]

Yenişehirli Avni, Hz. Ali'nin kalem ve kılıç sahibi olduğunu söyleyerek yüksek ilim ve cesaretine işaret ettikten sonra onun Hz. Peygamber'in dâmadı olmasını da bir övgü vesilesi olarak zikretmektedir. O, ayrıca bütün imamların ve İshak âilesinin iftihar kaynağıdır.

"Ey şehriyâr-ı evliyâ
V'ey mahrem-i Fahrü'n-nisâ
Sıhr-i Habîb-i Kibriyâ
Şîr-i Hudâ Şîr-i Hudâ"[933]

---

928 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 286.
929 *Ahmet Remzi Akyürek ve Şiirleri*, s. 84: "Na't-ı Ali'den"
930 *Dîvân-ı Vehbî*, s. 5.
931 Dihhüdâ, "ehlü'n-Nebî" maddesinde Peygamber âilesi hakkında bilgi verirken Hz. Ali'yi isminden önce "sıhr" kelimesiyle zikretmekte, daha sonra Ali b. Ebî Tâlib şerhini getirmektedir. Bk. *Lûgatnâme*, V, 522.
932 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 451: "Na't-ı Ali'den"
933 *Dîvân-ı Leylâ Hanım*, s. 8-9: "Na't-ı Ali'den"

Leylâ Hanım, na't-ı Ali'den alınan bu bendde Hz. Ali'nin evliyâullâhın şâhı, Hz. Fâtımâ'nın zevci ve dolayısıyla Habîb-i Kibriyâ olan Hz. Peygamber'in dâmâdı olduğunu ifade ettikten sonra onun Allâh'ın arslanı mânâsındaki "Şîr-i Hudâ" lâkabını iki defa tekrar etmektedir.

"Sana kaldı meded u merhamet ey **sıhr-i Nebî**
Ne düşerse anı kıl şânına bast u temhîd"[934]

"Ey Peygamber damadı Hz. Ali, merhamet ve yardım senin elindedir; sen bu tasarrufu şânına yaraşır bir şekilde dağıt ki biz de bu himmetten payımıza düşeni alalım" diyen Kâzım Paşa bu beytinde Hz. Ali'nin yardımını ve şefaatini talep etmektedir.

2. Zevc-i Fâtımâ

"Olupdur asl imâm-ı yâz-deh anun furû'udur
Hem oldur mazhar-ı Sıbteyn oldur **mazhar-ı Zehrâ**"[935]

Bir na't-ı şerîfin Hz. Ali ve on iki imam övgüsüne ayrılan bölümünden alınan bu beyitte Gelibolulu Âlî, Hz. Ali'nin asıl, müteâkip on bir imâmın da onun fer'i yani evlâdı olduğunu beyan ettikten sonra Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e dâmâd olması sebebiyle hem Hz. Fâtımâ'nın hem de iki sevgili torunun mazharı olduğu ifade etmektedir.

"Kabiliyyet sende görmüştür Resûl-i Hâşimî
Şükr lillâh **hemdem-i Hayrünnisâ**sın yâ Ali"[936]

Hatâyî, Hz. Peygamber'in kızı Fâtımâ'yı Hz. Ali ile evlendirmek istemesini hatırlatmak üzere Hâşimî neslinden gelen Resûlullâh'ın Hz. Ali'de neslini devam ettirecek kişi olma istidâdı gördüğü için Hz. Fâtımâ'yı onunla evlendirdiğini ifade etmekte ve bu izdivâcın gerçekleşmesinden ötürü Allâh'a şükretmektedir.

"Server-i erbâb-ı irfân nûr-ı çeşm-i âşıkân
Zevc-i pâk-i Fâtımâ bint-i Nebiyy-i pür-safâ"[937]

Âdile Sultan, irfan ehlinin önde geleni ve Hak âşıklarının gözünün nûru olarak tavsif ettiği Hz. Ali'yi, Hz. Peygamber'in sevgili kızı tertemiz Fâtımâ'nın zevci olması münâsebetiyle Hz. Peygamber'e nispet etmektedir.

"Şeb-çerâğ-ı halvet-i hâs-ı cenâb-ı Mustafâ
Vâlid-i şeb-rev-i şîr-i **mahrem-i Zehrâ Alî**"[938]

---

934 *Dîvân-ı Kâzım Paşa*, s. 8: "Na't-ı Ali'den"
935 *Gelibolulu Âlî Divanı*, s. 14.
936 *Hatâyî Divanı*, s. 149: "Na't-ı Ali'den"
937 *Adile Sultan Divanı*, s. 220.
938 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 969: "Na't-ı Ali'den"

Yenişehirli Avni na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'yi, Hz. Peygamber'in sohbet odasındaki kandil ve Hz. Fâtımâ'nın zevci olarak tavsif etmektedir. Şâire göre Hz. Ali hem Hz. Peygamber'in yakın dostu olması hem de sevgili kızının zevci olması münasebetiyle övgüye lâyıktır.

Cüft-i kuds-i güher-i **Fâtımâ** dürr olsa n'ola
Cevher-i ferd gibi gevher-i hâsiyyeti tâk"[939]

Bu beytinde Yenişehirli Avni, Hz. Ali'nin, Hz. Fâtımâ ile evliliğini, daha doğrusu bu evlilikteki isabeti dile getirmektedir. Şâire göre çok değerli bir mücevher ve inci kıymetinde olan Hz. Fâtımâ gibi zevci Hz. Ali'nin de cevher-i ferde teşbihinde şaşılacak bir şey yoktur.

"Ost dergâh-ı Medine ost ehl-i zülfikār
Şevher-i Fâtımâ-i Zehrast Şîr-i hânedân"[940]

Hz. Ali'yi, hadis-i şerifi telmîhen "ilim şehrinin kapısı" ve zülfikârın sahibi olarak tanımladığı bu beytinde Müştak Baba, onu Hz. Fâtımâ'nın zevci ve hânedânın arslanı olması münasebetiyle de övgüye değer görmektedir.

F. MAHREM-İ ESRÂR

"Lâ fark evinde beyneke beynî makamına
Hemdem ohıdı sırrına hem Mustafâ seni"[941]

Bir na't-ı Ali'nin bu beytinde Hatâyî, Hz. Peygamber'in "lâ fark / fark yoktur" evinde "beyneke beynî / aramızda" makamında Hz. Ali'yi sırrına ortak ettiği beyanında bulunduğunu ifade etmektedir. Şâirin ilk mısrâya yerleştirdiği "lâ fark" ve "beyneke beynî" ibareleri bir tek cümle gibi okunduğunda "Aramızda fark yoktur" mânâsına gelmektedir ve bu durumda Hz. Peygamber'in "aramızda fark yok" diyerek Hz. Ali ile sırlarını paylaştığı anlaşılmaktadır. Esâsen "fark", tasavvufî bir terim olup kula nispet edilen ibâdet ve benzeri hususları, "cem'" ise Hakk'a nispet edilen lûtuf ve benzeri hususları ifade etmektedir.[942] Şu halde şâir, "lâ fark evi" derken, cem' makamını işaret etmiş olabilir. Ancak şâirin birinci mısrâda "lâ fark evi" ve "beyneke beynî makamı" ile tam olarak neyi kastettiği yeteri kadar açık değildir.[943] Bununla birlikte beyitte kesin olarak Hz. Ali'nin Resûlullâh'a sırdaş olduğu ifade edilmektedir.

---

939 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 452: "Na't-ı Ali'den"

940 *Müştâk Baba Divanı*, s. 299.

941 *Hatâyî Divanı*, s. 151: "Na't-ı Ali'den"

942 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 172.

943 Beyitte zikri geçen "beyneke beynî" ibaresine benzer bir ibare (beynî ve beyneküm), Hz. Ali ile ilgisi kurulan Ra'd sûresinin "De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah ve yanında Kitab'ın bilgisi olan yeter (13/43)" meâlindeki âyetinde de mevcuttur. Bu âyetin özellikle "yanında Kitab'ın bilgisi olan" kısmının kime işaret ettiğini Hz. Peygamber'e sorduğunu ifade eden Ebû Sa'îd el-Hudrî, Hz. Peygamber'in bu suali, "Kardeşim Ali b. Ebû Tâlib'dir" şeklinde cevapladığını nakletmektedir. Bk. Kundûzî, *Yenâbî'ü'l-mevedde*, 121; Kundûzî ayrıca bu rivayeti nakleden diğer râvîlerin de isimlerini sıralayarak Ra'd sûresi 13/43. âyetin Hz. Ali'yi işaret ettiği hususunda bu râvîlerin ittifak ettiklerini beyan etmektedir.

"Dellâl-ı şehr-i dîn ü **emîn-i metâ'-ı sır**
Hallâl-ı müşkilât-ı dîl ü cân yâ Alî"[944]

Hayretî, din şehrinin dellâlı olan Hz. Ali'nin aynı zamanda Hz. Peygamber'in sır emîni olduğunu, yani en yakını ve sırdaşı olduğunu ifade ederek "Ben ilim şehriyim, Ali de kapısıdır" meâlindeki hadis-i şerifi telmih etmektedir. Şâire göre Hz. Ali, gönlün ve canın her türlü müşkülünü de çözmektedir.

"Resûle vâris-i küldür o sultân
Anun her sırrına mahremdür ey cân"[945]

Uşşâkî tarikatının silsilesini konu ettiği şiirinin Hz. Ali'ye tahsis ettiği bölümünden alınan bu beyitte Cemâlî, Hz. Ali'nin Peygamber'e "vâris-i kül" olduğunu beyan ettikten sonra küllî mânâdaki bu verâsete, Hz. Peygamber'in her sırrına mahrem olmayı da dahil etmektedir.

G. VASÎ

El-Vasiyyu, Hz. Ali'nin lâkablarındandır.[946] Fakat bu lâkap şiirlerde "el-Vasiyyu" şeklinden ziyade Hz. Peygamber'e izâfe edilen "Her peygamberin bir vasîsi vardır, benim vasîm ve vârisim ise Ali'dir"[947] meâlindeki rivayetleri telmîhen, vasiyy-i Resûl, vasiyy-i Nebî, vasiyy-i Mustafâ terkipleriyle kullanılmıştır.

"Dahî **vasî-i Nebî** Hazret-i Alîdür kim
Hasebde pâyesi 'âl nesebde zâtı asîl"[948]

Gelibolulu Âlî, bir na'tın Hz. Ali övgüsüne ayırdığı bölümünde Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vasîsi olduğunu ifade ettikten sonra onun haseben ve neseben yüce ve asil bir soydan geldiğini beyan etmektedir.

"Bi-hakk-ı Aliyyü'l-Murtazâ **vasıyyü'r-Rasûl**
Radiyyü's-sehâ ve zevcü'l-Betül"[949]

Seyyid Seyfullah bu beytinde Hz. Peygamber'in vasîsi, Hz. Fâtımâ'nın zevci olarak tanımladığı Hz. Ali'nin sehâvetine de vurgu yapmakta ve onun yüzü suyu hürmetine bağışlanma talep etmektedir.

Sâkî-i kevser **vasî-i küll** imâmü'l-mü'minîn
Fâtih-i Hayber emîr-i Yesrib ü Bathâ"[950]

---

944 *Hayretî Divanı*, s. 8: "Na't-ı Ali'den"
945 *Cemâlî Divanı*, s. 370.
946 İbn Manzûr, *Lisânü"l-Arab*, XV, 394; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, XX, 297.
947 Bk. İbnü'l-Cevzî, *Tertîbü'l-mevzû'ât*, s. 112; "Ali benim vasîm, sırrımı emânet ettiğim kişi, âilemdeki halîfem ve benden sonra geride bıraktığım en hayırlı kişidir" meâlindeki rivayet için bk. Aliyyü'l-Kārî, *el-Esrârü'l-merfû'a*, s. 377; Şevkânî, *el-Fevâid*, s. 369. Kundûzî de Enes b. Mâlik ve İbn-i Abbas'tan gelen "Ali benim vasiyim ve vârisimdir" meâlinde iki rivayete yer vermektedir. Bk. *Yenâbî'ü'l-mevedde*, s. 91-92.
948 *Gelibolulu Âlî Divanı*, s. 74.
949 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 22.
950 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 969: "Na't-ı Ali'den"

Yenişehirli Avni, na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'yi sırasıyla kevser sâkîsi, Hz. Peygamber'in her yönüyle vasîsi, mü'minlerin imâmı, Hayber fâtihi ve nihayet Medine ile Mekke'nin emîri olarak tavsif etmektedir.

"Açılur gönlüm dem-â-dem hal olur müşkil tamâm
Tâ **vasıyy-i Mustafâ** Hayber-güşâ manzûruyam"[951]

Seyyid Nigârî, Hz. Peygamber'in vasîsi ve Hayber kapısını açan Hz. Ali'yi gördüğünde gönlünün aydınlandığını ve her türlü sıkıntısının ortadan kalktığını ifade etmektedir.

H. SEYYİD

Seyyid, efendi, lider mânâsında bir kelimedir. İbn-i Abbas'tan gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi işaret ederek "Sen dünya ve âhiretin seyyidisin"[952] buyurmuştur. Ayrıca Peygamber Efendimiz'in Hz. Ali'yi "seyyidü'l-Arab", yani Arapların efendisi olarak tanımladığı da rivayet edilmektedir. Hz. Peygamber, "Arapların efendisini görmek isteyenler Ali b. Ebî Tâlib'e baksınlar" buyurunca Hz. Âişe, "Ey Nebiyyallâh, 'seyyidü'l-Arab' sen değil misin?" diye sormuş, Hz. Peygamber ise "Ben 'imâmü'l-müslimîn' ve 'seyyidü'l-muttakînim'; seyyidü'l-Arab'ı görmek istersen Ali b. Ebî Tâlib'e bak" diyerek sözünü tekrar etmiştir. Bir başka rivayette ise Hz. Peygamber'in "Ben Âdemoğlu'nun seyyidiyim, Ali ise seyyidü'l-Arab'dır" buyurduğu nakledilmektedir.[953] Hz. Ali'nin şiirlerde de "seyyid" sıfatı ve bu sıfatla oluşturulan terkiplerle tavsif edildiği tespit etmiştir.

"Sen **seyyid-i vilâyet** iken bendene sened
Ağyâr arada oldı gözüm yaşı gibi sed
Derd ise bî-kıyâs cefâ ise bî-aded
Hâlüm mükedder oldı meded yâ Alî meded"[954]

Yahyâ Bey, Ali adlı bir mahbûbu konu ettiği murabbâından alınan bu bendde söz konusu kişiyi, Hz. Ali ile aynı ismi taşımasına istinâden Hz. Ali'nin "seyyid-i vilâyet" sıfatı ile tanımlamakta ve her bend sonunda tekrar ettiği mısrâında Hz. Ali'den istimdâdı hatırlatan "meded yâ Alî meded" ibaresini kullanarak Ali isminde tevriye yapmaktadır. Vâkıâ, bu bendde yer alan "seyyid-i vilâyet" ibaresi de Ali ismindeki tevriye gibi telâkki edilmelidir. Şâir bu ibare ile Hz. Ali'nin seyyid olmasından ziyâde, söz konusu Ali'nin, yaşadığı şehirde hüsn-i kabul görmesine sebep olan vasıflarını hülâsâ etmektedir. Fakat şâirin "seyyid" ibaresini özellikle tercih etmesindeki gerekçe de göz ardı edilemez; zîrâ "seyyid-i vilâyet" ibaresi öncelikle "seyyidü'l-Arab" ve "Şâh-ı velâyet" olan Hz. Ali'yi hatıra getirmektedir ve şâir Hz. Ali ile Ali adlı mahbûb arasındaki isim

---

951 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 155.

952 Ahmed b. Hanbel'in, senedinde sîka râvîlerin bulunduğunu belirttiği bu rivayet şöyle devem etmektedir: "Seni seven beni sevmiştir, senin sevdiğin Allah'ın da sevdiğidir, senin düşmanın benim de düşmanımdır; benim düşmanın ise Allâh'ın düşmanıdır; benden sonra sana buğz edenlere yazıklar olsun." Bk. *Fezâilü's-sahâbe*, II, 642.

953 Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *el-'İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdîsi'l-vâhiye*, Beyrut 1403/1983, I, 212; Aliyyü'l-Kārî, *el-Esrârü'l-merfû'a*, 220.

954 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 213.

benzerliğini kullanarak Hz. Ali'nin bazı hususiyetlerini şiire taşımayı ve bu sûretle ifadesini güçlendirmeyi tercih etmiştir denilebilir.

"**Seyyid**-i ma'şer-i ahrâr-i 'aliyyü'l-a'lâ
Ki odur sâhib iki âleme bi'l-istihkāk"[955]

Yenişehirli Avni na't-ı Ali'den alınan bu beytinde kadri yüce kimselerin bulunduğu cemâatin seyyidi olarak tanımladığı Hz. Ali'nin her iki âlemin de sâhibi yani efendisi olmaya hak kazandığını dile getirmektedir.

"**Seyyidâ** pâdişehâ menba'-ı cûd u himemâ
Ey ki her mûyı der-i rahmet-i Rahmâna kilîd"[956]

Kâzım Paşa ise na't-ı Ali'den alınan bu beytinde seyyid, pâdişâh, cömertlik ve himmet kaynağı olarak tanımladığı Hz. Ali'nin âhirette "şefaatçi" olacağını hatırlatmak üzere onun her bir kılının Rahmân'ın rahmet kapısına kilit hükmünde olduğunu ifade etmektedir.

"**Seyyid-i 'ıtret** ü ashâb-ı 'aliyyü'l-a'lâ
Ki ider Şâh-ı rusül zâtı ile fahr-ı mezîd"[957]

Bu beytinde Hz. Ali'yi "seyyid-i 'ıtret", yani Peygamber neslinin seyyidi olarak tanımlayan Kâzım Paşa, Peygamber Efendimiz'in de onunla çokça iftihar ettiğini söyleyerek Hz. Ali'yi bizzat Peygamberimiz'in medhettiğini dile getirmektedir.

I. ŞÂFİ'-İ MAHŞER

Bazı şiirlerde Hz. Ali, mahşerde şefaat edeceğini ifade eden "şâfi'-i mahşer" sıfatıyla tanımlanmaktadır. Hz. Ali'nin doğrudan doğruya "şâfi'-i mahşer" sıfatıyla zikredildiği nazım öneklerinin sayısı fazla olmamakla birlikte pek çok şâirin Hz. Peygamber'in Ehl-i beytinden ve husûsen Hz. Ali'den şefaat talebinde bulundukları bilinmektedir. Bu da Hz. Ali'nin genel mânâda mahşerde şefaatçi olacağına dair inancın yaygınlığı hakkında bir fikir vermektedir.

"Ali Vâhid Ali Ehad Ali Ferd ü Ali Samed
Alidir cümleye rahmet **Alidir şâfi-i mahşer**"[958]

Nesîmî, Hz. Ali'nin Esmâ-i Hüsnâ'dan Vâhid, Ehad, Ferd ve Samed isimlerine mazhariyetini dile getirdiği bu beyitte onun cümle âleme rahmet olduğunu ve mahşerde de şefaatçi olacağını ifade etmektedir.

"Alîdir ekber ü kübrâ Alî 'aliyyü'l-azîm
Alî mu'în-i sevâb u **Alî şefî'-i günâh**"[959]

---

955 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 451: "Na't-ı Ali'den"
956 *Dîvân-ı Kâzım Paşa*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"
957 *Dîvân-ı Kâzım Paşa*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"
958 *Nesîmî Divanı*, s. 117: "Na't-ı Ali'den"
959 *Esrar Dede Divanı*, 173: "Na't-ı Ali'den"

Esrar Dede ise bu beytinde en büyük ve en yüce olarak vasfettiği Hz. Ali'nin hem hayırlara yardımcı olduğunu hem de günahlara şefaatçi olacağını ifade etmektedir.

J. KASÎMÜ'N-NÂR

Kasîmü'n-nâr, Hz. Ali'nin lâkaplarındandır.[960] Cehennemin taksim edicisi, yani kimlerin cehenneme gireceğini ta'yin eden kişi anlamındaki bu ibare, İbn Cevzî'de Hz. Ali'den naklen, "Ben, bu benimdir bu senindir diyerek cehenneme girenleri taksim ederim"[961] meâlindeki rivayete de istinâd etmektedir. Hz. Ali'nin "Kasîmü'n-nâr" lâkabı bazı şiirlerde söz konusu rivayetteki ibarenin bütün olarak zikredilmesiyle yani "Kasîmü'n-nâri ve'l-cenneh" şeklinde yer almaktadır.

"Leheb babasına uyma mağaza'llâh di iy oğlan
Kasîmü'n-nâri ve'l-cenneh Alidür ol durur ta'vîz"[962]

Aynî yukarıdaki beytinde "leheb babası"na tâbî olmamak gerektiğini hatırlattıktan sonra Hz. Ali'nin "Kasîmü'n-nâri ve'l-cenneh" yani cennet ve cehennemin taksim edicisi olduğunu ifade etmektedir. "Alevin babası" mânâsındaki "leheb babası" ibaresiyle şâir bu künye ile mâruf olan Ebû Leheb'i işaret etmektedir. Ebû Leheb[963] ise Peygamber Efendimiz'in amcasıdır ve buna rağmen tebliğin başlangıcından itibaren Peygamberimiz'in en azılı düşmanlarından olmuştur. Netice itibarıyla Aynî, cehennemin ta kendisi olan Ebû Leheb ile cennet ve cehenneme girecekleri taksim etme ayrıcalığı verilen Hz. Ali arasındaki büyük tezada dikkat çekmektedir.

"Şeh-i serîr-i Necef âf-tâb-ı evc-i şeref
Aliyy-i âli-i a'lâ **kasîm-i cennet ü nâr**"[964]

Fuzûlî de bir na't-ı Ali'de "kasîm-i cennet ü nâr" ibaresini iktibas etmektedir. Türbesinin Necef'te bulunması sebebiyle Hz. Ali'yi Necef tahtının şâhı, şeref burcunun güneşi ve yücelerin yücesi olarak tavsif eden şâir onun aynı zamanda cennet ve cehennemin taksim edicisi olduğunu hatırlatmaktadır.

---

960 Ahmed b. Hanbel'e, "Hz. Ali'nin 'kasîmü'n-nâr' olduğu"na dair rivâyet hakkında sorulduğunda o, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye "Seni seven mü'min, sana buğz eden münâfıktır" buyurduğunu hatırlattıktan sonra "Hz. Ali'yi sevenler cennete, sevmeyenler cehenneme gidecekse Hz. Ali de 'Kasîmü'n-nâr', yani cehennemin taksim edici değil midir?" şeklinde izah ettiği nakledilmektedir. Bk. Fuad Sâlih, *Mu'cemü'l-elkāb*, 259.

961 İbn Adî, *el-Kâmil fî zu'afâi*, VI, 2339; İbn Cevzî, *el-'İlelü'l-mütenâhiye*, II, 945; Bazı kaynaklarda Hz. Ali'nin sadece "Ben cehennemim taksim edicisiyim" dediği nakledilmektedir. Bk. Hallâl, *es-Sünne*, III, 510; İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, III, 247.

962 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 273.

963 Ebû Leheb(2/624), Hz. Peygamber'in amcasıdır. Fakat tebliğin ilk günlerinden itibaren Peygamber Efendimiz'in en azılı düşmanları arasında başı çekmiştir. İslâmiyet'ten önce Resûl-i Ekrem'le iyi dost olan Ebû Leheb'in iki oğlu, Hz. Peygamber'in kızları Rukıyye ve Ümmü Külsûm ile evli iken, peygamber olduktan sonra kendisine şiddetle karşı çıkmıştır. Ebû Cehil'in kızkardeşi olan Ümmü Cemîl de bu konuda kendisini devamlı sûrette kışkırtmıştır. Her ikisi hakkında Tebbet sûresi nazil olmuştur. Bedir'de müşriklerin bozguna uğradığını öğrendikten birkaç gün sonra ölmüştür. Bk. Mehmet Ali Kapar, "Ebû Leheb", *DİA*, X, 178.

964 *Fuzûlî Divanı*, s. 38: "Na't-ı Ali'den"

"Terâzi sûr u mîzan haşr ü mahşer
Ali elindedir filcümle yekser"[965]

Hatâyî'nin bu beyti de Hz. Ali'nin cennet ve cehenneme girenleri belirleyecek kişi olduğunu ifade eden ibaresinin rivâyetleri hatıra getirmektedir. Mahşer günü kurulacak mahkemede terâzî ve mîzanın Hz. Ali'nin elinde olacağını söyleyen şâir, beyitte cennet ve cehenneme girecek kişileri Hz. Ali'nin tâyin edeceğini îmâ etmektedir.

K. DÜLDÜL-SÜVÂR

Mısır hükümdârı Mukavkıs'ın Hz. Peygamber'e gönderdiği değerli hediyeler arasında bulunan düldül, daha sonra Hz. Ali'ye intikal etmiş[966] ve Hz. Ali'nin bineği olarak asıl şöhretine ulaşmıştır. Düldül konusu daha ayrıntılı biçimde "Hz. Ali ile İlgili Eşyâ ve Mekânlar" bölümünde işlendiği için burada tafsilat verilmemiştir. Bu başlık altında ise Hz. Ali'nin şiirlerde, düldülün sahibi ve binicisi mânâsındaki "düldül-süvâr" sıfatı ile zikredildiği nazım örneklerinden bir kısmı gösterilecektir.

"Sensin ol **düldül-süvâr**-ı arsa-i iclâl kim
Nukra-i meh rahşuna bir sâde raht-ı Haydarî"[967]

Enderunlu Vâsıf, III. Selim kasidesinden alınan bu beytinde azamet arsasının düldül-süvârı olarak tanımladığı pâdişâhı bu yönüyle Hz. Ali'ye benzetmektedir. Pâdişâh da Hz. Ali'nin düldül üzerindeki azametine sahiptir ve bir anda bütün mülkü ihata edebilmektedir. Hattâ ay üzerindeki gümüşler ancak onun düldüle benzeyen bineğinin sade birer levâzımı hükmündedir.

"**Süvâr-ı düldül** olmuş Haydar-ı Kerrârdur sandı
Gören esb-i dil-ârâm üzre ol Fârûk-i devrânı"[968]

Sultan V. Murad kasidesinde Yenişehirli Avnî, zamanın Fârûk'u yani Hz. Ömer'i olarak tavsif ettiği pâdişâhı atı üzerinde görenlerin ise düldül üzerindeki Hz. Ali'ye benzettiklerini ifade etmektedir.

Sâhib-i şebîr ü şibrân emîrü'l-mü'minîn
Râkib-i **düldül-i dilâver** ser-firâz-ı pehlivân"[969]

Müştak Baba, bir Kādirî tekkesini konu ettiği şiirinden alınan bu beyitte iki değerli evlâdını ve hilâfetini hatırlatarak tebrik ettiği Hz. Ali'nin aynı zamanda düldülün sahibi, yani binicisi olduğunu ve pehlivanların en önde geleni olduğunu söylemektedir.

---

965 *Hatâyî Divanı*, s. 209.

966 Ali Yardım, düldülün Hz. Ali'ye bizzat Hz. Peygamber'in hediye ettiğini söylemektedir. Bk. "Düldül", *DİA*, X, 20; Diğer görüş ise düldülün Hz. Ali'ye Hz. Peygamber'in mirası olarak intikal ettiği şeklindedir. Bk. Uyar, *Ali-Fâtımâ Evlâdı*, s. 375.

967 *Enderunlu Vâsıf Divanı*, s. 212.

968 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 482.

969 *Müştâk Baba Divanı*, s. 299.

L. KUR'ÂN-I NÂTIK

Hz. Ali'nin bir sıfatı da "Kurân-ı nâtık", yani konuşan Kur'an'dır. Onun bu şekilde tavsifi öncelikle Kur'ân'a vukûfunu ifade etmektedir. Çünkü Hz. Ali'nin, "hangi âyetin ne zaman ve nerede, hangi sebeple nâzil olduğunu" bildiği nakledilmekte, kaynaklarda Hz. Ali'nin bu iddiânın haklı sahibi olduğu bilgisi yer almaktadır.[970] Ayrıca Hz. Ali ve Kur'ân-ı Kerîm'le ilgili olarak Resûlullâh, "Ali Kur'ân ile Kur'an da Ali ile beraberdir; ikisi Havz'a gelinceye kadar ayrılmazlar"[971] buyurmuştur. Hz. Ali ayrıca Peygamber Efendimiz hayatta iken Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını ezberlemiş bulunan az sayıdaki sahâbîden birisi idi ve Kur'ân'ın meselelerine hakkıyla vâkıftı.[972] Hz. Ali'nin bu hususiyetine dayanarak Nesîmî de aşağıdaki beytinde Hz. Ali'yi Kur'ân-ı nâtık olarak tanımlamaktadır:

"Veliyyullahdır ol **Kur'ân-ı nâtık**
Anı Hak bilmeyen işi hatâdır"[973]

Hz. Ali'nin Allâh dostu ve konuşan Kur'ân olduğunu ifade söyleyen şâir, onu Hak bilmeyenlerin yani Hak veya hakîkat olduğunu kabul etmeyenlerin ise hatâ ettiklerini ifade etmektedir.

"Yakîn bil ebced ü bürhan Alidir
Beyân-ı tevhîd ü **Kur'an Alidir**"[974]

Hatâyî, Hz. Ali'nin ebced ve bürhan olduğunu söylediği bu beytinde onun aynı zamanda tevhîdin açıklayıcısı/açıklaması olduğunu ifade ettikten sonra Hz. Ali'nin Kur'ân ile alâkasının derecesini "Kur'an Ali'dir" ibaresiyle dile getirmektedir.

"Ey vâkıf-ı hakîkat-ı esrâr-ı kâinât
Vey ârif-i ma'ânî-i Kur'ân yâ Alî"[975]

Hayretî de yine aynı mânâyı ifade etmek üzere kâinât sırlarının hakîkatına vâkıf olan Hz. Ali'nin Kur'ân-ı Kerim'deki mânâları da ârif olduğunu, yani Kur'ân-ı Kerîm'e de vâkıf olduğunu ifade etmektedir.

M. NOKTAVÎ

Hz. Ali bazı şiirlerde, kendisine atfedilen "Ben bâ'nın altındaki noktayım" sözünü de hatırlatan "Noktavî" sıfatı ile anılmıştır.

"Nâzil oldı çün anun hakkında Hakdan *hel etâ*
Noktavî dirler ana iren olur ehl-i sürûr"[976]

---

970 İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, IV, 212; Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, s. 185.
971 Suyûtî, *Târihu'l-hulefâ*, s. 173; Kundûzî, *Yenâbî'ü'l-mevedde*, s. 104.
972 Kandemir, "Ali", *DİA*, 375.
973 *Nesîmî Divanı*, s. 110.
974 *Hatâyî Divanı*, s. 177: "Na't-ı Ali'den"
975 *Hayretî Divanı*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"
976 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 68.

Ümmî Sinan bu beytinde *Hel etâ*'nın Hz. Ali hakkında nâzil olduğunu beyan ettikten sonra Hz. Ali'ye "Noktavî" denildiğini ve ona ulaşanın safâ ehlinden olacağını, sürûra ereceğini ifade etmektedir. Hz. Ali'nin "nokta" ya da "nokta ilmi" ile taallukuna Ümmî Sinan'ın mürşidi Eroğlu Nûri de bir şiirinde işaret etmektedir:

"Eroğlu söyler velîden
Elestü *kālü belî*den
Nokta okurlar Aliden
Hû zikrinin zâkirleri"[977]

Elest bezminde ruhların Hak Teâlâ'yı ikrarını hatırlatan şâir, daha sonra "Hû" zikrine devam eden dervişlerin noktayı ya da nokta ilmini Hz. Ali'den okuduklarını ifade etmektedir. Eroğlu Nûri'nin şiirlerindeki dînî-tasavvufî kavramlara açıklık getiren Mustafa Tatçı ise "nokta okumak"la ilgili olarak, Hak dostlarının birlik ve beraberlik hâlinde olup nokta sırrından haberdar olduklarını, bu sırrın ise Hz. Ali'nin "İlim bir noktadır, câhiller onu çoğalttı" sözünden kinâye olan ahadiyyet sırrı olduğunu[978] söylemektedir. "Nokta okumak" ibaresine, "nokta ilmi okumak" şekliyle Cemâlî de bir şiirinde yer vermektedir:

"**Nokta ilmini** Aliden okuduk
Dedemüzdür biz de küçük Haydaruz"[979]

Bu beyitte şâir, ilm-i tevhid olarak da anlaşılabilecek nokta ilmini, "dedemüz" ibaresiyle kendisini nisbet ettiği Hz. Ali'den okuduğunu ifade etmekte ve Hz. Ali'ye olan bu nisbetini "biz de küçük Haydaruz" diyerek tavzih etmektedir. Esâsen seyyid olan Cemâlî, bir başka beytinde ise Hz. Ali'ye vâris olmayı "bir noktadan, harfsiz ve sadâsız her türlü ilmi okuyabilmek"[980] şeklinde açıklamıştır.

N. VELÎ

Hz. Ali, Peygamber Efendimiz'in velâyetinin vârisidir; Hz. Ali için "velî" sıfatını bizzat Resûlullâh'ın zikrettiği nakledilmektedir. Rivayete göre ashâbdan bir kısmı Hz. Ali'nin liderliğinde gerçekleşen bir seriyye sonunda Hz. Ali'yi Hz. Peygamber'e şikâyet etmişler, Peygamberimiz ise bu yakınmaları, "Ali bendendir, ben ondanım; o benden sonra bütün mü'minlerin velîsidir"[981] buyurarak engellemiştir. Bursevî ise Hz. Ali'nin velâyetini, onun Hak Teâlâ'nın "Velî" esmâsına mazhariyeti şeklinde izah etmektedir.[982] Hz. Ali şiirlerde

977 Eroğlu Nûri, *Divançe-i İlâhiyât,* s. 115.
978 Bk. Eroğlu Nûri, *Divançe-i İlâhiyât*, s. 82.
979 *Cemâlî Divanı*, s. 188.
980 "Her ulûmı okuyan bir noktadan bî-harf ü savt / Râze mahrem olunup ol **vâris-i Haydar** olur" bk. *Cemâlî Divânı*, s. 103.
981 Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, II, 605. Bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gābe*, III, 293.
982 "Dereceyi nübüvvetin mazharı yoktur. Zîrâ hatmiyyeti münâfîdir. Belki bu derecenin sûreti, şerîat-ı mutahharadır ki ilâ yevmi'l-kıyâm bâkîdir. Belki mazhariyet derce-i velâyet içindir ki onun bâbı ilâ yevmi'l-kıyâm meftûhtur. Zîrâ Hak Teâlâ kendi zâtını velâyet ile vasfeylemiştir. Nitekim esmânın biri dahi Velî'dir. Ve esmâ-i Hakk'a bu mevtında seddyoktur, belki tahsîs iktizâ etmeyen esmâsı ile'l-ebedi'l-âbâd cârîdir. Ve derece-i kemâl-

doğrudan doğruya "velî" sıfatı ile zikredilmemekle birlikte "evliyâ" ve "velâyet" kelimeleriyle teşkil edilen terkiplerle tanımlanmıştır. "Velî" başlığı altında tasnif edilen bu terkiplerle ilgili nazım birimi örnekler şunlardır:

1. Delîl-i evliyâ

"Hı haber ver gel ne yüzden okunur ismin senin
Dâl **delîl-i evliyâsın** yâ Aliyye'l-Murtezâ"[983]

Hatâyî, mısrâ başlarına alfabetik sırayla elif-bâ harflerini getirdiği bir şiirinden alınan bu beytinde, hı harfi ile başladığı birinci mısrâyı yine bu harfle başlayan "haber" kelimesiyle, dâl harfi ile başlayan mısrâyı ise "delîl-i evliyâ" tamlamasıyla açmaktadır. Şâire göre dâl harfi, "evliyâya yol gösteren, evliyâ kılavuzu" mânâsını ifade etmektedir ki o da velî kulların önde geleni, onların yol göstericisi olan Hz. Ali'dir.

2. Evliyâlar serveri

"Enbiyâlar mihrisin sen **evliyâlar serveri**
Gazilere server ü serdârsın sen yâ Ali"[984]

Hatâyî bir na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'nin peygamberlerin güneşi ve evliyâlar serveri olduğunu ve aynı zamanda gazîlerin serveri ve serdârı olduğunu dile getirmektedir.

"Senden irdi ârife ayne'l-yakîn hakka'l-yakîn
Evliyâlar serveri sâhib-emânet Murtazâ"[985]

Ümmî Sinan, irfan ehlinin imanın en üst dereceleri olan gözle görür gibi inanma ve yaşayarak inanmayı Hz. Ali'den aldıklarını ifade ettikten sonra onun hem evliyâlar serveri hem de emânetin sahibi olduğunu dile getirmektedir. Şâire göre irfan ehlinin en büyüğü ve evliyâlar serveri olan Hz. Ali, velâyetini Hz. Peygamber'den tevârüs etmiştir ve bu münasebetle emânetin yani velâyet emanetinin sahibidir.

"Himmetin peymânesidür âlemi hayrân iden
Ey velîler serveri sâhib-kerâmet Murtazâ"[986]

Ümmî Sinan bir başka beytinde Hz. Ali'yi yine evliyâlar serveri olarak tanımlamaktadır. Şâire göre Hz. Ali'nin himmetiyle dolu kadeh, yani onun tasarruf kudreti o kadar geniştir ki bu vüs'at karşısında bütün âlem hayran kalmıştır. O, velîlerin kerâmet sahibi önderidir.

"Enbiyâlar mahremi hem **evliyâlar serveri**

---

i velâyetin icmâlen ibtidâ mazharı Hz. Ali'dir. Onun için Medîne-i ilmin bâbıdır." Bk. Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, I, 52-53.

983 *Hatâyî Divanı*, s. 141.

984 *Hatâyî Divanı*, s. 150: "Na't-ı Ali'den"

985 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 21: "Na't-ı Ali'den"

986 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 22: "Na't-ı Ali'den"

Asfiyâ vü etkıyâya hükm-i bürhân yâ Alî"[987]

Sûzî, na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'nin peygamberlerin mahremi ve evliyâullâhın serveri olduğunu ifade ettikten sonra onun asfiyâ ve etkıyâya yani azizlere ve Allah'tan korkanlara delil hükmünde olduğunu söylemektedir.

3. Serfirâz-ı evliyâ

"Ol velâyet kânı vü sultân-ı dîn Şâh-ı Necef
Tâcdâr-ı enbiyâ vü **serfirâz-ı evliyâ**"[988]

Nesîmî bu beytinde Hz. Ali'yi velâyet kaynağı ve dîn sultânı olarak tanımlamaktadır. O, türbesinin Necef'te bulunması sebebiyle Şâh-ı Necef'tir, enbiyânın tâcını taşıyan evliyâullâhın en büyüğüdür.

"Sad hezârân evliyâ vü etkıyâ
Hırmenünde hûşe-çîn yâ Murtazâ"[989]

Aynî, na't-ı Ali'den alına bu beytinde Hz. Ali'nin evliyâullâhın lideri olduğunu ifade maksadıyla "Allâh'ın takvâ sahibi velî kullarından yüz binlercesinin Hz. Ali harmanında başak topladıklarını" söylemektedir. Şâire göre Hz. Ali, evliyâullâhın feyz kaynağı olup velî kullar üzerindeki tesiri devam etmektedir.

4. Şehriyâr-ı evliyâ

"Ey şehriyâr-ı evliyâ
V'ey mahrem-i fahrü'n-nisâ
Sıhr-i Habîb-i Kibriyâ
Şîr-i Hudâ Şîr-i Hudâ"[990]

Leylâ Hanım Hz. Ali'yi diğer hususiyetleri yanında ayrıca evliyânın pâdişâhı olarak zikretmektedir. O, Allâh'ın arslanı, Hz. Peygamber'in damadı, Fâtımâ'nın mahremi ve Allâh'ın velî kullarının mânevî hükümrânıdır.

5. Pîşvâ-yı evliyâ

"Esselâm ey pîşvâ-yı evliyâ
Esselâm ey Âl-i 'İmrân esselâm"[991]

Necâti Bey "esselâm" redifli na'tından alınan bu beytinde Hz. Ali'yi velîlerin lideri ve Âl-i 'İmrân olarak[992] selâmlamaktadır.

---

987 *Dîvân-ı Sûzî*, s. 13: "Na't-ı Ali'den"
988 *Nesîmî Divanı*, s. 75.
989 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 88: Na't-ı Ali'den.
990 *Dîvân-ı Leylâ Hanım*, s. 8-9: "Na't-ı Ali'den"
991 *Necatî Beg Divanı*, s. 22: "Na't-ı Ali'den"
992 Şairin, "Âl-i 'İmrân" ibaresi ile Hz. Ali arasında geliştirdiği münâsebete dair değerlendirme için bu çalışma içerisinde bk. "Hz. Ali ile İlgili Sûre ve Âyetler", s. 30.

"Ey rehnümâ-yı hayl-i muhibbân yâ Alî
Vey **pîşvâ**-yı zümre-i merdân yâ Alî"[993]

Hayretî ise âşıklar kervânının yol göstericisi olarak tanımladığı Hz. Ali'nin aynı zamanda yiğitler zümresinin de lideri olduğunu ifade ederek Hz. Ali'nin velâyetini işaret etmektedir.

6. Veliyy-i tâc u külâh

"Veliyy-i vâli vü ûlâ sipihr-i mihr-i kemâl
Aliyy ü 'âli vü a'lâ **veliyy-i tâc u külâh**"[994]

Esrâr Dede, "velî" ve "'alî" kelimelerinin iştikākıyla ördüğü bu beytinde Hz. Ali'nin Allâh'ın velîlerinin birincisi olduğunu ifade etmektedir. Şâire göre Hz. Ali, kemâl güneşinin bulunduğu âsumân olduğu gibi ismiyle müsemmâ yüce ve yüksek bir şahsiyettir. Aynı zamanda tâc ve külâh sahibi bir velîdir. Hz. Ali'nin tâc ve külâh sahibi bir velî olarak tanımlanmasında, pek çok tarikatın silsile yoluyla Hz. Ali'ye ulaşmasının etkisi vardır. Tâc ve külâh konusunda ayrıca Hz. Peygamber'in kendisine gökten indirilen tâc ve hırkasını Hz. Ali'ye bıraktığına dair rivayetler de mevcuttur.[995]

7. Hâkim-i velâyet

"**Hâkim-i** mahkeme-i mülk-i **velâyet** sensün
Hakk-ı da'vî-i tecellâyı sen itdün ihkāk"[996]

Hz. Ali'yi velâyet mülkü mahkemesinin hâkimi olarak tanımlayan Yenişehirli Avni Bey, ikinci mısrâında ise Hakk'ın tecellîsine mazhar olma dâvâsının da onunla tahakkuk ettiğini ifade ederek Hz. Ali'nin Hak Teâlâ'nın tecellîsine mazhariyetini dile getirmektedir.

8. Velâyet meskeni

"Ma'den-i cûd u sehâsın ey **velâyet meskeni**
Hel etâ şânına geldi yâ Aliyyü'l-Murtazâ"[997]

Nesîmî bu beytinde Hz. Ali'nin sehâvet ve cömertlik kaynağı ve velâyet meskeni olduğunu ifade etmektedir. Şâire göre o, âdetâ velâyetin karar kıldığı yerdir. *Hel etâ* sûresinin ilgili âyetleri ise onun sehâvetinin en büyük delilidir.

---

993 *Hayretî Divanı*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"

994 *Esrar Dede Divanı*, s. 173: "Na't-ı Ali'den"

995 Eşrefoğlu bu konuyu, "Bilgil ki tâc ve hırka giymek ve risâle çıkarmak sünnetdür Hazret-i Resûl -'aleyhi's-selâm- ümmetine. Bu tâc, hırka Resûl'e gökden inmişdür. Ve Resûl -'aleyhi's-selâm- Hazreti, hayâtında, bu tâcı, hırkayı, irşâdı, imâmeti Hz. Ali'ye ısmarlamışdur" cümleleriyle anlatmaktadır. Bk. *Tarikatnâme*, haz. Esra Keskinkılıç, İstanbul 2002, s. 54.

996 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 451: "Na't-ı Ali'den"

997 *Nesîmî Divanı*, s. 69.

O. MEVLÂ

Bazı şiirlede Hz. Ali, muhtemelen Hz. Peygamber'in "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır"[998] sözüne istinâden "Mevlâ /Efendi" sıfatıyla anılmaktadır. Bazı kaynaklarda bu rivâyet, "Allah'ım ona dost olanlara dost ol, ona düşmanlık besleyenlere düşman ol" meâlindeki duâ ile tamamlanmaktadır.[999] Hz. Ali'nin bu sıfatla zikredildiği şiirlerden bir kısmı aşağıda gösterilmiştir.

"Şâh-ı merdân Şîr-i Yezdân dest-i kudret nûr-i Hak
Vâlî-i velâ veliyyü'l-Murtazâ **mevlâ Alî**"[1000]

Yenişehirli Avnî, Hz. Ali'yi Şâh-ı merdân, Şîr-i Yezdân gibi şiirde çok sık tekrar edilen sıfatları yanında yine velâyetini ifade eden "Hakk'ın nûru", "velâyetin sahibi" ve "seçilmiş velî" sıfatlarıyla tavsif etmekte ve nihayet bu mânâları da ihtivâ eden "mevlâ Ali" ibaresiyle medhi tamamlamaktadır.

"*Bâ*-i Bismillâh Muhammed nokta-i *bâ*dır Alî
Şehr-i ilmin şâhı Ahmed bâbıdır **mevlâ Alî**"[1001]

Ken'an Rifâî, Hz. Peygamber'in besmeledeki bâ harfi, Hz. Ali'nin ise bâ harfinin altındaki nokta olduğunu ifade ettiği birinci mısrâıyla Hz. Ali'ye isnâd edilen "Ben bâ'nın altındaki noktayım" sözünü telmih etmektedir. Şâir, Hz. Peygamber'in ilim şehrinin şâhı, Hz. Ali'nin ise kapısı olduğunu ifade ettiği ikinci mısrâında ise "Ben ilim şehriyim Ali de kapısıdır" hadis-i şerifini hatırlatmaktadır. Bu beytinde Hz. Ali'yi "Mevlâ" sıfatı ile zikreden şâir bir başka şiirinde de bu tavsîfi tekrar etmektedir:

"Ben Alîden Alî benden dedi bî-iştibâh
Cümlenin **mevlâsıdır Haydar** hakîkat-iktinâh
Eyle yâ Rab Ken'anı kıtmîr-i bâb-ı Haydarî
Hem de ashâb-ı kirâma hâdim-i pür-intibâh"[1002]

Kenan Rifâî, çehâr-yâr na'tının Hz. Ali'ye tahsisi ettiği bu bendinde Hz. Peygamber'in Hz. Ali için "Ben Ali'den, Alî bendendir" buyurduğunu naklettikten sonra Hz. Ali'nin herkesin efendisi olduğunu beyan etmekte ve Hak teâlâ'dan hem Hz. Ali'nin kapısının kıtmîri olmayı hem de ashâbın hizmetkârı olmayı dilemektedir.

P. MAZHAR-I ESMÂ

Yükseklik, yücelik, kuvvet ve kudret sahibi olmak mânâsındaki Ali ismi, lûgattaki karşılığıyla mânâsıyla başlı başına bir övgü unsuru olması yanında "el-

998 Bu rivayet ile ilgili daha geniş bilgi için bu çalışma içerisinde bk. "Hz. Ali ile İlgili Hadisler", s. 45.
999 Zehebî, *Siyerü'l-Hulefâi'r-Râşidîn*, 230; Suyûtî, *Târihu'l-hulefâ*, s. 169.
1000 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 968: "Na't-ı Ali'den"
1001 *İlâhiyyât-ı Ken'an*, s. 143: "Na't-ı Ali'den"
1002 *İlâhiyyât-ı Ken'an*, s. 150.

'Aliyyü" şekliyle Esmâ-i hüsnâdan olup Allâh'ın zâtî sıfatlarındandır.[1003] Hz. Ali'nin ismi ile Esmâ-i hüsnâdan olan "el-'Aliyyü" arasındaki benzerlik bazı şâirlerin Ali isminde tevriye yapmasına imkân tanımıştır. Bununla birlikte bazı şiirlerde Hz. Ali'nin doğrudan doğruya Hakk'ın esmâsının mazharı olduğu ifade edilmektedir. Esâsen velâyet makamı, insân-ı kâmilin makamıdır ve insân-ı kâmil bi'l-asâle Peygamber Efendimiz, bi'l-vekâle peygamberler ve onların vârisleridir. Hz. Peygamber, İlâhî isimlerin zuhur mahalli ve peygamberlik mesleğinin hâtemidir.[1004] Şu halde Hz. Peygamber'in velâyetini tevârüs eden Hz. Ali'nin de İlâhî isimlere mazhar olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

"Alidir ol veliyyullah **Alidir mazhar-ı Allah**
Ali nûrundan eyvallah münevverdir yedi kişver"[1005]

Nesîmî, na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Allâh'ın velîsi olan Hz. Ali'nin aynı zamanda Hak Teâlâ'nın mazharı olduğunu ve nûru ile yedi iklîmi aydınlattığını ifade etmektedir.

"**Mazhar-ı esmâ** odur Allâh Alîm
İsm-i Alidir kelef-i mâhtâb"[1006]

Şeyh Galib, "mâhtâb" redifli bir gazelinden alınan bu beytinde, Hz. Ali'nin Esmâ'ya mazhar olduğunu söyledikten sonra Ali isminin, ay üzerindeki leke ya da çil gibi tezâhür ettiği ifade etmektedir. Kısacası şâir, "doğrusunu Allah bilir ama Hz. Ali, Esmâ-i hüsnânın mazharıdır" demektedir.

"Veliyy-i vâli vü ûlâ **zuhûr-ı zât-ı Hudâ**
Kitâb-ı na'tını tefsîre geldi 'bismillâh'"[1007]

Esrar Dede, na't-ı Ali'den alınan bu beytinde "velî" ve "vâlî" olarak tavsif ettiği Hz. Ali'nin aynı zamanda Hakk'ın zâtının zuhûru olduğunu ifade etmektedir ki bu da bir mazhariyettir. Ayrıca Hz. Ali'nin birer sıfatı olarak zikredilen "Velî" ve "Vâlî" isimleri de Esmâ-i hüsnâdandır. Ayrıca "besmele"nin, Hz. Ali'nin hususiyetlerini açıklamak üzere geldiğini ifade eden şâir, Hz. Ali'nin "Ben besmeledeki bâ'nın altındaki noktayım" sözünü telmih etmektedir.

"Zât-ı Hak kendin temâşâ etmeğe kıldı celî
Cem' edip anda sıfâtın nâmını didi **Alî**"[1008]

Bir Celvetî şeyhi olan Salacıoğlu ise bu beytinde daha açık bir ifadeyle, Hak Teâlâ'nın kendi zâtını temâşâ etmek istediğini ve Ali ismi üzerinde bütün sıfatlarını topladığını ifade etmektedir. Esâsen bu husûsiyet genel mânâda insan için söz konusudur, çünkü insanın bütün Esmâ'yı müştemil olduğu kabul

---

1003 Bk. Bekir Topaloğlu, Esmâ-i Hüsnâ", *DİA*, XI, 414; "Alî" ismi Allâh için kullanıldığında "aşkınlık", "yücelik", "kudret" ve övgü mânâlarını ifade etmektedir. Bk. Yarımbaş, *Kur'ân-ı Kerim'de Esmâ-i Hüsnâ ve Mesajları*, s. 51.

1004 Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 94, 98.

1005 *Nesîmî Divanı*, s. 117: "Na't-ı Ali'den"

1006 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 255

1007 *Esrar Dede Divanı*, s. 171: "Na't-ı Ali'den"

1008 *Salacıoğlu Divanı*, s. 200.

edilmektedir.[1009] Ali ismi aynı zamanda Esmâ-i hüsnâdan olduğu için bu beyitte Ali isminin tevriyeli kullanıldığı söylenebilir. Netice itibarıyla Salacıoğlu da bu beytinde, Şeyh Galib ve Esrar Dede'de olduğu gibi Hz. Ali'nin Esmâ'ya mazhariyetini söz konusu etmiştir.

Hz. Ali, Esmâ-i hüsnâya mazhariyeti dışında bazı beyitlerde doğrudan doğruya Hak Teâlâ'nın isim ve sıfatlarıyla tavsif edilmekte, Allah Teâlâ'nın bazı esmâsı, Hz. Ali'nin de bir sıfatı gibi şiirlerde zikredilmektedir. Buna dair örnekler de mazhariyet olarak kabul edildiği için Mazhar-ı Esmâ başlığı altında toplanmıştır:

1. Hak

"Veliyyullahdır ol Kur'ân-ı nâtık
Anı **Hak bilmeyen** işi hatâdır"[1010]

Nesîmî, Hz. Ali'nin Allâh'ın velîsi ve Kur'ân-ı nâtık olduğunu ifade ettiği bu beytinde onu Hak bilmeyenlerin ise hatâ ettiklerini ifade etmektedir. "Hak" kelimesi lûgat mânâsı ile okunduğunda Hz. Ali'yi "Hak bilmek" ifadesi, onu hakîkat olarak görmek veya onun hakîkatına vâkıf olmak şeklinde anlaşılabilir.

"**Alini Hak bilmeyenler** kâfir-i mutlak olur
Dîni yoh îmânı yoh ol nâ-müselmândur bugün"[1011]

Hatâyî, Hz. Ali'yi Hak bilmeyenlerin yani onu Hak kabul etmeyenlerin inkârcılardan olduklarını ifade ettiği bu beytinde esâsen bu zümrenin müslüman olmayan dinsiz ve imânsızlardan teşekkül ettiğini iddiâ etmektedir.

"**Hak okurlar ismini** râh-ı hakîkatde senin
Aşk ile şeydâyimişsin yâ Ali senden meded"[1012]

Hatâyî, Hz. Ali'nin isminin hakîkat yolunda "Hak" okunduğunu ifade ettikten sonra aşk ile şeydâ olan Hz. Ali'den istimdâd etmektedir.

"Sözün beyân-ı Hakdır **özün Hak nişânısın**
Kâfirdir ol ki söyledi Hakdan cüdâ seni"[1013]

Hatâyî'ye göre Hz. Ali'nin sözleri Hakk'ın beyanından başka bir şey olmadığı gibi kendisi de Hakk'ın bir nişânıdır. Onu Hak'dan ayrı gören ise kâfirdir, inkârcılardan olmuştur. Şâir aynı na'tın bir başka beytinde muhtemelen medih sadedinde Hz. Ali'nin beşer üstü bir varlık olduğunu dile getirmektedir:

"Zâhirde gerçi sûretin oldu beşer velî

1009 "İnsan cemî'-i esmâyı müştemildir; ve bütün cihât-ı mütekabilede mevcuttur." Bk. Ahmet Avni Konuk, *Fusûsu'l-hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, İstanbul 1987-1992, III, 317.

1010 *Nesîmî Divanı*, s. 110.

1011 *Hatâ'î Divanı*, haz. Tourkhan Gandjei, s. 124.

1012 *Hatâyî Divanı*, s. 144: "Na't-ı Ali'den"

1013 *Hatâyî Divanı*, s. 151: "Na't-ı Ali'den"

İnsan demek muâyine olmaz revâ seni"[1014]

"Elinde zülfekârı **Hak Ali**nün
Yezîdün katlidür kârı velînün
Atâsı bu Kerîm ü zü'l-Celîlün
Yirmi üç yılında Cebrâilün
Ana vahy-i Hudâsıdur şerîat"[1015]

Niyâzî'nin gazellerini tahmîs eden Azbî bu bendde elinde zülfikârıyla tasvir ettiği Hz. Ali'yi, "Hak Ali" olarak zikretmektedir. Şâire göre velînin işi de Yezid'i katletmektir.

2. Evvel, Âhır, Zâhir, Bâtın

"Ali **Evvel** Ali **Âhır** Ali **Zâhir** Ali **Bâtın**
Ali şems-i münevverdir Alidir nur ile envâr"[1016]

Nesîmî na't-ıAli'den alınan bu beytinde evvel, âhır, zâhir ve bâtın olarak tavsif ettiği Hz. Ali'yi nur ile aydınlanan güneşe teşbih etmektedir. Hz. Ali'nin özellikle "Evvel, Âhır, Zâhir, Bâtın" esmâsına mazhariyeti hususunu Bektâşîler'in "Yalnız Ali vardır ve Ali Allah'tır" diye tefsir ettiklerini söyleyen Cavit Sunar, bunu şöyle te'vil etmektedir: "Vücut aynı vücuttur, nur aynı nurdur, yeter ki ortadan cehâlet kalkmış olsun. Ulvîliğin, zulmetin görünmesi bakımından olan fark evvel ve âhir, zâhir ve bâtın nisbetlerini doğurur. Hakikatte ise hep o nurdur. Gördüğümüze zâhir, görmediğimize bâtın deriz."[1017]

Esselâm ey **Zâhir** ü **Bâtın** 'ayân
Esselâm ey sırr-ı pinhân esselâm[1018]

Necâti Bey, "esselâm" redifiyle söylediği na't-ı Ali'de Hz. Ali'yi "zâhir" ve "bâtın"; ""ayân" ve "sırr-ı pinhân" gibi mânâen birbirinin zıddı kavramlarla tanımlamaktadır.

"Alî **Evvel** Alî **Âhır** Alî **Bâtın** Alî **Zâhir**
Alî sâkî Alî Bâkî Aliyi sanmagil fânî"[1019]

Karamanlı Aynî, Nesîmî'yi tekrar ettiği birinci mısrâından sonra Hz. Ali'nin sâkî olduğunu söyleyerek onun sâkî-i kevser sıfatını telmih etmektedir. Bunun ardından Hz. Ali'nin bâkî olduğunu söyleyen şâir, onun fânî olduğunu düşünmenin de doğru olmadığını ifade etmektedir.

"**Evvel** ü **Âhır** da sensin **Zâhir** ü **Bâtın** da sen
Akl-ı evvelden hüveydâ yârsın sen yâ Ali"[1020]

1014 *Hatâyî Divanı*, s. 151: "Na't-ı Ali'den"
1015 *Tahmîs-i Derviş Azbî*, s. 17.
1016 *Nesîmî Divanı*, s. 117: "Na't-ı Ali'den"
1017 Bk. *Melâmîlik ve Bektâşîlik*, s. 131.
1018 *Necatî Beg Divanı*, s. 357: "Na't-ı Ali'den"
1019 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 284.
1020 *Hatâyî Divanı*, s. 150: "Na't-ı Ali'den"

Hatâyî de Hz. Ali'nin hem evvel ve âhır hem zâhir ve bâtın olduğunu dile getirdikten sonra onu "akl-ı evvel"den zâhir olan yâr olarak tanımlamaktadır.

"O nûr-ı Evvel ü Âhır o Bâtın u Zâhir
Mine'l-ebed ile'l-âbâd ol hakîkate şâh"[1021]

Esrar Dede'ye göre Hz. Ali, evvel ve âhirin nûru olduğu gibi zâhir ve bâtındır. Sınırsız bir zaman içerisinde dâimâ hakîkatin şâhıdır.

3. Vâhid, Ehad, Ferd, Samed

"Ali **Vâhid** Ali **Ehad** Ali **Ferd** ü Ali **Samed**
Alidir cümleye rahmet Alidir şâfi-i mahşer"[1022]

Nesîmî na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'yi Hak Teâlâ'nın Vâhid, Ehad, Ferd ve Samed sıfatlarıyla tavsif ettikten sonra onun cümleye rahmet olduğunu ve mahşerde de şefaatçi olacağını ifade etmektedir.

"Birliğe bel bağlamıştır bu Hatâyî haste dil
Vâhid ü **yektâ**yimişsin yâ Ali senden meded"[1023]

Na't-ı Ali'den alınan bu beytinde hasta gönlünün birliğe bel bağladığını ifade eden Hatâyî, "vâhid ve yektâ" olarak tanımladığı Hz. Ali'den istimdâd etmektedir.

4. Mâlikü'l-mülk

"Hezârân türlü cünbüşler **Ali** emri ile işler
Varır yazlar gelir kışlar **Alidir** cisme can-perver"[1024]

Her türlü oluşu Hz. Ali'nin tasarruf kudretine bağlayan Nesîmî, bu beytinde onun aynı zamanda cansız varlıklara da can bahşettiğini ifade etmektedir.

"**Ali** gibi hakikat **Mâlik** oldun **mülke** billâhi
Sıdınsa kuvvet-i lâhavl ile bâzû-yı şeytânı"[1025]

Usûlî'den alınan bu beyitte ise Hz. Ali'nin mülkün mâliki olduğu ifade edilmektedir. Hz. Ali mülkün sahibidir, çünkü o, "lâ havle velâ kuvvete illâ billâh" diyerek şeytanı bertaraf etmiş ve hükümsüz bırakmıştır.

5. Sübhân

"Ali sultân Ali **Sübhan** Ali cennet Ali Rıdvân

1021 *Esrar Dede Divanı*, s. 173: "Na't-ı Ali'den"
1022 *Nesîmî Divanı*, s. 117: "Na't-ı Ali'den"
1023 *Hatâyî Divanı*, s. 144: "Na't-ı Ali'den"
1024 *Nesîmî Divanı*, s. 117.
1025 *Usûlî Divanı*, s. 223.

Ali dindir Ali iman Alidir sâkî-i kevser"[1026]

Nesîmî na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'yi sultan, sübhân, cennet ve Rıdvân olarak tanımlamaktadır. Şâire göre hem sultân hem de sübhân olan yani her türlü noksandan müzezzeh olan Hz. Ali hem cennetin ta kendisi, hem de cennetin kapıcısıdır. Şâire göre esâsen din de iman da Hz. Ali'dir ve cennet şarabı olan kevseri yine o takdim edecektir.

"Muhammed mi'râca vardığı gece
Kapuda gördüğü **arslan Alidir**

Çıkardı yüzüğün verdi nişâne
Hakîkat gördü kim **Sübhân** Alidir"[1027]

Hatâyî, na'tı Ali'den alınan bu müteâkip iki beyitte Hz. Peygamber'in mi'râcda, Hz. Ali'yi arslan sûretinde gördüğünü ve nişâne olarak yüzüğünü ona verdiğini anlatmaktadır.

"Mescid-i kalbde demâdem **nûr-i Sübhânım Alî**
Çün Resûlullâh ibâdettir dedi zikr-i Alî"[1028]

Kenan Rifâî, Hz. Ali'nin Hakk'ın nûru olduğunu söyledikten sonra Hz. Ali'yi anmanın da ibadet olduğunu Hz. Peygamber'den naklen dile getirmektedir.[1029]

6. Rahmân

"Ca'fer yüzinün harfini yüz ders ohurum men
Her sûret ile **sûret-i Rahmânî** Alidür"[1030]

1026 *Nesîmî Divanı*, s. 117: "Na't-ı Ali'den"

1027 *Hatâyî Divanı*, s. 168: "Nat-ı Ali'den"

1028 *İlâhiyyât-ı Ken'an*, s. 133: "Na't-ı Ali'den"

1029 Hz. Ali'ye nazar etmenin yani Hz. Ali'ye bakmanın ibadet olduğuna dair bir rivayet mevcuttur. Bk. İbnü'l-Cevzî, *Tertîbü'l-mevzû'ât*, s. 107-109.

1030 *Hatâ'î Divanı*, haz. Tourkhan Gandjei, s. 19. Hatâyî'nin bu beytini Sadedin Nüzhet Ergun, "Ca'fer yüzünün harfına yüz ders okudum ben / Her sûre ile **sûre-i Rahmân** Alidir" şeklinde tespit etmiştir. Bk. *Hatâyî Divanı*, 170: "Na't-ı Ali'den" Bu okuyuşa göre şâir Hz. Ali'yi Kur'ân-ı Kerîm'in 55. sûresi olan Rahmân sûresi olarak tanımlamaktadır. Rahmân sûresinin genel mânâda Hz. Ali'yi işaret ettiğine dair tefsirlerde herhengi bir bilgi bulunmamakla birlikte Câfer-i Sâdık'tan gelen bir rivayette bu sûrenin, "İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir (55/19)" âyetinde söz konusu edilen iki derin denizin Hz. Ali ve Hz. Fâtımâ olduğu ifade edilmektedir. Bu iki denizden her biri kendi mecrâsında olup birbirlerinin haddini tecavüz etmezler, birbirlerine olumsuz mânâda müdahaleleri söz konusu değildir. Ayrıca bu rivâyete göre müteâkip âyette yer alan "aralarında bir engel vardır (55/20)" mânâsındaki *beynehumâ berzahun* ibaresi Hz. Peygamber'e, "İkisinden de inci ve mercan çıkar (55/22)" meâlindeki âyet ise Hz. Hasan ve Hüseyin'e işaret etmektedir. Ebû Zer'den gelen bir diğer rivayete göre ise Rahmân sûresinin yukarıda meâlleri verilen (55/19-20, 22) âyetleri, Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fâtımâ, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hakkında nâzil olmuştur. Rivayetin devamında onları sevenlerin mü'min, sevmeyenlerin ise kâfir olduğu belirtilmektedir. Bk. Kundûzî, *Yenâbi'ü'l-mevedde*, 139-140. Ayrıca Hz. Ali ile Hz. Fâtımâ'nın izdivâcı, hem "iki nûrun yakınlaşması" olarak hem de Rahmân sûresinin "İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir (55/19)"

Hatâyî bir düvâz-deh na'ttan alınan bu beytinde imâm Câfer-i Sâdık'ın yüzünün harflerini ders olarak okuduğunu söyledikten sonra her sîmânın ve husûsen Rahmânî sûretin Hz. Ali olduğunu ifade etmektedir. İmâm Câfer-i Sâdık'ın yüzünün harfini ders olarak okumanın söz konusu edildiği birinci mısrâda, insan yüzünde bulunduğu kabul edilen otuz iki kelime ve bu otuz iki kelimenin bilincine varmak sûretiyle nihâî gayeye ulaşarak yükümlülükten kurtulmak inancı ile temellendirilen Hurûfîliğin etkisi görülmektedir.[1031] Her sûretin ve husûsen Rahmânî sûretin Hz. Ali olduğunu ifade ettiği ikinci mısrâında ise şâir, Hak Teâlâ'nın insanı Rahmân sûretinde yarattığına dair rivayeti telmih etmektedir.[1032] İnsanın Rahmân sûretinde yaratıldığına kānî olan şâir, insân-ı kâmil olan Hz. Ali'nin Rahmânî sûrette olduğunu söylediği bu beytinde Hz. Ali'nin Rahmân sıfatına en üst derecede mazhar olduğunu dile getirmektedir.

7. 'Aliyyü'l-'azîm

"Yaradan bu kudreti gökü yeri
Melâik hem âdem div ile peri
Erenler güzîni cihan serveri
Nebîler içinde odur mehteri
Alidir Alidir Alidir Ali
'Aliyyü'l-'azîm ü şefî'ü'l-velî"[1033]

Hatâyî son iki mısrânı tekrar ettiği müseddesinde göğü, yeri, melekleri, insanı, cinleri, perileri yaratanın erenler güzîni, cihan serveri Ali olduğunu ifade ettikten sonra onun 'aliyyü'l-'azîm ve velîlerin şefaatçisi olduğunu dile getirmektedir.

"Alîdir ekber ü kübrâ **Alî 'aliyyü'l-azîm**
Alî mu'în-i sevâb u Alî şefî'-i günâh"[1034]

Esrar Dede na't-ı Ali'den alınan bu beytinde ekber ve kübrâ olarak tanımladığı Hz. Ali'nin aynı zamanda 'aliyyü'l-azîm, doğruların yardımcısı ve günahların şefaatçisi olduğunu ifade etmektedir.

8. Hüve'llâh

"Sûret-i tevhîdi ko gıl ma'ni-i tevhîde ir

---

meâlindeki âyetiyle yani *mereca'l-bahreyn-i yeltekıyân* ibaresiyle tanımlanmaktadır. Bk. Hüseyn Şâkirî, *Aliyyün fi'l-Kitâb ve's-sünne*, Beyrut 1411/1991, II, 122.

1031 Bu konuda geniş bilgi için bk. Hüsamettin Aksu, "Hurûfîlik", *DİA*, XVIII, 409.

1032 "Zira Allah onu sûret-i Rahmân üzere îcâd etti. Yani Hak Teâlâ'nın vücûdu, âlemin zuhûru ile zâhir oldu. Nitekim insan sûret-i tabî'iyyesinin vücûdu ile zâhir oldu." Bk. Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, III, 324; "İmdi âlemin hüviyyeti, Hakk'ın hüviyeti olunca ve âlemde mevcûd olan umûrun kâfesi Hakk'a rücû' edince, âlem-i imkânda bu âlemin nizâmından daha bedi' ve daha güzel âlem olmaz. Zîrâ Hak âlemi sûret-i Rahmân üzerine îcâd etti. Çünkü âlem sûret-i Rahmân üzerine mahlûk olan hakîkat-i insâniyyede müctemi' bulunan şeyin tafsilidir." Bk. Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, III, 326-327.

1033 *Hatâyî Divanı*, s. 184.

1034 *Esrar Dede Divanı*, s. 173: "Na't-ı Ali'den"

Güftü'l-ma'nî *hüve'llâh* ân **Aliyyü'l-Murtazâ**"[1035]

Sun'ullah Gaybî, "Tevhidin sûretini terk et, mânâsına nüfûz et" dediği bu beytinde revhidin mânâsının "hüve'llâh", yani "o Allah'tır" ibaresinde olduğunu, bu mânâyı görmek isteyenin ise Hz. Ali'ye bakması gerektiğini söylemektedir. Çünkü bu mânâyı en iyi temsil edenlerden birisi de "Allâh" ismine mazhar olan Hz. Ali'dir.

[1035] *Sun'ullâh-ı Gaybî Divanı*, s. 247; İkinci mısrâdaki "Güftü'l-ma'nî" ibaresini, Gaybî'nin külliyâtını neşre hazırlayan Abdurrahman Doğan, "Kefetü'l-ma'nâ" tespit etmektedir. Bk. *Kütahyalı Sunullah Gaybi*, İstanbul 2001, s. 429.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. ALİ'NİN ŞAHSÎ ÖZELLİKLERİ VE BUNLARA DAYANDIRILAN REMİZLER

I. HZ. ALİ'NİN ŞAHSÎ ÖZELLİKLERİ

Hz. Ali şiirlerde, lâkap ve sıfatlarıyla olduğu gibi bir takım bedenî ve rûhî özellikleriyle de konu edilmiştir. Hüsnü ve cemâli başta olmak üzere Hz. Ali'nin eli, yüzü, saçı, kaşları gibi fizîkî özellikleri yanında ilmi, ahlâkı, velâyeti, feyzi, mürüvveti ve özellikle sehâveti, pek çok şâir tarafından övgü maksadıyla şiirlerde işlenmiştir. Esâsen Hz. Ali'nin lâkap ve sıfatlarının tespit ve tasnif edildiği İkinci Bölüm'de onun tüm bu hususiyetleri, sıfatlar çerçevesinde geniş şekilde ele alınmıştı. Burada ise önceki bölümde serdedilen lâkap ve sıfatların tasviri neticesinde oluşan Hz. Ali profili, diğer fizîkî ve mânevî hususiyetlerinin ilavesi ile tamamlanmaya çalışılacaktır. Kısacası her iki bölüm, özellikle Ali na'tları muhtevâsının elverdiği ölçüde şâirlerin dilinden bir Hz. Ali şemâili ortaya koymaktadır. Bu konu hakkında genel mânâda söylenecek şey, Hz. Ali'nin şiirlerde hem fizîkî özellikleri hem de ahlâk güzelliğiyle bir numûne-i imtisâl olarak gösterilmiş olduğudur. Nitekim Kâzım Paşa, "Kazâyı yani kâinatta olan biten herşeyi yazmakla vazifeli kâtip, şayet Hz. Ali'nin vasıflarını yazmaya teşebbüs etse, onun özelliklerini anlattığı nüshanın sadece fihristini dokuz feleğe sığdıramaz" diyerek bu hususta söylenecek pek çok şey olduğunu dile getirmektedir:

"Defterine nüh feleğe sığdıramaz fihristin
İtse münşi-i kazâ **nüsha-i vasfın** tesvîd"[1036]

A. HZ. ALİ'NİN BEDENÎ ÖZELLİKLERİ

Bir kişinin bedenî vasıfları edebî eserlerde, o kişinin hüsün ve cemâli, yani yüz güzelliği başta olmak üzere fizikî özelliklerinin tasviri şeklinde yer almaktadır. Türk edebiyatında bu konu müstakil eserler içerisinde de işlenmekte olup bu sahada "hilye" adında bir edebî tür de geliştirilmiştir. Hilyelerde ekseriyetle Hz. Peygamber'in bedenî vasıfları ve kısmen ahlâkî özellikleri konu edilmekle birlikte diğer peygamberler, ilk dört halife, cennetle müjdelenen on sahâbî, Peygamberimiz'in torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ve hatta diğer din ve tarikat büyüklerinin de hilyeleri yazılmıştır. Hulefâ-yı Râşidîn için kaleme alınan hilyeler ekseriyetle "Hilye-i Çehâr-yâr"; Hz. Hasan ve Hüseyin için yazılan hilyeler ise "Hilye-i Haseneyn" olarak isimlendirilmektedir. İlk dört halifeden birisi olması münasebetiyle de Hz. Ali'nin vasıfları, çehâr-yâr hilyesine dair eserlerde anlatılmaktadır.[1037] Bu eserlerdeki gibi teferruatlı ve muntazam olmamakla birlikte bu tez çerçevesine dahil edilen divanlarda da Hz. Ali'nin bir

---

1036 *Dîvân-ı Kâzım Paşa*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"

1037 Hilye nevîi ve mevcut hilye nüshaları hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Uzun, "Hilye", *DİA*, XVIII, 44-47.

takım fizîkî hususiyetlerine temas edildiği dikkat çekmektedir. Özellikle Hz. Ali na'tlarında yer alan bu kabil örneklerden bir kısmı aşağıda gösterilecektir.

1. Güzelliği

Hüsün, bir kişinin ahlâk güzelliğiyle yani iyiliği ile birlikte sahip olduğu fizîkî güzelliği de ifade etmektedir. Başta yüz güzelliği olmak üzere yüzdeki uzuvların tek tek birbirleriyle ve vücûdun diğer aksamı ile teşkil ettiği mevzûniyet hüsün ve cemâli netice vermektedir. Hz. Ali bu mânâda bir insan güzeli olarak tanımlanmaktadır. Özellikle Alevî-Bektâşî inancında bu anlayış çok ileri götürülmüş ve Hz. Ali, "Allâh'ın cemâlinin ve bütün kâinâtın kendisinde göründüğü ayna" olarak tarif edilmiştir. Yine bu kabule göre "dünyanın en güzel insanı" olan Hz. Ali'ye Peygamberimiz âşık olmuş ve bütün hakikatı onun cemâlinde görmüştür."[1038] Hatâyî de bu meyandaki beytinde Hz. Ali'nin güzellikte emsalsiz olduğunu ifade etmektedir:

"Bunca yıl kim gezerem ben bu vücûdun şehrini
Hüsn-i bî hemtâyimişsin yâ Ali senden meded"[1039]

Na't-ı Ali'den alınan bu beyitte şâir, bunca yıl varlık âleminde dolaştığını ve Hz. Ali kadar emsalsiz bir güzele tesadüf etmediğini ifade ettikten sonra ondan istimdâd etmektedir. Aynı şiir içerisinde bir defa daha Hz. Ali'nin güzelliğine vurgu yapan Hatâyî, bu güzelliğin esâsen Hakk'ın cemâlinin bir tecellîsi olduğuna işaret etmiştir:

"Bu cihânı seyr idenler bir cemâlullâh içün
Hüsn ile zîbâyimişsin yâ Ali senden meded"[1040]

"**Levh-i âyîne-i hüsnü**nde 'ıyân idi cihân
Kalem-i kudret ile eyledi hat anı resîd"[1041]

Hatâyî gibi Kâzım Paşa da bütün cihânın Hz. Ali'nin güzellik âyinesinde ayân olduğunu yani göründüğünü söylemektedir. Şâire göre Hak Teâlâ, Hz. Ali'nin cihânın bütün güzelliklerini aksettiren cemâlini, kudret kalemi ile nakşetmiştir.

"Milket-i hüsne serasker-i intibâhımdır Alî
Sâhib-i düldül ser-i sâhib-rikābımdır Alî
Mazhar-ı seyf-i melâhat intisâbımdır Alî
Hatt-ı hüsnü okunur ümmü'l-Kitâbımdır Alî
Âfitâbımdır Muhammed mâh-tâbımdır Alî"[1042]

Ali Handî, muhammes nazım şekliyle söylediği na't-ı Ali'nin bu ilk bendinde Hz. Ali'nin cemâlini konu etmektedir. Hz. Ali'yi öncelikle güzellik ülkesinin kumandanı olarak tanımlayan şâir, daha sonra onun tesiri yönüyle kılıca

---

1038 Bk. Sunar, *Melâmîlik ve Bektaşîlik*, s. 10.
1039 *Hatâyî Divanı*, s. 144: "Na't-ı Ali'den"
1040 *Hatâyî Divanı*, s. 144: "Na't-ı Ali'den"
1041 *Dîvân-ı Kâzım Paşa*, s. 8: "Na't-ı Ali'den"
1042 *Ali Handî Divanı*, s. 101: "Na't-ı Ali'den"

benzettiği güzelliğin mazharı olduğunu söylemektedir. Ayrıca Hz. Ali'yi şâir, Kur'ân-ı Kerîm'in ilk sûresi olan ve mushaflarda tezyînâtlı bir şekilde yazılan Ümmü'l-Kitâb'a yani Fâtihâ sûresine benzetmektedir.

"Habîbin yâri kim Hayder Alidir
Cemâlinde kemâlin müncelîdir"[1043]

Osman Şems, Hz. Peygamber'in habîbi olarak vasfettiği Hz. Ali'nin Hakk'ın cemâl tecellîsine mazhar olduğunu ve onun cemâlinde aynı zamanda Habîb-i Ekrem'in kemâlinin de göründüğünü ifade etmektedir.

a. Yüzü

"Ey Hatâyî dedi Tûbâ pîrimin yek boyuna
Hayderin **yüzünde** gördük ol gül-i ra'nâyı biz"[1044]

Hatâyî, pîrinin kametini cenneti dallarıyla gölgelediği kabul edilen Tûbâ ağacına benzetmekte ve Hz. Ali'nin yüzünde iki renkli gül olarak bilinen gül-i ra'nâyı gördüğünü ifade etmektedir. Tasavvufî sembolizmde gül, hem ilâhî güzelliği hem de Allâh'ın mahbûbu Peygamber Efendimiz'i temsil ettiği için[1045] şâir bu beytinde hem Hakk'ın cemâl tecellîsini hem de Resûlullâh'ın cemâlini Hz. Ali'nin vechinde temâşâ ettiğini ifade etmektedir denilebilir.

"Mihr-i ruhsârunda sünbül saçlarun ejder saçar
Her **ser-i mûyın**da çevgânlar düzüp serler saçar
Kavs-i ebrûn iy sanem ser-tîz peykerler saçar
Şâh-ı merdân Şîr-i Yezdân pîşvâsın yâ Alî"[1046]

Dîvâne Mehmed Çelebi murabbâ nazım şekliyle söylediği na't-ı Ali'nin bu bendinde Hz. Ali'nin yüz güzelliğini konu etmektedir. Şâir, Hz. Ali'nin yanağını güneşe, saçlarını sünbüle, ayva tüylerini çevgâna ve kaşlarının kıvrımını keskin kılıca benzetmektedir. Müteâkip bendde şâir yine Hz. Ali'nin yüzündeki uzuvları, divan şiirinde çok kullanılan teşbih kalıpları ile övmekte ve son mısrâı her bend sonunda tekrar etmektedir:

"**Câm-ı la'lün**den **dehânun** gevherin kan oynadur
Bu 'aceb efsûndur kim bâdda cân oynadur
Mest olup **gamzen** arada nice hûbân oynadur
Şâh-ı merdân Şîr-i Yezdân pîşvâsın yâ Alî"[1047]

"Şâh-ı merdân Şîr-i Yezdân Murtazâ hakkı içün
Şol **yüzünde** berk uran nûr-ı Hudâ hakkı içün"[1048]

1043 *Osman Şems Divanı'ndan Seçmeler*, s. 72.
1044 *Hatâyî Divanı*, s. 177.
1045 Bk. Cemal Kurnaz, "Gül", *DİA*, XIV, 220.
1046 Mustafa Çıpan, *Dîvâne Mehmed Çelebi*, s. 67: "Na't-ı Ali'den"
1047 Mustafa Çıpan, *Dîvâne Mehmed Çelebi*, s. 67: "Na't-ı Ali'den"
1048 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 142

Hz. Ali'yi Murtazâ, Şâh-ı merdân ve Şîr-i Yezdân lâkaplarıyla zikreden Seyyid Seyfullâh, onun yüzünde Hakk'ın nûrunun parladığını ifade etmektedir. Hak Teâlâ'nın nûrunun aksettiği bir yüz ise şüphesiz çok güzel ve övgüye değerdir.

b. Ağzı

"On sekiz bin âlemün cisminde cânsın yâ Alî
Hüsn ile sen mihr ü mâh-ı âsumânsın yâ Alî
Sırr-ı mahfîdür dehânun hurde-dânsın yâ Alî
Şâh-ı merdân Şîr-i Yezdân pîşvâsın yâ Alî"[1049]

Dîvâne Mehmed Çelebi, Hz. Ali'nin on sekiz bin âlemin cismindeki cân hüviyetinde olduğunu, güzelliği yönüyle semâdaki aya ve güneşe benzediğini, ağzının gizli sırlarla dolu olduğunu ve bütün inceliklere vâkıf olduğunu ifade ettikten sonra onu her bend sonunda tekrar ettiği yiğitlerin şâhı ve Allâh'ın arslanı lâkaplarıyla anmaktadır.

"Henüz bâğ-ı edebde açılmamış güldür
Tebessüm-i **leb-i şîrîn**-i şekker-efşânı"[1050]

Nâilî, Hz. Ali'nin şeker saçan ağzının tebessümünü, edeb bağının henüz açılmamış gülüne yani edeb bahçesinin goncasına benzettiği bu beytinde "edeb bağı" tasviriyle Hz. Ali'nin güzel ahlâkını, "şeker dağıtan ağız" ifadesiyle ise onun sözlerinin bıraktığı iyi tesiri söz konusu etmektedir. Çünkü leb yani ağız ekseriyetle sözden kinâyedir.

"**Leblerin** çeşmesidür âb-ı hayvân anladum
Hem zebânındur senün kand-ı melâhat Murtazâ"[1051]

Ümmî Sinan bu beytinde Hz. Ali'nin dudaklarının sonsuz bir hayat sunan âb-ı hayât çeşmesi, dilinin ise melâhat yani güzellik şekeri olduğunu ifade etmektedir. Leb ve zebân, yani ağız ve dil, söz söylemekten kinâye olduğu için şâirin bu beytinde Hz. Ali'nin sözlerini huzurlu ve ebedî bir hayât bahşeden sözler olarak tanımladığını söylemek mümkündür. Kısacası Hz. Ali'nin tavsiyelerini yerine getirmek ebedî saâdeti netice verecektir. Ağız ve söz ilişkisini aşağıdaki beyitte Kâzım Paşa daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

"Ey 'itâbında nühüfte eser-i va'd ü va'îd
Deheni cevher-i bîm ü **sühanı** kân-ı ümîd"[1052]

Na't-ı Ali'den alınan bu beytinde şâir, Hz. Ali'nin azarlar mâhiyette konuşmasında bile iyiliğe özendirme ve kötülükten sakındırma maksadının gizlenmiş olduğunu ifade ettikten sonra yine bu hususiyetini izah etmek üzere onun ağzının korku, sözlerinin ise ümit kaynağı olduğunu söylemektedir. Şâire göre sözleriyle havf ve recâ, yani korku ve ümit telkin eden Hz. Ali insanların

1049 Mustafa Çıpan, *Dîvâne Mehmed Çelebi*, s. 66: "Na't-ı Ali'den"
1050 *Nâilî Divanı*, s. 42: "Na't-ı Ali'den"
1051 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 22: "Na't-ı Ali'den"
1052 *Dîvân-ı Kâzım Paşa*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"

Hak Teâlâ karşısında kula yaraşır bir tutum göstermelerini temin etmekte, bu hususta insanlara yardımcı olmaktadır.

c. Dişleri

"Düzilür **cevher-i dendânını** itdükçe hayâl
Dîdeden sûzen-i müjgânuma bin dürr-i nazîd"[1053]

Bu beytinde Hz. Ali'nin mücevhere teşbih ettiği dişlerini konu eden Kâzım Paşa, onun mücevher kıymetindeki dişlerini hayâl ettiği vakit gözlerinden dökülen binlerce incinin, iğneye benzettiği kirpiklerine muntazaman sıralandığını ifade etmektedir. Eski edebiyatımızda dişler ve gözyaşı zaten inciye benzetilmektedir. Beyitteki bu tenâsüb içinde şâir, Hz. Ali'nin mücevher kıymetindeki dişlerini hayal ettikçe ona duyduğu tahassür sebebiyle göz yaşı döktüğünü, ağladığını ifade etmektedir.

d. Saçı

"**Târ-ı gîsû**-yı hümâyınun görüp
Didiler *hablü'l-metîn* yâ Murtazâ"[1054]

Karamanlı Aynî, Hz. Ali'nin saçından söz ettiği bu beytinde, onun mübârek saçını görenlerin "hablü'l-metîn" dediklerini, yani Hz. Ali'nin saçını "sağlam ip"e benzettiklerini ifade etmektedir. Bizâtihî Hz. Ali'nin "hablu'llâh" yani "Allâh'ın ipi" olarak tavsif edildiğine dair bir rivayetin de bu beyitteki teşbihi desteklediği söylenebilir. İbn-i Abbas'tan gelen bu rivayet göre "Hep birlikte Allâh'ın ipine (İslâm'a) sımsıkı yapışın; parçalanmayın (Âl-i İmrân 3/103)" meâlindeki âyet nâzil olduğunda bir köylü Hz. Peygamber'e, "Bu sarılacağımız Allâh'ın ipi nedir" diye sormuş, Peygamber Efendimiz ise bu suâli, Hz. Ali'nin elini tutarak; "İşte buna tutununuz, Allâh'ın sağlam ipi budur" şeklinde cevaplamıştır.[1055]

"Lutf-ı hulkundan cihân halkı kapunda pây-bend
Sayd içün hâl-i siyâhun gösterür la'lünde kand
Gamzenün sihriyle **zülfün** saldı her yana **kemend**
Şâh-ı merdân Şîr-i Yezdân pîşvâsın yâ Alî"[1056]

Dîvâne Mehmed Çelebi murabbâ nazım şekliyle söylediği bir na't-ı Ali'de Hz. Ali'nin hem yaratılışındaki letâfeti hem de yüz güzelliğini konu etmektedir. Bu bendde şâir öncelikle lûtufkâr tabiatı sayesinde bütün âlemin Hz. Ali'nin kapısında gönüllü köle olduğunu ifade etmekte, ardından ondaki güzellik unsurlarını şerhetmekte ve her bend sonunda Hz. Ali'nin yiğitlerin şâhı ve Allâh'ın arslanı olduğunu tekrar etmektedir.

e. Kaşları

1053 *Dîvân-ı Kâzım Paşa*, s. 8: "Na't-ı Ali'den"
1054 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 89: Na't-ı Ali'den.
1055 Kundûzî, *Yenâbî'ü'l-mevedde*, I-III, 141.
1056 Mustafa Çıpan, *Dîvâne Mehmed Çelebi*, s. 67: "Na't-ı Ali'den"

"Sırrunun hayrânıdur dânâ-yı eflâk ü zemîn
Kaşlarun kurbânıdur her kanda varsa meh-cebîn
Hüsnüne iy nûr-ı dîde sad-hezârân âferîn
Şâh-ı merdân Şîr-i Yezdân pîşvâsın yâ Alî"[1057]

Dîvâne Mehmed Çelebi murabbâ nazım şekliyle söylediği bir na't-ı Ali'nin bu bendinde öncelikle yeryüzü ve feleklerin Hz. Ali'nin sırrına hayrân olduklarını ifade etmekte, ardından Hz. Ali'nin yüz güzelliğini ve husûsen kaşlarının güzeliğini konu etmektedir. Şaire göre bütün alınları aya benzeyen güzeller Hz. Ali'nin kaşlarına kurbân olmaktadırlar. Onun güzelliğine binlerce âferin diyen şâir Hz. Ali'nin yiğitlerin şâhı ve Allâh'ın arslanı olduğunu ifade ettiği son mısrâı her bend sonunda tekrar etmektedir.

"Ayda bir mâh-ı nevi zerd ü hilâl eyler çarh
Tîğ-ı ebrûlarınun itmeğe resmin taklîd"[1058]

Kâzım Paşa, Hz. Ali'nin kılıca benzettiği kaşlarını söz konusu ettiği bu beytinde feleğin de ayda bir defa Hz. Ali'nin kaşlarının şeklini taklid etmek için gökteki ayı hilâle dönüştürdüğünü söyleyerek hüsn-i ta'lîl yapmaktadır.

"Kitâb-ı hüsnüne bir **nakş-ı keşîd** olmuş ancak
Anın mislin Aliyy ibn-i Ebû Tâlib'de görmişler"[1059]

Ali Handî, "Nukûş-ı sırr-ı gaybı safha-i hâcibde görmüşler / Anın gevher sevâdın hâme-i kâtibde görmüşler" beytiyle başladığı gazelinin yukarıdaki beytinde güzellik kitâbında keşîdeli bir hat şeklinde dikkat çeken kaşın bir benzerinin Hz. Ali'de olduğunu ifade etmek sûretiyle Hz. Ali'nin kaşını övmektedir.

2. Nazarı

Bakma, göz atma mânâsındaki nazar aynı zamada bir tasavvuf ıstılâhıdır. Şeyhlerin sohbetleri gibi nazarlarının da feyz kaynağı olduğu kabul edilir. Bu anlayışa göre şeyhin nazarı, "ayn-ı nazar-ı Hak" yani Hakk'ın nazarı hükmündedir ve ruhlara tesir etmektedir. Şeyhlerin, seyr ü sülûk ehline yani müridlerine bakmaları sırasında onların gönüllerinin feyz ile dolacağına ve ruhlarının olgunlaşacağına inanılmaktadır.[1060] Kısacası nazarın mânevî terbiyede önemli bir yeri vardır. Hz. Ali'nin nazarı da müsbet ve menfî mânâda şiirlere konu edilmiştir. Buna göre Hz. Ali sevdiklerini lûtuf nazarı ile ihyâ ederken düşmanlarını kahır nazarı ile helâk etmektedir. Bazı şâirler ise "kıla nazar Şâh", "eyle nazar" gibi ibarelerle onun iltifat nazarına muhatap olmak veya nazarı himâyesinde bulunmak temennîlerini dile getirmişlerdir.

"Ger ârif isen koyma Nesîmî demin elden
Bu Âdemi tanı
İrfân ile kıl dünyede bâzâr ma' allâh

1057 Mustafa Çıpan, *Dîvâne Mehmed Çelebi*, s. 67: "Na't-ı Ali'den"
1058 *Dîvân-ı Kâzım Paşa*, s. 8: "Na't-ı Ali'den"
1059 *Ali Handî Divanı*, s. 150.
1060 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 365-366.

Ta kıla nazar Şâh"[1061]

Bir müstezad gazelin son bendinde Nesîmî, ârif olan bir kimsenin öncelikle dem bu demdir idrâkiyle yaşaması ve Âdem'i tanıması gerektiğini söyledikten sonra dünyada mârifetullâha vâkıf olarak Allâh ile alış veriş içinde olmak yani bir an dahi Hak'dan gafil olmamak gerektiğini söylemekte ve ancak bu gayretin neticesinde Şâh sıfatıyla zikrettiği Hz. Ali'nin iltifat nazarına muhatap olacağını ifade etmektedir.

"V'er melek hem tapsa ayn-i iltifâtından **nazar**
Akl-ı kâmil kesb edip elbette bir insân olur"[1062]

Hz. Ali'nin iltifat nazarını söz konusu ettiği bu beytinde Fuzûlî, bu nazara bir melek muhatap olsa kâmil akıl ile donanıp insan mertebesine yükselir diyerek Hz. Ali'nin lûtuf nazarının tesirini dile getirmektedir. "Şayet bir arslan onun kahredici nazarına muhatap olsa taş kesilir; o düşmanın canına kastettiğinde ise taş arslan haline dönüşür" dediği aşağıdaki beytinde ise şâir, Hz. Ali'nin kahredici nazarının tesirini tasvir etmektedir:

"Taş olur arslan eger **kahr ile kılsa bir nazar**
Hükm kılsa düşmanı kasdına taş arslan olur"[1063]

"**Gözlerin hışmından** oldı kâfirin zehresi çâk
Darb-ı tîgından irişdi küfre gāret Murtazâ"[1064]

Ümmî Sinan, Hz. Ali'nin gözlerindeki hışmı tavsif ederken onun gözlerindeki hışmın korkusuyla kâfirlerin ödünün patladığını, kılıç darbesinin şiddetiyle ise küfrün yağmalanarak darmadağın olduğunu ifade ettiği bu beytinde Hz. Ali'nin hem gözlerinin hem de kılıcının küfrü yok etme hususunda aynı tesiri gösterdiğini dile getirmektedir. Ayrıca kılıç, tahripkâr tesiri yönüyle gözün benzetilenidir.

"Bulduk mahabbetinde sadâkatle iştihâr
Seyr-i cemâli oldı cihândan murâdumuz

Râmî kulına **eyle nazar** her umûrda
Yâ Murtazâ Alî sanadur istinâdumuz"[1065]

Bu iki beyitte Hz. Ali muhabbetini dile getiren Râmî, öncelikle bu âlemde Hz. Ali'ye beslediği sâdıkane sevgiyle tanındığını söyleyerek iftihar etmekte ve bu âlemde yegâne arzusunun Hz. Ali'nin cemâlini temâşâ etmek olduğunu ifade etmektedir. Her işinde Hz. Ali'ye dayandığını söylediği ikinci beyitte ise şâir, netice itibarıyla Hz. Ali'nin nazarını bir başka deyişle onun kendisini dâiâ gözetmesini talep etmektedir.

1061 *Nesîmî Divanı*, s. 361
1062 *Fuzûlî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"
1063 *Fuzûlî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"
1064 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 22: "Na't-ı Ali'den"
1065 *Râmî Divanı*, s. 425.

"Yâ Alî Şâh-ı Necef ser-çeşme-i âl-i Resûl
Husrev-i mülk-i velâyet ibn-i 'amm-i Mustafâ
Oldı bir zâlim musallat şimdi ... [1066]
Yek-nazarla ben kulun eyle himâyet serverâ"[1067]

Râmî, bu kıt'asında Hz. Ali'nin Necef'in şâhı ve Peygamber evlâdının ser-çeşmesi olduğunu söyledikten sonra onu velâyet mülkünün pâdişâhı ve Hz. Peygamber'in amcasının oğlu olduğunu ifade ederek mehdetmektedir. Bu tavsiflerden sonra bir zâlimin tasallutuna dûçâr olduğunu söyleyen şâir, bu belâdan kurtulmak için himâyesini talep ettiği Hz. Ali'den istimdâd etmektedir.

"**Celâlet-i nazarın** dûr kılma üstümden
Kerâmet-i kerem et yâ Alî veliyyullâh"[1068]

Esrar Dede, Hz. Ali'nin yüce nazarının üzerinden eksilmemesini temennî ettiği bu beytinde Allâh'ın velîsi olarak tanımladığı Hz. Ali'nin lûtfu ve kereminden mahrum kalmak istemediğini ifade etmektedir.

"Hikmet itmez mi kerem bana ki Şâh-ı Necefin
Nazar-ı lûtfu ider sengi semîn-i yâkut"[1069]

Hersekli Ârif Hikmet bu beytinde, lûtuf nazarıyla taşı yâkûta dönüştürme kudretine sahip olduğunu ifade ettiği Şâh-ı Necef olan Hz. Ali'nin keremini kendisinden esirgememesini istemektedir. Necef ayrıca değerli taşlarıyla meşhurdur ve şâir Şâh-ı Necef'in lûtuf nazarının sıradan bir taşı yâkûta çevirdiğini söylerken de Necef'in bu zenginliğini Hz. Ali'nin orada medfûn olması ile izah ederek hüsn-i ta'lîl yapmaktadır.

"Erbâb-ı hüner ü ehl-i safâdan ırağ olmaz
Ol kim nazar-ı Haydar-ı Kerrâra yetişdi"[1070]

Seyyid Nigârî, Haydar-ı Kerrâr olan Hz. Ali'nin nazarına muhatap olan yani ondan nasip alan bir kimsenin daima hüner ve safâ ehli kişilere yakın olacağını, onlardan mahrum kalmayacağını beyan etmektedir.

3. Kalbi

"**Safha-i hâtırı** ol rütbe musaffâdur kim
Bir siyeh noktasıdur cevher-i mihr-i Burâk"[1071]

Yenişehirli Avnî Hz. Ali'nin gönül sâfiyetini konu ettiği bu beytinde onun gönül temizliğini Burak adlı bineğin parlaklığıyla mukayese etmektedir. Şâire göre Hz. Ali'nin gönlü o kadar saf ve o kadar parlaktır ki renginin saflığı ve

---

1066 *Râmî Divanı*, 245: Metni hazırlayan 41 no.lu dipnotta okunamayan bu kısmın "Râmî bendene" şeklinde okunabileceği teklifini getirmektedir.
1067 *Râmî Divanı*, s. 245: "Na't-ı Ali"
1068 *Esrar Dede Divanı*, s. 174: "Na't-ı Ali'den"
1069 *Hersekli Ârif Hikmet Divanı*, 143.
1070 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 233.
1071 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 453: "Na't-ı Ali'den"

parlaklığı sebebiyle "burak" adını alan binek[1072] dahi onun kalp safiyeti üzerinde siyah bir leke gibi görünecektir.

"**Sem'i** peymâne-i envâr-ı hitâb-ı izzet
Kalbi humhâne-i esrâr-ı şarâb-ı tevhîd"[1073]

Kâzım Paşa Hz. Ali'nin kulağını yüce hitâbın nurlarıyla dolu bir kadehe; kalbini ise vahdet şarâbının sırlarıyla dolu mahzene ya da meyhâneye benzetmektedir.

4. Kudreti

Hz. Ali'nin kudreti, onun şiirlerde konu edilen belli başlı hususiyetlerinden bir tanesidir. Pek çok şâir Hz. Ali'nin sahip olduğu emsalsiz kudretini kasidelerde övülen kişinin medhi sadedinde bir mikyas olarakkullanmaktadır. Bunların dışında özellikle na'tlarda Hz. Ali'nin cesaret ve kahramanlığı mübalağalı bir dille tasvir edilmektedir. Özellikle kılıç ve mızrak darbelerinin tesiri ve kâfire karşı kahrının şiddeti karşı durulması tahayyül edilemeyen bir güç olarak tasvir edilmektedir.

"Yay içinden ok bigi kaça adû
Ger **kılıç çeksen** be-kîn yâ Murtazâ"[1074]

Karamanlı Aynî bu beytinde Hz. Ali kılıcını kınından çektiği vakit dehşete kapılan düşmanın korkusundan ötürü, okun yaydan fırlaması gibi kaçıp gözden kaybolduğunu ifade etmektedir.

"**Darb-ı şemşîrünle** icrâ oldı şer'-i Mustafâ
Hâne-i küfre yed-i kahrınla irdi inkılâb"[1075]

Rûhî, Hz. Ali'nin kudretini dile getirdiği bu beytinde, Resûlullâh'ın tebliğ ettiği şerîatın Hz. Ali'nin güçlü kılıç darbeleri yardımıyla yürürlüğe girdiğini; küfür hânesinin de yine onun düşman karşısında kahredici bir hâle bürünen bilek kuvveti sayesinde ıslâh olduğunu ifade etmektedir.

"Cebrâil olsa da dârû-taleb-i mecrûhu
Zahm-ı şemşîrine bi'llâh bulunmaz tiryâk

Sarsar-ı kahrına dûş olsa nihâl-i Tûbâ
Olur eşcâr-ı hazân gibi perîşân evrâk"[1076]

1072 Burak, "parıldamak, şimşek çakmak" anlamındaki Arapça "berk" kelimesinden türetilmiş olup renginin saf ve parlak oluşu veya çok hızlı hareket edişi sebebiyle bu adı almıştır. Katırla eşek arasında bir yapıya sahip olan bu bineğin mi'râc gecesinde Hz. Peygamber'i Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya taşıdığı rivayet edilmektedir. Bk. Mustafa Öz, "Burak", *DİA*, VI, 417.

1073 *Dîvân-ı Kâzım Paşa*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"

1074 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 88: Na't-ı Ali'den.

1075 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, I, 68: "Na't-ı Ali'den"

1076 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 453: "Na't-ı Ali'den"

Yenişehirli Avni Hz. Ali'nin kudreti ve kahrını konu ettiği bu beyitlerde, öncelikle onun kılıç darbesiyle açılan yaranın onulmaz olduğunu anlatmaktadır. Bu şekilde yaralanan kişinin olsa yarasına Cebrâil bile merhem bulamayacaktır. İkinci beyitte ise Hz. Ali'nin kahrının şiddetini tasvir eden şâir, onun şiddetine bir cennet ağacı olup dallarıyla bütün cenneti gölgeleyecek cesâmete sahip olan Tûbâ ağacının dalının dahi mukavemet edemeyeceğini ifade etmektedir. Şâire göre Hz. Ali'nin kahır fırtınasına mâruz kalan Tûbâ dalı, sonbahardaki ağaçlar gibi yapraklarını dökecektir.

"Fevk-i gerdûna çıkar mağz-ı ser-i gâv-ı zemîn
Eylesen Kāf-ı sipihr üstine **darb-ı mızrâk**"[1077]

Yine Hz. Ali'nin gücü ve kudretini beyan sadedinde söylediği bu beytinde Yenişehirli Avni, Hz. Ali'nin Kaf dağı üzerine attığı mızrağın darbı şiddetiyle arzı boynuzunda taşıdığı kabul edilen öküzün beyninin feleklerin üzerine fırlayacağını söyleyerek Hz. Ali'nin kol kuvvetini son derece mübalağalı bir ifadeyle resmetmektedir.

"Gömülür kâv-ı zemînin serine vakt-i vegā
Dest-i pâkinde olan kabza-i şemşîr-i hadîd"[1078]

Yenişehirli Avni gibi Kâzım Paşa da Hz. Ali'nin bilek gücünü tasvir ettiği bu beytinde, savaş zamanında onun tertemiz elindeki demir kılıcın kabzasının darbenin şiddeti sebebiyle arzı taşıyan öküzün başına gömüldüğünü ifade etmektedir. Şâire göre Hz. Ali'nin kılıç darbesi yerin yedi kat altına inecek kadar müessirdir.

"Değse bâl ü perine mürg-i hayâtın kahrı
Resen-i maktel olur gerdenine habl-i verîd"[1079]

Kâzım Paşa, onun kahrı hayat kuşunun koluna kanadına değse, şahdamarı boğazına dolanarak öldürücü bir kement halini alır dediği bu beytinde Hz. Ali'nin kahrının şiddetini söz konusu etmektedir.

"Hıtta-i haşmete sultân-ı gazâ-hâh u celâl
Âlem-i **kudrete** şâhenşeh-i takdîr-i 'abîd"[1080]

Kâzım Paşa, Hz. Ali'nin haşmet ve kudretini dile getirdiği bu beytinde onu, haşmet ülkesinin savaş isteyen celâdetli sultânı ve kudret âleminin takdir toplayan pâdişâhı olarak târif etmektedir.

B. HZ. ALİ'NİN MÂNEVÎ ÖZELLİKLERİ

Hz. Ali'nin mânevî özellikleri genel başlığı altında onun ilmi, irfânı, cömertliği, keremi, feyzi, mürüvveti gibi husûsiyetlerini dile getiren beyitler toplanmıştır. Esâsen Hz. Ali'nin mâneviyâtını ifade eden bu özelliklerinin her biri,

---

1077 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 451: "Na't-ı Ali'den"
1078 *Dîvân-ı Kâzım Paşa*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"
1079 *Dîvân-ı Kâzım Paşa*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"
1080 *Dîvân-ı Kâzım Paşa*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"

lâkap ve sıfatları bahsinde de ilgili örnekler çerçevesinde işlenmiştir. Fakat burada sıfatları dışında, özellikle Hz. Ali na'tlarında tesadüf olunan onun güzel ahlâkı, velâyeti, feyz kaynağı olması, kutbiyyeti ve hattâ kerâmetlerini konu eden örnekler tespit ve tasnif edilerek değerlendirmeye tâbî tutulmuştur. bunun yanında Hz. Ali'nin mânâda şahsiyetini oluşturan genel hususiyetlerini ifade eden örnekler de mevcuttur. Meselâ aşağıdaki beytinde Fuzûlî, şâyet akıl mîmârı onun özelliklerini bir saray şeklinde binâ etmeye teşebbüs etseydi, bu binâyı izzet, îtibâr, devlet ve ikbâlden ibaret dört kaide üzerinde yükseltirdi diyerek kendi anlayışına göre Hz. Ali'nin öncelikli husûsiyetlerini sıralamaktadır:

"Kasr-ı vasfının binâsın kılsa mi'mâr-ı hired
İzz ü **câh** ü **devlet** ü **ikbâl** çâr erkân olur"[1081]

1. İlim ve İrfânı

Hz. Ali ashâb-ı kirâm arasında Kur'an, hadis ve özellikle fıkıh sahasında derin bilgisiyle temâyüz etmiştir. Kur'ân-ı Kerim'e dair bildiklerini istifadeye sunmak için insanları daima bu konuda kendisine soru sormaya teşvik ettiği nakledilmektedir. Hz. Ali'nin hadis rivayetinde de son derece titiz davrandığı bilinmektedir. Hilâfeti zamanında Hz. Peygamber'e âidiyetini kesin olarak bilmediği hadislerin sıhhatini teyid için râvîlerine yemin ettirdiği ve insanları zayıf rivayetlerle meşgul olmaktan menettiği nakledilmektedir. Ayrıca Yemen'de kadılık da yapan Hz. Ali, bu vazife ilk olarak kendisine teklif edildiğinde ilmî durumunun yeterli olmadığını söyleyerek Hz. Peygamber'e mazeret beyan etmiştir. Bunun üzerine elini Hz. Ali'nin göğsüne koyarak onu teskin eden Resûlullâh, "Allah Teâlâ'nın ona doğruyu ilham edeceğini ve hakkı söyleteceğini" belirterek bu konudaki tereddütlerini gidermiştir. Hz. Ali'nin fıkıh bilgisi ve hükümlerindeki isabetini Hz. Ömer, "En isabetli hüküm verenimiz Ali idi" sözüyle dile getirmiştir. Bu hususiyeti sebebiyle ilk üç halife önemli meselelerde Hz. Ali'nin fikrini almayı ihmal etmemişler, diğer sahâbîler de ondan öğrendiklerini artık bir başkasına sorma ihtiyacı hissetmemişlerdir.[1082] Bu konuyla ilgili olarak yine Hz. Ömer'in, "Ali'nin katılmadığı bir hükümden Allâh'a sığınırım" dediği kaynaklarda yer almaktadır.[1083]

Hz. Ali'nin ilim sahasındaki vüs'ati şiirlede de intikal etmiştir. Bu beyitlerde ekseriyetle ilimle birlikte fazîlet, mârifet ve hakîkat kavramlarının da zikredildiği dikkat çekmektedir.[1084] Hz. Ali'nin sahip olduğu ilim, satırlarda yazılı olanları bilmekle sınırlı olmayıp eşyânın sırrı ve hakikatine vâkıf olmayı, mârifetullâhı ve güzel ahlâkı içine almaktadır. Bazı beyitlerde ise onun sahip

---

1081 *Fuzûlî Divanı*, s. 42: "Na't-ı Ali'den"

1082 Hz. Ali'nin ilmî şahsiyeti hakkında daha geniş bilgi için bk. Kandemir, "Ali", *DİA*, II, 375.

1083 İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Beyrut 1379, XIII, 343.

1084 Hz. Ali'nin ilmi ve hakikati ile ilgili şöyle bir hadise nakledilmektedir: "Bir gün Risâlet-penâh Efendimiz, huzûr-ı ashâb-ı kirâmda İmâm-ı Ali hazretlerinin meşreblerinde hakîkat galib olduğunu beyan buyurup bunu isbat için bir çanak içinde biraz bal getirerek vaz' buyururlar; ve hâzirûna bunun içinde ne olduğunu birer birer suâl ederler. Her biri oturdukları yerde 'baldır' cevabını verirler. Sıra Hz. İmâm'a gelince yerinden kalkıp çanaktaki baldan bir parmak alarak tadına baktıktan sonra "Baldır yâ Resûlallâh' buyurur. Bu sûretle Hz. İmâm'ın hükmüyle sâir ashâb-ı kirâmın hükmü beynindeki kuvvet zâhir olur. Zîrâ Hz. İmâm'ın ilmi şuhûdî ve huzûrî olduğu için bu ilmin hilâfı zuhûr etmek ihtimali yoktur. Bu ilim ilm-i sahihtir." Bk. Konuk, *Fusûsu'l-hikem Tercüme ve Şerhi*, III, 327.

olduğu bilgi, "ilm-i ledün" olarak tahsis edilmekte, bazı şâirler "Peygamber Efendimiz'in ilim şehri, Hz. Ali'nin de bu şehrin kapısı" olduğuna dair rivayeti telmîhen Hz. Ali'nin bu birikimine Resûlullâh'ın kaynaklık ettiğini ifade etmektedirler.[1085] Hz. Ali'nin ilmi ve irfânının konu edildiği örneklerden bir kısmı aşağıda gösterilmiştir.

"Meger meded kıla ol **pâdşâh-ı kişver-i ilm**
Ki ilmidir kamu eşyâya vâkıf-ı esrâr"[1086]

Hz. Ali'den istimdâd ettiği bu beytinde Fuzûlî, Hz. Ali'yi "ilim ülkesinin pâdişâhı" olarak tavsif etmekte, onun sahip olduğu bilgiyle bütün eşyânın sırrına vâkıf olduğunu ifade etmektedir.

"İtmiş seni Hüdâ-yı cihân **ilm ü fazl** ile
Müşkil-güşâ-yı cümle-i insân yâ Alî"[1087]

Hayretî bir na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hak Teâlâ'nın Hz. Ali'yi ilim ve fazîlet ile donattığını, onun da bu sûretle bütün insanlığın müşküllerini çözerek ameselelerini hallettiğini ifade etmektedir.

"Ey **âlim-i dekāyık**-ı nutk-ı Muhammedî
Vey âlem-i hakāyıka sultân yâ Alî"[1088]

Bu beytinde Hayretî, Hz. Ali'nin Peygamber Efendimiz'in sözlerindeki incelikleri kavrama husûsundaki kabiliyetini dile getirdiği gibi onun aynı zamanda hakîkat âleminin sultânı olduğunu ifade etmektedir.

"Zihî kerâmet-i dâd-ı Hudâ ki etmişdir
Hızâne-ber-kef-i **ilm-i ledün** o sultânı"[1089]

Nâilî, sultân olarak tavsif ettiği Hz. Ali'nin Hak Teâlâ'nın bir lûtfu olarak ledün ilminin hazînedârı hükmünde olduğunu ifade etmektedir. Bu mânâda bir başka beyit Seyyid Seyfullâh'a aittir:

"Ebû Bekir Ömer Osman **Alidir menba-ı irfan**
Ki kıldım fazl-ı lûtfumdan **ledün ilmin ona ihsan**"[1090]

1085 Bu hadisi Bursevî, Peygamberimiz'in ilminin Hz. Ali'ye aksetmesi şeklinde açıklamakta ve bu ilmin tasavvufî mânâda bir ilim olduğunu ifade etmektedir: "...A'zâmu'l-umud, sırr-ı ilm ollp Cenâb-ı Mustafâ'ya (s.a.v.) a'zam-i erkân-ı âlem denildi. Eğerçi cemî'-i erkân-ı âlem ondan ibarettir. Velâkin a'zam-i erkân olmak ilm iledir. İlm ise a'zam-ı sıfâttır. Çün ki bu vasf-ı şerîf Cenâb-ı Mustafâ'dan Hz. Ali'ye aksetti, lâ cerem Ali dahi a'zam-ı erkân-ı âlem olup mebde-i tarîkat-ı aliye kılındı. Ve şol ki bu ilimden bî-hisse oldu, mîrâs-ı tarîkat nedir bilmedi." Bk. Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, II, 131.

1086 *Fuzûlî Divanı*, s. 38: "Na't-ı Ali'den"

1087 *Hayretî Divanı*, s. 8: "Na't-ı Ali'den"

1088 *Hayretî Divanı*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"

1089 *Nâilî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"

1090 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 190.

İlk üç halîfe ile birlikte zikrettiği Hz. Ali'nin irfan kaynağı olduğunu beyan eden şâir, Allah Teâlâ'nın ona aynı zamanda ledün ilmini lûtfettiğini söylemektedir.

"O velî-ni'met-i âlem ki kef-i himmetdür
Âlem-i **ilm-i ledünnîde** hakîkî rezzâk"[1091]

Yenişehirli Avni ise âlemin velînîmeti ve himmet kaynağı olan Hz. Ali'nin ledün ilmi husûsunda da hakîki rezzâk olduğunu, yani bu ilmin onun eliyle âleme dağıtıldığını söylemektedir.

"On sekiz bin âlemin sırrına mazhar sen Şehâ
Ârif-i ilm-i ledünnî sırr-ı Kur'ân yâ Alî"[1092]

Sûzî, on sekiz bin âlemin sırrına mazhar olan Hz. Ali'nin hem ledün ilmine sahip olduğunu hem de Kur'ân'ın sırrı olduğunu ifade etmektedir.

"**Şehsüvâr**-ı arsa-i pehnâ-yı **irfândır** Ali
A'lem-i ashâb-ı şâh-ı râst-gûyândır Ali"[1093]

Muallim Nâci, na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'yi, irfan sahasının en iyi binicisi ve doğru söyleyenler şâhının dostlarının en iyi bileni olduğunu ifade ederek medhetmektedir. Şâire göre Hz. Ali hem en büyük ârif hem de en büyük âlimdir.

2. Sehâveti, Keremi

Hz. Ali'nin fazîletine dair şiirlerde en fazla vurgulanan hususiyet, hiç şüphesiz onun şefkat ve merhameti ile bunun neticesinde ortaya çıkan cömertliğidir. Pek çok şâir tarafından tekrar edilen bu özelliği daha ziyade lûtuf, kerem, ihsân, atâ, cûd, sehâ, mürüvvet ve şefkat gibi kavramlarla dile getirilmektedir. Hz. Ali'nin sehâveti hususunda şiirlere yansıyan bu ısrarın sebepleri arasında onun bu vasfının Kur'ân-ı Kerim'le de desteklenmiş olması gösterilebilir. Hz. Ali ile ilgili sûre ve âyetler bölümünde de anlatıldığı gibi Mâide sûresinin, "Sizin dostunuz (velîniz) ancak Allah'tır, Resûlüdür, iman edenlerdir; onlar ki Allâh'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılar, zekâtı verirler (5/55)" meâlindeki âyetin, Hz. Ali'nin namazda iken mescide gelen bir dilenciye yüzüğünü tasadduk etmesi üzerine nâzil olduğu rivayet edilmektedir. Onun sehâveti ve fedâkârlığının bir diğer delili ise Hel etâ olarak da bilinen İnsan sûresidir. Bu sûrenin özellikle "Onlar kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler (76/8)" meâlindeki âyetinin, oruçlu oldukları üç gün boyunca yiyeceklerini sırasıyla kapılarına gelen yoksul, yetim ve esire vererek iftar edemeden oruç tutan Hz. Ali ve âilesinin medhi sadedinde nâzil olduğu nakledilmektedir.[1094] Netice itibarıyla bu kabil rivayetler Hz. Ali'nin

---

1091 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 452: "Na't-ı Ali'den"

1092 *Dîvân-ı Sûzî*, s. 13: "Na't-ı Ali'den"

1093 *Muallim Nâci'nin Şiirleri*, s. 265: "Na't-ı Ali'den"

1094 Bu konu, "Hz. Ali ile İlgili Sûre ve Âyetler" başlığı altında tafsilatlı bir şekilde işlenmiştir. Hz. Ali'nin sehâvetine dair bir diğer örnek ise "Ey iman edenler! Peygamber ile gizli bir şey konuşacağınız zaman bu konuşmanızdan önce bir sadaka veriniz. Bu sizin için daha

sehâvetini ifade konusunda şairlere ilham kaynağı olmuştur. Hz. Ali'nin şiirlere konu olan bir diğer vasfı ise feyzidir. Suyun akıp taşması mânâsındaki feyz, aynı zamanda bolluk, bereket, verimlilik ve kimi zaman ilim, irfan mânâsında kullanılmaktadır. Pek çok şairin bu kavramı ya doğrudan Hz. Ali'ye nispet ederek veya onun lûtfu ve sehâvetinin bir vasfı olarak özellikle Hz. Ali na'tlarında zikrettikleri dikkat çekmektedir.

"**Ma'den-i cûd u sehâs**ın ey velâyet meskeni
Hel etâ şânına geldi yâ Aliyyü'l-Murtazâ"[1095]

Nesîmî, cömertlik ve sehâvet kaynağı olarak takdim ettiği Hz. Ali'nin aynı zamanda velâyetin karar kıldığı makam olduğunu söyledikten sonra *Hel etâ*'nın Hz. Ali şânında nâzil olduğunu ifade ederek bu sûrenin Hz. Ali'nin cömertliğinin en büyük delili olduğuna işaret etmektedir.

"Esselâm ey sâhib-i lûtf u kerem
Esselâm ey **kân-ı ihsân** esselâm"[1096]

Hz. Ali'nin cömertliğini konu ettiği bu beytinde Necâti Bey onu hem lûtuf ve kerem sahibi hem de ihsan kaynağı olarak selâmlamaktadır.

"Mürüvvetle kerem lûtf u **sehâvet**
Nişânı Şâhın ey ehl-i saâdet"[1097]

Hatâyî, "Nasîhatnâme" adlı mesnevîsinde "Nedir söyle bana Şâhın nişânı / Eğer mü'min isen sen Şâhı tanı" beytinden sonra yine "Şâh" olarak zikrettiği Hz. Ali'nin alâmetlerini genel mânâda cömertliği ifade eden "mürüvvet, kerem, lûtuf ve sehâvet" kelimeleriyle dile getirmektedir.

"Mü'mine dâim edersin **lûtf** u **ihsân** u **kerem**
Kâfire gavgayimişsin yâ Ali senden meded"[1098]

Hz. Ali'nin mü'minlere lûtuf, ihsan ve keremle muâmele ettiğini söyleyen Hatâyî, onun kâfirlere karşı ise amansız olduğunu ifade ettikten sonra Hz. Ali'den istimdâd etmektedir.

"**Kerem kânı Ali**dir hâşe lillâh
Kaçan öz çâkerini ide gümrâh"[1099]

Bu beytinde ise Hz. Ali'nin kerem yani cömertlik kaynağı olduğunu söyleyen Hatâyî, bu haslete sahip olan bir kimsenin kendisine bağlı olanları yolda

---

hayırlı ve daha temizdir (Mücâdele 58/12)" meâlindeki âyetle ilgilidir. Bu âyetin nüzûlü ile bütün ashâb, Hz. Peygamber'in huzûruna çıkmadan önce sadaka vermeye memur edilmişler ancak bu durum ashâb arasındaki fakirlere gayet ağır gelmişti. Bu âyetin hükmüne tâbî olarak sadaka vermek o gün sadece Hz. Ali'ye kısmet olmuş daha sonra âyetin sûrî hükmü mensûh olup sırrı bâkî kalmıştır. Bk. Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, I, 87.

1095 *Nesîmî Divanı*, s. 69

1096 *Necatî Beg Divanı*, s. 22: "Na't-ı Ali'den"

1097 *Hatâyî Divanı*, s. 207.

1098 *Hatâyî Divanı*, s. 144: "Na't-ı Ali'den"

1099 *Hatâyî Divanı*, s. 209.

başı boş bırakmayacağını ifade etmekte ve böyle bir ihtimalden Allâh'a sığınmaktadır.

"Ey kân-ı **cûd** u **lûtf** u **kerem** menba'-ı **sehâ**
Vey ma'den-i **mürüvvet** ü **ihsân** yâ Alî"[1100]

Hayretî, na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'nin cömertlik, lûtuf, kerem, sehâvet, mürüvvet ve ihsan kaynağı olduğunu ifade etmektedir.

"Sâye-i **lûtf** u **kerem** ger salsa hâk-i tîreye
Cirm-i hâk-i tîre reşk-i ravza-i Rıdvân olur"[1101]

Fuzûlî, Hz. Ali'nin lûtuf ve kereminin gölgesinin dahi kara toprağı cennet bahçesini kıskandıracak bir hâle getireceğini ve toprağa letâfet bahşedeceğini söylediği bu beytinde onun lûtuf ve kereminin bereketini dile getirmektedir.

"**Feyz-i lûtfiylen** eger insâna kılsa terbiyet
Kadr ile insân melek-nisbet azîmü'ş-şân olur"[1102]

Fuzûlî, na't-ı Ali'nin bu beytinde şayet Hz. Ali, feyzi ile insanı terbiyeye teşebbüs etse, bu şerefle bulduğu değer sayesinde insanın da melek gibi şânı yücelir diyerek Hz. Ali'nin feyzi ve lûtfunun insan üzerindeki tesirini vurgulamıştır.

"Var ümîdim **feyz-i lûtfundan** Fuzûlî kim müdâm
Tâ dilimde kuvvet-i nutk u tenimde cân olur"[1103]

Bu beytinde ise Fuzûlî, dilinde konuşma kabiliyeti ve teninde can olduğu müddetçe Hz. Ali'nin feyzinden ve lûtfundan asla ümîdini kesmeyeceğini, her an onun feyiz ve lûtfunu talep edeceğini beyan etmektedir.

"Cibilletinde olan hüsn ü ihtilât u **kerem**
Sipihri eylese irşâda **lûtfun erzâni**"[1104]

Nâilî, Hz. Ali'nin yaratılışından gelen güzellik ve kerem ile âsumânı dahi irşâda liyâkati olduğunu ifade etmektedir. Aynı na'tın bir başka beytinde ise şâir, meleklerden meydana gelen cömertlik ordusunun pâdişâhı olarak tavsif ettiği Hz. Ali'nin her adımda ihsan eliyle nice yardımlar ettiğini yani muhtaç olanlara sonsuz bir cömertlikle dağıttığını söylemektedir:

"O şehriyâr-ı melâik-i sipâh-ı âlem-i **cûd**
Ki her kademde eder bezl keff-i **ihsânı**"[1105]

1100 *Hayretî Divanı*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"
1101 *Fuzûlî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"
1102 *Fuzûlî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"
1103 *Fuzûlî Divanı*, s. 42: "Na't-ı Ali'den"
1104 *Nâilî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"
1105 *Nâilî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"

"Kim yaman sanursa sana sen ana kıldun atâ
Sen **keremler kânısın** ehl-i sehâvet Murtazâ"[1106]

Ümmî Sinan, bu beytinde kerem kânı ve sehâvet ehli olarak tanımladığı Hz. Ali'nin kendisine düşmanlık edenlere dahi ihsanda bulunduğunu ifade etmektedir.

"Cânı bin olsa fedâdur yoluna Ümmî Sinân
Mürvetin hakkı anı kılma firâkat Murtazâ"[1107]

Bin canı olsa Hz. Ali'nin yoluna fedâ edeceğini söyleyen Ümmî Sinan, onun mürüvvetini yine ondan ayrı kalmamak hususunda vesile kılmaktadır.

"Şecâ'atde odur Şîr-i Yezdân
Sehâvetde odur **kân-ı ihsân**"[1108]

Cemâlî bu beytinde Hz. Ali'yi şiirlerde en sık tekrar edilen iki husûsiyetiyle, şecaati ve sehâveti yönüyle konu etmektedir. Şâire göre Hz. Ali'nin şecaati, onun Allâh'ın arslanı olarak tanınmasına sebep olmuş; sehâveti ise ihsan kaynağı olarak kabul edilmesini netice vermiştir.

"'Aceb vücûd-ı mukaddes 'acîb **zât-ı kerîm**
Ki Hakk anınla olur dâimü'z-zamân hem-râh"[1109]

Esrar Dede Hz. Ali'nin insanı hayrete düşürecek mukaddes bir varlık ve şaşılacak ölçüde kerem sahibi olduğunu ifade ettiği bu beytinde ayrıca Hak Teâlâ'nın her vakit onun yoldaşı olduğunu dile getirmektedir.

"O **fâizü'l-keremin** medhini eder eşyâ
Senâsına açılır her zebân u her efvâh"[1110]

Eşyânın dahi lûtfu ve ihsânı bol olan Hz. Ali'yi medhettiğini söyleyen Esrar Dede, her ağzın ve dilin ancak onu medh ü senâ etmek maksadıyla açıldığını, daha doğrusu herkesin ve her şeyin Hz. Ali'yi medhettiğini ifade etmektedir.

"Böyle sebt eyledi evsâfını levh-i kadere
Kâtibü's-sırr şeh-i tahtına 'arş-ı revâk

Kibriyâ mertebe şâhenşeh-i mülk-i rahmet
Hila'ât-kevkebe sultân-ı serîr-i eşfak"[1111]

1106 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 21: "Na't-ı Ali'den"
1107 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 23: "Na't-ı Ali'den"
1108 *Cemâlî Divanı*, s. 370.
1109 *Esrar Dede Divanı*, s. 171: "Na't-ı Ali'den"
1110 *Esrar Dede Divanı*, s. 172: "Na't-ı Ali'den"
1111 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 451: "Na't-ı Ali'den"

Yenişehirli Avni yukarıdaki iki beytinde Hz. Ali'nin bir şefkat ve merhamet sultanı olduğunu ifade etmekte, daha doğrusu bu hususiyetlerin Hz. Ali için ezelde takdir edilip yazıldığına işaret etmektedir.

"Pertev-i **cevher-i cûdun** eser itse mâha
İdemez mihr-i kıyamet dahı îrâs-ı muhāk"[1112]

Yenişehirli Avni, bir na't-ı Ali'nin üç ayrı beytinde Hz. Ali'nin ihsân ve cömertliğini konu etmektedir. Yukarıdaki beytinde şâir, ondaki cömertlik cevherinin bir yalımı aya tesir etse, kıyamet güneşi bile bu ayın sonunu getiremez diyerek bu konudaki zenginliğine nihayet bulunmadığını ifade etmektedir.

"**Bâb-ı lûtf**unda melek secde-ber-istimdâd
Bahr-i cûdunda felek lücce-hûr-ı istiğrāk"[1113]

Avni Bey, onun lûtfu kapısında meleklerin yardım isteyerek secde ettiklerini; cömertlik denizinde ise dalgaları ile feleğin dahi istiğrak halinde olduğunu söylemektedir.

"Olsa **bâd-ı keremi** kûh-ı Serendîbe vezân
Zî-şuûr âdem olur bâr-i dıraht ü kavak"[1114]

Yenişehirli Avni, "şayet Hz. Ali'nin kerem rüzgârı Serendib dağına ulaşsaydı, oradaki ağaçlar ve meyveler dahi şuur sahibi insan haline gelirdi" dediği bu beytinde Hz. Ali'nin cömertliğinin sınırsız olduğunu ifade ettiği gibi cennetten kovulan Hz. Âdem'in Serendib dağına atılmasına da telmihte bulunmaktadır.

"Bâb-ı ihsânunda yokdur arz-ı hâle ihtiyâc
'Avnî-i bî-kes senün **ihsân senündür** yâ Alî"[1115]

Hz. Ali'nin ihsan kapısında arz-ı hâle yani bir şey istemeye dahi ihtiyaç olmadığını ifade eden Yenişehirli Avni; Avnî de senindir, ihsân da senindir diyerek hem teslimiyetini dile getirmekte hem de Hz. Ali'nin yardımını beklemektedir.

"Âlem-i **fazl u kemâl**inde iki nâhiyedür
Kişver-i feyz-i ezel mülk-i vasî'-i câvîd"[1116]

Kâzım Paşa, ezelî feyz ülkesi ile sonsuz genişlikteki mülkün, Hz. Ali'nin fazîlet ve kemâlinin sadece iki nâhiyesi hükmünde olduğunu ifade ederek onun faziletinin genişliği ve sonsuzluğu husûsunda fikir vermektedir.

"Cür'a-i **sâgâr-ı ihsânını** cer eylemeye
Dest-i deryûze olur bezmine câm-ı hurşîd"[1117]

1112 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 450: "Na't-ı Ali'den"
1113 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 452: "Na't-ı Ali'den"
1114 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 452: "Na't-ı Ali'den"
1115 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 968: "Na't-ı Ali'den"
1116 *Dîvân-ı Kâzım Paşa*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"

Hz. Ali'nin ihsânının büyüklüğünü ifade maksadıyla Kâzım Paşa, onun ihsan kadehinden bir yudum alabilmek için güneş kadehinin dahi dilenci eli gibi onun meclisinde dolaştığını söylemektedir.

"İltifât eylese erbâb-ı şekāya **keremi**
Sü'edâdan sayılurdı koca Nemrûd-ı pelîd"[1118]

Hz. Ali'nin iltifat nazarına alçak Nemrud muhatap olsaydı, inkârcı olmayıp imân ile saâdete erenlerden olurdu dediği bu beytinde Kâzım Paşa, onun kereminin yalnızca mü'minleri kuşatmakla kalmayıp küfür ehli üzerinde de tesirili olduğunu dile getirmektedir.

"**Feyz-i ihsânı** eger eylese ebre te'sîr
Haşre dek katre-i bârânın ider mervârîd"[1119]

Kâzım Paşa bu beyitte şayet Hz. Ali'nin ihsân bolluğu bulutlara tesir etseydi, bu bulutlardan mahşere kadar yağmur yerine inci taneleri dökülürdü diyerek Hz. Ali'nin uğur ve bereketini dile getirmektedir.

"Kılsa mîm-i ademi hâmesi resm ü tahrîr
Revzen-i çeşmi olur **menba'-ı Nîl-i ümîd**"[1120]

Kâzım Paşa, "yokluk mânâsındaki "adem" kelimesinin "mîm" harfini şayet Hz. Ali'nin kalemi resmetse, "mîm"in gözünün penceresi ümid kaynağı olan Nil'e dönüşür" diyerek Hz. Ali'nin feyiz ve bereketini dile getirmektedir.

"Her ne ister isen iste bî-aded
Ashâb-ı keremdir sâkî-i kevser"[1121]

Seyyid Nigârî, her türden ve sonsuz sayıda talebin Hz. Ali'ye arz edilebileceğini söylediği bu beytinde, kerem sahibi ve kevser sâkîsi olan Hz. Ali'nin ihtiyaçlara bîgâne kalamayacağını îmâ etmektedir.

"Bende-î âl-i abâ ol kim eder sîrâb-ı feyz
Bende-î âl-i abâyı **bahr-i ihsan**dır Ali"[1122]

Muallim Nâcî, âl-i abâya bende olmayı tavsiye ettiği bu beytinde, bir ihsân denizi olan Hz. Ali'nin âl-i abâya bende olanları feyzi ile doyurup feyze kandırdığını ifade etmektedir.

"Nüh felek seyr-i a'lâ hürmetiyçün
Hafîdeynle O Zehrâ hürmetiyçün
Alî **sâlâr-ı eshâ** hürmetiyçün

1117 *Dîvân-ı Kâzım Paşa*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"
1118 *Dîvân-ı Kâzım Paşa*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"
1119 *Dîvân-ı Kâzım Paşa*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"
1120 *Dîvân-ı Kâzım Paşa*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"
1121 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 62.
1122 *Muallim Nâci'nin Şiirleri*, s. 265: "Na't-ı Ali'den"

Dahîlek yâ Resûlallâh dahîlek"[1123]

Hüznî, bir murabbâından alınan bu bendde sırasıyla felekler, Hz. Hasan ve Hüseyin, Hz. Fâtımâ ve "sâlâr-ı eshâ" yani cömertler kafilesinin başı olarak tavsif ettiği Hz. Ali'nin yüzü suyu hürmetine Hz. Peygamber'e ilticâsının kabul edilmesini istemektedir.

"Eylemiştir nice atşânı bi-hakkın irvâ
Câyi'ânı doyurup keff-i kerem-zâd-ı Ali"[1124]

Fennî bu beytinde Hz. Ali'nin cömert elinin nice susuzları suya kandırdığını ve nice açları doyurduğunu ifade etmektedir.

"Âsiyân-ı ümmete **lûtfun** olur feryât-res
Olmasın mahrûm-ı lutfun kalb-i zârım bir nefes
Kalmasın gönlümde kayd-ı mâsivâ Allâh bes
Teşne-i feyzim amân ey sâkî-i Kevser Alî
El-ataş yandım yetiş dâmâd-ı Peygamber Alî"[1125]

Ahmet Remzi Dede, Hz. Ali'nin lûtfunun ümmetin âsîlerinin bile yardımına yetişeceğini söylediği bu bendde bir nefes dahi onun lûtfundan mahrum kalmamak için yalvararak gönlünde zerre kadar mâsivâ kaydı bulunmamasını istemektedir. Kevser sâkîsi ve Hz. Peygamber'in dâmâdı sıfatıyla zikrettiği Hz. Ali'nin feyzine teşne olduğunu ifade ettiği son beyti ise şâir her bendde tekrar etmektedir. Esâsen bu beyitte Hz. Ali'nin feyz kaynağı olduğu ve bu akışın hâlen devam etmekte olduğuna dair itmi'nânın izleri de görülmektedir.

3. Kutbiyyeti

Bir tasavvuf ıstılâhı olarak kutub, "en büyük velî" ve Hak Teâlâ'nın âlemde her zaman nazar kıldığı tek kişi olarak tanımlanmaktadır. Bir başka tarife göre kutub âlemin rûhu, âlem de onun bedeni gibidir. Her şey kutbun çevresinde ve onun sayesinde hareket eder. Yani kutub her şeyi idare etmektedir.[1126] Eşrefoğlu Rûmî, *Tarikatnâme* adlı eserinde şeyh ve kutbun bir olduğunu ve ona kutubların kutbu mânâsında "kutbü'l-aktâb" denildiğini söylemektedir. Rûmî'ye göre Resûlullâh kendi zamanında hem şeyh, hem kutub, hem de pâdişâhtır. Ancak, "Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran. Onların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü bir varış yeridir! (9/73)" meâlindeki "seyf âyeti" nâzil olduğunda Resûlullâh şeyhliği ve kutubluğu Hz. Ali'ye devretmiştir.[1127] Hz. Ali de bazı şiirlerde kutbiyyeti yönüyle konu edilmekte daha doğrusu bazı şairler Hz. Ali'nin kutub olduğunu îmâ etmektedirler.

1123 *Yozgatlı Hüznî Divanı*, s. 302.

1124 *Fennî Divanı*, s. 26: "Na't-ı Ali'den"

1125 *Ahmet Remzi Akyürek ve Şiirleri*, s. 84: "Na't-ı Ali'den"

1126 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 299.

1127 "Bunı bil ki, dünyada şeyh bir olur, didükleri oldur ki hem şeyh ola, hem kutbü'l-aktâb ola. Ol Muhammed Mustafâ (s.a.v.) idi. Zamânında hem peygamber, hem şeyh idi, kutb idi ve hem pâdişâh idi. Ol vakt "Sizin dîniniz size, benim dînim de banadır (Kâfirûn sûresi 109/6)" âyetiyle amel iderdi. Sonra seyf âyâtı nâzil oldı. Kavluhu Te'âlâ: "Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran. Onların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü bir varış yeridir! (Tevbe sûresi 9/73)" diyü emr olıcak, şeyhlığı ve

"Devri anun âl ü ashâbından almaz rûzgâr
Devr anundur devr ilen her nice kim devrân olur"[1128]

Fuzûlî, na't-ı Ali'nin bu beytinde Hz. Ali'nin dâimâ devrin hâkimi veya sahibi olduğunu ifade etmektedir. Hz. Ali'nin âilesi ve ashâbını da bu daireye dahil eden şâir, zamanın Hz. Ali'nin emrinde olduğunu belirttikten sonra feleğin hiçbir vakit onun evlâdının ve sevenlerinin elinden almayacağını ve bu münasebetle her devirde evlâdı ve sevenleri kanalıyla da olsa onun tasarrufunun geçerli olacağını söylemektedir. Netice itibarıyla şairin "devr anundur" ibaresiyle öncelikle Hz. Ali'nin kutbiyyetini îmâ ettiği anlaşılmaktadır.

"Kân-ı sehâ vü bahr-ı vefâ âfitâb-ı ilm
Cüft-i Betûl ü Şîr-i Hudâ **kutb-ı evliyâ**"[1129]

Lâmî'î, bir na't-ı şerîfin Hz. Ali medhine tahsis ettiği bölümünden alınan bu beytinde onu cömertlik kaynağı, vefâ denizi ve ilim güneşi olarak tavsif ettikten sonra onun Hz. Fâtımâ'nın zevci, Allâh'ın arslanı ve evliyâullâhın kutbu olduğunu ifade etmektedir. Kutub ise en büyük velîdir; âlemin rûhu hükmündedir.[1130] Eşrefoğlu Rûmî *Tarikatnâme*'de Hz. Peygamber'in kendi zamanında hem peygamber hem şeyh hem de kutbü'l-aktâb olduğunu, fakat "seyf âyeti" nâzil olduktan sonra kutupluk vazifesini Hz. Ali'ye havâle ettiğini ifade etmektedir. Bu bilgiye dayanarak Lâmî'î bu beytinde Hz. Ali'yi evliyânın kutbu olarak tanımlamaktadır.

"Sen mazhar-ı kerâmet-i külliyyesin senün
Kutb-ı murâdun üzre döner işbu âsiyâb"[1131]

Nev'î, Hz. Ali'nin küllî ve umûmî kerâmete mazhar olduğunu ifade ettiği bu beytinde değirmene benzettiği feleğin onun istediği istikamette döndüğünü söylemektedir. Kutub, değirmenin alt taşına yerleştirilen ve üst taşın dönmesini sağlayan demirin adıdır. Bu demir parçası değirmenin kontrolden çıkmadan dönmesini temin eder. Beyitte yer alan "kutb-ı murâd" ibaresi ise âlemin Hz. Ali'nin kutb-ı murâdı üzere yani onun istediği istikamette hareket ettiğini beyan maksadıyla zikredilmiştir ve dolayısıyla bu beyitte Hz. Ali'nin kutbiyyeti söz konusu edilmekte ayrıca kerâmet-i külliyeye mazhar olduğu belirtilmektedir. Kerâmet Hak Teâlâ'nın velîsine ihsânı olup tasarruf kudreti olarak da anlaşılmaktadır. Hz. Ali ise sûrî ve mânevî tasarrufun kendisinde toplanması ve Hulefâ-i râşidîn'in dördüncüsü ve sonuncusu olması sebebiyle "hâtem-i velâyet-i Muhammediye", bir başka tasnife göre "hâtem-i kebîr" olarak

---

kutubluğu Ali'ye ısmarladı. Ve Ali Hazreti'ne dahı zü'l-fikar virülüp İslâm'a yardım it diyü buyurıcak, Ali Hazreti dahı Hasan-ı Basrî'ye ısmarladı; ser-çeşme-i meşâyihdur." Bk. Eşrefoğlu Rumî, *Tarikatnâme*, s. 24. Bursevî, "İşte biz peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık (Bakara sûresi 2/253)" meâlindeki âyetten hareketle nübüvvetin mertebelerinden bahsetmekte ve buna kıyasla velâyet mertebelerinin de bulunduğunu ifade etmektedir. Müellife göre, "Sırru'l-enbiyâi ve'l-mürselîn İmâm-ı Ali'dir ve onun sûret-i tafsiliyyesi Hatmü'l-evliyâdır." Bk. *Kitâbü'n-Netîce*, I, 450.

1128 *Fuzûlî Divanı*, s. 42: "Na't-ı Ali'den"

1129 *Lâmi'î Çelebi Divanı*, s. 40.

1130 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 299.

1131 *Nev'î Divanı*, s. 185: "Na't-ı Ali'den"

tanımlanmaktadır.[1132] Netice itibarıyla şâir bütün bu husûsiyetleri kendisinde toplamasından ötürü Hz. Ali'nin kerâmet-i külliyeye mazhar olduğunu ifade etmektedir.

"Merkez-i dâire-pîrâ-yı 'uluvv-i azamet
Kutb-ı dîn Ka'be-i dünyâ vü cihân-ı tefrîd"[1133]

Kâzım Paşa bu beyitte azamet ve yücelik dairesini varlığıyla süsleyen merkez olarak tanımladığı Hz. Ali'nin aynı zamanda dînin kutbu ve âlemin Kâbe'si hükmünde olduğunu ifade etmektedir. Beyitteki "kutb-ı dîn" ibaresiyle şâir onun müslümanlar için daima dâimî bir mercî olduğunu hatırlattığı gibi onun kutbiyyetini de telmih etmektedir.

4. Kerâmetleri

Kerâmet, peygamberlik iddiası taşımaksızın bir kişide fevkalâde bir hâlin zuhûr etmesidir. Çünkü peygamberlerden zuhûr eden bu nevî hallere mûcize denilmektedir. Kerâmet iki türlüdür; birincisi mânevî veya hakîkî kerâmettir ki ilim, irfan, ahlâk, ibâdet ve edep husûsunda gösterilen üstün meziyetler şeklinde gerçekleşir. İkinci tür kerâmete kevnî veya sûrî kerâmet denilmektedir. Bu kabil kerâmetler ise bir takım tabiat hadiselerine müdahale şeklinde gerçekleşmektedir; az bir miktar yiyeceği çoğaltma, su üzerinde yürüme, ateşte yanmama gibi kerâmet Hak Teâlâ'nın velîsine bir ikrâmı olarak değerlendirilmektedir.[1134] Hz. Ali'nin velâyetinin vurgulandığı bazı şiirlerde onun kerâmet sahibi olduğu dile getirilmektedir. Bu örneklerden bir kısmında, Hz. Ali'nin genel mânâda pek çok kerâmete mazhar olduğu ifadesiyle iktifâ edilmiş diğer birkaç örnekte ise onun bazı fevkalâde hallerine husûsen işaret edilmiştir. Ayrıca b Ayrıca üyük velîlerin vefatlarından sonra da kerâmet gösterdikleri, tasarruflarının devam ettiği kabul edilmektedir. Hz. Ali'yi bu yönüyle de konu eden bazı şairler onun şifâ dağıtmak sûretiyle kerâmet gösterdiğini, kabir toprağının her türlü derde devâ olduğunu da ifade etmişlerdir.

"Himmetin peymânesidür âlemi hayrân iden
Ey velîler serveri **sâhib-kerâmet Murtazâ**"[1135]

Ümmî Sinan, Hz. Ali'nin kerâmet sahibi bir velî daha doğrusu en büyük velî olduğunu ifade ettiği bu beytinde yine kerâmet sahibi olmasının bir neticesi olarak onun himmetiyle dolu kadehin bütün âlemi hayran bıraktığını söylemektedir. Şaire göre Hz. Ali'nin tasarruf kudretinin genişliği ya da tesiri karşısında bütün âlem hayran kalmış, hemen herkes onun himmetinden nasip almıştır.

"Velâyet sahibi Haydar **kerâmet bahrıdur** yek-ser
Hakîkat sırrına esrâr anı kıldun hoş âlî-râh"[1136]

1132 Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, I, 213.
1133 *Dîvân-ı Kâzım Paşa*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"
1134 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 283-284.
1135 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 22: "Na't-ı Ali'den"
1136 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 198.

Ümmî Sinan bu beytinde Hz. Ali'yi kerâmetlerle dolu denize benzetmektedir. Sahip olduğu velâyeti ve kerâmetler hazinesi ile Hz. Ali'yi Hak Teâlâ, hakikat sırlarına ulaşmak isteyenler için rehber kılmıştır. Onun kerâmet denizine benzetilmesi ise denizlerin ilk bakışta anlaşılmamakla birlikte derinliklerinde bin bir âlemi muhafaza etmeleri keyfiyetinden kaynaklanmaktadır. Bütün denizler ilk bakışta birbirinin benzeri gibi görünmekle birlikte içlerinde nice ayrı âlemler ve nice gizli hazineler mevcuttur. Kerâmet ayrıca ihsan ve lûtuf mânâsındadır. Dolayısıyla şâir, Hz. Ali'yi şefkati ve sehâveti yönüyle de binlerce canlıyı kucaklayıp beslediği bilinen kerâmetler denizine benzetmektedir.

a. Hz. Peygamber'in ahdini yerine getirmesi

"Niçe yüz yük mâlı virdün bir söze
Sana bin bin âferîn yâ Murtazâ"[1137]

Karamanlı Aynî, Hz. Ali'nin bir söz üzerine yüz yük mal verdiğini hatırlattıktan sonra bundan dolayı ona tebriklerini sunmaktadır. Beyitte genel mânâda Hz. Ali'nin sehâveti dile getirilmiş olabileceği gibi "yüz yük mal" ve "bir söz" ibareleri Hz. Ali'ye nispet edilen bir menkıbeyi de hatıra getirmektedir. Yemînî'nin *Fazîlet-nâme* adlı eserindeki bir hikâyeye göre Hz. Ali, Peygamber Efendimiz'in vefat etmeden önce bir İsevî'ye verdiği sözü yerine getirmek maksadıyla bir kayadan mücevherât yüklü seksen deve çıkarmış ve bu develeri Hz. Peygamber'in vasiyeti doğrultusunda söz konusu şahsa teslim etmiştir.[1138]

1137 *Karamanlı Aynî Dîvanı*, s. 89: Na't-ı Ali'den.

1138 "Zîrâm adlı bir İsevî, Hz. isâ'nın vasiyeti üzerine Hz. Peygamber'e gider ve yine İsâ Peygamber'in işareti üzerine Resûlullâh'ın hak peygamber olduğu hususunda iknâ olarak iman eder. Kavminin de İslâm'ın hizmetinine gireceğini ancak bunun gerçekleşmesi halinde bir mûcize görmek isteyeceklerini Hz. Peygamber'e bildirir. Bunun üzerine Resûlullâh Zirâm'a kavmini mü'min oldukları halde buraya getirirsen size kıymetli mücevherlerle yüklü seksen kızıl tüylü deve veririm der ve bu sözünü yazılı hale getirerek onaylar. Kavmine dönen Zîrâm, Hz. İsâ'nın haber verdiği peygamberin geldiğini söyleyerek onları imana dâvet eder ve onlar da icabet ederler. Zîrâm ise Resûlullâh ile anlaştıkları gibi kavmini toplayıp Medine'ye doğru müjde vermek üzere yola koyulur. Ne var ki Medine'ye geldiğinde Hz. Peygamber'in dâr-ı bekaya irtihâlini öğrenir. Bunun üzerine kavmine dönerek her peygamberin bir vâsisi olduğunu, dolayısıyla bu vasiyeti de Hz. Peygamber'in halifesinin yerine getireceğini söyler. Halife Hz. Ebû Bekir'e giderek Hz. Peygamber'in mührünün de bulunduğu mektubu gösterir. Halife mektubun Resûlullâh'a ait olduğundan emin olmakla birlikte bu talebi karşılamaya güç yetiremeyeceğini üzülerek bildirir ve onları Hz. Ömer'e yönlendirir. Hz. Ömer de aynı cevabı vererek bu kavmi Hz. Osmân'a gönderir. Hz. Osmân ise Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in güç yetiremediği bir talebi kendisinin de gerçekleştiremeyeceğini söyleyerek bu işin olamayacağının söyler. Zîrâm ise Hz. Peygamber'in vasiyetine sahip çıkacak birisinin mutlaka bulunması gerektiğini düşünmektedir. Selmân ile karşılaşır, Selmân Zîrâm'ı Hz. Ali'ye götürür. Resûlullâh'ın mektubunu okuduktan sonra gözlerine süren Hz. Ali Allâh'ın izniyle bu ahdi yerine getireceğini söyler. Kanber ile haber salarak Medine ahâlîsini Zıll-i Hısâ adlı bir taşın etrafında toplar. Mektubu onlara da okur ve aralarında bu vasiyeti yerine getirecek bir kimse olup olmadığın sorar. Ahâlî ise buna güç yetiremeyeceklerini, bu işi ancak kerâmet sahibi Hz. Ali'nin yapabileceğini söylerler. Bunun üzerine Hz. Ali Medine halkını duâya davet eder ve kendi duâsına âmin demelerini ister. Duâdan sonra Hz. Hasan'ı yanına çağırarak elindeki kamçıyı Zill-i Hısâ adlı kara taşa vurmasını söyler. İlk vuruşta taştan yeşil hatla yazılmış bir yazı çıkar. Hz. Ali Hz. Hasan'a bu kara taşa ikinci defa kamçıyla vurmasını emreder. İkinci kamçıdan sonra taş ikiye ayrılır ve herkesin gözü önünde bu kara taştan vasiyetteki tarifte olduğu gibi 'karnı ak, gözü kara, kızıl tüylü ve her biri cevâhir yüklü seksen deve' çıkar ve Hz. Ali develeri Zîrâm'a teslim eder. Bu kerâmete şahit olan Zîrâm'ın kavmi İslâm dinini tasdik ederek Medine'den ayrılırlar ve Resûlullâh'ın

b. Şifâ dağıtması

"**Şifâ bular** anun elinde bî-şekk
Zamânun her kim ol kûr u şelîdür"[1139]

Aynî, Hz. Ali'nin kendi zamanında kör ve çolak olanları tedavi ettiğini, bu kabil rahatsızlıkların onun elinde şifâ bulduğunu ifade ettiği bu beytinde Hz. Ali'nin bir kerâmetine işaret etmiş olabileceği gibi bu iki marazî durumu mecâzî anlamda da kullanmış olabilir.

c. Kabir toprağı

"Her kim ihlâs ile **hâk-i merkadinden** zerreyi
Alsa anunla tabâbet eylese Lokmân olur"[1140]

Fuzûlî, Hz. Ali'nin kabir toprağından bu toprağın şifalı olduğuna samimiyetle inanan bir kimse bir miktar alarak o toprağın zerresi ile hekimlik yapmaya teşebbüs etse, şöhretli hekim Lokman mertebesine yükselir, Lokman hekim kadar muvaffak olur demektedir. Bu beytiyle şâir, Hz. Ali'nin kabir toprağına bir fevkalâdelik atfetmekte, bu toprağın bir zerresinin dahi her derde devâ olacağına dair inancını dile getirmektedir. Esasen buna benzer bir inanış divan şiirinde zaten mevcut olup sevgilinin bulunduğu yerdeki toprağın her derde devâ olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca velîlerin kabir toprağı ile de şifâ arama âdeti olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla şâirin bu beytinde Hz. Ali'nin kabir toprağını, "kûy-ı yâr" ile yani sevgilinin ayak bastığı yerin toprağıyla kıyas ederek onun kabir toprağını sevgilinin bulunduğu yerin toprağı gibi telâkki etmiş olabilir. Ancak Hz. Ali'nin türbedârı da olan Fuzûlî'nin bu vazifesinden ötürü onun merkadi hakkındaki inançlara vâkıf olduğu düşünüldüğünde şâirin bu beytinde doğrudan Hz. Ali'nin kabir toprağının şifâ verici özelliğine işaret etmiş olduğunu söylemek daha isabetli görünmektedir.

5. Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye Tevhidi Telkîni ve Tarikat Silsileleri

Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye husûsî olarak kelime-i tevhîdi telkin ettiğine dair rivayetler mevcuttur. Eşrefoğlu Rûmî bunu şöyle nakletmektedir: Hz. Ali, Resûlullâh'ın Hz. Fâtımâ ile kendisini ziyareti esnasında Peygamber Efendimiz'e Hak Teâlâ'yı nasıl zikredeceğini sormuş, bunun üzerine Resûlullâh, "E'ûzu bi'llâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm, fa'lem ennehu lâ ilâhe illa'llâh Muhammedün Resûlu'llâh" buyurarak kendisinden sonra Hz. Ali'nin bu sözleri tekrar etmesini istemiştir.[1141] Resûlullâh'ın Hz. Ali'ye tevhîdi telkîn etmesi hadisesini bazı mutasavvıf şairlerin işledikleri de tespit edilmiştir.

---

vasiyeti de bu şekilde yerine getirilmiş olur." Bk. Tepeli, *Dervîş Muhammed Yemînî, Fazîlet-nâme*, I, Ankara 2002, s. 179-204.

1139 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 94: Na't-ı Ali'den.

1140 *Fuzûlî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"

1141 Hz. Fâtımâ, bu zikre devam eden Hz. Ali'nin zâhir cisminin eve, rûhânî varlığının da âleme dolduğuna şahit olmuş ve bu durumu Hz. Peygamber'e haber vermiştir. Hz. Ali'nin bu halini gören Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin dilini mübarek ağzına alarak emmiş ve Hz. Ali eski haline dönmüştür. Hz. Peygamber Hz. Ali'ye bu sûretle telkîn bağışlamıştır. Bk. Eşrefoğlu Rumî, *Tarikatnâme*, s. 51.

"Mâye evvel Mustafâya Hâlikın ihsânıdur
Cibri'il itdi edâ çün-kim ezelden cânıdur

Dahı bil Haydar-ı Kerrâra **telkîn eyledi**
Evliyânın serfirâzı hem şîr-i Yezdânıdur

Ol dahı bil Hasan-ı Basrîye telkîn eyledi
Zâhiri bâtını ma'mûr pîrlerin burhânıdur"[1142]

Ümmî Sinan bu müteâkip üç beyitte söz konusu telkînin Hz. Peygamber'e Cebrâil vasıtasıyla Hak Teâlâ'nın bir ihsânı olduğunu, Hz. Peygamber'in de bunu Hz. Ali'ye telkîn ettiğini ifade etmektedir. Peygamber Efendimiz'den bu telkîni alan Hz. Ali şâire göre bu mazhariyetinden ötürü evliyânın baş tâcı ve Allâh'ın arslanı olarak anılmış ve kendisi de iç ve dış âlemi mâmur bir şekilde evliyânın kılavuzu olan Hasan-ı Basrî'ye aynı telkinde bulunmuştur.

"Gel sülûk et bu yola ârif olayım der isen
Ki bu yola eyleyen teslîk Rasuldür Hayderi

Eyledi telkîn ana tevhîdi yumup gözlerin
Ol nebîler serveri hem ins ü cin Peygamberi

Etti Cebrâil dahi telkîn Rasûle ol dahi
Aldı Yezdân'dan anı bil et sülûk ol yol eri"[1143]

Yukarıdaki beyitlerde Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye tevhîdi telkîn ettiğini anlatan Kuddûsî, bu meyanda evvelâ ârif olan bir kimsenin yola girmesi gerektiğini söylemekte ve ardından Peygamber Efendimiz'in ona kelime-i tevhîdi yani "lâ ilâhe illallâh"ı telkîn ederek rehberlik ettiğini belirtmektedir. Bir sonraki beyitte bu telkîni esâsen Resûlullâh'ın da Cebrâil vâsıtasıyla Hak Teâlâ'dan aldığını ifade eden şâir, bu telkîn hadisesine başka şiirlerinde de daha tafsilatlı bir şekilde yer vermiştir.[1144]

1142 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 39.

1143 *Kuddûsî Divanı*, s. 338

1144 Şâir, "kelime-i tevhidi telkin" hadisesini bir başka şiirinde şöyle nazmetmektedir:
"Erenler yoludur bu yol ana gir sen de kardeş / Ki etsün maksadı matlûbunu Hak sana mebzûl
Sürülür asr-ı ashâbdan gelür bu âna dek çün / Ki Hak Rasûlünden Ali etmişti me'mûl
Dedi et yâ Rasûlallah beni bu yola irşâd / Ki ola cümle yollardan o yol arreb ma'kûl
Dedi ana iki gözlerini yum yâ Ali sen / Hem ol bana teveccüh etmene kalbinle meşgûl
Saâdetle bana gel yâ Ali deyu buyurdu / Oturdu diz be-diz anı ki hâsıl ola mes'ûl
Dahi ben yumûben gözümü edeyim teveccüh / Oku sen de teveccüh edeyim ben de aziz kul
Okuram nefy ü ısbâtı ben üç kez et teveccüh / Ki sen envâr-ı zikrullah ile deryâ gibi dol
Ali'ye böyle telkîn eyledi ol Fahr-i âlem / Hadisdür şübhe yok bunda ki olmuş böyle menkûl
Tarîk çok gerçi Allah'a velâkin pek yakını / Tarîk-i zikr idiğin bil muhakkak anla oğul
Eğer Kuddûsî'yi dinlersen Hakk'a erersin / Hemân iksâr-ı zikr et az zamanda tiz anı bul"
Bk. *Kuddûsî Divanı*, 187-188; Bu konuda ayrıca,
"Hakka giden yolların bil pek yakındır bu yol / Çünki **tevhidi Aliye eyledi telkin Rasûl**

"Rasûlullah Ali'ye anı **telkîn eylemiş** bil
Gözüm nûru çalış tevhîde nef'i cezîldir"[1145]

Yukarıdaki beytinde de Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye tevhîdi telkîn ettiğini ifade eden Kuddûsî, ayrıca bu zikre devam etmenin büyük sevâbı olduğunu söyleyerek kendisi de bir mânâda telkînde bulunmaktadır.

"Hasseten erkân-ı tevhîdi telkîn
İtdi ana ol Habîb-i yâr-ı dîn

Cümle pîrân mebdei oldı Alî
Evliyâlar rehberi oldı Alî"[1146]

Kuddûsî gibi Sûzî de bir şiirinde Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye tevhîdi telkin ettiğini ifade etmektedir. Halvetî silsilesini konu ettiği bu şiirinde şâir, Resûlullâh'ın Hz. Ali'ye tevhîdi telkîn ettiğini ve Hz. Ali'nin de bu sûretle bütün pîrlerin ve evliyâullâhın başlangıcı ve rehberi olduğunu belirtmektedir.

a. Tarikat Silsileleri

Peygamber Efendimiz'in Hz. Ali'ye tevhîdi telkîn yoluyla öğrettiğine dair örnekler yukarıda gösterilmiştir. Bu konu ayrıca divanlarda yer alan manzum silsile-nâmelerde de işlenmektedir. Divanlarında, mensûbu bulundukları tarikatın manzum silsile-nâmelerine yer veren bazı mutasavvıf şâirler, bu silsile-nâmelerde Hz. Ali'yi, Hz. Peygamber'den aldığı telkîni Hasan-ı Basrî'ye intikal ettirmesi[1147] sebebiyle konu etmektedirler. Bilindiği gibi o, Şâh-ı velâyettir ve pek çok tarikatın silsilesi, Hasan-ı Basrî veya on iki imâm kanalıyla Hz. Ali'ye ulaşmaktadır. Bu tarikatlar, silsilelerinin Ehl-i beyte ulaşmasını bir üstünlük vesilesi kabul etmektedirler.[1148] Manzum silsile-nâmeler dışındaki bazı şiirlerde de yine

---

Olma zâhid gibi münkir eyle bu râha duhûl / Gör Ebû Cehl'i ki n'oldu itmeyüp nushı kabûl" beyitleri için bk. *Kuddûsî Divanı*, s. 197.

1145 *Kuddûsî Divanı*, s. 97

1146 Bu şirin baş kısmı şöyledir:
"**Sırr-ı vahdet hem hakîkat kenzini**/ Ma'rifet esrârını hem remzini
Sezdi Haydar ba'zı hâlinden anun / Kokladı bir gonce gülünden anun
Mazhar oldı ol ledünnî sırrına / Oldı ârif dü cihânın sırrına
Ol Habîbin hâli fi'li sırrı hem / Mahrem oldı Hayder ana dem be dem
Zâhir ü bâtın ulûm-ı kâinât / Cüz'î küllî her ne var zât ü sıfât
Cümlesinün kapusı oldı Alî / Evliyâlar rehberi oldı Alî" beyitleri için bk. *Dîvân-ı Sûzî*, s. 21: "Na't-ı Ali'den"

1147 Esâsen Hasan-ı Basrî, tarikat silsilelerinde önemli yer tutmakta olup kendisi üç ayrı silsile içerisinde gösterilmektedir. Bunlardan birincisine göre Hasan-ı Basrî, Huzeyfe b. Yemân vasıtasıyla Hz. Peygamber'den feyiz almış, bu feyiz Hâris el-Muhâsibî ile devam etmiştir. İkinci silsile Hz. Ali, Hasan-ı Basrî, Habîb el-Acemî, Dâvûd et-Tâî ve Ma'rûf-i Kerhî şeklinde devam etmektedir. Üçüncü silsile ise Enes b. Mâlik, Hasan-ı Basrî, Ferkad Sencî, Ma'rûf-i Kerhî şeklindedir. Ayrıca Hasan-ı Basrî'nin Hz. Ali'den hırka giydiğine dair rivayetler de mevcuttur. Bk. Süleyman Uludağ, "Hasan-ı Basrî", *DİA*, XVI, 292.

1148 "Bütün tarikat meşayıhı usul ve ilimlerini Peygamber Efendimiz'den Hz. Ali silsilesiyle almışlardır. Ümmetin ilk velîsi Hz. Ali, sonuncusu da Muhammed Mehdî'dir." Bk. Yakup Çiçek, *Tıbyânu Vesâil Muhtevâsı ve Kaynakları*, s. 113; "İslâm'da ne kadar tarîkat, yol varsa hepsinin pîri Hz. İmâm-ı Ali'dir." Bk. Safer Baba, *Tasavvuf Terimleri*, s. 13. Ayrıca "Bütün tasavvuf tarihi boyunca istisnâsız tüm tasavvufî ekollerde bir Alevîlik yani Hz. Ali

kendisinden neş'et ettiği kabul edilen tarikatlar söz konusu olduğunda bu nisbeti îmâ etmek üzere Hz. Ali'nin ismi zikredilmektedir.

"Koma Şâh dâmenini dâim elden
Yapış **silsilesine** cân ü dilden"[1149]

Hatâyî, Şâh olarak zikrettiği Hz. Ali'nin eteğine tutunmak gerektiğini söylediği bu beytinde ondan ayrı kalmama telkininde bulunmaktadır. Hz. Ali'den ayrı kalmamak ise şâire göre onun silsilesine yapışmak yani Ali-Fâtımâ evlâdı olarak da anılan on iki imâmâ tâbi olmak sûretiyle gerçekleşecektir.

"Bir mîr-i velâyet nefesi mazharıyuz biz
Pâkîze-neseb **silsile-i âl-i abâ**yuz"[1150]

Anne ve baba tarafından soyu Hz. Peygamber'e dayanan Bursevî,[1151] bu beytinde bu mazhariyetini dile getirmektedir. Birinci mısrâında bir mürşid-i kâmile intisâbını söz konusu eden şâir, ikinci mısrâında ise neseben âl-i abânın tertemiz silsilesine mensup olduğunu ifade etmektedir.

"Halvetî âyîni üzre bir tarîk
Hakka akrebdir kamu yoldan hakîk

İrdi Hayderden Hasan Basrîye bu
Virdi ezkârı anun tevhîd-i Hû"[1152]

Manzum Halvetî silsile-nâmesinden alınan yukarıdaki beyitlerde Ahmed Sûzî, mensûbu bulunduğu Halvetî tarikatının Hz. Ali'ye nispetini dile getirmektedir. Şâire göre Halvetî erkânına dayanan tarikat, diğer yollara kıyasla Hak Teâlâ'ya daha yakındır. Hz. Ali, Peygamber Efendimiz'den aldığı tevhid telkînini, Hasan-ı Basrî'ye intikal ettirmiş ve dolayısıyla bu tarikat ondan teselsül etmiştir.

"Sünûf-ı silsile-i evliyâ-yı ahrârın
Hülâsa **eşrefü'l-eşrâfıdır** Cenâb-ı Ali"[1153]

Hazmî, Hz. Ali'nin evliyâullâh silsilesinin eşrefü'l-eşrâfi yani en şereflisi olduğunu söylediği bu beytinde esâsen "eşrefü'l-eşrâf" ibaresiyle onun velâyetin şâhı olduğunu hatırlatmaktadır.

Bedevîlik

---

muhabbet ve bağlılığı dikkat çeker. Bu Alevîlik, politik bir mezhep olan İran Şiîliği ile aynı değildir" diyen Yaşar Nuri Öztürk, tarikat ehlinin Ali sevgisini, kaynağı Kur'an ve Sünnet olan bir sevgi olarak izah etmekte ve en titiz Sünnî muhitlerde bile Hz. Ali ve ehl-i beyt muhabbetinin yoğun biçimde bulunduğunu ifade etmektedir. Bk. *Tasavvufun Rûhu ve Tarîkatler*, İstanbul 1988, s. 72.

1149 *Hatâyî Divanı*, s. 209.

1150 *Bursevî Divanı*, s. 222.

1151 Murat Yurtsever, bu bilgiyi şâirin kendisinden naklen vermektedir. Bk. *Bursevî Divanı*, s. 3-4.

1152 *Dîvân-ı Sûzî*, s. 21: "Na't-ı Ali'den"

1153 *Harputlu Hazmî Dîvanı*, s. 280: "Na't-ı Ali'den"

"Hâk-i akdâm-ı Cenâb-ı Nebevîyim Nebevî
Çâker-i Şîr-i Hudâyım Alevîyim Alevî
Âl ü ashâb-ı Rasûli's-sakaleynin kulıyım
Bende-i hazret-i Gavsım **Bedevîyim Bedevî**"[1154]

Tâhirü'l-Mevlevî, bir Bedevî dervişinin lisanından naklettiğini ifade ettiği bu kıt'ada, sırasıyla Hz. Peygamber'in ayağının toprağı, Şîr-i Hudâ olan Hz. Ali'nin kölesi ve Resûlullâh'ın âli ve ashâbının da kulu olduğunu söyledikten sonra Hazret-i Gavs'ın yani Seyyid Ahmed el-Bedevî'nin bendesi ve nihayet Bedevî tarikatına mensup olduğunu ifade etmektedir. Şâirin Şîr-i Hudâ lâkabıyla zikrettiği Hz. Ali ile Bedevîlik arasında kurduğu münasebetle, hem bu tarikatın pîri Seyyid Ahmed el-Bedevî'nin Hz. Peygamber neslinden geldiğini hem de bu tarikatın Hz. Ali'den teselsül ettiğini hatırlatmaktadır.

Bektâşîlik

"Tarîk-ı nâzenîne sâlik olsun
O kim cûyende-i **feyz-i Alî**dir
Muhabbetsiz bilinmez sırr-ı ikrâr
Tevellâdan teberrâ müncelîdir"[1155]

Hersekli Ârif Hikmet Hz. Ali'nin feyzine tâlip olan bir kişinin târîk-ı nâzenîne yani Bektâşîlik tarikatına[1156] sâlik olması gerektiğini, ikrârın yani tarikata girmeye ve şeyhe intisâba tâlibin söz vermesi[1157] sırrının ise muhabbetsiz anlaşılamayacağını söyledikten sonra tevellânın yani ehli beyti ve sevenleri sevmenin, teberrâyı yani Ehl-i beyti sevmeyenleri sevmemekle sonuçlandığını ifade etmektedir.

Halvetîlik

"**Şâh-ı merdân** yollarına ilm-i ledün sırlarına
Hem hakîkat illerine gider Hakka **Halvetîler**"[1158]

"Gider Hakka Halvetîler" redifli manzûmeden alınan bu beytinde Sûzî, bu tarikata bağlı olanların Şâh-ı merdân olan Hz. Ali'nin yolundan gittiklerini, ledün ilminin sırlarına vâkıf olacaklarını ve hakikat menziline yönelerek Hakk'a vâsıl olacaklarını ifade etmektedir. Şâir, Halvetîlerin Hz. Ali'nin yoluna ya da yolundan gittiklerini söylerken esâsen bu tarikatın ondan teselsülüne telmihte bulunmaktadır.

Kādirîlik

"**Kādirîyiz** biz ki Abdülkādir'in abdâlıyuz

1154 *Divançe-i Tâhir*, s. 44.
1155 *Hersekli Ârif Hikmet Divanı*, s. 91-92.
1156 "Pek nazlı" anlamına gelen "nâzenîn" sözü Bektâşî tarikatına verilen addır; Bektâşîliğe "Tarîk-ı Nâzenîn" denir. Bk. Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, s. 250.
1157 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 243.
1158 *Dîvân-ı Sûzî*, s. 66.

Yolu anın seyr-i Yezdân **Şâh-ı merdâna** gider"[1159]

Kādirî tarikatına mensup olduğunu ifade ettiği bu beytinde Kuddûsî, bu tarikatın pîri olan Abdülkādir Geylânî'ye bağlılığını dile getirdikten sonra söz konusu tarikatın silsile itibarıyla Hz. Ali'ye istinâd ettiğini işaret maksadıyla Kādirîlik yolunun Şâh-ı merdân'a ulaştığını söylemektedir.

Mevlevîlik

"Mevlevî abdâlıyım 'abd-i kadîm-i Hayderim
Cebhe-i Şâh-ı velâyet secdegâhımdır benim"[1160]

Esrar Dede, Mevlevî dervişi olduğunu ifade ettiği bu beytinde bu tarikata mensûbiyetinin de bir neticesi olarak Hz. Ali'nin ezelî bağlısı olduğunu ifade etmektedir. İkinci mısrâında Şâh-ı velâyet olarak zikrettiği Hz. Ali'nin cebhesinin kendisine secdegâh hükmünde olduğunu söyleyen şâir, bu ifadesiyle Hz. Ali'ye karşı ta'zîm duygusu ve muhabbetinin yoğunluğunu dile getirmektedir. Netice itibarıyla hem Mevlevî dervişi olduğunu hem de Hz. Ali'ye bağlılığını dile getirdiği bu beyitte Esrar Dede, aynı zamanda bu tarikatın silsile itibarıyla ona ulaştığını hatırlatmaktadır.

"Gönül kim **Mevlevî-i Rûma** Şems bendesidir
Başında sâye-i tahkîk-i perr ü bâl-i **Alî**"[1161]

Gönül, Anadolu'nun Mevlevîsi'ne, Şems'in Mevlânâ'ya bağlılığı gibi bende olmuştur diyen Esrar Dede, onun başında, Hz. Ali hakîkatinin kolu kanadının koruyucu gölgesinin bulunduğunu ifade etmektedir. Beyitte şâirin işaret ettiği Rûm'un Mevlevîsi, kendisinin de şeyhi olan Şeyh Galib'dir. Rûm'un Mevlevîsi'nin Hz. Ali'nin koruması olduğu ifadesi ise bu tarikatın silsile itibarıyla ona ulaşması şeklinde açıklanabilir.

Rifâîlik

"Seyyid Ahmedden tecellî etti **envâr-ı Alî**
Oldu aktâba **Rifâî** muktedâ vü pîşivâ"[1162]

Rifâiyye tarikatının pîri olan Seyyid Ahmed er-Rifâî'de Hz. Ali nûrunun tecellî ettiğini söyleyen Kenan Rifâî, bu hususiyeti ile söz konusu zâtın diğer büyük velîlelerin de önderi olduğunu ifade etmektedir. Şâir bu beytinde Ahmed er-Rifâî'nin Hz. Peygamber neslinden geldiğini hatırlattığı gibi ayrıca bu zâta nispet edilen Rifâîlik tarikatının Hz. Ali'den teselsül ettiğini de îmâ etmektedir.

Şâbânîlik

"Esrârı alıp meslek-i **Şâbân-ı Velî**den
Ezhârı kopar ravza-i rıdvân-ı Alîden

1159 *Kuddûsî Divanı*, s. 76
1160 *Esrar Dede Divanı*, s. 478.
1161 *Esrar Dede Divanı*, s. 175: "Na't-ı Ali'den"
1162 *İlâhiyyât-ı Ken'an*, s. 31.

Mürşittir eden kalb-i mürîdânını rûşen
Bahşâyiş-i pîrân-ı atâyâyı düşündüm"[1163]

"Düşündüm" redifli uzun şiirinin bu kıt'asında Abdülâziz Mecdî, müntesibi olduğu Şâbâniyye tarikatının pîri Şeyh Şâbân-ı Velî yolunda vâkıf olduğu sırlar ile Hz. Ali'nin cennet bahçesinden çiçekler derdiğini ifade ettikten sonra müritlerin kalplerini yalnızca mürşidin arındırarak parlatacağını belirtmekte ve bütün bu nimetleri sunan tarikat pirlerinin mânevî ihsanları üzerinde düşündüğünü ifade etmektedir. Şâirin, Şâbân-ı Velî mesleği ile Hz. Ali bahçesi arasında arasında kurduğu münasebet, Şâbân-ı Velî'nin pîri olduğu Şâbânîyye tarikatının silsile itibarıyla Hz. Ali'ye ulaşmasından kaynaklanmaktadır.

C. HZ. ALİ'NİN SÖZLERİ

Hz. Ali'nin sözleri denildiğinde genel mânâda ona atfedilen eserler hatıra gelmektedir. Onun mektupları ve veciz hutbelerinden oluşturulan *Nehcü'l-belâga* bu eserlerin başlıcasıdır. Hz. Ali'nin sözlerinin bu denli kalıcı ve müessir oluşunun sebebi onun belâgat ve fesahat sahasındaki üstün kabiliyeti yanında Hz. Peygamber'in duâsından da kaynaklanmaktadır denilebilir. Zira Resûlullâh Hz. Ali'nin göğsüne eliyle vurarak "Allahım! Onun sözünü sağlam, kalbini doğru kıl" diyerek dua etmiştir.[1164]

Hz. Ali'nin bazı sözleri şiirlerde iktibas edilmektedir. Onun özellikle "Ben bâ'nın altındaki noktayım" cümlesiyle tamamlanan sözünü bir çok şâir ya telmîhen veya iktibas yoluyla şiirinde kullanmıştır. Bunun dışında yine Hz. Ali'ye ait diğer bazı sözler, ona âidiyeti şâir tarafından da tekrar edilmek sûretiyle şiirlerde zikredilmektedir. Genel olarak onun sözlerine yaklaşımın dile getirildiği şiir örnekleri de mevcuttur. Bu örnekler onun sözlerinin mâhiyeti hakkında bir takım övgü ifadeleri içermektedir. Bazı şairler onun sözlerindeki hikmete dikkat çekerken bazıları yine aynı mânâya gelmek üzere bu sözlerin hakikatin beyânı olduğunu ifade etmekte, bazı şâirler ise bu sözlerin Hak Teâlâ'nın kelâmı ile aynı istikameti işaret ettiğini ifade etmektedirler. Hz. Ali'nin sözlerine dair umûmî ifadelerin yer aldığı nazım örnekleri ile onun muayyen bazı sözlerinin konu edildiği örneklerden bir kısmı burada verilecektir.

"**Sözün beyân-ı Hakdır** özün Hak nişânısın
Kâfirdir ol ki söyledi Hakdan cüdâ seni"[1165]

Hatâyî, Hakk'ın nişânı olarak tanımladığı Hz. Ali'nin sözlerinin de yine Hakk'ın veya hakîkatın beyânı olduğunu ifade etmektedir. Şâire göre özü ve sözü itibarıyla hak ve hakikatten ayrı olmayan Hz. Ali'yi Hak'tan ayrı görmek apaçık bir hakikati inkar etmek mânâsındadır, onu Hak'tan ayrı görenler ancak inkârcılardır.

"Hikmet-âmîz olup **kelâm-ı Alî**
Gösterür sırr-ı sun'-ı lem-yezeli"[1166]

1163 *Abdülaziz Mecdî Divanı*, s. 78.
1164 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gābe*, IV, 99.
1165 *Hatâyî Divanı*, s. 151: "Na't-ı Ali'den"
1166 *Cevrî Divanı*, s. 283.

Cevrî, "kelâm-ı Ali" ibaresiyle zikrettiği Hz. Ali'nin sözlerine dair genel bir değerlendirme içeren bu beytinde onun sözlerinin hikmetle dolu olduğunu söyledikten sonra yine bu sözlerin "Lem yezel" olan yani Bâkî olan ve zevâl bulmayan Hak Teâlâ'nın fiillerinin sırlarını ihtiva ettiğine işaret etmektedir.

"Me'âl-i vasfını tefsîre âlem âcizdir
Kelâm-ı Hakk ile hem-nüktedir **makāl-i Alî**"[1167]

Hz. Ali'nin sözlerinin Kur'ân-ı Kerim ile "hem-nükte" olduğunu, yani benzer incelikler gösterdiğini söyleyen Esrar Dede, Kur'ân âyetleri gibi derin ve ince mânâlar taşıyan bu sözlerin bu hususiyetlerinden ötürü kolay anlaşılamayacaklarını ifade etmektedir. Şâire göre âlem bir araya gelse, Hak kelâmı ile nükteli oluşu bakımından benzerlik gösteren bu sözlerin bihakkın tavsif ve tefsiri mümkün olmayacaktır.

"Ey 'itâbında nühüfte eser-i va'd ü va'îd
Deheni cevher-i bîm ü **sühanı** kân-ı ümîd"[1168]

Kâzım Paşa, Hz. Ali'nin sözlerinde hem sakındırma hem de özendirme özelliği bulunduğunu ifade ettiği bu beytinde onun ağzının korku, sözlerinin ise ümit kaynağı olduğunu söylemektedir. Kısacası Hz. Ali'nin havf ve recâ, yani korku ve ümit telkin eden sözlerine riâyet eden insanların Hak Teâlâ karşısında kula yaraşır bir tutum sergilemeleri mümkün olmaktadır.

1. "Ene en-nuktatü'lletî tahte'l-bâi / Ben bâ'nın altındaki noktayım"

Hz. Ali'nin şiirlerde en ziyade atıfta bulunulan sözlerinden birisi, kendisini "bâ harfinin altındaki nokta" olarak tanımladığı "Ben bâ'nın altındaki noktayım" cümlesiyle tamamlanan sözüdür. Esâsen bu söz bir tek cümleden ibaret olmayıp "Ben ilim şehriyim, Ali de bu şehrin kapısıdır" meâlindeki hadiste söz konusu edilen ilmin mâhiyetine dair kendisine yöneltilen suâle getirdiği açıklamanın son cümlesidir. Hz. Ali'nin bu beyanı bazı kaynaklarda şöyle yer almaktadır: "Ey istekliler! Allah'ın bilinmeyen gizli hikmetleri, semâvî kitaplar olan yaprak sahîfelerinde, Tevrat'ta, Zebur'da, İncil'de ne kadar sır varsa, Kur'ân-ı Kerim'de de vardır ve yine bu sırların hepsi Kur'ân-ı Kerim'de toplanmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de olan sırlar da Fâtiha'da toplanmıştır. Fâtihâ-yı Şerif'teki sırlar da Besmele-i Şerif'te toplanmıştır. Besmelede toplanan sırlar ise besmelenin baş harfi olan bâ'dadır. Bâ'daki sırlar da onun altındaki noktadadır. İşitin, bilin ki işte ben o noktayım."[1169] Bu söz tabiatıyla şiirlerde bütün olarak yer almamakta, daha ziyade "Ben bâ'nın altındaki noktayım" şeklindeki son kısmı, ekseriyetle "nokta-i

---

1167 *Esrar Dede Dîvanı*, s. 175: "Na't-ı Ali'den"

1168 *Dîvân-ı Kâzım Paşa*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"

1169 Seyyid Muhammed Nur, *Noktatü'l-Beyan*, haz. Baki Yaşa Altınok, Ankara 2000, s. 50-51. Seyyid Muhammed Nur, Hz. Ali'nin "Ben bâ'nın altındaki noktayım" sözünün şerhini de içeren *Noktatü'l-Beyan* adlı eserinde, bütün eşyanın hakikatı ve aslının bir cevherden olduğunu, bu cevherin de Hz. Ali olduğunu söylemektedir. Ona göre "bâ'nın altındaki nokta", cümle eşyanın aslı mânâsındadır, cümle eşyanın aslı ise insan-ı kâmildir. Kim kendisini böyle bilirse besmelenin bâ'sı ve bâ'nın noktası olacaktır. Yine aynı müellife göre insan, baştan ayağa Kelâmullâhtır, yani Hakk'ın kelâmıdır. Vücûdu ise harflerdir. Bu harflerin evveli elif, elifin evveli noktadır. O nokta ise Kur'ân'ın evvelinde ve besmelenin altındadır. Bk. *Noktatü'l-Beyan*, s. 36-37.

bâ" ibaresiyle iktibas edilmektedir. "Ben bâ'nın altındaki noktayım" sözünü Hz. Ali'nin lisanından açıkladığını söyleyen Cavit Sunar ise onun bu söz ile "Ben âlemin özetiyim; ben ki Hakk'ım, maddî ve mânevî bütün tekâmül bendedir; ben maddî ve mânevî her şeyi kendimde toplamışım" demek istediğini beyan etmektedir.[1170]

"Bil ki ma'nâsı münzel oldu Kitâb
Bu **bânın noktas**ında sûrettir"[1171]

Nesîmî bu beytinde, mânâsı nâzil olan Kitâb'ın yani Kur'ân-ı Kerîm'in bâ'nın altındaki noktada göründüğünü ifade etmektedir. Bâ'nın noktası Hz. Ali olduğuna göre şâir, Hz. Ali ile Kur'ân-ı Kerîm arasındaki münâsebete dikkat çekmektedir.

"Kamû sır münderic oldı hakîkat **nokta-i bâ**da
Nice sırlar nihân eyler müsemmâ *lâ*da *illâ*da
İdübdür nakş-ı ukbâyı sarây-ı vech-i dünyâda
Tecellî eyledükde ol sarây-ı sırr-ı ihfâda
Bu sûret âlemi içre satû bâzâr olur peydâ"[1172]

Azbî, Niyâzî-i Mısrî'nin "peydâ" redifli tevhîdini tahmîsinden alınan bu bendde, bütün sırların bâ'nın altındaki noktada toplandığını, bunun gibi kelime-i tevhîddeki *lâ* ve *illâ* ibarelerinin de pek çok sır barındırdığını ifade etmektedir. Niyâzî'ye ait son beyitte ise bu görünen âlemdeki oluş ve akışın Hak Teâlâ'nın gizli sırlar sarayında tecellîsi ile tahakkuk ettiği, her şeyin Hakk'ın tecellîsi ile meydana geldiği ifade edilmektedir.

"Âbid ü hem fâsıkın *lâ*sıyım *illâ*sıyım
Anla elif dersini Hâricînün *lâ*sıyım
Nokta-i bâyım velî her noktanın *bâ*sıyım
Kāf u dil ankāsıyım sırrınun âşnâsıyım
Endîşeler hâsıyım âd oldı insân bana"[1173]

Azbî, Niyâzî'nin devriye muhtevâsı taşıyan bir gazelin tahmîsinden alınan bu bendde yine kelime-i tevhîddeki *lâ* ve *illâ* ibarelerini iktibas etmektedir. Buna göre şâir, hem fâsıkın "yoktur" anlamındaki "lâ"sı, hem de âbidin tevhîdi ifade eden "illâ"sıdır. Ayrıca hem elif dersi aldığını hem de Hz. Ali'ye karşı çıkan Hâricîlerin muhtemelen Hz. Ali'yi red mânâsında kullandıkları "lâ" olduğunu ifade eden şâir "elif" ve "lâ" diyerek bir kez daha "illâ" ibaresini tekrar etmektedir. Daha sonra şâir kendisinin de Hz. Ali gibi "bâ'nın noktası" olduğunu söylemektedir. Niyâzî-i Mısrî ise kendisine ait son beyitte Kaf dağında yaşayan

---

1170 Sunar, *Melâmîlik ve Bektaşîlik*, s. 136. Bu sözü Bursevî şöyle şerhetmektedir: "Bâ elifin tenezzülüdür, sırr-ı elifi müştemildir. Onun için tahtında nokta vaz' olundu ki elifin müştemil olduğu nokta-i ahadiyyete nâzırdır. Onun için kelâm-ı İmâm-ı Alî'den gelir ki 'ben bâ'nın altındaki noktayım.' Zihî sırr-ı Alî ki tevhîd-i eneye dâirdir. Pes, nokta elifde, elif dahî bâ'da gayb oldu ki görünen bâ'dır, elif değil. Yâni bâ'nın sırrı elif ve elifin dahi sırrı noktadır. Bu cihetten bâ'yı seyr eyleyen elifi ve noktayı seyr eylemiş olur." Bk. *Kitâbü'n-Netîce*, I, 351.

1171 *Nesîmî Divanı*, s. 140.

1172 *Tahmîs-i Derviş Azbî*, s. 4.

1173 *Tahmîs-i Derviş Azbî*, s. 11.

anka ve sırlara âşinâ olduğunu, bu mazhariyeti sebebiyle kendisine insan denildiğini ifade etmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Seyyid Muhammed Nur, noktanın âlemin hakikatı olan insan olduğunu, insanın da Adem olarak adlandırıldığını söylemektedir.[1174]

"Her ilim noktada ve **nokta menem didi Ali**
Nokta sırrı içre anla hâl-i Haydar gizlidür"[1175]

Birinci mısrâında Hz. Ali'nin sözünü tercüme eden Cemâlî, ikinci mısrâında ise nokta sırrında Hz. Ali'nin hâlinin gizli olduğunu, bu sırrın Hz. Ali'nin hâlini ortaya koyduğunu ifade ederek bu sözü bir mânâda şerhetmektedir.

"Soyundum harf libâsından eriştim nokta-i sırra
O nokta içre mahv ettim vücûdum Hayderî oldum"[1176]

Sezâyî-i Gülşenî, tasavvufî bir gazelinden alınan bu beytinde libas olarak tanımladığı harften kendisini tecrîd ederek nokta sırrına eriştiğini söylemekte, yine bu münasebetle Hayderî olduğunu ifade etmektedir. Hayderî olmak ise burada Hz. Ali'yi taklid etmek ya da ona tâbî olmak mânâsındadır. Ayrıca "Hayderî" ismini taşıyan bir gezici derviş zümresi de mevcuttur ki bunlar Kalenderîler'in bir alt kolu olup Hz. Ali'ye bağlılıklarının alâmeti olarak boyunlarına tavk-ı Hayderî denilen bir demir halka ve kulaklarına küpe takarlar, yarı çıplak dolaşırlardı. Dolayısıyla şâir harf libasından soyunduğunu söylediği bu beytinde Hayderîlerin tecrid ifade eden yarı çıplaklığını da telmih etmektedir.

"Vâkıf-ı ma'nâ-yı sun'um **bâ-yi Bismillâhdan**
Âlem-i sûrette Nâmık gerçi tıfl-ı mektebim"[1177]

Hz. Ali'nin "Ben bâ'nın altındaki noktayım" cümlesiyle tamamlanan sözünün ilk kısmını "bâ-yi Bismillâh" ibaresiyle iktibas ettiği bu beytinde Nâmık Kemâl, bu âlemde her ne kadar bir mektep çocuğu hüviyetinde görünse de yaratılış sırlarını besmelenin bâ'sından öğrendiğini, bu sırlara besmelenin bâ'sı ile vâkıf olduğunu ifade etmektedir. Besmelenin bâ'sı ise esâsen altındaki noktadan ayrı değildir.[1178]

"Sırr-ı Kur'ân bendedir **Ümmü'l-Kitâbın bâsı**yım
Zî-kemâlim evc-i irfânın meh-i garrâsıyım"[1179]

1174 "Nokta-i hakikat ki şems-i bâtındır. Ol sıfata akıl diye ad verir. Arş diye ad verdiği ise sonsuz bir büyüklük ile âlemde bir emsali yoktur. Bu anda gördüğü nokta ise, âlemin hakikatı insandır. O, konuşan, işiten, gören, çok güzel ve diridir. Buna da Adem diye ad verdi." Bk. Seyyid Muhammed Nur, *Noktatü'l-Beyan*, s. 58.

1175 *Cemâlî Divânı*, s. 169.

1176 Sezâyî-i Gülşenî, *Divan*, haz. Şahver Çelikoğlu, İstanbul 1985, s. 138.

1177 *Namık Kemal'in Şiirleri*, s. 131.

1178 Besmelenin başındaki "bâ" harfinin altındaki noktayla bir bütün olduğu ifade edilmektedir. Nitekim Taşlıcalı Yahyâ Bey'in, *Gencine-i Râz* mesnevîsinin başında yer alan besmeleye dair bir manzûmesinde şu beyit yer almaktadır: "Nokta kim 'bâ'sı ile hem-demdir / Nokta-i dâire-i âlemdir" Bk. Mustafa Uzun, "Besmele", *DİA*, V, 539.

1179 *Fennî Divanı*, s. 33.

Kur'ân'ın sırrına vâkıf olduğunu ifade ettiği bu beytinde Fennî bu hususiyetini, Kur'ân'ın önsözü olarak da bilinen Ümmü'l-Kitâb'ın yani Fâtihâ sûresinin başındaki besmelenin bâ'sı olmasına bağlamaktadır. Hz. Ali'nin bâ harfi ve altındaki noktanın Kur'ân'ın bütün esrârını hâiz olduğuna dair sözünü de hatırlatmak sûretiyle Fâtihâ sûresindeki besmelenin başındaki "bâ" olduğunu söyleyen şâir, ancak bu mazhariyeti sebebiyle Hz. Ali gibi Kur'ân'ın sırrına vâkıf olduğunu ve kemâl sahibi olduğunu ifade etmekte ve yine kendisini mârifet burcunda parlayan ay olarak tanımlamaktadır.

"Bâ-i Bismillâh Muhammed **nokta-i bâdır Alî**
Şehr-i ilmin şâhı Ahmed bâbıdır mevlâ Alî"[1180]

Bu beytinde Ken'an Rifâî, Hz. Ali'nin sözünü kısmen şerhederek besmelenin bâ'sının Hz. Peygamber olduğunu ifade etmektedir. Bâ'nın altındaki nokta ise Hz. Ali'nin sözünde de ifade edildiği gibi Hz. Ali'dir. İkinci mısrâında, Hz. Peygamber'in ilim şehri, Hz. Ali'nin de bu şehrin kapısı hükmünde olduğuna dair hadise yer veren şâir netice itibarıyla Hz. Ali'nin "Ben bâ'nın altındaki noktayım" sözü ile yine Hz. Ali'nin "ilim şehrinin kapısı" olduğunu beyan eden hadis-i şerif arasındaki paralelliğe dikkat çekmektedir. Vâkıâ yukarıda da söz konusu edildiği gibi Hz. Ali'nin bu sözü, "Ben ilim şehriyim, Ali de bu şehrin kapısıdır" meâlindeki hadisin bir nevî şerhi olarak kabul edilmektedir.[1181]

2. "Men 'arefe nefsehû 'arefe Rabbehû / Nefsini bilen Rabbini bilir"

"Nefsini bilen Rabbini de bilir" meâlindeki bu veciz ifade, bazı tasavvuf kaynaklarında hadis olarak zikredilmektedir.[1182] Bununla birlikte bu söz, özellikle Hz. Ali'nin dînî, ahlâkî ve hikemî konulardaki yüz veciz sözüyle oluşturulan ve *Sad Kelime* adıyla yaygınlık kazanan eserlerde mevcuttur.[1183] Şiirlerde de çok açık ifadelerle Hz. Ali'ye nispet edilerek zikredilen bu söz, bazı örneklerde iktibas ve telmih yoluyla bazılarında ise tam tercümesiyle yer almaktadır.

"Her kimse ki nefsin tanıdı Rabbını bildi
İnkârına bel bağlama kim kavl-i Alidir"[1184]

1180 *İlâhiyyât-ı Ken'an*, s. 143: "Na't-ı Ali'den"

1181 Bk. Seyyid Muhammed Nur, *Noktatü'l-Beyan*, s. 50-51.

1182 *Keşfü'l-hafâ*'da, "Nefsini bilen Rabbini bilir" meâlindeki rivâyete İbn-i Teymiye'nin mevzû dediği belirtilmekle birlikte sûfîlerin bu rivâyete iltifat ederek eserlerinde yer verdikleri, hattâ Muhyiddin İbn-i Arabî'nin 'bu hadis rivayet tarikıyla sahih olmasa bile bize göre keşf tarikıyla sahihtir' dediği nakledilmektedir. Bk. Aclûnî, II, 262; Hucvirî ve İmam-ı Rabbânî'de hadis olarak zikri geçen bu ibarenin tahrici ve değerlendirmesi için bk. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara 2000, s. 229-230.

1183 Gölpınarlı, Hz. Ali'nin sözlerinden seçtiği örnekleri konularına göre tasnif ederek onun "Kendini bilen Rabbini bilir" vecizesine, akıl ve bilgi konusundaki sözleri arasında yer vermiştir. Müellif bu sözün bazı kaynaklarda hadis olarak nakledildiğine de dikkat çekmektedir. Bk. *Nehcü'l-Belâğa*, s. 419; Bu söz, Türk Edebiyatı'nda manzum *Sad Kelime* tercümeleri üzerinde bir çalışma yapan Rabia Şimşek'in hazırladığı müellifi ve tarihi tespit edilemeyen ancak XV. asra ait olabileceği öngörülen bir *Sad Kelime* tercümesinde de yer almaktadır. Çalışma konusu eserde bu sözün manzum tercümesi şöyledir: "Hak Teâlâ'nın vücûdı çünki ol varlık-durur / Hüccet-i kâtı' senün nefsün-dürür key anlagıl / Nefsüni bildün-ise bildüm ki bildün Rabbüni / Nefsüni masnû' u sâni' uslı-yısan anlagıl" Bk. Rabia Şimşek, *Türk-İslâm Edebiyatında Manzum Hz. Ali Sad Kelime Tercümeleri*, s. 63.

1184 *Nesîmî Divanı*, s. 143.

Nesîmî, "Nefsini bilen Rabbini bilir" meâlindeki rivayeti vezne uygun bir şekilde tercüme ederek beytin birinci mısrâına yerleştirdikten sonra bu sözün Hz. Ali kelâmı olması münasebetiyle inkâr edilemeyecek bir katiyet taşıdığını ifade etmektedir.

"Zât-ı Muhammedî senün ile bilinmegin
Ma'rûf oldı âleme ma'nâ-yi **men 'aref**"[1185]

Necâti Bey, bir gazelinden alınan bu beytin birinci mısrâ'ında Peygamberimiz'in zâtının Hz. Ali ile bilindiğini, ikinci mısrâında ise *men 'aref* mânâsını bütün âlemin öğrendiğini ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in zâtının bu yolla bilinmesi ilk olarak Hilye-i Nebevî'nin Hz. Ali'den gelen bir rivayet ile sonraki nesillere ulaşmasını hatırlatmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in hilyesine dair en meşhur rivayet Hz. Ali'ye aittir. İkinci mısrâda yer alan "men 'aref" ibaresi ise yine Hz. Ali'ye nispet edilen "Nefsini bilen Rabbini bilir" sözünü hatırlatmakta, bu söz "men 'aref" ibaresiyle iktibas edilmektedir.

"Mihr-i **Alî**den eyleme hâlî derûnunu
Keşf ola tâ zamîrüne esrâr-ı **men 'aref**"[1186]

Rûhî, gönlünde Hz. Ali muhabbeti besleyen bir kimseye neticede "kendini bilen Rabbini bilir" sözünün sırlarının açılacağını ifade ettiği bu beytinde bu sözün Hz. Ali'ye nispet edildiğini îmâ etmektedir.

"**Kendü sırrın bilmeyen** virmez hakîkatdan haber
Çünki bu yolda delilimdür benüm **Şîr-i Gafûr**"[1187]

Ümmî Sinan bu beytinde kendi sırrını bilmeyenin hakîkatten haber veremeyeceğini, bu yoldaki delilinin ise Şîr-i Gafûr olan Hz. Ali olduğunu söylemektedir. Beyitteki "kendi sırrın bilmeyen" ibaresi ise "Nefsini bilen Rabbini bilir" rivayetini hatıra getirmektedir.

"Bilen nefsini bilür Hâlıkını
Diyen ol Hayder-i Kerrâr değil mi"[1188]

Bu beyitte Kuddûsî, "Nefsini bilen Rabbini bilir" sözünün Haydar-ı Kerrâr'a ait olduğunu çok açık bir ifade ile dile getirmektedir.

3. "Selûnî .../ Bana sorunuz"

"Selûnî", "Bana sorunuz" anlamında Arapça bir ibare olup Hz. Ali'nin sözüdür. Hz. Ali insanları özellikle Kur'ân-ı Kerim hakkında kendisine sual yöneltmeleri hususunda "selûnî/bana sorunuz" diyerek teşvik etmiştir. O, kendi ifadesiyle Kur'ân âyetlerinin ne zaman, nerede ve hangi hâdise veya suâle cevaben nâzil olduklarını bilmekte ve bu hususta daha fazla sual sorulmasını

1185 *Necatî Beg Divanı*, s. 310: "Na't-ı Ali'den"
1186 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, I, 73: "Na't-ı Ali'den"
1187 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 68.
1188 *Kuddûsî Divanı*, s. 326

istemektedir.[1189] Bir başka nakle göre Hz. Ali'den başka hiçbir sahabe "Bana sorunuz" dememiştir.[1190] Bu söz onun bildiklerini aktarmak hususundaki istek ve ısrarını gösterdiği gibi ilminin genişliği hakkında da bir fikir vermektedir. Karamalı Aynî bir şiirinde Hz. Ali'nin bu sözünü iktibas etmektedir:

"**Selûnî** çeşmesin iste iç andan âb-ı hayvânı
Ki içdi Meryem ü Îsâ **Ali**dür 'ayn-ı selvânî"[1191]

Aynî, "bana sorunuz" anlamındaki "selûnî" sözünü devamlı akan bir çeşmeye benzetmektedir. Şâire göre bu çeçmeden âb-ı hayât, yani ölümsüzlük bahşeden su akmaktadır. Kaynağı Hz. Ali olan bu sudan Hz. Meryem ve oğlu Hz. Îsâ da içmişlerdir.

4. "Lev küşife.../ Gayb perdesi açılsa yakînim ziyadeleşmeyecek"

"Lev küşife" ibaresiyle başlayan ve Hz. Ali'ye nispet edilen sözün tamamı *Lev küşife'l-ğıtâu mâ ezdedtü yakînen* şeklindedir. "Perde-i gayb açılsa yakînim ziyadeleşmeyecek" mânâsındaki bu söz Hz. Ali'nin seçilen yüz sözü ile oluşturulan ve özellikle *Sad Kelime* adıyla yaygınlık kazanan eserlerde ilk kelime yani ilk söz olarak yer almaktadır.[1192] İmanın derecesi ile alâkalı olan bu sözün anlaşılması için evvelâ "yakîn" kavramının açılması gerekmektedir. Kesin ve apaçık bilgi mânâsında olan yakîn, bir tasavvuf ıstılâhıdır. İman gücüyle apaçık görme, saf kalple gaybı müşâhade, her türlü şüpheden arınarak gaybın hakîkatına erme hâli olarak tarif edilen yakîn, bir nevî müşâhadedir. Yakîn hâlinde gâib gözle görülse bile, bu bilginin kesinliği ve doğruluğunda her hangi bir değişiklik olmayacaktır.[1193] Hz. Ali'nin sözü de bu mânâyı içine almıştır. Gayb perdesi açılsa onun yakîninde, yani Hak Teâlâ'ya dair inancında bir artış olmayacaktır, çünkü o

---

1189 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 212; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 467.

1190 "Nebî (a.v.)'in ashâbı arasında Ali'den başka 'Bana sorunuz' diyen olmamıştır." Bk.Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, II, 646; Ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 100; Zehebî, *Siyerü'l-Hulefâi'r-Râşidîn*, s. 239; Suyûtî, *Târihu'l-hulefâ*, s. 171; Gölpınarlı Hz. Ali'nin "Selûnî/Bana sorunuz" ibarsiyle başlayan sözünü şöyle tercüme etmektedir: "Sorun beni yitirmeden; çünkü andolsun Allâh'a, Kur'ân'da hiçbir âyet yoktur ki niçin ve kimin hakkında indi, nerede indi, düzlükte mi, dağlıkta mı, hepsini de en iyi bilenim ben. Gerçekten de Rabbim bana anlayan bir akıl, söyleyen bir dil ihsân etmiştir." Bk. *Nehcü'l-Belâga*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, s. 402.

1191 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 284; Metni neşre hazırlayan Ahmet Mermer'in "ayn-ı selvânî" şeklinde tespit ettiği ibare "ayn-ı sulvânî" şeklinde de okunabilir. "Sulvan" ise içildiğinde canlılık ve neşe veren iksir mânâsındadır ki bu mânâsıyla ibare birinci mısrâda yer alan "âb-ı hayat" ile tenâsüb teşkil etmektedir.

1192 Türkçe'ye manzum veya mensur olarak çevrilen *Sad Kelime* adlı eserler, büyük ekseriyetle Reşîdüddin Vatvat'ın, Câhız tarafından seçilen Hz. Ali'nin yüz sözünü Farsça'ya çevirmek her bir sözü birer kıt'a ile açıklamak sûretiyle oluşturduğu *Matlûb Küll Tâlib min Kelâm Emîre'l-mü'minîn Alî bin Ebî Tâlib* adlı eser esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Vatvat'ın bu eseri ise yazmalarının ve tercümelerinin çoğunda "Lev küşife'l-ğıtâu mâ ezdedtü yakînen sözü ile başlamaktadır. Bk. Âdem Ceyhan, *Hikmet Şehrine Açılan Kapı*, s. 74-76; Ayrıca Rabia Şimşek'in hazırladığı manzum Sad Kelime tercümelerinde de birinci kelime olarak yer alan bu söz kimliği tespit edilemeyen bir müellif tarafından şöyle tercüme edilmiştir: "Sekiz uçmağ u yedi tamunun ahvâlin yakîn / Şöyle gönlüm gözi-yile gördüm ü bildüm 'ayân / Kim eger bu ten hicâbı gide nâ-geh ortadan / Ol yakîn olmaya hergiz artuk eksük bî-gümân" kıt'ası için bk. *Türk-İslâm Edebiyatında Manzum Hz. Ali Sad Kelime Tercümeleri* s. 61. Ayrıca bu ibare bazı mevzû hadis mecmuâlarında da yer almaktadır. Bk. Aliyyü'l-Kārî, *el-Esrârü'l-merfû'a*, s. 293.

1193 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 528-529.

zaten gözüyle görüyor gibi inanmaktadır. Hz. Ali'nin bu sözü ile ilgili olarak Bursevî, "Hz. Ali keşf-i hicâbda dünya ve âhireti bir bilmiştir" demektedir.[1194]

"Şâhid yiter kemâle kelâmunda **lev keşef**
Kim nûr-ı kibriyâna degül mâsivâ hicâb"[1195]

Bir na't-ı Ali'nin bu beytinde Nev'î, Hz. Ali'nin "Perde-i gayb açılsa yakînim ziyâdeleşmeyek" sözünü "lev keşef" ibaresiyle hatırlatmaktadır. Hz. Ali'nin imanındaki kemâlin, onun "lev keşef" sözüyle âşikâr olduğunu ifade eden şâir, Hakk'ın nûrunu müşâhade hususunda mâsivânın Hz. Ali'ye bir engel teşkil etmediğini, çünkü yukarıda zikri geçen sözünden de hareketle onun îmânının zaten yakîn derecesinde olduğunu dile getirmektedir.

5. "Ümmetin iki emânı vardır"

Hz. Ali *Nehcü'l-belâga*'da ümmete verilen iki emândan söz etmektedir: "Yeryüzünde Allâh'ın azabından korunmak için iki emân vardı, bunlardan birisi kaldırıldı, diğerine sarılınız. Kaldırılan emân, Resûlullâh (s.a.v.)'dir, kalan emân ise istiğfardır." Hz. Ali sözlerini, "Halbuki sen onların içinde iken Allah, onlara azap edecek değildir. Ve onlar mağfiret dilerken de Allah onlara azap edici değildir (Enfal sûresi 8/33)" meâlindeki âyet-i kerîme ile tamamlamaktadır.[1196] Hz. Ali'nin bu sözlerini neredeyse tam tercümeleriyle müteâkip iki beytinde konu eden Kuddûsî, bu sözlerin ışığında ümmeti tövbe ve istiğfâra teşvik etmekte, sadece tövbe ve istiğfârın her türlü sıkıntıyı bertaraf edebileceğini ifade etmektedir:

"Var idi bu ümmete iki emân demiş Ali
Biri gitti kaldı biri kurtarır her kürbeden

Ol giden Fahr-i rusüldür kaldı istiğfar ki ol
Ümmetin mücrimlerin her gussadan dûr eyleyen"[1197]

6. "Sırrın senin esîrindir"

"Sırrın senin esîrindir, eğer başkasına söylersen sen onun esîri olursun" şeklinde tamamlanan kelâm-ı kibâr, Hz. Ali'ye de nispet edilmektedir.[1198] Tâhirü'l-Mevlevî aşağıdaki kıt'anın ilk beytinde "Hz. Peygamber'in ilim şehri, Hz. Ali'nin de bu şehrin kapısı" olduğuna dair hadisi iktibas etmekte, ardından Hz. Ali'nin, "sırrın senin esîrindir, söylersen sen ona esîr olursun" dediğini nakletmektedir. Şâir kıt'anın ikinci beytini vezne uydurarak tercüme ettiği bu söze tahsis etmiştir:

1194 Bk. *Kitâbü'n-Netîce*, II, 96.

1195 *Nev'î Divanı*, s. 185: "Na't-ı Ali'den"

1196 *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi Nehci'l-belâga ve el-İmam Ali b. Ebî Tâlib*, haz. Kazım Mahmûdî, Muhammed Deştî, Beyrut 1990, s. 365.

1197 *Kuddûsî Divanı*, s. 260.

1198 Hz. Ali vecizeleri ve şerhleri ile ilgili bir çalışma yapan Âdem Ceyhan bu vecizenin Ahmed Nazmî'nin *Emsâl-i Ali Tercümesi* (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 68/2) adlı kitapta mevcut olduğunu söylemektedir. Bk. *Hikmet Şehrine Açılan Kapı*, s. 306.

"Bâb-ı şehr-i ilm Aliyyü'l-Murtazâ
Böyle nutk itmiş azîzim ol habîr
Sâkit ol sırrın esîründür senin
Söyler isen sen ana oldun esîr"[1199]

7. "Görmediğim Allâh'a tapmam"

"Görmediğim Allâh'a tapmam",
"Öyle bir nûra erendir dinleyen hem söyleyen
Hakkı görmek isteyen görsün beni her dem diyen
Görmediğim Allâha tapmam dedi Haydar Alî
Nefsini *lâ* eyleyendir Ken'an Allâhı gören"[1200]

Kenan Rifâî, Hak Telâ'yı müşâhade konusunu işlediği bir tevhidinde Hz. Ali'nin yakîn ifade eden "Görmediğim Allâh'a tapmam" sözünü hatırlatmakta ve Hakk'ı görmek için kişinin evvelâ nefsini ifnâ etmesi gerektiğini ifade etmektedir.

8. "Ben kelâm-ı nâtık-ı Hakk'ım"

Ben kelâm-ı nâtık-ı Hakk'um niçün didi Ali
Remz-i sırr-ı ârif olsa bize izhâr eylese"[1201]

Gaybî, "eylese" redifli tasavvufî bir şiirinde Hz. Ali'nin, "Ben Hakk'ın nâtık kelâmıyım" dediğini naklettikten sonra Hz. Ali'nin bu sözü ne maksatla söylediğinin anlaşılması için ârifin sırrının bir remzi olması gerektiğini ve bu sözlerin ancak bu sırlara âşinâ olanlarca anlaşılabileceğini ifade etmektedir.

9. "Kötülüğe iyilikle mukabele etmek"

"Velâyet ehline çün sünnet oldur
Cefâ idenlere iyiliği boldur

Ali'nin sözüne iden hilâfı
Değil ol mahalden bil kalb-i sâfî"[1202]

Seyyid Seyfullah, eziyet edenlere iyilikle mukabele etmenin evliyâullâhın sünneti olduğunu ve ancak Allah dostlarının kendilerine cefâ edenlere iyilik yaptıklarını söyledikten sonra müteâkip beyitte bu düstûrun Hz. Ali'nin bir sözü olduğunu ve bu söze muhalefet edenlerin de o mahalden olmadıklarını yani velî olamayacaklarını ifade etmektedir.

10. "Men 'allemenî harfen.../ Bana bir harf öğretenin"

"Âdâb-ı teşekkürle Bü'l-hayr didi târîh
Men 'allemeni harfen kad sayereni 'abdâ"[1203]

1199 *Divançe-i Tâhir*, s. 149.
1200 *İlâhiyyât-ı Ken'an*, s. 116.
1201 *Sun'ullâh-ı Gaybî Divanı*, s. 372.
1202 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 26.
1203 *Nâbî Divanı*, I, 293.

Nâbî, oğlunun gramer öğrenimi üzerine düştüğü tarihte Hz. Ali'ye nispet edilen "Bana bir harf öğretenin kölesi olurum" sözünü tarih mısrâı olarak kullanmıştır.

11. "Yâr-ı Bâkî istersen ibâdet yeter"

"Târik-i dünyâdadur sırr-ı sürûr-ı âhiret
Gör ne dir **Şâh-ı vilâyet** nûr-ı 'ayn-ı ma'dilet
Ko bu 'ayş u 'işreti çünkim fenâdur âkıbet
Yâr-ı bâkî ister isen olmaya tâ'at gibi"[1204]

Yahyâ Bey, Muhibbî mahlâsıyla şiir söyleyen Kanûnî'nin "gibi" redifli meşhur gazelini ta'şîrinin ikinci bendinde, ebedî saâdetin dünyâyı terk etmekle mümkün olacağını ifade ettikten sonra adâlet kaynağı olarak zikrettiği Şâh-ı vilâyetin bu sözüne kulak vermek gerektiğini söylemektedir. Şâirin bu takdiminden sonra ise Muhibbî'nin, "Yiyip içip eğlenmeyi bir tarafa bırak, ebedî bir sevgili istiyorsan ibâdet gibisi yoktur" şeklinde nesre çevirebileceğimiz beyti gelmektedir. Dolayısıyla bu benddeki "Şâh-ı vilâyet" ibaresi, pek çok şâirin Hz. Ali'yi tavsif maksadıyla kullandığı gibi Hz. Ali'yi işâret ediyor olabilir. Ancak Yahyâ Bey'in bu bendde "Şâh-ı vilâyet" ibaresini, müteâkip beytin ona âit olduğunu hatırlatmak için Kanûnî'nin bir sıfat olarak kullanmış olması da mümkündür. Bunu tam olarak anlayabilmek için ise Hz. Ali'nin bu mealde bir sözünün olup olmadığından emin olmak gerekmektedir.

II. HZ. ALİ İLE İLGİLİ EDEBÎ-TASAVVUFÎ REMİZLER

Hz. Ali şiirlerde hem isim, künye, lâkap ve sıfatlarıyla doğrudan tavsif edilmekte hem de onun medhi ve tanıtılması hususunda bir takım teşbihler geliştirilmektedir. Daha doğrusu Hz. Ali bazı benzetme klişeleri aracılığıyla da medhedilmektedir. Özellikle Hz. Ali na'tlarında görülen bu teşbihlerden bir kısmının dikkat çekecek sıklıkta ve farklı asırlarda yaşayan şâirler tarafından benimsenerek kullanıldığı görülmektedir. Bu tercih ve tekrar hususunda görülen ısrar ise söz konusu teşbihlerdeki benzetilen unsurun şâirler tarafından âdetâ Hz. Ali'nin remzi gibi telâkkî edilmiş olduğunu hatıra getirmektedir. Ancak bu tespitin katiyyet kazanması için şüphesiz daha geniş çapta bir tetkike ihtiyaç vardır. Böyle bir iddiâdan uzak durmakla birlikte şiirlerde Hz. Ali'nin benzetileni olarak kullanılan belli başlı unsurlar tespit edilerek ayrı başlıklar hâlinde gösterilmiş ve her bir unsurla ilgili şiir örnekleri bu başlıklar altında kronolojik sıra gözetilerek verilmiştir. Yukarıda da işaret edildiği gibi bu tasnif Hz. Ali'nin şiirlerde kullanılan remizleri iddiâsını taşımaktan ziyade bu hususta bir dikkatin ortaya konmasından ibarettir. Hz. Ali'nin benzetileni olarak zikredilen unsurlardan bir kısmı, "mâh / ay", "bahr / deniz", "gevher, dürr / mücevher, inci", "nûr" ve "sır" olarak sıralanabilir. Bunların dışında bazı şiirlerde bir takım harflerin Hz. Ali'ye delâleti söz konusu edilmektedir ki bu hususa da ilgili başlık altında işaret edilecektir.

1204 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 173.

A. MÂH, BEDR

Hz. Ali'nin aya benzetildiğine dair şiir örneklerine hemen her asırda tesadüf etmek mümkündür. Dolayısıyla bu tekrar, ayın şiirlerde Hz. Ali'nin bir remzi olarak kullanılmış olabileceğini hatıra getirmektedir. Hz. Ali'nin benzetileni olarak zikredilen ay, daha ziyade ayın dolunay şeklindedir ve bu teşbihlerde ay için "mâh-ı tâbân", "bedr-i etem" gibi ibareler kullanılmaktadır. Hz. Ali'nin aya benzetildildiği şiirlerde dikkat çeken bir diğer husus ise bu örneklerin çoğunda Hz. Peygamber'in de güneşe benzetiliyor olmasıdır. Bir diğer ifadeyle Hz. Ali'nin aya teşbihi, Peygamber Efendimiz'in güneşe teşbihi ile tamamlanmaktadır. Pek çok şâir tarafından kullanılan bu teşbihe Hz. Peygamber'e isnad edilen bir yorumun kaynaklık ettiği düşünülebilir. İbn-i Abbas'tan gelen bu rivayete göre Hz. Peygamber, Kur'ân-ı Kerim'de kendi isminin *Ve'ş-şemsü ve duhâhâ*, Hz. Ali'nin isminin ise *ve'l-kameri iza telâhâ* olduğunu beyan etmektedir[1205] ki bu iki ibare Kur'ân-ı Kerim'de, "Güneşe ve kuşluk vaktindeki aydınlığına, güneşi takip ettiğinde aya yemin ederim (Şems sûresi 91/1-2)" şeklinde yer almaktadır. Hatâyî'nin aşağıdaki beyti bu konuya iyi bir örnek teşkil etmektedir:

"Mustafâ *Şemsü'd-duhâ* hem **Murtezâdır ve'l-kamer**
Hem emîrü'l-mü'minîn hem sâkisidir kevserin"[1206]

Hz. Peygamber'in *Şemsü'd-duhâ*, Hz. Ali'nin *ve'l-kamer* ibareleriyle tavsif edildiği birinci mısrâdaki bu iki ibare, yukarıda da zikredildiği gibi Şems sûresinin ilk iki âyetinin[1207] kısmî iktibasıdır. Hz. Peygamber'i güneşe, Hz. Ali'yi aya benzeten şâir ikinci mısrâında Hz. Ali'nin mü'minlerin emîri ve kevser sâkîsi olduğunu ifade etmektedir.

"Eşyâda iki nûr ki meşhûd olubdur
Hurşîd Muhammed **meh-i tâbân Alidir**"[1208]

Eşyâda iki nûrun müşâhade edildiğini ifade eden Hatâyî, bunlardan birisinin gündüz dünyayı aydınlatan güneş; diğerinin ise geceyi aydınlatan ay olduğunu ifade etmektedir. Şâire göre güneş Hz. Peygamber'in, ay ise Hz. Ali'nin benzetilenidir. Ay ve güneş arasında ilk akla gelen münasebet şüphesiz her ikisinin de nûru ile birinin gece diğerinin de gündüz olmak üzere dünyayı aydınlatmalarıdır. Bunun yanında ay nûrunu güneşten almaktadır, güneşin mevcut olmakla birlikte gözle müşâhade edilmediği devrede ay, yine güneşten aldığı nûr ile âlemi tenvîre devam etmektedir. Şâir bu teşbîhinde esâsen aya benzettiği Hz. Ali ile güneşe benzettiği Hz. Peygamber'in nûrunun farklı görünmekle birlikte bir olduğuna dikkat çekmektedir. Bu tevcih ise Hz. Peygamber'in "Ben ve Ali tek bir nûrdan yaratıldık"[1209] hadisini hatıra getirmektedir.

1205 Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in Kur'an'daki isimlerinin *Ve'n-nehâri iza cellâha*, Ümeyye oğullarının ise *ve'lleyli izâ yağşâhâ* olduğunu beyan ile devam eden bu rivayette Hâşim oğulları ile Ümeyye oğulları arasındaki husûmet konu edilmekte ve âhirette Hâşim oğullarının kıyamet günü Allah'ın livâsı, Ümeyye oğullarının ise İblis'in livâsı altında toplanacakları haber verilmektedir. Bkz. İbn Arrak, *Tenzîh*, I, 355.

1206 *Hatâyî Divanı*, s. 160.

1207 "Güneşe ve kuşluk vaktindeki aydınlığına, güneşi takip ettiğinde aya yemin ederim (Şems sûresi 91/1-2)".

1208 *Hatâyî Divanı*, s. 169; "Na't-ı Ali'den"

1209 Bu çalışma içerisinde bk. "Hz. Ali ile İlgili Hadisler", s. 45.

"Kıl beni bu künc-i târîk-i dalâletden halâs
Ey Şeh-i sadr-ı velâyet vey **meh-i bedr-i Necef**"[1210]

Hayretî bu beytinde velâyet makamının şâhı ve Necef şehrinin dolunayı olarak vasfettiği Hz. Ali'den istimdâd etmektedir. Şâir, merkadinin Necef'te bulunmasından ötürü "Necef'in dolunayı" olarak tanımladığı Hz. Ali'nin, kendisini dûçâr olduğu dalâlet karanlığından kurtarmasını istemektedir. Ay nasıl ışığıyla karanlığı ortadan kaldırıyorsa, aya benzetilen Hz. Ali de şâiri içinde bulunduğu dalâlet karanlığından kurtaracaktır.

"Ey zübde-i vücûd-ı beşer asl-ı kâyinât
Ey **mâh-ı evc-i şer'** ü şeh-i müşterî-cenâb"[1211]

Nev'î'nin bu beytine göre Hz. Ali, beşeriyetin ve kâinâtın özü ve aslıdır. O, şeriat burcunda yükselen ay olduğu gibi gökyüzünün en parlak gezegenlerinden Müşterî'ye yani Jüpiter'e de benzemektedir.

"Verirdi nûrunu hurşîd u mâha yekpâre
Alırdı hâleyi âgûşa **mâh-ı tâbânı**"[1212]

Nâili, na't-ı Ali'nin bu beytinde öncelikle Hz. Ali'nin güneş ve ayı kendi nûru ile aydınlattığını söylemektedir. İkinci mısrâında ise kemâli ve nûru yönüyle Hz. Ali'yi dolunaya benzeten şâir, onun bu mükemmel hâliyle ayın etrafında oluşan hâleyi de kuşatarak kendisine kattığını, dolayısıyla hiçbir şeyin ondaki mükemmelliğin görünmesine mânî olamadığını ifade etmektedir.

"**Meh**-i rebî'-i hilâfet Ali veliyyullâh
Ki taht-ı çârüm-i eflâki şeyb eyler şânı"[1213]

Nâilî yine na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'yi hilâfet baharının ayı olarak vasfetmektedir. Hz. Ali'nin aynı zamanda Allâh'ın velîsi olduğunu söyleyen şâir onun dördüncü halîfe olmasını da hatırlatmak üzere dördüncü feleği şânı ile aydınlattığını ifade etmektedir. Esâsen dördüncü feleğin seyyâresi de güneştir ve şu halde Hz. Ali bu beyitte hem aya hem de güneşe benzetilmektedir.

"**Mâh-ı vechin** kıblesidür âşıkın ervâhının
Devlet anundur niyâz itdi nihâyet Murtazâ"[1214]

Bu beytinde Ümmî Sinan, Hz. Ali'nin vechini yani yüzünü aya benzetmektedir. Hz. Ali'nin aya benzeyen yüzü aynı zamanda âşık ruhların yöneldiği kıble hükmündedir.

"Şîr-i Hudâdur **bedr-i hüdâ**dur
Sâhib-livâdur sultân-ı 'adîl"[1215]

1210 *Hayretî Divanı*, s. 242.
1211 *Nev'î Divanı*, s. 185: "Na't-ı Ali'den"
1212 *Nâilî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"
1213 *Nâilî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"
1214 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 22: "Na't-ı Ali'den"

Râmî, bir düvâz-deh na'tının Hz. Ali'ye tahsis ettiği bu beytinde Hz. Ali'nin Şîr-i Hudâ yani Allâh'ın arslanı lâkabını zikrettikten sonra memdûhu doğru yolu gösteren dolunaya benzetmektedir. Şâire göre Hz. Ali aynı zamanda sancak sahibidir ve adâletli bir sultandır.

"Ey pâdişeh-i men ene mevlâh Ali
Hûrşîd-i cemâl-i Ahmede **mâh Ali**
Bil râzî vü Murtazâ vü marzî kimdir
Va'llâh Aliyy u sümme bi'llâh Ali"[1216]

Şeyh Galib Hz. Peygamber'in Hz. Ali hakkında "Ben kimin efendisi isem, Ali de onun efendisidir"[1217] buyurduğunu hatırlattığı bu rubâ'îde öncelikle Hz. Ali'nin bu iltifata mazhar olan bir pâdişâh olduğunu ifade etmektedir. İkinci mısrâında onun Resûlullâh'ın güneşe benzeyen cemâlinin mâhı yani ay'ı olduğunu söyleyen şâir, nihâyet Hz. Ali'nin Murtazâ lâkabını taşımaya en lâyık kişi olduğunu yeminle beyan etmektedir.

"Alî ki nûr-ı kıdemdir Alî ki 'ayn-ı kerem
Alî ki bedr-i etemdir Alî ki mihr-i İlâh"[1218]

Esrar Dede na't-ı Ali'nin bu beytinde Hz. Ali'nin yaratılıştaki önceliğini telmih etmek üzere onu kadîm nûr olarak tanımlamaktadır. Şâire göre Hz. Ali aynı zamanda lûtuf ve keremin ta kendisidir, o nûru ve sehâveti yönüyle hem dolunaya hem de güneşe benzemektedir.

"Milket-i hüsne serasker-i intibâhımdır Alî
Sâhib-i düldül ser-i sâhib-rikābımdır Alî
Mazhar-ı seyf-i melâhat intisâbımdır Alî
Hatt-ı hüsnü okunur ümmü'l-Kitâbımdır Alî
Âfitâbımdır Muhammed **mâh-tâbımdır Alî**"[1219]

Ali Handî de muhammes nazım şekliyle söylediği bir na't-ı Ali'de Hz. Peygamber'i güneşe, Hz. Ali'yi aya benzetmekte ve bu son mısrâı her bend sonunda tekrar etmektedir.

"Nûr-âver-i dü çeşmim Ebu Bekr ü Ömerdir
Mihr-i dilim Osmân **meh-i tâbânım Alîdir**"[1220]

Hazmî çehâr-yâr medhine tahsis ettiği bu beytinde Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'i iki gözünün nûru olarak tanımlamakta, Hz. Osmân'a gönül güneşim diyen şâir, Hz. Ali'yi ise dolunaya benzetmektedir.

"Aç nikabın merhamet kıl tende cânânım Alî

1215 *Râmî Divanı*, s. 92.
1216 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 443.
1217 Bu çalışma içerisinde bk. "Hz. Ali ile İlgili Hadisler", s. 45.
1218 *Esrar Dede Divanı*, s. 171: "Na't-ı Ali'den"
1219 *Ali Handî Divanı*, s. 101: "Na't-ı Ali'den"
1220 *Harputlu Hazmî Dîvanı*, s. 111: "Na't-ı Ali'den"

Her dü âlemde penâhım **mâh-ı tâbânım Alî**"[1221]

Kenan Rifâî de na't-ı Ali'nin bu beytinde Hz. Ali'yi dolunaya benzetmektedir. Her iki âlemde de Hz. Ali'nin kendisine bir ilticâgâh hükmünde olduğunu ifade eden şâir netice itibarıyla Hz. Ali'nin himmet ve şefaatini talep etmektedir.

B. BAHR, DERYÂ

Hz. Ali'nin benzetileni olarak kullanılan unsurlardan birisi de bahr, deryâ, yani denizdir. Ancak bu teşbih doğrudan Hz. Ali'nin denize benzetilmesi şeklinde gerçekleşmemektedir. Hz. Ali'nin bizâtihî kendisinden ziyade ilmi, hakîkati ve ihsânı vüs'at, derinlik ve bolluk münasebetiyle denize benzetilmektedir. O ilminin genişliğinden ötürü "deryâ-yı ilm", hakikate vukûfu sebebiyle "bahr-i hakîkat", sınırsız sehâveti yönüyle "atânın bahri" olarak tavsif edilmektedir. Bu örneklerden bir kısmı aşağıda gösterilmiştir.

"Ali **bahr-i hakîkat**tir yakin bil
Hayât-ı câvidânî mu'teberdir"[1222]

Hz. Ali'yi taşıdığı ya da temsil ettiği hakikati sebebiyle "hakîkat denizi" olarak tavsif eden Hatâyî, bu hususta hiçbir şüphe taşımadığını belirtmekte ve ebedî hayâta itibâr ettiğini ifade etmektedir.

"**Deryâ-yı ilm** biri Aliyyün velî idi
Hurşîd-i *hel etâ* vü meh-i bürc-i *lâ fetâ*"[1223]

Hz. Ali'yi ilminin genişliği sebebiyle "ilim denizi" olarak tanımlayan Hayretî, onun aynı zamanda Allâh'ın velîsi olduğunu ifade etmektedir. Sözlerini ikinci mısrâında âyet ve hadisle destekleyen şâire göre Hz. Ali, şânında nâzil olduğu kabul edilen Hel etâ sûresinin güneşi ve yine onun şânında vârid olan "Ali'den başka yiğit yoktur" sözünün burcunda parıldayan ay gibidir.

"Gark olur bir katrasiyle kâyinât
Bahr-i ilm-i Murtazâdur ışk-ı pâk"[1224]

"Işk-ı pâk" redifli gazelinden alınan bu beytinde Hayretî, bir katresi ile bütün âlemi kaplayacak kudret ve vüs'ate sahip olan tertemiz aşkın, Murtazâ lâkabıyla zikrettiği Hz. Ali'nin derinliği ve genişliği yönüyle denize benzeyen ilminden başka bir şey olmadığını ifade ederek ilim ve aşk kavramlarını onun şahsında cem etmektedir.

"Velâyet sahibi **Haydar kerâmet bahrıdur** yek-ser
Hakîkat sırrına esrâr anı kıldun hoş âlî-râh"[1225]

1221 *İlâhiyyât-ı Ken'an*, s. 133: "Na't-ı Ali'den"
1222 *Hatâyî Divanı*, s. 173.
1223 *Hayretî Divanı*, s. 6.
1224 *Hayretî Divanı*, s. 255.
1225 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 198.

Ümmî Sinan bu beytinde Hz. Ali'nin öncelikle velâyet sahibi olduğunu, ardından yine velâyetinin bir neticesi olarak onun bir baştan bir başa kerâmetler denizine benzediğini ifade etmektedir. Şâire göre Hz. Ali hem Allâh'ın lûtfu ve keremi ile Allâh'ın velîsi olmuş hem de evliyâullâhtan olması münasebetiyle pek çok kerâmete mazhar olmuştur. Bu mazhariyetleri sebebiyle Hz. Ali hakîkat sırrına ulaştıran yüce bir yol hükmündedir.

"Sen atânın bahrına **bahrîsin** ey cânlara cân
Külli şey hep sende buldı cümle hâcet Murtazâ"[1226]

Ümmî Sinan bir başka beytinde canların cânı diyerek seslendiği Hz. Ali'nin ihsânını, bolluğu sebebiyle denize benzetmekte ve Hz. Ali'nin bu ihsan denizinin sahibi olduğunu, her türlü ihtiyâcın onun kapısında karşılık bulduğunu dile getirmektedir.

"Bende-î âl-i abâ ol kim eder sîrâb-ı feyz
Bende-î âl-i abâyı **bahr-i ihsandır Ali**"[1227]

Muallim Nâci bu beytinde insanları âl-i abâya, diğer bir ifadeyle Resûlullâh'ın evlâdına bende olmaya davet etmektedir. Çünkü evlâda bende olarak muhabbet besleyenler, ihsanının bolluğu münâsebetiyle "ihsan denizi" olarak tavsif edilen Hz. Ali'nin feyzi ile dolacaklar, onun feyzine kanacaklardır.

C. GEVHER

Gevher ya da cevher, kıymetli taşların tümüne verilen umumî bir isimdir. Bunların başında özellikle elmas, yâkut ve inci gelmektedir. Cevher kelimesi ayrıca "'araz" karşıtı olarak "asl olan şey, zât" mânâsında da kullanılmaktadır. Bazı şiirlerde gevher, özellikle değerli taş mânâsı ile Hz. Ali'nin benzetilenidir. Bu örneklerin bir kısmında teşbihin çerçevesi Hz. Peygamber'in de dahil edilmesiyle genişletilmiştir. Buna göre Resûlullâh deryâ, Hz. Ali ise bu deryâ içerisinde muhafaza olunan en kıymetli mücevherdir. Hz. Ali ayrıca gevher ya da cevher kelimesiyle oluşturulan bazı terkiplerle de tavsîf edimektedir.

"Gözün aç gör kim ey tâlib Alidir her kân-ı server
Muhammed aşk ile deryâ **Ali**dir kıymeti **gevher**"[1228]

Nesîmî bu beytinde Hz. Ali'yi, onun neslinden gelen büyük insanları da hatırlatmak üzere ulu kimselerin kaynağı olarak tanımlamaktadır. İkinci mısrâında Peygamber Efendimiz'i aşk ile dolu bir deryâya teşbih ederek şâir, Hz. Ali'nin de bu deryâ içerisinde bulunan kıymetli bir mücevher hükmünde olduğunu söylemektedir.

"Esselâm ey dürr-i deryâ-yı ilâh
Esselâm ey **gevher-i kân** esselâm"[1229]

1226 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 22: "Na't-ı Ali'den"
1227 *Muallim Nâci'nin Şiirleri*, s. 265: "Na't-ı Ali'den"
1228 *Nesîmî Divanı*, s. 116
1229 *Necatî Beg Divanı*, s. 22: "Na't-ı Ali'den"

Necâti Bey "esselâm" redifli na't-ı Ali'de Hz. Ali'yi öncelikle ilâhî denizin incisi, ardından mücevher kaynağı olarak selâmlamaktadır.

"Esselâm ey şâh-ı cümle kâinât
Esselâm ey **gevher-i cân** esselâm"[1230]

Bu beytinde ise Necâti Bey Hz. Ali'nin bütün kâinâtın pâdişâhı ve canların cevheri olduğunu, yani insanların en kıymetlisi olduğunu ifade etmektedir.

"**Gevher**-i zât-ı kadîm-i Kibriyâsın yâ Ali
Enbiyâ vü evliyâya pîşüvâsın yâ Ali"[1231]

Bu beytinde Hatâyî, gevher kelimesini 'araz karşıtı olarak kullanmakta ve Hz. Ali'yi Hak Teâlâ'nın ezelî zâtının cevheri olarak tanımlamaktadır. Şâire göre Hz. Ali ayrıca hem evliyâullâhtan hem de bazı peygamberlerden üstün tutulmuştur. Hatâyî bir başka beytinde ise Hz. Ali'nin zâtı ve sıfatlarının tam anlamıyla bilinemeyeceğini ifade ettikten sonra bu hususiyeti sebebiyle Hz. Ali'yi mekânsızlık denizinin en nihayetinde bulunan inci olarak tavsif etmektedir:

Kimse bilmez ma'ni-i zât u sıfâtındır senin
Lâ mekân bahrinde **dürr-i müntehâ**sın yâ Ali"[1232]

"Akl kim gavvâs-ı deryâ-yi kemâl-i ilmdir
Cevher-i zâtın tasavvur eylese hayrân olur"[1233]

Na't-ı Ali'nin bu beytinde Fuzûlî, derinliği ve sınırsızlığı yönüyle deryâya benzettiği ilmin en son noktasına kadar ilerleme melekesine sahip olan ve bu yönüyle dalgıça benzetilen aklın dahi Hz. Ali'nin zâtının cevherini tasavvur eylemeye teşebbüs ettiğinde kendisinden geçerek hayrân olacağını ifade etmektedir. Kısacası en yüksek seviyedeki akıl bile Hz. Ali'nin mâhiyetini idrake güç yetiremeyecek, onun zâtının kavramaktan âciz kalacaktır. Şu halde şâire göre Hz. Ali'nin zâtını idrak, akıl yolu ile değil hayranlığı da netice veren aşk yolu ile mümkündür.

"Bağdâd sadefdir **güheri dürr-i Necef**dir
Yanında anın dürr ü güher seng ü hazefdir"[1234]

Rûhî, istiridyeye benzettiği Bağdat şehrinin içerisindeki değerli mücevherin "Necef incisi" olduğunu söylemektedir. Şâire göre bu inci o kadar değerlidir ki diğer kıymetli taşlar onun yanında hiçbir hususiyeti olmayan âdî taş ve toprak mesâbesindedir. Necef, o bölgede çıkarılan değerli taşlarla meşhur olmakla birlikte asıl şöhreti, Hz. Ali'nin türbesine ev sahipliği yapmasından

---

1230 *Necatî Beg Divanı*, s. 22: "Na't-ı Ali'den"
1231 *Hatâyî Divanı*, s. 149: "Na't-ı Ali'den"
1232 *Hatâyî Divanı*, s. 149: "Na't-ı Ali'den"
1233 *Fuzûlî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"
1234 İskender Pala, eserinin "Necef" maddesinde Bağdatlı Rûhî'ye âit bu beyti şâhit göstermektedir. Bk. *Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 386.

kaynaklanmaktadır.[1235] Şu halde şair "dürr-i Necef" ibaresiyle Hz. Ali'yi işaret etmektedir.

"**Gevheridür** hazîne-i ilmün
Bâbı oldur medîne-i ilmün"[1236]

Cevrî, çehâr-yârı konu ettiği bir şiirinin Hz. Ali'ye tahsis ettiği bu beytinde onu, hazineye benzettiği ilmin mücevheri olarak tanımlamaktadır. İlim hazinesinin mücevheri hükmünde olan Hz. Ali şâirin tevcîhine göre bu değerini Resûlullâh'ın, "Ben ilim şehriyim, Ali de kapısıdır" meâlindeki hadisinden almaktadır.

"Haydardur evvel ol zümrenün çün
'Ikd-ı ferîdi ey dil anı bil"[1237]

Râmî, bir düvâz-deh na'tının Hz. Ali'ye tahsis ettiği bu beytinde Hz. Ali'yi, diğer imamların onun evlâdı olduğunu da hatırlatmak üzere inci gerdanlığa ya da incilerin dizildiği ipe teşbih etmektedir.

D. NÛR

Hz. Ali bazı şiirlerde "nûr" olarak tanımlanmaktadır. Bu örneklerin bir kısmında sadece "nûr" kelimesi kullanılmakta, diğer bazı şiirlerde ise nûr kavramı "Ali nûru" şeklinde Hz. Ali'ye izâfe edilmektedir. Bunların dışında Hz. Ali'nin "nûr-ı Hudâ", "nûr-ı Muhammed" ve "nûr-ı velâyet" olarak tavsif edildiği örnekler de mevcuttur.

"Nesîmînin dil ü cânı münevverdir **Ali nûru**
Ali vâlâ Ali a'lâ Alidir server-i safder"[1238]

Nesîmî bu beytinde gönlünün ve canının Ali nûru ile aydınlandığını ifade ettikten sonra onun diğer hususiyetlerini sıralamaktadır. Şâire göre Hz. Ali vâlâ ve a'lâdır, yani yüce ve en yüksektir, düşman saflarını bölen yiğitlerin en önde gelenidir.

"**Nûr-ı 'ayn-ı âşıkan**sın tâc-ı erbâb-ı yakîn
Çeşm-i düşmenden nihansın yâ Ali senden meded"[1239]

Hatâyî, âşıkların gözünün nûru ve yakîn erbâbının tâcı olarak tanımladığı Hz. Ali'yi aynı zamanda düşman gözlerin göremeyeceğini söylemekte ve ondan istimdâd etmektedir.

"Alî ki **nûr-ı kıdem**dir Alî ki 'ayn-ı kerem

1235 Bu münâsebetle Necef, Meşhed-i Ali olarak da bilinmektedir Bk. Şemseddin Sâmî, *Kāmûsu'l-a'lâm*, VI, 4565.

1236 *Cevrî Divanı*, s. 283: Şairin "Çıhâr-Sad Kelimât-ı Çıhâr-Yâr-ı Güzîn" adlı eser için yazdığı tarih manzûmesinden alınmıştır. Şiirin sonunda "Kelimât-ı Çıhâr Yâr-ı Lâtif" ibaresine karşılık gelen 1040 tarihi kayıtlıdır.

1237 *Râmî Divanı*, s. 92.

1238 *Nesîmî Divanı*, s. 117: "Na't-ı Ali'den"

1239 *Hatâyî Divanı*, s. 143: "Na't-ı Ali'den"

Alî ki bedr-i etemdir Alî ki mihr-i İlâh"[1240]

Esrar Dede bu beytinde Hz. Ali'yi, başlangıcı olmayacak kadar eskiye giden kadîm nûr ve bizâtihî kerem olarak tanımlamaktadır. Beytin devamında ise şâir Hz. Ali'yi hem en mükemmel şeklini alan dolunaya teşbih etmekte hem de ilâhî güneş olarak nitelemektedir.

"O **nûr-ı evvel** ü âhir o bâtın u zâhir
Mine'l-ebed ile'l-âbâd ol hakîkate Şâh"[1241]

Esrar Dede, nihayetsiz zaman içerisinde hakikatin Şâh'ı olarak tavsif ettiği Hz. Ali'nin hem evvel ve âhirin nûru hem de bâtın ve zâhir olduğunu ifade etmektedir.

"Düşünülsün nedir o berk-i cihân
Fikri i'lâ eder uluvv-i Ali
Çok mu dolduysa perteviyle cihân
Lem'atullâhdır o **nûr-ı celî**"[1242]

Muallim Nâci, cihanı aydınlatan şey nedir diyerek düşünmeye teşvik ettiği bu bendde Hz. Ali'nin yüceliğinin düşünceyi de yükselttiğini ifade etmektedir. Şâir ayrıca Hakk'ın ışığı ve büyük nur olarak tanımladığı Hz. Ali'nin ışığı ile cihânın aydınlanmasında şaşılacak bir şey olmadığını söylemektedir.

1. Nûr-ı Hak

"Çihre-i Haydarda gördüm **nûr-ı Hak**dan çün eser
Tûr-ı Mûsî gibi yandum akdı gönlüm su-misâl"[1243]

Hayretî, Hz. Ali'nin çehresinde gördüğü Hak nûrunun tesiriyle tecellîye mazhar olan Tûr dağı gibi yandığını ve gönlünün su gibi aktığını ifade etmektedir. Şâire göre Hz. Ali'nin yüzünde Hak nûrundan bir eser vardır.

2. Nûr-ı Muhammed

"Bende-i hulk-ı Hasan oldum ezelden tâ ebed
Nûr-ı ayn-ı Mustafâsın yâ Ali senden meded"[1244]

Nesîmî, Hz. Hasan'ın güzel ahlâkına ezelden ebede kadar bende olduğunu ifade ettikten sonra "Peygamber Efendimiz'in gözünün nûru" ifadesiyle tavsif ettiği Hz. Ali'den istimdâd etmektedir.

"O **nûr-ı çeşm-i Muhammed** o çeşm-i nûr-ı rusül
O berk-i Tûr-ı tecellî o şu'le-i ser-i râh"[1245]

1240 *Esrar Dede Divanı*, s. 171: "Na't-ı Ali'den"
1241 *Esrar Dede Divanı*, s. 173: "Na't-ı Ali'den"
1242 *Muallim Nâci'nin Şiirleri*, s. 291.
1243 *Hayretî Divanı*, s. 297.
1244 *Nesîmî Divanı*, s. 99: "Na't-ı Ali'den"
1245 *Esrar Dede Divanı*, s. 173: "Na't-ı Ali'den"

Esrar Dede bu beytinde Hz. Ali'yi hem Hz. Peygamber'in hem de bütün peygamberlerin gözlerinin nûru olarak tanımlamaktadır. Şâire göre Hz. Ali tecellî Tûr'unun yakıcı şimşeği olduğu gibi aynı zamanda yol gösteren ışık hükmündedir.

3. Nûr-ı velâyet

"Nokta-i şems-i hakîkat şâh u sultânım Alî
Merkez-i **nûr-i velâyet** şâh u sultânım Alî[1246]

Ken'an Rifâî, "şâh ve sultân" olarak zikrettiği Hz. Ali'nin hakîkat güneşinin noktası ve velâyet nûrunun da merkezi olduğunu ifade etmektedir.

E. SIR

"Şuurda gizli olan mânâ" olarak tanımlanan sır bir tasavvuf ıstılahıdır ve *Minhâcu'l-fukarâ* adlı eserde havâstan olan kimselerin inzivâya çekilip kendilerini tecrîd ederek safâ-yı kalbe ulaşmaları şeklinde izah edilmektedir. Bu durumda kalp sırra mahal olur ve bu hâlin ismini mecâzen ifade eden bir mekân olduğu için de bu isimle isimlendirilir. Bu meyanda Ankaravî, "İnsan benim sırlarımdan bir sırdır" meâlinde bir hadîs-i kudsî naklettikten sonra rubûbiyetin sırrını bilenlerin Hakk'ın sırrı olduğunu söyler.[1247] İbnü'l-Arabî de daha açık bir ifadeyle Hz. Ali'nin "Âlemin imâmı ve bütün velîlerin sırrı" olduğunu ifade etmektedir.[1248] Bazı şiirlerde de Hz. Ali "sır" olarak tanımlanmakta, bu kavram onun bir sıfatı olarak zikredilmektedir. Hz. Ali'nin bizâtihî sır olmaktan ziyade sırlara vâkıf olduğunu ifade eden nazım örnekleri de mevcuttur. Bunların dışında yine sır ile alâkalı olarak Hz. Ali, "sırr-ı Hak", "sırr-ı Kur'ân" ve "sırr-ı velâyet" ibareleriyle de tavsif edilmektedir.

Esselâm ey zâhir ü bâtın 'ayân
Esselâm ey **sırr-ı pinhân** esselâm[1249]

Necâti Bey, "esselâm" redifiyle söylediği na't-ı Ali'de Hz. Ali'yi zâhir/âşikâr, bâtın/gizli, görünmeyen ve 'ayân/açık ibareleriyle tanımladıktan sonra ikinci mısrâında Hz. Ali'nin "sırr-ı pinhân" olduğunu yani gizli sır olduğunu ifade etmektedir. Bu arka arkaya sıralana dört kavram (zâhir, bâtın, 'ayân, sırr-ı pinhân) esâsen birbirinin zıddı mânâlar içermektedir ve şâire göre Hz. Ali bu zıt mânâları bünyesinde cemetmiştir.

"Muhammed nûrdandur **Ali sırdan**
Hakîkat bahr içinde gevherim men"[1250]

1246 *İlâhiyyât-ı Ken'an*, s. 22.
1247 İsmail Ankaravî, *Minhâcu'l-fukarâ*, haz. Saadettin Ekici, İstanbul 1996, s. 325.
1248 Nihat Keklik, *İbnü'l-Arabî'nin Eserleri ve Kaynakları İçin Misdak Olarak el-Futûhât el-Mekkiyye*, Ankara 1990, s. 414.
1249 *Necatî Beg Divanı*, s. 357: "Na't-ı Ali'den"
1250 *Hatâ'î Divanı*, haz. Tourkhan Gandjei, s. 125.

Hz. Peygamber'in nûrdan Hz. Ali'nin sırdan olduğunu beyan eden Hatâyî, kendisinin de hakikat denizinde bir cevher olduğunu ifade etmektedir.

'Âlemü's-sırr-i kazâsın ki idersin idrâk
Râz-ı peyk-i harem ü vahy-i bilâ-istintâk"[1251]

Hz. Ali'yi kazâ sırrının âlemi olarak tanımlayan Yenişehirli Avni, yine bu hususiyeti sebebiyle bilinen mânâda bir konuşma olmaksızın gerçekleşen vahiy mûcizesinin ve mahiyeti bilinemeyen gizli haberleşmenin sırrına da vâkıf olduğunu ifade etmektedir.

"Yegâne vâkıf-ı remz-i hafâ-yı hikmettir
Yem-i ma'rifin asdâfıdır Cenâb-ı Ali"[1252]

Hazmî ise gizli hikmet remizlerine vâkıf olan Hz. Ali'nin, mârifet denizinin mücevherle dolu sedefleri gibi olduğunu ve ağzını açtığında hikmet yüklü inciler saçıldığını ifade etmektedir.

1. Sırr-ı Hudâ

"Hak Teâlâ öz nurundan hoş yaratmış Şâhımı
Kudret ü **sırr-ı Hudâsın yâ Ali** senden meded"[1253]

Nesîmî, "Şâh" olarak zikrettiği Hz. Ali'nin Hak Teâlâ'nın öz nûrundan yaratılmış olduğunu ifade ettikten sonra onun Hakk'ın sırrı ve kudreti olduğunu beyan ederek kendisinden istimdâd etmektedir.

"Çıkdı mi'râca Muhammed dedi doksan bin kelâm
Sırr-ı Hakka mahrem-i esrârsın sen yâ Ali"[1254]

Bu beytinde Hz. Peygamber'in mi'râcda Hak Teâlâ ile keyfiyeti bilinemeyen görüşmesini dile getiren Hatâyî, Hz. Ali'nin de bu görüşmenin sırrına ve dolayısıyla Hakk'ın sırrına mahrem olduğunu,[1255] onun da Hz. Peygamber gibi bu sırdan haberdâr olduğunu ifade etmektedir.

"Eylemek ta'rîf o zî-kadri ne hâcet kim ola
Mazhar-ı sırr-ı Hudâ vü râz-dâr-ı Mustafâ"[1256]

Rûhî, bir çehâr yâr na'tının Hz. Ali'ye tahsis ettiği bölümünün bu son beytinde, Hak Teâlâ'nın esrârına mazhar ve Resûlullâh'a da sırdaş olma şerefine nâil olan Hz. Ali'nin artık târife ihtiyacı olmadığını, sahip olduğu bu mazhariyetlerin onu en doğru bir şekilde târif ettiğini ifade etmektedir.

1251 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 451: "Na't-ı Ali'den"
1252 *Harputlu Hazmî Dîvanı*, s. 280: "Na't-ı Ali'den"
1253 *Nesîmî Divanı*, s. 99: "Na't-ı Ali'den"
1254 *Hatâyî Divanı*, s. 150: "Na't-ı Ali'den"
1255 Bektâşî inancına göre Hz. Peygamber'in mi'râcı zaten Hz. Ali ile birlikte olmuştur. Bu mi'râcın hakîkati her ikisinin de tefekkür halinde rûhen birbirleriyle birleşmeleri keyfiyetinden ibarettir. Bk. Sunar, *Melâmîlik ve Bektaşîlik*, s. 191.
1256 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, I, 67.

"Mahrem-i esrâr-ı Ahmed yâ velîdür yâ Ali
Çün **Alidür sırrı Hakkun** yâ velîdür yâ Ali
Ruh sultânı *ene'l-Hak* sırrına dedi belî
Gizli sırrından haber virdükde uşşâkun dili
Âbid ü zâhidlerin aklını hayrân eyledi"[1257]

Niyâzî'nin gazellerini tahmîs eden Azbî ise bu bendde hem Hz. Peygamber'in sırlarına mahrem hem de Hak Teâlâ'nın sırrı olarak tanımladığı Hz. Ali'nin ruh sultanı olduğunu ve "ene'l-Hak" yani "Ben Hakk'ım" sırrına da "evet" dediğini ifade etmektedir.

"Beyân olur mu o **sırr-ı Hudâ** ki söyleyeyim
Sığar mı mısra'-ı takrîre şerh-i hâl-i Alî"[1258]

Esrar Dede bu Hz. Ali'nin halini şerhe satırların kifayet etmeyeceğini ifade etmekle birlikte, zaten bu tavsife teşebbüs etse bile "Sırr-ı Hudâ" olan Hz. Ali'nin halini uzun uzadıya anlatmaya kalkışmanın münasip olmayacağını söylemektedir. Ayrıca sır, mahfî olduğu için sırdır ve ifşâsı doğru değildir.

"Pîşvâ-yı râh-ı tahkîk Şâh-ı merdân Alî
Ol keremkânîden oldu **sırr-ı Mevlâ** münceli"[1259]

Salacıoğlu, Şâh-ı merdân olan Hz. Ali'nin hakîkat yolunun rehberi olduğunu söylemektedir ve yine şâire göre Hakk'ın sırrı onda tecellî etmiş, onun vasıtasıyla âşikâr olmuş, görünür hâle gelmiştir.

"Künûz-ı vahdetin 'arrâfıdır Cenâb-ı Ali
O sırrın âyine-i sâfıdır Cenâb-ı Ali"[1260]

Hazmî, vahdet hazinelerini keşfeden kâhine teşbih ettiği Hz. Ali'yi daha sonra vahdet sırrının kendisinde tecellî ettiği saf ve pâk bir âyineye benzetmektedir.

2. Sırr-ı Kur'ân

"On sekiz bin âlemin sırrına mazhar sen Şehâ
Ârif-i ilm-i ledünnî **sırr-ı Kur'ân yâ Alî**"[1261]

Sûzî bu beytinde on sekiz bin âlemin sırrına mazhar olan Hz. Ali'nin ledün ilmine sahip olduğu gibi bizâtihî Kur'ân'ın da sırrı olduğunu ifade etmektedir.

"**Sırr-ı Kur'ân** bendedir Ümmü'l-Kitâbın 'bâ'sıyım
Zî-kemâlim evc-i irfânın meh-i garrâsıyım"[1262]

1257 *Tahmîs-i Derviş Azbî*, s. 127.
1258 *Esrar Dede Divanı*, s. 175: "Na't-ı Ali'den"
1259 *Salacıoğlu Divanı*, s. 92-93.
1260 *Harputlu Hazmî Dîvanı*, s. 279: "Na't-ı Ali'den"
1261 *Dîvân-ı Sûzî*, s. 13: "Na't-ı Ali'den"
1262 *Fennî Divanı*, s. 33.

Bir devriyeden alınan bu beyitte Fennî, Kur'ân'ın sırrının kendisinde olduğunu çünkü kendisinin, bir adı da "Ümmü'l-Kitâb" olan Fâtihâ sûresindeki besmelenin başındaki "bâ" harfi olduğunu ifade etmektedir. O ayrıca kemâl sahibidir ve irfânın en yüce noktasındaki parlayan ay hükmündedir. Fâtihâ sûresinin Kur'ân'ın bir hülâsâsı olduğu kabul edilmektedir. Bu sebeple şâir, Kur'ân'ın Fâtihâ'dan, Fâtihâ'nın besmeleden, besmelenin ise *bâ* harfinden ibaret olduğuna dair rivayetleri[1263] telmih ederek "sırr-ı Kur'ân" olmasını, besmeledeki bâ harfinin altındaki nokta olması ile izah etmektedir. Fakat "bânın altındaki nokta" esâsen Hz. Ali'dir. Şâirin kurduğu alâkaya göre "sırr-ı Kur'ân", Ümmü'l-Kitâb olan Fâtihâ'nın besmelesinin altındaki nokta ise Kur'ân'ın sırrına asıl sahip olan Hz. Ali'dir denilebilir.

"Ken'anı aşk etti aşkın **sırr-ı Kur'ânım Alî**
Hiç cemâlinden ayırma Şâh-ı merdânım Alî"[1264]

Kenan Rifâî, Kur'ân'ın sırrı olan Hz. Ali'ye duyduğu muhabbetin kendisini de bizâtihî aşk hâline getirdiğini ifade ettikten sonra Şâh-ı merdân olan Hz. Ali'nin cemâlinden ayrı kalmamak temennîsinde bulunmaktadır.

3. Sırr-ı velâyet

"Şâh-ı merdân şîr-i Yezdân pişvâ-yı ehl-i dil
Kâşif-i sırr-ı velâyet Haydar-ı Kerrâr mest"[1265]

Nesîmî'den alınan bu beyitte Haydar-ı Kerrâr olan Hz. Ali, yiğitlerin şâhı, Allâh'ın arslanı ve ehl-i dilin önderi ve nihayet velâyet sırrının kâşifi olarak tanımlanmaktadır. Nesîmî'den sonra başka şâirlerce de "sırr-ı velâyet" olarak tanımlanan Hz. Ali'yi, İbnü'l-Arabî de "Hz. Peygamber'e en yakın insan; âlemin imâmı ve bütün velîlerin sırrı"[1266] olarak tavsif etmiştir.

"Kasd iderdüm ki diyem **sırr-ı velâyet** haberin
Bu vilâyetde dirîgâ ki bilinmez dilümüz"[1267]

Yahyâ Bey aşkı konu ettiği gazelinden alınan bu beytinde, neyin dilinden velâyet sırrı hakkında bilgi vermektedir. Şâire göre velâyet sırrı hakkında bilgi vermek isteyen veya bu sırdan herkesi haberdâr etmek isteyen ney, yaşadığı ülkede lisanını anlayan kimse bulamadığı için velâyet sırrı yine sır olarak kalmıştır. Bu beyitle "çâh-ı Ali" olarak da bilinen "çâh-ı ney"e telmihte bulunan şâir, esâsen velâyet sırrının Hz. Peygamber yoluyla Hz. Ali'ye intikal ettiğini haber vermektedir. Şu halde Hz. Ali velâyet sırrının sahibi ve bizâtihî velâyet sırrıdır.

1263 Emin Işık bu kabil rivayetlerin Bâtınîlik ve Hurûfîlik yoluyla ortaya çıkmış rivayetler olabileceğini söylemektedir. Bk. Emin Işık, "Fâtihâ Sûresi", *DİA*, XII, 254.

1264 *İlâhiyyât-ı Ken'an*, s. 133: "Na't-ı Ali'den"

1265 *Nesîmî Divanı*, s. 86.

1266 Bk. Keklik, *İbnü'l-Arabî'nin Eserleri ve Kaynakları İçin Misdak Olarak el-Futûhât el-Mekkiyye*, s. 414.

1267 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 387.

"Esselâm ey nesl-i pâk-i Mustafâ vü Murtazâ
Esselâm ey sâhib-i sırr-ı velâyet esselâm"[1268]

Seyyid Seyfullah bu beytinde Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin tertemiz ahfâdını selâmladıktan sonra ikinci mısrâında velâyet sırrının sahibi olarak zikrettiği Hz. Ali'ye selâm göndermektedir.

"Rûh-ı Rasûlallah içün **sırr-ı Veliyyullah** içün
Lillâh içün billâh içün ayırma aşkından beni"[1269]

Hz. Peygamber ile Hz. Ali'yi sırasıyla Resûlullâh ve Veliyyullâh olarak zikrettiği bu beytinde Seyyid Seyfullâh, Hz. Peygamber'in rûhu ve Hz. Ali'nin sırrını vesîle kılarak gönlünün aşk-ı İlâhî'den ayrı kalmaması için duâ etmektedir.

"Menba'-ı **sırr-ı velâyet** Şâh-ı merdân yâ Alî
Kâşif-i remz-i hakîkat nûr-ı îmân yâ Alî"[1270]

Sûzî, na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'yi velâyet sırrının kaynağı, yiğit olanların şâhı, hakîkat sırlarının kâşifi ve nihâyet îmân nûru olarak tanımlayarak ona sığınmaktadır.

"Nedir **sırr-ı velâyet** Mustafâya feyz-i kurbiyyet
Anı ashâb içinde Hayder-i Kerrâr olandan sor"[1271]

Abdülâziz Mecdî ise sırr-ı velâyetin ve Hz. Peygamber'e yakın olmaktan kaynaklanan feyzin ancak Haydar-ı kerrâr olan Hz. Ali tarafından bilineceğini, ashâb arasında sadece Hz. Ali'nin bu mazhariyete nâil olduğunu ifade etmektedir.

F. BÜRHAN

Bürhan, berraklaştırmak, açıklığa kavuşturmak, delil getirmek anlamında bir kelime olup Kur'ân-ı Kerim'de "hak ile bâtılı birbirinden ayıran kesin delil" karşılığında kullanılmaktadır.[1272] Hz. Ali de bazı şiirlerde "bürhan" olarak tavsif edilmektedir. O, İslâmı ilk kabul edenlerden olması münâsebetiyle de nübüvvetin canlı bir delîli olarak kabul edilmektedir. Bu tavsif bazı şiirlerde "ârifin bürhânı" ya da "rehnümâ" kelimeleriyle aktarılmıştır. Rehber ve delil mânâlarındaki bu sıfat Hz. Ali'nin özellikle tasavvufî yönünü ifade maksadıyla kullanılmaktadır. Onun Resûlullah'tan tevârüs ettiği velâyet nûru ile dâimâ sâlih kulların kılavuzu ve hakikat yolunun rehberi olmuştur.

"Yakîn bil ebced ü **bürhan Alidir**
Beyân-ı tevhîd ü Kur'an Alidir"[1273]

1268 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 130.
1269 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 182.
1270 *Dîvân-ı Sûzî*, s. 13: "Na't-ı Ali'den"
1271 *Abdülaziz Mecdî Divanı*, s. 48.
1272 Yusuf Şevki Yavuz, "Burhan", *DİA*, VI, 429.
1273 *Hatâyî Divanı*, s. 177: "Na't-ı Ali'den"

Hatâyî, Hz. Ali'nin ebced ve bürhan olduğunu ifade ettiği bu beytinde onu aynı zamanda tevhîdin beyânı ve Kur'ân olarak ya da hem tevhîdin hem de Kur'ân'ın beyânı olarak tanımlamaktadır.

"Gümrâh olaydı halk-ı cihan serbeser kamu
Ger kılmasaydı âleme Hak **rehnümâ** seni"[1274]

Şâyet Hak Teâlâ Hz. Ali'yi âlemin kılavuzu tâyin etmeseydi bütün cihan halkı yolunu kaybederdi diyen Hatâyî, Hz. Ali'nin doğru yolu gösteren bir rehber olduğunu bildirmektedir.

"Düşdüm ayaklara demidür dest-gîrüm ol
Zulmetde kaldum ol bana **bürhân yâ Alî**"[1275]

Hayretî na't-ı Ali'nin bu beytinde düşkün hâlinden yakınarak Hz. Ali'nin yardımını istemektedir. Ayağa düştüğünü ve karanlıklarda kaldığını ifade eden şâir, Hz. Ali'nin elinden tutarak kendisine bürhan olmasını, yani rehberlik ederek içinde bulunduğu ümitsiz durumdan kurtarmasını istemektedir.

"Sen Şeh-i merdân-ı âlem **ârifin bürhânısın**
Sâkî-i kevser ü ebrâr-ı cemâat Murtazâ"[1276]

Ümmî Sinan, âlemde yiğit olanların şâhı ve ârif kimselerin bürhânı yani kılavuzu olarak tavsif ettiği Hz. Ali'nin aynı zamanda kevser sâkîsi ve önde gelen iyilik sahibi olduğunu ifade etmektedir.

G. SÎMURG

Sîmurg, Kaf dağında yaşayan efsânevî bir kuş olup bu kuşun üzerinde her kuştan bir eser bulunduğuna inanılmaktadır. Attar'ın *Mantıku't-tayr* adlı eserinde bu kuşu geniş şekilde ele alarak işlemesi üzerine bu kavram tasavvufa da iyice yerleşmiştir. Bu eserde sîmurg otuz kuş olarak işlenmekte ve çokluğu ifade etmektedir. Oysa varlığın birden çok olması vehmî ve hayâlîdir. Sîmurg da anka gibi gerçekte adı olan fakat kendisi olmayan bir kuştur, zaten bazı metinlerde anka ve sîmurgdan aynı kuş olarak bahsedilmektedir. Diğer taraftan kuşların tek pâdişâhı olan sîmurg birliği ve gerçek varlığı yani Allâh'ı ifade etmektedir.[1277] Çok az örneği olmakla birlikte bazı şiirlerde sîmurg ile Hz. Ali arasında bir münâsebet geliştirildiği tespit edilmiştir.

"Murtazânun sırrıdur **sî-murg-ı Kāf**
Ben anun bâlinde olan şeh-perem"[1278]

Karamanlı Aynî bu beytinde Kaf dağında yaşadığını ifade ettiği sî-murgun Hz. Ali'nin sırrı olduğunu söylemektedir. "O kuşun kanadındaki en uzun

---

1274 *Hatâyî Divanı*, s. 151: "Na't-ı Ali'den"
1275 *Hayretî Divanı*, s. 9: "Na't-ı Ali'den"
1276 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 22: "Na't-ı Ali'den"
1277 Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "Anka", *DİA*, III, 200-201.
1278 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 99.

tüy benim" diyen şâir bu münasebetle Ali sırrına âşinâ olduğunu dile getirmektedir.

"Kûh-ı Kāf-ı âleme **sî-murg** atan
Sen hümâ anun durur ankā Hüseyn"[1279]

Aynî, bir Hz. Hüseyin na'tından alınan bu beytinde sîmurg, ankā ve hümâ kuşlarını birlikte zikretmektedir. Hz. Hüseyin'i Kaf dağında yaşadığı varsayılan ve tüyleri renkli, yüzü insana benzeyen, asla yere konmayıp dâimâ yükseklerde uçan ve kendisinde her kuştan bir alâmet bulunduran anka[1280] olarak zikreden şâir, Hz. Hüseyin'in atasının da sîmurg olduğunu söylemektedir. Sîmurg ise Aynî'ye göre Hz. Ali veya Hz. Ali'nin sırrıdır. Şâir ayrıca "Sen hümâ anun durur" ibaresyle Hz. Hüseyin'i devlet kuşu olarak da bilinen hümâ kuşuna benzetmekte ve Hz. Ali'ye nispet etmektedir.

H. HARFLERİN HZ. ALİ'YE DELÂLETİ

Türk-İslâm edebiyatında ve özellikle şiirlerde harflerin, bir takım hususiyetleri sebebiyle muhtevaya dahil edildikleri bilinmektedir. Harflerin şiirlere konu ediliş şekilleri üzerine bir çalışma yapan Âmil Çelebioğlu, bu konuda ilk sırayı bazı harflerin şeklî özelliklerinden hareketle şiirlerde birer teşbih unsuru olarak kullanılmasına ayırmıştır.[1281] Bunlar arasında en bilinen örnekler, "elif" harfinin sevgilinin boyuna, "dâl" harfinin âşıkın iki kat olmuş beline ya da sevgilinin saçına benzetilmesi, "râ" harfinin sevgilinin kaşına veya hançere, "'ayn" harfinin göze ve "mîm" harfinin sevgilinin ağzına benzetilmesidir.[1282] Bir teşbih unsuru olarak kullanılmadan da bazı harflerin şiirlerde dînî tasavvufî açılımlar kazandığı vâkîdir. Meselâ yine "elif" harfinin bütün tecelliyâtın sırlarını câmî olduğu kabul edilmektedir. Elifin aslı noktadır ve bütün harfler elif'ten veya noktadan meydana gelmişlerdir. Harflerin ilki olan elif, ebced hesabıyla bir rakamının karşılığıdır. "Allah" lâfza-i celâli elif ile başlamaktadır, dolayısıyla elif vahdete "bâ", ikiliğe, kesrete; "mîm" harfi ise yokluğa delâlet etmektedir.[1283] Bazı şiirlerde yine bazı harflerin Hz. Ali'nin ismi, künyesi, sıfatı veya onunla alâkalı herhangi bir durumu işaret etmek üzere zikredildikleri tespit edilmiştir. Bu

---

1279 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 91.

1280 Pala, *Divan Şiri Sözlüğü*, s. 36.

1281 Edebiyatımızda kullanıldığı şekliyle harflerin hususiyetlerinden yola çıkarak bir tasnif geliştiren müellif, konuyu şu tasnife göre incelemektedir: Umûmî mânâda harflerin sembol olarak kullanılması; Harflere yüklenen husûsî mânâlar ki bunlar tefe'ül, tılsım, remil gibi konularda harfler ve sayılar muhtelif mânâlara delâlet etmeleri şeklinde açıklanmaktadır; Hurûfîlik etkisinde gelişen metinler; Ebced hesabı; Tevşih ve kekeme diliyle şiir söyleme gibi çeşitli hususiyetler ve son olarak Elif-nâmeler. Bk. Âmil Çelebioğlu, "Harflere Dâir", *Millî Kültür*, II, sy. 1 (Haziran 1980), s. 62-65.

1282 Divan şiirinde harflerin birer simge olarak kullanılması hususunda bir çalışma yapan Tökel, şekilleri itibarıyla benzetme unsuru olarak en sık kullanılan harfleri de "elif, be, cim, dâl, re, sin, sad, 'ayn, kaf, kef, lâm, mîm, nûn, vâv, lâmelif ve ye" şeklinde sıralamaktadır. Bk. *Divan Şiirinde Harf Simgeciliği*, s. 226.

1283 Âmil Çelebioğlu, "Harflere dâir", *Millî Kültür*, 62-63. Kur'ân-ı Kerîm'de bazı sûrelerin başında bulunan ve "Hurûf-ı Mukatta'a" adı verilen harfler ve bunların tefsirleri üzerine bir çalışma yapan O Mevlevî, bunlar arasında "Elif Lâm Mîm" ile ilgili yorumları aktarırken "Elif'in Ehadiyete, Mîm'in Muhammed'e, Lâm'ın da Ali'ye işaret ettiğini" daha doğrusu böyle bir te'vîlin de mevcut olduğunu nakletmektedir. Bk. Tökel, *Divan Şiirinde Harf Simgeciliği*, s. 71.

örneklere ekseriyetle "elif-nâme" adı verilen ve mısrâ başındaki kelimelerin alt alta, elif'ten ye harfine kadar alfabetik sırayla devam etmesiyle meydana gelen şiirlerde[1284] tesadüf olunmaktadır. Her bir harfe bir mısrâ ayrılan daha doğrusu her mısrâın ilk kelimesinin ilk harfinin alfabetik sıraya göre geldiği bu şiirlerde bazı mısrâlar, Hz. Ali'nin bir vasfını dile getiren kelimelerle başlamaktadır; Hatâyî'nin, "Dâl delîl-i evliyâsın yâ Aliyye'l-Murtezâ" mısrâında görüldüğü gibi. Bu örneklerin dışında ayrıca Hz. Ali'nin, "Ben bâ'nın altındaki noktayım" sözünün iktibas veya telmih yoluyla zikredildiği çok sayıda örnek de mevcuttur. Özellikle "nokta-i bâ" ibaresiyle işaret edilen ve doğrudan Hz. Ali'nin yukarıda zikredilen sözü ile ilgili olan bu örnekler, "Hz. Ali'nin Sözleri" başlığı altında değerlendirilmiş olup[1285] burada tekrar edilmeyecektir. Bunların dışında yine bazı harflerin ki bunlar arasında 'ayn harfi ilk sırada gelmektedir, Hz. Ali'yi işaret ettiğinin ifade edildiği örnekler mevcuttur.

1. "Elif"

"**Elf** anı bilmişem ben *lâ fetâ illâ Ali*
Ye yalanı silmişem ben *lâ fetâ illâ Alî*"[1286]

Hatâyî, ilk mısrâında elif-bâ'nın elif'ten başlamak üzere ilk harfi, ikinci mısrâında elif-bâ'nın son harfini zikretmek ve müteâkip beyitlerde de bu sırayı takip etmek sûretiyle söylediği şiirinde konu bütünlüğünü "Ali'den başka yiğit yoktur" mânâsındaki *lâ fetâ illâ Alî* sözü ile sağlamaktadır. İlk beytin ilk mısrâında "Elf anı bilmişem" diyen şâir, şiirin bir na't-ı Ali olması da dikkate alındığında bu harf ile Hz. Ali'yi işaret etmektedir denilebilir. Bu tevcîhe göre Hz. Ali'yi elif olarak tanımlayan şâir, elif harfi alfabenin ilk harfi olduğu için bir mânâda kendisi için Hz. Ali'nin evveliyetini, önceliğini vurgulamaktadır. Elif ayrıca Hak Teâlâ'nın remzidir.[1287]

2. "Tâ"

"**Tî türâbîler elinde** zülfikâr şemşîr-i tîz
Fa'dribû buyruldu Hakdan hem Muhammed Mustafâ"[1288]

Nesîmî, bir elif-nâmenin "tâ" harfine tahsis ettiği bu beytine "türâbî" kelimesi ile başlamaktadır. Bilindiği gibi bu kelime Hz. Ali'nin "Ebû Türâb" künyesinde mevcuttur ve bu okuyuşa göre "türâbî", Hz. Ali'ye mensup olan, onun yolundan giden mânâsındadır. Türâbîler elinde zülfikâr bulunduğunu söyleyen şâir müteâkiben Hak Teâlâ'nın "fa'dribû", yani "vurunuz" buyurduğunu söylemektedir. Bu ibare ise Kur'ân-ı Kerîm'in, "Hani Rabbin meleklere: 'Muhakkak ben sizinle beraberim; haydi iman edenlere destek olun; Ben kâfirlerin

---

1284 "Dîvan ve Halk edebiyatımızın ortak mahsullerinden olan **elif-nâme**lerin dînî, tasavvufî ve lâdînî hemen her türden örnekleri mevcuttur. Harfle, dolayısıyla kelimeler ekseriya rastgele olmayıp muhtevaya uygunluk gösterir." Bk. Çelebioğlu, "Harflere Dâir", *Millî Kültür*, s. 65.

1285 Bu konu için bu çalışma içerisinde bk. "Hz. Ali'nin Sözleri", s. 248.

1286 *Hatâyî Divanı*, s. 148: "Na't-ı Ali'den"

1287 Şiirde bunun örnekleri çoktur: Nesîmî'nin, "**Elif Allâhtır** ki olmaz nutk-ı zâtından cüdâ / Uş kitâb-ı vahy-i mutlak uş Mesîhî mu'cizât" beytinde olduğu gibi. Bk. *Nesîmî Divanı*, 90; Bu konuda geniş bilgi içi bk. Tökel, *Divan Şiirinde Harf Simgeciliği*, s. 82-83.

1288 *Nesîmî Divanı*, s. 71.

yüreğine korku salacağım; vurun boyunlarına! Vurun onların bütün parmaklarına!' diye vahyediyordu (Enfâl sûresi 8/12)" meâlindeki âyetinde yer almaktadır. Bu âyet ise Bedir gazâsı mücâhidlerine Hakk'ın yardımını beyan sadedinde nâzil olmuştur. Netice itibarıyla şâir bu beytinde, Hz. Ali'ye tâbî olanların elindeki kılıcın zülfikâr hükmünde olduğunu ve yine bu yolda olanlara Hak Teâlâ'nın yardımının devam edeceğini müjdelemektedir.

3. "Dâl"

"**Dâl delil oldu** dehânın remzini kıldı ayân
Bildi bildirdi Resûl ü hem Aliyy-i Murtazâ"[1289]

Bir elif-nâmenin dâl harfine tahsis ettiği bu beytinde Nesîmî, "dâl" harfinin açılımını "delil" kelimesi olarak yapmıştır. Şâire göre "dâl" harfinin delâletiyle dehânın yani ağzın ve sözün muammâsı ortaya çıkmıştır. "Dâl" harfi Hz. Peygamber ve Hz. Ali'yi tanıtmaktadır. Ya da "dâl" harfinin bu hususiyetini haber veren esâsen Hz. Peygamber ve Hz. Ali'dir. Ne var ki şairin bu kabil beyitlerini tam mânâsıyla anlayabilmek mümkün değildir. Çünkü Nesîmî'nin bazı şiirlerinde Hurûfîlik etkisiyle harfler sembolik karakter kazanmışlardır. Dolayısıyla bu metinleri bu inanca dair anahtarlar olmaksızın çözebilmek imkânsızdır.[1290] Nesîmî gibi Hatâyî'de de "dâl" harfinin açılımı "delîl" kelimesidir:

"Hı haber ver gel ne yüzden okunur ismin senin
Dâl delîl-i evliyâsın yâ Aliyye'l-Murtezâ"[1291]

Hatâyî, mısrâ başlarında "hı" ve "dâl" harflerine yer verdiği bu elif-nâme beytinde "dâl" harfini, "evliyânın yol göstereni, evliyâ kılavuzu" mânâsındaki "delîl-i evliyâ" ibaresiyle açmaktadır. Bu ibareyi "Ali Murtazâ" olarak zikrettiği Hz. Ali'nin bir sıfatı olarak kullanan şâir netice itibarıyla bu beyitte "dâl" harfinin Hz. Ali'ye delâletini dile getirmektedir.

4. "'Ayn"

'Ayn harfinin de Hz. Ali'ye delâlet ettiği nakledilmektedir.[1292] Hz. Ali'nin isminin de ilk harfi olan 'ayn, bazı şâirler tarafından ve özellikle "Ali'nin 'aynı"

1289 *Nesîmî Divanı*, s. 72.

1290 "Harflerin dînî ve mistik mâhiyeti, İslâm'dan önce de mevcut olmakla birlikte bunların bir inanç sistemi hâline gelmesi Hurûfîlikle gerçekleşmiştir. Hurûfîliğin kurucusu Fazlullah-ı Hurûfî (740-796/1339-1394)'nin en mühim eseri Câvidannâme'dir. Bu itikada göre mevcûdâtın zuhûru, yani Hakk'ın bütün tecelliyâtı ses iledir. Ses her şeyde mevcuttur. Sesin tekâmülünden söz ve lisan meydana gelir. Bu da ancak insana mahsustur. Sesin ve sözün aslı ise harftir. Bu yüzden harf kutsaldır... Harfler ve rakamlarla çeşitli tasavvufî mâhiyetteki hususlar, namaz, oruç, hac vs. gibi İslâmî emirler ve mevzûlar te'vil ve izah edilmeye çalışılmış, aynı zamanda harfler sembolik karakterlere de sahip olmuştur. Bu bakımdan miftah (anahtar) olmadan Hurûfî metinlerini anlamak güçtür." Bk. Âmil Çelebioğlu, "Harflere dâir", *Millî Kültür*, s. 63-64.

1291 *Hatâyî Divanı*, s. 141.

1292 "'Ayn, Hz. Ali'ye işâretdür". Bk. Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler*, s. 88, 72 no.lu dipnot. Ayrıca, "Sin harfi yaklaşık olarak hicrî II. asrın başlarında Selmân-ı Fârisî'ye delâlet eden bir simgeye dönüşmüştür. Aynı şekilde 'ayn Hz. Ali'yi, mîm Hz. Muhammed'i simgeleyen harfler hâline gelmiştir." Bk. Massignon, "Selman-ı Fârisî ve'l-

mânâsındaki "'ayn-ı Alî" terkîbi ile pek çok şiirde zikredilmektedir. İbaredeki 'ayn kelimesinin "göz, aynısı, 'ayn harfi" gibi farklı mânâlar taşıması sebebiyle ibarenin tek bir mânâya tevcîhi mümkün değildir ve bu terkîbin yer aldığı beyitlerin tamamı "Hz. Ali'nin İsmi" başlığı altında değerlendirilmiştir. Ancak bazı örneklerde, ibaredeki 'ayn kelimesinin 'ayn harfi mânâsı öne çıktığından bu örneklerin bir kısmı bu bölüme de alınmıştır:

"Cirm-i kamer hilâl ile **'ayn-ı Alî** yazar
'Îd-i şerife irmek içün kadr ü ihtirâm"[1293]

Yukarıdaki beyitte Bâkî, 'ayn harfinin ince ve kavisli biçimiyle eski edebiyatımızda hilâlin benzetileni[1294] olmasından hareketle gökteki hilâlin mübarek bayrama ihtirâmen ya da bayramın geldiğini haber vermek için Hz. Ali'nin isminin de ilk harfi olan 'ayn harfi yazdığını, yani bu harfin şekline büründüğünü ifade etmektedir. Şâire göre bayramı müjdeleyen hilâlin 'ayn harfi şeklinde görünmesinin bir diğer sebebi ise "bayram" mânâsındaki *'îd* kelimesinin ilk harfinin de 'ayn olmasıdır.

"Nesîm-i ma'nîde 'âlî idüğün bildi velî
Ana nâzırdur ana 'aynı ile **'ayn-ı 'Ali**"[1295]

"Beyân-ı Ba'zı Ma'ânî-i Hurûfu't-Tehecci" başlıklı şiirinin bu beytinde 'ayn harfini konu eden Bursevî, şeklen göze benzetilen 'ayn harfinin[1296] lûgat karşılığının da göz olduğunu ve ayrıca "Ali" isminin ilk harfinin de 'ayn olduğunu hatırlattıktan sonra Hz. Ali'nin göze benzeyen 'ayn harfi ile bakmakta olduğunu ifade etmektedir.

"Râ-i Rahmân iki kaşın cîm Cemâl'in nakşıdır
Gözlerin **'ayn-ı Alî** hem zülfikāra muktedâ"[1297]

Ali Handî, insan yüzündeki uzuvları Esmâ-i Hüsnâ'ya ve bazı âyetlere teşbih ettiği Hurûfîlik izleri taşıyan bir gazelinin bu beytinde Râhmân esmâsının ilk harfi olan râ harfini yüzdeki iki kaşa, Cemâl sıfatının ilk harfi olan cîm'i ise yüzdeki detaylara benzetmektedir. İkinci mısrâında şâir, Alî ismindeki 'ayn harfini gözlere benzetmektedir ki bu harf zaten gözün benzetilenidir. Şâir ayrıca gözlerin zülfikâra tâbî olduğunu söyleyerek göz ile zülfikâr arasındaki benzerliğe dikkat çekmekte ve Hz. Ali ile zülfikâr arasındaki tenâsübün de delâletiyle "'ayn-ı Alî" ibaresini Esmâ-i hünsâda yer alan "Alî" ismi için değil Hz. Ali'yi işâreten kullandığını göstermektedir.

5. "Kef"

"*Dâl* dilimde Şah Hüseyn-i Kerbelânın medhi var

---

bevâkirü'r-rûhâniyye li'l-İslâm fî İrân", *Şahsiyyetü'l-kalaka fi'l-İslâm*, trc. Abdurrahman Bedevî, (baskı yeri yok) 1949, s. 37.

1293 *Bâkî Divanı*, 60.

1294 Kurnaz, *Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlili*, s. 476.

1295 *Bursevî Divanı*, s. 403.

1296 'Ayn harfinin bilhassa baş kısmı (ﻌ) şekil itibariyle göze benzetilmektedir. Bk. Tökel, *Divan Şiirinde Harf Simgeciliği*, s. 181.

1297 *Ali Handî Divanı*, s. 107.

Kef kerem kânı **Alidir** *lâ fetâ illâ Ali*"[1298]

Hatâyî, "Ali'den başka yiğit yoktur" mânâsındaki "lâ fetâ illâ Alî" redifli şiirinin bu beytinde "dâl" harfinin açılımını "dil" kelimesiyle yaptıktan sonra dilinde dâimâ Kerbelâ'da şehit olan Hz. Hüseyin medhi olduğunu ifade etmektedir. İkinci mısrâına "kâf" harfi ile başlayan şâir, bu harfin de kendisine "ihsan kaynağı" mânâsındaki "kerem kânı" ibaresini hatırlattığını, kerem kaynağının ise Hz. Ali olduğunu söylemektedir. Şu halde şâire göre "kâf" harfi, kerem kaynağı olan Hz. Ali'yi işaret etmektedir.

6. "Nûn"

"Nûn **nây**a kulak urup dinle
Ne imiş sırr-ı Hayder-i Kerrâr"[1299]

Esrar Dede'ye âit bu elif-nâme beytinde "nûn" harfinini açılımını "nây" olarak gerçekleştiren şâir burada nûn harfinden ziyade ney ile Ali sırrı arasındaki münâsebete dikkat çekmektedir. Haydar-ı Kerrâr olan Hz. Ali'nin sırrına âşinâ olmak için ney sesine kulak vermek gerektiğini ifade eden şâir bu sûretle Hz. Ali'nin, kendisine Hz. Peygamber tarafından tevdî edilen sırları bir kör kuyuya anlattığı ve bu kuyudan yetişen sazların da esâsen bu esrârı terennüm ettiğine dair efsâneyi[1300] telmih etmektedir.

1298 *Hatâyî Divanı*, s. 148: "Na't-ı Ali'den"
1299 *Esrar Dede Divanı*, 194.
1300 "Çâh-ı Ali" hakkında bilgi için bk. "Hz. Ali ile İlgili Mekânlar", s. 403.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HZ. ALİ İLE İLGİLİ ŞAHIS, FIRKA VE MEZHEPLER

I. HZ. PEYGAMBER

Hz. Ali bilindiği gibi beş yaşından itibaren hicrete kadar Peygamber Efendimiz'in terbiyesinde yetişmiştir ve ilk iman edenlerdendir. Hz. Peygamber'in hicret ettiği gece onun yatağında yatarak canının O'nun canı yerine koymuş, Peygamberimiz'i öldürmeye gelen müşriklerin Resûlullâh'ın Mekke'de olduğunu zannetmelerini sağlamıştır. Daha sonra Peygamberimiz'in kendisine bıraktığı emanetleri sahiplerine tevdî ederek yine Efendimiz'in isteği doğrultusunda hicret yolculuğu için annesi Fâtımâ ile Resûlullâh'ın kızı Hz. Fâtımâ'ya refakat etmiş, Kubâ'da Hz. Peygamber'e yetişmiş ve Medine'ye birlikte vâsıl olmuşlardır. Hicretten sonra muhâcirler ve ensar arasında yakınlık ve dayanışma sağlamak amacıyla kurulan muâhât sırasında Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi kendisine kardeş seçmiştir. Hicretin ikinci yılında ise Peygamber Efendimiz, sevgili kızı Fâtımâ'yı Hz. Ali ile evlendirmiş ve bu sûretle aralarında sıhriyet bağı da kurulmuştur. Hz. Peygamber ile Hz. Ali arasındaki yakın münasebet Resûlullâh'ın vefatına kadar kesintisiz devam etmiş ve Hz. Ali, Resûlullâh'ın vasiyeti üzerine O'nun techiz, tekfin ve defin hizmetlerinde de yer almıştır.[1301] Onun Hz. Peygamber'le bu yakın münasebetini ifade etmek üzere bazı şâirler Hz. Ali'yi, "İbn-i 'amm-i Mustafâ, Dâmâd-ı Peygamber, Sıhr-i Nebî" ve yine Hz. Peygamber'e sırdaş olması münasebetiyle "Mâhrem-i esrâr ve Vasiyy-i Resûl" gibi sıfatlarla anmaktadırlar ki bunlara dair örnekler Hz. Ali'nin sıfatları bahsinde gösterilmiştir.[1302] Bu sıfatların yanında pek çok şâir yine Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e olan bağlılığını dile getirmek üzere her ikisinin ismini aynı beyit içerisinde birlikte zikretmektedirler. Hz. Peygamber ve Hz. Ali'yi aynı veya müteâkip beyitlerde ve birbirleriyle alâkalı olarak zikreden şâirlerin ifade şeklinde de bir denge gözettikleri ve bu zikrediş şeklinin yaygın bir tercih olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kısaca söylemek gerekirse şiirlerde Hz. Peygamber ve Hz. Ali, mûtad ikili kalıplarla anılmaktadırlar. Başta "Muhammed-Ali" olmak üzere "Mustafâ-Murtazâ", "Ahmed-Haydar", "Nebiyyullâh-Veliyyullâh" gibi ibareler bu ifade şeklinin belli başlı örnekleri olup bu ifade şekillerinin her birine dair örnek beyitler de ayrı alt başlıklar altında değerlendirilmiştir. Bunlar arasında en çok tercih edilen zikrediş biçimi "Muhammed-Ali" ikili söyleyişidir ve husûsen Alevî-meşrep şâirlerin şiirlerinde "Muhammed-Ali" ibaresine, ikisini birbirinden ayrı görmediklerini de izhar maksadıyla âdeta bir tek isim gibi yer verdikleri dikkat çekmektedir.

A. Muhammed ve Ali

"**Muhammedi** yaratdı mahlûka şefkatinden
Hem **Aliyi** yaratdı mü'minlere fazlından"[1303]

1301 Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 371-372.

1302 Bu çalışma içerisinde bk. "Hz. Ali'nin Diğer Sıfatları", s. 191.

1303 *Yûnus Emre Divanı*, II, 331.

Yunus Emre, Hak Teâlâ'nın mahlûkata olan şefkati sebebiyle Hz. Peygamber'i yarattığını, inananlara lûtuf olarak da Hz. Ali'yi yarattığını söylemektedir. Şu halde her ikisinin de yaratılış hikmeti bütün mahlûkatın ve husûsen mü'minlerin gözetilmesi gayesine mâtuftur. Hz. Peygamber, Kur'ân'ın da işaret ettiği gibi "âlemlere rahmet (Enbiyâ sûresi 21/107)" olarak gönderilmiştir. Hz. Ali ise hem bizâtihî hem de kendi sulbünden devam eden Peygamber neslinin sebeb-i vücûdu olarak mü'minler için en güzel numûne olma özelliğini hayatı boyunca gösterdiği gibi evlâdı yoluyla da bu hususiyeti kıyamete kadar taşımaya devam edecektir.

"Beni kodılar taşkına
Tuşmadum benden coşkına
Muhammed Ali ışkına
Derdüm vardur inilerem"[1304]

"Dolap niçün inilersin" mısrâıyla başlayan meşhur dolap-nâmeden alınan bu bendde Âşık Yunus, öncelikle dolabın dönme esnasında çıkardığı sesi bir iniltiye benzetmekte, bu inlemenin ise Hz. Peygamber ve Hz. Ali aşkından kaynaklandığını ifade etmektedir. Hz. Peygamber ve Hz. Ali'yi, "Muhammed Ali" şeklinde bir tek isim gibi zikretme teâmülü başka şâirlerde de görülmektedir. Nesîmî'nin özellikle aşağıdaki beyti bu hususa bir ölçüde açıklık kazanmaktadır:

"Kim **Muhammedi Aliden** ayırır lânet ana
Lâhmike lâhmî değil mi yâ Ali senden meded"[1305]

Şâir, Hz. Ali'den istimdâd ettiği bu beytinde Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin birbirinden ayrı tutulamayacağını ifade ettikten sonra ikisini birbirinden farklı görenlere de lânet okumaktadır. Nesîmî bu birlikteliği Hz. Peygamber'in Hz. Ali hakkında buyurduğu rivayet olunan "Etin etimdir" meâlindeki *Lâhmüke lâhmî* ibaresiyle delillendirmektedir.

"Gözün aç gör kim ey tâlib **Ali**dir her kân-ı server
Muhammed aşk ile deryâ **Ali**dir kıymeti gevher"[1306]

Bu beytinde Nesîmî, Hz. Ali'nin nice büyük insanlar yetiştiren bir ocak olduğunu söylemektedir. Yine şâire göre Hz. Peygamber aşktan ibaret bir derya, Hz. Ali ise bu derya içerisinde bulunan en kıymetli mücevher hükmündedir. Şâire göre deryâ ile içerisindeki mücevheri birbirinden ayrı mütâlâa etmek nasıl mümkün değilse Hz. Peygamber ile Hz. Ali'yi de birbirinden farklı görmek mümkün değildir.

"Alidir cümlenin cânı **Muhammeddir Ali** kânı
Hakîkattır Ali şânı Alidir yâr-ı Peygamber"[1307]

1304 *Yûnus Emre Divanı* (Âşık Yûnus), IV, 131.
1305 *Nesîmî Divanı*, s. 99: "Na't-ı Ali'den"
1306 *Nesîmî Divanı*, s. 116
1307 *Nesîmî Divanı*, s. 117

Hz. Ali cümleye cândır, onun şöhreti hakîkîdir veya o, hakîkatlı olmakla mâruftur diyen Nesîmî, Hz. Ali'nin aynı zamanda Peygamber Efendimiz'in yâri yani dostu olduğunu söylemekte ve "Muhammed'dir Ali kânı" ibaresiyle de Hz. Ali'yi Hz. Peygamber'e nispet etmektedir. Hz. Ali, Peygamber ocağında yetişmiştir, onun değeri öncelikle bu mensubiyetten kaynaklanmaktadır.

"**Muhammed** ilme kân oldu **Ali** nutk-ı beyân oldu
Ana her sır ayân oldu Alidir hâce-i Kanber"[1308]

Hz. Peygamber'in ilim kaynağı, Hz. Ali'nin de bu ilmin âdetâ tercümânı, bu ilmi beyan eden kişi olduğunu ifade eden Nesîmî, Hz. Peygamber'in kaynağı olduğu ilme vukûfiyeti sebebiyle Hz. Ali'ye de bütün sırların âşikâr olduğunu beyan etmektedir. Sırlara vukûfiyeti netice veren bu ilim ise ledün ilmi olmalıdır. Şâir son olarak Hz. Ali'nin Kanber adlı sâdık kölenin de sahibi ve hocası olduğunu hatırlatmaktadır.

"Ne bilsin câhil ü nâdân **Muhammed** ya **Ali** kimdir
Muhammed server-i dindir **Ali**dir cümleye rehber"[1309]

Bu beytinde ise câhil ve nâdân olan kimselerin Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin hakikatini idrak edemeyeceklerini ifade eden Nesîmî, Hz. Peygamber'in din önderi ve kurucusu, Hz. Ali'nin de Peygamberimiz'den öğrendiklerini en doğru şekilde tatbik etmek sûretiyle din yolunda herkesin rehberi olduğunu beyan ederek söz konusu hususu tavzih etmektedir.

"**Muhammed** kapusı girçek **Alî**dür var dâd iste
Eyâ mazlûm ol yirde bulursın emn ü emânı"[1310]

Aynî, Hz. Ali'nin hakikatte Hz. Peygamber'in kapısı hükmünde olduğunu ifade ettiği bu beytinde öncelikle "Ben ilim/hikmet şehriyim, Ali de kapısıdır" meâlindeki hadisi telmih etmekte ve Hz. Ali'nin temsil ettiği bu kapıda mazlumlar için korkuya yer olmadığını ve yine bu kapının her türlü talebin dile getirildiği emân kapısı olduğunu ifade etmektedir. Şâire göre Hz. Peygamber'e ulaşmak isteyen bir kimse Hz. Ali'ye yönelmelidir, çünkü ikisi birbirinden ayrı değildir.

"Şah iki cihânın efdalidir
Allâhın eli anın elidir
Ol söz ki zamâne heykelidir
Allah ü Muhammed ü Alidir"[1311]

Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin isimleri bazı şiirlerde Hak isminin de ilâve edilmesiyle "Hak-Muhammed-Ali" şeklinde ve bir tek isim gibi zikredilmektedir ve bunun örneklerine daha ziyade Hatâyî gibi Alevî veya Alevî-meşrep şâirlerde tesadüf olunmaktadır. Hak-Muhammed-Ali şeklindeki olan bu zikrediş biçimini Bedri Noyan bir nevî üçleme olarak tanımlamakta ve bu üçlemenin esâsen Allah-

---

1308 *Nesîmî Divanı*, s. 117.
1309 *Nesîmî Divanı*, s. 117
1310 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 286.
1311 *Hatâyî Divanı*, s. 184.

Rûhullah-Sırrullah şeklinde açılabileceğini ve bu açılımın da İslâmiyette zâten var olan ulûhiyet, nübüvvet ve velâyet kavramlarına tekabül ettiğini ifade etmektedir.[1312] Hatâyî'nin yukarıda ilk bendi gösterilen şiiri bu zikrediş biçiminin örneklerindendir ve şâir her bendde "Allah ü Muhammed ü Alidir" mısrâını tekrar etmektedir. Aynı şiirin aşağıdaki son bendinde Hatâyî, Allah-Muhammed ve Ali'nin hakiki ilticâgâh yani sığınılacak yer olduğunu ifade etmektedir:

"Kamu kulunun ümidgâhı
Dünyâ ile ukbâ pâdişâhı
Bîçâre Hatâyînin penâhı
Allah ü Muhammed ü Alidir"[1313]

"Dâimâ fikrimde zikrim yâ **Muhammed** yâ **Ali**
Gönlümün evinde şükrüm yâ **Muhammed** yâ **Ali**"[1314]

Hatâyî, "yâ Muhammed yâ Ali" redifiyle söylediği şiirinin bu ilk beytinde Hz. Peygamber ve Hz. Ali'yi dâimâ birlikte zikrettiğini ve muhabbet izharı hususunda ikisini birbirine denk tuttuğunu ifade etmektedir. Şâir aynı şiirin son beytinde iki cihanda tek emelinin birbirinden ayırmadığı Hz. Peygamber ile Hz. Ali'ye sadâkatle vâsıl olmak olduğunu ifade etmektedir:

"Bu Hatâyî vâsıl olmuş sıdk ile Şâha müdâm
Dü cihanda matlabım bu yâ **Muhammed** yâ **Ali**"[1315]

"Eşyâda iki nûr ki meşhûd olubdur
Hurşîd **Muhammed** meh-i tâbân **Alidir**"[1316]

Hz. Ali na'tının bu beytinde Hatâyî, eşyada yalnızca iki nûrun müşâhade edildiğini; bunlardan birinin Hz. Peygamber'e teşbih ettiği güneş, diğerinin ise Hz. Ali'ye benzettiği ay olduğunu söylemektedir.

"Bendesiyem cân ü dilden pâdişâhımdır Ali
Gözlerim nûru ziyâsı bedr-i mâhımdır Ali
Yoluna hâk olduğum püşt ü penâhımdır Ali

1312 Hak-Muhammed-Ali üçlemesinin Hıristiyanlıktaki teslise benzetilerek tenkit edilmesine karşı çıkan Bedri Noyan, "Alevî ve Bektâşîlerin Allah ile olgunluk ve kemâl mertebeleri bakımından O'na çok yakın olan Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi beraberce anmalarının Hıristiyanlıkta'ki Eb-Ebû-Rûhu'l-kudüs üçlemesine hiç benzemediğini, zîrâ Muhammed ve Ali'nin ana, baba ve ataları bilinen kimseler olduğunu, gökten indikleri ve tekrar ortaya çıkacakları yolunda bir iddiânın da bulunmadığını" ifade etmektedir. Bk. *Bektaşilik Alevilik Nedir*, s. 46-47. "Allah kelimesi hem görünmeyen şeylere (ma'dûmât), hem görünen şeylere (meşhûdât) şâmildir. Muhammed de imkân mîmi ile mükevvenâttır, yani bütün varlık Muhammed'dir. Ali ise kendi nisbetlerinin en ulvîsi demektir. O, hem ismi bakımından Ali oldu, hem de cisim bakımından o ulviyeti hâiz oldu demektir. Ulvîlikten maksat da cehâletten sıyrılıp sırf hakîkat, sırf nur olmaktır. İşte Allah, Muhammed, Ali teslisi insanlığın son noktasıdır. Allah, Muhammed'de tam olarak tecellî etmiştir ve ondan sonra kimsede bu tecellînin zuhûru tam olamaz... Asılda ne Muhammed ne Ali vardır; bu ikisinde tecellî eden Allah'tır." Bk. Sunar, *Melâmîlik ve Bektâşîlik*, s. 131.

1313 *Hatâyî Divanı*, s. 186.

1314 *Hatâyî Divanı*, s. 149.

1315 *Hatâyî Divanı*, s. 149.

1316 *Hatâyî Divanı*, s. 169; "Na't-ı Ali'den"

Kıblegâhımdır **Muhammed** secdegâhımdır **Ali**"[1317]

Hatâyî, son mısrâın tekrar edildiği bir düvâz-deh na'tının bu ilk bendinde Hz. Ali'ye bende olduğunu, gözlerinin nûru olan Hz. Ali'nin dolunay şeklindeki aya benzediğini, onun yoluna toprak olduğunu ve yine Hz. Ali'nin kendisi için dayanılacak ve sığınılacak bir makam bulunduğunu belirttikten sonra, Hz. Peygamber'in kıblegâh, Hz. Ali'nin ise secdegâh olduğunu ifade etmektedir.

"Biz ol zâtız ezelden var olubdur
Muhammedle Aliye yâr olubdur"[1318]

Biz o zâtız ki ezelden bu yana varız ve var olduğumuz andan itibaren Muhammed ile Ali'ye yârız diyen Hatâyî, Hz. Ali ve Hz. Peygamber'e muhabbetinin ve intisabının ezelî olduğunu dile getirmektedir.

"**Muhammed** nûrdandur **Ali** sırdan
Hakîkat bahr içinde gevherim men"[1319]

Hz. Peygamber'in nûrdan Hz. Ali'nin ise sırdan müteşekkil olduğunu/var kılındığını söyleyen Hatâyî, kendisini de hakîkat denizi içerisindeki mücevher olarak tanımlamaktadır. Hz. Peygamber'in nûrdan olmasını İbnü'l-Arabî, Allâh'ın nûrunu kabul etmek noktasında Allâh'a en yakın olanın Hz. Peygamber'in hakîkatı olduğunu söyleyerek izah etmekte ve O'nun bu mazhariyet neticesinde "akl-ı evvel" olarak isimlendirildiğini ifade etmektedir. Bu bahsi, Hz. Peygamber'e en yakın insan ise Ali b. Ebû Tâlib'dir diyerek sürdüren İbnü'l-Arabî de onun "Âlemin imâmı ve bütün velîlerin sırrı" olduğunu söylemektedir.[1320]

"Ey âlim-i dekāyık-ı nutk-ı **Muhammedî**
Vey âlem-i hakāyıka sultân yâ **Alî**"[1321]

Hayretî, Hz. Ali'nin Peygamber Efendimiz'in sözlerindeki nükteleri en iyi anlayan kişi olduğunu söyledikten sonra onun bu idrak üstünlüğü sebebiyle hakîkat âleminin de sultânı olduğunu ifade etmektedir.

"Benim gönlüm bir divâne delidir
Cân u dilden erenlerin kuludur
Benim pîrim çün **Muhammed Ali**dir
Dönmezin niye döneyin pîrimden"[1322]

Son mısrâın tekrar edildiği bir varsağının buraya alınan kıt'asında Usûlî, gönlünün erenlere kul olan bir dîvâne olduğunu, pîrinin ise tek bir isim gibi

---

1317 *Hatâyî Divanı*, s. 182.
1318 *Hatâyî Divanı*, s. 171.
1319 *Hatâ'î Divanı*, haz. Tourkhan Gandjei, s. 125.
1320 Keklik, *İbnü'l-Arabî'nin Eserleri ve Kaynakları İçin Misdak Olarak el-Futûhât el-Mekkiyye*, s. 414.
1321 *Hayretî Divanı*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"
1322 *Usûlî Divanı*, s. 86.

zikrettiği Muhammed Ali olduğunu ifade etmektedir. Şâir, Hz. Peygamber ve Hz. Ali için aynı ifadeyi "himmet eylen" redifli bir gazelinde tekrar etmektedir:

"Ayrıldım yârdan Usûlî meded deli oldum deli
Âh pîrim **Muhammed Ali** himmet eylen himmet eylen"[1323]

Hz. Peygamber ve Hz. Ali'yi "Muhammed-Ali" kalıbıyla ve "pîr" olarak zikreden bir başka şâir ise Peygamber neslinden gelen Seyyid Nizâmoğlu'dur:

"Süre geldik ezelîden pîrim **Muhammed Aliden**
Şarâb-ı lâ yezâlîden içenlere humâr olmaz"[1324]

Nizamoğlu, ezelden, pîri Muhammed Ali'den geldiğini söylerken muhtemelen kendi siyâdetine vurgu yapmakta ve sonsuzluk şarabından içenlerin sarhoş olmayacaklarını ifade etmektedir. Şarap aşk olduğuna göre "şarâb-ı lâ yezâlî" de ilâhî aşk olmalıdır ve bu şaraptan tadanlar sarhoş olmayacaklardır.

"Seyyid Nizâmoğlu ile gelen gelsün bu hak yola
Ceddim **Muhammed Ali** ile birliğe yetmeye geldim"[1325]

Seyyid Nizamoğlu, Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin izinden ve onlarla birlikte devam ettiği hak yola başkalarını da davet etmektedir. Bu hak yol, birliğe, yani tevhide ulaştıran yoldur. Muhammed Ali isimlerini birlikte ve "ceddim" kaydı ile zikretmeyi tercih eden şâir seyyiddir. Aynı ifadeyi bir başka ilâhîsinde tekrar etmektedir:

"Ceddin çün **Muhammed Ali**
Nice olur bunların yolu
Nefse uyup olma deli
Gel Allâha dön Allâha"[1326]

"Seyfînin ceddi celâli
Asl-ı Muhammed Alidir
Yürü hey yolun azıtmış
Ana sen de gele gör"[1327]

Nizamoğlu bu dörtlükte de Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin nesebinden geldiğini ifade ederek yine Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin isimlerini birlikte telaffuz etmekte, yoldan ayrılanları hak yola davet etmektedir.

"Birinün ismi **Muhammed** birinün ismi **Ali**
Döndiler ruhsâr-ı devletde dü çeşm-i rûşene

Mâlik olmaz böyle iki âsâfa her pâdişâh
Olmaz âzîne şeb-i kadre müsâdif her sene"[1328]

1323 *Usûlî Divanı*, s. 161
1324 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 172.
1325 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 113
1326 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 154.
1327 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 170.

Nâbî, Sultan Ahmed devrinde Muhammed ve Ali adındaki iki vezîre övgü sadedinde söylediği gazelinden alınan bu iki beytinde, söz konusu iki vezîri yüze benzettiği devletin iki gözüne teşbih etmektedir. Bu iki vezir devletin devamı için bir yüzdeki en önemli uzuvlardan olan iki göz kadar elzemdir ve bir o kadar da ihtimama lâyıktırlar. Çünkü göz, daima sakınılması gereken hassas bir uzuvdur. Nasıl her sene Kadir gecesinin Cuma gününe tesadüf etmesi mümkün değilse, her pâdişâhın da böyle iki vezîre sahip olması mümkün değildir. Şâirin bu beyitteki asıl ifade kudreti, Muhammed ve Ali isimlerinde tevriye yapmasından da kaynaklanmaktadır. Şâir bu münasebetle ve aynı zamanda Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin yüzdeki iki göz kadar kıymetli ve ihtimâma veya ihtirâma lâyık olduklarını ifade etmektedir. İki göz teşbihinde öne çıkan bir diğer husus ise Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin neredeyse iki göz kadar birbirlerine yakın olmaları, bir bakıp bir görmeleridir.

"Gürûh-ı evliyânın ekmelidir Şems ü Mevlânâ
Misâl-i mihr ü subh-ı müncelîdir Şems ü Mevlânâ
Şeh-i aşkın iki kudret elidir Şems ü Mevlânâ
Sıfât u zâta iki kudret elidir Şems ü Mevlânâ

Hemân ayn-ı **Muhammedle Ali**dir Şems ü Mevlânâ"[1329]

Şeyh Gâlib, "Tercî-i Mısrâ-ı Garrâ-yı Râmiz Beğ" başlıklı şiirinde Şems ile Mevlânâ'nın Hz. Peygamber ile Hz. Ali'ye benzetildiği Râmiz Bey'e âit mısrâı her bend sonunda tekrar etmektedir. Mısrâdaki sıralama esas alınırsa Şems, Hz. Peygamber'e; Mevlânâ ise Hz. Ali'ye benzetilmektedir. Bu şekilde birebir benzerlik alâkası yanında Şems ve Mevlânâ arasındaki dostluk da vech-i şebeh olarak düşünülebilir. Şeyh Galib'in bu teşbihini iki asır sonra bu vâdîde şiir söyleyen Kenan Rifâî, bu defa Merkez Efendi ile Sünbül Sinan için tekrar etmiştir:

"Şems ü Mevlânâ nasılsa sen ve Merkez yek-vücûd
Verdi sizden hem **Muhammedle Alî** nûru ziyâ"[1330]

Şâir, Sünbül Sinan hazretleri için söylediği bir na'tında memdûh ile Merkez Efendi arasındaki yakınlığı Şems ile Mevlânâ'nın dostluğuna benzetmekte, netîcede her iki örnekte de Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin dostluk nûrundan aydınlandığını söylemektedir.

"Vücûd-ı pâk-i **Muhammed**le hem-hakîkatdir
O sırra cümleden akrebdir ittisâl-i **Alî**"[1331]

Hz. Peygamber'e isnâd olunan "Ben ve Ali bir tek nurdanız" meâlindeki *Min nûri vâhid* rivayetini telmih eden Esrar Dede, Hz. Ali'nin Peygamberimiz'in tertemiz varlığı ile aynı hakikati taşıdığını ve peygamberlik sırrına herkesten daha yakın olduğunu ifade etmektedir. Müteâkip beyitte de yine bu mânâyı

1328 *Nâbî Divanı*, II, 1002.
1329 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 168.
1330 *İlâhiyyât-ı Ken'an*, s. 151.
1331 *Esrar Dede Divanı*, s. 175: "Na't-ı Ali'den"

tamamlamak üzere, Hz. Ali'nin sahip olduğu kemâl mertebesinin Ahmed-i Muhtâr olan Efendimiz'in kemâlinden başka bir şey olmadığını söyleyen şâir bu iddiâyı da yine Hz. Peygamber'e isnâd edilen "Rûhun rûhumdur" meâlindeki bir rivayetle delillendirmektedir:

"Olunca *rûhike rûhî* cenâb-ı ünvânı
Kemâl-i **Ahmed-i muhtâr**dır kemâl-i **Alî**"[1332]

"Birisi fettâh-ı bâb-ı ilm-i irfân şübhe yok
Biri dergâh-ı rızâda Şîr-i Yezdân şübhe yok
'Arş-ı a'lâda cemâli nûru tayrân şübhe yok
Kim esed burcunda doğmuş Şâh-ı merdân şübhe yok
Âfitâbımdır **Muhammed** mâh-tâbımdır **Alî**"[1333]

Ali Handî, muhammes nazım şekliyle söylediği bir na't-ı Ali'de Hz. Peygamber'i güneşe, Hz. Ali'yi aya teşbih etmekte ve bu mısrâı her bend sonunda tekrar etmektedir. Bu bendde şâir sırasıyla Hz. Peygamber'in ilim ve irfan kapısını açtığını, Allâh'ın arslanı Hz. Ali'nin rızâ kapısında kaim olduğunu, Hz. Peygamber'in cemâl nûrunun arş-ı a'lâda bulunduğunu ve yiğitlerin şâhı olan Hz. Ali'nin ise arslan burcunda dünyaya geldiğini beyan etmektedir.

"**Hak Muhammed** yolu budur **Ali**den
Sûzî miskin söyler pîrden velîden
Böyle bulduk kardaş kālû belîden
Er yarın Hak divanında bellü olur"[1334]

Bir murabbâın bu bendinde Hz. Ali'nin, Hak Teâlâ ve Peygamber Efendimiz'in yolunu gösterdiğini, bu yola ancak Hz. Ali'nin delâletiyle vâsıl olunacağını söyleyen Sûzî esâsen bir Halvetî şeyhidir. Halvetîlik ise silsile itibarıyla Şâh-ı velâyet'e ulaşmaktadır. Hz. Ali'ye bağlılığın önemini tarikat pirleri ve evliyâullâhtan naklettiğini söyleyen şâir kendisinin de bu itikadı "kālû belâ" olarak ifade ettiği elest bezminden itibaren taşıdığını ifade etmektedir.

"Şâh-ı merdân Şîr-i Yezdân ol **Aliyyü'l-Murtazâ**
Din mu'îni mazhar-ı Ahmed **Muhammed Mustafâ**"[1335]

Bir na't-ı şerifin bu beytinde Sûzî Hz. Ali'yi, "yiğitlerin şâhı ve Allâh'ın arslanı" mânâsındaki iki meşhur lâkabı ile zikrettikten sonra onun dinin tebliği hususundaki yardım ve desteğini Ahmed Muhammed Mustafâ isimleriyle zikrettiği Efendimiz'den aldığını belirtmektedir.

"**Muhammedle Alî** zâtım kamu bir mâye-i akdes
Benim bu evvelîn ü âhirînin cümleten varı"[1336]

1332 *Esrar Dede Divanı*, s. 175: "Na't-ı Ali'den"
1333 *Ali Handî Divanı*, s. 101: "Na't-ı Ali'den"
1334 *Dîvân-ı Sûzî*, s. 73.
1335 *Dîvân-ı Sûzî*, s. 46.
1336 *Salacıoğlu Divanı*, s. 64.

Salacıoğlu bir gazelinde kendisinin Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin yaratıldığı aynı mukaddes özden yaratıldığını söyledikten sonra yine kendisinin, öncekilerin ve sonrakilerin meyvesi ve neticesi olduğunu ifade etmektedir.

"**Muhammedle Alî** ger gelmeseydi
Kalırdık cümlemiz âlemde hayvân

Nübüvvet hatmine mebde' **velâyet**
Ucu yok intihâsı ulu meydân"[1337]

Birinci beyitte şayet Hz. Peygamber ile Hz. Ali olmasaydı âlemde hiç kimse insâniyet mertebesine yükselemeyecek, hayvan mesâbesinde kalacaktı diyen Salacıoğlu, müteâkip beyitte de yine Resûlullah ile Hz. Ali'ye telmîhen nübüvvetin Peygamberimiz ile hitâma erdiğini, fakat insanlığı hidâyete taşıyan bu yolun velâyet ile ebediyete kadar devam edeceğini bildirmektedir. Velâyetin mebdei ise Şâh-ı velâyet olan Hz. Ali'dir.

"Kim mahrem-i esrâr **Muhammedle Alîdir**
Nâmı leb-i uşşâk-ı hakîkatde velîdir"[1338]

Muhammed-Ali sırrına veya Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin vâkıf oldukları sırlara mahrem ve âşinâ olan bir kimsenin hakîkî aşıklar nezdinde velî olduğunu söyleyen Salacıoğlu bu beytinde evliyâullâhın da tarifini yapmaktadır.

"**Muhammed** sıfâtındır sırr-ı **Alî** zâtındır
Bu mezâhir tufeylin hayât-ı âlem senden"[1339]

Bu beytinde Salacıoğlu Hz. Peygamber'i Hak Teâlâ'nın sıfâtı, Ali sırrını ise zâtı şeklinde tanımlamaktadır. Şaire göre bütün bu mezahir tufeylidir, âlemin hayatı yine O'ndan yani Allah Teâlâ'dan'dır.

"Ne semte eylese azm-i teveccüh yüzü ağ olsun
Muhammedle Alînin himmeti olsun nigehbânı"[1340]

Salacıoğlu, Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin himmetlerinin korumasına havale ettiği bir kişi için azmettiği her işten alnının akıyla çıkması yolunda dua etmektedir.

"Yâ Resûlallah dedi Ken'an yanıp aşkınla hep
Canda cânânım **Muhammed** tende öz cânım **Alî**"[1341]

Kenan Rifâî, "Sırr-ı Alî'nin Naydan Zuhûru" başlıklı şiirinden alınan ve Hz. Peygamber ile Hz. Ali muhabbetini dile getirdiği beytinde her ikisini birbirinden ayırmayarak Hz. Peygamber'in canının cânânı, Hz. Ali'nin ise öz cânı olduğunu ifade etmektedir.

1337 *Salacıoğlu Divanı*, s. 95.
1338 *Salacıoğlu Divanı*, s. 155.
1339 *Salacıoğlu Divanı*, s. 188.
1340 *Salacıoğlu Divanı*, s. 79.
1341 *İlâhiyyât-ı Ken'an*, s. 143: "Na't-ı Ali'den"

"Hazret-i Peygamber-i zî-şân-ı Hudâ
Oldu bize her iki âlemde rehâ
Virdimiz Allâh u Muhammedle Alî
Budur ancak Ken'ana zevk u devâ"[1342]

Kenan Rifâî, Peygamber Efendimiz'in her iki âlemde de kurtuluş vesilesi olduğunu dile getirdikten sonra Hak Teâlâ, Hz. Peygamber ve Hz. Ali'yi her daim birlikte zikrettiğini ve bu zikrediş biçiminin kendisi için hakiki bir zevk ve hatta şifâ olduğunu ifade etmektedir.

"*Bâ*-i Bismillâh **Muhammed** nokta-i *bâ*dır **Alî**
Şehr-i ilmin şâhı **Ahmed** bâbıdır mevlâ **Alî**"[1343]

Bir na't-ı Ali'nin bu beytinde Kenan Rifâî yine Hz. Peygamber ile Hz. Ali'yi birlikte zikretmektedir. Birinci mısrâda Hz. Ali'nin "Ben bâ'nın altındaki noktayım" sözünü telmîhen Resûlullâh'ın besmelenin bâ'sı, Hz. Ali'nin de bâ'nın altındaki nokta olduğunu söyleyen şâir ikinci mısrâını ise Hz. Peygamber'in "Ben ilim şehriyim, Ali de bu şehrin kapısıdır" meâlindeki hadisi ile oluşturmaktadır.

B. Resûlullâh ve Ali

"Cevrine sabr ü tahammül eylegil müşriklerin
Neçe kim gördü **Rasûl** ile **Aliyyü'l-Murtazâ**"[1344]

Müşriklerin eziyetlerine karşı sabrı ve tahammülü tavsiye eden Nesîmî, bu hususta Hz. Peygamber ve Hz. Ali'yi örnek göstermekte, her ikisinin müşriklerin bu kabil eziyetlerine karşı sabır ve tahammül ettiklerini söylemektedir.

"Hüdâ aşkı durur cismimde cânım
Muhammeddir velî sıdk u imâmım

Nebîden sonra din yolunda rehber
Alidir Şâh-ı merdân yok gümânım"[1345]

Nesîmî'nin cismindeki can Hak aşkıdır, Hz. Peygamber ise imamıdır. Şâire göre Resûlullah'tan sonra din yolunun rehberi Şâh-ı merdân olan Hz. Ali'dir ve şâir bu hususta hiçbir tereddüt taşımamaktadır.

"Yûnus söyler bunu "kālû belâ"dan
Mûcizât **Nebî**den mürvet **Ali**den
Biz de böyle işitmişüz uludan
Yarın Hakk'un divânında bell'olur"[1346]

1342 *İlâhiyyât-ı Ken'an*, s. 33.
1343 *İlâhiyyât-ı Ken'an*, s. 143: "Na't-ı Ali'den"
1344 *Nesîmî Divanı*, s. 73
1345 *Nesîmî Divanı*, s. 254.
1346 *Yûnus Emre Divanı* (Âşık Yûnus), IV, 80.

Âşık Yunus, kendisinin elest bezminden konuştuğunu ifade ettiği bu bendde Hz. Peygamber ve Hz. Ali'yi birlikte zikretmektedir. Hz. Peygamber'in mûcize sahibi olduğunu, Hz. Ali'nin ise mürüvvet kaynağı olduğunu söyleyen şâir, bu hakikati bir din büyüğünden duyduğunu ve işin aslının âhirette Hak dîvânında belli olacağını ifade etmektedir.

"Niteki zikr-i **Rasûl** ola zînet-i îman
Niteki hubb-ı **Ali** ola revnak-ı İslâm"[1347]

Bağdadlı Rûhî bu beytinde Resûlullâh ve Hz. Ali muhabbetinin dinin aslından olduğunu ifade etmektedir. Şaire göre Hz. Peygamber'n adını anmak imânın süsü, Hz. Ali'yi sevmek ise İslâm'ın süsü ve güzelliğidir. Bu beyitte ifade edildiği şekliyle Hz. Ali sevgisi ile iman arasındaki bağlantıya dikkat çeken bazı hadisler mevcuttur ve "Ancak münâfik olanların Hz. Ali'yi sevmeyeceklerine" dair rivayet bunlardan bir tanesidir.[1348]

"Ola destgîrin **Rasûl**-i mutahhar
Bi-hakk-ı **Aliy-yi** celîli'l-menâkıb"[1349]

Bir kasidenin dua kısmında Rûhî, tertemiz kılınan Hz. Peygamber'in yardımını, azametle dolu menakıba sahip olan Hz. Ali'yi vesile kılarak talep etmektedir.

"Hâzin-i gencîne-i hubb-i **Resûl-i Haydaram**
Zerre-gerd-i dâmenümdür kîmyâ-yı kâinât"[1350]

Bir na't-ı şeriften alınan bu beyitte Yenişehirli Avni kendisini, hazîneye benzettiği Resûlullah ve Hz. Ali muhabbetinin hazine bekçisi olarak tanımlamakta ve sahip olduğu bu zenginliğin karşısında bütün kâinât kimyâsının kendi eteğindeki toz hükmünde kaldığını ifade etmektedir.

"**Alî** ile **Resûlullâh**dan evvel
Açılmazdı azîzim bâb-ı irfân

Saâdetle gelince Hak Resûlü
Kuruldu himmetiyle iş bu erkân[1351]

İrfan kapısının yani mârifetullâha açılan kapının Hz. Peygamber ve Hz. Ali'den sonra, onlarla birlikte aralandığını beyan eden Salacıoğlu, müteâkip beyitte de Resûlullâh Efendimiz'in saâdetle bu âlemi teşriflerinden sonra yine O'nun himmetiyle bu erkânın kurulduğunu ifade etmektedir. Birinci beyitteki "bâb-ı irfan" ibaresi ve ardından gelen "erkân" kelimelerini delâletiyle beyitlerden tasavvufun rûhu olan irfan ile tarikat âdâbı olan erkânın Hz. Peygamber ve

---

1347 *Dîvân-ı Rûhî-i Bağdâdî*, s. 28.

1348 "Ümmü Seleme'den, "Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyururdu: Münafik olan Ali'yi sevmez ve mü'min olan da Ali'den nefret etmez." Bk. Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, VI, 271.

1349 *Dîvân-ı Rûhî-i Bağdâdî*, s. 41

1350 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 410.

1351 *Salacıoğlu Divanı*, s. 95.

O'ndan aldığı feyz ile Hz. Ali tarafından kurulduğu mânâsını çıkarmak mümkündür.

"Mazhar-ı aşk-ı **Resûl-i Kibriyâ** derler bize
Vâkıf-ı sırr-ı **Aliyyü'l-Murtazâ** derler bize"[1352]

Hüznî, Resûlullâh ve Ali Murtazâ isimlerini birlikte zikrettiği bu beytinde aşk ve sır mefhumlarını bir araya getirmiştir. Şâir, Peygamber Efendimiz'in aşkına mazhar; Hz. Ali'nin ise sırrına vâkıf olduğunu ifade etmektedir.

"**Nebî-i muhterem**in bi'l-vücûh-ı hakîkatte
Kitâb-ı ahsen-i evsâfıdır **Cenâb-ı Ali**"[1353]

Hazmî, "Nebî-i muhterem" ibaresiyle başlayıp "Cenâb-ı Ali" ibaresiyle tamamladığı beytinde Hz. Ali'yi, Hz. Peygamber'in en güzide vasıflarının toplandığı bir kitaba benzetmektedir.

C. Ahmed ve Ali

"Ey pâdişeh-i *men ene mevlâh* Ali
Hûrşîd-i cemâl-i **Ahmede** mâh **Ali**
Bil râzî vü Murtazâ vü marzî kimdir
Va'llâh Aliyy u sümme bi'llâh Ali"[1354]

Rubâînin birinci mısrâında Hz. Peygamber'e nispet edilen "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır" meâlindeki rivayeti kısmen iktibas eden Şeyh Galib, Efendimizin cemâl güneşinin etrafında Hz. Ali'nin ay gibi döndüğünü söyleyerek Hz. Peygamber'i güneşe ve Hz. Ali'yi aya teşbih etmektedir. Daha sonra Hz. Ali'nin Murtazâ lâkabı, kelimenin iştikâkı da verilerek zikredilmekte ve onun bu sıfatı taşımaya liyâkatini ise yeminle ilân edilmektedir.

"Olunca *rûhike rûhî* cenâb-ı ünvânı
Kemâl-i **Ahmed-i muhtâr**dır kemâl-i **Alî**"[1355]

Hz. Ali ile ilgili olarak Hz. Peygamber'e isnad edilen "rûhun rûhumdur" meâlindeki rivayeti iktibas eden Esrar Dede, bu rivayete dayanarak Hz. Ali'nin sahip olduğu kemâli de Hz. Peygamber'e nispet etmektedir.

D. Mustafâ ve Murtazâ

"Cân ü dilden **Mustafâ vü Murtazâ** meddâhıyım
Hem bu on iki imama söylerim medh ü senâ"[1356]

1352 *Yozgatlı Hüznî Divanı*, s. 271: "Na't-ı Ali'den"
1353 *Harputlu Hazmî Dîvanı*, s. 280: "Na't-ı Ali'den"
1354 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 443: "Na't-ı Ali'den"
1355 *Esrar Dede Divanı*, s. 175: "Na't-ı Ali'den"
1356 *Nesîmî Divanı*, s. 76.

Peygamber Efendimiz'in "Mustafâ" sıfatıyla zikredildiği beyitlerde Hz. Ali de ekseriyetle aynı vezinde olan Murtazâ lâkabıyla anılmaktadır. On iki imam medhine tahsis ettiği gazelinden alınan yukarıdaki beyitte bu tenâsübü gözettiği dikkat çeken Nesîmî, her ikisinin cândan ve gönülden meddâhı olduğunu ifade etmekte ve müteâkiben on iki imam övgüsüne başlamaktadır. Bu beytin bir benzeri Hatâyî'de de mevcuttur:

"Tâ ezelden **Mustafâ vü Murtezâ** meddâhıyam
Hem bu on iki imâmın çâkeriyem çâkeri"[1357]

"Yâ ilâhâ **Murtazâ**'nın **Mustafâ**'nın hakkı'çin
Ver murâdım kâma irgür hâcetim kılgıl revâ"[1358]

Bir "na't-ı düvâz-deh"den alınan bu beyitte ise Nesîmî, dileklerinin yerine gelmesi için Hz. Peygamber ve Hz. Ali'yi vesile kılmakta, ikisinin yüzü suyu hürmetine muradına erişmek ve temennîlerinin kabul edildiğini görmek istediğini ifade etmektedir.

"Sensin emîr ü pîşüvâ sensin **Aliyy-i Murtazâ**
Ahmed Muhammed Mustafâ ey Türk-i *mâ-zâga'l-basar*"[1359]

Nesîmî, "Ey Türk-i mâ-zâga'l-basar" redifiyle söylediği bu beytinde esas itibarıyla Fazlullâh-ı Hurûfî'yi konu etmektedir. Memdûhu hem Hz. Ali'ye hem de Resûlullâh'a teşbih eden şâir, Aliyy-i Murtazâ'yı emir ve önder; Hz. Peygamber'i ise *mâ-zâga'l-basar*[1360] kahramanı olarak tanımlanmaktadır.

"Vücûdum şehrine girdim dolu nûr-ı Hudâ gördüm
Ben ol nûrun tecellîsin **Muhammed Mustafâ** gördüm

Hakîkat bahrına daldım tarîkat keştisin sordum
Ben ol keştîye mellâh **Aliyyü'l-Murtazâ** gördüm"[1361]

Nesîmî bir başka şiirinde yine Hz. Peygamber'i Muhammed Mustafâ; Hz. Ali'yi Aliyyü'l-Murtazâ olarak zikretmekte ve Hz. Peygamber'in Hak Teâlâ'nın nûrunun tecellîsi, Hz. Ali'nin ise hakîkat denizindeki tarîkat gemisinin kaptanı olduğunu ifade etmektedir.

"Çün **Mustafâ** kıldı nazar oldu kamu aynım haber
Uş **Murtazâ** verdi haber kıldı beni ayn-ı nişân"[1362]

Nesîmî yine bir on iki imam na'tından alınan bu beytinde Hz. Ali neslinden gelen on iki imamın hakikati ile ilgili olarak Hz. Peygamber'in nazar kıldığını, Hz. Ali'nin haber verdiğini söylemektedir. Bu beyitten sonra Hz. Fâtımâ

1357 *Hatâyî Divanı*, s. 152.
1358 *Nesîmî Divanı*, s. 76.
1359 *Nesîmî Divanı*, s. 170.
1360 *Mâ-zâga'l-basar* ibaresi, Hz. Peygamber'in mi'râcdaki durumunu tasvir etmekte olup "Gözü kaymadı ve haddi aşmadı (Necm sûresi 53/17)" meâlindeki âyette yer almaktadır.
1361 *Nesîmî Divanı*, s. 256.
1362 *Nesîmî Divanı*, s. 287

söz konusu edilmekte, akabinde Hz. Hasan'dan itibaren diğer imamların isimleri zikredilerek bazı husûsiyetlerine temas edilmektedir.

"**Mustafâ**nun birriyem bir **Murtazâ**nun sırrıyam
Hem Betûlün dürriyem gevher-feşânem ya kimem"[1363]

Bu beytinde âl-i abânın ilk üç ismini zikrederek her birine mensubiyet yönünü ayrı ayrı gösteren Aynî, bilindiği gibi seyyiddir. Hz. Peygamber'den hayır tevârüs ettiğini söyleyen şâir, Hz. Ali'nin de sırrı olduğunu ifade etmekte ve bu sûretle âdetâ "oğul babanın sırrıdır" kaidesini hatırlatmaktadır. Şâir ayrıca "Murtazânun sırrıyam" ibaresiyle tasavvuf kültüründe ve dolayısıyla tasavvufî şiirde sık tesadüf olunan "Ali sırrı" konusuna da telmihte bulunmaktadır. Betûl sıfatı ile zikrettiği Hz. Fâtımâ'nın da incisi olduğunu ifade eden Aynî, bütün bu mazhariyetler neticesinde kendisini etrafa mücevherler saçan bir kişi olarak tanımlamakta ve Ehl-i beyte mensubiyeti ile iftihar etmektedir.

"Esselâm ey zât-ı pâk-i Mustafâ
Esselâm ey nûr-i îmân esselâm"[1364]

Necâtî Bey bir na't-ı Ali'nin bu beytinde Hz. Ali'yi, Peygamber Efendimiz'in tertemiz zâtı olarak selâmlamaktadır. Şâire göre Hz. Ali hem Hz. Peygamber'in tertemiz zâtı hem de imân nûrudur.

"*Be* baka mülkünde hâkim **Mustafâ** vü **Murtezâ**
Lâm elif lâ dimezem men *lâ fetâ illâ Alî*"[1365]

Hatâyî, bâ ve lâm elif harflerini mısrâ başı yaptığı bu beytinde bâ harfini beka mülkü olarak açmakta ve Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin beka mülkünün hâkimi hükmünde olduklarını ifade etmektedir. İkinci mısrâına lâm elif ile başlayan şâir "lâ" yani "hayır" demeyeceğini söylemekte ve beyti redif olarak kullandığı "Ali'den başka yiğit yoktur" mânâsındaki Arapça ibare ile tamamlamaktadır.

"**Mustafâ** *Şemsü'd-duhâ* hem **Murtezâ**dır *Ve'l-kamer*
Hem emîrü'l-mü'minîn hem sâkisidir kevserin"[1366]

Hz. Peygamber'in *Şemsü'd-duhâ*, Hz. Ali'nin de *ve'l-kamer* ibareleriyle tavsif edildiği birinci mısrâdaki bu iki ibare, "Güneşe ve kuşluk vaktindeki aydınlığına, güneşi takip ettiğinde aya yemin ederim (Şems sûresi 91/1-2)" meâlindeki ayetlerinden kısmî iktibastır. Söz konusu âyete istinâden Hz. Peygamber'i güneşe, Hz. Ali'yi aya teşbih eden şâir ikinci mısrâında Hz. Ali'nin hem mü'minlerin emîri yani halîfe, hem de kevser sâkîsi olduğunu ifade etmektedir.

"Yâ İlâhî **Mustafâ** vü **Murtezâ**nın hakkiçün
Sen duâsın müstecâp et bu Hatâyî kemterin"[1367]

1363 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 264.
1364 *Necatî Beg Divanı*, s. 22: "Na't-ı Ali'den"
1365 *Hatâyî Divanı*, s. 148: "Na't-ı Ali'den"
1366 *Hatâyî Divanı*, s. 160.

Bir başka beytinde Hatâyî, duasının kabulü için Murtazâ ve Mustafâ lâkaplarıyla zikrettiği Hz. Peygamber ve Hz. Ali'yi vesile kılmaktadır.

"Vird eyle senâ-yı **Mustafâyı**
Zikr eyle kemâl-i **Murtezâyı**

Tâ ola işin dürüst ü kâmil
Ez fazl-ı eimme-i efâzıl"[1368]

Divanın sonunda yer alan "Dehnâme" adlı mesnevîsinde Hatâyî, Peygamber Efendimiz'i medhini vird edinmek ve Hz. Ali'nin kemâlini daima zikretmekle ancak işlerin doğru, düzgün ve mükemmel bir hal alabileceğini ifade etmektedir.

"**Mustafâ** vü **Murtazâ** Hakkun güzîde yârıdur
Hûbıdur mahbûbıdur maksûdıdur dildârıdur
Bâğ-ı cennet ol cemâlün goncesi gülzârıdur
Şâh-ı merdân Şîr-i Yezdân pîşvâsın yâ Alî"[1369]

Dîvâne Mehmed Çelebi, bir na't-ı Ali'nin bu bendinde Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin Hak Teâlâ'ya dost olduklarını söylemekte ve her ben sonunda Hz. Ali'nin yiğitlerin şâhı ve Allâh'ın arslanı olduğunu tekrar etmektedir.

"Cihan rûşen ziyâsından mahabbet ol Hudâ hakkı
Çerâğ-efrûz-ı 'âlem nûr-ı pâk-i **Mustafâ** ancak

Zarûrî ser-fürû kıldı edâna düşmen ey Bâkî
Senün şemşîr-i tab'un zülfekār-ı **Murtazâ** ancak"[1370]

Bâkî'nin bir gazelinden alınan müteâkip iki beyitte Mustafa ve Murtaza isimleri birlikte değil ama kafiyeyi sağlamak maksadıyla bağlantılı olarak zikredilmektedirler. Birinci beyitte şâir, Hz. Peygamber'in nûrunu âlemi tenvîr eden çerâğa benzeterek Efendimiz'e duyduğu muhabbetini dile getirmektedir. İkinci beyitte ise uslûbunun mükemmelliği karşısında düşmanların bile dize geldiğini ifade ettikten sonra Hz. Ali'nin zülfikârına benzettiği şâir tabiatını buna gerekçe olarak göstermektedir.

"Girîbân-çâk idüp sad şerha çek sînende ey abdâl
İtâ'atdür **Rasûle Murtazâya** bil ri'âyetdür"[1371]

Kerbelâ mersiyesinden alınan bu beyitte Muharrem mâtemi münasebetiyle yakanı yırtarak bağrında yüz yara aç diyen Behiştî, bu davranışın Hz. Peygamber'e itaat; Hz. Ali'ye tâbiiyet anlamı taşıdığını telkin etmektedir.

1367 *Hatâyî Divanı*, s. 161.
1368 *Hatâyî Divanı*, s. 217.
1369 Mustafa Çıpan, *Dîvâne Mehmed Çelebi*, s. 70: "Na't-ı Ali'den"
1370 *Bâkî Divanı*, s. 245.
1371 *Behiştî Divanı*, haz. Yaşar Aydemir, Ankara 2000, s. 199.

"**Mustafânın** minnetine
Murtazânın himmetine
Şol birliğin hürmetine
Al gönlümi senden yana"[1372]

Ümmî Sinan'ın bu kıt'asında Mustafâ ve Murtazâ isimleri müteâkip iki mısrâda zikredildikten sonra üçüncü mısrâda "şol birlik" ibaresi yer almaktadır. Bu birlik, doğrudan doğruya tevhidi ifade edebileceği gibi Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin yoldaki birlikteliğine de işaret ediyor olabilir.

"Ehl-i kālin aklı irmez kim ne bilsün sürdügüm
Mustafâdan Murtazâdan âyin erkândur benüm"[1373]

Bir Halvetî şeyhi olan Ümmî Sinan mensûbu olduğu tarikatın âyin ve erkânının Hz. Ali'den ve dolayısıyla Hz. Peygamber'den geldiğini ifade ettiği bu beytinde bu sırra ehl-i kālin yani söz ehlinin akıl erdiremeyeceğini, tarikata dair inceliklerin ancak hâl ehli olanlarca anlaşılabileceğini ifade etmektedir. Halvetîlik tarikatı da diğer pek çok tarikat gibi silsilesi itibarıyla Hz. Ali'ye dayanmaktadır. Şâir aynı telmîhi bir başka beytinde de tekrar etmektedir:

"Zu'm-ı bâtıl zümresinden anlaman âşıkları
Mustafâdan Murtazâdan sâhib-erkânam bugün"[1374]

Âşıkları yani dervişleri dış görünüşlerine bakarak bâtıl inançlar taşıyan bir zümre olarak değerlendirmemek gerektiği tenbîhinde bulunan Ümmî Sinan, kendisinin de mensûbu olduğu Halvetîlik tarikatının silsile itibarıyla Hz. Ali'ye ve ondan da Resûlullâh'a ulaştığını hatırlatmaktadır.

"Tîg u teber hilmümdürür hem cevşenim ilmümdürür
İsyan benim kālimdürür yer gök benim zulmümdürür
Hak **Mustafâ** neslimdürür hem **Murtazâ** aslımdurur
Mehdî benim adlimdürür Îsâ benim fazlımdurur
Âhir amel katlimdürür ya sen beni ya ben seni"[1375]

Azbî, Niyâzî Mısrî gazellerini tahmisinden müteşekkil divançesinden alınan bu bendde, "Hak Mustafâ" ibaresiyle zikrettiği Hz. Peygamber'in neslinden, Murtazâ lâkabıyla zikrettiği Hz. Ali'nin sulbünden olduğunu ifade etmektedir.

"Ey **Reṣûl-i Mustafâ** vü Müctebâ
V'ey **Habîb-i Murtazâ** vü Muktedâ"[1376]

Azîz Mahmûd Hüdâyî, Divan'daki na't-ı şerifin birinci beytinde Hz. Peygamber'i Mustafâ ve Müctebâ sıfatlarıyla anmakta, ikinci mısrâda ise "Habîb-i Murtazâ" şeklinde bir ibareye yer vermektedir. Hz. Peygamber'in "Habîb-i

---

1372 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 9.
1373 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 139.
1374 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 187
1375 *Tahmîs-i Derviş Azbî*, s. 123.
1376 *Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâyî Divanı*, haz. Ziver Tezeren, İstanbul 1985, II, 23

Murtazâ" yani "Hz. Ali'nin sevgili dostu" şeklinde tavsifi sık tesadüf edilen bir kalıp değildir. Dolayısıyla şâirin bu beyitte Murtazâ sıfatını Hz. Peygamber için kullanmış olma ihtimali mevcuttur. Ayrıca Hüdâyî diğer bazı şiirlerinde de Resûlullâh'ı Murtazâ sıfatıyla zikretmektedir.[1377]

"**Mustafâ** nâm ü **Murtazâ**-kirdâr
Pâk-tıynet musâhib-i hünkâr"[1378]

Sultan Muhammed Han ve musâhibi Mustafâ Paşa hakkında ve mesnevî nazım şekliyle söylediği bir medhiyedesinden alınan bu beyitte Nâbî, övgüsüne konu ettiği kişilerin Hz. Peygamber ve Hz. Ali ile olan isim benzerliğini yine övgü için bir gerekçe olarak kullanmaktadır.

"Sanman bizi kim beste-dil-i nefs-i gavîyiz
Hâk-i kadem-i âl-i abâ **Mustafavîyiz**
Ne havf-ı emîrân biliriz ne bedevîyiz
Râzî-şude-i hükm-i kazâ **Murtazavîyiz**

İkrârımıza ser veririz ahde kavîyiz
Biz Şâh-ı velâyet kuluyuz hem Alevîyiz"[1379]

Şeyh Galib, son iki mısrâın tekrar edildiği müseddesinde Hz. Peygamber ve Hz. Ali'ye nispetini "Mustafavî" ve "Murtazavî" ibareleriyle belirtmektedir. O, Âl-i abânın ayağının toprağıdır ve bu münâsebetle Hz. Peygamber'in izindedir; ne idarecilerden çekinir, ne de köylü gibidir. Başa gelen her hadise karşısında teslimiyet sahibidir ve bu yönüyle de Hz. Ali yolunu takip etmektedir. Hz. Peygamber ve Hz. Ali'ye nispeti ifade eden Mustafavî ve Murtazavî ibarelerini Esrar Dede de bir rubâîde zikretmektedir:

"Dil oldu ezelde âşık-ı **Mustafavî**
Cân oldu gulâm-ı cezbe-i **Murtazavî**
El-hamd bir câna refîk olduk ki
Hem Bekrî vü hem Mevlevîyim hem Alevî"[1380]

Gönlünün ezelden Hz. Peygamber'e âşık, canının da Hz. Ali'nin cezbesine köle olduğunu ifade ettiği bu rubâîde Esrar Dede, hem Mevlevî hem Bekrî hem de Alevî bir câna refîk olduğu için Allâh'a şükretmektedir. Şâir zaten Mevleviyye tarikatına mensuptur. Bekrî ve Alevî olmasına gelince bu tarikatın pîri olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin soyu baba tarafından Hz. Ebû Bekir'e,

---

1377 "Nebiyy-i müctebâ geldi Resûl-i Murtazâ geldi / Habîb-i bâ-safâ geldi Muhammed Mustafâ geldi / Gönüllere şifâ olan kamu derde devâ olan / Bize Hakk'dan atâ olan Muhammed Mustafâ geldi" Bk. *Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâyî Divanı*, II, 180. Emine Yeniterzi de Hz. Peygamber'in şiirde "Murtazâ" sıfatıyla zikredildiğine dair örnekler vermektedir: Fevrî'nin "Enbiyâ içre Murtazâ sensin /Asfiyâ içre Mustafâ sensin" beyti için bk. *Dîvan Şiirinde Na't*, s. 188. Ayrıca 19. yy şâirlerinden Kuddûsî de bir beytinde Peygamber Efendimiz'i "Rasûli'l-Murtazâ" ibaresiyle zikretmektedir: "En-nebiyyi'l-Müctebâ ve'r-Rasûli'l-Murtazâ / Ve'l-âli ve's-sahbi ve'l-evliyâi'l-'ayeni" Bk. *Kuddûsî Divanı*, s. 367.

1378 *Nâbî Divanı*, I, 413.

1379 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 189: "Na't-ı Ali'den"

1380 *Esrar Dede Divanı*, s. 638.

anne tarafından ise evlâd-ı Resûl'e dayanmaktadır.[1381] Bu tarikata olan intisabı münasebetiyle şâir de kendisini tabiatıyla Mevlevî, Bekrî ve Alevî addetmektedir.

"Cân-ı candır Hazret-i **Ahmet Muhammed Mustafâ**
Tende hem rûh-i revânımdır **Aliyyü'l-Murtazâ**"[1382]

Kenan Rifâî, Hz. Peygamber'in cânın cânı, Hz. Ali'nin de rûh-ı revânı olduğunu söyleyerek başladığı "Hânedân-ı Ehl-i beyt" başlıklı şiirine on iki imam övgüsü ile devam etmektedir.

E. Ahmed ve Haydar

"Çün karîb-i şeh ne-geştî şev mukarreb-râ karîb
Çün zi-**Ahmed** dûr mândî vech-i bâb-ı **Haydarest**"[1383]

Aynı nazım birimi içerisinde Hz. Peygamber ve Hz. Ali'yi birlikte zikreden bazı şâirlerin Hz. Peygamber'i Ahmed ismiyle, Hz. Ali'yi ise Haydar lâkabıyla zikrettikleri tespit edilmektedir. "Eğer padişâha yakın olmadınsa o zaman ona yakın olana yakınlaş. Nitekim Hz. Muhammed'den uzak kalınırsa yönelinecek yer Haydar'ın kapısıdır" şeklinde Türkçe'ye çevrilebilen Farsça beytinde Behiştî, aynı zamanda "Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır" meâlindeki hadise telmihte bulunmaktadır.

"Gâh envâr-ı **Ahmed-i Ümmî**
Gâh esrâr-ı sîne-i **Hayder**"[1384]

"Sâlik isen tarîk-i vahdete gir/ Dâmen-i aşkı tut odur rehber" beytiyle başlayan ve aşkın mâhiyetini anlatan bir terci'-bendden alınan bu beyitte Sabûhî, yine aşkı tarif etmekte ve aşkın bazen Ahmed-i Ümmî olan Hz. Peygamber'in nûru, bazen de Haydar'ın sînesinin esrârı olduğunu ifade etmektedir. Aşkın mâhiyetine dair bu beyit, Ali sırrının da esâsen aşk ile alâkalı olduğu hususunda fikir vermektedir.

"Ahmed-i Muhtâr menem Hayder-i Kerrâr menem
İstediğün vâr menem bilen bilür ki men neyem"[1385]

Bir devriyeden alınan bu beyitte Seyyid Seyfullah, kendisinin önce Ahmed ismiyle zikrettiği Hz. Peygamber, ardından Haydar-ı Kerrâr lâkabıyla zikrettiği Hz. Ali olduğunu ve en nihayet talep edilen her şeyin kendisinden başka bir şey olmadığını ifade etmektedir.

F. Mustafâ ve Haydar

"Hakîkat bahr-i zât-ı enver oldu
Sıfâtından anın bir gevher oldu

1381 Safer Baba, *Tasavvuf Terimleri*, s. 182.
1382 *İlâhiyyât-ı Ken'an*, s. 31.
1383 *Behiştî Divanı*, s. 192.
1384 Sadettin Nüzhet (Ergun), *Sabuhî Hayatı ve Eserleri*, (baskı yeri yok) 1933, s. 30.
1385 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 139

O gevher **Mustafâ**dır nakd-i âlem
Kemâl-i kudretinden **Hayder** oldu"[1386]

Hz. Peygamber'i Mustafâ sıfatıyla zikrettiği bir beytinde Hatâyî, Hz. Ali'yi Haydar lâkabıyla anmaktadır. Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin hakikatini konu ettiği bu müteâkip iki beyitte teşbîhî anlatım tarzını tercih ederek nurlu zât denizini hakikate, bu zâtın sıfâtını ise hakikat denizindeki mücevhere benzetmekte, o mücevheri ise âlemin var oluş sebebi ve nihâî gayesi olan Hz. Peygamber olarak tanımlamaktadır. Şâire göre Haydar lâkabıyla andığı Hz. Ali ise şâire göre mutlak kudretin en mükemmel tezâhürüdür.

G. Nebiyyullah ve Veliyyullah

"Nübüvvetle vilâyet hatt u hâlin
Gören iki basîret ahvelidür"[1387]

Hz. Peygamber'in "Nebî" veya "Nebiyyullâh" sıfatıyla zikredildiği bir beyitte Hz. Ali de ekseriyetle aynı vezinde olan ve bu mânâyı tamamlayan "Velî" veya "Veliyyullâh" sıfatı ile yer almaktadır. Yukarıdaki beytinde "Nübüvvetle velâyet mahiyet itibarıyla birbirinden farklı değildir" diyen Aynî, bu ikisini birbirinden farklı gören kişinin basîretsiz olduğunu söylemektedir. Her ne kadar beyitte nübüvvet ve velâyet kavramları genel mânâda ele alınmış ise de bu beyit bir na't-ı Ali'den alındığı için nübüvvet kavramıyla Hz. Peygamber'in, velâyet ile de Hz. Ali'nin söz konusu edildiği anlaşılmaktadır. Aynî zaten şiirlerinde Hz. Peygamber ve Hz. Ali için Nebî ve Velî sıfatlarını defaatle kullanmaktadır:

"Ben **Nebî**nün âline kurbân olanam ya neyem
Ben **Velî**nün yolına câna kıyanam ya kimem"[1388]

Beytinde Karamanlı Aynî, Nebî ve Veli sıfatlarıyla Hz. Peygamber ve Hz. Ali'ye işaret etmektedir. Beyitte zikri geçen "Nebî'nin âline kurban olmak" ve "Velî'nin yolunda câna kıymak" deyimleri Hz. Peygamber ve Hz. Ali için kullanılan deyimlerdir.

"Delîl ü hücceti oldı kamu mü'minlerün bunlar
Nebiyyullâh Veliyyullâh bilürsen oldı bürhânı"[1389]

Aynî'nin Hz. Ali ve Hz. Ali'nin fazîletlerine dair bir şiirinden alınan bu beyitte yine isim zikredilmeksizin nebî ve velî sıfatları yer almıştır. Beyitte bir başka peygambere telmih olmadığı için Nebiyyullâh ibaresi Peygamber Efendimiz'i işaret etmektedir. Aynı şekilde Veliyyullâh ibaresi ile işaret edilen kişi de hem şiirin asıl konusu olduğu hem de Şâh-ı velâyet sıfatı ile temâyüz ettiği için Hz. Ali'dir.

"Hudâyâ bi-hakkın **Şeh-i enbiyâ**

1386 *Hatâyî Divanı*, s. 175.
1387 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 93: "Na't-ı Ali'den"
1388 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 265.
1389 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 283.

Bi-**Şâh-ı velâyet** bi-âl-i abâ"[1390]

Hoca Neş'et'e ait bir münâcâttan alınan bu beyitte Efendimiz, "Peygamberlerin şâhı" ifadesiyle, Hz. Ali ise çok tekrar edilen "Şâh-ı velâyet" sıfatıyla zikredilmekte ve şâir, Hz. Peygamber, Hz. Ali ve âl-i abâyı vesîle kılarak bağışlanma talebinde bulunmaktadır.

II. DİĞER PEYGAMBERLER

Hz. Ali bazı şiirlerde Peygamber Efendimiz'den başka diğer peygamberlerle birlikte zikredilmektedir. Başta insanoğlunun atası Âdem Peygamber olmak üzere Hz. Nûh, Hz. Dâvud, Hz. Süleymân, Hz. Yusuf, Hz. İshak, Hz. İsmail, Hz. Mûsâ ve Hz. Îsâ, şiirlerde Hz. Ali ile birlikte zikri geçen peygamberlerdendir. Ekseriyetle Hz. Ali medhi sadedinde söylenen şiirlerde tesadüf olunan bu örneklerde Hz. Ali, söz konusu peygamberlerle âdetâ mukayese edilmektedir. Eski edebiyatımızın muhtevâsına da yansıyan belli başlı mûcizeleri telmih edilmek sûretiyle şiire konu edilen bu peygamberlerin isimlerinin yer aldığı şiir örneklerinde, Hz. Ali'nin de bu mûcizelere benzer kerâmetlere sahip olduğu belirtilmektedir. Esâsen bu yaklaşım eski şiirin temel karakterlerinden biri olarak kabul edilen "mübâlâğa" ile açıklanabileceği gibi Hz. Ali ile belli başlı peygamberler arasındaki benzerliklere dikkat çeken bir takım rivâyetlerin de bu teşbih ve mukayeselerin oluşmasına tesir ettiği söylenebilir. Söz gelimi, "Âdem'in ilmini, Nûh'un fehmini, İbrâhim'in hikmetini, Mûsâ'nın cesâretini görmek isteyen Ali'ye baksın"[1391] meâlindeki rivâyet bunlardan bir tanesidir. Böyle bir yakınlaştırma söz konusu olmaksızın diğer peygamberler ve Hz. Ali'nin sadece ismen aynı beyit içerisinde zikredildikleri de vâkîdir:

"Nerde **Yûsuf** nerde **Mûsâ** nerde **'Îsâ** kıl fikir
Nerde Rüstemle Nerîmân **Haydar-ı Kerrâra** bak"[1392]

Yozgatlı Hüznî bu beyitte dünyanın fânî olduğunu dile getirmektedir. Birinci mısrâında Hz. Yûsuf, Hz. Mûsâ ve Hz. Îsâ'nın nerede olduğunu düşünmeye davet eden şâir, ikinci mısrâında Şehnâme kahramanlarından Rüstem ve Nerîman ile birlikte Haydar-ı Kerrâr sıfatıyla Hz. Ali'yi de zikrederek neticede bu dünyanın ne peygamberlere ne kahramanlara ne de Hz. Ali'ye kalmadığını hatırlatmaktadır.

A. Hz. Âdem

"Henüz **Âdem** mâ ü tıynden halk olunmamış iken
Dü cihan halkı yoğ iken vârsın sen yâ **Ali**"[1393]

1390 *Hoca Neş'et Divanı*, s. 135.

1391 Şevkânî, *el-Fevâid*, s. 346. Bu rivayetin, "Âdem'in ilmini, Nûh'un azmini, İbrâhim'in hilmini, Mûsâ'nın heybetini, Îsâ'nın zühdünü görmek isteyen Ali'ye baksın" şeklinde farklı varyantları da mevcuttur. Bk. Kundûzî, *Yenâbî'ü'l-mevedde*, s. 144.

1392 *Yozgatlı Hüznî Divanı*, s. 217.

1393 *Hatâyî Divanı*, s. 150: "Na't-ı Ali'den"

Hatâyî, Hz. Ali'nin Hz. Âdem'e yaratılış yönüyle sebkat ettiğini iddiâ ettiği bu beytinde onun, hem su ve topraktan yaratılan ilk insan ve ilk peygamber olan Âdem'den hem de iki cihân halkından önce var olduğunu ifade etmektedir.

"**Kevser-i cennet** anun hükmündedir bu vech ile
Bunca neslinden hemîn **Âdem** ana mihmân olur"[1394]

Bir na't-ı Ali'nin bu beytinde Fuzûlî, cennetteki kevserin Hz. Ali'nin hükmü altında olduğunu ifade etmek sûretiyle onun kevser sâkîsi olduğunu hatırlatmaktadır. Kevsere hükmeden Hz. Ali şu halde cennette ev sahibi konumundadır ve dolayısıyla bütün cennet ehli, hattâ bütün insanlığın pederi olan Hz. Âdem bile cennette Hz. Ali'nin misafiri olcak, kevseri onun elinden içecektir.

"Sensin zamânde halefi **nesl-i Âdemün**
İnkâr iden bu kavle meger ola nâ-halef"[1395]

Rûhî, Hz. Ali'nin Âdem neslinin halîfesi olduğunu ifade ettikten sonra bu hakikati ancak hayırsız evlât hükmünde olan bir kimsenin reddedeceğini ifade etmektedir.

B. Hz. Nûh

"**Nûh** sandığına keştî tek aparmıştır penâh
İhtiyât eyler ki nâ-geh bir dahi tûfân olur"[1396]

Fuzûlî na't-ı Ali'nin bu beytinde, Nûh Peygamber'in sandığına yeniden ansızın bir tûfan olabilir endişesiyle gemi gibi bir penâh, sığınacak yer alıp götürdüğünü ifade ederek Hz. Nûh'un âdetâ Hz. Ali'nin yardımına muhtaç olduğunu dile getirmektedir. Fuzûlî'nin mezhebi hususunda ileri sürülen farklı fikirleri tartıştığı bir eserinde Abdülkadir Karahan, şâirin bu kabil beyitlerini örnek vermektedir. Fuzûlî'nin Hz. Ali'yi, yukarıdaki beyitte görüldüğü gibi ulu'l-azm peygamberlerden Hz. Nûh'a tafdil etmesini ifrat olarak değerlendiren müellif neticede bu tafdilin, mezhebî bir akideden ziyade mübalağalı bir muhabbete istinâd eden şâirâne duygulardan kaynaklandığını ifade etmektedir.[1397]

"Keştî-i **Nûh** gibi cây-ı emândur beytün
Gark-ı tûfân-ı şikāk olsa da bu mülk-i nifâk"[1398]

Na't-ı Ali'nin bu beytinde Yenişehirli Avni Hz. Ali'nin evini Nûh'un gemisine benzetmektedir. Şâire göre bu nifâk âlemi Hz. Nûh zamanında yaşanan büyük tûfân gibi bütünüyle bir ihtilâf mûsibetine mâruz kalsa, Hz. Ali'nin emniyeti münâsebetiyle Nûh'un gemisine benzeyen evi tek güvenilir yer olacaktır. Burada evden maksat Hz. Ali'nin ehl-i beyti yani evlâdı olmalıdır ve şâir husûsen

---

1394 *Fuzûlî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"

1395 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, I, 73: "Na't-ı Ali'den"

1396 *Fuzûlî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"

1397 Abdülkadir Karahan, Fuzûlî hakkındaki bu tahlîlini şâirin Bâtınî veya müfrit bir Şi'î olarak görülmesinin fevkalâde yanlış olduğunu söyleyerek noktalamaktadır. Bk. *Fuzûlî Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, Ankara 1995, s. 143.

1398 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 451: "Na't-ı Ali'den"

tefrika ve nifak zamanında en emin yolun Hz. Ali evlâdının yolu olduğunu ifade etmekte, evlâd-ı Ali'ye ilticâ tavsiyesinde bulunmaktadır.

C. Hz. İsmâil

"Gerçi **İsmâil'e** kurbân gökten inmiş kadr için
Hak bilir kadr için İsmâil ana kurbân olur"[1399]

Fuzûlî na't-ı Ali'nin bu beytinde, Hz. İbrâhim'in oğlu İsmâil'i Allâh'a verdiği söz üzerine kurban etmeye karar vermesi, Hz. İsmâil'in de bu karara tam bir teslimiyetle râzı olması ve Hak Teâlâ'nın Hz. İsmâil'in yerine kurban edilmek üzere gökten bir koç indirmesi mûcizesini telmih etmektedir. Hz. İsmâil'in kadrinin yüceliğini göstermek üzere gökten kurban indiğini hatırlatan şâir, İsmâil Peygamber'in şerefle ona kurbân olduğunu ifade etmektedir. İkinci mısrâda "Hak bilir" ve "kurbân" ibarelerini tevriyeli kullandığı âşikâr olan Fuzûlî, hem Hz. İsmâil'in Hak Teâlâ'ya kurbân olmayı kabul etmesini hem de Hz. Ali'nin neseben Hz. İsmâil'e olan kurbiyyetini dile getirmektedir. Bilindiği gibi Resûlullâh'ın ve dolayısıyla Hz. Ali'nin soyu İsmâil Peygamber vasıtasıyla Hz. İbrâhim'e ulaşmaktadır.

"Nakş-ı hevesi safha-i dilden sile geldik
Tâ da'vî-i mihr-i neseb-i pâk ile geldik
Kurbân-ı İlâhî olup **İsmâîle geldik**
Çün bezm-i kademden dile geldik bile geldik
İkrârımıza ser veririz ahde kavîyiz
Biz şâh-ı velâyet kuluyuz hem Alevîyiz"[1400]

Şeyh Galib, müseddes nazım şekliyle söylediği na't-ı Ali'nin bu bendinde Hz. Ali muhabbeti taşıyan kimseleri, dâvâ uğruna canlarını ortaya koymak hususunda Hz. İsmâil için gökten inen kurbana benzetmektedir. Şâire göre Şâh-ı velâyet olan Hz. Ali'ye bağlı olanlar, yani bu mânâda Alevî olan kimseler mâsivâ hevesini gönül sathından silmişlerdir, sadece tertemiz bir soyun dâvâsını taşımaktadırlar. Onlar Hak Teâlâ'nın Hz. İsmâil yerine gökten indirdiği kurban gibi bu yola başlarını koymuşlardır. Ezel bezminde verdikleri söz daima hatırlarındadır ve bu söz uğruna başlarını vermekten de kaçınmazlar.

D. Hz. İshak

"Sâhib-i seyf ü kalem sıhr-i Nebî-i Ekrem
Sürûr-ı cümle-ümem **mefhar-i âl-i İshāk**"[1401]

Yenişehirli Avni evvelâ Hz. Ali'nin kalem ve kılıç sahibi olduğunu söyleyerek onun yüksek ilim ve cesaretine işaret etmekte, ardından onun Peygamber Efendimiz'in dâmâdı olduğunu hatırlatmaktadır. Şâire göre Hz. Ali ayrıca bütün ümmetlerin sevinç kaynağı ve İshak Peygamber soyundan gelenlerin de iftihar kaynağıdır. Hz.İshak bilindiği gibi Hz. İbrâhim'in küçük oğludur ve İshak soyundan pek çok peygamber gelmiştir. Hz. Ali'nin soyu ise Hz. İbrahim'in

---

1399 *Fuzûlî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"
1400 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 189-190: "Na't-ı Ali'den"
1401 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 451: "Na't-ı Ali'den"

büyük oğlu Hz. İsmâil'e dayanmaktadır. Dolayısıyla şâirin Hz. Ali'yi İshak âilesinin iftihar kaynağı olarak tanımlaması, İshak ve İsmâil peygamberlerin Hz. İbrâhim'in oğulları olmasından kaynaklanmıştır denilebilir.

E. Hz. Yusuf

"Ma'reke-perdâz-ı pesendîde-re'y
Hayder-i Yûsuf-şiyem-i rûzigâr"[1402]

Hâfız Ahmed Paşa kasîdesinde Nef'î memdûhu, savaş meydanlarının görüşlerine riâyet edilen düzenleyicisi ve zamanın Yusuf tabiatlı Haydar'ı olarak tanımlamaktadır. Yûsuf Peygamber iffetine olan düşkünlüğü ile bilinmektedir. Evvelâ Hz. Ali'yi ahlâkı yönüyle Hz. Yûsuf'a benzeten şâir, daha sonra memdûhu Yusuf ahlâkına sahip Hz. Ali'ye benzetmekte ve neticede Yûsuf Peygamber tabiatına sahip Hz. Ali'yi övgüde bir mikyas olarak sunmaktadır.

F. Hz. Mûsâ

"Mûsâ oldum Tûra vardum koç olup kurbâna geldüm
Âli olup kılıç saldum meydâna güreşe geldüm"[1403]

Bir devriyeden alınan bu beytinde Yunus Emre, Hz. Mûsâ'nın Tûr dağında Hakk'ın cemâlini görmek talebinde bulunmasını telmîhen Tûr'a vardığını, Hz. İsmâil'in yerine kurban edilmesi için Hak katından bir koç gönderilmesini telmîhen koç olup kurbana geldiğini ve nihayet Hz. Ali olup meydana güreşe geldiğini ifade etmektedir. Aynı beyit içerisinde zikredilmeleri dışında esasen şâir de Hz. Mûsâ ile Hz. Ali arasında herhangi bir alâkaya dikkat çekmemektedir. Şu halde her iki mısrâ birbirinden bağımsız değerlendirilmelidir.

"Bin tecellî berk ururdı her giyâh-ı Tûrdan
Eylese **Mûsâ**'ya izhâr-ı yed-i beyzâ **Alî**"[1404]

Yenişehirli Avni bu beytinde Hz. Mûsâ'nın Tûr dağında Hak Teâlâ'nın tecellîsini müşâhadesi yanında yine kendisine verilen yed-i beyzâ mûcizesini telmih etmektedir. Bilindiği gibi Hz. Mûsâ, Tûr dağında bulunduğu sırada Hak Teâlâ'nın zâtını temâşâ etmek talebinde bulunmuş ve bunun üzerine Allah Teâlâ dağa tecellî etmiştir. Bu tecellînin tesiriyle dağ paramparça olmuş ve yine tecellînin şiddetiyle Hz. Mûsâ da kendisinden geçmiştir. Yed-i beyzâ ise Hz. Mûsâ'nın elini koynuna sokup çıkarması üzerine elinin nûrânî bir görüntü kazanması mûcizesidir. Yukarıdaki beytinde Hz. Mûsâ'nın her iki mûcizesini de telmîh eden şâir, bu mûcizeleri aynı zamanda Hz. Ali'ye yakıştırmaktadır. Şâire göre şayet Hz. Ali yed-i beyzâsını Hz. Mûsâ'ya göstermiş olsaydı, bu parlaklığın tesiriyle Tûr dağındaki her bir nebatta âdetâ binlerce tecellî müşâhade edilecek, Tûr dağı bütünüyle nûrânî bir görüntüye bürünecekti.

1402 *Nef'î Divanı*, s. 189.

1403 *Yûnus Emre Divanı*, II, 306; Beytin ikinci mısrâında yer alan Ali isminin ilk harfinin "Â" olarak tespiti muhtemelen vezin zaruretinden kaynaklanmakta olup söz konusu kişinin Hz. Ali olmadığı anlamına gelmez. Çünkü "kılıç salarak meydana gelmek" deyimi zaten Hz. Ali'yi hatırlatmakta ve mısrâın Hz. Ali'ye delâletinde şüpheye mahal bırakmamaktadır.

1404 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 969: "Na't-ı Ali'den"

"Eyledün mâide-i feyz-i cihân-gîrünle
Ebr-i **Mûsâ** gibi bi'l-cümle cihânı infâk"[1405]

"Feyz-i çil-sâleye mahsus idi ebr-i **Mûsâ**
Mütemâdî senün in'âmun ilâ yevm-i telāk"[1406]

Yenişehirli Avnî yukarıdaki iki ayrı beytinde Mûsâ Peygamber'in bulutu ve neticesinde gelen rahmeti Hz. Ali'nin cümle âleme getirdiği berekete benzetmektedir. İkinci beyitte bu teşbihi bir mukayeseye çeviren şâir, Hz. Mûsâ'nın bulutu ile gelen bereketin kırk yılı kapsadığını, oysa Hz. Ali'nin mânevî in'âm ve ihsânının kıyamete kadar devam edeceğini ifade etmektedir.

G. Hz. Dâvud

"Mu'cizi bir gülşen-i pâkîzedir kim istese
Andelîb ol gülşene **Dâvûd-i hoş-elhân** olur"[1407]

Fuzûlî na't-ı Ali'nin bu beytinde Hz. Ali'nin fevkalâde i'câzını tertemiz bir gül bahçesine benzetmektedir. Şâire göre bu gül bahçesinin bülbülü ise sesinin güzelliği ve tesiri ile mâruf olan Dâvud Peygamber'dir.

H. Hz. Süleyman

"Ol Şehenşeh kim eger bir mûra kılsa iltifât
Mûr hükm eyler **Süleymân** üstüne sultân olur"[1408]

Fuzûlî bu beytinde Hz. Ali'nin kudret ve azametini yine iktidar ve gücün timsâli olarak şiire konu edilen Süleyman Peygamber örneği ile anlatmaktadır. Şâire göre şâhlar şâhı olan Hz. Ali şayet bir karıncaya iltifat eylese, o karınca Hz. Ali'nin iltifâtından aldığı kuvvetle cinleri ve hayvanları kendisine râm ederek bütün cihâna hükmeden Süleyman Peygamber'i dahi kendisine tâbî kılarak Süleyman'ın da sultânı olacaktır. Esâsen eski edebiyatımızda karınca acziyetin Süleymân ise kudretin sembolüdür. Dolayısıyla şâir Hz. Ali'nin tesirini anlatırken hem bu tezâda baş vurmakta hem de Süleyman Peygamber ile karınca kısasına telmihte bulunmaktadır.

"Terk eyler idi küfrünü bîşekk Hatâyî
Ger dîv-i lâin mülke **Süleymân Alidir**"[1409]

Hatâyî, bu mülkün Süleymân'ının yani bu mülke hükmeden kişinin Hz. Ali olduğunu ifade ettiği bu beytinde Hz. Ali'nin hükümrân olduğu bir ülkede lânetlenmiş şeytanın dahi küfrü terk ederek îmân edeceğini beyan etmektedir. Bir başka okuyuşa göre Hatâyî, kendisinden bahisle lânetli şeytan bile olsa bu mülkün

---

1405 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 450: "Na't-ı Ali'den"
1406 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 450: "Na't-ı Ali'den"
1407 *Fuzûlî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"
1408 *Fuzûlî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"
1409 *Hatâyî Divanı*, s. 170: "Na't-ı Ali'den"

sahibi olan Hz. Ali karşısında küfrü terk ederek îmâna geleceğini söylüyor demektir.

"Bir mûr-ı za'îfim der-i ihsân-ı Alîde
Bu sîne serâyında **Süleymânın Alidir**"[1410]

Aynı şekilde Hazmî de Hz. Ali'yi hükümranlığı yönüyle Süleyman Peygamber'e benzetmektedir. Hz. Ali'nin ihsanı kapısında zayıf bir karınca hükmünde olduğunu söyleyen şâir, gönül sarayının Süleymânı'nın, yani sultânının Hz. Ali olduğunu ifade etmektedir.

I. Hz. Îsâ

"Gönül Mûsî-i İmrandır nefes **Îsâ** demi geldi
Muhammed nutkumuz oldu **Ali** ayn-ı alâ gördüm"[1411]

Nesîmî bir düvâz-deh na'tın bu beytinde gönlü Hz. Mûsâ'ya teşbih etmekte, nefesi ise Hz. Îsâ'ya hamletmektedir, çünkü Hz. Îsâ'nın nefesi hastaları iyileştirme hususiyetine sahiptir. İkinci mısrâında Hz. Peygamber'in nutuk yani ifade hassası olduğunu söyleyen şâir Hz. Ali'nin de ayn-ı alâ yani yüceliğin, şerefin ta kendisi olduğunu söylemektedir. Böylece şâir, Hz. Mûsâ ve Hz. Îsâ'yı Hz. Peygamber ve Hz. Ali ile birlikte zikretmektedir.

"*Selûnî* çeşmesin iste iç andan âb-ı hayvânı
Ki içdi **Meryem ü Îsâ Ali**dür 'ayn-ı selvânî"[1412]

Beytinde Karamanı Aynî, Hz. Ali'ye nispet edilen "bana sorunuz" anlamındaki "selûnî"[1413] sözünü devamlı akan bir çeşmeye benzetmektedir. Şâire göre bu çeşmeden âb-ı hayât, yani ölümsüzlük bahşeden su akmaktadır. Kaynağı Hz. Ali olan bu sudan Hz. Meryem ve oğlu Hz. Îsâ da içmişlerdir. Bilindiği gibi Hz. Îsâ'yı reddeden İsrâiloğulları onu çarmıha germek sûretiyle idam etmek istediler. Ancak onların gözüne Hz. Îsâ'yı şikâyet eden kişi Îsâ olarak gösterildi ve Hz. Îsâ melekler tarafından dördüncü kat göğe yükseltildi ve kendisine kıyamete kadar ömür bahşedildi. Yukarıdaki beyitte Hz. Îsâ'nın ölmediğini hatırlatan şâir, Îsâ Peygamber'in bu mazhariyetini Hz. Ali'nin âb-ı hayat akan "selûnî" çeşmesinden içmiş olması ile izah etmektedir.

"**Ali-veş** hançerler ile urulsan
Ya **Îsâ** gibi çarmûha gerilsen
Kafadan kesilüp zehre virilsen
Hakîkat sûfîlik incinmemekdür"[1414]

1410 *Harputlu Hazmî Dîvanı*, s. 111: "Na't-ı Ali'den"
1411 *Nesîmî Divanı*, s. 256
1412 Karamanlı Aynî Divanı, 284; Metni neşre hazırlayan Ahmet Mermer'in "ayn-ı selvânî" şeklinde tespit ettiği ibare "ayn-ı sulvânî" şeklinde de okunabilir. "Sulvan" ise içildiğinde canlılık ve neşe veren iksir mânâsındadır ki bu mânâsıyla ibare birinci mısrâda yer alan "âb-ı hayat" ile tenâsüb teşkil etmektedir.
1413 Hz. Ali'ye nispet edilen bu söz için bu çalışma içerisinde bk. "Hz. Ali'nin Sözleri", s. 248.
1414 *Sun'ullâh-ı Gaybî Divanı*, s. 283.

Sun'ullâh-ı Gaybî, gerçek sûfîliğin "incinmemek" esası üzerine kurulduğunu anlattığı şiirinde Hz. Ali ve Hz. Îsâ örneğini vermektedir. Bütün din büyüklerinin akıl almaz eziyetlere mâruz kaldıklarını ifade eden şâir, Hz. Ali'nin hançerlenerek şehit edildiğini, Hz. Îsâ'nın çarmıha gerildiğini hatırlatmakta ve bütün bu ve benzeri ezâ cefâlar karşısında sûfîye yakışan tavrın incinmeden tahammül gösterebilmek olduğunu ifade etmektedir. Şâirin Hz. Ali ve Hz. Îsâ'yı aynı bend içerisinde birlikte zikretmesinin tesâdüfî olmadığı, Resûlullâh'ın Hz. Ali'yi Hz. İsâ'ya benzettiğine dair rivayetlerin[1415] mevcudiyetinden anlaşılmaktadır.

"Senün ebr-i keremün tâ-be-ebed mün'imdür
Gökden indirmiş idi gerçi **Mesîhâ** erzâk"[1416]

Hz. Îsâ, Mesîh lâkabıyla bilinmektedir. Yenişehirli Avnî na't-ı Ali'den alınan yukarıdaki beytte Hz. Îsâ'nın sofra mûcizesini telmih etmektedir. İsrâiloğulları ve havâriler Hz. Îsâ'dan kendileri için gökten sofra indirmesini istemişler o da otuz gün oruç tutmaları hâlinde bu isteklerini gerçekleştireceğini söylemiş, öyle de olmuştu. Bu sofradan fakirler, hastalar, kötürümler ve cüzamlılar başta olmak üzere yaklaşık yedi bin kişinin yiyerek şifâ bulduğu rivayet edilmektedir.[1417] Hz. Îsâ'nın mûcizevî sofrası ile Hz. Ali'nin buluta teşbih ettiği keremi ve ihsânını mukayese eden şâir, Hz. Ali'nin ebediyete kadar devam edeceğini ifade ettiği lûtuf ve ihsânını devamlılığı yönüyle Hz. Îsâ'nın sofrasından üstün görmektedir.

"Haste-i teb-zede-i kahruna dermân bulamaz
Olsa **Îsâ** gibi bi'l-cümle etibbâ huzzâk"[1418]

Hz. Îsâ kendi zamanında tabâbet konusunda o kadar mâhir idi ki hekimlerin çaresiz kaldıkları pek çok hastalığı Allâh'ın inayetiyle iyileştiribiliyordu.[1419] Hz. Îsâ'nın bu imkânsız dertlere şifâ bulduğuna dair mûcizelerini telmih ettiği bu beytinde Yenişehirli Avnî, Hz. Ali'nin kahrına mâruz kalan kimselerin yakalandıkları hastalığın tedâvîsi hususunda her türlü hastalığı tedâvî edebilen Hz. Îsâ mahâretine sahip hekimlerin dahi âciz kalacaklarını ifade etmektedir.

"Hak tecellî etdi senden zâhir oldu kâinât
Sırr-ı Îsâ ibn-i Meryem Yûsuf-ı cânım Alî"[1420]

Kenan Rifâî, bir na't-ı Ali'nin bu beytinde cân Yûsuf'u olarak tavsif ettiği Hz. Ali'yi aynı zamanda Hz. Meryem'in oğlu Hz. Îsâ'nın sırrı olarak

---

1415 Suyûtî, *Târihu'l-hulefâ*, s. 173. Hz. Ali ve Hz. Îsâ arasındaki bir benzerlik de Hz. Ali'nin rûhunun kabzedildiği Ramazan'ın 27. gecesinin, Hz. İsâ'nın (ruhunun) göğe urûc ettiği geceye tesadüf etmesidir. Bu rivayet İbn-i Sa'd'da herhangi bir yorum yapılmaksızın yer almaktadır. Bk. *Tabakât*, III, 39.

1416 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 450: "Na't-ı Ali'den"

1417 Geniş bilgi için bk. M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Ankara 1990, II, 323-325.

1418 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 451: "Na't-ı Ali'den"

1419 "Îsâ Aleyhisselâm, doktorların gördürmekten âciz kaldıkları anadan doğma körleri gördürüyor, onların iyileştiremedikleri alaca hastalıklarını iyileştiriyor, hattâ ölüleri bile diriltiyordu." Bk. Köksal, *Peygamberler Tarihi*, II, 316.

1420 *İlâhiyyât-ı Ken'an*, s. 133: "Na't-ı Ali'den"

tanımlamakta ve bütün kâinâtın Hak Teâlâ'nın tecellîsi üzerine Hz. Ali'den zâhir olduğunu ifade etmektedir.

III. SAHÂBÎLER

Sahâbîler ya da aynı mânâdaki ashâb terimi, Peygamber Efendimiz'i peygamberliği sırasında gören ve mü'min olarak vefat eden kimseler için kullanılmaktadır. Ashâb, hadis âlimlerince İslâmiyetteki kıdemlerine göre on iki tabakaya ayrılmaktadır. Birinci tabakada Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali gibi İslâmiyeti Mekke'de kabul eden ve Peygamberimiz'in yakın dostu olanlar yer almaktadır.[1421] Aynı zamanda ilk dört halîfe/Hulefâ-i râşidîn olan bu dört sahâbî, dört güzîde dost mânâsındaki "çehâr-yâr-ı güzîn" ibaresiyle de anılmışlardır. Hz. Ali'nin de içinde bulunduğu ilk dört halifenin gerek çehâr-yâr ibaresi gerekse ayrı ayrı isimleriyle zikredildikleri çok sayıdaki beyit örneğinden bir kısmı "Çehâr-yâr" başlığı altında gösterilmiştir. Bazı şiirlerde dört halîfenin Ehl-i beyt mensupları ile birlikte anıldıkları dikkat çekmektedir ki bunlar da ayrı başlık altında değerlendirilmiştir. Şiirlerde ilk üç halife dışında Hz. Ali'ye yakınlığı söz konusu edilen başka sahâbîler de mevcuttur ve bunlar arasında özellikle Selmân-ı Fârisî ilk sırada gelmektedir. Bu meyanda Hz. Ali'ye yakınlığı vurgulanan diğer sahâbîler de yer aldıkları şiir örnekleri çerçevesinde konuya dahil edilmişlerdir.

A. ÇEHÂR-YÂR

Eski edebiyatımızda Peygamber Efendimiz'in Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'den müteşekkil dört sevgili dostu hakkında menâkıb ve hilye türünde müstakil eserler kaleme alınmıştır.[1422] Bunların dışında özellikle divanlarda Hz. Peygamber na'tlarından sonra çehâr-yâr övgüsüne tahsis edilen medhiyeler de bulunmaktadır. Bu örneklerin bir kısmında övgü yalnızca "çehâr-yâr" ibaresi etrafında gerçekleştirilmekte, diğer bir kısmı ise dört halîfenin isimleri ve hususiyetleri ayrı ayrı sıralanmak sûretiyle beyitlere yerleştirilmiştir. Müstakil çehâr-yâr medhiyeleri dışında Hz. Peygamber na'tlarının özellikle son kısımlarının dört halîfe ve Ehl-i beyt medhine tahsis edildiği de görülmektedir. Bazı kasidelerde ise dört halîfenin her birisi bilinen ve çok tekrar edilen bazı hususiyetleri[1423] belirtilmek sûretiyle övgüde birer mikyâs olarak zikredilmektedir.

1421 "Aşere-i mübeşşereyi teşkil eden diğer altı sahabî de bu tabakadandır". Geniş bilgi için bk. Mücteba Uğur, "sahâbe", *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 334.

1422 Şemseddin Sivâsî'nin dört halîfe başta olmak üzere ehl-i beyt, Aşere-i mübeşşere ve diğer sahâbîlerin menkıbelerine dair *Menâkıb-ı Çehâr-Yâr-ı Güzîn* adlı eseri bu türün en çok sevilen örneklerinden birisidir. Ayrıca Cevrî İbrahim Çelebi'nin, *Hilye-i Çehâr-Yâr-ı Güzîn* adlı eseri de bu türün en tanınmış örneklerindendir. Bu konuda geniş bilgi için bk. Âdem Ceyhan, *Hikmet Şehrine Açılan Kapı*, s. 23,30. Bu arada Alevî ve Bektâşîler'de "çehâr-yâr" ibaresin, Hz. Peygamber'in kızı Fâtımâ, dâmâdı Ali, torunları Hasan ve Hüseyin için kullandıklarını kaydetmek gerekmektedir. Dolayısıyla edebiyatımızda "çehâr-yâr" ibaresinin dört halifeye işareti her zaman kesinlik arzetmeyebilir. Bk. Noyan, *Bektaşilik Alevilik Nedir*, s. 46.

1423 Çehâr-yârın medhe konu olan belli başlı faziletleri, Hz. Peygamber'den aldıkları feyizle açıklanmaktadır: "Bedr-i Nebevî'den Hulefâ-i râşidînden her biri bir nûr almıştır: Hz. Ebû Bekir sıdk, Hz. Ömer adâlet, Hz. Osman hayâ ve Hz. Ali ilim nûrunu almışlardır." Bk. Yakup Çiçek, *Tıbyânu Vesâil Muhtevâsı ve Kaynakları*, s. 113. Dört halîfenin Resûlullâh'ın nûruyla tenvîr olduklarına dair başka nakiller de mevcuttur: "Hz. Âdem'in alnında nûr-ı Muhammedî vardı ve bir gün bizzat müşâhade istedi, Cebrâil'in yönlendirmesiyle kelime-i

Çehâr-yâr medhi hususundaki bu ısrarda şüphesiz Resûlullâh'ın bu dört dostu hakkındaki sitâyişkâr ifadelerinin tesiri olmuştur.[1424]

Bu başlık altında dört halîfenin öncelikle çehâr-yâr ya da çâr-yâr ibaresiyle zikredildikleri beyitlerden örnekler verilecek ardından Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali isimlerinin birlikte zikredildikleri beyitlerden bir kısmı gösterilecektir. Çehâr-yârın konu edildiği beyitler sayıca fazla olduğu gibi muhtevâ olarak da âdetâ birbirinin tekrarı şeklindedir. Bu örneklerde çehâr-yâr ya doğrudan doğruya Hz. Peygamber'e dost olmaları sebebiyle övülmekte ya da özellikle kasîdelerde memdûhun çeşitli hususiyetleri yönüyle benzetileni olarak yer almaktadır. Çehâr-yârın isim, künye veya lâkapları ekseriyetle hilâfet sıraları dikkate alınanarak verilmekte, bazı örneklerde ise isimlerin sonuna eklenen birer sıfat ile her birisinin öne çıkan bir hususiyeti vurgulanmaktadır. Dolayısıyla bu bahiste beyitlerin tek tek izahına gerek görülmemiş, sadece farklılık gösteren bazı ifadelere dikkat çekmekle iktifâ edilmiştir. Çok az sayıdaki örnekte bazen Hz. Ebû Bekir'in bazen de Hz. Ali'nin diğerlerine takdimi söz konusu olup bunun dışında fazîletleri yönüyle bir mukayeseye tesadüf olunmamıştır.

"Ömer ü Osman Ali Mustafâ yârenleri
Bu dördinün ulusı Ebu Bekr-i Sıddîkdur"[1425]

"İmâmesi başında
Yeşil hulle egninde
Dört yârı da yanında
Seyretdüm Muhammedi"[1426]

"**Çehâr sâhibi** kim çâr rükn-i âlemdir
Atîk ü âdil ü Osmân Aliyy-i zü'l-efdâl

Makâm-ı sıdk u adâlet hayâ vü ilm ü amel
Kemâliyle buların buluptur istikmâl"[1427]

"Nâçâr çâr rüknü şeriat sarayının
Dest urmayan bu **çâr eteğin** ola çârpâ"[1428]

"Çâr-yâr-ı Mustafâ k'anlar durur
Çâr rükn-i Ka'be-i sıdk u safâ"[1429]

şehâdet getirdi ve bu nûr şehâdet parmağında tecellî etti. Nûru temâşa eden Âdem, alnında bir miktar nûr daha kaldığını ve onları da görmek istediğini söyleyince Cebrâil, 'O nûr da Muhammed'in yarları nûrudur, beş parmağını aç, göreceksin' dedi. Âdem parmaklarını açtı, Ebû Bekir nûru baş parmağa-halîfe; Ömer nûru orta parmağa-ashab; Osman nûru yanındaki parmağa-başarış; Ali nûru küçük parmağa-nakîb; Hz. Peygamber nûru şehâdet parmağına-şeyh olarak geldi/göründü." Bk. Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler*, s. 91.

1424 Bu rivayetlerin birinde Resûlullâh "Ebû Bekir vezîrimdir; benden sonra ümmetimin içinde benim yerimi alır; Ömer sevdiğimdir, benim lisânımdan konuşur; Osman bendendir; Ali ise kardeşim ve sancağımın sahibidir" buyurmaktadır. Bk. İbnü'l-Cevzî, *Tertîbü'l-mevzû'ât*, s. 123.

1425 Yûnus Emre Divanı, II, 142.

1426 *Yûnus Emre Divanı* (Âşık Yûnus), IV, 252.

1427 *Şeyhî Divanı*, s. 34.

1428 *Şeyhî Divanı*, s. 40.

1429 *Çâkerî Divanı*, s. 54.

"Ebû Bekr ü Ömer Osman Alî kim **çâr-yârun**dur
Seni her kim sever cândan bularunla muvâfikdur"[1430]

"Gümrâh oldı azdı tarîk-i hakîkati
Her kim ki **çâr yârına** yâ sana didi lâ"[1431]

"Çihâr erkân-ı dîn ü **çâr gevher**
Ebû-Bekr ü Ömer Osmân u Haydar"[1432]

"**Çâr-yâr**ın sevgisi cân u dilin bürhânıdur
Sînemin bu taht üzredür dîde sultânıdur

Biri Sıddîk biri Fâruk birisi ehl-i hayâ
Birisi sâhib-i düldül Alidür"[1433]

"Husûsan çâr-yârı Fahr-i âlem
Ebû Bekr ü Ömer u Osman Ali hem"[1434]

"Dedi Cebrâîle ol Rabb-i ekrem
Muhammed nûrudur ol nûr-i a'zam
O dört envâr dahi o dört velîdir
Ebû-Bekr ü Ömer Osmân Alîdir"[1435]

"Ol Ebû Bekr ü Ömer Osman Ali **dört yâr**dur
Ol risâlet bağının anlar gül-i gülzârıdur
Cümle ashâb hidâyet râhının envârıdur
Ben O'nun âline evlâdına kurbân olayım
Ben O'nun evlâd ü ensâbına kurbân olayım"[1436]

"Be-sun'-ı hikmet-i mîmâr-ı âsmân u zemîn
Çehâr rükn ile buldı karâr hâne-i dîn
Nizâm-ı âlem-i şer'-i metîne olmışdur
Misâl-i çâr-anâsır **çehâr yâr-ı güzîn**"[1437]

"Çâr erkân oldılar dîn-i mübîne **dört velî**
Kim Ebûbekr u Ömerdür dahi Osmân u Ali

Hem şerîat hem tarîkat zâhir oldu ma'rifet
Hem hakîkat pâyesine irdi bu **dördün eli**"[1438]

"Etdikde Hüdâ **çihâr-yâr**ı mevcûd

1430 *Rûşenî Divanı*, s. 112.
1431 *Hayretî Divanı*, s. 6.
1432 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 246.
1433 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 43.
1434 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 43.
1435 *Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâyî Divanı*, II, 181.
1436 Niyâzî-i Mısrî, *Dîvân-ı Niyâzî*, İstanbul 1325, s. 52.
1437 *Nâbî Divanı*, II, 1157.
1438 *Bursevî Divanı*, s. 341.

Her birine vermiş şeref-i nâ-ma'dûd
Ammâ ki Cenâb-ı Murtazâdır hakkâ
Çün mısra'ı âhir-i rübâ'î maksûd"[1439]

"**Çâr-yâr-ı Mustafâ** Sıddîk Ömer Osman Ali
Âl-i ashâb çekdiler dünyâda gûnâ gûn elem

Cümle ümmet rütbesince gam bugün yükendiler
Sen dilersin dâr-ı mihnette safâ vü 'ıyş ü dem"[1440]

"Biz **çâr yâr** bendesiyiz Hayderîleriz
Rafz u cehâlet eylemeyiz ehl-i vahdetiz"[1441]

"**Çâr-ı yârı** ol Ebû Bekr ü Ömer Osman Ali
Sâyesinde anların buldu bu İslâm kuvveti"[1442]

1. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali

Bu başlık altında dört halîfenin çehâr-yâr veya çâr-yâr ibaresi bulunmaksızın sadece isim, künye ve lâkaplarıyla zikredildikleri şiirlerden örnekler verilecektir. Bu örneklerde dört halîfenin isimleri ekseriyetle hilâfete geliş sıraları gözetilerek yer almakta ve her birinin diğerine göre öne çıkan bir hususiyeti vurgulanmaktadır. Hz. Ebû Bekir sadâkati ve Peygamber Efendimiz'in yakın dostu olması, Hz. Ömer adâlet ve heybeti, Hz. Osmân hilmi, hayâsı ve Resûlullâh'a dâmat olması yönüyle medhedilirken Hz. Ali de ilmi, irfânı, velâyeti, keremi, sehâveti ve şecaati yönüyle konu edilmektedir. Bu örnekler Türk-İslâm edebiyatında dört halife medhine verilen önemin bir göstergesi olduğu gibi aynı zamanda Hz. Ali'nin ilk üç halîfe arasındaki yeri ve konumu hakkında da fikir vermektedir. Dört halîfe medhine dair bu şiir örnekleri muhtevâ yönüyle de birbirlerine benzedikleri için tek tek açıklama yoluna gidilmemiş, sadece kronolojik sıra tâkip edilerek gösterilmiştir.

"**Ebû Bekr** ü **Ömer** ol dîn ulusı
Aliy-yi Murtazâ Osmân benümdür"[1443]

"**Bû Bekr** şâzumân tura **Ömer** yüzin yere ura
Osmân u Haydar çağıra gel ümmetân-ı Mustafâ

Bû Bekr ashâbü'l-yemîn **Ömer** emîre'l-mü'minîn
Osman imâmi'r-râşidîn **Alî** îmânı Mustafâ

Bû Bekr sultânun durur **Ömer** gülsitânum durur
Osmân Ali cânum durur va'llah becân-i Mustafâ"[1444]

1439 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 443.
1440 *Kuddûsî Divanı*, s. 212.
1441 *Müştâk Baba Divanı*, s. 138.
1442 *Salih Baba Divanı*, s. 1.
1443 *Yûnus Emre Divanı*, II, 78.
1444 Bu beyitler bir na'tin 13., 14. ve 15. beyitleridir. Anadolu Türkçesiyle bu vadide yazılmış ilk örnekler olmak gibi ayrı bir değer de taşımaktadırlar. Bk. Sadettin Buluç, "Şeyyâd

"Bû Bekr-i Sıddîk yâr Ömer sana vefâdâr
Osmandur zî envâr şey li'llah yâ Muhammed

İmâm Ali şerî'at hem mürüvvet sehâvet
Hem gazî'di hem cömerd şey li'llah yâ Muhammed"[1445]

Bir na'tin çehâr-yâr medhi bölümünden alınan bu iki beyitte, sonraki yüzyıllarda da örneklerine rastladığımız türden bir şekil ve muhtevâ özelliği dikkat çekmektedir. Buna göre ilk üç halife aynı beyit içerisinde zikredilirken Hz. Ali medhi müteâkip ve müstakil bir beyitte gerçekleştirilmektedir. Bu iki beytin birincisinde Hz. Ebû Bekir Peygamberimiz'in dostu olması, Hz. Ömer vefâkârlığı, Hz. Osman Resûlullâh'ın dâmadı olması sebebiyle medhedilirken müteâkip beyitte zikri geçen Hz. Ali'nin şerîat, mürüvvet ve sehâvet sahibi olması, hem gazî hem cömert olması söz konusu edilmekte ve bu sûretle ilk üç halîfeye nispetle Hz. Ali daha tafsilâtlı bir şekilde tanıtılmaktadır.

"Dervîş Yûnus söyler tasdîk
Hazret-i Eba Bekr-i Sıddîk
Ömer Osman Ali refîk
Şahânedir yerlerimiz"[1446]

"**Ebû Bekir** Sıddîk velî
Peygambere dedi belî
Kanı Ömer Osman Alî
Gülme gülme ağla gönül"[1447]

"Yûnus murâdına irdi çok şükür
Gördi Muhammedün nûrunı balkır
Ömer Osman Ali hem Ebu Bekir
Allah dirler bir meclise ugradum"[1448]

"Ol kutb-ı evliyâdur u evtâddur ana
Sıddîk-ıla Ömer dahı Osman u Murtazâ"[1449]

"**Ebûbekrem** safân içre **Ömerven** iktidân içre
Çü **Osmânam** sana karşu velî yolunda **Hayderven**"[1450]

"Bi-hakk-ı **Hazret-i Sıddîk** heybet-i **Fârûk**
Bi-hükm-i Hazret-i Zü'n-nûr u Hayder-i Kerrâr"[1451]

Hamza'nın Beş Manzumesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, VII, sy. 1-2 (İstanbul 1956), s. 11.

1445 Buluç, "Şeyyâd Hamza'nın Beş Manzumesi", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, s. 14.

1446 *Yûnus Emre Divanı* (Âşık Yûnus), IV, 97.

1447 *Yûnus Emre Divanı* (Âşık Yûnus), IV, 113.

1448 *Yûnus Emre Divanı* (Âşık Yûnus), IV, 128.

1449 *Ahmedî Divanı*, s. 15.

1450 *Kadı Burhaneddin Divanı*, s. 157.

1451 *Vasfî Divanı*, s. 41.

"**Bû Bekr**-sıdk u hâmî-i dîn ü **Ömer**-zafer
Osman-hayâ **Alî**-kerem ü Ahmed-iştihâr"[1452]

"Bû Bekr ü Ömer-hılkat Osmân u Alî-hulk
Hem-nâm-ı Nebî ya'nî ki Sultân-ı Risâlet"[1453]

"Be-sıdk-ı Hazret-i Sıddîk be-adl-i Bû-Hattâb
Be-nutk-ı **Şâh-ı velâyet** be-hilm-i **Osmânî**"[1454]

"Şâh-ı Sıddîkdur ol Haydar-ı Kerrâr-misâl
Âl-i **Osmân**da 'ayân eyledi adl-i **Ömeri**"[1455]

"Ebû Bekir Ömer Osman Alidir menba-ı irfan
Ki kıldım fazl-ı lutfumdan ledün ilmin ona ihsan[1456]

"Ebû Bekr u Ömer Osman ve Hayder
İden mü'minlere bunları rehber
Ki mi'râc sahibi mihrâb u minber
Onun doğduğu ay geldi beşâret"[1457]

"Adl ü dâd-ı **Ömer** ü sıdk u safâ-yı **Sıddîk**
İlm ü irfân-ı **Ali** hilm ü hayâ-yı **Osman**"[1458]

"Peyrev-i ashâb-ı Peygamber imâm-ı ehl-i dîn
Hayder-i **Osman**-şiyem **Sıddîk**-ı **Fâruk**-ihtisâb"[1459]

"**Ebû Bekir Ömer Osman** şerîat mülkine sultân
Velâkin ol **Ali** arslan olup her sırrına hem-râh"[1460]

"Ebû Bekir Ömer Osman Alinin
Burhânıdur anlar İslâm yolının
Hurmetine Mevlâm cümle velînin
Bizi güzel Muhammedden ayırma"[1461]

"Hüdâyî n'oldu bu denlu peygamber
Ebûbekr u Ömer Osmân u Haydar
Kani Habîbu'llah Sıddîk-ı ekber
Bunda gelen gider bir cân eğlenmez"[1462]

1452 *Figanî Divançesi*, s. 22.

1453 Şâir, Mustafâ Paşa'nın vezâreti sadedinde söylediği kasîdesinde memdûhu farklı husûsiyetleriyle çehâr-yâra teşbih etmektedir. Bk. *Gelibolulu Âlî Divanı*, s. 45.

1454 *Gelibolulu Âlî Divanı*, s. 55.

1455 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 42.

1456 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 190.

1457 *Dîvân-ı Hazreti Üftâde*, İstanbul 1328, s. 6.

1458 *Bâkî Divanı*, s. 9.

1459 *Nef'î Divanı*, s. 234.

1460 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 198.

1461 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 203.

1462 *Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâyî Divanı*, II, 67.

"Habîb-i Hazret-i Rahmân Muhammed Mustafâ geldi
Ebûbekr u Ömer Osmân Aliyy-i Murtazâ geldi"[1463]

"Bi-hakk-ı fazl-ı **Ebûbekr** ü heybet-i **Fârûk**
Bi-hakk-ı hürmet-i **Osmân** u ismet-i **Hayder**"[1464]

"Safâ-yı tıynet-i **Bû-Bekr** ü gayret-i **Fârûk**
Hayâ-yı **Hazret-i Osmân** ü satvet-i **Hayder**"[1465]

"Pâye-i sıdk u safâda mihr ü meh **Bû Bekr Ömer**
Dahı **Zi'n-nûreyn** lutfuyla mübeşşir rûz u şeb

Pençe-i **Şîr-i Hüdâ**dır mihr ü mehdir zülfikâr
Çeşm-i hussâda bu ma'nâ günden azher rûz u şeb"[1466]

"Tâbiş-dih-i ervâh-ı mücerred güherindir
Mâlişgeh-i ruhsâr-ı melik hâk-i derindir
Ayîne-i dîdâr-ı tecellî nazarındır
Bû Bekr Ömer Osmân ü Ali yârlarındır
Sen Ahmed ü Mahmûd u Muhammedsin efendim
Hakdan bize sultân-ı müeyyedsin efendim"[1467]

"Kemâl-i akl ile **Bû Bekr**dür iffetde **Osmân**dur
Adâletde **Ömer**dür kudret ü kuvvetde **Haydar**dur"[1468]

"Şem-i mihrâb Ebâ Bekir ü Ömer Osman Ali
Şer'a kandil cümle eshâb-ı velâdır sevdiğim"[1469]

"Yegâne vâris-i **Sıddîk**-i nesl-i **Osmânî**
Halîfe-i **Ömer**î-heybet ü **Ali**-satvet"[1470]

"**Sıddîk** refîk-i hâss-ı Peygamberdir
Fârûk ise şâh-ı ma'delet-güsterdir
Yenbu'-ı hayâ ve hilmdir **Zü'n-nûreyn**
Gencîne-i ilim **Hazret-i Hayder**dir"[1471]

Hüsn-i âlem-tâbın olmuş ezel âşüftesi
Bû Bekr Fârûk u Zi'n-nûreyn ü Hayder titriyor"[1472]

1463 *Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâyî Divanı*, II, 197.
1464 *Nev'î Divanı*, s. 56.
1465 Şâir, Halil Paşa kasîdesinde dört halifeyi benzetilen olarak zikretmektedir. Bk. *Sâbit Divanı*, s. 213.
1466 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 51.
1467 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 187.
1468 Sultan V. Murad'a takdim edilen cülûsiyyeden alınan bu beyitte pâdişâh akıl, iffet, adâlet ve kudret yönüyle sırasıyla dört halîfeye benzetilmektedir. Bk. *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 488.
1469 *Adile Sultan Divanı*, s. 396.
1470 "Kabr-i Selim-i Evvel'i ziyaret"te söylenmiştir. Bk. *Namık Kemal'in Şiirleri*, s. 6.
1471 *Muallim Nâci'nin Şiirleri*, s. 316.
1472 *Divançe-i Tâhir*, s. 23.

"Hem Ebubekr u Ömer Hazret-i Osmân Haydar
Senden öğrendiler **sıdk** u **edeb adl** u **sehâ**"[1473]

"Nûr-âver-i dü çeşmim **Ebu Bekr ü Ömer**dir
Mihr-i dilim **Osmân** meh-i tâbânım **Alî**dir"[1474]

"Hilâfet tahtına sultân olanlar
Ebû Bekr ü Ömer Osmân değil mi

Birisi mazhar-ı Haydar-sıfât hem
Aliyyü'l-Murtazâ arslan değil mi"[1475]

2. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer

Bazı şiirlerde Hz. Osmân dışındaki diğer üç halîfenin birlikte zikredildiği tespit edilmiştir. Ekseriyetle kasidelerde tesadüf edilen bu örneklerde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali farklı hususiyetleri yönüyle teşbih unsuru olarak yer almakta olup Hz. Osmân'ın hariç tutulması herhangi bir maksada istinâd etmemektedir:

"Hızır-hısâl u Sikender-likā vü 'Îsî-dem
Alî-sehâ vü **Ömer**-adl ü **Bû-Bekir**-sîmâ"[1476]

"Sıdk ile aldılar anı âgûş-ı rağbete
Sıddîk ile **Ali** vü **Ömer** sancak-ı şerîf"[1477]

"**Murtazâ**-tıynet ü hem-nâm-ı Rasûlü's-sakaleyn
Ömerî-haslet u **Sıddîk**-kerâmet-ünvân"[1478]

Şâh-ı Ahmed siyerâ dâver-i **Sıddîk**-eserâ
Ey şehenşâh-ı **Alî**-satvet ü **Fâruk**-şiyem"[1479]

3. Hz. Ömer ve Hz. Osman

Bazı kasîdelerde ise Hz. Ebû Bekir dışındaki diğer üç halîfe, Hz. Ömer, Hz. Osmân ve Hz. Ali teşbih unsuru olarak birlikte zikredilmektedir ve buna dair çok az sayıda örnek mevcuttur:

"Rezm olıcak **Murtazâ**sın 'adl hîninde **Ömer**
Yohsa fahr-ı dûdumân-ı **Hazret-i Osmân** mısın"[1480]

1473 *Müştâk Baba Divanı*, s. 84.
1474 *Harputlu Hazmî Dîvanı*, s. 111: "Na't-ı Ali'den"
1475 *Salih Baba Divanı*, s. 183.
1476 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 59.
1477 Nâbî'nin "Târîh berây-ı İhrâc-ı Sancak-ı Şerîf be-Sûy-ı Gazâ" adlı şiirinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin sancaktarlığı telmîh edilmektedir. Bk. *Nâbî Divanı*, I, 352.
1478 Şeyhülislâm Es'ad-zâde Muhammed Şerif Efendi kasidesinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali benzetilen olarak zikredilmektedir. Bk. *Dîvân-ı Vehbî*, s. 89.
1479 Abdülaziz Hân'ın culûsu için söylenen "Kasîde-i Culûsiyye" adlı şiirde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali benzetilen olarak zikredilmektedir. Bk. *Namık Kemal'in Şiirleri*, s. 9.

"Ol **Alî**-cûd u **Ömer**-heybet ü **Osmân**-rütbet
Âsaf-ı Cem-'azamet sâhib-i gerdûn-vakar"[1481]

4. Hz. Ebû Bekir

Bazı şiirlerde yalnızca Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali'nin çehâr-yârdan ayrı olarak birlikte zikredildikleri tespit edilmiştir. Daha ziyade sûfî şâirlerde tesadüf edilen bu örneklerde her ikisinin de velâyeti söz konusu edilmekte ve özellikle ikisinin birbirinden ayrı olmadığı, tâzim hususunda aralarında bir fark gözetilmediği belirtilmektedir. Bunların dışında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali öne çıkan bir takım hususiyetleri münasebetiyle bazı kasidelerde memdûhun benzetileni olarak zikredilmektedirler. Bu örneklerden bir kısmı aşağıda gösterilecektir.

"Dervişler bulunca abâ biçerler
Aşk şarâbın kana kana içerler
Ebû Bekir Ali böyle geçerler
Dervişlik ne güzel sultanlıkmış"[1482]

Üftâde hazretleri dervişleri konu ettiği yukarıdaki kıt'ada Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ali'yi, bazı tarikatların kendilerine nispet edilmesi münâsebetiyle konu etmektedir.

"**Hazret-i Sıddîk**-peyker 'adl ile mevsûf ola
Bir **Alî**-sîret vezîr-i cân-perver yok mıdur"[1483]

Râmî, devletin düşmanlar tarafından istilâ edildiğini söyleyerek Osmanlı ordusunda "yok mıdur" redifli gazelinin bu beytinde Hz. Ebû Bekir'in adâleti ve Hz. Ali'nin ahlâkına sahip bir vezîre ihtiyaç duyulduğunu dile getirmektedir.

"Sıhhat-i kavline **Sıddîk ü Ali**dir şâhid
İftihâr ettiği dem Hazret-i Sultan Veled"[1484]

Şeyh Galib, Sultan Veled'in ne kadar iftihar etse haklı olduğunu ifade ettiği bu beytinde onun sözlerinin doğruluğuna Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali'nin şehâdet ettiğini iddiâ etmektedir. Esâsen Hz. Mevlânâ ve evlâdının söz konusu edildiği şiirlerin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali isimleriyle desteklendiği bir vâkıâdır. Çünkü Hz. Mevlânâ'nın soyu baba tarafından Hz. Ebû Bekir'e, anne tarafından ise evlâd-ı Resûl'e yani Hz. Ali'ye uzanmaktadır ve dolayısıyla şâirler bu önemli hususiyete bir şekilde dikkat çekmeyi tercih etmektedirler.

"**Ali**yi **Hazret-i Sıddîk**dan ayırmayarak
Bu yolda **Hayder** ile **yâr-ı gâr**a dek gideriz"[1485]

1480 "Kaside berâ-yı Sultân Süleyman Han" başlıklı kasîde için bk. *Hayâlî Bey Divanı*, s. 60.

1481 Sadrâzam Koca Mustafa Paşa kasîdesinden alınan bu beyitte, üç halife ve Cem teşbih unsuru olarak zikredilmiştir. Bk. *Vasfî Divanı*, s. 49.

1482 *Dîvân-ı Hazreti Üftâde*, s. 32.

1483 *Râmî Divanı*, s. 388.

1484 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 59.

Esrar Dede bu beytinde Hz. Ali'yi Hz. Ebû Bekir'den ayırmadığını daha doğrusu birini diğerine tercih etmediğini ifade ettikten sonra Hz. Ali'nin delâletiyle yâr-ı gâra yani Resûlullâh'a hicreti esnasında refakat eden ve yine hicret esnasında bir mağarada birlikte konaklamaları sebebiyle "mağaradaki dost" sıfatıyla anılan Hz. Ebû Bekir'e ulaşacağını söylemektedir. Bilindiği gibi şâirin de mensûbu olduğu Mevlevîlik tarîkatı, silsile itibarıyla Hz. Ali'ye ulaşmaktadır. Bu münâsebetle yol kavramını Hz. Ali ile birlikte zikreden şâir bu yolun yâr-ı gâra yani Hz. Ebû Bekir'e ulaşacağını söylerken de Hz. Mevlânâ'nın soyunun baba tarafından Hz. Ebû Bekir'e dayandığını hatırlatmaktadır.

"Dâverâ pâdşehâ Husrev-i encüm-sipehâ
Ey hudâvend-i **Alî**-sîret ü **Sıddîk**-şiyem"[1486]

Yenişehirli Avnî bir kasîdenin bu beytinde memdûhu ahlâk güzelliği yönüyle Hz. Ali'ye, tabiatı yönüyle Hz. Ebû Bekir'e benzetmektedir.

"Gerçi hatar-nâkdir tarîk-ı dilber
Vehm itme kim hem-râhındır hayli er
Hem reh-nümûnundur **Sıddîk-ı Ekber**
Hem râh-berindir **Haydar-ı Kerrâr**"[1487]

Nakşibendiye meşâyıhından olan Seyyid Nigârî müritlerini evvelâ aşk yolunun tehlikelerle dolu olduğunu hatırlatarak îkaz etmekte, ardından bu yola girenlere gerçek erlerin yoldaş olduğunu söyleyerek bu yolda korkuya mahal bulunmadığını ifade etmektedir. Bu yola girenlere Hz. Ebû Bekir'in yol gösterdiği, Hz. Ali'nin de kılavuz olduğunu ifade eden şâir bu sûretle hem söz konusu tarikatın silsile itibarıyla Hz. Ebû Bekir'e ulaştığını telmîh etmekte hem de şiirlerinde ayrı bir önemle işlediği bilinen Hz. Ali'ye bağlılık konusunu bir defa daha hatırlatmaktadır.

"Câ-nişîn-i hazret-i Mollâ-yı mevle'l-ârifîn
Hâmil-i esrâr-ı **Sıddîk** u kemâl-i **Hayderi**"[1488]

Tâhirü'l-Mevlevî bir tarih manzûmesinin bu beytinde memdûhu, Hz. Mevlânâ'ya komşu olması münâsebetiyle takdîre değer gördükten sonra yine bu tedâînin tesirinde kalarak söz konusu kişiyi hem Hz. Ebû Bekir'in sırlarını hem de Hz. Ali'nin kemâlini taşıması yönüyle övgüye değer gördüğünü ifade etmektedir.

5. Hz. Ömer

Bazı kasîdelerde Hz. Ömer ile Hz. Ali, çok tekrar edilen belli başlı hususiyetleri /adâletli olmaları, kahramanlıkları ve cengâverlikleri yönüyle memdûhun benzetileni olarak zikredilmektedir. Özellikle pâdişâh ve vüzerâ medhiyelerinde yer alan bu teşbihlerde Hz. Ömer adâletli olması, Hz. Ali ise ahlâkı, sehâveti, şecaati, heybeti ve kudreti yönüyle memdûhun benzetileni olarak

---

1485 *Esrar Dede Divanı*, s. 404.
1486 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 554.
1487 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 321.
1488 *Divançe-i Tâhir*, s. 72.

gösterilmektedir. Bazı şâirler ise Hz. Ömer'i Hz. Ali'den ayrı ve farklı görmediklerini ifade maksadıyla ikisini birlikte zikretmektedirler. Son olarak Hz. Ömer ile Hz. Ali, Veysel Karânî hazretlerine Resûlullâh'ın hırkasını götüren heyet içerisinde bulunmaları münâsebetiyle şiire konu edilmişlerdir. Bu örnekler sırasıyla aşağıda gösterilecektir.

"**Ali**yile urdum kılıç **Ömer**-ile adl eyledüm
On sekiz yıl Kāf Tagında Hamzayla meydândayıdum"[1489]

Yûnus Emre bir devriyenin yukarıdaki beytinde Hz. Ali ile kılıç salladığını, Hz. Ömer'le adâletli hükmettiğini söylerken her iki halîfenin takdire şâyân vasıflarını ifade ettiği gibi bir taraftan bu fazîletli davranışlara kendi iştirâkini de dile getirmektedir.

"Emir Sülmân e'azzallâhü nasra
Ki fazlı anun **Ali** adli **Ömer**dür"[1490]

Ahmedî, muzafferiyeti için duâ ettiği Emîr Sülmân'ı, fazîleti yönüyle Hz. Ali'ye, adâleti yönüyle Hz. Ömer'e benzetmektedir.

"Dil Hüseyne çü cânı virdi Hasen
Borcı kalmaz **Ali**yile **Ömere**" [1491]

Kadı Burhâneddin, şathiye neviindeki bir gazelinin bu beytinde Hasan'ın canını gönül Hüseyini'ne verdiğini, böylece ne Ali'ye ne de Ömer'e borcunun kalmadığını çünkü borcun can ile ödendiğini ifade etmektedir. Beyitte Hasan, Hüseyin, Ali ve Ömer isimleri ile tenâsüp yapılmıştır.

"Bir cevr iderse nâz ile ol yüz vefâ kılur
Çün lûtf ile **Alî** durur 'adl ile **Ömer**"[1492]

Ahmed-i Dâ'î, âşıkane bir gazelinden alınan bu beytinde cefâsı az, vefâsı çok olan sevgiliyi lûtufkâr olması sebebiyle Hz. Ali'ye, adâletli muâmelesi yönüyle de Hz. Ömer'e benzetmektedir.

"Şâh-ı Gāzî Bâyezîd ibni Muhammed Han kim ol
Âlim-i ilm-i **Alî**dür 'âmil-i 'adl-i **Ömer**"[1493]

Sultan Bayezid kasîdesinin bu beytinde Ca'fer Çelebi, pek çok şâirde görüldüğü gibi memdûhu ilmi yönüyle Hz. Ali'ye ve adâleti yönüyle de Hz. Ömer'e teşbih etmektedir.

1489 *Yûnus Emre Divanı*, II, 231.
1490 *Ahmedî Divanı*, s. 99.
1491 Bu beytin yer aldığı gazelin tam metni şöyledir. Bk. *Kadı Burhaneddin Divanı*, s. 55: "Bini Hak irürür ise şecere / Bitürem hubbı yimişen şecere // Ben kemer bağlaram bilüme ki tâ / Bağlamayam dahı kemer kem ere // La'l-i lebleri şîr hâresiyem / Ne cefâdur bu emcegin emere // Şol güneş kulıyam ki ta'ne urur / Gök yüzindeki bedr olan kamere // Dil Hüseyne çü cânı virdi Hasen / Borcı kalmaz **'Aliyile 'Ömere** // Saçları tolaşığı vâcib ider / Ki mükerrer ola sözi şekere // Bâ-haberden haber dutaruz ümîd / Haber oldur ki ola bî-habere"
1492 *Ahmed-i Dâ'î Divanı*, I, 244.
1493 *Ca'fer Çelebi Divanı*, s. 24.

"Gördü kim zâtında var adl-i **Ömer** cûd-ı **Ali**
Kıldı Osmanoğlu sen şâhı emîr-i nâmdâr"[1494]

Usûlî'ye göre Abdi Bey'de Hz. Ömer'in adâlet duygusu ve Hz. Ali'nin cömertliğini gören pâdişâh, onu idareci yapmayı uygun bulmuştur.

"O hudâvend-i **Ömer**-adl ü **Ali**-sîret
Buldu zâtıyla şeref silsile-i Osmânî"[1495]

Nef'î, Sultan Ahmed kasîdesinde pâdişâhı adâletle hükmetmesi sebebiyle Hz. Ömer'e, ahlâkı yönüyle de Hz. Ali'ye teşbih etmekte ve Osmanlı hükümdarları silsilesinin bütün bu vasıfları bünyesinde birleştiren bu pâdişâh şeref bulduğunu ifade etmektedir.

"Güzîde dâver-i dîvân-ı **adl-i Fârûkî**
Yegâne safder-i meydân-ı **rezm-i Kerrârı**"[1496]

Nef'î, Mustafâ Paşa medhiyyesinde memdûhu adâleti yönüyle Hz. Ömer'in dîvânındaki devlet adamlarına, savaş meydanlarındaki muvaffakiyeti, düşman saflarına hücûmundaki başarısı yönüyle ise bir sıfatı da Kerrâr olan Hz. Ali'ye benzetmektedir.

"Nâm-ver gâzî-i hasm-efken-i **Hayder-şemşîr**
Dâd-ger pâdişeh-i âdil ü **Fârûk-ahkâm**"[1497]

Cevrî, Sultan Murad Han kasidesinin bu beytinde pâdişâhı kahramanlığı yönüyle Hz. Ali'ye, adâleti yönüyle Hz. Ömer'e teşbih etmektedir.

"Cihangîr-i **Ömer**-'adl ü **Ali**-heybet ki heycâda
Kazâ şemşîrini nâyib-menâb-ı zülfekār eyler"[1498]

Mezâkî, Sultan Mehmed kasîdesinde pâdişâhı adâleti yönüyle Hz. Ömer'e, savaş meydanındaki heybeti yönüyle Hz. Ali'ye benzetmektedir. İkinci mısrâda yine Hz. Ali teşbîhinden hareketle şâir, pâdişâhın savaş meydanında kullandığı kılıcın âdetâ Hz. Ali'nin efsânevî kılıcı zülfikârın yerine geçtiğini ifade etmektedir.

"İtdi ihyâ büser-i evvel ü kadr-i sâlis
Adl ü dâd-ı **Ömeri** ma'reke-i **Kerrârı**"[1499]

Sadrâzam Fâzıl Ahmed Paşa kasîdesinde Mezâkî memdûhu yine adâleti ve doğruluğu yönüyle Hz. Ömer'e, savaş meydanındaki kahramanlığı yönüyle de Kerrâr olan Hz. Ali'ye benzetmektedir.

1494 *Usûlî Divanı*, s. 68.
1495 *Nef'î Divanı*, s. 52.
1496 *Nef'î Divanı*, s. 198.
1497 *Cevrî Divanı*, s. 70.
1498 *Mezâkî Divanı*, s. 186.
1499 *Mezâkî Divanı*, s. 238.

"Gerek peygamber ol gerek velî sen
Gerek **Ömer** gerekse ol **Alî** sen

Yine âhir türâb-ender türâbest
Cihân âhir harâb-ender harâbest"[1500]

Murâdî, ölüm hakikatini konu ettiği bu müteâkip iki beytinde Hz. Ömer ve Hz. Ali'yi örnek göstermektedir. Bu dünyanın ne peygamberlere ne evliyâullâha vefâ göstermediğini ifade eden şâir Ömer de olsan Ali de olsan en nihayet toprağa karışacaksın tenbîhinde bulunarak bütünüyle dünyaya bağlanmanın yanlış olduğunu hatırlatmaktadır.

"Gittiler ana etmeye teblîğ-i emânet
Ashâb-ı güzîn sevgili yârânı Üveysin

Birisi **Ömer** biri **Ali** hem biraz ashâb
Dediler olaydık n'ola mihmânı Üveys'in"[1501]

Kuddûsî bu müteâkip iki beytinde Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin yanlarında ashâbdan birkaç kişi ile birlikte Resûlullâh'ın vasiyetini yerine getirmek üzere Veysel Karânî'yi ziyaret ile ona Hz. Peygamber'in emânetini tevdî etmelerini hikâye etmektedir. Bu emânet Peygamberimiz'in hırka-i şerîfidir. Bir başka şiirinde yine aynı konuya temas eden şâir, bu defa Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin de içinde bulunduğu heyetin hırkayı Veysel'e ulaştırmaları ve Veysel Karânî'nin hırkaya kavuştuğundaki sevincini dile getirmektedir:

"**Hazret-i Ömerle** hem **Ali** biraz ashâb ile
Hırkayı alup varınca şevk ile doldu Üveys"[1502]

"Şehâ **Haydar**-nihâdâ dâverâ **Fârûk**-girdârâ
Eyâ cism-i cihânun cânı çeşm-i âlemün nûrı"[1503]

Enderunlu Vâsıf, Mısır fethi münâsebetiyle söylediği kasidede pâdişâhı yaratılışı yönüyle Hz. Ali'ye, tarzı yönüyle ise Hz. Ömer'e benzetmektedir. Şâire göre pâdişâh aynı zamanda bir bedene benzeyen cihânın cânı ve bir insana benzeyen âlemin gözünün nûru mesâbesindedir.

6. Hz. Osman

Hz. Ali ile Hz. Osman'ın ismi çok az şiirde birlikte zikredilmektedir. Bu örneklerin bir kısmında doğrudan Hz. Ali ve Hz. Osman söz konusu edilirken diğer bir kısmında Osman ismi, Osmanlı Devleti ve Osmanoğulları mânâlarını da ifade edecek şekilde tevriyeli kullanılmaktadır.

"**Osmâna Ali** çü bey'at itdi

1500 *Murâdî Divanı*, s. 523.
1501 *Kuddûsî Divanı*, s. 220.
1502 *Kuddûsî Divanı*, s. 129.
1503 *Enderunlu Vâsıf Divanı*, s. 571.

Mehtâb-ı şeb-i zalâmumuzdur"[1504]

Ahmed Paşa, "Der İlzâm-ı Râfızî..." başlıklı şiirinde dört halifenin her birini ayrı beyitlerde medhederken Hz. Osman'a tahsis ettiği yukarıdaki beyitte ilk olarak Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın hilâfetini kabul etmesini Hz. Osman medhine bir gerekçe olarak göstermektedir. Kısacası şâir, Hz. Osmn medhini Hz. Ali'nin ona biat etmesine dayandırmakta, bir mânâda Hz. Osman'ı, Hz. Ali'nin delâletiyle anmayı tercih etmektedir ki bu yaklaşım oldukça mânîdardır. İkinci mısrâında ise şâir, Hz. Osman'ı muhtemelen "Zi'n-nûreyn" lâkabını da telmîhen karanlık geceyi aydınlatan dolunaya benzetmiştir.

"Âh odıla **Osmân** senün devründe dârun yakayın
Dârun nedür ol ad ile âlemde vârun yakayın

Ben nûr-ı nâr-ı **Haydaram** soyun suyun kurıdayın
Topragını yile virüp sabr u karârun yakayın"[1505]

Aynî bilindiği gibi Karamanoğulları Beyliği'ne mensuptur ve ayrıca seyyiddir. Karamanoğullarının Osmanlı'ya ilhakına karşı çıkan şâirin pek çok şiirinde Osmanlı Devleti ve pâdişâhlarına hakaret içeren mısrâlar yer almaktadır. Hattâ *Divan*'ın âdetâ Osmanlı düşmanlığı üzerine tertip edildiğini söylemek yanlış olmaz. Şâir kuvvetli bir Ehl-i beyt savunucusu olduğu için de Emevî düşmânıdır ve Hz. Osmân hakkında olumlu ifadeler kullanmamaktadır. Dolayısıyla bazı şiirlerinde Osman ismini hem Hz. Osmân hem de Osmanoğulları mânâsına gelecek şekilde tevriyeli ve olumsuz mânâda zikretmektedir. Yukarıdaki müteâkip iki beyitte de bu tercih söz konusudur. Hz. Osmân ya da Osmanlı devletine bedduâ eden şâir takip eden beyitte kendisinin Haydar lâkabıyla zikrettiği Hz. Ali'nin yakıcı ateşinin ışığı olduğunu ifade ederek Hz. Osman'a ya da Osmanlı devletine karşı tehditkâr bir tavır takınmaktadır. Bu meyanda başka beyitleri de mevcut[1506] olan şâir aynı tutumu aşağıdaki beytinde de tekrar etmektedir:

"Dil **Ali**nün nûrıdur sanma Karaman nârıdur
Şâh-ı **Osmânî** sakın ki mülk-i **Osmân**ı yakar"[1507]

Aynî, ezelî düşmanı gördüğü Osmanlı ülkesi padişâhını kendisinin Hz. Ali'ye nisbetini dile getirerek tehdit etmektedir: "Ey Osmanlı pâdişâhı, gönül Hz. Ali'nin nûrudur, sadece Karaman ateşi zannedip hafife alma, bu nur o kadar güçlüdür ki bütün Osmanlı ülkesini yok edebilir."

"Hançer-i gamze-i hûn-rîzüne tîg-i **Hayder**
Safha-i ârızuna mushaf-ı **Osman** dirler"[1508]

Sevgilinin güzelliği vasfında söylediği bu beyitte Bâkî, sevgilinin kan dökücü hançer tesirindeki yan bakışını keskinliği yönüyle Hz. Ali'nin kılıcına,

---

1504 *Ahmed Paşa Divanı*, s. 14.
1505 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 598.
1506 "Sen **Alî**sin kişver-i hüsnünde bu menşûr-ı hatt / Hükm-i Şâhîdür ki dutdı mülk-i **Osmân**ı dürüst" beyti için bk. *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 351.
1507 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 430.
1508 *Bâkî Divanı*, s. 191.

sevgilinin iki yanağını ise Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaf-ı şerife benzetmekte ve Ali ile Osman isimlerini birlikte zikretmek sûretiyle de beyitte tenâsüb sağlamaktadır.

B. ÇEHÂR-YÂR VE ÂL-İ ABÂ

Hz. Peygamber na'tlarının özellikle son kısımlarının çehâr-yâr medhine tahsis edildiği bilinmektedir. Bu kabil örneklerin bir kısmında dört halîfe ile birlikte evlâd-ı Resûl'ün de zikredildiği dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber evlâdının ekseriyetle "âl-i Resûl" ve "âl-i abâ" gibi ibarelerle söz konusu edildiği bu örneklerin bir kısmında ise çehâr-yârı tâkiben doğrudan Hz. Hasan ve Hüseyin'in isimleri genellikle istimdâd maksadıyla yer almaktadır:

"Bir kıble vü üç rûh-ıla biş farzıçun iy pâk
Dört yâr hakı vü **iki kardaş** hakıyçun"[1509]

Ahmedî'ye âit bir gazel na'tın istimdâd bölümünden alınan bu beyitte dört halîfe, "dört yâr"; Hz. Hasan ve Hüseyin ise "iki kardaş" ibaresiyle anılmaktadır.

"**Âline ashâbına** vardur bizüm ikrârumuz
Ebûbekir Ömer Ali Osmân gözler gözlerüm"[1510]

Eşrefoğlu Rûmî, Hz. Peygamber'in âli ve ashâbına olan ihtirâmını dile getirdiği bu beytinde dört halîfenin isimlerini onlara duyduğu hasreti ifade ederek sıralamaktadır.

"Bulun mürşidi de yapışın ele
Mürşidsiz varılmaz ol doğru yola
Hasan Hüseyinle dört yâri bile
Yeşil sancak ile gelir Muhammed"[1511]

Âşık Yûnus, mürşit olmaksızın doğru yolun bulunamayacağını hatırlattığı bu kıt'ada Resûlullâh'ı, elinde yeşil sancağı, dört sevgili dostu ve iki torunu ile birlikte tasvir etmektedir. Bu şiirde son mısrâ her bend sonunda tekrar edilmektedir.

"Zînet-i dünyâya aldanma didi Hayrü'l-beşer
Çâr-yâr ile bize **âl-i abâ** ibret yeter"[1512]

Yahyâ Bey, insanlığın en hayırlısı olan Peygamber Efendimiz'in dünyânın süsüne kanmamak tenbîhinde bulunduğunu hatırlattıktan sonra ibret ve numûne olarak dört halîfe ve âl-i abânın kâfî olduğunu ifade etmektedir.

"Ben **âl-i Resûle** cân-sipârım billâh
Dâmân-ı mehabbetde gubârım billâh

1509 *Ahmedî Divanı*, s. 666.
1510 *Eşrefoğlu Rûmî Divanı*, haz. Mustafa Güneş, Ankara 2000, s. 295.
1511 *Yûnus Emre Divanı* (Âşık Yûnus), IV, 47.
1512 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 176.

Bû Bekr Ömer Osmân u Alidir şâhım
Hâk-i kadem-i **çihâr-yârım** billâh"[1513]

Şeyh Galib bu rubâîde Hz. Peygamber evlâdı ve dört halîfeye bağlılığını dile getirmektedir. Evlâd-ı Resûl muhabbeti yolunda cânını fedâ ettiğini ifade eden şâir aynı şekilde Resûlullâh'ın dört sevgili dostunun ayağının türâbı olduğunu ifade etmektedir.

"Âl ü ashâb-ı Resûlullâhdan dûr olmasın
Râh-ı aşk-ı **çâr-yâre** Âdile olsun fedâ"[1514]

Âdile Sultân, Resûlullâh'ın evlâdı ve dostlarından ayrı kalmamak temennîsinde bulunduğu bu beytinde çehâr-yâr aşkı yoluna cânını fedâ ettiğini ifade etmektedir.

"Biz hâk-i pey-i âl-i abâ vü çâker-i çârız
Yârânına yârız dahi ağyârına nârız"[1515]

Seyyid Nigârî, hem âl-i abânın ayağının toprağı hem de çehâr-yârın kölesi olduğunu ifade ettiği bu beytinde Resûlullâh'ın evlâdı ve dostlarını dost edinenlerin dostu, onlara düşman olanlara karşı ise ateş hükmünde olduğunu söylemektedir.

"**Çâr-yâr** Hazret-i Ebû Bekr Fâruk imâm
Hazret-i Osmân Hayder Şâh-ı merdâneş hümâm
Hem **Hasen Şâh Hüseyn** ol şehîd-i Kerbelâ
Ruhlarıyçün diyelim bin bin selâm"[1516]

Sûzî, "çâr-yâr" ibaresiyle başladığı bu kıt'ada evvelâ hilâfet sıralarını dikkate alarak her bir halîfeyi, ardından Hz. Hasan ve Kerbelâ şehîdi Hz. Hüseyin'in isimlerini zikretmekte ve nihâyet her birinin rûhuna binlerce selâm takdîm etmektedir. Bu altı isim bazen bir bend ya da beyit içinde toplanabildiği gibi genellikle na't-i şerifler içerisinde ve istimdâd sadedinde her birine birer beyit tahsis edilmek sûretiyle müteâkiben sıralanabilmektedir.

"Sevmişiz cân-ı gönülden çâr-ı yârı serveri
Ol Ebû Bekir Ömer Osman Aliy-yi Hayderi
Fâtıma bint-i Resûlün dîde-i enverleri
Biz şehîd-i Kerbelâyız cümle atşân bizdedir"[1517]

Sâlih Baba'nın bu kıt'asında da aynı geleneğin devam ettiği görülmektedir. Çehâr-yâra olan muhabbetini tek tek isimlerini zikrederek ifade eden şâir, ardından Resûlullâh'ın kızı Hz. Fâtımâ'nın gözlerinin nûru olarak tanımladığı Hz. Hasan ve Hüseyin'e bağlılığını özellikle Hz. Hüseyin ve evlâd-ı Resûl'ün şehit olduğu Kerbelâ fâciâsını hatırlatmak sûretiyle dile getirmektedir.

1513 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 443.
1514 *Adile Sultan Divanı*, s. 20.
1515 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 279.
1516 *Dîvân-ı Sûzî*, s. 173.
1517 *Salih Baba Divanı*, s. 61.

C. DİĞER SAHÂBÎLER

Bazı şiirlerde Hz. Ali, kendisine yakınlığı ile temâyüz eden diğer sahâbîlerle birlikte zikredilmektedir. Bu örneklerde ekseriyetle söz konusu sahâbîlerin Hz. Ali ile olan münâsebetleri de belirtilmektedir. Bunlar arasında Hz. Ali'ye bir mânâda ikinci anne olan Hz. Hatîce, Hz. Ali ile birlikte savaşlara katılan Ebû Eyyûb el-Ensârî, Hz. Peygamber'in hakkında "Ehl-i beytimdendir" buyurarak taltif ettiği Selmân-ı Fârisî sayılabilir. Bu sahâbîlerin dışında şiirlerde Hz. Ali ile birlikte en fazla zikri geçen kişi Hz. Ali'nin sâdık kölesi Kanber'dir. Kanber'in sahâbî olup olmadığı hususunda bir kayıt yoktur. Ancak Kanber, Hz. Ali'ye sonsuz bağlılığı sebebiyle âdetâ muhabbet ve sadâkatin sembolü olarak pek çok şiirde yer almaktadır. Hz. Ali ile birlikte zikredilen sahâbîler ve Kanber, konu edildikleri şiir örnekleri muvâcehesinde ve ayrı başlıklar altında değerlendirilecektir.

1. Hz. Hatîce

"Ey Muhammed Mustafânın pek **vefâkâr zevcesi**
Hazret-i Şâh-ı Alînin sâye vü dil-dâdesi
Hem Hasan ile Hüseynin ber-güzîde ceddesi
Şem'-i vechin dâimâ Ken'an hakîr pervânesi"[1518]

Kenan Rifâî, Peygamber Efendimiz'in mübârek zevcesi Hz. Hatîce medhine tahsis ettiği bu kıt'ada evvelâ onun Hz. Peygamber'e olan vefâsını dile getirmektedir. İkinci mısrâda Hz. Ali ile Hz. Hatîce arasındaki yakınlığa dikkat çeken şâir Hz. Ali'nin çocukluğunu Peygamber Efendimiz'in ve dolayısıyla Hz. Hatîce'nin yanında geçirdiğini hatırlatmak üzere Hz. Hatîce'nin Hz. Ali'ye dâimâ şefkat ve muhabbetle muâmelede bulunduğunu söylemektedir. Hz. Hatîce'nin aynı zamanda Hz. Hasan ve Hüseyin'in de büyükannesi olduğunu söyleyen şâir kendisini de Hz. Hatîce'nin kandile teşbih ettiği yüzü etrafında hakîr bir pervâne olarak tavsif etmektedir.

2. Hz. Ebû Eyyûb el-Ensârî

"Celîs-i Mustafâdur bu **enîs-i Murtazâdur** bu
Emîr-i darb u harb u merd-i meydân-ı gazâdur bu"[1519]

Yahyâ Bey, "Der Medh-i Eyyûb-ı Ensârî" başlıklı terci'-bendin bu beytinde Eyyüb Sultân olarak da bilinen Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin Resûlullâh'ın ve Hz. Ali'nin dostu olduğunu ifade etmektedir. Şâirin Ebû Eyyûb el-Ensârî'yi Hz. Ali'nin dostu olarak zikretmesi muhtemelen bu sahâbînin Hâricîler'le ve Muâviye ile yapılan savaşlarda Hz. Ali'nin yanında yer almasından kaynaklanmaktadır. Hayâtı boyunca hiçbir seferi kaçırmamaya îtinâ gösterenHz. Eyyûb, yaşlılık döneminde dahi her yıl bir savaşta bulunmaya gayret etmiş ve nihâyet müslümanların ilk İstanbul kuşatmasında hastalanarak şehit olmuştur.[1520]

1518 *İlâhiyyât-ı Ken'an*, s. 154.
1519 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 140.
1520 Hüseyin Algül, "Ebû Eyyûb el-Ensârî", *DİA*, X, 124.

3. Hz. Bilâl

"Siyeh-gulâmı şehenşâh-ı cümle âlemdir
Cihân u cân olup **bende-i Bilâl-i Alî**"[1521]

Esrar Dede na't-ı Ali'nin bu beytinde Hz. Ali'nin siyâhî kölesinin cümle âleme pâdişâh olduğunu ifade etmektedir. Hz. Ali'nin siyâhî kölesi, Kanber'dir. İkinci mısrâında şâir Hz. Ali'nin bendesi olan Bilâl'in bendesinin ise hem cân hem de cihân olduğunu söylemektedir. Hz. Bilâl de Kanber gibi siyâhî bir köledir ve İslâm'ı kabul ettikten sonra büyük eziyetlere mâruz kalmış, Hz. Ebû Bekir tarafından satın alınarak âzat edilmiştir.[1522] Ne var ki Bilâl'in, Hz. Ali'nin kölesi olduğuna dair bir kayıt mevcut değildir. Şu halde şâir, "Hz. Ali'nin Bilâl'i" ifadesi ile Hz. Bilâl gibi siyâhî bir köle olan Kanber'i işaret etmektedir denilebilir.

4. Hz. Selmân

"Alîdür kurtaran şeksüz cihân halkını havfinden
Bilürsün Deşt-i Erzende **Ali** kurtardı **Selmânı**"[1523]

Selmân-ı Fârisî, nisbesinden de anlaşılacağı gibi İranlıdır. Medine yolcularından birine köle olarak satılmış ve Medine'de Resûlullâh'a ulaşarak müslüman olmuştur.[1524] Hz. Ali ile Selmân-ı Fârisî'yi birlikte zikrettiği yukarıdaki beytinde Aynî, Hz. Ali'nin bütün cihân halkının kurtarıcısı olduğunu ifade ettikten sonra Selmân'ı Deşt-i Erzen denilen yerden kurtaran kişinin Hz. Ali olduğunu söylemek sûretiyle Hz. Ali ile Selmân arasında geçen bir hadîseye telmihte bulunmaktadır.[1525] Hatâyî de aynı şekilde Şâh sıfatıyla zikrettiği Hz. Ali'nin, Deşt-i Erzen denilen yerde Selmân-ı Fârisî'yi arslanın pençesinden kurtararak kendisine dost edindiğini ifade etmektedir:

1521 *Esrar Dede Divanı*, s. 175: "Na't-ı Ali'den"

1522 Mustafa Fayda, "Bilâl-i Habeşî", *DİA*, VI, 152.

1523 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 286.

1524 Hz. Peygamber'in ona "Selmânü'l-Hayr" dediği nakledilmektedir. Hilâfet hadisesinde Hz. Ali'nin tarafını tutan dört kişiden biridir. Bu sebeple Ammâr, Ebû Zer, Mikdâd ve Selmân'a çehâr-yâr denilmektedir. Bk. Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, s. 289.

1525 Bu menkıbe, *Fazîlet-nâme*'de "Der Vâkı'a-i Deşt-i Erzen" başlığı altında ve oldukça tafsilâtlı bir şekilde anlatılmaktadır: Selmân-ı Fârisî, Resûlullâh'ın bi'setinden yıllarca önce okuduğu İncil'de Hz. İsâ'nın Falkarit adında bir peygamberin zuhûrundan bahsettiğini görmüş ve bu peygamberin Hz. Muhammed olduğunu öğrenmiştir. Resûlullâh'ı peygamberlik gelmeden evvel tasdîk eden Selmân'ın durumunu öğrenen babası onu öldürmek istemiş, fakat dostlarının tavsiyesi üzerine onu kendisi öldürmek yerine Deşt-i Erzen olarak bilinen, korkunç bir arslanın yaşadığı ve kimsenin sağ kurtulamadığı bir yere göndermiştir. Selman Deşt-i Erzen'de bir süre dolaştıktan sonra orada bir ağaca yaslanarak uykuya dalar, uyandığında yıkanmak üzere kıyafetlerini çıkararak bir pınara gider. Bu sırada korkunç bir arslan kükreyerek gelir ve Selmân'ın kıyafetlerinin üzerine oturur. Selmân hem can korkusuyla hem de açıkta kaldığı için Hz. Peygamber'in hürmetine Hakk'a niyazda bulunur. Tam o sırada müthiş bir nâra duyar ve başında kızıl imâmesiyle bir atlı imdâdına yetişir; arslanı bir kılıç darbesiyle ikiye böler. Selmân ise teşekkür kabilinden kurtarıcısına menekşe, nesrin ve nergisten oluşan bir demet takdim eder. Rivâyete göre Selmân'ı Deşt-i Erzen'den kurtaran Hz. Ali'dir ve yıllar sonra yeninden çıkarttığı çiçeklerle bunu Selmân'a ispat edecektir. Hikâyeyi Resûlullâh'a nakleden Selmân'ın, Resûlullâh'ın da onayını aldıktan sonra Hz. Ali'ye bağlılığı kuvvetlenecektir. Bk. Tepeli, *Dervîş Muhammed Yemînî, Fazîlet-nâme*, I, 348-357.

"Şu Deşt Erzende **Selmân Fârisî**yi
Alup arslandan ihvân eyleyen **Şâh**"[1526]

"Sâyir-i mahlûktan bir kimse olsa **pâk-dil**
Ehl-i beytin fırkasından sayılır **Selmân** olur"[1527]

Fuzûlî bir önceki beytinde soy sop meselesinin kişinin kıymetini takdir hususunda bir önem arzetmediğini, asıl önemli tavrın Hakk'ın rızâsına uygun davranış sergilemek olduğunu; bundan sonraki ise ancak edep ile insanların kıymet kazanabileceğini ifade etmektedir. Yukarıdaki beyitte Selmân-ı Fârisî örneğini veren şâir bir kimse neseben Hz. Peygamber'e bağlı olmasa da gönül sâfiyeti münasebetiyle "Ehl-i beyt"ten kabul edilebilir diyerek Hz. Peygamber'e isnâd edilen "Selman Ehl-i beyttendir"[1528] rivayetine telmihde bulunmaktadır. Selmân-ı Fârisî, Fuzûlî'nin "pâk-dil" ibaresiyle işaret ettiği gibi Selmân-ı pâk olarak da anılmaktadır.

5. Hz. Kanber

Kanber, Hz. Ali'nin kölesidir. Hz. Ali ve Ehl-i beyte candan ve gönülden bağlı olan Kanber Hz. Ali'den hiç ayrılmamıştır. Hz. Ali geceleri sokağa çıktığında o da kendisine haber vermeden kılıcını kuşanır ve Hz. Ali'yi düşmanlarından korumak üzere arkasından giderdi. Kanber, Bilâl-i Habeşî gibi siyâhîdir. Aynı zamanda iyi bir hatip olan Kanber, Ehl-i beyt düşmanlığıyla temâyüz etmiş olan Haccâc tarafından, Hz. Ali'yi gayet fasih ve beliğ bir şekilde övmesi üzerine şehid edilmiştir.[1529] Hilâfeti esnâsında Hz. Ali'nin hâcipliği/perdecilik görevinde bulunmuştur.[1530] Halk dilinde "Kamber" olarak bilinen Kanber, bazı şairlerde "Kanberd" imlâsı ile tespit edilmiştir. Dâimâ Hz. Ali ile birlikte anılan Kanber âdetâ hizmet ve bağlılığın sembolü, Hz. Ali ise Kanber'in efendisi ve hâcesi yani bir mânâda öğretmenidir. Şâirler öncelikle Hz. Ali'nin yanında Kanber gibi ve Kanber'in yerinde olabilmek arzusunu dile getirmektedirler. Ancak daha yaygın olarak gelişen tercih, Kanber'in Kanber'i yani Kanber'in kölesi olabilmek yönündedir, çünkü Kanber'in mertebesi onlar için erişilmez bir konumdur. Dînî tasavvufî şiirde Hz. Ali ve Kanber bizâtihî konu edildikleri halde divan şiirinde ve ekseriyetle gazellerde Ali, sevgilinin; Kanber ise âşığın benzetilenidir. Hz. Ali ve Kanber'in muhabbet ve sadâkat üzerine kurulan ilişkisi, farklı vecheleriyle hemen her asırda şiire konu edilmiştir.

1526 *Hatâyî Divanı*, s. 146.

1527 *Fuzûlî Divanı*, s. 40: "Na't-ı Ali'den"

1528 Hendek gazâsında Muhâcir ve Ensar'dan bazıları Selmân-ı Fârisî'nin kendilerinden olduğunu iddiâ ediyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Selmân bizden, ehl-i beyttendir" buyurmuşlardır. Bk. İbn Hişam, es-*Sîretü'n-Nebeviyye*, III, 240-241.

1529 Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 186. Kanber ve oğlu, Haccâc tarafından öldürülmüş olup kabri Humus'ta Hz. Peygamber'in kölesi Sefîne'nin kabrinin yanındadır. Bk. Ebû Abdullâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullâh Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, nşr. Ferdinand Wüstenfeld, Tahran 1965, II, 336.

1530 Kanber hakkında bu bilgiyi veren İskender Pala, şâiri bilinmeyen, "Gerçi evvelde odur meydân-ı hüsnün **Hayder'i** / Zülfikârı gamzesi hâl-i siyâhı **Kanber'i**" beytini, Kanber'in şiirlerde yer alış şekline şâhit göstermektedir. Bk. *Divan Şiiri Sözlüğü*, 281; Kanber maddesinde aynı örneğe yer veren Metin Akkuş ise bu beytin Fevrî'ye ait olduğunu kaydetmektedir. Bk. Metin Akkuş, *Divan Şiirinde İnsan I, Dinî Kişilikler*, Erzurum 2000, s. 106.

"Muhammed ilme kân oldu Ali nutk-ı beyân oldu
Ana her sır ayân oldu Ali'dir hâce-i **Kanber**"[1531]

Nesîmî, Hz. Peygamber'in kaynaklık ettiği ilme Hz. Ali'nin bütün esrârı ile vâkıf olduğunu ifade ettikten sonra Hz. Ali'nin de Kanber'in hâcesi olduğunu belirtmektedir. Şâire göre Hz. Ali nasıl Resûlullâh'ın ilminden istifâde etmişse Kanber de Hz. Ali'den müstefîd olmuştur.

"Eger gül-âb ile bin yunsa ağzım
Diyübilmen ki **Şâhın Kanberi**yim"[1532]

Bu beytinde Nesîmî, ağzı gül suyu ile binlerce defa yıkanıp temizlense bile kendisinde Hz. Ali'nin Kanber'i olduğunu söyleme liyâkati görmediğini, yani ne kadar çaba sarfetse de Hz. Ali'nin Kanber'i mesâbesine gelemeyeceğini ifade etmektedir.

"Mimim ben ki olam **muhibb-i evlâd**
Velî gerçek muhibler çâkeriyim

Ne haddim var şehâ kulum diyem ben
Velîkin **Kanberî**nin çâkeriyim"[1533]

Bu müteâkip iki beytinde Nesîmî evvelâ Hz. Peygamber ve dolayısıyla Hz. Ali evlâdına olan muhabbet ve bağlılığını dile getirmekte, daha sonra bundan sarf-ı nazarla böyle bir makamı hak etmediğini, ancak Ehl-i beyt muhiblerine köle olabileceğini ifade etmektedir. İkinci beyitte de aynı tevâzûyu sürdüren şâir, Hz. Ali ve evlâdına doğrudan doğruya kul köle olmanın kendisi için haddi tecâvüz anlamına geldiğini ve dolayısıyla ancak Hz. Ali'nin kölesi olan Kanber'e köle olabileceğini söylemektedir.

"Zâtî-i dervîşi ser-cümle cihâna şâh ider
İşiginde **Kanberi** eylerse Bârî **Haydar**un"[1534]

Zâtî, Hak Teâlâ'dan kendisini Haydar'ın eşiğinde Kanber konumuna getirmesini istemektedir ki bütün cihâna sultân olabilsin. Çünkü şâire göre Hz. Ali'ye köle olan bütün âleme sultân olmuş demektir. Esâsen beyitteki Haydar, Hz. Ali olmayıp Haydar adında bir mahbûbdur ve Zâtî, Haydar isminde tevriye yapmak sûretiyle Hz. Ali ile ilgili unsurları şiirinde kullanabilmektedir.

"Düldül-i hüsnün süvârısın önünce hûblar
Olımaz **Kanber** be-hakk-ı Kâbe-i 'ulyâ **Alî**"[1535]

Zâtî âşıkane bir gazelin bu beytinde Hz. Ali, Kanber ve düldülden müteşekkil bir resim oluşturmaktadır. Sevgiliyi, düldüle benzettiği güzelliğin

---

1531 *Nesîmî Divanı*, s. 117.
1532 *Nesîmî Divanı*, s. 252.
1533 Nesîmî Divanı, s. 253.
1534 *Zâtî Divanı*, haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul 1970, II, 290.
1535 *Zâtî Divanı*, III, 404.

sahibi, süvârîsi olarak resmeden şâir, onun etrafındaki güzellerden hiç birisinin Kâbe hakkı için Kanber kadar güzel olmayacaklarını ifade etmektedir.

"Ben piyâde yârüm olsa esb-i nâz üzre süvâr
Cilve itse ol **Alî**-vâr ben önünde **Kanberi**"[1536]

Muhibbî ise naz atı üzerinde salınan Ali gibi tasvir ettiği sevgilinin yanında yürüyerek giden Kanber olmak istemektedir.

"Bir velîdür rehberi cümle gürûh-ı gaziyân
Bir **Alî**dür **Kanberi** gûyâ Kara Baba imiş"[1537]

Arslan Paşa kasîdesinde Yahyâ Bey memdûhu, gazîler cemââtinin rehberliğinde yol alan bir velî gibi tasavvur ettikten sonra onu Hz. Ali'ye benzetmekte, Paşa'nın hizmetini gören Kara Baba adlı kişiyi ise isminin tedâîsiyle siyâhî köle olan Kanber'e benzetmektedir.

"Anlamaz sultân-ı aşk âdâbını her hâricî
Şâha lâyık hıdmet ey hâce yine **Kanberd**'olur"[1538]

Usûlî, bir sultan gibi tasavvur ettiği aşk ve âdâbını herkesin ve özellikle ağyârın anlamayacağını ifade ettikten sonra aşk pâdişâhına en yakışan hizmeti ancak Kanber'in deruhte edeceğini söylemektedir. Beyitte ayrıca Şâh, Hâricî ve Kanber kelimeleriyle ihâm-ı tenâsüb oluşturulmuştur.

"Şâh-ı merdânın kuluyam demeğe haddim değil
İsterem kim sâdık olam **Kanberinin Kanberi**"[1539]

Hatâyî, Şâh-ı merdân olan Hz. Ali'nin kulu olmaya liyâkati olmadığını, ancak onun kulu olan Kanber'e kul olabileceğini ifade etmektedir. Bu zarif temennî pek çok şâirde vardır. Hatâyî'nin aşağıdaki beyti de bu meyandadır:

"Gulâm-ı hânedân-ı Ahmedem ben
Alinin Kanberinin Kanberiyem"[1540]

"Hatâyînin değil haddi **Şehe** kulum diyebilmek
Velî hizmet kabûl olsa anın **mevlâsı Kanberdir**"[1541]

Hatâyî, Şâh olan Hz. Ali'ye kul olma iddiâsı taşımamakta, daha doğrusu bunu bir densizlik olarak görmektedir. Hatâyînin maksadı şâyet kabul ederse Hz. Ali'nin kölesi olan Kanber'e köle olmak yönündedir.

"Cihânı tîğ ile kıldım musahhar
Ali Murtazânun Kanberiyim"[1542]

1536 *Muhibbî Divanı*, haz. Coşkun Ak, Ankara 1987, s. 783.
1537 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 123.
1538 *Usûlî Divanı*, s. 116.
1539 *Hatâyî Divanı*, s. 152.
1540 *Hatâyî Divanı*, s. 155.
1541 *Hatâyî Divanı*, s. 171.

Bu beytinde Hatâyî, Hz. Ali'nin Kanber'i olduğunu ifade etmekte ve buradan aldığı güçle bütün cihânı kılıcıyla zapt ü rabt altına aldığını iddiâ etmektedir.

"Ey mürüvvet ma'deni menden kerem kılma dirîğ
Kanberünüm men senün şâhum be-aşk-ı **Murtazâ**"[1543]

Âşıkane bir gazelin bu beytinde Hatâyî, mürüvvet kaynağı olarak tanımladığı sevgiliden Murtazâ aşkına lûtuf ve kerem istemektedir, çünkü kendisi de sevgilinin Kanber'i yani sâdık kölesidir. Dolayısıyla sevgiliden, Hz. Ali'nin Kanber'e olan muâmelesini beklemektedir.

"Azm eder bezm-i Hatâyî âb-ı kevserden müdâm
Şâh-ı merdân-ı **Alinin Kanberi** nisbetlidir"[1544]

Hatâyî, işret meclisindeki sürahîyi konu ettiği bir gazelinde sürâhîyi kevsere duyduğu iştiyak sebebiyle Şâh-ı merdân olan Hz. Ali'nin Kanberi'ne benzetmektedir. Kanber nasıl Hz. Ali'den bir an ayrılmıyorsa, Kanber'e benzeyen sürâhî de Hatâyî'den ayrı kalamaz. Hz. Ali bilindiği gibi kevser sâkîsidir ve Kanber kevsere müştâktır. Kanbere benzeyen sürâhî, âb-ı kevser içilen Hatâyî'nin meclisinden işte bu sebeble ayrı kalmamaktadır.

"Gelmeye **Kanber**üne senün cümle çöp kadar
'Arz itselerdi milket-i Osmân yâ **Alî**"[1545]

Hayretî, na't-ı Ali'nin bu beytinde Kanber'in istiğnâ sahibi olduğunu ifade etmektedir. Şâire göre bütün bu Osmanlı mülkü Kanber'e sunulsa çöp kadar kıymet vermeyecek ve yine Hz. Ali'nin kölesi olarak kalmaya devam edecektir.

"Hıdmetünden bendeni redd itme şâhum kıl kerem
Kanbere lâyık degüldür k'ola **Haydar**dan cüdâ"[1546]

Âşıkane bir gazelin bu beytinde ise kendisini Kanber'in yerine koyan Hayretî, sevgilinin hizmetine tâlip olmuştur ve bu talebin geri çevrilmesini istememektedir. Çünkü Kanber'i Haydar'dan ayırmak doğru olmaz.

"Şol gedâ kim ejder-i nefsi çeküp çâk eyledi
Kanber ol bâbında kim bir **Şâh-ı Haydar**-derdür ol"[1547]

Hayretî, nefis canavarını içinden parçalayarak söküp atan bir dilencinin artık Hz. Ali kapısına sahip bir pâdişâh mevkiine yükseleceğini ifade ettikten sonra böyle bir şâhın kapısında Kanber gibi köle olmak gerektiğini söylemekte, daha doğrusu böyle bir kapıda Kanberolmayı tavsiye etmektedir.

1542 *Hatâ'î Divanı*, haz. Tourkhan Gandjei, s. 18.
1543 *Hatâ'î Divanı*, haz. Tourkhan Gandjei, s. 31.
1544 *Hatâyî Divanı*, s. 169.
1545 *Hayretî Divanı*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"
1546 Hayretî Divanı, s. 135.
1547 Hayretî Divanı, s. 283.

"Gelür şîrâne sîmâsın gören kâfirler îmâna
Behiştî bir **Ali** sîretlü şâhun **Kanberi** oldum"[1548]

Behiştî bu beytinde bir pâdişâhın Kanber'i yani kölesi olduğunu ifade etmektedir. Şâirin köle olduğu pâdişâhın sîmâsı arslana, ahlâkı Hz. Ali'ye benzemektedir ve onun arslanvârî sîmâsını görenler bu heybet karşısında küfrü terk ederek îmâna girmektedirler.

"Sâyem kadar Behiştî beni beklemezse âh
Her bir Habeş gulâmı **Ali Kanberi** degül"[1549]

Behiştî her siyâhî kölenin Kanber olamayacağını ifade ettiği bu beytinde bir kölenin en az gölge kadar sâdık ve kalıcı olması gerektiğini söylemektedir. Köleyi sahibinden hiç ayrılmaması yönüyle gölgeye benzeten şâir, aynı zamanda gölgenin karanlığı ile siyâhî kölenin esmerliği arasındaki benzerliği de hatıra getirmektedir.

"Bârgâhî-yâb u ancâ merd-i bâ-ihlâs şev
Râstî der-râh-ı hıdmet pâygâh-ı **Kanberest**"[1550]

"Bir büyüğün sarayını bul ve orada ihlâslı adam ol. Hizmet yolunda ihlâs Kanber'in derecesidir" diyen Behiştî, Kanber'in sırrını hem hizmet edeceği kişiyi doğru seçmesi hem de ihlâsı ile izah etmektedir.

"Aceb mi hâk-i pây-i **Bû-Türâbı** tûtiyâ itsem
Ki râh-ı hizmetünde **Kanberündür** yâ Rasûlallâh"[1551]

Dîvâne Mehmed Çelebi, bir na't-ı şerîfin bu beytinde, Ebû Türâb künyesi ile de anılan Hz. Ali'nin ayağı toprağını gözlerine sürme yapmak istemektedir. Çünkü Hz. Ali, Peygamberimize hizmet husûsunda siyâhî köle Kanber'e benzemektedir. Netice itibarıyla bu beyitte Hz. Ali, samîmi hizmeti yönüyle Kanber'e benzetilmektedir ki bu teşbihe başka bir şâirde tesadüf olunmamıştır. Ayrıca sürme mânâsındaki tûtiyâ ile Kanber'in siyâhîliği arasında da tenasüb vardır.

"Olmuşuz Seyyid Nizâmoğlu gulâm-ı Ehl-i beyt
Biz **Alinin Kamberi** gibi bu gün şîrâneyüz"[1552]

Seyyid Seyfullâh, Ehl-i beyte köle olduğunu ifade ettiği bu beytinde Ehl-i beyte hizmet yönüyle de kendisini Kanber'e benzetmektedir. Ehl-i beyt hizmeti ve muhabbeti ile dolu olduğu için Hz. Ali'nin Kanber'i gibi arslanca bir tavra sahiptir.

"Eyleye keyvânı şâyân-ı nigâh-ı iltifât

1548 Behiştî Divanı, s. 427.
1549 Behiştî Divanı, s. 397.
1550 Behiştî Divanı, s. 193.
1551 Mustafa Çıpan, *Dîvâne Mehmed Çelebi*, s. 82.
1552 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 150.

Cânına minnetdür olmak ol **Alînün Kanberi**"[1553]

Nâbî, Silâhdar Ali Paşa kasîdesinde memdûhun Zuhal (Satürn) gezegenini iltifâta lâyık bir hâle getirdiğini söyledikten sonra Ali isminde tevriye yaparak Ali'nin Kanber'i olmayı yani Paşa'ya hizmet etmeyi canına minnet kabul ettiğini ifade etmektedir.

"Ben hod kimem ki da'vî-i hubb-i **Ali** kılam
Ben hâksâr-ı hayl-i gulâmân-ı **Kanberem**"[1554]

Nev'î, na't-ı Ali'nin bu beytinde Hz. Ali muhabbeti hususunda iddiâlı olmayı kendisine yakıştırmamaktadır. Kendi yerini, Hz. Ali'nin kölesi Kanber'in kullarının ayağının tozu toprağı olmak şeklinde tâyin eden şâir, ben kimim ki Hz. Ali muhabbeti dâvâsı güdeyim demektedir. Muhabbet hususunda da silsile gözeten şâir, önce Kanber'in kullarına, sonra Kanber'e hizmet etmelidir ki Hz. Ali muhabbeti taşımaya liyâkat kazanabilsin.

"Ger **bende-i Hayder** isen dâim hay hay hayder isen
Aşkıla yek **Kanber** isen dehre meh-i envâr isen
Cevrile dilber der isen zâr-ı fakîr kemter isen
Kulluğa bel bağlar isen şâm u seher ağlar isen
Sular gibi çağlar isen tiz bulunur ummân sana"[1555]

Azmî, Niyâzî-i Mısrî'nin gazelini tahmîsinden alınan bu bendde, Hz. Ali'ye bende olarak dâimâ ona "hay hay" diyen; aşk ile ona Kanber olarak (siyâhî olduğu halde) âlemi tenvîr eden; sevgilinin cevri karşısında dâimâ inleyen hakîr bir köle olan ve nihayet kul olmak azmiyle sabah akşam ağlayıp sular gibi çağlayan bir kimsenin ancak sel olup okyanusa akmasının mümkün olduğunu, yani sadece bu sabır ve gayreti gösteren kişinin böyle bir nîmete mazhar olabileceğini ifade etmektedir.

"Nişân-ı **Kanberî**-i der-gehidür halka-i gûşum
Harîr-i nûr-ı çeşmüm ferş-i râh-ı **Şâh-ı merdân** it"[1556]

Sâkıb Dede, *Divan*'ın ilk şiiri olan münâcâtının son bölümünde dört halifenin her birini müteâkip birer beyitle ve belirgin husûsiyetlerine temas etmek sûretiyle medhetmektedir. Hz. Ali'ye tahsis ettiği bu beyitte ise şâir, Şâh-ı merdân olan Hz. Ali'nin dergâhına Kanber yani köle olmak sûretiyle intisâb ettiğini, kulağındaki küpenin esâsen bu intisâba delâlet ettiğini ifade etmektedir. Şâir ayrıca ipeğe benzettiği göz nûrunu, Hz. Ali'nin yoluna bir yaygı olarak sermek istemektedir.

"Alurdum zülfekār-ı gamzesini boynuma ammâ
Pusı tutmış pes-i tarf-ı zekanda **Kanber-i Haydar**"[1557]

1553 *Nâbî Divanı*, I, 130.
1554 *Nev'î Divanı*, s. 184: "Na't-ı Ali'den"
1555 *Tahmîs-i Derviş Azbî*, s. 6.
1556 Ahmet Arı, *Sâkıb Mustafa Dede Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni*, doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1995, s. 53.
1557 *Birrî Mehmed Dede Divanı*, s. 252.

Birrî Mehmed Dede, âşıkane bir gazelin bu beytinde evvelâ sevgilinin zülfikâra benzettiği gamzesini boynuna almak istediğini söylemektedir. Bu sûretle canını sevgili yolunda gözden çıkaran şâir, sevgilinin çenesi altında pusuda bekleyen Ali'nin Kanberi'nden çekinmektedir. Divan şiirinde Kanber, siyâhîliği yönüyle sevgilinin yüzündeki bene de benzetilmektedir.

"Ey fâtih-i Hayber Ali
V'ey melce-i ahkar Ali
Kerrâr hem Hayder Ali
Mevlâ-yı her **Kanber Ali**

Ey sâki-i kevser Ali
Dâmâd-ı Peygamber Ali"[1558]

Leylâ Hanım na't-ı Ali'nin bu bendinde Hz. Ali'yi diğer hususiyetleri yanında Kanber'in efendisi olarak da anmaktadır. Hz. Ali, kendisine sadâkat gösteren bütün Kanberlerin efendisidir.

"Gönül ender diyâr-ı aşk-ı hâlis
Virüpdür cân bulup **ihlâs-ı Kanber**"[1559]

Seyyid Nigârî, kendisini Kanber ile özdeşleştirmektedir. Gönlünün hâlis aşk diyarında olduğunu söyleyen şâir, canı karşılığında Kanber'in samimiyetini elde ettiğini ifade etmektedir. Kısacası şâir, Kanber'in ihlâsını aşkla hizmet yolunda candan geçmek şeklinde izah etmektedir. Bir başka beytinde şâir, istediği şeyi aynı Kanber gibi ihlâs ile ele geçirdiğini ifade etmektedir:

"Peymânem ile çekdim peymâne-i ser-şârı
İhlâsım ile buldum maksûdumu çün **Kanber**"[1560]

"Gam çekmegil ağyâr hücûmı sana ne eyler
Çün **Kanber** eger muhlis-i dergâh-ı 'Âlîsin"[1561]

Nigârî bu beytinde de Kanber'in ihlâsına işaret etmektedir. Yüce bir dergâhta / Hz. Ali dergâhında Kanber gibi ihlâs ile bulunan bir kimsenin yabancıların saldırıları karşısında korkuya ya da ümitsizliğe düşmemesi gerektiğini söyleyen şâir, mensup olunan dergâhın büyüklüğü ve taşınan ihlâs sayesinde her belânın tesirsiz hâle geleceğini ifade etmektedir.

"Âsitân-ı devleti dârü's-selâm-ı kudsiyân
Cümle ehlullâh o **Şâh**ın süfte-gûş-ı **Kanberi**"[1562]

Salacıoğlu, Haşim Baba medhiyesinde memdûhun dergâhını cennete benzetmektedir. Şâire göre bütün Allah dostları o dergâhta şâha bağlılıklarını

1558 *Dîvân-ı Leylâ Hanım*, s. 8-9: "Na't-ı Ali'den"
1559 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 243.
1560 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 90.
1561 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 176.
1562 *Salacıoğlu Divanı*, s. 205.

izhar maksadıyla Kanber gibi kulakları delik / küpeli bir köle konumundadır. Ayrıca Şâh, Hz. Ali'nin bir sıfatı olup Kanber ile tenâsüb teşkil etmektedir.

"Bu niçin pîrin başı savbında defn oldu deme
Mahrem-i râz-ı **Ali**den sor niyâz-ı **Kanberi**"[1563]

Müştak Baba bir Kādirî şeyhinin vefatına düştüğü târih manzûmesinde söz konusu kişinin tarikat pîrinin baş tarafına defnedilmesine şaşırmamak gerektiğini söyledikten sonra pîr ile şeyhin yakınlığını Hz. Ali ile Kanber'in münâsebetine benzetmektedir.

"**Kanber** gibi hidmet içün el bağla ey Müştâk-ı dil
On iki server aşkına dîvâne gel dîvâne gel"[1564]

Müştak baba, bir na't-ı düvâzdehin bu son beytinde gönlüne, Kanber gibi on iki imâm aşkı için hizmete el bağlaması tenbîhinde bulunmaktadır.

"Rû-siyâhım gerçi istid'â-yı afva yok yüzüm
Şâfi'im olsun velî nûr-ı sevâd-ı **Kanberi**"[1565]

Bir af dilekçesi vermeye dahi yüzü olmayan yüzü kara bir günahkâr olduğunu söyleyen Tâhirü'l-Mevlevî, siyâhî bir köle olan Kanber'in kara renginde gizlenen nûrun kendisine şefaatçi olmasını istemektedir.

6. Hz. Kanber-Hz. Selmân

"Yâr-ı **Selmân** ü Hâce-i **Kanber**
Vâli-i ravza sâki-i kevser"[1566]

Fuzûlî bu beytinde Hz. Ali'yi iki dostuna istinâden anmaktadır. Selmân-ı Fârisî'ye dost olan Hz. Ali, Kanber adlı kölenin efendisidir. Ayrıca kevser sâkîsi olan Hz. Ali bu vesileyle cennetin de vâlisidir.

"Gulâm-ı şîrîn-ter Şîr-i Hudâya
Selmân-ı Fârisî benimle Kamber"[1567]

Seyyid Nigârî kendisini Hz. Ali'nin dostu Selmân-ı Fârisî ve sâdık kölesi Kanber ile birlikte zikretmek sûretiyle Allâh'ın arslanı Hz. Ali'ye onlar kadar yakın ve sevimli olma temennîsini dile getirmektedir.

"Kurretü'l-aynın iki mahdûm-ı ekber aşkına
Bendegân-ı dergehin **Selmân u Kanber** aşkına"[1568]

1563 *Müştâk Baba Divanı*, s. 282.
1564 *Müştâk Baba Divanı*, s. 180.
1565 *Dîvançe-i Tâhir*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"
1566 Fuzûlî'nin bu beyti için bk. Metin Akkuş, *Divan Şiirinde İnsan*, s. 155.
1567 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 62.
1568 *Dîvançe-i Tâhir*, s. 40: "Na't-ı Ali'den"

Tâhirü'l-Mevlevî, Hz. Ali'nin gözlerinin nûru iki evlâdı ve dergâhının mensûbu Selmân-ı Fârisî ve Kanber'i vesîle kılarak Hz. Ali'den ayrı kalmamak temennîsinde bulunmaktadır.

IV. BAZI MUTASAVVIFLAR

Hz. Ali, Şâh-ı velâyettir. Mevcut tarikatların tamamına yakın bir kısmı silsile itibarıyla Hz. Ali'ye ulaşmaktadır.[1569] Bu meyanda Hz. Ali, mânevî yolları Hz. Peygamber'e ulaştıran bir kapı vazifesi görmüştür. Tarikat ulûları ya da daha doğru bir ifadeyle tarîkat pîrleri medhi sadedinde söylenen şiirlerde Hz. Ali, söz konusu tarîkat silsilelerinin ilk halkası olması münâsebetiyle şiire konu edilebildiği gibi medhedilen tarikat büyüğünün şeceresi daha doğrusu neseben Hz. Ali'ye nisbeti münâsebetiyle de şiirlerde zikredilemektedir. Bazı divanlarda yer alan manzum şecereler ve silsile-nâmeler, bunun örnekleriyle doludur. Buraya sadece Abdülkādir-i Geylânî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Hacı Bektâş-ı Velî gibi büyük sûfîlerin, Hz. Ali ile nesep bağlarının vurgulandığı örneklerden bir kısmı alınmıştır.

A. Abdülkādir-i Geylânî

Aktâb-ı erbaadan yani dört büyük kutubdan biri olan Abdülkādir-i Geylânî, Kādiriyye tarîkatinin piridir. Hz. Ali evlâdından olup şeceresi Hz. Hasan'a ulaşmaktadır.[1570] Gîlân'da doğan Abdülkādir-i Geylânî, devrin tanınmış zâhid ve sûfîlerinden olan dedesi Ebû Abdullah es-Savmaî'nin himâyesinde büyümüş, on sekiz yaşına gelince ilim tahsili için Bağdad'a gitmiştir. Orada hadis, fıkıh, dil ve edebiyat alanında devrin meşhur âlimlerinden ders okumuştur. Karşılaştığı kimseleri hemen tesiri altına aldığı için Bâzullah/Allah'ın şahini ve el-Bâzü'l-eşheb/Avını kaçırmayan şahin lâkabıyla da anılmaktadır. Ebû Sa'd el-Muharrimî'den hırka-i tarîkat giyerek onun Hz. Ali'ye ulaşan tarikat şeceresini devam ettirmiş ve 561/1166'da Bağdad'da vefat etmiştir.[1571] Şu halde Abdülkādir-i Geylânî'nin tarîkatı silsile itibarıyla Hz. Ali'ye ulaştığı gibi kendi şeceresi de Hz. Hasan yoluyla Hz. Ali'ye ulaşmaktadır. Hz. Geylânî'nin söz konusu edildiği şiirlerde en belirgin vurgu da bu hususla ilgilidir. Pek çok şâir Abdülkādir-i Geylânî'yi, Hz. Peygamber ve dolayısıyla Hz. Ali'nin ahfâdından olması münâsebetiyle de medhetmektedirler. Bu örneklerden bir kısmı aşağıda gösterimiştir.

"**Ceddi** Muhammeddür Hüseyn ü **Ali**
Evliyâlar cümle didiler belli
Kutbu'l-aktâb oldı kırk üç yıl velî
Benüm pîrüm Abdülkādir Geylânî"[1572]

"Bil **Muhammed âlidür** cezbe ile toludur
Eşrefoğlı kulıdur Sultân Abdü'l-kādirün"[1573]

1569 "Bütün tarikat meşâyıhı usûl ve ilimlerini Peygamber Efendimiz'den Hz. Ali silsilesiyle almışlardır." Bk. Yakup Çiçek, *Tıbyânu Vesâil Muhtevâsı ve Kaynakları*, s. 113.

1570 Safer Baba, *Tasavvuf Terimleri*, s. 151.

1571 Süleyman Uludağ, "Abdülkādir-i Geylânî", *DİA*, I, 234-235.

1572 *Eşrefoğlu Divanı*, s. 429.

1573 *Eşrefoğlu Divanı*, s. 254.

"Yalınız bize degüldür şark u garba tolıdur
İbtidâda intihâda kudreti Hak elidür
Hem Hasanla vü Hüseyn(i) **Hak Muhammed Alîdür**
Bâzü'l-eşheb pîrümüzdür Şeyh Abdü'l-kādirî"[1574]

"**Şerîf-i nesl-i Ahmed** seyyid-i zî-şân ced-ber-ced
Gül-i âl-i Mumammed gonca-ı gülzâr-ı 'Adnânî"[1575]

"Kılarsın herkese şîrâne ihsân
Ki cedd-i emcedindir Şîr-i Yezdân
Seninle müftehirdir şimdi ekvân
Büyüktür himmetin yâ **Gavs-ı A'zâm**"[1576]

"İbn-i pâk-i Haydar-ı Kerrâr Aliyyü'l-Murtazâ
İbn-i 'amm server-i âlem Muhammed şad 'ayân"[1577]

B. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî

Mevlevîlik tarikatının pîri olan Hz. Mevlânâ'nın nesebinin baba tarafından Hz. Ebû Bekir'e anne tarafından Hz. Peygamber'e dayandığı[1578] nakladilmektedir ve bazı şiirlerde Hz. Mevlânâ'nın bu mazhariyeti vurgulanmaktadır.

"Hak bilür fark eylemezler râst-ı bünyân-ı bütûn
Bir hakîkatdür Resûlullâh **Mevlânâ Alî**"[1579]

"Her yeri bir sûret-i hâtırla zâhirdür velî
Bir hakîkatdür Resûlullâh **Mevlânâ Alî**"[1580]

"Ey necl-i pâk-i Sıddîk u **Hayder**
Evreng-i aşka **Hünkâr-ı Ekber**
Rû-mâl olub da bâb-ı 'atâna
Tâhir-i hakîrin ihsânın ister"[1581]

C. Hacı Bektâş-ı Velî

Asıl adı Bektaş olan Hacı Bektâş-ı Velî (669/1271[?]), vefatından sonra bu lâkap ile tanınmıştır. Bektâşî tarîkatının pîri olan Hacı Bektâş-ı Velî, "Horasan Erenleri" diye bilinen Kalenderiyye akımına mensup bir sûfîdir. Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşîlikle ilgili önemli bilgiler ihtivâ eden *Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş*

1574 Jasna Šamić, *Dîvan de Kā'imî*, Paris 1986, s. 98.
1575 Abdülkādir Geylânî na'tinden alınmıştır. Bk. *Sâbit Divanı*, s. 209.
1576 "Li Cenâb-ı Gavs-ı A'zam" başlıklı na'ttan alınmıştır. Bk. *Fennî Divanı*, s. 27.
1577 Şâir bir Kādirî tekkesi vasfında söylediği şiirde Pîr Abdulkādir hazretlerinin nesebinden bahsederken siyâdetini dile getirmekte ve bu meyanda söylediği bu beyitte Hz. Abdulkādir'i Hz. Ali'nin oğlu olarak tanımlamaktadır. Bk. *Müştâk Baba Divanı*, s. 299.
1578 Bk. Safer Baba, *Tasavvuf Terimleri*, s. 182.
1579 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 966:"Na't-ı Ali'den"
1580 Müfred: *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 1036.
1581 Kıt'a: *Divançe-i Tâhir*, s. 100-101.

adlı eserde pîr, on iki imâm soyuna nispet edilmekte, yani evlâd-ı Peygamber'den olduğu bilgisi verilmektedir. İmam Mûsâ el-Kâzım soyundan gelen babası İbrâhim Sânî, Horasan hükümdârı olup Hacı Bektaş da bir şehzâdedir. Önce meşhur sûfî Lokman Perende, ardında Ahmed Yesevî yanında eğitim görmüştür. Kemâle erdiğinde Yesevî hazretleri kendisine hilâfet cihâzını teslim ederek beline tahta kılıcını kuşatmış ve Rûm diyarını irşâdla görevlendirmiştir.[1582] Bazı şiirlerde Hacı Bektâş-ı Velî, Hz. Peygamber ve Hz. Ali'ye nispet edilmektedir.

"Seyyidî Battal Gazî **Hacı Bektâş-ı Velî**
Cümlesinin sırrı sensin yâ **Muhammed** yâ **Ali**"[1583]

Hatâyî, "yâ Muhammed yâ Ali" redifiyle söylediği şiirinin bu beytinde Seyyid Battal Gazi[1584] ve Hacı Bektâş-ı Velî'nin ve hatta cümle evliyâullâhın Hz. Peygamber ve Hz. Ali sırrına sahip olduklarını ifade etmekte ve husûsen Battal Gazi ile Hacı Bektâş-ı Velî'yi Hz. Peygamber ve Hz. Ali nesline nisbet etmektedir.

D. Emîr Sultan

Emîr Sultan Bursalı meşhur bir sûfî olup Yıldırım Bayezid'in de dâmâdıdır. Seyyid olduğu için "Emîr" lâkabıyla anılmaktadır. Aşağıdaki kıt'ada Âşık Yunus, hazretin Hz. Ali evlâdından olduğunu hatırlatmaktadır:

"Ol dost bahçesinün taze gülüdür
Medhin okur dervişler bülbülüdür
Ceddi Muhammeddür **aslı Alidür**
Yeşil donlu **Emir Sultân** merhabâ"[1585]

V. TÂRİHÎ-EFSÂNEVÎ ŞAHSİYETLER

Bazı şiirlerde, özellikle kasîdelerde Hz. Ali, memdûhun benzetileni olarak târih boyunca muayyen hususiyetleri ile şöhret bulan ve divan şiirinde isimleri çok sık anılan bir takım târihî-efsânevî şahsiyetlerle aynı nazım birimi içerisinde birlikte zikredilmektedir. Bu örneklerde ekseriyetle Hz. Ali ile diğer benzetilenler arasında husûsî bir bir ilgi kurulmamakta, ancak bazı örneklerde Hz. Ali ile diğer benzetilenler arasında kahramanlık, kudret ve cesaret bakımından dâimâ Hz. Ali'nin galip gösterildiği bir mukayese söz konusu olmaktadır. Hz. Ali ile birlikte zikredilen târihî ve târihî-efsânevî şahsiyetlerle ilgili örnekler aşağıda değerlendirilecektir.

1582 A. Yaşar Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", *DİA*, XIV, 455, 458.

1583 *Hatâyî Divanı*, s. 149.

1584 Battal Gazî, Emevîler devrinde Anadolu'da Bizans'a karşı yapılan savaşlarda ün kazanmış, müslümanlar ve bilhassa Türkler arasında büyük bir gazi-velî hüviyetiyle yüceltilip destan kahramanı yapılmış bir müslüman emirdir. Kalenderîler, Bektaşîler ve Alevîlerce çok benimsenip yüceltilmiştir. Esasen bir Emevî konutanı olan Battal Gazi, tarihî seyir içerisinde yerini Hz. Ali soyundan gelen Seyyid Battal Gazi'ye bırakmıştır. Bk. A. Yaşar Ocak, "Battal Gazi", *DİA*, V, 204-205.

1585 Emir Sultan na'tinden alınmıştır, son mısra her bend sonunuda tekrar edilmektedir. Bk. *Yûnus Emre Divanı* (Âşık Yûnus), IV, 223.

A. TÂRİHÎ ŞAHSİYETLER

1. Lokman

"Her kim ihlâs ile hâk-i merkadinden zerreyi
Alsa anunla tabâbet eylese **Lokmân** olur"[1586]

Fuzûlî, Hz. Ali'nin kabir toprağının devâ olduğunu dile getirdiği bu beytinde Hz. Ali'nin kabrinden aldığı toprak ile hekimlik yapan kişinin hastalıkları iyileştirmek hususunda Lokman hekim kadar muvaffak olacağını ifade etmektedir. Lokman hekim ise divan şiirinde hikmet sembolü şahsiyetlerden birisidir. Kur'ân-ı Kerim'in 31. sûresi onun adını taşımakta ve bu sûredeki bir âyette kendisine hikmet verildiği belirtilmektedir.[1587] Ayrıca tıp sahasındaki üstadlığı yönüyle de şiirlere konu edilen Lokman hekim, aşk belâsı dışındaki bütün dertlere çâre bulabilmektedir. Yukarıdaki beyitte ise Fuzûlî, bir mânâda Hz. Ali'nin kerâmeti ile Lokman hekimin mahâretini mukayese etmektedir. Şâire göre Hz. Ali'nin kabir toprağı, herhangi birisini Lokman hekim seviyesine yükseltebilecektir, tâ ki samîmî bir inançla bu işe teşebbüs etsin.

2. Nemrûd

"İltifât eylese erbâb-ı şekāya keremi
Sü'edâdan sayılurdı koca **Nemrûd-ı pelîd**"[1588]

Kâzım Paşa na't-ı Ali'nin bu beytinde Hz. Ali'nin lûtuf ve keremini konu etmektedir. Hz. Ali'nin lûtuf ve kereminin âsîler üzerinde dahi müessir olduğunu ifade eden şâir, bu iltifâta şayet inâdı ve küfrü ile temâyüz eden Nemrud muhatap olsaydı, küfrü terk ederek imâna gelirdi diyerek Hz. Ali'nin mânevî tasarruf kudreti hakkında fikir vermektedir. Nemrud ise İbrahim Peygamber'i ateşe atarak yok etmek isteyen ve tanrılık iddiâsında bulunan Bâbil kralıdır. İnsanları kendisine tapmaya zorlayan Nemrud aynı zamanda tarihteki en meşhur zâlim ve inatçı münkirlerden birisidir. Dolayısıyla şâir Hz. Ali'nin merhametinin genişliği ve tesirini ancak böyle büyük bir zâlimi örnek göstererek anlatmayı tercih etmiştir.

3. Âsaf

"Zihî düstûr-ı **Âsaf**-menkıbet Pâşâ-yı **Hayder**-dil
Ki hem kānûn-ı dîvânı bilir hem resm-i hiycâyı"[1589]

Nef'î, Murâd Paşa kasidesinde memdûhu mâcerâsı yönüyle Süleyman Peygamber'in meşhur veziri Âsaf'a, cesâreti yönüyle Hz. Ali'ye benzetmekte ve bu sûretle Paşa'nın hem Âsaf gibi idârî işlere vukûfiyetini hem de Haydar lâkabıyla zikrettiği Hz. Ali gibi savaş alanındaki mahâretini dile getirmektedir. Bu beyitte İslâmî kaynaklara göre Süleyman Peygamber'in teyzesinin oğlu, sır kâtibi,

---

1586 *Fuzûlî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"
1587 Lokman sûresi 31/12: "Andolsun ki biz Lokman'a 'Allâh'a şükret' diye hikmet verdik."
1588 *Dîvân-ı Kâzım Paşa*, s. 7: "Na't-ı Ali'den"
1589 *Nef'î Divanı*, s. 133.

vezîri ve en güvendiği kişi olan Âsaf[1590] ile Hz. Ali arasında bir mukayese söz konusu olmayıp her ikisi de memdûhun benzetileni olarak aynı beyit içerisinde yer almışlardır.

"Alî Paşa-yı esed-savlet ü Kerrâr-sıfat
Hayder-i devr-i zamân **Âsaf**-ı sâhib-kırân"[1591]

Haşmet, Ali Paşa kasîdesinde memdûhu, savaş meydanlarında gösterdiği arslanca tavırlar ve cesareti yönüyle Hz. Ali'nin döne döne vuruşan mânâsındaki Kerrâr sıfatı ile anmakta daha doğrusu Ali Paşa'yı, savaşma tarzı yönüyle Hz. Ali'ye benzetmektedir. İkinci mısrâda memdûh ile Hz. Ali arasında yine bir benzerlik geliştiren şâir ki bunda memdûhun Hz. Ali ile aynı ismi taşımasının da tesiri vardır, Ali Paşa'yı hem kendi zamanının Haydar'ı hem de sadrâzam olması münâsebetiyle devrinin Âsaf'ı olarak tanımlamaktadır. Netice itibarıyla bu beyitte de Hz. Ali ile Süleyman Peygamber'in vezîri Âsaf, aynı beyit içerisinde ve teşbih unsûru olarak yer almışlardır.

4. Hâtem

"Sehâ birle 'atâda **Hâtem**-üslûb
Zekâ birle vefâda **Haydar**-âyîn"[1592]

Helâkî, bir kasîdesinde memdûhun cömertlik ve ihsân yönüyle Hâtem-i Tâî yolunu takip ettiğini; zekâsı ve vefâsı ile ise Hz. Ali tavrına sahip olduğu ifade etmektedir. Hâtem, Araplar'ın Tayy kabilesinden yiğitliği, şâirliği ve özellikle cömertliği ile ün salmış bir şahıstır. Hemen bütün şiirlerde cömertliğin sembolü olarak zikredilen Hâtem, divan şiirinde memdûhun fevkalâde cömertliğini ifade hususunda bir kıyas malzemesi olarak kullanılmaktadır.[1593] Bu beyitte Hz. Ali ile Hâtem-i Tâî'yi memdûhun benzetilenleri mevkiinde birlikte zikreden Helâkî, bu teşbîhi neredeyse aynı kelimelerle bir başka beyinde tekrar etmektedir.

"Cûd ile sehâda **Hâtem**-üslûb
İlm ile zekâda **Haydar**-âyîn"[1594]

"Ca'fer-i **Hâtem**-meniş destûr-ı **Hayder**-menkabet
Kalbine cûd u semâhat lûtf u ihsândur gelen"[1595]

Hekimbaşı-zâde Ali Paşa medhiyesinde Fıtnat Hanım, Paşa'yı cömert tabiatı yönüyle Hâtem-i Tâî'ye benzeyen meşhur vezir Câfer'e, hüneri yönüyle de Hz. Ali'ye benzetmektedir. Şâire göre memdûhun kalbinin iyilik ve cömertlik hisleriyle dolu olması da bir lûtuf ve ihsân eseridir.

1590 Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, 326; Âsaf adlı bu efsânevî vezîrin nüsha, tılsım, vefk gibi garip ilimler ile simyânın mûcidi olduğu nakledilmektedir. Bk. Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, s. 106.

1591 *Haşmet Külliyatı*, s. 165.

1592 *Helâkî Divanı*, s. 20.

1593 Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, s. 454-455.

1594 *Helâkî Divanı*, s. 23.

1595 *Dîvân-ı Fıtnat*, s. 7.

B. TÂRİHÎ-EFSÂNEVÎ ŞAHSİYETLER

1. İfrit

"**İfrit**in bendini aldın üç bin yıldan sonra
Deşt-i Erzende geçen Kerrârsın sen yâ **Ali**"[1596]

Hatâyî, Hz. Ali'nin fevkalâde kahramanlık hikâyelerini konu ettiği şiirinin bu beytinde evvelâ onun üç bin yıldan sonra İfrit'in kalesini fethetmesine, ardından Deşt-i Erzen denilen ve korkunç bir arslanın hüküm sürdüğü bir yerde bulunmasına[1597] temas etmektedir. İfrit, şeytanın emri doğrultusunda hareket eden ve mâhiyeti hakkında kesin bir bilgi bulunmayan muhayyel bir varlıktır. Bazı cenknâmelerde Hz. Ali'nin düşmanı olarak yer almaktadır.[1598] Beyitte İfrit ve Deşt-i Erzen'i zikretmek sûretiyle şâir, Hz. Ali etrafında gelişen bir takım efsânevî hikâyelere telmihte bulunmaktadır.

2. Acem Kahramanları

a. Behmen ve Efrâsyâb

"Saf-der-i sad-**Behmen** ü **Efrâsyâb**
Haydar-ı düşmen-fiken-i rûzgâr"[1599]

Mısır vâlisi Ahmed Paşa kasîdesinde Mezâkî, memdûhun savaş meydanında düşman saflarını bölme hususunda Şehnâme kahramanlarından yüzlerce Behmen ve Efrâsyab gibi mahâretli, yine düşman ordusunu dağıtma husûsunda zamânının Haydar'ı hükmünde olduğunu ifade etmektedir. Behmen, Keyâniyân sülâlesinden Küştasb'ın torunu, İsfendiyar'ın oğlu Erdşîr'in lâkabıdır ve divan şiirinde kahramanlık sembolü olarak yer almaktadır. Efrâsyâb ise Şehnâme'ye göre Feridun'un torunlarındandır ve o da kahramanlık, hükümdârlık ve saltanat sembolü şahsiyetlerden birisidir.[1600] Bu beyitte şâir Hz. Ali'yi Şehnâme kahramanlarından Behmen ve Efrâsyâb ile birlikte övülen kişinin benzetileni olarak zikretmektedir.

b. Behrâm

"Didi **Behrâm**-ı düşmen-kâm gördi darb-ı şemşîrin
Koluna kuvvet ey rûz-ı vegânun **Şâh-ı merdânı**"[1601]

Sultan Mehmed kasîdesinde Bâkî pâdişâhı, kılıç darbelerinin şiddeti ve savaş meydanındaki fevkalâde muvaffakiyeti yönüyle Şâh-ı merdân olan Hz.

1596 *Hatâyî Divanı*, s. 150: "Na't-ı Ali'den"

1597 Bk. Tepeli, *Dervîş Muhammed Yemînî, Fazîlet-nâme*, I, 348-357.

1598 Kötülüğün timsâli olan İfrit, ekseriyetle Kaf dağında bulunmaktadır. Şeytanın emri doğrultusunda çalışan İfrit, Hz. Ali ve komutasındaki müslümanların yolda karşılarına çıkan bir engel, bazen de insanlara zarar veren bir siyâhîdir. Hz. Ali, Kıssa-i Müzelzil, Gazavât-ı Bahr-i Umman ve diğer bazı cenklerinde İfrit ile savaşmış ve onu mağlup etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, s. 405.

1599 *Mezâkî Divanı*, s. 272.

1600 Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, s. 114, 157, 159.

1601 *Bâkî Divanı*, s. 34

Ali'ye benzetmektedir. Ancak bu teşbîhi doğrudan dile getirmeyip Behrâm'ın bir ifadesi gibi sunmaktadır. Şâire göre pâdişâhın savaşma tarzını gören Behrâm, "Ey savaş meydanının Şâh-ı merdânı olan pâdişâh, koluna kuvvet" diyerek tebrik etmektedir. Behrâm ise Sâsâniyân sülâlesinden Yezdgird'in oğlu olup kahramanlığı, adâleti ve cesâretiyle meşhur bir pâdişâhtır. Divan şiirinde daha çok Behrâm-ı Gur adıyla anılmaktadır.[1602]

c. İskender

"Hasbeten li'llâh gazâlar eyleyüp **Haydar** gibi
Âlemi seyr eylerüz mir'ât-ı **İskender** gibi"[1603]

Yahyâ Bey bu beytinde Hz. Ali ve İskender'i aynı beyit içerisinde zikretmektedir. Haydar lâkabıyla zikrettiği Hz. Ali gibi savaştığını söyleyen şâir, aynı zamanda İskender'in aynası gibi bütün âlemi seyredebilecek bir nüfûza sahip olduğunu belirtmektedir. İskender, divan şiirinde en çok zikri geçen Acem kahramanlarından birisidir. Hakkında kesin bilgiler olmamakla ve tarihte hikâyeleri birbiri ile karıştırılan birden fazla İskender bulunmakla birlikte İskender divan şiirinde büyük bir cihangir, yenilmez bir kahraman, dünyayı dolaşan bir hükümdâr olması, Hızır'la beraber âb-ı hayâtı araması ve bulamadan geri dönmesi, deniz üzerinde büyükbir ayna yaptırması vs. gibi özellikleriyle yer almaktadır.[1604] Bu beyitte de şâir, İskender'in denizin üzerine yaptırdığı büyük bir ayna ile bütün dünyayı kontrolü altında tutmasını telmîh etmekte ve kendisinin de İskender'in aynası ile âlemi seyrettiğini ifade etmektedir. Beyitte Hz. Ali ile İskender arasında doğrudan bir münâsebet kurulmamış olup şâir her iki ismi şöhretleri ve kudretleri yönüyle bir teşbih unsuru olarak zikretmiştir.

"**Haydar**-ı neberd şîr-dilâ pâk-gevherâ
İy mahv iden zühûrı şükûh-ı **Sikenderi**"[1605]

Neşâtî, Ahmed Paşa kasîdesinin bu beytinde arslan yürekli ve temiz yaratılışlı olarak tanımladığı memdûhu, savaşlardaki muvaffakiyeti yönüyle Hz. Ali'ye benzetmekte, ardından Paşa'nın zuhûru ile İskender'in azametini ortadan kaldıracağını ifade etmektedir. Hz. Ali ve İskender'i aynı beyit içerisinde zikreden şâir, bir anlamda bu iki ismi Hz. Ali lehine karar vermek üzere karşılaştırmaktadır; çünkü Hz. Ali gibi savaşan Ahmed Paşa, varlığıyla İskender'i gölgede bırakmış, âdetâ mahvetmiştir. Şu halde şâire göre Hz. Ali ile İskender'in mukayesesi söz konusu bile edilemez.

"**İskender-i Haydar-sıfat** pîrâye-bahş-ı ma'delet
Evreng-i zîb-i saltanat hâkân-ı kerrûbî-şiyem"[1606]

Şeyh Galib, III. Selim kasîdesinde pâdişâhı, Hz. Ali'nin vasıflarını taşıyan İskender'e benzetmektedir. Şâire göre pâdişâh, adâlete bir güzellik

---

1602 Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, s. 119.
1603 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 174.
1604 Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, s. 204.
1605 *Neşâtî Divanı*, s. 62.
1606 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 81

getirmiştir, saltanat tahtını (varlığıyla) süsleyen melek tabiatlı bir hâkandır. Çünkü sadece İskender'e değil, Hz. Ali'ye benzeyen İskender'e benzemektedir.

d. Kahraman

"**Kahramân**-ı vüzerâ saf-şiken-i kal'a güşâ
Merd-i meydân-ı vegâ safder-i **Hayder**-şemşîr"[1607]

Nef'î, Sadrâzam Hüsrev Paşa kasidesinde memdûhu, vezirlerin Kahraman'ı, kale fâtihi ve savaş meydanlarının eri olarak niteledikten sonra onun Hz. Ali'nin kılıcı gibi savaşta safları yararak düşmanı ber-taraf ettiğini ifade etmektedir. Divan şiirinde bir kahramanlık ve yiğitlik sembolü olan Kahraman, Pişdâdiyân sülalesinden Tahmurs'un oğlu olarak bilinen mitolojik bir şahsiyettir.[1608] Şâir Hz. Ali ile Kahraman'ı memdûhun benzetileni olarak aynı beyit içerisinde birlikte zikretmektedir.

"İtdüğü fethi meger **Hayder-i Kerrâr** ide
Kılduğu erlikleri ide meger **Kahraman**"[1609]

Rûhî, Sinan Paşa'nın Nihâvend kalesi fethi sadedinde söylediği kasîdede memdûhu, kale fethinden ilham alarak Haydar-ı Kerrâr olan Hz. Ali'ye, gösterdiği yiğitlik münâsebetiyle ise bir Acem efsânesi olan Kahraman'a benzetmektedir.

"O hurşîd-i celâlet ki tulûu verdi âfâka
Peyâm-ı **Kahramânı** dâstân-ı zûr-ı **Kerrârı**"[1610]

III. Selim'e sunduğu kasidede Şeyh Galib, pâdişâhın azametini güneşe benzeterek bu azamet güneşinin tulû edişi ile Kahraman'ın ve Kerrâr olan Hz. Ali'nin menkıbelerinin âlemde yeniden hatırlandığını ifade etmektedir. Netice itibarıyla şâir, şöhretinin bütün âlemde yankı bulması münâsebetiyle Pâdişâh'ı, hem Hz. Ali hem de Kahraman'a teşbih etmektedir.

e. Nerîman

"Bu **Nerîmân**-ı zamân âlemi vîrân edecek
Amân ol nîm bakışı cünbiş-i **Haydâr** dediler"[1611]

Bu devrin Nerîmân'ı hükmünde olan güzel, kudretiyle âlemi viran edecektir diyen Hüznî, sevgilinin o göz süzerek bakışını görenlerin bu bakışı Haydar'ın cünbişine benzeteceklerini söylemektedir. Cünbiş esâsen faaliyeti, hareketliliği ifade etmektedir. Bu beyitte ise şâir muhtemelen Hz. Ali'nin kendisine bakanlara hissettirdiği heybetten kaynaklanan tesiri, "cünbiş-i Hayder" ibaresiyle tanımlamaktadır. Nerîman, İran mitolojisinde Rüstem'in dedesi olan Sam'ın babasıdır.[1612] Divan şiirinde bir kudret ve kahramanlık sembolü olan

---

1607 *Nef'î Divanı*, s. 178.
1608 Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, s. 208.
1609 *Dîvân-ı Rûhî-i Bağdâdî*, s. 22
1610 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 72
1611 *Yozgatlı Hüznî Divanı*, s. 172.
1612 Pala, *Divan Şiiri Sözlüğü*, 388.

Nerîman'ı şâir bu beyitte Hz. Ali ile birlikte sevgilinin benzetileni olarak zikretmektedir. Hüznî bir başka şiirinde yine Hz. Ali ile Nerîman ve Rüstem'e bu defa dünyanın fânî olduğunu hatırlatmak maksadıyla yer vermektedir:

"Nerde Yûsuf nerde Mûsâ nerde 'Îsâ kıl fikir
Nerde Rüstemle Nerîmân Haydar-ı Kerrâra bak"[1613]

f. Rüstem

"Ne hâme **Hayder-i Kerrâr**-ı nazmın zülfikârıdır
Ne hâme **Rüstem**-i endîşeye tîg-i dü-peykerdir"[1614]

Bâkî, elindeki kalemi tasvir ettiği bu beytinde kalemini evvelâ Hz. Ali'nin meşhur kılıcı zülfikâra benzetmektedir. Kalemi zülfikâr hükmünde olan şâir de bu sahanın Haydar-ı Kerrâr'ı olacaktır. İkinci mısrâda ise şâir kalemin, düşünce Rüstemi'nin elindeki iki yüzlü kılıç kadar keskin olduğunu ifade etmekte ve bu sûretle Rüstem ile Hz. Ali'yi kalemin benzetileni olan kılıçları münasebetiyle aynı beyit içinde birlikte zikretmektedir. Rüstem, Şehnâme kahramanlarından olup Sam'ın torunu, Zâl'in oğludur. Divan şiirinde kahramanlık sembollerinden biridir.[1615] Rüstem ile Hz. Ali, ekseriyetle kasîdelerde övülen kişi için bir kıyas malzemesi olarak kullanılmaktadır. Bazı örneklerde ise Rüstem ile Hz. Ali'den ibaret iki benzetilen arasında Hz. Ali'nin üstün gösterildiği bir mukayese söz konusu olmaktadır:

"Kuvvet-i tab'îde ger vâr ise teslîm edelim
Ola mı Hayder-i Kerrâra mukabil Rüstem"[1616]

Şeyhülislâm Muhammed Efendi medhiyesinde Nef'î, memdûhu önce Haydar-ı Kerrâr olan Hz. Ali'ye benzetmekte ve ardından Hz. Ali'yi Rüstem'le mukayese etmektedir. Rüstem ile Hz. Ali'yi mukayese eden şâir, Hz. Ali'nin kuvvet-i tabîî yönüyle zaten üstün olduğunu ifade ederek esasen böyle bir mukayesenin de mümkün olamayacağını söylemektedir.

"Her kemâl ü her hünerde şöhre-i âfâkdur
Şest-i Behrâmîde **Rüstem** tîgda **Hayder** gibi"[1617]

Sâbit, bir kasîdenin bu beytinde memdûhun her sahada şöhrete ulaşmış bir kişi olduğunu söyledikten sonra onun Behrâm'ın mahareti olan okçuluk hususunda Rüstem'e, kılıç kullanmadaki ustalığı sebebiyle de Hz. Ali'ye benzediğini ifade etmektedir.

"Kabza-i teshîrine mevhûb kavs-ı **Rüstemî**
Bâzû-yı ikbâline mevrûs zûr-ı **Hayderî**"[1618]

1613 *Yozgatlı Hüznî Divanı*, 217.
1614 *Nâilî Divanı*, s. 107.
1615 Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, s. 247, 255.
1616 *Nef'î Divanı*, s. 222.
1617 *Sâbit Divanı*, s. 296.
1618 *Nedim Divanı*, s. 24.

Nedim, Sultan Ahmed kasîdesinde pâdişâhın kol ve bilek gücünü övmektedir. Buna göre Rüstem'in yayı âdetâ pâdişâhın büyülü eline teslim edilmiş, zûr-ı Haydarî yani Hz. Ali'nin kudreti ise pâdişâhın gelecek vâdeden bileğine miras kalmıştır. Kasîdelerde memdûhun övgü maksadıyla Rüstem ve Haydar'a benzetilmesinin divan şiirinin teşbih klişelerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

"Sîneçâk ammâ ki subh-ı nevbahâr-ı ma'rifet
Rüstem-i Haydar-neberd-i kârzâr-ı ma'rifet
Şehriyâr-ı gayb u sultân-ı diyâr-ı ma'rifet
Destine olmuş müsellem Zülfikâr-ı ma'rifet"[1619]

Şeyh Galib, Mevlevî şehylerinden Yusuf Sîneçâk vasfında söylediği bir terci'-bendin bu iki beytinde mârifet baharının sabâhı olarak tanımladığı memdûhu, Hz.Ali gibi ilim ve mârifet yolunda mücâdele veren Rüstem'e benzetmekte ve yine Hz. Ali gibi gayb âleminin hükümrânı ve mârifet ülkesinin sultânı îlân etmektedir. O, mârifet zülfikârının taşıyıcısıdır, irfan zülfikârı ona teslim edilmiştir.

"Kuvvet-i bâzû bu kapuda durur
Rüstem işi anlama **Haydar** gerek
Terk-i hevâ etmesi âsân değil
Avn-i Hüdâ feyz-i peyember gerek"[1620]

Hz. Mevlânâ vasfında söylediği bir na'tın bu iki beytinde Şeyh Galib, öncelikle Rüstem ile Hz. Ali'nin kudret noktasında mukayese edilemez olduklarını söylemekte, müteâkip beyitte ise bunun gerekçesini "avn-i Hüdâ" ve "feyz-i peyember" ibareleriyle açıklamaktadır. Şâire göre mukayeseye mahal bırakmayan husus, Hz. Ali'nin Rüstem'den farklı olarak Hakk'ın yardımı ve Hz. Peygamber'in feyzine mazhariyetidir.

VI. HZ. ALİ'NİN HASIMLARI

Hz. Ali na'tlarında veya herhangi bir münâsebetle Hz. Ali'nin söz konusu edildiği bazı şiirlerde Hz. Ali'nin düşmanları, ekseriyetle tel'în maksadıyla zikredilmektedir. Bunlar arasında Hz. Ali'nin bazı gazâlarda söz gelimi Hayber'de bire bir dövüşmek sûretiyle katlettiği Merhab gibi gerçek kişiler olabildiği gibi hakkında fazla bir bilgiye ulaşılamayan Anter ve Zülhumâr gibi bir takım efsânevî düşmanlar da bulunmaktadır. Hz. Ali'ye hasım olarak zikredilenler arasında Hz. Ali'nin hilâfetini onaylamayarak ona karşı bir hurûc hareketi gerçekleştiren Muâviye de söz konusu edilmektedir. Hz. Ali'yi şehid eden İbn Mülcem de lânetle anılan isimlerden bir tanesidir. Bunların dışında bizzat Hz. Ali'nin şahsına yönelik bir saldırıda bulunmamış olsa da Hz. Hüseyin ve Ehl-i beytten bir çok kişinin Kerbelâ'da şehit edilmesine sebep olan Yezid b. Muâviye, şiirlerde çok ağır ifadelerle zemmedilmektedir. Bazı şâirler Hz. Ali evlâdına karşı gerçekleştirilen bu elîm katliâmı tel'în ederken, Muâviye ve babası Ebû Süfyân'ı dahil etmek sûretiyle "Ebû Süfyân evlâdı" ibaresini kullanmaktadırlar. Bazı örneklerde bu zümreye Muâviye'nin annesi Hind'in de dahil edildiği vâkîdir.

1619 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 172
1620 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 166

Yezid'le birlikte ismi en çok zikredilen ve kınanan bir diğer kişi ise Hz. Hüseyin'in mübarek başını gövdesinden ayıran Şemir'dir. Muâviye ve Yezid dışında Mervân adı da şiirlerde yine Hz. Ali düşmanları arasında gösterilmektedir.

Bu başlık altında ilk olarak Hz. Ali'nin bizâtihî karşısına çıkan isimlerin yer aldığı şiir örnekleri değerlendirilecektir. Daha sonra Hz. Ali evlâdına yaptıkları zulüm sebebiyle sebbedilen Yezid ve Mervan gibi isimlerin yer aldığı örneklerden bir kısmı, özellikle Hz. Ali ile birlikte zikredildikleri beyit örnekleri çerçevesinde yer alacaktır. Zira Yezid ve Şemir, husûsen Kerbelâ ve Muharrem mersiyelerinde hakaret ve bedduâların yöneltildiği bir odak durumunda olup Hz. Ali evlâdınına revâ gördükleri zulüm sebebiyle kınanmaktadırlar. Bu kabil örnekler hem sayıca çok fazladır hem de söz konusu isimlerin itham ve küfür içeren belli başlı sıfatlarla anılmasından ibaret olup herhangi bir edebî hususiyet taşımamaktadırlar. Ayrıca bu çalışmanın asıl konusu Hz. Ali olduğu için burada sadece söz konusu şahısların Hz. Ali ile birlikte zikredildikleri şiir görneklerini gösterilmesi daha uygun bulunmuştur.

Bazı şiirlerde genel mânâda Hz. Ali düşmanlığına[1621] da temas edilmekte ve bu yolda olanlar şiddetle kınanmaktadır:

"Enbiyânın hırkasın geydim senin bîçârenem
Sana düşman oda yansın yâ Ali senden meded"[1622]

Bir na't-ı Ali'nin bu beytinde Hatâyî, Hz. Ali düşmanlarının cehennemde yanmalarını temennî ettikten sonra Hz. Ali'den istimdâd etmektedir.

"Odur tasdîk eden sıdkıla dîne
Ali'nin düşmanına duta kîne"[1623]

Seyyid Seyfullah ise bir kimsenin îmânının Hz. Ali düşmanlarına karşı beslediği kin ile paralellik arzettiğini, yani Hz. Ali düşmanlarına kin beslemenin dinde sadâkatin göstergesi olduğunu ifade etmektedir.

A. Merhab

"Dâdıma yitsün **Ali Şîr-i Hudâ**-yı Celî
Fâtih-i Hayber velî katl iden **Merhab**ı"[1624]

Seyyid Nigârî, Allah'ın arslanı ve Hayber fâtihi olarak zikrettiği Hz. Ali'den istimdâd ettiği bu beytinde onun Merhab gibi çetin bir düşmanı öldürmesine telmihte bulunmaktadır. Hz. Ali, kale komutanı ve bir Yahudi savaşçısı olan Merhab'ı Hayber gazâsında katletmiştir.[1625]

1621 Hz. Ali karşıtlığı, Resûlullah tarafından da öngörülmüştür. Zira Peygamber Efendimiz'in Hz. Ali'ye hitâben, "Sonrakilerin en günâhkârı sana ta'n edendir" buyurduğu nakledilmektedir. Bk. İbn Sa'd, *Tabakāt*, III, 35.

1622 *Hatâyî Divanı*, s. 143: "Na't-ı Ali'den"

1623 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 26

1624 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 214.

1625 Merhab'ın katli ile ilgili pek çok rivayet vardır. İbnü'l-Esîr'e göre meşhur ve sahih olan rivayet, Hz. Ali'nin Merhab'ı öldürerek onun bulunduğu kaleyi fethettiğine dair rivayettir. Bu nakle göre üzerine giydiği kırmızı elbiselerle Hayber'e yönelen Hz. Ali'yi gören bir Yahudi, onun kim olduğunu öğrenince "Ey Yahudiler artık yenildiniz" diye seslenmiş ve bu söz üzerine kale komutanı Merhab, başında bir Yemen miğferi olduğu halde dışarı

B. Anter

"**Anter**in başını kesen Hayber kapusun koparan
Ceng içinde katil-i küffârsın sen yâ **Ali**"[1626]

Hatâyî, Hz. Ali'nin cengâverliğini dile getirdiği bu beytinde onun Hayber gazâsında hem Anter'i katlettiğini hem de kale kapısını yerinden kopardığını hatırlatmaktadır. Yahudilerin çok itibar ettikleri bir komutan olan Anter, Hz. Ali cenknâmelerinde yer almaktadır.[1627]

C. Zülhumâr

"Düşmeni katl eyle mahmûr eylemiş câm-ı gurûr
Zülfikârı öldürübdür Zü'l-himârı Haydarun"[1628]

Zâtî, mahbûb sevgisini konu ettiği bir şiirinin bu beytinde Haydar ve Zülhumâr isimlerini tevriyeli kullanmaktadır. Sevgilinin tesiri yönüyle Hz. Ali'nin zülfikârına benzettiği bakışlarının Zülhumar adındaki düşmanı öldürdüğünü söyleyen şâir, sevgilinin düşmanı katletmek sûretiyle gururlandığını ve gurur kadehinden içerek mahmûr olduğunu ifade etmektedir. Zülhumâr ise Hz. Ali'nin zülfikârıyla katlettiği nakledilen bir kâfirdir.[1629] Beyitte Haydar sevgiliyi, Zülhumâr ise âşığı temsil etmektedir.

"Biri bir dil-rübâdur adı **Hayder**
Ruhı cennet lebi sâkî-i kevser

Çü çekmiş gamzesinün zülfekārın
İki itmiş yüzinün **zü'l-humârın**"[1630]

Mesîhî, Edirne gençlerini tanıttığı *Şehrengiz*'den alınan bu iki beytini Haydar adında bir gence tahsis etmiştir. Haydar ismindeki bu gencin yanağını cennete, ağzını kevser sâkîsine benzeten şâir, ikinci beyitte gencin gamzesini yine Hz. Ali'ye ait bir unsur olan zülfikâra, âşığı ise Hz. Ali'nin zülfikârı ile katlettiği nakledilen Zülhumâr'a benzetmektedir.

çıkarak Hz. Ali ile mübareze etmek istemiştir. Her ikisi birer darbe vurduktan sonra Hz. Ali, son darbesiyle Merhab'ın kalkanını, miğferini ve kafasını biçerek yere düşürür ve Hayber bu sûretle fethedilmiş olur. Bk. İbnü'l-Esîr; *İslâm Tarihi* (*el-Kâmil fi't-târîh tercümesi*), trc. Ahmet Ağırakça v.dğr., İstanbul 1985-1987, II, 205-206; İbn Hacer, Hz. Ali'nin Merhab'a indirdiği bu şiddetli darbenin bütün askerler tarafından duyulduğunu söylemektedir: Bk. *el-İsâbe*, IV, 466.

1626 *Hatâyî Divanı*, s. 150: "Na't-ı Ali'den"

1627 Anter ya da Anter b. Sa'id olarak isimlendirilen bu şahıs bir Yahudi konutanıdır ve Hayber'de müslümanlara karşı savaşmıştır. Bk. İsmet Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, s. 263.

1628 *Zâtî Divanı*, II, 290.

1629 Zü'l-hımâr ya da Zü'l-humâr ismi, *Garib-nâme*'nin Hz. Ali medhi bölümünde, "Saldı kâfir boynına ol zü'l-fikār / Zü'l-fikārdan dü nîm oldı Zü'l-humâr" beytinde de yer almaktadır ve bu beyti Kemal Yavuz, "Ucu çatallı zülfikar adlı kılıcını kâfir boynuna vurdu; Zülhumâr adlı Pehlivan zülfikardan iki parça oldu" şeklinde nesre çevirmektedir. Bk. Âşık Paşa; *Garib-nâme*, haz. Kemal Yavuz, İstanbul 2000, I/1, 55.

1630 *Mesîhî Divanı*, s. 98.

D. İbn Mülcem

"Zülfikâr-ı Ali degülse şehâ
Gamzeler tîğ-ı tîz-i **Mülcem**dür"[1631]

Sevgilinin zulmünü söz konus ettiği bir gazelin bu beytinde Hayâlî, sevgilinin câna kasteden gamzelerinin Hz. Ali'nin zülfikârına değil (İbn) Mülcem'in kılıcına benzediğini söylemektedir. Çünkü Hz. Ali'nin zülfikârı kâfiri yok etmek içindir, İbn Mülcem ise elindeki hançerle Hz. Ali'yi şehit etmiştir.[1632] Sevgilinin gamzesinin şehidi olan şâir, bu teşbih ile mâsumiyetini ispatlamış olacaktır. Şairin teşbihe konu ettiği İbn Mülcem'in kötü şöhreti şüphesiz Hz. Ali'yi şehid etmesinden kaynaklanmakta ve bu münâsebetle İbn Mülcem menfur hadiseler ve kişilerin tavsifinde kıyâs-ı vâhidî olarak zikredilmektedir.

"Vakt-i Alîde gelse idi mülk-i âleme
Hâin geçerdi fitnede **ferzend-i Mülcemi**"[1633]

Yenişehirli Avni, Mahmud Nedim Paşa'yı zemmettiği bir şiirinin bu beytinde söz konusu Paşa'yı fitneye sebep olmak hususunda İbn Mülcem'e benzetmektedir. Şâire göre Paşa şayet Hz. Ali zamanında yaşamış olsaydı, hâinliği ve sebep olduğu fitne sayesinde önce Hz. Ali saflarında yer alan sonra Hz. Ali'yi şehid eden İbn-i Mülcem'i dahi geride bırakacaktı.

E. Şemir

"**Yezîd ü Mülcem ü Şimr**ün içinde kaldı mazlûmîn
Meded bunlara iy kayyûm irişdür Şâh-ı merdânı"[1634]

Karamanlı Aynî, Şâh-ı merdân olan Hz. Ali'den istimdâd ettiği bu beytinde yaşadığı devrin zâlimlerini İbn Mülcem, Şemir ve Yezid'e benzetmekte ve bunları Hz. Ali'ye şikâyet etmektedir. İbn Mülcem bilindiği gibi Hz. Ali'yi şehid etmiştir. Şemir b. Zülcevşen ise Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'i şehid eden ordunun kumandanlarından birisidir[1635] ve ekseriyetle bu fâciâya sebep olan Yezid b. Muâviye ile birlikte zikredilmektedir. Şiirlerde doğrudan nefret ve tel'în odağı olarak zikredilen bu isimler aynı zamanda her çağda kötülük, zulüm ve fitne ile temâyüz eden kişiler için bir kıyas malzemesi olarak da kullanılmaktadır.

1631 *Hayâlî Bey Divanı*, s. 146.

1632 Abdurrahman b. Mülcem (40/661), Sıffîn'de Hz. Ali'nin saflarında savaşmış, fakat Hakem vak'asından sonra diğer Hâricîler'le birlikte ona karşı cephe almıştır. Nehrevan savaşı (38/658) sonrasında arkadaşlarıyla aldıkları bir kararla Hz. Ali'yi öldürme teşebbüsünde bulunur. Hz. Ali aldığı bu yaranın tesiriyle iki gün sonra vefat etmiştir. Hz. Ali'nin vefatından ardından öldürülen İbn Mülcem'in cesedi yakılmıştır. Bk. E. Rûhi Fığlalı, "İbn Mülcem", *DİA*, XX, 220.

1633 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 548.

1634 *Karamanlı Aynî Divanı*, 286.

1635 Bu zâtın, Hz. Hüseyin'e karşı düşmanca tavır takınanlar arasında diğerlerinden daha ileri gittiği nakledilmektedir. Bk. M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi, Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Fâciâsı*, Ankara 1979, s. 207.

F. Ebû Süfyân Evlâdı

Kureyş kabilesinin reislerinden olan Ebû Süfyân, bi'setten sonra İslâm'a cephe alanlar arasında yer almıştır. Uhud ve Hendek gazâlarında Kureyş'in kumandanlığını yapmış, Mekke'nin fethinde İslâmiyet'i kabul etmek zorunda kalmıştır.[1636] Bu münâsebetle Ebû Süfyân şiirlerde doğrudan bir hakaretin muhatabı değildir. Ancak Hz. Ali'ye karşı çıkan oğlu Muâviye ve Kerbelâ fâciâsına sebep olan torunu Yezid münasebetiyle ismi zikredilmekte, daha doğrusu Muâviye ve Yezid'in Ebû Süfyân'a nispeti dile getirilmektedir. Ayrıca Ebû Süfyân evlâdı ile evlâd-ı Peygamber arasındaki adâvete dikkat çekilmektedir:

"**Âl-i Muhammede** buğz u adâvet
Evlâd-ı Süfyânın şekâvetidir"[1637]

"Emîrem ü seyyidem ü şîr ibn şîrem **âl-i Zehrâ**yam
Habîb-i âl-i Hâşim ü düşmen-i **evlâd-ı Süfyân**am"[1638]

G. Hind

Hind bt. Utbe, Ebû Süfyân'ın karısı, Muâviye'nin annesidir. Dâimâ Hz. Peygamber'e karşı düşmanlıkta ileri gidenlerden olmuştur. Vahşî adlı köleye Hz. Hamza'yı öldürtüp ciğerini çiğnediği için "âkiletü'l-ekbâd", yani ciğer yiyen kadın olarak anılmıştır. Mekke'nin fethinde müslüman olmuştur.[1639] Şiirlerde özellikle Hz. Hamza'ya yönelik bu menfur hakaret münasebetiyle zemmedilmekte, hatta Yezid'in sebep olduğu Kerbelâ fâciâsı dahi Hind'in kendi evlâdına vasiyeti olarak izah edilmektedir:

"Murâdı ahz-ı sâr itmekdür evlâd-ı Muhammedden
Anünçün Kerbelâda eyledi icrâ-yı vesâyâyı

Dür-i dendânını kesr itdiler Sultân-ı kevneynin
Bana sor dâstân-ı meşher-i **Hind-i ciger-hâ**yı"[1640]

H. Muâviye

Muâviye b. Ebû Süfyân, hilâfeti süresince Hz. Ali'ye muhalefet etmiştir. Hz. Osman'ın katillerini bulmadığı gerekçesiyle Hz. Ali'ye biat etmeyen Muâviye, Sıffîn savaşında halifenin karşısına çıkmış, yenilmek üzere iken Amr b. Âs'ın tavsiyesine uyarak "Allah'ın Kitabı'nın hakemliğine başvurma" fikrinden hareketle büyük Şam mushafını mızrakların ucuna bağlatarak taşıtmıştır. Bunun bir hîle olduğu hususundaki ikazlarına rağmen Hz. Ali, ordusuna söz dinletememiş ve hakem kararına başvurulması teklifini kabule mecbur kaldı. Bilâhare hakem olayı hilâfet meselesini bir çıkmaza götürmüştür. Halkın bir kısmının Hz. Ali'yi, bir kısmının da Muâviye'yi halife olarak tanıması sebebiyle ikili bir iktidar ortaya çıkmış, böylece Muâviye Hz. Ali'nin hilâfetinin zaafa

---

1636 İrfan Aycan, "Ebû Süfyân", *DİA*, X, 230-232.
1637 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 93.
1638 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 166.
1639 M. Yaşar Kandemir, Hind bt. Utbe", *DİA*, XVIII, 64-65.
1640 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 603.

uğramasına yol açmıştır. Hz. Ali'nin vefatı üzerine Suriyeliler'in tam desteğini sağlayarak başta Mısır olmak üzere Hz. Ali hâkimiyetindeki bir çok yeri ele geçiren Muâviye, Emevî devletinin de temellerini atmıştır.[1641] Muâviye, vâliliğinden itibaren Hz. Ali'nin aleyhinde konuşmalar yapmaya başlamıştır. Hz. Hasan, Muâviye ile yaptığı sulh anlaşmasında, Hz. Ali'ye sebbedilmesinden vazgeçilmesi şartını ileri sürdüyse de bu uygulamaya son verilmemiştir. Bilâkis Muâviye, Kûfe'de Hz. Ali'den teberrî şartıyla biat almıştır.[1642]

Hz. Ali ile ilgili şiirlerde Muâviye, öncelikle Şam'da topladığı ordu ile Hz. Ali'ye karşı çıkması yani Sıffîn savaşı münasebetiyle konu edilmekte, ayrıca söz konusu ordu da şiirlerde "asker-i Şam" ya da "leşker-i Şam" gibi ibarelerle kınama maksadıylazikredilmektedir. Muâviye'nin kınanma sebepleri arasında Yezid'in babası olması da vardır, bazı şâirler onu "Ebû Yezid" künyesi ile anmaktadırlar. Ayrıca Muâviye'nin Hind'in evlâdı olması da bir kınama gerekçesi olarak gösterilmiştir. Özellikle Yenişehirli Avni, İbn Hind adlı şiirinde Muâviye'yi merkeze alarak bu âileyi, "**Pederi mâderi özi oğlı** / Hasm-ı dîrîn-i câhiliyyetdür"[1643] beytiyle takbih etmektedir. Muâviye şiirlerde ayrıca minberde Hz. Ali aleyhinde konuşmalar yaptırmış olması sebebiyle kınanmaktadır.

"Zülfikārın çekicek **asker-i Şâm** itdi firâr
Oldı gûyâ seherî çarhda Haydar horşîd"[1644]

Râmî'ye ait "horşîd" redifli bir na'tın bu beytinde Hz. Ali güneşe, elindeki zülfikâr ise gün ışığına benzetilmektedir. Güneşin doğması ile yok olan karanlık ise "asker-i Şâm" ibaresiyle tanımlanmıştır. Hem akşam karanlığı hem de Şam ordusu mânâsında kullanılan bu ibare ile Muâviye'nin Şam vâlisi iken topladığı asker ile Hz. Ali ve Hz. Hasan'ın karşısına çıkması da telmih edilmektedir. Şâire göre bu ordu, Hz. Ali'nin kılıç kuvveti ile dağılmıştır.

"Bu amelden **Ebû Yezid** dahı
Vâye-dâr-ı hezâr töhmetdür

Haydara la'net itdi minberde
Müttefakdur bu emr-i müsbetdür

Ehl-i beyt-i Resûle la'net eden
Lâyık-ı sad hezâr la'netdür

Anlarun la'nı afv olursa eger
Bizüm afv olmamak ne hikmetdür"[1645]

Yenişehirli Avni, Muâviye ve oğlu Yezid'i tel'în ettiği bir şiirinin bu müteâkip beyitlerinde minberde Hz. Ali'ye hakaret edildiğini hatırlattıktan sonra buna cüret edenin binlerce lâneti hak ettiğini ifade etmektedir.

1641 Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 373-374.

1642 Muâviye'nin başlatmış olduğu bu haksız ve çirkin uygulama 99/717-18 yılında Ömer b. Abdülaziz tarafından terk edilmiştir. Bk. Uyar, *Ali-Fâtımâ Evlâdı*, s. 59.

1643 Yenişehirli Avni Bey Divanı, II, 572-573.

1644 *Râmî Divanı*, s. 71.

1645 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 572.

"Pederi mâderi özi oğlı
Hasm-ı dîrîn-i câhiliyyetdür

İbtidâ kıldılar o dendânı
Ki der-i kulzüm-i risâletdür

Ciger-i 'amm-i Hazreti yediler
Bu köpekler mi ehl-i cennetdür

Aldılar hakk-ı Şâh-ı merdânı
Dîne dehşetli bir hakaretdür"[1646]

Yenişehirli Avni, "İbn Hind" başlığını taşıyan bir şiirinin bu beyitlerinde Muâviye'nin anne babası ve oğlunu sırasıyla, Hz. Peygamber'nin mübarek dişinin kırılması, Hz. Hamza'nın şehâdeti ve Hz. Ali'nin hakkının elinden alınması hususunda muâheze etmektedir.

"Dilesen cennet eger âl-i abâya hizmet
Eyle yâ **leşker-i Şâm**ı dile cennetden geç"[1647]

Bu beyitte Seyyid Nigârî, âl-i abâ ile Şam ordusunu karşı karşıya getirmektedir. Cenneti isteyenin âl-i abâya hizmet etmesi gerektiğini söyleyen şâir, Şam ordusunu destekleyenin ise cennetten vazgeçmesi gerektiğini ifade etmektedir. Şâir bir başka beytinde yine Şam ordusuna mensup olanların şekavet ehlinin takipçisi olduklarını söyleyerek ordu şahsında Muâviye'yi takbih etmektedir:

"Bes hâl-i şerîrini bilin **leşker-i Şâmın**
Tâifedir pîş-rev-i ehl-i şekāvet"[1648]

I. Yezid

Yezid (v.64/683), Muâviye b. Ebû Süfyân'ın oğlu ve ikinci Emevî halîfesidir. Hz. Hüseyin ve âilesi onun ordusu tarafından Kerbelâ'da şehid edilmiştir. Bu fâciâ tarih boyunca Yezid'in lânetle anılmasına sebep olmuştur. Esâsen Yezîdîlik adında bir tarikat da mevcuttur[1649] ve bazı şâirler "Yezîdî" ibaresiyle hem Yezid soyunu hem de Melek Tavus adında bir şeytanı ilâh edinen bu tarikatı kastetmektedirler.

Yezid özellikle sûfî şâirlerin dilinde doğrudan doğruya bir tel'în odağı konumundadır. Bu geleneğe vâkıf olan bazı divan şâirleri ise Yezid'i bazı olumsuz duygu ve durumların ifadesinde benzetilen olarak zikretmektedirler. Ayrıca Yezidler, Yezîdîlik gibi ibarelerle tarihte yaşamış Emevî halîfesinden

---

1646 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 572-573.

1647 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 239.

1648 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 278.

1649 Yezîdîliğin en büyük pîri Emevî hânedânına mensup Şeyh Adi b. Misafir'dir. Yezîdîler'in garip itikatları vardır. Bunların tanrısı Melek Tavus adında bir şeytandır ve yine bunların inançlarına göre Melek Tavus, Muâviye'nin oğlu Yezid'dir. Melek Tavus'u tunçtan yapılmış bir horoz heykeli ile temsil etmektedirler. Ayrıca Mushaf-ı Reş ve Kitab-ı Celve adında iki kutsal kitapları vardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1964, s. 372, 374.

ziyade, bütün kötülüklerin sebebi ve özellikle Hz. Peygamber evlâdının hemem her asırda karşılaşmış olması muhtemel herhangi bir hakaretin sahibini ifade etmek üzere bir "Yezidlik" kavramı oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

"Yârı çün ağyârdan ol cevri gördi Ahmedî
Kim **Yezîdîler** kılurdı anı **Muhammed âli**ne"[1650]

Âşıkane bir gazelin bu son beytinde Ahmedî, sevgili uğruna ağyârın cefâsına mâruz kaldığını ifade ettikten sonra bu cefânın şiddeti hakkında fikir vermek için Yezid ve soyunun Hz. Peygamber evlâdına revâ gördükleri zulmü örnek göstermektedir. Başka bir deyişle şâir, ağyârdan gördüğü cefâyı, Yezid sülâlesinin Peygamber evlâdına karşı yürüttüğü düşmanlığa benzetmektedir.

"'Işka ki **'alî**dür ne **yezîd** oldı firâkun
La'lün çü hüseyn oldı tapun çünki hasansın"[1651]

Kadı Burhaneddin bu beytinde aşkı Hz. Ali, ayrılığı ise kahredici eziyeti sebebiyle Yezid olarak tanımlamaktadır. Ayrıca hüsn ü ân sahibi olan sevgiliyi Hasan olarak niteleyen şâir, sevgilinin yâkuta benzeyen dudağını ise kanı dökülerek şehid edilen Hz. Hüseyin'e benzetmektedir.

"Okugıl lânet hemîşe ol la'în ü müşrike
Bir içim su vermedi âhır Hudânın aşkına

Ey Nesîmî seng ile öldür **Yezîd**-i müşriki
Er değildir kim ki çalmaz tîği **Şâh**ım aşkına"[1652]

Nesîmî, müteâkip iki beytinde önce Hz. Hüseyin ve beraberindekilerin Kerbelâ'da susuz bırakılmalarını hatırlatarak buna sebep olanın hem müşrik hem de lânetli olduğunu söylemektedir. İkinci beyitte doğrudan Yezid'i hedef gösteren şâir, müşrik Yezid'in taşlanarak öldürülmesi gerektiğini söylemekte ve Şâh aşkına Yezid'e kılıç vurmayan kimsenin gerçek er olmadığını vurgulayarak herkesi Yezid'i kınamaya davet etmektedir. Beyitte zikri geçen Şâh sıfatıyla şâirin Hz. Ali'yi de Hz. Hüseyin'i işaret etmiş olma ihtimali mevcuttur.

"Zülfekârem her **Yezîd**ün fırkana
Şâh-ı Kerrârun belinden hançerem"[1653]

Aynî, Yezid ile Hz. Ali'yi karşı karşıya getirdiği bu beytinde Yezid'in karşısında Hz. Ali'nin zülfikârı gibi durduğunu, esâsen Şâh-ı Kerrâr olan Hz. Ali'nin belindeki hançer olduğunu söylemekte ve bu sûretle Yezid ve soyuna karşı beslediği kînin hâlâ canlı ve geçerli olduğunu beyan etmektedir.

"**Yezîdîler** demini dökmek için
Elümde zülfekârum sensin iy **Şâh**

1650 *Ahmedî Divanı*, s. 738.
1651 *Kadı Burhaneddin Divanı*, s. 308.
1652 *Nesîmî Divanı*, s. 315
1653 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 99.

Benem Aynî sana ümmîd-vârum
Benüm ümmîd ü vârum sensin iy **Şâh**"[1654]

Yukarıdaki müteâkip iki beyitte Aynî, Yezid'e mensup olanların kanını dökmek için Şâh'ı elindeki zülfikâr gibi tahayyül etmekte, ikinci mısrâında ise Şâh'ın kendisi için yegâne ümit kaynağı olduğunu dile getirmektedir. İlk bakışta Yezid soyuna karşı Şâh sıfatıyla zikrettiği Hz. Ali'ye güvendiğini ya da Hz. Ali'nin yolunda olduğunu ifade ettiği anlaşılan Aynî, esâsen Cem Sultan taraftarı olan şâirlerdendir.[1655] Cem Sultan'ın etrafında oluşan şâirler meclisine dâhildir ve bu münâsebetle Cem Sultan'a pek çok kasîde sunmuştur. Yukarıdaki beyitlere bu dikkatle bakıldığında ise şâirin "Yezîdî" ibaresini, Cem Sultan'la taht mücâdelesi veren Sultan II. Bayezit ve taraftarları için kullanmış olabileceği anlaşılmaktadır; bu durumda zikri geçen Şâh da Cem Sultan olacaktır. Beyitlerin bütünüyle bu mânâya tevcîhi doğru olmamakla birlikte şâirin en azından "Yezîdî" ve "Şâh" ibarelerinde tevriye yaptığını söylemek yanlış olmaz.

"Münâfiklar helâk oldu **Yezidler** zahm-nâk oldu
Yine âlemlerün şâhı **Ali Murtazâ** geldi"[1656]

Hatâyî, bir düvazdeh-imam na'tinin bu beytinde Ali Murtazâ'nın teşrîfi üzerine münâfikların helâk olduğunu, Yezidler olarak ifade ettiği Yezid soyunun da ağır yaralar aldığını ifade etmektedir.

"**Yezîdin çerisi** yüz bin olursa
Velâyet leşkerinden bir yeterdir"[1657]

Bu beytinde Hatâyî, yüz bin Yezid askerine karşı velâyet ordusundan bir neferin kifâyet edeceğini, velâyet ordusuna mensup bir askerin yüz bin Yezid askerini yok edebileceğini ifade etmektedir. Şâirin "velâyet leşkeri" ibaresi ile tam olarak neyi kastettiği anlaşılamamakla birlikte bu ibare öncelikle Hz. Ali'nin Şâh-ı velâyet olduğunu hatıra getirmektedir. Dolayısıyla velâyet ordusu da Hz. Ali'nin sevenleri ve tâkipçilerinden ibaret olacaktır.

"Şecâat bu velâyet bu kerâmet bu mürüvvet bu
Aliyi görmeyen hâzır **Yezîd** ü gebr ü kâferdir"[1658]

Hatâyî, Hz. Ali'nin sahip olduğu şecaat, velâyet, kerâmet ve mürüvvet gibi vasıfları sıraladıktan sonra "bu vasıfları bugün kim kendisinde toplamışsa Ali odur" demektedir. Hz. Ali'nin elan hâzır ve nâzır olduğunu söyleyen şâir, bu hakikati kabul etmeyenleri Yezid, mecûsî ve kâfir olmakla suçlamaktadır. Şâir bu beyitte Yezid kelimesini de âdetâ bir küfür sıfatı gibi zikretmektedir.

"Muhammed Mehdîdür âlemde şâhım
Dün ü gün oldurur hem secdegâhım

1654 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 636.
1655 "Sultan Cem taraftarı olan Aynî, Osmanlı idaresine girmeye direnen Karaman Beylerinin ve halkının öfke duygularını şiirlerinde dile getirmiştir." Bk. *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 28.
1656 *Hatâ'î Divanı*, haz. Tourkhan Gandjei, s. 21.
1657 *Hatâyî Divanı*, s. 173.
1658 *Hatâyî Divanı*, s. 171.

Hatâyîyem Alidürür penâhım
Anınçün okuram **la'net Yezide**"[1659]

Hz. Ali'ye iltică ettiğini ifade eden Hatâyî, Yezid'i Hz. Ali evlâdına revâ gördüğü zulüm sebebiyle kınamaktadır.

"Hüseynîyem **Yezid**e la'netim var
Ezelden men düçâr-ı **Hayberî**yem"[1660]

Hz. Hüseyin'e tâbî ve mensup olduğunu ifade etmek üzere "Hüseynîyem" diyen şâir, Yezid'e lânet etmekte ve akabinde Hayber fethindeki rolü münasebetiyle Hayberî olarak sıfatıyla zikrettiği Hz. Ali'ye ezeldeb bağlı olduğunu beyan etmektedir.

"Hatâyî ölmeğe can vermeyüb meydân-ı aşk içre
Yezîd olam dönersem **Murtezânın** zülfikarından"[1661]

Hatâyî bu beytinde aşk meydanında Murtazâ'nın zülfikârından dönmemek üzere yemin etmektedir. Zülfikârdan dönmemek ise muhtemelen ölümden çekinmemek anlamına gelmektedir. Şâir, Yezid ismine yüklediği olumsuz anlamı "dönersem Yezid olayım" kalıbıyla dile getirmektedir.

"Henüz **Şâh Hayder**ün kanı duruyor
Yezîde bir dahi küllî kırân var"[1662]

Hz. Ali'nin (ya da babası Haydar'ın) intikamının henüz alınmadığını söyleyen Hatâyî, Yezid soyunun bir dafa daha katledileceğini söylemektedir.

"Şâhum bana cefâ vü rakîbe vefâ işün
Nâmun **Ali** mahabbetün illâ **Yezîd**edür"[1663]

Hayâlî, muhtemelen Ali ismindeki bir mahbûba hitâben söylediği bu beytinde ismi Ali olan birisinin Yezid hüviyetindeki rakîbe muhabbet ve vefâ göstermesinin kendisini şaşırttığını ifade etmektedir. Bu beyitte Yezid, rakîbin benzetilenidir; bütün olumsuz vasıfları üzerinde taşıyan rakîbi şâir, Yezid olarak tanımlamaktadır.

"**A'vân-ı Yezîd**in hele hasmânıyız el-hak
La'net-keş-i îmân-ı dil ü cânıyız el-hak
Bu ma'rekenin Sâm u Nerîmânıyız el-hak
Evlâd-ı Hüseynin kulu kurbânıyız el-hak

İkrârımıza ser veririz ahde kavîyiz
Biz **Şâh-ı velâyet kulu**yuz hem Alevîyiz"[1664]

1659 *Hatâyî Divanı*, s. 181.
1660 *Hatâyî Divanı*, s. 156.
1661 *Hatâyî Divanı*, s. 159.
1662 *Hatâ'î Divanı*, haz. Tourkhan Gandjei, s. 65.
1663 *Hayâlî Bey Divanı*, s. 142.
1664 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 190: "Na't-ı Ali'den"

Şeyh Galib, na't-ı Ali'nin bu bendinde Yezid tâifesine düşman olduğunu, bu tâifeyi cân u gönülden lânetlediğini, bu mücadelede Şehnâme kahramalarında Sâm ve Nerîman gibi dâimâ muvaffak olacağını ifade ettikten sonra Hz. Hüseyin evlâdına olan bağlılığını dile getirmektedir. Bağlılık yolunda verdiği söz uğruna canından geçtiğini söyleyen şâir, nihayet Şâh-ı velâyet olan Hz. Ali'ye kul olduğunu ifade etmekte ve kendisini, Ali'ye bağlılık mânâsında Alevî olarak tanımlamaktadır.

"Ehl-i aşkız **Alevî Mustafavîyüz** zâhid
Gice gündüz ideriz cân-ı **Yezîde la'net**"[1665]

Leylâ Hanım aşk ehlinden olduğunu ifade ettiği bu beytinde kaba sofuya târizde bulunarak Hz. Ali ve Hz. Peygamber'e mensubiyetini "Alevî, Mustafavîyüz" ibaresiyle dile getirmektedir. Şâire göre hem aşk ehli hem de Alevî olmak ise gece gündüz Yezid'e lâneti gerektirmektedir.

"Ol pelîd-i kâfir-i bî-dîn **Yezîdin** milleti
Nefsile şeytâna uyup itdi tuğyân yâ **Alî**"[1666]

Sûzî, Yezid ve soyunu alçak, kâfir ve dinsiz olarak tanımladığı bu beytinde Kerbelâ fâciâsını telmîhen bunların nefislerine ve şeytana uyarak taşkınlık ettiklerini ifade ederek Hz. Ali'ye şikâyet etmektedir.

"Bir muhibb-i hânedânım derd ile oldum deli
La'net-i sengi **Yezîde** atmadan çekmem eli
Kaddimi dâl dillerim lâl etti giryânım belî
Tende tâkat kalmadı hiç sen medet kıl **yâ Ali**
Akıtayım dîdeden ben haşre dek mâtem seli
Nûr-ı âlem vâh Hüseynim nûr-ı çeşm-i Murtazâ
Yaktı cânım deldi deldi bağrım el-medet yâ Rabbenâ"[1667]

Hüznî, bir Kerbelâ mersiyesinden alınan yukarıdaki bendde Hz. Peygamber'in evlâdına duyduğu muhabbeti dile getirdikten sonra bağlılığın bir göstergesi olarak Yezid'e lânete devam ettiğini ifade etmektedir. Kerbelâ yası tutmaya devam ettiğini söyleyen şâir ağlamaktan boyunun dâl harfi gibi eğildiğini, dilinin söylemez olduğunu ve tâkatsiz kaldığını ifade ederek Hz. Ali'den istimdâd etmektedir. Şâir ancak Hz. Ali'nin himmeti sayesinde mahşere kadar göz yaşı dökmeye devam edebilecektir.

J. Mervan

Mervan b. Hakem, Emevî sülâlesinin Mervânî kolunun ilk halîfesidir. Büyük amcası Hz. Osman halîfe olunca Mervan'ı kâtipliğine tâyin etmiş ve Mervan büyük ihtimalle bu sıfatla Hz. Osman adına devleti idare etmiştir. Hz. Osman'ın şehâdetinden sonra Cemel vak'asına katılmış ve orada büyük yaralar

---

1665 *Leylâ Hanım Dîvânı*, haz. Mehmet Arslan, s. 160.
1666 *Dîvân-ı Sûzî*, s. 13: "Na't-ı Ali'den"
1667 Kerbelâ mersiyesinden alınmıştır. Bk. *Yozgatlı Hüznî Divanı*, s. 344.

almıştır.[1668] Muâviye zamanında Medîne vâliliği de yapan Mervan'ın vâliliği sırasında Hz. Ali'ye sebbetmek hususunda aşırı gittiği nakledilmektedir.[1669] Bazı şiirlerde Mervan'ın ve Mervan neslinin, Hz. Ali ve evlâdına zulmettikleri zikredilmekte, Mervan ve nesli bu münâsebetle kınanmaktadır. Hz. Ali evlâdı ile Mervan nesli arasındaki adâvet ve münâferet ise devam etmekte olan bir durum gibi gösterilmektedir. Burada Mervan'ın, özellikle Hz. Ali ile birlikte zikredildiği örneklerden bir kısmı verilmiştir.

"Şehenşâh-ı felek-rif'at Alâ-i dîn ü dünyâ çün
Ki katl itdi **Ali** bigi cihânda **nesl-i Mervânı**"[1670]

Dehhânî, gökler yüceliğinde şahlar şahı, din ve dünyanın yücesi olarak zikrettiği Sultan Alâeddin'in, Hz. Ali'nin gösterdiği şecâat ve kahramanlığa sahip olduğunu ve Hz. Ali'nin yaptığı gibi âlemde Mervan neslini katlettiğini ifade etmektedir.

"Eğerçi âline **Şâhın** çün ol **Mervân** zulüm etti
Bu lâm u ayn u nûn u tîyi anlara sezâ gördüm"[1671]

Nesîmî, Şâh sıfatıyla zikrettiği Hz. Ali'nin nesline Emevî halîfesi Mervan'ın zulmettiğini ifade ettikten sonra, Mervan'a "lâm-'ayn-nûn-tâ" harflerini lâyık gördüğünü söylemektedir ki bu harfler, "la'net" kelimesini teşkil etmektedir. Şu halde şâir, Ali evlâdına zulmeden Mervan'ı tel'în etmektedir.

"Gel berü keynûnetün 'aynûnete eyle bedel
Devr-i **Mervân** geçdi şimdi **Şâh-ı merdân** devridür"[1672]

Sun'ullâh Gaybî, keynûneti yani varlığı, 'aynûnete yani varlığın hakîkatına kalbetmek gerektiğini ifade ettiği bu beytinde Mervan devrinin geçtiğini, Şâh-ı merdân olan Hz. Ali devrinin başladığını söylemektedir. Dolayısıyla şâire göre Mervan, nefis mertebelerinin en alt basamağını, inasanın behîmî yönünü, Hz. Ali ise nefsin tasaffî etmiş hâlini temsil etmektedir.

K. Yezid ve Mervan

Bazı şiirlerde Mervan ve Yezid soyu, Hz. Ali ve evlâdına düşmanlık hususundaki ittifakları münasebetiyle birlikte zikredilmekte ve kınanmaktadır. Buna dair örneklerde bir kısmı aşağıda gösterilmiştir.

"Tohm-i **Mervânın Yezîd**in kökünü min âkıbet
Yer yüzünden kaldıram **âl-i abânın** aşkına"[1673]

1668 H. Lammens, "Mervan I", *İA*, VII, 777-778.

1669 Hz. Hasan ve Sükeyne bt. Hüseyin, Hz. Ali'yi sebbetme konusunda kendisine tepki göstermişlerdir. Ayrıca âl-i Mervân'a mensup bir vâlinin de sebbetme konusunda kesin bir emir verdiği bildirilmektedir. Bk. Uyar, *Ali-Fâtıma Evlâdı*, s. 60.

1670 İlâydın, "Dehhânî'nin Şiirleri", *Ömer Âsım Aksoy Armağanı*, s. 144.

1671 *Nesîmî Divanı*, s. 256.

1672 Sun'ullâh-ı Gaybî Divanı, s. 278.

1673 *Hatâyî Divanı*, s. 141.

Hatâyî, Hz. Peygamber'in Ehl-i beyti aşkına Mervan ve Yezid soyunu yer yüzünden silmek istediğini ifade etmektedir.

"**Mervânîleri** isteyen ey ehl-i dalâlet
Bî-şübhe ki sizler **Yezîdî** biz **Alevî**yiz"[1674]

Mervan soyundan gelenleri tercih eden kişileri sapkınlıkla suçlayan Seyyid Nigârî, Mervan soyunu destekleyenlerin de aslında Yezid'e mensup olduklarını ve Yezîdîler'in Mervânîler'i istemelerinin tabîi bir netice olduğunu ifade etmektedir. Esâsen seyyid olan şâir bu beytinde bir defa daha Mervan ve Yezid nesline olan düşmanlığını dile getirmekte ve hem nesebinin Hz. Ali'ye dayanması hem de Ehl-i beyte olan bağlığı sebebiyle kendisini Alevî olarak tanımlamaktadır. Nigârî aynı hususu aşağıdaki beytinde de tekrar etmektedir:

"Mervânîleri isteyen ey nesl-i Yezîdî
Biz **hâk-i pey-i âl** ü hevâdâr-ı velîyiz"[1675]

VII. BAZI FIRKA VE MEZHEPLER

A. Hâricîler

Hâricîler, dinî ve siyâsî konulardaki aşırı görüşleri ve faaliyetleriyle tanınan bir fırkadır. Hâricî kelimesi, "ayrılan, isyan eden" mânâsında bir sıfat olan hâric kelimesine nisbet ekinin ilâve edilmesiyle meydana gelmiş bir bir terim olup topluluk ismi için hâriciyye ve havâric kelimeleri kullanılmaktadır. Hâricîler'in doğuşu, Sıffîn Savaşı'nda Hakem meselesinin ortaya çıkışına bağlanmıştır. Buna göre Havâric, hakem tâyinini kabul etmesinden dolayı Ali b. Ebû Tâlib'den ayrılanların meydana getirdiği fırka olarak kabul edilmektedir. Ancak bu fırkanın hakem meselesi üzerine birden bire ortaya çıkmadığı, bunların Hz. Osman hilâfetinin son yıllarında vuku bulan karışıklıklar döneminde beliren ihtilâlci unsurların devamı oldukları yolundaki görüş daha isabetli bulunmaktadır. Hz. Ali, kendisine karşı çıkan hatta hem Hz. Osman'ı hem de kendisini tekfir etmeyenin kâfir olduğunu îlân eden Hâricîler'le Nehrevan ve Nuhayle'de savaşmış ve tamamına yakın bir kısmını kılıçtan geçirmiştir.[1676] Hâricîler şiirlerde ekseriyetle Hz. Ali'ye muhalefet ederek düşmanlık beslemeleri, aşırı kindar olmaları ve Hz. Ali'nin onları tesirsiz hâle getirmesi münasebetiyle konu edilerek kınanmaktadırlar. Ayrıca bazı şâirler havâric kelimesini ağyâr mânâsında kullanmışlardır. İlgili şiir örnekleri kronolojik sıra gözetilerek aşağıda gösterilmiştir.

"Necâtîye nacak dirler velîkin gerçek eydürler
Havâric boynun urmağa Ebû Müslim nacağıdur"[1677]

1674 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 240.
1675 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 240.
1676 E. Rûhi Fığlalı, "Hâricîler", *DİA*, XVI, 169-170.
1677 *Necatî Beg Divanı*, s. 122.

Necâti Bey bu beytinde bazı kimselerin kendisini köleler için kullanılan[1678] bir sıfatla, "nacak" olarak tanımladıklarını ifade etmektedir. İnsanların bu tanımlamayı biraz da tahkir maksadıyla kullandıklarını söyleyen şâir, bu tavsifte bir doğruluk payının da bulunduğunu, çünkü Ehl-i beyte olan bağlılığı sebebiyle esâsen kendisinin Ebû Müslim'in elinde Hâricîler'in boynunu vurmak üzere taşıdığı nacak yani hançer olduğunu söylemektedir. Netice itibarıyla şâir, kendisi hakkında olumsuz mânâda bir sıfat olarak kullanılan bu kelimeyi bir başka delâleti ile kabul etmektedir; o köle değil, Ebû Müslim'in hançeridir.

"Ne gam ta'n-ı **havâric**den sakîm oldunsa iy 'Aynî
Alîdür cümle âlemde 'alînün derdi dermânı"[1679]

Aynî bu beytinde kendisini hâricîlerin kınamaları karşısında Hz. Ali'nin varlığı ile tesellî etmektedir. Haricîlerin yani ağyârın Hz. Ali'ye yönelik kınamalarından rahatsız olan Aynî, Hz. Ali'nin bütün âlemde bütün dertlerin dermânı olduğunu hatırlamak sûretiyle müsterih olmaktadır.

"**Havâric** hânedânın düşmenidir
Zarûretten der ol men **Hayderî**yem"[1680]

Hatâyî, Hâricîler'in esâsen bütünüyle Hz. Peygamber evlâdına düşman olduklarını belirttikten sonra onların başlangıçta Hz. Ali'nin yanında yer almalarının zaruretten kaynaklandığını, bu hususta samîmî davranmadıklarını ifade etmektedir.

"**Havâric** neslini koymaz cihanda
Anınçün zülfikâr bîdâr olubdur"[1681]

Hatâyî'ye göre Hz. Ali'nin zülfikârı, bütün âlemi Hâricîler'den kurtarmak, Hâricîler'in tamamını ortadan kaldırmak için daima faaliyet halindedir.

"Hem **havâric** sırrını bildin ki idrâk eylemez
Zâhir ü bâtında sen mu'ciz nümâsın yâ Ali"[1682]

Bu beytinde de yine Haricîler'i söz konusu eden Hatâyî, zâhirî ve bâtınî alanda mûcizeler gösteren Hz. Ali'nin, Hâricîler'in idrak yoksunu olduklarını keşfettiğini söylemektedir. Bir diğer okumaya göre Hz. Ali, Hâricîler'in kendi sırrını/Ali sırrı idrak etmelerinin mümkün olmadığını anlamıştır.

"Men tevellâ kılalı şol hânedâna sıdk ile
Olmuşam her dem **havâric** gözlerinin hanceri"[1683]

1678 Mehmed Çavuşoğlu, *Necatî Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul 1971, s. 5-6.
1679 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 285.
1680 *Hatâyî Divanı*, s. 156.
1681 *Hatâyî Divanı*, s. 172.
1682 *Hatâyî Divanı*, s. 149: "Na't-ı Ali'den"
1683 *Hatâyî Divanı*, s. 153.

Hatâyî, Hz. Ali evlâdını sevenleri sevmeyi sadakatle kendisine ilke edindiği andan itibaren Hâricîler'in gözlerine, tehditkâr bir hançer olarak göründüğünü ifade etmektedir.

"Hüseyn ile Hasan menem arşa kadem basan menem
Havârici kesen menem bilen bilür ki men neyem"[1684]

Seyyid Seyfullâh bir devriyenin bu beytinde kendisini, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olarak tanımladıktan sonra "arşa kadem basan" kişi olduğunu söyleyerek bu defa Hz. Peygamber ile özdeşleşmektedir. İkinci mısrâda ise Hz. Ali'yi telmîhen Hâricîler'i ben kestim diyen şâir, bütün bu mânânın remzini ancak ehlinin bileceğini ifade etmektedir.

"Husûsan çâr-yârı Fahr-i âlem
Ebû Bekr ü Ömer u Osman Ali hem

Tarîk-ı dinde bunlar çok çalışdı
Havâriclerle her biri dürüşdü"[1685]

Bu müteâkip iki beyitte Seyyid Seyfullâh, Hâricîler'in yalnızca Hz. Ali'ye düşmanlık etmediklerini, bunların Hz. Ebû Bekir'den Hz. Ali'ye kadar Resûlullâh'ın dört dostuna da düşman olduklarını, sırasıyla her bir halîfenin bunlarla mücadele ettiğini iddia etmektedir.

"Muhibb-i hânedân isen dilâ subh u mesâ elzem
Havâric zümresine sebb ü la'n itmek ibâdetdür"[1686]

Behiştî, çok açık bir ifadeyle Ehl-i beyte muhabbeti olan bir kimsenin sabah akşam Hâricîler zümresini lânetlemesi gerektiğini söylemektedir.

"Hâk-i râhunken Hayâlî havf eder ağyârdan
Hâricîler kibr ü kînin **Bû Türâbîler** bilür"[1687]

Bu beyitte Hayâlî, "Bû Türâbî" ibaresiyle zikrettiği Hz. Ali'ye bağlı olanlar zümresinin karşısına Hâricîleri koymaktadır. Kendisini Hz. Ali'nin yolunun toprağı olarak tanımlayan Hayâlî, ağyârdan çekindiğini, çünkü ağyârın yani Hâricîlerin kibir ve kinlerini en iyi "Bû Türâbîler"in yani Hz. Ali'ye bağlı olanların bildiklerini ifade etmektedir. Şâir, "Hâricîlerin kibir ve kîni" ile ise Hz. Ali'nin bu fırkaya mensup birisi tarafından/İbn Mülcem şehid edilmesini hatırlatmaktadır.

"Çün ilm evine ol kapudan itmedi duhûl
Her **hâricî** bilür mi nedür ilm ile kitâb"[1688]

1684 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 139
1685 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 43
1686 *Behiştî Divanı*, s. 199.
1687 *Hayâlî Bey Divanı*, s. 171
1688 *Nev'î Divanı*, s. 185: "Na't-ı Ali'den"

Bir önceki beyitte Hz. Ali'nin "ilim şehrinin kapısı" olduğuna dair rivâyeti iktibas eden Nev'î, bu beyitte de aynı hadisi telmîh etmektedir. Hâricîler'in, Hz. Ali'nin kapısı olduğu bu ilimden nasipleri olmadığını söyleyen şâir, bu münasebetle onların ilimden de kitaptan da haberleri olmadığını beyan etmektedir. Bilindiği gibi Hâricîler, Sıffîn savaşında Kur'ân'ın hakemliğini isteyerek Hz. Ali'ye karşı çıkmışlardı. Şâir, onların kitabı bilmediklerini söylerken de esâsen bu hadiseyi hatırlatmakta, Hâricîler'in Kur'ân'ın hakîkatinden habersiz olduklarını söylemektedir.

"Yokdur bizi tekdîre **Havâric**de liyâkat
Ednâmız eder âlemi pür-lerze-i dehşet
Ammâ n'idelim böyle imiş hükm-i meşiyyet
Cân baş fedâ eylesek Es'ad ne saâdet

İkrârımıza ser veririz ahde kavîyiz
Biz Şâh-ı velâyet kuluyuz hem Alevîyiz"[1689]

Şeyh Galib na't-ı Ali'nin bu bendinde Hâricîler'in, Şâh-ı velâyet olan Hz. Ali kullarını tekdîre liyâkatlerinin olmadığını, Ehl-i beyt mubiblerinin en ednâsının dahi bütün âleme korku salacak kudret ve tasarrufa sahip olduklarını söyledikten sonra olan biten her şeyin takdîr-i İlâhî ile gerçekleştiğini hatırlatmaktadır. Her bend sonunda tekar ettiği beyitte şâir, Ehl-i beyte bağlılığını, "Alevîyiz" ibaresiyle vurgulamkatadır.

"Geçirdi tîğ-ı nazardan **havâric-i hattı**
Misâl-i vak'a-i Sıffîn **Haydar-ı nigehin**"[1690]

Şeyh Galib, âşıkane bir gazelin bu beytinde, sevgilinin kalplere korku salan bakışını Hz. Ali'ye benzeterek, Sıffîn savaşında olduğu gib sevgilinin kılıç tesirindeki Haydar bakışlarının, Hâricîler safını yani ağyârı bütünüyle kılıçtan geçirerek imhâ ettiğini ifade etmektedir.

B. Râfızîler

Hz. Ali hakkında aşırı görüşlere sahip olan ve İslâm'ın ilk iki halîfesi Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i, Hz. Ali'nin hakkını gaspetmiş olmakla suçlayanlara Râfızîler ya da Revâfız denilmektedir. "Râfızî" terimini ilk olarak ve olumsuz mânâda Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn'in oğlu Zeyd b. Ali kullanmıştır.[1691] Şiirlerde

---

1689 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 190: "Na't-ı Ali'den"

1690 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 350

1691 On iki imâmın dördüncüsü Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn'in oğlu, Zeyd b. Ali'nin, Emevî halifesi Hişam b. Abdülmelik döneminde Kûfe vâlisi Yusuf b. Ömer es-Sakafî'ye karşı kendisine biat eden on beş bin kişi ile ayaklanması sırasında ortaya çıkmıştır. Savaş devam ederken halifenin casusları Zeyd'in taraftarlarını şüpheye düşürmüşler, onlar da dâvâdan emin olmak için Zeyd b. Ali'yi, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilâfeti hususunda muâhaze etmişlerdir. Zeyd bu suâli, "Bu ikisi hakkında iyilikten başka bir şey söyleyemem ve babamdan da onlar hakkında iyilikten başka bir şey söylediğini işitmedim" şeklinde cevaplayınca, İslâmı'ın bu ilk iki halîfesinin Hz. Ali'ye haksızlık yaptıkları görüşünü savunan Zeyd b. Ali taraftarları Zeyd'i terk etmişlerdir. Bunun üzerine Zeyd b. Ali onlara, "Rafaztumûnî / Beni bırakıp kaçtınız, terk ettiniz" demiş ve o günden itibaen onlara "Râfızî" denilmiştir. Bk. E. Rûhi Fığlalı, *İtikādî İslâm Mezhepleri*, s. 92.

Râfizî kavramı daha ziyade Râfizîler anlamındaki Revâfız şekliyle ve gulat mânâsında kullanılmaktadır. Özellikle şiirlerinde Ehl-i beyt muhabbetine geniş yer veren şâirlerin, Râfızî olmadıklarını vurgulamak ihtiyacı hissettikleri anlaşılmaktadır. Bu örneklerden bir kısmında ise Râfizîler'in Hz. Ali hususunda aşırıya gitmek sûretiyle Hz. Ali'ye haksızlık ettikleri belirtilmektedir. Bâzı divan şairleri ise tan yerinin ağarması, şafak vakti gibi dünyanın tabiî olarak kızıl bir renge büründüğü anları, Râfızî olarak telâkki edilen Kızılbaşlar'ın bir araya toplanmalarına benzetmekte ve bu meyanda Râfızî kavramını kullanmaktadırlar. Şiirlerde Râfizî kavramının farklı şekillerde yer aldığı örneklerden bir kısmı aşağıda gösterilmiştir.

"**Râfızîdür** bu şafak cem'iyyetin tağıt deyu
Baş açub meh yalvarur Hakka ilâhîler gibi"[1692]

Zâtî bu beytinde şafak vaktini tasvir etmektedir. Şafak vaktinde her şeyin kızıl görünmesinden hareketle tecâhül-i ârifâneye baş vuran şâire göre, her bir yerin kızıl görünmesini bir Kızılbaşlar cemiyeti ya da isyânı olarak idrak eden gökteki ay, kendisinin bu zümreye dahil olmadığını belirtmek maksadıyla başını açıp Hak Teâlâ'ya bu cemiyeti dağıtması için yalvarmaktadır.

"Hâricîyem sevmesem dâmâdını Peygamberün
Râfizîyem fark idersem **Hayderi Fârûk**dan"[1693]

Rûşenî bu beytin birinci mısrâında Hz. Peygamber'in dâmâdını yani Hz. Ali'yi sevmeyenlerin Hâricî mezhebinden olduklarını hatırlatmakta ve "Hz. Peygamber'in dâmâdı olan Hz. Ali'yi sevmezsem Hâricî olurum" diyerek Hâricî olmadığını ifade etmektedir. İkinci mısrâında ise Hz. Ali'yi sevmekle birlikte diğer halîfelerden farklı görenlerin de Râfizî mezhebine dahil olacağını söyleyen Rûşenî, "Fârûk" olan Hz. Ömer ile Hz. Ali arasında bir fark görmediği ve birini diğerine tercih etmediği için de Râfizî olmadığını dile getirmektedir.

"Râfızîler katline 'azm itdi ceyş-i müslimîn
Çâr-yârün hürmetiyçün anları mansûr kıl"[1694]

Bahtî mahlâsıyla şiir söyleyen Sultan Ahmed, kendi ifadesiyle "Şâh-ı Kızılbaş'a" karşı düzenlediği seferlerde askerine mânevî destek vermek için kaleme aldığı şirinin bu beytinde müslüman askerlerin Râfizîler'i katletmek üzere yola çıktıklarını belirttikten sonra Hz. Peygamber'in dört yâri olan ilk dört halîfenin yüzü suyu hürmetine askerin bu seferde galip gelmesi için dua etmektedir. Şâirin bu duâsına çehâr-yârı vesile kılması da mânidardır. Zira Râfızîler Hz. Ali taraftarı olup ilk üç halifeyi reddetmektedirler. Buna rağmen şâir, Râfizîler'in ilk üç halîfe gibi Hz. Ali'ye da haksızlık ettiklerine kâni olduğu için duâsına bütün olarak çehâr-yârı vesîle kılmayı uygun bulmuştur.

"Hengâm-ı vedâ ey Aliyy-i Hamevî
Hicrânun ile derûnumuz teng itdün
Bî-fâsıla nâmun âh itmekden

1692 *Zâtî Divanı*, III, 344.
1693 *Rûşenî Divanı*, s. 187.
1694 İsa Kayaalp, *Sultan Ahmed Divanının Tahlili*, İstanbul 1999, s. 211.

Ahbâbını **Râfızîye** hem-reng itdün"[1695]

Nâbî, "Hamevî Ali Efendi" hakkında söylediği bu rubâîde Ali isminde tevriye yapmaktadır. Ali Hamevî'den ayrıldığı andaki üzüntüsünü dile getiren şâir, bu ayrılığın acısıyla içinin büsbütün daraldığını ve hiç aralıksız âh ederek memdûhun adını sayıkladığını söyleyen şâir, kendisiyle aynı durumda olan diğer dostların da sürekli Ali ismini anarak inlemelerinden ötürü Hz. Ali'yi mâtemle hatırlayan Râfızîler gibi göründüklerini, dışardan bakan bir kimsenin bütün Ali Hamevî dostlarını Râfızî zannedebileceklerini söylemektedir.

"Feth-i Bağdâda azîmet eylebüp Zilhiccede
Gösterse tâ **Râfızîye** dest-bürd-i **Haydarı**"[1696]

Fehîm-i Kadîm, Sultan Murad'ın Bağdad seferi üzerine söylediği şiirinde pâdişâhın, Râfızîler'e Hz. Ali'nin üstünlüğünü göstermek üzere Zilhicce ayında, Bağdad'a yöneldiğini ifade etmektedir. Şâirin, Râfızîler'e Hz. Ali kuvvetini göstermesini temennî ettiği Osmanlı pâdişâhını gerçek mânâda Hz. Ali'nin temsilcisi olarak gördüğü de söylenebilir. Çünkü Râfızîler Hz. Ali hakkında aşırıya giderek bir mânâda Hz. Ali'ye haksızlık etmişlerdir ve şâir de büyük ihtimalle bu inceliğe dikkat çekmektedir.

"Bitürüp maslahatın kâfirün andan sonra
Râfızî kasdına sun destüni seyf-i Ömere"[1697]

Sultan Murad kasîdesinin bu beytinde Cevrî, pâdişâhın kâfirlerin işini hallettikten sonra Râfızîler'i ortadan kaldırmak üzere bu defa Hz. Ömer'in kılıcını eline alması gerektiğini söylemektedir. Râfızîler'in Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i Hz. Ali'ye haksızlık etmekle itham ettikleri hatırlanacak olursa şairin bu beytinde pâdişâhı Hz. Ömer'in kılıcına yönlendirmesi anlam kazanmaktadır. Ayrıca Hz. Ömer döneminde Râfızîler olmamakla birlikte "seyf-i Ömer" ibaresiyle halifenin İran fethi telmih edilmektedir denilebilir.

"**Râfızîdir** diseler de ne gerek Leylâ'ya
Yine evrâdı anın subh u mesâ **Haydar**dır"[1698]

Leylâ Hanım, gazel nazım şekliyle söylediği bir na't-ı Ali'nin bu beytinde Hz. Ali'ye duyduğu muhabbetten ötürü kendisine Râfızîlik isnâd edilmesinden rahatsız olmadığını ve aksine sabah akşam âdetâ vird halinde Hz. Ali'yi anmaya devam edeceğini söylemektedir.

C. Şi'îlik

Arapça'da, "yardımcı, taraftar, fırka" anlamlarına gelen Şîa, terim olarak Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali ve Ehl-i beytini hilâfet için en lâyık kişi olarak gören ve onu nass ve tâyinle meşrû halîfe kabul eden, Hz. Ali'den

---

1695 *Nâbî Divanı*, II, 1208
1696 *Fehîm-i Kadîm Divanı*, s. 292.
1697 *Cevrî Divanı*, s. 70.
1698 *Leylâ Hanım Dîvânı*, haz. Mehmet Arslan, s. 257: "Na't-ı Ali'den"

sonraki halîfelerin de onun soyundan gelmesi gerektiğine inanan toplulukların müşterek adıdır.[1699] Şiirlerde bu terim "bâtıl mezhep" vurgusuyla yer almaktadır.

"Men bende-i ahbâb-ı Resûlullâhım
Ne Hâricîyim ne **Şi'î-i gümrâh**ım
Hem bende-i Bû Bekr ü Ömer Osmânım
Hem hâk-i reh-i Alî veliyyullâhım"[1700]

Esrar Dede bu rubâîde, Hz. Ali'nin ilk üç halîfe arasındaki yerine dair inancını dile getirmektedir. Pek çok mezhebin, özellikle Şî'a'nın Hz. Ali'ye yapılan haksızlık üzerine temellendirildiği düşünüldüğünde Hz. Ali ve Ehl-i beyt muhabbetine şiirlerinde geniş yer veren şâirin bu hususta düşünceleri de ayrı bir önem kazanmaktadır. Resûlullâh'ın dostlarına dost olduğunu ifade eden şâir, Hz. Ali'ye karşı çıkan Hâricîler'den de Hz. Ali'yi ilk üç halîfeden ayrı ve üstün tutan Şiîler'den de olmadığını söylemektedir. Sırasıyla isimlerini zikrettiği Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a bende olduğunu söyleyen şâir, Allâh'ın velîsi sıfatıyla zikrettiği Hz. Ali'nin ise yolunun tozu toprağı olduğunu ifade ederek Ehl-i beyt ve Hz. Ali muhabbetinin ilk üç halîfeye hakareti netice vermediğini iddia etmektedir.

D. Alevîlik

Alevî kelimesi sözlükte "Ali'ye mensup" anlamındadır. İslâm kültür tarihinde Alevî terimi öncelikle Hz. Ali neslinden gelenler mânâsında kullanılmış; Hz. Ali soyundan oğulları Hasan, Hüseyin, Muhammed b. Hanefiyye, Ömer ve Abbas vasıtasıyla gelenlere Alevî denilmiştir. Ancak Alevî teriminin asıl anlamı Hz. Ali hakkında beslenen inançlarda ortaya çıkmaktadır ve genellikle Şiîler ve Şîa içinde yer aldıkları kabul edilen bazı mezhepler Alevî nisbesini almışlardır.[1701] Şiirlerde ise Alevî ibaresi, mezhebi işaret etmek üzere kullanıldığı gibi daha ziyade Hz. Ali'ye bağlılığı ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

"Pîr-i fetîle-ser deyu şem'a mürîd olub
Pervâneler eder '**Alevîler** gibi sema'"[1702]

Hayâlî Bey, pervânelerin mum ışığına yönelmelerini, Alevî dervişlerin şeyhleri çevresindeki semâına benzetmektedir.

"İkrârımıza ser veririz ahde kavîyiz
Biz Şâh-ı velâyet kuluyuz hem **Alevîyiz**"[1703]

Şeyh Galib, terci'-bend nazım şekliyle söylediği bir na't-ı Ali'nin her bend sonunda tekrar ettiği bu beytinde Ehl-i beyte bağlılık yoluna başını koyduğunu ve Şâh-ı velâyet olan Hz. Ali'nin kulu olduğunu ifade etmektedir. Şâir yine aynı beyit içerisinde Hz. Ali'ye bağlılık ve muhabbetini "Alevîyiz" ibaresiyle dile getirmektedir.

1699 E. Rûhi Fığlalı, *İtikādî İslâm Mezhepleri*, s. 86.
1700 *Esrar Dede Divanı*, s. 628.
1701 A. Yaşar Ocak, "Alevî", *DİA*, II, 368-369.
1702 *Hayâlî Bey Divanı*, s. 222.
1703 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 189-190: "Na't-ı Ali'den"

Hâk-i akdâm-ı Cenâb-ı Nebevîyim Nebevî
Çâker-i Şîr-i Hudâyım **Alevîyim Alevî**
Âl ü ashâb-ı Rasûli's-sakaleynin kulıyım
Bende-i hazret-i Gavsım Bedevîyim Bedevî"[1704]

Tâhirü'l-Mevlevî, Hz. Peygamber'in ayağının toprağı olduğunu ifade ettikten sonra "Nebevî'yim" ibaresiyle kendisini Resûlullâh'a nispet etmektedir. Şîr-i Hudâ olan Hz. Ali'nin kulu olduğunu söyleyen şâir, bu defa "Alevî'yim" ibaresiyle Hz. Ali'ye bağlılığını dile getirmektedir.

E. Kızılbaşlık

Kızılbaşlık, itikadî bir mezhep olup XIII. asırda Anadolu'daki etnik ve sosyal-dînî kaynaşmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve XVI. asırda Safevîler'in propagandası ile gelişmiştir.[1705] Anadolu'da yörük olarak yaşayan Türkmen oymaklarından Alevî olanlara Kızılbaş denilmektedir.[1706] Kızılbaş kelimesi şiirlerde Alevîlik mezhebinden ziyade lûgat mânâsı öncelenmek sûretiyle kullanılmıştır. Buna göre Kızılbaş, âşığın sînesinde beliren yara ve çıbanlar, âşığın kanlı gözyaşları, rengi münâsebetiyle şafak vakti ve gül goncasının benzetileni olarak zikredilmiş, bütün bu teşbihlerde Alevîlik kavramı da kelimenin işaret ettiği ikinci mânâ olarak yer almıştır. Şiirlerde "Kızılbaş" veya aynı mânâdaki "sürh-ser" ibarelerinin yer aldığı örneklerden bir kısmı aşağıda gösterilmiştir.

"Yaralar baş kaldurubdur câna dirlik kalmadı
Sîne-i pür-zahmum olmışdur **Kızılbaş ocağı**"[1707]

Sînesinde kan toplayan yara ve çıbanların artmasından huzurunun kalmadığını söyleyerek şikâyet eden Zâtî, bu yaraları, uç kısımlarının kırmızılığı ve bütün göğsünü kuşatmaları nedeniyle Kızılbaş ocağına benzetmektedir. Şâir aynı teşbîhi bir başka beytinde etmektedir:

1704 *Divançe-i Tâhir*, s. 44.

1705 A. Yaşar Ocak, "Alevî", *DİA*, II, 369.

1706 Kızılbaşların kırmızı serpuş giymekeri ile ilgili farklı rivayetler sıraladıkatan sonra bunların asılsız olduğunu ileri süren müellif, Türklerin, müslümanlıktan önceki dinleri olan şamanlık tesirinde kaldıkları için bu adı aldıklarını söylemektedir. Çünkü Türk Şamanları başlarına kırmızı bir külâh giyerlerdi, Alevî Türkmenlerin Dede adı verilen din büyükleri de başlarına kırmızı külâh giymektedirler. Bk. Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, s. 254-255. Bedri Noyan da Alevîler'in kızılbaşlıklı olmalarını farklı gerekçelere dayandığını söylemektedir. Bunlardan bir kaçı şöyledir: Hayber kalesi fethinde Hz. Peygamber tarafından ordunun sancağı kendisine verilen Hz. Ali, başına kırmızı şal sararak savaş alanına atılmıştır. Ayrıca İbn-i Mülcem tarafından başından yaralanan Hz. Ali'nin yarasına sarılan sargının kan ile kırmızı olması ve bu sargının bir taç gibi durması ve Hz. Ali'nin bu halde vefat etmesi üzerine, sonradan onu sevenlerin başlarına kırmızı sardıkları söylenmektedir. Safevî devletinin kuruluşunda iş gören askerler de başlarına kırmızı sarık sarmışlar ve bu uygulamaya, Hz. Ali'nin Sıffîn'de askerlerinin başlarına kırmızı bağlamalarını emretmesini delil göstermişlerdir. Bk. *Bektâşîlik Alevîlik Nedir*, s. 9-10. Anadolu'da yaşayan Erdebil tekkesi müridlerine bazen "Kızılbaş", bazen de "Râfizî" denilmiş ve bu terim sürekli birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Bilhassa XVII. Yüzyıldan itibaren Osmanlı müellifleri bu kelimeyi tahkir mânâsında kullanmışlar, Erdebil tekkesi müridleri ise kendilerini böyle tanımlamaktan mânevî bir haz almışlardır. Bk. Mustafa Ekinci, *Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı*, İstanbul, 2002, s. 204.

1707 *Zâtî Divanı*, III, 501.

"Yaralar tende **Kızılbaş** oldı **şâhîler** gibi
Dökdi tîgun kanların Sünnî sipâhîler gibi"[1708]

Âşığın sînesindeki yaraları Kızılbaşlar'a ve şâhîler'e banzeten şâir, sevgilinin kılıca benzeyen bakışının bu yaraları deşerek kanlarını akıttığını söylemekte ve bunu aynı zamanda Osmanlı sipâhîlerinin Şah İsmâil'in askerleri üzerine yürüyerek onların kanlarını dökmesine benzetmektedir. Şah İsmail'in askerleri ise hem Alevî olmaları hem de kırmızı serpuş giymeleri münasebetiyle Kızılbaş olarak tanımlanmaktadır.

"**Sürh-pûş** olub şafak göründi **şâhîler** gibi
İtdi encüm yürüyiş Sünnî sipâhîler gibi"[1709]

Zâtî bu beytinde ise şafak vaktini, her yeri kızıla boyaması sebebiyle Kızılbaşlar'a benzetmektedir. Şah İsmail'in kırmızı serpuşlu askerleri gibi her yeri kıpkızıl gösteren şafak kızılını ortadan kaldırmak için Osmanlı askerine benzeyen yıldızlar belirmeye başlamış ve nûrânî renkleriyle şafak kızıllığı görüntüsünü değiştirmişlerdir.

"Zahm-ı tîgunla bürür sînemi hûn katreleri
Çaldıran deştine gûyâ ki **Kızılbaş** gelür"[1710]

Behiştî bu beytinde, sevgilinin kılıca benzeyen bakışlarının açtığı yaralar sonucu bütün göğsünün kan damlaları ile dolduğunu söylerken bu görüntüyü aynı zamanda Çaldıran meydanına Şah İsmail'in Alevî ve kırmızı serpuşlu askerlerinin hücûmuna benzetmektedir.

"San **Ali**dür gonca kim gül dirmeye
Girdi gülzâra **kızıl destâr** ile"[1711]

Kızıl sarık bu beyitte gül goncasına benzeyen sevgilinin benzetileni olarak zikredilmektedir. "Cennete döndü cihân gülzâr ile/ Bâde içmek vaktidür dil-dâr ile" matla'ıyla başlayan âşıkâne bir gazelden alınan bu beyitte Çâkerî, "kızıl sarığıyla gül bahçesine girip gül toplayan goncayı Ali zannedebilirsin" demektedir. Beyitte goncaya teşbih edilen Ali, muhtemelen şâirin mahbûbudur.[1712] Ali isminde tevriye yapan şâir, "kızıl destâr" imajıyla Hz. Ali'nin kırmızı sarık sarmasını da telmîh etmekte ve "kızıl destâr" ibaresiyle iham-ı tenâsüp oluşturmaktadır.

"Yüreği dâğ olmayınca bağrı kanlu la'l-tek
Hiç kimin haddi yohdur kim **Kızılbâş** olmağa"[1713]

1708 *Zâtî Divanı*, III, 344.
1709 *Zâtî Divanı*, III, 344.
1710 *Behiştî Divanı*, s. 289.
1711 *Çâkerî Divanı*, s. 200.
1712 Nitekim *Çâkerî Divânı*'nda şairin tamâmen mahbûb sevgisine tahsis ettiği Ali redifli bir başka gazeli bulunmaktadır. Bk. *Çâkerî Divanı*, s. 214.
1713 *Hatâ'î Divanı*, haz. Tourkhan Gandjei, s. 134.

Hatâyî, Kızılbaş'ı târif ettiği bu beytinde bir kimsenin yüreği, içi kanla dolu yâkut gibi dağlanmadıkça, Kızılbaş olduğunu söylemeye hakkı ve liyâkati olmadığını ifade etmektedir.

"Sebzeler rûy-i zemîni tutdu Osmânî gibi
Lâlelerle oldu her vâdi **Kızılbaş** ocağı"[1714]

Hayâlî, bir gazelin bu beytinde yeşil bitki örtüsünü Osmanlı'ya, kırmızı lâleleri de Kızılbaşlar'a benzetmektedir.

"Ururşun hubb-ı evlâd-ı Aliyyi'l-Murtazâdan dem
Velî fart-ı mahabbetle **Kızılbaş** olduğun var mı"[1715]

Vak'anüvis Pertev, Ehl-i beyt muhabbetini konu ettiği bir şiirinin bu beytinde Hz. Ali evlâdına muhabbetten dem vuran bir kimsenin aşırı muhabbet sonucu Kızılbaş oluverme ihtimalinin bulunduğunu veya bu muhabbetin onu Kızılbaş olmaya kadar götüreceğini veya bu muhabbet hususunda samîmî olan bir kimsenin Kızılbaş olmayı göze alması gerektiğini söylemektedir.

F. Kalenderîlik

Dünyayı ve dünyevî değerleri umursamayan, içinde yaşadıkları toplumun, toplumsal düzenin inanç ve geleneklerine karşı çıkan, bunu kılık kıyafet, tutum ve davranışlarıyla gündelik hayatlarına da yansıtan sûfîlere kalender, bunların temsil ettiği tasavvufî zümrelere de genel olarak Kalenderiyye veya Kalenderîlik adı verilmektedir. Yine genel mânâda Kalenderiyye'nin doktrin esaslarının fakr, tecerrüd, melâmet, vahdet-i vücûd ile Hurûfî ve Şiî tesirler olduğu söylenmektedir. Kalenderîlik daha çok çârdarb uygulaması ve bilhassa ibadetlere karşı kayıtsızlık suçlamasıyla dikkat çekmektedir.[1716] Kalenderiyye ya da Kalender kelimelerinin Hz. Ali ile ilgili olarak zikredildiği şiir örneklerinden bir kısmı aşağıda gösterilmiştir.

"Saçınun selâsiliyle bilişeli halka halka
Niçe cân **kalenderî**yise dil ü 'akl **hayderî**dür"[1717]

Kadı Burhâneddin, sevgilinin saçının birbiri ardınca gelen halkaları ile âşinâ olduktan sonra cânın Kalenderî olduğunu, gönlün ve aklın ise Haydarîlik'te karar kıldığını ifade etmektedir. Kalenderîlik ile benzer yanları bulunan Hayderîlik'te çârdarb bütünüyle uygulanmayıp baş üstünde bir perçem saç bırakılmakta ve bıyıklar da tıraş edilmemektedir. Şâir, aklın ve gönlün Hayderî olduğunu söylerken bu uygulamaya telmihte bulunmuş olabilir.

"Niçe alını ayıyle gönülüm **kalender** ise
Saçı halkalarıyile yine 'akl **hayderî**dür"[1718]

1714 *Hayâli Bey Divanı*, s. 422.
1715 Ayşe Gürol, *Vak'anüvis Mehmed Pertev Efendi ve Divanı*, yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994, s. 689.
1716 Nihat Azamat, "Kalenderiyye", *DİA*, XXIV, 253,256.
1717 *Kadı Burhaneddin Divanı*, s. 380.
1718 *Kadı Burhaneddin Divanı*, s. 158.

Kadı Burhâneddin bir başka gazelinde yine gönlün benzetileni olarak zikrettiği Kalender tipi ile aklın benzetileni olarak zikrettiği Haydarî tipini mukayese etmektedir. Sevgilinin ay gibi parlak alnının güzelliği tesiriyle gönlün Kalender olduğunu söyleyen şâir, sevgilinin saçının buklelerine takılan aklın da Haydarî olduğunu söylemektedir. Bilindiği gibi Kalenderî dervişleri çârdarb uygularken Haydarîler perçem ve bıyık bırakmaktadırlar. Dolayısıyla şâirin bu beyitte ilk olarak söz konusu teâmüle telmihte bulunduğu söylenebilir.

"Kalender Mustafâ vü **Murtezâdır**
Zihî cism ile hem candır **Kalender**"[1719]

Hatâyî bu beytinde Kalender'i, Hz. Peygamber ve Hz. Ali olarak tanımlamakta, ikinci mısrâında ise Kalender'in hem cisim hem de cisme hayat veren can olduğunu ifade etmektedir.

"Velâyet Kâ'besin açtı Hatâyî
Gulâm-ı Şâh-ı merdândır **Kalender**"[1720]

Hatâyî bir başka beytinde velâyet Kâbesi'ni açtığını söyledikten sonra Kalender'i, Şâh-ı merdân olan Hz. Ali'nin kulu kölesi olarak tarif etmektedir.

G. Haydarîlik

Haydariyye ya da Haydarîlik, Kutbüddin Haydar-ı Zâveî (618/1221?)'ye nispet edilen bir tarikattır. Kutbüddin Haydar'ın müridleri genellikle rind ve kalendermeşreb kişiler olup bu temâyüldeki dervişlerin bir kısmı, Cemâleddîn-i Sâvî (630/1332-33)'ye bağlanarak Cevlakıyye diye bilinen tarikatı meydana getirmişler, aynı meşrepte olup Horasan bölgesinde yaşayan dervişler ise Haydariyye tarikatını oluşturmuşlardır. Haydarî dervişlerin görünüş olarak Cevlakîler'den farkı, Cevlakîler'de çârdarb esas olduğu halde Haydarîler'in bıyıklarını tıraş etmemeleri olarak gösterilmektedir. Bunların başlarında bir tutam saç, kulaklarında kalaydan bir küpe, boyunlarında tavk-ı Haydarî denilen demir halka, ayaklarında zincir bulunduğu nakledilmektedir. Boyunlarındaki halka, Haydar'ın (Hz. Ali veya Kutbüddin Haydar) kulu olduklarına işaret etmektedir.[1721] "Haydarî" ibaresi şiirlerde bazı belirgin husûsiyetlerine vurgu yapılmak sûretiyle bu tarikata mensup olanları işaret ettiği gibi Hz. Ali'nin Haydar lâkabından hareketle doğrudan Hz. Ali'ye bağlılık anlamında da kullanılmaktadır. Ayrıca bu adı taşıyan ve Hz. Ali'ye nispet edilen kolsuz bir derviş kisvesi de mevcuttur.[1722] Bu ibarenin yer aldığı şiir örneklerinden bir kısmı aşağıda gösterilmiştir.

"Devrâna girdi tâs ile mâh-ı felek kim ol

1719 *Hatâyî Divanı*, s. 164.

1720 *Hatâyî Divanı*, s. 164.

1721 Tahsin Yazıcı, "Haydariyye", *DİA*, XVII, 35. Gölpınarlı da Haydariye tarîkatı hakkında aynı bilgileri verdikten sonra bu dervişlerin on iki dilimli külâh giydiklerini kaynaklardan naklen bildirmektedir. On iki dilimli tâca Haydarî tâc denildiğini söyleyen müellif, bu tâcı Şah İsmâil'in babası Haydar'ın îcâd ettiğini ve dolayısıyla Haydarîler'in Şeyh Haydar'a mensup olma ihtimalinin de bulunduğunu kaydetmektedir. Bk. Abdülbâki Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler*, İstanbul 1969, s. 259-260.

1722 Safer Baba, *Tasavvuf Terimleri*, s. 104.

Mihrünle **Haydârî** gibi halka be-gûşdur"[1723]

Bir gazelin bu beytinde Ahmed Paşa, bir Haydarî dervişine benzettiği ayın elinde tası, kulağında küpesi ile devrâna girerek döndüğünü söylemektedir.

"Menem ki cân ü dilden **Hayderîyem**
Habîb-i Zü'l-Celâlin çâkeriyem"[1724]

Hatâyî, Hayderî ibaresini Hz. Ali'ye mensûbiyet mânâsında kullanmaktadır. Candan ve gönülden Haydarî olduğunu söyleyen şâir, Hak Teâlâ'nın Habîbi olan Resûlullâh'ın da kölesi olduğunu ifade etmektedir.

"Hayâlî **Haydarîdür** tavk-ı zülfün hakkıdur anun
Begüm teslîm kıl boynunda neyler bir gedâ"[1725]

Hayâlî, Haydarî olduğunu ifade ettikten sonra sevgilini zülfünü boynuna kement yapmak istediğini söyleyerek Haydarî dervişlerinin boyunlarına tavk-ı Hayderî denilen bir halka takma âdetlerine telmihte bulunmaktadır.

"Dervîş-i kayd-pûşişe Gâlib ne ihtiyâc
Uryân-tenân câmesi bir **hayderî** deri"[1726]

Kayıt ve alâka ile giyinip bürünen dervişin hiçbir şeye ihtiyacı olmayacağını söyleyen Şeyh Galib, çıplak tenin elbise, derinin ise bir sûfî kisvesi olan haydâriyye yerine geçeceğini ifade etmektedir.

"Çâkeridir Hayder-i Kerrârın ol
Perteve dirlerse ne var **Hayderî**"[1727]

Vak'anüvis Pertev, Haydar-ı Kerrâr olan Hz. Ali'nin kölesi olduğunu ifade ettikten sonra bu kölelikten ötürü kendisini pejmurde kıyafetli Hayderî dervişi zannederek kınamalarından rahatsız olmadığını, çünkü zaten Haydar lâkaplı Hz. Ali'nin gönüllü kölesi olduğunu ifade etmektedir.

1723 *Ahmed Paşa Divanı*, s. 155.
1724 *Hatâyî Divanı*, s. 155.
1725 *Hayâlî Bey Divanı*, s. 437
1726 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 421.
1727 *Vak'anüvis Pertev Divanı*, s. 667.

BEŞİNCİ BÖLÜM

HZ. ALİ İLE İLGİLİ EŞYÂ VE MEKÂNLAR

I. HZ. ALİ'NİN BİNEĞİ, KILICI VE ONA İZÂFE EDİLEN BAZI EŞYÂLAR

Hz. Ali'nin bir takım şahsî özelliklerinin şiirlerde geniş şeklilde konu edildiği bilinmektedir. Hz. Ali'nin doğrudan kendi husûsiyetleri kadar ona nispet edilen ve bu nispet münasebetiyle tanınan bir takım unsurlar da şiirlerde yer almaktadır. Bunların başında Hz. Ali'ye Resûlullah'tan intikal ettiği nakledilen düldül adlı binek gelmektedir. İkinci olarak yine Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye bıraktığı zülfikâr adlı efsânevî kılıç gösterilebilir. Düldül ile zülfikâr ayrı ayrı şiire malzeme oldukları gibi Hz. Ali'nin bineği ve silâhı olarak pek çok şiirde Hz. Ali portresini bütünleyen birer unsur olarak birlikte de yer almaktadırlar. Şiirlerde düldül ve züllfikârdan başka Hz. Ali ile alâkası kurulan bir diğer unsur ise onun savaşlarda Hz. Peygamber'in bayraktarlarından olduğuna da işaret eden livâ ya da sancaktır. Hz. Ali'ye izâfe edilen eşyâ arasında onun velâyetin şâhı olmasından kaynaklanan bir münasebetle Hz. Ali'nin mânevî mîrâsı olarak takdim edilen tâc, hırka, çerâğ, sofra gibi bazı derviş cihâzı da bulunmaktadır. Başta düldül ve zülfikâr olmak üzere Hz. Ali'ye bir şekilde nispet edilen bütün bu unsurların her birisi ayrı başlık altında ilgili örnekler muvâcehesinde tetkik edilecektir.

A. DÜLDÜL

Düldül, Mısır hükümdârı Mukavkıs'ın Hz. Peygamber'e gönderdiği değerli hediyeler arasında bulunan boz renkli katırın adıdır. Düldülün erkek ya da dişi olmasıyla ilgili kesin bir kayıt bulunmamasına rağmen Türkçe kaynakların hemen tamâmında "beyaz dişi katır" tanımlamasıyla yer almaktadır.[1728] Bu binek, hızlı yürüyüşü ve çevikliği sebebiyle "kirpi" anlamına gelen "düldül"[1729] ismi ile anılmıştır. Peygamber Efendimiz'in bu bineği gazâlarda bizzat kullandığı rivâyet ediliyorsa da bazı kaynaklar bunu sadece Huneyn ile sınırlandırmaktadır. Peygamberimiz'in daha sonra Hz. Ali'ye hediye ettiği[1730] veya miras bıraktığı[1731] rivâyet edilen düldül, asıl şöhretine Hz. Ali ile ulaşmıştır. Hz. Ali'nin özellikle Hâricîler'le yaptığı savaşta düldüle bindiğine dair rivayetler vardır. Çok uzun müddet yaşayan düldül, Hz. Ali'nin vefatından sonra Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e, daha sonra Hz. Ali'nin diğer oğlu Muhammed b. Hanefiyye'ye intikal

---

1728 Ali Yardım, "Düldül", *DİA*, X, 20; Düldül adlı katırın ve zülfikârın Mısır meliki Mukavkıs'ın Hz. Peygamber'e hediyesi olduğunu nakleden Evliyâ Çelebi, ayrıca düldül hakkındaki bir efsaneye de işaret etmektedir. Buna göre düldül, Mısır'da Tuhu Nasârâ şehrinin Nasârâ köyündeki bir kayadan çıkmıştır. Bu kaya üzerinde düldülün ayaklarını izi mevcuttur ve Kıptîler bu kayayı ziyaret etmektedirler. Bk. Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, haz. Zuhûrî Danışman, XV, İstanbul 1971, 62.

1729 İbn Manzur, *Lisânü"l-Arab*, XIII, 264.

1730 Ali Yardım, "Düldül", *DİA*, X, 20.

1731 Düldül, Hz. Peygamber'in terekesi arasında bulunan beyaz dişi katırdır ve bu şekilde Hz. Ali'ye intikal etmiştir. Bk. Uyar, *Ali-Fâtımâ Evlâdı*, s. 375.

etmiş, nihayet Muâviye döneminde Yenbû'da ölmüştür.[1732] Bu uzun süre içerisinde düldülün yaşlanıp iş göremez duruma geldiği, dişlerinin dökülmesi sebebiyle karnını doyuracak tâkâtinin bile kalmadığı, el ile beslendiği nakledilmektedir.[1733] Düldülün gördüğü bu ihtimam hiç şüphesiz sahibinin hatırından kaynaklanmaktadır. Dilimizde ise düldül, bu rivâyetleri de hatırlatacak şekilde, vaktiyle sahibinin iyi kötü günlerinde hizmetini görmüş ama artık iş göremeyen emektar binek hayvanı ya da benzer durumdaki eski otomobil için kullanılmaktadır.

Peygamberimize bir hükümdar tarafından hediye edilen düldül, cins bir hayvan olmalıdır. Aynı zamanda mahâretli ve sâdık bir binek olan düldül, şiirlerde gerçek anlamıyla yani Hz. Ali'nin işinde mâhir bineği tanımıyla konu edildiği gibi aşkın, asâletin, nefsin ve güzelliğin benzetileni olarak zikredilmektedir. Düldül ayrıca ve özellikle şâirdeki sanatkâr tabiatın da benzetilenidir. Bunların dışında düldülün yazı malzemelerinden kaleme benzetildiğine dair örnekler de ekseriyet teşkil etmektedir. Bu örneklerden bir kısmı aşağıda değerlendirilmiştir.

"Ger nefsini bilsen be-yakîn Rabbini bildin
Kim kendözini tanıdı ol sâhib-i **düldül**"[1734]

Hz. Ali'ye isnad edilen "Nefsini bilen Rabbini bilir" rivayetinin meâlen iktibas edildiği yukarıdaki beyitte Nesîmî, hem gerçekten nefsini ve Rabbini bilenin Hz. Ali olduğunu hem de nefsi bilmenin aynı zamanda onu zapt ü rabt altına almak, yani nefse hükmederek onun sahibi olmak anlamına geldiğini ifade etmektedir.

"Ârestedür hemîşe ni'âl-i kemâl ile
Anlar ki oldı **düldül-i kadrüne** çâr pâ"[1735]

Hamdullah Hamdî'ye ait bir na't-ı şerîfin çehâr yâr medhi bölümünde alınan bu beyitte düldül, şeref ve haysiyetin benzetilenidir. Şâire göre Peygamber Efendimiz'in haysiyet düldülünün dört ayağı mesabesinde olan dört halîfesi, olgunluk nalları ile bezenmişlerdir; onların süsü sahip oldukları kemâl derecesidir.

"Nûş eyle bâde yâdına anun-çün atlana
Haydar sanasın anı ki atlandı **düldüle**"[1736]

Atlanmak; süvari olmak, ata binmek anlamındadır. Şâir, at sırtında seyir hâlinde bulunan mahbûbu, düldüle binen Hz. Ali'ye benzeterek bu görüntünün mükemmelliğini dile getirmektedir. Bu manzarada sanki bineğiyle uyum bakımından bütünleşen süvârînin uyandırdığı hayranlık duygusu vardır. Aynı imajı Zâtî de sevgili vasfında söylediği bir gazelinde "senin gökkuşağı üzerinde

---

1732 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971-1972, I, 485; Düldülün âkıbetine dair bir başka rivayete göre ise İbn Mülcem tarafından zehirli hançerle yaralanan Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e düldülü eyerleyerek sahrâya salmalarını söylemiş, onlar da bu vasiyeti yerine getirmişlerdir. Bk. Eşrefoğlu Rumî, *Tarikatnâme*, s. 10.

1733 Cl. Huart, "Düldül", *İA*, III, 663.

1734 *Nesîmî Divanı*, s. 214.

1735 Ali Emre Özyıldırım, *Hamdullah Hamdî ve Divanı*, Ankara 1999, s. 113.

1736 *Ahmedî Divanı*, s. 707.

ayı seyretmek için yola çıkışını görenler, işte Şîr-i Hüdâ olan Ali düldül üzerinde gezintiye çıktı" derler ifadesiyle geliştirmektedir:

"Olsan ol kavs-i kuzah gerden kamer-seyre süvâr
Dir gören Şîr-i Hudâ gûyâ ki bindi **düldüle**"[1737]

Hz. Ali'nin düldül üzerindeki görüntüsünün azameti ve güzelliği de pek çok şâir tarafından şiire konu edilmiştir. Bu hayal, düldülün yularını tutarak önden yürüyen Kanber'in de resme dahil edilmesiyle zenginleştirilmektedir. Muhibbî de üç ayrı gazelinde sevgilinin Ali gibi düldüle binmesi imajını işlemektedir. Her üç örnekte de kurgu, âşığın da Kanber gibi düldüle binen sevgilinin önünde yaya yürümesi ile tamamlanır:

"Atı önince yüriyeyim Kanberi olup
Binse Muhibbî nâz ile ol şâh **düldüle**"[1738]

Muhibbî, o sevgili nâz ile düldüle binse, ben onun Kanber'i yâni kölesi olur, atının önünce yürürüm, ondan ayrılmam. Şâir aynı beyti sadece düldülün gerçek binicisinin ismini ilâve ederek bir başka gazelde tekrar etmektedir:

Atı önince yürüyüben Kanberi olam
Binse o yâr çünki Alî gibi **düldüle**"[1739]

"Ana şîve tâziyâne **düldül-i hüsn**e süvâr
Âlemi tutsa aceb mi iştihârı Haydarun"[1740]

Düldül bu beyitte güzelliktir. Güzellik düldülüne süvari olan Haydar'ın şöhreti âlemi tutar, bütün cihana yayılır; bu şöhret esâsen güzelliğin remzi olan düldülden kaynaklanmaktadır diyen Zâtî, Haydar ismindeki bir mahbûbu isim benzerliğini kullanarak Hz. Ali'ye ait hususiyetlerle övmektedir. Şâir aşağıdaki beyitte de düldülü, güzellik olarak tasavvur etmektedir:

"**Düldül-i hüsn**ün süvârısın önünce hûblar
Olımaz Kanber be-hakk-ı Kâbe-i 'ulyâ Alî"[1741]

"Dir cûd u heybetün ile râkib gören seni
Düldüldür atı kendi Ali tîgı zülfekār"[1742]

Divan şiiri geleneğinde "rahşiyye" olarak isimlendirilen ve nesib bölümünde at övgüsü yapılan kasîdelerde de bineklerin pîri olan düldül söz konusu edilmektedir. Yukarıdaki örnekte Mesîhî, sahip olmak istediği atın özelliklerini anlattığı "Kasîde der Recâ-yı Esb" başlıklı şiirinde memdûhun cömertliği ve heybetiyle at binişini, Hz. Ali'nin at binmiş ve zülfikâr kuşanmış

1737 *Zâtî Divanı*, III, s. 280.
1738 *Muhibbî Divanı*, s. 74.
1739 *Muhibbî Divanı*, s. 701.
1740 *Zâtî Divanı*, II, 290.
1741 *Zâtî Divanı*, III, 404.
1742 *Mesîhî Divanı*, s. 69.

haline benzetmektedir. Şâire göre memdûdun bineği düldüle, kılıcı ise zülfikâra benzemektedir.

"Bir esb ola ki eşkara 'ışk ide vişnesi
Bir ester ola kim kıda **düldül gibi** delâl"[1743]

Atlara dair tercihlerini anlattığı şiirinden alınan bu beytinde Gelibolulu Âlî, atının iş göremez hale gelmesi üzerine yeni bir binek istemektedir. Şâirin yeni atı vişne tonunda bir al at olmalı ve düldül kadar da göze hoş görünmelidir. Dolayısıyla bu beyitte düldülün, binek hayvanları için bir kıyas unsuru konumunda olduğu anlaşılmaktadır.

"Geşt-i sipihr ü çeşme-i hurşîdden gelür
Lâzım olınca **düldüli**ne âb eger 'alaf"[1744]

Rûhî, düldülü konu ettiği na't-ı Ali'nin bu beytinde onun diğer sıradan binekler gibi beslenmediğini ifade etmektedir. Şaire göre düldül acıktığında ve susadığında onun yiyeceği ve suyunu bizâtihî felek ve güneş karşılamaktadır.

"Tab'-ı Bâkî ol şeh-i Hayder-şecâat şevkıne
'Arsa-i kevn ü mekânı geşt ider **düldül** gibi"[1745]

Beytinde ise Bâkî, düldülü kendi âşık tabiatına benzetmektedir. Düldülün sürati ve mahâreti nasıl Hz. Ali'ye olan bağlılığından kaynaklanıyorsa, şâirin sevgiliye duyduğu şiddetli aşk da şâire tabiat üstü hünerler kazandırmakta ve varlık âleminin kayıtlarına mahkûmiyetten kurtulmasını sağlamaktadır.

"Mânend-i şeh-süvâr-ı Necef rahş-ı tab' ile
İtdi Mezâkî pûye-i **düldül** taraf taraf"[1746]

Düldülün şâir tabiata benzetildiği bir diğer beyit de Mezâkî'ye âittir. Şâir, Necef'in şehsüvârı olan Hz. Ali'nin yaptığı gibi gösterişli ve güzel sanatkâr tabiatının yardımıyla düldülün koşmasını andıran tarzda her sahada at koşturarak maharetini sergileyebildiğini söylemektedir.

"Sahn-ı meydâna gelüp ceng idicek merdâne
Kendüsi Şîr-i Hudâ **düldül** olur yekrânı"[1747]

Sultan Mehmed'in Kamaniçe fethinin konu edildiği bir kasîdeden alınan bu beyitte ise Mezâkî, pâdişâhı cengâverliği münâsebeiyle Allâh'ın arslanı Hz. Ali'ye, yekrânı yâni cins atını da düldüle benzetmektedir.

"Siz gelün Ümmî Sinânı anlaman lâf u güzâf
Şâh-ı merdân sırrı vardur **düldülüm aşkdur** benüm"[1748]

1743 *Gelibolulu Âlî Divanı*, s. 519.
1744 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, I, 74: "Na't-ı Ali'den"
1745 *Bâkî Divanı*, s. 431.
1746 *Mezâkî Divanı*, 428.
1747 *Mezâkî Divanı*, s. 196.
1748 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 155.

Ümmî Sinan'ın bu beytinde ise düldül, aşk olarak tanımlamakta; düldül ile aşk arasında daha doğrudan bir ilgi kurulmaktadır. Benim düldülüm, yani beni istediğim menzile ulaştıracak vâsıta aşktır diyen Ümmî Sinan, tasavvufî şiirde çok kullanılan "Ali sırrı"na da bu beytinde temas ederek söz konusu sırrın aşk ile yani aşk-ı İlâhî ile alâkasına işaret etmektedir.

"Nevk-i hâme bana destümde begüm **düldül**dür
Hâl-i ruhsârına karşu giceci bülbüldür"[1749]

Birinci mısrâda elindeki kalemin sivri ucunu düldüle benzeten Sâbit, ikinci mısrâda yine kalemini sevgilinin yüz güzelliği karşısında seher vaktine kadar durmadan feryâd eden gececi bülbüle benzetmektedir. Kalem düldül gibi yorulmaksızın mesâfe almakta, bülbül gibi en güzel nâmeleri terennüm etmektedir.

"Haydar-ı Kerrâr-ı meydân-ı suhansın Birriyâ
Esb-i tab'un cünbüş-i **reftâr-ı düldül** gösterür"[1750]

Bir gazelinden alınan bu beyitte de Birrî, kendisini söz meydanının Haydar-ı Kerrârı olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla şâir tabiatı da düldülün yürüyüşündeki estetiğe benzemektedir. Düldül bazı şiirlerde asâlet timsâlidir, fakat düldülün asâleti taşıdığı kandan ziyâde savaş meydanında gösterdiği mukavemetten kaynaklanmaktadır:

"Merdânelik asâleti meydânda bellidir
Hayber günü babasını kim sordu **düldülün**"[1751]

Asâlet kavramının alışılagelenin dışında işlendiği vecize kabîlinden bu beytinde Şeyh Gâlib, merdânelik er meydanında anlaşılır, soy tâkibi ile olmaz; Hayber gazâsında hiç kimse düldülün saf kan olup olmadığını merak etmedi, o bunu mârifeti ile ispatladı diyerek düldülün asâletini gayretine bağlamaktadır. Düldülün necâbeti ile ilgili bir başka beyit de Hoca Neş'et'e aittir:

"Düldül-i Haydar-ı Kerrâr ma'ânî dir isem
Neseb-i düldül eger kılsa necâbet"[1752]

"Haşmetâ pâyını tâ zirve-i îcâza basar
Edhem-i **hâme** bu ikdâmım ile **düldül** olur"[1753]

Divan şiirinde düldül etrafında geliştirilen bir diğer istiâre, kalem ile düldül arasında kurulan münâsebetten kaynaklanmaktadır. Yazı ve kalem, şâirin yaratıcılığını okuyucuya taşıyan bir araç, veciz ifadelerin kaydedilmesi için en önemli vâsıtadır. Düldül ise kendine has izler bırakarak yürüme mahâretine sahiptir ve kalem ile düldül arasında benzetme yoluyla ilgi kurulmaktadır.

1749 *Sâbit Divanı*, s. 565.
1750 *Birrî Mehmed Dede Divanı*, s. 280.
1751 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 350.
1752 *Hoca Neş'et Divanı*, s. 249.
1753 *Haşmet Külliyatı*, s. 233.

Yularıdaki beyitte ayağını îcâzın tâ zirvesine bastığını, az söze derin mânâlar sığdırabildiğini söyleyen Haşmet, bu noktada artık elindeki kara yağız ata benzeyen, o hızla ilerleyen kalemi düldüle benzetmektedir. Şâirin elindeki kalem en azından düldül kadar işinin ehlidir.

"Fi'l-mesel gavvâs-ı bahr-i mekremet ol kahramân
Mâlik olmuşdur Aliyyü'l-Murtazâ-veş **düldüle**"[1754]

Ali Handî bir medhiyenin bu beytinde öncelikle kerâmetler denizinin dalgıcı olarak tanımladığı memdûhun, Hz. Ali gibi, Hz. Ali'nin düldülüne benzeyen bir bineğe sahip olduğunu ifade etmektedir. Şâir bir müseddesin ilk bendinde düldülü, anber kokulu hâle/ben benzetmektedir:

"Âh ederdim turadan keşf eyler idim kâkülü
Okur idim hattını hal eyler idim müşkilü
Anberîn hâline teşbîh eyler idim **düldülü**
Oynatırdım sahn-ı âlemde süvârân-ı mülü
Bezm-i gülde bülbül ile söyletirdim bülbülü
Güldürürdüm gonce gülleri gibi o nevres gülü"[1755]

"El-hased el-hased ey **naka-i düldül-reftâr**
Bir şehinşâh sa'âdetle sana oldu süvâr"[1756]

Divan'ın "müfredât" bölümünden alınan beytinde Müştak Baba, herhangi bir bineği yürüyüşü düldüle benzediği için övmekte ve binicisine de imrenmektedir. Şâire göre düldüle benzeyen böyle bir bineğin sahibi veya süvârîsi ne kadar sevinse azdır. Müştak Baba, "Der Vasf-ı Esb-i Himmet" başlıklı mesnevî nazım şeklindeki şiirine ise şu beyitle başlamaktadır:

"Binip bir esbe kim **pâdâş-i düldül**
Sabâ reftâr-ı şebdîz-i tahayyül"[1757]

B. ZÜLFİKÂR

Zülfikâr, Hz. Peygamber'in Bedir gazasında Münebbih b. El-Haccâc el-Sehî adında bir müşrikten ganimet olarak aldığı meşhur kılıcın adıdır.[1758] Üzerinde *fukra* denilen küçük çukurcuklar bulunması sebebiyle bu isimle anılan zülfikârın hem *zü'l-fekār* hem de *zü'l-fikār* şeklinde telaffuzunun mümkün olduğunu söyleyen Zebîdî, zülfikârın Hz. Süleyman'a Belkıs tarafından hediye edilen yedi kılıçtan birisi olduğunu ve Süleyman Peygamber'den el-Âs b. Münebbih'e kadar geldiğini nakletmektedir. Bedir gazâsında bu zâtı, babasını ve amcasını öldüren Hz. Ali, zülfikârı da savaş ganimeti olarak almış ve kılıç bu şekilde Hz.

1754 *Ali Handî Divanı*, s. 227.
1755 *Ali Handî Divanı*, s. 194-195.
1756 *Müştâk Baba Divanı*, s. 261.
1757 *Müştâk Baba Divanı*, s. 312.
1758 T. R. Topuzoğlu, "Zülfekār", *İA*, XIII, 649-650; Topuzoğlu, zülfikârın lûgat mânâsını açıklarken bu kelimenin "fukralı" yani boğumlu anlamına geldiğini, kılıçtaki boğumların kılıcın mukavemetini azaltacağı için ancak kılıcın üzerindeki çentiklerin boğuma benzetilmesi sebebiyle zülfikârın bu isimle anıldığını söylemektedir. Bk. "Zülfekār", *İA*, XIII, 649-650.

Peygamber'in mülkiyetine geçmiştir. Bir diğer rivayete göre ise Haccâc b. 'Ilât adında bir zât, zülfikâr adlı kılıcını Hz. Peygamber'e hediye etmiş ve zülfikâr daha sonra Hz. Ali'ye intikal etmiştir.[1759] Hz. Ali tarafından ilk defa Uhud'da kullanılan bu kılıcı Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye verirken "Zülfikârdan başka kılıç, Ali'den başka yiğit yoktur" meâlinde *Lâ seyfe illâ zü'l-fekâr lâ fetâ illâ Ali* dediği rivayet olunmaktadır ve bu söz de en az zülfikâr kadar şöhret bulmuştur.[1760] Zülfikârın Hz. Ali'ye intikali ise Hz. Peygamber'in bu kılıcı Hz. Ali'ye hibe etmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Kılıcın Hz. Ali'den Muhammed b. El-Hanefiyye'ye, daha sonra da Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Hüseyin b. Ali'ye intikal ettiği mevcut bilgiler arasındadır.[1761] Zülfikârın daha sonra Abbâsî halifelerine intikal ettiği nakledilmektedir.[1762] Zülfikârın akıbetine dair bir diğer rivayet ise kılıcın Necef Denizi'ne bırakıldığı şeklindedir. Rivayete göre zehirli bir hançerle İbn Mülcem tarafından yaralanan Hz. Ali eve getirilmiş ve hasta yatağında çocuklarına bazı vasiyetlerde bulunmuştur ki bunlar arasında düldülün eyerlenerek sahrâya; zülfikârın da Necef Denizi'ne salınması vardır. Denize bırakması için zülfikârı önce Hz. Hasan'a veren Hz. Ali, onun bırakmaya kıyamadığını anlayınca bu defa Hz. Hüseyin'e aynı vazifeyi vermiş ve döndükten sonra gördüklerini anlatmasını istemiştir. Hz. Hüseyin, "Çün bırakdum zül'l-fikârı, deniz kaynadı, kan oldı. Ol aradan gitdi" deyince Hz. Ali, "Girçeksin" diyerek vasiyetinin yerine getirildiğinden emin olmuştur[1763] ki bu hadiseyi telmih eden şiir örnekleri de mevcuttur.

1759 Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, XIII, 341-342; Zülfikârın menşeine dair birbirinden farklı pek çok rivayet söz konusudur. Bunlardan bir tanesine göre Hz. Ali, Yemen'de demir kaide üzerinde duran taştan yontulmuş bir putu kırmış ve demirini Medine'ye getirmiştir. Ömerü's-Saykal adlı bir demirci ise o demiri eriterek biri yedi arşın boyunda ve bir karış eninde olmak üzere iki kılıç dökmüştür. Ortasında kanın akması için yivler bulunan söz konusu bu kılıç şekli sebebiyle zülfekar olarak adlandırılmıştır. Bk. Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, s. 215; Cebecioğlu, "Lâ Fetâ illâ Ali", *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Şiî geleğinde ise zülfikârın Hz. Adem tarafından Hz. Mûsâ'nın âsâsı, 'On Emir'in taşındığı kutsal sandık ve kendi tabutuyla birlikte cennet bahçesinden dışarı taşındığı kabul edilmektedir. Bk. Jane Hathaway, "Unutulan İkon: Hz. Ali'nin Kılıcı Zülfikar'ın Osmanlı Türevi", çev. İdil Eser, *Cogito*, sy: 19 (İstanbul 1999), s. 147.

1760 Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, XIII, 341-342; Kılıç üzerine bu ibarenin yazılması İslâm dünyasında bir gelenek halini almıştır. İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nde de Hz. Ali'ye ait bir kılıç sergilenmektedir ve bu kılıç 112 cm. uzunluğunda olup geniş tabanlı bir kılıçtır. Sonradan yapılan kabzası ve kını kırmızı meşin kaplıdır. Kın üzerinde *Lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ zü'l-fekâr* yazısı bulunmaktadır. Yine aynı müzede Hz. Osman'a izafe edilen iki kılıçtan bir tanesinin üzerinde de *Lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ zü'l-fekâr* ibaresi yazılıdır. Bk. Tahsin Öz, *Hırka-i Saadet Dairesi ve Emanat-ı Mukaddese*, İstanbul 1953, 41-43.

1761 Uyar, Ali-Fâtımâ Evlâdı, s. 375.

1762 Esma'î, Hz. Peygamber'in zülfikâr adlı kılıcını Abbâsî halifelerinden Reşid'in kendilerine gösterdiğini ve onun kadar güzel bir kılıç görmediğini ifade etmektedir. Kılıcı tarif eden bu zat ayrıca halifeden izin isteyerek kılıcı öptüğünü de söylemektedir. Bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 364-365. Abbâsî halîfeleri kılıcı muhafaza etmişlerdir. Kılıca sahip olduğu söylenen son Abbâsî halîfesi el-Muktedir'dir. Rivayetlere göre İsmâilîler'in karşı halîfesini savunan Fâtımîler, zülfikârı, el-Muktedir'in kendi komutanlarından Mûnis tarafından öldürülmesini izleyen kargaşa döneminde Abbâsî sarayından çamlılar (veya bakış açısına bağlı olarak özgürlüğüne kavuşturmuşlar) ve kılcı o dönemdeki başkentleri olan el-Mehdiyye'ye götürmüşlerdir. Bk. Jane Hathaway, "Unutulan İkon", 149.

1763 Eşrefoğlu Rumî, *Tarikatnâme*, s. 10. Şîa etkisinde gelişen efsanelerde zülfikârın bir takım sihirli özellikler gösterdiği kaydedilmektedir. Dünyanın en uzun kılıcı olan zülfikârın iki ayrı ucu, İslâm düşmanlarının gözlerini çıkarma amacına hizmet etmektedir. Bk. Jane Hathaway, "Unutulan İkon", s. 148. Halk hikâyelerinde, özellikle Hz. Ali cenk-nâmelerinde zülfikâra, taşı kesecek kadar keskin olup kırk kişiyi birden biçebilmek; bazen kırk, bazen

Abbâsîler'in son dönemine kadar mâcerâsı takip edilebilen zülfikârın daha sonraki yüzyıllarda artık nerede olduğu eskisi kadar önemli bir yer işgal etmemiş, bunun yerini zülfikâr motifi almıştır. İslâm âleminde dînî meşrûiyet ve askerî üstünlük için mücâdele eden rakipler, zülfikârı bir simge olarak kullanmaya başlamışlardır. Osmanlılar'da zülfikâr on dördüncü yüzyılda ortaya çıkan seçkin Osmanlı piyâde birliği yeniçerilerle bağlantılı olarak algılanmaya başlamıştır. Yeniçerilerin zülfikâra duydukları bağlılık, Hz. Ali'ye duydukları bağlılığın bir parçası, güçlü Alevî eğilimleriyle tanınan Bektâşîlikle olan ilişkilerinin uzantısı olmuştur. Yeniçerilerin savaş sancağı üzerinde bir zülfikâr motifi bulunmaktadır. Rivayet göre Orhan Bey, yeni birlikleri Hz. Ali'nin koruması altına vermek için yeniçerilere verdiği sancağın üzerine zülfikâr motifi işlemiştir. Osmanlı tarihinin sonraki dönemlerinde yalnız yeniçeriler değil aynı zamanda pâdişâh da bu sancağı taşıyacaktır.[1764] Osmanlı'da zülfikâr motifi sancaklardan başka tezyînât sanatlarında da çok kullanılmıştır.

Şiire malzeme olması yönüyle zülfikâr, Hz. Ali ile ilgili diğer unsurlarla mukayese edildiğinde ilk sırayı almaktadır. Şâirler zülfikâra şiirlerinde mümkün olduğunca geniş yer vermişlerdir. Zülfikârın konu edildiği şiirler arasında başlı başına "zülfikâr" redifiyle söylenen şiirlerden zülfikâra yalnızca telmîhen işaret eden beyitlere kadar her türden örnek bulabilmek mümkündür. Zülfikâr şiirlerde doğrudan doğruya "Hz. Ali'nin efsânevî kılıcı" şeklinde yer aldığı gibi bu örneklerden sayıca çok daha fazlasında teşbih, istiâre ve mecaz yoluyla kendi dışındaki kavram ve unsurların tanımlanmasında kullanıldığı dikkat çekmektedir. Zülfikâra dair şiir örneklerinin sayıca çok fazla olması sebebiyle bu çalışmada zülfikâr konusu, Hz. Ali ile ilgili diğer unsurlardan farklı bir şekilde tetkîke tâbî tutulmuştur. Zülfikâr başlığı altında ilk önce zülfikârın doğrudan Hz. Ali'nin zülfikârı şeklinde konu edildiği şiir örnekleri gösterilmiştir. Daha sonra zülfikârın bir teşbih unsuru olarak zikredildiği örnekler, benzeyenler ve benzetme yönleri dikkate alınmak sûretiyle tasnife tâbi tutulmuştur. Her başlık altındaki örnekler kronolojik sıra gözetilerek değerlendirilmiştir. Bu tasnif sistemi aynı zamanda divan şiirinde geniş bir şekilde yer alan zülfikâra dair teşbih ve istiârelerin asırlar içerisindeki gelişimi ve değişimi hususunda fikir sahibi olma imkânı da sağlayacaktır.

1. Hz. Ali'nin zülfikârı

Bazı şairler zülfikârı, hakîkî mânâsını hedeflemek sûretiyle Hz. Ali'nin fevkalâde kılıcı olarak şiirlerinde konu etmişlerdir. Bu örneklerde dahi şâirlerin zülfikârı bir takım tedâîlere müsait şekilde zikrettiklerini görmek mümkündür. Zülfikârın gerçek anlamıyla konu edildiği şiir örneklerinden ya da en azından gerçek anlamının da dikkate alındığı beyit örneklerinden bir kısmı aşağıda gösterilecektir.

"**Zülfikariyle** musehhar kıldı heft-i kişveri

---

yüz elli arşın kadar uzayabilmek ve yerin altmış arşın dibine inebilmek; çıkardığı ateşle kara büyüyü bertaraf edebilmek gibi fevkalâde özellikler yakıştırılmaktadır. Bk. Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, s. 423-426.

1764 XVI. yüzyıl başlarında İran'ın büyük bir kısmını ele geçiren Safevîler ve Osmanlılar için zülfikâr motifi, Hz. Ali'ye duyulan saygı ve sevgiyle yakından alâkalıydı. Buna rağmen zülfikâr, safevî sanatı ve silâhlarında Osmanlı sanatı ve silâhlarında olduğu gibi ikonografik bir önem taşımamıştır. Bk. Jane Hathaway, "Unutulan İkon", s. 150-151.

Parmağıyle feth edübdür kapusunu Hayberin"[1765]

Hatâyî, yedi iklimi zülfikârıyla hükmü altına alan Hz. Ali'nin, Hayber kapısını âdetâ parmağıyla açar gibi kolayca açtığını söyleyerek hem Hz. Ali'nin Hayber fethindeki rolü hem de Hz. Ali'nin kudretinin büyüklüğüne telmihte bulunmaktadır.

"**Zülfikar** ile kamu kıldın müsehhar âlemi
Bilmişem tahkîk ile kim *lâ fetâ*sın yâ Ali"[1766]

Na't-ı Ali'nin bu beytinde Hatâyî, Hz. Ali'nin bütün âlemi elindeki zülfikâr ile dize getirdiğini söyledikten sonra yine Hz. Ali'nin şânında vârid olan "Ali'den başka yiğit yoktur" sözünü "lâ fetâ" ibaresiyle iktibas etmektedir.

"Havâric neslini koymaz cihanda
Anınçün **zülfikār** bîdâr olubdur"[1767]

Zülfikârda âdeta şuur vehmeden Hatâyî, onun bu cihanda Hâricî soyuna hayat hakkı tanımadığını, bu zümreden kimi görse yok etmeye azmettiğini, dolayısıyla daima tetikte ve uyanık olduğunu ifade ederken Hz. Ali'nin Hâricîler'e karşı verdiği mücadeledeki muvaffakiyetini hatırlatmaktadır.

"Ne Nizâmî oğluyum ne Seyfîyim ne **zülfikār**
Bilmiş olun cümlenüzün cismi içre men cânum"[1768]

Nizamoğlu, bir devriyenin bu beytine "Seyfullah" isminin mânâsıyla örtüşen zülfikârı dahil ederek tenasüp oluşturmaktadır. Ayrıca şâir siyâdetinden kaynaklanan sevk-i tabîî ile Hz. Ali'ye dair herhangi bir unsura şiirinde yer vermek için âdetâ bahane yaratmaktadır. Bu beyitte de zülfikâr doğrudan kendi mânâsıyla, Hz. Ali'nin kılıcı olarak zikredilmektedir.

Nâilî, bir Hz. Ali na'tının üç ayrı beytini zülfikâra tahsis etmiştir. Zülfikâr ile Hz. Ali arasındaki uyumun son derece canlı tasvir edildiği bu beyitlerde şâirin zülfikârı âdetâ ayrı bir şahsiyet gibi tasavvur ettiği anlaşılmaktadır. Bu beyitlere göre zülfikâr, düşmana doğrultulduğunda dahi düşmanın ödü yüz parçaya bölünmektedir. Zülfikârın kabzası, Şîr-i Yezdân olan Hz. Ali'nin güçlü pençesine kavuştuğunda Hz. Ali ile öylesine bütünleşir ki artık dur durak bilmez olur. Hiçbir kudret onun kahredici darbelerine mânî olamaz. Düşmana yöneltildiğinde aman vermeyen zülfikâr, aynı esnada Hz. Ali'yi gölgesi ile kucaklayarak onu her türlü saldırıdan koruyabilmektedir:

"Ne **zülfikār** ki eyler olunca sad pâre
Şikâf-ı zehre-i hasma dürüst peymânî"[1769]

"Ne **zülfikār** ki bir yerde eylemez ârâm
Bulunca pençe-i pür-zûr-ı **Şîr-i Yezdânı**"[1770]

1765 *Hatâyî Divanı*, s. 160.
1766 *Hatâyî Divanı*, s. 150: "Na't-ı Ali'den"
1767 *Hatâyî Divanı*, s. 172.
1768 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 164.
1769 *Nâilî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"

"Ne **zülfikār** ki hasma havâle etdikçe
Alırdı sâyesi âgûşa **Şâh-ı merdânı**"[1771]

"Kûh-sâr-ı kudretün bir çeşme-sârından gelür
Âb-şimşîr ile âb-ı **zülfikār-ı Murtazâ**"[1772]

Râmî, demirden yapılan kılıca sertleşmesi için su verilmesi ameliyesini hatırlattığı bu beytinde Hz. Ali'nin zülfikârına verilen suyun, kudret dağında akan gümrah çeşmeden alındığını söyleyerek kılıcın sağlamlığına bir izah getirmeye çalışmaktadır. Şâire göre zülfikâr kudret dağının suyuyla sertleştirildiği için bu kadar mukavemet göstermektedir.

"Leşker-i gam târ-mâr olur gelince hâtıra
Haydar-ı Kerrâr-ı sâhib-i **zülfekār-ı çâr-yâr**"[1773]

"Çâr-yâr" redifli bir na't-ı çehâr-yârın bu beytinde Râmî, Haydar-ı Kerrâr olan Hz. Ali'yi, çehâr-yâr arasında zülfikârın sahibi olması yönüyle medhetmekte, daha doğrusu zülfikârı, Hz. Ali'nin bir alâmet-i fârikası olarak zikretmektedir. Zira zülfikârın sadece hatıra getirilmesiyle dahi gam ordusu târ ü mâr olmakta, bütün sıkıntılar dağılabilmektedir.

"Mehdiyem tasvîr-i Allah oldu nakşı sığmayan
Zülfikāriyem Alînin fâtih-i dünyâ menem"[1774]

Şathiyye nevîine örnek olarak gösterilen bir gazelinin bu beytinde Bursevî, kendisini Hz. Ali'nin zülfikârı ve dünyanın fâtihi olarak takdim etmektedir.

"Hoşâ **tîğ-ı celâl-i Hayderî** kim berk-ı nusratla
Eder her cünbişi tenvîr-i arş-ı a'zâm-ı tevfîk"[1775]

Nâmık Kemâl bu beytinde zülfikâr ismini zikretmeksizin Hz. Ali'nin kılıcından bahsetmektedir. Şâirin söz konusu ettiği bu kılıç ki zülfikâr olmalıdır, her bir darbesiyle zafer şimşekleri çaktırmakta ve nümâyişi âdeta arş-ı a'zâma kadar yükselebilmektedir.

"Himmet-i pîrimle çeksin **zülfikār-ı Haydarı**
Açılıp meydân-ı vahdet imtihan olsun da gör"[1776]

Salih Baba, tarikatına dair bazı esrarı müridlerine remzen bildirdiği bir şiirinin bu beytinde Hz. Ali'nin zülfikârını konu etmektedir. Zülfikârın pîr himmetiyle kınından çekileceğini söyleyen şâir, vahdet meydanında zülfikârın

---

1770 *Nâilî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"
1771 *Nâilî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"
1772 *Râmî Divanı*, s. 239.
1773 *Birrî Mehmed Dede Divanı*, s. 141.
1774 İsmâil Hakkı Bursevî'nin bir gazelinden alınan bu beyit için bk. Cemâl Kurnaz, Mustafa Tatçı, *Türk Edebiyatında Şathiyye*, Ankara 2001, s. 127.
1775 *Namık Kemal'in Şiirleri*, s. 122.
1776 *Salih Baba Divanı*, s. 63.

yardımıyla muvaffak olunacağını söylemektedir. Bu beyitten önce ve bu beyti tamamlar mâhiyette "Toh-ı hû'dan haydarım var sabr evinde beslerim / Dâhi şâbdır nev-civânım pehlivan olsun da gör" beyti yer almaktadır. Salih Baba bir başka şiirinde ise Hz. Ali'nin zülfikârını, nefs-i emmâre ile mücâhade hususunda en müessir vâsıta olarak zikretmektedir:

"**Zülfikār-ı Haydarı** çek nefsine verme aman
Yok durur âlemde anın gibi ehl-i kısas"[1777]

2. Zülfikâr üstüne yemin

Bazı şâirler, "zülfikâr hakkı için" gibi ifadelerle zülfikâr üzerine yemin edildiğine dair ifadeler kullanmışlardır. Hatta bazı şiirlerde Hz. Ali'nin kılıca yemin etmesi söz konusu edilmektedir.[1778] Esâsen bu kabil ifâdeler, eski bir gelenek olan silâh üzerine yemin etme âdetini de hatıra getirmektedir.[1779] Bu başlı altında zülfikârın yemin konusu edildiği bazı beyit örnekleri gösterilmiştir.

"Başumı kessen bana senden kesilmek yok durur
Zülfikār-ı Haydar-ı Kerrâr hakkıyçün begüm"[1780]

Hayretî, ölümü pahasına yolundan dönmeyeceğini, sevgiliden/memdûhtan ayrılmayacağını söylediği beytinde bu sözünü, "Haydar-ı Kerrârın zülfikârı hakkı için" ifadesiyle perçinlemektedir.

"Dostum Şâh-ı velâyet kılıcı hakkı içün
Gün gibi hüsn iline eylediler şâh seni"[1781]

Yahyâ Bey ise sevgilisinin güzellik ülkesinin şâhı olduğunu ifade ettiği bir gazelinde Şâh-ı velâyet olan Hz. Ali'nin "kılıcı hakkı için" ibaresiyle iddiasını desteklemektedir. Şâh-ı velâyetin en meşhur kılıcı ise zülfikâdır.

"Hatâyî ölmeğe can vermeyüb meydân-ı aşk içre
Yezîd olam dönersem **Murtezânın zülfikarı**ndan"[1782]

Hatâyî bu beytinde zülfikâr üzerine yemin etmemekte ve fakat aşk meydanında Murtazâ'nın zülfikârından dönmemek üzere yemin etmektedir. Zülfikârdan dönmemek ise muhtemelen ölümden çekinmemek anlamına gelmektedir.

"Lâ-havl o çeşm-i sâhir-i şehlâ-nigâhdan
Her sözde **zülfikâr-ı Aliye** yemîn eder"[1783]

1777 *Salih Baba Divanı*, s. 78.
1778 "Tîğına n'ola yemîn eylerse rûh-ı Murtazâ / Bir gazâ etdin ki hoşnûd eyledin Peygamberi" beyti için bk. *Nef'î Divanı*, s. 90.
1779 Eskiden Kur'ân-ı Kerim, ekmek ve tuz üzerine yemin edildiği gibi, silâh üzerine de yemin edilirdi; bu âdet günümüzde de devam etmektedir. Bk. Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, s. 522.
1780 *Hayretî Divanı*, s. 298.
1781 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 585.
1782 *Hatâyî Divanı*, s. 159.
1783 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 285

Şeyh Galib, sevgilinin büyüleyici şehlâ bakışından lâ havl çekmektedir. Çünkü sevgilinin gözleri, her sözünde Hz. Ali'nin zülfikârına yemin etmekte, yani öldürücü darbeler bırakan gamzeleri tesiri itibarıyla Hz. Ali'nin zülfikârına benzemektedir.

"Dehşetten elde tîğ-i gadab çâk çâk olur
Hışm ile **zülfekāra** ki gamzen yemîn eder"[1784]

Nâmık Kemâl bir gazelinde, sevgilinin zülfikâra yemin eden kızgın yanbakışının eldeki gazap kılıcını korkudan paramparça ettiğini söyleyerek zülfikâra yemin eden gamzenin tahrip gücünü dile getirmektedir.

3. Teşbih Unsuru Olarak Zülfikâr

Zülfikâr bilindiği gibi ucu çatallı/iki uçlu bir kılıçtır. Dolayısıyla zülfikâr üzerine geliştirilen teşbihlerde, akla gelen ilk husus bu şekil özelliğidir. Bazı şâirler zülfikârın bu şekil özelliğini doğrudan "zülfikâr şekli" ifadesiyle dile getirmişlerdir. "Zülfikâr şekli" ifadesi, hem uç kısmı çatallı olan zülfikârın kendisi hem de zülfikâr resmi yani figürü anlamında kullanılmaktadır. Bunun dışında zülfikâr ilk olarak özellikle kasîdelerde memdûhun kılıcının benzetileni olarak zikredilmektedir. Zülfikâr ayrıca şekil yönüyle sevgilinin ucu kıvrık kirpiğine ve kaşlarına benzetilmektedir. İki ağızlı olması yönüyle zülfikâr, sevgilinin dudağının da benzetilenidir. Sevgilinin görenleri hayran bırakan kameti zülfikâra benzetilmektedir. Bunların dışında zülfikârın en fazla benzetildiği unsur, şâirin elindeki ucu şak edilmiş kalemdir. Kalem hem şekil hem de fonksiyonu itibarıyla zülfikâra benzetilmektedir. Ayrıca bazı harfler ve özellikle lâm-elif zülfikâra benzetilmektedir. Şekil ve fonksiyon bakımından zülfikâra benzetilen diğer unsurlar arasında el, pençe, makas ve alem de yer almaktadır. Dış görünüş dışında tahripkârlık anlamındaki tesiri yönüyle divan şiirinde zülfikâra en fazla benzetilen husus, sevgilinin can alıcı gamzesi ve nigâhıdır. Lisan ve kelâm da hem müsbet hem de menfî mânâdaki neticeleri yönüyle zülfikâra benzetilmektedir. Ayrıca söz, yol açtığı onulmaz gönül yarası münasebetiyle zülfikâra benzetilmektedir. Bazı sûfî şâirler ise zülfikârı aşk, mârifet, gayret, himmet ve ihlâs gibi kavramları tanımlamak için yardımcı unsur olarak kullanmışlardır. Netice itibarıyla divan şiirinde zülfikârın birbirinden farklı pek çok tedâîye zemin hazırlayan güçlü bir imaj ve dolayısıyla şâirler için başlı başına bir ilham kaynağı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu başlık altında zülfikârın yukarıda özetlemeye çalıştığımız şekilde çeşitli konu ve durumlara dair teşbih ve kıyas unsuru olarak kullanıldığı örneklerden bir kısmı, ana hatlara göre oluşturulan tasnif içerisinde ve kronolojik sıra gözetilmek sûretiyle gösterilecektir.

a. Zülfikârın şekli

"Sîneme çekdüm Alinün **zülfekārı şeklini**
Hem anun etrâfını zeyn eyledüm yâ Şâh'dan"[1785]

1784 *Namık Kemal'in Şiirleri*, s. 170.

1785 *Âhî Divanı*, haz. Necatî Sungur, Ankara 1994, s. 169; Bu beyit aynı dönem şairlerinden *Figanî Divançesi*'nde (Figanî'ye âit bir gazel olarak) yer almaktadır: "Sîneme çekdüm

Bir gazelin bu beytinde Âhî, Ali'nin zülfikârının şeklini sînesine çekdiğini, etrafını da "yâ Şâh" ibaresiyle süslediğini söylemektedir. Zülfikâr şeklini sînesine çektiğini söyleyen şâir hem Hz. Ali'ye muhabbetini mecâzî bir ifadeyle dile getirmekte hem de Hz. Ali'ye bağlılığın izharı maksadıyla göğüs ve kol üzerine zülfikâr döğmesi yaptırma âdetini telmih etmektedir.[1786]

"Tîgı resmin ehl-i dil mânend-i **şekl-i zülfekar**
Hankah-ı âlemün nakş eylesün dîvârına"[1787]

Zülfikâr resmi göğse ve kollara nakşedildiği gibi tekke ve câmi tezyinâtında da kullanılmaktadır. Bâkî, sevgilinin kılıcını konu ettiği bir gazelinin bu beytinde işte bu geleneğe, zülfikâr resminin tekke duvarlarına asılmasına telmihte bulunmaktadır. Zülfikâr resmi nasıl dergâh duvarlarını süslemekteyse, gönül ehli de sevgilinin zülfikâra benzeyen kılıcını dergâha benzeyen âlemin duvarlarına nakşetmelidirler ki herkes bu güzellikten nasibini alabilsin.

"Altun olukdur ol görinen **şekl-i zülfikār**
Mü'minlere su yirine envâr olur revân"[1788]

Yahyâ Bey, Sultan Süleymân'ın menşûru üzerinde bulunan mührün harflerini tanımlandığı bir kasîdenin bu beytinde, zülfikâr şeklindeki hattı, su yerine nur akıtan altın oluğa teşbih etmektedir.

b. Kılıç

"Ol Ömer-adl ü Hasen-hulk u Ali-dildür velî
Kılıcından künd-dendân olur anun **zülfikār**"[1789]

Ahmedî, "Kaside fî Bahsü's-Seyf ve'l-Kalem" başlıklı şiirinde memdûhu adâleti yönüyle Hz. Ömer'e, yaratılışı yönüyle Hz. Hasan'a ve cesareti yönüyle Hz. Ali'ye benzetmektedir. İkinci mısrâında memdûhun kılıcı ile zülfikârı mukayese eden şâir, bu kılıcın vuruşma esnasında zülfikârı kör bir kılıç haline getireceğini söyleyerek mukayeseyi zülfikâr aleyhine neticelendirmektedir. Şâir aynı hayâli "Emir Sülmân" kasîdesinde neredeyse aynı kelimelerle tekrar etmektedir:

"Hasen-hulk u Ömer-adl ü Ali-dilsin ü kılıcun

Alinün zülfikārı şeklini / Hem anun etrâfını zeyn eyledüm yâ Şâhdan". Bk. *Figanî Divançesi*, s. 92.

1786 "XIII. Yüzyılda Rum abdalları denen bir derviş zümresi vardı. Bunlar başları açık, yalın ayak gezerler, Kalenderler gibi çehâr-darb olurlar, göğsü açık üst tarafı dar, altı geniş ve kolsuz "tennûre" denen bir elbise giyerler, bedenlerini dağlarlar, göğüslerine hilâl, yahut zülfekar resmini, yahut Hz. Ali'nin adını dövdürürler, kollarına dövme ile yılan resmi yaptırırlardı." Bk. Abdülbâki Gölpınarlı, *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, İstanbul 1990; I-II, 62-63; Abdal denilen derviş zümresi, ellerinde keşküllerle dilencilik yaparlar ve topladıklarını yolları üzerindeki tekkelere sunarlardı. Bıyık, saç ve kaşlarını usturayla tıraş eden ve göğüslerine Ali ismi veya zülfikâr resmi dövmesi yaptıran bu dervişler, Şiî-Bâtınî inanca sahiplerdi. Bk. Hasan Aktaş, *Türk Şiirinde Din ve Tasavvuf*, Konya 2001, s. 173.

1787 *Bâkî Divanı*, s. 351.

1788 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 115.

1789 *Ahmedî Divanı*, s. 72.

Çekilse döndüre yüzini **tîg-i zülfikār** andan"[1790]

"Rezmüni gör ki düşmenün başına
Kılıç urur kamu yemîn ü yesâr

Tîğ-ı Sultân Muhammed-i gāzî
Zülfikār ola ber-ser-i eşrâr"[1791]

Ahmed-i Dâ'î, Çelebi Mehmed medhiyesinden alınan bu müteâkip iki beyitte pâdişâhın savaş meydanındaki cesâreti ve kahramanlığını tasvir ederken gazi pâdişâhın kılıcını, kötüleri yok etmesi yönüyle zülfikâra benzetmektedir.

"**Zülfekār-ı** *lâ fetâ illâ* **Ali** destümdedür
Leşker-i kavm-i Yezîd ile idem sâveş benem"[1792]

"Ali'den başka yiğit yoktur" sözünün muhatabı olan Hz. Ali'nin zülfikârına sahip olduğunu söyleyen Aynî, elindeki bu kılıçla Yezid milletinin ordusuna karşı savaştığını ifade etmektedir. Yezid bilindiği gibi Hz. Hüseyin ve beraberindekilerin şehâdeti ile neticelenen Kerbelâ fâciâsının müsebbibidir. Hakîkatte Yezid'in ordusu şâirin döneminde mevcut olmadığı gibi şâirin elinde Hz. Ali'nin zülfikârı da bulunmamaktadır. Ancak kendisi de seyyid olan şâir bu beytinde Yezid soyu ve Ehl-i beyt mensupları arasındaki mücâdelenin devam ettiğini, bu hesâbın henüz görülmediğini vurgulamakta ve bu mücâdeledeki safını belirlemektedir. Zülfikâr ise bu beyitte hakkı ve meydan okumayı temsil etmektedir.

"Gâh açar ihsân elini Haydar-ı Kerrâr-veş
Gâh olur rûz-ı gazâ kudret elinde **zülfikār**"[1793]

Yahyâ Bey, Sultan Süleyman kasidesinde memdûhun elini sehaveti yönüyle Hz. Ali'ye, savaş zamanı pâdişâhın kudret elindeki kılıcı zülfikâra benzetmektedir. İhsan vakti pâdişâhın eli, cömertliğiyle meşhur Haydar-ı Kerrâr'ın eli gibi açıktır; savaşta ise bu el, Hz. Ali'nin zülfikâr taşıyan eli gibi cesaret ve kudretle iş görmektedir.

"Göz yaşı gibi düşe yüz üzre adûlarun
Çeksen gazâ güninde Alî gibi **zülfikār**"[1794]

Bir başka kasîdesinden alınan bu beytinde Yahyâ Bey, memdûh Hz. Ali gibi zülfikârını çekip kınından çıkardığı vakit, düşmanların göz yaşı gibi yüz üzerine düşeceğini ya da yüzlerinin üzerine düşerek telef olacaklarını ifade etmektedir.

"Eyler hücûmı düşmen-i dîne Alî-sıfat
Şemşîr-i hûn-feşânı kılur kâr-ı **zülfekar**"[1795]

1790 *Ahmedî Divanı*, s. 197.
1791 *Ahmed-i Dâ'î Divanı*, I, 64.
1792 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 573.
1793 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 57.
1794 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 54.

Bâkî, din düşmanlarına aman vermemek hususunda Hz. Ali'ye benzettiği Sultan Mehmed'in elindeki düşman kanıyla boyanmış kılıcını da zülfikâra benzetmektedir. Savaş meydanındaki cesareti yönüyle pâdişâh ne kadar Hz. Ali'yi hatırlatmaktaysa, elindeki kılıcı da düşmanı bertaraf etme hususunda o kadar Hz. zülfikâra benzemektedir.

"Revâfızla havâric mün'adim oldu zemanunda
Çekelden şark u garbe **zülfikār-ı Şâh-ı merdânı**"[1796]

Hayâlî Bey, "Kaside berâ-yı Şehzâdegân Sultan Muhammed ve Sultan Selim Han" başlıklı kasîdenin bu beytinde memdûhun şarktan garba kadar Hz. Ali'nin zülfikârını ya da zülfikâra benzeyen kılıcını çektiği vakit aynı Hz. Ali'nin yaptığı gibi hem Hâricîler'i hem de Râfizîler'i ortadan kaldırdığını söylemektedir.

"İtdi nigâhı şûr Ali **zülfekār** ile
Virdi dü çeşme nâr Ali **zülfekār** ile"[1797]

Nâbî, "Ali zülfekār ile" redifiyle söylediği gazelin tamamında Ali ismindeki bir mahbûbu konu etmektedir. Söz konusu Ali'nin zülfikârla birlikte zikredilmesi şâire Hz. Ali ile ilgili diğer unsurları da şiirine taşıma imkânı vermekte ve böylece şiir anlamca derinlik kazanmaktadır. Zaten bütün şiir boyunca Hz. Ali'nin diğer hususiyetlerinin de bir teşbih ve kıyas malzemesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Sadece gazelin matla'ı olan bu beyit dikkate alındığında şâirin, mahbûbun âşıkta bıraktığı tesiri Hz. Ali'nin zülfikâr ile birlikte tasavvuru veya tamâşâsının bıraktığı güçlü tesire benzettiği söylenebilir.

"Ne Âsaf kahramân-ı arsa-i merdî ki şemşîrün
Kazâ nâib-menâb-ı **zülfekār-ı Murtazâ** kıldı"[1798]

Sâbit, Seydî-zâde Ahmed Paşa isminde bir zâta sunduğu medhiyesinden alınan bu beytine memdûhun kılıcını konu etmektedir. Şâire göre memdûhun kılıcı zülfikârın vekilidir ve bu vekâlet hususunda karar dahi çıkmıştır. Vekâlet hususundaki hayalini karar ifadesiyle pekiştiren şâir, zülfikârın yerini tutan kılıca sahip olan kimsenin de ancak Hz. Ali'ye benzeyeceğini îmâ etmekte ve bu sûretle övgüsünü tamamlamaktadır.

"Aceb mi **zülfikār**-ı hancere sell itse şemşîrin
Adûya beyzesi gürz-i girânın çekdi bî-pervâ"[1799]

Sâbit, Bahri Paşa adlı bir tuğrâ-keşi övgü sadedinde söylediği "Tuğrâiyye" isimli kasidesinin bu beytinde, tuğrânın aksâmı ile ilgili benzetmeler

---

1795 *Bâkî Divanı*, s. 27

1796 *Hayâlî Bey Divanı*, s. 63.

1797 *Nâbî Divanı*, II, 1031'de yer alan gazelin devamı şöyledir:
"Zûr-ı nigâh ile leb-i Hayber-güşâ ile / Saldı cihâna şûr Ali zülfekār ile
Mânende-i kalem-rev-i İslâm gönlümi / Zulmetden itdi dûr Ali zülfekār ile
Tâb-ı mey-i mahabbetle itdi kalbümi / Peymâne-i sürûr Ali zülfekār ile
Nâbî irişdi Bâkî'ye bu şi'r-i hâs ile / Virdi dile şuûr Ali zülfekār ile"

1798 *Sâbit Divanı*, s. 223.

1799 *Sâbit Divanı*, s. 274.

yapmaktadır. Beyitte zikri geçen beyze, tuğrânın sol tarafında bulunan ve ekseriyetle "nûn" veya "dâl" harfinin oluşturduğu kavisli kısım, hançere ise beyzenin devamı olan ve sağa doğru paralel bir şekilde uzanan kısımdır.[1800] Hançere genellikle iki paralel çizgiden ibarettir ve şâir zülfikâra benzettiği hançerenin kılıcını kınından çıkarmasına şaşırmamak gerektiğini, çünkü ağır bir gürze benzettiği beyzenin de düşmana korkusuzca gürzünü çektiğini söyleyerek tuğrayı âdetâ savaş alanına, tuğrayı oluşturan kısımları ise çeşitli savaş âletlerine benzetmektedir.

"Devri zamân-ı Ahmed-i Muhtârı andırır
Şemşîri **zülfikār-ı Ali**den nişân verir"[1801]

Nef'î, Sultan Ahmed medhiyesinde padişâhın hüküm sürdüğü dönemi isim benzerliğinden de hareketle asr-ı saâdete; padişâhın elindeki kılıcı ise Peygamber devri tedâîsiyle bağlantılı olarak Hz. Ali'nin zülfikârına benzetmektedir. Sultan Ahmed'in kılıcı zülfikârı hatırlatmaktadır. Rivayete göre zülfikâr esasen Hz. Peygamber'in kılıcı olup Hz. Ali'ye hediye edilmiştir.

Tîğe gaddâre kim dûçâr oldı
Çâk olup **şekl-i zülfekār** oldı"[1802]

Kılıcın üzerine gaddâre denilen büyük bıçak düşünce kılıcın yarılmak sûretiyle zülfikâra benzediğini söyleyen Atâî'nin bu beytinden, zülfikârın bütün ucu çatallı bıçak ya da kılıçlar için bir kıyas unsuru olduğu anlaşılmaktadır.

"Mehdiyem tasvîr-i Allah oldu nakşı sığmayan
Zülfikāriyem Alînin fâtih-i dünyâ menem"[1803]

Şathiyye nevîine örnek olarak gösterilen bir gazelinin bu beytinde Bursevî, kendisini Hz. Ali'nin zülfikârı ve dünyanın fâtihi olarak takdim etmektedir.

"Tâ **zülfikār-ı Hayder** ile hem-gılâfdır
Bir seyfdir ki târ-ı mutaffâ-yı istivâ"[1804]

Esrar Dede, "istivâ" redifli şiirinden alınan bu beytinde kılıca benzettiği istivânın[1805] Hz. Ali'nin zülfikârıyla hem-gılaf olduğunu, yani aynı mahfaza içerisinde bulunduğunu söylemektedir.

1800 Suha Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları*, İstanbul 1980, s. 25-26.

1801 *Nef'î Divanı*, s. 57.

1802 Atâî'nin bu beyti için bk. Halil Çeltik, *Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı*, Ankara 1998, s. 232.

1803 İsmâil Hakkı Bursevî'nin bir gazelinden alınan bu beyit için bk. Kurnaz, Tatçı, *Türk Edebiyatında Şathiyye*, s. 127.

1804 *Esrar Dede Divanı*, s. 198.

1805 Mevlevîlikte istivâ bir makam olup ancak gerçek hilâfet sahibi kimselerin bu makama ermiş oldukları kabul edilmektedir. Bu makamın kisvelere yansıyan alâmeti ise önden arkaya doğru sikkesinin üzerine, tam oraya gelmek şartıyla çekilen iki parmak genişliğindeki yeşil çuhadır ve bu nişanın adı da istivâdır. Yine Mevlevîlerde sikke üzerine çekilenden istivâdan başka hırkanın çepeçevre kenarına dikilen yeşil ve bir parmak genişliğindeki şeride de istivâ denilmektedir. Bk. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 312-314.

"İki sultân-ı ma'nâ birbiriyle ittifâk etmiş
Dönüp bir **zülfikâra** tâkât-ı şemşîri tâk etmiş
Mükerrer çün ezân fermânları şirke yasak etmiş
Birisi küfrü sürmüş ol biri nefy-i nifâk etmiş

Hemân ayn-ı Muhammedle Alidir Şems ü Mevlânâ"[1806]

Şeyh Gâlib ise Hz. Ali ve Hz. Peygamber'e teşbih ettiği Şems ve Mevlânâ'yı, terci'-bendinin bu bendinde iki mânâ sultânı olarak tavsif etmekte ve çatallı ucu ve ikiye katlanan mukavemeti sebebiyle zülfikâra benzetmektedir.

"Tîğ-ı âteş-tâbı nâr-ı hırmen-i şûr u fiten
Şeşper-i berku's-sihâmı **zülfekār-ı Haydarî**"[1807]

Enderunlu Vâsıf da kasîdelerinde zülfikârı, memdûhun silâhının benzetileni olarak zikretmektedir. III. Selim kasîdesinin bu beytinde şâir, pâdişâhın ateş saçan topuzu veya okunu, bir lâkabı da Haydar olan Hz. Ali'nin zülfikârına benzetmektedir. Aynı şâir, Bekir Paşa kasîdesinde ise memdûhun kılıcını zülfikâra benzetmektedir. Söz konusu kılıcın düşman karşısında gördüğü işi bu kılıçtan başka sadece Haydar-ı Kerrâr olan Hz. Ali'nin zülfikârı yapabilir diyen şâir, önce memdûhun kılıcını, kılıç münâsebetiyle de memdûhu övmektedir:

"Şöyle kâr eyler 'adûya tîğ-ı ser-tîzi anun
Etse anı zülfekār-ı Haydar-ı Kerrâr eder"[1808]

c. Kaş

"Vesmeyle **ebruvân**-ı nigâra müşâbehet
Taklîd-i **zülfekār** gibi sehl-i mümteni'"[1809]

Rastık ile yani bir nevî kaş makyajı ile sevgilinin kaşlarına benzeyen kaşa sahip olmak, zülfikârın taklîdi kadar imkânsızdır diyen Yenişehirli Avni, kaş ile zülfikâr arasındaki benzerliğe dikkat çekmektedir.

"**Ebruvân** çifte çekilmiş **zülfikār** mı yâ nedir
Ol şirîn tûtî kelâmın *nûn u kalem*den midir"[1810]

Yozgatlı Hüznî ise üç ayrı beytinde sevgilinin kaşlarını zülfikâra benzetmektedir. İlk olarak bir gazelinden alınan bu beyitte sevgilinin iki kaşını çifte kuşanılmış zülfikâra benzeten şâir, sevgilinin tatlı sözlerini ise *Nûn ve'l-kalem* ibaresiyle başlayan Kalem sûresinin, "Nûn. Kaleme ve (kalem tutanların) yazdıklarına andolsun ki (68/1)" meâlindeki birinci âyetini telmihen, hokka olarak izah edilen nûn harfine ve kaleme nispet etmektedir.

1806 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 169.
1807 *Enderunlu Vâsıf Divanı*, s. 217.
1808 *Enderunlu Vâsıf Divanı*, s. 265.
1809 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 804.
1810 *Yozgatlı Hüznî Divanı*, s. 174.

"Çekilmiş çifte **ebrûlar** cebîne **zülfikār**-âsâ
Hazer etmez döker kanın niçin mazlûmun âhından"[1811]

Yine bir gazelinin bu beytinde şâir, kaş ve zülfikâr arasındaki benzerliğe daha geniş şekilde yer vermektedir. Şâire göre alındaki iki kaş şekil itibarıyla zülfikâra benzemekte, zülfikâr resmi gibi durmaktadır. Bu şekil benzerliği dışında, kan dökücülük yönüyle de kaşlar zülfikâra benzer ama aralarında bir fark vardır. Sevgilinin kaşları zülfikâra benzemekle birlikte mazlumun kanını dökmekten ve dolayısıyla mazlumun âhını almaktan çekinmez; oysa zülfikâr böyle değildir.

"Âh muhabbet seyfile bu sînemi âmâc eden
Zülfikār-ı Haydar-ı Kerrâra benzer **kaşların**"[1812]

Yozgatlı Hüznî bu beytinde de sevgilinin kaşlarını zülfikâra benzetmekte ve muhabbet kılıcı karşısında sînesinin hedef tahtası hâline döndüğünü ifade etmektedir. Bu muhabbet kılıcı ise sevgilinin zülfikâra benzeyen kaşlarıdır.

d. Kirpik

"Hânekāhı gönlümün **fikr-i müje**nle husrevâ
Nakş olupdur her der ü dîvâra **şekl-i zülfikār**"[1813]

Bir gazelin bu beytinde Vasfî, sevgilinin kirpiğini hayal etmektedir. Sevgilinin zülfikâra benzeyen kirpiklerinin hayâli neticesinde gönül dergâhının kapı ve duvarları, tekkelerde olduğu gibi Ali ve zülfikâr levhaları ile çepeçevre bezenmiş durumdadır. Şu halde sevgilinin zülfikâra benzeyen kirpiğinin sadece hayâl edilmesi dahi âşığın gönlünü papamparça etmeye kâfî gelmektedir.

e. Dudak

"O nigâh-ı pür-celâli yanar âteş oldu eyvâh
Leb-i zülfikār-ı Hayder ser-i câmı öpdü hâlâ"[1814]

Esrar Dede'nin bir gazelinden alınan bu beyitte şâir, sevgilinin yanan ateşe benzettiği celâlli bakışından çekindiğini ve zülfikâra benzeyen dudağının kadehin üst kısmını öptüğünü söylerken şarab içen bir güzel tasvirini tamamlamaktadır. Ağzın zülfikâra teşbihinde zahir olan vech-i şebeh, dudağın alt ve üst olmak üzere iki kısımdan oluşmasıdır.

f. Endam

"**Zülfikār**-ı Haydar-ı Kerrâra benzer **hey'eti**
Âşık-ı şeydâya dest-i merhabâdur gönderi"[1815]

1811 *Yozgatlı Hüznî Divanı*, s. 262.
1812 *Yozgatlı Hüznî Divanı*, s. 227.
1813 *Vasfî Divanı*, s. 73.
1814 *Esrar Dede Divanı*, s. 277.
1815 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 569.

Âşıkane bir gazelden alınan bu beyitte sevgilinin duruşunu zülfikâra benzeten Yahyâ Bey, elindeki mızrağı ise dîvâne âşığa merhaba diyerek selâm veren ele benzetmektedir.

g. Kalem

Zülfikârın şekil olarak en fazla benzediği unsurlardan bir tanesi de kalemdir ve bu teşbihe dair örneklere hemen her asırda tesadüf etmek mümkündür. Kalem ile zülfikâr arasındaki öncelikli vech-i şebeh, kalemin şakk edilerek ikiye ayrılan ucu ile zülfikârın çatallı ucu arasındaki şekil benzerliğidir. Bunun dışında kılıç ve kalem medeniyetlerin oluşması ve yayılması hususunda iki ayrı koldan birbirini tamamlayan iki önemli unsurdur. Yani şekil benzerliği yanında kalem fonksiyonu münâsebetiyle de zülfikâra benzetilmektedir.

"Rûzbân **kilk** ile Âlî-mânend
Kabza-gerdân-ı **zülfekāram** ben"[1816]

Âlî, "ben" redifli şiirinde Hz. Ali ile isim benzerliğine dikkat çekerek elindeki kalemi zülfikâra benzetmektedir. Hz. Ali nasıl zülfikâr ile mâruf ise Âlî de zülfikâra benzeyen kalemini, Hz. Ali'nin zülfikâra hükmetmesi gibi en müessir şekilde kullanmaktadır.

"Ne **hâme** Hayder-i Kerrâr-ı nazmın **zülfikārıdır**
Ne hâme Rüstem-i endîşeye tîg-i dü-peykerdir"[1817]

Nâilî'nin kendi kalemine övgüsünden alınan bu beyitte şâir, elindeki kalemi şiir sahasının Haydar-ı Kerrârının zülfikârı olarak tanımlanmaktadır. Şu halde Nâilî, Hz. Ali; kalemi ise zülfikârdır. Bu kalem aynı zamanda düşünce Rüstem'inin elindeki iki yüzlü kılıç kadar keskindir.

"Sâbit ü zâhir olınca eser-i bağy ü inâd
Zülfekâr-ı dü-zebâna **kalem**-i mu'cize-fen

Dest-fermâ-yı ulu'l-emr şerî'atle çıkup
Fark-ı bî-devletiyâna olıcak sâye-fiken"[1818]

Celâlî isyânının bastırılmasına dair bir tarih manzûmesinden alınan bu müteâkip iki beyitte Nâbî, isyancıların zulüm ve direnişleri iyice sâbit olup kesinlik kazandığında devleti idare edenlerin şeriatın müsadesi çerçevesinde isyana müdâhale ettiklerini ve böylece iki ağızlı zülfikâr ile mûcizeler yaratan kalemden güç alan ulu'l-emrin, devletsizleri himâye ve kontrol altına aldıklarını ifade etmektedir.

"Zülfikār-ı Haydar-ı Kerrâr-ı hasm-efgen gibi
Dil-şikâfî-i 'adu cân-çâkî-i hussâd ider"[1819]

1816 *Gelibolulu Âlî Divanı*, s. 144.
1817 *Nâilî Divanı*, s. 107.
1818 *Nâbî Divanı*, I, 179.
1819 *Sâbit Divanı*, s. 252.

Sâbit, bir kasidesinden alınan bu beytinde kalemini, Haydar-ı Kerrâr olan Hz. Ali'nin düşmanlarını yere düşüren zülfikârına benzetmekte ve kaleminin, dolayısıyla şiirlerinin aynı zülfikâr gibi düşmanların gönlünü yaraladığını, haset edenlerin de canlarını paraladığını ifade etmektedir. Dolayısıyla şâir, kalem ile zülfikâr arasındaki şekil benzerliği yanında tesirleri hususundaki benzerliğe de dikkat çekmektedir.

"Kim alursa destine tahrîr-i vasfunçün **kalem**
Gösterür a'dâ-yı dîne **zülfekār-ı Haydarı**"[1820]

Bir na't-ı şerifin bu beytinde Birrî Mehmed Dede, Hz. Peygamber'i medhetmek için kullanılan kelemi zülfikâra benzetmektedir. Şâire göre kim Hz. Peygamber'i medhetmek maksadıyla eline kalem alırsa bu kalem din düşmanlarına karşı Hz. Ali'nin zülfikârı kadar tesirli olacaktır, ksacası Peygamber Efendimiz'i medheden kalem zülfikâr hükmündedir.

"Bir Alî-nâm Alî-zâ Şîr-i merdân-ı hüner
Vâris-i Şâh-ı Necef kim **zülfikārıdır kalem**"[1821]

Hoca Neş'et bir mahlâs-nâmeden alınan bu beyitte Ali ismindeki bir talebesini Hz. Ali ile aynı ismi taşıması münâsebetiyle övmekte ve şâir olan bu zâtın kalemini de zülfikâra benzeterek teşbihi tamamlamaktadır.

"Bi-hakk-ı hâk-i pâk-i Kerbelâ şâhid-i Alî olsun
Elimde **zülfikārım hâmedir** gāibde görmüşler"[1822]

Elindeki kalemin zülfikâr olduğunu söyleyen Ali Handî, bu hakîkatin gayb âleminde müşâhade edildiğini ifade etmekte ve bu iddiâya tertemiz Kerbelâ toprağını şâhit göstermektedir.

"Tekātur etti Nâci **zülfikār-ı hâme**den târîh
Alî nâgâh etmiştir civâr-ı kevseri me'vâ"

Muallim Nâci, Ali ismindeki bir şahsın vefâtı münâsebetiyle söylediği tarih manzûmesinin bu beytinde, 1293 tarihini veren "Ali birden bire kevserin civârını yuva edindi" anlamındaki târih mısrâının, zülfikâra benzettiği kaleminden damlayan mürekkep ile yazıldığını söylemektedir.

"Sıdk ile Sıddîkiyem Fârûkîyem Osmâniyem
Hayderîyem elde **hâmem zülfikārımdır** benim"[1823]

Dört halifeye bağlılığını her bir halifenin ismini ayrı ayrı zikrederek îlân eden Müştak Baba, bu ifadeyi yazıya dökmesine vesile olan kalemini de zülfikâra benzetmektedir.

h. Zülfe, Lâm-elif

1820 *Birrî Mehmed Dede Divanı*, s. 129.
1821 *Hoca Neş'et Divanı*, s. 120.
1822 *Ali Handî Divanı*, s. 150.
1823 *Müştâk Baba Divanı*, s. 188.

"Cihân-girâna yalman gösterip çıkmış niyâmından
O keskin **zülfeler** kim **zülfikar**-ı Haydariyyettir"[1824]

Şeyh Galib, Sultan III. Selim'in tuğrâsını vasfettiği bir şiirinden alınan bu beytinde tuğradaki zülfeleri zülfikâra benzetmektedir. Zülfe veya bir diğer ismiyle zülüf, tuğrânın üst tarafında elif harfi şeklindeki çizgilerin -ki bunlar tuğrânın tuğlarıdır- yanlarına çizilen flâma şeklindeki kavislerdir.[1825] Neticede bir hüsn-i hat eseri olan tuğrânın keskin kalem hareketleri ile oluşturulan zülfeleri, zülfikâra banzetilmektedir.

"**Lâm-elifler** kim düşübdür boynını hâsidlerün
Urmag-içün zülfikār-ı Haydar-ı Kerrârdur"[1826]

Câfer Çelebi, hastalanan bir hocasına özür ve tesellî sadedinde yazdığı şiirinde, hocasının şiir nüshasındaki harfleri tavsif ettiği bölümden alınan bu beytinde, lâm-elifleri zülfikâra benzetmektedir. Şâire göre memdûha haset edenlerin boyunlarına zülfikâra benzeyen lâm-elifler düşecek ve onların boyunlarını vuracaktır. Lâm-elif harfi elif ve lâmın uzantılarıyla ucu çatallı olan zülfikâra benzemektedir. Bunun dışında boyuna düşen saçtır ve lâm-elif harfi de ters çevrildiğinde saça benzer, zülfikâr ise aynı zamanda saçın yani zülfün benzetilenidir.

"Her görinen lâmelifi zülfikār
Yâları kavs-i felek-i nâmdâr"[1827]

Yahyâ Bey'in *Divan* dîbâcesinde, eserindeki harflerden bir kısmını[1828] özel olarak zikrettiği ve bu harflerle ilgili teşbihler geliştirdiği tespit edilmiştir. Dîbâcede konu ettiği harflerden bir tanesi de lâm-eliftir. Şâir yukarıya alınan beytinde, *Divân*'da yer alan her "lâm-elif" harfinin zülfikâra, yâ harflerinin ise feleğin meşhur yayına benzediğini söylemektedir.

i. El ve İki parmak

"Şecî' ü musallî vü ehl-i vakār
Her iki benân anda bir zülfikār"[1829]

Yahyâ Bey, Sultan Murad medhiyesinde pâdişâhı; cesâreti, beş vakit namazını terk etmemesi ve ağırbaşlı olması yönüyle söz konusu ettikten sonra onun her iki parmağını zülfikâra benzetmektedir. Aynı şâir bu defa bir murabbâında iki parmağı zülfikâra benzetmektedir:

"Ceng içinde halkumuz bî-ihtiyâr olur bizüm
Her iki barmagumuz bir zülfikār olur bizüm

1824 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 100.
1825 Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları*, s. 25-26.
1826 *Ca'fer Çelebi Divanı*, s. 475.
1827 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 12.
1828 Bu harfler sırasıyla "elif, cim, râ, mim, nûn, dâl, sad, 'ayn, lâm-elif ve yâ"dan ibarettir. Bk. *Yahyâ Bey Divanı*, s. 12.
1829 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 7.

Cümlemüz keskin kılıç gibi yarar olur bizüm
Seyf-i dînüz merd-i meydânuz Budin şehbâzıyuz"[1830]

Osmanlı gāzîlerinin savaş meydanındaki fevkalâde cesaret ve kahramanlıklarını konu ettiği bu bendde Yahyâ Bey, savaş esnasında askerlerin âdetâ irade ve ihtiyârlarını kaybetmişçesine gözü kapalı savaştıklarını, herkesin birer keskin kılıç kesildiğini ve her iki parmaklarının birer zülfikâr gibi iş gördüğünü ifade etmekte ve "Dînin kılıcıyız, meydanların merdiyiz, Budin şehbâzıyız" sesiği mısrâını her bend sonunda tekrar etmektedir.

"Pençe-i Şîr-i Hüdâdır mihr ü mehdir zülfikâr
Çeşm-i hussâda bu ma'nâ günden azher rûz u şeb"[1831]

Şeyh Galib ise "rûz u şeb" redifli kasidesinden alınan bu beytinde zülfikârı, Hz. Ali'nin pençesi olarak ifade etmektedir. Zülfikâr adlı kılıcı Hz. Ali'nin eliyle o kadar bütünleşmiştir ki o artık Hz. Ali'nin eli gibidir, elinden ayırt edilemez. Zülfikâr aynı zamanda güneştir, aydır ve bu bu gerçek haset edenlerin gözüne de gün gibi ayandır; onlar bu gerçeği hem gece hem de gündüz idrak ve kabul etmek mecburiyetindedirler.

j. Makas

"Güzeller rîşini kırsan elünde sanki **mikrâsun**
Alînün zülfikārıdur kırar kâfer Alî Bâlî"[1832]

Zâtî, Berber Ali Bâlî vasfında söylediği bir gazelinde, isim benzerliğinden hareketle Ali Bâlî'nin elindeki berber makasını, Hz. Ali'nin zülfikârına benzetmektedir. Vech-i şebeh ise makasın sakalları, zülfikârın da kâfirleri keserek ortadan kaldırmasıdır. Ayrıca hem makas hem de zülfikâr kesici birer âlet olup uç kısımları çatallıdır.

"Senün tîg-ı zebânun 'aksi 'Âlî çeşm-i ahvelde
Geh olmış **zülfikāra** gâhî ol **mikrâsa** dönmişdür"[1833]

Âlî, kılıca benzettiği dilinin şaşı bir gözdeki aksinden bahisle, bu zebânın şaşı bakan bir kimsenin gözüne bazen zülfikâr bazen de makas şeklinde aksedebileceğini söyleyerek zülfikâr ile makas arasında iki uçlu olmalarından kaynaklanan şekil benzerliğine ve kesicilik hususunda ameliye benzerliğine dikkat çekmektedir.

k. Alem

"Sürse keştîsini Ali Paşa
Hasm ile Heydarânedür cedeli
Dir hevâda gören **flândra**sın
Zülfekārını arşa asdı Ali"[1834]

1830 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 193.
1831 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 51
1832 *Zâtî Divanı*, III, 510.
1833 *Gelibolulu Âlî Divanı*, s. 274.

Ali Paşa gemisini sürdüğünde rakibiyle Hz. Ali gibi arslancasına savaşır. Onun gemiye çektiği sancağı görenler ise bu heybetli manzara karşısındaki duygularını "Ali zülfikârı arşa asdı" ifadesiyle dile getirirler diyen Nâdirî, öncelikle kıt'anın birinci beytinde Hz. Ali ile Ali Paşa arasındaki isim benzerliğini kullanarak "Haydarâne" kelimesinde tevriye yapmaktadır. İkinci beyitte söz konusu edilen ve yüksekliğinden dolayı havada asılı gibi duran flândranın zülfikâra benzetilmesi ise Osmanlı donanma sancaklarında, zülfikâr motifinin bulunmasından kaynaklanmaktadır.[1835] Ayrıca şâirin "zülfikârını arşa asdı Ali" ibaresi, kişinin kendisiyle yarışanlara karşı kazandığı büyük başarıdan dolayı aşırı derecede övünmeye hak kazanmasını ifade eden "kılıcı arşa asmak" deyimini[1836] hatıra getirmektedir.

l. Meriç, Tunca

"Merice irüp olmış Tunca câri
Olupdur san **Alînün zülfikârı**"[1837]

Yahyâ Bey, Meriç nehri ile Tunca kolunun birleştikleri yerde oluşan manzarayı, çatallı görntüsü münasebetiyle zülfikâra benzetmektedir. Ayrıca su ile kılıç arasında, kılıcın sertliğini arttırmak için demire su verilmesinden kaynaklanan bir ilgi zaten bulunmaktadır.

m. Güneş ışığı

"**Zülfikârın** çekicek asker-i Şâm itdi firâr
Oldı gûyâ seherî çarhda Haydar **horşîd**"[1838]

"Horşîd" redifli bir na't-ı şerîfin nesib bölümünden alınan bu beyitte Râmî, güneşe benzettiği Hz. Ali'nin sabah vakti zülfikârını çekmesi sonucu gecenin askerlerinin kaçtığını yani karanlığın kaybolduğunu söylemektedir. Güneşe benzetilen Hz. Ali'nin, karanlığı delen kılıcı zülfikâr ise güneş ışığına benzemektedir. Ayrıca beyitteki "asker-i Şâm" ibaresi gerçek anlamıyla yani Şam ordusu olarak okunduğunda, Hz. Ali'nin Muâviye liderliğindeki Şam askerlerini zülfikârın yardımıyla dağıtmasının hatırlatıldığı anlaşılmaktadır.

n. Gamze, nigâh

Divan şiirinde gamze, âşıka cevr ü cefa etmekle görevli olduğu kabul edilen sevgilinin gözünün en önemli silâhlarındandır.[1839] Gamze, göz, kaş ve kirpiklerle birlikte ele alınarak kan dökücü özelliği vurgulandığı için de öncelikle

---

1834 *Ganîzâde Nâdirî Divanı'ndan Seçmeler*, s. 266.

1835 Gerçekten de Osmanlı donanma sancaklarında III. Selim'in yeniçeriler tarafından şehit edildiği döneme kadar zülfikâr resmi bulunmaktaydı. II. Mahmut'tan itibaren bu uygulama değiştirilmiş, sancaklar üzerine tuğra ve kılıç işlenmiştir. Geniş bilgi için bk. Müfit Öner, *Bayrağımız Sancağımız, İstiklâl Mücâdelemiz ve İstiklâl Marşımız*, Bremen, ts., s. 51-52.

1836 Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, I-III, Ankara 1971-1977, II, 782.

1837 *Yahyâ Bey Divanı*, s. 235.

1838 *Râmî Divanı*, s. 71.

1839 Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, Ankara 2001, s. 172.

kılıca ve oka benzetilmektedir.[1840] Gamzenin kılıca teşbihi, divan şiiri lûgatında zaten geniş bir tedâî alanına sahip olan zülfikârı da şâirin hatırına getirmekte ve zülfikâr, gamze ile ilgili benzetmelerde sık başvurulan teşbih unsurlarından bir tanesi olarak dikkat çekmektedir.

"Bu **zülfikār-ı gamzen**ün ol kim velîsidür
Ka'be hakı medîne-i hüsnün Alîsidür"[1841]

Bir gazelin matlâ beytinde Zâtî, zülfikâr kadar müessir ve tehlikeli bir gamzeye kim velî, yani dost olabiliyorsa, Kâbe hakkı için güzellik şehrinin Ali'si de odur; ancak Ali gibi bir velî bu bakışın te'sirine tahammül edebilir diyerek zülfikârı gamzeye benzetmektedir.

"Tîz yazsun tîği bir hôş **zülfikārı** Haydarun
Tekye-i sînemde olsun yâdigârı Haydarun

Nola cân virsem ana bir demde bin cân sayd ider
Gamzesinün **zülfikār-ı cân-şikârı** Haydarun"[1842]

Beyitleriyle başlayan "Haydarun" redifli gazeline Zâtî, Hz. Ali'nin kılıcı zülfikâr ve bineği düldüle dair teşbihleriyle devam etmektedir. Fakat şiirin bütününe bakıldığında redifte zikri geçen "Haydar"ın, Hz. Ali değil de Haydar ismini taşıyan bir mahbûp olabileceği kanaati galip gelmekte[1843] ve bu şiirin söz konusu mahbûba dair hissiyatın ifadesi için kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Ne var ki şâir ya bu durumu setretmek ya da sadece isim benzerliğinin getirdiği hazır malzeme imkânını değerlendirmek maksadıyla gazelini Hz. Ali'ye dair unsurlarla da bezemekten geri durmamaktadır. Birinci beyitte Haydar'ın kılıca benzeyen bakışları, âşığın tekkeye benzeyen sînesinde zülfikâr tesiri gösterecek ya da bu te'sirli bakış âşığın tekkeye benzeyen sînesinde dergâh duvarlarını süsleyen zülfikâr levhası gibi sevgiliden bir hatıra olarak kalacak ve kıymetli bir hediye olarak muhafaza edilecektir. İkinci beyitte sevgilinin gamzesi, bir anda binlerce gönlü kendisine esir edebildiği için can alma hususundaki mahareti sebebiyle yine zülfikâra benzetilmektedir. Yine aynı gazelin müteâkip iki beytinde zülfikâr mahbûbun gamlı gönülleri küşâde eden işveli gözlerine benzetilmektedir:

"Şîve-i çeşmün açarsa nola gam-gîn dilleri
Zülfikārı feth idübdür her diyârı Haydarun"[1844]

"Bir nazar sal tâ nazardan güm ola yaşum benüm
Zülfikārı saldılar mahv oldı bir deryâ Alî"[1845]

1840 Kurnaz, *Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlili*, s. 242.

1841 *Zâtî Divanı*,I, 254.

1842 *Zâtî Divanı*, II, 290.

1843 Şiirde kastedilen kişinin kim olduğu hususu gazelin kimi beyitlerinde istifhama sebebiyet verse de Zâtî'nin başka gazellerinde mahbûp sevgisini isimlerde tevriye yaparak işlemeyi tercih ettiği dikkat çekmektedir. Bu konuyla ilgili örnekler için bk. "Hüseyn" redifli iki gazel: *Zâtî Divanı*, III, 82-83; "Mustafâ" redifli iki gazel: *Zâtî Divanı*, III, 402-403; "Alî" redifli iki gazel: *Zâtî Divanı*, III, 403-404.

1844 *Zâtî Divanı*, II, 290.

1845 *Zâtî Divanı*, III, 404.

Yine mahbûb sevgisinin işlendiği bir gazelden alınan bu beyitte Zâtî, zülfikârı sevgilinin nazarına, bakışına benzetmektedir. Beyitte ayrıca zülfikârın deryâya salınmasına dair rivayete de telmih vardır. "Zülfikâr" başlığı altında da işaret edildiği gibi Hz. Ali, oğullarından zülfikârı Necef denizine bırakmalarını istemiş, bu isteği yerine getiren Hz. Hüseyin, zülfikârı bıraktıktan sonra denizin kana bulandığını müşâhade etmiştir.[1846] Sevgilinin zülfikâra benzettiği bakışına müştak olan âşık, neticede bu bakışın tesiriyle kan revan içerisinde kalacak olsa da dileğinden vazgeçmemekte, bir bakış uğruna ölümü göze almaktadır.

"Biri bir dil-rübâdur adı Hayder
Ruhı cennet lebi sâkî-i kevser

Çü çekmiş gamzesinün zülfekārın
İki itmiş yüzinün zü'l-humârın"[1847]

Mesîhî, Edirne gençlerini tanıttığı *Şehrengiz*'inden alınan bu iki beytini Haydar adında bir gence tahsis etmiştir. Haydar ismindeki bu gencin yanağını cennete, ağzını kevser sâkîsine benzeten şâir, ikinci beyitte gencin gamzesini yine Hz. Ali'ye ait bir unsur olan zülfikâra, yüzünü ise Hz. Ali'nin zülfikârı ile katlettiği nakledilen Zülhumâr'a benzetmektedir. Şâirin her iki beyti, memdûhun Hz. Ali ile olan isim benzerliğinden hareketle Hz. Ali'yi hatırlatan unsurlarla ördüğü dikkat çekmektedir.

"Gün gibi alnında peydâ oldı nûr-ı Mustafâ
Gamzesi virür nişân-ı zülfikār-ı Murtazâ
Söylerem dâyim bi-hakk-ı Hazret-i âl-i abâ
Pertev-i Hak kudret-i Hak mazhar-ı Allâhdur"[1848]

Hayretî bir murabbâın bu bendinde sevgilinin yüzündeki güzellik unsurlarını birer birer sıralayarak şerhetmektedir. Sevgilinin alnındaki göz alıcı parlaklığı Hz. Peygamber'in nûruna izafe eden şâir, sevgilinin yanbakışını ise zülfikâra benzetmektedir.

"Hemân dil **gamze-i kattâl**e döymez yohsa gayrıdan
Dil-âverdür çevirmez yüz gerekse **zülfekār** olsun"[1849]

Şâhî mahlâsıyla şiir söyleyen Şehzâde Bayezid, sevgilinin öldürücü gamzesini zülfikâra benzettiği bir gazelinde, sevgilinin gamzesi zülfikâr kadar amansız da olsa âşığın gönlü sevgilinin gamzesinden asla yüz çevirmez diyerek âşığın esasen ölümü göze aldığını belirtmektedir.

"Ne **gamze** cevher-i şemşîr-i **zülfikār-ı** 'alem
Ki çâk eder eser-i semmi zehre-i cânı"[1850]

1846 Eşrefoğlu Rumî, *Tarikatnâme*, s. 10.
1847 *Mesîhî Divanı*, s. 98.
1848 *Hayretî Divanı*, s. 101.
1849 Filiz Kılıç, *Şehzade Bayezid, Şâhî Hayatı ve Divanı*, Ankara 2000, s. 183.
1850 *Nâilî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"

Nâilî de Hz. Ali vasfında söylediği na'tından alınan bu beyitte zülfikâr ile gamze arasında her ikisinin de öldürücü etkiye sahip olması münasebetiyle ilgi kurmaktadır.

"Nigâh-ı lûtf dile çeşm-i yârdan gelmez
Hayat güştelere **zülfikârdan** gelmez"[1851]

Sevgilinin lûtuf dolu nazarına muhatap olamamaktan şikâyetçi olan Râmî, sevgilinin bakışını zülfikâra benzetmekte ve kurduğu bu benzerlik münasebetiyle de zülfikârın öldürücü darbelerini telmîhen, zaten zülfikârın da ölüleri diriltmediğini, hayat değil ölüm getirdiğini ifade etmektedir.

Zahm-dâr-ı bî-ilâc-ı **zülfekār-ı gamzeyem**
Cevher-i elmâs-ı tîğ-ı merg merhemdür bana"[1852]

Avni Bey, zülfikâra benzettiği ve gamzenin tahribatıyla devâsı olmayan bir yara aldığını söylediği bu beytinde ancak ölüm kılıcının elmasında bulunan cevherin bu yaraya merhem olabileceğini söylemektedir ki bu deva da ölümdür. Yine gamzeyi zülfikâra benzettiği bir başka gazelinden alınan aşağıdaki beytinde ise naz düldülüne süvâr olan Haydar olarak tavsif ettiği sevgiliden bir zülfikâr çekip rakîbi öldürmesini yani rakîbe öldürücü bir bakış atmasını istemektedir:

"Ey Haydar-ı mükerrem-i düldül-süvâr-ı nâz
Öldür rakîb-i kâfiri bir **zülfekār** çek"[1853]

"Gamzesi zü'l-fekār-ı Haydardır
İki ebrûsu iki hançerdir"[1854]

Leylâ Hanım, bir gazelinden alına bu beytinde sevgilinin gamzesini Hz. Ali'nin zülfikârına, kaşlarını ise hançere benzetmektedir.

"Tekye-i aşkda Salacıoğlu olmuşdur mekîn
Pîşe-i zerk ü riyâdan kalbini kıldı emîn
Zâhidâ âşıkların seylâb-ı çeşminden çekin
Hikmetîyem ey adû şemşîr-i âhımdan sakın
Kim **nigâh-ı zülfekār** u sırr-ı Hayder bendedir"[1855]

Salacıoğlu'nun, Hikmetî Efendi (1140/1727) adında bir zâtın gazelini tahmîsinden alınan bu bendde de zülfikâr, nâfiz bir nazarı tavsif etmek üzere teşbih unsuru olarak yer almaktadır.

"Nazargâh-ı İlâhî vü mazhar-ı lûtf-ı Hudâyız kim
Şehîd-i aşk-ı ebrûyuz ü **katîl-i zi'l-fikārız** biz"[1856]

1851 *Râmî Divanı*, s. 428.
1852 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 684.
1853 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 827.
1854 *Leylâ Hanım Dîvânı*, haz. Mehmet Arslan, s. 257: "Na't-ı Ali'den"
1855 *Salacıoğlu Divanı*, s. 106.
1856 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 97.

Zülfikâr kelimesini farklı bir imlâ ile şiirinde kullandığı bir gazelinde Seyyid Nigârî, sevgilinin kaşlarının şehidi olduğunu ve kaş ile bağlantılı olarak sevgilinin gamzesi anlamında zikrettiği zülfikârın da maktûlü, öldürdüğü kişi olduğunu ifade etmektedir. Bir diğer ifadeyle şâir, sevgilinin kaşları ve zülfikâra benzeyen gamzesi tarafından öldürülmüş, aşk şehîdi olmuştur.

o. Dil,zebân

"Sâhibü'l-'ulyâ Alî Paşa ki medhinde anun
Hiddet ile bu **dilümü zülfikār** itsem gerek"[1857]

Câfer Çelebi, Ali Paşa kasîdesinde memdûhu bihakkın târif edebilmek için dilinin tesiri yönüyle zülfikâra benzemesini istemektedir.

"Vasf eylemekde zâtunı ey Murtezâ-sehâ
Dürr ü cevâhir oldı **zebânum** çü **zülfikār**"[1858]

Figanî ise Kemal Paşa-zâde kasîdesinde, sehaveti yönüyle Hz. Ali'ye benzettiği memdûhun vasfında sarfettiği güzel ifadelerden ötürü dilinin zülfikâr gibi inci ve mücevher haline geldiğini söyleyerek övgü dolu cümleler telaffuz eden dili ile kıymetli mücevherler ile süslü zülfikâr arasında benzerlik kurmaktadır.

"Abdallaruz ki her tarafa yâ Alî diyü
Diller uzatdı sînedeki zülfekārumuz"[1859]

Âhî bir gazelinde "yâ Alî" diyerek gezen Abdalân zümresini[1860] ve bu zümre mensuplarının göğüslerine yaptırdıkları zülfikâr döğmelerini telmîh etmektedir. Şâir dile benzettiği bu zülfikâr döğmelerinin, kendilerini kınayanlara karşı Abdallar adına dil çıkararak cevap verdiklerini kaydetmektedir.

"Meydânı-ı ışk içinde Alilik idüp yine
Gam leşkerine urdı **zebân ile zülfikār**"[1861]

Hayretî de bir kasîdesinin bu beytinde dili zülfikâra benzetmektedir. Şâire göre sevgili, aşk meydanında yine Alilik ederek gam askerini zülfikâra benzeyen zebanı ile keserek ortadan kaldırmış, aşk meydanında kederden eser bırakmamıştır.

1857 *Ca'fer Çelebi Divanı*, s. 111.
1858 *Figanî Divançesi*, s. 22.
1859 *Âhî Divanı*, s. 113.
1860 "XIII. yüzyılda, yalın ayak, başı kabak gezen, elindeki hindistan cevizinden yapılmış keşkülünü bir şey istediği kişiye uzatan, keşküle konanları mensup olduğu yahut konuk bulunduğu tekkeye götürüp sunan, sakal, bıyık, saç ve kaşlarını usturayla tıraş eden, **göğüslerine Hz. Ali'nin adını, zülfikâr denen kılıcın resmini dövmeyle dövdüren**, çok defa toplu bir halde bayraklarıyla şehir şehir, köy köy gezen, inançlarını yayan Şi'î-Bâtınî inançlar besleyen bir derviş tâifesi vardı ki bunlara "Abdalân, Abdalân-ı Rûm", yani Anadolu Abdalları denirdi." Bk. Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, s. 5.
1861 *Hayretî Divanı*, 61.

p. Söz, Duâ

"Doğru söz doğrar hasûdun bağrını şol ma'nîden
Münkire oldu Nesîmî'nin **kelâmı zülfikâr**"[1862]

Nesîmî, doğru sözün kıskananların bağrını parçalayacağını ifade ettikten sonra kendi sözünü ya da şiirini de zülfikâra benzeterek sözlerinin inkâr edenler üzerinde zülfikâr te'siri göstereceğini iddiâ etmektedir. Şu halde Nesîmî'nin kelâmı zülfikâr kadar keskindir ve sadece inkârcılara zarar verir. Kendi sözünün te'siri hususunda aynı iddiâyı taşıyan Aynî de sevgilinin Haydar'a benzettiği zülfünün meddâhı olduğunu ve bu medhi zülfikâr te'siri gösteren sözleriyle gerçekleştirdiğini ifade etmektedir:

"Ben oldum Haydar-ı zülfüne meddâh
Söz içre **zülfekār** iy cân benüm var"[1863]

"N'ola ol münkiri duâ-ı velî
Kesse mânend-i **zülfikâr-ı Ali**"[1864]

Aziz Mahmud Hüdâyî, bu müfredinde velînin duâsının Hz. Ali'nin zülfikârı gibi keskin olması temennîsinde bulunarak kabûlü mûcip duâ ile zülfikâr arasında benzerlik münâsebeti geliştirmektedir.

"Başını kes mihr ü mâhun **zülfikār-ı âh**la
Saf-şikâf-ı düşmen ol mânend-i **Haydar** rûz u şeb"[1865]

"Rûz u şeb" redifli bir kasîdenin bu beytinde Fehîm-i Kadîm, âh zülfikârından söz etmektedir. Hz. Ali gibi gece ve gündüz düşman saflarını böl ve "âh zülfikârı" ile ayın ve güneşin başını kes diyen şâir, âşığın âhlarını hedefini şaşmaması ve son derece keskin olması münâsebetiyle zülfikâra benzetmektedir.

r. Şiir

"Ey Mezâkî kıl hazer tab'-ı dü-nîmümden benüm
Hayder-i Kerrâr-ı nazmum **zülfekār**umdan sakın"[1866]

Mezâkî bir gazelinden alınan bu beytinde iki yarımdan müteşekkil olarak tanımladığı ve bu münâsebetle zülfikâra benzettiği tabiatıyla meydan okumakta ve kendisini nazmın Haydar-ı Kerrârı ve muhtemelen şiirlerini de zülfikâr olarak takdim etmektedir.

"Mu'ârızâna yeter tîg-ı **nazm-ı berrâk**ım
İrer gürûh-ı hased-kîşe **zülfikār-misâl**"[1867]

1862 *Nesîmî Divanı*, s. 142
1863 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 433.
1864 *Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâyî Divanı*, II, 197.
1865 *Fehîm-i Kadîm Divanı*, s. 100.
1866 *Mezâkî Divanı*, s. 492.
1867 *Erzurumlu Zihnî Divanı*, s. 47.

Erzurumlu Zihnî, bir kasidesinden alınan bu beytinde kendisine muârız olanlara meydan okurcasına parlak nazmını öncelikle kılıca benzetmekte; kılıç kadar keskin ve berrak olan şiirinin aynı zülfikâr gibi haset edenlere ulaşacağını ve onları ortadan kaldıracağını ifade etmektedir. Genel olarak sözün ya da şiirin zülfikâra teşbihinde vech-i şebeh sözün te'sir kudreti ile zülfikârın keskinliği ise de beyitteki "nazm" ibaresi "beyit" anlamında kullanıldığında şâirin ikinci bir benzetme yönü gözettiği ve bunun da beyitlerin iki mısrâdan oluşması ile zülfikârın iki uçlu olması arasındaki benzerlikten kaynaklandığı düşünülebilir.

"Vasf-ı şemşîr-i celâl-i kudreti gelmez dile
Kalmadı çün kim zalâm-ı küfrü âlemden sile
Zülfikâr-ı Haydarı re'y-i sevâbıyla bile
Hüsrev-i endîşe kim aşk-ı Hüsâmeddîn ile
Oldu tîğ-ı bâtını dünyâya bürhân-ı kavî"[1868]

Şeyh Galib, Nef'î'nin Hz. Mevlânâ vasfındaki bir kasîdesini tahmîsinden alınan bu bendinde, Hz. Ali'nin zülfikârını Hz. Mevlânâ'nın isabetli görüşlerinin, dosdoğru sözlerinin benzetileni olarak zikretmektedir. Bu teşbihi Hz. Mevlânâ'nın Mesnevî adlı meşhur eseri olarak tahsis etmek de mümkündür. Zîrâ Hoca Neş'et de bir tahmîsinde *Mesnevî*'yi bu defa doğrudan doğruya zülfikâra benzetmektedir:

"Dü-demdir **zülfikār-ı Mesnevî** bu fehm-i idrâkim
Kimin hâk eyler âlemde kimin âlemlere hâkim
Cihânda şehriyâr olur kulu kurbanıdır o kim
Şehinşâh-ı kerâmet sikke Mevlânâ-yı Rûmî kim
Hüsâm-ı nutkı kesmişdir ırk-ı inkârı"[1869]

Hayri Efendi isimli bir zâtın gazelini tahmîs eden Neş'et, *Mesnevî-i Şerif*'in de zülfikâr gibi dü-dem olduğunu, yani iki farklı mânâya gelecek şekilde konuştuğunu[1870] ve okuyananın istîdâdına göre tesir gösterdiğini ifade etmektedir. Şâire göre *Mesnevî* bir kısım insanı hâk ederken kendisine râm olanları âlemin hükümrânı hâline getirmektedir. Hz. Mevlânâ'nın keskin kılıç hükmündeki nutukları ki bu ibarede aynı zamanda Hüsâmeddin Çelebi'ye de telmih vardır, *aynı zülfikâr gibi âlemde inkâr ehlinin soyunu tüketmiştir.*

s. Aşk

"Ser-i şirki serâpâ kat' ider ol
Alinün zülfikārıdur mahabbet"[1871]

Gaybî, muhabbeti tanımladığı bir beytinde muhabbetin şirkin başını kesip attığını ve bu münâsebetle Hz. Ali'nin zülfikârına benzediğini ifade etmektedir. Şâire göre muhabbet ile zülfikârın müşterek vasıfları şirk ile mücadele etmek ve şirki yok etmek yönündedir.

t. Gönül

1868 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 196
1869 *Hoca Neş'et Divanı*, s. 164.
1870 Dihhudâ, *Lûgatnâme*, XIV, 195.
1871 *Sun'ullâh-ı Gaybî Divanı*, s. 256.

"Bana mevrûs-ı pederdir Haydar-ı Kerrârdan
Kāhir-i ceyş-i adûyum **zülfikārım dildedir**"[1872]

Beytinde Müştak Baba, Hz. Ali'nin neslinden geldiğini[1873] îmâ etmektedir. O, düşman ordusunu kahredebilme kabiliyeti taşımaktadır; zülfikârı ise gönlündedir. Bu husûsiyet ise ona babası tarikıyla Haydar-ı Kerrâr olan Hz. Ali'den mîras kalmıştır.

u. İhlâs

"Hoşâ dârü'l-cihâd-ı aşk kim Mansûr olur anda
Livâü'l-hamd-i himmet **zülfikār-ı Hayder ihlâs**"[1874]

Aşk cihâdının gerçekleştirildiği meydanda "ene'l-Hak" şehîdi Mansûr'u himmetin livâü'l-hamdi, Hz. Ali'nin zülfikârını ise ihlâs âbidesi olarak tanımlayan Leskofçalı Galib, ihlâs ile himmeti aşk yolunun iki en önemli unsuru şeklinde takdim etmektedir. Şu halde Hz. Ali de Mansûr da aşk yolunun temsilcilerindendir.

v. Mârifet

"Sîneçâk ammâ ki subh-ı nevbahâr-ı ma'rifet
Rüstem-i Haydar-neberd-i kârzâr-ı ma'rifet
Şehriyâr-ı gayb u sultân-ı diyâr-ı ma'rifet
Destine olmuş müsellem **zülfikār-ı ma'rifet**

Seyf-i meslûl-i celâlet şâh-ı taht-ı mânevî
Yûsuf-ı Mısr-ı hakîkat Sîneçâk-ı Mevlevî"[1875]

Şeyh Galib, Mevlevî meşâyıhından Yusuf Sîneçâk vasfında söylediği bir terci'-bendde, memdûhu Hz. Ali gibi ilim ve mârifet yolunda mücâdele veren Rüstem'e benzetmekte ve yine Hz. Ali gibi gayb âleminin hükümrânı ve mârifet ülkesinin sultânı îlân etmektedir. O, mârifet zülfikârının taşıyıcısıdır, mârifet zülfikârı ona teslim edilmiştir. Şâir vâsıta beyitte de Yusuf Sîneçâk'ın bizâtihî kınından çekilmiş azamet kılıcı ve mânâ ülkesinin sultanı ifade etmektedir. O, hakîkat Mısır'ının Yusuf'u ve Mevlevî şeyhi Sîneçâk hazretleridir.

y. Gayret

"Çâr-ı yâr-ı Ahmed-i Muhtârın anda hakkın al
Zülfikār-ı gayretinle Hazret-i Haydar gibi"[1876]

Erzurumlu Zihnî, Erzurum vâlilerinden Ali Paşa'ya sunduğu bir kasidesinde Osmanlı Devleti'nin Râfizî mezhebi ve İran ile verdiği mücadeleyi

---

1872 *Müştâk Baba Divanı*, s. 120.
1873 "Müştak Baba soy itibarıyla Hz. Ali evlâdından olduğunu bizzat tespit ettiğini ifade eder." Bk. *Müştâk Baba Divanı*, s. 9.
1874 *Leskofçalı Galib Divanı*, s. 103.
1875 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 172
1876 *Erzurumlu Zihnî Divanı*, 65.

konu etmekte, bu beyitte ise Ali Paşa'nın Hz. Peygamber'in dört halîfesinin hakkını Hz. Ali gibi gayret zülfikârını kuşanarak almasını istemektedir.

z. Heybet

"Çün mükerremsin anla ey bende
Cünd-i şeytâna olma efgende
Zülfikār-ı Ali gibi sen de
Heybet-i lâilâheillallâh"[1877]

Divan'ın ilk şiiri olan "lâilâheillallâh" redifli tevhidden alınan bu bendde Sivâsî, Hz. Ali'nin zülfikârının şeytan ordusu karşısında heybet timsali olduğunu ifade etmekte ve mürîdâna şeytan karşısında Hz. Ali'nin zülfikârı gibi durmalarını tavsiye etmektedir.

aa. Tasarruf kudreti

"Âlem-i ervâhı seyr etsen acâyib fıtratız
Milket-i eşbâhı fikr etsen garâyib peykeriz
Gerçi böyle sûretâ dervîş ü uryânız velî
Âlem-i ma'nîye baksan **zülfikār-ı Haydarız**"[1878]

Usûlî Divânı'ndan alınan bu kıt'ada şâir, mânâ âlemindeki hakîkatine ancak Hz. Ali'nin zülfikârının karşılık geldiğini ifade etmektedir. Burada şâirin zülfikâra yüklediği mânâ kesin olarak anlaşılamamakla birlikte zülfikârın yalın ve keskin bir kılıç olarak Hak erenlerinin te'sir ve tasarruf kudretini temsil ettiği söylenebilir.

"Niyâm-ı bâtınından **zülfikâr**ın âşikâr eyle
Toğup hurşîd-veş deycûr-ı küfrü târümâr eyle"[1879]

Şeyh Galib, "Sultan Dîvânî" vasfında söylediği tercî-bendin bu beytinde memdûhun, bâtın kınında muhafaza ettiği zülfikârı âşikâr etmesini ve güneş gibi doğarak küfür karanlığını dağıtmasını istemektedir. Şeyh Galib'in bu ifadesinden, bir Mevlevî büyüğü olan Sultan Dîvânî'nin mânevî tasarrufu ve himmetini beklediği anlaşılmaktadır. Şâir zaten her bend sonunda "tarikatın kınından sıyrılmış kılıcı"[1880] olarak vasfettiği Sultan Dîvânî'den istimdâd etmektedir.

bb. Sanatkâr tabiat

"Zarûrî ser-fürû kıldı edâna düşmen ey Bâkî
Senün şemşîr-i tab'un **zülfekâr-ı Murtazâ** ancak"[1881]

1877 *Şemseddin Sivâsî Divanı*, haz. Recep Toparlı, Sivas 1984, s. 30.
1878 *Usûlî Divanı*, s. 243
1879 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 169.
1880 "Yetiş ey seyf-i meslûl-i tarîkat şîr-i Yezdânî / Erenler pîşvâsı Hazret-i Sultân-ı Dîvânî" beyti için bk. *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 169-170.
1881 *Bâkî Divanı*, s. 245.

Bâkî, bir gazelinin bu beytinde şiir söyleme uslûbunu söz konusu etmektedir. Şâirin uslûbunun güzelliği karşısında düşmanları dahi saygıyla eğilmişler ve onun büyüklüğünü kabul etmek zorunda kalmışlardır. Zîrâ şâirin sanatkâr tabiatı kılıca benzemektedir; bu kılıç ise herhangi bir kılıç değildir, Hz. Ali'nin zülfikârıdır.

C. DÜLDÜL VE ZÜLFİKÂR

Şiirlerde Hz. Ali'nin bineği düldül ile kılıcı zülfikâr ayrı ayrı konu edildikleri gibi aynı nazım birimi içerisinde birlikte de zikredilmektedirler. Düldül ve zülfikârın birbirinden ayrı şekilde konu edildiği şiir örnekleri yukarıda değerlendirilmiş olup burada her ikisinin aynı beyit içerisinde yer aldığı örnekler gösterilecektir. Hz. Ali'ye ait bu iki unsurun binek ve silâh olarak birbirlerini tamamlamalarının ötesinde en mühim müşterek husûsiyetleri hiç şüphesiz Hz. Peygamber'den Hz. Ali'ye intikal etmiş olmalarıdır. Dolayısıyla bu ikisinin Hz. Ali etrafında gelişen yazılı ve sözlü edebiyatta bu derece rağbet görmesi, her ikisinin de kıymetli birer hâtıra olmalarından kaynaklanmaktadır denilebilir. Ayrıca bu iki değerli emânete liyâkati tartışılmaz olan Hz. Ali'nin de onları en doğru şekilde, hak yolda kullanmış olması, düldül ve zülfikârın şöhretini ziyadeleştirmiştir. Şâirler, Türk kültüründe de önemli bir yeri olan binek ve silâh imajını hazır bir şiir malzemesi olarak karşılarında bulduklarında bundan bihakkın faydalanma yoluna gitmişlerdir. Zülfikâr ve düldül şiirlerde Hz. Ali'nin öncelikle en güçlü hatırlatıcıları olarak yer bulmuşlardır. Divan şiirinde hem düldüle hem de zülfikâra dair husûsî teşbih ve istiârelerin geliştirildiği bilinmektedir. Bunun dışında zülfikâr ve düldül olarak ikisinin birlikte konu edildiği en yaygın teşbih ve istiâre klişesi ise şâirin kendi sanatını söz konusu ettiği şiirlerde ortaya çıkmaktadır. Bu örneklerde şâirin sanatkâr tabiatı düldüle, mûcizeler yaratan kalemi zülfikâra benzetilmekte, kalemi zülfikâr, fıtratı düldül gibi olan şâirin kendisi de şiir ülkesinin Haydar-ı Kerrâr'ı olarak[1882] tanımlanmaktadır.

Düldül ve zülfikârın birlikte yer aldıkları beyit örneklerinden bir kısmı aşağıda değerlendirilecektir.

"Sana hüsn ü bana yaş gökden inmiş
Aliye zülfikāriyile düldül"[1883]

Kadı Burhâneddin bu beytinde sevgiliye güzelliğin, kendisine yâni âşığa ise gözyaşının gökden indiğini, dolayısıyla bu iki hususun sevgili ve âşık için kazanılan bir tavır olmayıp "takdir" olduğunu vurgulamaktadır. Zülfikâr ve düldülün de aynı cümleden olarak Hz. Ali'ye gökten indiğini söyleyen şâir muhtemelen ikisi ile ilgili bazı nakillere dikkat çekmektedir. Bilindiği gibi zülfikârın Cebrâil tarafından *Lâ seyfe illâ zülfikâr* nidâsı ile Hak katından gönderildiğine[1884] ya da Hz. Âdem'in cennetten beraberinde getirdiği sandığın

---

1882 Düdül-fıtrat, zülfikâr-kalem teşbihinin şiir dışında, divan nesrinde de ifadeyi güçlendirmek maksadıyla baş vurulan bir yol olduğu anlaşılmaktadır. *Riyâzî Tezkiresi*'nden alınan ve bir şairin tavsifi sadedinde zikredilen şu cümle mânidârdır: "Alî Efendi: Hakkā ki düldül-i tab'-ı çâlâk ve zülfikār-ı hâme-i güher-bâr ile meydân-ı ilm ü irfânın Haydar-ı Kerrârı..." bk. Filiz Kılıç, *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, Ankara 1998, s. 272-273.

1883 *Kadı Burhaneddin Divanı*, s. 82.

1884 Bu konuda daha geniş bilgi için bu çalışma içerisinde bk. "Hz. Ali ile İlgili Hadisler", s. 45.

içinde bulunduğuna[1885] dair rivayetler vardır. Evliyâ Çelebi, düldülün Mısır'da Nasârâ şehrinde bir kayadan çıktığını nakletmektedir.[1886] Zülfikâr ve düldül şâirin söylediği gibi gökten inmiş olmasa da Hz. Ali'ye Peygamber Efendimiz'den intikal etmiş oldukları için mânevî kıymetleri yüksektir ve şâir onların gökten indiğini söylediği yukarıdaki beytinde belki de sadece bu hususiyetlerine dikkat çekmektedir.

"Sensin ol kim **zülfikārı** bağlanup atlanıcah
Sini her kim göre dir atlandı Haydar **düldüle**"[1887]

Divan şâiri kusursuz bir süvârî portresi çizmek istediğinde öncelikle zülfikâr, düldül ve Hz. Ali üçlüsünü hatırlamaktadır. Ahmedî de yukarıdaki beytinde bu hayâli tasvir etmektedir. Şâire göre, mahbûbun zülfikâra benzeyen kılıcını kuşanıp at bindiğini görenler, Hz. Ali'nin düldül üzerindeki mükemmel duruşunu, bu duruştaki estetiği hatırlamaktadırlar. Aynı tasviri Mesîhî de sadece farklı kelimeler kullanarak tekrar etmektedir:

"Dir cûd u heybetün ile râkib gören seni
Düldüldür atı kendi Ali tîgı **zülfekār**"[1888]

"Pehlivanlık göstereydi **zülfikārı** berd ile
Dehr meydanında özün **düldül**-i Haydar kılar"[1889]

Şeyhî'nin bir gazelinden alınan bu beyitte gerçek kahramanlığın nefis mücâhadesindeki muvaffakiyet olduğuna işaret edilmekte, bu mücâhede neticesinde kişinin kendi özünü Hz. Ali'nin düldülü mesâbesine, onun safiyetine yükseltebileceği ifade edilmektedir. Zülfikâr ise mücâhade vâsıtalarından birisi olarak tanımlanmaktadır.

"Biş ihsân virdi mahlûkun birine virmedi Allâh
Muhammed virmedi didi bana dahı ol ihsânı

Biri Zehrâ biri **düldül** biri hem **zülfekār** oldı
Biri mesmûmıdur anun biri mazlûm u 'atşânı

Kılınç u at u avratdan Aliden gayrı âlemde
Vefâ bulmadı vü çekdi cefâ vü cevr ü hicrânı"[1890]

Yukarıdaki müteâkip üç beyitte Aynî, Hz. Ali'ye Hak'tan gelen beş nîmetten bahsetmektedir ve şâire göre bu çok kıymetli beş ihsâna Hz. Peygamber bile sahip değildir. Hakîkatte Hz. Ali'nin âilesi, bineği ve kılıcı olan bu beş nîmeti şâir ikinci beyitte Hz. Fâtımâ, düldül, zülfikâr ve ikinci mısrâdaki "mesmûm" ve "mazlûm" ibarelerinin telmîhiyle Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olarak şerhetmekte

---

1885 Bk. Jane Hathaway, "Unutulan İkon", s. 147.
1886 Bk. Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, haz. Zuhûrî Danışman, İstanbul 1971, XV, 62.
1887 *Ahmedî Divanı*, s. 700.
1888 *Mesîhî Divanı*, s. 69.
1889 *Şeyhî Divanı*, s. 162.
1890 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 284.

ve beşe tamamlamaktadır. Şâir son olarak Türk kültüründe "at, avrat, silâh" şeklinde ifade edilen ilk üç nimetin Hz. Ali'ye karşı vefâsını dile getirmekte ve esâsen dünyada bu üçünden vefâ beklemenin yanlış olduğunu, buna rağmen Hz. Ali'nin her üç nimet hususunda da şanslı olduğunu ifade etmektedir.

"Şâh-ı merdân-ı Alinin âliyem evlâdıyem
Tâc ü **düldül zülfikar**-ı Şâh-ı merdan mendedir"[1891]

Hatâyî, "mendedir" redifiyle söylediği bir devriyeden alınan bu beyitte Hz. Ali'nin neslinden geldiğini, O'nun âli ve evlâdı olduğunu ifade ettikten sonra bu intisaptan kaynaklanan bir iddiâ ile Hz. Ali'ye âit tâc, düldül ve zülfikârın kendisinde olduğunu ifade etmektedir.

"Biner **düldül** çalar Şah **zülfikârı**
Kalubdur Aliden darb-ı nişâne"[1892]

Hatâyî, Hz. Ali'nin düldüle binerek zülfikâr ile savaştığını hatırlattığı bu beytinde zülfikârın mutlak sûrette yara izi bıraktığını ifade etmektedir.

"Hayder-i Kerrârıyam meydân-ı nazmın Bâkıyâ
Nevk-i hâme **zülfekar** u tab' **düldül**dür bana"[1893]

Bâkî'nin bir gazelinden alınan bu beyit bütünüyle zülfikâr ve düldülün de dahil edildiği Hz. Ali istiâresiyle örülmüştür. Beytin ifadesine göre Bâkî'nin kaleminin sivri ucu zülfikâra benzemektedir, zülfikâr kadar keskin ve müessirdir. Bâkî'nin yüksek sanatkâr tabiatı ise düldüle benzemektedir, düldül kadar saf ve kendine özgüdür. Şu halde bizâtihî Bâkî de şiir meydânını Haydar-ı Kerrâr'ı olmalıdır. Şâir aynı imajı bir başka şiirinde tekrar kullanmaktadır:

"Destünde **zülfekar-ı Alî** nevk-i hâmedür
Bâkî semend-i tab'un olur **düldül** eylesen"[1894]

"Hayder-i Kerrâr-ı meydân-ı senâ-yı zâtınım
Esb-i tab'ım **düldül** ü çâlâk-i hâmem **zülfekâr**"[1895]

Nazîm, medhiye sahasının Haydar-ı Kerrâr'ı hükmünde olduğunu ifade ettiği bu beytinde yaratılış atını düldüle, mahâretli kalemini ise zülfikâra benzetmektedir.

"Görmeyenler gamzen ucundan tek ü pûyum benüm
Bilmediler **zülfikār-ı Şâh** ile **düldül** nedür"[1896]

1891 *Hatâyî Divanı*, s. 167.
1892 *Hatâyî Divanı*, s. 145.
1893 *Bâkî Divanı*, s. 109.
1894 *Bâkî Divanı*, s. 258.
1895 Nazîm'in bu beyti için bk. Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul 1984, s. 154.
1896 *Hayâlî Bey Divanı*, s. 153.

Hayâlî Bey'in bir gazelinden alınan bu beyitte sevgilinin gamzesi zülfikâra benzetilmektedir; Cemal Kurnaz'a göre âşık da bu bakışı yakalamak için devamlı koşan düldüldür.[1897]

"**Düldül-süvâr**-ı tab'ına bir **zülfekār**dur
Hâme yeter Mezâkî-i nükte-tırâza tîğ"[1898]

Mezâkî, düldülün sahibinin yaratılışına yani Hz. Ali tabiatına sahip olduğunu beyan ettikten sonra inceliklerle bezeli üslûbu için kendisine zülfikâra benzeyen kaleminin kifâyet ettiğini, başka bir vâsıtaya ihtiyacı olmadığını ifade etmektedir. Neticede kendisini Hz. Ali ile özdeşleştiren şâir, kalemini ise zülfikâra benzetmektedir.

"Mülk-i nazmı **zülfekār-ı** kilk ile zabt eyledün
Birrî asrun Haydariyüm tab' **düldüldür** bana"[1899]

Bir gazel matla'ında Birrî, şiir ülkesini zülfikâr kalemiyle hükmü atına aldığını ve düldül tabiatlı olup yaşadığı asrın Haydar'ı mesabesinde bulunduğunu ifade ederek sanatı ile iftihar etmektedir. Şâir aynı teşbihi, *Muhammediyye* müellifi övgüsüne hasrettiği bir gazelinde bu defa memdûh için kullanmaktadır:

"Bu arsa-gehde Haydar-ı suhan ol idi bir zaman
Kalem elinde **zülfekārı** idi tab'ı **düldüli**"[1900]

"**Düldül**-i tab'uma süvâr olmuş
Gûyiyâ **zülfekār**dur kalemüm"[1901]

Subhî-zâde Feyzî, "kalemüm" redifli na'tın bu beytinde düldülü kendi sanatkâr tabiatının benzetileni olarak zikrettikten sonra kalemini de zülfikâra benzetmektedir. Dolayısıyla Feyzî'nin şair tabiatı ile kalemi mükemmel bir uyum göstermektedir.

"**Zülfikār-ı Haydara** uğraya bahtım gerdeni
Mûr-ı leng reftâr ider bassam rikāb-ı **düldüle**"[1902]

Hoca Neş'et, bahtı karalığını dile getirdiği gazelinde felekden şikâyet etmekte ve kara bahtını Hz. Ali'nin zülfikârına havale etmektedir. Şâir bahtından yana o kadar şanssızdır ki düldülün üzengisine ayağını attığında, yani düldüle binme teşebbüsünde bulunduğunda talihsizliği, düldülü bir topal karıncaya dönüştürmektedir.

1897 Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili*, s. 320.
1898 *Mezâkî Divanı*, s. 426.
1899 *Birrî Mehmed Dede Divanı*, s. 208.
1900 *Birrî Mehmed Dede Divanı*, s. 329.
1901 *Subhî-zâde Feyzî Divanı*, s. 69.
1902 *Hoca Neş'et Divanı*, s. 312.

D. LİVÂ

Hz. Ali savaşlarda Peygamber Efendimiz'in sancaktarlığı vazifesinde bulunmuş, hatta Bedir'den itibaren bütün gazâlarda bu vazifeyi deruhte etmiştir.[1903] Ayrıca Hz. Peygamber'in Hz. Ali hakkında "sancağımın sahibidir" buyurduğu nakledilmektedir.[1904] İslâm inancına göre mahşer günü ümmet-i Muhammed'in Hz. Peygamber'e âit ve "livâ-yı hamd" adı verilen bir sancak altında toplanacakları kabul edilmektedir. Yine bir rivayete göre Peygamber sancağını kıyamet gününde Hz. Ali taşıyacaktır.[1905] Netice itibarıyla Hz. Ali'nin dünyada Peygamber Efendimiz'in sancaktarlığını yaptığı gibi âhirette de Resûlullâh'ın sancağını taşıyacağına dair bir inanç mevcuttur. Bu kabil rivayetlerin de tesiriyle Hz. Ali bazı şiirlerde sâhib-livâ/sancak sâhibi sıfatıyla anılmaktadır. Hz. Ali'nin sancak sahibi olduğunu ya da herhangi bir şekilde ona âit bir sancağın bulunduğunu konu eden beyit örneklerinden bir kısmı burada gösterilmiştir.

"Mîrâs idi ana Aliden **tîğ ile livâ**
Eylerdi şîr-i düşmeni şemşîr ile şikâr"[1906]

Nev'î, bir na't-ı Ali'nin on iki imam medhine tahsis ettiği bölümünden alınan bu beytinde "Şâh-ı Horasan" olarak zikrettiği İmam Ali Rızâ'ya kılıç ve sancağın Hz. Ali'den miras kaldığını ifade etmektedir. Şâirin bu beyanı hakîkî mânâsıyla dikkate alındığında Hz. Ali'nin evlâdına intikal eden bir kılıç ve sancağa sahip olduğu anlaşılmaktadır.

"Be-hakk-ı sûre-i *El-hamdü li'llâh*
Be-hakk-ı Şâh-ı merdân **tutdı livâ**"[1907]

Ümmî Sinan, âhirette Hz. Peygamber'in kapısında bulunmak temennisini dile getirdiği bir münâcâtın bu beytinde Fâtihâ sûresini ve livâ taşıyan Hz. Ali'yi bu duâsına vesîle kılmaktadır. Şâir aynı zamanda "Şâh-ı merdân tutdı livâ" ibaresiyle Hz. Ali'nin livâ sâhibi ya da livâ taşıyıcısı olduğunu hatırlatmaktadır.

"Şîr-i Hudâdur bedr-i hüdâdur
Sâhib-livâdur sultân-ı 'adîl"[1908]

Râmî, bir düvâz-deh na'tının Hz. Ali'ye tahsis ettiği bölümünde Hz. Ali'yi, Şîr-i Hudâ lâkabıyla andıktan sonra onu doğru yolu gösteren dolunaya benzetmektedir. Şâire göre Hz. Ali sancak sahibi adâletli bir sultândır. Bu beyitteki "sâhib-livâ" ibaresiyle şâir, Hz. Ali'nin sancaktarlığına telmih etmiş olabileceği gibi bu sıfatı Hz. Ali'nin riyâseti mânâsında da kullanmış olabilir. Zira Hz. Ali İslâm'ın dördüncü halîfesi olduğu gibi mânâ âleminin de sultânıdır.

1903 İbn-i Sa'd, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, III, 22. Hz. Ali, Peygamber Efendimiz'in gazâlardaki sancaktarlarından birisidir ve Hz. Peygamber Hayber günü sancağı Hz. Ali'ye bizzat teslim etmiştir. Bk. Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, s. 172.

1904 "Ali ise kardeşim ve sancağımın sahibidir." Bk. İbnü'l-Cevzî, *Tertîbü'l-mevzû'ât*, s. 123.

1905 Hz. Peygamber'e kıyamet günü sancağını kimin taşıyacağı sorulduğunda "Sancağı dünyada da taşıyan kişi yani Ali b. Ebî Tâlib" diye cevap vermiştir. Bk. Şevkânî, *el-Fevâid*, s. 375.

1906 *Nev'î Divanı*, s. 187: "Na't-ı Ali'den"

1907 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 18.

1908 *Râmî Divanı*, s. 92.

"Çekince **tabl u 'alem** lâ-mekâna bir kerre
Fezâ-yı arşı tutar gulgul-i düvâl-i Alî"[1909]

Mekânsızlık âleminde davul ve alem çeken Hz. Ali'nin, cünbüşü ve gulgulesinin arşa kadar yükseldiğini, bu törenin debdebesinin arşı kapladığını söyleyen Esrar Dede, Hz. Ali'yi bir saltanat ve azamet tablosu içerisinde zikretmektedir. Bilindiği gibi tabl, mehterhânelerde çalınan davuldur ve tabl ü alem birlikte zikredildiğinde pâdişâhlara mahsus mehterânı[1910] hatıra getirmektedir. Netice itibarıyla Hz. Ali'nin lâ-mekândaki varlığı ve azametinin arşa yükselecek kadar muhteşem olduğunu söyleyen şâir, "tabl u 'alem" ibaresiyle onu aynı zamanda sultanlara has bir merasim içerisinde resmetmektedir.

E. OK

Şiirlerde zülfikâr dışında Hz. Ali'ye nispet edilen bir diğer silâh ise "tîr ü kemân" ibaresiyle zikredilen oktur. Beyitlerde "Murtazâ'nın oku" veya "Haydar'un tîr ü kemânı" şeklinde dile getirilen ok ve okçuluk husûsu, doğrudan doğruya Hz. Ali'nin okçuluğunu ifade etmekten ziyade bir teşbih unsuru olarak yer almaktadır.

"**Murtazâ'nın oku**na kıldın nişâne sen beni
Ol nişânı bî-nişân etmek dilersen etmegil"[1911]

Nesîmî bu beytinde kendisinin Hz. Ali'nin okuna hedef kılındığını söylemekte ve bu durumun ortadan kalkmasını istememektedir. Hz. Ali'nin okuna nişân olmak ise Hz. Ali'ye bağlılığın bir göstergesi şeklinde anlaşılabilir. Bu aynı zamanada Hz. Ali yolunda canını fedâ etmek anlamı taşımaktadır, zira Hz. Ali'nin okunun hedeften sapmayacağı da bir vâkıâdır.

"Nişânum depreşür benzer nişâne ola bu dünyâya
Anun müjgân ü kaşı **Haydarun tîr ü kemânı**ndan"[1912]

Aşıkane bir gazelin bu beytinde Hayâlî, kavisli şekli itibarıyla sevgilinin kaşını Hz. Ali'nin yayına, yay ile birlikte düşünüldüğünde ise sevgilinin kirpiklerini Hz. Ali'nin okuna benzetmektedir. "Haydar'ın tîr ü kemânı"nı andıran bu müessir bakış karşısında âşık kendisini hedef göstermek istemektedir. Neticede bu bakışlara hedef olmasını canıyla ödeyecektir ama âşığın muradı zaten sevgili uğrunda can feda etmek değil midir? Bir başka şâir ise "Murtazâ'nın tîr ü kemânı"nı mârifetullâha ve görüş isabetine teşbih etmektedir:

"Gayb-ı 'aynı mâverâsından tekellüm bir dahi
Murtezâ destindedür **tîr ü kemân**-ı ma'rifet"[1913]

1909 *Esrar Dede Divanı*, s. 175: "Na't-ı Ali'den"
1910 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 371.
1911 Nesîmî Divanı, s. 213.
1912 *Hayâlî Bey Divanı*, 320.
1913 *Murâdî Divanı*, s. s. 55.

Hak Teâlâ hakkında konuşmak, ma'rifetullâhı bulacak ok ve yaya sahip olan Murtazâ'nın uhdesindedir diyen Murâdî, ancak Hz. Ali'nin sözlerinin bu hususta isabet kaydedebileceğini ifade etmektedir. Görünmeyen, örtülü ve gizli mânâsındaki "gayb", tasavvufta "gayb-ı mutlak" ve "gayb-ı izâfî" olmak üzere iki kısımdır ve bunlardan mutlak olan gayb, Allah'tan başka hiç kimsenin bilmediği gaybdır.[1914] Mutlak gayb mânâsını hatırlatan "gayb-ı 'ayn" ibaresi, aynı zamanda Hz. Ali'nin "Perde-i gayb açılsa yakînim ziyadeleşmeyecek" sözünü hatıra getirmektedir ki bu söz de mârifetullâh ile ilgilidir.

F. CİHÂZ-I TARİKAT

Tarikat ehli tarafından kullanılan ve tekkelerde bulundurulan âsâ, tâc, kemer, hırka, tesbih, teber, keşkül gibi eşyaların tamâmı "cihâz-ı tarîkat" olarak tanımlanır ve bunlar sahiplerine belli bir merâsimle ve duâlanarak şeyh tarafından takdim edilir.[1915] Bu eşyânın sembolik anlamlarına dair eser yazan Âgâh Efendi, yine aynı cümleden olan "tâc, hulle, kemer, âsâ, na'leyn"in Hz. Peygamber'e ilk olarak mi'râc gecesi Cebrâil tarafından getirildiğine dair farklı rivâyetlere yer vermektedir.[1916] Evliyâullâhın cihâzı veya çeyizi olarak tabir edilen eşyânın husûsen "elif tâc, hırka, seccâde, çerağ, sofra ve alem"den ibaret aksâmıyla ilgili Bektâşî geleneğindeki yaygın kanâat de bu tarikat emânetlerinin Cebrâil kanalıyla Hz. Peygamber'e, ondan Hz. Ali'ye, Hz. Ali'den müteselsilen Hoca Ahmed Yesevî'ye ve Ahmed Yesevî'den de Hacı Bektâş-ı Velî'ye intikal ettiği şeklindedir.[1917] Bu rivayetlere de istinâden tâc, kemer, sofra, alem gibi Hz. Ali ile alâkalandırılarak zikredilen eşyânın söz konusu edildiği beyitler, "cihâz-ı tarîkat" başlığı altında değerlendirilmiştir.

1. Tâc

Tâc, asâlet, kudret, ihtişam ve saltanat simgesi olarak başa giyilen süslü ve değerli başlıktır. Bir tasavvuf terimi olarak tâc, tarîkat şeyhlerinin rûhânî saltanat ve mânevî devlet simgesi olarak giydikleri külâhtır.[1918] Eşrefoğlu Rûmî tâcın Hz. Peygamber'in sünneti olduğunu ve tâc ile hırkanın Resûlullâh'a gökten indirildiğini söylemektedir. Peygamberlerin en fazîletlisi olan Resûlullâh, henüz

---

1914 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 189.

1915 "Cihâz-ı tarîkat" için bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991, s. 118.

1916 Yahyâ Âgâh b. Sâlih İstanbulî, *Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm (Mecmu'atü'z-Zarâif Sandûkatu'l-Ma'ârif)*, haz. Ülker Aytekin, İstanbul 2002, s. 24-27.

1917 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Orhan Şaik Gökyay v.dğr., İstanbul 1999, II, 25; Fuad Köprülü de bu rivayetin Bektâşî menâkıb-nâmelerinde yaygın olarak yer aldığını *Velâyet-nâme-i Hacim Sultan*'ın Dr. Tschudi tarafından Berlin'de bastırılan nüshası, 7-8'den naklen verdikten sonra, bu rivayetin asıl kaynağı olarak *Velâyet-nâme-i Hacı Bektaş Velî*'yi göstermektedir. Bk. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*; Ankara 1981, s. 30; Gerçekten de Hz. Ali'den intikal eden "elifî tâc, hırka, çerağ, sofra, alem ve seccâde"den ibaret tarikat cihazlarının Hacı Bektâş'a intikali bu velâyet-nâmede tafsilâtıyla anlatılmaktadır. Bk. *Vilâyet-nâme*, haz. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul 1990, 15-16. Tarikat giyim-kuşamında ve kullanılan eşyalarda (tac, gül, hırka, haydarî, destegül, kemer, şedd, ridâ, mengüş, tığ bend, keşkül, teslim taşı, habbe, palheng, kanberiyye) Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve diğer imamlarla ilgili motiflerle ilgili tafsilâtlı bilgi için ise bk. Nurhan Atasoy, *Derviş Çeyizi*, İstanbul 2000.

1918 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 464. Tâc, başın tepesi anlamındadır. Tarîkat ehli kendi tarîkatlarını bildiren ve sarılan sarığın rengine göre değişen dövme yünden yapılmış tâc adını verdikleri serpuşlar kullanmışlardır. Bk. Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, s. 320-321.

hayatta iken tâcı, hırkayı, irşâdı ve imâmeti evliyâullâhın en fazîletlisi olan Hz. Ali'ye emânet etmiştir.[1919] Eşrefoğlu Rûmî, tâcın esas olarak İlâhî kubbeyi temsil ettiğini söyledikten sonra üç harften müteşekkil "tâc" kelimesini, harflerinin delâleti yönüyle de şerhetmektedir. Buna göre tâ harfi, tamamlığa; elif doğruluğa; cîm ise cemâle işaret etmektedir.[1920] Evliyâ tâcı bazı şiirlerde Hz. Ali'ye nispet edilmekte bazı şiirlerde ise Hz. Ali'nin tâcı hakkında bilgi verilmektedir. Bu örneklerden bir kısmı aşağıda gösterilmiştir.

"Evvelîni geydi Âdem Nûh u İbrâhîm sebz
Çün sefîdin geydi Ahmed ol Resûl-i Kibriyâ

Ol zamanda Şâh-ı âlem Server-i dünyâ vü din
Kırmızısın başa geydi ol Aliy-yi Murtezâ"[1921]

Hatâyî, evliyâ tâcını konu ettiği bir şiirinin bu müteâkip iki beytinde bazı peygamberlerin ve Peygamber Efendimiz'in giydikleri tâcların renklerini beyan etmektedir. Buna göre Hz. Âdem, Hz. Nûh ve Hz. İbrahim yeşil tâc giymişler, Resûl-i Kibriyâ olan Peygamberimiz ise beyaz tâc giymişlerdir. Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin de tâc giydiğini söyleyen şâir, âlemin Şâh'ı, din ve dünyâ lideri olarak tanımladığı Hz. Ali'nin giydiği tâcın renginin ise kırmızı olduğunu ifade etmektedir. Hz. Ali'nin kırmızı tâc giymesi ile ilgili farklı rivayetler de mevcut olup bunlara bir önceki bölümde işaret edilmiştir.[1922] Hatâyî, bu beyitlerden sonra evliyâ tâcının aksâmı ve her bir kısmının temsil ettiği mânâ husûsunda bilgi vermektedir:

"Kelle-i tâc oldu elf-i külli sensin yâ **Ali**
Yeltesi oldu halîfe tâlibe Hak rehnümâ"[1923]

"Şâh-ı merdân-ı Alinin âliyem evlâdıyem
Tâc ü düldül zülfikar-ı Şâh-ı merdan mendedir"[1924]

Yine Hatâyî, "mendedir" redifiyle söylediği bir devriyede, Hz. Ali neslinden gelmesi münâsebetiyle Hz. Ali'ye ait zülfikâr, düldül ve tâcın kendisinde olduğunu, bunların kendisine intikal ettiğini ifade etmektedir. Esâsen tâc, düldül ve zülfikârın öncelikli müşterek noktaları, Hz. Ali'ye Hz. Peygamber tarafından tevdi edilmiş olmalarıdır. Bu emanetlere sahip olduğunu ifade eden şâir ise bunları siyâdetinin bir delîli olarak zikretmektedir.

1919 Eşrefoğlu Rumî, *Tarikatnâme*, s. 54. Tâc konusundaki bir diğer rivayete göre Resûlullâh, Hz. Ali'ye Gadîr-i Hum günü bir sarık giydirmiştir ve sarık, iman ile küfür arasında bir engeldir. Bk. Yakup Çiçek, *Tıbyânu Vesâil Muhtevâsı ve Kaynakları*, s. 51. Tasavvuf âlimlerinin ana kitaplarının verdiği bilgiye göre bir pîrin kendisine tarîkat kurma işinin -mânevî işâretle- vazife olarak verilmesine dair ilk tecellî mi'râc gecesinde vukua gelmiştir. Mi'râc-ı saâdette Fahr-i âlem Efendimiz'e Cibrîl aleyhisselâm zikrullâhı tâlim, telkîn ve tevdî etmiştir. Bunun bir hatırası olarak da başlarına bir imâme -tâc-ı şerîf- iksâ etmiş, ayrıca bir hulle, bir kemer/kuşak takdim etmiştir. Bk. Cemaleddin Server Revnakoğlu, *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü*, haz. M. Doğan Bayın, İsmail Dervişoğlu, İstanbul 2003, s. 39.

1920 Eşrefoğlu Rumî, *Tarikatnâme*, s. 55.

1921 *Hatâyî Divanı*, s. 139.

1922 Bu çalışma içerisinde bk. "Hz. Ali ile İlgili Şahs, Fırka ve Mezhepler", s. 277.

1923 *Hatâyî Divanı*, s. 139.

1924 *Hatâyî Divanı*, s. 167.

"Veliyy-i vâli vü ûlâ sipihr-i mihr-i kemâl
Aliyy ü 'âli vü a'lâ **veliyy-i tâc u külâh**"[1925]

Beytinde ise Esrâr Dede'ye göre Hz. Ali, Allâh'ın velîlerinin birincisidir. Kemâl güneşinin bulunduğu âsumândır, ismiyle müsemmâ; yüce ve yüksek bir şahsiyettir. Aynı zamanda tâc ve külâh sahibi bir velîdir.

2. Çerağ

Çerağ kelimesi Farsça'dır ve kandil, mum mânâsındadır. Topraktan veya madenden yapılan bu kandilin içine yağ konularak yan tarafındaki deliğe bir fitil takılır ve öyle yakılır. Çerağ, Bektâşîlikte makamlardan biridir ve burada diğer makamlarda olduğu gibi niyaz olunur. Nasip alan yeni tâlib, rehberinin kılavuzluğu ile çerağ makamına geldiği zaman rehber kendisine, "Buna çerağ derler, bu çerağ, nûr-ı Muhammed Ali'dir; cümle canlar bunun nûruyla münevverlenip onların cemâliyle müşerref olunup her hakka erişilen makamdır" der.[1926] Meydan odasında ocağın sol tarafında bulunan ve "çerağ-ı Ali", "çerağ-ı dâim" de denilen bu kandil, Hz. Ali'nin nûrudur ve dâimâ gönülleri aydınlatmaktadır.[1927] Esasen kandil, kudreti temsil eder ve diğer tarikatlarda da kandile çerağ denilir. Tasavvufî edebiyatta çerağ, ekseriyetle kâmil mürşidin remzidir; bazı divan şâirlerinde ise gönlün benzetilenidir.

"Biz **çerâğı** Şâh-ı merdân şem'asından yandırıp
Anca dillerde hakâyık şehri[nin] şem'dânıyuz"[1928]

Ümmî Sinan, Halvetî tarîkatına mensup olduğunu ifade ederek başladığı bir ilâhîsinden alınan bu beyitte, çerâğı gönül mânâsınad kullanmaktadır. Şâh-ı merdân olan Hz. Ali'nin şem'inden tutuşturduğu çerağı ile gönüllere tesir ettiğini söyleyen şâir, hakîkat şehrinin kandili olarak başka gönülleri tenvîre devam etmektedir. Esâsen bir Halvetî şeyhi olan Ümmî Sinan'ın bu beytinde söz konusu tarikatın Hz. Ali'den teselsülüne işaret ettiğini söylemek yanlış olmaz.

"Mahabbet âteşiyle dâğ yakmışlar cigerlerde
Çerâğ-ı mihri bî-nûr eylemişler çarh-ı ahdarda
Dönüp pervâne-veş etrâf-ı **şem'-i aşk-ı Haydar**da
Se-â-pâ şu'le olmışlar tecellî-zâr-ı dîgerde
Gözüm dûş oldı gördüm bir gürûhı hep külâhîler
Aceb şevket aceb heybet aceb tarz-ı ilâhîler"[1929]

Yenişehirli Avni Bey, "Mevlevîler" başlıklı müseddesinden alınan yukarıdaki bendde, Mevlevî dervişlerinin muhabbet ateşiyle ciğerlerini dağladıklarını, bu muhabbet ateşinin kuvveti karşısında güneşin nûrunun dahi zayıf kaldığını anlatmaktadır. Hz. Ali muhabbetiyle tutuşan mum etrafında

---

1925 *Esrar Dede Divanı*, s. 173: "Na't-ı Ali'den"
1926 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 199.
1927 Esat Korkmaz, *Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, s. 80-81.
1928 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 99.
1929 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 631.

pervâne gibi dönen dervişler âdetâ baştan ayağa ışık kesilmişlerdir diyen şâir, "şem'-i aşk-ı Haydar" ibaresiyle de çerâğ-ı Ali'ye telmihte bulunmaktadır.

3. Sofra

Hz. Ali'den intikal ettiği nakledilen tarikat cihazlarından bir tanesi de sofradır.[1930]. Fütüvvet geleneğinde de sehâvetin gereği olarak sofranın husûsî bir yeri vardır ve buna göre şeyh tâyininde seccâde, alem ve çerâğın yanı sıra sofra da teslim edilmektedir.[1931] Hz. Ali'ye nisbet edilen sofra ile ilgili çeşitli menkıbeler nakledilmektedir ki bunlardan bir tanesi meşhur İran'lı şâir Hâfız-ı Şirâzî'ye dairdir. Rivayete göre başlangıçta şiirde pek muvaffak olamayan şâire Şiraz'da Baba Kûhî tepesinde ibadetle meşgul olduğu bir gece Hz. Ali görünmüş. Hâfız'a âsumânî bir yemek getirip yediren Hz. Ali ona bundan sonra büyük bir şâir ve âlim olacağı müjdesini vermiş ve Hâfız bu hadiseden sonra güzel şiirler söylemeye başlamış.[1932] Hz. Ali'ye nispet edilen bu sofra, bazı şiirlerde lûtuf sofrası şeklinde yer almaktadır.

"Çek **hân-ı lûtfunı** kapuna geldi Hayretî
Muhtâc u ac u vâlih ü hayrân yâ Alî"[1933]

Hayretî, na't-ı Ali'nin bu beytinde aç, muhtaç, şaşkın ve hayran olarak yöneldiği Hz. Ali'nin kapısında, Hz. Ali'nin lûtuf sofrasını talep etmekte ve ancak bu sofranın bereketi ile maddî-mânevî sıkıntılarından kurtulacağını îmâ etmektedir.

"Matbah-ı **sırr-ı Ali**den açmışız bir **sofra** kim
Zevkıyâb olmak dilersen gel berû aşhâneyiz"[1934]

Ali sırrı mutfağında bulunan nimetlerle dolu bir sofra açtığını ifade eden Sûzî, bu mânevî zevk ve nimetlerden tatmak isteyen herkesi Hz. Ali'nin sofrasına davet etmektedir.

4. Dâl kisve

"Hazret-i Ali'den **kisveti dâldir**
Mâyesi kimyâdır telkîni baldır
Ehl-i kāl değildir bir ehl-i hâldir
Benim şeyhim gibi ulu şeyh olmaz"[1935]

1930 Bk. *Vilâyet-nâme*, haz. Abdülbâki Gölpınarlı, s. 15-16.

1931 Bu sofranın üzerinde *bismillâh*, altında *elhamdülillâh* ve dört bir köşesinde sırasıyla *İ'tisamtü bike yâ Alî*, *İ'tiraftü 'aleyke yâ Alî*, *Ekremtü 'aleyke yâ Alî* ve *Eslemtü 'aleyke yâ Alî* kelimeleri yazılıdır. Bk. Torun, *Türkçe Fütüvvet-nâmeler*, s. 416.

1932 Bu menkıbe şâirin, "Lisânü'l-gayb" ünvanını alma sebebi olarak da gösterilmektedir. Bk. Ali Nihad Tarlan, *İran Edebiyatı*, İstanbul 1944, s. 105. Bir başka rivayet Hâfız'ın yine Baba Kûhî türbesinde ibadetle meşgulken uyuya kaldığı ve rüyasında Hz. Ali'yi gördüğü şeklindedir. Hz. Ali ona cennet yemekleri yedirmiş ve gûyâ bu rüyâdan sonra Hâfız'ın şiir yazma istidâdı gelişmiştir. Hatta Hâfız'ın, "Dün seher vakti beni gamdan kurtardılar / Gecenin o karanlığında bana âb-ı hayat sundular" matlâlı şiirinin de bu rüyâya telmih olduğu nakledilmektedir. Bk. Mazıoğlu, *Fuzûlî, Hâfız*, s. 246-247.

1933 *Hayretî Divanı*, s. 9: "Na't-ı Ali'den"

1934 *Dîvân-ı Sûzî*, s. 81.

1935 Eroğlu Nûri, *Divançe-i İlâhiyât*, s. 103.

Eroğlu Nûri, mürşidini konu ettiği bir şiirinin bu beytinde söz konusu şeyhin Hz. Ali'den "dâl kisve" giydiğini, özünün kimyâ sözünün bal gibi olduğunu ve kal ehli olmahıp hâl ehli olduğunu ifade etmektedir. Metni neşre hazırlayan Mustafa Tatçı, "dâl kisveyi", Halvetiyye tarîkatının mürşid-i kâmil alâmeti olan kisvesi olarak açıklamaktadır. Bu kisve Hz. Ali'den beri gelen siyah üzerine beyaz risaleli bir kisvedir ve zât tevhidi anlamına gelmektedir.[1936]

II. HZ. ALİ İLE İLGİLİ MEKÂNLAR

Hz. Ali, hayatının hemen bütün yönleriyle şiirlerde konu edilmekte, daha doğrusu ona taalluk eden her meseleye şiirlerde de bir şekilde temas edilmektedir. Şahsî hususiyetleri, onunla ilgisi kurulan şahıslar, bazı husûsî eşyası, âilesi, evlâdı, ahfâdı velhasıl onun hayatında yer tutan hemen her husûsun şiirlerde izini tâkip edebilmek mümkündür. Bu meyanda Hz. Ali'nin gerek târihî gerekse menkıbevî hikâyesinde adı geçen bazı mekânlar ve bu mekânlara dair rivayetler de şiirlerde gerçek ya da mecâzî anlamlarıyla bir yer teşkil etmektedirler. Hz. Ali ile ilgili olarak şiirlerde zikri geçen yer adları, Hz. Ali'nin bulunduğu târihen sâbit olan veya bulunmuş olma ihtimâli aklen de mümkün olan maddî mekânlar ve Hz. Ali etrafında geliştirilen menâkıba istinâden daha ziyade bir takım rivayetlerde zikri geçen lâhûtî veya efsânevî mekânlar olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Bu mekânların birinci kısma dahil olanları, gerçek mekânlar; gerçekliği bir başka boyuta göre imkân dahilinde olan ikinci kısma dahil olanları ise en genel mânâsıyla mânevî mekânlar şeklinde isimlendirilmiştir.

A. GERÇEK MEKÂNLAR

Şiirlerde Hz. Ali ile ilgisi kurularak zikri geçen mekânlar arasında ilk sırayı Hayber kalesi almaktadır. Hayber gibi savaş münasebetiyle zikredilen bir başka yer adı ise Hz. Ali'nin Muâviye ile karşı karşıya geldiği Sıffîn'dir. Hz. Ali'nin türbesine ev sahipliği yapan Necef de şiirlerde en çok zikri geçen yer adlarından birisidir. Bağdad şehri de bazı şiirlerde Hz. Ali ile alâkalı olarak zikredilmektedir. Bunlardan başka bazı dağ ve nehir isimlerinin yer aldığı şiir örnekleri tespit edilmiştir. Bütün bu yer adları, ilgili örnekler çerçevesinde ve ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir.

1. Hayber Kalesi

Hayber şehri, yahudilerin yaşadığı dönemde sağlamlığı ile bilinen yedi ayrı kale ile korunmakta olup içinde bulunduğu vadinin verimliliği ve su bentlerinin çokluğu ile meşhurdur.[1937] Bu kale ve dolayısıyla şehir, hicretin 7. senesinde(628 m.), Hz. Peygamber'in yönettiği savaşla fethedilmiştir. Hayber'in İslâm kültür tarihindeki asıl şöhreti, kalelerinden birisi olan Kamûs kalesinin

---

1936 Eroğlu Nûri, *Divançe-i İlâhiyât*, s. 36.

1937 Hayber, Medîne'nin yaklaşık 180 km. kadar kuzeyinden başlayan ve denizden 850-1000 m. yükseklikte yer alan etrafı volkanik topraklarla çevrili geniş bir vâdînin adıdır. Şehrin adını kurucusu Hayber b. Kāniye b. Mehlâîl'den aldığına dair rivayetler bulunmakla birlikte, bazı müelliflere göre "Hayber" kelimesi, bölge yahudilerinin dilinde zaten "kale" anlamına gelmektedir. Bk. Muhammed Hamîdullah, "Hayber", *DİA*, XVII, 21.

fethinde Hz. Ali'nin gösterdiği fevkalâde muvaffakiyetten kaynaklanmaktadır.[1938] Hz. Ali'nin Hayber fethinde gösterdiği beşer üstü mücadele örneği, hadis kaynaklarında da geniş şekilde yer almaktadır. Söz gelimi M. Yaşar Kandemir, Hz. Ali'nin faziletine dair vârid olan hadislerin en güvenilir olanlarından bir tanesinin Hz. Peygamber'in Hayber kuşatması sırasında sancağı Hz. Ali'ye verme konusundaki ısrarı olduğunu söylemektedir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber, "elindeki sancağı bir gün sonra 'Allah ve Resûlü'nü seven' birisine vereceğini ve zaferin onun eliyle kazanılacağını" söylemiş, bu müjde üzerine Hz. Ömer bile heyecanlanmış,[1939] fakat ertesi gün Peygamberimiz sancağı Hz. Ali'ye teslim etmiş ve fetih bu sûretle gerçekleşmiştir.[1940]

Şiirlerde Hayber, daha ziyade gerçek anlamını dışında bir teşbih ve mecaz unsuru olarak kullanılmaktadır. Buna göre Hayber ekseriyetle sevgilinin perçemlerle örtülen yüzünü, bazı şiirlerde ise gönlü temsil etmektedir. Ayrıca şirkin ve küfrün benzetilenidir; zira Hz. Ali, Hayber fethiyle şirki ve küfrü de bertaraf etmiştir. Özellikle sevgilinin zülüfleri ile Hayber arasında, küfrü temsil etmeleri münasebetiyle benzerlik kurulmakta ve Hayber'in kötülükleri emreden nefse ve kalbi kaplayan gaflet perdesine benzetildiği dikkat çekmektedir. Hz. Ali'nin kapısını açtığı Kāmûs kalesi şiirlerde ayrıca yer almamaktadır, şâir muhayyilesine göre Hayber gûyâ bir tek kaledir ve Hz. Ali bu zor kalenin yegâne fâtihidir.

"Ebûbekrem safân içre Ömerven iktidân içre
Çü Osmânam sana karşu velî yolunda **Hayderven**

Gözünün gamzelerine vü ya zülfün kemendine
Şehâ kim döye biliser tutalum bini **Hayberven**"[1941]

Bir gazelin son iki beytinde Kadı Burhaneddin, çehâr-yârı sırasıyla zikrettikten sonra, sevgilinin ok tesirindeki bakışları ve uçları kemend gibi kıvrılarak tehlikeli bir tuzak haline gelen perçemleri karşısında Hayber kalesi kadar muhkem bile olsa mukavemet gösteremeyeceğini ifade etmektedir. Bilindiği gibi Hayber, fethi en zor kalelerdendir ve sevgilinün teshir edici güzelliği böyle sağlam bir kaleyi bile kolayca yok edebilecek güce sahiptir. Şiirlerde Hayber, Hz. Ali'den bağımsız olarak değerlendirilmemektedir. Şâir sadece kalenin mukavemetine vurgu yapsa bile neticede bu zor kalenin fâtihi Hz.

1938 Muhammed Hamîdullah, "Hayber", *DİA*, XVII, 21.

1939 Hz. Ömer'in, "Kumandan olmayı ancak o gün diledim" dediği ve "Sancak için çağırılırım ümidiyle ona uzandım. Fakat Resûlullâh Ali b. Ebî Tâlib'i çağırdı, sancağı ona verdi ve "Yürü! Allah sana fethi müyesser kılıncaya kadar bakınma!" buyurduğunu naklettiği rivayet olunmaktadır. Bk. Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, "Kitâbü Fedâilü's-sahabe", X, 6194 (248); Hz. Ömer daha sonra Hz. Ali'den bahisle, "Ali'ye verilen üç hususiyet var ki bunlardan birisinin bana verilmesi, benim için kızıl tüylü develere sahip olmaktan daha sevimlidir" demiştir. Bu üç ayrıcalığın ne olduğu sorulduğunda ise temennîlerini "Hz. Ali'nin Hz. Fâtımâ ile evlendirilmesi, Mescid'de ikametine izin verilmesi ve Hayber günü bayrağın ona verilmesi" olarak sıralamıştır: Bk. Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, s. 172.

1940 Kandemir, "Ali", *DİA*, II, 378; Zehebî de Hayber'de Hz. Peygamber'in sancağı Hz. Ali'ye teslim ettiğine dair rivayete yer vermekte ve konuyla ilgili diğer rivayetlerin yerlerine işaret etmektedir: Bk. *Siyerü'l-Hulefâi'r-Râşidîn*, s. 228; Yine bu hadise ile ilgili olarak hadis kaynaklarında birbirini tamamlayan pek çok rivayet yer almaktadır, bu rivayetlerin bir kısmı ve tahkiki için bk. İmâm Nesâî, *Hadislerle Hz. Ali*, s. 7-22.

1941 *Kadı Burhaneddin Divanı*, s. 157.

Ali'dir; Hayber'in mukavemeti ise ekseriyetle Hz. Ali'nin muvaffakiyetini hatırlatmaktadır.

"Alidir Haydar-ı kerrar ol aldı kal'a-i Hayber
Alidir kātil-i küffâr Alidir mîr-i her leşker"[1942]

Hayber fethi söz konusu edildiğinde Hz. Ali, ekseriyetle arslan mânâsındaki Haydar lâkabı ile zikredilmektedir. Bunun sebepleri arasında Hz. Ali'nin fetihte, insan üstü cesâret ve kahramanlık örneği göstermesi yanında; Haydar lâkabının Hayber ile aynı vezinde olması ve iki kelime arasındaki imlâ ve ses benzerliği gösterilebilir. Nitekim Nesîmî de bu beytinde Hz. Ali'yi Haydar-ı Kerrâr lâkabıyla zikrettikten sonra onun, kâfirlerin katili, her ordunun lideri ve elbette Hayber kalesinin fâtihi olduğunu ifade etmektedir.

"**Haydar** bigi sen **Hayber-i şirki** yakamazsan
Bu arsada bil ki Şeh-i merdân olamazsın"[1943]

Hayber ayrıca şirkin, küfrün ve nefs-i emmârenin benzetilenidir. Hz. Ali, Hayber kalesini zaptettiği gibi şirki ve küfrü de bertaraf etmiştir. Yukarıdaki beyitte "Hayber-i şirk" ibaresine yer veren Nesîmî, Hz. Ali gibi Haydar lâkabını taşıyabilmek için Hayber kalesi mukavemeti gösteren şirki imhâ edebilecek mânevî kudrete, îman gücüne ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Şâire göre ancak şirk Hayberi'ne güç yetirebilen kişi bu âlemin Şâh-ı merdânı olmaya hak kazanacaktır.

"Bunda îmâna gelmeyen bulmadı sırr-ı Ahmedi
Şâh Ali gerek velî tâ ki yıka bu **Hayberi**"[1944]

Bu beytin alındığı gazelde dünyânın fânî, aşkın ise en büyük hakîkat olduğu anlatılmaktadır. Nesîmî, "sırr-ı Ahmed" ibaresiyle muhtemelen aşk-ı İlâhî'yi işaret etmektedir ve şâire göre ancak sırr-ı Ahmed'e vâkıf olan Hz. Ali, o sırdan aldığı mânevî güçle Hayber'i yıkabilecektir. Bir başka okumaya göre şâir, Hayber'i, ancak Hz. Ali'nin yıkacağına kānî olmayan bir kimsenin Hz. Peygamber'in sırrından gerçek anlamda haberdar olamayacağını söylemektedir. Bu beyitte Hayber gerçek anlamı dışında başta nefs-i emmâre olmak üzere şirk ve küfre delâlet etmektedir.

"Ansa fethin sen Muhammed-âyet ü **Haydar**-dilün
Eylemezdi bürc-i **Hayber** kâkül-i müşgîn-i dost"[1945]

"Sultan Muhammed Han" kasidesinde Ahmed Paşa, pâdişâhı cesareti sebebiyle arslan yürekli mânâsındaki "Haydar-dil" ibaresiyle tavsif etmekte, Haydar ismi ayrıca Hayber kalesi tedâîsine yol açmaktadır. Şair, sevgilinin perçeminin alnı kaplamasını anlatırken "bürc-i Hayber" teşbihini kullanmaktadır.[1946] Şayet Hayber kalesi, Hz. Peygamber'i hatırlatan ve cesareti

---

1942 *Nesîmî Divanı*, s. 117: "Na't-ı Ali'den"
1943 *Nesîmî Divanı*, s. 287.
1944 *Nesîmî Divanı*, s. 350.
1945 *Ahmed Paşa Divanı*, s. 53.
1946 Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, s. 180.

yönüyle Hz. Ali'ye benzeyen pâdişâhın fethini yâdetseydi, küfrün benzetileni olan misk kokulu kâkülü dost edinmeyecekti diyen şâire göre Hayber de küfrü temsil etmektedir.

"Yıham **kal'a-i Hayberi** müşt ilen
Çe pervâ-yı top u tüfenk eylerem"[1947]

Bir devriyenin bu beytinde Hatâyî, Hz. Ali'nin Hayber fethindeki muvaffakiyetini de telmîhen, Hayber kalesini bir yumrukla yıkabileceğini, toptan tüfekten de korkup çekinmediğini iddia etmektedir.

Tanrı arslanı veliyle
Bir kez yenişdim eliyle
Hayber kal'asın **Ali**yle
İrdim de geldim bu ile"[1948]

Seyyid Seyfullâh da Hatâyî'nin yukarıdaki beytinde zikrettiği gibi Hayber fethinde bulunduğunu söylemektedir. Fakat o, Hatâyî'den farklı olarak Hayber'de Tanrı arslanı Hz. Ali ile birlikte savaşmıştır.

"Nân içün medh eyleme nâdânı nâdanlık budur
Hayber-i nefsin helâk it Şâh-ı merdânlık budur"[1949]

Nâdân olan bir kimseyi menfaat temini maksadıyla medhetmenin nâdânlık olduğunu söyleyen Seyyid Seyfullâh, Hayber'e benzettiği nefsi de ıslah etmek gerektiğini, Hz. Ali'nin asıl bu mücâhede ve muvaffakiyetinden ötürü Şâh-ı merdân olmayı hak ettiğini vurgulamaktadır.

"İki hısn-ı hasîni feth olundı 'avn ü nusretle
Ki her biri metânetde 'adîl-i **kal'a-i Hayber**

Ne **Hayber** her biri bir kûh-ı âhen kim murâd itse
Anı seyf-i kerâmât ile ancak feth ider **Hayder**"[1950]

Sultan İbrahim'in Girid (de iki kale) fethini konu ettiği bir kasideden alınan beyitlerde Cevrî, söz konusu iki kaleyi mukavemetleri yönüyle Hayber'e ve kalelerin fâtihini de Hz. Ali'ye benzetmektedir. İkinci beyitte bu teşbihten rucû eden şâir, bu iki kalenin Hayber'den bile muhkem olup âdetâ bir demir dağına benzediğini ve bu kaleleri Hz. Ali'nin de ancak kerâmetler kılıcı ile fethedebileceğini iddiâ etmektedir. Şiirlerde Hz. Ali'nin cengâverliği söz konusu edildiğinde ekseriyetle Haydar lâkabıyla anılmakta ve bu imaj Hayber ve zülfikâr ile tamamlanmaktadır.

"İtdün nice kıllâ'ını ber-bâd düşmenün
Kim andurur metâneti sahtî-i **Hayberi**"[1951]

1947 *Hatâ'î Divanı*, haz. Tourkhan Gandjei, s. 161.
1948 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 134
1949 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 170
1950 *Cevrî Divanı*, s. 80.
1951 *Neşâtî Divanı*, s. 61.

Övülen kişinin fethettiği kaleleri, sağlamlıkları yönüyle Hayber'e benzeten Neşâtî, bir önceki beytinde de "rezm-i Haydar"dan bahsetmektedir. Memdûhu, kahramanlığı noktasında Hz. Ali'ye benzeten şâir, bunun için Hayber'in ne kadar sağlam bir kale olduğunu hatırlatmayı kâfî görmektedir. Şâire göre en az Hayber kadar muhkem kalelerin fethine muvaffak olan bir pâdişâh, Hz. Ali gibi kuvvetli olmak zorundadır ve öyledir de.

"Adû-yı dîne göz açdurmamışdı **Hayber**de
'Ale'l-husûs bulınmışdı çeşm-i pâki 'alîl"[1952]

Gelibolulu Âlî bu beytinde Hz. Ali'nin fetih esnasında gözlerinden rahatsız olmasına rağmen Hayber'de düşmana göz açtırmadığını söylemektedir. Hadis kaynakları da bu bilgiyi doğrulamaktadır. Hayber günü Resûlullâh, "Yarın ben sancağı mutlaka Allah ve Resûlünü seven, Allah ve Resûlü'nün de kendisini sevdiği kimseye vereceğim" müjdesini vermiş, sahâbîler de neticeyi heyecanla beklemeye başlamışlardır. Hz. Peygamber daha sonra "Haydi bana Ali'yi çağırın" buyurmuş ve bunun üzerine o sırada gözlerinden rahatsız olan Hz. Ali getirilmiştir. Resûlullah hemen mübarek tükürüğüyle Hz. Ali'nin gözlerini meshetmiş ve sancağı gözleri şifa bulan Hz. Ali'ye teslim etmiştir.[1953]

"**Feth-i Hayber** olalı eylememişdir kimse
Zûr-ı bâzû ile bir böyle hisârı teshîr"[1954]

Sadrâzam Hüsrev Paşa kasidesinde Nef'î, memdûhun Hayber fethinden bu yana görülmeyeni başardığını, Hayber'den o güne kadar kimsenin pazu gücüyle böylesine mukavemet gösteren bir kaleyi fethe muktedir olamadığını söylemektedir. Bu beyitte Hayber'in mukavemeti yanında asıl vurgu Hayber'in fethi üzerindedir ve Hz. Ali'nin bir sıfatı da "Fâtih-i Hayber"dir. Hayber kalesi ve fethini konu alan beyitlerde doğrudan Hz. Ali zikredilmese bile bu hadisenin Hz. Ali'den bağımsız mütâlâa edilmesi doğru olmaz. Kaldı ki bu beyitte "zûr-ı bâzû" ibaresi, Hayber'in fethi keyfiyetini, yani Hz. Ali'nin kale kapısını yerinden sökmesi ve bu kapıyı kalkan olarak kullanmasına dair rivayetleri de hatırlatmaktadır.

"Görmemişdir bir ahad tâ **feth-i Hayber**den beri
Böyle perhâş-ı zafer pîrâye-i nusret-zemîn"[1955]

Bir kasîdenin bu beytinde Osman-zâde Tâib, memdûhun gerçekleştirdiği fethi Hayber fethine teşbih etmektedir. "Hayber'in fethinden beri hiç kimsenin, Allah'ın yardımıyla gerçekleşen ve üstünlüğe dayanan böyle süslü bir zafer görmediğini" ifade eden şâir, fetih münâsebetiyle memdûhu da Hz. Ali 'ye benzetmektedir.

"Mu'cizâtı vasfıdır çarhın medâr-ı gerdişi

1952 *Gelibolulu Âlî Divanı*, s. 74.

1953 Farklı senedlerle gelen bu rivayetin farklı metinleri ve tahkiki için bk.: İmâm Nesâî, *Hadislerle Hz. Ali*, s. 7-22.

1954 *Nef'î Divanı*, s. 177.

1955 *Osman-zâde Tâib Divanından Seçmeler*, s. 48.

Mihr **Hayber** meh gazâ-yı Bedri söyler rûz u şeb"[1956]

Şeyh Gâlib'in "rûz u şeb" redifli na't-ı şerîfinden alınan bu beyte göre felek, Hz. Peygamber'in mûcizelerini anlatmak için devretmektedir. Bu deveran ile gündüz ve gece oluşmakta; gündüz vakti görünen güneş Hayber fethini, gece ortaya çıkan ay ise Bedir gazâsını anlatmaktadır. Neticede Hayber fethi Hz. Ali'den ayrı düşünülemediği gibi, Bedir gazâsı da Hz. Ali'nin kahramanlıklarına sahne olmuştur.

"Olursa **kal'a-i Hayber** hicâb-ı gaflet eğer
Eder şikeste anı pençesiyle Hayder-i aşk"[1957]

Gaflet perdesi Hayber kalesi kadar aşılamaz hâle gelirse, aşk Haydar'ının bir pençesi bu gafleti yırtarak yok eder diyen Osman Şems, Hayber'i bu defa kalbi karartan gaflete benzetmektedir. Şâire göre bu derece kesif gafleti ise ancak arslan cevvâliyetine sahip olan aşk veya Haydar lâkaplı Hz. Ali'nin taşıdığı ilâhî aşk dağıtabilecektir.

"Gönlüm nice kâr itmiş ü zülfünde karâr itmiş
Tutmuş reh-güzârı almış yine bir **Hayber**"[1958]

Nigârî'nin sevgilinin zülfünde takılıp kalan, konaklayan gönlü; bu yolu takip ederek Hayber'e vâsıl olmuştur. Zülüf bu beyitte kemend olarak düşünülürse, bu kemende asılan âşığın gönlü nihayet Hayber'e, yani sevgilinin dîdârına kavuşacaktır. Şâir bir başka şiirinde de müşkil halletmek konusunda yardımcısının Hayber değil Fâtih olduğunu söylerken Hz. Ali'nin Hayber fâtihi olmasına işaret etmektedir:

"Nice bâde-keşem müşkil-güşâyam
Mu'înim **Fâtih** ger **Hayber** degül"[1959]

"Ser-menzil-i dilberden geldi yine bir server
Bir kerre hücûm itdi feth eyledi bin **Hayber**

Zencîr-i mücevherdir gör kim neye müncerdir
Silsile-i ekberdir **silsile-i Mîr Hayder**"[1960]

Nigârî müteâkip iki beytinde sevgilinin menzilinden gelen bir serverin binlerce Hayber fethettiğini söylemektedir ki burada Hayber gönlün remzi olabilir. İkinci beyitteki Mîr Haydar muhtemelen Nigârî'nin de sâliki olduğu Nakşibendiye meşâyıhından bir zât olmalıdır.

a. Hayber Kapısı

1956 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 50.
1957 *Oman Şems Divanı'ndan Seçmeler*, s. 223.
1958 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 90.
1959 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 143.
1960 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 56.

Hayber tek başına zikredildiğinde öncelikle kalenin mukavemeti ve bu mukavemetin şâir muhayyilesine getirdiği tedâîler şiirin çerçevesini tâyin etmektedir. Ancak hadiseyi "bâb-ı Hayber" veya "der-i Hayber" ibareleriyle hatırlatan bir şâirin, Hz. Ali'yi telmîh ettiği hususunda başka bir işâret aramaya gerek kalmaz. Çünkü Hayber kalesi fethine dair şiire yansıyan en meşhur rivayet, Hz. Ali'nin Hayber kapısını kalkan olarak kullanmasıdır.[1961] Savaşta kalkanını düşüren Hz. Ali, kale kapısını yerinden koparmış, savaşın sonuna kadar bu kapıyı kalkanı olarak kullanmıştır. Hz. Ali'nin savaştan sonra fırlatıp attığı kale kapısını bir rivayete göre sekiz, bir diğer rivayete göre ise kırk kişi yerinden kaldırmaya, hatta çevirmeye bile güç yetirememişlerdir.[1962] Şiirlerde Hayber kapısı da Hayber kalesi gibi küfrün benzetilenidir. Hayber kapısının küfre, benliğe ve kötü huylara teşbihi, Hz. Mevlânâ'dan itibaren kullanılan bir istiâredir.[1963]

"Gûyâ götürüb başa **der-i Hayber**-i küfri
Olmış bu demün Haydar-ı Kerrârı benefşe"[1964]

Benefşe redifli bir kasîdesinde Ca'fer Çelebi, küfür Hayber'inin kapısını başa götüren, bir başka ifadeyle kaldıran menekşeyi bu zamanın Haydar-ı Kerrârı olarak tanımlamaktadır. Siyaha yakın mor renginden ötürü zaten küfrün sembolü olan menekşe, küfür Hayber'inin kapısına benzetilen mor renkli taç yapraklarını başının üzerinde taşıyormuş gibi göründüğü için şâire göre zamanın Haydar-ı Kerrâr'ı hükmündedir. Çünkü Hayber fâtihi Hz. Ali de gerçek anlamda küfrü temsil eden Hayber kalesi kapısını yerinden sökerek kalkanı olarak kullanmış ve fetih bu şekilde gerçekleşmiştir.

"**Bâb-ı Hayber** gibi cânâ yüregi halkun kopar
Nîze-i hışmı ele ki ol **çeşm-i Hayder-ceng** alur"[1965]

Gözleri Hz. Ali'nin hedef saptırmayan cengini hatırlatan sevgili, hışım mızrağını eline almış bir savaşçıyı andıran bakışıyla nazar ettiğinde, görenlerin yüreği Hayber kapısı gibi dehşet ve heyecandan yerinden kopar diyen Zâtî, beytini Hz. Ali'nin Hayber günü kale kapısını yerinden koparması telmîhinin üzerine kurmuştur. Aynı hayâle şâir, bir başka gazelinde Ali adlı bir mahbûbun cânı ve

---

1961 Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 371.

1962 Zehebî, *Siyerü'l-Hulefâi'r-Râşidîn*, s. 229; Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, s. 167; Hayber kapısı ile ilgili bir başka rivayet de İbn-i Hacer'de yer almaktadır. Buna göre Hz. Ali'nin bir başına yerinden kopardığı kale kapısını, yetmiş kişi ancak yerden kaldırmaya güç yetirebilmişlerdir: Bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 466.

1963 *Mesnevî*'de yer alan "Ya baltayı al, ercesine vur; Ali gibi şu Hayber'in kapısını sök gitsin" meâlindeki beyit ve hapını yerden kaldırılması ile ilgili rivayetin de anlatıldığı şerh için bk. A. Gölpınarlı, *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, I-II, 482, 491; Aynı konu *Fusûs Şerhi*'nde, cem' makamında kulların fiillerinin Hakk'ın fiilinden tefrik edilmediği meselesinde açıklayıcı örnek olarak verilmektedir: "Zîrâ makām-ı cem'iyyette mugāyeret-i i'tibârî kalkar. Binâenaleyh bu makamda, fiil-i bende fiil-i Hak olur. Ve Hak Teâlâ ise her şeye Kādir'dir. İşte ancak kırk kişinin yerine vaz' edebildiği Hayber kalesi kapısının İmâm-ı Alî (kv) efendimiz tarafından münferiden koparılması bu kabîldendir. Nitekim Cenâb-ı İmâm kapının yerine vaz'ında o kırk kişinin içinde idi. Kendisine dediler ki: 'Bu kapıyı yalnız başına koparan sen değil miydin? Şimdi neden müşkilât çekiyorsun?' Cevâben buyurdular ki: 'Vallâhi Hayber kapısını koparan ben değilim". Bk. Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, III, 247.

1964 *Ca'fer Çelebi Divanı*, s. 102.

1965 *Zâtî Divanı*, I, s. 281.

gönlü yağma eden cemâline şahit olanların düştüğü durumu anlatmak için bir deda daha başvurmaktadır:

"Olsa nâzır **bâb-ı Hayber**-veş yürekler koparur
Milket-i cân u dili ol dem ider yağma Alî"[1966]

"Anterin başını kesen **Hayber kapusun koparan**
Ceng içinde katil-i küffârsın sen yâ **Ali**"[1967]

Hatâyî, Hz. Ali'nin Hayber gazâsındaki rolünü dile getirdiği bu beytinde onun meşhur bir yahudi komutanı olan Anter'i öldürdüğünü ve Hayber kapısını yerinden kopardığını hatırlatmaktadır.

"Zülfikariyle musehhar kıldı heft-i kişveri
Parmağıyle feth edübdür **kapusunu Hayberin**"[1968]

Hatâyî, Hz. Ali'nin yedi iklîmi zülfikârın yardımıyla zaptettiğini, Hayber kalesinin kapısını ise hiç zorlanmadan parmağıyla açtığını söylediği bu beytinde, Hz. Ali'nin sahip olduğu kudretin azametini dile getirmektedir.

"Buldı çûn kim 'avn-i yâri yarı kıldı 'avn-i yâr
Hayberün bâbını kal' itdi bu resme **Haydar**um"[1969]

Murâdî ise Hayber kapısının koparılma keyfiyeti üzerinde durduğu bu beytinde Hz. Ali'nin bu işte yârin yardımını yâr edinmek sûretiyle muvaffak olduğunu beyan etmektedir. Beyitte zikri geçen yâr ise yâr-ı hakîkî, yani Hak Teâlâ'dır. Buradaki aşk-ı ilâhî vurgusu bir başka şâirde daha açık bir şekilde ifadesini bulaktadır:

"Işk itdi Şîr-i Hak çün Haydarı
Işkla kopardı **bâb-ı Hayberi**"[1970]

Bir lâkabı da Haydar olan Hz. Ali'yi, Allâh'ın arslanı hâline getiren kimyânın aşk olduğunu söyleyen Şâhidî İbrahim Dede, yine Hz. Ali'nin Hayber kapısını aşktan aldığı güçle kopardığını ifade etmektedir.

"**Hayder** götürdi mest olıban **bâb-ı Hayberi**
Bezm-i şecâ'atünde senün çünki içdi câm"[1971]

Na't-ı şerîfin bu beytinde Behiştî, Hz. Ali'nin Hayber'de ortaya koyduğu fevkalâde muvaffakıyeti, Allah ve Resûlü'nün inayeti şeklinde izah etmektedir. Şâire göre Hz. Ali, Peygamber Efendimizin şecâat meclisinde içtiği şarâbın sekriyle ancak Hayber kalesinin kapısını yerinden koparabilmiştir, aksi halde buna cesaret edebilmek mümkün değildir.

1966 *Zâtî Divanı*, III, s. 404.
1967 *Hatâyî Divanı*, s. 150: "Na't-ı Ali'den"
1968 *Hatâyî Divanı*, s. 160.
1969 *Murâdî Divanı*, s. 287.
1970 Şâhidî İbrahim Dede; *Gülşen-i Vahdet*, haz. Numan Külekçi, Ankara 1996, s. 103.
1971 *Behiştî Divanı*, s. 180.

"Aç bu gönül kapusını koma içinde devleri
Hayderîdir ol kişi feth ide **bâb-ı Hayberi**"[1972]

Seyyid Seyfullâh bu beytinde gönül kapısını açarak içerideki şeytanlardan kurtulmak gerektiği telkîninde bulunmaktadır. Hayber'i nefs-i emmâreye benzeten şâir, Hayber kapısının sökülüp koparılmasını da nefis mücâhadesine benzetmekte ve bu zor işte muvaffak olan kimsenin de Hz. Ali'ye benzeyeceğini ya da en azından onun yolunda olacağını ifade etmektedir.

"Kāli'-i bâb kal'a-i Hayber
Kātil-i düşmen **Alî**-server"[1973]

Erzurumlu Zihnî bu beytinde Hz. Ali'yi Hayber kalesi kapısı münâsebetiyle zikretmektedir. Hayber kalesinin kapısını yerinden sökerek çıkaran Hz. Ali, din düşmanlarını da katlederek yık etmiştir.

"Kal'a-i der-bendi açmaz merd-i tenhâ kim bunu
Bâb-ı Hayberden sorun sâhib-i dildir açan"[1974]

Muhkem bir kalenin kapısını tek başına bir adamın açmasının mümkün olmadığını söyleyen Seyyid Nigârî, bu zor işte ancak gönül ehli bir kimsenin muvaffak olacağını ifade etmektedir. Şâire göre bunu en iyi bilen ise Hayber kapısının kalesidir. Bu kapı, Hz. Ali'nin kim olduğunu tecrübeyle öğrenmiştir.

2. Sıffîn

Sıffîn, Fırat'ın batı kıyısına yakın Rakka ile Balis arasında bir yer olup Hz. Ali ile Muâviye ordusunun savaşmak üzere kerşılaştıkları yerdir. Hz. Ali gerek savaştan önce gerekse savaş esnasında Muâviye'ye yazdığı mektuplarla bu karşılaşmaya ve kan dökülmesine mânî olmaya çalışmış ise de Muâviye bu dâvete icâbet etmemiştir. Hicretin 36. senesinde (657 m.) Sıffîn'de gerçekleşen bu savaş, üç ay sonunda Hz. Ali ordusunun galibiyeti ile neticelenmek üzere iken Muâviye, savaşta her hîlenin meşrû olduğu anlayışından hareketle ve Amr b. El-Âs'ın tavsiyesi üzerine büyük Şam Mushafi'nı mızraklara bağlatarak askerlerine taşıtmış ve karşı tarafa Allâh'ın Kitâbı'nın hakemliğine başvurma teklifinde bulunmuştur.[1975] Sıffîn vak'ası, bir diğer ifadeyle Sıffîn savaşı, memdûhun bakışının aman vermeyen tesiri münâsebetiyle Hz. Ali'ye benzetildiği bir beyitte telmîhen yer almaktadır:

"Geçirdi tîğ-ı nazardan havâric-i hattı
Misâl-i **vak'a-i Sıffîn** Haydar-ı nigehin"[1976]

1972 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 109.
1973 *Erzurumlu Zihnî Divanı*, s. 120.
1974 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 179.
1975 Fığlalı, Sıffîn savaşının İslâm tarihi kaynaklarında çok teferruatlı olarak yer aldığını ve hakkında müstakil kitaplar yazıldığını söylemekte ve *İmam Ali* adlı kitabında bu savaşa dair bilgi sunmaktadır. Bk. E. Rûhi Fığlalı, *İmam Ali*, s. 70-80.
1976 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 350.

"Nigehin" redifiyle ve muhtemelen Hz. Mevlânâ için söylediği bir gazelinin bu beytinde Şeyh Galib, Hz. Ali'nin Sıffîn'de olduğu gibi Hâricîlere karşı verdiği mücadelede de başarılı olduğunu, onları kılıçtan geçirdiğini hatırlatmakta ve memdûhun nazarını tahrip kudreti sebebiyle Hz. Ali'ye benzetmektedir.

3. Bağdad

"Gözlerümüz yaşını ahıdup irmağ idüben
Kayseriyi dahı bu yaş ile **Bağdâd** idelüm"[1977]

Kadı Burhaneddin, şiirlerinde Ehl-i beyt sevgisine yer veren bir şâir olduğu için "Kayseri'yi göz yaşlarıyla Bağdat'a benzetmek" hayalinin arkasında, Bağdat'ta gümrah Dicle nehrinin bulunmasından başka bir sebep bulunabileceği ihtimali hatıra gelmektedir. Zira Hz. Hüseyin'in türbesinin bulunduğu Kerbelâ ve Hz. Ali türbesinin bulunduğu Necef, Bağdat vilâyeti sınırları içerisinde bulunmaktadır. Dolayısıyla şâirin kısaca "ağlayalım" telkîninde bulunduğu yukarıdaki beytinde hem Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in türbelerine ve hem de onlar için tutulan mâteme işaret edilmiş olabileceği hatıra gelmektedir.

"Hâk-i burc-i evliyâyuz **dergeh-i Hayder**denüz
Çarha biz baş eğmezüz gör kim ne 'âlî yerdenüz"[1978]

Rûhî, evliyâ burcu toprağı olduğunu ifade ettiği bu beytinde Bağdat'ı işaret etmektedir, çünkü Bağdat bu sıfatla anılmaktadır ve Rûhî de Bağdatlı'dır. Ayrıca Hz. Ali'nin dergâhına mensup olduğunu söyleyen şâir, Hz. Ali'nin türbesinin de bulunduğu Bağdat'ta ikamet etmesini iftihar vesilesi olarak göstermektedir. Hz. Ali'nin türbesine ev sahipliği de yapan bu yüce mekânın mânevî değerini vurgulayan şâir, bu âidiyetten aldığı güçle feleğe baş eğmeyeceğini, mağlup olmayacağını ifade etmektedir.

"Ne 'âlî-himmetüz Âlî-misâl Ka'be-i 'ulyâ
Bu gün hıdmet-güzâr-ı **âsitân-ı Murtazâ**yuz biz"[1979]

Gelibolulu Âlî bir süre Bağdat defterdarlığı vazifesinde[1980] bulunmuştur. Şâir bu vazîfesini Hz. Ali'nin Necef'teki türbesine hizmet olarak telâkki etmekte ve bu vesile ile bir süre için de olsa Bağdat'ta vazife yapmış olmakla iftihar etmektedir.

4. Necef

Necef, eski Bağdad vilâyetinin Kerbelâ sancağına bağlı kazâ merkezi bir kasaba olup Hz. Ali'nin türbesinin bulunduğu yerdir ve bu sebeple "Meşhed-i Ali" olarak da bilinmektedir.[1981] Şiirlerde de ekseriyetle Hz. Ali'nin türbesine ev

---

1977 *Kadı Burhaneddin Divanı*, s. 397.
1978 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, II, 590.
1979 *Gelibolulu Âlî Divanı*, s. 52.
1980 *Gelibolulu Âlî Divanı*, s. XII.
1981 Şemseddin Sâmi, "Necef", *Kāmûsu'l-a'lâm*, VI, 4565-4566; Hz. Ali'nin kabir yerine dair farklı rivayetleri değerlendiren Gülgûn Uyar, bu konuda birbirinden çok farklı nakil ve

sahipliği yapması yönüyle konu edilen Necef'in toprağının tertemiz olduğu, ziyaretçilere hem safâ hem şifâ verdiği kaydedilmektedir. Bu başlık altında Necef'in, Hz. Ali'nin türbesinin bulunduğu yer olarak tanımlandığı ve övüldüğü beyit örnekleri gösterilmiştir.

"Cehd it ki ola secdegehün **Ka'be-i Necef**
Ol cây-ı pâke yüz sürebilsen zihî şeref"[1982]

Rûhî bu beytinde Hz. Ali'nin türbesini "Necef'in kâbesi" olarak tanımlamakta ve o tertemiz yere yani Hz. Ali'nin türbesine yüz sürmenin büyük bir şeref olduğunu ifade etmektedir.

"**Necef**de Hazret-i Şâh-ı velâyetün sonra
Mezâr-ı pâkine yüzler sürüp safâ itdük"[1983]

Râmî, Bağdat ziyaretini anlattığı bir şiirinin bu beytinde Necef'i, Hz. Ali'nin türbesinin bulunduğu yer olması münâsebetiyle zikredilmektedir. Hz. Ali'nin tertemiz mezarına yüz sürerek safâ bulduğunu ifade eden şâir, beytin devamında Hz. Ali'nin şefâatini temennî etmektedir.

"Vardır eser-i **hâk-i Necef** tıynetimizde
Hep sîret-i Hayder görnür sûretimizde"[1984]

Hz. Ali türbesinin Necef'te bulunması, şüphesiz bu mekâna ayrı bir hüviyet ve önem kazandırmakta ve Necef'e yüklenen mânâ, şâirin muhayyilesi ve Hz. Ali'ye duyduğu muhabbet nisbetinde geliştirilerek çeşitlenebilmektedir. Bu meyanda Nâmık Kemâl de Necef ve Hz. Ali türbesi münâsebetiyle söylediği yukarıdaki beytinde, kendi yaratılışında Necef toprağından bir miktar bulunduğunu, dolayısıyla hal ve tavırlarında Hz. Ali ahlâkının müşâhade edilebildiğini ifade etmektedir. İslâm inancına göre insan zaten topraktan yaratılmıştır ve şâir kendi yaratılış terkibinde Necef toprağı bulunduğunu söyleyerek güzel bir hüsn-i ta'lîl örneği vermektedir.

"Gâh olur sultân-ı kasr-ı ârifândanbahs açıp
Gâh Şâh-ı Kerbelâ gâhî **Necef**'ten söyleriz"[1985]

Nakşibendî tarikatına intisâbını dile getirdiği "söyleriz" redifli gazelinden alınan bu beytinde Hazmî, Şâh-ı Kerbelâ ibaresiyle Hz. Hüseyin'i, "Necef'ten söyleriz" ibaresiyle de türbesinin Necef'te bulunması sebebiyle Hz. Ali'yi yâd etmektedir.

a. Hz. Ali'nin türbesi

---

görüşlerin ileri sürüldüğünü, ancak tarih boyunca genel anlamda kabul gören yerin Necef olduğunu söylemektedir. Geniş bilgi için bk. Uyar, *Ali-Fâtımâ Evlâdı*, s. 406-409.

1982 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, II, 73: "Na't-ı Ali'den"

1983 *Râmî Divanı*, s. 238.

1984 *Namık Kemal'in Şiirleri*, s. 97.

1985 *Harputlu Hazmî Dîvanı*, s. 130.

Hz. Ali'nin Necef'te bulunan türbesi İslâm kültürü içerisinde önemli yer tutan ziyaretgâhlardan bir tanesidir. Şiirlerde ekseriyetle "Harem-i pâk-i Haydar-ı Kerrâr", "âsitân-ı Şâh-ı velâyet" veya "kûy-ı dilrübâ" olarak zikri geçen Hz. Ali türbesi, dertlilerin ve hastaların sıkıntılarından kurtulmak ve şifâ bulmak maksadıyla ziyâret ettikleri yer olarak tanımlanmakta, ziyaret edenler bunu bir iftihar vesîlesi yaptıkları gibi dâimî olarak veya muayyen bir süre o bölgede ikamet edenler de tebrik ve takdir edilmektedir.

"Redd itme derd mendi eyâ Sâhibü'n-Necef
Virsün **harîm-i hörmetüne** hastalar tuhaf"[1986]

Hz. Ali, türbesinin Necef'te bulunması münâsebetiyle Necef'in sahibi olarak anılmaktadır. Esâen İslâm kültürü içerisinde peygamberler ve evliyâullâh gibi mânevî şahsiyetler, medfun oldukları mekânların mânevî sahibi kabul edilmişlerdir. Dolayısıyla bu onların türbe ve makamları da ziyaret yerleridir. Bu mekânlar aynı zamanda birer hâcet kapısı vazifesi görürler ve her türlü maddî-mânevî sıkıntılardan kurtulmak maksadıyla da ziyaret edilirler. Her ziyaret yerinin ayrı ritüeli vardır. Necâtî Bey de bu beytinde Necef'in sahibi olarak zikrettiği Hz. Ali'den dertlileri reddetmemesi temennîsinde bulunduktan sonra hastaların da ziyaretleri sırasında Hz. Ali'ye ihtirâmen hediyeler getirmelerini[1987] salık vermektedir ki bu beyit bize Necâtî Bey'in yaşadığı devirde de Hz. Ali'nin türbesini hastaların tuhfeler sunarak ziyaret ettikleri bilgisini vermektedir.

"Hilâf-ı gayr nasîb oldu hîn-i hükm sana
Ziyâret-i harem-i pâk-i Hayder-i Kerrâr

Kim ol halîfe-i râbi'dür ü münâsibdür
Sana ki hâkim-i râbi'sen ana kurb-i civâr"[1988]

Fuzûlî, Ayas Paşa'nın Bağdat vâlisi olması üzerine söylediği kasîdesinde, Paşa'nın Hz. Ali türbesini ziyaretini tebrik etmekte ve Hz. Ali'nin dördüncü halife olması ile Ayas Paşa'nın Bağdat'a tâyin edilen dördüncü vâli olması arasındaki benzerliğin altını çizerek, Paşa'nın Hz. Ali'ye komşu olma şerefine lâyık olduğunu ifade etmektedir. Necef'te ikamet ederek Hz. Ali türbedârlığını[1989] deruhte den Fuzûlî'nin, "harem-i pâk-i Hayder-i Kerrâr" olarak zikrettiği Hz. Ali türbesi ziyaretine verdiği önem de ayrıca bu mısrâlardan okunabilmektedir.

"Nice yıllardur ki **kûy-i dilrübâ**da sâkinüz
Bir bölük derd ehliyüz dârü'ş-şifâda sâkinüz"[1990]

"Sâkinüz" redifli gazelinin matla'ında Rûhî, Bağdat'lı olması ile iftihar etmektedir; çünkü Necef ve Kerbelâ, Bağdat sınırları içerisindedir. Şu halde beyitteki "kûy-i dilrübâ", ya Hz. Ali'nin Necef'teki türbesi ya da şâirin son

---

1986 *Necatî Beg Divanı*, s. 310: "Na't-ı Ali'den"

1987 Hz. Ali'nin türbesine de ziyaret sırasında hediye sunulmaktadır. Hz. Ali türbesine takdim edilen değerli tuhfe ve hediyelerin mâhiyeti ile ilgili bilgi için bk. Suad Mâhir Muhammed, *Meşhedü'l-İmam Ali fi'n-Necef ve mâ bihî mine'l-hedâyâ ve't-tuhaf*, Kahire, ts.

1988 *Fuzûlî Divanı*, s. 73.

1989 Mazıoğlu, *Fuzûlî, Hâfız*, s. 61.

1990 Dîvân-ı Rûhî-i Bağdâdî, 144.

beytine konu ettiği Kerbelâ olmalıdır. Neticede her iki mekân da Ehl-i beytin en mühim iki sîmâsının türbelerinin bulunduğu yerlerdir ve yine şâirin ifadesiyle bu türbeler birer şifâhânedir. Ayrıca "kûy-ı dilrübâ", sevgilinin mekânıdır ve Divan şiirinde sevgilinin bulunduğu mahaldeki toprak çok kıymetlidir; bu toprak gözlere şifa veren sürme tozu gibidir.

"Devlet-i dünyâya baş eğmek ne mümkin Rûhiyâ
Biz mukîmân-ı cenâb-ı Haydar-ı saf-derdenüz"[1991]

Rûhî, bir başka gazelinde yine Bağdat'lı olması dolayısıyla iftihar etmektedir. Cenâb-ı Haydar olarak zikrettiği Hz. Ali'nin türbesinin bulunduğu coğrafyada ikamet ettiğini söyleyen şâir, bu mensubiyetten aldığı güç sayesinde dünya devletine baş eğmeyeceğini, kimseye minnet etmeyeceğini söylemektedir.

"Yâ min ġıddete bi-merkadihi **ravzatü'n-Necef**
Makbûletü'l-emâkinü mecmû'atü'ş-şeref"[1992]

Rûhî bir na't-ı Ali'nin Arapça olarak söylediği ilk beytinde Hz. Ali'yi, Merkadi ile Necef ravzasını mekânların makbûlü ve şereflerin odağı hâline getiren kişi" olarak zikretmektedir.

"Yüz sürün âsitânına Şâh-ı velâyetin
Olsun kabul dergeh-i Hak'da ziyâretin"[1993]

Rûhî bir başka beytinde bu defa Şâh-ı velâyet olarak zikrettiği Hz. Ali'nin âsitânını ziyaretten bahsetmektedir ki bu âsitân Hz. Ali'nin Necef'teki türbesidir. Şâire göre ziyaretin Hak nezdinde kabul olması için türbenin eşiğine yüz sürmek gerekmektedir.

"**Hâk-i dergâhundan** itmekçün sa'âdet iktisâb
Yüz sürerler rûz u şeb mâh-ı münîr ü âfitâb"[1994]

Rûhî, na't-ı Ali'nin bu beytinde "dergâhının toprağı" ifadesiyle Hz. Ali'nin Necef'te bulunan türbesini işaret etmektedir. Şâire göre ay ve güneşin sırasıyla gece ve gündüz görünmelerinin sebebi, dergâha yüz sürmek ve türbeye kandil yakmak sûretiyle muratlarına nâil olmak, safâ bulmak maksadından kaynaklanmaktadır. Şâir benzer bir hüsn-i ta'lîle bir başka şiirinde de mürâcaat etmektedir:

"Kalmış sücûd-ı **hâk-i der**ünden biraz gubâr
Ruhsâr-ı mâhda anı görenler sanur kelef"[1995]

1991 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, II, 590.

1992 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, I, 73: "Na't-ı Ali'den". Bu beyitteki "yâ min ġıddete" ibaresinin, "yâ min ġuddetin" şeklinde okunması anlam bakımından daha uygun bulunmuştur.

1993 *Dîvân-ı Rûhî-i Bağdâdî*, s. 281.

1994 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, I, 68: "Na't-ı Ali'den"

1995 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, I, 73: "Na't-ı Ali'den"

Rûhî'ye göre ay, Hz. Ali'nin merkadine secde etmektedir. Ayın üzerinde beliren lekeler de secde esnasında alnına yapışan tozlardan başka bir şey değildir. Bu hakikati bilmeyen bazı kimseler, bu secde eserini kelef zannetmektedirler.

"Öyle zî-şânsın ki **hâk-i dergehünden** feyz umar
Hem gedâ-yı kâm-cû vü hem pâdişâh-ı kâm-yâb"[1996]

Bu beytinde yine Hz. Ali'nin türbesini konu eden Rûhî'ye göre şânı yüce olan Hz. Ali'nin türbesi, hem bir çıkış yolu arayan dilenci hem de hayattan nasibini ziyadesiyle almış bir pâdişâh için feyz kapısıdır. Herkesin onun feyzine ihtiyâcı vardır.

"Berk urur ârız-ı dil-berde tecellâ-yı cemâl
Olsa **hâk-i kademi** sürme-i çeşm-i uşşâk"[1997]

Yenişehirli Avni'nin na't-ı Ali'den alınan bu beytinde Hz. Ali'nin ayağının toprağı söz konusu edilmektedir. Esâsen türbe de toprak mânâsındadır. Buna göre Hz. Ali'nin ayağının bastığı toprağı gözüne sürme yapan âşık, sevgiliye baktığında bu sürmenin te'siriyle sevgilinin yanağında cemâl tecellîsini müşahade edecektir.

b. Necef Irmağı

"**Deryâ-yı Necef** gevherine kân Alidir
Billâh leb-i la'l-i Bedehşân Alidir"[1998]

"Alidir" redifli şiirinin bu beytinde Hatâyî, Necef denizindeki mücevherlerin kaynağının Hz. Ali olduğunu söylemektedir. Ümmî Sinan'ın bir na'tında da buna benzer bir tasavvur mevcuttur:

"Ol cevâhir ma'deni hulk-ı azîmindür zîbâ
Pes **Necef ırmağına** kıldun işâret Murtazâ"[1999]

Hz. Ali'nin yüce ahlâkı, en güzel zînet ve hakîkî mücevher kaynağıdır. O, Necef ırmağını işaret etmiştir diyen şâir, Necef ırmağının değerli taşlar bakımından zengin olmasını da Hz. Ali'nin türbesinin Necef'te bulunması ile izah etmektedir.

5. Billur Dağı

"Cilvegâh oldu mihre subh-ı celî
Kûh-ı billûra çıkdı sanki **Ali**"[2000]

Şeyh Galib'e âit bu beyitte "Ali'nin çıkdığı, belki tecellî ettiği" ifade edilen Kûh-ı Billûr, Orta Asya'da batıdaki eteklerinden Ceyhun ırmağının

---

1996 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, I, 68: "Na't-ı Ali'den"
1997 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 453: "Na't-ı Ali'den"
1998 *Hatâyî Divanı*, s. 169; "Na't-ı Ali'den"
1999 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 23: "Na't-ı Ali'den"
2000 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 460.

doğduğu bir sıradağdır.[2001] Hz. Ali'nin bu dağ ile bilinen bir alâkası olmamakla birlikte, dağın isminin Billûr olması, "subh-ı celî", "mihr" ve "cilvegâh" ibareleriyle tenâsüb teşkil etmektedir.

6. Fırat

"Rı riyâ etdi Havâricler Muhammed Bâkıra
Fe **Furat** akub dedi kim *lâ fetâ illâ Alî*"[2002]

Hatâyî, elif bâ harflerini mısrâ başı yaparak söylediği şiirinin bu beytinde fe harfini Fırat nehri olarak açmaktadır. Şâire göre Fırat nehri, "Ali'den başka yiğit yoktur" diyerek akmaktadır.

"Utanup **âb-ı Furat** eşk-i nedâmet döksün
Bitmesün mahşere dek Kûfe diyârında giyâh"[2003]

Bir Kerbelâ mersiyesinin bu beytinde Leylâ Hanım Fırat nehrini, Hz. Ali ve evlâdının başına gelen felâketlerden âdetâ sorumlu tutmakta, ya da bu hâdiselere seyirci kalmakla suçlmaktadır. Fırat nehri utanarak pişmanlık gözyaşlarına boğulsun diyen şâir, ayrıca Fırat'ın Kûfe diyârını bolluk ve bereketten mahrum bırakarak cezâlandırmasını istemekte, bu beldede mahşere kadar ot dahi yetişmesini istememektedir.

B. MÂNEVÎ MEKÂNLAR

1. Mi'râc

Lûgat mânâsı merdiven olan mi'râc, Hz. Peygamber'in Receb ayının 27. gecesi amcasının kızı Ümmü Hânî'nin evinden Cebrâil delâletiyle alınarak Mescid-i Aksâ'ya, oradan da tarifi kabil olmayan bir şekilde yedinci kat göğe, Arş'a yükselmesi mûcizesidir. Bu mûcize Kur'ân-ı Kerim ve hadislerle de desteklenen mi'râc mûcizesi, eski edebiyâtımızda da "mi'râciye" veya "mi'râc-nâme" adı altında müstakil eserlerde işlenmektedir. Ekseriyetle manzum olup kaside nazım şekliyle yazılan mi'râc-nâmeleri, divanların içinde bulmak mümkün olduğu gibi ayrı bir nevî oluşturacak şekilde manzum ve mensur olarak müstakil eserler şeklinde de görmek mümkündür.[2004] Bazı şiirlerde Peygamber Efendimiz'in bu mûcizevî yolculuğu sırasında Hz. Ali ile karşılaştığı kaydedilmektedir. Bu karşılaşmayı daha tafsilâtlı anlatan bazı şiirlere göre ise Hz. Ali mi'râcda arslan sûretinde temessül etmiştir.

Peygamber Efendimiz'in mi'râcı esnâsında Hz. Ali ile karşılaşması, öncelikle Hz. Ali muhabbetini şiirlerinde ifrat derecesinde işleyen ve "Alevîliğin yedi ulusu"ndan[2005] kabul edilen Nesîmî ve Hatâyî'de söz konusu edilmektedir:

"Muhammed nutk ile der ben ki mi'râca urûc ettim

2001 Şemseddin Sâmî, *Kāmûsu'l-a'lâm*, II, 1353.
2002 *Hatâyî Divanı*, s. 148: "Na't-ı Ali'den"
2003 *Leylâ Hanım Dîvânı*, haz. Mehmet Arslan, s. 160.
2004 Bu konuda geniş bilgi için bk. Metin Akar, *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râc-nâmeler*, Ankara 1987.
2005 Bk. Ulusoy, *Yedi Ulu'lar*, Ankara, ts., s. 79.

Ben ol hazret kapısında **Ali Şîr-i Hudâ** gördüm"[2006]

Nesîmî, Peygamber Efendimiz'in mi'râc mûcizesini hikâye ettiği "gördüm" redifli gazelinde Resûlullâh'ın mî'râcı esnasında Şîr-i Hudâ olan Hz. Ali'yi gördüğünü ifade etmektedir. Şâirin Hz. Ali için bu beyitte Şîr-i Hudâ sıfatını tercih etmesi de mânidârdır; zira bu hadisenin konu edildiği rivayetler, Hz. Ali'nin arslan sûretinde temessül ettiğini nakletmektedir.[2007] Aynı gazelin bir başka beytinde yine bu konuya temas eden Nesîmî, bu defa sidre-i müntehâ makâmında ve perdesiz olarak gördüğü zâtın Ali Murtazâ olduğunu ifade etmektedir:

"Yüzünden perde ref' oldu ki şeksiz zât imiş mutlak
Ben ol sidre makâmında **Alî-i Murtazâ** gördüm"[2008]

Nesîmî'den sonra Hatâyî de *Divan*'ın sonunda yer alan "Nasîhatnâme" adlı mesnevîsinin mi'râc mûcizesini anlattığı bölümünde, Hz. Peygamber'in makam-ı müntehâda yol üstünde duran bir arslan gördüğünü, bu karşılaşmanın bir delili olmak üzere yüzüğünü çıkarıp bu arslana verdiğini hikâye ederek Hz. Ali'nin arslan sûretinde görünmesine telmihte bulunmaktadır:

"Nebî mi'râca çıktı kimi gördü
Makām-ı müntehâda kime erdi

Yol üstünde durur **Arslanı** gördü
Çıkardı yüzüğünü ana verdi

Dedi ki aramızda bu nişâne
Bu sözlere mevâlîler inane"[2009]

Hatâyî, kırklar meclisini konu ettiği bir başka şiirinde yine Hz. Peygamber'in mi'râcda arslan sûretindeki Hz. Ali ile mülâkî olduğunu anlatmaktadır:

"Muhammed mi'râca vardığı gece
Kapuda gördüğü **arslan Alidir**

2006 *Nesîmî Divanı*, s. 256.

2007 Alevî-Bektâşî inancında mi'râc mûcizesine Hz. Ali de dahil edilmekdedir: "Cebrâil, Hz. Muhammed'e Hakk'ın dâvetini bildirir, ona rehberlik eder. Semâda önlerine bir arslan çıkar. Bir ses gelir ki, 'Arslan senden bir nişân ister, yüzüğünü ver!' Hz. Muhammed yüzüğünü (yazmalarda hâtem diye geçer, kaşı mühür olan yüzüktür) arslanın ağzına verir, yola devam ederler. İçinden 'Amcam oğlu Ali burada olsaydı bu arslanın hakkından gelirdi' diye düşünür. Nihâyet mi'râc olur." Bk. Noyan, *Bektâşîlik Alevîlik Nedir*, s. 50; Bu hadise bir başka kaynakta şöyle tamamlanmaktadır: "Peygamber urûc ve seyrânına devam etti. Mi'râcın sonunda ashâbına mi'râcdan haber verirken Hz. Ali de orada bulunuyordu. Peygamber, mi'râcda bir arslana rastladığını ve arslanın onun yolunu kesmemesi için yüzüğünü arslanın ağzına attığını ve böylece seyrine devam ettiğini açıkladığı sırada Hz. Ali yüzüğü ağzından çıkarıp Hz. Muhammed'in önüne koydu. Orada hâzır bulunan ashab Hz. Ali'nin yüksek mertebesine ve velâyetine ve mi'râcda seyrânın Muhammed'le birlikte olduğuna kail olup kendisine olan meyl ve muhabbetleri bir kat daha artmıştır." Bk. Sunar, *Melâmîlik ve Bektaşîlik*, s. 40.

2008 *Nesîmî Divanı*, s. 256.

2009 *Hatâyî Divanı*, s. 207.

Çıkardı yüzüğün verdi nişâne
Hakîkat gördü kim Sübhân Alidir

Hak ile kıldı doksan bin kelâmı
Otuz bin sırr ile sırdan Alidir"[2010]

Hatâyî bir başka na't-ı Ali'de yine mi'râcda Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin karşılaşmasını söz konusu etmektedir:

"Mi'râca Muhammed ki urûc eylediği dem
Bir dergeh-i Hak gördü ki **arslan Alidir**"[2011]

"Mustafâ gördü seni **arslan sıfatlı** bir melek
Sâhib-i mi'râc hem tâc ü livâsın yâ **Ali**"[2012]

Hatâyî bu beytinde de çok açık bir ifadeyle Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi arslan sıfatına bürünmüş bir melek sûretinde gördüğünü beyan etmekte ve bu münâsebetle Hz. Ali'nin mi'râc sahibi olduğunu söylemektedir. Şâire göre Hz. Ali aynı zamanda tâc ve livâ sahibidir.

"Ol gice kim burâk ile çıkdı göge **Rasûl**
Hîç senden özge kim var idi ana **hem-rikâb**"[2013]

Nev'î, na't-ı Ali'nin bu beytinde Hz. Peygamber'in mi'râcını konu etmektedir. Öncelikle mi'râcın, Mescid-i Aksâ'dan itibaren itibaren burak adlı bir binekle devam ettiğini telmîh eden şâir ikinci mısrâında o gece Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e hem-rikâb olduğunu, yani Hz. Ali'nin Peygamberimizle birlikte olduğunu iddiâ etmektedir.

"Gûş idüp kıldı o dem sıdk-ı dili cûş u hurûş
Müjdeden ol Şâh âgâh eyledükde **Haydarı**"[2014]

Bir na't-ı şerîfin mi'râca ayrılan kısmında Birrî, Hz. Peygamber'in mi'râc müjdesini verdiğinde Hz. Ali'nin sadâkat ve coşkuyla mukabelesini söz konusu etmektedir ki genel olarak mi'râc-nâmelerde Hz. Ali'nin hâdiseye katılımı da bu sürur ve sadâkat hâlinin izhârı şeklinde işlenmektedir.

a. Kırklar meclisi

Kırklar meclisi, Alevî-Bektâşî inancına göre Hz. Peygamber'in mi'râc dönüşünde yaşadığı bir tecrübedir. Buna göre Resûlullâh, mi'râcdan sonra kırkların sohbette olduğu Suffe-i safânın, bir diğer rivayete göre Hz. Fâtımâ'nın evine gelmiş ve kapıyı çalmıştır. Kırklar Hz. Peygamber'i içeriye ancak kendisini "hâdimü'l-fukarâ" olarak tanıtması üzerine kabul etmişlerdir. Selmân dışarı

2010 *Hatâyî Divanı*, s. 168: "Nat-ı Ali'den"
2011 *Hatâyî Divanı*, s. 168: "Nat-ı Ali'den"
2012 *Hatâyî Divanı*, s. 169: "Na't-ı Ali'den"
2013 *Nev'î Divanı*, s. 185: "Na't-ı Ali'den"
2014 *Birrî Mehmed Dede Divanı*, s. 127.

çıkmış olduğu için içeride otuz dokuz kişi vardır. Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin yanına oturmuş fakat onu tanımamıştır. Kim olduklarını sormuş ve onlar da, "Biz kırklarız, hepimiz bir gönül, bir cihetiz. Birimiz ne ise vârımız odur" diye cevap vermişledir. Hz. Peygamber ispat isteyince Hz. Ali kolunu uzatmış ve bir neşter vurmuş bunun üzerine cümlesinden kan gelmiştir. Hatta dışarıda olan Selmân'dan da kan gelip damdan içeri damlamıştır.[2015] "Alidir" redifli bir şiirinde Hatâyî, Hz. Peygamber'in mi'râcını ve mi'râcda Hz. Ali ile karşılaşmasını hikâye ettikten sonra kırklar meclisini tasvir etmektedir. Bu şiirin bir bölümü aşağıda gösterilmiştir:

"Görüb yer üzre bir günbed yasınmış
Acâyib günbed-i hardan Alidir

İçinde sürülür sırr-ı hakîkat
Kurulmuş mahşer ü mîzân Alidir

İleru yürüyüb kapuyu kakdı
Ana kimsin deyu soran Alidir

Dedi kim hâdimem Hayrünnisâyem
Hem ol dem kapuyu açan Alidir

Çü gördü **çîl er** var sırr-ı kudret
İçinde server-i merdan Alidir

İçeru girüben kıldı mahabbet
Biri kırk kırkı bir eden Alidir

Acâyib remz içinde kaldı Ahmed
Bu remzi gösteren âsân Alidir

Birine çaldı kırkından kan akdı
Hem oldem neşteri çalan Alidir"[2016]

2. Havz-ı kevser

İslâmî literatürde "kevser", "çok, pek çok" anlamında bir sıfat veya "ırmak" mânâsında bir isim olup cennette Hz. Peygamber'e tahsis edildiğine inanılan büyük bir nehir veya bütün cennet ırmaklarının kendisinden doğduğu büyük bir su kaynağı olarak bilinmektedir. "Havz" kelimesi de yine Resûl-i Ekrem'e tahsis edileceği bildirilen büyük havuzu ifade etmektedir. Arapça'da bu iki ıstılah, "havz ve kevser" şeklinde ayrı ayrı kullanılmakta, dilimizde ise bu iki kelime yine aynı mânâyı ifade etmek üzere "havz-ı kevser" terkibi şeklinde kullanılmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de "havz" kelimesi yer almamaktadır. "Kevser" ise bu adı taşıtan sûrenin, "(Resûlüm!) Kuşkusuz biz sana kevseri verdik (108/1)" meâlindeki âyetinde ve bir defa zikredilmektedir. Tefsirlerde kevser kelimesi, hadislere istinâden "Hz. Peygamber'e cennette bahşedilen nehir" şeklinde izah edilmiş, bunun dışında Resûlullâh'a lûtfedilen nübüvvet, hikmet, ilim, çok sayıda

2015 Bedri Noyan, *Bektâşîlik Alevîlik Nedir*, s. 50.
2016 *Hatâyî Divanı*, s. 168: "Nat-ı Ali'den"

ümmet, tevhid vb. mânevî nimetler şeklinde de yorumlanmıştır.[2017] İlgili âyet-i kerîmenin de işaretiyle Hz. Peygamber'e verildiği söylenen kevser bazı şiirlerde "kevser-i Haydar" şeklinde Hz. Ali'ye nispet edilmek sûretiyle zikredilmektedir. Zira bilindiği gibi Hz. Ali'nin bir sıfatı da Sâkî-i kevserdir. Kevser ile Hz. Ali'nin alâkasına işaret eden bir rivâyete göre Hz. Ali, havz-ı kevser başına gelen ilk kişi olacaktır.[2018] Neticede leziz bir cennet içkisi olarak şiirlere konu edilen kevser, bazı beyitlerde şarâb, bâde ve şerbet kelimeleriyle tavzih edilmekte ve şâir herhangi bir münâsebetle şiirde zikrettiği kevseri ya doğrudan doğruya Hz. Ali'ye nispet etmekte veya kevser ile Hz. Ali arasındaki alâkaya bir şekilde işaret etmektedir. Bu başlık altında Hz. Ali'nin Sâkî-i kevser sıfatı dışında kevser şarâbı veya kevser havuzu ile alâkalı olarak zikredildiği şiir örneklerinden bir kısmı gösterilecektir.

"İçtim bu **kevser bâdesin** buldum velâyetni nişân
Tuttum velâyet caddesin isnâ aşer oldu ayân"[2019]

Bir gazelinde Nesîmî, kevser bâdesini içerek velâyet yoluna meylettiğini; velâyet caddesini tâkip ettiğinde ise on iki imam ile karşılaştığını söylemektedir. Bilindiği gibi Hz. Ali velâyet yolunun şâhıdır ve onun ahfâdı olan on iki imâm, bu yolun işaret taşları hükmünde olan temsicileridir. Bu beyitte kevser bâdesi içmek, Hz. Peygamber'in Ehl-i beytine mensubiyet mânâsında kullanılmıştır. Zîrâ Kevser sûresinin birinci âyetinde yer alan "kevser" kelimesi bazı müfessirlerce "Hz. Peygamber'in evlâdı", yani "nesl-i Haydar" şeklinde de tefsir edilmektedir.[2020] Nesîmî de seyyiddir yani Hz. Ali evlâdındandır ve dolayısıyla bu mânâsıyla kevser şarâbı içenlerdendir.

"Zâhidâ gel **sâkî-i Haydar** elinden bâde iç
Şerbet-i kevser durur humlarda bu cûş itmedi"[2021]

Karamanlı Aynî, "Ey zâhid, gel de Haydar'ın sâkîsi elinden bâdeyi iç; çünkü bu bâde küplerde taşan köpüren cinsten değildir, cennet içkisi olan kevser şerbetidir" diyerek kendisini, hakîkatte kevser sâkîsi olan Hz. Ali'nin sâkîsi sıfatıyla tanımlamaktadır. Şâir, Haydar bâdesini sunmaktadır ve bu bâde kevser hükmündedir. Divan edebiyatında bâde ekseriyetle aşkın remzidir. Aynî ise kevsere benzettiği, kevser tadındaki Hz. Ali muhabbetini şiirleriyle okuyucuya takdim etmektedir.

"Cennet-i kûyunda **kevser** içdiler iller kamu
İy 'alâ-dil n'ola içse **nesl-i Haydar** şerbetün"[2022]

2017 Mustafa Ertürk, "Havz-ı Kevser", *DİA*, XVI, 546.

2018 "Sizden (kevser) havuzunun başına ilk gelen, İslâm'a ilk giren kişidir ki o da Ali b. Ebû Tâlib'dir." Bk. Şevkânî, *el-Fevâid*, 346. Ayrıca kevser'i, "İlim, irfan, imân, aşkullâh ve aşk-ı Resûlullâh, nesl-i Peygamber, evlâd-ı Resûl, cennette akan ırmak, aşk, maddî ve mânevî çokluk, kalabalık nesil, pek çok, İslâm, nübüvvet, nesl-i pâk-i Peygamberî ve onlara vâris olanlar" şeklinde açıklayan Safer Baba, Sâki-i kevserin de Hz. Ali olduğunun söylemektedir. Bk. *Tasavvuf Terimleri*, s. 163.

2019 *Nesîmî Divanı*, s. 286.

2020 Bk.Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 6186.

2021 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 670.

2022 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 114.

Aynî, Cem Sultan kasîdesinin bu beytinde "Yabancılar bile senin yakınında bulunma cennetini tadarak sunduğun kevseri içtiler; Haydar neslinden gelenler de kevser şerbetinden içse ne olur, onları bundan mahrum bırakma" diyerek memdûhun dâimâ yakınında bulunma talebini dile getirmektedir. Bilindiği gibi Aynî seyyiddir, yani nesl-i Haydar'dandır ve bu mânâda kevseri zaten hak ettiğini düşünmekte, ayrıca "kevser" ve "nesl-i Haydar" ibareleriyle de tenâsüb oluşturmaktadır.

"**Kevser-i cennet** anun hükmündedir bu vech ile
Bunca neslinden hemîn Âdem ana mihmân olur"[2023]

Fuzûlî, na't-ı Ali'de Hz. Ali'nin kevser sâkîsi olduğunu, bu münâsebetle bütün cennet ehlinin, hattâ insanoğlunun ve dolayısıyla Hz. Ali'nin de atası olan Hz. Âdem'in bile kevser vesileyle kendisine misafir olacağını, yani kevseri Hz. Ali'nin elinden içeceğini ifade etmektedir.

"**Kevser şarâbını** ne yüz ile diler şu kim
Susuz elinde katl ola evlâd-ı **Murtazâ**"[2024]

Lâmi'î Çelebi Kerbelâ fâciâsını telmih ettiği bu beytinde Hz. Ali evlâdını hem susuz bırakan hem de şehîd eden gürûhun mahşerde Hz. Ali'nin takdim edeceği kevser şarâbından mahrum kalacağını, onların Hz. Ali evlâdına yaptıkları zulüm sebebiyle bu şarâbı talep etmeye dahi utanacaklarını ifade etmektedir.

"Özge meyden zevk alur erbâb-ı hâlet Nev'iyâ
Gerçi kim **kevser** olur **âb-ı Mesîhâdan** lezîz"[2025]

Kevser ile âb-ı Mesîhâ'yı yani şarabı mukayese ettiği bu beytinde Nev'î, kevserin daha lezzetli olduğuna hükmetmektedir. Şâir bu mukayeseyi başka şiirlerinde de tekraralayarak dâimâ kevseri şaraba tercih ettiğini vurgulamaktadır.[2026] Esâsen şâir bu beytinde kevser ile Hz. Ali arasındaki herhangi bir alâkaya dikkat çekmemekte, ancak diğer örneklerde şâirin bu konuya yabancı olmadığı anlaşılmaktadır:

"**Mahşer günin**de teşne-i âb-ı visâlüne
Lutf eyle **yâ** Ali umaruz sunasın **şarâb**"[2027]

Nev'î, na't-ı Ali'nin bu beytinde mahşer günü kavuşma arzusuyla yanarak bekleyenlerin arasına kendisini de dahil ederek susuzluğunu gidermesi için Hz. Ali'den şarap temennîsinde bulunmaktadır. Bu şarap, mahşer günü Hz. Ali elinden sunulacağına göre "kevser şarâbı" olmalıdır.

"Teşne-dil ümmîd ider kim rûz-ı ferdâ serverâ
Bendene suna yüzün suyuna **Haydar kevseri**"[2028]

2023 *Fuzûlî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"
2024 *Lâmi'î Çelebi Divanı*, s. 40.
2025 *Nev'î Divanı*, s. 261.
2026 *Nev'î Divanı*, s. 449: "La'lün öpelüm câm-ı musaffâ turı tursun / **Kevser** içelüm **âb-ı Mesîhâ** turı tursun"
2027 *Nev'î Divanı*, s. 185: "Na't-ı Ali'den"

Bir na't-ı şerifteBirrî, na't kaleme almasını vesile ederek Hz. Peygamber'in yüzü suyu hürmetine âhirette Hz. Ali'nin sunacağı kevser şarabını talep ve temennî etmektedir.

"Düşüp âh fevti sem'a oldı târih
Alî Haydar yediyle içe **kevser**"[2029]

Cemâlî, Ali Efendi adında bir zât için söylediği şiirin târih beytinde Ali isminde tevriye yapmakta ve söz konusu Ali Efendi'nin Hz. Ali elinden kevser içmesi temennîsinde bulunmaktadır.

"'Arş-ı a'lâda birinin zât-ı pâk-i şâyegân
Birisi râh-ı hidâyetde olupdur râyegân
İkisinin nûru ile dopdolu kevn ü mekân
Çeşm-i ismetden olmuş **her biri kevser-feşân**
Âfitâbımdır **Muhammed** mâh-tâbımdır **Alî**"[2030]

Ali Handî na't-ı Ali'nin bu bendinde bütün âlemin Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin nûru ile dopdolu olduğunu söyledikten sonra Hz. Peygamber'in sahip olduğu ismet, yani günahlardan masûn olma vasfının Hz. Ali için de geçerli olduğunu ifade etmek sûretiyle her ikisinin ismet çeşmesinden kevser dağıttıklarını ifade etmektedir. Bilindiği gibi kevser cennette Peygamber Efendimiz'e bahşedilen bir su olup Hz. Ali de kevserin sâkîsidir ve dolayısıyla Handî bu bendde Hz. Ali'nin kevser sâkîsi olduğunu telmîh etmektedir.

"Eger **dest-i Ali**den **kevseri** nûş etmek istersen
Sakın meyhâne-i süflîde içme sûfiyâ hiç mey"[2031]

Âdile Sultan ise kevseri, süflî meyhânede İslâm dininin yasakladığı şarabı içmeyenlerin bir mükâfatı olarak görmektedir. Şâire göre Hz. Ali'nin mübarek elinden kevser içebilmek, bu dünyada süflî meyhânelerde sunulan şaraptan uzak durmakla mümkümdür; dünyada şarabı tercih eden âhirette kevserden mahrum olacaktır.

"Kabre girip haşre varıp hem sırâtı geçmeden
Kevser-i Haydardan içip kanmayan dervîş midir"[2032]

Dervişliğin şartlarını anlatan "dervîş midir" redifli gazelinden alınan bu beytinde Sâlih Baba, kabir, haşir ve sırat ile telmih ettiği ölüm sonrası hayatı kana kana kevser içmek mükâfatı ile tamamlamaktadır. Şâire göre derviş olan kimse bu tecrübeleri hayatta iken yaşamalı, bir anlamda ölmeden evvel ölmelidir ki gerçek derviş olabilsin. Sâlih Baba bir başka beytinde de yine bu dünyâda insanları kevsere dâvet etmektedir. Ona göre ancak Hz. Ali kevserinden içen aşka iktidâ eyler ve kalp evine Rahmân'ı misafir ederek ilme masdar olabilir:

2028 *Birrî Mehmed Dede Divanı*, s. 130.
2029 *Cemâlî Divanı*, s. 376.
2030 *Ali Handî Divanı*, s. 101: "Na't-ı Ali'den"
2031 *Adile Sultan Divanı*, s. 8.
2032 *Salih Baba Divanı*, s. 49.

"**Kevser-i Haydar**dan içip aşka eyle iktidâ
Kalbin olsun beyt-i Rahmân zât-ı ilmin masdarı"[2033]

"Âteş-i aşkınla yandım nûr-ı îmânım Alî
Kevser-i lûtfundur ancak derde dermânım Alî"[2034]

Kenan Rifâî, Hz. Ali muhabbetini dile getirdiği beytinde aşk derdine ancak Hz. Ali'nin lûtuf kevserinin dermân olacağını söylemekte ve Hz. Ali'den istimdâd etmektedir.

3. Çâh-ı Ali

Ali'nin kuyusu mânâsındaki bu ibare, ney ve sır konusuyla birlikte işlenmekte ve Hz. Ali'nin kimseye açamadığı sırlarını kör bir kuyuya anlatması hadisesini telmihen zikredilmektedir. "Çâh-ı Ali" hikâyesine *Mantıku't-tayr* ve *Mesnevî*'de de temas edilmektedir. Attâr, eserinin Hz. Ali övgüsüne ayırdığı bölümünde "Gâh kendi âleminde coşar köpürürdü, gâh gider sırlarını kuyuya söylerdi" meâlindeki beytinde bu hâdiseye yer vermekte ve Hz. Ali'nin sırlarını kuyuya anlatmasına gerekçe olarak, onun bütün âlemde kendisine bir mahrem bulamamasını göstermektedir.[2035] Çâh-ı Ali konusuna Mevlânâ ise "Danışma çağı değil, kendine gel de yol almaya bak; âh edeceksen Alî gibi kuyuya âh et" beytiyle telmihte bulunmaktadır.[2036] Bu hikâye en geniş şekliyle Dede Ömer Rûşenî'nin *Ney-nâme* adlı mesnevîsinde yer almaktadır. Buna göre Hz. Ali gönlü Allâh ile dolu olduğu bir gün Hz. Peygamber'e hâlini arzederek yardım istemiş, Hz. Peygamber ise Hz. Ali'ye "seyr-i ilallâh" sırrını söylemiştir. Bu sohbet sırasında vecde giren Hz. Ali, bütün sırları fâş etmek istemiş fakat Resûlullâh buna rızâ göstermemiştir. Hz. Ali bu sırları taşımaya tâkati kalmadığını söyleyince Hz. Peygamber onu sırlarını anlatması için bir kuyuya göndermiştir. Peygamber Efendimiz'in müsâadesi ve işareti üzerine kuyuya giden Hz. Ali sadece bir "Hû" demiştir:

"Varuban **çâha Alî** bir **hû didi** / Özge sırlardan ne ol ne bû didi

Çâha varup didi sırrı ol sahî / Dîmedi bir hûdan özge sır dahî

Lîk **çâha** saldı ol **hû** hây-ı hû / Saluban çâh içine gavgā-yı hû"[2037]

2033 *Salih Baba Divanı*, s. 201.

2034 *İlâhiyyât-ı Ken'an*, s. 133: "Na't-ı Ali'den"

2035 Feridedin-i Atar, *Mantık al-Tayr*, trc. Abdülbâki Gölpınarlı, I-II, İstanbul 1990, I., 38.

2036 Gölpınarlı bu beytin şerhinde çâh-ı Ali konusunu şöyle özetlemektedir: Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye bazı ilâhî sırlar söylemiş, Hz. Ali bu sırları taşımaya tahammül gösteremeyip battal bir kuyuya anlatmıştır. Kuyunun kenarında büyüyen kamışlardan birini bir çoban kesip kaval yapmış, çalmaya başlayınca bu sırlar, nağme hâlinde gönüllere yayılmış, gönüllerce duyulmuştur. Bk. *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, III-IV, 534. Bir başaka rivayete göre Hz. Peygamber, söz konusu sırra ya da sırlara mi'râcı esnasında vâkıf olmuştur ve mi'râcını tamamladıktan sonra Hz. Ali'ye bu sırları tevdî etmiştir. Hz. Ali, kendisine Hz. Peygamber tarafından verilen sırları saklamaya tahammül gösteremeyerek kuyuya anlatmıştır. Bk. Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler*, s. 482.

2037 Beyitler için bk. Mustafa Uzun, *Dede Ömer Rûşenî, Neynâme*, s. 35.

Bunun üzerine kör kuyu feyezân etmiş ve kuyuda bir saz/ney yetişmiştir. Ardından kuyunun suyu kana dönüşmüştür. Bu sazlardan yapılan ney ise Hz. Ali'nin kuyuya anlattığı gaybî sırları "Hû" sesiyle terennüme başlamış ve bu sırlara âşinâ ruhlar üzerinde derin tesirler bıkakır olmuştur.[2038]

Şiirlerde bu hadise ekseriyetle "çâh-ı Ali" ya da "çâh-ı ney" ibareleri ile telmih edilmekte, bazı şairler ise sadece sır veya ney kelimelerini zikretmek sûretiyle çâh-ı Ali'yi işaret etmektedirler. Bu örneklerden bir kısmı aşağıda gösterilmiştir.

"Haydar durur biri ki 'adû leşkerinde ol
Bir âteş idi düşdi **neyistâna** gûyiyâ"[2039]

Bir na't-ı şerîfin Hz. Ali medhine tahsis ettiği bu beytinde Hamdullah Hamdî, Peygamber Efendimiz'in dört dostundan biri olan Hz. Ali'nin düşman askerleri arasındaki hâlini, neyistâna düşen bir ateşe benzetmektedir. Zira kuru sazlara benzeyen düşman askerleri arasına ateş gibi düşen Hz. Ali, ateşin sazları bir anda yakıp kül etmesi gibi düşman ordusunu imhâ edecektir. Beytin ana teması Hz. Ali'nin cengâverliği olmakla birlikte şâir, bir taraftan da "neyistan" ve "gûyiyâ" kelimeleriyle çâh-ı Ali efsânesini telmîh etmektedir.

Çâh-ı Ali konusuna şiirlerinde en çok ve doğrudan temas eden şâir, Şeyh Galib'dir ve bu beyitler ekseriyetle menkıbeyi tasdik sadedinde, yani ney sesindeki tesiri izah sadedinde söylenmiştir:

"Zemzem-i feyz-i sülûku çıkarır zemzemesi
Sır verip **çâh-ı Aliden** dem-i kutbâne-i ney"[2040]

Neyden yükselen nağmelerin mânevî yolda ilerleyenlerin gönlünü âdetâ feyz zemzemi ile doldurduğunu ifade eden şâir, çâh-ı Ali ile Kâbe yakınında bulunan ve suyu mübarek kabul edilen zemzem kuyusu arasında tenâsüb oluşturmaktadır. Şâire göre neyden gelen nefesler, Hz. Ali'nin kuyuya anlattığı sırları terennüm etmektedir.

"Minber-i arşa dek çıkıp pâye-be-pâye keşf ile
Cifr-i rızâ beyân eder **hutbe-i Murtezâ-yı ney**"[2041]

Murtazâ neyinden yükselen hutbenin adım adım ve keşfen arş minberine kadar yükselerek gelecekte vuku bulacak olayları haber veren ilmi beyan ettiğini[2042] ifade eden Şeyh Galib, beyitteki cifr kelimesinin kuyu mânâsını da ihsas ederek çâh-ı Ali'ye telmihte bulunmaktadır: Çâh-ı Ali'nin civarından kesilerek alınan neyin sesi, arşa kadar yükselmektedir.

"Envâr-ı Mâh-ı Nahşebîdir şu'le-i sadâ

2038 Mustafa Uzun, *Dede Ömer Rûşenî, Neynâme*, s. 33-37.

2039 *Hamdullah Hamdî Divanı*, s. 114.

2040 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 415.

2041 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 416.

2042 Hz. Ali ulûm-ı keşfiyye-i İlâhiye ile şöhret bulmuş, bu ilim kendisine Hz. Peygamber'den intikal etmiştir. Bk. Bursevî, *Kitâbü 'n-netîce*, I, 176; Bu ilmin daha ziyade Şiîler tarafından Hz. Ali ile Câfer-i Sâdık'a nisbet edildiği bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Bk. Yurdagür, "Cefr", *DİA*, 215-217.

'Ayn-ı Aliden aldı nazar çünki **çâh-ı ney**"[2043]

Şeyh Galib, Ali kuyusu ya da bir diğer ifadeyle ney kuyusundan bahsederken divan şiirinde zikri geçen bir diğer efsânevî kuyuya, çâh-ı Nahşeb'e de dikkat çekmektedir.[2044] Ruhlara tesir eden ney sesinden yükselen alevi, Nahşeb ayının nûruna benzen şâir, ney sesinin bu tesirini aynı zamanda Hz. Ali'nin ney kuyusuna yani ney yapılan sazların yetiştiği kuyuya nazar etmesi ile de izah etmektedir.

"Ben kendime hemhâl aradım derdim bana dermân
Sırr-ı Ali nâydan oldu sırrıma rahşân
Yan yan diyor âteş-i aşka durmadan hep yan
Hak sevgisidir kalbe dolan cezbe-i Rahmân"[2045]

Kenan Rifâî, kendisine hemhâl ararken derdinin dermânını yine kendi derdi olduğunu idrak ettiğini ve ney sesinden Ali sırrını duyduğunu ifade etmektedir. Bu ses ya da bu sır, aşk ateşine yanmayı ve Hak sevgisi ile dolmayı telkîn etmektedir. Şâir, "Sırr-ı Alî'nin Nâydan Zuhûru" başlıklı şiirinde yine bu konuyu işlemektedir:

"Ehl-i aşkın **nây**-ı cisminde demâdem müncelî
Feyz-i envâr-ı Muhammed nûr-ı esrâr-ı **Alî**"[2046]

Kenan Rifâî bu beytinde neyi aşk ehline benzetmekte ve aşk ehlinin neye benzeyen bedeninde her vakit Peygamber Efendimiz'in nûrâniyetinin feyzi ile Hz. Ali sırlarının nûrunun tecellî ettiğini söylemektedir. Esâsen çâh-ı Ali, Hz. Ali'nin Peygamber Efendimiz'den aldığı sırları anlattığı kuyudur. Dolayısıyla şâir neye teşbih ettiği aşk ehlinin hem Hz. Peygamber hem de Hz. Ali'nin nûrâniyetine mazhar olduğunu söylerken çâh-ı Ali'yi telmih etmektedir.

2043 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 303.

2044 Efsâneye göre Nahşeb şehrinde ayın gurûbundan sonra kuyudan sihirle ay çıkaran İbn-i Mukannâ'ın ayı, kuyudan yükseldikten sonra dört fersah mesafeyi aydınlatırmış. Bk. Levend, *Divan Edebiyatı*, s. 186. Üç fersah kadar yere ışığı ulaşan bu ay semâda altmış gece boyunca görünür ve tabi bu süre içerisinde gökte iki ay müşahade edilirmiş. Bu aya en bilinen adıyla mâh-ı Nahşeb, o kuyuya da "çâh-ı Nahşeb" denilmektedir. Bk. Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, s. 342-343.

2045 *İlâhiyyât-ı Ken'an*, s. 83.

2046 *İlâhiyyât-ı Ken'an*, s. 143: "Na't-ı Ali'den"

ALTINCI BÖLÜM

HZ. ALİ VE EHL-İ BEYT MUHABBETİ

I. HZ. ALİ MUHABBETİ

Şiirlerde Hz. Ali muhabbeti konusu oldukça geniş bir yer teşkil etmektedir. Hz. Ali'nin konu edildiği şiirler, özellikle Hz. Ali na'tları muhtevâ bakımından Hz. Ali'ye hayranlık, bağlılık ve muhabbet izharıyla doludur. Na'tlar dışındaki şiirlerde de Hz. Ali ve ona müteallik unsurlar benzer şekillerde yani muhabbet ve aşkla söz konusu edilmektedir. Hz. Ali'nin şiirlerde böylesine geniş bir şekilde ve derin bir muhabbetle konu edilmesinin şüphesiz pek çok sebebi vardır. Hz. Ali'ye yönelik bütün övgüler, ona duyulan aşk ve muhabbetin izharı müşterek noktasında birleşmekle birlikte onun esâsen onun farklı husûsiyetlerine istinâd etmektedir. Bunların arasında önceki bölümlerde de ayrıntılı olarak işlendiği gibi Hz. Ali'nin şahsî özellikleri, ilminin genişliği, ahlâk-ı hamîde sahibi olması, Peygamberimiz'e olan bağlılığı, Peygamber evlâdının onun sulbünden devam etmesi, tarikat erbabı nezdinde Şâh-ı velâyet olarak bilinmesi ve Hak ve Resûlullah dostu olması gösterilebilir. Nihayet her bir şâir kendi yönelişine göre şiirinde Hz. Ali'yi konu etmektedir. Özellikle sûfî şâirlerin dilinde[2047] Hz. Ali sevgisi, "hubb-ı Ali" terkibiyle âdetâ bir kavram hâlinde tekrar edilmektedir. Ali muhabbetinin bu kadar yaygın bir şekilde şiirlerde yer almasının sebepleri arasında Hz. Peygamber'in Hz. Ali hakkındaki iltifatları ile "Ali'yi sevmek" hususundaki teşvik ve telkinleri de müessir olmuştur. Zira Peygamberimiz, "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır" buyurarak Hz. Ali muhabbetini, kendisine duyulan saygı ve sevginin bir neticesi şeklinde ortaya koymaktadır. Bu meyanda yine Peygamber Efendimiz'in Hz. Ali muhabbetini kendisine mâtuf muhabbet ile irtibatlandırdığı; Hz. Ali'yi sevmeyerek ona düşmanlık edenleri ise kendi düşmanı olarak tanımladığı bilinmektedir.[2048] Bir başka hadis-i şerifte Peygamberimiz, "Hz. Ali'yi sevenlerin mü'min, buğzedenlerin ise münafik" olduğunu beyan etmektedir.[2049] Bütün bu haisler, Resûlullâh'ın ümmetine âdetâ

2047 Tasavvuf tarihi boyunca istisnâsız bütün tasavvufî ekollerde bir Alevîlik yani Ali muhabbet ve bağlılığı dikkat çeker. Bu Alevîlik politik bir mezhep olan İran şi'îliği ile asla aynı değildir. O halde tasavvufî literatürde, sûfîlerin sözlerinde göze çarpan Ali sevgisini şi'îlik olarak yorumlamak yanlıştır. Bu Ali sevgisi, kaynağı Kur'an ve sünnet olan bir sevgidir ve en titiz Sünnî muhitlerde bile yoğun biçimde bulunmaktadır diyen Yaşar Nuri Öztürk, Hz. Ali'yi ruh ve beden üstünlüğünün sembol ismi olarak tanımlamaktadır. Bk. *Tasavvufun Rûhu ve Tarîkatler*, s. 72.

2048 İbn-i Abbas'tan gelen bir rivayete göre Resûlullâh Hz. Ali hakkında; "Sen dünya ve âhiretin seyyidisin, seni seven beni sevmiştir, senin sevdiğin Allah'ın da sevdiğidir, senin düşmanın benim de düşmanımdır; benim düşmanın ise Allâh'ın düşmanıdır. Benden sonra sana buğz edenlere yazıklar olsun" buyurduğunu nakleden Ahmed b. Hanbel, bu hadisin senedinde sîka râvîlerin bulunduğunu belirtmektedir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, II, 642. Hz. Peygamber'in "Beni seven Ali'yi sevsin, Ali'ye buğz eden bana buğz etmiş demektir. Bana buğz eden ise Allah'a buğz etmiş demektir. Allah kendisine buğz edeni cehennemine koyar" buyurduğu nakledilmektedir. Bk. Şevkânî, *el-Fevâid*, s. 383.

2049 Ahmed b. Hanbel bu rivayetin isnadı yönüyle sahih olduğunu belirtmektedir. Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, II, 562-563; Nesâî, *Fezâilü's-sahâbe*, s. 83. Bu konuda ayrıca Hz. Ali'nin "Gerçekten, mü'minden başkasının beni sevmeyeceğine ve münâfıktan başkasının bana buğzetmeyeceğine Ümmî Peygamber (s.a.v.), bana kesin bir ahid ve

"Ali'yi sevin" tavsiyesinde bulunduğuna işaret etmektedir ve nitekim buna dair bir rivayet de mevcuttur.[2050]

Bu başlık altında doğrudan Hz. Ali muhabbetinin konu edildiği şiir örneklerinden bir kısmı gösterilmiştir.

"Niteki zikr-i Rasûl ola zînet-i îman
Niteki **hubb-ı Ali** ola revnak-ı İslâm"[2051]

Bağdadlı Rûhî bu beytinde Resûlullâh ve Hz. Ali muhabbetinin dinin aslından olduğunu ifade etmektedir. Şaire göre Hz. Peygamber'in adını anmak imânın süsü, Hz. Ali'yi sevmek ise İslâm'ın süsü ve güzelliğidir.

"Biz Rasûle ümmet on iki imama tâbiiz
Sînede imânımız hubb-i emîri'l-mü'minîn"[2052]

Bir kasideden alınan bu beytinde Rûhî, Resûlullâh'ın ümmetinden olduğunu ve on iki imâma tâbî olduğunu söyledikten sonra mü'minlerin emîri olan Hz. Ali'ye duyduğu muhabbeti gönlünde iman gibi taşıdığını ifade etmektedir.

"Buğzıdur asl-ı günâh u **hubbıdur 'ayn-ı savâb**
Fikridür fikr-i celîl ü zikridür zikr-i cemîl"[2053]

Rûhî, Hz. Ali'yi sevmekle ilgili hadisleri telmih ettiği bu beytinde onu sevmenin sevâbın ta kendisi, ondan ictinâb etmenin de günâhın ta kendisi olduğunu ifade etmekte, ikinci mısrâında ise Hz. Ali'yi düşünmek ve anmak gerektiğini vurgulamaktadır. Bir başka beytinde Rûhî yine aynı ısrarla Hz. Ali'ye buğzedenin cehennemlik olduğunu ve ona düşman olanlardan uzak durmak gerektiğini beyan etmektedir:

Hîç şek yok kim seni buğz iden olur ehl-i nâr
Ey hoş ol kim eyleye düşmenleründen ictinâb"[2054]

Her kim **kemîn-i mihr**in anun itmeye penâh
Tîr-i havâdisine cihânun olur hedef"[2055]

---

teminat verdi" dediği nakledilmektedir. Bk. Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi*, I, 192. Bu konuda ayrıca "Biz Ensar topluluğu, münâfıkları, Ali b. Ebû Tâlib'den nefret etmeleriyle tanırdık" meâlinde bir rivayet de mevcuttur. Bk. Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, VI, 270. Ümmü Seleme'den gelen bir rivayete göre ise Resûlullâh, "Münafık olan Ali'yi sevmez ve mü'min olan da Ali'den nefret etmez" buyurmuştur. Bk. Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, VI, 271. Yine bu meyanda "Ali sevgisi ateşin odunu yok ettiği gibi tüm kötülükleri ortadan kaldırır" şeklinde bir rivayet mevcuttur. Bk. Şevkânî, *el-Fevâid*, s. 367.

2050 "Hz. Peygamber çocuklarımıza Ali b. Tâlib sevgisini aşılamamızı emretti" rivayeti için bk. Şevkânî, *el-Fevâid*, s. 367. Yine Hz. Ali muhabbeti ile ilgili olarak Hz. Peygamber'e, "Ali'ye nazar ibadettir" sözü nispet edilmektedir. Bk. İbnü'l-Cevzî, *Tertîbü'l-mevzû'ât*, s. 107-109.

2051 *Dîvân-ı Rûhî-i Bağdâdî*, s. 28.

2052 *Dîvân-ı Rûhî-i Bağdâdî*, s. 51.

2053 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, I, 67.

2054 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, I, 68: "Na't-ı Ali'den"

2055 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, I, 74: "Na't-ı Ali'den"

Hz. Ali sevgisini belâlardan korunma vesilesi olarak gösteren Rûhî, onu az miktar da olsa seven ve bu sevgiyi sığınak telâkî eden kimselerin dünyadaki (olumsuz) hâdiselerin oklarına hedef olmaktan kurtulacağını, belâlardan masûn olacağını ifade etmektedir. Şâir aynı tehdîdin âhiret hayatı için de geçerli olduğunu söylediği aşağıdaki beytinde onun sevgisi eteğine yapışmayan bir elin âhirette cehenneme odun olacağını söylemektedir:

"Her kef ki mihrünün etegine yapışmaya
Rûz-ı cezâda hîzem olur duzehe o kef"[2056]

"Vay ana kim **mahabbetüne** virmeye gönül
Ömrin cihânda itmiş ola cehlile telef"[2057]

Na't-ı Ali'nin bu beytinde Rûhî, Hz. Ali muhabbetine gönül vermeyenlerin bütün hayatlatını cehâlet içerisinde geçirmeye mahkûm olduklarını ve dolayısıyla ömürlerini telef ettiklerini iddiâ etmektedir.

"Gevher gibi 'azîz-i cihân ola **dûstûn**
Düşmenlerün ayakda kala nite kim hazef"[2058]

Bağdatlı Rûhî bu beytinde Hz. Ali dostlarına duâ, düşmanlarına ise bedduâ etmektedir. Onu sevenlerin cevher gibi dâimâ azîz olarak el üstünde tutulmasını temennî eden şâir, düşmanlarının ise topraktan yapılan çanak çömlek gibi ayak altında kalmasını istemektedir.

"**Dostu** ger mâsiyet kılsa gufrân-pezîr
Düşmeni bin tâ'at etse mûcib-i isyân olur"[2059]

Fuzûlî de Rûhî gibi bu beytinde Hz. Ali'nin dostları ve düşmanları hakkındaki düşüncelerini dile getirmektedir. Bir kimse mü'min ve âbid bile olsa, Hz. Ali'ye düşmanlık beslediği sürece kurtuluşa eremeyeceğini söyleyen şâir, buna mukabil onu seven kişinin günahkâr da olsa bağışlanacağını iddiâ etmektedir.

"Nitekim olur mekîn ile müşerref her mekân
Hayretînün gönline **hubb-ı 'Âlî** virür şeref"[2060]

Hayretî, bir mekânın orada ikamet eden kişi işe şeref bulacağını hatırlattıktan sonra Hz. Ali sevgisi ise dolu olan gönlünün de bu sebebe binâen yüce olduğunu, gönlünün Hz. Ali sevgisi ile şeref bulduğunu ifade etmektedir.

"**Hubb-ı Alî** vü âl-i Alî din binâsıdır
Cânım İmâm-ı Muhammed Bâkır fedâsıdır"[2061]

2056 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, I, 75: "Na't-ı Ali'den"
2057 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, I, 74: "Na't-ı Ali'den"
2058 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, I, 74: "Na't-ı Ali'den"
2059 *Fuzûlî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"
2060 *Hayretî Divanı*, s. 242. Ali isminin "Âlî" imlâsı ile tesbitine hem Hayretî divanında hem de başka divanlarda tesadüf olunmuştur. Meselâ bk. *Şeyhî Divanı*, s. 61.

Seyyid Seyfullâh bir düvâzdeh na'tının bu beytinde Hz. Ali ve evlâdına beslenen muhabbeti, dini oluşturan bina olarak tanımlanmaktadır.

"Âb-ı hayât hâk ile yeksân gelür bana
Bir teşne-i mahabbet-i sâkî-i kevserem"[2062]

Nev'î, sonsuzluk bahşeden âb-ı hayâtın bile kendisi için kevser sâkîsi olan Hz. Ali muhabbeti yanında hiçbir kıymet ifade etmediğini söylediği bu beytinde, âb-ı hayat yerine Hz. Ali muhabbetine teşne olduğunu belirtmektedir.

"Şâh-ı kerem **muhibb-i Ali** tâbî'-i Rasûl
Asl ü nesîb ü server ü zü'l-kadri ve'l-'ulâ"[2063]

Nev'î, bir kasîdede devrin pâdişâhını gönlünde Hz. Ali muhabbeti taşıması münâsebetiyle övmektedir. Şâirin Hz. Ali sevgisini bir medih unsuru olarak görmesi de mânidâr bulunmuştur.

"Ârifin kalbine **hubbün** gün gibi virdi ziyâ
Fâsıkın gönline zulmet ü nifâkat Murtazâ"[2064]

Ümmî Sinan şiirlerinde Hz. Ali muhabbetine geniş yer veren sûfî şâirlerden birisidir. Bu beytinde şâir, Hz. Ali muhabbetinin ârif olan kimselerin gönüllerini güneş gibi aydınlattığını, fâsıkların kalbini ise karanlığa ve nifâka boğduğunu söylemektedir. Aşağıdaki beytinde de aynı konuya temas eden Ümmî Sinan, Şâh sıfatıyla zikrettiği Hz. Ali muhabbetine meyletmeyen kimselerin her iki âlemde de kerih görülerek sevilmeyeceğini iddiâ etmektedir:

"Kim ki sen Şâhın hayâli **hubbına** dil virmedi
Dü cihânda gitmedi andan kerâhet Murtazâ"[2065]

"Bin yıl ömrüm olsa şerhinden lisâna gam degül
Bulmadum **aşkın zülâlı**ndan kanâat Murtazâ"[2066]

Binlerce yıl ömrü olsa Hz. Ali'ye duyduğu muhabbeti şerhetmekten vazgeçmeyeceğini ifade eden Ümmî Sinan, tadına doyulmayan bir suya benzettiği Hz. Ali aşkına bir türlü kanmadığını söylemektedir. Bir başka beytinde ise şâir, gönlünü Hz. Ali muhabbeti ile mâmûr kılan Hak Teâlâ'ya şükür ve minnetini dile getirmektedir:

"Sad hezârân şükr ü minnet Hâlık u Yezdânıma
Gönlüme kıldı binâ **hubbun** imâret Murtazâ"[2067]

2061 Mehmet Yaman, *Seyyid Nizâmoğlu, Hayatı, Eserleri, Divânı*, İstanbul 1976, s. 155.
2062 *Nev'î Divanı*, s. 184: "Na't-ı Ali'den"
2063 *Nev'î Divanı*, s. 189: "Na't-ı Ali'den"
2064 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 22: "Na't-ı Ali'den"
2065 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 23: "Na't-ı Ali'den"
2066 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 23: "Na't-ı Ali'den"
2067 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 23: "Na't-ı Ali'den"

"Hayf ola Hakdan hakir ola mı hergiz necât
Kim ki sen sultâna **kılmadı itâat** Murtazâ"[2068]

Ümmî Sinan bu beytinde Hz. Ali'ye itaat etmeyenin asla kurtuluşa eremeyeceğini söylemektedir. Bir başka beytinde yine aynı konuya temes eden şâir, Hz. Ali'yi inkâr edenin kurtulamayacağını söyledikten sonra ona itaat edenin ise selâmete ereceğini ifade etmektedir:

"**Münkir olan** hazretine bulmayısardur halâs
Sana **âmennâ diyen** buldı selâmet Murtazâ"[2069]

"Bâğ-ı sînem gülşen-i **hubb-ı Alidür** tâ ezel
Hep Hüseynîdür nevâsı andelîb-i zârımın"[2070]

Gönül bahçesinin ezelden bu yana Hz. Ali sevgisi ile bir gülbahçesine dönüştüğünü söyleyen Leskofçalı Galib, bu gülşendeki bülbülün ise dâimâ "Hüseyin" demek sûretiyle ya da Hüseynî makamında âh ü zâr ettiğini ifade etmektedir. Ali ve Hüseyin isimlerini aynı beyit içerisinde zikrederek tenâsüb sağlayan şâir, kendisini de inleyen bir bülbül olarak tanımlamak sûretiyle Kerbelâ fâciasını telmih etmektedir.

"Kıla a'dâ-yı şekā-pîşesini Hak makhûr
Bendegânı ola dâreynde mebrûr u sa'îd[2071]

Kâzım Paşa bu beytinde Hz. Ali'nin düşmanların bedduâ, ona bağlı olanlara ise duâ etmektedir. Ona düşmanlık edenleri Hak Teâlâ kahretsin diyen şâir, onu sevenlerin ise iki cihânda saâdetle yaşamasını temennî etmektedir.

"Alînin çâkeri derlerse ben bî-çâreye hakdır
Sen insâf eyle **âşık sevmesin mi** böyle hünkârı"[2072]

Salacıoğlu, "Ali'nin kölesi" olarak anılmaktan memnun olacağını ifad ettikten sonra Hz. Ali gibi bir sultânı sevmemenin münkün olmadığını beyan etmektedir.

"Sînede **hubb-ı Ali** var sen dur ey hubb-ı sivâ
Olamaz bir hıttada sultân sultân üstüne"[2073]

Fennî, Hz. Ali sevgisi ile dolu olan bir gönülde başka bir sevgiye yer kalmayacağını ifade ettikten sonra bir ülkede iki sultanın barınması nasıl mümkün değilse, Hz. Ali sevgisi ile dolu olan kalbinde de başka bir aşka yer olmadığını söylemektedir.

2068 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 21: "Na't-ı Ali'den"
2069 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 21: "Na't-ı Ali'den"
2070 *Leskofçalı Galib Divanı*, s. 110.
2071 *Dîvân-ı Kâzım Paşa*, s. 8: "Na't-ı Ali'den"
2072 *Salacıoğlu Divanı*, s. 202.
2073 *Fennî Divanı*, s. 190.

A. İSTİMDÂD VE İSTİŞFÂ

Şiirde en evvel Peygamber Efendimiz'in sonra sırasıyla Ehl-i beyt mensuplarının, bu cümleden olarak Hz. Ali, Hz. Fâtıma ve onların evlâdının isim ve sıfatlarının teker teker zikredilerek sıralanması ekseriyetle onların himmeti ve şefaatine nâil olmak niyetinden kaynaklanmaktadır. Bu nevî şiirlere halk edebiyatında ilâhî, divan şiirinde istigase ve tekke şiirinde istimdâd denilmektedir. Bu şiirler herhangi bir maddî beklenti (câize) sebebiyle karşılığında söylenmedikleri için tam bir samîmiyetle kaleme alınmışlardır. Hz. Ali'den istimdâd ve onun şefaatinin talep edildiği örneklerden bir kısmı fikir vermek maksadıyla açıkalma yoluna gidilmeksizin sıralanmıştır.

1. İstimdad

"Aşk ile yandı vücûdum **yâ Ali senden meded**
Bir fakîr-i derd-mendim **yâ Ali senden meded**"[2074]

"**Meded di Şâh-ı merdâne** ki oldur Murtazâ ber-Hakk
Elün çek bâtıl olandan rızâsın iste ol murtâz"[2075]

"Destgîr-i âsiyânsın **yâ Alî senden meded**
Pâdişâh-ı dü cihansın **yâ Ali senden meded**"[2076]

"Hüsn içinde bây imişsin **yâ Ali senden meded**
Gök yüzünde cây imişsin **yâ Ali senden meded**" [2077]

"Yerde görmez gökde ister kör münâfiklar seni
Zâhir ü peydâyimişsin **yâ Ali senden meded**"[2078]

"Bir derde uğradum ki **meded** yok devâ ile
Ger hazretünden olmaya dermân **yâ Alî**"[2079]

"Râmî kulına **eyle nazar** her umûrda
Yâ **Murtazâ Alî** sanadur istinâdumuz"[2080]

"Bu kemter bendene eyle **inâyet**
Meded ey Hazret-i Şâh-ı velâyet"[2081]

"Ey serâ-perde nişîmen-geh-i ver-vâr **meded**
Meded ey sâhib-i dil Hayder-i Kerrâr **meded**
Sana ahvâl-i dilim eyleyem ihrâr **meded**
Bu iki dîdelerim şevk ile hun-bâr **meded**
'Arz-ı hâlime nazar eyle meded yâr **meded**

2074 *Nesîmî Divanı*, s. 99: "Na't-ı Ali'den"
2075 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 274.
2076 *Hatâyî Divanı*, s. 143.
2077 *Hatâyî Divanı*, s. 144: "Na't-ı Ali'den"
2078 *Hatâyî Divanı*, s. 144: "Na't-ı Ali'den"
2079 *Hayretî Divanı*, s. 9: "Na't-ı Ali'den"
2080 *Râmî Divanı*, s. 425.
2081 *Dîvân-ı Leylâ Hanım*, s. 11.

Âsitânındayım ey Hazret-i Hünkâr **meded**"[2082]

"Reh-i sevdâda benim tek ne görür gam ü ne elem
Her kime kim meded-i Haydar-ı Kerrâr gelür"[2083]

"**El-meded** Seyyid Nigârîdir zebûn
Yâ Alî yâ şîr-i kallâc el-gıyâs"[2084]

"Dâreynde dut dâmen-i dâmâd-ı Peyamber
İmdâdına bî-şübhe yeter Fâtih-i Hayber"[2085]

"**Reşha-pâş ol** kalb-i âteş-bârıma Allâh içün
Bir gülistân-ı hakîkat eyle bu hâkisteri"[2086]

"Ey dil yine muharrem âh sıbt-ı Mustafâyı
deşt-i Kerbelâda evlâd-ı Fâtımâyı
Çün teşne koydu zâlim sâlâr-ı evliyâyı
Giryâna saldı eyvâh ervâh-ı enbiyâyı
Yâ Rab meded yetiştir imdâda Murtazâyı
Koydu nâ-çâr Yezîdler ol Şâh-ı Kerbelâyı"[2087]

"Beklerim Şâh-ı velâyetten **atâ-yı bî-hisâb**
Kul umar hünkârından ihsân ihsân üstüne"[2088]

"Umarım **âtıfetinden** bizi mahrûm etmez
İltifât etmedir âcizlere mu'tâd-ı Ali"[2089]

"Ne matlabın vâr ise ravza-i Risâletten
Anın vesîle-i is'âfıdır Cenâb-ı Ali

Kapısına kul olup Hazmî **eyle istimdâd**
Husûl-i maksad için kâfîdir **Cenâb-ı Ali**"[2090]

"Ey şeh-i düldül-süvâr u mâlik-i Kanber Alî
Şîr-i merdân-ı Hudâ ey fâtih-i Hayber Alî
Ey zâhir-i bî-kesân u âcizân Hayder Alî
Neş'e-i feyzim amân ey sâkî-i Kevser Alî
El-ataş yandım yetiş dâmâd-ı Peygamber Alî"[2091]

"Bâb-ı ihsânındadır Remzî-i zârın kılma red
Hâk-i dergâhındadır Şemsî-i nâlân tâ ebed

2082 *Ali Handî Divanı*, s. 102.
2083 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 268.
2084 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 33.
2085 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 286.
2086 *Dîvançe-i Tâhir*, s. 40: "Na't-ı Ali'den"
2087 *Yozgatlı Hüznî Divanı*, s. 341.
2088 *Fennî Divanı*, s. 190.
2089 *Fennî Divanı*, s. 26: "Na't-ı Ali'den"
2090 *Harputlu Hazmî Dîvanı*, s. 280: "Na't-ı Ali'den"
2091 *Ahmet Remzi Akyürek ve Şiirleri*, s. 84: "Na't-ı Ali'den"

Her ikisi yek-zebân ister inâyet **el-meded**
Teşne-i feyzim amân ey sâkî-i Kevser Alî
El-ataş yandım yetiş dâmâd-ı Peygamber Alî"[2092]

2. İstişfâ

"Çok günâhum yok gamumçün **rahmete**
Lûtf u afvundur zamîn **yâ Murtazâ**"[2093]

"Zerre ki **unutma** îmânun hakı
Çün ola şol yevm-i dîn yâ Murtazâ"[2094]

"Senden özge melce'üm yok yâ imâmü'l-müttekîn
Sen **zahîr ol** Rûhî-i bî-çâreye **rûz-ı hisâb**"[2095]

"Gam çekmesün mahall-i suâl ü cevâbda
Ol kim ola cenâb-ı refî'ünde **münkeşef**"[2096]

"Yâ Murtazâ Alî sanadur istinâdımuz
Nâr-ı cahîmden ki tuta kâinâtı tef"[2097]

"Alliyyü'l-Murtazâ **Şâh-ı velâyet**
Anın hakkında nâzil oldu âyet
Yüzü suyuna anın kıl inâyet
Bizi son demde imânile gönder"[2098]

"**Yâ Alî** Hazret-i Peygamberün evlâdı içün
Bakma isyânuma ahvâl-i perîşânuma bak

Şâmdân eyle beni cennet-i dîdârunda
Kılma hicrân ile melhûf-ı azâb-ı ihrâk

Avnî-i pür-günehi lâyık-ı gufrân eyle
Etme rüsvâ-şüde-i arsa-i yevmü'l-mîsâk"[2099]

"Âstân-ı lûtfuna geldüm **ümîd-i rahmla**
Merhamet kıl el benüm dâmân senündür **yâ Alî**"[2100]

"Ol erenler evliyâlar cümle pîrân aşkına
Sırr-ı Ahmed sırr-ı Kur'ân **sırr-ı Ali** pür-vefâ

Bunların aşkına yâ Rab Sûzî miskin bendeni

2092 *Ahmet Remzi Akyürek ve Şiirleri*, s. 85: "Na't-ı Ali'den"
2093 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 89: Na't-ı Ali'den.
2094 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 89: Na't-ı Ali'den.
2095 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, I, 69: "Na't-ı Ali'den"
2096 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, I, 73: "Na't-ı Ali'den"
2097 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, I, 74: "Na't-ı Ali'den"
2098 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 165.
2099 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 454: "Na't-ı Ali'den"
2100 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 968: "Na't-ı Ali'den"

Dü cihânda itme mahcûb hem Habîbinden cüdâ"[2101]

"Ser-kerde-i meydân-ı gazâ vü câhid-i ekber
Ser-pençe-i şîrâne-i **Kerrâra bağışla**"[2102]

"Dem-i imdâd meded-kârımız âyâ mahşer
Kim olur **Şîr-i Hudâ** vü **Şâh-ı velâ**dan gayrı"[2103]

"Oldum yine nefse esîr
Ahvâlime sensin habîr
Âsîlere lûtfun kesîr
Leylâya sen ol dest-gîr

Ey sâki-i kevser Ali
Dâmâd-ı Peygamber Ali"[2104]

"Âsiyân-ı ümmete lûtfun olur feryât-res
Olmasın mahrûm-ı lûtfun kalb-i zârım bir nefes
Kalmasın gönlümde kayd-ı mâsivâ Allâh bes
Teşne-i feyzim amân ey sâkî-i Kevser Alî
El-ataş yandım yetiş dâmâd-ı Peygamber Alî"[2105]

Hz. Ali lûtuf sahibidir ve ümmetin âsîlerinin dahi imdâdına yetişir, kalpler O'nun lûtfundan bir an bile mahrum kalmamalıdır. O hatırlandıkça mâsivâ gönülde yer edinemez, kalpler Allah aşkı ile dolar diyen şâir, son iki mısrâda Hz. Ali'nin feyzine teşne olduğunu ifade ederek Peygamber dâmâdı olmasını da vesîle kılarak şefaatini istemektedir. Yine aynı şiirde Hz. Ali'nin isyan duygusundan kaynaklanan dertlere devâ olduğu ifade edilerek bu tavrın âhirete yönelik neticeleri yönünde yardımı istenmektedir ki bu da bir şefaat talebi telâkki edilebilir:

"Eyledim kendim esîr-i pençe-i nefs ü hevâ
Bir zaman oldum yeter âvâre-i deşt-i gavâ
Şüphesiz senden olur her derd-i isyâna devâ
Teşne-i feyzim amân ey sâkî-i Kevser Alî
El-ataş yandım yetiş dâmâd-ı Peygamber Alî"[2106]

"Gül-i âl-i Muhammed sünbül-i bostân-ı Peygamber
İki şehzâde-i âlî-nihâd-ı Hazret-i Haydar
Bular yâ Rab şefâ'at-hâhım olsun rûz-ı mahşerde
Be-hakk-ı ismet-i Zehrâ **be-hakk-ı Sâkî-i kevser**"[2107]

2101 *Dîvân-ı Sûzî*, s. 190-191.
2102 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 278.
2103 Dîvân-ı Seyyid Nigârî, s. 225.
2104 *Dîvân-ı Leylâ Hanım*, s. 8-9: "Na't-ı Ali'den"
2105 *Ahmet Remzi Akyürek ve Şiirleri*, s. 84: "Na't-ı Ali'den"
2106 *Ahmet Remzi Akyürek ve Şiirleri*, s. 84-85: "Na't-ı Ali'den"
2107 *Harputlu Hazmî Dîvanı*, s. 111.

II. EHL-İ BEYT MUHABBETİ

"Ev halkı" anlamındaki Ehl-i beyt terkîbi, İslâmî dönemden itibaren günümüze kadar Hz. Peygamber'in âilesi ve soyu mânâsında bir terim olarak kullanılmıştır. Ancak Hz. Peygamber'in Ehl-i beytine kimlerin dahil olduğu hususunda farklı görüşler mevcuttur.[2108] Bu görüş farklılıklarının bu tezi ilgilendiren neticesi, Hz. Ali'nin her hâl ü kârda Ehl-i beyt kapsamı içerisinde bulunuyor olmasıdır.[2109] Hz. Ali, Hz. Fâtımâ ve Ali-Fâtımâ evlâdının Ehl-i beyt kavramı içerisinde zımnen yer alması münasebetiyle bu bölümde, Ehl-i beyt ve dengi kavramların zikredildiği şiir örnekleri tespit edilmiştir. Bu şiirlerin en belirgin hususiyetleri, Ehl-i beyte bağlılık ve muhabbetin izharı maksadıyla kaleme alınmış olmalarıdır. Böylece İslâmî-Türk edebiyatında önemli bir yeri olduğunu bildiğimiz Hz. Ali muhabbetinin, Hz. Peygamber ve Ehl-i beytine duyulan muhabbet ile de alâkasına dikkat çekilmiş olacaktır.[2110]

Ehl-i beyt kavramı dilimizde Peygamber neslini ifade eden diğer tabirlere göre daha genel bir ifade alanına sahip olduğu için ilk olarak Ehl-i beyt kavramının yer aldığı şiir örnekleri gösterilmiş daha sonra yine bu kavramın farklı kalıplarla ifadesinden ibaret olan, "hânedân, sülâle, evlâd, âl-i Peygamber, âl-i abâ" ibarelerinin zikredildiği şiir örnekleri her biri ayrı başlık altında değerlendirilmek üzere gösterilmiştir. Âl-i abâ başlığı altında ayrıca Hz. Fâtımâ, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in hem isimleri hem de farklı sıfatlarıyla zikredildikleri şiir örnekleri sayıca çok fazla olmaları ve muhtevâ olarak da birbirinin tekrarı gibi

---

2108 Ahzab Sûresi'nin, "Ey Ehl-i beyt! Allah sizden sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor(33/33)" meâlindeki âyetinde de yer alan Ehl-i beyt kavramının kapsamı ile ilgili farklı te'viller geliştirilmiştir. Bu âyet Ümmü Seleme'nin odasında nâzil olmuş ve Resûlullâh orada bulunan veya sonradan gelen Ali, Fâtımâ, Hasan ve Hüseyin'i abâsının altına alarak, Allâh'ım bunlar benim Ehl-i beytimdir; onları günahlarından temizle!" diye duâ etmiştir. Diğer bir telâkkîye göre sadaka almaları haram kılınan Ebû Tâlib, Akîl, Ca'fer ve Abbas'ın âilesine mensup olanlar yanında Abdullah b. Mes'ûd ile Selmân-ı Fârisî gibi sahâbîler de Ehl-i beyt dahildir. Şiî ve bilhassa İsnâaşerî âlimlerine göre Ehl-i beyt kapsamına ilk olarak Hz. Peygamber, Ali Fâtımâ, Hasan ve Hüseyin, ayrıca imam kabul edilen diğer dokuz kişi de Ehl-i beyte dahildir. "Ehl-i kisâ, pençe-i âl-i abâ" vaya "hamse-i âl-i abâ" diye anılan ilk beş kişinin Ehl-i beytten oldukları tevâtür derecesine ulaşan hadislerle sâbittir. Bk. Mustafa Öz, "Ehl-i Beyt", *DİA*, X, 498-499. Ehl-i beytin kimler olduğuna dair görüşlerin birincisi, Ehl-i beytin Hz. Peygamber'in hanımları olduğuna dair görüş, diğeri ise Ehl-i beytin kendilerine zekâtın haram kılındığı kişiler yani Abbâsî ve Alevî (Hasenî ve Hüseynî) olduğuna dair görüştür. Ehl-i beytin çerçevesine dair hadis-i şeriflerle desteklenen görüş, Hz. Peygamber'le birlikte Hz. Ali, Hz. Fâtımâ, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in Ehl-i beytten olduğudur diyen Murat Sarıcık, Ahzab sûresinin 33. âyetinde zikri geçen "Ehl-i beyt" kavramına dair yorumları tartıştığı makalesinde "Ehl-i beytin âl-i abâ olduğuna dair yorumun hadislerle ve tarihî vesikalarla da desteklenen en güçlü yorum olduğunu iddia etmektedir. Bk. "Seyyidlerle İlgisi Açısından Ahzab Sûresi Otuzüçüncü Âyeti", *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (Erzurum 1993), s. 183-210.

2109 Hz. Ali gerek Hz. Peygamber'in amcasının oğlu olması gerekse Peygamber neslinin kendilerinden devam ettiği Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in babaları olması münâsebetiyle Peygamberimiz'e izafe edilen "âl, evlâd, sülâle, hânedân" kelimeleriyle oluşturulan terkiplerin tamamına dahil edilebilmektedir. Bu konuda, "Ben bir ağaç gibiyim; ağacın kökü benim, dalları Ali, meyveleri Hasan ve Hüseyin ve onları sevenler ise bu ağacın yapraklarıdır" meâlindeki rivayet için bk. İbnü'l-Cevzî, *Tertîbü'l-mevzû'ât*, s. 120.

2110 Hz. Ali ve Ehl-i beyt muhabbetinin esâsen aynı müşterek kaynaktan, Hz. Peygamber muhabbetinden beslendiği şu rivayetle de sâbittir: "Beni seven Ali'yi de sevsin, Ali'yi seven kızımı ve iki çocuğunu da sevsin. Cennet ehli onları görebilmek için koşuşurlar. Ehl-i beytimden birine buğz edene şefaatim haram olsun" Bk. İbnü'l-Cevzî, *Tertîbü'l-mevzû'ât*, s. 134.

görünmeleri münasebetiyle açıklama yoluna gidilmeksizin fikir vermek amacıyla sadece sıralanmıştır.

"Ey Necâtî ölünce dîvânı
Kimseye mâlikâne yazdurma

Kati kız nakşidür senün şi'rün
Ehl-i beyt olmayana yazdurma

Degmesün dâmenine nâ-mahrem
Terk it türkmana yazdurma"[2111]

Hayatta iken divanı tedvin olunmayan Necâti, yukarıya alınan ve vasiyet hükmü taşıyan beyitlerinden anlaşıldığı kadarıyla "kız nakışı" gibi ince ve sanatkârâne olduğunu ifade ettiği şiirini, muhtemelen değerini takdir edemeyecekleri için sıradan insanlardan uzak tutmayı tercih etmekte ve Ehl-i beyte emânet etmektedir. Bu beyitlerde Ehl-i beyt kavramına şâirin yüklediği mânânın ne olduğunu tam ve doğru olarak anlamak mümkün olmakla birlikte en azından şiirini istinsâh edecek kişide güvenilirlik özelliği aradığı anlaşılmaktadır. Şu halde şâir, "Ehl-i beyt" ibaresiyle kendi yakınlarını işaret etmiş olabileceği gibi *Divan*'ında ayrı bir özenle konu ettiği Hz. Peygamber ve Hz. Ali neslinden gelenleri de kastetmiş olabilir. Netice itibarıyla şâir şiirlerini Ehl-i beytin muhafazasına emanet etmektedir.

"Be-hakk-ı mu'tekifân-ı huzûr-ı **ehli'l-beyt**
Be-fazl-ı müntesibân-ı mahabbet-i dergâh"[2112]

Esrar Dede, na't-ı Ali'nin bu beytinde duâsına, Ehl-i beytin huzûrunda itikafa girenler ile muhebbet dergâhına müntesib olanları vesîle kılmaktadır.

"Şefâatde delâletdir niyâzım **Ehl-i beytinden**
Delâletde saâdetdir niyâzım **Ehl-i beytinden**

Günahkâr ümmetin eshâb u âlinden medet ister
Benim ancak dehâletdir niyâzım **Ehl-i beytinden**"[2113]

Âdile Sultan, "Ehl-i beytinden" redifli gazelinin yukarıya alınan ilk iki beytinde Peygamber Efendimiz'in Ehl-i beytinden hak yolu bulmak maksadıyla delâlet istemektedir.

"Bi-hakk-ı **Ehl-i beyt** ü âl ü evlâd
Bi-hakk-ı handân-ashâb-ı emcâd"[2114]

Bir na't-ı şerîfin dua bölümünden alınan bu beyitte, Ehl-i beyt mefhumunu karşılayan diğer tabirler de zikredilerek onların yüzü suyu hürmetine yardım ve necat talep edilmektedir.

2111 *Necatî Beg Divanı*, s. 137.
2112 *Esrar Dede Divanı*, 174: "Na't-ı Ali'den"
2113 *Adile Sultan Divanı*, s. 214-215.
2114 *Hoca Neş'et Divanı*, s. 127.

"Dilâ ayrılma âl-i şâh-ı kevneyne muhabbetten
Ki zahm-ı mânevîye **hubb-ı Ehl-i beyt** merhemdir"[2115]

Muallim Nâci bir Muharrem mersiyesinin bu beytinde gönlüne, Hz. Peygamber'in âline muhabbetten ayrılmamak gerektiği tenbîhinde bulunduktan sonra Ehl-i beyt muhabbetinin bütün mânevî yaraların merhemi hükmünde olduğunu, mânevî sıkıntıların ancak Ehl-i beyte duyulan muhabbet ile ber taraf edilebileceğini ifade etmektedir.

"Kalbim serây-ı **Ehl-i beyt**
Cânım fedâ-yı **Ehl-i beyt**
Olsun cebûn-i iftikār
Mefrûş-ı pâ-yı **Ehl-i beyt**"[2116]

Tâhirü'l-Mevlevî, Ehl-i beyt muhabbetini kalbinde taşıdığını ifade ettiği bu kıt'ada, canını ve başını onların yoluna fedâ ettiğini söylemektedir.

"Nâr-ı hasret sînemi yaktı hemân yok tâkatim
Vâdi-i hayretde kaldım kalmadı hiç râhatım
Ehl-i beyt-i Mustafânın hakkıçün ver hâcetim
El-amân Şâh-ı şehîd-i Kerbelânın aşkına"[2117]

A. HÂNEDÂN

Hânedân ve sülâle kelimeleri şiirlerde Peygamberimiz'in âli, evlâdı ve nesebini ifade etmektedir. Esâsen Hz. Peygamber neslini tanımlayan hemen her mefhum, nihâî olarak bu zümreye karşı muhabbetin ifadesi maksadıyla maksadıyla kullanılmaktadır.

"Andan berü ki Âdem zürriyyeti belürdi
Hiç gelmedi cihâna senün gibi **sülâle**"[2118]

Bir na't-i şerîfin bu beytinde Şeyyad Hamza, Hz. Âdem'den bu zamana kadar Peygamber Efendimiz'in nesli gibi güzîde bir neslin gelmediğini ifade etmektedir.

"Ne ehl ü ne hânumân anaydun
Ger sen **ulu hânedân**ı görsen"[2119]

Kadı Burhaneddin, "Eğer sen bu yüce hânedânı görseydin, evini barkını ve malını mülkünü anmazdın" dediği bu beytinde "ulu hânedân" ibaresini Hz. Peygamber'in Ehl-i beyti mânâsında kullanmış olmalıdır.

2115 *Muallim Nâci'nin Şiirleri*, s. 282.
2116 *Divançe-i Tâhir*, s. 41.
2117 *Yozgatlı Hüznî Divanı*, s. 292.
2118 Sadettin Buluç, "Şeyyâd Hamza'nın Beş Manzumesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, VII, sy. 1-2 (İstanbul 1956), s. 14.
2119 *Kadı Burhaneddin Divanı*, s. 87.

"Kim **muhibb-i hânedâna** bende oldu sıdk ile
Oynadı başını Şâh-ı evliyânın aşkına"[2120]

Nesîmî'ye göre Hz. Peygamber'in evlâdını sevenlere sadâkatle bağlı olan bir kimse, Şâh-ı evliyâ olan Hz. Ali'nin aşkı uğruna da canını ortaya koyacak, Hz. Ali yolunda canını fedâ etmekten ictinâb etmeyecektir.

"**Hânedân-ı Mustafâ**yı sevmeyen mel'unlara
Okurum bî-hadd ü gâye ana lânet dâimâ"[2121]

Nesîmî bu beytinde Resûlullah Efendimiz'in evlâdını sevmeyenlere lânet etmektedir. Şâire göre Peygamber neslini sevmek, aynı zamanda O'nun evlâdını sevmeyenlerden nefret etmeyi zorunlu kılmaktadır.

"Bu Hatâyîye dîn ü îmân sendendir dürüst
Nûr-i çeşm-i **hânedân-ı Mustafâ**sın yâ Ali"[2122]

Hatâyî, dîninin ve imânının kaynağı olarak gösterdiği Hz. Ali'nin aynı zamanda Hz. Peygamber neslinin de gözünün nûru olduğunu ifade etmektedir.

"Âşıkım mest ü hayrân Şâha çün men
Muhibbim hânedâna şimdi geldüm"[2123]

Hatâyî, "şimdi geldüm" redifiyle söylediği bir gazelinin bu beytinde Şâh sıfatıyla zikrettiği Hz. Ali'nin aşkıyla mest ve hayrân olduğunu ifade ettikten sonra Hz. Peygamber ve dolayısıyla Hz. Ali evlâdına muhabbetini dile getirmektedir.

"Olup ser-pâ-bürehne tekye-i ışkun bir abdâlı
Muhibb-i hânedânam bende-i âl-i abâyam ben"[2124]

Hayretî kendisini aşk dergâhının başı açık, ayağı çıplak bir abdalı olarak tanımladığı bu beytinde Hz. Peygamber'in evlâdına muhabbetle bağlı olduğunu ifade etmektedir. Şâir yine Addalân zümresini konu ettiği bir başka beytinde abdalların Ehl-i beyt düşmanlarından uzak durduklarını, Hz. Peygamber evlâdına ise candan gönülden bağlı olduklarını ifade etmektedir:

"Düşmanından Ehl-i beyt-i Ahmedün olup berî
Oldılar cândan **muhibb-i hânedân** abdâllar"[2125]

"Tutmazuz bir yerde mesken lâ-mekânîlerdenüz
Bu güni yarına komaz der-miyânîlerdenüz
Biz mevâlî pâk-meşreb **hânedânîlerdenüz**
Câna başa kalmazuz âlemde Yahyâlılaruz"[2126]

2120 *Nesîmî Divanı*, s. 315
2121 *Nesîmî Divanı*, s. 76.
2122 *Hatâyî Divanı*, s. 150: "Na't-ı Ali'den"
2123 *Hatâ'î Divanı*, haz. Tourkhan Gandjei, s. 109.
2124 *Hayretî Divanı*, s. 365.
2125 *Hayretî Divanı*, s. 20.

Hayretî bu bendde kendisini "hânedânîlerdenüz" ibaresi ile Peygamber nesline nisbet ederek Hz. Peygamber'in evlâdına olan bağlılığını dile getirmektedir.

"Cennet olsa itmezüz tağyîr-i mesken Rûhiyâ
Biz **muhibb-i hânedân**uz Kerbelâda sâkinüz"[2127]

Rûhî, Kerbelâ sancağının da bağlı olduğu Bağdad'da ikamet etmekte ve her fırsatta bununla iftihar etmektedir. Bu beytinde de Kerbelâ'da yaşıyor olmakla iftihar eden şâir, hânedâna duyduğu muhabbetten dolayı Kerbelâ toprağını cennete tercih edeceğini, hânedânın huzûrunda bulunmayı cennet nimetlerinden daha üstün tuttuğunu ifade etmektedir.

"Olalar **hânedân-ı Mustafâ** pâ-mâl-ı hûn-âlûd
Cihânda bundan eşna' ibtilâ olmaz eşedd-i gam"[2128]

Bir Kerbelâ mersiyesinden alınan bu beyitte Behiştî, Peygamberimiz'in evlâdına başlangıçtan itibaren revâ görülen eziyetleri, Peygamber soyundan gelenlerin kanlarının dökülmesini şiddetle kınamakta ve cihanda bundan daha büyük bir şenâat ve daha büyük bir elem olamayacağı ifade etmektedir.

"**Muhibb-i hânedân** isen dilâ subh u mesâ elzem
Havâric zümresine sebb ü la'n itmek ibâdetdür"[2129]

Yine bir Kerbelâ mersiyesinin bu beytinde Behiştî, hânedâna muhabbet besleyen bir kimsenin sabah akşam Hâricîler'e küfür vr lânet etmesi gerektiğini söylemekte, hatta bu tel'înin ibadet hükmünde olduğunu beyan etmektedir. Şâir bir başka Kerbelâ mersiyesinde Muharrem'in mâtem tutulan günlerinde Hz. Peygamber hânedânına bağlı olanların ayrılık acılarının tazelendiğini söylemektedir:

"İrişdi çünki eyyâm-ı Muharrem vakt-i mâtemdür
Muhibb-i hânedânun tâzelendi derd-i hicrânı"[2130]

"Sülâle-i tâhireye cân virmek
Mîr Nigârînin siyâdetidir"[2131]

Hânedân ibaresi kadar sık zikredilmemekle birlikte aynı mânâdaki "sülâle" kelimesi de özelikle "sülâle-i tâhire" şekliyle şiirlerde Hz. Peygamber neslini işâret etmek üzere kullanılmaktadır. Seyyid Nigârî bu beytinde kendisinin de mensup olduğu tertemiz sülâle yolunda can vermek arzusunu dile getirmektedir.

2126 *Hayretî Divanı*, s. 91.
2127 *Dîvân-ı Rûhî-i Bağdâdî*, s. 144.
2128 *Behiştî Divanı*, s. 200.
2129 *Behiştî Divanı*, s. 199.
2130 *Behiştî Divanı*, s. 199.
2131 Dîvân-ı Seyyid Nigârî, s. 93.

"Sev buları cân-ı dilden hem fedâ it cânını
Bulasın Hakdan inâyet lûtf u ihsân yâ Alî

Sûzînün zahmı onulmaz tâ kıyâmet haşre dek
Hânedânın aşkı ancak derde dermân yâ Alî"[2132]

Hz. Peygamber evlâdını sevmek ve bu yolda can fedâ kılmak gerektiğini söyleyen Sûzî, ancak bu sûretle Hakk'ın inâyetine mazhar olunabileceğini beyan etmekte, müteâkip beyitte ise hânedâna duyduğu muhabbetin onulmaz dertlerinin yegâne dermânı olduğunu ifade etmektedir.

"**Hânedâna** can fedâ it sırr-ı sır it Sûziyâ
Anların **hubbı** gönülde sırr-ı mahremdir bize"[2133]

Sûzî, hânedân yoluna cânı fedâ etmek gerektiğini söyledikten sonra Hz. Peygamber'in evlâdına beslenen muhabbetin gönülde sır olarak muhafaza edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

"Biz **muhibb-i hânedânız** cân-ı dilden zâhidâ
Sâlik-i râh-ı hakîkat bî-riyâ derler bize"[2134]

Cân ü gönülden Hz. Peygamber evlâdına bağlı olduğunu söyleyen Hüznî, bu aşk ile ve bütün samimiyetiyle hakikat yoluna dahil olduğunu ifade etmektedir.

"Sülûk erbâbına lâzımdır esbâb-ı tevessülden
Muhibb-i hânedân-ı âl ü evlâd ü abâ olmak"[2135]

Harputlu Hazmî, derviş olan bir kimsenin Hz. Peygamber'in hânedânı, âlesi ve evlâdını sevmesi gerektiğini, bu yolda mesâfe almanın ancak Peygamber evlâdını sevmekle mümkün olabileceğini söylemektedir.

B. EVLÂD

Evlâd kelimesi de "hânedân ve sülâle" gibi şiirlerde Hz. Peygamber neslini ifade etmek maksadıyla kullanılmaktadır. Bu kelime bazı şiirlerde Hz. Peygamber'in ismine izâfeten bazı şiirlerde ise müstakil olarak zikredilmekte ve her iki halde de Hz. Peygamber evlâdını işaret etmektedir.

"Hayretî biz sanma hâlîlerdenüz
Ehl-i hâlüz biz mevâlîlerdenüz
Bende-i evlâduz âlîlerdenüz
Biz de birkaç onmaduk âvâreyüz"[2136]

"Ey Hayretî sen bizi sakın ola ki başı boş zannetme, bizler hâl ehliyiz ve mevâlîyiz. Hz. Peygamber'in evlâdına bendeyiz ve bu intisâb bizi yüceltmektedir;

2132 *Dîvân-ı Sûzî*, s. 13: "Na't-ı Ali'den"
2133 *Dîvân-ı Sûzî*, s. 139.
2134 *Yozgatlı Hüznî Divanı*, s. 271: "Na't-ı Ali'den"
2135 *Harputlu Hazmî Dîvanı*, s. 156.
2136 *Hayretî Divanı*, s. 97.

bu davamızdan asla vazgeçmeyiz" diyen şâir Hz. Peygamber'in evlâdına olan bağlılığını dile getirmektedir.

"**Nesl-i Rasûl** menem menem
Asl-ı usûl menem menem"[2137]

Bir devriyenin bu beytinde Seyyid Seyfullâh, hem Hz. Peygamber'in neslinden hem de O'nun aslından olduğunu ifade etmektedir. Şâir adından da anlaşılacağı gibi zaten seyyiddir, yani Hz. Peygamber'in neslindendir. Şiirlerinde daha ziyade Peygamber evlâdını sevmeyenleri kınamaktadır:

"Kim ki sevmez **Mustafâ'nın neslini** lânet ana
Rahmet-i fazl-ı ilâhî feyz-i Hak mâdem bize"[2138]

"İdenler buğz **evlâda** ebed Rahmânîler olmaz
Dirîğâ Seyfiyâ şimdi bu halk şeytânîler oldu"[2139]

Seyyid Seyfullâh bu beytinde Hz. Peygamber'in evlâdına buğz edenlerin Rahmânî olmalarının, kurtuluşa ermelerinin mümkün olmadığını, onların en nihayet şeytânî olarak tanımlanabileceklerini, şeytana tâbî olduklarını beyan etmektedir.

"Dahi **evlâdına** tuhfe tahiyyât
Kim anlardan biter cümle murâdât"[2140]

Hz. Peygamber'den sonra evlâdına selâm ve dua gönderen Seyyid Seyfullâh, evlâd-ı Peygamber'in tasarruf sahibi olduğunu ve dolayısıyla her türlü dileği yerine getirebileceklerini ifade etmektedir.

"İki âlem fahrinin evlâdını
Sevmeyüb buğz idenün bünyâdını

Öyle vîran eylesün yâ Rabbenâ
Alsın **evlâd-ı Rasûlün** dâdını"[2141]

İki cihanın iftihar kaynağı olan Peygamber Efendimiz'in evlâdını sevmeyip düşmanlık besleyenlere Seyyid Seyfullâh, "evlerinin yıkılması, ocaklarının sönmesi" yönünde beddualar etmekte ve ancak bu sûretle Resûlullâh evlâdının intikamının alınacağını ifade etmektedir.

"Mustafânın şimdiki evlâdına
Şimdiki asrın olan Mervanları
Buğz u tahfîf u ihânet etmede
Bu Yezidler şimdi geçdi anları"[2142]

2137 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 140.
2138 Seyyid Seyfullah Divanı, s. 117.
2139 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 155.
2140 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 43.
2141 Seyyid Seyfullah Divanı, s. 147.
2142 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 146.

Seyyid Seyfullâh, siyâdeti sebebiyle kendisini de dahil ettiği Resûlullâh'ın evlâdı zümresinin her asırda, özellikle kendi yaşadığı dönemde Mervan ve Yezid tabiatlı kimseler tarafından buğz, tahfîf ve ihanet sûretiyle eziyete mâruz kaldıklarını ifade etmektedir. Şâire göre kendi döneminde yaşayan Hz. Peygamber nesli, yine o devrin Yezid ve Mervan tabiatlı kişilerince Hz. Hüseyin ve evlâdının şâhit oldukları ezâ ve cefâdan daha fazlası ile karşılaşmışlardır.

"'Irâka kat'-ı menâzil idüp vusûlinde
Varup ziyâret-i **ahfâd-ı Mustafâ** itdük"[2143]

Râmî, Irak'ı ziyaretinden bahsettiği bu beytinde Irak'da medfûn olan bazı Peygamber evlâdın türbelerini ziyaret ettiğini söylemektedir.

"Hâk-i reh-i çâr-yârdir dergâhım
Men bende-i ashâb-ı Resûlullâhım
Bin cân ile **evlâd-ı Muhammed** kuluyum
Hâk-i kadem-i Ali Veliyyullâhım"[2144]

Esrar Dede bu rubâîsinde sırasıyla çehâr-yârın yolunun toprağı, Resûlullâh'ın ashâbının bendesi ve Muhammed evlâdının kulu olduğunu söylemekte, en nihayet Allâh'ın velîsi olan Hz. Ali'nin de ayağının toprağı olduğunu ifade etmektedir. Esâsen Hz. Ali şâirin ilk üç mısrâda zikrederek bağlılığını dile getirdiği üç zümreye de dahildir, ancak Esrar Dede rubâînin son mısrâında Hz. Ali'yi husûsî bir vurguyla zikretmektedir.

"Ben **evlâd-ı Rasûl**üm tâ be mahşer iderüm elbet
Yezîde ehline ensâbına etbâ'ına la'net
Muhibb-i bende-i âl-i abâyım iki âlemde
Şeref-i a'dâsına hasm-ı kavîyim eylemem hürmet"[2145]

Şeref Hanım bu kıt'ada Resûlullâh'ın evlâdından olduğunu belirttikten sonra b mensûbiyetin bir neticesi olarak Yezid ve soyunu mahşere kadar lânetlemeye devam edeceğini ifade etmektedir.

"Bulmak istersen eğer dilde safâ-yı sermedî
Koyma elden **hubb-i evlâd**-ı Cenâb-ı Ahmedî"[2146]

Osman Şems bir müseddesin tekrar edilen bu beytinde "Eğer gönülde sonsuz saâdeti yakalamak istersen Hz. Peygamber'in evlâdını yani O'nun soyundan gelenleri sevmelisin" tenbîhinde bulunmaktadır.

"**Nesl-i Muhammed**i sevmek ve istemek
Hakkın bize başka kerâmetidir"[2147]

2143 *Râmî Divanı*, s. 237.
2144 *Esrar Dede Divanı*, s. 628.
2145 *Dîvân-ı Şeref Hanım*, s. 98.
2146 *Osman Şems Divanı'ndan Seçmeler*, s. 387.
2147 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 93.

Hz. Peygamber evlâdı bazı şiirlerde nesl-i Resûl, nesl-i Muhammed şeklinde zikredilmektedir. Bu beytinde "nesl-i Muhammed" ibaresini kullanan Seyyid Nigârî, esâsen Peygamber neslini sevmenin de Allah'ın bir lûtfu olduğunu ifade etmekte, bu muhabbetten nasîbi olduğu için memnûniyetini dile getirmektedir.

"Kil ile günün yüzü sıvanmaz gözün aç bak
Evlâd-ı Muhammed Aliye söyleme tavr-ı lak"[2148]

Müştak Baba, Hz. Peygamber neslinin hakîkat ve sâfiyetini "güneş balçıkla sıvanmaz" darb-ı meseliyle dile getirdikten sonra Hz. Peygamber ve Hz. Ali evlâdına karşı istihfaf içeren tutum sergileyenleri de kınamaktadır.

C. ÂL

"Âl" kelimesinin sözlükteki karşılığı âile, sülâle, akraba ve hânedândır. İslâm tarihinde ilk defa Hz. Peygamber'in yakın çevresi için kullanılan "âl" tabiri ile âl-i Muhammed, âl-i Nebî, âl-i Resûl ve âl-i abâ gibi terkipler oluşturulmuştur. "Ehl" kelimesi de "âl"in müteradifidir ve dolayısıyla "âl" kavramı aynı zamanda "Ehl-i beyt" mânâsında kullanılmaktadır. Âl kelimesinin sülâle ve hânedân mânâlarına geldiği dikkate alındığında "Âl-i Muhammed" ibaresinin Peygamberimiz'in soyu şeklinde anlaşılması mümkün olmaktadır.[2149] Âl kelimesi şiirlerde hem müstakil olarak hem de Hz. Peygamber'in ismine izâfeten kullanılmakta ve her iki halde de Hz. Peygamber'in Ehl-i beyti mânâsını ifade etmektedir. Bu başlık altında âl kelimesinin her iki şekilde de yer aldığı şiir örneklerinden bir kısmı tespit edilmiştir.

"Makâm-ı aşk-ı Muhammed bu gün Nesîmîdir
Ki ehl-i **âl-i Nebî**dir ki kıldı ol idrak"[2150]

Nesîmî bu beyitte kendisinin Hz. Peygamber aşkı makamında olduğunu söylemekte ve Hz. Peygamber nesline mensup olmanın mânâsını da bu sûretle idrak ettiğini ifade etmektedir. Bir başka okuyuşa göre şâir, Hz. Peygamber nesline mensup olması sayesinde aşk makamını idrak ettiğini ifade etmektedir.

"Ana vü **âl**ine Hakdan tahiyyât ile selâm
Hisâbı çün katarat-ı sehâb ü add-i rimâl"[2151]

Şeyhî, bu beytinde Hz. Peygamber'e ve âline, sayılamayacak kadar çok kum taneleri ve bulutlarda yüklü yağmur katreleri adedince selâm ve duâ göndermektedir.

"Kûyında yürür al geyüb ol gül-i sûrî
Gûyâ ki ider seyr-i cinân **Âl-i Muhammed**"[2152]

2148 *Müştâk Baba Divanı*, s. 166.

2149 Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in soyu, kızı Fâtımâ'nın iki oğlu Hasan ve Hüseyin'den devam etmiştir. Bk. Ahmet Özel, "Âl", *DİA*, II, 305.

2150 *Nesîmî Divanı*, s. 208.

2151 *Şeyhî Divanı*, s. 34.

Zâtî bir çok gazelinde Peygamber neslini konu etmektedir. Fakat bu şiirlerde doğrudan doğruya âl-i Muhammed'i medhetmek veya muhabbet izhar etmekten ziyade, "âl" kelimesinin farklı anlamlarına müracaat ederek sanat göstermek endişesidikkat çekmektedir. Söz gelimi bu beyitte al, yani kırmızı renk ile "âl" kelimeleri arasındaki imlâ benzerliğini kullanan şâir, ayrıca gülün divan şiirinde Hz. Peygamber'in remzi olmasını da hatırlatmak sûretiyle, kırmızı güle benzeyen güzelin kırmızılar giyerek semtinde gezintiye çıktığını, bu hâliyle de âl-i Muhammed'in cennet bahçelerindeki gezintisini hatırlattığını ifade etmektedir. Şâir ayrıca âl-i Muhammed'i kırmızı renkli kıyafetle tasvir ederken Alevîler'in kırmızı sarık sarmalarını yani "kızılbaşlık"larını da telmîh etmektedir.

"Kanlu yaşunla nâmeni al eyle her dem Zâtiyâ
Rağbet ide yâr ola kim mergûb olur **âl-i Resûl**"[2153]

Âlemde Peygamber âlinin rağbet ve hürmet gördüğünü hatırlattığı bu beytinde Zâtî, âşığa nâmesini kaleme alırken kanlı göz yaşını kırmızı mürekkep gibi kullanmasını, ya da mektubunu kanlı göz yaşlarıyla ıslatmasını tavsiye etmektedir. Zîrâ ancak o zaman, Hz. Peygamber'in evlâdına hürmet gösterme ihtimali bulunan sevgilinin katında bu kırmızıya boyanmış mektûbun bir değeri olacaktır. Âşığa yaptığı bu tavsiyeyi şâir, bir başka gazelinde bizzat kendisi tatbik ettiğini söylemektedir. O, sevgilinin katında itibar elde etmek, iltifatına nâil olmak için kanlı göz yaşıyla kırmızı bir nâme tanzim etmiştir, çünkü Resûlullâh'ın âli halk arasında daima azizdir:

"Anunçün nâme-i âl eyledüm bu kanlu yaşumla
Ola kim eyleye rağbet 'azîz olur **Resûl âli**"[2154]

"Ger olursa 'îd-i hüsninde be-gâyet yaraşur
Âl-i Ahmed gibi hadrâ hil'at-i Seyyid Alî"[2155]

Zâtî, "Seyyid Ali" isminde bir mahbûb için söylediği gazelinde, söz konusu kişinin Seyyid ismini taşımasından da hareketle, Peygamber soyundan gelenlerin yeşil kisve giymeleri ve yeşil sarık sarmalarını hatırlatarak, yeşil hil'atin Seyyid Ali'ye her anlamda çok yakışacağını ifade etmektedir.

"**Âl-i Resûl** olanlar destâr-ı sebz içinde
Olmuş çemen-misâli gam gussa pâymâli"[2156]

Gelibolulu Âlî de bu beytinde Hz. Peygamber evlâdının yeşil sarık kullanmalarını telmîh etmekte, çimen gibi görünen bu manzara karşısında bütün gam ve kederin dağıldığını ifade etmektedir.

"Sebz-destâr ile bak ey yüzi gül goncalara
Her biri **âl-i Resûl**üm diyu tutmış şecere"[2157]

2152 *Zâtî Divanı*, I, 125.
2153 *Zâtî Divanı*, II, 363.
2154 *Zâtî Divanı*, III, 321.
2155 *Zâtî Divanı*, III, 405.
2156 *Gelibolulu Âlî Divanı*, s. 26.

Âlî, bu defa çemende gül goncasını çevreleyen yeşil yaprakları, Ehl-i beytten olanların alâmet-i fârikası olan yeşil sarığa benzetmekte ve bu görünümlerinden ötürü gül yüzlü goncaların Peygamber soyundan geldikleri iddiâsını taşıdıklarını ve her birisinin Hz. Peygamber'e nispetlerini ispat eden birer şecereye sahip olduklarını ifade etmektedir. Gerçekten de siyâdetin ispatı için bir şecere gereklidir; gül goncaları ise zaten gül ağacında gelişirler, onların şeceresi gül ağacıdır. Bundan da öte gül, dînî-tasavvufî edebiyatımızda Hz. Peygamber'in remzidir ve şu halde gül goncalarının Peygamber'e nispeti bir vâkıâdır.

"Döndi safâda encümen-i Mustafâya bağ
Hayl-i şukûfe zümre-i eshâb ü **âl** gül"[2158]

Bâkî'nin "gül" redifli gazelinden alınan bu beyitte bağ, safâ vermesi hususunda Peygamber Efendimiz'in bulunduğu meclise, "ashab ve âl" ise bu çiçek bahçesinde güle benzetilmektedir.

"Tamâm-ı zümre-i İslâma hem mukarrerdir
Ki cümleden yeğ olur **âl-i Ahmed-i Muhtâr**"[2159]

Fuzûlî bu beytinde sarih bir ifade ile Ahmed-i Muhtâr olan Peygamber âlinin bu ta'alluk ile müslümanlar arasındaki mevkiine, daha doğrusu bu mevkiin yüceliğine işaret etmektedir.

"Rûhî iki cihanda murâdın necât ise
Râh-ı talebde peyrev-i **âl-i Muhammed** ol"[2160]

Rûhî, iki cihanda selâmetin, kurtuluşun âl-i Muhammed yolunun takip edilmesinde olduğunu söylediği bu beytinde dâimâ Hz. Peygamber evlâdının yolundan gitmek gerektiğini ifade etmektedir. Beyitteki "iki cihanda" ibaresi de mânidar olup bu zümrenin âhirette şefaatçi olacağı inancını aksettirmektedir.

"Mü'min oldur eyleye ol kavimden nefret k'ola
Dillerinde **hubb-i âl-i Mustafa** eksilmede"[2161]

Rûhî'ye göre mü'min olmanın bir şartı da gönüllerinde Peygamber âline muhabbet hissi taşımayanlardan nefret etmektir. Yani Peygamber evlâdını sevmek, bir tavsiyeden öte imanın şartlarından kabul edilmektedir.

"Tarîk-i aşkda hâk olduğundan çekme gam Rûhî
Bi hamdillah hele hâk-i reh-i **âl-i Muhammed**sin"[2162]

2157 *Gelibolulu Âlî Divanı*, s. 444.
2158 *Bâkî Divanı*, s. 290.
2159 *Fuzûlî Divanı*, s. 39: "Na't-ı Ali'den"
2160 *Dîvân-ı Rûhî-i Bağdâdî*, s. 293.
2161 *Dîvân-ı Rûhî-i Bağdâdî*, s. 52: "Kaside der-hasbihâl-i zamâne gofte-şod"
2162 *Dîvân-ı Rûhî-i Bağdâdî*, s. 324.

Rûhî aşk yolunda toprak olmaktan şikâyetçi değildir, aksine bunun için Allah'a hamdetmektedir. Çünkü o, Hz. Peygamber'in evlâdının yolunun toprağıdır, onların izini takip etmektedir.

"Sabûhî cân ü dilden **bende-i âl-i Peyamber**dir
Bu sözde zerrece yok şekk ü şübhem"[2163]

Sabuhî bu beytinde cân u gönülden âl-i Peygamber'e bende olduğunu söyleyerek bağlılığını dile getirmektedir.

"Olsun selâm-ı 'anber revâyıh
Olsun selâm-ı miskî resâ'il

Âl-i Resûl-i ashâba benden
İtsün hediyye subh-ı asâ'il"[2164]

Râmî ise bu müteâkip iki beytinde Hz. Peygamber'in evlâdı ve ashâbına selâmlar göndermektedir.

"Bir emîrî-sîret-i gül-gûnı sevdüm gül gibi
Ben Fehîmem mâil-i **âl-i Muhammed**dür gönül"[2165]

Fehîm, gönlünün dâimâ Hz. Peygamber evlâdı muhabbeti ile dolu olduğu için gül gibi, gül renkli bir yüce tavırlıya âşık olmasının da gayet tabiî olduğunu söylemektedir.

"Ol **Hasan hazretlerine** zehr içürdi eşkiyâ
Hem **Hüseyn** oldu susuzlukdan şehîd-i Kerbelâ
İkisidür asl u nesl-i cümle âl-i Mustafâ
Ben O'nun âline evlâdına kurbân olayım
Ben O'nun evlâd ü ensâbına kurbân olayım"[2166]

"Muhammedden zuhûra geldi cüz' ü kül
Muhammed cümleye çün mübtedâdır

Muhammed **âline** ashâbına hem
Salât eyle Sezâyî Hak edâdır"[2167]

Her şeyin Hz. Peygamber'den zuhûra geldiğini ifade eden Sezâyî-i Gülşenî, Hz. Peygamber'in "cümleye mübtedâ" olduğunu söylemekte ve müteâkip beyitte Peygamber âline ve ashâbına dua etmektedir.

"İntikâm-ı **âl-i evlâd-ı Resûl** çün dâimâ

2163 *Sabuhî Divanı*, s. 13.
2164 *Râmî Divanı*, s. 96.
2165 *Fehîm-i Kadîm Divanı*, s. 562.
2166 *Dîvân-ı Niyâzî*, 52; Azbî bu bende şu mısrâları ilâve etmektedir: "Nâs-ı gâfilden bular çekdi nice cevr ü cefâ / Hem İmam Âlî hâdî hem O Şâh-ı evliyâ / Rehber-i râh-ı tarîkat oldı çün Mûsâ Rızâ / Ol Hasen Askerîdür nesl-i pâk-i Murtazâ". Bk. *Tahmîs-i Derviş Azbî*, s. 87.
2167 *Sezâyî-i Gülşenî Divanı*, s. 87.

Sell-i seyf etmiş gürûh-ı ibtilâ derler bize"[2168]

Hüznî, Hz. Peygamber evlâdının mâruz kaldıkları ezâyı telmîh ettiği bu beytinde kendisinin de âl-i Resûlullâh'ın intikamını almak üzere kılıcını çekmiş bekleyen "gürûh-ı ibtilâ"dan, yani Hz. Peygamber evlâdı muhabbetini dâvâ hâline getirenlerden olduğunu ifade etmektedir.

D. ÂL-İ ABÂ

"Abâya bürünenler" şeklinde Türkçe'ye aktarılabilen "Âl-i abâ" kavramı, Hz. Peygamber'le birlikte Hz. Ali, Hz. Fâtımâ, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i ifade etmektedir. Rivayete göre, Peygamber Efendimiz Ümmü Seleme'nin evinde iken "Ey Ehl-i beyt! Allah kusurlarınızı giderip sizi tertemiz yapmak ister (Ahzâb sûresi 33/33)" meâlindeki âyet nâzil olmuş ve bunun üzerine Efendimiz Hz. Ali'yi, Hz. Fâtımâ'yı, iki torunu Hasan ve Hüseyin'i abâsı altına alarak; "Allahım, benim Ehl-i beytim işte bunlardır, bunların kusurlarını gider ve kendilerini tertemiz yap" diye dua etmiştir. Ümmü Seleme'nin kendi yerini belirlemek maksadıyla "Yâ Resûlallah! Ben de onlarla beraber miyim?" sualini Resûlullâh, "Sen yerinde dur, sen zaten hayırla birliktesin" şeklinde cevaplamıştır. Peygamberimizle birlikte abâya bürünenlerin sayısı beş olduğu için bunlar "Hamse-i Âl-i abâ" veya "Pençe-i Âl-i abâ" diye de anılmışlardır.[2169] Şiirlerde Âl-i abâ kavramı, Hz. Peygamber neslini ifade eden diğer ibarelere kıyasla daha fazla kullanılmaktadır. Fazîletleri yönüyle şiire konu ettikleri Âl-i abâya şairler bağlılık ve muhabbetlerini izhar ettikten sonra ekseriyetle şefaatlerini talep ve temennî etmektedirler.

Bu başlık altında ilk olarak Âl-i abâ ve Pençe-i Âl-i abâ kavramlarının yer aldığı şiir örnekleri değerlendirilecektir. Ardından yine Âl-i abâ genel başlığı altında, Peygamber Efendimiz ile Hz. Ali dışında Âl-i abâyı teşkil eden diğer üç kişi, Hz. Fâtımâ, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in yer aldığı şiir örneklerinden bir kısmı, başlı başına bir çalışma konusu oldukları için açıklama yoluna gidilmeksizin sadece sıralanacaktır.

"Şâhımın aşkı durur gönlüm içinde der-ezel
Kün fekândan geçmişim **âl-i abânın aşkına**"[2170]

Nesîmî, Şâh olarak zikrettiği Hz. Ali aşkının ezelden bu yana gönlünde barındığını söyledikten sonra Hz. Ali ile birlikte bütün Âl-i abâ aşkının gönlünde başka hiçbir sevgiye yer bırakmadığını, bu aşk ile mest olarak varlık âlemi ile alâkasını kestiğini ifade etmektedir.

"Ezelden kul olan **âl-i abâ**ya
Nesîmî-teg gedâ-yı bî-nevâdır"[2171]

Âl-i abâya ezelden kul olduğunu söyleyen Nesîmî, onların kölesi olan herkes gibi kendisinin de zavallı ve fakir bir dilenci konumunda olduğunu ancak bu durumundan şikayetçi olmadığını ifade etmektedir.

2168 *Yozgatlı Hüznî Divanı*, s. 271: "Na't-ı Ali'den"
2169 Süleyman Uludağ, "Âl-i Abâ", *DİA*, II, 306.
2170 *Nesîmî Divanı*, s. 315
2171 *Nesîmî Divanı*, s. 110.

"**Ehl-i abâ** tutaydı muhabbet rûh-i pâkine
Vird ü duâ eserleri her subh u şâm ola"[2172]

"Mersiye-i ibn Germiyan" başlıklı şiirinde Şeyhî memdûhu, "ehl-i abâ" tabiri ile zikrettiği Âl-i abânın muhabbet ve alâkasına havâle etmektedir.

"Meger sahrâ-yı 'ışkun Kerbelâdur
Ki anda dil çeker dürlü belâlar

Abâ pûş olsa Aynî itme aybı
Geyer **âl-i abâ** nesli **abâ**lar"[2173]

Âşıkane bir gazelin son iki beytinde Aynî, sevgilinin aşkını Kerbelâ çölüne benzeterek bu çölde gönlünün nice belâlara mâruz kaldığını ifade etmektedir. Müteâkip beyitte ise abâ giydiği söyleyen şâir, kendisini abâ giydiği için kınayanlara bir mânâ verememekte, Âl-i abâneslinin zâten abâ giydiklerini söylemektedir. İkinci beytinde "âl-i abâ" terkibinin hem lûgat hem de terim mânâsını işaret ederek tevriye yapan şâir, bilindiği gibi seyyiddir ve kendisini hem seyyid olması hem de abâ giymesi münasebetiyle Âl-i abâya nisbet etmektedir.

"Çehâr **âl-i abâ** hakkı senün hakkun için iy şâh
Gedâ-yı Ehl-i beyt oldum elümden çekme dâmânı"[2174]

Aynî, Hz. Peygamber dışında dört kişi olan Âl-i abâyı ve "iy Şâh" ibaresiyle de Hz. Peygamber'i duâsına vesîle kıldıktan sonra Ehl-i beytin eteğine tutunan bir gedâ olduğunu ifade etmektedir. Âl-i abânın ve Ehl-i beytin bir gedâsı olan şâir bütün ümidini Hz. Peygamber'e bağlamıştır.

"Be-aşk-ı Ahmed-i mürsel be-hürmet-i ashâb
Be-'izz-i Mehdî-i hâdî be-hakk-ı **âl-i abâ**"[2175]

Hasan Paşa kasîdesinde Rûhî, Hz. Peygamber'i, ashâbını, doğru yolu gösterecek olan Mehdî'yi ve Âl-i abâ'yı vesile kılmak sûretiyle memdûha dua etmektedir.

"Atlas-ı gerdûnu etmez himmeti rahşına şal
Tâ ki olmuşdur Hayâlî **bende-i âl-i abâ**"[2176]

Hayâlî, feleğin atlas kumaşını himmet atına şal bile yapmayacağını söyleyerek Âl-i abâ'ya bende olmanın kendisine kazandırdığı hakîkî zenginliğini dile getirmektedir.

"Zülf ü ruhsârun görelden Nev'î-i âşüfte-hâl
Bende-i âl-i abâdur şâh-ı hûbânum Hasan"[2177]

2172 *Şeyhî Divanı*, s. 91.
2173 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 428.
2174 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 286.
2175 *Dîvân-ı Rûhî-i Bağdâdî*, s. 37.
2176 *Hayâlî Bey Divanı*, s. 107.

Nev'î, Hasan isimli bir mahbûb vasfında söylediği gazelin son beytinde, muhtemelen Hasan isminin tedâîsiyle mahbûbun zülfü ve ruhsârını görüp câzibesine kapıldıktan sonra artık kendisinin de Âl-i abâ'ya bende olduğunu ifade etmektedir.

"Hasûd-ı 'itret-i **âl-i abâ**ya sad nefrîn
Muhibb-i sâf-derûna hezâr ecr-i cezîl"[2178]

Sâbit, bir na't-ı şerifin son beytinde Âl-i abâ nesline karşı düşmanlık edenlere karşı nefretini beyan ettikten sonra, onlara samimi muhabbet besleyenlerin ise binlerce ecir kazanacağını beyan etmektedir.

"N'ola **âl-i abâ** hüzniyle olsam dâimâ çul-pûş
Revâ mıdur dimek mehcûra terk-i ziyy-i hicrân it"[2179]

Sâkıb Dede bu beytinde Âl-i abânın hüznüyle dâimâ şeklen abâyı hatırlatan çula bürünüp dolaştığını söyledikten sonra bu kılığından ötürü kınanmaktan da rahatsız olduğunu dile getirmektedir. Esâsen şâir bu beytinden önce Kerbelâ fâciâsını telmîh etmekte ve çula bürünüp dolaşmayı ise mâtem kıyafeti olarak tercih etmektedir. Şâir ayrıca giydiği çul sebebiyle kendisini kınayanlara, ayrılık acısı çeken bir kimseye, bu hicrân kıyafetinden vazgeçmesini söylemenin de doğru olmadığını ifade etmektedir.

"Yeter fakr ehline yüzler karası mâye-i rahmet
Makâm-ı hidmet-i **âl-i abâdır** matbah-ı Monlâ"[2180]

Mevlevî dergâhında mutfak hizmeti vasfında söylediği "matbah-ı Monlâ" redifli kasidesinin bu beytinde Şeyh Galib, fakr ehline yani dervişlere rahmet mayasının kâfî olduğunu söylemekte ve Hz. Mevlânâ'nın mutfağındaki hizmetin Âl-i abâ hizmeti makamına tekabül ettiğini ifade etmektedir.

"**Bende-i âl-i abâyım** bana besdir köhne şal
Öyle üryânım ki esbâb-ı gurur emr-i muhal
Bî-tekellüf lâübâlîyim ne lâzım kîl ü kâl

İlm ü fazl u zühd ü takvâ âkile oldu ikâl
Âşık-ı şûrîdeyim men fâriğ u âzâdeyim"[2181]

Şâhidî Dede'nin bir gazelini tahmîsinin bu bendine Şeyh Galib, Âl-i abâya bende olduğunu söyleyerek başlamaktadır. Şâir, eski bir şal ile kifayet edebilmekte ve bu sebeple kendisinde gururun emâresi bulunmamaktadır; o her türlü tekellüften arınmıştır. Şâhidî Dede'nin beytinde de bu girişle mütenâsip bir şekilde ilim, fazilet, zühd ve takvânın getirdiği ferâgat ve âzâdelik konusu işlenmektedir.

2177 *Nev'î Divanı*, s. 440.
2178 *Sâbit Divanı*, s. 171.
2179 *Sâkıb Dede Divanı*, s. 54.
2180 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 57.
2181 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 200.

"Sâye-i **âl-i abâ**da bî-niyâz-ı âlemim
Matlebim hep hâtır-ı bî-iştibâhımdır benim"[2182]

Yek-âhenk bir gazelden alınan bu beytin öncesinde Esrar Dede, Hz. Ali dergâhının bir kulu olduğunu, bu beyitte ise Âl-i abâ sayesi altında bulunduğu için kimseye minnet etmediğini ifade etmektedir.

"Dü-cihâna şâhdur **âl-i abâ** / Burc-i nûrda mâhdur **âl-i abâ**

Hakka düşmendür olarun düşmeni / Bil habîbullâhdur **âl-i abâ**

Anları âgâh ider *sırr-ı ebîh* / Sanma sen nâ-gâhdur **âl-i abâ**

Her ne istersen yüri var anlara / Şâfi'-i der-gâhdur **âl-i abâ**

Tut başun üzre Cemâlî anları / Tâc-ı ehlullâhdur **âl-i abâ**"[2183]

Cemâlî, "Âl-i abâ" redifli bu şiirinde iki cihanın şâhı olarak tanımladığı Âl-i abâyı, nur burcunda doğan aya benzetmektedir. Âl-i abâ Hakk'ın sevgilileri olup onlara düşman olanlar ise Hak Teâlâ'ya düşman olmuşlardır. Âl-i abânın aynı zamanda atalarının sırrına da âgâh olduklarını söyleyen şâir, son olarak "Allah dostlarının tâcı" olarak tanımladığı Âl-i abâyı baş üzerinde tutmak, hürmette kusur göstermemek gerektiğini söylemektedir. Şâire göre Âl-i abâ, "tâc-ı ehlullâh"tır ve yerleri baş üzerindedir: Her türlü talebe hâl-i hazırda cevap verdikleri gibi âhirette de şefaatçi olacaklardır.

"Sezâyî pâdişâhız tâ ezelden
Ki zîrâ bende-i âl-i abâyız"[2184]

Bu veciz beytinde Sezâyî-i Gülşenî ezelden pâdişâh olduğunu, çünkü yine ezelden Âl-i abâya bende olduğunu ifade etmektedir. Şâire göre Âl-i abâya kul olan âleme pâdişâh olacaktır.

"Aceb münkirlerin yok mı dü çeşmi
Ki görmez cezbesin **âl-i abânın**"[2185]

Bir na't-ı şerifin bu beytinde Leylâ Hanım, Âl-i abânın sahip olduğu cezbeyi ancak iki gözü de kör olan münkirlerin inkâr edebileceğini veya Âl-i abâ'nın cezbesini fark etmeyenlerin iki gözü kapalı inkârcılardan olduklarını ifade etmektedir. Beytin devamında evliya kapısının kıtmirlerinden bile ayrı kalmamak için dua eden şâir, muhtemelen Âl-i abâ ibaresiyle bu nesebden gelen Allah dostlarını kastetemekte ve Âl-i abâ'yı beş kişi ile sınırlı görmemektedir.

"Merhamet kıl **pençe-i âl-i abâ**nun aşkına
'Avnî-i şeydâ dahîlündür senündür yâ Alî"[2186]

2182 *Esrar Dede Divanı*, s. 479.
2183 *Cemâlî Divânı*, s. 10.
2184 *Sezâyî-i Gülşenî Divanı*, s. 98
2185 *Dîvân-ı Leylâ Hanım*, s. 7.

Yenişehirli Avnî, Âl-i abâ aşkına Hz. Ali'nin merhametine sığınarak şefaatini talep etmektedir.

"Hudâyâ bi-hakkın Şeh-i enbiyâ
Bi-Şâh-ı velâyet **bi-âl-i abâ**"[2187]

Bir münâcâtın bu beytinde Hoca Neş'et sırasıyla peygamberlerin şâhı ifadesiyle tavsif ettiği Peygamber Efendimiz, velâyetin şâhı sıfatıyla zikrettiği Hz. Ali ve Âl-i abânın yüzü suyu hürmetine mağfiret dilemektedir.

"Biz çâker-i dîrîne-i Mahbûb-i Hudâyız
Bâbında gedâyız
Da'vâ-zen-i hubb-i neseb-i **âl-i abâ**yız
Erbâb-ı vefâyız"[2188]

Bir müstezad gazelin bu beytinde Osman Şems, "Biz Allah'ın sevgilisi Hz. Muhammed'in eski kuluyuz, kapısında el açıp inâyet bekleyen yoksuluz. Âl-i abâ soyundan gelenleri sevme dâvâsında olanlardanız, çünkü vefâ erbâbıyız" demek sûretiyle Âl-i abâ sevgisini vefâ duygusuyla irtibatlandırmaktadır.

"Kim dutar destimiz eyvâh bizim haşr güni
Kim yiter dâdımıza **âl-i abâ**dan gayri"[2189]

Şiirlerinde "Âl-i abâ" kavramına en geniş yer veren şâirlerden birisi de Seyyid Nigârî'dir. "Gayrı" redifiyle söylediği bir gazelinin bu beytinde şâir, mahşer günü Âl-i abâdan başka kimsenin yardıma gelmeyeceğini ifade etmek sûretiyle bu zümrenin âhirette şefaatçi olacağına dair inanç ve umûdunu izhar etmektedir.

"Eylegil haşr bizi Ahmed-i Muhtâr sever
Zümre-i âl-i abâ nesl-i Benî Hâşim ile"[2190]

Nigârî bu beytinde mahşer günü, Resûlullâh'ın aşkı, Âl-i abâ zümresi ve Hâşimoğulları ile haşrolunmak temennîsini dile getirmektedir.

"Gilimden ihtirâz itmez giyinmez şâl-i Keşmîri
Giyer tâc-ı nemed tutmuş **reh-i âl-i abâ** âşık"[2191]

Âşık olan kaba softan yapılan kıyafeti Keşmir şalına tercih eder, Âl-i abânın yolundan giden âşık yani derviş, keçeden yapılan tâc giyer diyen Nigârî, derviş kıyafetleri ile Âl-i abâ terkibinin lugat ve ıstılâh mânâsı arasındaki tenâsübe dikkat çekmektedir.

2186 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 969: "Na't-ı Ali'den"
2187 *Hoca Neş'et Divanı*, s. 135.
2188 *Osman Şems Divanı'ndan Seçmeler*, s. 369.
2189 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 225.
2190 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 206.
2191 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 269.

"Semendi-i nüh felekden sebkat itmiş şehsüvârız kim
Habîb-i çâr-yârız ü **bende-i âl-i abâ**yız biz"[2192]

Hz. Peygamber'in dört dostu ile Âl-i abâyı birlikte zikrettiği bu beytinde Nigârî, çehâr yâre muhabbet besleyenler ile Âl-i abâya bende olanları, ata benzettiği dokuz feleğe sebkat eden süvârîlere benzetmektedir. Bir başka beytinde Nigârî, Âl-i abâya bende olanların safâ ehline huzur verdiğini ifade etmektedir:

"Her bir nefesinden alur ashâb-ı safâ kâm
Çâkerde-i **âl-i abâ**dan mı gelürsen"[2193]

"Dâmen-i sevdâda her kim hayme-zendür subh u şâm
Tanrı Ahmed hakkı ol tutmuş **reh-i âl-i abâ**"[2194]

Sabah akşam sevdâ eteğini kendisine sığınak olarak seçen kişinin Allah Resûl hakkı için Âl-i abâ yolunu tutmuş olduğunu söyleyen Nigârî'ye göre Âl-i abâ yolu esâsen aşk yolu yani aşk-ı İlâhîye götüren yoldur.

"Arsa-i 'ışkında ser-efrâzlık
Hâk-i pey-i âl-i abâdan bana"[2195]

Bu beytinde Nigârî, aşk meydanındaki ser-efrâzlığını Âl-i abânın yolunda toprak olmasına bağlamaktadır; Âl-i abânın yolunda varlığından vazgeçen ancak bütün kayıtlardan kurtulabilecektir.

"Biz **hâk-i pey-i âl-i abâ** vü çâker-i çârız
Yârânına yârız dahi ağyârına nârız"[2196]

Nigârî hem Âl-i abânın yolunun toprağı olduğunu hem de çârın kölesi olduğunu ifade etmektedir. Çâr ise ekseriyetle Hz. Peygamber'in dört dostu, dört halîfe mânâsında kullanılmakta olup bazı şâirlerde Âl-i abânın Hz. Peygamber dışında kalan dört ismini, Hz. Ali, Hz. Fâtımâ, Hz. Hasan ve Hüseyin'i işaret etmek üzere kullanılmaktadı ve her iki zümre içerisinde de Hz. Ali mevcuttur. Netice itibarıyla şâir, Âl-i abâya ve dört husûsî dosta bağlı olduğunu beyan ettikten sonra onları sevenlere yâr, sevmeyenlere ise ateş hükmünde olduğunu ifade etmektedir.

"Düşmen-i **âl-i abâ** hakkına lâf eylemezem
Başka bir söz dimezem la'n-i Hudâdan gayrı"[2197]

Bu beytinde Nigârî, Âl-i abâya düşman olanlara Allâh'ın lânetini çağırmaktan başka bir şey söylemeyeceğini belirtmektedir.

"Nâm-ı Ahmed nüsha-i îcâde Bismillâhdır

2192 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 96.
2193 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 176.
2194 *Divan-ı Seyyid Nigârî*, s. 7. "Na't-ı Ali'den"
2195 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 11.
2196 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 279.
2197 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 225.

Pence-i âl-i abâ aynıyla bir Allâhdır"[2198]

Hz. Peygamber'in ismi varlık nüshasının besmelesi mesabesindedir diyen Nâmık Kemâl, Âl-i abâyı teşkil eden beş kişinin de aynıyla bir Allah olduğunu ifade etmektedir.[2199]

"**Bende-î âl-i abâ** ol kim eder sîrâb-ı feyz
Bende-î âl-i abâyı bahr-i ihsandır Ali"[2200]

Âl-i abâya bende olmayı tavsiye ettiği bu beytinde Muallim Nâcî, Hz. Ali'nin de bir ihsân denizi olması münâsebetiyleÂl-i abâ bağlılığının insanı feyze kandırdığını ifade etmektedir.

"Ezâ **âl-i abâ**ya hânedâna bu nesildendir
Bu kavm-i şûm idi cevr eyleyen evlâd-ı 'Adnâna"[2201]

Salacıoğlu bu beytinde Âl-i abâ, hânedân ve evlâd-ı Adnan ibareleriyle zikrettiği Hz. Peygamber nesline, daima zulmeden uğursuz kavmin Mervan nesli veya Mervan nesli gibi davranana nesil[2202] olduğunu ifade etmektedir.

"**Pençe-i âl-i abâ** hakkıçün ey Şîr-i Hudâ
Kıl nevâziş dest-i eltâfın ile bu çâkeri"[2203]

Ey Allah'ın arslanı olan Hz. Ali, Âl-i abâya dahil olan beş kişinin hakkı için, onların yüzü suyu hürmetine bu zavallı kölene lûtfet diyen Tâhirü'l-Mevlevî, Pençe-i Âl-i abâya tevessül etmektedir.

"Fahretmedeyim Fahr-i cihân hubbu dilimde
Ser-tâcım odur âşık-ı **evlâd-ı abâ**ym"[2204]

Âlemin iftihar kaynağı olan Hz. Peygamber'i sevmekle iftihar ettiğini söyleyen Abdülaziz Mecdî, evlâd-ı abâ sevgisini de başına tâc edindiğini söylemektedir. Aynı şâir Peygamber Efendimiz'e muhabbetini dile getirdiği bir başka beytinde bu muhabbetin gönlünde nûr, başında tâc olduğunu, Hz. Peygamber'e duyduğu muhabbet münasebetiyle her vakit Âl-i abânın kapısının tozu toprağına hürmet ettiğini söylemektedir:

2198 *Namık Kemal'in Şiirleri*, s. 186.

2199 Süleyman Uludağ bazı Bâtınî ve Hurûfîlerin, Âl-i abâyı bir el şeklinde resmederek bu elin orijinal harfleriyle "الله" lafzının remzi olduğuna inandıklarını belirttikten sonra kime âit olduğuna işaret etmeden bu beyti örnek vermektedir. Bk. Uludağ, "Âl-i abâ", *DİA*, II, 307. Şayet bu beytin Namık Kemâl'e âidiyeti tartışmalı ise ve başka kaynaklarda başka şâirlere nisbetine tesadûf olunduysa Uludağ haklıdır, değilse Namık Kemal'in Hurûfî ve Bâtınî olduğunu iddia ediyor demektir. Özellikle ilk şiirlerinde Hz. Ali ve ehl-i beyt muhabbetine, husûsen Kerbelâ vak'ası telmihine sıkça yer veren Nâmık Kemâl'i Bedri Noyan, Bektâşî şâirler zümresine dahil etmektedir. Bk. *Bektâşîlik Alevîlik Nedir*, s. 221. Ayrıca bk. Ekrem Işın, "Bektâşîlik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, II, 137.

2200 *Muallim Nâci'nin Şiirleri*, s. 265: "Na't-ı Ali'den"

2201 *Salacıoğlu Divanı*, s. 81.

2202 *Salacıoğlu Divanı*, s. 81: "Olur bunlarda elbet sırr-ı âb günden güne zâhir /Ederler rencişi Mervâniyânveş pûr-ı merdâna"

2203 *Dîvançe-i Tâhir*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"

2204 *Abdülaziz Mecdî Divanı*, s. 89.

"Her dem öperim hâk-i der-i âl-i abâyı
Hubb-i Nebevî nûr-i dilim tâc-ı serimdir"[2205]

1. Hz. Fâtıma

Hz. Fâtımâ, Hz. Peygamber'in Hz. Hatîce'den dünyaya gelen dördüncü kızıdır. Hicretin ikinci (624 m.) yılında Hz. Ali ile evlenmiş, Hasan, Hüseyin, Ümmü Külsüm, Zeyneb ve bebekken vefât eden Muhassin isimli çocukları dünyaya gelmiştir. Resûl-i Ekrem'in irtihâlinden beş buçuk ay sonra 3 Ramazan 11/632 tarihinde vefat etmiş, Cennetü'l-bakîde defnedilmiştir. Künyeleri Ümmü'l-Hasaneyn ve Ümmü Ebîhâ, meşhur lâkapları Zehrâ ve Betül'dür. "Seyyidetü nisâi'l-âlemîn olarak" tavsif edilmektedir. Hz. Fâtımâ'nın adı ve vasıfları Tüek edebiyatının klâsik metinleri ile dînî ve tasavvufî eserlerde sık sık anılmakta, az sayıda da olsa onun bazı eserlere konu teşkil ettiği görülmektedir.[2206] Hz. Fâtımâ'nın konu edildiği bazı örneklerden bir kısmı bu konuda fikir maksadıyla aşağıda sıralanmıştır.

"Çün Hadîce **Fâtımâ** hayrü'n-nisâ bintü'n-Nebî
Ma'den-i dürr-i hakîkat yâ **Ali** senden meded"[2207]

"Yâ Ali senden meded" redifli bir na't-ı Ali'nin bu beytinde Nesîmî yine Hz. Fâtımâ ile vâlide-i muhteremi Hz. Hatîce'yi birlikte zikretmektedir. Hz. Hatîce'nin kadınların en hayırlısı olduğunu söyleyen şâir, Hz. Fâtımâ'nın iPeygamberimiz'in kızı olduğunu hatırlatmayı kâfî görmektedir. Şâir bir başka beytinde Hz. Fâtımâ ile iki evlâdı Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in isimlerini birlikte zikretmektedir:

"Ol **Fâtıma Zehrâ** Hasan maksûd Hüseynî olasan
Maksûd-ı ömrün bilesen ola yakınun bî-gümân"[2208]

"Mahremi Şâhın ezelden **Fâtımâ bint-i Nebî**
Düldül ü Kanber **Aliyye'l-Murtezâ**nın hakkiçün"[2209]

Hz. Fâtımâ'yı hem Hz. Peygamber'in kızı hem de Hz. Ali'nin zevcesi olarak zikreden Hatâyî, onun yüzü suyu hürmetine mağfiret dilemekte, bu beyitten sonra on iki imamın isimlerini zikreden şair aynı şekilde onları da bağışlanması için vesîle kılmaktadır.

Afv eyle suçum hûn-ı şehîdân içün olsun
Ey zevce-i Sultân-ı bekā Hazret-i Zehrâ

Redd eyleme durdum der-i lûtfunda dahîlek
Leylâyı kıl ihsâna sezâ **Hazret-i Zehrâ**"[2210]

2205 *Abdülaziz Mecdî Divanı*, s. 85.
2206 Bu konuda geniş bilgi için bk. Kandemir, "Fâtımâ" *DİA*, XII, 219-223 ve Uzun, "Fâtımâ (Edebiyat)", *DİA*, XII, 223-224.
2207 *Nesîmî Divanı*, s. 99: "Na't-ı Ali'den"
2208 *Nesîmî Divanı*, s. 286-287.
2209 *Hatâyî Divanı*, s. 161.

Leylâ Hanım örneğine ender rastlanan bir na't-ı Fâtimâ'da Hz. Fâtimâ'yı, beka sultânı olarak tavsif ettiği Hz. Ali'nin zevcesi olarak zikretmekte ve müteâkip beyitte Hz. Fâtımâ'dan istimdâd etmektedir.

"Demâdem arz-ı hâcât eyle ey dil
Cenâb-ı Fâtımâ hayrü'n-nisâya

İlâhî eyle yarın rûz-ı mahşer
Penâhım zevce-i Sâkî-i kevser"[2211]

Bir Muharrem mersiyesinin bu beytinde Leylâ Hanım gönlüne her an Hz. Fâtımâ'ya ilticâ tavsiyesinde bulunmaktadır; bu ilticâ ile taleplerini de arz edebilecektir. Şâirin eb büyük temennîsi aynı zamanda âhiretin "Sâkî-i kevser"inin zevcesi olan Hz. Fâtımâ'nın şefaatine nâil olabilmektir.

"Bıd'a-i pâkize-i hayrü'l-beşerdir **Fâtımâ**
İbn 'amm-i eşref-i evlâd-ı Adnândır **Ali**"[2212]

Muallim Nâci bir na't-ı Ali'de Hz. Fâtımâ ile Hz. Ali'yi birlikte zikretmektedir. Hz. Fâtımâ, insanların en hayırlısı olan Peygamberimiz'in tertemiz yavrusu; Hz. Ali ise Adnan evlâdının en şereflisi olan Peygamberimiz'in amca oğludur.

"Nesl-i pâk-i Mustafâ Şâh-ı serîr-i Kerbelâ
Hazret-i Hayrünnisâ bint-i Resûl-i Kibriyâ
Aşkına yandır dil-i sûzânımı subh u mesâ
Teşne-i feyzim amân ey **sâkî-i Kevser Alî**
El-ataş yandım yetiş dâmâd-ı Peygamber Alî"[2213]

Ahmet Remzi Dede na't-ı Ali'nin ikinci bendinde Hz. Fâtımâ ve ondan neş'et eden Peygamber nesline, husûsen Hz. Hüseyin'e duyduğu muhabbeti dile getirilmektedir. Şâir Hz. Fâtımâ'yı kadınların en hayırlısı ve Rasûlullâh'ın sevgili kızı olarak anmaktadır.

2. Hz. Hasan

Hz. Hasan, Hz. Peygamber'in torunu, Hz. Fâtımâ ile Hz. Ali'nin büyük oğludur. Hicretin üçüncü yılında Medîne'de doğmuş ve Peygamberimiz tarafından kendisine Hasan ismi verilmiştir. Hz. Ali'nin vefatı üzerine halîfe olarak Hz. Hasan'a biat edilmiştir. Ancak muhâlif tavrını sürdürmekte olan Muâviye Hz. Hasan'a karşı harekete geçmiş, Hz. Hasan ise ordusunda savaşa karşı istekliği sezince hilâfeti Muâviye'ye teslim etmek üzere sulh anlaşması yapmak zorunda kalmıştır. Hayatının geri kalan kısmını Medîne'de geçiren Hz. Hasan 49 h./669 m. senesinde vefat etmiş, Cennetü'l-bakî'de annesinin yanına

---

2210 Şiir, "İstimdâd ez-Cenâb-ı Zevce-i Aliyyi'l-Murtazâ binti Habîb-i Kibriyâ" başlığı altındadır. Bk. *Dîvân-ı Leylâ Hanım*, s. 9.

2211 *Dîvân-ı Leylâ Hanım*, s. 11.

2212 *Muallim Nâci'nin Şiirleri*, s. 265: "Na't-ı Ali'den"

2213 *Ahmet Remzi Akyürek ve Şiirleri*, s. 84: "Na't-ı Ali'den"

defnedilmiştir. Hanımı Ca'de tarafından zehirlendiğine dair bir rivayet de mevcuttur. Müctebâ, takî, zekî ve sıbt lâkaplarıyla da tanınan Hz. Hasan, halîm, selîm, cömert, vakarlı, siyâset ve fitneden kaçınan bir şahsiyete sahipti. Hz. Peygamber'in torunlarını çok sevdiğini ve onlara düşkünlüğünü gösteren çok sayıda rivayet vardır. Hz. Hasan Ehl-i beyte ve Âl-i abâ'ya dahil olması yanında Resûl-i Ekrem'in neslini devam ettiren iki torunundan birisidir.[2214] Burada Hz. Hasan'ın Hz. Ali ile birlikte zikredildiği örneklerden bir kısmı açıklama yoluna gidilmeksizin sıralanmıştır.

"Bende-i hulk-ı **Hasan** oldum ezelden tâ ebed
Nûr-ı ayn-ı Mustafâsın yâ **Ali** senden meded"[2215]

"İkinci **Murtazânun nûr-ı çeşmi** pâk-i manzurı
İmâm-ı ahsen-i zât-ı **Hasan** pîrâye-i hüsnâ

Risâlet bâğınun bârı vilâyet çeşminün nûrı
Gül-i âl-i abâ vasfında anun bülbül-i gûyâ"[2216]

"Câh-ı vâlâ-yî Şeh-i merdâna vâristir **Hasan**
Râz-dâr-ı illet-î îcâd-ı ekvândır **Ali**"[2217]

"Bû Türâb atandur u Zehrâ anan
Kardaşun Şüppeyr ü sen **Şepper Hasan**"[2218]

"Sıbt-ı Nebî rahimehû **ciğer-pâre-i Ali**
Nûr-ı sürûr-ı sîne-i Hayrü'n-nisâ **Hasan**"[2219]

3. Hz. Hüseyin

Hz. Peygamber'in gözbebeği iki torunundan ikincisi Hz. Hüseyin'dir. 4/626 senesinde Medîne'de doğmuştur. Künyesi Ebû Abdullâh, lâkabı eş-Şehîd'dir. İsmi Peygamber Efendimiz tarafından verilmiştir. Kendisine Reyhânetü'n-Nebî de denir. Doğduğu zaman Hz. Peygamber, "O, cennet çocuklarının efendisidir (seyyidi) buyurmuştur. Hz. Hüseyin'in ağladığını işitince "Onun ağlaması beni incitir" der ve dudaklarından öperek severdi. Hz. Hüseyin âlim, fâzıl, muttakî ve cömert bir kişi idi. Hilâfetleri süresince Hz. Ali ve Hz. Hasan'ın yanında yer aldı. Hz. Hasan'ın vefâtından sonra Muâviye'nin ölümüne kadar Medîne'de zâhidâne bir hayat sürdü. Yezid'i veliahd tâtin etmek isteyen Muâviye'ye ittibâ etmeyerek muhâlif tavrını gösterdi. Yezid'in hilâfeti döneminde Kûfeliler'in dâveti üzerine Kûfe'ye gitmek üzere yola çıktı. Hz. Hüseyin (2 Muharrem'de konakladığı) Kerbelâ mevkiinde 10 Muharrem 61'de Yezid'e bağlı kuvvetler tarafındab şehîd edildi. Hz. Hüseyin şiirlerde Hz. Peygamber'in sevgili torunu, Hz. Ali ile Hz. Fâtımâ'nın evlâdı olması yanında en ziyade Kerbelâ fâciâsını telmîhen Şehîd-i Kerbelâ sıfatıyla anılmaktadır. Edebiyatımızda Hz.

2214 E. Rûhi Fığlalı, "Hasan", *DİA*, XVI, 282-284.
2215 *Nesîmî Divanı*, s. 99: "Na't-ı Ali'den"
2216 *Gelibolulu Âlî Divanı*, s. 14.
2217 *Muallim Nâci'nin Şiirleri*, s. 265: "Na't-ı Ali'den"
2218 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 90.
2219 *Dîvân-ı Kâzım Paşa*, 27.

Hüseyin'in şehâdeti, "Maktel-i Hüseyin" adı altında başlı başına bir nevî oluşturacak kadar çok işlenmiş olup ayrı bir çalışma konusudur.[2220] Burada Hz. Hüseyin'in sadece Hz. Ali ile birlikte zikredildiği bazı örnekler sıralanmıştır.

"Her Receb ayında her yıl neçe muciz gösterir
Şâh Hüseynin sandığından **yâ Ali** senden meded"[2221]

"Ben **Hüseynün kanını** sizden aluram iy kilâb
Ben **Alinün oğlıyam** ol Aynî kardeş benem"[2222]

"Tıynet-i pâkîze cismündür senün
Bû Türâbun cânı sensin yâ **Hüseyn**"[2223]

"Gezeriz **Şah** deyüb meydân içinde
Hüseynîyiz bugün devrânımızdır"[2224]

"Hem tutup her dem **Hüseyn ibn-i Ali**nün mâtemin
Ağlaşup gözden dökerler bunda kan abdâllar"[2225]

"Anun hakı ki vâris-i ilmün durur senün
Ya'nî **Hüseyn** Şâh-ı şehîdân yâ **Alî**"[2226]

"İmâm-ı sâlis ey sâlik **Hüseyin bin Alî**dür kim
Şehîd-i Kerbelâdur teşne-leb mazlûm hûn-ı belâ

Ana itdükleri zulm ü cefâ-yı bî-vefâ ümmet
Resûl ashâbına Haccâc-ı zâlim itmedi hâşâ"[2227]

"N'içün ey çarh-ı gāfil nakd-i kevneyni hebâ kıldun
Aliyyü'l-Murtazânun nûr-ı çeşmin bî-ziyâ kıldun

Güm itdün Kerbelâ hâkinde anun gevher-i ömrin
Ne kendünden hicâb itdün ne ceddinden hayâ kıldun"[2228]

"Kimdür ol Şâh-ı şehîd-i Kerbelâ
Nûr-ı çeşm-i Murtazâ âl-i abâ
Eb ü ceddidür Alî hem Mustafâ
Ağla mâtemdür Muharremdür bugün"[2229]

2220 Türk edebiyatında Kerbelâ üzerine yazılıp daha ziyade muharrem ayının ilk on gününde yapılan toplantılarda okunarak yaygınlık kazanan eserler arasında Kastamonulu Şâzî'nin, Dâstân-ı Maktel-i Hüseyin adlı eseri önemli bir yer tutmaktadır. Edebiyatımızda makteller arasında Fuzûlî'nin Hadîkatü's-suedâ adlı eserinin her bakımdan müstesnâ bir mevkii vardır. Bu konuda geniş bilgi için bk. İlyas Üzüm, "Hüseyin (Literatür)", *DİA*, XVIII, 521-524; Mustafa Uzun, "Kerbelâ (Türk Edebiyatında Kerbelâ)", *DİA*, XXV, 274-275.

2221 *Nesîmî Divanı*, s. 99: "Na't-ı Ali'den"

2222 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 573.

2223 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 91.

2224 *Hatâyî Divanı*, s. 165.

2225 *Hayretî Divanı*, s. 20.

2226 *Hayretî Divanı*, s. 8: "Na't-ı Ali'den"

2227 *Gelibolulu Âlî Divanı*, s. 14.

2228 *Gelibolulu Âlî Divanı*, s. 177.

"Yâ **Hüseyn ibn-i Alî** afvını ümmîd iderem
Hidmetünde eger itdümse de taksîr-i 'adîd

Kapuna düşse eger mazhar-i ihsândan olur
Degül ashâb dilâ belki Yezîd ibn-i pelîd"[2230]

"Ey şeh-i dürr-i velâyet yâ **Hüseyn ibn-i Ali**
Kurretü'l-'ayn-ı risâlet yâ **Hüseyn ibn-i Ali**"[2231]

"Nûr-ı âlem vâh Hüseynim **nûr-ı çeşm-i Murtazâ**
Yaktı cânım deldi deldi bağrım el-medet yâ Rabbenâ"[2232]

"Nûr-i çeşm-i Ahmed ü Kerrâr ü Zehrâdır **Hüseyn**
Pertev-i mısbâh-ı zulmet-sûz-ı îmandır **Ali**"[2233]

"Âb-ı lûtfu teşne-dillerden derig eyler zaman
Vermemiştir Kerbelâda **zâde-i Kerrâr**e su"[2234]

"Biz dahi ol **nûr-ı çeşm-i Murtazâ**nın aşkına
Şîr-vârî Kerbelâ cenginde atşân bekleriz"[2235]

Kerbelâ, Muharrem

"Mustafâ Reşîd ü Haydar fedâ eyler meded eyler meded
Pâdişâh-ı **Kerbelâ** vü Şâh-ı Horâsân çekme gam"[2236]

"Dilâ Müştâk-veş biz **Hayderîyiz**
Velî rafz u cehâletten berîyiz
Alinin Kanberinin çâkeriyiz
Muharremdir meded ey dil **Muharrem**"[2237]

4. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin

"Bu **'alî** ışkunla iy yüzi **hasen**
Şol **hüseynî** leblerün olsun esen"[2238]

"**Emîrü'l- mü'minîn** ol gevher-i pâk
İmâmıdır **Hasan** vü dû cihânım

2229 Ali Rıza Özuygun, *Hasan Sezâyî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Dîvânı'nın Tenkitli Metni ve İncelemesi*, doktora tezi, Erzurum 1999, II, 301.
2230 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 611.
2231 Türâbî, *Dîvân-ı Türâbî*, İstanbul 1294, 96.
2232 *Yozgatlı Hüznî Divanı*, s. 344.
2233 *Muallim Nâci'nin Şiirleri*, s. 265: "Na't-ı Ali'den"
2234 *Abdülaziz Mecdî Divanı*, s. 55.
2235 *Salih Baba Divanı*, s. 70.
2236 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 168.
2237 *Müştâk Baba Divanı*, s. 209.
2238 *Kadı Burhaneddin Divanı*, s. 45.

Hüseyne çün fedâdır cân u başım
Zehî devlet anunçün aksa kanım"[2239]

"Yine Şâh-ı velâyetden iki şehzâde nûr oldu
Biri zehre rızâ verdi birin der-Kerbelâ gördüm"[2240]

"**Dürreyn-i ezhereyn**di necmeyn-i envereyn
Cân ü dil-i Betül ü **dem-i kalb-i Murtazâ**

Nûreyn-i aynının biri hulkun gibi **Hasen**
Biri **Hüseyn** şâh-ı şehîdân-ı Kerbelâ

Her dem sana vü âline Haktan hezâr bâr
Cân ü cihân dolusu salât ü selâm ola

Şeyhî amelden ere çü üryan eşiğine
Kaddine hâk-i âl-i abâdan buyur kabâ"[2241]

"Ben Hüseynem hem Hüseynî bendedür hulk-ı Hasen
Sırr-ı **sıbtayn-i Aliyem** 'âli-şânem ya kimem"[2242]

"**Hazret Ali** babaları
Muhammeddür dedeleri
Arşun iki küpleri
Hasanıla Hüseyindür"[2243]

"**Ali** almış sancağını eline
Çekilip giderler mahşer yerine
Hasanı Hüseyni almış yanına
Âh ümmetüm deyü ağlar Muhammed"[2244]

"Aliyile Hasan Hüseyin anda
Sevgüsi gönülde mahabbet cânda
Yarın mahşer güni Hak divânında
Yâ Muhammed cânum arzular seni"[2245]

"Şükr Hakka kim yine bir mehlikâdır sevdiğim
Nûrdur başdan başa şems-i duhâdır sevdiğim
Sayesinde pâdişâhım bir hümâdır sevdiğim
Serv-kad mahbûblarda bir hümâdır sevdiğim
Yâ **Hasan** yâhud **Hüseyn**-i Kerbelâdır sevdiğim
Lahmüke lahmî **Aliy-yi Murtezâ**dır sevdiğim
Sûret-i rahmân ale'l-arşi istevâdır sevdiğim

2239 *Nesîmî Divanı*, s. 254.
2240 *Nesîmî Divanı*, s. 256
2241 *Şeyhî Divanı*, s. 40-41.
2242 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 265.
2243 *Yûnus Emre Divanı* (Âşık Yûnus), IV, 78.
2244 *Yûnus Emre Divanı* (Âşık Yûnus), IV, 49.
2245 *Yûnus Emre Divanı* (Âşık Yûnus), IV, 259.

Kıble hakkı ka'be-i ehl-i safâdır sevdiğim
Deyn-i dilde bir büt-i lü'bet-nümâdır sevdiğim
Hâşelillah dostlar nûr-ı Hudâdır sevdiğim
Ben Muhammed ümmetiyim Mustafâdır sevdiğim"[2246]

"Aliyyü'l-Murtazâ hürmetîçün
Hasan hulk-i rızânın hürmetîçün
Hüseyn-i Kerbelânın hürmetîçün
Cemî'-i taklîdimi tahkîke döndür"[2247]

"**Ali** hem **Fâtıma** ol iki deryâ
Hasan lü'lü' **Hüseyn** mercân-ı yektâ

Bu dört nûr-ı ilâhî hürmetîçün
Bizi itme kıyâmet günü mahzûn"[2248]

"Geldi senden iki gevher nûr-bahş-ı mihr ü mâh
Birisi **hulk-ı Hasan** biri **Huseyn** ol pâdişâh
Kej bakan bî-çeşm olup her yirde oldı rû-siyâh
Şâh-ı merdân Şîr-i Yezdân pîşvâsın yâ **Alî**"[2249]

"Kanı ol iki şâh-ı şehîdân-ı Kerbelâ
Sâlâr-ı dîn Hüseyn ü Hasan ibn-i Murtazâ"[2250]

"**Rûh-ı Ali** vü kurr-i 'ayn-ı Rasûl-i Hak
Ne böyle pâk gevher ü ne böyle kân ola"[2251]

"Ne gevher kurretü'l-'ayneyn-i Zehrâ
Sürûr-ı kalb-i Haydardur imâmeyn"[2252]

"Puser sırr-ı peder didi Peyember
Belî ki gazanferdür imâmeyn"[2253]

"O **mahdûmeyn**ün idrâk eyle kadrin
Ki **sıbtayn**-ı Peyemberdür imâmeyn"[2254]

"Sad bârekallâh ey şeref-âmûz-ı dâverî
İtdin tamâm şâdırevân-ı peyemberî
Aşr-ı Muharrem içre revân edip âb-ı sâf
Muhkemledin mahabbet-i **Şeppîr u Şepperi**
Bu hastelik mizâcına gûyâ hediyyedir
Makbûle geçdi sevdiğin **evlâd-ı Haydarî**

2246 *Usûlî Divanı*, s. 77
2247 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 133.
2248 *Seyyid Seyfullah Divanı*, s. 73.
2249 Mustafa Çıpan, *Dîvâne Mehmed Çelebi*, s. 68: "Na't-ı Ali'den"
2250 *Nev'î Divanı*, s. 185: "Na't-ı Ali'den"
2251 *Nev'î Divanı*, s. 186: "Na't-ı Ali'den"
2252 *Birrî Mehmed Dede Divanı*, s. 143.
2253 *Birrî Mehmed Dede Divanı*, s. 143.
2254 *Birrî Mehmed Dede Divanı*, s. 143.

İhyâ edip velâyetimiz tekyemizle hep
Sîr-âb-ı cûdun oldu cihân teşne lebleri

Şimdi garaz nasîh-i mizâc-ı lâtîfdir
Zîrâ bu rûha dâir ilâc-ı lâtîfdir"[2255]

"**Şepper** ü **Şeppîr**e eder intisâb
Gevher-i asl-ı **Necef-i mâhtâb**

Hazret-i ma'sûmların şevkine
Çâr-dehidir şeref-i mâhtâb"[2256]

"**İki gül goncası**dur Mustafânun
İmâm-ı evliyâ **evlâd-ı Hayder**"[2257]

"Ey Alî sîretde marzî-i **Hasen**dür menzilim
Lîk sûretde **Hüseyn ibn-i Alî**nin şânıdır"[2258]

"Ol imâmân-ı şehîdân bin Ali sıbt-ı Rasûl
Hak içün canlar fedâ eylediler **şehzâdegân**"[2259]

"Cedd-i pâk-i nûr-ı 'ayneyn-i Aliyyü'l-Murtazâ
Kāsım-ı rahmet Ebu'l-Kāsım Muhammed Mustafâ"[2260]

"**İki gül goncası**dır Mustafânın
İmâm-ı evliyâ **evlâd-ı Haydar**"[2261]

"Kurretü'l-aynın iki mahdûm-ı ekber aşkına
Bendegân-ı dergehin Selmân u Kanber aşkına"[2262]

"Şâh Hasen hem Hüseyn Şâh-ı şehîd-i Kerbelâ
Sâkî-i kevser bulardur mü'mine cân yâ Alî

Cedd-i pâki Mustafâdur hem **Alînün gülleri**
Dost içün ağûlar içüp dökdiler kan yâ Alî"[2263]

"Bi-hakk-ı Hazret-i Şepîr ü Şepper
Bi-hakk-ı Hazret-i Kerrâr u Haydar"[2264]

"Bu yola **Haydar aşkına** merdâne gel merdâne gel
Şebîr ü şîr aşkına vicdâne gel vicdâne gel"[2265]

2255 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 175.
2256 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 255.
2257 *Dîvân-ı Leylâ Hanım*, s. 10.
2258 *Ali Handî Divanı*, s. 153.
2259 *Dîvân-ı Sûzî*, s. 6.
2260 *Vak'anüvis Pertev Divanı*, s. 180.
2261 *Leylâ Hanım Dîvânı*, haz. Mehmet Arslan, s. 163.
2262 *Dîvançe-i Tâhir*, s. 40: "Na't-ı Ali'den"
2263 *Dîvân-ı Sûzî*, s. 13: "Na't-ı Ali'den"
2264 *Hoca Neş'et Divanı*, s. 127.

"Sâhib-i şebîr ü şibrân emîrü'l-mü'minîn
Râkib-i düldül-i dilâver ser-firâz-ı pehlivân"[2266]

"Hubbu'l-**Haseneyn** feyz-i ser-i cân ü dilimdir
Gülzâr-ı emelde gül ü reyhânım **Alîdir**"[2267]

"Gönlüm evinin pertevi **Zâtü'l-Haseneyn**dir
Nûr-ı basarım mihr-i dırahşânım **Alîdir**"[2268]

"İbn-i ma'sûm-ı Cenâb-ı Haydar
Fahr-i evlâd-ı 'iyâdır **Haseneyn**"[2269]

"**Gül-i âl-i Muhammed** sünbül-i bostân-ı Peygamber
İki şehzâde-i âlî-nihâd-ı Hazret-i Haydar
Bular yâ Rab şefâ'at-hâhım olsun rûz-ı mahşerde
Be-hakk-ı ismet-i Zehrâ be-hakk-ı **Sâkî-i kevser**"[2270]

"Nüh felek seyr-i a'lâ hürmetiyçün
Hafîdeynle O Zehrâ hürmetiyçün
Alî sâlâr-ı eshâ hürmetiyçün
Dahîlek yâ Resûlallâh dahîlek"[2271]

E. ALİ-FÂTIMÂ NESLİ

"Tabîb-i hâzıkı iste ki ol **âl-i Muhammed**dür
İlâc-ı derdüni itdür bu za'fun olmadan ez'af

Tırâz-ı hilye-i cândur **Alî vü Fâtıma nesli**
Eyâ mü'min nedür dinle şerîf-i zümre-i eşrâf"[2272]

Müteâkip iki beytine önce âl-i Muhammed'i ardından Ali ve Fâtımâ neslini konu eden Karamanlı Aynî, âl-i Muhammed'in bütün dertlere deva bulan hâzık bir hekim hükmünde olduğunu, her derdin ilâcını onlarda bulmanın mümkün olduğunu ifade etmektedir. Şâire göre Ali ve Fâtımâ nesli, yani onların evlâdı cânın süsüdür, onlar eşraf zümresinin en şereflileridirler ve bu şeref evvelâ Hz. Peygamber'e, ardından Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'ya mensubiyetlerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca ikinci beyitteki "şerif" kelimesi de Hz. Hasan soyundan gelenleri tanımlayan bir kavramdır.

"Farzdur Alini vü Fâtımânı vü âlini sevmek
Allâh ü Nebî sevdiği bürhân-ı celîmdir"[2273]

2265 *Müştâk Baba Divanı*, s. 179.
2266 *Müştâk Baba Divanı*, s. 299.
2267 *Harputlu Hazmî Dîvanı*, s. 111: "Na't-ı Ali'den"
2268 *Harputlu Hazmî Dîvanı*, s. 111: "Na't-ı Ali'den"
2269 *Harputlu Hazmî Dîvanı*, s. 218.
2270 *Harputlu Hazmî Dîvanı*, s. 111.
2271 *Yozgatlı Hüznî Divanı*, s. 302.
2272 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 272.
2273 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 239.

Seyyid Nigârî ise Hz. Ali ve Fâtımâ'yı ve onların neslinden gelenleri sevmenin farz olduğunu ifade etmektedir. Şâir bu iddiâya delil olarak ise Allah Teâlâ ve Peygamber efendimiz'in onları sevdiğini göstermektedir. Gerçekten de Hz. Ali muhabbeti ile ilgili olarak Hz. Peygamber'e isnad edilen pek çok rivayet vardır. Bu rivayetlerden bir tanesi, Hz. Peygamber'in ashabına Hz. Ali sevgisini kendi çocuklarına aşılamaları yönündeki emir ve telkinlerine dairdir.[2274] Bir diğeri ise "İman sahifesinin başlığının Hz. Ali muhabbeti" olduğuna dair gelen rivayettir.[2275]

1. Evlâd-ı Ali

Âl-i Ali, Hz. Ali'nin âilesi, evlâdı, neseben yakınlarıdır. Şiirde bu ibare daha ziyade Hz. Peygamber'e nispeti de zahir kıldığı için Hz. Ali, Hz. Fâtımâ, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den müteşekkil âileyi veya daha geniş çerçevede yine Hz. Ali'nin Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den devam eden soyunu ifade eden bir tabir olarak karşılığını bulmaktadır.

"El-hamdü li'llah Ahmed'in girdik abâ vü şâline
Bu fazl-ı rabbü'l-âlemîn oldu **Alî vü âline**"[2276]

Peygamber Efendimiz'in Hz. Ali, Hz. Fâtımâ, Hz. Hasan ve Hüseyin'i abâsının altına alarak "İşte benim Ehl-i beytim" buyurmaları hadisesine telmihte bulunan Nesîmî, bu hadisenin Hz. Ali ve âilesine Hak Teâlâ'nın fazlından bir lûtuf olduğunu ifade etmektedir. Esasen kendisi de seyyid olan Nesîmî, "abânın altında bulunanlar" zümresine kendisini de dahil ederek Hz. Ali ve Hz. Fâtımâ evlâdının ile'l-ebed bu şerefi taşıyacaklarına dair inancını da ifade etmektedir.

"Kemâl **âl-i Alî**'den iste tâlib
Ki ol zümre vilâyet ekmelidür"[2277]

Ey tâlib, olgunluğu Ali'nin âlinden talep et, çünkü bu âile velâyetin kemâl bulduğu bir zümredir diyen Aynî, Hz. Ali ve âlinin velâyet hususundaki tefevvukuna işaret etmektedir. Hz. Ali'nin Şâh-ı velâyet olması ve tarikat kurucularının ekseriyet itibarıyla Hz. Ali soyundan geldiğine dair yaygın kanaat de bu beytin mefhumunu destekler mâhiyettedir.

"Kaldı ayakda düşüp **âl-i Alî** eyle meded
Çünki elünde durur server-i Osmân diyeyüm"[2278]

Cem Sultan vasfında söylediği bir kasidesinden alınan bu beytinde Aynî, âl-i Ali olarak ifade ettiği Hz. Ali soyunun zulme uğradığını ifade ederek yardım istemektedir. Kendisi de bu soydan gelen Aynî, aynı zamanda Cem'in hocası ve sâdık dostudur ve bir edebiyat mahfili olarak mütâlâa elden Cem şâirlerinin önde

---

2274 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-mevzû'ât*, nşr. Abdurrahman Muhammed Osman, (baskı yeri yok) 1983, I, 370.
2275 İbn Arrak, *Tenzîh*, I, 401.
2276 Nesîmî Divanı, s. 307
2277 *Karamanlı Aynî Divanı*, 93: "Na't-ı Ali'den"
2278 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 151.

gelenlerindendir.[2279] Hem Cem Sultan'a yakınlığının etkisiyle hem de mensubu bulunduğu Karamanoğulları Beyliğinin Osmanlı'ya iltihâkına karşı olması sebebiyle Osmanlı Devleti'ne dair olumsuz duygularını dile getirmekten çekinmeyen Aynî, bu beytinde de Osman kelimesinde tevriye yaparak bu isimle hem Hz. Ali'ye rakip olarak gösterdiği Hz. Osman'ı, hem de Osmanlı Devleti'ni işaret etmektedir.

"Ol hümâ bigi şehşâhı olan
Olmasun **âl-i Ali** olan gedâ"[2280]

Cem Sultan'a sunduğu kasidesinden alınan bu beytinde Aynî, hümâ kuşuna benzettiği Cem Sultan'ın kapısında Hz. Ali soyundan gelen bir kimsenin dilenci konumunda bulunmaması gerektiğini söylemekte ve elbette yardım istemektedir. Beyitte aynı zamanda Hz. Peygamber soyundan gelenlerin sadaka kabul edemeyeceklerini de hatırlatan Aynî de âl-i Ali'dendir, seyyiddir ve dilenciliği kendisine bu sebeple yakıştıramamaktadır.

"Çün kapunda her kişinün yiri var
N'ola yirinmese **âl-i Murtazâ**"[2281]

Yine bir Cem Sultan kasidesinden alınan bu beyitte Aynî, muhtemelen kendisinin Peygamber soyundan geldiğini şehzadeye hitaben, senin kapında herkese bir yer varken Hz. Ali neslinden gelenlerin sıkıntıya düşmesi doğru olmaz demektedir.

"Kim ki **âlün** sevdi oldı şübhesüz
Cennet içre hâlidîn yâ **Murtazâ**"[2282]

Ey Murtazâ olan Hz. Ali, senin âline yani senin âilene muhabbet duyan kişi, cennette ebediyen kalacaktır diyen şâir hubb-ı âlin ahiretteki karşılığını beyitte söz konusu etmektedir.

"Kim ki **âlün** sevdi oldı şübhesüz
Cennet içre hâlidîn yâ **Murtazâ**"[2283]

Ey Murtazâ olan Hz. Ali, senin âline yani senin âilene muhabbet duyan kişi, cennette ebediyen kalacaktır diyen şâir hubb-ı âlin ahiretteki karşılığını beyitte söz konusu etmektedir.

"Ol dost bahçesinün taze gülüdür
Medhin okur dervişler bülbülüdür

2279 Mustafa İsen, "Cem Şairleri" adlı makalesinde Cem Sultan'ın etrafındaki şairleri "Cem Sa'dîsi, Haydar Çelebi, Kandî, Sehâyî, Şâhidî ve Türâbî" ile sınırlı tuttuğu halde (Bk. Mustafa İsen, "Cem Şairleri", *Ötelerden Bir Ses*, Ankara 1997, 161-168.), *Aynî Divanı*'nı neşre hazırlayan Ahmet Mermer, Karamanlı Aynî'yi Cem Sultan'ın hocası, vefalı dostu ve nedimi olarak takdim ederek Cem şairleri zümresine dahil etmektedir. Bk. *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 8.

2280 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 179.

2281 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 181.

2282 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 89: Na't-ı Ali'den.

2283 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 89: Na't-ı Ali'den.

Ceddi Muhammeddür **aslı Alidür**
Yeşil donlu Emir Sultân merhabâ"[2284]

Emir Sultan na'tinden alınmıştır, son mısra her bend sonunuda tekrar edilmektedir

"Nefha-ı Rûhu'l-kudüs midür sabâ kim her şecer
Duhter-i'İmrân gibi andan olubdur bârver
Gülsitânlarda yeşil sarmış başına gonçalar
Zümre-i Âl-i Nebî **evlâd-ı Haydar**dur meger
Geh yed-i beyzâ gehî yâkût levh ibrâz ider
Gösterür Mûsâ-sıfat münkirlere i'câz gül"[2285]

Ca'fer Çelebi "gül" redifli müseddes nazım şekliyle söylediği Yavuz Sultan Selim medhiyesinden alınan bu bendde şâir meyve yüklü ağaçları İmran kızı Meryem'e; meyvelerin oluşumunu netice veren sabâ rüzgârını ise Rûhu'l-kudüs'e benzetmektedir. Gül bahçesinde heniz açılmamış tomurcu halinde bulunan goncalar bu yeşil görünümleriyle Peygamber âline ve Hz. Ali'nin evlâdına benzemektedir. Bilindiği gibi Osmanlı'da Peygamber soyundan gelen seyyid ve şerifler yeşil sarık sararlar[2286] ve bu kıyafet ile tefrik olunurlar idi.

Nizâmın bozdı çünki **Ehl-i beyt-i Murtazâ**nun ol
Ne zulm-i bî-selâsetdür ne nâ-mevzûn hikâyetdür"[2287]

Bir Kerbelâ mersiyesinden alınan bu iki beyitte şâir, Kerbelâ mevkii ile "kerb-i belâ" terkibi arasındaki cinasa da dikkat çekerek bu hadisenin tamamen kederle örülen bir musîbet olduğunu ve bu tarifi imkânsız zulüm hikâyesiyle Hz. Ali âilesinin bütün düzeninin alt üst olduğunu ifade ederek tâziyelerini dile getirmektedir.

"Dem uram evsâf-i **evlâd-ı Alî**'den kim müdâm
Mâdih-i **âl-i Alî** müstevcib-i gufrân olur"[2288]

Beytinde Fuzûlî, Ali evlâdının vasıflarını da anlatmak istediğini, çünkü Ali evlâdı medhinin bir bağışlanma vesilesi olacağını ifade etmektedir. "Na't-ı Ali"nin son beyti olan bu beyitten sonra *Fuzûlî Dîvanı*'nda "Sitâyiş-i E'imme-i İsnâ Aşer" başlığı altında ve "on iki imam övgüsü"ne hasrettiği bir na't yer almaktadır ki bu da şâirin lugatında "âl-i Ali" ibaresinin öncelikle "on iki imam"ı işaret ettiği hususunda fikir vermektedir.

"Benüm sana ezelîdür mahabbetüm ezelî
Bi-hakkı çâr-ı Muhammed bi-hakkı **âl-i Ali**"[2289]

2284 *Yûnus Emre Divanı* (Âşık Yûnus), IV, 223.
2285 *Ca'fer Çelebi Divanı*, s. 187.
2286 Murat Sarıcık, *Osmanlı İmparatorluğunda Nakîbü'l-Eşraflık Müessesesi*, doktora tezi, Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, Erzurum 1989, s. 131-138.
2287 Gelibolulu Âlî Divanı, s. 177.
2288 *Fuzûlî Divanı*, s. 42: "Na't-ı Ali'den"
2289 *Hayretî Divanı*, s. 407.

Hayretî, sevgiliye olan muhabbetinin ezelî olduğu konusunda inandırıcı olabilmek için "Hz. Peygamber'ni çârı" şeklinde ifade ettiği ve bilinen çerçevesiyle Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'den müteşekkil çehâr-yâr-ı güzîni ve akabinde Hz. Ali'nin âlini şahit göstermektedir.

"Fâsık imâmetini revâ görmedi çü bu
Ceng idüb oldı şâh-ı şehîdân-ı Kerbelâ

Kevser şarâbını ne yüz ile diler şu kim
Susuz elinde katl ola **evlâd-ı Murtazâ**"[2290]

Lâmi'î Çelebi Hz. Ali'nin evlâdını susuz olarak şehîd eden gürûhun mahşerde Hz. Ali'nin takdim edeceği kevser şarâbından mahrum kalacağını, bu şarâbı istemeye utanacaklarını ifade etmektedir.

"Mahmil-i zerrîn rüsûm-ı Yesrib ü Bathâ mıdur
Yohsa **âl-i Murtezâ**ya hôdec-i zîbâ mıdur"[2291]

Beyiteki "mahmil", halife ve emirler tarafından her hac mevsiminde Haremeyn-i şerîfeyne gönderilen hediyeler olmalıdır. Hôdec ise kadınlar için deve üzerinde hazırlanan küçük mahfeldir. Şâir tavsif ettiği altın işlemeli bir mahmili âl-i Murtazâ için hazırlanan mahmile benzetmektedir.

"Medh eyle habîb-i Mustafâyı
Ashâbını âl-i Murtazâyı
Geldin çü bu tengnâ-yı dehre
Mahlâs edegör Alî Rızâyı"[2292]

Bir mahlâs-nâme olan bu kıt'ada şâir, Ali Rızâ mahlâsını verdiği kişiye madem ki bu sıkıntılı dünyaya geldin, o halde Hz. Peygamber'in sevdiğini, ashâbını ve âl-i Murtazâ'yı medhetmelisin, bu vadide şiir söylemelisin tavsiyesinde bulunmaktadır. Kıt'ada ayrıca "habîb-i Mustafâ" ibaresi dikkat çekmektedir. Bilindiği gibi Resûlullâh Efendimiz zaten "Habîb-i Kibriyâdır", fakat" "habîb-i Mustafâ"nın kim olduğu bu kadar kat'iyyet kazanmış değildir. İkinci mısrâda "âl-i Murtazâ" ibaresi de hususen zikredildiğine göre Hz. Peygamber'in habibi şâire göre Hz. Ali olmalıdır.

"Sen ol güzîde-i evlâd u âl-i Haydarsın
Ki virdi gevher-i zâtun bu silke zîb ü bahâ

Sübût buldı hadîs-i sahîh ile nesebün
Ki itdi rûh-ı Buhârî bu hücceti imzâ"[2293]

"Mevlânâ Kudsi-zâde" isimli "Eşrefi'ş-şurefâ el-müntesib bi-Fahri'l-enbiyâ" sıfatıyla tanımlanan bir zât, Hz. Ali'nin âlinden ve güzîde evlâdından olması ve bu şecerenin de Buhârî tarafından tasdik olunması münasebetiyle kendisi için söylenen kasidede övülmektedir.

2290 *Lâmi'î Çelebi Divanı*, s. 40.
2291 *Râmî Divanı*, s. 193.
2292 *Şeyhülislâm Yahyâ Divanı*, haz. Rekin Ertem, Ankara 1995, s. 269.
2293 *Cevrî Divanı*, s. 128.

"'Aceb mi bendelik ile ederse fahr Esrâr
Ezelden oldu ne devlet gulâm-ı **âl-i Alî**"[2294]

Esrar Dede Hz. Ali soyuna bende olmak ile iftihar etmektedir ve bunda şaşılacak bir şey yoktur. Aksine o, Ali evlâdına bendeliği ezelde benimsemiştir ve Esrar Dede için bu intisab en büyük devlettir.

Hz. Ali'nin âilesi, soyu ve nesebini ifade eden "âl" kelimesi şirlerde, "âl-i Ali" ibaresi dışında da aynı mânâyı ifade eden farklı terkiplerle dile getirilmiştir. Bu farklı ibarelerin yer aldığı örnek beyitler de ilgili başlıkların altında gösterilecektir.

"Gulâm-ı mürşid-i Rûm 'abd-i hânedân-ı kerem
Fütâde-i reh-i evlâd u **âl-i Hazret-i Şâh**"[2295]

Rûm'un mürşidi Hz. Mevlânâ'nın kölesi olan Esrar, aynı zamanda lûtuf sahibi hânedânın bir kulu ve Hz. Şâh'ın âli ve evlâdının yolunda müptelâ bir kuldur. Beyitteki Hz. Şâh, hiç şüphesiz Hz. Ali'dir ve Ali evlâdı yolunda müptelâ olmak şâirin iftihar ettiği bir hususiyettir.

Bu da evlâd-ı Murtazâdandır
Nice 'ıyd eylemez ya ehl-i vefâ"[2296]

Âmir Beyefendi isminde bir şahsın kerimesinin vilâdeti için kaleme alınan tarih manzûmesinde yer alan bu iki beyit, "evlâd-ı Murtazâ" ibaresinin kültür içinde ne kadar yerleşik olduğunu ve her vesile ile nasıl dile getirilebildiğini göstermek için tespit edilmiştir. Şiirdeki ifadeye göre söz konusu kerîme Muharrem ayında dünyaya gelmiş ve bu ay bayram gibi karşılanmıştır. Esasen mâtem ayı olarak ihyâ edilen bu ayda artık teessüre gerek yoktur, çünkü bu yeni doğan da Ali evlâdındandır ve vefâ ehli bu vilâdet sebebiyle bayram etmelidir.

"İtdüm mu'în duhter-i zât-ı Peyemberi
Yıksam bir âh ile n'ola meydân-ı mahşeri
Ben cân fedâyım âl-i abâya Şeref ezel
Yâd eyleyüb kan ağlarım **evlâd-ı Hayderi**"[2297]

Şeref Hanım, Kerbelâ fâciâsını telmîh ettiği bu beytinde Hz. Peygamber'in kızı Fâtımâ'nın inâyetine sığınmaktadır. Âl-i abâya cânını feda ettiğini söyleyen şâir, Hz. Ali evlâdının başına gelenleri hatırladıkça kan ağlamaktadır. Şâir o kadar kederlidir ki mahşer meydanını bir âh çekerek yıksa bile kendisine çok görülmeyecektir.

"Muharremde tesâdüf eyledi bed' itdiler cenge
Olalar **mukbil-i evlâd-ı Hayder** asker-i İslâm"[2298]

2294 *Esrar Dede Divanı*, s. 175: "Na't-ı Ali'den"
2295 *Esrar Dede Divanı*, s. 173: "Na't-ı Ali'den"
2296 *Vak'anüvis Pertev Divanı*, s. 149.
2297 *Dîvân-ı Şeref Hanım*, s. 100.
2298 *Dîvân-ı Şeref Hanım*, s. 92.

Şiirlerinde Ehl-i beyt muhabbeti konusunu sıkça dile getiren Şeref Hanım'ın divanında çok sayıda Kerbelâ mersiyeleri de yer almaktadır. Bunların dışında yukarıdaki beyitte de görüldüğü gibi hemen her fırsatta bir münâsebet düşürerek Hz. Ali ve evlâdını söz konusu etmesi dikkat çekmektedir.

"Leylâ o şahsa âteş-i dûzah ba'îd olur
Kim ki tekarrub eyleye **evlâd-ı Hayder**'e"[2299]

Leylâ Hanım, Ali evlâdına yakalaşanın cehennemden uzaklaşacağını ifade ettiği bu beytindeHz. Ali evlâdını sevenlerin cehennem ateşinden kurtulacağını îmâ etmektedir.

"Müjde-i makdemiyle 'ıyd ettik
Bu Muharrem ayında biz hâlâ

"Cihânda olsa idi i'tibâr-ı kadr-i sahîh
Hudâ ider miydi anı müsellemger-i vükûr

Yezîd ider miydi **evlâd-ı Murtazâ**yı şehîd
Felek kılur muydı ta'zîm-i Murtazâda kusûr"[2300]

Yenişehirli Avni'ye ait bir na't-ı şeriften alınan müteakip iki beyitte şâir, bu âlemde kadri yüce kimselerin itibar değil hakaret gördüklerini ifade ettikten sonra Yezîd'in Hz. Hüseyin ve taraftarlarına yani Hz. Ali evlâdına revâ gördüğü zulmü örnek göstererek feleğin de Hz. Ali'ye tâzim hususunda kusurlu davrandığını belirtmektedir.

"Avniyâ keştî-nişîn hubb-i âl-i Haydaram
Eylemem emvâc-ı tûfân-ı belâdan ihtirâz"[2301]

"Âleme fermân-fermâ olsa da âdem demem
Şol kişi kim çâker-i **âl-i Şeh-i merdân** değil"[2302]

Bir kimse Şâh-ı merdân olan Hz. Ali'nin âline kul köle olmadıkça cihâna hüküm yetirse de bir kıymet ifade etmez, ben ona adam demem diyen şâir, "âl"e bağlılığı yani Hz. Ali'nin soyundan gelenlere karşı muhabbeti, insaniyet için bir kıstas olarak ortaya koymaktadır.

"Tâcdâr-ı uhrevîdir bende-i peygamberî
Şâhlardır hep muhibb-i **hânedân-ı Hayderî**
Gerçi kim ebdâl-i aşk olmuş olanlar çâkeri
Bende-i dergâhının ammâ ki Şiblî kemteri
Bulmak istersen eğer dilde safâ-yı sermedî
Koyma elden hubb-i evlâd-ı Cenâb-ı Ahmedi"[2303]

2299 *Leylâ Hanım Dîvânı*, haz. Mehmet Arslan, s. 299.
2300 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 432.
2301 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 783.
2302 *Osman Şems Divanı'ndan Seçmeler*, s. 189.
2303 *Osman Şems Divanı'ndan Seçmeler*, s. 387.

Bir müseddesten alınan bu bendde son beyit tekrar edilmektedir ve şâire göre "Dünyâda Peygamber'e kulluk pâyesine eren, âhiretin tâc sahibi sultânıdır. Şah olmuş kişiler de Hz. Haydar'ın soyundan gelenlerin muhibbidir. Ona kul olanlar, aşk abdâlı olup çıkmışlarsa da dergâhı bendelerinin değeri en az olanı koskoca Şiblî'dir.[2304] Eğer gönülde ebedî safânın bulunması isteniyorsa Cenâb-ı Ahmed'in yani Hz. Peygamber evlâdı sevilmelidir".

"Hırka-pûş-i bezm-i aynü'l-cem'-i aşkız tâ ezel
Hubb-i evlâd-ı Alidir ma'nî-i telkînimiz"[2305]

Namık Kemâl de bu konuyu işleyen pek çok şâir gibi Ali evlâdına yani Ehl-i beyte duyduğu muhabbetin ezelî olduğunu, sonradan kazanılan veya kararlaştırılan bir duygu olmadığını ifade etmektedir.

"Dîdeden oldu nihân 'amme'l-basar sâhib-nazar
Zübde-i evlâd-ı Hayder Hazret-i Hâşim Baba"[2306]

Yâ Rab beni ayırma şehen-şâh-ı velîden
Yâ Rab beni dûr eyleme **evlâd-ı Alî**den"[2307]

Velîlerin şehenşâhı olan Hz. Ali ve evlâdından ayrı kalmamak isteğini dile getiren şâir bu beyti, Ehl-i beyt muhabbetini konu ettiği bir terci'-bendin vâsıta beyti olarak her bendin sonunda tekrar etmektedir.

"**Hubb-ı evlâdın** gönülde şûle-efrûz olmada
Her şerâr-ı sâika-efşânı dil-dûz olmada
Nâr-ı sevdâ-yı derûnum öyle pür-sûz olmada
Ki dem-i serdim bile hem-tâb-ı temmûz olmada
Dûzah-ı firkatte koyma yandım îmânım **Ali**
Kevserin sâkîsisin kandır beni cânım **Ali**"[2308]

Hz. Ali evlâdına duyulan muhabbetin ifade edildiği bir müseddesten alınan bu bendde son beyit tekrar edilmekte ve şâir; îmânım, cânım ibâreleriyle yâdettiği Hz. Ali'den ayrı kalmanın yaşatacağı cehennemî azaptan ictinâb ile yine Hz. Ali elinden kevser içmek temennisini dile getirmektedir. Şu halde bendin ilk mısrâında zikredilen evlâd ise Ali evlâdı olmalıdır ve şâir ilk dört mısrâda bu muhabbetin maddî ve mânevî te'sirlerini dile getirmektedir

"Bende-i Hünkâr-ı Sıddîkî-nesebdir kalb-i zâr
Cân-ı Tâhir abd-i mahz-ı **hânedân-ı Hayderî**"[2309]

2304 Asıl adı Ca'fer olan Ebû Bekir Şiblî, Cüneyd-i Bağdâdî'nin yetiştirdiği dördüncü tabaka mensûbu velîlerdendir. Bazı menâkıbı için bk. Feridüddin Attar, *Tezkiretü'l-evliyâ*, trc. Süleyman Uludağ, Bursa 1984, s. 646-670.

2305 *Namık Kemal'in Şiirleri*, s. 216.

2306 *Salacıoğlu Divanı*, s. 119.

2307 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 285.

2308 *Dîvançe-i Tâhir*, s. 40: "Na't-ı Ali'den"

2309 *Dîvançe-i Tâhir*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"

Tâhirü'l-Mevlevî'nin kalb-i zârı, Sıddîkî olan yani Hz. Ebû Bekir'in nesebinden gelen Hz. Mevlânâ'ya bendedir; cânı ise Hz. Ali'nin soyundan gelenlerin mutlak sûrette kölesidir.

"Melceim bârgâh-ı âl-i abâdır Fennî
Gözümün nûru başım tâcıdır **evlâd-ı Ali**"[2310]

En nihayet sığınacağım yer âl-i abânın divanı, makāmıdır; Hz. Ali'nin evlâdı, O'ndan gelen nesil ise benim başımın tâcı, gözümün nûrudur diyen Fennî, Hz. Ali ve Ehl-i beyt muhabbetini bu beyitte açıkça ve güzel bir ifade ile dile getirmektedir.

2. Evlâd-ı Zehrâ

"Evlâd-ı pâk-i Hazret-i Hayrü'n-nisâ içün
Her kim dil uzada göreyin ola bî-zebân"[2311]

Bu bir bedduâ beytidir ve şâir Ali-Fâtımâ evlâdına dil uzatan dilsiz kalsın temennisinde bulunmaktadır.

"**Âl-i Zehrâ** oldıgın gül-goncanun tahkîk ider
Tarf-ı destârında ol ahzar alâmet gösteriş"[2312]

Gül goncasının Hz. Fâtımâ soyundan geldiği kesin olarak bilinmektedir, bunun ispâtı ise goncanın sarığındaki o yeşil işarettir diyen Sâbit, Ehl-i beytle ilgili unsurları farklı vesilelerle özellikle gazellerine konu etmektedir. Osmanlı'da seyyid ve şeriflerin yeşil sarık giyerek diğer tebaadan ayırdedilmeleri[2313] uygulamasına telmihte bulunan şâir, henüz kızıllığı fark edilemeyen goncayı sâdâta benzetmektedir.

"Zübde-i âl-i Hazret-i 'Âmir
Nesl-i pâk-i **sülâle-i Zehrâ**"[2314]

Âmir Efendi isimli bir zatın kerîmesinin vilâdeti üzerine yazılan bir tarih manzûmesinden alınan bu beyitte, Fâtımâ evlâdı bu defa "nesl-i pâk-i sülâle-i Zehrâ" ibaresiyle ifade edilmektedir.

"Bu şeb bir mest gördüm **âl-i Zehrâ**dan
Yeşil zehr-âb-ı cevher mevc urur tîğ-ı nigâhından"[2315]

2310 *Fennî Divanı*, s. 26: "Na't-ı Ali'den"
2311 *Nev'î Divanı*, s. 188: "Na't-ı Ali'den"
2312 *Sâbit Divanı*, s. 431.
2313 Hz. Ali evlâdı ilk defa Abbâsî Devleti'nde Halîfe Me'mun'un emriyle diğer halktan ayırt edilmeleri için yeşil sarık ve yeşil cübbe giymeye başlamışlardır. Bu uygulama Osmanlı Devleti'nde de seyyid ve şeriflerin siyâdetlerine bir hüccet olmak üzere yeşil sarık sarmaları şeklinde devam etmiştir. Peygamber evlâdından olan seyyid ve şeriflerin başlarındaki yeşil sarık, herhangi bir uygunsuz muameleye muhatap olmalarına mâni oluyor ve bu alâmeti gören halk onlara hürmette kusur etmiyordu. Bk. Murat Sarıcık, *Osmanlı İmparatorluğunda Nakîbü'l-Eşraflık Müessesesi*, doktora tezi, s. 131-138.
2314 *Vak'anüvis Pertev Divanı*, s. 149.
2315 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 382.

Bu gece kılıca benzeyen bakışlarında yeşil ve zehirli mücevher tesiri taşıyan bir mest gördüğünü söyleyen şâir, söz konusu kişinin âl-i Zehrâ'dan olduğunu söylemekte ve bu tesirli bakışları da muhtemelen Peygamber neslinin bir hususiyeti olarak tanımlamaktadır. Zehr-âb ve Zehrâ kelimeleri

"Gül-sitân-ı **âl-i Zehrâ**dan ciger-pârem gibi
Nâzenîn bir gonce takdîm eyledüm Yezdânuma

Yâ İlâhî Ehl-i beyt-i Mustafânun aşkına
Merhamet kıl hâlüme bakma benüm noksânuma"[2316]

Yenişehirli Avni'nin refikası Emine hanım'ın vefatı sebebiyle söylediği tarih manzûmesinden alınan bu beytinde refikasını, Hz. Fâtımâ'nın gül bahçesinden koparılan bir goncaya teşbih etmektedir. Bu goncayı Hak Teâlâ'ya takdim ettiğini ifade eden şâirin ölüm tasviri başlı başına bir şiirdir.

"Bir nûr içinde hâlâ bin pâre bir siyehlik
Benzer o nûr **âl-i Zehrâ**ya pâre pâre"[2317]

Kerbelâ hadisesinin konu edildiği bir gazelden alınan bu beyitte içinde bin parça siyahlık barındıran bir nûr tasviri yapılmakta ve bu nûr âl-i Zehrâ'ya benzetilmektedir. Birinci mısrâda tanımlanan bu nur, nûr-ı siyah olmalıdır, siyah nur yedinci esmânın rengidir.

"Dest-gîrim hâk-i pâyin olsun ey cânım ki ben
Mücrim-i üftâde vü gamgînim be-**evlâd-ı Betül**"[2318]

Şâir sevgilinin ayağı toprağından yardım istemekte ve Hz. Fâtımâ evlâdı karşısındaki mahcubiyetini dile getirmektedir.

"Hilkat-i âlemden ancak hubb-i Mevlâdır garaz
Ülfet-i âl-i abâ vü **evlâd-ı Zehrâ**dır garaz"[2319]

Bir terci'-bendin vâsıta beyti olarak tekrar edilen vecize kabilinden bu beyitte şâir, âlemin yaratılış sebebini aşk-ı İlâhî ve Ehl-i beyte, husûsen âl-i Zehrâ'ya yakınlık olarak özetlemektedir.

"Ezhâr-ı gül ü gülşen-i **zürriyyet-i Zehrâ**
Ey rûyı gülistân lebi handân sana kurbân"[2320]

Hz. Fâtımâ'nın neslinden gelenler bir gül bahçesi şeklinde tasvir olunmuştur ve sevgili bu bahçenin bir gülüdür; yanağı gül bahçesi gibi ve ağzı güleçtir.

2316 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 671.
2317 *Namık Kemal'in Şiirleri*, s. 100.
2318 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 239.
2319 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 291.
2320 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 281.

"Nazm-ı zîbâ vü rûh-efzâ meclis-ârâ bezm-sâz
Vü dil-rübâ vü güftâr-ı şîrîn **âl-i Zehrâ**dan gelür"[2321]

Şâir bu beyitte âl-i Zehrâ'nın yani Ali-Fâtımâ evlâdının söz sanatları konusundaki muvaffakiyetini dile getirmekte, gönle tesir eden tatlı sözlerin; rûhu yücelten ve meclisleri süsleyen nazmın da ancak onlardan sâdır olabileceğini ifade etmektedir. Adından da anlaşılabileceği gibi bu beytin şâiri de seyyiddir; yani âl-i Zehrâ'dandır.

"Emîrem ü seyyidem ü şîr ibn şîrem **âl-i Zehrâ**yam
Habîb-i âl-i Hâşim ü düşmen-i evlâd-ı Süfyânam"[2322]

Şâir kendi şahsında "âl-i Zehrâ"nın hususiyetlerini sıralamaktadır; o emir, seyyid ve arslan oğlu arslandır. Ayrıca Hâşim oğullarına dost ve Süfyân evlâdına düşman olduğunu ifade eden şâir, Ümeyye oğulları ile Hâşim oğulları arasındaki tarihi husûmete de telmihte bulunmaktadır.

a. On iki imam

Hz. Ali, onun Hz. Fâtımâ'dan dünyaya gelen iki oğlu Hz. Hasan ve Hüseyin, Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelâbidîn ve onun soyundan gelen sekiz erkek evlâdını ifade etmek için "on iki imam" tâbiri kullanılmaktadır. On ili imâmın her biri âlim ve fâzıl kişilikleri ile temâyüz etmiş şahsiyetlerdir. Bilhassa Hz. Peygamber'in nesli olmaları münâsebetiyle toplum nazarında da husûsî bir yere sahip olmuşlar ve her zaman sevgi ve hürmetle anılmışlardır. Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin'den sonra gelen dokuz imâmın isimleri şöyledir:

4. Ali Zeynelâbidîn b. Hüseyin (v. 94/713)
5. Muhammed el-Bâkır b. Ali (v.114/765)
6. Ca'fer es-Sâdık b. Muhammed (v.148/765)
7. Mûsâ el-Kâzım b. Ca'fer (v. 183/799)
8. Ali er-Rızâ b. Mûsâ (v. 203/818)
9. Muhammed et-Takî (el-Cevâd) b. Ali (v. 220/835)
10. Ali en-Nakî (el-Hâdî) b. Muhammed (v.254/868)
11. Hasan el-Askerî b. Ali (v. 232/260)
12. Muhammed el-Mehdî b. Hasan (v.260/873)[2323]

On iki imâm şiirlerde "on iki imâm", "isnâ aşer", "on iki şâh", "on iki server" ibareleriyle zikredilmektedir. Bazı şairler sadece bu ibarelerle on iki imâma işaret ederken bazı şairlerin özellikle Hz. Ali na'tından sonra dîvanlarında "na't-ı düvâzdeh" olarak bilinen ve bütünüyle on iki imâm medhine tahsis edilen medhiyelere yer verdikleri tespit edilmiştir. On iki imam bilhassa Alevî Bektâşî kültüründe önemli bir yer tutmakta ve on iki imam na'tı örneklerine de en ziyade bu kültürün tesirinde gelişen edebiyatta tesadüf olunmaktadır. Bu şiirler on iki imam, duvaz, duvazdeh, duvazdeh imam, duvaz-imam ve eimme-i isnâ aşeriyye

2321 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 66-67.
2322 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 166.
2323 E. Rûhi Fığlalı, *İmâmiyye Şîası*, s. 160-172.

olarak isimlendirilmektedir.[2324] On iki imâmın zikredildiği bazı örnekler burada sıralanmıştır.

"İçtim bu kevser bâdesin buldum velâyetni nişân
Tuttum velâyet caddesin **isnâ aşer** oldu ayân"[2325]

"Seyyid kılar ol ki taleb ol ki bilen ilm ü edeb
İsnâ aşer dîn-i aceb geh fâş olur gâhî nihân"[2326]

"Cân ü dilden Mustafâ vü Murtazâ meddâhıyım
Hem bu **on iki imam**a söylerim medh ü senâ"[2327]

"Benüm şeyhüm gayet ulu kişidür
Üçler yediler kırklar başıdur
On iki imâmun ser-yoldaşıdur
Dönmezem şeyhümden niye döneyim"[2328]

"Burûc on iki oldı ammâ bir oldı kevkebi devri
İmâm on iki oldı ammâ bir oldı hükm ü fermânı"[2329]

"Bu âlemden murâdullâh egerçi zât-ı Ahmeddür
Velî **isnâ aşer** îmâsın eyler hem yüce me'vâ"[2330]

Âlî Divânı'nın ilk kasîdesi olan bir na't-ı şeriften alınan bu beytinde şâir, âlemin varlık sebebini Hz. Peygamber olarak göstermekte ve Peygamberimizin de on iki sayısını işaret ettiğini ifade etmektedir. Bu beyti müteâkiben gelen beyitlerinde de on iki sayısının farklı açılımlarını konu etmektedir:

On iki ayı sâlik bu mermûzâta mazhardur
On iki sâ'at-i leyl ü nehâr eyler bunı inhâ

Serâser terk-i tecrîdin **on iki terk** olan tâcı
İder ser-tâc olan **isnâ aşer** sırrını ifşâ

On iki fen dahi ilminden anlarun kinâyetdür
Olupdur her biri ma'lûm-ı zât-ı 'alleme'l-esmâ

Hurûf-ı lâ ilâhe ile yazılsa lafzu'llâh
İder ol nefy ü isbât **on iki ser-güftes**in imlâ"[2331]

"İmâm-ı enbiyâ ser-defter-i **isnâ aşer** oldur

2324 Edebiyatımızda na't-ı duvazdehler ve muhtevâları hakkında geniş bilgi için bk. F. Ahsen Turan, Filiz Kılıç; "Türk Edebiyatında Duvazdehler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1999, s. 357-367.

2325 *Nesîmî Divanı*, s. 286.

2326 *Nesîmî Divanı*, s. 286-287

2327 *Nesîmî Divanı*, s. 76.

2328 *Yûnus Emre Divanı* (Âşık Yûnus), IV, 123.

2329 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 285.

2330 *Gelibolulu Âlî Divanı*, s. 13.

2331 *Gelibolulu Âlî Divanı*, s. 13.

Aliyy-i Murtazâ Şîr-i Hüdâ sultân-ı müstesnâ

Olupdur asl imâm-ı yâz-deh anun furû'udur
Hem oldur mazhar-ı Sıbteyn oldur mazhar-ı Zehrâ"[2332]

"**On iki şâh**un yolında cân ile kurbânıyam
Yüz sürüp dergâh-ı âlî-nakşınun hayrânıyam
Bendeler içinde ednâ bendenün derbânıyam
Şâh-ı merdân Şîr-i Yezdân pîşvâsın yâ Alî"[2333]

"Muhibbim **on iki şâha** ezelden
Ve lîkin bu dükkâna şimdi geldüm"[2334]

"Safâ ile geçe ömrün serîr-i sıhhatde
Nigâhdâr olalar zâtına **on iki imam**"[2335]

"Fehm olındı evvel âhır uyılan kimdür ne gam
Senden oldı **isnâ aşer nev'-i imâmet** Murtazâ"[2336]

"Nâm-ı sâmî okuram
Subh u şâmî okuram
On iki imâmı okuram
İlmüm virdüm zikrüm Hak

Gice gündüz zikrüm Hak
Gönlümdeki fikrüm Hak"[2337]

"Âlemlere **isnâ aşer** ebrâc değil mi
Her biri ser-i mihr ü mehe tâc değil mi
Tîr-i siteme cümlesi âmâc değil mi
Da'vâ-yı mahabbet buna muhtâc değil mi

İkrârımıza ser veririz ahde kavîyiz
Biz şâh-ı velâyet kuluyuz hem Alevîyiz"[2338]

"Yazsalar **isnâ 'aşer** eşk ile târîh sezâ
Seyyidü'd-dünyâ Hüseynî bir Yezîd itdi şehîd"[2339]

"Nitâk-ı bend-i tevellâ edip miyânemizi
Der-i **düvâzde-i hânedâna** dek gideriz"[2340]

2332 *Gelibolulu Âlî Divanı*, s. 14.
2333 Mustafa Çıpan, *Dîvâne Mehmed Çelebi*, s. 70: "Na't-ı Ali'den"
2334 *Hatâ'î Divanı*, haz. Tourkhan Gandjei, s. 109.
2335 *Dîvân-ı Rûhî-i Bağdâdî*, s. 28
2336 *Ümmî Sinan Divanı*, s. 21: "Na't-ı Ali'den"
2337 Sun'ullâh-ı Gaybî Divanı, s. 323.
2338 *Şeyh Gâlib Divanı*, s. 189: "Na't-ı Ali'den"
2339 *Yenişehirli Avni Bey Divanı*, II, 670.
2340 *Osman Şems Divanı'ndan Seçmeler*, s. 373.

"Muktedâ-yı ehl-i sünnet şüphesiz **isnâ 'aşer**
Hüzniyâ râhında kurbân bir gedâ derler bize"[2341]

"Kanber gibi hidmet içün el bağla ey Müştâk-ı dil
On iki server aşkına dîvâne gel dîvâne gel"[2342]

b. On dört mâsum

İmâmiyye inancında Hz. Peygamber ile Hz. Fâtımâ, on iki imâm mâsumdur; yani küçük büyük günahlardan, her türlü kötülükten, yanılmaktan, unutmaktan münezzehtirler. Bu yüzden bunlara on dört mâsum denilmektedir.[2343] Bu anlayışa göre Hz. Ali de çâr-deh yani on dört mâsumdan biridir. Burada on dört mâsumun konu edildiği örneklerden bir kaçı gösterilmiştir.

"Na't-ı penç âl-i abâ evrâdum olmışdur müdâm
Çârdeh ma'sûm-ı pâke medh-hânem ya kimem"[2344]

"Zebûndur işbu mü'minler meded iy **çâr-deh ma'sûm**
Yezîdün kavmi çoğaldı cihânı dutdı Mervânî"[2345]

"İlâhî **çârdeh ma'sûm**-ı mazlûmın hakı içün
Kimi maktûl olupdur kimi zehr-âşâm-ı hûn-pâlâ"[2346]

"Temâmet **çâr-deh ma'sûma** vakf-ı hıdmet olsunlar
Dü-dest-i i'tisâmum rehn-i dâmân-ı imâmân it"[2347]

F. TEVELLÂ VE TEBERRÂ

Tevellâ, Hz. Peygamber ve O'nun Hz. Fâtımâ ile Hz. Ali'den yürüyen neslini ve onları sevenleri sevmek; teberrâ ise Hz. Peygamber neslini sevmeyenleri ve sevmeyenleri sevenleri sevmemek mânâsındadır. Tevellâ ve teberrâ esâsen Şi'î-İmâmiyye'de dînin furû'undan olup ibadet hükmündedir.[2348] Bu kavramlar İslâmî-Türk edebiyatında bir zorunluluktan ziyâde tercih ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Özellikle Hz. Ali ve Ehl-i beyt muhabbetine şiirlerinde geniş yer veren şâirler, Hz. Ali evlâdına muhabbet dâvâsının bir neticesi olarak tevellâ ve teberrâyı bazen aynı ibarelerle bazen de mânâen (ahbâbına rahmet, a'dâsına lânet; dostunu sevmek, düşmanından nefret etmek; dostuna duâ, düşmanına bedduâ şeklinde) dile getirmektedirler. Bu konunun Hz. Ali ve evlâdına taalluku âşikâr olduğu için de Ehl-i beyt genel başlığı altında tevellâ ve

---

2341 *Yozgatlı Hüznî Divanı*, s. 271: "Na't-ı Ali'den"
2342 *Müştâk Baba Divanı*, s. 180.
2343 Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, s. 267.
2344 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 265.
2345 *Karamanlı Aynî Divanı*, s. 285.
2346 *Gelibolulu Âlî Divanı*, s. 16.
2347 *Sâkıb Dede Divanı*, s. 54.
2348 E. Rûhi Fığlalı, *İmâmiyye Şîası*, 235. "Tevellâ", Hz. Peygamber'i ve ehl-i beytini sevmek, onları sevenleri sevmek, onların yolunda olmak ve onlara uymak; "teberrâ" ise onları sevmeyenleri sevmemektir Bk. Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, s. 337.

teberrânın yer aldığı şiir örneklerinden bir kısmının açıklama yoluna gidilmeksizin gösterilmesi uygun bulunmuştur.

"Gözüm ol gün gülistânda nazar kılmış güle bir gez
Teberrâ kılmışam andan ki neyçün uydı **bed râya**"[2349]

"Oku lânet hımâr u hûk ü hırsa
Olar kim düşmen-i âl-i abâdır
Teberrâ olmayınca yok tevellâ
Teberrâsız tevellâlar hatâdır
Tevellâ kıl ey miskin Nesîmî
Tevellâ kılmayanlara belâdır"[2350]

"**Dostu** ger mâsiyet kılsa gufrân-pezîr
Düşmeni bin tâ'at etse mûcib-i isyân olur"[2351]

"**Ahbâbına muvâfakat** it keyf-i mā'ttafak
A'dâsına muhâlefet it keyf-i mā'htelef"[2352]

"Hâsıl ola beşâret-i huld ü sâ'ir ile
A'dâsına melâl ü ehibbâsına şa'af"[2353]

"İy Semâ'î kıl tevellâ vü teberrâ sad hezâr
Her zaman gülzâr-ı medhün şem' olsun âşikâr
Dâim olsun ol Yezîdün gerdeninde zülfekār
Şâh-ı merdân Şîr-i Yezdân pîşvâsın yâ Alî"[2354]

"Tarîk-ı nâzenîne sâlik olsun
kim cûyende-i feyz-i Alîdir
Muhabbetsiz bilinmez sırr-ı ikrâr
Tevellâdan teberrâ müncelîdir"[2355]

"Çekeriz râh-ı **tevellâ vü teberrâ** gamını
Hem-reh-i kādime-i Hazret-i Hünkârız biz"[2356]

"Özge cây-i imtihândır Kerbelâ-yı aşk-ı yâr
Saff-ı düşmen kâmyâb **ehl-i tevellâ** nâ-murâd"[2357]

"Kıla a'dâ-yı şekā-pîşesini Hak makhûr
Bendegânı ola dâreynde **mebrûr** u sa'îd[2358]

2349 *Kadı Burhanedin Divanı*, s. 282.
2350 *Nesîmî Divanı*, s. 107
2351 *Fuzûlî Divanı*, s. 41: "Na't-ı Ali'den"
2352 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, I, 74: "Na't-ı Ali'den"
2353 *Bağdatlı Rûhî Divanı*, haz. Coşkun Ak, I, 74: "Na't-ı Ali'den"
2354 Mustafa Çıpan, *Dîvâne Mehmed Çelebi*, 71: "Na't-ı Ali'den"
2355 *Hersekli Ârif Hikmet Divanı*, s. 91-92.
2356 *Osman Şems Divanı'ndan Seçmeler*, s. 371.
2357 *Namık Kemal'in Şiirleri*, s. 87.
2358 *Dîvân-ı Kâzım Paşa*, s. 8: "Na't-ı Ali'den"

"Buğz idene buğzumuz sevenlerdir sevdiğimiz
Şâh-ı merdân sırlarından sırr-ı a'zamdır bize"[2359]

"Fakat bir zât ile ser-mecma' tevhîd-i mutlaktır
Hemân dost dosta vâsıl olduğun **sırr-ı tevellâdır**"[2360]

"**Tevellâ** vü **teberrâ** ikilik birlik beyân eyler
Bulanlar ey 'Alî vahdetde kesret bu ne ma'nâdur"[2361]

"**Sahrâ-yı tevellâ**yı seyr eyler iken gördüm
Leylî-yi dil-ârâyı hoşdur benim ikbâlim"[2362]

"Çeken bâde-i sevdânı vü gezen **deşt-i tevellânı**
Muhabbet bûyunı anlar gubâr-ı rehgüzârımdan"[2363]

"**Teberrâ** kılgil âlemden gözet râh-ı **tevellâ**yı
Mukayyed olma dâreyne ki bir diyâr yetmez mi"[2364]

"Dûstân-ı Ahmedi sevmek itâ'atdir bize
Düşmen-i âl-i abâya ta'n tâ'atdir bize"[2365]

"Bî-pâ ne kadar var bu ne penc ü çârın
Ahbâbına rahmet dahi a'dâsına la'net"[2366]

"A'yânına vü a'vânına ol **kavm-i pelîdin**
A'lâsına vü ednâsına **la'net tâ kıyâmet**"[2367]

2359 *Dîvân-ı Sûzî*, s. 139.
2360 *Ali Handî Divanı*, s. 144.
2361 *Ali Handî Divanı*, s. 144.
2362 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 160.
2363 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 181.
2364 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 237.
2365 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 194.
2366 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 278.
2367 *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, s. 278.

SONUÇ

Dînî-tasavvufî Türk edebiyatı muhtevâsı içerisinde geniş şekilde yer alan Hz. Ali şiirlerde farklı şekillerde konu edilmektedir. Bunlar arasında ilk sırayı doğrudan kendi adına yazılan na'tlar (Na't-ı Ali) almaktadır. Bunun dışında başta Hz. Peygamber, Hulefâ-i raşîdin ve tarikat büyükleri için yazılan na'tlar olmak üzere çeşitli kişiler için yazılmış medhiyelerde ve bu edebiyatın özellikle manzum olan diğer tür ve nevilerinde (hilye, gazavat-nâme, aşk ve kahramanlık hikâyeleri v.b.) de Hz. Ali gerek medih konusu gerek teşbih unsuru olarak önemli bir yer işgal etmektedir.

İslâmî Türk edebiyatında doğrudan Hz. Ali medhi sadedinde kaleme alınan medhiyeler genel olarak Hz. Ali na'tları şeklinde isimlendirilmektedir. Kasîde, terkib-bend, terci'-bend ve gazel başta olmak üzere eski edebiyatımızın hemen bütün formlarında bir na't-ı Ali örneği görmek mümkündür. Kasîde şeklindeki na't-ı Aliler ekseriyetle divanlarda Hz. Peygamber na'tından sonra yer almaktadır. Bu sıralama aynı zamanda İslâmî gelenekte kitap te'lifinde tâkip edilen "besmele, hamdele, salvele" sıralamasının divan tertibindeki karşılığı gibi görünmektedir. Zira klasik divan tertîbinde sıralama tevhid, münâcât ve na't şeklindedir; bu nevîlerin ilk ikisi besmele ve hamdeleye, Hz. Peygamber na'tı ve na't-ı Ali ise selâm ve salâvâtın önce Resûlullâh'a sonra O'nun âline takdîmine karşılık gelmektedir.

Bütünüyle Hz. Ali medhi üzerine kurulan na't-ı Aliler'in muhtevâsı, biraz da şâirinin dînî-tasavvufî eğilimine bağlı olarak bazı farklılıklar göstermekle birlikte geneli itibarıyla na'tlarda Hz. Ali, yiğitliği, cesâreti ve velâyeti yönüyle konu edilmektedir. Esâsen na't-ı Ali kaleme alan şairlerin büyük ekseriyetini mutasavvıf şairlerin oluşturduğu söylenebilir. Bu şiirlerde Hz. Ali, Peygamber Efendimiz'in amcasının oğlu, sevgili damadı ve sırdaşıdır; "İbn-i amm-i Mustafâ, Dâmâd-ı Peygamber, Mahrem-i esrâr". Tebük hariç bütün gazâlarda Hz. Peygamber'le birlikte cihâda katılmış ve bu gazâlarda İslâm ordusunun bayraktarlığını yine Hz. Peygamber'in tensîbi ile üstlenmiştir: "Haydar-ı Kerrâr, Fâtih-i Hayber, Sâhib-livâ". Gazâlarda gösterdiği fevkalâde muvaffakiyet neticesinde yani bilek ve yürek gücüyle Allâh'ın arslanı olarak anılmıştır: "Şîr-i Hudâ, Şîr-i Yezdân, Şîr-i Hak, Esedullâh". O'nun kahramanlıkları Hak katında da takdir görmüş, bizâtihî Cebrâil onu medhetmiştir: "Lâ fetâ illâ Alî lâ seyfe illâ zülfikâr". Hulefâ-i râşidînin dördüncüsüdür: "İmam, Emîr, Emîrü'l-mü'minîn". İlim ve irfan hususunda sahâbîlerin önde gelenlerindendir: "Bâb-ı ilim, Kur'ân-ı nâtık". Tarikatların ekseriyeti silsile itibârıyla ona nispet edilmektedir: "Aliyyün Veliyyullâh, Şâh-ı velâyet, Şâh-ı merdân, Delîl-i evliyâ". Sevenlerine himmeti dâim olduğu gibi âhirette de şefaatçi olacaktır: "Şâfi-i mahşer, Kasîmü'l-cenneti ve'n-nâr". Necef'te medfûn bulunan Hz. Ali aynı zamanda o beldenin de sâhibidir: "Şâh-ı Necef".

Na't-ı Aliler dışında Hz. Ali, bazı Hz. Peygamber na'tlarının özellikle son kısımlarında ekseriyetle çehâr-yâr ile birlikte söz konusu edilmekte, daha doğrusu bazı na'tların son kısımları Hz. Ali medhine tahsis edilmektedir. Burada Hz. Ali özellikle Peygamberimiz'e olan yakınlığı ve O'na bağlılığı münâsebetiyle medhedilmekte ve kendisinden istimdâd edilmektedir. Çehâr-yâr na'tlarında da tabiatıyla Hz. Ali medhi yer almaktadır. Ancak bu na'tlarda icmâlî bir anlatım hâkim olup dört halîfe, isimleri zikredilmeksizin muayyen tasvirler ve övgü

kalıplarıyla medhedilmekte, sadece bazı örneklerde her bir halîfenin husûsiyetleri ayrı ayrı vurgulanmaktadır. Ancak Hz. Ali genel olarak Türk-İslâm edebiyatında ilk üç halifeyle kıyaslanamayacak kadar fazla yer almaktadır. Kerbelâ fâciâsından ötürü dînî-tasavvufî edebiyatımızda başlı başına bir nevî oluşturacak kadar çok konu edilen Hz. Hüseyin'e dair mersiye ve maktellerde de Hz. Ali, Peygamber Efendimiz'le birlikte âdetâ bir özür ve tâziye makamı olarak yer bulmaktadır. Bunların dışında "Eimme-i isnâ aşer, on iki imâm veya duvâzdeh" isimleriyle anılan ve ekseriyetle "Hak, Muhammed, Ali" sıralamasıyla başlayan on iki imam na'tlarında da Hz. Ali, on iki imâmın birincisi olması münâsebetiyle medhe konu edilmektedir.

Dînî muhtevâlı medhiyeler dışında da Hz. Ali, başta devlet erkânına sunulan kasîdeler olmak üzere farklı hususiyetlerine işaret eden lâkap ve sıfatlarıyla şâirlere ilham kaynağı olmuş, hemen bütün medhiyelerde teşbih unsuru olarak yer almıştır. Hz. Ali'nin özellikle savaş meydanlarındaki başarısı ile alâkalı sıfatları, divan şiirinin muhtevâ hususunda temel kaynaklarından olan Rüstem, Kahraman, Cemşid, Behram ve Neriman gibi *Şehnâme* kahramanları kadar tabîîlikle işlenmiştir. Bu durum ise her yönüyle Hz. Ali vâkıâsının divan şiiri muhtevâsı içerisinde yer aldığını göstermektedir. Bu teşbihlerde Hz. Ali'nin, övülen kişinin mesleği, ictimâî durumu ve şahsiyetine denk düşecek bazı hususiyetleriyle anılmasına özen gösterildiği de dikkat çekmektedir. Meselâ övülen kişi devlet ricâlinden ise Hz. Ali daha ziyade heybeti, sehâveti gibi hususiyetlerini ifade eden "Alî-heybet", "Alî-sehâ" gibi terkiplerle telmih edilmekte; ilmiyyeden ise "Alî-ilm", "Alî-sîret" gibi Hz. Ali'nin ilmi ve irfanını ifade eden özelliklerine vurgu yapılarak benzerlik kurulmaktadır. Kasîdelerde Hz. Ali'nin özellikle "Haydar ve Haydar-ı Kerrâr" lâkapları etrafında da zengin teşbih ve istiâreler geliştirilmiş, bu lâkaplarla oluşturulan "dest-bürd-i Haydar", "zûr-ı Haydar", "Haydar-neberd", "rezm-i Haydar", "pençe-i Haydar" gibi terkiplerle Hz. Ali, övülen kişi için dâimâ bir mikyâs olarak zikredilmiştir. İlim ve irfân ehli zevâtın medhinde Hz. Ali'nin söz konusu lâkabı bu defa, "feyz-i Haydar", "sırr-ı Haydar", "hâl-i Haydar", "Haydar-dil", "Haydar-ı tecrîd" gibi terkipler içerisinde yer almıştır. Nef'î, Neşâtî, Haşmet gibi divan şairlerinde buna dair çok sayıda örnek görmek mümkündür.

Kasîdeler dışında da Hz. Ali ve onunla ilgili pek çok unsur hemen her fırsatta ve ifadeye güç katmak maksadıyla şiirlerde kullanılmıştır. Bunun örneklerine en fazla tesadüf edilen şairlerden birisi Bâkî'dir. Bâkî gazellerinde Hz. Ali'nin bineği düldül ve kılıcı zülfikârı, birbirinden farklı vech-i şebehlerle teşbih unsuru olarak defalarca kullanmıştır. Düldül, ekseriyetle güzelliğin, aşkın ve sanatkâr tabiatın; zülfikâr ise bütün yönleriyle gamzenin ve kalemin benzetileni olarak zikredilmiştir. Bunların dışında Hz. Ali'nin ismi de mahbûbu kastetmek üzere tevriyeli olarak gazellerde ve özellikle gazel rediflerinde yer almıştır. Aynı şekilde Hz. Ali'nin sâdık dostu Kanber, sadâkati yönüyle âdetâ bir divan remzi gibi âşığın benzetileni olarak pek çok şâir tarafından kullanılmıştır. Hz. Ali'nin dostları kadar düşmanları da bu defa kınama ve tel'în sebebiyle şiirlerde yer almış, bunlar arasında özellikle Yezid, âşığın baş düşmanı rakîbin benzetileni olarak zikredilmiştir. Hz. Ali ile ilgili unsurların birer divan remzi olarak kullanılmasının ilk dönem şâirlerinden meselâ Kadı Burhaneddin'den son dönemlere söz gelimi Nâmık Kemâl'e kadar devam ettiği dikkat çekmektedir.

Son olarak bu çalışmanın, Hz. Ali ve onunla uzak yakın alâkası olan hemen her unsurun tekke ve divan edebiyatı şâirlerinin hayâl dünyasında ne şekilde yer bulduğuna bir ölçüde ayna tuttuğunu söylemek mümkündür. Bu

çalışma öncelikle şiirlerde Hz. Ali ile unsurların tespitine yönelik olduğu için şâirlerin Hz. Ali'yi değerlendirme noktasındaki mezhebî eğilimleri üzerinde ayrıca durulmamıştır. Bununla birlikte çok az sayıdaki örnekte Hz. Ali'nin "ulûhiyetiyle ilgili ifadelere" tesâdüf edildiğini söylemek mümkündür.

Divanları incelerken Hz. Ali'nin şiirlerde konu ediliş biçimi hususunda XVI. asrın belirleyici bir rol oynadığı dikkat çekmiştir. Bilindiği üzere XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin doğu politikasında da bir dönüm noktası olma özelliği taşımaktadır. O dönemde İran'da Şiîliği hâkim kılan Şah İsmâil Safevî, Yavuz Sultan Selim'in cülûsuna kadar Anadolu'da da bu mezhebe ait propagandalarını başarıyla yürütmüş, neticede Yavuz'un tepkisiyle karşılaşmıştır. Şah İsmâil'le mücâdele, siyâsî ve ictimâî alanda müessir olduğu gibi edebiyata da belli ölçüde intikal etmiştir. Nesîmî, Aynî ve Necâti Bey gibi XIV-XV. asır şairlerinin divanlarında Hz. Ali ve Ehl-i beyt muhabbeti oldukça geniş şekilde yer almakta iken XVI. yüzyıldan sonra şâirlerin bu konuya daha temkinli yaklaştıkları ve aksine divanlarda Şâhîler ve Râfızîler olarak ifade edilen Şah İsmâil taraftarlarına, öncelikle Hz. Ali ve ilk üç halîfeye haksızlık ettikleri yönünde eleştiriler getirdikleri görülmektedir. Dikkat çeken bir diğer husus ise Hayâlî, Hayretî ve Usûlî gibi Rumeli'de ve özellikle Vardar Yenicesi muhitinde yetişen şâirlerin, İstanbul'da bulunanlara nispetle şiirlerinde Hz. Ali muhabbetine ayrı bir yer ve önem vermeleridir. Bunun sebepleri arasında Kalenderîlik, Bektâşîlik ve Gülşenîlik gibi Hz. Ali'yi merkeze alan tarikatların bu coğrafyada etkili olması gösterilebileceği gibi bu farklılık, pâyitahttan uzak olmanın bazı örtülü baskılardan da uzak olmak mânâsına gelmesi şeklinde de açıklanabilir. Ancak XVIII. ve XIX. yüzyıllarda şâirlerin Hz. Ali'yi şiirlerinde yeniden dikkat çekecek bir yoğunlukta konu etmeye başladıkları görülmektedir. Şeyh Galib, Esrar Dede, Şeref Hanım, Leylâ Hanım, Yenişehirli Avnî gibi şairlerin divanlarında yer alan na't-ı Aliler, Hz. Ali ve Ehl-i beyt muhabbetinin bu dönemde şiirlerde ne nisbette yer aldığını en açık şekilde ortaya koymaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

Aclûnî, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed (1162/1749); *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*, I-II, Beyrut 1932.

Adile Sultan Divanı, haz. Hikmet Özdemir, Ankara 1996.

Adnî Divanı, haz. Bilâl Yücel, Ankara 2002.

Âhî Divânı, haz. Necati Sungur, Ankara 1994.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (241/855); *Fezâilü's-sahâbe*, nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, I-II, Mekke 1983.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah b. Muhammed eş-Şeybânî; *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, nşr. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbas, I-IV, Beyrut 1988.

Ahmed Paşa Divanı, haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul 1996.

Ahmed Sûzî es-Sivâsî; *Dîvân-ı Sûzî*, (baskı yeri yok) 1290.

Ahmed Ziyâeddîn-i Gümüşhânevî; *Mecmû'atü'l-ahzâb*, I-III, (baskı yeri yok) 1311/1893.

Akdoğan, Yaşar; *Ahmedî Divanı ve Dil Husûsiyetleri, Gramer, Sentaks, Sözlük*, doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul 1979.

Akkuş, Metin; Divan Şiirinde İnsan I, Dinî Kişilikler, Erzurum 2000.

Aksoy, Hasan; "Dursun Fakih", *DİA*, İstanbul 1994, X, 7-8.

Aksoy, Hasan; *Şemseddin Sivâsî (Hayatı, Eserleri) ve Mevlidi (Tenkidli Basım)*, doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1984.

Aksoy, Ömer Asım; *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, I-III, Ankara 1971-1977.

Aksu, Hüsamettin; "Hurûfîlik", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 408-412.

Aktaş, Hasan; Türk Şiirinde Din ve Tasavvuf, Konya 2001.

Algül, Hüseyin; "Ebû Eyyûb el-Ensârî", *DİA*, İstanbul 1994, X, 123-125.

Aliyyü'l-Kārî, Ebü'l-Hasan Nûreddin Ali b. Sultan Muhammed (1014/1606); *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevzû'a*, nşr. Muhammed b. Lütfi Sabbag, Beyrut 1391/1971.

Altun, Kudret; Gelibolulu Mustafa Âli ve Divânı Vâridâtü'l-Enîka, Niğde 1999.

Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihabüddin Mahmud b. Abdullah (1270/1854); *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm*, I-XXX, Beyrut, ts.

Ankaravî, İsmail; *Minhâcu'l-fukarâ*, haz. Saadettin Ekici, İstanbul 1996.

Arı, Ahmet; *Sâkıb Mustafa Dede Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni*, doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1995.

Arslan, Mehmet; "Süleyman Celâleddin ve Üç Eseri: Sâkî-nâme, Mevlid-i Cenâb-ı Alî, Devir-nâme", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sy. 5 (Sivas 1997), s. 175-243.

Âşık Paşa; *Garib-nâme*, haz. Kemal Yavuz, I-II (2 cilt 4 cilt hâlinde), İstanbul 2000.

Ayân, Hüseyin; Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni, Erzurum 1981.

Aycan, İrfan; "Ebû Süfyân", *DİA*, İstanbul 1994, X, 230-232.

Aydemir, Semrâ; *Dede Ömer Rûşenî, Hayâtı Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni*, yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1990.

Ayıntâbî Mehmed Efendi; *Kur'ân-ı Kerim Meâli ve Tefsiri* (*Tibyan Tefsiri*), trc. Süleyman Fâhir, I-IV (2 cilt hâlinde), İstanbul 1963.

Aynur, Hatice; *15. Yüzyıl Şairi Çâkerî ve Dîvânı: İnceleme Tenkitli Metin*, İstanbul 1999.

Azamat, Nihat; "Kalenderiyye", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 253-256.

Azbî Efendi; Tahmîs-i Derviş Azbî Dîvân-ı Mısrî Efendi, İstanbul 1284.

Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, I, nşr. Kilisli Muallim Rifat, İbnülemin Mahmud Kemal, II, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal, Avni Aktuç, İstanbul 1951-1955→Tahran 1387/1967.

Bağdatlı Rûhî Divanı, haz. Coşkun Ak, I-II, Bursa 2001.

Bâkî Divanı, haz. Sabahattin Küçük, Ankara 1994.

Balıkesirli Abdülaziz Mecdî Divanı, haz. Osman Ergin, İstanbul 1945.

Behiştî Divanı, haz. Yaşar Aydemir, Ankara 2000.

Bosnalı Alaeddin Sâbit, Divan, haz. Turgut Karacan, Sivas 1991.

Brockelmann, C.; *Geschichte des arabischen Litteratur*, I-II, Leiden 1943-1949.

Brockelmann, C.; Geschichte des arabischen Litteratur. Supplementband, I-III, Leiden 1937-1942.

Buluç, Sadettin; "Şeyyâd Hamza'nın Beş Manzumesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, VII, sy. 1-2 (İstanbul 1956), s.1-16.

Burmaoğlu, H. Bilen; Bursalı Lâmi'î Çelebi Divanı'ndan Seçmeler, Ankara 1989.

Bursevî, İsmâil Hakkı; *Divan*, haz. Murat Yurtsever, Bursa 2000.

Bursevî, İsmâil Hakkı; *Kitâbü'n-Netîce*, haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, I-II, İstanbul 1997.

Bursevî, İsmâil Hakkı; *Rûhu'l-Mesnevî*, I-II, İstanbul 1870.

Bursevî, İsmâil Hakkı; *Tefsiru Rûhi'l-beyân*, I-X, İstanbul 1389.

Cebecioğlu, Ethem; Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Ankara 1997.

Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı, haz. İ. Halil Ersoylu, Ankara 1989.

Cemâlî Dîvânı, haz. Nihal Nomer Karaman, İstanbul 2002.

Ceyhan, Âdem; "Eski Türk Edebiyatı'nda Sad Kelime-i Ali Derleme Tercüme ve Şerhlerine Dair", *Celâl Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1997), s. 232-254.

Ceyhan, Âdem; Hikmet Şehrine Açılan Kapı, Türk Edebiyatı'nda Hz. Ali Vecîzeleri ile İlgili Tercüme ve Şerhler, Manisa 2001.

Çantay, Hasan Basri; *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, I-III, İstanbul 1404/1984.

Çavuşoğlu, Mehmed; *Necâti Bey Divanı'nın Tahlîli*, İstanbul 1971.

Çelebioğlu, Âmil; "Harflere Dâir", *Millî Kültür*, II, sy. 1 (Haziran 1980), s. 62-65.

Çeltik, Halil; Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı, Ankara 1998.

Çetin, İsmet; Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri, Ankara 1997.

Çıpan, Mustafa; Dîvâne Mehmed Çelebi Afyon Mevlevîhânesi Şeyhi, Konya 2002.

Çiçek, Yakup; Harîrîzâde Hayatı ve Eserleri, Tıbyânu Vesâil Muhtevâsı ve Kaynakları, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü, İstanbul 1982.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer (385/995); *el-'İlelü'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*, I-VIII, Riyad 1985.

Davudoğlu, Ahmed; *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I-XII, İstanbul 1983.

Dihhudâ, Ali Ekber; *Lugatnâme*, I-XXVIII, Tahran 1346.

Dîvân-ı Hazreti Üftâde, İstanbul 1328.

Dîvân-ı Seyyid Nigârî, İstanbul 1301.

Doğan, Abdurrahman; *Kütahyalı Sunullah Gaybi*, İstanbul 2001.

Dûlâbî, Muhammed b. Ahmed (310/923); *Kitâbü'l-Künâ ve'l-esmâ*, I-II, Beyrut 1403/1983.

Ehl-i Beyt Muhiblerine Kelâm-ı Kadim Kur'an-ı Hakim ve Öz Türkçe Meali, haz. Bektaş Ayyıldız, Ankara 1995.

Ekinci, Mustafa; Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı, İstanbul 2002.

el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi Nehci'l-belâga ve el-İmam Ali b. Ebî Tâlib, haz. Kazım Mahmûdî, Muhammed Deştî, Beyrut 1990.

Emiroğlu, H. Tahsin; *Esbâb-ı Nüzûl*, I-XVI, Konya 1978-ts.

Enderunlu Vâsıf Divanı, haz. Rahşan Gürel, İstanbul, ts.

Eraydın, Selçuk; *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1994.

Erkul, Rasih; Manisalı Birrî Mehmed Dede Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânı, Manisa 2000.

Eroğlu Nûrî; *Divânçe-i İlâhiyât*, haz. Mustafa Tatçı, Ankara 2002.

Ertürk, Mustafa; "Havz-ı Kevser", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 546-549.

Erünsal, İsmail E.; The Life and Works of Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, With a

Critical Edition of His Dîvân, İstanbul 1983.

Erzurumlu İbrahim Hakkı; *Divan*, haz. Numan Külekçi-Turgut Karabey, Erzurum 1997.

Erzurumlu Zihnî Divanı, haz. Muhsin Macit, Ankara 2001.

Eşrefoğlu Rûmî Divanı, haz. Mustafa Güneş, Ankara 2000.

Eşrefoğlu Rumî; *Tarikatnâme*, haz. Esra Keskinkılıç, İstanbul 2002.

Evliyâ Çelebi; *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Orhan Şaik Gökyay v.dğr., I-VIII, İstanbul 1996-2003.

Evliyâ Çelebi; *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, haz. Zuhûrî Danışman, I-XV, İstanbul 1971.

Eyüboğlu, E. Kemal; Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler, I-II, İstanbul 1973.

Fahreddin er-Râzî (606/1209); *et-Tefsîrü'l-kebîr*, I-XXXII (16 cilt hâlinde), Beyrut 1990.

Fayda, Mustafa; "Bilâl-i Habeşî", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 152-153.

Ferideddin-i Attar; *Mantık al-Tayr*, trc. Abdülbâki Gölpınarlı, I-II, İstanbul 1990.

Feridüddin Attar, *Tezkiretü'l-evliyâ*, trc. Süleyman Uludağ, Bursa 1984.

Fığlalı, Ethem Rûhi; "Ali", *DİA*, İstanbul 1989, II, 371-374.

Fığlalı, Ethem Rûhi; "Hâricîler", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 169-175.

Fığlalı, Ethem Rûhi; "Hasan", *DİA*, XVI, İstanbul 1997, 282-284.

Fığlalı, Ethem Rûhi; "İbn Mülcem", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 220.

Fığlalı, Ethem Rûhi; *Çağımızda İtikādî İslâm Mezhepleri*, İstanbul 1980.

Fığlalı, Ethem Rûhi; *İmam Ali*, Ankara 1996.

Fığlalı, Ethem Rûhi; *İmâmiyye Şîası*, İstanbul 1984.

Fıtnat Hanım; *Dîvân-ı Fıtnat*, (baskı yeri ve yılı yok).

Fuzûlî Divanı, haz. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur, Ankara 1997.

Giritli Salacıoğlu Mustafa Celvetî; *Divan*, haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, Yaşar Aydemir, Ankara 2000.

Gölpınarlı, Abdülbâki; 100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler, İstanbul 1969.

Gölpınarlı, Abdülbâki; *Kaygusuz Abdal, Hatayi, Kul Himmet*, İstanbul 1962.

Gölpınarlı, Abdülbâki; *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, I-II, İstanbul 1990; III-IV, İstanbul 1983; V-VI (3 cilt hâlinde), İstanbul 1984.

Gölpınarlı, Abdülbâki; *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983.

Gölpınarlı, Abdülbâki; *Mü'minlerin Emîri Hazret-i Ali*, İstanbul 1993.

Gölpınarlı, Abdülbâki; Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, İstanbul 1977.

Güneren, Hüseyin Şemsi; *Tasavvuf Mûsikîsinde Sivâsî İlâhileri*, İstanbul, ts.

Gürol, Ayşe; *Vak'anüvis Mehmed Pertev Efendi ve Divanı*, yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.

Hallâl, Ahmed b. Muhammed (311/923); *es-Sünne*, nşr. Atıyye Zehrâni, I-III (1 cilt hâlinde), Riyad 1989.

Hamevî, Ebû Abdullâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullâh (626/1229); *Mu'cemü'l-büldân*, nşr. Ferdinand Wüstenfeld, I-VI, Tahran 1965.

Hamîdullah, Muhammed; "Hayber", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 20-22.

Harputlu Abdülhamid Hazmî; *Dîvan*, haz. Hayrettin Ayaz, İstanbul 1998.

Haşmet Külliyatı, haz. Mehmet Arslan, İ. Hakkı Aksoyak, Sivas 1994.

Hathaway, Jane; "Unutulan İkon: Hz. Ali'nin Kılıcı Zülfikar'ın Osmanlı Türevi", trc. İdil Eser, *Cogito*, sy. 19 (İstanbul 1999), s. 146-160.

Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (463/1071); *Târîhu Bağdad*, I-XIV, Beyrut, ts.

Hatipoğlu, Haydar; *Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi*, I-X, İstanbul 1982.

Hayâlî Bey Divanı, haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul 1945.

Hayretî, Divan, haz. Mehmed Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri, İstanbul 1981.

Hayseme b. Süleyman, Ebü'l-Hasan Hayseme b. Süleyman b. Haydere el-Kureşî eş-Şâmî et-Etrâblusî (343/955); *Fezâilü's-sahâbe*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmurî, Beyrut 1980.

Hazret-i Emîr Ali b. Ebû Tâlib, *Nehcü'l-Belâga*, haz. Abdülbâki Gölpınarlı, Kum 1989.

Helâkî, Divan, haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul 1982.

Hersekli Ârif Hikmet Bey; *Dîvan*, İstanbul 1334.

Hilye-i Saâdet, haz. İskender Pala, Ankara 1991.

Horata, Osman; Esrâr Dede, Hayatı-Eserleri, Şiir Dünyası ve Divanı, Ankara 1998.

Huart, Clément; "Düldül", *İA*, III, 663.

Il Canzoniere di Šâh Ismâ'îl Hatâ'î, haz. Tourkhan Gandjei, Napoli 1959.

Işık, Emin; "Âl-i İmrân Sûresi", *DİA*, İstanbul 1989, II, 307-309.

Işın, Ekrem; "Bektâşîlik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I-VIII, İstanbul 1994.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah (365/976); *el-Kâmil fî zu'afâi'r-Ricâl*, I-VII, Beyrut 1984.

İbn Arrak, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Muhammed b. Ali Kinânî (963/1556); *Tenzîhu'ş-şeriati'l-merfû'a ani'l-ahbâri'ş-şenî'ati'l-mevzu'a*, nşr. Abdülvehhab Abdüllatif, I-II, Kahire 1378.

İbn Ebü'l-Hadîd, Ebû Hamid İzzeddin Abdülhamid b. Hîbetullah (655/1257); *Şerhu Nehci'l-belâga*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, I-XX (10 cilt

hâlinde), Beyrut 1385/1965.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1449); *el-İsâbe fî temyîzi's-sahabe*, nşr. Adih Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz, I-IV, Beyrut 1415/1995.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1449); *Lisânü'l-mîzân*, I-VII, Beyrut 1406/1986.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1449); *Tehzîbü't-tehzîb*, I-IV, Beyrut 1416/1991.

İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî, I-XIII, Beyrut 1379.

İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdülmelik (213/828); *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr. Mustafa es-Sakka, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhafîz Şiblî, I-IV (2 cilt hâlinde), Beyrut, ts.

İbn Manzûr (711/1311); *Lisânü"l-Arab*, I-XV, Beyrut, ts.

İbn Sa'd; *et-Tabakātü'l-kübrâ*, I-IX, Beyrut, ts.

İbn-i Kemâl, Dîvan, Tenkidli Metin, haz. Mustafa Demirel, İstanbul 1996.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali (597/1201); *Kitâbü'l-mevzû'ât*, nşr. Abdurrahman Muhammed Osman, I-III, (baskı yeri yok) 1983.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali (597/1201); *el-'Ilelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdîsi'l-vâhiye*, I-II, Beyrut 1403/1983.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali (597/1201); *Keşfü'n-nikab ani'l-esmâ ve'l-elkāb*, nşr. Abdülaziz b. Râcî es-Sâ'idî, I-II, Riyad 1413.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali (597/1201); *Tertîbü'l-mevzû'ât*, haz. Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, Beyrut 1994.

İbnü'l-Esîr, Ali b. Muhammed (630/1233); *Üsdü'l-gābe fî ma'rifeti's-sahabe*, nşr. Halil Me'mûn Şeyhâ, I-V, Beyrut 1418/1997.

İbnü'l-Esîr; *İslâm Tarihi* (*el-Kâmil fi't-târîh tercümesi*), trc. Ahmet Ağırakça v.dğr., I-XII, İstanbul 1985-1987.

İbnü'l-Hüseynî, Ahmed Muhtâr; *Hânedân-ı Seyyidü'l-beşer Eimme-i İsnâ Aşer*, İstanbul 1327.

İlâydın, Hikmet; "Dehhânî'nin Şiirleri", *Ömer Âsım Aksoy Armağanı*, Ankara 1978, s.137-177.

İmâm Nesâî; *Hadislerle Hz. Ali*, trc. Nâim Erdoğan, İstanbul 1992.

İsen, Mustafa; "Cem Şairleri", *Ötelerden Bir Ses*, Ankara 1997.

İstanbulî, Yahyâ Âgâh b. Sâlih; Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm (Mecmu'atü'z-Zarâif Sandûkatu'l-Ma'ârif), haz. Ülker Aytekin, İstanbul 2002.

Kadı Burhaneddin Divanı, haz. Muharrem Ergin, İstanbul 1980.

Kahraman, Âlim; "Eşref Paşa", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 475-476.

Kandemir, M. Yaşar; "Ali (İlmî Şahsiyeti) ", *DİA*, İstanbul 1989, II, 375-378.

Kandemir, Yaşar; "Fâtımâ" *DİA*, İstanbul 1995, XII, 219-223.

Kapar, Mehmet Ali; "Ebû Cehil", *DİA*, İstanbul 1994, X, 117-118.

Kapar, Mehmet Ali; "Ebû Leheb", *DİA*, İstanbul 1994, X, 178-179.

Karahan, Abdülkadir; *Fuzûlî Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, Ankara 1995.

Karahan, Abdülkadir; Kanunî Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figanî ve Divançesi, İstanbul 1966.

Karahan, Abdülkadir; *Nef'î Divanından Seçmeler*, Ankara 1992.

Kayaalp, İsa; *Sultan Ahmed Divanının Tahlili*, İstanbul 1999.

Kâzım Paşa; *Dîvân-ı Kâzım Paşa*, İstanbul 1328.

Keklik, Nihat; İbnü'l-Arabî'nin Eserleri ve Kaynakları İçin Misdak Olarak el-Futûhât el-Mekkiyye, Ankara 1990.

Kemikli, Bilal; Sun'ullâh-ı Gaybî Dîvânı, İnceleme-Metin, İstanbul 2000.

Ken'an Rifâî; *Şerhli Mesnevî-i Şerîf*, İstanbul 1973.

Kılıç, Filiz; Şehzade Bayezid, Şâhî Hayatı ve Divanı, Ankara 2000.

Kılıç, Filiz; XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler, Ankara 1998.

Kırkkılıç, Ahmet; *Sultan Üçüncü Murâd (Murâdî) Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divânının Tenkidli Metni*, doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum 1985.

Konuk, Ahmet Avni; *Fusûsu'l-hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, I-IV, İstanbul 1987-1992.

Korkmaz, Esat; Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1993.

Köksal, M. Asım; İslâm Tarihi, Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Fâciâsı, Ankara 1979.

Köksal, M. Asım; *Peygamberler Tarihi*, I-II, Ankara 1990.

Köprülü, Fuad; Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1981.

Kuddûsî Divanı, haz. Mehmed Emin Eminoğlu, Konya, ts.

Kundûzî, Süleyman b. İbrahim el-Hüseynî, *Yenâbi'ül-mevedde*, I-III (1 cilt hâlinde), nşr. Alâüddin el-A'lemî, Beyrut 1418/1997.

Kurnaz, Cemâl - Tatçı, Mustafa; *Türk Edebiyatında Şathiyye*, Ankara 2001.

Kurnaz, Cemal; "Gül", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 219-222.

Kurnaz, Cemal; *Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul 1996.

Kürkçüoğlu, Kemâl Edib; *Osman Şems Efendi Divanı'ndan Seçmeler*, İstanbul 1996.

Lammens, H.; "Mervan I", *İA*, İstanbul 1970, VII, 777-778.

Leskofçalı Galib Bey; *Dîvan*, İstanbul 1335.

Levend, Agâh Sırrı; Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar, İstanbul 1984.

Levend, Agâh Sırrı; *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1973.

Leylâ Hanım Divanı, haz. Mehmet Arslan, İstanbul 2003.

Leylâ Hanım; *Dîvân-ı Leylâ Hanım*, (baskı yeri ve yılı yok).

Makdisî, Muhammed b. Tahir (507/1113); *Zahîretü'l-huffâzi'l-muharric 'ale'l-hurûfi'l-elfâz*, nşr. Abdurrahman b. Abdülcebbar el-Ferivâî, I-V, Riyad 1416/1996.

Massignon, Louis; "Selman-ı Fârisî ve'l-bevâkirü'r-rûhâniyye li'l-İslâm fî İrân", *Şahsiyyetü'l-kalaka fi'l-İslâm*, trc. Abdurrahman Bedevî, (baskı yeri yok) 1949.

Mazıoğlu, Hasibe; *Ahmet Remzi Akyürek ve Şiirleri*, Ankara 1987.

Mazıoğlu, Hasibe; *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, Ankara 1997.

Mazıoğlu, Hasibe; *Fuzûlî, Hâfız*, Ankara 1956.

Mehmed Tâhir; *Dîvançe-i Tâhir*, Dersaâdet 1318.

Mehmed Vehbi Sünbülzâde; *Dîvân-ı Vehbî*, Bulak 1253.

Mermer, Ahmet; *Karamanlı Aynî ve Dîvânı*, Ankara 1997.

Mermer, Ahmet; Mezâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni, Ankara 1991.

Mesîhî Divanı, haz. Mine Mengi, Ankara 1995.

Muallim Nâci'nin Şiirleri, haz. Abdülkadir Hayber, Hüseyin Özbay, İstanbul 1997.

Muhammed Rızâ; *el-İmam Ali b. Ebî Tâlib*, Beyrut, ts.

Muhibbî Divanı, haz. Coşkun Ak, Ankara 1987.

Müştâk Baba Divanı, haz. Mehmed Kemal Gündoğdu, İstanbul 1997.

Nâbî Divanı, haz. Ali Fuat Bilkan, I-II, Ankara 1997.

Nâilî Divanı, haz. Haluk İpekten, Ankara 1990.

Namık Kemal'in Şiirleri, haz. Sadeddin Nüzhet Ergun, İstanbul, ts.

Nasr, Seyyid Hüseyin; *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, trc. Nazife Şişman, İstanbul 1985.

Necatî Beg Divanı, haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul 1963.

Nedim Divanı, haz. Muhsin Macit, Ankara 1997.

Nef'î Divanı, haz. Metin Akkuş, Ankara 1993.

Nehcü'l-Belâga, haz. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul, ts.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb (303/915); *Fezâilü's-sahâbe*, nşr. Fâruk Hamâde, (baskı yeri yok) 1984.

Nesîmî Divanı, haz. Hüseyin Ayan, Ankara 1990.

Neşâtî Divanı, haz. Mahmut Kaplan, İzmir 1996.

Nev'î Divanı, haz. Mertol Tulum, M. Ali Tanyeri, İstanbul 1977.

Niyâzî-i Mısrî Divanı, haz. Kenan Erdoğan, Ankara 1998.

Niyâzî-i Mısrî, *Dîvân-ı Niyâzî*, İstanbul 1325.

Noyan, Bedri; *Bektaşilik Alevilik Nedir*, İstanbul 1985.

Numan Külekçi; Ganîzâde Nâdîrî ve Divanı'ndan Seçmeler, Ankara 1989.

Ocak, Ahmet Yaşar; "Alevî", *DİA*, İstanbul 1989, II, 368-369.

Ocak, Ahmet Yaşar; "Battal Gazi", *DİA*, İstanbul 1992, V, 204-205.

Ocak, Ahmet Yaşar; "Hacı Bektâş-ı Velî", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 455-458.

Ocak, Ahmet Yaşar; *Veysel Karânî ve Üveysîlik*, İstanbul 1982.

Oğraş, Rıza; *Hoca Neş'et Divânı İnceleme ve Tenkidli Metin*, yüksek lisans tezi, İstanbul 1991.

Onay, Ahmet Talât; *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, İstanbul 1996.

Ömer Rızâ; *İslâm Tarihi, Sadr-ı İslâm*, IX, İstanbul 1346/1928.

Öner, Müfit; Bayrağımız Sancağımız, İstiklâl Mücâdelemiz ve İstiklâl Marşımız, Bremen, ts.

Öz, Mustafa; "Burak", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 417.

Öz, Tahsin; Hırka-i Saadet Dairesi ve Emanat-ı Mukaddese, İstanbul 1953.

Özel, Ahmet; "Âl", *DİA*, İstanbul 1989, II, 305-306.

Özmen, Mehmet; Ahmed-i Dâ'î Divanı Metin-Gramer-Tıpkıbasım, I-II, Ankara 2001.

Öztürk, Yaşar Nuri; *Tasavvufun Rûhu ve Tarîkatler*, İstanbul 1988.

Özuygun, Ali Rıza; Hasan Sezâyî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Dîvânı'nın Tenkitli Metni ve İncelemesi, doktora tezi, I-II, Erzurum 1999.

Özyıldırım, Ali Emre; *Hamdullah Hamdî ve Divanı*, Ankara 1999.

Pakalın, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul 1971-1972.

Pala, İskender; *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, I-II (1 cilt hâlinde), Ankara, ts.

Râmî Divanı, haz. Erdal Hamami, Ankara 2001.

Revnakoğlu, Cemaleddin Server; *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü*, haz. M. Doğan Bayın, İsmail Dervişoğlu, İstanbul 2003.

Reyşehrî, Muhammed; *Mevsû'atü'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib*, I-XII, Beyrut 1420/2000.

Rûhî-i Bağdâdî; *Dîvân-ı Rûhî-i Bağdâdî*, İstanbul 1287.

Sadeddin Nüzhet Ergun; Hatâyî Divanı, Şah İsmail-i Safevî, Hayatı ve Nefesleri, İstanbul, ts.

Sadettin Nüzhet (Ergun); *Sabuhî Hayatı ve Eserleri*, (baskı yeri yok) 1933.

Safer Baba; *Tasavvuf Terimleri*, İstanbul 1998.

Salih Baba Divanı, haz. Fehmi Kuyumcu, Ankara 1996.

Šamić, Jasna; *Dîvan de Kā'imî*, Paris 1986.

Sancak, Yusuf; *Hz. Peygamber Devrinde Şiir*, Erzurum 1999.

Sarı Abdullah, İbn Seyyid Muhammed b. Abdullah el-Mağribî el-Osmânî (1071/1661); *Cevâhir-i bevâhir-i Mesnevî*, I-V, İstanbul 1287.

Sarıcık, Murat; "Seyyidlerle İlgisi Açısından Ahzab Sûresi Otuzüçüncü Âyeti", *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (Erzurum 1993), s. 183-210.

Sarıcık, Murat; *Osmanlı İmparatorluğunda Nakîbü'l-Eşraflık Müessesesi*, doktora tezi, Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, Erzurum 1989.

Sarıkaya, M. Saffet; "Bektâşî-Alevîlerde Bir Dua: Nâdı Ali", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (Isparta 1998), s. 15-31.

Sefercioğlu, Nejat; *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, Ankara 2001.

Semerkandî, Kemâleddin Abdürrezzak Kāşânî; *Te'vilât-ı Kāşâniyye*, trc. Ali Rıza Doksanyedi, haz. M. Vehbi Güloğlu, I-III, Ankara 1988.

Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâyî Divanı, haz. Ziver Tezeren, I-II, İstanbul 1985.

Seyyid Muhammed Nur; *Noktatü'l-beyan*, haz. Baki Yaşa Altınok, Ankara 2000.

Seyyid Seyfullah; *Divan*, İstanbul 1288.

Seyyid, Fuad Sâlih; Mu'cemü'l-elkāb ve'l-esmâi'l-müste'âre, Beyrut 1990.

Sezâyî-i Gülşenî; *Divan*, haz. Şahver Çelikoğlu, İstanbul 1985.

Sezgin, Fuat; *Geschichte des arabischen Schrifttums*, I-IX, Leiden 1967-1984.

Sivâsî, Şemseddin Ahmed b. Muhammed; *Menâkıb-ı Çehâr-yâr-ı Güzîn*, Dersaâdet 1325.

Sofuoğlu, Mehmed; *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, I-XVI, İstanbul 1987.

Subhî-zâde Feyzî; *Hamse*, haz. Mehmet Arslan, Sivas 1999.

Sunar, Cavit; *Melâmîlik ve Bektaşîlik*, Ankara 1975.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505); *el-Leâlî'l-masnû'a fî ehâdîsi'l-mevzû'a*, I-II, (baskı yeri ve yılı yok).

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505); *Târîhu'l-hulefâ*, Mısır, ts.

Şâhidî İbrahim Dede; *Gülşen-i Vahdet*, haz. Numan Külekçi, Ankara 1996.

Şâkirî, Hüseyn; *Aliyyün fi'l-Kitâb ve's-sünne*, I-III, Beyrut 1411/1991.

Şapolyo, Enver Behnan; *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1964.

Şemseddin Sâmî; *Kāmûsu'l-a'lâm*, I-VI, İstanbul 1306/1889-1316/1898.

Şemseddin Sivâsî Divanı, haz. Recep Toparlı, Sivas 1984.

Şentürk, Ahmet Atillâ; *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, İstanbul 1999.

Şenyurt Ayten, *Ali Handî ve Dîvânı*, yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.

Şeref Hanım, *Dîvân-ı Şeref Hanım*, İstanbul, ts.

Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlanî (1250/1834); *el-Fevâidü'l-mecmû'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*, nşr. Abdurrahman b. Yahya el-Yemanî, Kahire 1380/1960.

Şeyh Gâlib Divanı, haz. Muhsin Kalkışım, Ankara 1994.

Şeyhî Divanı, haz. Mustafa İsen, Cemal Kurnaz, Ankara 1990.

Şeyhülislâm Yahyâ Divanı, haz. Rekin Ertem, Ankara 1995.

Şimşek, Rabia; *Türk-İslâm Edebiyatında Manzum Hz. Ali Sad Kelime Tercümeleri (Tenkitli Metin)*, yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.

Tabersî, Fazl b. Hasan (548/1153); *Mecma'u'l-beyân*, I-X, Beyrut 1986.

Tanyeri, M. Ali; Örnekleriyle Türk Halk Şiirinde Deyimler, İstanbul 1996.

Tarlan, Ali Nihad; *Şeyhî Dîvânı'nı Tetkik*, İstanbul 1964.

Tatçı, Mustafa; Hayretî'nin Dinî Tasavvufî Dünyası, Ankara 1998.

Tatçı, Mustafa; *Yûnus Emre Divanı*, I-IV, İstanbul 1997.

Tepeli, Yusuf; Dervîş Muhammed Yemînî, Fazîlet-nâme (Giriş-İnceleme-Metin-Gramatikal Dizin), I-II, Ankara 2002.

Tirmizî; *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, trc. Osman Zeki Mollamehmetoğlu (Soyyiğit), I-VI, İstanbul, ts.

Topuzoğlu, T. R.; "Zülfekār", *İA*, İstanbul 1986, XIII, 649-650.

Torun, Ali; Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler, Ankara 1998.

Torun, Kevser; *Es'ad Mehmed Efendi'nin Hayatı-Eserleri ve Gülistân-ı Şemâil'i*, yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.

Tökel, Dursun Ali; *Divan Şiirinde Harf Simgeciliği*, Ankara 2003.

Turan, F. Ahsen – Kılıç, Filiz; "Türk Edebiyatında Duvazdehler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1999, s. 357-367.

Türâbî, *Dîvân-ı Türâbî*, İstanbul 1294.

Uğur, Müctebâ; *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992.

Uludağ, Süleyman; "Abdülkādir-i Geylânî", *DİA*, İstanbul 1988, I, 234-239.

Uludağ, Süleyman; "Âl-i Abâ", *DİA*, İstanbul 1989, II, 306-307.

Uludağ, Süleyman; "Anka", *DİA*, İstanbul 1991, III, 200-201

Uludağ, Süleyman; "Hasan-ı Basrî", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 291-293.

Uludağ, Süleyman; "Havas", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 517.

Uludağ, Süleyman; *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991.

Umur, Suha; *Osmanlı Padişah Tuğraları*, İstanbul 1980.

Uslu, Recep; "Devse", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 253-254.

Usûlî Divanı, haz.Mustafa İsen, Ankara 1990.

Uyar, Gülgûn; *Siyasî ve İçtimaî Hayatta Ali-Fâtımâ Evlâdı*, doktora tezi, Marmara

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003.

Uzgör, Tahir; Fehîm-i Kadîm Dîvânı, Hayatı Sanatı Dîvânı ve Metnin Bugünkü Türkçesi, Ankara 1991.

Uzun, Mustafa, "Fâtımâ (Edebiyat)", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 223-224.

Uzun, Mustafa; "Besmele (Kültür ve Edebiyat)", *DİA*, İstanbul 1992, V, 538-540.

Uzun, Mustafa; "Hilye", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 44-47.

Uzun, Mustafa; "Kerbelâ (Türk Edebiyatında Kerbelâ)", *DİA*, XXV, 274-275.

Uzun, Mustafa; *Dede Ömer Rûşenî, Neynâme*, İstanbul 1990.

Ümmî Sinan Divanı, haz. A. Azmi Bilgin, İstanbul 2000.

Üzüm, İlyas; "Hüseyin (Literatür)", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 521-524.

Vasfî Dîvan, haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul, ts.

Vilâyet-nâme, haz. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul 1990.

Yahyâ Bey, Divan, haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul 1977.

Yaman, Mehmet; Seyyid Nizâmoğlu, Hayatı, Eserleri, Divânı, İstanbul 1976.

Yardım, Ali; "Düldül", *DİA*, İstanbul 1994, X, 20.

Yarımbaş, Emine; *Kur'ân-ı Kerim'de Esmâ-i Hüsnâ ve Mesajları*, yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.

Yaşaroğlu, Kâmil; "İsrâ Sûresi", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 177-178.

Yatman, Mustafa; Osman-zâde Tâib Divanından Seçmeler, Ankara 1989.

Yavuz, Yusuf Şevki; "Burhan", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 429-430.

Yazıcı, Tahsin; "Haydariyye", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 35-36.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi; *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, İstanbul 1979.

Yeniterzi, Emine; *Dîvan Şiirinde Na't*, Ankara 1993.

Yıldırım, Ahmet; Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları, Ankara 2000.

Yıldırım, Suat; "Besmele", *DİA*, İstanbul 1992, V, 529-532.

Yozgatlı Hüznî Divanı (II), haz. Mustafa Güneş, (baskı yeri yok) 2000.

Yozgatlı Mehmed Said; *Fennî Divanı*, haz. Ali Şakir Ergin, Ankara 1996.

Yurd, Ali İhsan – Kaçalin, Mustafa; *Akşemseddin Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1994.

Yurdagür, Metin; "Cefr", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 215-218.

Zatî Divanı, I, haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul 1968; II, haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul 1970; III, haz. Mehmed Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri, İstanbul 1987.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Murtaza b. Muhammed (1205/1790); *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kāmus*, I →, nşr. Mustafa Hicâzî v.dğr., Beyrut 1385/1965 →

Zehebî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348);

Siyerü a'lâmi'n-nübelâ, Siyerü'l-Hulefâi'r-Râşidîn, nşr. Beşşar Avvad Ma'rûf, Beyrut 1417/1996.

Zehebî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348); *Tezkiretü'l-huffâz*, I-V (3 cilt hâlinde), Beyrut 1956.

Zehebî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348); *Ehâdîsü muhtâre min mevzu'ati'l-Cevrekani ve İbnü'l-Cevzî*, nşr. Abdurrahman b. Abdülcebbar Ferivai, Medine 1984.